CALATORI STRAINI DESPRE
ŢARILE ROMÂNE

VOL. V

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA"

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la Institutul de Istorie „N. Iorga" al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice format din: Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu şi Ion Totoiu

CĂL˘TORI S RĂINI DES RE ŢĂRILE ROMÂNE

VOL. V

Volum îngrijit de

MARIA HOLBAN
(redactor responsabil)

M. M. ALEXANDRESCU DERSCA BULGARU • *PAUL CERNOVODEANU*

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ, BUCUREŞTI, 19

Îngrijitorul seriei din partea editurii:
ELENA CURTOV

Coperta şi supracoperta:
VAL MUNTEANU

INTRODUCERE

*

Volumul V din seria de „Călători“ se întinde pe un interval de circa patru decenii. El cuprinde aceleași categorii de „Călători“ ca și volumele precedente. Și aici s-a ținut seama de realitățile din trecut cînd Țara Românească, Moldova și Transilvania alcătuiau unități politice diferite și cînd un locuitor din Țara Românească sau din Transilvania de pildă nu putea fi socotit localnic în Moldova și viceversa. Așadar și locuitorii Transilvaniei, fie ei, români, sași, secui sau unguri, vor beneficia în lucrarea noastră de același tratament ca românii din Țara Românească și din Moldova (vezi *Cuvînt înainte*, vol. I, pp. XIII, XIV). Așa se explică și prezența în volum a relațiilor lui I. Kemény, C. Mikes și a celorlalți supuși ai principelui Transilvaniei veniți în țările noastre în timpul răscoalei seimenilor. Ca aspect volumul de față se deosebește destul de mult de volumele III și IV, mai omogene, cu o structură mai unitară legînd evenimentul sau mărturia izolată de un punct central, în vreme ce materialul

de faţă e ca o apă curgătoare ce-şi caută o albie. Dacă în intervalul 1595—1601 asupra ţărilor noastre se concentra tot interesul lumii creştine, înfiorate de rezultatul hotărîtor ce se aştepta de aici, acum, în primele decenii ale secolului al XVII-lea, se revine la stagnarea politică dinainte. Înfruntările turco-polone sub forma unui amestec în luptele Movileştilor sau a unei consecinţe a acţiunii nesăbuite a lui Graţiani, în sfîrşit, a unei campanii de prestigiu conduse de sultan, nu au mai avut nici importanţa, nici răsunetul cruciadei de la Dunăre din veacul precedent.

Ele s-au purtat însă pe pămîntul nostru, călcat în picioare şi secătuit de oştile străine. Cît priveşte concursul domnilor, el era mai mult iluzoriu.

Cu pornirea războiului de 30 de ani centrul de gravitaţie al politicii europene se mută în Europa centrală şi nordică. Ţările noastre sînt prinse, fără voia lor, în vîrtejul coaliţiilor şi constelaţiilor efemere ce se înjgheabă succesiv într-un fel de caleidoscop ameţitor. Transilvania se avîntă în jocul unei politici europene antihabsburgice. După primele sale succese, ea înţelege să-şi impună suzeranitatea asupra Moldovei şi Ţării Româneşti. Era oarecum o reluare a pretenţiilor deşarte ale lui Sigismund Báthory. Curînd principele Transilvaniei, Gheorghe Rákóczy, dintr-o familie ce nu avea nimic comun cu Bathoreştii, manifestă veleităţi de a ocupa tronul Poloniei în virtutea unui fel de moştenire morală a regelui Ştefan Báthory, fost principe al Transilvaniei. Aliat cu suedezii, cu cazacii şi cu tătarii crîmleni, ajutat de voie, de nevoie de domnii Moldovei şi Ţării Româneşti, el atrage şi ţările acestea în dezastrul expediţiei sale nesăbuite.

Dar pînă la acest deznodămînt au fost cam trei decenii de pace. Pace totuşi relativă, căci din Bugeac se revărsau la cel mai mic pretext tătarii lui Cantemir, iar între Modova şi Ţara Românească s-a pornit de mai multe ori la luptă, nu fără amestecul suzeranului binevoitor. Iar în 1650 a fost marea expediţie de jaf a tătarilor crîmleni însoţită şi urmată de năvălirea cetelor lui Hmelniţki. Şi în anii următori a fost lupta pentru domnie între Vasile Lupu şi fostul său mare logofăt, Gheorghe Ştefan, pusă la cale tot de bunul vecin din Transilvania. În sfîrşit, nu mult după înfrîngerea lui Vasile Lupu, s-a pornit în amîndouă ţările răscoala seimenilor, înăbuşită şi ea tot de ocrotitorul de peste munţi.

Acesta este fundalul dramatic pe care se profilează mărturiile volumului de faţă. Mărturii ce fac adesea abstracţie de realitatea înconjurătoare, urmărind interese proprii de tagmă sau de persoane. Uneori, doar indirect mai răzbate ecoul unor fapte, împrejurări sau stări ce nu intră conştient în orizontul vizual al oamenilor în trecere. Cîteodată, o simplă menţiune întîmplătoare va oferi punctul de plecare pentru reconstituirea unor stări altminteri necunoscute.

Volumele III şi IV au consemnat, în primul rînd, evenimentul, fapta, isprava, concentrînd şi atenţia asupra factorilor activi în stare să-l declanşeze. Rapoartele comisarilor, emisarilor, spionilor şi agenţilor, adesea îndoielnici, urmăreau clipă de clipă intenţiile reale sau prezumate ale arbitrului situaţiei. Corespondenţa lor era un ziar al actualităţii prinse în zbor din centrul însuşi al proiectării ei. În volumul de faţă, clipa dinamică este înlocuită cu un fel de durată nedeterminată, şi prinderea în zbor a evenimentului cedează locul descrierii. O descriere cuminte, liniştită, fără îngrijorarea pe care o aduce evenimentul, ce prea adesea seamănă a catastrofă. Avem două feluri de descrieri: una mobilă, oarecum progresivă, legată de un itinerar. Locurile şi persoanele sînt descrise pe măsură ce sînt prinse în obiectiv. In categoria aceasta intră rapoartele solilor poloni în trecere prin ţările noastre, precum şi în bună parte rapoartele *Vizitaţiilor apostolice* ale lui Bakšić în Ţara Românească şi în Moldova, şi o porţiune apreciabilă din *Vizitaţia* lui Bandini. Cealaltă formă de descriere este cea legată de un inventar. Majoritatea rapoartelor misionarilor catolici se rezumă, în ultimă analiză, la o asemenea înşirare. Avem lista bisericilor, cu numărul enoriaşilor: uneori se dă chiar şi numele lor. Adesea este arătat şi numărul caselor de catolici, înfăţişat în paralel cu numărul caselor de „schismatici". Urmează inventarul obiectelor bisericeşti (pe care le-am omis din versiunea noastră, păstrînd doar menţiunea clopotelor). Uneori, ca în raportul lui Bassetti, sînt arătate subiectele picturilor religioase împodobind diferitele altare. Din context ar rezulta că nu e vorba de picturi murale, ci mai probabil de tripticuri mari de lemn, terminînd şi dominînd altarul. Deşi înşirarea lor poate părea fastidioasă, interesul lor pentru urmărirea măcar şi în felul acesta, sumar, a stadiului de dezvoltare a acestor locaşuri minore ne-a îndemnat să le cuprindem în seria noastră. Cele două feluri de descrieri (de itinerar şi de inventar) se îmbină adesea în textele menţionate şi mai înainte ale lui Bakšić şi Bandini. Nu lipsesc şi alte genuri de redare a realităţii înconjurătoare: scrisori, memorii, reminiscenţe tîrzii ale cîte unui episod sau moment fragmentar, rapoarte imediate care sînt de fapt tot nişte scrisori. Mai sînt şi unele combinaţii ciudate, rezultînd din introducerea în povestirea de pildă a călătoriei lui Hiltebrandt a unor pasaje întregi, luate din cărţi scrise mult după aceea. Asistăm la un fel de deformare sau falsificare inconştientă, căci între timp s-au abătut asupra Transilvaniei schimbări esenţiale aduse de înfrîngerea şi pieirea lui Gheorghe Rákóczy al II-lea. Condiţiile generale politice de subjugare cruntă, cu turcii prezenţi în ţară şi stăpîni pe cetatea Oradea Mare, şi condiţiile particulare individuale ale locuitorilor sărăciţi şi măcelăriţi în cursul luptelor cu turcii, şi tătarii veniţi să recucerească Transilvania se suprapun pe povestirea momentelor anterioare pe care le anulează oarecum. Cititorul trebuie să se smulgă necontenit din prezentul povestirii ce nu mai corespunde fazei mai evoluate a împrumuturilor introduse

în text. Este un efort ce seamănă cu acela impus de invenția cinematografică a așa-zisului *flash-back*, cu simpla deosebire că aici nu este vorba de o privire înapoi spre trecut, ci de una înainte, într-un fel de anticipație de ce va fi. Alături de aceste nepotriviri cronologice, rezultînd din trecerea necontenită dintr-o epocă într-alta, se mai ivesc și alte distonanțe de stil parcă încă și mai flagrante. Povestirea inițială a lui Hiltebrand avea un fond de vioiciune, de bucurie de a-și aminti și chiar de veselie uneori cam malițioasă, cu unele trăsături caricaturale, cu jocuri de lumini și de umbre, aproape fantasmagorice în descrierea rătăcirilor sale din noaptea anului nou în bezna de pe ulițele Iașilor pe care irupeau deodată, gălăgioși, la pîlpîirea rapidă a torțelor, cheflii întîrziați sau colindători ce se pierdeau și ei apoi în întuneric. Toate aceste impresii contrastante se diluează și se pierd în proza corectă, egală și puțin cam pedantă a autorilor solemni, decupați în felii și introduși în text cu o grijă atît de scrupuloasă.

Și, în sfîrșit, mai este și genul „Adnotărilor" lui Bandini cu referire la împrejurările din Moldova. Fără a căuta modele străine spre a le aplica realităților concrete întîlnite de el în Moldova, mărginindu-se doar să povestească și să descrie cele văzute de el, cu simplitatea cea mai directă și mai cuceritoare, el oferă sub formă de completare și lămurire la darea de seamă a *Vizitației* sale, o serie de capitole despre Moldova însăși ca așezare, origine, fire a poporului, organizare politică, stăruind mai mult asupra domnului și a exercitării domniei prin administrarea justiției și prin inspecțiile anuale prin țară. Urmează, bineînțeles, capitolele despre organizarea bisericească a Moldovei ortodoxe, cu o analiză mai mult negativă a fondului de formalism religios al poporului, pătruns de străvechi eresuri populare, ce amenință să molipsească și pe catolicii din mijlocul său. Sînt subliniate, cu reprobare, împrumuturile unor obiceiuri străvechi, la înmormîntări de pildă. Cu acest prilej sînt consemnate practicile întîlnite la ortodocși alături de alte particularități privind felul de a ține sărbătorile, felul de a se jura, locul de seamă ocupat de descîntece și de exorcisme ... etc. Capitolul consacrat catolicilor din Moldova pare sărac prin comparație. O prezentare a modului cum a fost sărbătorită Boboteaza la Iași, în anul 1647, constituie un fel de verigă de legătură cu pasajele din *Vizitație*, în care sînt introduse, pe larg, experiențele și intervențiile sale personale, la Iași, de pildă cu prilejul conflictului dintre conventuali și poporeni, sau la Bacău cu referire la propriul său conflict cu parohul catolic local. Peste toate aceste „adnotări" se înalță dominatoare figura domnului Vasile Lupu, pe care Bandini îl admiră sincer, chiar cînd înseamnă cifra de 20 000 de osîndiți la moarte din cursul judecăților lui, de la începutul domniei, pînă la data redactării acelui capitol ce poate fi situată în cursul anului 1647 și la începutul celui următor.

Cît privește istoria ca acțiune sau ca eveniment, ea poate fi întîlnită sub formă de reminiscență în memoriile mult mai tîrzii ale lui Kemény, în

care apar în relief figurile domnilor Vasile Lupu şi Matei Basarab alături de cea a principelui Transilvaniei, Gheorghe Rákóczy, privită cu ochi critici şi neiertători.

În sfîrşit, istoria este prinsă asupra momentului în rapoartele şi informaţiile trimise din ţară în cursul expediţiei pentru reprimarea mişcării seimenilor condusă de principele Transilvaniei, mai mult ca o acţiune personală a sa în interesele sale decît ca un ajutor dat domnilor la cererea lor şi menţinîndu-se în limitele dorite de aceştia.

Cît despre un sistem de grupare propriu mărturiilor din volumul de faţă, observăm că acum încep să apară cele două şiruri de rapoarte şi informaţii ce îşi vor continua de-a lungul secolului al XVII-lea şi a cursului celui următor progresiunea lor, rectilinie şi ordonată pentru unul, mai haotică şi mai diversă pentru celălalt. Este vorba de şirul rapoartelor solilor poloni în trecere prin ţările noastre spre Constantinopol, precum şi de corespondenţa preoţilor şi misionarilor catolici din Moldova şi Ţara Românească cu forul lor tutelar, fie Congregaţia de Propaganda Fide de curînd înfiinţată, fie prepozitul, general al Societăţii lui Iisus cînd printre aceştia se află şi iezuiţi. Foarte adesea această corespondenţă se îndrepta spre Roma prin intermediul nunţiului apostolic din Polonia. Alteori legătura mai imediată era asigurată de vicarul „patriarhal“ (catolic) de la Constantinopol, care aparţinea ordinului franciscanilor conventuali şi era socotit prefect al misiunilor din Ţara Românească şi Moldova. Trebuie subliniat că termenul de *misionar* nu avea în vremea aceea accepţia generală ce i s-a dat, de pildă, de A. Veress, care îl socoate pe Bandini în Moldova drept misionar (în titlul broşurii sale: *Scrisorile Misionarului Bandini*... din Moldova). El era atribuit acelor preoţi sau călugări trimişi de Congregaţia de Propaganda Fide, care aveau un fel de calificare ce le dădea dreptul la această denumire. Există o scară ascendentă: misionar simplu, misionar „bacalariu“ (prima treaptă obţinută după circa 3 ani de funcţionare în bune condiţii) şi, în sfîrşit, misionar „doctor“ sau magistru (calificare la care putea aspira un misionar după un stagiu de 6—7 ani de funcţionare exemplară, în urma unei recomandări motivate a superiorului său: episcopul sau prefectul misiunilor de care depindea direct) în treacăt fie zis, acest titlu de doctor nu avea nici o legătură cu studiile sau cultura candidatului, ci doar cu comportarea sa. Aceşti misionari aveau rostul să suplinească lipsa unor preoţi la bisericile lipsite de un paroh, sau care erau prea depărtate de reşedinţa acestuia pentru a putea fi deservite de el. De aceea, misionarii trebuiau adesea să bată drumurile pentru a se duce să slujească la bisericile mai izolate sau mai greu accesibile. Dar mai existau şi călugări misionari, instalaţi în parohii ca parohi titulari şi permanenţi, ca de pildă la Iaşi. Pe lîngă misionarii legitimi, dacă putem folosi acest termen, mai colindau prin ţară şi anumiţi *„călugări vagabonzi“* pentru a adopta termenul folosit de Bandini, a cărui *Vizitaţie* apostolică avea de

scop printre altele şi aflarea şi înlăturarea unor asemenea elemente. Aceşti călugări veneau probabil de capul lor din Polonia, dar printre ei trebuie să-i socotim, desigur, şi pe acei misionari dezertori de la datorie, de un pitoresc prea puţin edificator, stigmatizaţi de Bakšić şi de Bandini: de exemplu, fratele Giacinto din Osimo, fostul vicar al episcopului absenteist polon, Adam Goski — sau fratele Sigismund Polonul, pomenit de Bandini, odată în legătură cu denunţul său mîrşav contra „fiilor" bisericii de la Baia, şi în cele din urmă cu prilejul morţii sale violente şi a înmormîntării sale la Iaşi de care s-a îngrijit însuşi Bandini. Fără a socoti aceste exemplare ca reprezentative ale întregii tagme, este totuşi necesar a semnala spiritul oarecum anarhic ce se dezvoltă printre misionari, datorită unei totale lipse de organizare şi de încadrare disciplinară sau ierarhică. Episcopul polon, a cărui autoritate ar fi trebuit să se extindă asupra catolicilor din întregul teritoriu al Moldovei, strălucea prin absenţă. Aceasta devenise chiar principala sa caracteristică. Misionarii trimişi în ţară veneau, fie aduşi într-un grup mai numeros sub conducerea unuia mai vechi cu o experienţă de cîţiva ani în ţară (vezi în sensul acesta mărturia lui Bonici privind lotul de misionari aduşi cu sine de Andrei Bogoslavić), fie în număr de 2—3, sub autoritatea nominală dată unuia dintre ei asupra celorlalţi (vezi scrisorile lui Silverio Pilotti, supus, în principiu, lui Giovenale Falco, investit de vicarul de la Constantinopol cu calitatea de comisar). Ei nu aveau altă obligaţie decît a se supune prefectului misiunii (care era vicarul de la Constantinopol) sau delegaţilor acestuia, fie viceprefecţi, fie comisari, sau vicecomisari etc. În felul acesta era asigurată cel mult o coeziune înăuntrul ordinului (conventual) din care făceau parte, dar nici o normă de coexistenţă cu clericii altor ordine aflători în ţară, de pildă, franciscanii observanţi bulgari, mai frecvenţi în Ţara Românească, dar apărînd şi în Moldova, sau părinţii Societăţii lui Iisus care se ivesc mai întîi în treacăt în 1644 şi apoi se instalează temeinic în 1645.

Rămînea însă nelămurită problema subordonării misionarilor conventuali autorităţii episcopale. Pe vremea absenteistului A. Goski, acesta îşi atrăsese din partea vicarului de la Constantinopol răspunsul drastic că misionarii conventuali erau independenţi de autoritatea episcopilor <absenteişti>, din cauza lipsurilor acestora. Dar cînd în locul acestora vine Bandini, desemnat de Congregaţia de la Roma, cu titlul de Administrator apostolic al bisericii catolice din Moldova, el se izbeşte de aceeaşi rezistenţă a conventualilor ce invocă această neatîrnare a lor împotriva autorităţii sale cvasi-episcopale. Foarte curînd conflictul dintre ei avea să se învenineze. De vină era birocratismul roman unit cu un fel de teamă măruntă de a supăra pe regele Poloniei prin luarea unor măsuri radicale în privinţa absenteismului episcopilor poloni. Deşi nişte glasuri timide îngînau în surdină prin ungherele Propagandei că de fapt acel rege nu ar avea nici un drept de a propune

episcopi într-o ţară care nu se afla sub autoritatea sa, s-a preferat calea mai comodă a jumătăţilor de măsură. Episcopul polon nu va fi scos, ci va continua să beneficieze de acest titlu iluzoriu, iar în locul lui va fi numit un administrator apostolic investit cu toată autoritatea acestuia, minus titlul. Cîtă perturbare a pricinuit această subtilă rezolvare a dificultăţii se poate vedea din tribulaţiile bietului Bandini, silit în cele din urmă să se înţeleagă direct cu episcopul polon, Zamoyski, acceptînd formula acestuia care se deosebea într-un punct de cea romană, şi anume în punctul său esenţial. Era vorba şi de astă dată de prestigiul polon.

Acest prestigiu inspira pretenţiile cele mai curioase. În 1634, într-un moment cînd polonii căutau pe toate căile să ajungă la un tratat de pace cu turcii, solul polon a emis-o subit şi pe aceea: ca domnul Moldovei să fie ales de regele Poloniei! În ce măsură era vorba aici de prestigiul regelui sau poate de socoteli mai mărunte ale unor mari dregători ai curţii sale rămîne de văzut. Întrebarea aceasta este justificată de existenţa unei obligaţii scrise din sept. 1634 şi subscrise de fostul domn Moise Movilă retras în Polonia, care se leagă să dea în fiecare an o sumă importantă de bani Marelui hatman Koniecpolski, împreună şi cu un număr însemnat de vite, tot anual, dacă ar reuşi să recapete domnia Moldovei prin strădania acestuia.

Printr-o coincidenţă ciudată, destul de curînd după aceea, în 1636, acest Koniecpolski, care se arăta neîncetat potrivnic domnului Moldovei din scaun, Vasile Lupu, va manevra pentru a include sub o formă sau alta, printre cererile îndreptate la Constantinopol pentru menţinerea păcii dintre Polonia şi Turcia şi menţionarea domnului printre tulburătorii păcii avînd a fi înlăturaţi. Vasile Lupu era astfel pus pe acelaşi plan cu tătarul Cantemir, de care se plîngea şi el tot acum la Poartă. Marele sol J. Krasinski, care porneşte în 1636 prin Moldova spre Constantinopol, inaugurează în volumul nostru şirul ambasadorilor poloni în trecere pe la noi. Deşi ei nu erau însărcinaţi cu nici o misiune oficială către domnii noştri, această trecere a lor era întotdeauna însoţită de virtualităţi explozive. Era ca o maşină infernală ce putea exploda pe drum sau la Constantinopol, cu urmări tot atît de periculoase. Dacă domnul se arăta prea prevenitor, era suspectat de Poartă, dacă îşi păstra rangul era denunţat la aceeaşi Poartă ca duşman al păcii. Incidente puteau fi create din senin. Solii veneau trufaşi, plini de resentimente pentru dezastrul din 1620, păstrat viu de osemintele polonilor risipite pe cîmpul de bătaie de-a lungul căruia le şerpuia drumul. Contemplarea lor făcea parte dintr-un ritual. Înfruntarea cu domnul Moldovei făcea parte din altul, avîndu-şi originea tot în trecut. Trimiterea unui mare sol, care reprezenta însăşi persoana regelui, avea o gravitate încă şi mai mare. Alegerea lui se făcea de către dietă, căci de misiunea lui avea să depindă starea de pace sau de război între Republica polonă şi împărăţia turcească. De aceea instrucţiunile lui Krasinski i-au fost date după discuţiile purtate

în dietă unde se înfruntau partidele adverse ale marelui cancelar Potocki și marelui hatman Koniecpolski. De lupta dintre aceste facțiuni depindea alegerea marelui sol. Se pare că Vasile Lupu, cunoscînd ostilitatea marelui hatman, a căutat să-l sprijine pe adversarul acestuia. Dar a învins Koniecpolski care a impus drept sol pe omul său: un militar îndemnat să interpreteze instrucțiunile dietei în sensul voit de el.

Dacă se citește cu atenție raportul soliei lui Krasinski, la lumina lămuririlor de mai sus, se poate ușor distinge intenția nestrămutată a marelui sol de a crea un incident cu domnul Moldovei, care să justifice plîngerea sa la Constantinopol împotriva acestuia. De la început el era ferm hotărît să nu-i înmîneze domnului scrisorile ce îi fuseseră încredințate. Invocarea precedentului stabilit de marele sol Cristofor Zbaraski în 1623 era doar un pretext pentru a masca, sub prestigiul Poloniei, o acțiune dinainte plănuită. Dealtminteri ecourile de la Constantinopol confirmă această interpretare. La declarația sa, arogantă, făcută marelui Vizir că dacă turcii nu-l vor scoate din domnie pe domnul Moldovei o vor face polonii, acesta i-a replicat că el își depășește mandatul, cerînd lucruri care nu sînt trecute în instrucțiunile sale, și a avut grijă să-i amîne tot mereu audiența la sultan pînă ar învăța cum să se poarte. Iar ambasadorul englez de la Poartă a crezut că trebuie să-l prevină că o atitudine socotită necuviincioasă față de sultan ar putea atrage după sine pierderea nasului și a urechilor ... Avertisment colegial primit cu oarecare neplăcere.

Rapoartele solilor poloni urmează toate un fel de tipic. Itinerarul lor este același, reflecțiile asupra popasurilor se repetă întocmai. Atitudinea solului copiază, de obicei, pe acea a solului precedent. Vrînd, nevrînd, el este prizonierul unor pretenții ce nu pot fi date deoparte, pentru a nu știrbi prestigiul Poloniei. După o primă clipă de incertitudine, solul pășește hotărît pe urmele intransigente ale predecesorului său. Dar cu mici variante. De pildă, în 1640 solul Miaskowski ar fi dispus să-i trimită domnului scrisorile ce-i sînt adresate, dar înfățișate prin ceilalți membri ai soliei, el însuși socotindu-se jignit de faptul că nu a fost întîmpinat personal de domn și negăsind de cuviință să-și înjosească demnitatea mergînd la palat. Ulterior, peste această neînțelegere inițială se suprapun fel de fel de bănuieli, și cînd ajunge la Constantinopol, se grăbește să anunțe că a fost în mare primejdie a fi ucis de domn! Cîțiva ani mai tîrziu, cu prilejul trecerii lui Bieganowski, se constată că solii au renunțat la pretenția de a fi întîmpinați de domni la intrarea lor în Iași.

Rapoartele soliilor polone sînt marcate de oarecare monotonie. Amănuntele din 1636 și 1640 se repetă aproape aidoma. Pînă și sciatica lui Krasinski reapare la Miaskowski. Dar mai există o particularitate a lor destul de fastidioasă, anume obiceiul de a înfățișa prin trei rapoarte simultane îndeplinirea unei solii; anume raportul solului, acela al secretarului soliei, și

în cazul lui Miaskowski încă un raport ulterior al său către dietă. Din confruntarea lor se poate vedea că acesta din urmă, plin de grandilocvență, exagerează mult pretinsele jigniri din partea domnului, precum și incidentul cu tătarii pentru găzduirea unor membri ai soliei. Totodată solul se laudă cu patos că a refuzat darurile domnului nelăsîndu-se cumpărat de el!

Un amănunt ce nu este lipsit de interes este faptul că, în 1644, același mare hatman Koniecpolski, atît de pornit contra lui Vasile Lupu, este socotit acum un foarte bun prieten al acestuia, și chiar într-atîta încît iezuitul Paul Beke se gîndește la oportunitatea obținerii recomandării sale pe lîngă domn pentru întemeierea de școli iezuite în Moldova! Cunoscînd metodele lui Vasile Lupu și cheia de aur cu care se pricepea să deschidă toate porțile, minunea aceasta se explică de la sine.

Dacă materialul volumului riscă uneori să fie monoton prin identitatea unor teme și prin repetiția unor motive, aceste condiții inițiale mai ingrate sînt compensate de variațiile neașteptate oferite de reluarea sau interpretarea temei date. Tipicul impersonal propus sub formă de chestionar sau de șablon nu rezistă la aportul variat al atîtor tipuri personale de martori. Elementul individual își pune pecetea, singularizînd mărturia. Aceleași obiective pot fi văzute sub alt unghi. Aceleași probleme pot afla rezolvări diferite. Mărturiile nu pot fi izolate de martori. Aceștia se desprind de cuvîntul scris și capătă relief. Un relief care uneori își aruncă umbra peste realitatea evocată de ei. Împreună cu această realitate ei compun o lume în care ei sînt pentru noi și subiect, și obiect. Și se întîmplă chiar uneori ca aventurile lor singulare să fie mai sugestive și mai lămuritoare decît unele descrieri sîrguincioase lipsite de viață.

Dacă ne oprim la primul misionar ce ne iese în cale, Andrei Bogoslavić, pătrundem într-o lume a iluziei. Ingenioasa deducție a lui G. Călinescu din *Altre Notizie* („Dipl. Ital.", II) a fost confirmată cu prisosință de textul inedit al *Vizitației* Moldovei de Bakšić dat la lumină de G. Vinulescu (*ibidem*, IV). Andrei Apharia și Andrei Bogoslavić sînt unul și același. Putem deci reconstitui cariera sa. Ca Andrei Apharia apare în Țara Românească și îl servește pe Radu Mihnea ca secretar, fiind trimis de el și la Constantinopol cu tributul, însoțindu-l apoi în Moldova, de unde e trimis de domn la papă cu o misiune personală confidențială. Ca Andrei Bogoslavić reapare în 1623 venind de la Roma în fruntea unui grup de misionari dați în seama sa. Cum și de unde i-a adunat nu se știe. Dar faptul că l-a înrolat pe drum pe negîndite pe Bonici, rămas fără rost în Polonia deschide unele perspective. Înlocuit poate acum de Bonici, care ajunge la rîndul său secretar al domnului, pleacă în Țara Românească, dorind să aibă un trai mai bun în mănăstirea de la Tîrgoviște. Se duce la Rîmnicul Vîlcea, unde se dă drept episcop, și, în sfîrșit, este ridicat de acolo de episcopul catolic bulgar și dus la Chiprovaț, în locul lui fiind pus un observant bulgar trimis

din acest centru. Şi abia acum aflăm că el a dus un fel de viaţă dublă. Taina e dezlegată de Bakšić, care explică astfel intruziunea franciscanilor conventuali în Ţara Românească. Fratele Andrei din Lesina, din insula Pharos, era un observant adăpostit în mănăstirea observanţilor bulgari de la Zelezna unde s-a refugiat fiind osîndit la galere. (Nu ştim pentru ce!) Cînd au murit de ciumă mai mulţi observanţi din Ţara Românească, el a venit aici în timpul domniei lui Radu Mihnea. Dar mergînd la Constantinopol după treburile domnului şi luîndu-se bine pe lîngă vicarul patriarhal (catolic) de acolo, s-a dat drept conventual şi a început o viaţă nouă ca franciscan conventual, bucurîndu-se de ocrotirea acestuia. În cele din urmă, recapturat de observanţi, a ocupat un post onorabil în mijlocul părinţilor de la Chiprovaţ (în 1637) unde îl aflăm atestat alternativ sub ambele sale nume în anii 1648 şi 1649. Dar, lucru ciudat, arhiepiscopul bulgar Bakšić, cînd pomeneşte de el şi de impostura lui din trecut, nu pare să ştie nimic despre ultima fază chiproviciană a acestei cariere bogate şi în urmă chiar edificatoare. Iar Bandini, întotdeauna captat de senzaţional, aduce şi el contribuţia tradiţiei orale păstrate la Bacău, în contradicţie vădită cu datele consemnate de Bakšić ... I se spunea *roseus monachus*, pentru că umbla cu cercei de trandafir după ureche, şi cu flori în piept şi pentru că îi plăcea viaţa voluptuoasă. A vîndut o parte din pămîntul bisericii, luînd în schimb un cal bun moldovenesc, ar fi pornit chiar să vîndă toată averea episcopiei de Bacău, dar a ridicat împotrivire un părinte ... A încărcat tot ce mai era la reşedinţă şi a plecat în patria sa din Dalmaţia (!) ... Trebuie să recunoaştem că scena finală a exodului spectaculos a căpătat un fel de valoare generală folclorică. Şi episcopul Adam Goski a încărcat tot ce era şi a plecat, ba a mai şi păcălit pe bieţii poporeni, încredinţîndu-le lăzi umplute cu bolovani drept odoare ale bisericii, şi curînd după aceea (prin 1652), episcopul Marian Kurski va încărca tot (ce mai rămăsese) (?) şi va pleca, dar va fi oprit la graniţă (versiunea *a*), va pleca, dar va fi tras la răspundere slujbaşul de la graniţa care l-a lăsat să treacă şi care va plăti deci cu capul această pasivitate vinovată (versiunea *b*). În contrast cu aceste avataruri ale părintelui asemuit cu firul de trandafir, venirea în Moldova a fost singura aventură în viaţa cuminte şi fără istorie a conventualului maltez Paolo Bonici, confundat o clipă cu un alt conventual Pietro Paulo Bruni. (Acesta care a fost şi el în ţările noastre, de unde s-a repezit la Constantinopol, pornit pe scandal contra vicarului patriarhal della Fratta, a fost amăgit de ambasadorul francez Césy, şi trimis pe mare în Italia, cu recomandaţii nesincere către Propagandă, desminţite la prima ocazie.) Rectificarea acestei confuzii l-a lipsit pe Bonici de aureola unui asemenea episod. În schimb contribuţia sa la descrierea Moldovei aduce rezultatul unei experienţe personale. Întreaga descriere e înfăţişată sub forma de itinerarii dintr-un loc în altul, itinerarii care corespund la drumuri efectiv făcute. Nu importă faptul că atunci cînd

își dă silința să aducă și unele completări istorice, acestea sînt greșite. El cunoaște perfect prezentul în amănuntele sale (birul, veniturile domnului în cifre precise). Problema catolicismului din Moldova e privită în ansamblul ei. Ca și Bandini, mai tîrziu, el vede soluția în înființarea unui seminar la Suceava care să crească viitoarele echipe de preoți catolici cu rădăcini trainice în țară, punînd capăt improvizațiilor de moment (aducerea unor misionari ce nu cunoșteau nici măcar limba și care nici nu aveau timpul să o învețe, durata șederii lor variind în cazurile cele mai bune între 3 și 6 ani) sau soluțiilor de compromis (cum e menținerea ca parohi a unor preoți însurați, cu condiția să-și îndepărteze soția, sau folosirea în locul preoților a unor diaconi pentru care nu exista obligația celibatului). Dacă în schițarea planului acelui seminar, el s-a gîndit poate și la propria sa persoană, lăsînd chiar să se întrezărească perspectiva reînvierii vechii episcopii a Siretului ca un fel de suport al așezării proiectate, amănuntul acesta nu infirmă justețea vederilor sale. Și Andrei Bogoslavić și Paolo Bonici s-au bucurat de o situație specială, ca secretari (succesivi) ai domnului Radu Mihnea și ca emisari ai săi, trimiși de el în Italia pentru a depune bani la vestita Zecca din Veneția. Dar domnul nu le-a încredințat numai comorile sale, ci și sufletul său. Cel dintîi a adus către papă rugămintea domnului de a fi primit în rîndul catolicilor, iar al doilea l-a asistat la moarte, în taină, bineînțeles, căci conversiunea fusese secretă pentru motive lesne de înțeles.

Fără a merge atît de departe, se observă mai ales la domnii Moldovei o deosebită bunăvoință față de biserica romano-catolică. Petru Șchiopul și Ieremia Movilă, pe vremea lor, lăsaseră chiar să fie concepute anumite speranțe, desigur și într-un scop politic. Atitudinea lui Vasile Lupu este mult mai puțin echivocă, deși la un moment dat unii dintre misionari au putut atribui interesul manifestat de el pentru desbaterea în contradictoriu a anumitor puncte de dogmă, unei dorințe de a opta în cunoștință de cauză între confesiunea ortodoxă și cea catolică. În realitate era vorba cu totul de altceva. Domnul se interesa de pregătirea unui sinod al bisericilor ortodoxe care trebuia să fixeze poziția lor comună față de calvinism și față de catolicism. Dar rolul său de ocrotitor și patron recunoscut al bisericii ortodoxe din răsăritul întreg nu implica, în concepția sa, nici un gînd de intoleranță religioasă față de catolici, ca atare. Dimpotrivă, el manifesta pentru supușii săi catolici o solicitudine deosebită, îngrijindu-se de neajunsurile rezultînd din absenteismul episcopului catolic polon, de care s-a plîns în mai multe rînduri prin scrisori îndreptate la Roma. Este drept că și aici se puteau strecura unele considerații politice. Simpla existență a unui episcop polon al Moldovei constituia un fel de știrbire a independenței domnului față de statul vecin cu vechi pretenții de suzeranitate. Este probabil că un episcop polon rezident în țară ar fi complicat încă și mai mult această situație. De aceea domnul, protestînd contra anomaliei unui asemenea episcop iluzoriu, nu era

dispus să se mulțumească cu jumătăți de măsură, adică cu făgăduieli de reintegrare a reședinței episcopale sau chiar cu suplinirea lipsei prelatului printr-un vicar sau administrator apostolic, trimis chiar de papă, ci voia o soluție radicală. Adică numirea direct de la Roma a unui episcop care să nu fie polon și care să-și ocupe efectiv locul. Cît privește pe misionari, domnul îi urmărea cu oarecare neîncredere, purtările unora din ei justificînd nu o dată părerea exprimată de ei și față de Bandini. Însă începînd din cursul anului 1642, pe lîngă domn se afla un ocrotitor discret al conventualilor italieni, de care pomenesc și Bandini, și Paul Beke din Moldova, precum și vicarul patriarhal de la Constantinopol. Acesta era fiul marelui dragoman al bailului Veneției de la Constantinopol, tînărul Ambrosio Grillo pe care și-l alesese domnul drept ginere oferindu-i încă din septembrie 1641 pe a doua sa fiică, foarte tînără, Ruxandra. În august 1642, el trimitea cu mare zor după el să vină să stea în Moldova. Pînă să se dumirească marele Dragoman, intrat la oarecare grijă, sporită de sfaturile prudente ale bailului, dar ispitit totuși să servească planurile adînci ale Domnului Moldovei contra lui Matei Basarab în labirintul intrigilor de la Constantinopol, Ambrosio era și instalat la Iași și declarat ca viitor ginere, fără însă a se fi făcut o logodnă oficială. Lucru datorat poate și faptului că logodna era un act religios și că trebuia deci obținută în prealabil încuviințarea bisericii care nu prea încuraja căsătoriile mixte. Dar este iarăși adevărat că atunci cînd domnul s-a hotărît să-și dea fiica mai mare, Maria, după Ianusz Radziwill care era protestant, căsătoria s-a făcut în ciuda unor murmure, cu mare pompă la Iași (în febr. 1645), fiind oficiată de mitropolitul Kievului, Petru Movilă, venit anume pentru aceasta. Oricum, Ambrosio se bucura de mare favoare la domn, și iezuitul Paul Beke raporta în 1644 zvonul că domnul ar fi răspuns duhovnicului său care îl făcea atent la nepotrivirea unei căsătorii între domnița ortodoxă și un catolic ascultînd de papă: „De ce vi se pare credința acelora rea? Mie îmi place foarte mult!" De la Ambrosio a avut Bandini un ajutor real în vremea aceasta. Poate că tot de la el proveneau și scrisorile trimise de arhiepiscop pe o cale sigură la Roma, cu recomandarea să-i fie neapărat înapoiate probabil spre a fi restituite de el.

Dealtminteri însuși Ambrosio se arăta foarte vigilent, atrăgînd atenția vicarului patriarhal asupra purtării viceprefectului misiunii de la Iași, Gavarini, trimis de scurtă vreme de la Constantinopol spre a se califica astfel pentru „doctorat" și care chefuia cu calvini notorii spre marele scandal atît al catolicilor, cît și al ortodocșilor. Fără zăbavă, în ciuda protecției de care se bucura tînărul viceprefect, a fost demis în august 1644 și rechemat din Moldova. În relatarea *Vizitației* sale redactate în 1647, Bandini îi aduce și alte acuzații mai grave.

Deși Ambrosio Grillo nu apare în mărturiile din volumul de față decît în legătură cu misionarii sau ca o dovadă a sentimentelor favorabile ale

domnului față de catolici, nu este de prisos totuși a indica și soarta sa ulterioară și a căuta, totodată, explicația arestării sale senzaționale din porunca domnului în mai 1648, precum și rezolvarea altor două enigme: a) motivul Marelui dragoman venețian, „cuscrul" domnului de a împiedica reîntoarcerea în Moldova a domniței Ruxandra, ținută ca ostatic de către turci de prin august 1645, și cerută stăruitor de domn care oferea să plătească marelui vizir sumele cele mai fantastice și b) motivul pe care l-ar fi avut domnul să determine uciderea lui Antonio în mai 1649 în cele 7 Turnuri unde fusese întemnițat la declararea războiului turco-venețian. O singură explicație poate rezolva deodată toate aceste trei întrebări, și anume: aflarea de către Ambrosio a planului „socrului" său de a mărita pe domnița Ruxandra cu Sigismund, fiul al doilea al principelui Gheorghe Rákóczy I, de cum va putea fi readusă de la Constantinopol, și comunicarea acestei vești părintelui său printr-o scrisoare interceptată de domn. Ambrosio e deci arestat împreună cu mai mulți secretari ai domnului, vinovați de a fi lăsat să răsufle secretul corespondenței domnului, iar tatăl său, Antonio caută să împiedice pe toate căile slobozirea domniței, care în adevăr nu a fost obținută decît la mijlocul lunii august 1649, trei luni după uciderea lui Antonio (la 5 mai 1649). (Vezi în volumul de față nota noastră la relația lui Bargrave, p. 643 n. 69. Vezi și *Hurmuzaki*, IV, 2, pp. 513—571.)

De fapt logodna propusă în 1641 trebuia să pecetluiască o alianță de interese comune determinate de situația din acel moment. Antonio Grillo primise unele propuneri și din partea lui Matei Basarab în 1638, de aceea cîștigarea lui de către Vasile Lupu era un pas important în strategia tocmelilor de la Constantinopol. Două luni după aducerea zorită a lui Ambrosio la curtea din Iași se șoptea la București că ar fi vorba ca turcii să dea domnia Țării Românești „ginerului" venețian al lui Vasile Lupu. Dealtminteri venețienii de pe Bosfor bănuiau rolul lui Antonio în punerea la cale a unei retrageri „voluntare" a lui Matei Basarab, și Antonio însuși era înspăimîntat de labirintul de primejdii în care se băgase, dîndu-și seama prea tîrziu că fiul său avea să răspundă de sinceritatea și docilitatea sa.

Veneția mai este prezentă în volumul nostru cu o contribuție anonimă despre Țara Românească atribuită venețianului Locadello, care apare și el în zare, dar nu ca aventurier sau ca os domnesc, ci ca negustor stînd la Tîrgoviște și întreținînd desigur legături cu Constantinopolul și Veneția. În 1638, cînd Matei Basarab apelase la serviciile lui Antonio Grillo pentru a fi informat de cele ce se petreceau la Poartă, e probabil că sugestia venise de la Locadello, pe care l-a indicat apoi și Grillo ca potrivit pentru această sarcină. Acum, în Țara Românească, el este legat de un mic grup de oameni veniți de la Constantinopol: conventualul Antonio de Via, recomandat domnului de către ambasadorul francez la Poartă și dăruit, în consecință, cu slujba de paharnic, un oarecare laic, spițerul Gheorghe și misionarul Gio-

venale Falco. Acesta, de cum a sosit, a adoptat portul țării, lepădînd rasa, a învățat românește predicînd chiar în această limbă, s-a împrietenit cu un egumen grec foarte bine văzut de domn și a ajuns să se bucure de aprecierea favorabilă a acestuia din urmă. Împotriva acestui mic grup se pornește o campanie furibundă de acuzări din partea conventualului Silverio Pilotti, venit din Constantinopol odată cu Giovenale, dar supus autorității acestuia și silit, — după cum pretindea el — să facă pe bucătarul, în vreme ce superiorul său circula ca boierii în careta împodobită cu covoare sau călare cu pistoale și cuțite la brîu. Acesta, dealtminteri, ar fi încercat să-l omoare în vremea fugii la munte a populației mînate de spaima tătarilor. Supărat de dojenile lui Silverio, el l-ar fi și excomunicat într-o scenă de o mare absurditate ce nu se potrivește cu celelalte informații despre Giovenale, pentru care Bakšić nu are decît cuvinte de laudă. [În 1640 l-a găsit la Cîmpulung desfășurînd o activitate exemplară, predicînd pe românește etc. etc. În 1648, cînd se reîntoarce la Cîmpulung, îl pomenește cu emoție pe fostul misionar mort de cîțiva ani. O legendă neprecisă, probabil orală, îi atribuia lui Falco, împreună cu încă doi misionari, convertirea în masă, de la luteranism la catolicism, a întregii populații (!) din Cîmpulung. Este vorba, evident, doar de locuitorii sași sau germani, și nu de populația ortodoxă. Cît privește metoda folosită, pare să reiasă printre rînduri că ar fi fost destul de energică! În realitate, cifrele păstrate pentru catolicii din Cîmpulung sînt destul de modeste.] Din acuzațiile confuze trimise de Silverio Propagandei, simultan pe diferite căi, și care par să indice o minte subnormală, se poate vedea că motivul principal și inițial al dușmăniei sale este legat de mica bisericuță catolică ridicată de Locadello la București (unde dealtminteri nu erau credincioși catolici decît atunci cînd ședea curtea aici). Mulțumită pornirii pătimașe a lui Silverio, ni s-au păstrat unele amănunte interesante (dar cît de adevărate?) despre această ctitorie a lui Locadello, venită să înlocuiască, în mod brutal, construcția de lemn datorată cu cîțiva ani în urmă conventualului Angelo Petricca din Sonino. Locadello ar fi început prin a da foc vechii bisericuțe de lemn pentru a ridica în locul ei zidirea sa de cărămidă. Dar Locadello voia să-i asigure un regim special, dăruind-o Veneției, care avea să se îngrijească de ea și să-i trimită patru preoți etc. Sinioria însă nu s-a grăbit să răspundă că acceptă această ofrandă și, la rîndul său, Locadello nu se grăbea să purceadă la sfințirea locașului, care nici nu era încă gata de tot. Cu toate acestea Silverio venea de la Tîrgoviște să slujească în ea. Dar probabil că el încurca pe Locadello și pe cei din micul său grup (A. de Via, spițerul Gheorghe și un țigan) care trăgeau la chiliile din jurul bisericii cînd veneau la București, sau cumva faptul că locașul nu fusese sfințit, a determinat oprirea de către Giovenale a excursiilor duhovnicești ale lui Silverio, refuzîndu-i potirul de care avea nevoie la București. Fapt este că acuzările vehemente contra lui Giovenale care ni s-au păstrat

au fost precedate de altele, trimise nunţiului din Polonia şi avînd de obiect denunţarea purtării scandaloase a lui Locadello şi a celorlalţi care pîngăreau acea biserică din Bucureşti. Este probabil că aceleaşi motive care îl făceau pe Locadello să întîrzie sfinţirea bisericii îl făceau să împiedice slujirea în ea. Oare formula dăruirii ei Veneţiei nu ascundea cumva intenţia de a şi-o păstra în realitate pe seama sa?

Atunci cînd noul episcop bulgar de Gallipoli, Bakšić vine anume la Bucureşti, chemat de credincioşii de acolo, ca să sfinţească acea bisericuţă, el este oarecum sabotat de Locadello la care lăsase veşmintele sale episcopale.

Observăm că episcopul bulgar a fost chemat de credincioşii (anonimi) din Bucureşti. Este poate o formulă pentru a-şi face drum în Ţara Românească pe care observanţii bulgari o socoteau ca fiind oarecum monopolul lor uzurpat de conventualii italieni. (Pentru catolicii bulgari, asigurarea unei baze dincolo de Dunăre, la adăpostul vexaţiilor turceşti, era vitală.) Foarte curînd, el obţine de la Propagandă calitatea de vizitator apostolic pentru Ţara Românească şi apoi şi Moldova. În Ţara Românească el vine la intervale destul de scurte. Rapoartele *Vizitaţiilor* sale din 1640 şi 1648 sînt o adevărată mină de informaţii despre ţară şi despre împrejurările ei, cu descrierea foarte amănunţită a bisericilor catolice de la Tîrgovişte şi Cîmpulung. Secundat şi poate chiar îmboldit de coadjutorul său, Francisc Soimirović, care urmărea cu înverşunare instalarea observanţilor în mănăstirea de la Tîrgovişte — măcar şi numai în jumătate mănăstire (la început) şi care stăruia la Roma pentru obţinerea unei breve în sensul împărţirii acelei mănăstiri —, el a aşteptat sosirea acestui document pe care l-a înfăţişat domnului în noiembrie 1648, bizuindu-se şi pe afecţiunea senilă a acestuia pentru Soimirović, care venea foarte des la Tîrgovişte în urmărirea ţelului său. Dar domnul, care scrisese personal regelui Poloniei în 1647, rugîndu-l să sprijine candidatura protejatului său, pe care voia cu tot dinadinsul să-l vadă episcop, nu s-a lăsat înduplecat de consideraţii personale şi a refuzat categoric să încuviinţeze o asemenea împărţire. Cîţiva ani mai tîrziu, el va scrie direct papei repetînd, în esenţă, cele spuse acum. Papa să înlocuiască pe misionarii existenţi cu alţii pe care îi va socoti mai buni, şi aceştia să vină în mănăstirea rămasă întreagă. La sfîrşitul scrisorii se vădeşte şi scopul ei principal: recomandarea lui Soimirović pentru un scaun episcopal.

Rapoartele lui Bakšić despre Ţara Românească şi despre Moldova sînt de un interes nepreţuit atît pentru descrierea locurilor şi împrejurărilor, cît pentru justeţea judecăţilor sale despre oameni şi caractere. Omul însuşi este de o mare nobleţe sufletească. Atitudinea sa demnă, firea sa cumpănită îl fac superior lui Bandini, mai dezarmat, mai influenţabil, mai puţin consecvent în sentimente şi în resentimente. La amîndoi găsim însă şi unele trăsături comune: o bucurie aproape naivă de a se înfăţişa în măreţia veşmintelor arhiepiscopale rostind binecuvîntarea pontificală, o încredere desă-

vîrşită în auxiliarii lor respectivi, coadjutorul Soimirović de o parte, secretarul Parčević de cealaltă, în sfîrşit, o atitudine oarecum asemănătoare faţă de domnii din Ţara Românească şi Moldova, cu observaţia că cea a lui Bakšić este mai critică faţă de Matei Basarab decît a lui Bandini faţă de Vasile Lupu. El nu admitea ca supuşii să nu-i poată vorbi decît stînd în genunchi, ca şi cum ar fi papa! La amîndoi se observă o mare atenţie pentru minuţii formale. Bakšić suspectează toate altarele şi toate bisericile catolice de a nu fi fost sfinţite, sau nu în mod valabil, şi purcede la sfinţirea lor. Bandini are o adevărată descărcare de nervi contra parohului de Bacău, văzînd felul inocent cum acesta păstrează eucharistia într-o cutiuţă de tinichea. Dar trebuie adăugat că fusese aţîţat de misionarul Spera, care îl informase despre aceasta.

Bandini a cunoscut şi folosit darea de seamă a lui Bakšić despre Moldova. Totuşi în vreme ce Bakšić fixează în 1641 numărul caselor din Iaşi la 9 000, Bandini în 1647 îl urcă la 15 000. Textele celor doi arhiepiscopi se echilibrează şi se completează în mod remarcabil. De aceea poate au fost prelucrate la sediul Propagandei şi redate sub forma unui text unic italian, compus din rezumate sau fragmente din *Vizitaţia* Ţării Româneşti (Bakšić) şi dintr-o traducere prescurtată pe alocuri a *Adnotărilor despre împrejurările din Moldova* (Bandini). Textul acesta a fost publicat în „Bul. Soc. Geogr." 1898, sem. II (*Călători, ambasadori, misionari*...) de N. Iorga, care l-a atribuit lui Cerri. El constituie o dovadă mai mult a preţuirii acestor dări de seamă de către Eminenţele de la Roma. Din scrierile lui Bandini au fost redate în volumul de faţă fragmente din diferitele sale mărturii şi mărturisiri: a) un prim lot de *Scrisori* în care sînt redate impresiile sale imediate din Moldova şi tribulaţiile sale pînă la acordul său cu episcopul polon Zamoyski, b) o serie de selecţiuni din părţile constituind aşa-zisul *Codex*, adică *Enarratio*, povestirea drumului său peste Dunăre, spre Moldova şi a primelor sale contacte cu domnul, cu secretarul Kotnarski, cu viceprefectul Gasparo din Noto, în sfîrşit, cu mediul înconjurător, ilustrat prin descrierea amară a sediului conventualilor de la Iaşi, şi de cea tot atît de revoltată a reşedinţei episcopale de la Bacău, c) începutul *Vizitaţiei*, pornirea la drum cu accidentele sale, apoi cîteva fragmente despre oraşele Baia şi Iaşi, şi despre Cetatea Neamţ, d) *Adnotările* citate mai sus, din care au fost cuprinse cele mai semnificative atît prin subiectul lor, cît prin oglindirea personalităţii autorului. Textele au fost însoţite de note subliniind modificările nemărturisite suferite de ele. A fost, de asemenea, urmărită intervenţia frecventă a lui Parčević, fie sub formă de influenţă, fie sub cea de substituire.

Rolul lui Bandini în rezolvarea conflictului dintre misionarii conventuali şi poporenii catolici, unguri de la Iaşi, precum şi dintre aceiaşi conventuali şi iezuiţii care îi înlătură de la acea parohie va putea fi urmărit

în biografiile şi eventual textele lui Gasparo din Noto, Francesco Maria Spera, Antonio din Brisello (zis „Laimer") din volumul de faţă, alături de pasajele din *Scrisori* sau din *Codex* în genere, la care trimitem fără a le mai reproduce pe toate. Despre contradicţiile dintre *Scrisori* şi *Codex* este vorba în biografie şi notele la textul lui Bandini cuprins în volum.

Am lăsat la urmă trecerea în revistă a unor martori fie izolaţi, fie prezenţi în formă fragmentară, în lipsa unui material complet. Este vorba mai întîi de pelerinii ruşi care se îndreaptă spre Ierusalim şi ale căror însemnări sînt destul de rapide, din care cauză editorii lui Gagara, de pildă, variază în datarea călătoriei sale. Între datele de ianuarie 1643 şi ianuarie 1638 oferite de cele două ediţii pentru trecerea sa pe la Iaşi am preferat-o pe cea din urmă, întrucît din text rezultă că, la venirea sa, mănăstirea Trei Ierarhi nu era terminată.

Nu există asemenea nedumeriri în privinţa lui Suhanov sau a lui Iona Travelski, care l-a însoţit pe acesta. Călătoria lui Suhanov, pe lîngă motivarea sa religioasă, avea un substrat politic evident, decurgînd în partea din iniţiativa patriarhului de Ierusalim, Paisie, de a pune la cale o ligă creştină răsăriteană, în care Moscova ar lua locul rezervat de ligile catolice din trecut Poloniei. Aceasta ar fi asociată şi ea ligii, alături de cazacii lui Hmelniţki cu care era chiar atunci pe cale să încheie pace... Dar această pace tocmai trezea unele îngrijorări. Suhanov trebuia să prindă ecourile despre situaţia şi spiritul polonilor la trecerea sa prin Kiev, şi să fie atent şi la ce se petrece la curtea lui Vasile Lupu. Trebuia să-l consulte pe patriarh, dar să-l şi observe, şi în sfîrşit să fie cu ochii în patru în privinţa cazacilor lui Hmelniţki. Pe deasupra se mai ivise şi un fals pretendent moscovit ce-şi zicea Şuiski şi care avea calitatea rară de a fi în mai multe locuri deodată, abătîndu-se şi prin Moldova. Fie pe urmele acestuia, ajuns în sfîrşit la Cehrin, cu gînduri duşmănoase pentru ţarul moscovit, fie mai degrabă pentru negocieri mai importante între Moscova şi hatmanul cazacilor, pe cale de a-şi forma un stat, dar nehotărît încă dacă va fi aliatul sau duşmanul ţarului, Suhanov bate drumurile între Moscova, Cehrin şi Iaşi, înainte de a porni, în sfîrşit, spre Constantinopol şi Ierusalim. Dar de astă dată Vasile Lupu devenit bănuitor refuză să-i dea carte de liberă trecere. Însă Suhanov reuşeşte să mituiască pe un diac al cancelariei domneşti ca să-i facă rost de acest act, cu care — ferindu-se totuşi de slujbaşii domnului — reuşeşte să treacă Dunărea. Nu s-a păstrat povestirea trecerii sale la întoarcere.

Un sol adevărat este boierul rus Ordin Nasciokin, care vine în 1642 la Vasile Lupu pentru a obţine de la acesta o intervenţie la Poartă în vederea primirii unei solii moscovite. Lucrul nu era uşor. Trebuia să ştii pe cine să mituieşti şi cînd. Vasile Lupu care cunoştea perfect toate sinuozităţile acestor ocolişuri, i-a dat sfaturile cele mai înţelepte care i-au asigurat reuşita misiunii. Scrisorile trimise de Nasciokin din Moldova sînt pline

de miez. Păcat că nu avem deocamdată la îndemînă decît unele excerpte, care şi în forma lor fragmentară sînt de un mare interes. Bun cunoscător de oameni, Nasciokin a ştiut să-l cîştige pe domn printr-o purtare de o mare sinceritate (cel puţin aparentă) şi prin adoptarea întru totul a felului de a fi al boierilor moldoveni de la curte.

Călătoriile ce urmează: a emisarului suedez Iohann Mayer în 1651, pe drumul său de întoarcere de la Bagceserai spre Suedia, trecînd prin Moldova şi Polonia, şi a lui Robert Bargrave care mergea de la Constantinopol spre Anglia, trecînd de asemenea prin Moldova şi Polonia, oferă unele puncte de asemănare. Amîndoi autorii erau indiferenţi la condiţiile reale ale ţării prin care călătoreau, oprindu-se, de preferinţă, la anumite fenomene de suprafaţă pe care nu le mai analizau în profunzime. Devastările tătarilor, însoţite de fuga locuitorilor lăsînd satele pustii, se traduc pentru Mayer în trista realitate de a se afla fără nimic de mîncare, neajuns îndreptat îndată de iscusinţa sa de vînător. Jecmănelile tătarilor „dobrogeni" (din Bugeac) mergînd chipurile spre oastea lui Hmelniţki, îi oferă prilejul de a privi rîzînd la măiestria cu care aceşti adevăraţi artişti înhaţă în fuga calului oaia din turmă şi pornesc mai departe în galop ... Cînd aude lucruri importante de la marele serdar cu care se întîlneşte, le înţelege pe dos, frazele pe care le reproduce constituind adevărate ghicitori. Întrevederea sa cu domnul este redată necomplet. Abia mai tîrziu îşi aminteşte un amănunt esenţial. Dar totuşi nu uită să însemne comentarul îndurerat al unui bătrîn moldovean, indignat de faptul că monarhi creştini puternici se închină în faţa turcilor.

Călătoria lui Bargrave nu are nici o contingenţă cu evenimentele. El trece ca un adevărat turist. Găseşte că la Galaţi este belşug şi totul e foarte ieftin (tradus în monedă engleză!), natura este încîntătoare, drumurile ar putea uneori să fie mai bune, dar nu sînt chiar aşa de rele. Ciuma bîntuie în adevăr, dar te poţi feri de ea consumînd mied tare. Singura realitate mai supărătoare este domnul Modyford, patronul gălăgios şi agresiv al lui Bargrave. La Iaşi englezii vin cu scrisori de recomandare, sînt primiţi în audienţă, scutiţi de vamă ... Îl vizitează şi pe iezuitul care se ocupă de educaţia fiului mai mare al domnului ... Un singur lucru i-a atras atenţia lui Bargrave în cursul călătoriei: metoda de a face potasă, pe care o practică nişte englezi în pădurile seculare din Moldova. Mai tîrziu şi-a completat însemnările din memorie, bineînţeles cu greşeli vădite. Dar l-a interesat povestirea nunţii domniţei Ruxandra, care avusese loc scurtă vreme înainte de trecerea sa.

Descrierea acestei nunţi făcută de un martor ocular ce reflectă sentimentul de indignare şi revoltă al familiei Radziwill a fost păstrată în două redări: cea germană, publicată de N. Iorga în *Acte şi fragmente* şi cea polonă publicată de I. Bogdan în *Hurmuzaki Supliment* ... după care s-au putut aduce unele îndreptări versiunii germane. În paralel cu această de-

scriere, volumul cuprinde şi povestirea nunţii domniţei Maria cu Ianusz Radziwill, înfăţişată o dată în memoriile lui Kemény, care a venit ca sol al principelui Gheorghe Rákóczy la acea nuntă la Iaşi şi apoi în broşura lui Happel (Happelius) după un martor anonim. Această descriere din urmă, nefiind o mărturie directă, a fost cuprinsă în anexă. Amîndouă relatările acestea coincid destul de bine cu descrierea dată de Miron Costin în *Letopiseţul* său.

Dar mai avem şi un alt fel de călător, care nu seamănă cu ceilalţi. Un călător destul de misterios, care este preot sau călugăr, dar nu ştim ce hram poartă, care circulă prin lume de capul său, pentru simplul motiv că îl interesează Orientul şi vrea să convertească pe păgîni, care se încurcă în itinerarul său şi se contrazice pretinzînd că a fost prin locuri ce nu erau pe drumul urmat de el, care dă informaţii mai mult din auzite decît din experienţa proprie, dar care s-a documentat pentru a-şi mobila povestirea, ce pare destinată publicării, în sfîrşit, un cleric care adoptă un ton de autor de romane uşoare şi romanţează toată partea relativă la călătoria spre Moldova a Ecaterinei Cerkeza, la care ajunge să fie şi el asociat, pur şi simplu pentru că se afla la Bagceserai, la vremea trecerii solilor moldoveni ce o însoţeau spre Moldova, şi astfel li s-a alăturat şi el (?). Stilul său este sugestiv. Iată cum e descrisă viitoarea doamnă cînd este dusă înaintea paşei care vrea să o reţină sub cuvînt că ar fi musulmană... „Măcar că din cauza multului plîns se făcuse albă ca varul, totuşi turcul la vederea acestui soare <chiar şi> umbrit s-a dat învins, spunînd că este un om mort dacă ea nu-l ajută. Avea toate acele însuşiri pe care Venus le-a dat unei femei pentru a se numi frumoasă. Avea ochii negri, mîna lungă, fină, dar plinuţă, mijlocul subţire, gura micuţă cu buze nu prea groase şi era albă toată, încît se părea că graţiile îşi făcuseră sălaş în făptura ei. Nenorocitul de paşă se îndrăgostise aşa de tare că nu-şi mai găsea locul, pierduse orice odihnă, orice linişte. Voia să se facă stăpînul unei comori aşa de bogate... etc." Acest ton neaşteptat împreună cu amănuntele fanteziste din toată această parte a călătoriei aruncă îndoială şi asupra primei părţi. Ar fi nevoie de o cercetare a întregii călătorii a lui Niccolò Barsi, din care nu a fost editată decît trecerea prin Moldova şi drumul acesta de întoarcere cu solii moldoveni, tocmai în 1639, pentru a ne putea da mai bine seama despre spiritul întregului text. O analiză a nepotrivirilor observate se află în notiţa biografică (v. mai jos pp. 69—72), unde semnalăm şi rezerva nuanţată a editorului cu referire la informaţia — unică în felul ei — privind împărţirile anuale de pămînt distribuit orăşenilor de către şoltuzii respectivi. Mai sînt şi soli corecţi şi binevoitori (P. Strassburg, şi Cl. B. Ralamb) care descriu sincer primirea lor la curtea domnului şi impresia lăsată de ţară asupra lor. Relaţiile lor se aseamănă între ele, deşi le desparte un interval de 25 de ani.

Dar există un anumit stil al solilor unei ţări, care îi deosebeşte de solii altora şi care se manifestă şi în comportare, şi în scris.

Am fi dorit să consacrăm măcar aici cîteva rînduri doctorului Mascellini, care ar putea foarte bine fi cuprins printre călătorii noştri, dacă am avea scrisori de ale sale despre cele văzute de el în Ţara Românească. Dar nu se cunosc decît pasaje foarte scurte dintr-o scrisoare din Italia (1652), în care critică cu asprime pe misionarii conventuali din Ţara Românească. În lupta dintre aceştia şi observanţii bulgari, el este de partea ultimilor. În 1648, cînd vine iar Bakšić la Tîrgovişte în vizitaţie apostolică, el trage la doctorul Mascellini, de care se apropie foarte mult. Poate că şi această prietenie l-a influenţat pe acesta în sensul arătat. Dacă este să dăm crezare unui misionar conventual cam dubios, Contanzo Remoli, Doctorul Mascellini l-ar fi convins pe domn să limiteze numărul conventualilor din mănăstirea de la Tîrgovişte la 3, adică părintele Provincial, un novice, şi un misionar desemnat de Mascellini (!), ceilalţi avînd să plece în Moldova. Despre serviciile reciproce pe care şi le-au făcut doctorul italian şi arhiepiscopul bulgar, cînd acesta din urmă, expus primejdiilor din partea turcilor, a fost îndemnat de el, dar fără succes, să vină să se instaleze în acea mănăstire unde îl poftea chiar domnul, şi despre intervenţia lui Bakšić după răscoala seimenilor de a-i găsi un rost doctorului la Constantinopol, a fost vorba într-o notă la *Vizitaţia* din 1648 (n. 244, şi la p. 197). Printr-un fel de fenomen simetric, doctorul Skogard la Iaşi se arăta un ocrotitor al lui Bandini, pe care îl ajuta cu daruri generoase.

Ajunşi aici ar trebui să arătăm în ce a constat munca la volumul de faţă? Va trebui mai întîi să recunoaştem datoria noastră faţă de editorii unui material bogat din care au fost selectate o bună parte dintre mărturiile cuprinse aici. Vom cita pentru textele misionarilor, dînd acestui cuvînt sensul său cel mai larg, A. Veress. (*Scrisorile misionarului Bandini . . .*) G. Călinescu (*Alcuni missionari . . .* în „Dipl. Ital.", I şi *Altre notizie . . . loc. cit.*, II) Gh. Vinulescu (*Relaţia despre Vizitaţia Moldovei . . . loc. cit.*, IV). Francisc Pall (*Le controversie . . . loc. cit.*, IV), E. Fermendžin (*Acta Bulgariae*), Virginia Vasiliu (*Il principato moldavo e la curia papale* „Dipl. Ital.", II), *Codex Bandinus* ed. V. A. Ureche în „Analele Acad. Române", Pejachevich (*Peter Freiherr von Parchevich*).

Pentru solii poloni, P. P. Panaitescu (*Călători poloni*). Pentru Bargrave şi Hiltebrandt, ediţiile lui Fr. Babinger, pentru P. Mayer cea a lui Ch. I. Constantin în Balcania II—III (1939—1940). Pentru N. Barsi ediţia C. C. Giurescu şi pentru răscoala seimenilor, volumul publicat în 1968 de Lidia Demeny, L. Demeny şi N. Stoicescu.

Pentru pelerinii ruşi G. Bezvicone, *Călători ruşi în Moldova şi Ţara Românească*, iar pentru note despre diverşi „călători" N. Iorga în *Acte şi fragmente*, I şi în *Studii şi documente*, precum şi în „Bul. Soc. de Geo-

grafie", 1898 şi în *Istoria românilor prin călători*, în sfîrşit, Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*.

Materialul ne era oarecum dat. Dificultatea nu consta în strîngerea, ci în organizarea lui. Din elemente fragmentare şi disparate trebuia să rezulte un întreg. Caracterul acesta fragmentar se datora, în parte, întîmplării, care a îngăduit să fie păstrate unele texte şi nu altele, dar şi unei alegeri făcute după criterii proprii de către autorii culegerilor de texte din materialul mai vast al arhivelor cercetate. De exemplu, culegerile lui G. Călinescu încep de la 1623 şi omit, cu bună ştiinţă, ca inutile, texte minore, care ar putea lumina unele puncte şi stabili o legătură necesară cu alţi misionari, care n-au lăsat poate dări de seamă substanţiale, ci simple scrisori sau informaţii indirecte nereţinute de editor.

Din scrisorile lui Bandini publicate de Veress au fost lăsate total deoparte cele în care nu era vorba de chestiuni privind Moldova, ci Banatul, de pildă, sau Bulgaria şi au fost uşurate, ca să zicem astfel, de un balast socotit inutil, acelea în care pe lîngă Moldova se mai vorbea şi de altceva. În felul acesta a fost omis acel post-scriptum din 23 martie 1648, esenţial pentru înţelegerea adevărată a întregii atitudini a lui Bandini faţă de Beke. Sînt menţionate de Veress texte inedite, pe care el avea de gînd să le publice fără a mai ajunge să o facă, de pildă, un raport al lui Gasparo din Noto, povestind scena petrecută în ajunul Bobotezei din 1645, cînd s-a înfăţişat bietul Bandini cu ploconul său în faţa domnului, neştiind ce furtună îl paşte.

Transcrierea textelor publicate nu a fost fără cusur. Uneori a trebuit să procedăm la o adevărată muncă de restituire a lor. Citām în sensul acesta textul lui Paul Beke („Dipl. Ital.", II) pe care îl însoţisem la început de note semnalînd îndreptările noastre. Cum erau mult prea multe, am renunţat la ele. Relaţia din 1652 a lui Fr. Maria Spera conţine adevărate ghicitori. Am renunţat de aceea la partea privitoare la trecerea lui prin Transilvania. Silinţa noastră s-a îndreptat deci mai întîi spre corectarea şi conexarea materialului atît ca formă, cît şi ca fond, apoi spre interpretarea sa, apelînd şi la alte izvoare. De pildă, pentru solia polonă din 1636 am putut aduce informaţiile solului veneţian de la Constantinopol. Observaţia noastră despre lipsa de informaţie pentru perioada care precede textele publicate este valabilă şi aici. Nu avem nimic pentru anii 1633—1634, deşi au fost trimise solii la Constantinopol, care au trecut pe la noi. De aceea am căutat, în notiţele introductive ale unor asemenea texte, să dăm pe lîngă analiza împrejurărilor în care s-a desfăşurat călătoria respectivă şi unele prelungiri necesare în timp înainte şi după momentul soliei, renunţînd la partea biografică propriu-zisă, fără rost şi fără interes real în condiţiile date. În prezentarea unor texte însoţite de editori (de pildă, Babinger) cu note foarte copioase, am reprodus din ele numai ceea ce ni s-a părut

esențial, formulînd și rezerve atunci cînd era cazul. În general am căutat să suplinim în notițele biografice elementul de legătură dintre diferitele mărturii izolate și să înțelegem spiritul în care au fost făcute. Adesea reconstituirea portretului martorului lumina și mărturia sa. Am urmărit peste tot sinceritatea afirmațiilor făcute și adevărul faptelor expuse, subliniind nepotrivirile cînd se iveau. Ne-am silit să extragem din declarații vădit false sau tendențioase elementul de bază de la care au pornit. Uneori din amănunte secundare puse în legătură cu indicii minore am reușit să dezlegăm unele probleme ce nu erau lipsite de interes. Alături de atenția critică a stat efortul de a înțelege nu numai cu mintea, ci și cu căldura sufletului mesajul lăsat de niște oameni buni sau răi, veridici sau mincinoși, care trebuiau readuși la viață. Pentru noi figurile din volum trăiesc cu tot freamătul și neliniștea lor, cu gesturile și cu fizionomia lor. Am încercat în prezentarea lor să le păstrăm această ambianță vie.

În sfîrșit, volumul nostru mai aduce și ceva nou: o restituire a figurii adevărate a lui Bandini, ce atrage după sine o altfel de restituire, negativă de astă dată, a figurii lui Parčević. Dovezile sînt multe, era doar nevoie să fie adunate împreună și analizate în profunzime. Explorarea cea mai pasionantă a fost cea din scrierile lui Bandini (scrisori sau expuneri), în care alături de stilul oglindind personalitatea sa am putut detecta și un altul, aparținînd evident altcuiva. Este același stil oratoric, vehement, baroc pe care îl aflăm în declarațiile mai tîrzii ale lui Parčević. Iată un exemplu de asemenea stil. Este vorba de scrisoarea din 12 martie 1649, datată din Bacău și purtînd iscălitura lui Bandini („Dipl. Ital.", II, pp. 374—376), în care denunță purtarea unor misionari conventuali din Banat. „Dacă ar trebui povestite cu de-amănuntul toate relele lor, nedreptatea, scandalurile, crimele, înșelăciunile, răutățile, ademenirile, certurile, dezordinele, zarvele, îngîmfările, minciunile și altele asemenea, ne-am teme că ar bubui cerul și s-ar cutremura pămîntul, ar cădea stelele și s-ar scufunda lumea, s-ar întuneca soarele și ar pieri mișcarea, atît de grozave și de multe sînt faptele lor nevrednice . . ." etc. În condiții similare, și vrînd să exprime paroxismul indignării, Bandini ar fi zis: „Și cum să nu-ți crape inima din tine de asemenea faptă?"

Corespondența lui Bandini cu Propaganda era oarecum dublă. Se scriau simultan două rapoarte sau scrisori, una către Eminențele Congregației, cealaltă către secretarul ei, Monsinoriul Ingoli. Pe aceasta din urmă o scria întotdeauna Bandini, pe cealaltă o lăsa adesea parțial pe seama lui Parčević. Uneori în scrisoarea scrisă la dictarea lui Bandini, acesta mai adaugă un post-scriptum de mîna lui. Este evident că atunci cînd în scrisorile iscălite de Bandini apăreau frazele ușor de recunoscut ale lui Parčević, lucrul acesta se făcea cu asentimentul lui Bandini, care admira probabil stilul secretarului său. Dar această colaborare dovedește ascendentul progresiv al secretarului

asupra lui Bandini. Ascendent confirmat de pactul încheiat cu Zamoyski în 1645, de schimbarea la faţă de raporturile cu conventualii, de alianţa cu Beke. Toate aceste schimbări simultane de atitudine sînt inconsecvenţe, fără îndoială, dar ele sînt datorate dominaţiei exercitate asupra firii sale slabe de către voinţa neşovăitoare a lui Parčević. În sfîrşit, la o dată nedeterminată decît prin faptul că e mai tîrzie de 2 noiembrie 1647, el se substituie, pur şi simplu, lui Bandini, înlocuind scrisoarea autentică a acestuia (scrisă tot de el la dictarea superiorului său şi iscălită de acesta) printr-una scrisă de el pe o foaie de hîrtie iscălită în alb de Bandini. De astă dată nu mai poate fi vorba de inconsecvenţă, căci Bandini nu ştia nimic de această falsificare dublă, prin care, pe de o parte, se dispunea de votul lui la alegerea episcopului de Nicopol, retrăgînd lui Stanislavov votul pe care i-l dăduse el, pe de alta, apărea ca acuzatorul lui Beke învinuit de intrigi şi uneltiri contra sa şi cerea grabnica rechemare a acestuia. Pînă tîrziu după aceea, adică pînă după terminarea redactării şi transcrierii dării de seamă a *Vizitaţiei*, precum şi a *Adnotărilor*, Bandini nu ştia de faptele puse în sarcina lui Beke — cu care era în termenii cei mai cordiali, ba chiar afectuoşi, aceste două texte vădind o comuniune de vederi şi de sentimente cu propria relaţie a lui Beke, ce nu poate fi întîmplătoare. Beke însuşi ne-ar putea reţine atenţia, atît pentru unele trăsături caracteristic iezuite (reticenţe, abilităţi, adoptare ca metodă a blîndeţii aparente etc.), cît pentru privirea de ansamblu din raportul său. Am crede că părţi din *Adnotările* şi din *Vizitaţia* lui Bandini, îl indică pe Beke drept inspirator al lor, în vreme ce pasaje întregi din *Scrisori* şi din *Ennarratio* îi aparţin lui Parčević.

Acesta ni se înfăţişează ca un fel de figură simetrică aceleia a lui Beke. Şi el are o vocaţie de iezuit, la care însă reticenţele şi rezervele mintale se transformă în ficţiuni inventate şi în gesturi concrete, iar blîndeţea aparentă în torente de lavă. Ca iezuiţii el caută să se insinueze pe lîngă suveranii sau potentaţii cu vază. Ca ei urmăreşte cu patimă rolul de emisar şi negociator politic. O singură dată el l-a putut deţine cu adevărat, atunci cînd a obţinut să fie trimis ca sol al împăratului german la cazacii lui Bogdan Hmelniţki. A fost unica sa misiune autentică.

Reconsiderarea lui critică s-a făcut în mai multe etape. O primă fază a avut drept punct de plecare cercetarea critică a articolului lui Dujčev, *Petăr Parčević şi încercările de eliberare a popoarelor balcanice de sub stăpînirea turcilor*. Ulterior, scriind articolul *Autour de Parčević*, am mers mai departe pe această cale. În sfîrşit, acum am lărgit încă şi mai mult cadrul cercetării. Concluzia este clară. (Pentru demonstraţie trebuie să trimitem la materialul înfăţişat critic în volum). Se poate constata că ficţiunea este pentru Parčević elementul său natural. Suplicele către Propagandă din 1650 şi anii imediat următori demonstrează acest lucru cu prisosinţă. Cuvintele atribuite lui Vasile Lupu în Divan, Mitropolitului Varlaam într-o

întîlnire mai puțin determinată, sînt la același diapazon cu acelea atribuite măritului „satrap“ Matei Basarab, chemîndu-l la el din Moldova și rugîndu-l să-și facă pomană să meargă la regele Poloniei, pentru a salva pe bulgari de pieire. Dar premiul de ingeniozitate se cuvine celor trei „scrisori credențiale“ ce se mai află și azi în Arhiva de Stat a Veneției împreună cu memoriul către marele colegiu, în care chiar și el s-a întrecut pe sine. O confruntare cu scrisorile oratorului venețian de la Viena, Sagredo, către Doge este cît se poate de instructivă, în ciuda faptului că ea apare în formă ciuntită în Hurmuzaki.

În sfîrșit, cum repetiția are pare-se virtuți oculte și suverane, în 1673 Parčević, venerabil și înduioșător, merge din nou la Veneția să pledeze cauza creștinilor, gemînd sub turci, înarmat cu o scrisoare a domnului Moldovei, Petriceicu (neiscălită) și alta a marelui hatman Hăbășescu (neautentică nici aceasta). El mai pomenește și de una a domnului Țării Românești, dar care nu se materializează pînă la urmă. Fără să vrea, cititorul este cuprins de un fel de admirație pentru invenția creatoare care a ridicat un asemenea monument ca „misiunile“ lui Parčević, așezate la loc de cinste pînă și în lucrarea atît de serioasă a lui Ion Sîrbu despre Matei Basarab, fără a mai pomeni de *Tratatul de istorie*, vol. III.

Cam ce concluzii s-ar putea trage din materialul volumului de față? Dacă nu ne oprim la fenomenele de suprafață, a căror descriere evocă stări dintr-un moment dat, prinse într-un fel de echilibru static, și coborîm mai adînc în domeniul mentalităților colective, putem observa procesul lor de evoluție datorită coexistenței, cot la cot, a mulțimii anonime de catolici și de ortodocși. Se constată, mai întîi, o perfectă toleranță religioasă la diferitele turme de credincioși. Cînd intervin gesturi de intoleranță, ele aparțin de obicei clerului catolic. Și la un nivel mai adînc, acela al credințelor ancestrale neclarificate și nediscutate, se stabilește un fel de sistem de vase comunicante. Se împrumută tradiții și credințe. În loc de catehism se instalează folclorul. Morții catolici sînt îngropați cu bănuțul de metal pentru trecerea rîului spre rai. Se face și pentru ei praznic. La pomenirea morților lor ard și catolicii lumînări încolăcite pe care le dezdoaie și le întind pe pămînt în lungul mormîntului pe care mai pun pîine, vin și bănuți. Ei adoptă aceleași zile de post ca ortodocșii. Și urmează și obiceiul acestora de a nu veni la biserică decît la sărbătorile cele mai mari. Iar ortodocșii sînt gata să vină la procesiunile catolicilor la biserica miraculoasă a sfinților Cosma și Damian și sînt dispuși chiar să o repare din starea de ruină, dacă li se va ceda lor. Indiferent de aceasta, ei socotesc că acei sfinți le aparțin și lor, tot atît cît catolicilor. Iar aceștia vin în procesiune să ocolească biserica de trei ori pe an: în nopțile vinerii mari, a adormirii Maicii domnului și a Rusaliilor.

Dar este clar că avem aici o transpunere a obiceiului ortodox de a ocoli biserica în vinerea mare şi în ajunul adormirii. Peste aceste împăcări tăcute se aşterne larma discuţiilor zadarnice.

O altă constatare este că misionarii italieni se înţelegeau cu poporenii catolici pe româneşte. Unii au ajuns să şi predice în această limbă, ca Giovenale Falco, Francesco Maria Spera, Bernardino Valentini din Perugia, fără a mai pomeni de observanţii bulgari, care trebuiau să cunoască în mod firesc limba, avînd dese prilejuri de a veni în ţară. Cît despre Bandini, el s-a putut deprinde cu limba românilor la Caransebeş. Pentru Parčević, bulgar cu studii în Italia, greutatea nu a trebuit să fie prea mare. El însuşi se laudă în 1650, prin persoane interpuse, că este un bun cunoscător al limbii, precum şi al obiceiurilor şi normelor ţăranilor de pe moşia episcopiei.

Nu ca o simplă formulă, stereotipă, ci ca o recunoaştere reală a unui ajutor constant în faza de pregătire a acestui material la Institutul de istorie „N. Iorga" am dori să arătăm datoria noastră faţă de cei prezenţi şi de cei dispăruţi dintre noi. Vom pomeni deci pe regretaţii Ion Totoiu şi P. P. Panaitescu, la care am apelat de nenumărate ori, primind întotdeauna acelaşi concurs plin de căldură şi de interes real. Participarea lor directă la elaborarea unor părţi din materialul de faţă este consemnată în lista autorilor de la sfîrşitul volumului. Se cuvine să mulţumim colegilor noştri pe care îi cităm aici: Marina Vlasiu, prin mîna căreia au trecut multe rapoarte de misonari italieni uneori fastidioase, dar întotdeauna urmărite cu o competenţă şi o atenţie neşovăitoare, colegii Ilie Corfus şi Ludovic Demeny, care ne-au stat întotdeauna la îndemînă cu ştiinţa şi cu bunăvoinţa lor, în sfîrşit colegii din secţia de Istorie universală, precum şi tovarăşele Eugenia Chişcă-Tistu şi Alvina Lazea, la care ne-am adresat nu o dată, cînd a fost vorba de texte ruseşti.

Ilustrarea volumului ne-a fost mult înlesnită datorită sugestiilor şi ajutorului unor specialişti, ca: Răzvan Teodorescu de la Institutul de istorie a artei, Maria Muzicescu de la Institutul de studii sud-est-europene şi Corina Nicolescu.

Nu putem uita nici înţelegerea de care ne-am bucurat din partea Bibliotecii Institutului de istorie, care ne-a pus la îndemînă lucrările necesare chiar în condiţii excepţionale.

Tuturor le mulţumim aici, la capătul muncii noastre la acest volum.

MARIA HOLBAN

ANDREI BOGOSLAVIČ

(? — după 1649)

*

Andrei Bogoslavič (sau Boguslavich) cu care începe seria misionarilor catolici din volumul de față, are o situație destul de ambiguă, înfățișîndu-se alternativ ba ca minorit observant, ba ca minorit conventual și din nou ca minorit observant, în ciuda faptului că aceste ordine erau rivale și dușmane. El este aspru criticat de arhiepiscopul de Sofia, observantul Baksič, și de Bandini, observant și el, și acuzat de faptele cele mai grave, dar în anii 1637, 1648 și 1649 el se află la sediul observanților bulgari de la Chiprovaț, într-un post de încredere. Ambiguitatea aceasta este sporită de faptul că el apare sub două nume, ba mai întîi (în 1618 și 1619) ca Andreas Apharia adică din Pharos (= insula Lesina) din Dalmația, de unde era originar, ba (în 1623) ca Andrea Bogoslavič. Chiar după reîntoarcerea sa la Chiprovăț, el folosește alternativ cele două nume, Bogoslavič la 26 mai 1648 și Apharia la 26 august 1649 (vezi Fermendžin *Acta Bulgariae,* pp. 185—186; 194). Enigma dualității de nume a fost dezlegată de George Călinescu, în studiul său *Altri Missionari*... (din „Dipl. Ital.", II, pp. 305—306), deși sub o formă puțin dubitativă, folosind și documentele publicate de V. Vasiliu (în *Il principato moldavo e la Curia papale fra il 1606—1620* (*ibidem,* pp. 58, 61). Ipoteza sa este confirmată pe deplin de pasajul din relația lui Baksič, din 1641, publicată ulterior de Vinulescu în „Dipl. Ital.", IV, în care se spune clar că Andrei Bogoslavič este originar din Lesina... Dacă la izvoarele documentare se adaugă, așadar, declarațiile (poate uneori mai pătimașe) ale arhiepis-

copilor observanţi bulgari, se ajunge la o reconstituire, în parte cel puţin, a unei cariere din cele mai ciudate. Potrivit cu Baksič, dalmatinul Andrei Bogoslavič ar fi fugit din ţara sa unde era condamnat la galere, în Bulgaria, găsind adăpost şi ocrotire în mănăstirea de la Zelezna, în apropierea Chiprovaţului. De aici ar fi fost trimis la cererea lui Radu Mihnea, la Tîrgovişte, unde muriseră de ciumă cei trei fraţi bulgari aflaţi acolo. Aşadar, venirea lui trebuie situată în intervalul 1611—1616 al domniei lui Radu Mihnea în Ţara Românească. La trecerea domnului în Moldova, putem presupune că îl însoţeşte, poate şi ca secretar. Este probabil că încă din timpul şederii în Ţara Românească el a fost trimis în diferite misiuni confidenţiale sau oficioase ale domnului, afară din ţară. După Baksič el ar fi însoţit şi tributul pînă la Constantinopol. Ajungînd aici, unde era sediul vicarului apostolic (care menţinea legătura cu clericii catolici din ţările noastre, aşa dealtminteri cum făcea şi nunţiul papal din Polonia, atent mai ales la ce se petrecea în Moldova), el ar fi obţinut de la acesta titlul de comisar general pentru Ţara Românească şi Moldova, dîndu-se drept minorit conventual. De la Iaşi, Radu Mihnea îl trimite la papa Paul al V-lea cu o scrisoare în care îi aduce la cunoştinţă că în urma morţii episcopului de Bacău Valerian Lubieniecki, a dispus, în acord cu regele Poloniei ca să vină în locul acestuia un alt episcop polon, Adam Goski. Totodată îl asigură pe papă cu mult patos de sinceritatea catolicismului său tainic, şi îl roagă să-l primească în sînul bisericii celei vii. Un elogiu insistent al virtuţilor emisarului său, părintele Andreas Apharia, care se străduie „in partibus infidelium" (!) şi se grăbeşte să meargă să se închine papei şi să-i dea socoteală de gospodărirea sa (*villicationis suae*, în sensul de administraţie sau cîrmuire fiind vorba poate de acel „comisariat" încredinţat lui), pare mai degrabă o atestare pentru o numire într-o funcţie mai înaltă decît o simplă formulă de prezentare a unui mesager. („Dipl. Ital.", II, p. 58). Acesta porneşte înapoi tocmai în martie 1619, cu răspunsul papei adresat acum domnului Ţării Româneşti, de fapt acelaşi Radu Mihnea „Corvin" trecut din nou în Ţara Românească din Moldova, unde turcii numiseră pe Gaspar Graţiani. Papa îl îndemna să se adreseze episcopului de Bacău, în legătură, desigur cu cererea domnului de a fi primit sub umbra ocrotitoare a aripilor Sanctităţii sale. Nu ştim dacă după înmînarea brevei papale, emisarul domnului a mai rămas pe lîngă el, sau s-a dus îndată în Moldova, unde putea spera lucruri mari de la un alt catolic clandestin, originar dintr-o regiune atît de vecină cu cea de unde se trăgea el însuşi. Fapt este că vreo patru ani după încheierea episodului lui Gaspar Graţiani în 1623, minoritul Andrei declară, vorbind de Moldova: *„Aici a fost principe Gaspar Graţiani, şi aici şi-a pierdut el viaţa, şi eu am rămas împreună cu mulţi catolici în robia tătarilor!"* Termenii sînt destul de ambigui: *et io... restai... schiavo delli Tartari.* Cum tot atunci mai declară că *de patru ani* s-a sîrguit să-i readucă pe poporenii de la Huşi de la erezia husită la credinţa catolică, înseamnă că pretinsa robie la tătari e mai mult un fel de a zice decît o realitate. Aceste declaraţii ale sale sînt cuprinse într-un raport păstrat în arhiva Propagandei, avînd doar data anului: 1623, şi care se împarte într-o dare de seamă privind Moldova şi Ţara Românească, continuată de alta privind Bulgaria. Acum pentru prima oară apare numele de Andrei Bogoslavič, şi menţiunea că ar fi minorit *conventual.* O comparaţie a acestui raport cu altele datate tot atît de sumar (vezi, de pildă, relaţia lui Fr. Maria Spera din volumul de faţă) duce la concluzia că este vorba de o dare de

seamă *orală,* făcută de declarant *personal* la Congregaţia de Propagandă. Aşadar, în 1623, Bogoslavič se afla la Roma, negreşit tot în legătură cu interesele domnului Ţării Româneşti, Radu Mihnea, care se va strămuta în Moldova, în luna august a aceluiaşi an. Darea de seamă este anterioară acestei schimbări. Dar ea mai e anterioară şi datei de 15 mai, cînd papa Grigore al XV-lea adresează o brevă domnului Ţării Româneşti, Radu Mihnea „Corvin", recomandîndu-i pe *minoritul conventual* A. Bogoslavič, pe care îl trimite cu 6 însoţitori spre a sluji ca misionari în Ţara Românească, Moldova şi Bulgaria, dîndu-i şi calitatea de prefect al misiunilor din aceste ţări. În aceeaşi zi adresează o brevă similară lui Ştefan Tomşa, domnul Moldovei. Se observă o deosebire însemnată în felul de a înfăţişa Moldova şi Ţara Românească. Cu privire la Moldova (în care s-a sîrguit declarantul patru ani de zile), avem doar o înşirare de centre catolice cu numărul lor de credincioşi. Lucrul se schimbă cînd este vorba de Ţara Românească. Este amintită aderarea tainică a lui Radu Mihnea la Biserica Romană (nelipsind nici o aluzie la propriul său rol în menţinerea contactului dintre domn cu papa Paul al V-lea), este semnalată prezenţa multor nobili catolici la curtea acestuia, în sfîrşit este fluturată perspectiva aducerii ţării la unirea cu Roma. Făcînd un istoric al catolicismului în Ţara Românească, declarantul stăruie asupra vechimii sale, a existenţei unor biserici catolice la Bucureşti, Craiova şi Argeş, cotropite de călugării ortodocşi. Mai ales aceasta din urmă acoperită cu plumb şi aramă este fosta episcopie catolică a episcopului de Argeş. Ca în toate asemenea rapoarte orale, apar unele greşeli evidente. Totuşi lapsusul care aşază Tîrgul frumos *(Targ formos)* în Ţara Românească (este o confuzie, desigur, cu Cîmpulungul) sau pomenirea în Moldova a unei localităţi: *Monte Serrato* par să-i aparţină lui, şi provoacă oarecare mirare. Un lucru vrednic de subliniat este absenţa titlului de prefect al misiunilor din Ţara Românească şi Moldova, în notiţa liminară precedînd aceste rapoarte ale sale în care este numit doar fratele Andrea Bogoslavič, *minorit conventual,* fără altă calitate, ceea ce îndreptăţeşte datarea lor dinaintea desemnării sale ca prefect la 25 aprilie 1623. Despre activitatea sa ulterioară putem spicui informaţii de la Bonnicio, cu care a călătorit de la Viena la Cracovia şi apoi de aici în Moldova, şi care notează ambiguitatea situaţiei acestuia de Zocolant-conventual, lăudăroşia sa pretinzînd a avea gradul de magistru, în sfîrşit, trecerea sa la Tîrgovişte şi ridicarea sa de acolo „pentru purtările sale rele" de către episcopul (bulgar) care îl duce înapoi la Chiprovaţ, unde prezenţa sa este atestată în 1637, 1648 şi 1649. Alte informaţii extrem de curioase şi preţioase dă Baksič în relaţia sa din 1640, în care e vorba şi de calitatea de episcop catolic de Rîmnic, pe care şi-o arogase acela (vezi textul în volumul de faţă, p. 211) Trebuie însă corectată data numirii sale de prefect, care nu a fost făcută de către papa Paul al V-lea în 1619, ci de Grigore al XV-lea în 1623. În sfîrşit Bandini adaugă şi o notă de pitoresc, redînd amănunte culese de el la Bacău, unde operase în tihnă călugărul abuziv, despre a cărui apartenenţă la observanţii bulgari el nu ştie nimic! Iată fragmentul din *Codex* (pp. 220—221) care îi este închinat. Este vorba, mai întîi, de episcopul polon Adam Goski, care fură odoarele bisericii din Bacău, ducîndu-le cu sine în Polonia, şi apoi de Andrei Bogoslavič: 13. „Întru nimic mai bun ca acesta, a urmat în stăpînirea (dar nu în slujba) episcopiei de Bacău, un oarecare părinte Andreas Boguslavič, dalmatin minorit conventual de al sf. Francisc, care, amestecîndu-se în treburi laice, slujea în mod scandalos de secretar domnului în pricini lumeşti. Acesta, din cauza

firii sale molatice, este numit pînă azi *roseus sive rosaceus monachus,* şi pentru că primăvara îşi atîrna pe piept şi la urechi cercei de trandafir şi se desfăta cu multă voluptate în tovărăşia femeilor, şi era robit de dragoste pentru ele. Acesta (după cum declară toţi) a înstrăinat o mare parte din satul bisericii pe care a vîndut-o pentru un cal bun moldovenesc de rasă, şi care este deţinută cu îndîrjire pînă astăzi de ginerele cumpărătorului şi de soţia văduvă. Ba ar fi înstrăinat prin vînzare chiar tot satul Trebeş, şi încheiase şi tîrgul, dacă un călugăr, în numele bisericii, nu ar fi stricat învoiala făcută ridicînd împotrivire. Acelaşi părinte Andrei era foarte darnic în acordarea de divorţuri pe bani. El unea în căsătorie rude de sînge, fără deosebire de gradul de rudenie. Din aceste <cîştiguri> adunîndu-şi mulţi bani, a luat cu sine cînd s-a strămutat în Dalmaţia tot ce a mai avut mănăstirea băcăoană şi nu a mai lăsat în Moldova nimic alt decît doar scandale". Precum se vede, precizia faptelor se estompează. Andrei Bogoslavič nu a plecat în Dalmaţia, ci la Tîrgovişte şi nu a cărat deci cu sine lucrurile mănăstirii băcăoane. Atitudinea lui Baksič şi a lui Bandini faţă de Andrei Bogoslavič diferă. Cel dintîi nu pomeneşte de păcatele acestuia decît silit, ca să explice *uzurparea* conventualilor aduşi de el după apostasia sa. Era totuşi vorba de un observant, şi episcopul bulgar are grijă să nu întreacă oarecare măsură în condamnarea lui. În schimb, Bandini, crezîndu-l conventual, acceptă toate acuzările îndreptate contra lui. În concluzie, este totuşi ciudat ca după isprăvile amintite (măcar şi numai cele menţionate de Baksič), făptaşul lor să funcţioneze în pace şi onor la Chiprovaţ şi să aibă un rol activ în recomandarea episcopilor catolici bulgari, şi chiar a lui Baksič în 1637! şi a lui Soimirović în 1648! De la el a rămas relaţia publicată în „Dipl. Ital.", II, pp. 327—329. Informaţii despre el se află în Fermendžin, *Acta Bulgariae*... pp. 22, 24, 46, 102, 185—186, în *Hurmuzaki* VIII, p. 405 şi în studiul lui G. Călinescu — *Altre notizie*..., pp. 305—306, precum şi în *Bibliografia călătorilor străini* a lui Sadi Ionescu, pp. 125—126.

RELAȚIE DESPRE MOLDOVA[1]

1623

În Moldova, țară a sultanului otoman, se află printre alte orașe, unul numit Bacău; aici este o mănăstire a călugărilor noștri, cu o biserică închinată Sf. Francisc; în acea mănăstire locuiește episcopul de Bacău[2], călugăr din ordinul nostru, împreună cu alți călugări; aici sînt o sută și mai bine de case de unguri catolici, dar case sărace. p. 327.

Alte o sută de case sînt de greci schismatici[3], avînd biserica lor cu preot.

În afara orașului sînt două sate care țin de susnumita noastră mănăstire, astăzi prefăcută în întregime în episcopie, cu un număr de 86 de case, tot de unguri catolici.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Gh. Călinescu, în „Dipl. Ital.", II, 1930, pp. 327—328.

[2] La data aceasta era episcop minoritul conventual polon Adam Goski, care fusese recomandat după moartea lui Valerian Lubienecki (26 martie 1618).

[3] Ortodocși.

În acea provincie mai este o localitate cu numele de Trotuş, aşezată la poalele munţilor Transilvaniei; acolo este o biserică de a noastră şi sînt 70 de case de unguri catolici cu preotul lor. Mai sînt şi alţii, dar puţini, schismatici şi luterani.

În apropierea acestui oraş este un sat de 28 de case de catolici, dar nu au preot, astfel că pentru botez şi spovedanie se duc la bisericile din vecinătate.

În acea provincie, lîngă un rîu repede numit Moldova, mai este un oraş frumos ce se chiamă Roman; aici sînt 72 de case de unguri catolici şi au o biserică închinată sfîntului apostol Petru; au şi preot şi vorbesc mai mult româneşte decît altă limbă. Alte 200 sînt case de schismatici, avînd preoţii şi călugării lor, cu trei biserici; în apropiere sînt patru sate, unele din ele au biserici, care mai sînt în parte devastate de incursiunile necontenite ale tătarilor. În aceste <sate> să fie vreo 60 de case de catolici; ceilalţi sînt toţi schismatici.

În afară de ce am amintit, în această provincie mai este un oraş tot la hotarele Transilvaniei[4], foarte <bine> întărit cu o cetate, şi este numit Suceava. Acolo noi avem două biserici, una închinată Sf. Treimi, care fusese odată a călugărilor dominicani şi alta Maicii Domnului; acolo sînt 68 de case de unguri şi saşi[5] foarte înstăriţi şi au preot; şi o biserică şi cealaltă sînt bine îngrijite. Ceilalţi sînt toţi schismatici, iar cîţiva sînt luterani.

În apropierea acestui oraş sînt două oraşe mari Piatra şi Siretul[6], unde sînt 84 de case de unguri şi saşi şi au şi biserică şi preot; alte 200 sînt case de schismatici şi luterani, cu cîţiva arieni[7] şi ţigani[8].

De asemenea în acea provincie se află o altă localitate renumită ce se cheamă Cotnari; aici sînt 260 de case de unguri, saşi şi români catolici, au preot ungur şi german, cu o biserică foarte frumoasă şi bine întărită, care slujeşte la nevoie pentru apărare şi ca meterez al acelor locuitori împotriva duşmanilor. Au şi un învăţător[9]. Mai sînt alte 120 de case de schismatici, cu bisericile şi cu preoţii lor.

De asemenea, în sus-numita Moldovă se află un oraş mai însemnat decît toate celelalte, numit Iaşi[10], unde locuieşte de obicei domnul acelei ţări, astfel că acolo se află tot felul de lume şi turci şi tătari şi eretici şi în cea mai mare parte schismatici // care, cred, eu că trec de 60 000; aici avem o biserică închinată Sf. Fecioare şi o casă parohială unde stau doi

p. 328

[4] *Ungaria Transalpina* (!)
[5] *Sahsoni.*
[6] *Pietra et Monte Serrato* (!)
[7] Adică unitarieni.
[8] *Zingani.*
[9] *Maestro della scolla.*
[10] *Giasso.*

preoţi şi sînt vreo 84 de case de unguri catolici; la curtea numitului domn se găseşte şi cîte un catolic.

Aici a fost domn Gaspar Graţiani şi aici şi-a pierdut <el> viaţa[11], iar eu am rămas împreună cu alţi catolici rob la tătari (!)

În apropierea acestui oraş, la o depărtare de o zi bună <de drum>, sînt mai multe sate în care locuiesc un număr de catolici; printre altele se află şi unul foarte mare numit Huşi unde sînt peste 80 de case de unguri şi sînt fără preot din cauza lipsei de slujitori ai bisericii, dar preoţii noştri din oraşul mai sus amintit, Iaşi, le administrează sfintele taine, mergînd acolo odată pe an. La Huşi, toţi erau eretici husiţi, dar cu ajutorul Domnului nostru şi cu osteneala mea de 4 ani au fost readuşi acei locuitori la credinţa catolică deşi se întîmplă totuşi că unii doresc mult să ia împărtăşania sub *utraque specie*[12].

În partea dinspre Marea Neagră se află multe oraşe şi sate în care sînt puţini catolici, cum este la Cetatea Albă[13] şi la Babadag[14] unde se află cîţiva negustori ragusani. Toţi ceilalţi şi din toată regiunea aceea sînt <sau> tătari <sau> schismatici, mai duşmănoşi faţă de noi catolicii, decît chiar musulmanii.

Astfel că în această provincie a Moldovei se găsesc 15 biserici parohiale şi 1 010 case de catolici şi 26 630 de suflete, cu o mănăstire a ordinului nostru şi un episcop de Bacău, tot călugăr de al nostru.

Aceasta este <situaţia>, întrucît priveşte ţara Moldovei, care în clipa de faţă este cîrmuită de domnul Ştefan Tomşa[15], schismatic sîrb (!).

---

[11] Gaspar Graţiani, domn al Moldovei (1619—1620). Pentru fuga sa după lupta de la Ţuţora (19 septembrie 1620) vezi şi *Călători,* IV, anexa, precum şi Miron Costin, *op. cit.*

[12] Adică cu pîine şi vin, ca ortodocşii şi ca protestanţii, şi nu sub forma unică a oştiei impusă categoric de Contrareformă.

[13] *Acgerman.*

[14] *Baba.*

[15] *Ştefana Tumpsa.* În a doua sa domnie (septembrie 1621 — august 1623).

RELAŢIE DESPRE ŢARA ROMÂNEASCĂ

p. 328

1623

În Ţara Românească se află domnul Radu Mihnea Corvin[16], este de rit ortodox şi este unit cu biserica romană catolică, dar doar în taină, din cauza mai multor considerente care pot să se ivească în acea ţară şi pe care le-am arătat şi în anii trecuţi cînd am venit la Roma, fiind trimis de acest domn la papa Paul al V-lea[17] de fericită pomenire.

La curtea sa sînt mulţi nobili catolici şi printre alţii este cumnatul sus-numitului domn[18]. Domnul locuieşte mai mult în oraşul numit Tîrgovişte,

---

[16] *Radulio Mihno Corvino*. Numele de Corvin a fost adoptat de Radu Mihnea în corespondenţa sa cu papa. Este vorba de a patra sa domnie munteană (august 1620—1623).

[17] Paul al V-lea, papă (1605—1621).

[18] Bartolomeo Minetti, cumnatul lui Radu Mihnea, a fost mare stolnic în Ţara Românească (1620 septembrie — 1627 noiembrie), apoi sol trimis în Transilvania... În Moldova a fost mare hatman (1629...). El vine în iunie 1630 la Pera împreună cu Alexandru Coconul, domnul mazilit al Moldovei, nepotul său. În octombrie 1632, sora lui Alexandru Coconul, Ecaterina, măritată de curînd cu Moise vodă al Moldovei, îi cedează lui Minetti o sumă de bani depusă la Veneţia de Radu Mihnea. Dar domnul se opune şi ea trebuie să-şi retragă actul de cesiune, sub cuvînt că a fost indusă în eroare. Nenorocitul de Minetti este urmărit şi

unde avem o mănăstire și o biserică închinată Sf. Francisc. Acea mănăstire este ruinată din cauza războaielor neîncetate și a urei pe care o au schismaticii pentru că în acel oraș sînt catolici. Aici se află un număr de 40 de case de catolici; mai avem o altă biserică, însă fără acoperiș care cîndva a fost catedrală, închinată <fiind> Sf. Margareta.

Ceilalți locuitori sînt toți schismatici și armeni. Aceștia au multe mănăstiri și biserici în afara și înlăuntrul orașului, cei de rit grecesc fiind poate în număr de peste 40 000 de oameni.

În această țară mai sînt 6 sate pe malul Dunării, unde pot fi vreo 280 de case de catolici unguri și români și fiecare își are biserica sa dar fără preot, din cauza lipsei de slujitori <ai altarelor>.

În vremurile trecute, — după cum ni s-a relatat de persoane foarte bătrîne, care sînt pe lume de 120 de ani (!) — catolicii noștri aveau multe locașuri și biserici, ca în orașul numit București și la Craiova și la Argeș; dar din cauza marei uri pe care o nutreau schismaticii și <lumea> ortodoxă[19] în acele vremuri, mai mult ca acum, împotriva catolicilor, și din cauza războaielor necontenite, călugării s-au retras în Ungaria și Polonia. // Astfel, cu trecerea vremii, schismaticii au luat în stăpînire acele biserici și, p. 329. golindu-le de toate bunurile pînă și de clopote, le-au lăsat cu totul în paragină iar catolicii din acea vreme neavînd preot, au urmat schisma greacă, cu deosebire în acel oraș numit Argeș, unde este o foarte frumoasă biserică închinată Sf. Fecioare, toată acoperită pînă în ziua de astăzi cu plăci de aramă și de plumb și acolo era episcopia care acuma nu mai există, al cărui episcop se numea episcop de Argeș (*Argensis*) și care <biserică> este azi în mîinile călugărilor schismatici, și aici se mai găsesc totuși 30 de case de catolici, fără preot. Chiar la marginea acestei provincii, spre apus, către Transilvania, se află un oraș mare numit „Tîrgul Frumos"[20], unde avem cam 56 de case de catolici, dar unii sînt molipsiți de erezia lui Huss; au o biserică, dar pe jumătate arsă de arieni, care locuiesc în patru sate din împrejurimi, oameni veniți din Transilvania. Ceilalți, în amintitul tîrg, sînt români schismatici și își au preotul lor, pe cînd ai noștri nu au preot.

Astfel că în această provincie a Țării Românești se găsesc — după cît am văzut și am uzit eu — 13 biserici ale catolicilor și 406 de case și 856 de suflete și o mănăstire a ordinului nostru. Toți ceilalți și toată țara sînt greci schismatici și armeni.

închis de creditorii săi. Moare de inimă rea. Văduva lui se va mai lupta cîțiva ani pînă să poată dobîndi o parte doar din suma cuvenită pentru datoriile făcute de el în sprijinul domniei nepotului său.

[19] *Li scismatici et Cretia'n quelli tempi* (!)

[20] *Targ formos* (?) Confuzie cumva cu orașul Cîmpulung?

În această țară, măcar că este tributară sultanului turcilor, prin mijlocirea bunului domn mai sus amintit, care o stăpînește, s-ar putea ușor aduce și într-un răstimp destul de scurt — acele populații la unire și la ascultare față de sfînta maică biserică, dar și cu ajutorul și contribuția acesteia, pentru misionarii[21] care vor fi trimiși acolo, căci locurile sînt sărace etc.

Aceasta este situația, în ceea ce privește provincia Țării Românești, pe care o conduce domnul Radu Mihnea amintit mai sus.

---

[21] *Operai*, lucrători ce lucrează în via Domnului = misionari.

PAOLO BONNICIO (BONICI) DIN MALTA

(? — după 1632)

*

Călugărul minorit conventual Paolo Bonnicio din Malta a venit în ţările noastre dintr-o simplă întîmplare. Trimis în 1623 de Congregaţia de Propaganda Fide la Colegiul din Cracovia, s-a îmbolnăvit pe drum şi a zăcut o lună la Viena. Cînd a sosit în Polonia, i s-a spus că părintele de la Propagandă care îi eliberase patenta de plasare în colegiul fusese mutat din post şi înlocuit cu un altul şi că, aşadar, patenta sa nu mai era valabilă, iar pe de altă parte nu mai era nici un loc disponibil în colegiul. Cum el călătorise de la Viena la Cracovia împreună cu Andrea Bogoslavič, care avea şi el o patentă de altă natură de la acelaşi părinte, mutat de la Propagandă, dar căruia i-a sosit la Cracovia confirmarea din partea noului titular — el avînd şi o autorizaţie specială apostolică de a duce cu sine 6 fraţi misionari în Moldova —, s-a hotărît să i se alăture în loc să se înapoieze în Italia. Tonul pe care îl adoptă mai tîrziu, cînd vorbeşte de Bogoslavič, îndreptăţeşte bănuiala că între ei s-a strecurat curînd oarecare vrajbă. Bonnicio nu uită în scrisoarea sa recapitulativă din 1630 să sublinieze faptul că Andrei era observant *(Zocolante)*, dar se pretindea minorit conventual, lăudîndu-se că are şi rang de magistru, că s-a dus după vreun an la Tîrgovişte,

pentru a trăi cu mai mult confort în mănăstirea de acolo, în sfîrşit, că după 3—4 ani, el a fost scos de acolo de un episcop [bulgar] pentru purtările sale rele. Am crede deci că între ei s-a născut o rivalitate aprigă pentru captarea sau reţinerea favoarei domnului, aceluiaşi Radu Mihnea care îl trimisese pe Andrei la Paul al V-lea în 1618. Bonnicio mai învăţat, mai serios, mai conştiincios, îl înlocuieşte pe Andrei Bogoslavič în sarcina de secretar confidenţial al domnului, căruia ajunge să-i fie şi duhovnic. Aşadar, după vreun an, Andrei se retrage la Tîrgovişte. Cînd după alţi 3—4 ani (deci 1627—1628) Bonnicio află de cele întîmplate acestuia, el se grăbeşte la Tîrgovişte ca să-i ia succesiunea. Dar aici fusese instalat de către episcopul bulgar un frate observant. Şi Bonnicio, neavînd la mînă nici un act scris (= patente obedenţiale), întrucît el nu fusese trimis de Propagandă în ţările noastre, ci în Polonia, nu a putut să-i stea împotrivă. Dealtminteri, în lipsa lui Bogoslavič, situaţia lui Bonnicio, fără nici un act valabil la mînă care să constate calitatea sa de misionar, era din cele mai precare. De aceea scrie la Constantinopol şi la Propagandă şi stăruie pe toate căile să i se expedieze actele necesare.

În scrisoarea sa din 24 aprilie 1630, din Galaţi, către vicarul patriarhal de la Constantinopol, el cere din nou stăruitor să i se trimită acea patentă *obedenţială* absolut necesară atît în raporturile sale cu ceilalţi clerici catolici din ţară, cît şi pentru a putea traduce în fapt concesiunile făgăduite de domnul ţării. În anul precedent (deci 1629) se hotărîse chiar să se ducă la Constantinopol în acest scop, dar s-a temut de riscurile prea mari decurgînd din faptul că era maltez (patria sa Malta fiind în stare de război permanent cu turcii). Se pare că rugăminţile lui Bonnicio au rămas fără răspuns, deoarece la 28 aprilie 1631, succesorul lui Alexandru Coconul, care îi era şi cumnat (nu prea cordial), Moise Movilă, a scris de la Iaşi ambasadorului francez, de Césy ca să-i ceară să intervină în chestiunea lui Bonnicio. Iar vreo şase luni după aceea, Césy scrie Congregaţiei de Propagandă că ar fi bine ca succesorul episcopului polon de Bacău, Gabriel Fedro, să nu mai fie un polon, din cauza deselor războaie şi conflicte turco-polone, ci să fie numit „părintele Paul" (= Bonnicio), întrucît vicarul patriarhal Giovanni din Fratta pe care îl cer catolicii din Cotnari este slăbit de boală ... etc. ... şi nu ar putea primi această sarcină. Ambasada Franţei continuă să-l ocrotească pe Bonnicio şi după plecarea lui Césy. În iulie 1632, noul ambasador, Gournay, recomandă lui Alexandru Iliaş pe părintele Bonnicio, care e la Iaşi. Nu se ştie cît va mai fi stat în Moldova. În arhiva Propagandei se păstrează o amplă dare de seamă despre Moldova, datată: *c[irca] 1632*. Felul acesta de datare generală este propriu rapoartelor făcute personal de misionari la Roma. Am crede, aşadar, că pe la sfîrşitul anului 1632, sau începutul celui următor, Bonnicio era la Roma, unde pleda pentru înfiinţarea unui seminar catolic la Suceava, cu scopul formării de preoţi catolici locali, atît pentru credincioşii catolici din Moldova, cît şi pentru cei din Secuime. Seminarul trebuia pus sub autoritatea unui episcop italian care s-ar putea numi „de Siret", reînviind această episcopie din trecut. În acest seminar ar fi loc pentru 12 învăţăcei. Cheltuielile s-ar urca la 600 de scuzi pe an. Dar cu această sumă ar putea fi plătiţi doar 6 misionari, în vreme ce seminarul pentru aceeaşi sumă ar da 12 preoţi stabili. Acest seminar ar putea ajunge şi un centru pentru predarea limbii latine fiilor de boieri care s-ar pregăti pentru viitorul apropiat (!), cînd vor putea scăpa de turci şi se vor întoarce spre Occident. Este probabil că

Bonnicio îşi rezerva pentru sine acea conducere a seminarului, însoţită de demnitatea episcopală. Darea de seamă a lui Bonnicio vădeşte o cunoaştere reală a ţării, a drumurilor pe care a trebuit să le bată adesea, a oraşelor şi satelor cercetate de el, a pădurilor de care pomeneşte de mai multe ori cu teamă şi, odată cu reminiscenţe proprii, pomenind de codrii dintre Bacău şi Tîrgul Trotuş, unde a rătăcit patru zile mîncînd mere pădureţe în timpul năvălirii îngrozitoare a tătarilor din Bugeac pînă în Ţara Românească în anul 1625. Învăţînd bine limba română, el a putut fi în contact direct cu realităţile de la noi, pe care le descrie cu inteligenţă şi sobrietate, subliniind cauzele stării nenorocite a populaţiei apăsate de biruri arbitrare, mergînd (după el) pînă la 300/1 a sumei nominale. La baza tuturor relelor stă lăcomia turcilor şi competiţia pentru domnie a domnilor, care sînt nişte simpli zapcii *(Gabelotti)* ai acestora. Despre acumulările de averi ale domnilor nu este vorba la această rubrică, dar ea apare între rînduri cînd vorbind de cetatea Hotin, el spune că Radu Mihnea avea depuşi aici, în siguranţă, 300 000 de scuzi, pe care voia să-i trimită prin Bonnicio în Italia, pentru a-şi cumpăra acolo un domeniu. Se ştie că domnul avea bani depuşi la Zecca din Veneţia, pentru care avea foarte curînd să iasă mari daraveri între fiul şi ginerele lui (Alexandru Coconul şi Moise Movilă), cărora avea să le cadă victimă Bartolomeo Minetti, cumnatul lui Radu Mihnea, ruinat şi întemniţat pentru datorii, murind chiar în captivitate în vestita închisoare a celor Şapte turnuri. În ciuda unor confuzii istorice, şi uneori şi geografice strecurate în text şi a unor afirmaţii neîntemeiate cu privire, de pildă, la distrugerea cu tunul a bisericilor catolice de către Ştefăniţă Rareş, socotit a fi fiul lui Ştefan *cel bun* (=cel Mare), darea de seamă este remarcabilă prin seriozitatea şi moderaţia sa, măcar că autorul a avut a se plînge de vestitul Anastasie Crimca, mitropolitul Moldovei care l-a bătut cu cîrja pastorală, stîlcindu-i un deget şi cotul, dar pînă în patru zile a murit subit în faţa domnului Miron Barnovski (cum înseamnă cu satisfacţie Bonnicio).

În afară de această relaţie a mai rămas de la Bonnicio o scrisoare trimisă din Galaţi în 1630. Amîndouă au fost publicate de G. Călinescu, în „Dipl. Ital.“, II, pp. 330—331; 332—339. Informaţii despre activitatea autorului se află în studiul lui Călinescu *Altri Missionari*... (*ibidem*, pp. 306—307). Sadi Ionescu l-a cuprins în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 127.

P. BONICI, SCRISOARE CĂTRE VICARUL PATRIARHAL AL ORIENTULUI, GIOVANNI DIN FRATA[1]

1630, aprilie 24, Galaţi

p. 330 ... Ajungînd aici în ziua de 13 a lunii de faţă părintele bacalariu[2] Grigore din Bari[3], teafăr şi sănătos din îndurarea lui Dumnezeu, mi-a luminat toată bezna în care mă aflam, stînd atîta timp în aceste ţări periculoase fără a şti încotro şi pe ce să mă sprijin, aşadar viu să mă închin prin rîndurile de faţă şi să vă rog să binevoiţi a-mi trimete scrisorile obedenţiale aşa cum veţi găsi că e mai potrivit, întrucît venirea mea în aceste părţi a fost întîmplătoare, deoarece în ziua de 21 aprilie 1623 reverendisimul părinte Bagnacaballo mi-a dat o patentă de repartizare în colegiul din Cracovia, care se află la mine. Plecînd de la Roma cu

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Dipl. Ital.", II, pp. 330—331.
[2] *Baciglier.* Misionarii primeau, după vreo patru ani de funcţionare, acest grad de „bacalaureat" corespunzînd celui din universităţi, iar după şapte ani de activitate merituoasă, pe cel de magistru sau doctor.
[3] Acesta avea să fie ucis în 1632, în călătoria sa spre Constantinopol.

foarte mari greutăţi şi oboseală, am ajuns la Viena unde m-am îmbolnăvit şi am zăcut 40 de zile. Reîntremîndu-mă mi-am urmat drumul pînă la Cracovia unde părintele Gardian[4] şi părintele Regent al colegiului, cărora le-am înfăţişat actul meu de repartizare, mi-au răspuns în felul acesta: „Vei şti frate bacalariu că a fost mutat <din post> părintele Bagnacaballo şi a fost numit <părintele> Bologna, deci noi nu primim de bună repartizarea ta, şi s-a şi completat numărul de membri ai colegiului“; iar eu după ce am auzit acest răspuns m-am aflat în cea mai mare încurcătură. Înapoi nu mă puteam întoarce pentru multele primejdii <ale drumului>, şi cum călătorise împreună cu mine de la Viena un părinte magistru Andrei dalmatinul, care era observant (*Zoccolante*) şi care pretinsese[5] că era un frate şi magistru din ordinul nostru, şi care avea o împuternicire de la reverendisimul Bagnacaballo, şi căruia i-a venit la Cracovia confirmarea din partea lui Bologna de a putea duce cu sine şase fraţi în Moldova, şi avea şi încuviinţarea apostolică (*autorità apostolica*), eu deci neştiind ce alt lucru aş mai putea face, m-am plecat autorităţii[6] sale şi am venit cu el în Moldova, rămînînd alături de el 6 luni de zile. Am învăţat limba moldoveană ca şi cum ar fi fost limba mea maternă, şi alergam ducîndu-mă prin ţară să vizitez pe catolicii răspîndiţi prin diferite localităţi, care din lipsă de preoţi şi din cauza marei lor mizerii trăiesc ca animalele. S-a întîmplat că după trecerea unui an de la venirea noastră în Moldova, părintele Andrei s-a hotărît să meargă în Ţara Românească pentru a sta mai în larg în mănăstirea de la Tîrgovişte, şi m-a lăsat pe mine“ „*con una sua obbedienza*“[7] în Moldova. După ce au trecut trei sau patru ani am auzit că a venit un episcop[8] şi l-a luat cu sine în urma purtării sale rele, şi îndată ce am auzit aceasta am plecat eu însu-mi ca să văd ce s-a întîmplat[9], după cum poate mărturisi domnul Antonio Devia, dar cum nu aveam acte de obedienţă valabile, nu am putut să mă lupt[10] cu fratele lăsat de episcop, şi m-am întors // înapoi la Galaţi, de unde am scris o scrisoare către părintele provincial al Orientului[11] şi nu am putut avea nici un răspuns, şi nici o lămurire decît acelea din gura părintelui bacalariu Grigore. Anul trecut mă hotărîsem să viu la Constantinopol, dar fiind eu maltez, şi cunoscut ca atare, mulţi prieteni de ai mei m-au sfătuit să nu mă duc de teamă

331

---

[4] Stareţul unei mănăstiri franciscane.

[5] *Havevo dato ad intender*, adică aserţiunea sa neadevărată în baza căreia primise mandatul său de la Propaganda.

[6] *Mie diedi alla sua obbedienza.*

[7] Probabil o delegaţie scrisă de Bogoslavić.

[8] Nu poate fi decît episcopul de Sofia Marinov.

[9] *P. veder il successo.*

[10] *Contrastar.*

[11] În text: *Padre P-le del Oriente.*

de ce s-ar putea întîmpla. Să ştie sfinţia voastră că eu am împuternicire de la domnul acestei ţări[12] ca să pot predica şi oficia în toate locurile din ţara sa, şi să nu mă poată împiedeca nimeni. Mai sînt aici în ţara aceasta alţi doi fraţi poloni, fraţi simpli[13] şi stau care încoace, care încolo, nu ascultă <ierarhic> de nimeni în realitate; în forul exterior îmi arată supunere mie din porunca prea luminatului domn, dar în forul conştiinţei nu sînt primit de nici una din părţi[14]. Mai am îngăduinţa prea luminatului domn să pot face mănăstiri şi locaşuri unde aş voi, să iau pămînt (*campi*) pentru a sădi vii şi a face tot ce e nevoie, trebuie numai ca să am mijlocul[15] de a le putea face. Eu sînt gata să plec de aici spre a mă duce la domn, ca să pună să mi se treacă în scris această îngăduinţă în chip de privilegiu pentru mine şi toţi fraţii ordinului meu, pentru ca în zilele sfinţiei voastre mult cinstite să se realizeze un lucru bun în folosul Sfintei religii. Mă rog doar de <actul de> obedienţă şi de unele îndrumări cum trebuie să purced în ţările acestea, mai ales în ceea ce priveşte această concesiune pe care mi-a făcut-o domnul cu referire la mănăstiri. Să ştie sfinţia voastră mult cinstită că la Iaşi unde este reşedinţa domnului, sînt cam 50 de case de unguri catolici. Preot nu au, şi este o biserică ruinată. La Huşi sînt vreo 80 de case, cu o biserică frumoasă şi au un preot de mir. La Suceava sînt 22 de case cu o biserică. Ca preot au pe un frate simplu de al nostru, numai pentru a sluji liturghia şi pentru confesiuni. În Baia sînt vreo 40 de case, au o biserică şi un frate de al nostru încă necalificat (*semplice*), dar nu se mai poate întreţine din cauza sărăciei acelora. În Neamţ sînt vreo 20 de case, cu o biserică fără preot, pentru că nu au posibilitatea de a-l întreţine. În Roman împreună cu alte sate <vecine> sînt vreo 60 de case cu o biserică fără preot din cauza sărăciei. În Bacău este episcopia <catolică> a ţării. Laolaltă cu cîteva sate, să fie vreo 100 de case, acum nu e preot pentru că episcopul[16] vine şi ridică venitul şi de rest nu-i pasă. În <Tîrgul> Trotuş împreună cu alte sate sînt vreo 120 de case cu nişte biserici fără preot. În Solonţ şi Lucăceni şi încă alt sat[17] sînt vreo 50 de case cu biserică, fără preot. În Bîrlad sînt vreo 20 de case cu biserică şi fără preot. Aici în Galaţi sînt vreo 16 case cu o biată bisericuţă, şi eu *mi manlengo*[18] cu mare chin. Să mai ştie sfinţia voastră că

[12] În momentul cînd scria această scrisoare domn era Moise Movilă.

[13] Adică fără o calificare sau grad deosebit.

[14] ...*in foro fori*... etc.... *in foro conscientiae non ho ammissione da niuna parte.*

[15] *Il modo di poterli fare*. Este vorba aici doar de actul cerut sau şi de mijloace băneşti?

[16] În acest moment era episcop polonul Fedro, minorit conventual numit în 1628, care practica absenteismul ca şi predecesorul şi succesorul său.

[17] Nu este numit. Ar putea fi Valea Seacă. Vezi „Dipl. Ital.“, IV, p. 122 (rel. lui Bakšić).

[18] Astfel în text (= mantengo).

în fiece zi catolicii aceştia ai noştri se fac ortodocşi[19] pentru că nu au preot, îndeosebi în ceasul morţii. Am raportat mai înainte aşa cum eram dator[20] aşadar sfinţia voastră să se apuce să scrie la Roma cui de drept, cum vi se va părea mai cu cale. În ţările acestea preoţii nu pot să trăiască dacă nu au vreun ajutor din altă parte şi dacă nu ştiu limba valahă, adică cea moldovenească, sau cea ungurească sau cea germană, nu vor putea realiza nimic. [Roagă să i se scrie ca să ştie ce trebuie să facă.]

Către fratele Giovanni din Frata, vicar patriarhal al Orientului la Galata, Constantinopol.

---

[19] *Si fanno di fede Vallacca.*
[20] In text: *era obligato.*

RELAȚIUNE ASUPRA MOLDOVEI FĂCUTĂ DE PĂRINTELE PAOLO BONICI, FRANCISCAN, CARE A LOCUIT ACOLO MAI BINE DE 9 ANI[21]

1632

p. 332 Moldova este o țară stăpînită de sultanul turcesc și această țară este așezată între Rutenia, Transilvania, Țara Românească și o parte a Bulgariei și a Tartariei, adică Tracia.

Fluviul Nistru sau Tiras desparte Moldova de Rutenia; acest fluviu izvorăște din munții Transilvaniei și se varsă în Marea Neagră, în apropiere de Cetatea Albă[22]. Moldova are o întindere de vreo patru zile de mers dealungul malului Nistrului, începînd de la Cernăuți, sau puțin mai sus pînă la Orhei, iar dinspre partea Ruteniei începînd de la Sniatyn se întinde pînă la Rașkov[23], care este vecin cu Orheiul; de o parte este Rutenia, de cealaltă parte, Moldova.

---

[21] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Dipl. ital.", II, pp. 332—339.
[22] *Citta Bianca.*
[23] *Riscova,* pe malul stîng al Nistrului.

De pe cursul superior al Nistrului pătrunzi în Moldova pe sub munţii Transilvaniei şi sînt multe tîrguri şi sate[24] cărora oamenii le spun oraşe pentru că aveau în vechime o populaţie numeroasă; printre acestea se află unul numit Siret, care îşi trage numele de la un rîu ce curge prin apropiere; în acel oraş noi, catolicii am avut în vechime o episcopie, a Siretului şi biserica avea o fîntînă făcătoare de minuni, în care cel ce se spăla într-o anumită zi a anului, se însănătoşea de orice beteşug ar fi avut, lucru care mi-a fost povestit de oamenii bătrîni de acolo.

De la Siret, o iei spre Suceava, care este aşezată sub munţii Transilvaniei, şi unde se vor fi găsind vreo 1 500 de case; acolo este o cetate întărită cu tunuri pentru apărarea domnului şi a curţii sale de orice incursiune fie a polonilor sau a tătarilor, dar nu ar putea rezista multă vreme la un război în regulă; în acest oraş se află arhiepiscopia schismatică a ţării, pe care ei o numesc mitropolie.

p. 333

De la Suceava mergi mai departe la Baia, care <poate> să aibă vreo 300 de case şi este dintre oraşele vechi din Moldova. De la Baia ajungi la Neamţ[25], dar trecînd printr-o pădure foarte primejdioasă, şi acest Neamţ este cam de aceeaşi mărime ca Baia; de la Suceava la Neamţ sînt 30 de mile, de la Baia <sînt> 15 mile ca să mergi la Neamţ. De la Neamţ se poate merge în Ţara Secuilor <pe> drumul Hanului[26] dar nu se poate merge decît călare sau pe jos; căruţele nu pot merge. De la Neamţ mergi mai departe la Piatra, care e cam la fel cu celelalte oraşe, adică de aproape 300 de case, umblînd tot drumul printr-o pădure care este primejdioasă din cauza tîlharilor şi e <la> o depărtare de 20 de mile; pe lîngă acest oraş curge un rîu foarte repede, numit Bistriţa, în care se găsesc adesea grăunţe de aur, dar aceasta nu se dă în vileag[27]; la fel, lîngă Baia trece rîul Moldova, în care se spune că este de asemenea aur. De la Piatra se poate lăsa drumul mare al Bacăului şi se poate merge pe jos, prin pădure, pînă la Trotuş[28], fiind cam vreo 48 de mile, dar nu întîlneşti lume, decît doar tîlhari — acest drum îl cunosc pentru că l-am bătut timp de patru zile, mîncînd mere pădureţe, cînd fugeam de tătari, în timpul năvălirii pe care au făcut-o în Rutenia, Moldova şi Ţara Românească, cu măcel şi cruzime, în anul <16>25[29]. În apropierea Trotuşului trece un rîu care îşi

---

[24] *Terre et Ville.*

[25] *Nemz* = Tîrgu Neamţ.

[26] *Del Kanhe.* Pe drumul spre Bicaz se află topicul Dealul Tătarului şi Şanţul Tătarului, lîngă Ceahlău.

[27] *Publicamente.* Afirmaţie făcută încă şi de Reicherstorffer în *Chorografia Moldovei.*

[28] *Totruş* = Tîrgul Trotuş azi unit cu Tîrgu Ocna.

[29] Regiunea din dreapta Siretului era la adăpostul expediţiilor de jaf ale tătarilor lui Cantemir aşezaţi de curînd în Bugeac de unde puteau oricînd lovi ţinuturile Fălciu, Tecuci şi Covurlui, pe unde treceau şi în Ţara Românească. Pentru lovirea lor la întoarcere de către moldovenii din locurile amintite, vezi M. Costin, *ed. cit.,* p. 91.

ia numele de la orașul Trotuș; acest oraș poate avea în jurul a 400 de case și în apropiere sînt cîteva sate de unguri, care spun că sînt creștini, dar toți sînt calvini, pentru că nu au acolo preot. La două mile depărtare de acest oraș este o ocnă[30] de sare foarte albă cînd este pisată, dar mai degrabă vînătă decît albă cînd este brută, și acea ocnă produce domnului un venit de 15 000 de scuzi pe an. De la Trotuș se merge dealungul aceluiași rîu care desparte Țara Românească de Moldova[31], pînă la Adjud[32] unde Siretul se varsă în numitul <rîu> Trotuș și acesta își pierde numele păstrîndu-l pe acela de Siret; astfel Siretul este mare pentru că se varsă în el Bistrița și „Sucevița"[33]. Amintitul oraș Trotuș este schela Moldovei pentru Țara Secuilor și de aici se trece în secuime cu carele, într-o zi; se trece de la Trotuș la Brețc[34], care este locul din secuime unde se plătește vamă pentru a intra în Moldova. De la Adjud o iei spre Focșani care are un pod peste Siret[35] (!), cu două porți, căci o jumătate din oraș este a Moldovei și cealaltă jumătate este a Țării Românești; de la Focșani pînă la Galați nu sînt orașe, ci sînt multe sate; rîul Siret desparte Moldova de Țara Românească de la Adjud[36] pînă la Vădeni[37], care este o mică localitate în ținutul Brăilei, sub stăpînirea turcilor, și acest Siret se varsă în Dunăre aici la Vădeni; acest Vădeni este o schelă unde se plătește vamă turcilor cînd se trece în Moldova, adică prin punctul de trecere de la Brăila, dar trecerea mare din Țara Românească în Moldova este pe la Focșani. De la Vădeni pînă la Galați sînt cam 10 mile pe Dunăre, dar pe uscat este mai mult; Galați este schela domnului Moldovei pentru mărfurile care merg din Turcia în Polonia și invers. Întreaga vamă a Moldovei se arendează vameșilor pe 35 sau 40 000 de scuzi și aceștia pun după aceea oamenii lor de încredere în toate schelele, dar schelele principale sînt Galați pe Dunăre și Hotinul pe Nistru.

De la Galați mergi pe malul Dunării pînă la Giurgiulești[38], unde se varsă rîul Prut în Dunăre; și acest Giurgiulești este sub stăpînirea turcilor, de la Giurgiulești ajungi la Reni, de la Reni la Ismail, de la Ismail drumul duce la Chilia sau Moncastro[39], iar de la Chilia ajungi la Cetatea Albă, unde

---

[30] Tîrgul Ocna de azi.
[31] Afirmație greșită, hotarul fiind la Milcov, nu la Trotuș.
[32] *Agiud* = Adjud, unde în realitate Trotușul se varsă în Siret, și nu invers.
[33] *Sozzaviza* (corect Suceava. Dar este desigur aici o confuzie cu afluentul mai important, care curge paralel cu Bistrița, anume Moldova).
[34] *Bresch* = Brețcu, jud. Covasna.
[35] Confuzie cu Milcovul.
[36] Se repetă greșeala de mai sus (v. n. 31).
[37] *Vaideni* = Vădeni, sat jud. Brăila.
[38] *Giurgiuleste* = Giurgiulești, sat la vărsarea Prutului.
[39] Confuzie cu Licostom.

Dunărea se varsă în Marea Neagră[40], prin una din cele şapte guri ale sale. Galaţii pot să aibă 500 de case dacă nu mai multe.

De la Galaţi, mergînd prin Moldova, spre a-i face înconjurul întreg, laşi de o parte drumul mare al Iaşilor şi treci printr-un sat numit Belceşti[41], aşezat la o distanţă de 10 mile de Galaţi. De la Belceşti o iei spre „Scijzza"[42], aceste sate avînd vreo 300 de case fiecare; apoi mergi prin ţinutul Fălciului[43] <ţinînd> mereu drumul pe lîngă rîul Prut pînă la Huşi, unde rîul Prut venit în Moldova din munţii Transilvaniei[44] <trece> aproape prin mijlocul ţării[45].

p. 334

De la Huşi drumul duce la Ţuţora[46] unde creştinii obişnuiesc să-şi sape şanţurile de apărare cînd se luptă cu turcii şi tătarii, pentru că se află pe apa Prutului; se spune că acest oraş poartă numele de Ţuţora de la Cicero romanul <dar> nu am putut afla în ce fel. De la Ţuţora ajungi la Orhei prin cîmpii şi păduri, cale de două zile. De la Orhei o iei în sus pe Nistru, pînă la Hotin, vreme de două zile; de la Hotin, tot în sus pe Nistru, mergi pînă la Cernăuţi[47], alte două zile. Acesta este adevăratul circuit al Moldovei îngustate, pentru că restul este locuit de tătari.

Aproape în mijlocul Moldovei este capitala, numită Iaşi, unde locuieşte domnul şi acest oraş are între 7 şi 8 000 de gospodării[48], dar este foarte populat şi locuit de moldoveni şi greci schismatici, de armeni schismatici şi arieni, de puţini unguri catolici şi calvini. Sînt acolo turci, tătari şi evrei, dar sînt în trecere pentru negoţ sau pentru treburile stăpînilor lor. De la Iaşi pentru a merge în Polonia, treci printr-un tîrg numit Ştefăneşti[49], de circa 200 de case cam la 40 de mile depărtare de Iaşi şi treci mai întîi peste un rîuşor numit Jijia[50]. De la Ştefăneşti te îndrepţi spre Hotin pînă unde sînt circa 50 de mile, şi se află o cetate acolo, fiind graniţa cu Polonia. În acea cetate principele Radu Corvin[51] avea 300 000 de scuzi pentru a-i

---

[40] Confuzie cu limanul Nistrului.

[41] *Belcesti*, oare actualul sat pe Tutova, jud. Vaslui care nu trebuie confundat cu Belceştii din jud. Iaşi? Sau Belceştii azi dispărut, întrucît distanţa de 10 mile nu corespunde cu situaţia satului de pe Tutova?

[42] Neidentificat.

[43] *Constretto di Falci.*

[44] Greşeală. Prutul nu vine din munţii Transilvaniei, ci din Pocuţia.

[45] În sensul lungimii.

[46] *Zozora.* Urmează o aluzie indirectă la luptele din urmă. Vezi Miron Costin, ed. 1957, pp. 9, 43.

[47] În realitate, Cernăuţii sînt pe Prut.

[48] *Fochi.*

[49] *Stefaneste* = Ştefăneşti, jud. Botoşani.

[50] *Sciscia.*

[51] *Radulio Corvino* = Radu Mihnea. Pentru depozitele sale de bani în străinătate, de pildă, la Zecca din Veneţia, vezi G. Călinescu, *Altre notizie*, p. 307, n. 1.

trimite prin mine la Roma, <urmînd> să-i cumpăr acolo un domeniu. De la Iași, pentru a merge la Galați — spre a trece apoi în Turcia — trebuie să mergi la Scînteia[52] și să treci printr-o pădure ce se întinde pe 5 mile, foarte primejdioasă din cauza tîlharilor, pe unde trec cu ușurință carele. De la Iași la Scînteia sînt cam 10 mile; de la Scînteia mergi la Vaslui și sînt 20 de mile, de la Vaslui pînă la Bîrlad se trece printr-o pădure primejdioasă și sînt vreo 30 de mile. Aceste două orașe pot avea cel mult 250 de case fiecare. De la Bîrlad pentru a ajunge la Galați, se poate merge pe cinci drumuri, după cum va fi nevoie, căci pe întinderile deschise se află lotri călări, care răpesc oameni <și fură> și lucruri de prin locurile deschise, din sate și din păduri și sînt două zile de mers. De la Iași pentru a merge la Cotnari trebuie să umbli 25 de mile și în vecinătatea sa sînt trei drumuri, unul duce la Suceava, și sînt 45 de mile <pînă acolo>, tot prin pădure și mai este încă un altul la fel de lung care duce la Neamț.

De la Iași, pentru a merge la Roman, trebuie de la jumătatea drumului spre Cotnar, adică de la Podul de Piatră al Iloaei[53] să cotești spre Tîrgul Frumos[54]. De la Iași pînă la Tîrgul Frumos sînt 25 de mile și acest oraș poate avea cam 100 de case. De la Tîrgul Frumos se trece prin Scheia[55], care este cam de aceeași mărime. De la Scheia se trece prin sate de unguri[56] și după aceea se ajunge la Roman; în totul trebuie să fie de la Tîrgul Frumos 15 mile. Acest oraș Roman poate să aibă 600 de case, și pe lîngă zisul oraș trece rîul Moldova și la o depărtare de trei mile se varsă în Prut[57]. De la Roman, după ce treci apa Moldovei, mergi la Bacău, oraș de ceva mai bine de 200 de case, și acolo sînt cîteva case de unguri catolici și luterani săraci; și <orașul> este la o depărtare de 25 de mile de Roman. De la Bacău mergi la Trotuș pe drumul mare și sînt 30 de mile. De la Iași ca să mergi spre Țara tătărască o iei spre Huși, care este la o depărtare de 40 de mile de Iași, și acest oraș poate să aibă 300 de case. De la Huși, după ce ai trecut Prutul și Nistrul, poți umbla șase zile prin cîmpiile tătarilor și ajungi la Ciubărciu, unde sînt douăsprezece sate; dar la Ciubărciu sînt vreo 300 de familii care au fost în vechime catolice — după cîte mi s-a spus — iar // acum <locuitorii> sînt schismatici și luterani pentru că nu au putut să aibă preoți care să-i învețe și să-i călăuzească pe drumul cel bun. Sînt încă multe alte locuri și sate în Moldova, pe care eu nu le știu pe nume, și al căror număr poate să treacă de

p. 335

[52] *Schentei* = Scînteia, sat pe rîul Revricea, jud. Iași.
[53] *Ponte di pietra di Aloi.*
[54] *Tergh formos.*
[55] *Schei* = Scheia, jud. Iași.
[56] *Per le 1 ville di Ungari* (?)
[57] Greșeală. În realitate, Moldova se varsă în Siret.

trei mii, dar eu le-am arătat pe cele mai cunoscute şi care sînt, după părerea mea acele unde se află unii unguri de convertit.

Cît priveşte apoi cîrmuirea celor lumeşti, se ştie anume că întrucît Moldova a fost subjugată de sultanul Soliman[58] în timpul lui Ştefan cel Mare (!), care era domn neatîrnat al Moldovei şi avea de soţie o principesă maghiară catolică (!)[59], măcar că el era schismatic, sultanul a pus la cîrma ţării pe unul din urmaşii domnilor Moldovei, care să cîrmuiască cu condiţia de a da tribut sultanului şi de a apăra ţara de duşmanii acestui sultan. Numai singur tributul pentru sultan se ridică astăzi la 10 000 de scuzi[60], dar domnii Moldovei, pentru că nu sînt <numiţi> pe viaţă ci sînt trimişi ca nişte strîngători de biruri — şi numărul lor fiind mare, fiecare caută să dobîndească domnia prin părtinirea şi mijlocirea vizirilor, astfel că dacă unul făgăduieşte vizirilor o sută, altul făgăduieşte două sute — chiar şi în ziua de astăzi, cînd domnul vrea să purceadă din Constantinopol, el pleacă întotdeauna cu şase ba chiar şapte sute de mii de scuzi datorie, şi caută să poată plăti toată această datorie în mai puţin de un an, şi din această cauză apasă poporul. Cînd domnul intră în stăpînire, vinde îndată toate slujbele ţării şi drept cumpărători sînt boierii săi mari şi mici[61], şi dacă descoperă că sub stăpînirea sa se află vreun fiu al altui domn, nu numai că îl ucide pe acela, dar stîrpeşte şi tot neamul acelora într-a căror casă ar fi găsit pe acest fiu <de domn>. Mai întîi vinde de obicei vama, care îi aduce treizeci şi cinci sau patruzeci de mii de scuzi; apoi vinde ocnele cu cincisprezece mii de scuzi; vinde zeciuiala oilor, a albinelor şi a animalelor mari, să zicem cu patruzeci de mii de scuzi; de la celelalte slujbe va mai avea alte douăzeci de mii de scuzi; întotdeauna scoate cu siguranţă o sută de mii de scuzi pe an din acele vînzări. Pe deasupra mai are birul ordinar şi extraordinar şi împrumuturi (?) care nu se mai dau înapoi[62], de cîte ori vrea.

Birul ordinar este acesta. Dacă un oraş trebuie să dea bir la fiecare două luni zece scuzi, el (= domnul) va lua la fiecare două luni de trei sute de ori mai mult, astfel că oraşul va trebui să dea la fiecare două luni trei mii de scuzi ca bir şi astfel unul trebuie să dea mai mult, altul mai pu-

---

[58] Indoită confuzie: a lui Soliman Magnificul cu Mehmed al II-lea şi totodată a lui Ştefan cel Mare cu Alexandru cel Bun şi cu Petru Rareş.

[59] Legendara Margareta, prima soţie catolică a lui Alexandru cel Bun. Vezi N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. XXXI.

[60] Această cifră pare greşită, fiind în contradicţie cu cifrele date de firmanul din 1620: 5 000 000 de aspri, adică 56 de poveri = 56 000 de scuzi (cf. „Bul. Com. Ist.", XIII, pp. 13—16 şi „Rev. ist.", XX, (1934, pp. 382—383) şi de Polo Minio; 58 de poveri de aspri, adică 58 000 de scuzi. Vezi M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX*, în „Studii şi materiale de istorie medie", II, 1957, pp. 18—19.

[61] *Baroni e signori.*

[62] *Prendite inrendibili.*

ţin, după cum sînt oraşele şi tîrgurile. După aceea tîrgoveţii îşi împart aceşti zece scuzi fiecare după puterea sa; cel mai sărac va avea ca bir jumătate de *paulo*[63] şi <totuşi> în două luni va trebui să dea o sută şi cincizeci de *pauli;* birul extraordinar se pune de obicei de două, de trei sau de patru ori pe an şi-l plătesc toţi, chiar şi călugării schismatici, şi e obiceiul să se pună un scud sau doi de gospodărie, dar dacă într-o casă sînt mai multe familii, se va da de tot atîtea ori birul; iar cînd <domnul> nu are bani, pune să se ia cu împrumut de la toată ţara, de la episcopi, de la boieri şi de la toţi ceilalţi locuitori; dar nu mai înapoiază niciodată acei bani; aceasta este cîrmuirea tiranică lumească. Iar cît priveşte cîrmuirea celor duhovniceşti, în Moldova este un arhiepiscop şi sînt trei episcopi, adică arhiepiscopul de Suceava şi episcopul de Roman, episcopul de Huşi şi episcopul de Rădăuţi, aceştia sînt sub ascultarea patriarhului schismatic grec de la Constantinopol[64], despre care se spune că este şi calvin[65].

În Moldova sînt multe mănăstiri de ale schismaticilor, atît în mijlocul pădurilor cît şi prin oraşe; au de asemenea mănăstiri de călugăriţe care ies din mănăstire, două cîte două, şi merg prin oraş.

E obiceiul ca episcopii să dea <hotărîri> de despărţire. Cînd soţii nu mai vor să <stea> împreună, ei oferă atîţia bani episcopului pînă pot cădea la înţelegere, despărţirea făcîndu-se pe loc şi fiecare se poate căsători încă odată; adică bărbatul să-şi ia o altă nevastă şi nevasta un alt bărbat; concubinii pot să o ţină înainte cît vor, numai să dea o anumită sumă episcopului în postul Paştilor, iar unul care l-ar pune pe un catolic să se boteze din nou în credinţa schismatică se spune că este iertat de toate păcatele sale.

p. 336

Arhiepiscopul de Suceava, numit „Clinco"[66], stăruia ca eu să-i fac închinare, ceea ce eu nu am vrut să fac şi m-a bătut chiar cu cîrja sa păstorească şi cu mîinile sale înseşi şi am rămas stîlcit la degetul mare şi la cot, ferindu-mi capul, dar nu au trecut patru zile că a şi murit pe neaşteptate în faţa domnului Barnovschi[67] . . .

[Urmează înşirarea punctelor de dogmă şi doctrină ce deosebesc pe „schismatici" adică pe ortodocşi de catolici].

. . . Poporul zice, — şi am auzit şi pe preoţii lor spunînd — că fiecare se poate mîntui după legea sa, dar nu toţi vorbesc în acest chip.

---

[63] *Paolo,* monedă italiană de argint care valora 10 baiocchi. Denumirea de „paolo" a înlocuit pe cea de „giulio", sub pontificatul lui Paul al III-lea (1534—1549).

[64] Părerea că Radu Mihnea în a doua domnie în Moldova (1623—26) ar fi pus „preoţimea acestei ţări sub ascultarea Patriarhului de Constantinopol" (I. Bogdan, *Cronici inedite,* pp. 171—172) este infirmată de tăcerea lui Bonici asupra acestei pretinse schimbări recente.

[65] Acuzaţie adusă de catolici lui Chiril I. Lucari, patriarh de Constantinopol.

[66] E vestitul Anastasie Crimca, episcop de Roman (1605—1608) şi mitropolit al Moldovei (1608—1617; c. 1619—c. 1629).

[67] *Bernaschi* = Miron Movilă Barnovschi (1626—1629).

În ceea ce privește apoi autoritatea spirituală catolică, în timpul domnului Ștefan cel Bun[68], voievod al Moldovei care a domnit în Moldova vreo 40 de ani și care avea ca soție o catolică maghiară, au fost înălțate multe biserici pentru catolici de către acel domn, din evlavia și rugămințile acelei doamne; mai întîi a înălțat o biserică la Siret împreună cu episcopia sa[69], la Cotnari a înălțat una cu o clopotniță și cu clopote, două la Suceava, una pentru popor și alta înăuntrul curții domnești pentru doamna sa și pentru slujitorii ei; una din biserici e închinată prea Sfintei Treimi iar cealaltă Maicii domnului. Cea din Cotnari este închinată <adormirii> prea sfintei M<arii> din luna august și este numită sfînta Maria mare; a pus de asemenea să se facă o biserică la Baia[70], închinată tot fericitei Fecioare, cu alte trei altare și la Baia este înmormîntată doamna. A pus să se facă una la Bacău cu o mănăstire, închinată părintelui serafic sfîntul Francisc și a înzestrat-o cu unul sau mai multe sate și această mănăstire este astăzi episcopia de Bacău.

Dar după ce a murit acest domn și după ce a fost subjugată țara de turci, trecînd cîtva timp, a ajuns domn al Moldovei fiul natural[71] al susnumitului domn, care purta numele de Ștefăniță[72] belicîne[73] care, cu totul dimpotrivă tatălui său, a fost un mare dușman al catolicilor. Îndemnat de episcopii săi și de preoții schismatici a pus să fie botezați din nou toți catolicii care se aflau în țara Moldovei și voia să dărîme cu tunurile toate bisericile noastre cum a și făcut căci a dat jos toate bolțile bisericilor[74] afară de cele de la Baia, care au rămas mulțumită <mormîntului> doamnei îngropată acolo.

În biserica de la Siret s-a slujit apoi de către schismatici dar în celelalte <s-a slujit> chiar de către preoții noștri, care s-au făcut schismatici, și după moartea acestui Ștefăniță unii s-au reîntors la credință și alții au rămas în schismă, iar alții în erezie.

Cînd am sosit în Moldova, l-am găsit pe domnul Radu „Corvin"[75], venit de curînd în Moldova, după ce lăsase pe soția[76] și pe fiul său Ale-

---

[68] Vezi mai sus, n. 58 și 59.

[69] Atît bisericuța de zid, cît și episcopia catolică de Siret datează din secolul al XIV-lea.

[70] Biserica din Baia, clădită din piatră, în stil gotic cu bolți, este ctitoria lui Alexandru cel Bun.

[71] *Naturale*, considerat poate ca atare, pentru că era fiul lui Petru Rareș, autorul făcînd aici o confuzie între fiu și nepot.

[72] Ștefăniță Rareș, nepotul de fiu și nu fiul lui Ștefan cel Mare.

[73] *Bellichina* (în alte locuri: *belicane*). Poreclă dată lui Ștefăniță Rareș încă din timpul domniei sale. Pentru persecuțiile sale religioase vezi și *Călători*, 1.

[74] Afirmație neîntemeiată.

[75] *Radulio Corvino* = Radu Mihnea în a doua sa domnie în Moldova (1623—1626).

[76] Doamna Arghira.

xandru „Corvin"[77] la conducerea Țării Românești. După ce m-a cunoscut, s-a arătat binevoitor față de mine și luîndu-mă în casa sa, în chip de secretar italian — și-a dezvăluit sufletul care era de catolic, și aflînd eu că în țară se găseau catolici, am început să-i cercetez, mai întîi în Cotnari unde mi-am început lucrul și am găsit că erau cu toții schismatici, cei mai mulți și luterani. Mai întîi am pus să mi se facă o patentă[78] din partea p. 337 prea strălucitului domn Radu că în // țara sa, în timpul domniei sale nu se va boteza din nou în legea ortodoxă nici un catolic, apoi că nici un luteran nu poate să se așeze <aici>; după ce m-am îngrijit să fie cunoscută această patentă a sa, toți căutau să trăiască în felul catolicilor, mai ales luteranii, dar în ascuns erau tot luterani și făceau slujba în felul luteranilor cu preotul lor; după moartea prea strălucitului domn Radu, care a murit catolic, spovedit și împărtășit de mine, în secret de toți slujitorii curții sale, patenta mi-a fost întărită de noul domn[79], urmașul său, care a fost ales ca domn de însuși Radu în timpul vieții sale, și am început să-i cercetez pe ei mai de aproape, cu pilde și cu predici și primul care s-a căit de fapta sa a fost însuși capelanul și încetul cu încetul, s-au convertit, în orașul Cotnari, 60 de familii, cele mai bune din acel oraș, care fuseseră în vechime catolice și se lepădaseră la un moment dat de credință, din pricina episcopilor, după cît spuneau ei, dar cu mila lui Dumnezeu, astăzi sînt statornici în credința catolică. Scrisoarea care le-a fost trimisă de cardinalul Borgia[80], în calitate de conducător al sacrei congregații <de Propaganda Fide> ei o țin sub cheie ca pe niște moaște, datorită credinței pe care o nutresc față de biserica romană, și au arătat-o cu mare pompă celorlalte orașe convertite, ceea ce a pricinuit o mare și nespusă bucurie. La Baia sînt vreo 40 de familii; la Suceava <sînt> vreo 16 familii, la Neamț vreo 35 și se așteaptă mai multe cu voia lui Dumnezeu. La Bistrița, oraș din Transilvania, unde sînt cu toții sași luterani, erau șase familii care aveau rude la Cotnari și îmi făgăduiseră iarna trecută să vină la credința catolică și cred că vor fi venit fără îndoială; la Piatra sînt multe familii care ar veni la adevărata lumină, fără îndoială, dacă ar avea preot; la Iași de asemenea sînt vreo 60 de case de catolici; dar aceștia sînt foarte lipsiți de căldură fiindcă eu nu puteam fi peste tot; este drept că sînt acolo doi cucernici părinți care sînt pildă de sfințenie, dar ei nu pot face mai mult, deoarece nu cunosc limba țării.

---

[77] Alexandru Cuconul, domn al Țării Românești (1623—1627).

[78] Existența acestei patente pare destul de îndoielnică.

[79] Miron Barnovski (1626—1629) a fost urmașul lui Radu Mihnea și numai după el a venit Alexandru Cuconul (1629—1630).

[80] Gaspare Borgia, cardinal, prefect al Congregației de Propaganda Fide.

În acest oraş Iaşi, fusese o biserică ce sta să cadă şi era de lemn; un boier grec[81], la cererea mea, a făcut <o biserică> jumătate din piatră şi jumătate din lemn, iar după ce a gătit-o a murit, astfel că părinţii caută acum să <mai> facă patru cămăruţe; şi la Neamţ am făcut tot astfel o biserică închinată sfîntului Nicolae.

La Huşi, sînt vreo 120 de case, care sînt <de> luterani, dar ar putea fi recîştigaţi şi ei.

La Bacău şi în sate<le din apropiere> sînt multe familii sărace de oameni, şi buni şi răi, <care> au nevoie <de preoţi>, măcar că episcopul <ar trebui> să aibă grijă <de ei> fiind scaunul său şi <acolo> aproape.

La Trotuş şi într-alt sat mare numit Bogdana[82] şi în alte sate sînt cam 200 de familii <de locuitori>, care spun că sînt cu toţii catolici; de asemenea la Lucăceşti[83] şi la Solonţ. Dar la ei se duc preoţii calvini din Transilvania şi le administrează toate tainele în felul lor, astfel că sînt toţi calvini şi aceasta s-a întîmplat pentru că nu au preot din chiar ţara lor, care să cunoască limba.

La Galaţi sînt vreo 20 de case şi au o bisericuţă închinată Sf. Marii şi ei spun că sînt de ai papei, dar fac totul ca schismaticii; am stat cîtva timp cu ei, însă nu aveam cu ce să mă ţin.

La Bîrlad mai pot fi de asemenea 30 de case, dar nu vor să aibă icoane[84] în biserica lor. Deşi eu văzusem dinainte aceasta, le-am lăsat totuşi un mic chip al Sf. Francisc, neavînd altceva.

Eu nu văd altă cale pentru a readuce pe aceşti oameni la credinţă şi pentru a o păstra, decît să fie făcuţi preoţi dintre ei înşişi, pentru ca să stea mereu cu ei, deoarece italienii nu le cunosc limba şi nu o vor putea învăţa bine în mai puţin de trei ani, ba unora le va trebui şi mai multă vreme // şi între timp nu se va face nici un bine, ci dimpotrivă se va împietri şi mai mult sufletul lor şi întotdeauna vor fi în lipsă de preoţi <căci> niciodată nu vor fi destui. p. 338

După ce am cutreerat toată ţara Moldovei, mi se pare că Suceava este locul cel mai bun care se poate afla şi mai ferit de năvăliri (fiind <acolo> o cetate puternică) pentru a întemeia un seminar de doisprezece tineri, atît din Secuime, cît şi din Moldova, care să fie crescuţi sub disciplina unui episcop italian, şi aceştia ar sluji apoi ca preoţi atît în Secuime cît şi în Moldova şi astfel ar fi preoţi destui şi ar lucra pe întrecute.

---

[81] *Un signor Grego* = postelnicul Enache din Constantinopol. Vezi în vol. de faţă relaţia lui Remondi, n. 7.

[82] Bogdana, jud. Bacău.

[83] *Lucaciani* = Lucăceşti jud. Bacău.

[84] *Imagini.*

Altfel eu nu văd nici o cale spre a putea face vreun bine în Moldova, în Ţara Românească şi în Secuime.

Episcopul şi-ar putea lua numele de la episcopia de Siret şi ar putea avea aceeaşi dieceză pe care o are arhiepiscopul schismatic de Suceava, dar deoarece episcopul nu are şi nu poate avea nici un fel de venituri din acele locuri, este de trebuinţă să primească de la Sacra Congregaţie (de Propaganda Fide) 600 de scuzi pe an, şi cu aceştia să trăiască el, şi să întreţină de asemeni seminarul de doisprezece tineri — cum am spus mai sus — din Moldova şi din Secuime.

Nobilimea din ţară mi-a şi vorbit şi m-a rugat să înjgheb şcoala, pentru a-şi da acolo fiii, ca să înveţe limba latină, — căci ei socotesc ca un fapt sigur că Moldova va fi eliberată din mîinile turcilor şi va fi sub stăpînirea creştinilor — (ceea ce să dea Dumnezeu).

În alt chip nu ştiu cum s-ar putea face, căci trimiţîndu-se italieni, va trebui pentru a-i ţine pe aceştia, — adică pentru a întreţine doisprezece <din ei> — 600 de scuzi şi pentru a-i trimite <încoace>, vor trebui cel puţin o sută de scuzi pentru unul singur, astfel că va fi mai mare cheltuiala şi fără nici un folos.

Secuimea este o regiune întinsă care ţine de Transilvania şi este sub ascultarea principelui Transilvaniei; această Ţară a Secuilor dă principelui său, cînd ar vrea să facă război împotriva duşmanilor lui, 7 000 de ostaşi[85] şi în această Ţară a Secuilor sînt şi calvini şi catolici şi arieni, într-un ţinut pe care ei îl numesc „Harun Seck" (Háromszék), adică Trei Scaune; sînt mai mulţi calvini decît catolici şi sînt multe tîrguri mari de catolici şi nu au preoţi, şi un preot trebuie să slujească la două sau trei sate, şi nu-şi poate face bine slujba faţă de ei şi aşa cum se cuvine; şi sînt foarte neînvăţaţi, măcar că unii se bucură de foarte multă cinste, şi dacă ar fi destui preoţi care să ştie limba maghiară şi care să fie destoinici, s-ar converti poate încă şi alţii.

Într-un alt ţinut numit Ciuc[86] şi în altul <numit Sf.> Gheorghe[87] toţi sînt catolici, numai căpitanul suprem Francisc Mikó[88] este arian, cu toată familia sa, şi acesta are mare trecere la principele Transilvaniei, pentru că este un bun luptător împotriva catolicilor, şi sînt multe sate fără preoţi.

---

[85] Pentru forţele armate ale secuilor vezi relaţia lui D. Frölich.

[86] *Ciuck.*

[87] *Giorgiou.*

[88] *Mikó Ferenc* = Francisc Mikó (1585—1635), căpitan de Ciuc, (în 1611 a participat la lupta de la Braşov contra lui Radu Şerban), apoi a ajuns vornic şi vistier al lui Gabriel Bethlen, care l-a folosit în numeroase solii mai importante în diferite ţări, între altele şi în Moldova (1620). Este vestit şi ca istoric: o istorie a Transilvaniei despre evenimentele din vremea sa (1594—1613), a fost publicată în *Monumenta Hungariae Historica,* (Memorii, VII), Pesta, 1863.

De fapt există un episcop al Transilvaniei care <însă> are reşedinţa lîngă prea luminatul cardinal al Ungariei, deoarece nu poate sta în Transilvania[89] de frica principilor, care sînt luterani[90], căci aceştia izgonesc totdeauna pe episcop, temîndu-se ca să nu facă cumva catolicii vreo mişcare împotriva principilor, şi episcopul, ca şef al catolicilor, cu uşurinţă i-ar putea îndruma la o atare acţiune, de aceea ei nu îl vor în ţară, astfel că acolo este <doar> vicarul său, care nu este ascultat de preoţi decît atunci cînd le convine. Dat fiindcă principele îi părtineşte întotdeauna împotriva oficialilor catolici ai episcopului; mi se pare deci foarte necesar de a cheltui de dragul lui Dumnezeu spre a face acest seminar, astfel ca tinerii, atît unguri cît şi moldoveni, să crească sub o bună disciplină şi sub conducerea bună a unuia care să cunoască felul lor <de a fi> şi să ajungă astfel a fi pătrunşi de ascultare călugărească şi, să capete cel puţin în parte, dacă nu întru totul, felul de a fi italian.

Cînd am fost în Ţara Secuilor, cu gîndul // de a pune stavilă acţiunilor lor, m-am ales cu o rană la frunte şi eram chiar în primejdie de a fi ucis, dacă nu m-ar fi salvat un nobil maghiar, anume răposatul Clement Béldi[91]. p. 339

---

[89] Situaţie ce poate fi urmărită în trecut pînă la anul morţii episcopului Statilius (1542), ultimul episcop efectiv al Transilvaniei. Dealtminteri chiar şi atunci existenţa acestui episcop partizan al lui Zápolya este dublată de existenţa unui episcop fernandist Gerendi — stînd fie în Sibiul nesupus lui Zápolya, fie în Ungaria de nord, credincioasă Habsburgilor.

[90] În realitate calvini.

[91] *Beldi Chelement* (Kelement). Clement Béldi joacă un rol însemnat la începutul secolului al XVII-lea. El este comandantul trupelor de secui în lupta lor de la Braşov cu Radu Şerban.

BARTOLOMEO LOCADELLO

(? — după 1643)

*

Bartolomeo Locadello, negustor italian originar din Bergamo, se dădea în 1622, la Constantinopol, drept fiul lui Aron Vodă, fostul domn al Moldovei.

Ca atare a ridicat pretenţii asupra domniei Moldovei, fiind sprijinit de soţia lui Regeb paşa, sora sultanilor Osman al II-lea (1618—1622) şi Murad al IV-lea (1623—40), căreia îi furnizase mărfuri în valoare de 12 000 de scuzi. Potrivit afirmaţiilor bailului veneţian Zorzi Giustiniani, gîndul acesta i-ar fi fost sugerat chiar de unele persoane din preajma sultanei, spre a nu mai fi nevoită a-i plăti datoria (30 aprilie 1622).

Bizuindu-se pe influenţa sultanei pe lîngă Osman al II-lea, Locadello şi-a amanetat mărfurile ce urma să le trimită adevăratul său tată, pentru a face rost de bani spre a concura cu Ştefan Tomşa II. Nici după izbucnirea revoluţiei ienicerilor (1622) şi uciderea lui Osman al II-lea, înlocuit cu Mustafa I, cel slab de minte, Locadello nu şi-a părăsit gîndul, stăruind pe lîngă căpeteniile ienicerilor şi pe lîngă noul mare vizir Daud-paşa, cumnatul sultanului (28 mai 1622, p. 396, doc. CCCCXL).

Candidatura sa a stîrnit însă opoziţia dîrză a guvernului veneţian, care se temea ca republica al cărei supus era, să nu îndure din pricina lui aceleaşi neajunsuri la Poartă ca pe vremea hăinirii lui Gaspar Graţiani. Potrivit instrucţiilor dogelui şi consiliului celor zece, Giustiniani a stăruit pe lîngă marii viziri Dilaver-paşa şi Daud-paşa şi alţi miniştri ai Porţii ca să-i refuze domnia.

În urma acestor presiuni la care se mai adăugau şi reclamaţiile creditorilor săi, Locadello a fost băgat la închisoare la Edi-Kule de unde trebuia să fie predat bailului. A izbutit însă să cumpere bunăvoinţa vizirului, făgăduind chiar să se turcească. Iar în urma înscăunării lui Murad al IV-lea (1623), protectoarea sa a redevenit atotputernică, astfel că a fost scos din închisoare şi trimis la serai (17 septembrie 1623).

Neputînd obţine domnia Moldovei nici după mazilirea lui Ştefan Tomşa al II-lea, înlocuit prin Radu Mihnea, Locadello s-a dus în Ţara Românească, unde a stabilit relaţii bune cu cumnatul domnului Alexandru Iliaş (1627—29), anume Constantin Vecelli din Rettino, cu Aslan vornicul şi cu Aga Matei din Brâncoveni, viitorul Matei Basarab. În anii 1629—1630 a căutat să procure oameni şi cai pentru armata veneţiană aşa cum propusese şi Polo Minio, cu cîţiva ani mai înainte, să aducă moldoveni spre a sluji ca ostaşi călări în trupele Siniorici. În acest scop, Locadello a făcut o călătorie la Constantinopol, în cursul anului 1630. După urcarea în scaun a lui Matei Basarab, a fost folosit de acesta ca să-l informeze despre cele ce se pun la cale la Constantinopol şi despre starea relaţiilor veneto-turce. În 1640 Bakšič îl întîlneşte în Ţara Românească. În 1643 se află tot în Ţara Românească, de unde cere dogelui un ajutor în baza serviciilor aduse, lăudîndu-se că lucrează la menţinerea bunelor relaţii româno-venete. Cu şase ani mai înainte, el scrisese Dogelui cerînd un ajutor drept răsplată a serviciilor sale şi oferindu-i biserica nouă ridicată de el la Bucureşti. Căci Locadello este ctitorul bisericii catolice din Bucureşti, după cum rezultă şi din raportul bailului, Aloisio Contarini, cît şi din relaţia prefectului Maria Spera din Narni şi a misionarului Silverio Pilotto. Această biserică ridicată cu învoirea domnului Alexandru Iliaş în urma intervenţiei lui Constantin Vecelli a fost înzestrată de Locadello cu venituri pentru întreţinerea a 4 misionari catolici.

Cum autorul anonim al unei *Descrieri pe scurt a Ţării Româneşti,* publicată abia în 1894, în „Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", pp. 111—116, afirmă că el a clădit în Bucureşti „o biserică în folosul catolicilor" (p. 114), urmează că el poate fi identificat cu Locadello. Datele cuprinse în această relaţie, precum şi tabloul veniturilor şi cheltuielilor ţării cuprins într-însa dovedesc că autorul ei poseda informaţii despre bogăţiile ţării, produsele exportate şi relaţiile comerciale cu Constantinopolul şi Veneţia, cît şi despre resursele sale şi puterea sa armată, ce aparţin tocmai preocupărilor lui Locadello, care pe lîngă procurarea de cai pentru armata veneţiană, făcea probabil şi negoţ cu produsele ţării — vite, ceară, miere — aducînd de la Veneţia stofe scumpe pentru domn şi boieri.

Se pare deci că ne aflăm în faţa unei relaţii alcătuite de Locadello, cu scopul de a informa guvernul veneţian asupra situaţiei economice şi militare a Ţării Româneşti în jurul anului 1641.

Deşi nu se arată data redactării, totuşi un element intern, şi anume menţiunea despre mutarea capitalei ţării la Tîrgovişte cu un an înainte de scrierea relaţiei — mutare care

a avut loc în 1640 — indică clar anul 1641, cînd Locadello se afla în Ţara Românească. Probabil că această scriere constituie unul dintre serviciile lui Locadello pentru care cerea să fie răsplătit în 1643.

Distingem în *„Descrierea anonimă"* două feluri de informaţii: unele reale şi concrete pe care le credem directe, şi aici ne gîndim la cifrele despre veniturile şi cheltuielile ţării la categoriile de ostaşi şi la lefurile lor şi, în sfîrşit, la bogăţiile naturale ale ţării. Totodată, el mai foloseşte şi unele date luate probabil din lucrările geografilor italieni, afirmînd, de pildă, că ar fi fost în trecut 14 000 de sate, că în ţară s-ar fi aflat mine de aur . . . etc.

Informaţiile sale despre oraşe sînt destul de slabe. Înşirarea oraşelor celor mai mari începe cu Gherghiţa! După continuarea cu alte patru: Buzău, Rîmnic, Focşani şi Slatina mai sînt amintite (dar fără a le numi) încă alte zece *oraşe*, fiecare dintre ele de cîte 200 (!) de focuri (= gospodării). Faţă de cele 7 000 de case din Tîrgovişte apare o disproporţie cu totul nejustificată. Despre Bucureşti este vorba doar în treacăt. În schimb Tîrgoviştea, cu curtea domnului şi cu mitropolia, se bucură de o atenţie deosebită, probabil pentru că Locadello şedea acolo. Observăm că informaţiile privitoare la exportul şi importul Ţării Româneşti puteau fi cunoscute de autor încă de la Constantinopol, în vreme ce datele privind forţele militare ale domnului sînt culese direct de la Curtea domnească din Tîrgovişte. O rubrică abia atinsă în treacăt, deşi foarte importantă şi menţinîndu-şi actualitatea, este aceea a mănăstirilor închinate al căror număr este arătat a fi de 8 lăcaşuri, fără însă a se da numele lor.

De Locadello s-au ocupat şi Xenopol în *Istoria românilor*, III, N. Iorga în *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, p. 50, în legătură cu veleităţile sale de domnie. Gh. Călinescu în „Dipl. Ital.", II, p. 308, trimite într-o notă la volumele de documente *Hurmuzaki*, IV, 2, şi *Hurmuzaki*, VIII, în care se află cele mai multe ştiri despre el. Pentru biserica ridicată de el la Bucureşti, vezi şi relaţia lui Bakšič. Iar despre raporturile sale şi ale celorlalţi ctitori asociaţi cu conventualii italieni vezi „Dipl. Ital.", II, mai ales scrisorile lui Silverio Pilotti de la Penna. Locadello este un personaj destul de ambiguu, care merită a fi urmărit. Îl aflăm menţionat de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 127, pentru anii 1629—1639.

DESCRIEREA PE SCURT A ŢĂRII ROMÂNEŞTI[1]

1641

Ţara Românească era o ţară înfloritoare în p. 113 vremurile trecute, pînă acum cincizeci de ani, înainte ca domnii Mihai şi Şerban voievod să se fi împotrivit cu armele hoardelor otomane; şi, cu toate că este bogată şi are un pămînt foarte roditor şi deşi are din belşug tot felul de produse de vînzare, totuşi din cauza focului războaielor trecute, şi mai mult încă din cauza necontenitelor şi deselor năvăliri ale tătarilor şi turcilor vecini, este lipsită în bună parte de cea mai mare strălucire pe care o au ţările, şi anume de tîrguri şi supuşi; căci de unde pe atunci se numărau paisprezece mii de sate[2], <care erau> supuse toate acelei ţări, astăzi e redusă la stăpînirea a numai 4 000 de sate de cîte 50 de case în medie.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", V, 1894, pp. 113—115.

[2] Cifră exagerată.

Şi cum ţara în sine este bogată de la natură, belşugul ei ar fi crescut şi mai mult prin munca oamenilor, dacă dările copleşitoare care se varsă în fiecare an la vistierie — cum se va spune la locul potrivit — n-ar răpi acest mijloc <de prosperitate> locuitorilor, care fiind împinşi prin aceasta la desperare şi uneltiri grosolane şi făţişe, doresc — crezînd poate că va fi mai bine — să se îndeletnicească cu schimbări de domni, fără să ţină seamă că, prin schimbarea pe care o doresc, ei îşi sporesc greutăţile şi se încarcă, fatal, cu noi cheltuieli ce se fac obişnuit la asemenea schimbări; şi desnădejdea dînd naştere la nepăsare, ei se dedau unei vieţi necumpătate, mîncînd şi bînd.

p. 114 Această provincie // a Ţării Româneşti, aşezată la şes, are cîmpii întinse şi păduri nesfîrşite precum şi munţi, dar numai spre partea Transilvaniei; este scăldată de multe rîuri; cele mai însemnate şi mai mari sînt: Oltul, Argeşul, Ialomiţa şi Dîmboviţa; <are> bălţi, care sînt numeroase, şi îşi au obîrşia în Dunăre; din aceasta se formează mlaştini foarte mari; de asemenea, <are> şi ocne de sare. Are mine de aur, de aramă şi de o anumită păcură neagră, care arde ca ceara; de acestea însă locuitorii nu se ating, pentru a nu da turcilor prilej de <a face> vreo schimbare[3].

Cele mai mari oraşe sînt: Gherghiţa[4], Buzău, Rîmnic, Focşani, Slatina; pe lîngă acestea mai sînt alte zece la fel care cuprind fiecare cîte două sute de focuri[5]; mai sînt apoi Bucureştii, fosta reşedinţă a domnului; acest oraş are 1 500 de case; *aici am clădit eu o biserică*[6] *pentru folosul catolicilor noştri,* în care slujesc preoţii noştri.

Bogăţia acestei provincii stă în marele belşug de grîu, din care se opreşte cantitatea necesară pentru <nevoile> ţării şi se mai trimite acum de ajuns şi în ţările vecine, iar ceea ce prisoseşte este cumpărat de negustorii turci şi greci şi este dus pe Dunăre — în Marea Neagră — şi pînă la Constantinopol. Vin se produce din belşug; nu este prea tare şi se consumă mult; se mai aduc şi vinuri străine, căci în aceste locuri vinul se bea cu plăcere. Apoi, cea mai mare parte din boi şi oi — de care ţara este îmbelşugată — sînt de asemenea duşi de către negustorii turci şi greci la Constantinopol, unde găsesc foarte uşor debuşeu[7]; iar boii, mai sînt duşi de către negustorii albanezi la Zara şi de acolo la alţi negustori, la Veneţia. Este apoi uimitor belşugul nesfîrşit de miere, despre care s-ar putea spune că alcătuieşte venitul cel mai statornic al ţării; din vămi, din banii plătiţi

---

[3] De exemplu, mărirea tributului.
[4] *Giogizza.*
[5] *Fuochi* = gospodării.
[6] În privinţa condiţiilor în care a fost ridicată acea biserică; vezi şi relaţiile lui Silverio della Penna din volumul de faţă.
[7] *Trova facilisimo lesito* (= l'esito).

pe[8] <miere> și din ceara ce se produce din belșug, țara poate acoperi în cea mai mare parte cheltuielile nenumărate pe care le face anual, la Poartă. Și după cum mierea mai sus pomenită se vinde în Turcia la Constantinopol, tot astfel cea mai mare parte din ceară este dusă de negustori greci, prin Spalato, la Veneția, care aduc, în schimb, din Veneția multe stofe de mătase, de lînă și fir, și le vînd domnului și bisericilor lui, și altora.

Chiar înainte domnii Țării Românești și chiar și cel de astăzi[9], obișnuiau să aibă reședința în București; dar de vreun an // <acesta> a mutat-o la Tîrgoviște pentru ca să fie în mai mare siguranță, nefiind în legături bune cu Poarta. p. 115

Tîrgoviștea este localitatea cea mai însemnată din Țara Românească, și se află cale de o zi și jumătate de la hotarele Transilvaniei; în acest oraș domnul are un palat foarte bun[10] înconjurat cu ziduri, iar pentru paza sa, el ține în permanență 100 de archebuzieri, care se schimbă în fiecare sîmbătă. Își alege ca sfetnici doisprezece boieri <care au> însărcinarea de a cîrmui țara; aceștia sînt înlăturați după bunul său plac, el avînd cuvîntul hotărîtor în toate deliberările.

În același oraș își are reședința arhiepiscopul numit de ei[11] „vlădică"; acesta este investit cu deplină autoritate asupra tuturor călugărilor și altor fețe bisericești, greci și români; catedrala acestui oraș este de mărime potrivită, acoperită cu plumb, și are o grădină mare împrejmuită cu gard; mai sînt și alte 200 de biserici de lemn și de piatră, în care slujesc preoții, și sînt numite de ei biserici „de popi"[12]. Se face socoteala că ar putea fi în acel oraș peste 7 000 de case, locuite de vreo 40 000 de suflete, și aceste case sînt de lemn, acoperite cu șindrilă, sau cu stuf[13], unele împrejmuite cu gard, iar altele <fără îngrăditură>.

Sînt opt mănăstiri de călugări care se bucură de venituri bune, din care trimit Sf. Munte și muntelui Sinai și mai împart o bună parte și altor biserici din Grecia — cîteva din mănăstirile din București, întrecîndu-se între ele în această privință.

Puterea acestui domn constă în a avea oricînd în caz de război 8 000 de boieri, adică nobili[14]; după aceștia sînt alți 4 000 de stare mai joasă, numiți spătărei[15]; aceștia sînt datori să meargă la război pe cheltuiala lor. În afară de aceștia domnul mai plătește alți 4 000 de călăreți numiți le-

[8] *Dal spezzo di questi.*
[9] Matei Basarab.
[10] *Comodo.*
[11] În text: da *locó* (=da loro?).
[12] *Biseriche de popi.*
[13] *Asse ... canelle.*
[14] *Gientil homeni.*
[15] *Spatarei.*

fegii[16] adică soldați cu leafă, și pe lîngă aceștia mai sînt alți 4 000 de pedeștri, care sînt scutiți de orice dare și în caz de război sînt plătiți de către domn cu <cîte> un taler și jumătate pe lună: sînt oameni foarte viteji în stare a mînui orice armă precum și arcul. Domnul mai ține vreo 6 tunuri mari și alte cîteva mici, numite „orzani".

Îmbrăcămintea domnului este foarte bogată; el este luxos; poartă o haină cu gulerul lung, numită de ei cabaniță[17], căptușită de obicei cu blană de samur foarte frumoasă.

p. 116

Venituri	
Dări ce ridică domnul din țară de două ori pe lună, cîte cinci mii de taleri de la toți capii de familie potrivit cu puterea lor de plată . .	120 000
Venitul de la trei ocne	40 000
Dări din sate (?)[18] și din tîrguri	60 000
Dijma din stupii care dau miere .	70 000
Darea zisă a mierii, pentru sultan, se dă în septembrie, de fiecare casă (familie) în raport <cu averea>	130 000
Darea zisă a fumului <plătită> de fiecare casă din localitățile mari, fiind scutiți boierii și soldații și alții ce sînt în slujba domnului	
1 taler	40 000
Darea zisă a ierbăritului	10 000
Taleri <total>	470 000[19]

Cheltuieli	
Patru mii de soldați călări plătiți cu cîte 3 taleri pe lună, dar li se oprește 3 luni din an raportîndu-l epocii anterioare	105 000
Tributul sultanului	132 000
Daruri către <sultan> tot atunci	10 000
Daruri pentru marii dregători ai Porții făcute tot atunci	20 000
Daruri pentru aceiași și pentru alții în mai multe rînduri pe an . . .	50 000
Daruri pentru pașalele Greciei și Silistrei	20 000
Cheltuielile curții domnului și daruri la fețe de ranguri deosebite . . .	100 000
Taleri <total>	427 000

Pentru a împlini noi cereri ale Porții, se pun dări pe populația săracă a țării.

---

[16] *Lefezi.*

[17] *Cabanizza.*

[18] În text: *datii de valle (?) e dentro nelle terre* (valle = ville?)

[19] De comparat această cifră cu cea dată de raportul austriac din 1643 (vezi *Hurmuzaki,* IV, 1, p. 672).

C. HRYSZKOWICZ

(? — după 1628)

*

Cristofor Hryszkovicz, negustor polon, a petrecut în iunie 1628 cîteva zile la Iaşi, unde venise să încaseze nişte bani. Într-o scrisoare, din 23 mai 1628, adresată de la Cameniţa domnului Czarnowsky, el dă unele relaţii despre evenimentele petrecute în acel timp la hotarul Moldovei. Scrisoarea a fost publicată de N. Iorga în *Studii şi documente,* vol. IV, pp. 186—187, dînd unele fragmente în limba germană, în care este scris documentul şi rezumînd restul în româneşte. Părţile rezumate sînt redate în paranteze drepte.

SCRISOARE[1] CĂTRE DOMNUL CZARNOWSKY:

p. 186

1628 mai 23

Scopul principal al călătoriei mele la Iaşi la Măria sa, voievodul ţării[2], pentru nişte treburi ale mele, a fost de a putea încasa sumele ce mi se datoresc în Moldova[3]. După ce am petrecut acolo vreo săptămînă şi jumătate m-am gîndit, să aduc la cunoştinţa înălţimii voastre spre informare tot ce am putut afla cu privire la păgîni.

. . . [Despre luptele lui Cantemir[4] cu hanul[5]]. „De îndată ce-l văzu pe

[1] Traducerea s-a făcut după textul fragmentar publicat de N. Iorga în *Studii şi documente,* IV, pp. 186—187.

[2] Miron Barnovschi, în prima domnie (1626—1629).

[3] În text, după obiceiul polon, *Walachey.*

[4] *Kantymiro,* mîrzac tătar, care şi-a alcătuit o stăpînire proprie, rupîndu-se de hanul Crimeii şi atrăgînd la el cete numeroase de tătari. Numit paşă de către turci şi instalat la Silistra, după războiul de la Hotin, el şi-a aşezat acolo ostaşii săi, care capătă numele de tătari dobrogeni. După mazilirea sa de la Silistra îşi strămută sediul la Ismail, umplînd cu tătarii săi Bugeacul, de unde năvălea în Moldova, Polonia, etc. Cu timpul el şi-a manifestat

Şahin-Ghirai[6] [Cantemir] a fugit peste Dunăre". [Şahin este atras de turci peste Dunăre, dar era o cursă pentru a-l prinde. În luptă Şahin pierde mulţi oameni. Cade şi fratele lui Cantemir: „Salmasa-Murza". Abia fuge Şahin luptîndu-se.] Între timp a trecut pe celălalt mal, la Ismail[7] şi acolo a pus să fie decapitaţi o seamă de turci nobili, apoi se duse la cîmp la trupele sale, pe care le lăsase la cîteva mile în urma sa, căci se temea să nu fie urmărit din spate de Cantemir şi de turci, precum s-a şi întîmplat. [Urmărit de Cantemir, cu turcii, se dă o luptă, în care Şahin învinge. Cantemir abia scapă. Se ascunde într-un tufiş.] În cursul acestor întîmplări eram plecat din Iaşi; Măria sa, domnul, mi le-a povestit el pe toate. Îndată ... Şahin Ghirai [a ridicat plîngeri contra sultanului, care l-a răsplătit în aşa fel pentru credinţa sa. Trimite după trupe în Crimeia, se uneşte cu Cazacii] şi vrea să se răzbune[8] şi să stîrpească pe toţi turcii din Bugeac.

E bine că biruinţa a fost de partea lui Şahin Ghirai, căci, dacă se întîmpla altfel, nu mai aveam pace, Cantemir fiind un mare duşman al coroanei <polone> ... Mi-a mai spus domnul că l-ar fi împuşcat Cantemir pe Şahin-Ghirai în piept// dar pentru că avea o cămaşe de zale sau o platoşă[9] bună de metal n-a pătruns <glonţul> prin ea; se cunoaşte urma lui pe piele, dar nu l-a vătămat.

p. 187

---

independenţa şi faţă de turci, care ba îl foloseau contra polonilor, cazacilor sau tătarilor crîmleni, ba voiau să-l alunge din Bugeac. Lupta despre care este vorba în text aparţine anului precedent, 1627. Hanul crîmlean, Mehmed Ghirai al III-lea (1622—1627), mazilit de sultan, cheamă pe cazaci în ajutor prin fratele său Şahin Ghirai. Contra lor este folosit Cantemir. Mehmed Ghirai moare, Şahin fuge şi este pus ca han Gianibek Ghirai (1627—1635). Pentru luptele anterioare ale lui Cantemir cu polonii, vezi Miron Costin, *op. cit.*, cap. 12. La fel şi pentru ridicarea din scaun a lui Moise Movilă (cap. 13).

[5] Mehmed Ghirai al III-lea.

[6] *Szahin Giere,* (mai departe Szahin Gierey) fratele hanului.

[7] *Ismaillum.*

[8] *Rechnen* = rächen (?)

[9] *Eine gute karraczen oder blechen-harnisch.*

GHEORGHE APAFFY

(? — după 1629)

Gheorghe Apaffy de Almakerék, senator ardelean, a fost trimis în toamna anului 1629, de către principele Gabriel Bethlen la Poartă. Cu prilejul acestei solii, Apaffy a trecut prin Ţara Românească, oprindu-se la Bucureşti, de unde a trimis principelui o scrisoare în care descrie primirea sa la curte, dînd şi unele ştiri despre situaţia din Moldova şi Ţara Românească.

Scrisoarea s-a păstrat în arhiva Conţilor Teleki (Archivum Comitum Teleki) din Budapesta.

A fost publicată în original, însoţită de o traducere română de A. Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti,* vol. IV, pp. 296—297, nr. 236.

De Apaffy s-au ocupat:

Ivan Nagy, *Magyarország családai*... vol. I, Pesta, 1857, p. 51; Vencel Bíró, *Erdély követei a Portán,* p. 122.

RAPORT[1] CĂTRE PRINCIPELE TRANSILVANIEI GABRIEL BETHLEN TRECEREA PRIN ŢARA ROMÂNEASCĂ

1629, octombrie 16, Bucureşti

...Pricina întîrzierii mele pe drum pînă acum nu este din altă cauză decît că am fost nevoit să zăbovesc cîteva zile în urma boalei grele a domnului Ioan Házi[2], care se găseşte şi acum destul de slăbit. p. 296

Noi am sosit aici în Bucureşti la 14 octombrie şi a doua zi m-am înfăţişat domnului[3]...

---

[1] După traducerea însoţind textul maghiar publicat de A. Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IX, p. 296—297.

[2] János Házi din Oradea, însoţitor de-a lungul anilor al trimişilor ardeleni la Poartă: Farkas Kamuthy (1618), Gheorghe Apaffy (1629) şi Mihail Tholdalagi (1630), Vencel Bíró, *Erdély követei a Portán*, pp. 119 şi 122).

[3] La sosirea lui Apaffy mai era încă domn Alexandru Iliaş (1627 XI — 1629 X) pe cale de a fi schimbat cu Leon Tomşa, cf. I. Bianu, *Documente româneşti*, I, Bucureşti, 1907, pp. 169—171.

Măria Ta ai poruncit să-ţi scriu dacă aflu ceva despre starea din Moldova. Domnul cel nou[4] este în scaun, celălalt domn[5] s-a dus la Hotin cu o sută din ai săi, dar nu ca duşman ci aşteaptă — aşa e zvonul pe aici — ca Tătarii să plece din Polonia; aşa a spus el, că pleacă şi nu va ataca niciodată pe fiul domnului său[6]. Cazacii se luptă vîrtos pe apă şi umblă cu noroc bun (obţin succese), chiar nişte turci spun că au cîştigat trei galere de la Turci.

Domnul din Ţara Românească stă acum fără nici o supărare în ţara sa, dar ţara se pustieşte foarte tare din pricina dării celei mari; a ajuns acum pînă într-atîta că voind să ne ducă mai departe cu cai de poştă, au vrut să prindă (şi să pună) la ham şi caii cerşetorilor (?)[7], ceea ce eu nu am ştiut; au trimis înaintea mea o ceată de boieri, eu am vrut să le dau pomană prin <acei> boieri, dar ei au spus că n-au nevoie de bani, mai bine le-aş da caii înapoi.

p. 297

Acum ... vrem să plecăm astăzi, la 16 octombrie de aici din Bucureşti.

---

[4] Alexandru Cuconul, domn al Moldovei (1629 VIII — 1630 IV).

[5] Miron Barnovschi, fostul domn al Moldovei (1626 I — 1629 VIII).

[6] Radu Mihnea, fostul său domn.

[7] S-ar putea ca prin aceşti „cerşetori" să se înţeleagă calicii care îşi aveau chiar mahalaua lor „caliceascā" în Bucureşti, la Gorgan, amintită documentar în 1638—1639 (vezi Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. VI, Iaşi 1909, pp. 199—203, nr. 168). Asupra lor vezi şi Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1899, pp. 359—376, precum şi lucrarea mai recentă a lui P. Cernovodeanu şi N. Vătămanu, *Consideraţii asupra „calicilor" bucureşteni în veacurile XVII—XVIII*, publicată în „Materiale de Istorie şi Muzeografie", vol. III, 1965, pp. 25—42.

DAVID FRÖLICH

(1595—1648)

*

David Frölich s-a născut în anul 1595, în localitatea Kezmark, important centru comercial la poalele masivului Tatra. Îşi face studiile de cultură generală în Ungaria, iar cele universitare în Germania, la Frankfurt pe Oder, unde studiază matematica, istoria şi medicina. Călătoreşte mult, vizitează numeroase ţări din Europa — între care şi Transilvania — şi intră în legătură cu românii învăţaţi ai vremii. În 1630, după o absenţă de 12 ani, se întoarce la Kezmark şi este numit rector al gimnaziului local. Împăratul Ferdinand al III-lea îi acordă titlul de matematician imperial. Moare în 1648, lăsînd în urmă o bogată operă literaro-ştiinţifică.

Frölich a fost într-adevăr unul dintre scriitorii cei mai fecunzi din Ungaria secolului al XVII-lea, numele lui era cunoscut departe, peste hotarele ţării, mai ales în Germania, cu care a păstrat toată viaţa legături strînse.

Era cunoscut în cercuri largi de cititori, mai ales pentru calendarele sale pe care le scotea, începînd din 1632, an după an, în limba latină, germană şi maghiară. Foarte răspîndită era şi cartea lui de informare istorico-geografică: *Bibliothecae seu Cynosurae peregri-*

nantium etc., tipărită la Ulm, în 1643. Dar opera care l-a impus lumii savante şi i-a asigurat un nume în literatura istorico-geografică a vremii a fost un manual de geografie, cu următorul titlu:

Medulla Geographiae practicae, Peregrinantium imprimis usui deinde Historiarum et rerum hoc tempore belicosissimo gestarum gerendarumque cognitioni accomodata... auctore Davide Frölichio, Mathematico Caesareopolitano, apud Gepidas Carpathicos... Partim experientia atque oculari observatione, partim lectione neotericarum Geographorum concinnate. Typis Bartphentibus, Anno 1639.

În această lucrare, care cuprinde experienţa a 12 ani de călătorii şi studii, găsim o interesantă descriere a Transilvaniei — aşa cum se prezintă această ţară sub domnia marilor principi Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákóczy I, făcînd însă şi largi împrumuturi din *Chorographia Transilvaniae* a lui Reicherstorffer. Frölich a cunoscut Transilvania în 1630, adică la un an după moartea lui Bethlen şi înscăunarea lui Gh. Rákóczy I. A venit aici, la invitaţia prietenului său J. H. Alstedius, profesor la Colegiul din Alba Iulia, cu scopul de a aduna material pentru o carte a sa: *Chronologia Pannoniae*, la care lucra de mulţi ani. Această carte n-a ajuns să fie tipărită şi, rămasă în manuscris, s-a pierdut; dar cu acest prilej, după sfatul prietenului său Alstedius, a luat hotărîrea să scrie un tratat de geografie, care după nouă ani a şi apărut.

Aşa a luat naştere *Medulla Geographiae Practicae*, din care dăm în traducere descrierea de mai jos.

DESPRE TRANSILVANIA[1]

1629—39

Cap. X

Transilvania are ca vecini la apus Ungaria, // la miază-noapte Rutenia, la răsărit Moldova şi la miazăzi Ţara Românească. p. 363 p. 364

Lungimea ei este de 24 de mile germane şi tot atîta lăţimea.

Această provincie se bucură în cea mai mare parte de o climă temperată. În locurile mai joase şi aflate mai la sud — mai ales la Alba Iulia — căldura este aproape de nerăbdat vara, şi abia am putut, să mă apăr de ea ascunzîndu-mă în odăile cele mai retrase. Dimpotrivă, în locurile mai muntoase aerul este cu mult mai plăcut. Îndeobşte Transilvania are aceeaşi climă ca şi Ungaria.

Şi pămîntul ei este, — ca şi al Ungariei — foarte bogat de la natură, în aur şi argint, şi unele rîuri poartă firicele de aur şi uneori chiar bucăţi

[1] Traducerea s-a făcut după *Medulla geographiae practicae,* cap. X, pp. 363—378 (text latin).

mari pînă la un funt şi jumătate[2]. Minele metalurgice mai însemnate se găsesc la Zlatna şi la Baia Mare unde se scot uneori bucăţi mari de aur din cel mai curat. Şi acest belşug de aur este dovedit îndeajuns prin monedele antice de aur ale romanilor care se mai scot foarte des acolo din pămînt chiar şi acum în zilele noastre.

Mine de argint se află la Baia de Arieş[3] şi Rodna[4], unde se mai scoate şi aramă amestecată cu aur şi argint. Oţel[5] se găseşte la Ciuc, fier la Trăscău şi Hunedoara. Din minele de aramă se scoate antimoniu şi sulfură foarte bună se extrage în Maramureş şi în mai multe alte locuri, şi se transportă în altă parte.

Cereale de tot felul se produc din belşug şi nu cred să se găsească în lume un loc unde să crească mai bine grîul ca în această Transilvanie căci aici paiul grîului este aproape tot atît de tare şi de lung ca trestia. Locuitorii nu mănîncă altă pîine decît de grîu. Grîul „siligo"[6] este cultivat mai rar. Cu acesta ca şi cu meiul — din care este mare belşug — se îngraşă porcii şi alte vite. În afară de acestea se mai află aici un soi de cereale, puţin cunoscute în alte părţi numit alac[7], al cărui pai şi spic aduc cu orzul. Cu acesta şi cu fasole obişnuiesc iobagii să-şi îngraşe vitele. Orzul nu creşte prea bine şi cum locuitorii beau vin, ei nu-l folosesc nici la facerea berii. Nu se prea pricep la pregătirea berii, de aceea berea lor, de cele mai multe ori, e lipsită de gust, este tulbure, nefiltrată şi deci nesănătoasă.

Vinul, care se face din belşug, este mai bun decît vinul românesc, francez, „marchez"[8], austriac, morav, dar mai prejos de cel roman şi unguresc: conţine mai mult tartru şi este mai sulfuros, şi din această pricină p. 366 provoacă // artrită la mîini şi la picioare[9]. Vinuri mai sănătoase şi mai tari se fac la Alba Iulia, Deva, Aiud, Biertan, Feneş şi Mediaş.

Cîmpul este plin pretutindeni de cirezi de vite: din acestea se vinde adesea cu 7, 8 florini boul cel mai zdravăn, care în Germania se dă cu 50—60 de taleri. Carnea de vită se vinde cu 2 bani funtul sau — toamna mai ales — cu 1 ban[10]. Pe lîngă aceasta ei cresc cai de viţă aleasă şi iuţi la fugă, pe care străinii îi cumpără cu preţ bun.

---

[2] *Sesquilibralia.* Funtul are circa ½ kg.

[3] *Offera.* Numele corect este în ungureşte Offenbánya în germană Offenburg. . .

[4] *Radna.*

[5] *Chalibs.*

[6] *Siliginem,* specie de grîu ales. E o contrazicere evidentă între prima parte a frazei şi urmarea privind folosirea acestei specii cultivate mai rar pentru îngrăşarea vitelor.

[7] *Alica.*

[8] *Marchiaco.* Comitatul Mark se află pe rîul Lippe în apropierea Rinului.

[9] *Chiragram et podagram.*

[10] Preţurile de mai sus se confirmă prin date oficiale. În 1627, deci cu 3 ani mai înainte de a veni Frölich în Ardeal, preţul unui bou de mărime mijlocie era fixat de dieta ţării la 10 florini, dar funtul de carne foarte bună costa 2 bani, şi mai puţin bună 1½ bani. Cf. *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae,* vol. VIII, p. 472.

Sînt albine din belşug, atît de casă cît şi sălbatice, mai ales în regiunea Oltului[11]. De la acestea strîng ei din belşug, ceară şi miere, şi fierb un mied[12] generos de aceeaşi calitate ca cel lituanian, dres cu ierburi aducătoare de sănătate şi cu un fel de aromate şi-l vînd cu preţ mare în ţările vecine.

Pădurile sînt pline cu tot felul de sălbăticiuni. Se găsesc cai sălbatici, cu coama pînă la pămînt[13], apoi cerbi, căprioare, vulpi şi iepuri foarte mari ale căror piei se folosesc la îmbrăcămintea femeilor. Lupii şi urşii în părţile „Ţării de Sus“[14] şi în regiunea Ţării Oltului, se adună // uneori în haite de p. 367 cîte 30—40 şi aproape în fiecare noapte de iarnă sfîşie cîţiva cai. În „Ţara de Sus“ se realizează frumoase cîştiguri, căci un cap de familie poate scoate într-un an <din pieile vîndute> trei pînă la patru sute de florini, o sumă pe care cu greu ar putea-o scoate, muncind la vie, podgoreanul din regiunea vecină lor, căci în regiunea lor nu sînt vii.

Pe lîngă aceasta, cîmpul este pretutindeni acoperit cu tot felul de ierburi de leac şi cu iarbă obişnuită. În preajma satelor şi oraşelor, pe lîngă garduri cresc din belşug pelinul, bozul[15] şi ridichile.

Are rîuri bogate în peşti. Dintre acestea trei şi anume Crişul, Mureşul şi Oltul sînt navigabile. Sînt şi rîuri care poartă aur la vale.

Pădurile şi munţii, atît munţii Carpaţilor cît şi cei din <spre> Ţara Românească, o încing ca o coroană, mai mult chiar: aproape că nu se poate merge de la un oraş sau sat la altul altfel decît printre dealuri şi munţi păduroşi, dintre care cei mai înalţi se află aproape în inima Transilvaniei, lîngă prea puternica cetate ce se cheamă Făgăraş; şi aceşti munţi neumblaţi sînt acoperiţi cu zăpadă veşnică.

Această ţară a fost numită Transilvania, după mulţimea pădurilor, deoarece nu se poate intra şi ieşi din ea decît prin păduri. Astfel şi ungurii o numesc *Erdély*, adică loc păduros[16], iar germanii *Siebenbürgen*[17], după p. 368 cele şapte oraşe întărite sau cetăţi principale ale lor, căci Burg în limba germană înseamnă cetate sau întăritură.

Are trecători foarte puţine şi foarte înguste, ceea ce este spre folosul locuitorilor în apărarea lor împotriva năvălirilor duşmane. Cele mai însemnate dintre ele sînt următoarele opt: 1) Bran în apropierea Braşovului, spre Ţara Românească. 2) Turnu Roşu, la 2 mile ardelene spre apus de Sibiu.

---

[11] *Districtus Altlandicus*, după germ. Altland, care cuprindea scaunele săseşti Sibiu, Nocrich, Cincul Mare şi Cohalm.

[12] *Mulsun*.

[13] Caii sălbatici sînt amintiţi şi de Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Basel, 1568, p. 5, de asemenea şi de geografii italieni.

[14] *Oberland* = regiunea Bistriţei.

[15] *Ebulus*.

[16] *Silvosum locum*.

[17] Pentru discuţia privitoare la numele de Siebenbürgen vezi şi relaţia lui Verancsics, în *Călători*, I.

3) Poarta de Fier, aproape de Orăştie şi Mureş[18]. 4) Trecătoarea din preajma Clujului pe rîul Criş[19], 5) cea de lîngă Dej[20], pe rîul Someş, 6) cea din preajma Bistriţei, 7) cea de la Ciuc[21] în Secuime, 8) cea de la Buzău în Secuime.

Odinioară ardelenii[22] puteau da pînă la 90 000 de soldaţi, secuii peste 60 000[23].

Transilvania este locuită de germani sau saşi, unguri, secui şi români[24]. Limba saşilor are savoarea vechei saxone; în loc de *was* şi *das*, ei zic *wat* şi *dat*; în loc de *unser Brodt* ei zic *anser Brut*; în loc de *Krebs* zic *Kribs*. Ei numesc cu dispreţ pe germanii imigraţi, *Moser*-i[25] — nume al cărui înţeles nici ei nu-l pot lămuri — şi sînt încredinţaţi că ei sînt cu mult mai de soi

369 decît toţi ceilalţi germani. // Aceşti vechi germani însă n-au fost aduşi în Transilvania de împăratul Carol cel Mare, cum scriu unii (căci nu există dovezi că împăratul Carol cel Mare ar fi purtat război în Panonia sau în Dacia), ci de Gheiza, regele maghiar, fratele lui Ladislau cel sfînt[26], cum dovedesc vechile diplome existente ale oraşelor lor, sau poate sînt urmaşii vechilor germani, daci şi geţi[27], care au locuit odinioară în Panonia, după cum dovedesc eu pe larg în a mea „Chronologia Panoniae"[28].

Aceşti saşi urmează religia luterană şi bisericile lor sînt curăţate de idoli şi chipuri cioplite. Se mai găsesc printre ei fotinieni[29], dar numai la Cluj şi Turda şi împrejurimile acestora.

---

[18] *Meresch*, forma săsească a numirii germane Meerisch Poarta de fier, prin care se face trecerea din Transilvania în Banat, se află în valea Bistrei, spre apus de Orăştie. Hiltebrand, care împrumută mult de la Frölich, situează Poarta de Fier pe rîul Mureş (!).

[19] *Keresch*. Este trecătoarea de la Ciucea.

[20] *Desch*. Prin Şimleul Silvaniei răzbeşte la Tisa. Este Poarta Meseşului.

[21] *Schuck*. Este pasul Ghimeş.

[22] Este vorba de comitatele nobiliare regale din Transilvania care depindeau de voievodul Transilvaniei, spre deosebire de secui aflaţi sub comitele secuilor.

[23] Frölich îşi ia informaţia de la Reicherstorffer care scria în secolul al XVI-lea, de aceea şi adaugă: odinioară (vezi *Călători*, I). Datele sînt însă exagerate aici în privinţa secuilor. Pe la mijlocul secolului al XVI-lea, Verancsics evalua la 30 000 numărul luptătorilor secui. La inspecţia din 1602 nu s-au prezentat decît 9 435 de secui. Dar sub Mihai Viteazul numărul lor a fost mai însemnat.

[24] *Valachi*.

[25] Asupra acestui punct vezi Hiltebrand, care porneşte de la textul lui Frölich, dar îi dă o extindere mult mai mare.

[26] Confuzie între Gheiza I şi Gheiza al II-lea. Acesta din urmă, care a adus pe saşi în Transilvania, nu era frate cu Ladislau I ci cu Ladislau al II-lea.

[27] Veche confuzie între daci şi danezi, precum şi între geţi şi goţi, care a avut oarecare răsunet la eruditii din secolul al XVI-lea.

[28] Lucrare rămasă în manuscris şi pierdută.

[29] *Photiniani*, numire dată în batjocură unitarienilor, după Photinus episcop de Sirmium, a cărui învăţătură a fost condamnată, de sinodul ecumenic din 351. Ei sînt unii şi aceiaşi cu arienii, de care vorbeşte Possevino în *Descrierea Transilvaniei*. Cf. vol. II al seriei de faţă.

Senatul lor este alcătuit din consul, judele regesc, judele de scaun, primarul sătesc (sau Hahn) și 12 jurați sau asesori. Nu sînt juzi regești în toate orașele, ci numai la Sibiu, Mediaș, Sighișoara, Sebeș, Rupea, Orăștie. Consuli se găsesc la Sibiu, Sighișoara, Mediaș și Rupea.

Portul bărbaților este la fel ca al ungurilor, // totuși le place ca hainele și anteriile[30] lor să fie mai bogate în lărgime. Și unii nu se sfiesc să poarte toată vara pe arșița cea mai mare haine căptușite cu blănuri de vulpe sau de lup. Preoții poartă o vestă purpurie, un brîu roșu sau albastru și o mantie de coloare închisă, numită popular reverendă. Preoții de la tîrguri au de obicei, venituri mai mari din dijma vinului și a celorlalte produse decît cei de la orașe, care își primesc stipendiul în bani. p. 370

De aceea promovarea se face de la orașe mai mari în tîrguri. Principii hotărăsc anual censul bisericesc, care se strînge în cele opt capitluri parohiale numite laolaltă „Universitas".

Portul femeiesc[31] nu este destul de potrivit nevoilor. Hainele sînt strîmte, stingheresc mișcările și numai la spate au ceva crețuri. Lasă descoperite ceafa și gîtul, pînă la umeri. Își acoperă pieptul cu mari paftale rotunde de argint aurit și împodobite cu pietre scumpe, dar acestea sînt atît de grele, încît dacă femeia sau fata se apleacă ori cît de puțin i se dezgolește pieptul trezind în cei de față sau rușine sau dorințe neîngăduite. Unele fălindu-se cu paftale ce nu le aparțin în fața curtezanilor, vînători de zestre, îi păcălesc[32]. Nu-și împodobesc capul nici cu cununi de flori nici cu panglici de legat părul, ci îl lasă să cadă pe umeri. // Dar poartă o diademă fie din mătase curată, fie de argint, asemănătoare cu paftalele împodobite de care am amintit. Femeile măritate se îmbracă cu o rochie neagră, largă și fără crețuri. Mai folosesc și șube lungi de blană de iepure fără altă față de deasupra[33]. Nu-și îngăduie să poarte comănace[34] făcute din mătase sau din piei de „mus Fennicus"[35], și-și acoperă capul cu o scufie[36] roșie sau albă de bumbac. Pe lîngă aceasta văduvele cît și femeile foarte bătrîne își înfășoară capul și într-o năframă subțire de bumbac. p. 371

Străinii în trecere[37] și alții, la recomandarea vreunui demnitar mai înalt de la curte, capătă cu ușurință de la principele Transilvaniei salv-conduct

---

30 *Togis et tunicis.*

31 O descriere amănunțită, la Toppeltinus, *Origines et occasus Transylvanorum*, Lugduni, 1667, pp. 96—107.

32 *Quaedam in alienis fibulis superbientes procis, opibus inhiantibus fucum faciunt.*

33 *Pelliceis quoque, oblongis leporinis absque superinductura utuntur.* Adjectivul *leporinis*, probabil, înțeles în sensul unei categorii întregi de blănuri cu părul scurt și nu în sensul strict de blană de iepuri.

34 *Mitris.*

35 Neidentificat. *Mus* este un nume general pentru rozătoarele mici. Astfel ermina e numită *mus ponticus*.

36 *Vittis.*

37 *Peregrini.*

şi scrisoare de liberă trecere prin toată Transilvania, cu care pot călători dintr-un oraş în altul, şi acolo sînt ţinuţi în ospătării, din grija primarului, numit popular *Hahn*, cîte două-trei zile, cu mîncare şi băutură din belşug, pe cheltuiala obştească şi apoi sînt duşi mai departe. Această bunăvoinţă a principelui faţă de călători şi de servitorii acestora, pricinuiesc zilnic neplăceri locuitorilor, şi-i costă bani grei.

Oraşele mai frumoase, mai însemnate şi înzestrate cu privilegii sînt locuite de saşi şi <ele> sînt 7 la număr. Dintre ele, cel dintîi şi totodată capitala <lor> este Sibiul[38], aşezat pe rîul Cibin, între mlaştini şi eleştee, p. 372 clădit parte pe deal, parte în şes. Se distinge prin casele lui foarte înalte // şi se mîndreşte cu bastioane şi şanţuri adînci. Prin aşezarea şi prin întinderea lui, poate fi comparat cu Viena. Se făleşte cu edificii mîndre, acoperite cele mai multe cu ţiglă. Toate străzile sînt scăldate de pîraie. Din pricina aerului umed şi nesănătos <datorit mlaştinilor> nu e prea populat; din această cauză locuitorii părăsesc chiar şi casele foste odinioară din cele mai de seamă. Foarte adesea locuitorii se îmbolnăvesc de artrită din cauza consumului de vin încărcat de săruri. Aici îşi ţin adunările celelalte şase oraşe. Este vestit pentru pîinea şi miedul foarte gustos ce se face aici. Biserica şi unele porţi poartă inscripţii romane. Tipografia acestui oraş a fost pîngărită în chip ruşinos, mai anii trecuţi de Marcus Pistorius[39], gură rea şi suflet negru, care şi-a tipărit nepedepsit, cîteva cărţi în ea.

La o milă de Sibiu se află ocna de sare de la Ocna Sibiului, nemţeşte Salzburg, din care se scoate mult bănet. Nu departe de Sibiu se găseşte tîrgul Cisnădiei[40], cu un castel puternic, şi de întindere mijlocie. Aici se lucrează seceri foarte bune. Ceva mai jos de Cisnădie este Cisnădioara[41] şi cetatea ei de piatră, în care, în timp de război, locuitorii îşi adăpostesc ca într-un azil toate bunurile.

p. 373 2) Braşovul, un oraş populat, vizitat pentru tîrgurile lui săptămînale, este aşezat între munţi foarte frumoşi. Este întărit cu ziduri înalte şi bastioane, dar din cauza îngustimii văilor, n-are şanţuri. Se mîndreşte cu clădiri alese, care însă sînt în cea mai mare parte acoperite cu şindrilă. Pe toate străzile curg pîrîiaşe care cară gunoaiele la vale. Are trei suburbii mari, dintre care una este locuită de bulgari[42], a doua de unguri şi a treia de saşi şi secui. Ioan Honterus, a înfiinţat aici şi a introdus reforma în biserică

---

[38] *Cibinium.* În descrierea oraşelor, autorul foloseşte în repetate rînduri pe Reicherstorffer.

[39] Tipograf la Sibiu între 1629 şi 1657.

[40] *Helta.* Tot pasajul este luat din Reicherstorffer, *Chorografia.*

[41] *Mons S. Michaelis.*

[42] Confuzie din cauza numirii de „Schei", dată acestei suburbii locuite de români, care îşi aveau aici şi biserica în care se slujea în limba slavonă.

şi în şcoală; totuşi mai anii trecuţi oasele lui au fost scoase, cu mare îndrăzneală din mormîntul bisericii şi în locul lui a fost pus cadavrul unui prost oarecare. (Aici trebuie însemnat, în treacăt faptul că ardelenii, în loc de lespezi funerare, acoperă mormintele noi cu covoare turceşti sau persane de mare preţ)[43].

Districtul în care se află Braşovul se numeşte Bîrsa sau Ţara Bîrsei şi este la marginea Transilvaniei <sau> cum se spune popular: *Da das deutsche Vater unser ein ende hat*[44]. <Ţara Bîrsei> este foarte atrăgătoare şi este astfel împărţită, că aproape ar putea fi numită o a doua Transilvanie. Este înconjurată din toate părţile de munţi păduroşi şi de munţi înalţi, din acei care despart <mai> la răsărit Transilvania şi Ţara Românească. De secui este despărţită prin rîul Olt. // Spre apus, adică pe unde se vine din Sibiu în Ţara Bîrsei, la 3 mile, se înalţă muntele înalt şi păduros numit Pădurea Codlii[45], după tîrgul Codlea[46], aşezat dincolo de munte, vestit pentru biserica lui bine întărită şi pentru berea sa. Această regiune[47] produce din belşug cereale şi este ca un grînar al neamurilor vecine. p. 374

3) Sighişoara, este aşezată lîngă rîul Tîrnava parte pe deal, parte jos, la poalele dealului. Partea de jos nu este aşa de <bine> întărită ca cea de sus, care are chip de cetate, are însă mai mulţi meşteşugari, deoarece are din belşug apă precum şi alte lucruri de trebuinţă.

4) Mediaş, aşezat în inima Transilvaniei, este vestit prin uciderea lui Ludovic Gritii[48], guvernatorul[49]. Are pe deal o biserică întărită, după obiceiul acestei naţiuni, care îşi întăreşte bisericile în chip de castel. Pămîntul lui e bogat în vinuri.

5) Bistriţa este clădită lîngă rîul Bistriţa într-un loc bogat în vinuri. Este un oraş frumos şi puternic. Locuitorii de aici vorbesc limba germană mai curat decît în celelalte oraşe, dar în rîndurile plebeilor sînt mulţi guşaţi, surzi, muţi, nebuni, din cauza aerului şi a apei.

6) Sebeş, este un tîrg, apărat din spre apus de mlaştini şi eleştee. Clădirile nu sînt prea deosebite.

---

43 Adică mormintele din biserică. Asemenea covoare se pot vedea şi azi atîrnate în bisericile din Braşov, Sibiu, Mediaş şi Sighişoara.

44 „Unde se sfîrşeşte (rostirea) tatălui nostru“ (adică la extremitatea regiunii săseşti).

45 *Der Zeydenwaldt.* Este vorba de munţii Perşanilor care despart Ţara Bîrsei de Ţara Oltului.

46 *Zeyden.*

47 Adică tot Ţara Bîrsei. Cf. R e i c h e r s t o r f f e r, *op. cit.,* de la care este împrumutată chiar fraza aceasta.

48 Pentru uciderea lui Gritti, la Mediaş, la 28 septembrie 1534, vezi cele trei relaţii din *Călători,* I.

49 Zápolya, pentru a-şi asigura protecţia lui la Poartă, îl numise guvernator al Ungariei.

7) Cluj, lîngă rîul Someş, este un oraş întins, bine populat, vestit pentru tîrgurile sale şi ieftinătatea cerealelor. Este locuit mai ales de fotinieni[50], care au în mînă conducerea. Aici locuiesc unguri, care în celelalte şase oraşe nu sînt primiţi în rîndurile orăşenilor[51]. Principele Transilvaniei a convocat aici de cele mai multe ori dieta ţării. Aici se poate vedea casa în care s-a născut Matei Corvinul şi aceea <în care s-a născut> Ştefan Bocskay[52].

La poarta cetăţii[53] se poate vedea o inscripţie a lui Traian. Aici se afla tipografia fotinienilor.

Alba-Iulia, lîngă rîul Mureş; <este> vestită pentru cetatea ei, reşedinţa principelui, precum şi pentru gimnaziul ei. Cetatea este plină pretutindeni de ruinele vechilor palate şi de rămăşiţe romane[54], dintre care însă cea mai mare parte au fost duse la locuinţa principelui şi în casa Báthory[55], în care se afla mai înainte tipografia şi monetăria, iar astăzi serveşte de locuinţă profesorilor. În poarta oraşului sînt săpaţi în piatră Romulus şi Remus // sugînd de la lupoaică. Biserica mai mare[56] este împodobită cu monumentele multor regi şi principi. Ruinele din suburbii sînt mărturii sigure ale măreţiei de odinioară. Căci odinioară a fost capitala regilor Daciei[57]. Astăzi este un tîrg înconjurat cu ziduri de piatră, locuit de unguri.

p. 376

Turda se află lîngă rîul Arieş, bogat în aur. Este un tîrg vestit pentru ruinele sale antice, pîinea sa cea albă şi mîndrele sale ocne de sare, dar este otrăvit de erezia fotiniană.

Aiud: este un tîrg; are un castel. În piaţă se poate vedea o inscripţie veche.

Orăştie, tîrg întărit lîngă rîul Mureş; după ce Clujul s-a abătut de la adevărata învăţătură a lui Hristos, acesta a fost primit în locul lui în rîndul oraşelor săseşti. Este locuit de germani. Are pămînt foarte roditor.

Deva este o cetate clădită pe un munte înalt.

---

[50] Arieni, unitarieni.

[51] Pentru regimul mixt de la Cluj, vezi R e i c h e r s t o r f f e r, în *Călători,* I.

[52] Ştefan Bocskay, principele Transilvaniei (1604—1606).

[53] *Porta urbis portina.* Amănuntul este împrumutat tot de la Reicherstorffer care dă şi inscripţia.

[54] Adică inscripţii cu care îşi împodobeau magnaţii casele.

[55] *Domum Bathorinam.*

[56] Fosta catedrală catolică în care erau mormintele: reginei Isabela Zápolya şi al lui Ioan Sigismund „regele ales", fiul ei. Alţi regi nu se mai pomenesc acolo. Dintre principii Transilvaniei, singurul catolic îngropat aici este cardinalul Andrei. Ceilalţi toţi sînt calvini: Ştefan Bocskay, Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákóczy I. etc. Dar despre cel din urmă nici nu poate fi vorba în textul lui Frölich, care descrie Transilvania din anul 1630.

[57] Afirmaţie greşită împrumutată de la Reicherstorffer.

Biertan[58] are vii foarte bune; aici își are reședința cele mai adeseori, episcopul bisericilor săsești.

Hunedoara a fost clădită între munți, între trecătorile Vulcan și Orlea[59], aproape de ruinele Ulpiei Traiane sau Sarmisegetuza, odinioară oraș strălucit și foarte întins. Are mine de fier.

Deva este vestită pentru minele metalifere.

Rupea, tîrg mare, este vestită pentru o cetate pe stîncă[60] are ocne de sare[61] și pămînt roditor. p. 377

Vinț[62], adăpostește mulți anabaptiști.

Saschiz[63], Kyód, este un tîrg mare, ca o cetate clădită pe o înălțime. Produce vin acru.

Șeica Mică este vestită pentru vinul ei bun.

Agnita are tot felul de meșteșugari și mai ales foarte buni fierari, dar pămîntul ei produce un vin acru.

Cetatea de Baltă este înconjurată din toate părțile de apă.

Făgăraș este așezat în loc mlăștinos și șes; are o cetate atît de puternică încît nu poate fi cucerită prin minare[64].

Abrud și Baia de Criș sînt orașe miniere, vestite pentru minele lor de aur și de argint. Păstrează încă urme ale antichității. Locuitorii lor sînt sași și români.

Zlatna Mare și Mică a fost odinioară un oraș foarte mare, după cum apare din monumentele vechi. Astăzi este locuită de români și este vestită pentru minele metalifere.

Hațeg, tîrg înconjurat de dealuri și munți, este locuit de români și unguri.

Hust este o cetate clădită pe o înălțime și foarte puternică. p. 378

---

[58] *Berthalinum*. Biertan a fost reședința episcopilor săsești din 1572 pînă în 1868, cînd a fost mutată la Sibiu. Biserica săsească, un castel bisericesc, înconjurat cu două rînduri de ziduri, cu turnuri și bastioane, adăpostește mormintele mai multora dintre episcopi. Vezi Silvestru Moldovan, *Țara noastră*, Sibiu, 1894, p. 347.

[59] *Orlae*, munte lîngă Hațeg. Frölich dă numele de trecătoarea Orlii, Porții de Fier a Transilvaniei, care se mai numește și trecătoarea Zăiceni, de la satul așezat la intrarea ei.

[60] *Arce scopulosa*. Pentru descrierea și istoricul cetății, vezi Silvestru Moldovan, *op. cit.*, p. 238.

[61] Afirmația greșită. Nu se găsește sare la Rupea.

[62] *Viz* (greșit, în loc de Vinz). Este Vințul de jos; aici a colonizat Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, la 1622, pe anabaptiști, asigurîndu-le libertatea religioasă, dar limitată la teritoriul acestei localități. Vințul împreună cu Vurpărul vecin au fost odinioară posesiuni ale lui Radu de la Afumați.

[63] *Kysdinum Kayst*. Pentru castel vezi amănunte la Silvestru Moldovan, *op. cit.*, p. 341.

[64] *Cuniculis expugnari non possit* (adică prin săparea de galerii pentru minare).

Grădişte[65] este pe locul vechei capitale, ale cărei ruine le răscolesc adeseori românii, scoţînd din măruntaiele pămîntului geme, monede şi alte monumente antice[66].

Atîta s-a putut spune pe scurt despre Transilvania, a vorbi mai pe larg nu ne îngăduie spaţiul.

---

[65] *Várhely.*

[66] Informaţia e luată tot de la Reicherstorffer.

ANGELO PETRICCA DIN SONNINO

(? — 1673)

*

Minoritul conventual Angelo Petricca din Sonnino, care a ocupat pînă tîrziu posturi de răspundere în rețeaua Propagandei, precum și în ierarhia ordinului său, a slujit ca misionar în Ungaria, trecînd apoi și în țările noastre, unde a rămas 6 ani (1632—1638). El însuși declara că a fost misionar al Congregației în amîndouă țările. Vine mai întîi în Moldova împreună cu alt misionar, Francesco Antonio din San Felice, amîndoi recomandați domnului Alexandru al VIII-lea de către ambasadorul Franței la Poartă, Gournay. In 1636, amîndoi se află în Țara Românească, de unde vor pleca mai apoi la Constantinopol. La București, domnul îi dă pentru misionarii săi, biserica de lemn cu 6 chilii înconjurătoare ridicate poate de Antonio de Via înainte de 1629. Se pare că a contribuit și el la îmbunătățirea și sporirea ei. De un interes deosebit este evocarea îndemnului lui Matei Basarab către creștinii din Occident să se ridice contra turcilor.

Începînd din primăvara anului 1639, Petricca se află la Pera ca vicar general de Constantinopol. Mai împlinește totodată și funcțiile de comisar general în Orient și Transilvania și de prefect al misionarilor din Țara Românească și Moldova. A păstrat titlul de prefect

pînă în 1640. După 10 ani îl găsim ca provincial al Romei, ca procurator al mănăstirii Sfinţilor Apostoli din Roma, unde îi scria Bonaventura din Campofranco pentru a-i cere să intervină pentru plata subvenţiei misionarilor.

În 1652, Francesco Maria Spera, încheindu-şi darea de seamă, îl indică pe el ca bun cunoscător al împrejurărilor din ţările noastre. Moare în 1673.

De la Petricca a rămas, între alte scrieri, un tratat manuscris despre „milocul de a învinge lesne pe turci" *(Del modo facile d'espugnare il Turco)*, în care se ocupă, în treacăt, şi de ţările noastre.

A fost publicat după manuscrisul păstrat în copie în Biblioteca Vittorio Emanuele din Roma, de către Cervellini, în revista „Bessarione", 1912.

Părţile privitoare la ţările române au fost publicate de N. Iorga în *Studii şi documente...*, vol. XX, p. 199 şi de I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, I, pp. 97—98, doc. nr. CII şi CIII, după o altă copie.

Petricca a publicat şi o lucrare intitulată: *De nobilitate eiusque origine et de recta forma regnandi ad Principes Laicos ac de laudabili subditorum observantia erga Principem*, Roma, 1652.

Activitatea sa a fost urmărită de G. Călinescu în studiile *Alcuni missionari cattolici*, „Dipl. Ital.", I, pp. 22—23 şi *Altre notizie* (*loc. cit.*, II, p. 309), după care a fost alcătuită şi notiţa de faţă, precum şi de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor...* p. 131.

[FRAGMENT DESPRE STAREA CATOLICISMULUI ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ][1]

1640

În timpul din urmă, un oraş întreg[2] din p. 98 Ţara Românească, numit Cîmpulung, a trecut la legea catolică. Şi în acel oraş se află o biserică[3] frumoasă, cu locuinţă pentru misionari. Acest oraş este aşezat la hotarele Transilvaniei şi locuitorii lui sînt transilvăneni din vechime, de rit catolic, care s-au aşezat aici, la hotare, din cauza fertilităţii pămîntului.

Ei fuseseră amăgiţi de un eretic[4], dar a dat dumnezeu de s-au întors la credinţa catolică, după cum este ştiut de către Sacra Congregaţie[5].

---

[1] Traducerea s-a făcut după fragmentul din tratatul: *Del mondo facile d'espugnare il Turco,* publicat de I. C. Filitti în culegerea *Din Arhivele Vaticanului,* I, p. 98.

[2] După cum rezultă din context este vorba doar de catolicii trecuţi cîndva la protestantism.

[3] Bărăţia.

[4] Adept al lui Luther.

[5] Reîntoarcerea saşilor de la protestantism la catolicism s-a petrecut în 1639. Fermendžin, *Acta Bulgariae,* XVIII, p. 99; cf. şi pp. 22, 23. I. Bianu, *Vito Piluzi* în „Columna lui Traian", 1883, p. 151.

1640

DISCURSUL[6] DESPRE MODUL DE A ÎNVINGE UŞOR PE TURCI ŞI A-I ALUNGA DIN MULTE ŢĂRI PE CARE LE STĂPÎNESC ÎN EUROPA

. . . .

p. 98 [Petricca aminteşte că a stat 6 ani în Moldova.] Mai adaug că sînt <în părţile acelea>, doi domni, unul al Moldovei şi celălalt al Ţării Româneşti, şi fiecare din ei poate ridica, la primul sunet de goarnă, 25 000 de soldaţi, şi deoarece cele două provincii se află abia la o distanţă de 15 zile de Constantinopol, pot să ridice armele contra turcilor, spre marea pagubă a p. 99 acestora. Şi ar face-o bucuros, oricînd, dacă ar fi ajutaţi de //principii creştini, sau dacă numiţii principi s-ar ridica împotriva turcilor şi s-ar lupta cu ei în alte părţi unde turcii sînt vecini cu creştinii. Cei doi domni[7] sînt foarte dornici să se răscoale, am cunoştinţă de aceasta, deoarece am stat de vorbă cu ei, fiind multă vreme misionar al Sacrei Congregaţii în cele două provincii, ba chiar domnul Ţării Româneşti, mi-a dat, pentru ordinul meu

---

[6] La Iorga, *Studii şi documente*, XX, p. 199: *Trattato*.

[7] Matei Basarab în Ţara Românească, Vasile Lupu în Moldova.

călugăresc o biserică[8], avînd şi multe încăperi pentru locuit, într-un oraş în care-şi are reşedinţa, anume Bucureşti şi numitul domn mi-a spus în mai multe rînduri: cum este cu putinţă ca principii creştini să n-aibă nici o milă de atîţia creştini care stau sub tirania turcilor, şi să nu se gîndească să răzbune toate jignirile pe care aceşti turci le aduc lui Hristos Mîntuitorul? Un lucru este sigur: cei doi domni sînt totdeauna gata a se răscula împotriva turcilor, dacă ar fi încurajaţi şi ajutaţi de comun acord, de principii creştini . . .

---

[8] Este biserica de lemn cu cele 6 chilii ale sale, care a fost apoi arsă de Locadello, spre a clădi acolo propria sa biserică, cu dependinţele sale folosite de el şi ca locuinţă. Vezi relaţia lui Silverio Pilotti, biografia lui Locadello şi relaţia lui Baksič din volumul de faţă.

PAUL STRASSBURG

(1595—1654)

*

Paul Strassburg s-a născut la Nürnberg în anul 1595, doi ani după stabilirea în acest oraş a tatălui său, juristul Abel Strassburg venit din Saxonia. Copilăria a petrecut-o împreună cu cei trei fraţi ai săi la Nürnberg. Studiile universitare le-a făcut la Altdorf. În 1613 este trimis în Italia, unde stă trei ani, studiind limbile latină şi italiană. Cum un frate mai mare care era rezident al lui Mauriciu de Hessa la curtea imperială l-a chemat la Praga, unde se afla la dezlănţuirea răscoalei din Boemia, care a determinat începerea războiului de 30 de ani, el s-a alăturat răsculaţilor protestanţi, el însuşi fiind calvin şi a luat parte între altele la lupta de la Muntele Alb, ajungînd căpitan. În 1624 este recomandat de ministrul englez din Copenhaga electorului palatin Frederic al V-lea, care se afla refugiat la Londra, la curtea socrului său Iacob I, după insuccesul mişcării din Boemia, de care se legase primind coroana acestei ţări împotriva lui Ferdinand al II-lea de Habsburg. Ajutat cu bani de regele Angliei, care susţinea drepturile ginerelui său, Strassburg e trimis ca agent al lui Frederic la duşmanul Habsburgilor, principele Transilvaniei Gabriel Bethlen, să-i solicite alăturarea la alianţa de la Haga a ţărilor protestante: Anglia, Olanda şi Danemarca. Dar Bethlen a pretins subsidii prea mari şi astfel această primă misiune a rămas fără urmări. Peste patru ani avea să fie însărcinat cu o nouă misiune în Transilvania, de astă dată din partea regelui Suediei Gustav Adolf, ajuns cumnat cu Bethlen, în urma căsătoriei

acestuia din urmă cu Catherina de Brandenburg. În 1628, Paul Strassburg este făcut consilier aulic suedez şi trimis ca diplomat să ceară ajutorul lui Bethlen contra Poloniei şi totodată să susţină pe Catherina în interesele ei băneşti. El mai trebuia să obţină şi încheierea unui acord cu privire la politica cuprului. Trecînd prin Polonia, Strassburg ajunge în septembrie 1628 în Transilvania, unde stă un an. Dar nici de astă dată misiunea lui nu e încununată de succes. Bethlen, avînd şi el veleităţi imperiale, nu era dispus să le sprijine pe ale regelui suedez, iar Catherina îi scria acestuia, plîngîndu-se de Strassburg că în loc să-i fie de ajutor îi pune piedici. La sfîrşitul anului 1629, fiind rechemat, părăseşte Transilvania scurtă vreme înainte de moartea lui Bethlen şi este în Suedia în ianuarie 1630. După alegerea lui G. Rákóczy i se încredinţează o misiune încă şi mai complicată. El trebuia în acelaşi timp să obţină sprijinul turcilor pentru pretenţiile băneşti ale Catherinei faţă de noul principe — ceea ce, desigur, nu putea fi pe placul acestuia — şi totodată să-l cîştige pe Rákóczy pentru o colaborare cu Suedia în Germania, mai avînd şi însărcinarea să ralieze pe ortodocşi şi pe turci contra împăratului. Întîrziat de boală, el pleacă abia în aprilie 1631 din Suedia, mai zăbovind în Germania pînă în toamnă, apoi prin Polonia şi Ungaria ajunge în Transilvania, unde în cursul lunilor ianuarie-februarie (1632) discută cu principesa văduvă Catherina şi primeşte instrucţiuni pentru negocierile de la Constantinopol. Trecerea lui prin Ţara Românească a avut loc în primăvara acestui an. În cursul trecerii sale a pus la dispoziţia domnului (Leon Tomşa) pe un pictor din suita soliei, fapt pentru care domnul îi mulţumeşte printr-o scrisoare din 12 martie 1632. Din aprilie pînă în iulie este la Constantinopol, unde i se arată multă consideraţie, dar nu reuşeşte în misiunea de a atrage pe turci în luptă, aceştia fiind reţinuţi de războiul lor cu Persia. Reîntors în Transilvania, întîmpină răceală din partea principelui, nemulţumit de zelul depus în apărarea intereselor Catherinei, şi care se şi plînge de el cancelarului Suediei. Situaţia capătă o întorsătură neaşteptată prin trecerea la catolicism a Catherinei, care caută să obţină sprijinul Habsburgilor pentru o împăcare cu Rákóczy. Strassburg, părăsind Transilvania, trece prin Belgrad la Constantinopol pentru a împiedica această manevră. Plecat apoi la Veneţia, îl aflăm în primăvara anului următor (1634) în Elveţia, unde s-a străduit să determine pe grizoni („Graubunden“) să-şi unească forţele cu suedezii contra imperialilor. Trecînd apoi la Frankfurt, scrie acolo relaţia despre prima sa călătorie la Constantinopol, în care este cuprinsă şi partea referitoare la trecerea sa prin Ţara Românească. Strassburg a mai fost trimis în diferite misiuni în Occident. Se pare că l-a însoţit pe Oxenstierna şi în Franţa. La un moment dat este trimis la Mecklemburg. În sfîrşit, în 1636 îl urmează pe Oxenstierna în Suedia, dar serviciile sale nu mai păreau atît de necesare ca înainte. În 1637, cînd vine la Stockholm un agent al lui Rákóczy pentru a relua legăturile dinainte, el fulgeră contra lui Strassburg, care l-ar fi ofensat pe principe. Cariera lui Strassburg continuă să-l poarte prin ţări străine: mai întîi Danemarca, apoi Olanda, unde se stabileşte definitiv la Groningen, căsătorindu-se cu fiica ministrului suedez de la Haga. La 1646 mai face un drum la Paris, ca însoţitor al contelui Magnus, trimis în misiune oficială. Moare la 1654, şase ani după încheierea războiului de treizeci de ani. Cele mai multe amănunte biografice despre el se găsesc în discursul funebru rostit de pastorul Samuel Gmündt, la 1654, care a fost ulterior şi tipărit şi folosit mai apoi de Paul Freher în *Theatrum Virorum eruditione clarorum*, Nürnberg 1688, şi de G. A. Will în schiţa biografică din *Nürnbergischen Gelehrten*

Lexikon, în *loc. cit.*, 1757. Arhiva lui Strassburg pe anii 1626—1646 este păstrată la Universitatea din Upsala. Părţi din corespondenţă au fost publicate în 1701, la Frankfurt pe Main în *Monumenta pietatis et literaria virorum in republica et literaria illustrium selecta* sau, mai recent, de Al. Szilágyi în legătură cu misiunile din Transilvania şi Turcia. O parte din materialul acesta a fost folosit şi ca documentare pentru istoria lui Gustav Adolf.

Jurnalul călătoriei lui Strassburg, intitulat *Pauli Strassburgi, Sueciae regis quondam consiliarii secretioris aulici et ad Amurathem IV Legati, relatio de Byzantino Itinere ac negotiis in Ottomannica aula peractis, nec non de statu ac facie Orientalis Imperii, qualis erat circa Ann. MDCXXXIII*, a fost publicat pentru prima oară de Mieg, în *Monumenta pietatis* vol. II, pp. 185—226 (*Călătoria prin Ţara Românească*, la pp. 200—204).

Jurnalul lui Strassburg a fost reprodus întocmai de Al. Szilágyi în lucrarea *Georg Rákócz I im dreissigjärigen Krieg 1630—1640 mit Urkunden aus schwedischen und ungarischen Archiven*, Buda-Pesta, 1883, pp. 83—126. Relaţia călătoriei lui Strassburg în Ţara Românească, greşit datată, ca fiind din 1634, se află la pp. 100—104.

Jurnalul a mai fost reprodus de Szilágyi în *Okirattár Strassburg Pál 1631—1633-iki követsége, és I Rákóczy György első diplomácziai összeköttetései történetéhez* (Documente pentru istoria misiunii diplomatice din 1631—1633 a lui Paul Strassburg şi a primelor legături diplomatice ale lui Gheorghe I Rákóczy) Buda-Pesta 1882, publicat şi în „Monumenta Hungariae Historica" (*Călătoria prin Ţara Românească* la pp. 100—103).

Timotei Cipariu a reprodus numai partea referitoare la această călătorie în „Arhivu pentru filologiă şi istoriă", Blaj, 1867 pp. 12—16, însoţind textul latin de o traducere în limba română, reprodusă apoi în „Românul", XLIII, 1899, nr. 274—276.

Relaţia lui Strassburg cuprinde amănunte asupra rodniciei, veniturilor şi forţelor armate ale Ţării Româneşti, unele din ele reproduse după informaţiile directe ale lui Leon Tomşa. Totodată autorul descrie primirea sa la curtea domnească din Bucureşti.

De Strassburg s-au ocupat: Magnus Mörner, într-o schiţă biografică publicată de Stockholm, în limba suedeză. O versiune germană a apărut în „Süd Ost Forschungen" în 1956, p. 327 şi u. sub titlul: *Paul Strassburg, ein Diplomat aus der zeit des Dreissigjährigen Krieges* şi Al. Szilágyi în *Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf összeköttetéseinek történetéhez* (Despre istoria legăturilor dintre Gabriel Bethlen şi Gustav Adolf) în „Történelmi Tár" („Magazinul istoric"), 1882, fasc. I (ianuarie—martie) pp. 249, 251—52, 258, 262. Despre trecerea lui Strassburg prin ţara noastră au scris: D. Pappasoglu, *Istoria fondării oraşului Bucureşti*, Bucureşti, 1891, pp. 44—47; Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1899, pp. 7, 103—107, 448, 530, 560, 579, 677; Al. Sadi Ionescu, *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 128—130; C. Bobulescu, *Lăutarii noştri: din trecutul lor*, Bucureşti, 1922, pp. 61—62; Ştefănescu-Galaţi, *Contribuţii bibliografice pentru cunoaşterea evoluţiei vieţii poporului român*, Bucureşti, 1920, pp. 21—22; N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, Bucureşti, 1928, I, pp. 283—287; idem, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1939, pp. 61—64; C. Moisil, *Bucureştii vechi*, pp. 15—16; D. Caselli, *Primirea lui Pavel Strassburg la Bucureşti* în „Gazeta municipală, V (1936), nr. 240 (6 septembrie), pp. 1—2; A. Pomescu, *Un suedez la curtea lui Leon Vodă* (1630), idem, VII (1938) nr. 316 (27 martie) pp. 1—2; şi mai recent E. Lozovan: *Voyageurs nordiques dans les pays roumains* în „Études romanes de Lund" XVIII (1970) p. 112.

RELATAREA CĂLĂTORIEI ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ A LUI PAUL STRASSBURG, CONSILIER SECRET AL REGELUI SUEDIEI[2] ŞI SOL LA SULTANUL MURAD AL IV-LEA

1632

Într-a patra zi a <lunii> martie, am plecat din Braşov cetate de seamă şi vecină cu teritoriul Ţării Româneşti, spre a merge la Tîrgovişte, odinioară cetate de scaun. Acolo a trimis domnul şi voievodul de neam grec Leon[3] pe slujbaşii săi[4] pentru a ne însoţi spre capitala Bucureşti, care este acum reşedinţa şi locuinţa domnilor. p. 12

Cînd nu mai era mult pînă să ajungem în oraş, domnul a hotărît să-mi iasă înainte cu un număr mare de ostaşi şi chiar cu steagurile Ţării Româneşti, dar eu, din diferite motive, am împiedicat acest lucru.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Timotei Cipariu, în „Arhivŭ pentru filologiă şi istoriă", Blaj, 1867, pp. 12—16.

[2] Gustav al II-lea Adolf (1611—1632).

[3] Leon vodă, domn al Ţării Româneşti (1629—1632). Nu era grec, dar fusese crescut la Constantinopol şi vorbea greceşte.

[4] *Commissarios.*

Totuşi, după ce am ajuns în faţa acestei cetăţi mari şi întinse, au venit să ne întîmpine vreo sută de nobili ai ţării (pe care îi numesc „boiari") care, înarmaţi cu arcuri, gonind spre noi într-un iureş ameţitor de iute, ca pentru un atac[5] şi descălecînd apoi, ne-au urat bun sosit, în numele voievodului Leon şi ne-au însoţit, <după aceea> călărind înaintea noastră, pînă la locuinţă.

p. 13 În aceeaşi seară, sus-numitul domn[6] a trimis pe marele postelnic[7] al curţii sale ca să ne poftească pentru a doua zi la prînz. Şi cînd s-a făcut timpul potrivit, au venit boierii şi careta şi ne-am îndreptat fără zăbavă spre palat[8].

Mergînd cu noi, ne-au însoţit cam 200 de soldaţi dalmatini[9] mai bine înarmaţi şi îmbrăcaţi decît cei din Transilvania.

Toate drumurile şi pieţele oraşului erau pline de mărfuri scumpe pe care le expuseseră spre vînzare negustori italieni, greci, români, turci şi sîrbi.

Era atîta mulţime şi desime de norod încît se părea că tot poporul din Ţara Românească se adunase în locul acela. Curtenii[10] palatului erau încă şi mai numeroşi, ceremoniile fastuoase şi luxul mare în îmbrăcămintea oamenilor şi în podoabele cailor.

Palatul domnesc este dărăpănat din cauza vechimii şi a deselor schimbări de domni.

Domnul mă aştepta cu cuşma în cap la uşa sălii de primire, salutîndu-mă după datina turcească, plecînd capul şi ţinînd mîinile la piept.

Într-un loc mai înalt erau aşezate două scaune: domnul îmi oferi pe cel din stînga, cel mai de cinste la barbari[11], pe care eu nu l-am primit.

Alături de domn şedeau cîţiva turci de frunte, după cîte îmi pare arbitri[12] şi consilieri.

La dreapta stăteau dregătorii ţării şi ai curţii, toţi împodobiţi cu blănuri de samur ca în zi de sărbătoare.

În prezenţa lor am predat scrisoarea Maiestăţii sale[13] împreună cu o urare în limba italiană şi am rugat să mi se înlesnească drumul prin ţara sa.

---

[5] Demonstraţie de măiestrie, pe care o mai întîlnim la cazacii lui Timuş, veniţi la nunta acestuia cu domniţa Ruxandra.

[6] Strassburg întrebuinţează termenii de *principe, vayvoda, palatinus* şi *dominus* pentru a desemna pe domn.

[7] *Aulae suae praefectum.* Mare postelnic în sfatul domnesc era boierul Mano (16. I. 1632—11. VII. 1632).

[8] Curtea Veche.

[9] *Dalmatae pretoriani:* probabil ragusani.

[10] *Aulae comitatus* personalul de ceremonie al curţii domneşti.

[11] Adică la turci.

[12] *Rerum arbitri.* Veniseră pentru a judeca pricinile dintre români şi turci.

[13] Gustav al II-lea Adolf.

Tîlmaciu al discursului meu era fratele Benedict, de neam cretan, orator[14] al curţii, care în afară de limba turcă şi greacă mai ştia şi limbile italiană, latină şi germană şi care a stat şapte ani la Wittemberg, studiind teologia.

El a tălmăcit elocvent în limba turcească şi grecească cele spuse de mine, şi mi-a făgăduit în numele domnului, şi cu cuvintele sale, că oameni pricepuţi şi cunoscători ai limbii şi obiceiurilor mă vor duce teafăr şi nevătămat pînă la porţile Constantinopolului.

După ce s-a sfîrşit convorbirea şi au avut loc negocierile au răsunat cornurile şi trîmbiţele cu mare zgomot pentru a se începe prînzul.

Partea din dreapta a mesei mi-a fost dată mie şi însoţitorilor mei, iar cea din stînga, domnului şi românilor săi.

Înaintea domnului erau vase de argint, la mijloc vase de ceramică îngrijit lucrate şi smălţuite iar la capăt, talere şi blide de lemn.

Bucatele nu se ridicau în tot timpul prînzului // şi mai multe ceasuri în şir se tot puneau mereu felurile unele peste altele, încît s-au înălţat, cu încetul, într-o grămadă ca o movilă. p. 14

Vinurile erau foarte bune la gust şi de soi foarte ales şi închinînd des cu paharul, convorbirea dintre oaspeţi ajungea tot mai prietenoasă şi mai liberă.

În sfîrşit, cînd domnul, ridicînd o mare cupă a închinat pentru sănătatea şi biruinţa Maiestăţii sale, s-au descărcat cîteva catapulte şi tunuri de aramă cu atîta răsunet încît se cutremura clădirea dărăpănată şi chiar vasele de pe masă se ciocneau între ele.

Marii dregători[15] şi boierii Ţării Româneşti, de cîte ori închinau cu paharele pentru sănătatea şi propăşirea domnului lor, după îndatorirea lor, de tot atîtea ori îngenuncheau pe rînd şi astfel goleau paharul în genunchi.

În asemenea desfătări s-au prelungit cuvîntările şi băutura pînă noaptea, cînd fiecare s-a întors la locuinţa sa.

A doua zi domnul a vrut să mă însoţească, de plecarea mea, cu toată cinstea şi cu o escortă de o mie de călăreţi şi şase sute de pedestraşi.

Spre a mări fastul, în fruntea alaiului s-a pus un steag de culoare roşie şi de o mărime neobişnuită, pe care îl trimisese sultanul [Murad] domnului, precum şi alte steaguri ale Ţării Româneşti.

Trîmbiţele şi tobele răsunau în pădurile apropiate şi în codrul vecin.

De amîndouă părţile înaintau dregătorii şi boierii ţării, călărind cai asiatici şi împodobiţi cu haine strălucitoare.

Lîngă domn erau lăutarii şi un cor de muzicanţi care cîntau cu foc un cîntec bătrînesc[16] în limba română.

---

[14] *Concionator,* termen tradus uneori prin predicator.

[15] *Magnates.*

[16] *Patrius.*

Cînd l-am întrebat pe domn, pe cînd călăream, ce număr de ostaşi ar mai putea strînge din ţara sa, „Mai sînt zece <mii> de călăreţi şi două mii de pedestraşi" mi-a răspuns şi nu fără suspin şi a oftat, zicînd că în timpul voievodului Mihai[17] erau cincizeci de mii de oameni sub arme.

Întrebîndu-l apoi despre venitul ţării, mi-a afirmat că aproape trei sute de mii de galbeni[18] se strîng din dijma de peşte, sare, ceară, miere, din cirezile de vite şi din turmele de oi, în afară de censul ce se obişnuieşte a se plăti cu bani gata şi în afară de dările extraordinare.

Bogatele mine de aur şi de argint[19] nu sînt exploatate, dinadins ca nu cumva turcii, atraşi şi îmbiaţi de mulţimea bogăţiilor, să ia cu totul ţara din mîna creştinilor.

p. 15 Se plîngea amarnic de răutatea şi viclenia supuşilor săi şi de aplecarea duhurilor spre răzvrătire şi povestea cum a învins, nu aşa de demult, într-o bătălie în toată legea[20] pe cei mai însemnaţi din răsculaţi, pe drumul chiar pe care mergeam aproape de Bucureşti, arătîndu-mi cu mîna sa locul bătăliei; mormintele celor ucişi şi crucile ridicate în semn de biruinţă[21].

Unii dintre boierii fugari se duseseră în Transilvania şi cînd i-a cerut înapoi domnul, principele Rákóczy[22] nu a vrut să-i dea, din care pricină s-au iscat multe certuri între ei la Poartă.

Căci în Ţara Românească este obiceiul, după o străveche datină, ca toţi cei care rîvnesc la domnie să fie însemnaţi prin tăierea nării drepte, în semn de veşnică înfierare[23], şi din această cauză să ajungă a nu mai fi volnici a căpăta domnia.

Socotind acestea, Matei[24], urzitorul acelor tulburări[25] (care era atunci

---

[17] *Michael:* Mihai Viteazul.

[18] *Aurei.*

[19] Asemenea mine nu existau în Ţara Românească.

[20] *Iusto praelio.* Leon Tomşa se referă la lupta avută cu boierii răsculaţi în frunte cu aga Matei, viitorul Matei Basarab care s-a dat în preajma Bucureştilor „deasupra viilor", la sud de mănăstirea lui Mihai Vodă (12/23 august 1631), prin locurile mahalalei Slobozia de mai tîrziu.

[21] Peste trupurile celor morţi s-a ridicat o movilă, iar domnul a aşezat la 20 februarie 1632 o cruce, cunoscută sub numele de Crucea lui Leon vodă, cu o inscripţie comemorativă (cf. N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României* vol. I, nr. 595 pp. 259—260). Crucea, refăcută în 1665, de Radu Leon (Gen. P. V. Năsturel, *Contribuţii la istoria Bucureştilor* în „Noua revistă română" I, 1900, nr. 9, pp. 418—28, se află în curtea bisericii Slobozia. Amănunte la P. Cernovodeanu, *Complexul istoric de la Slobozia: „Crucea lui Leon vodă Tomşa"* în „Glasul bisericii" XXIX, 1970, nr. 78, pp. 773—776.

[22] Gheorghe Rákóczy I, principele Transilvaniei (1630—1648).

[23] *Infamiae notam.*

[24] *Mattheas* = aga Matei din Brîncoveni (viitorul domn Matei Basarab), care peste şapte luni, în 15/25 octombrie, avea să repete încercarea din anul precedent, de astă dată cu succes, biruind pe domnul trimis de turci, Radu Ilieş la Plumbuita.

[25] Această notă din anul 1633 se referă la urcarea în scaun a lui Matei Basarab, în septembrie 1632.

1. Miron Barnovschi, domnul Moldovei

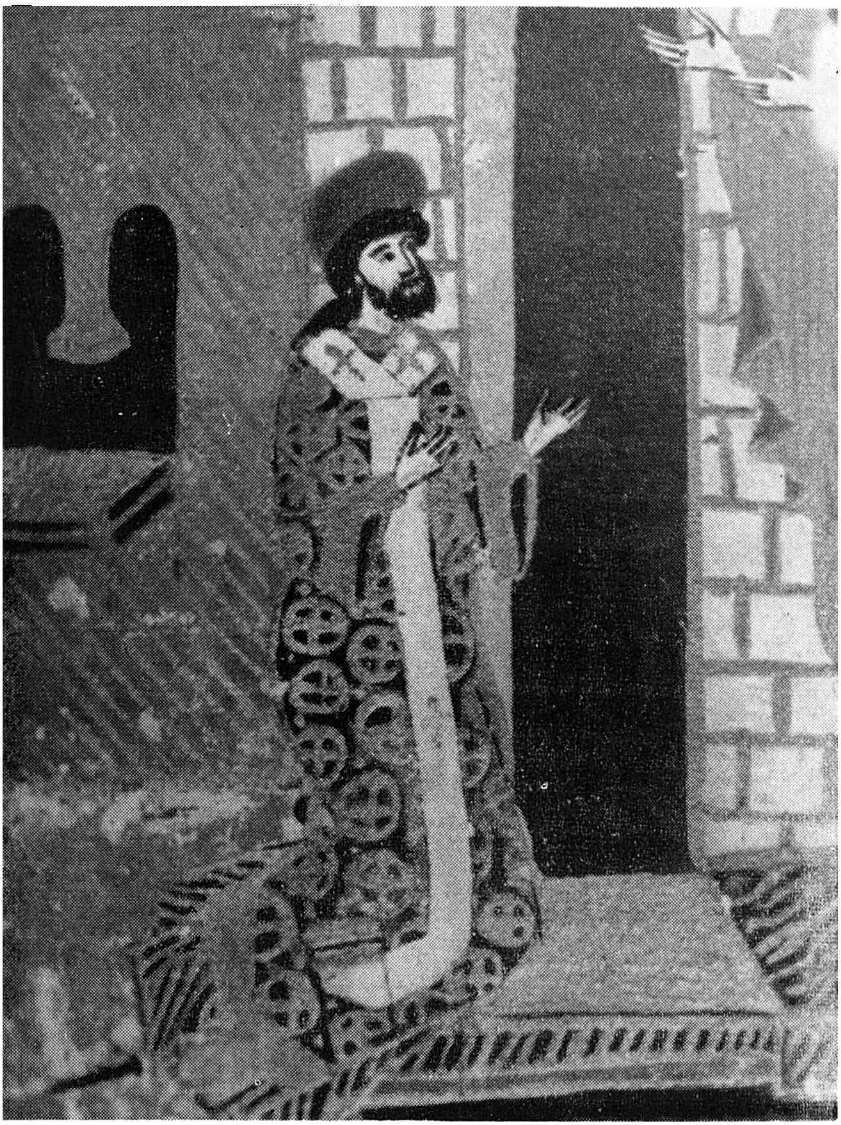
2. Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei

3. Magnat şi nobili poloni din şleahtă la începutul sec. XVII

4. Petru Movilă, mitropolit al Kievului

5. Anastasie Crimca, mitropolit al Moldovei

PAULI STRASBURGII, SUECIÆ REGIS QUONDAM CONSILIARII SECRETIORIS AULICI ET AD AMURATHEM IVtum LEGATI,

RELATIO

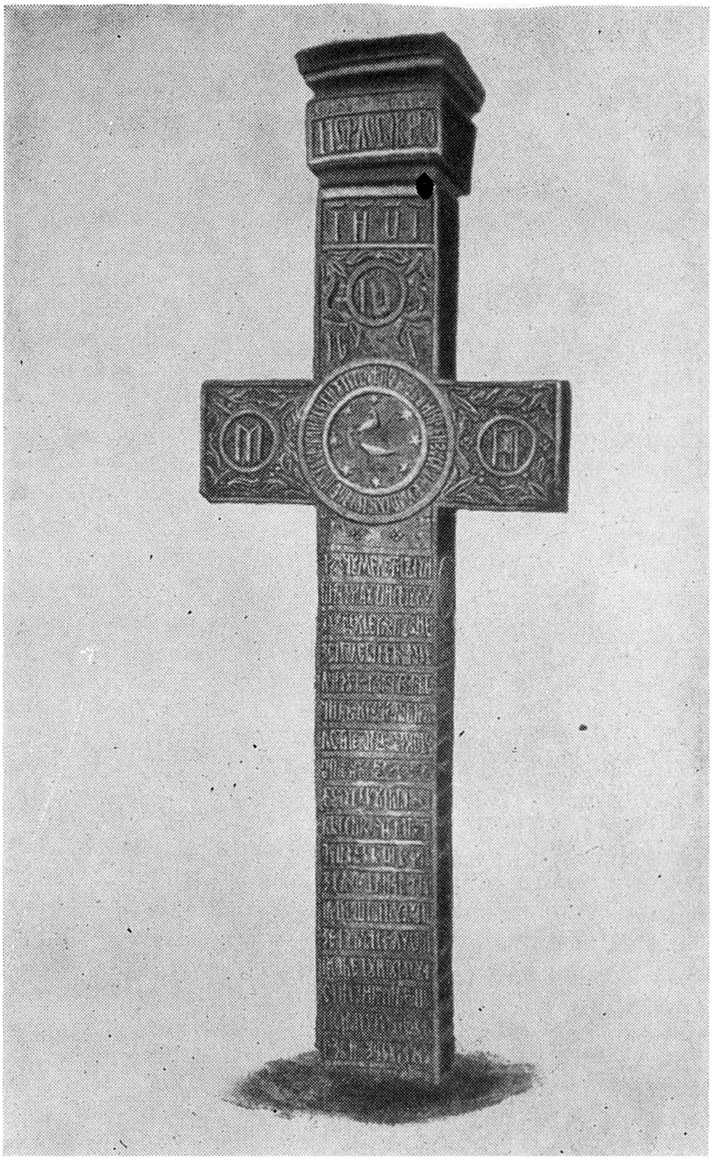
DE

Byzantino Itinere ac negotiis in Ottomannica aula peractis, nec non de statu ac facie Orientalis Imperii, qualis erat circa Ann. MDCXXXIII.

Postquam Francofurto (ad Viadrum) expeditus fueram, violenta ægritudo me invasit, quâ ope Divinâ eluctatus in Prusiam iter absque morâ suscepi. Ibi de nobilium comitatu, famulitio, curribus, equis, ornatu & supellectile omni curâ providi, S. R. M.tis magnitudini & Dignitati conveniire ratus, ut ad Orientis Nationes apparatu splendido profectionem instituerem, quò juxta clementissimum S. R. M.tis mandatum Illustrissimus & Excellentissimus Dominus D. AXELIUS OXENSTIERNA Regni Magnus Cancellarius me benignè instruxit. Unde rebus ordinatis cum viæ accinctus essem, Literæ Warsaviá & Dantisco allatæ sunt, quæ indicabant meum per Poloniam iter accuratè observari & disposito milite omnes in Ungariam transitus præoccupatos esse. Quamobrem consultum videbatur hominem idoneum Warsaviam expedire & Salvi Conductûs Literas ibidem procurare. Sed cùm suspicio non levis suborta esset Polonos

A 2 excusa-

6. Foaia de titlu a relației de călătorie a lui Paul Strassburg

7. Crucea ridicată lîngă biserica Slobozia de Leon vodă Tomşa în amintirea victoriei asupra boierilor pribegi la 1631

8. Gheorghe I. Rákóczi, principele Transilvaniei

ascuns în Transilvania, după aceea i-a urmat în domnie lui Leon şi acum se spune că ar fi trecut la poloni[26] a vrut să cumpere cu mulţi bani ocrotirea principelui Rákóczy.

Apoi după ce am călătorit noi cale de un ceas, domnul m-a rugat cu tot dinadinsul să poposim puţin într-o vale frumoasă pînă ce ne-ar aduce mîncarea de prînz din caretă.

În răstimp domnul a început să-şi strunească de zor caii săi aleşi la jocul cu lancea şi la alergările cele mai iuţi, să întindă coarda arcului cu o putere uimitoare, să slobozească puştile şi să tragă la ţintă.

Dregătorii şi boierii imitau această îndemînare a domnului lor şi într-o prea frumoasă întrecere fiecare îşi arăta iscusinţa sa cu armele. Văzînd aceasta, Domnul, ca să aducă încă un imbold vitejiei fiecăruia, s-a arătat foarte darnic şi a dăruit cu mîna sa o sumă mică de bani de aur acelor care întreceau pe ceilalţi prin iscusinţa sau agerimea lor.

Printre alţii, şi un nobil din suita noastră a nimerit bine ţinta; acestuia în loc de premiu, domnul i-a dăruit zece coţi de ţesătură frumoasă de mătase adusă în grabă de la Bucureşti.

Şi cînd căldura de amiază a început să ne dogoare, domnul băgînd de seamă aceasta a poruncit să se întindă deasupra noastră, în semn de cinste şi de bunăvoinţă, acel mare steag al Ţării Româneşti în chip de cort, pentru a opri razele soarelui. Căci petrecusem atîta vreme privind la jocurile ostăşeşti, încît masa noastră se prefăcuse într-un prînz solemn, după săvîrşirea căruia, domnul s-a întors acasă cu garda şi cu curtea sa, iar carele şi dregătorii ne-au petrecut pînă la malul Dunării.

Pot spune că în toată lumea creştină nu este pămînt mai roditor decît cel al Ţării Româneşti. p. 16

Căci păşunile, pretutindeni îmbelşugate şi bogate, hrănesc numeroase turme şi cirezi. În păduri şi codri e mare mulţime de fiare sălbatice şi de păsări. Lînă, in, piei pentru locuitori se află cu prisosinţă. Minele de sare sînt bogate şi nu li se poate da de fund. Dunărea, „Hierasus“ (!)[27] şi celelalte rîuri dau peşte în mai mare cantitate decît oricare altă ţară din Europa. Locuitorii cresc o rasă de cai renumită. Albinele dau de la sine mierea. Ţara este bogată în mine de metale şi rîurile au nisip de aur. Viile se lucrează uşor şi pămîntul se ară cu un mănunchi de spini[28]. Ei fac negoţ reciproc[29]

---

[26] Zvon neîntemeiat.
[27] Probabil Ardesos = Argeş.
[28] *Spinarumque fasciculo terram arant.* Autorul confundă aici grapa cu plugul.
[29] *Mutua commercia.*

cu transivănenii, polonii, turcii şi sîrbii şi îşi păstrează moneda .veche şi nealterată. În sfîrşit, se bucură de o climă blîndă şi au un aer foarte sănătos.

Dunărea desparte Ţara Românească de Bulgaria şi ea este de aceeaşi lărgime cu rîul Elba la Hamburg, dar cu un curs mult mai repede.

La locul de trecere sînt de o parte şi de alta a malului Dunării cetăţile nu prea întărite: Giurgiu şi Rusciuc . . .

NICCOLÒ BARSI

(? — după 1640)

*

Călugărul italian Niccolò Barsi din Lucca a avut prilejul să treacă de două ori prin Moldova, în intervalul 1632—1639, adică o dată venind din Polonia şi coborînd spre Cetatea Albă, pentru a se îmbarca cu gîndul a merge în Anatolia, iar a doua oară înapoindu-se din Crimeea, cînd a trecut prin Ciubărciu şi Tighina, îndreptîndu-se apoi spre Moghilev şi Varşovia. Nu cunoaştem prea multe amănunte despre el. Nu ştim cărui ordin aparţinea şi ce scopuri urmărea afară de cele arătate de el, în mod atît de vag: curiozitatea de a vedea locuri noi şi dorinţa de a converti pe păgîni. Plecat din Veneţia la 20 mai 1632, el ajunge prin Viena şi Cracovia la Liov şi Cameniţa, de unde trece în Moldova, pe care o străbate vara... Dar nu ştim anul, întrucît autorul nu spune cît timp s-a oprit prin ţările prin care a trecut. Editorul textului aşază această primă călătorie prin Moldova, în vara anului 1633. Am crede că această dată mai trebuie împinsă pînă în 1634, cel mai de vreme, întrucît fratele Giacinto din Osimo, pe care îl află Barsi la Iaşi, era vicarul episcopului polon de Bacău Zamoyski, care fusese numit la 18 iulie 1633. Cum acesta nu şi-a trimis vicarul chiar îndată, şi cum la trecerea lui Barsi în timpul verii pe

la Iaşi, fratele Giacinto părea destul de familiarizat cu ţara şi nu făcea impresia a fi un nou venit, această datare pare foarte probabilă. Din textul lui Barsi ar rezulta că principalul său informator în prima sa călătorie a fost acest dominican ajuns de pomină, ale cărui purtări au scandalizat şi pe catolicii, şi pe ortodocşii din Moldova (după cum mărturisesc Baksič şi Bandini pentru anii următori). Stilul în care călătorea Barsi, singur şi de capul lui, bucurîndu-se de o libertate totală de a dispune de timpul său după propria sa inspiraţie, lasă pe cititor cam nedumerit. Iar partea finală a aventurilor sale din Crimeea în legătură cu aducerea în Moldova a Ecaterinei Cerkeza este povestită pe un ton ce s-ar potrivi mai degrabă unui autor de romane uşoare decît unui cleric. În sfîrşit, titlul întregii naraţiuni este destul de sugestiv: *Noua şi adevărata povestire a călătoriei făcute de Niccolò Barsi din Lucca în anul 1632 pînă în anul 1639 în părţile Tătărimii, ale Circasiei, Abazzei şi Mingreliei, unde sînt povestite multe întîmplări ciudate şi curioase*, dată la lumină *de acesta şi dedicată lui*... (sic.). Dar expresia *dată la lumină* (cum observă şi editorul) se traduce de obicei prin: tipărit, publicat. Tot astfel, din loc în loc, autorul se adresează cititorului spre a-i atrage atenţia asupra ciudăţeniei unor obiceiuri sau amănunte. Aşadar, ne aflăm în faţa unui text manuscris destinat de autor a vedea lumina tiparului şi scris anume în vederea aceasta. La acestea se mai adaugă faptul că amănuntele privind alaiul domnesc, strălucirea curţii sale etc. se potrivesc întocmai domniei lui Vasile Lupu, care a început în 1634.

Prima călătorie prin Moldova s-a făcut cu unele întreruperi nu prea lungi. De la Hotin călătorul a ajuns pînă în şase zile la Iaşi, unde s-a oprit „cîteva zile". Dar ceva mai departe spune că s-a plimbat prin toată ţara, inclusiv Roman, Huşi etc., în acest interval. Pornind iar, ajunge în 5 zile la Galaţi. La Spinoasa vorbeşte turceşte (!) cu dregătorul local turc. La Chilia a stat 15 zile, aşteptînd o caravană *„de multe ori a cumpărat aici moruni mari"*. Pleacă pe jos cu un singur însoţitor. La două zile de drum ajunge în satul „Arabath", unde regăseşte *un turc, de care se despărţise cu o lună mai înainte*. După oarecari peripeţii ajunge la Cetatea Albă, unde stă 3 săptămîni. Aici se îmbarcă şi merge pînă la Sinope: Modul de călătorie ales de el pare să fi fost alăturarea la o caravană de care mai numeroase, care alternează însă cu expediţii singuratice de unul singur, sau cu un singur însoţitor, cînd întîmpină diferite aventuri. S-ar putea ca unele dintre ele să fi fost inventate pentru distrarea cititorului, care este întotdeauna prezent în mintea povestitorului. Trecerea prin Moldova la întoarcere este mult mai rapidă şi nu acoperă decît un colţ de ţară. Dar în schimb drumul era făcut acum alături de solii moldoveni, care o însoţeau pe Ecaterina Cerkeza. Oare documentarea lui Barsi li se datoreşte şi acestora? Informaţiile despre Moldova sînt redate în partea întîi, a călătoriei sale, dar ele sînt introduse în text ca un fel de supliment pentru distrarea cititorului invocat insistent de autor. Iar cînd în cursul acestei prime călătorii este vorba de tătarii din Bugeac, Barsi pomeneşte de alungarea lor, care a fost posterioară acestui moment şi pe care o situează la $3^1/_2$ ani de data redactării relaţiei sale care e din 1640. Aşadar avem o suprapunere de momente care complică problema aflării izvoarelor de informaţii ale autorului.

Barsi venea la noi trecînd prin Polonia (pe care o descrie dealtminteri cu admiraţie) şi se întorcea de la noi tot prin Polonia, unde s-a oprit pentru a aştepta hotărîrile dietei privitoare la pacea ce trebuia încheiată cu turcii. O bună parte a relaţiei călătoriei dintîi este

aidoma acelora ale însoţitorilor solilor poloni, care au trecut prin Moldova. O parte a documentării sale se datorește după propria sa mărturisire vicarului (venit din Polonia) al episcopului absenteist polon de Bacău, Zamoyski, dominicanul Giacinto din Osimo. Acesta la Iaşi îi vorbește, între altele, despre originea romană a românilor. Un al doilea popas de informare este situat de el la Huşi, unde află un alt călugăr dominican, oare tot din Polonia? Tratînd această chestiune oarecum în serie, găsește iarăși în regiunea Roman un călugăr dominican, iar episcopul de Bacău este și el dominican. Pomenind de bisericile catolice din Moldova, el dă mai întîi o listă succintă a lor: Cotnari, Suceava, Baia, Piatra Neamţ, Bacău, Tîrgul Trotuş, la care adaugă apoi şi Romanul. (Asigură că a văzut el însuşi satele de catolici din preajma oraşului.) Dar cînd anume a fost Barsi la Roman? Înainte sau după Huşi? Căci la început spune că a stat la Iaşi *cîteva zile,* iar mai apoi că după ce (p. 300) a plecat din Iaşi (adică după ce a plecat definitiv (?) s-a dus la Huşi. Însă drumul obişnuit pentru a merge la Galaţi nu trecea prin Huşi, ci prin Scînteia, unde se afla pădurea vestită socotită de poloni a fi bîntuită de tîlhari. Este drept că în cursul povestirii sale pomenește de satele catolice de lîngă Roman *pe care le-a văzut,* apoi stăruie mai mult asupra orașului Siret şi a fîntînii sale miraculoase, adăugînd *că a vorbit despre aceasta cu mulţi orăşeni ai Siretului,* amintește de iarmarocul de la Suceava, care se ţine la rusalii, lăsînd impresia că îl cunoaşte direct, în sfîrşit, vorbeşte de <Tîrgul> Trotuş, unde se taie sare de către oameni osîndiţi la 3 ani! sau pe viaţă încheind cu declaraţia: *„După ce am străbătut astfel întreaga ţară m-am întors la Iaşi* şi m-am oprit acolo în aşteptarea caravanei, la un călugăr dominican (p. 310) ... etc. [Giacinto din Osimo care] m-a primit bucuros". Este clar că avem aici o suprapunere a unui text îmbogăţit cu informaţii culese ulterior, peste o redactare iniţială mult mai scurtă, şi care se referea, probabil, doar la drum şi la popasurile sale. Oraşele şi tîrgurile amintite de Barsi fac parte din lista succintă dată fără adaosuri mai înainte. Contradicţiile acestea întăresc bănuiala că multe dintre însemnările sale se referă nu la lucruri văzute direct, ci auzite de la alţii. În trecerea sa destul de grăbită prin Moldova, el nu a văzut cu ochii săi poate nici alaiul domnesc, pe care îl descrie în general, nici vreo şedinţă de judecată a domnului, nici desigur iarmarocul de rusalii, de la Suceava, nici nunţile şi înmormîntările înfăţişate de el pentru lămurirea cititorilor viitori. Deci în relatarea primei călătorii avem o contopire a *itinerarului* urmat de călător cu o *prezentare rapidă a unor trăsături particulare ale Moldovei,* subliniind, oarecum, elementul pitoresc ce ar putea satisface curiozitatea cititorului întotdeauna prezent.

Textul original al lui se păstrează într-un manuscris miscelaneu la Biblioteca Naţională din Paris (Nouvelles acquisitions latines No. 1891). Este intitulat *„Nuova e vera relazione del viaggio fatto da Niccolò Barsi da Lucca nell'anno 1632 sino all 1639 nelle parti di Tartaria, Circassia, Abazza e Mengriglia, dove si narrano molti successi strani e curiosi, dato in luce dall'istesso e dedicato al ..."*

A fost publicat de către C. C. Giurescu, sub titlul *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633)* în „Mélanges de l'école roumaine en France", partea I, 1925, pp. 295—330, cu un studiu introductiv, în care se semnalează existenţa unor corecturi şi întregiri de altă mînă decît aceea a textului însuşi: editorul trage concluzia că îmbunătăţirile s-ar datora autorului şi că manuscrisul ar fi o copie executată de altcineva. Ipoteza contrară, adică atribuirea

acelor îmbunătăţiri unei alte persoane, este socotită de el puţin probabilă. În considerarea textului lui Barsi, din punctul nostru de vedere, ca o compoziţie făcută în cel puţin două etape, aceste corecturi ar reprezenta o ultimă revizuire, pentru o eventuală publicare. Lucrul reiese şi din adăugirea la titlul iniţial a cuvintelor *dove si narrano molti successi strani e curiosi.*

A fost tradusă în limba română de Alexandrina Istrătescu *Starea nouă şi adevărată a Valahiei, a călătoriei făcută în anul 1632 pînă la 1639 în Tartaria Circasia Abassa şi Mengrelia unde se povestesc multe întîmplări stranii şi curioase, tradus din limba italiană,* Chişinău, 1933.

NOUĂ ŞI ADEVĂRATĂ POVESTIRE[1] A CĂLĂTORIEI FĂCUTE DE NICCOLÒ BARSI DIN LUCCA, DIN ANUL 1632 PÎNĂ ÎN 1639, ÎN ŢINUTURILE TĂTARILOR, CERCHEZILOR ŞI ABBAZILOR ŞI ÎN MINGRELIA[2], ÎN CARE SE POVESTESC MULTE ÎNTÎMPLĂRI STRANII ŞI CIUDATE DATE LA LUMINĂ

p. 295

1633—1639

[Autorul se opreşte 15 zile la Cameniţa pentru a-şi face rost de o ceată mai numeroasă de tovarăşi de drum, pe care o credea necesară întrucît avea să pătrundă într-o ţară „aparţinînd sultanului" şi pentru că se temea şi de moldoveni pe baza unor zvonuri destul de neprecise.]

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de C. C. Giurescu în „Mélanges de l'école roumaine en France", 1925, I, pp. 295—330.

[2] În Georgia (Gruzia).

p. 296 ... Avînd deci o tovărăşie de drum de 40 şi mai bine de care, am plecat spre rîul Nistru la cincisprezece mile italiene de sus pomenita cetate Camenița. Acest rîu desparte țara panilor poloni de aceea a Sultanului şi de fiecare parte se găseşte cîte o cetățuie bine întărită. De partea polonilor rîul amintit e dominat de un orăşel cu o cetățuie numită Zwaniec. De cealaltă parte, adică din spre turci, e dominat de un castel[3] puternic, construit de italieni. Acesta este înconjurat de şanțuri cu apă, şi fiind <ca>. într-o insulă nu se poate ajunge în el decît printr-un pod ce se ridică şi se lasă. În fața acestui castel este un deal pe a cărui coastă se află un orăşel numit Hotin; locuitorii acestuia măcar că turcii sînt stăpîni aici, sînt cu toții moldoveni schismatici[4].

După ce am adăpat şi hrănit caii acolo, am străbătut trei mile italiene şi am ajuns într-o foarte frumoasă cîmpie, unde regele Poloniei[5] a cîştigat acum douăzeci de ani acea mult vestită victorie asupra sultanului turcilor. Urmîndu-mi drumul tot peste cîmpii şi peste dealuri am mai aflat încă p. 297 țestele // descărnate şi despuiate rămase <acolo> de pe urma acelui război. Ajunşi într-un sat numit Rădăuți[6], aşezat pe malul rîului Prut, am dormit noaptea pe malul acelui rîu, fiind obiceiul în această țară în timpul verii să se doarmă afară. Am umblat toată ziua următoare tot peste cîmpii şi peste dealuri treizeci de mile, fără a da de vreo casă, şi am fost nevoit să dorm şi a doua noapte pe malul aceluiaşi rîu, tot mereu cu teama tîlharilor de care această țară este plină[7]. S-ar părea că toți se nasc cu această aplecare spre hoție. În sfîrşit, mergînd a doua zi, cam 15 mile, am sosit într-un orăşel numit Ştefăneşti, şi fiind obosit, m-am odihnit aici o zi întreagă. Ziua următoare, am mers tot dealungul acelui rîu Prut, fără a afla vreo locuință. De abia seara tîrziu am ajuns într-un sat numit Tabăra, zis astfel pentru că atunci cînd sultanul a purtat război cu polonii <cum am arătat mai sus> şi-a aşezat acolo corturile, iar în limba turcă lagărul unde stau soldații cînd sînt cantonați în vreun loc se numeşte „tabor". Acest sat se află pe rîul Prut. Obosit de drum şi înfricoşat şi de gîndul ucigaşilor (!) m-am odihnit aici noaptea cum am putut şi eu, făcîndu-mi din haine un fel p. 298 de saltea şi pernă, şi dimineața, cu noaptea în cap am plecat // spre Iaşi, reşedința domnului Moldovei, oraş foarte mare şi negustoresc, fiind schele[8]

---

[3] *Castello* (aici, în sens de cetate).

[4] Ortodocşi.

[5] Vladislav al IV-lea, participant la războiul Hotinului, asediat în 1621, de Osman al II-lea (1618—1622).

[6] *Radauz* satul de pe Prut nelipsit din itinerarul solilor poloni ce se îndreptau spre Dunăre. Cum localitățile menționate reapar foarte des în volumul de față, nu le mai trecem în notă, ele putînd fi găsite în indice.

[7] Afirmație gratuită neconfirmată de experiența călătorului.

[8] *Scala.* Loc de oprire obligatoriu, unde negustorii trebuiau să-şi expună mărfurile de vînzare, neîngăduindu-li-se altminteri tranzitul prin țară.

pe drumul ce duce din Polonia spre Constantinopol. Acest oraş este aşezat jumătate în şes, iar cealaltă jumătate pe coasta unui deal; nu are însă ziduri; numai palatul domnului este înconjurat de o parte cu ziduri şi de cealaltă parte este închis cu bîrne îmbucate unele într-altele. Lîngă palat este un lac prea frumos, bogat în peştii cei mai gustoşi, dar nimeni nu are voie să pescuiască fără învoirea anume a domnului. În faţa palatului, pe celălalt mal al lacului, se află o mîndră mănăstire de călugări din ordinul Sf. Vasile, dar schismatici; numită Galata[9]. Locuinţele oraşului, foarte puţine la număr sînt toate din pămînt, însă cea mai mare parte din ele sînt făcute din bîrne îmbucate unele într-altele. Peste ele se aşterne lut amestecat cu pleavă, cu băligar de cal şi cu apă. După ce se usucă acest material se ia var şi se albesc aceste case ca şi cum ar fi nu din pămînt ci de zid, datorită cărui fapt cine nu se pricepe, ia uşor drept piatră ceea ce de fapt nu e decît lut. Aceste case ei şi le împodobesc cu pridvoare şi balcoane ieşite în afară, pentru a putea sta în timpul verii la răcoare, şi le acoperă de cele mai multe ori cu paie. Numai casele boierilor şi cea a domnului sînt acoperite cu şindrilă. Toate sînt izolate una de alta şi fiecare din ele îşi are ograda sa cu grajduri pentru vite. Numai bisericile şi palatul domnului sînt de zid. Catolicii au o bisericuţă ţinută ba de călugări dominicani ba de // franciscani. În acest oraş locuiesc moldoveni, greci, armeni, turci, francezi, poloni, unguri, ruşi, italieni şi alţii de toate neamurile, însă cei mai mulţi din ei sînt turci (!)[10] şi schismatici. În vecinătatea oraşului sînt multe vii şi fîntîni cu apă bună şi rece; apa din oraş fiind toată sărată. Ia seama însă, cititorule, că în această ţară, măcar că aparţine sultanului, sînt multe biserici catolice. În oraşul Cotnari sînt trei; în oraşul Suceava, două; la Baia, una; la Piatra Neamţ, una; la Bacău, două; Aici îşi are reşedinţa sa episcopul catolic[11], care acum este un dominican — şi la Trotuş[12], una. În toate aceste oraşe locuiesc moldoveni schismatici, precum şi germani şi unguri, catolici şi aici este graniţa spre Transilvania. Mai e şi oraşul Roman numit astfel de la Roma (!), primii întemeietori ai acestuia fiind romanii. Acest oraş este aşezat lîngă un rîu numit Moldova. Locuitorii sînt toţi moldoveni şi armeni schismatici, afară de şapte case de catolici de-ai noştri. La cinci mile depărtare de acest oraş am văzut cinci sate[13] toate de unguri catolici şi în acestea se găsesc două biserici, în care slujeşte un călugăr dominican. Aşa dar, după ce am plecat din Iaşi (unde, // după cum am spus m-am oprit cîteva zile) m-am îndreptat spre un alt oraş numit Huşi, unde nu numai că am găsit o sută de case de catolici şi un călugăr dominican, care era duhovnicul lor,

p. 299

p. 300

[9] Ctitoria lui Petru Şchiopul.
[10] Afirmaţie greşită ca toată prezentarea populaţiei din Iaşi.
[11] Ioan Battista Zamoyski, dominican, episcop de Bacău, numit la 8/18 iulie 1633.
[12] *Tattaruscia* = Tîrgul Trotuş.
[13] Adică Tămăşani, Adjudeni, Săbăoani, Lecuşeni şi Solonţ.

dar am aflat și un obicei, cel mai frumos pe care l-am întîlnit în toate părțile lumii pe unde am fost. Obișnuiesc <oamenii> în acest oraș, și în tot restul țării, să dea de mîncare și loc de adăpost tuturor străinilor fără nici o plată; dar cine vrea să bea vin sau bere trebuie s-o plătească. Mai obișnuiesc de asemenea ca în timpul sărbătorilor lor[14], să așeze mese în jurul bisericii, și aici să dea de mîncare și de băut fără plată oricui, fie străin fie localnic. Cînd bărbații se întîlnesc cu femeile[15], obișnuiesc să se sărute unii cu alții, atît bărbații tineri și bătrîni cît și fetele, femeile măritate și văduvele. Obișnuiesc de asemenea, la nunți să întindă mese timp de trei zile și trei nopți în șir, în care timp nu fac altceva decît să bea, să joace, să cînte din instrumente și din gură; numai mireasa în prima zi nu mănîncă, ci doar trebuie să stea la joc cu fața acoperită pînă noaptea, astfel încît nici măcar mirele nu o poate vedea pînă la miezul nopții, cînd pleacă împreună să desăvîrșească legătura căsătoriei. Cînd merg mirii la biserică să se căsătorească, mireasa stă îngenunchiată înaintea altarului, cu fața acoperită, iar bărbatul în picioare, cu căciula în cap.

p. 301 După terminarea ceremoniei // ies din biserică, însoțiți de rude, care merg pe jos, cîntînd din diferite instrumente înaintea trăsurii în care este dusă mireasa, și aceasta în fiecare piață trebuie să coboare și să joace[16] cu toți cei care o poftesc. Cînd mireasa este dintr-alt loc, atunci ceilalți (= rudele celelalte) merg călare. Cînd ajung la casa miresei, încep din nou jocurile și bătrînii ca și tinerii joacă cu mireasa. Apoi fiecare se așează la masă, unde sînt serviți de stăpînii casei, și în ziua dintîi servește și mirele la masă. Cînd trece un străin pe acolo, dacă-l văd, îl poftesc să bea și dacă acela refuză, îl iau pe sus și îl duc în casă, unde îi dau să bea pînă îl îmbată (socotind că este o mare rușine ca un străin să plece de la ei fără să se fi îmbătat); iar acesta blesteamă apoi și înjură pe stăpînul casei care l-a poftit, în loc să-i mulțumească.

Deoarece cred că oricine va citi această povestire a călătoriei mele va fi curios să cunoască felul în care obișnuiesc aceste popoare să joace și din ce instrumente le place să cînte, precum și alte amănunte, m-am gîndit să descriu pe scurt toate obiceiurile lor.

Așadar moldovenii și toți locuitorii acestei țări, cînd vor să joace își pun cizme cu <un fel de> potcoave de fier[17] în picioare, și atît bărbații cît și femeile le poartă de felurite culori. Femeile însă au potcoave de acestea *mai înalte decît* bărbații, și cînd vor // să înceapă jocul, se cîntă mai întîi

p. 302

---

[14] Adică la hramul bisericii, cînd se face pomenirea ctitorilor.

[15] Am crede că este o confuzie. Dacă autorul se referă la țărani, există reguli destul de stricte potrivit cărora cei mai tineri sărută mîna celor mai bătrîni, iar femeile pe a bărbaților lor. La nunți, bineînțeles, rudele mirilor se sărută între ele. Dar totul corespunde unui ceremonial dictat de împrejurare.

[16] *In ballo.*

[17] *Li stivali con li ferri.*

din diferite instrumente ca viori, cimpoaie[18], fluiere, tobe, lăută cu trei coarde. Apoi se prind de mînă tot cîte un bărbat cu cîte o femeie, într-un şir lung, săltînd mereu, strigînd şi bătîndu-şi picioarele unul de altul. După ce au săltat cîtăva vreme se strîng cu toţii împreună într-un cerc şi saltă ca mai înainte.

Cînd moare cineva, ei obişnuiesc să-l ţină în casă timp de trei zile, mai ales dacă vremea este rece şi este iarnă. În aceste trei zile ei nu fac altceva decît că dau de mîncare săracilor şi călătorilor, cîntînd mereu din instrumentele pomenite mai sus în jurul năsăliei sau sicriului celui mort. După împlinirea celor trei zile, îl duc la cimitirul de lîngă biserică, trăgînd clopotele, cu preotul lîngă ei, cu mulţi bărbaţi şi femei care merg despletite[19], bocind cu glas tare şi zmulgîndu-şi părul. După ce l-au băgat pe mort în mormînt — care este o simplă groapă săpată în pămînt — şi l-au acoperit cu acel pămînt, se întorc acasă. Aici se face din nou praznic cu bărbaţi şi femei, cu bogaţi şi săraci, cu oameni de toate neamurile, şi cheamă pe preot să blagoslovească masa. La această masă nu mănîncă altceva decît peşte, şi spun că fac acest lucru pentru a arăta pedepsire trupului, şi de durere după cel mort; dar beau totuşi vin şi bere. Mai obişnuiesc de asemenea ca atunci cînd se . . .[20] sau se taie capul vreunuia, să-l lase să zacă timp de trei zile pe pămîntul <gol> şi fiecare cînd trece pune bani pe trupul mortului, şi cu aceşti bani este înmormîntat. p. 303

În oraşul Suceava, amintit mai sus, se păstrează capul unui sfînt, numit Sf. Ioan [cel Nou]; acesta este nevătămat şi se găseşte într-o biserică[21] a părinţilor <din tagma> Sf. Vasile[22] care sînt însă schismatici. Ziua acestui sfînt se sărbătoreşte la Rusalii, cînd — pe lîngă deschiderea unui iarmaroc foarte bogat, care ţine opt zile în şir, la care vine <lume> din toată ţara şi la care tinerii, ca să cîştige bani, fac fel de fel de lupte cu spada — mai merge şi domnul cu întreaga sa curte, de cel puţin 2 000 de oameni, toţi călări, şi mulţi alţii în carete. După el vine doamna cu însoţitoarele ei şi cu alte boieroaice care o întovărăşesc în mare număr.

Şi acum vreau ca să ştii cititorule, că atunci cînd domnul[23] se duce la vreo serbare oarecare sau la plimbare, obişnuieşte să meargă cu mare alai. Patru companii de archebuzieri îl însoţesc, şi fiecare <din ele> este alcătuită din 150 de oameni. După aceştia vin tot atîţia, purtînd numai arcuri şi săgeţi şi cu spada la şold. Înaintea Domnului merg copiii şi steagurile,

---

[18] *Sordelline.*
[19] *Scompigliate* (=Scapigliate).
[20] Lacună în text.
[21] = Biserica Sf. Gheorghe.
[22] Denumire pe care o dau catolicii călugărilor ortodocşi.
[23] Este vorba de domn în general. Deşi unele amănunte din descrierea alaiului domnesc şi a străşniciei domnului s-ar potrivi destul de bine cu Vasile Lupu, ele aparţin anului 1633, după aprecierea editorului, iar Vasile Lupu a obţinut domnia în 1634.

cu surle şi trîmbiţe, iar după aceştia urmează o gardă de 150 de turci, apoi vin toţi boierii <cuvînt> care în limba lor înseamnă „seniori“, — după boieri merge marele logofăt[24] purtînd în mînă un buzdugan de aur curat; după el sînt duşi de căpăstru // 12 cai turceşti cu şeile şi cu tot harnaşamentul lucrat după moda turcească, şi toţi împodobiţi cu mărgăritare, cu aur şi cu tot felul de nestemate. După toţi aceştia urmează domnul singur, îmbrăcat după moda turcească, numai în mătase fără broderii de aur şi purtînd pe cap un calpac după moda turcilor, cu un surguci de nestemate la mijloc peste un mănunchi de pene nespus de frumoase. El călăreşte pe un cal turcesc, cu harnaşamentul împodobit cu aur şi pietre scumpe; frîul este bătut aproape tot cu peruzele, diamante şi rubine, de asemenea fruntarul poartă o tufă de pene prinse cu un giuvaer tot de mare preţ. După domn vine careta lui, aurită toată cu tapiţeria brodată peste tot cu aur, în afară de acoperămîntul de sus[25] care este dintr-un postav foarte ales roşu şi turchez şi trasă de şase cai turceşti; după ea urmează garda de tătari în număr de 150. Şi în toate oraşele pe unde trece <domnul> se trag clopotele. Şi fiindcă odată un preot schismatic nu a tras la timp clopotele, domnul a poruncit ca de îndată să i se radă barba, lucru de mare ocară în ţara aceasta, pentru care lucru bietul preot s-ar fi lăsat mai curînd bătut decît să i se radă barba[26].

p. 304

p. 305

Preoţii lor sînt însuraţi, după cum este obiceiul la ortodocşi, dar sînt aşa de săraci, încît pentru a trăi, trebuie să iasă împreună cu soţia la arat şi la săpat şi să meargă la tăiat lemne, pe care să le vîndă[27] în piaţă în timpul tîrgului şi astfel să se poată ajunge. Dacă le moare soţia dintîi, ei nu se mai pot însura a doua oară. Femeile lor se cunosc şi se deosebesc de femeile noastre catolice prin aceea că ale noastre nu poartă cercei, pe cînd moldovencele da. Nu obişnuiesc să se spovedească decît în pragul morţii şi nu mărturisesc la spovedanie decît că au furat sau au ucis; celelalte fapte nu le socotesc ei drept păcate. De Paşte iau puţină anafură şi cei ce iau această anafură au postit postul de patruzeci de zile mai înainte, în care

[24] *Gran cancelliero.*

[25] *Cielo.*

[26] Urmează mai multe fraze care au fost şterse în text, din care şi aceasta „Belşugul acestei ţări este un lucru minunat, ea fiind bogată în orice fel de vite, ca boi, cai, oi şi alte animale, grîne în abundenţă, păsări de toate felurile“. În schimb autorul nu renunţă la aprecieri defavorabile moldovenilor pe care îi declară — după zvonuri şi sugestii culese în Polonia — fricoşi (!) tîlhari (!) şi buni doar la plugărie (?) Este, desigur, un ecou al atitudinii panilor poloni faţă de ţărănime şi, poate chiar mai precis, de ţărănimea ortodoxă, atît de asemănătoare cu cea exploatată de ei în Ucraina. Nu este fără interes amănuntul că în Moldova toate informaţiile i-au fost date de vicarul episcopului polon, dominicanul Hiacint (Giacinto) din Osimo, care avea să mai rămînă în ţară mai bine de 15 ani şi să rămînă de pomină.

[27] Altă frază ştearsă în paragraful precedent „Pentru a se putea înlesni se duc împreună cu soţiile lor să are cîmpul şi să taie lemne şi apoi le duc la tîrg ca să le vîndă“.

timp nu mănîncă altceva decît pîine şi legume, fără untdelemn; nu mănîncă nici peşte, ci numai icre şi spun că morunul[28] şi icrele nu sînt peşte. Mănîncă sîmbăta carne după obiceiul grecesc şi în vinerea de după Paşte[29] şi urmează astfel timp de cîteva săptămîni, dar apoi postesc şi vinerea şi nu mănîncă decît peşte.

Cînd vreunuia nu-i place soţia sa, fie că ea este urîtă, sau că el nu are tragere de inimă sau // dragoste pentru ea, chiar dacă ar avea copil cu ea, atunci ia o vacă şi o dăruieşte mitropolitului, (adică în limba lor arhiepiscopului). Acela le dă amîndorora voie să se poată căsători de al doilea cu cine le este pe plac[30] — numai să nu fie dintre catolici, care nici ei nu se pot căsători cu aceşti moldoveni[31] după cum vrem să-i numim. Şi să ştii cititorule, că pe vremea domnilor de odinioară, dacă un moldovean s-ar fi căsătorit cu o catolică sau un catolic s-ar fi însurat cu o moldoveancă, domnul îndată poruncea să i se pună pe cap un cerc de aramă înroşit în foc şi deci îl omora în felul acesta[32].

p. 306

Domnul ascultă păsurile şi stă la judecată — ceea ce în limba lor se arată spunînd că „ţine divan", pe care el îl ţine într-o sală foarte mare din palatul său, el şezînd pe un scaun aurit ce se află pe o treaptă mai înaltă a podelii[33].

Şi cînd este vreunul învinuit de furt sau de vreo altă făptuire rea, domnul întreabă pe pîrîş dacă are martori, şi dacă acela spune că da, şi îi aduce înaintea Domnului, îndată pîrîtul este apucat, i se scot călţunii înaintea domnului din a cărui poruncă i se dau o sută şi mai bine de lovituri, după cum porunceşte domnul.

Acest obicei îl au de asemenea turcii şi cînd vreunul fură copii creştini şi-i vinde la turci[34], îndată ce s-a dovedit furtul cu ajutorul martorilor (cum am arătat mai sus), domnul porunceşte să i se frîngă toate oasele pînă ce moare ca vai de el.

---

[28] *La morona.*

[29] În săptămîná luminată, ortodocşii sînt scutiţi de post.

[30] Nu este lipsită de savoare confruntarea acestor critici provenind negreşit de la faimosul Giacinto de Osimo, cu descrierea propriei activităţi a acestuia. Vezi declaraţiile lui Bakšić („Dipl. Ital.", IV 108—110), Bandini (*op. cit.*, 11 p. 310) precum şi caracterizarea lui de către Antonio de Via (*ibidem*) drept „cel mai mare ticălos şi cel mai nemernic de sub bolta cerească". Vicarul pusese un tarif pentru oficierea botezurilor şi căsătoriilor. Se lăsa mituit cu cîte un cal pentru a hirotoni oameni însuraţi sau suferind de infirmităţi care îi făceau inapţi pentru preoţie şi se deda la acte de brutalitate ce scandalizau şi pe catolici, şi pe ortodocşi.

[31] *Valachi.*

[32] Afirmaţie fantezistă. Este poate un ecou al unor legende în legătură cu Ştefăniţă Rareş, care a prigonit elementele neortodoxe.

[33] *Sovra una sedia mezzo a oro sopra d'una loggia.*

[34] Speţă penală ce pare imaginară şi care este pomenită aici doar pentru a arăta puterea probei cu martori, aducînd şi un element mai senzaţional.

Moldovenii[35] se îmbracă la fel ca turcii de care se deosebesc numai p. 307 prin faptul că aceştia poartă un ciuf de // păr, care porneşte din creştetul capului şi pe frunte este lat de vreo trei degete. Femeile după cum am spus umblă cu faţa descoperită, pe cînd turcoaicele umblă cu faţa mereu acoperită.

Cînd cheamă la liturghie, ei obişnuiesc să bată mai întîi într-o tăblie de fier[36] şi apoi trag clopotele cum fac şi catolicii. Mai au un obicei, dacă un catolic se face moldovean, adică schismatic, ei îl botează din nou, spunînd că ceea ce a primit mai înainte nu era botez adevărat. Iar dacă unul dintre aceştia s-ar declara <apoi> catolic adevărat, şi domnul ar pune mîna pe el, atunci ar pune îndată să-l ardă de viu. Cînd aşa dar se întîmpla acest lucru[37], atunci ei fug îndată în Polonia.

Domnul fiind dator să dea 300 000 de reali[38] tribut Sultanului, împreună cu alte daruri, caută să-i scoată de la supuşii săi, încărcîndu-i cu dări foarte mari. În acest scop a hotărît ca fiecare să fie obligat să-i dea zeciuiala, cum ar fi de pildă din zece cai unul, din zece oi una, din zece boi unul, şi s-a ajuns atît de departe că vrea zeciuiala pînă şi de la varză.

Nimeni[39], fie tîrgoveţ[40], fie ţăran, nu poate spune: „Acest loc este al meu şi acesta este al tău"; ci doar la vremea semănatului, toţi tîrgoveţii ies la cîmp şi şoltuzul [soltuz] (ceea ce înseamnă judele) împreună cu pîrgarii [pregari] (care însemnează cei aleşi <ca sfetnici orăşeneşti> sau sindicii) p. 308 împart ogoarele şi după cît este numărul sufletelor dintr-o // casă, dau şi ogoarele: dacă sînt opt suflete dau opt ogoare; dacă sînt zece dau acelaşi număr de ogoare. Acestea sînt atît de multe încît niciodată nu pot fi semănate toate, ci doi ani se seamănă într-o parte şi doi ani se schimbă ogorul într-alta. La ei ţăranii sînt ca şi robii, deoarece de fiecare dată cînd îi cheamă stăpînul la lucru, fie că ar fi sănătoşi ori bolnavi, ei sînt datori să asculte de el . . .

În această provincie se mai găseşte un orăşel numit Siret[41], despre care

---

35 Afirmaţie mult prea generală, întrucît portul ţăranilor nu semăna cu al turcilor! Probabil că este vorba de portul marilor boieri cu haine bogate din stofe de fir şi cu blănuri scumpe nelipsite nici la Stambul.

36 *Toaca.*

37 Trecerea la catolicism a unor ortodocşi. Izvoarele nu pomenesc de asemenea arderi pe rug, ci doar de fuga unor atare apostaţi. De observat că exemplul de trecere la catolicism a unui ortodox se referă aici la un fost catolic convertit la ortodoxie. În această epocă nu aflăm exemple de ortodocşi adevăraţi trecuţi la catolicism.

38 Monedă spaniolă de argint.

39 Se trece aici la alt subiect, acela al împărţirii ogoarelor.

40 Aceşti tîrgoveţi (?) care ies la cîmp, oferă oarecare prilej de îndoială.

41 *Saretto.* Substanţa celor ce urmează se regăseşte şi în darea de seamă a misionarului Bonnicio de prin 1632 şi — cu unele amplificări — şi la Bandini (*Codex*, pp. 249—250). La toţi aceştia se află aceeaşi legătură între „minunea" de la Siret şi persecuţiile lui „Belikine".

nu v-am pomenit mai sus. Cînd această ţară aparţinea polonilor (!)[42], acesta era unul din oraşele frumoase pe care le aveau ei. Aici se afla o mănăstire foarte frumoasă a călugărilor dominicani, unde stătea şi episcopul oraşului, din acelaşi ordin. În incinta mănăstirii era o fîntînă în care orişicine se spăla în noaptea Sf. Ioan Botezătorul[43] se vindeca de orice boală. Venind după cîtva timp un domn numit Ioan Bap<tista> Bellichini[44], duşman al religiei catolice, acesta a dărîmat acea mănăstire şi a gonit pe toţi călugării împreună cu episcopul <lor> şi de atunci încoace fîntîna şi-a pierdut acea putere minunată. Astăzi locuiesc în acest oraş armeni şi moldoveni, şi eu am vorbit cu mulţi dintre ei şi mi-au spus că dacă se spală // acum în (p. 309) această fîntînă în acea noapte a Sf. Ioan, măcar că nu recapătă vechea sănătate, ei simt totuşi o mare uşurare. În apropierea acestui oraş se găsesc pîrae foarte frumoase şi munţi înalţi acoperiţi de păduri dese. Lîngă hotarul cu Ungaria[45] se află un orăşel numit Trotuş[46], de unde se scot pietre de sare. Cînd cineva făptuieşte vreo nelegiuire, pentru care nu merită pedeapsa cu moartea, este trimis pe trei ani sau <şi> pe viaţă în acest orăşel, pentru ca să muncească la scoaterea sării. Ţara este bogată în vaci prea frumoase precum şi cai, de care se slujesc toţi nobilii poloni precum şi tătarii pentru incursiunile lor. După ce am străbătut astfel întreaga ţară, m-am întors la Iaşi şi m-am oprit acolo în aşteptarea caravanei, la un călugăr dominican, vicar general al domnului episcop al provinciei Moldovei, care fiind italian din oraşul Osimo[47], m-a primit bucuros. Într-o zi stînd de vorbă cu cîţiva moldoveni şi peroţi[48] (!) şi auzind cum rostesc cîteva cuvinte latine, şi chiar italiene, am rugat pe acel părinte vicar să fie bun şi să-mi spună cum se face că acea limbă se aseamănă la anumite cuvinte cu a noastră. El mi-a răspuns cu multă bunăvoinţă, spunînd: „Află că această ţară, fiind aproape cu totul lipsită de locuitori în vechime şi aflîndu-se numai în spre rîul Prut // cîţiva ruşi, împăraţii romani cînd voiau să-i pedepsească pe (p. 310) romani, îi trimiteau în surghiun în această ţară[49]. Iar ei văzînd că ţara este

---

[42] Nu este exclus ca aceste noţiuni greşite să-i fi fost comunicate de Giacinto de curînd venit din Polonia şi pe care Barsi îl vede atît la trecerea sa prin Iaşi, cît şi la sfîrşitul călătoriei sale de întoarcere, la Ciubărciu.

[43] La 24 iunie, care coincide aproape cu solstiţiul de vară, cînd în Occident se practică unele rituri străvechi păgîne, ca de pildă a sări peste focuri aprinse anume.

[44] Ştefăniţă Rareş. Numele de Ioan Baptista, ce i se dă *aici*, se datoreşte unei repetiţii a numelui din fraza precedentă.

[45] Adică Transilvania.

[46] Corespunde la Tîrgul Ocna.

[47] Giacinto Franceschi de Osimo, vicarul episcopului polon absenteist Ioan Batista Zamoyski. Vezi mai sus, n. 30.

[48] *Vallachi e Perotti* (?). — Cumva = *parrocci* (preoţi)?

[49] Este legenda pusă în circulaţie de Enea Silviu Piccolomini, cum că românii s-ar trage din exilaţii romani, care preluată de diferite cronici polone a trecut şi la cronicarii moldoveni.

foarte roditoare (cu toate că era puţin locuită) au început să lucreze pămîntul şi au îndrăgit atît de mult această ţară, încît fiind rechemaţi din surghiun n-au mai vrut niciodată să plece şi să se întoarcă în Italia. Avînd de-aface cu ruşi, cu tătari, cu transilvani, cu greci şi cu turci şi cu alte popoare, care ajungeau pe meleagurile acestea, ei şi-au stricat limba lor italiană şi şi-au alcătuit o alta care este o chintesenţă a tuturor limbilor amintite mai sus. Şi de aceea vedeţi voi că au unele cuvinte turceşti, altele armeneşti, altele greceşti şi altele italieneşti. De aici se trage faptul că primul oraş în care au început să locuiască împreună, ei l-au numit Roma, (!) deoarece au fost romani aceia care au întemeiat această ţară. Din această cauză ei înşişi se bucură să fie numiţi romani"[50].

Adunîndu-se destui tovarăşi de drum am părăsit Iaşul şi, după ce am umblat vreo zece mile, făcîndu-se noapte, ne-am oprit lîngă un lac. În dimineaţa următoare, după ce ne-am pregătit toate armele noastre, ca pistoale şi archebuze — deoarece trebuia să trecem în acea zi printr-o pădure foarte deasă[51], — am pornit la drum punînd carele înainte şi lumea mai slabă la mijloc, iar noi ceilalţi mergeam pe lîngă care, trăgînd mereu din archebuze pentru a înfricoşa pe tîlhari şi a-i face să creadă că sîntem mai mulţi decît
p. 311 eram în adevăr. Cînd am ajuns la jumătatea // pădurii, ne-am întîlnit cu patru oameni care fugeau cît puteau, spunînd că au căzut în mîinile tîlharilor care le-au furat toate carele; dar noi îmbărbătîndu-i i-am însoţit, trăgînd mereu din archebuze. Cînd tîlharii au auzit atîtea împuşcături de archebuze şi au văzut fum s-au înfricoşat, părăsind carele şi s-au pus pe fugă. Am trecut în cele din urmă de această pădure cu ajutorul Domnului Nostru şi a prea Sf. sale Maici, fără să ne odihnim nici un pic, temîndu-ne ca acei tîlhari să nu se mai adune în număr mai mare şi să ne atace; dar nu am mai întîlnit pe nici unii, şi seara am sosit cu toţii frînţi de oboseală, într-un orăşel numit Vaslui. Nu am văzut aici nimic vrednic a fi amintit, numai că locuiesc vreo 11 familii de catolici unguri, care însă nu au biserică. Am cumpărat pîine şi alte provizii, şi în aceeaşi seară am ieşit din oraş şi străbătînd o milă italiană am ajuns la o apă, unde întremîndu-ne cîtva, ne-am odihnit toată noaptea. Am călătorit a doua zi tot timpul pînă am ajuns seara într-un alt orăşel, numit Bîrlad, unde se găsesc 15 case de catolici cu o bisericuţă dar nu au preot. După ce ne-am venit în fire am călătorit timp de trei zile fără încetare şi am ajuns în oraşul Galaţi, loc foarte frumos, aşezat pe malul fluviului Dunărea, pe care se aduc pînă în acest oraş prea frumoase mărfuri din Constantinopol şi Trapezunt, iar din acest oraş se
p. 312 vinde unt şi brînză. Aici locuiesc // moldoveni, turci, greci, unguri. Catolicii

---

[50] *Romani* (adică: români). Oraşul „Roma" este Roman!
[51] Probabil pădurea de la Scînteia, de care se înfiorau încă înainte de a trece, solii poloni.

au o bisericuţă[52]. Se găseşte peşte din belşug[53], morun, icre negre, nisetri şi crapi[54]. Ne-am oprit puţin pentru a ne odihni caii şi apoi am ieşit din oraş.

Mergînd o cale de cinci mile am dat din nou de rîul Prut şi, trecîndu-l cu luntrea, am văzut lîngă malul celălalt vreo 15 oameni traşi în ţeapă. (Mărturisesc, cititorule, că nu mică mi-a fost spaima). Totuşi, încrezîndu-mă în prea fericita Fecioară, am mers murmurîndu-mi în gînd rugăciunile rozariului.

Cu această teamă în suflet, am călătorit toată ziua fără a găsi nici un fel de locuinţe; seara în sfîrşit, am ajuns într-un sat de turci, numit Schinoasa[55]. Odată acolo, m-am dus seara să-l văd pe stăpînul satului, care m-a întrebat pe turceşte cine sînt şi încotro merg. I-am răspuns că eram un biet călător italian, care mergeam să văd curtea marelui han al tătarilor[56]. M-a poftit îndată într-o căsuţă a sa făcută din nuiele acoperite cu lut cum am arătat mai sus, şi care fusese făcută şi aşezată acolo anume pentru străini, nefiind obiceiul la ei în ţară ca să fie lăsate femeile în văzul lumii[57], iar dacă întîlnesc ele din întîmplare pe careva, stau cu faţa acoperită, de nu se pot vedea. A pus pe pămînt o masă făcută din piele şi m-a poftit să şed jos pe nişte perne, făcute anume de-mi venea să mor de oboseală de a sta cu picioarele încrucişate sub mine. Au fost aduse pe masă bucatele // făcute din carne de berbec, fiartă cu orez şi lapte şi mi s-a dat să beau apă. Stăpînul casei s-a aşezat şi el la masă, mă privea cu ochi buni. Ei nu folosesc nici feţe de masă, nici linguri, nici furculiţe. Cînd am văzut această spurcăciune m-am simţit scîrbit, şi am suspinat după deliciile Italiei şi traiul civilizat din regiunile noastre. După ce am cinat, au venit toţi oamenii cu copiii din sat să mă vadă ca pe o minune, şi toţi au rămas uimiţi de cum nu m-au omorît tătarii numiţi Nogai[58], căci acele meleaguri se află sub stăpînirea lor. Dimineaţa am mulţumit turcului care mi-a dat o călăuză să mă însoţească la Chilia. Plecînd aşadar din satul pomenit şi mergînd cale de zece mile, am dat de un loc foarte mare cu apă sărată, lîngă care acum trei ani şi jumătate[59], hanul tătarilor[60] a zdrobit armata lui Cantemir

p. 313

[52] Biserica Sf. fecioară.

[53] Toţi călătorii relevă acest fapt, cf. N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe, passim.* Cf. *Anuarul Institutului de istorie naţională,* II, p. 183; *Hurmuzaki,* XI, p. 116.

[54] *Morona, caviale, sturioni, carpium.*

[55] *Spinosa* = Schinoasa în Lăpuşna pe rîul Bîcul, la S—E de Chişinău.

[56] Gianibek Ghirai al II-lea, han al tătarilor din Crimeea (1627—1635).

[57] Nu prea apare legătura logică dintre cele două idei juxtapuse.

[58] *Noiyai.*

[59] Socotind anii din momentul redactării acestei dări de seamă din 1640, aşadar, prin 1636.

[60] Inaiet Ghirai (1635—1638). Privitor la Cantemir, mîrzac tătar ajuns în 1621 paşă de Silistra şi şeful unei formaţii puternice în Bugeac, sustrasă autorităţii hanului Crimeii, vezi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe,* p. 222 şi urm. Puterea lui a repre-

Paşa, deoarece acesta se răsculase împotriva lui. După ce am lăsat caii să mai răsufle am umblat pînă seara tot peste cîmpii, fără a da de vreo casă, şi tot mereu în primejdie de a fi omorît de tătarii care după acea luptă pomenită mai sus au rămas prin aceste locuri. Ajungînd în sfîrşit seara în oraşul Chilia, m-am dus să mă adăpostesc într-o casă a unor moldoveni, unde am fost foarte bine primit de toţi şi văzut cu ochi buni. //

p. 314 Acest oraş este aşezat pe malul Dunării care este numită de turci Duna [= Tuna] şi se găseşte la o depărtare de vreo şase mile de Marea Neagră. Este încins cu ziduri groase, cu turnuri mari şi puternice, şi înconjurat <cu apă>. La Dunăre se află o fortăreaţă sau un castel, cum vrem să-l numim, care domină partea dinspre mare cu tot întinsul cîmpiei. Locuitorii acestui oraş sînt foarte temători şi ţin multă pază la porţi, cu tunuri mari ca să nu lase să intre înăuntru nici un străin. Dar pentru ca aceştia să poată face negoţ cu mărfurile lor în afara acestui oraş, sînt multe suburbii cu prăvăliile lor, în care se vînd tot felul de mărfuri, ţinîndu-se aici tîrg în fiecare zi. La o milă depărtare se află cherhanaua cu tot felul de peşte la un preţ foarte ieftin: în deosebi morun şi somn, şi nu este dimineaţă în care să nu se găsească pe mal o mie două de moruni şi somni, pe care îndată îi sărează şi scot <şi> icre minunate. De aceea vin din Constantinopol, Polonia, Ungaria, Moldova şi alte ţări pentru a cumpăra peşte şi a-şi îndestula oraşele lor. Şi crede-mă, cititorule, că este aşa de ieftin, că de multe ori am cumpărat moruni din aceştia mari, în greutate de 30 de funţi unul, pentru suma de 4 aspri din moneda lor, care în monedă veneţiană ar face cît 4 „gazzette"[61].

Se mai găseşte din belşug şi vin şi untdelemn pe care-l aduc de la p. 315 Trapezunt. Locuitorii // oraşului sînt turci; în afara <oraşului>, în suburbii, locuiesc turci, tătari, greci şi moldoveni şi mai sînt de asemenea mulţi negustori ragusani, care se îndeletnicesc cu săratul morunului. Acest oraş are numai trei porţi, din care două dau spre suburbii şi una singură spre Dunăre. Am stat în acest oraş timp de 15 zile cu gîndul de a aştepta să se

---

zentat timp de 15 ani o primejdie permanentă pentru Ţara Românească, Moldova şi Transilvania, constituind, totodată, o ameninţare pentru poloni şi pentru hanul tătar, precum şi o problemă din cele mai spinoase pentru politica Porţii, care putea fi tîrîtă în războaie provocate de acţiunile anarhice ale tătarilor lui Cantemir. În 1622, 1624, 1626 se cere şi se făgăduieşte scoaterea tătarilor din Bugeac. La un moment dat lucrul este declarat ca şi înfăptuit. Dar, în 1627, Cantemir este folosit de turci contra cazacilor care îl sprijineau pe Mehmed Ghirai al III-lea, hanul Crimeii mazilit de Poartă. Acesta este zdrobit şi în locul său vine Gianibek al III-lea (1627—1635). Lucrurile însă se complică. Încă şi în 1633 polonii cereau îndepărtarea lui Cantemir. Curînd se încrucişează noile plîngeri ale polonilor cu reclamaţiile hanului nou, Inaiet Ghirai (1635—1638) şi cu informaţiile şi insinuările lui Vasile Lupu. În 1636 hanul porneşte contra lui Cantemir, care este părăsit de ai săi şi care sfîrşeşte tăiat de turci la Constantinopol. Bugeacul este devastat şi tătarii de acolo strămutaţi în Crimeea, dar foarte curînd reapar în Bugeac.

[61] *Gazzetta,* monedă veneţiană de argint, bătută în 1539.

iească unii tovarăşi de drum, dar nedînd de ei, am rugat pe stăpînul casei să-mi dea un însoţitor pînă la locul de găzduire unde aveam să rămîn în seara aceea. Împlinindu-mi-se-cererea am plecat <amîndoi>, călăuza şi cu mine la 3 ceasuri înainte de ziuă, şi înaintînd 15 mile italiene fără să întîlnesc nici o locuinţă, ci numai cîmp deschis, m-am oprit să odihnesc puţin caii şi să mă întremez cu ceva hrană. După ce am mîncat puţin, am apucat drumul ce duce spre un sat numit Arabath[62], nu fără mare teamă de a fi ucis în drum. Ajungînd seara în acel sat m-am dus să mă adăpostesc în casa unei bătrîne moldovence renegate. În acest sat se află o prea frumoasă întăritură ridicată de curînd dar nepusă în stare de apărare şi neînzestrată cu tunuri. Sînt multe mori de vînt şi multe fîntîni bune. În acest sat am regăsit pe un turc pe care-l cunoscusem şi pe care îl concediasem (?)[63] cu o lună înainte. Acesta m-a primit cu mari semne de bucurie oferind să cineze cu mine. Mi-a adus un miel întreg fript în cuptor şi rachiu, deoarece în acel loc nu se găsea vin. După cină m-a rugat foarte stăruitor să nu plec de acolo pînă ce nu voi avea tovarăşi de drum[64], această cale fiind foarte primejdioasă din cauza incursiunilor // pe care le fac tătarii prin acele ţinuturi şi cîmpii. Dar eu punîndu-mi nădejdea în prea fericita Fecioară, Stăpîna şi ocrotitoarea noastră, am vrut să plec cu orice preţ, ceea ce văzînd acel turc, mi-a dat drept călăuză pe propriul său fiu, înarmat cu arc şi săgeţi, poruncindu-i să mă însoţească şi să-mi fie de ajutor pînă cînd voi ajunge într-un loc sigur şi în afară de primejdie. p. 316

Am plecat, aşa dar dis de dimineaţă, şi mergînd opt mile tot pe cîmp deschis, am văzut venind asupra noastră opt oameni călări, foarte fioroşi la înfăţişare, după cît am putut să-mi dau seama din depărtare. Temîndu-mă să nu fie tătari, am început să trag cu pistoalele, îmbărbătîndu-mi[65] călăuza, care trăgea cu arcul; în timp ce aceia trăgeau şi ei în noi. Dar cînd au auzit detunăturile pistoalelor şi ale archebuzei pe care o aveam cu mine, înspăimîntîndu-se peste măsură, pentru că nu erau obişnuiţi cu aşa ceva, au luat-o la fugă. Iar eu m-am apucat iar să-mi urmez drumul prin acele cîmpii, mergînd toată ziua fără a întîlni nici oameni, şi nici vreo locuinţă pentru a mă putea adăposti în timpul nopţii, aşa că am fost nevoiţi să dormim pe cîmp şi a doua dimineaţă am pornit în zori la drum şi după ce am străbătut o bucată de vreo 15 mile, mi s-a părut că în depărtare, se văd nişte sate. Totuşi, temîndu-ne de tîlhari, am mers pînă seara şi am ajuns la un

---

[62] Neidentificat, poate cumva Cărăbăţeni pe Cogîlnic? Sau vreun Harabagi dispărut? Numele acesta este destul de frecvent în nordul Dobrogii, în care avem condiţii identice în vremea aceasta.

[63] *Gl'havevo data la liberta.*

[64] *Compagnia.*

[65] Este destul de curioasă această vitejie subită după spaima mărturisită în prima parte a călătoriei. Riscurile păreau totuşi mult mai mari acum.

oraş numit de latini Cetatea Albă, iar de turci Akkerman [Acrima]. Acest oraş este aşezat pe rîul Nistru numit de turci // Turla, care are o lărgime de 5 mile italiene şi se află la o depărtare de 4 mile de mare. Este un oraş cu viaţă negustorească bogată întărit cu ziduri şi cu şanţuri de jur împrejur şi are o cetăţuie cu multă artilerie aşezată pe malul acelui rîu. În acest oraş nu este lăsat să intre nici un străin, dacă nu este mahometan. Sînt două porţi, fiecare din ele îşi are podul său care se ridică şi se lasă. Aici este schelă de mărfuri[66] pe drumul spre Constantinopol, ţara tătărească, Trapezunt şi spre alte locuri. Am fost deci silit să locuiesc în afara oraşului, în suburbie, unde şed turcii, grecii, armenii, moldovenii şi alte neamuri. Acolo mai sînt şi mulţi robi ruşi şi poloni. Casele sînt unele de piatră, altele de lemn, unele de pămînt. În acest oraş turcii obişnuiesc să-şi înmormînteze morţii lîngă drum şi fiecăruia îi pun <la căpătîi> o piatră lungă în felul pietrelor de hotar. Pe mormintele fetelor pun cîteva steguleţe din pînză roşie sau verde. În aceste locuri au făcut multe fîntîni cu acoperişuri sprijinite pe stîlpi, de unde scot zilnic în timpul verii apă proaspătă, pentru ca să poată călătorii să se răcorească şi să se roage Dumnezeului lor pe care-l mărturisesc ei (ca fiind unul şi nu ca o treime) pentru morţii lor, ca să le dea pace şi odihnă. Şi deoarece în oraş apa este sărată, ei obişnuiesc de asemenea să ducă, de trei ori pe săptămînă, apă în toate părţile oraşului şi o împart tuturor în numele lui Dumnezeu. // Acel rîu pomenit mai sus, fiind aproape de mare şi vărsîndu-se în aceasta, cînd este furtună are apele sărate şi e plin de peşte, care se vinde pe un preţ de nimica în acele locuri. În fiecare dimineaţă, în afara oraşului, în suburbii se ţine tîrgul unde se vînd tot felul de lucruri. Am stat în acest oraş trei săptămîni, aşteptînd tovarăşi de drum, pentru a mă îmbarca. Ivindu-se prilejul <sosirii> unor corăbii care veniseră special pentru a transporta vreo 3 000 de turci în părţile Persiei, m-am îmbarcat împreună cu ei, şi avînd parte de un vînt prielnic, am sosit după patru zile în oraşul Sinope, aşezat la malul Mării Negre, în părţile Asiei, <anume> în Anatolia . . . etc. [După multe rătăciri Barsi ajunge în Crimeea . . . La Karasu, oraş al tătarilor crîmleni, se află şi moldoveni robiţi de aceştia.]

p. 317 · p. 318

ÎNTOARCEREA

1639

p. 319 . . . Acum, aşteptînd un prilej bun de a mă întoarce, Dumnezeu mi-a trimis un mare noroc, căci a sosit în acele părţi[67] un sol[68] al domnului Moldovei, care fusese în Circasia să caute o mireasă

[66] *Scala.*
[67] În Crimeea, la hanul tătar Behadir Ghirai (1638—1642).
[68] Marele postelnic Apostol Catargiu.

tînără şi frumoasă pentru domnul său. Acesta avînd învoire de la han a străbătut întreaga Circasie şi în cele din urmă a găsit o fată[69] de o frumuseţe neobişnuită. După ce a dat o mie de ducaţi tatălui, cinci sute mamei şi o mie hanului, a venit cu ea în oraşul Bagceserai, unde mă găseam şi eu. Cu învoirea hanului, am pornit <cu toţii> la 19 august din anul trecut, [1639] împreună cu 150 de tătari şi 60 de moldoveni către oraşul Oz[70].

[Urmează descrierea cetăţii Oz[71] şi povestirea incidentului provocat de paşa de Silistra[72], aflat acolo cu 8 000 de oameni pentru prevenirea unui p. 321 eventual atac al polonilor ce ridicau o cetăţuie mai sus pe Nipru, şi care încearcă să oprească din drum pe tînăra circasiană crezînd că aceasta ar fi musulmană.]

Acum după ce ne-am ospătat aici şi am luat // noi provizii, deoarece p. 322 aveam de străbătut iarăşi alte locuri pustii, am plecat din nou la drum. Am străbătut o întindere de 3 mile, am dat de un braţ de mare larg de o milă. Aici ne-am oprit pentru a <ne> odihni caii, deoarece, în toată acea zi ei nu mîncaseră nimic. Pe la orele 2 din noapte, a venit la sol chehaia[73] paşii de Silistra, pe care noi îl întîlnisem cu tabăra sub acea fortăreaţă, şi a cerut solului în numele stăpînului său, pe principesa circasiană. Solul i-a răspuns că el nu ar putea-o da, deoarece ea îi fusese încredinţată de către marele han, dar că va merge însuşi să vadă pentru care motiv stăpînul acestuia îi aduce această jignire. Chehaia s-a mulţumit cu acest răspuns. Aşa dar pe cînd se purtau aceste tocmeli ca să-l întoarcă din cale pe solul domnului Moldovei, acela chiar, care fusese trimis de marele han ca să meargă la susnumitul Domn, şi-a rînduit oamenii de luptă şi le-a poruncit să-l urmeze, zicînd că vrea mai bine să moară cu toţii decît să dea pe doamna aceasta în alte mîini decît cele ale domnului Moldovei, aceasta fiind porunca ce a dat-o Hanul. Chehaia, care era un om cuminte, i-a sfătuit să meargă trei sau patru dintre cei mai de seamă la paşă şi să-i spună ce au de spus. Au dat ascultare sfatului ce li s-a dat şi au plecat deci trimisul hanului, cu acela al domnului şi cu alţi patru mai de seamă. Sosind în faţa paşei l-au salutat şi acesta i-a întrebat unde este circasiana. Ei au răspuns că tînăra aceea este viitoarea soţie a domnului Moldovei şi că le fusese încredinţată de marele han. Turcul a întors vorba zicînd că un ghiaur (ceea ce înseamnă creştin) cum este domnul Moldovei, nu putea lua de soţie pe o musulmană. Ambasadorul a răspuns că circasiana era şi ea creştină şi că prin

---

[69] Ecaterina Cerkeza.

[70] *Oz-Kapu* = Oceakov.

[71] [Erau trei cetăţi făcute de turci pentru a tăia cazacilor accesul la mare.] In cea de sus nu putea pătrunde nici un străin, în cea de jos se făcea negoţ (se ţinea tîrg) şi puteau intra toţi locuitorii cetăţilor care erau turci şi cei din afară care erau români... !!

[72] Nasuh Husein paşazade (februarie 1638 — februarie, martie 1640).

[73] *Maggiorduomo.*

urmare încuscrirea era foarte potrivită. Turcul nu a voit să mai stea de vorbă şi a reţinut pe trimişi pînă dimineaţa, spunînd că el o vrea fie ce o fi pe circasiană, şi că el va trimite la han să vadă dacă cele ce au spus ei erau adevărate. Dimineaţa, trimişii s-au întors, au luat-o pe circasiană din trăsura în care stătea, şi au aşezat-o într-un car cu două roate, aflat lîngă locul unde mă odihneam eu, ascunzînd-o astfel pentru ca turcii să nu o poată găsi şi recunoaşte. Totuşi, după ce au căutat-o şi acolo unde poposeau locuitorii, deoarece nu o găsiseră unde erau moldovenii, deodată au văzut-o lîngă mine, împreună cu o altă tînără, dar roabă nu mai puţin frumoasă decît ea însăşi (= mireasa) şi cu un copilaş fratele acesteia, care şi el părea a fi odrasla unui zeu. Turcii s-au repezit şi au luat-o pentru a o duce la paşă, şi ea văzîndu-se prinsă, a început să plîngă amar împreună // cu copilul, care cu toate că era mic, ştia totuşi ce nenorocire era să te găseşti în mîinile necredincioşilor.

p. 324

[<Principesa> fiind dusă înaintea paşei, împreună cu roaba şi cu copilul, de aici încolo povestirea începe să împrumute un ton de roman. Paşa se îndrăgosteşte de logodnica lui Vasile Lupu „spunînd că este un om mort dacă ea nu-l ajută"! Descrierea frumoasei Ecaterina Cerkeza culminează cu formula „se părea că graţiile îşi făcuseră sălaş în făptura ei"! etc. Trimişii domnului îşi vestesc stăpînul cît şi pe han de cele întîmplate, iar domnul se plînge la Poartă. În răstimp paşa vrea să obţină de la prizoniera sa o mărturisire de credinţă mahometană, dar ea răspunde în chipul cel mai categoric, mîncînd cu ostentaţie carne de porc! — Barsi, neavînd alţi tovarăşi de drum, rămîne pe loc.]

...Aşadar după ce am rămas vreme de 15 zile împreună cu aceştia, pentru a nu mă expune a fi ucis călătorind singur, am ajuns în aşa mare strîmtoare că isprăvindu-se toate proviziile făcute mai înainte, nu aveam ce mînca, întrucît nu era în acea cetăţuie pîine destulă ca să ajungă la toţi...

...Am început deci să pescuim în acel rîu care era bogat în multe feluri de peşte, iar în loc de pîine mîncam pepeni, de care era plin tot ţinutul...

[Urmează descrierea corturilor paşei].

p. 327

...În acest timp // s-a întors trimisul care fusese expediat la han şi a adus scrisori către paşă cu ordinul hotărît să lase negreşit pe circasiană să plece, deoarece pe lîngă că era creştină, mai era şi trimisă din ordinul său. Dar turcul n-a vrut să asculte, şi cu toate că peste puţine zile a sosit celălalt trimis care fusese expediat la domnul Moldovei, aducînd cu sine trei mii de ducaţi, pe care i-a dat acelui paşă din partea Domnului cu rugămintea să dea drumul miresei sale, acesta nu a vrut totuşi să o trimită, dar a luat banii şi sosind în sfîrşit trimisului sultanului, care aducea cu sine ordinul lămurit sub pedeapsa pierderii vieţii de a lăsa pe circasiana să plece, ea fiind

vasala Sultanului, ca una ce avea drept mire pe domnul Moldovei, supusul său, îndrăgostitul pașă văzînd că nu mai are încotro, pentru a avea prilejul să o mai rețină pe lîngă sine măcar cîteva zile și să se bucure cel puțin să o mai poată vedea înaintea ochilor — dacă nu putea avea parte de ea ca soție — a spus că mai vrea încă 200 de ducați și că altminteri nu-i dă drumul. Și astfel sosind banii, în cele din urmă, după atîtea necazuri, am reușit să plecăm.

Fiind toți așadar pregătiți de plecare, m-am dus în casa unui moldovean — care sînt numeroși în acel oraș — și l-am rugat să-mi facă puțin pesmet pe cheltuiala mea întrucît trebuia să trec timp de trei săptămîni tot numai prin locuri pustii.

[Urmează plecarea din Oceakov la 6 septembrie și călătoria pînă la Nistru] //.

În urmă am ajuns la malul rîului Nistru, și cum acest fluviu — precum am mai spus mai înainte — este foarte lat, călătorii îl trec la vărsarea sa în Marea Neagră, unde nu este atît de lat, căci se împarte în două brațe. Avînd noi niște bărci făcute din cîte un trunchiu scobit, ne-am suit în ele împreună cu lucrurile noastre ținînd caii de hățuri, iar aceștia înnotînd, au tras barca <aceasta> de partea cealaltă. p. 328

Coborînd din barcă am umblat cam vreo milă pe loc șes, și dînd de celălalt braț al rîului, l-am trecut ca și pe cel dintîi. Însă ni s-a spus că cei ce nu au la îndemînă bărci iau iarbă și o fac mănunchi și punîndu-i unul peste altul îi leagă de cal, și ei se așează pe acea iarbă, în timp ce unul merge călare și <caii> trecînd înnot, trag acei mănunchi pe malul celălalt și în chipul acesta ei trec rîul. După ce am trecut cu bine și acest braț, ne-am îndreptat spre un sat numit Ciubărciu[74], care în ciuda faptului că se găsește în țara moldovenilor este totuși în stăpînirea hanului, împreună cu alte șapte sate așezate unul lîngă altul, toate lîngă rîul Nistru, pomenit mai sus. Acest sat Ciubărciu este cel mai mare din toate și aici ne-am odihnit în timpul nopții; în afara faptului că se găsesc mulți moldoveni acolo, se află și 30 de case de unguri catolici, cu o biserică clădită de curînd, după cum mi-a spus părintele fra Giacinto de Osimo <călugăr> dominican și vicar general al acelei provincii. În dimineața următoare am plecat spre un orășel numit Bender; pentru a ajunge acolo am fost nevoiți să umblăm două zile fără a da de vreo locuință.

În sfîrșit, după ce am ajuns în acest oraș mi-am luat rămas bun de la tovarășii mei de drum și am lăsat pe acei soli cu frumoasa circasiană să meargă pe alt drum în țara lor. Acest orășel este întărit de jur împrejur cu ziduri foarte puternice, cu șanțuri și cu multă artilerie. Este în stăpînirea turcilor și locuitorii săi sînt turci și moldoveni.

---

[74] *Ciberci.*

Plecînd de aici, m-am îndreptat spre Polonia, şi după ce am călătorit timp de 15 zile în şir, mergînd numai prin cîmpii şi peste dealuri, cu cea mai mare teamă de tîlhari, am ajuns într-un oraş al Poloniei, numit Moghilev[75].

... La Varşovia, am stat cîteva zile, datorită faptului că se ţinea dieta, p. 330 la care // veniseră ambasadori ai tuturor puterilor ca ai Franţei, Spaniei, ai Împăratului, ai Moldovei, Transilvaniei, ai Tătărimii, ai Persiei, ai Sultanului, ai Angliei, ai Ţării Româneşti, ai Veneţiei, Florenţei, toţi adunaţi aici pentru a trata pacea între ruşi şi turci.

---

[75] *Moilova.*

BENEDETTO EMANUELE REMONDI DIN MILAN

(? — după 1643)

*

Minoritul conventual Benedetto Emanuele Remondi din Milan nu a venit în Moldova din Italia, ci de la Constantinopol, unde era sediul vicarului apostolic patriarhal, care era şi prefect al Misiunilor din ţările noastre. El era recomandat de ambasadorul Franţei şi de bailul Veneţiei. A venit în cursul anului 1635. [Este interesant de observat că tot în 1635, acelaşi ambasador al Franţei, Césy, a recomandat domnului Ţării Româneşti pe Antonio de Via (sau Devia) care, venind la Tîrgovişte, a primit de la domn — deşi eclesiastic — slujba (probabil nominală) de paharnic! Acest Antonio apare în legături mai strînse cu vestitul Locadello, stabilit un timp în capitala Ţării Româneşti]. Fratele Benedetto pare să fi fost o fire destul de aventuroasă, călătorind mult şi din poruncă, şi din plăcere. În 1636, el vizitează oraşele şi bisericile din Moldova, întocmind şi o dare de seamă, fără a arăta însă în ce calitate a făcut acea cercetare. Pomenind de două localităţi, Baia şi Suceava, menţionează că le-a cercetat împreună cu monseniorul [Zamoyski] „episcop al acestei provincii", care — după cum subliniază Vasile Lupu în scrisoarea lui din 14 februarie 1638 către papa Urban al VIII-lea, — a stat în dioceza sa doar două luni („Dipl. Ital.", IV,

p. 127). De la Bandini (*Codex*, p. 224) ştim că episcopul Zamoyski a venit la Bacău la 1 iunie 1636. Oare fratele Benedetto a fost să-l caute la el în Polonia, spre a-l conduce în Moldova, cum pare să creadă G. Călinescu, care mai adaugă că episcopul s-a plîns către Congregaţia de Propagandă de toţi misionarii în general, şi de acesta în special? („Dipl. Ital.", II, p. 311). În felul acesta s-ar explica această vizitare a bisericilor făcută de fr. Benedetto. Dar el specifică anume că doar în două locuri, Baia şi Suceava, a fost cu episcopul. La Huşi nu a mers episcopul de teama tătarilor, şi deci nu a mers nici Benedetto. Iar în localităţile mai mărunte, spre graniţa Transilvaniei, cum ar fi Stăneşti, Tîrgu-Neamţ etc. nu a fost Benedetto din lipsă de bani şi de însoţitori (deci nu era cu episcopul). Aşadar, la o citire mai atentă, se poate împărţi darea de seamă în două părţi distincte. Prima constînd din informaţiile culese de la venirea noului misionar în Moldova, în 1635, cuprinde observaţii asupra localităţii Galaţi (pe unde a sosit) şi asupra Bîrladului vecin, unde a slujit ca misionar un timp nu prea lung — după cum se poate citi între rînduri — în sfîrşit, asupra capitalei Iaşi, unde a stat cîteva luni, locuind lîngă bisericuţa catolică şi probabil aflîndu-şi un rost aici, mulţumită prezenţei unor catolici francezi, veneţieni sau unor negustori de diferite naţionalităţi din Constantinopol. Urmează descrierea unor aşezări mai răsărite şi mai bogate: Cotnari, Roman (trecînd prin Săbăuani) şi Bacău, unde nu este pomenit episcopul. Toate acelea avînd parohi, s-ar putea ca aceste peregrinări să fi avut de scop căutarea unui rost, de preferinţă într-un centru mai îndestulat. A doua parte cuprinde ultimele două oraşe, Baia şi Suceava, vizitate împreună cu episcopul Zamoyski. Unindu-le împreună, fr. Benedetto a întocmit darea de seamă adresată de el Propagandei.

În februarie 1638 este trimis de Vasile Lupu la Roma, cu o scrisoare către papa Urban al VIII-lea, cerînd numirea unui episcop italian în locul celui polon, absent de patru ani, cu o întrerupere de 2 luni cu vreo doi ani mai înainte (adică în 1636), precum şi o scrisoare către Congregaţie, cerînd trimiterea a patru misionari franciscani la Iaşi, capitala sa, unde vin mulţi străini catolici. S-ar părea că s-ar fi întors în 1639 în Moldova, deoarece în memorialul bisericii din Iaşi, el apare în acest an ca vicar apostolic al Episcopiei de Bacău şi cu titlul de prefect (!) al misiunii din Moldova. Lucrul pare curios, deoarece Zamoyski trimisese ca vicar al său pe dominicanul Giacinto din Osimo, care e demis tocmai în 1641 de Deodat (Baksić). Totodată ar însemna că Benedetto a fost trimis de două ori la Roma, deoarece el se întoarce din Italia, în 1640, cu doi misionari trimişi de Congregaţie — Bartolomeo Bassetti şi Simone Apolloni din Veglia — o dată cu ordinul Congregaţiei către Zamoyski de a se întoarce în episcopia sa, pe care i-l înmînează el însuşi trecînd prin Polonia. El îi aducea şi domnului răspunsul papei la scrisoarea acestuia şi o copie a încheierilor conciliului de la Florenţa, precum şi nişte icoane. Benedetto afirmă că domnul i-ar fi cerut să-i demonstreze, de faţă cu mitropolitul şi alte înalte feţe bisericeşti, existenţa Purgatoriului. În acelaşi timp, Bartolomeo Bassetti pregătea o dezbatere cu călugării ortodocşi asupra purgatoriului şi a indulgenţelor. Este probabil că interesul domnului pentru asemenea discuţii era în legătură cu pregătirea conciliului de la Iaşi, convocat de Patriarhul de Constantinopol Partenie şi de Petru Movilă, pentru a formula o mărturisire de credinţă ortodoxă, care să fixeze poziţia bisericii faţă de catolici şi de calvini.

Despre activitatea şi meritele sale este greu să ne facem o idee numai după elementele ce le avem la îndemînă. Se pare că nu trăia în termeni buni cu ceilalţi misionari care îndreptau plîngeri contra lui. Nici la Constantinopol nu se bucura de o părere prea bună a vicarului patriarhal Giovanni din Fanano, care-i scrie secretarului Ingoli, la 29 februarie 1643, că Benedetto „e aproape întotdeauna beat" şi că hoinăreşte în afara hotarelor, bătînd drumurile Poloniei. La 4 iunie scrie din nou că l-a rechemat. Poate că datorită colindărilor lui Benedetto, nu apare nici o clipă în darea de seamă a lui Deodato (Baksić) din 1641.

Darea de seamă din 1636 a lui Remondi pe care o redăm mai jos a fost publicată de N. Iorga în *Acte şi fragmente,* vol. I, pp. 78—81, sub titlul *Relation de Remondi cordelier missionnaire contenant le nombre des églises de Moldavie du rit latin et leur estat,* după manuscrisul de la Biblioteca Naţională din Paris sub cota ms. fr. 16158, p. 331 r—v°. Un alt exemplar se află în Arhiva Propagandei, *Visite,* XIV 294 ş.u. menţionat de L. Pastor ca inedit (vezi *Storia dei Papi,* versiune italiană după textul german, vol. XIII, Roma, 1931, p. 761, n. 1).

Benedetto Remondi este cuprins de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor . . .,* pp. 131—132 şi de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători . . .,* I, pp. 300—301.

MISIUNEA SA ÎN MOLDOVA[1]

1636

Subsemnatul, fratele Benedict Emanuel Remondi din Milan, minorit conventual, aflîndu-mă în anul trecut, 1635, și anul acesta, 1636, ca misionar al Sacrei Congregațiuni de Propaganda Fide în provincia Moldovei, am început să vizitez orașele și satele în care se găsesc biserici și oameni, care trăiesc sub autoritatea sfintei noastre maici, Biserica apostolică romană.

p. 78
p. 79

Mai întîi, la intrarea mea în acea provincie, am găsit acolo o biserică de-a noastră, clădită din lemn, în orașul ce se cheamă Galați și este așezat pe malul fluviului Dunărea; aici locuiesc 12 familii de unguri catolici, fără preot și uneori vin în acest oraș cîțiva negustori catolici ragusani[2] pentru mărfurile și negoțul lor.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian, publicat de N. Iorga, în *Acte și fragmente,* I, pp. 78—81.

[2] *Aragusei.* Este ultima mențiune cunoscută despre prezența ragusanilor în țările noastre, căci în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, raza operațiilor comerciale ale Ragusei se îngustează simțitor.

De acolo, într-o zi şi jumătate, am ajuns într-un oraş[3] numit Bîrlad, unde am găsit o mică biserică de a noastră cu clopotniţă, clădită tot din lemn, fără preot şi fără odăjdii[4]; aici se găsesc 20 de case de unguri catolici. La aceste două biserici, în afară de mine, care ca misionar am slujit de mai multe ori, vine din cînd în cînd pentru a împărtăşi pe credincioşi, parohul dintr-un alt oraş vecin, numit Huşi. Pînă în ziua de azi n-am putut vizita oraşul Huşi, nici măcar biserica noastră, din pricina necurmatelor incursiuni ale tătarilor, care roiesc în acele părţi; această biserică n-a fost vizitată nici pînă acum de monseniorul episcop[5] al acestei dieceze, şi am înţeles că ar fi acolo vreo sută de case de unguri catolici, care ţin un preot.

Din Bîrlad, după o altă zi şi jumătate am mers în oraşul cel mai însemnat al acestei ţări, numit Iaşi, unde obişnuieşte să şadă, de regulă, domul[6] susnumitei ţări, de neamul lui grec, şi un mare număr dintre boierii acestei ţări, toţi schismatici. În acest oraş am găsit o biserică de-a noastră cu clopotniţă, făcută din lemn, din milostenia unui boier grec, acum răposat[7]; în vecinătatea acestei biserici locuiesc eu de obicei. Sînt 65 de case de unguri catolici, francezi, veneţieni şi alţi negustori de la Constantinopol de rit roman.

După mai multe luni, am plecat din Iaşi în alt oraş la o depărtare de şase leghe — care fac 30 de mile italiene — şi care se cheamă Cotnari; aici se află două biserici ale noastre, clădite din piatră: una din ele e aşa de bine închisă şi împrejmuită cu un gard puternic de lemn, încît cimitirul ce ţine de ea pare o adevărată cetăţuie, cu un turn mare, ce slujeşte de clopotniţă[8]. Aici se află vreo 60 de case de saşi[9] catolici, care ţin un preot şi păstrează în biserică sfînta împărtăşanie.

Plecînd apoi din Cotnari, am ajuns, după o cale de o zi, la un sat mare, numit Săbăuani, unde am găsit o biserică de a noastră clădită din piatră, care însă n-are odăjdii. Aici, socotind împreună şi alţi unguri catolici care locuiesc într-un sat vecin, am găsit vreo 80 de case de unguri de rit roman; ei ţin acum un preot care foloseşte odăjdiile bisericii noastre din Roman, un oraş aşezat pe malul rîului Moldova. Biserica din acest oraş e clădită din piatră şi sînt aici 10 familii de saşi şi unguri catolici îngrijiţi în

p. 80

---

[3] *Terra grossa* (Expresie folosită şi pentru un tîrg mai mare).

[4] Sînt cuprinse în această denumire generală toate obiectele de cult necesare slujbei bisericeşti reunite sub termenul de *paramenta*.

[5] Ioan Baptista Zamoyski, episcop catolic de Bacău (1633—1647).

[6] Vasile Lupu.

[7] Postelnicul Enache din Constantinopol. Vezi Dan Bădărău, *Fost-a Enache din Constantinopol, arhitectul bisericii Trei Ierarhi din Iaşi?*, în „Studii şi cercetări de Istoria Artei", 1—2, 1956, pp. 284—290.

[8] Este biserica lui Despot Vodă.

[9] Erau de fapt germani, originari din regiunea Tokaj, localitate din Ungaria, vestită pentru vinurile ei.

nevoile lor sufletești de același preot ungur, care locuiește cea mai mare parte a anului la Săbăuani.

[Din orașul[10] Roman, trecînd rîul Moldovei, m-am dus în alt oraș, ce se cheamă Bacău, la o depărtare de patru leghe, unde am găsit două biserici de ritul nostru: una de piatră, care servește de reședință episcopală și cealaltă de lemn, în vecinătatea căreia obișnuia mai înainte să stea parohul catolicilor, care își face acum slujba la biserica episcopală. Se află aci vreo 40 de familii de unguri catolici, care țin un preot și păstrează sfînta împărtășanie pentru neputincioși.

Plecînd de aci se ajunge la un sat mare numit Stănești[11] aproape de granițele Ungariei, în care sat se află o biserică a noastră și cîteva familii de catolici. Nu însemn numărul lor deoarece n-am vizitat încă acel sat, neavînd la îndemînă oamenii și banii ce sînt de trebuință pentru a călători în asemenea ținuturi de margine.

Tot la granița Transilvaniei, unde din pricinele arătate mai sus n-am putut merge pînă acum, se mai află un sat mare numit Neamț[12] unde — după cum mi-au spus niște sași catolici de ai noștri, locuitori ai acelui sat — se află o biserică a noastră ridicată din lemn, cu vreo 20 de familii, fără preot.

La o depărtare de trei leghe de acest sat se află un oraș mare, numit Baia, pe care vizitîndu-l împreună cu monseniorul episcop [Zamoyski] al acestei provincii, am găsit în el o mare și frumoasă biserică de piatră, cu un turn care slujește de clopotniță[13]. Sînt aici 38 de case de sași catolici, care țin un preot și de asemenea păstrează cu multă evlavie prea sfînta împărtășanie pentru neputincioși.

Plecînd din acest oraș, tot în tovărășia monseniorului episcop, am ajuns după alte leghe într-un oraș foarte puternic, fiind aici o cetate întărită ce se cheamă Suceava, după numele rîului care o înconjură. Aici am găsit două biserici frumoase ale noastre, clădite din piatră, într-una din ele se păstrează sfînta împărtășanie pentru bolnavi. Acolo sînt numai opt case de sași catolici, care continuă să țină un preot.

p. 81 Alte biserici și alte localități în care să se găsească credincioși catolici n-am mai descoperit pînă în prezent, nici n-am auzit că s-ar mai găsi în această provincie . . .

---

[10] *Città.* Se folosește aici termenul de *citta,* fiind vorba de un oraș episcopal (măcar și ortodox).

[11] *Steneg.* Pare a fi satul Stănești, județul Bacău, editorul dă identificarea Slănic (= Sleneg).

[12] *Nems* = Tîrgul Neamț.

[13] Vechea ctitorie a lui Alexandru cel Bun.

Toate bisericile mai sus amintite sînt închinate slăvitei adormiri a prea fericitei Fecioare Maria şi sfinţilor apostoli Petru şi Pavel, sărbătorindu-se ziua lor cu deosebită solemnitate şi cucernicie.

Şi astfel, eu fratele Benedict Emanuel Remondi din Milano, din tagma minoriţilor conventuali ai Sf. Francis, misionar pentru provinciile Moldova şi Valahia <întăresc cele de mai sus> prin semnătura mea[14].

---

[14] Aliniatul din urmă este redat în limba latină: *Ita et ego, frater Benedictus Emanuel Remundus de Mediolano. Ordinis Minorum Conventualium Sancti Francisci, Provinciarum Moldaviae et Vallachiae Missionarius, manu propria, ut supra.*

SILVERIO PILOTTI DIN PENNA

(? — după 1640)

*

Călugărul minorit conventual Silverio Pilotti din Penna a fost trimis în 1635 de către vicarul patriarhal de Constantinopol, împreună cu alţi doi călugări, tot conventuali, Giovenale Falco din Luni şi Benedetto Remondi din Milan, spre a sluji ca misionari în ţările noastre. Benedetto Remondi a trecut în Moldova, în vreme ce ceilalţi doi au rămas în Ţara Românească, Giovenale Falco primind curînd sarcina de comisar al misiunii din această ţară. Dar pe cînd Giovenale s-a adaptat condiţiilor aflate de el la Tîrgovişte, înfăţişîndu-se în faţa domnului în port laic, şi circulînd în caretă sau călare, încins cu arme la brîu, ajungînd curînd să vorbească româneşte, şi împrietenindu-se cu clericii ortodocşi, îndeosebi cu un egumen foarte preţuit de domn, Silverio bătea drumurile, venind de la Tîrgovişte să slujească în capela ridicată de Locadello la Bucureşti, şi nesfinţită încă, privind cu ochi răi la tovarăşul şi superiorul său bine instalat în mănăstirea de la Tîrgovişte şi folosindu-l pe el ca o slugă care să robotească la bucătărie (!) (vezi declaraţiile sale din 28 dec. 1637 în volumul nostru pp. 103—105). Invidia, sau un rigorism sincer l-au făcut la 20 noiembrie 1637, să izbucnească în imputări vehemente, întîmpinate de Giovenale,

cu o excomunicare rostită la repezeală într-o scenă din cele mai curioase, putînd fi calificată chiar de comică. La 2 decembrie, Silverio scrie la Constantinopol şi la Propagandă, ca să întrebe, chipurile, dacă excomunicarea era valabilă şi care era propria sa situaţie, întrucît el a continuat să slujească în biserică şi după aceea, dar în realitate pentru a se plînge de Giovenale şi a-l încondeia cît mai bine. Această scrisoare a mai fost urmată şi de altele. Din ele aflăm că încă din 1 august 1637, el denunţase intenţiile şi comportarea grupului de catolici din jurul lui Locadello şi a capelei acestuia din Bucureşti, într-o scrisoare trimisă nunţiului papal din Polonia. Cei puşi în cauză erau, în primul rînd, doi catolici veniţi din Constantinopol, amintitul Locadello şi Antonio de Via, pe lîngă alţii mai puţin însemnaţi. Acuzările fantastice că aceştia ar voi să facă o „sectă nouă" sau să treacă la ortodoxie, că ar vrea să ţină femei în locaşurile sfinte şi ar duce o viaţă de epicurieni... etc. au la bază un fapt real, anume că acel grup de „ctitori" ai capelei foloseau chiliile din jurul capelei drept locuinţă cînd veneau la Bucureşti (vezi şi relaţia lui Baksič, n. 12 cu privire la piedicile ridicate de Locadello pentru a întîrzia sfinţirea bisericii, probabil pînă la obţinerea unui răspuns favorabil din partea Veneţiei, căreia voia el să i-o dăruiască). Se poate ca învrăjbirea cu Giovenale din 20 noiembrie să fi fost o urmare a acţiunii pornite la 1 august contra lui Locadello şi a grupului său. În scrisoarea din Bucureşti, din 2 decembrie 1637 (pe care o redăm în traducere), Silverio afirmă că mai trimisese încă alte trei plîngeri Congregaţiei de Propagandă, convins că scrisorile sale vor fi oprite, pentru motivele pe care le va arăta el personal la Constantinopol. Într-o altă scrisoare, datată tot din 2 decembrie, dar cu locul de expediţie *„da Provato p. Constantinopoli"* (?) şi care pare să fie adresată secretarului Propagandei, Ingoli, el declară că pleacă la Constantinopol, întrucît părintele Falco *a vrut să-l omoare* în noiembrie, cu prilejul fugii în munţi de teama tătarilor! El s-ar fi dus să slujească la Bucureşti, dar părintele Falco *a refuzat să-i dea un potir* şi obiectele de cult necesare la liturghie... Lucrurile încep să ia un aspect ciudat. În scrisoarea din Rusciuc, din 28 decembrie, adresată probabil către secretarul Ingoli, el expune din nou toată chestiunea ctitorilor şi a capelei din Bucureşti, şi trecînd la conflictul său cu Falco, îl acuză pe acesta de a se fi însurat (fără alte dovezi decît nişte deducţii lipsite de logică). Vor trebui goniţi Locadello, Antonio de Via şi spiţerul George din Bucureşti, cît şi Giovenale de la Tîrgovişte, căci sînt uniţi între ei. Pentru aceasta este nevoie de scrisori foarte stăruitoare către domn din partea ambasadorilor de la Constantinopol, precum şi a regelui Poloniei... etc. La 1 martie — tot din Rusciuc — el afirmă că Giovenale *a vîndut bunuri mişcătoare şi nemişcătoare* ale mănăstirii din Tîrgovişte pentru a plăti birul (?) *(il Valaticho), a se despărţi de soţie* (!) şi a pleca înapoi în Italia!... etc. În sfîrşit, la 4 aprilie ... declară că, trebuind să fugă, nu are alt refugiu decît la Constantinopol... Şi din nou împinge la obţinerea de scrisori de la ambasadorii din Constantinopol şi de la regele Poloniei, pentru scoaterea misionarilor vizaţi, întrucît nu s-ar putea realiza altminteri acest lucru cît ar sta în scaun domnul actual (Matei Basarab). El însuşi plecat cu intenţia declarată de a se duce la Constantinopol, nu pare prea grăbit să ajungă acolo, ci se opreşte la Rusciuc, unde îşi află un rost momentan la un ragusan care îi dă întreţinerea, iar el oficiază sărbătorile Crăciunului în casa acestuia, nefiind biserică. Se gîndeşte să facă pe învăţătorul copiilor din localitate în

număr de vreo 30... Dar în vederea unei plecări viitoare, cere să i se trimită răspunsul aşteptat de el părintelui provencial la Constantinopol.

Scrisorile lui Silverio se caracterizează printr-un amestec ciudat de naivitate şi de calcul ascuns. Afirmaţiile sale, pornind de la elemente reale, sînt amplificate şi deformate, pînă a pierde orice contact cu realitatea iniţială. Invenţiile sînt destul de inconsecvente, lipsite de orice logică. De pildă, se plînge că Giovenale a vrut să-l omoare, şi apoi spune că acesta i-a refuzat ulterior potirul de care ar fi avut nevoie pentru a sluji la Bucureşti. Aceste două fapte în succesiunea aceasta se exclud reciproc. La 2 decembrie, la plecare se plînge că nu a primit nici o para din subsidiile trimise („Dipl. Ital.", II, p. 340) iar la 28 decembrie scrie din Rusciuc că din banii trimişi pe trecut a primit doar 30 de scuzi şi nimic din veniturile mănăstirii de la Tîrgovişte, care se urcă la 60 de scuzi! Acuzările contra comisarului său urmează un mers progresiv: acela umblă în port laic şi nu slujeşte la altar, deci este însurat; este însurat fără nici o îndoială, vinde bunurile bisericii spre a-şi face bani pentru bir (?), pentru divorţul său şi pentru a se înapoia în Italia. Vrea să fugă, dar este oprit de străjile domnului (!?!). Chiar dacă pentru această informaţie din urmă Silverio a putut să fie înşelat de veşti fanteziste, primite de el la Rusciuc, în cursul lunii februarie, pentru celelalte rămîne el ca singur născocitor.

Am crede că Silverio a fugit nu de teama de a fi ucis de comisarul său, ci de a fi ridicat pe sus şi trimis poate la Constantinopol ca element tulburînd ordinea din misiune. Este curios de comparat portretul făcut de Silverio lui Giovenale Falco cu acela schiţat de Bakšić, în darea lui de seamă despre vizitaţia de la Cîmpulung, unde l-a găsit pe acesta slujind ca paroh. Nu are destule cuvinte de laudă pentru el şi felul în care se achită de datoriile sale. Scrisorile lui Silverio, în ciuda insinuărilor şi acuzărilor din ele, în care se amestecă şi elemente imaginare, conţin scene şi descrieri colorate, precum şi evocarea panicii din noiembrie 1637, cînd au fugit în munţi locuitorii din Ţara Românească de frica tătarilor. Ele au fost publicate de G. Călinescu în „Dipl. Ital.", II, pp. 339—341, precedate de explicaţii despre venirea lui în 1635 (*Altre notizie*... p. 309).

SCRISOARE CĂTRE CONGREGAŢIA DE PROPAGANDA FIDE[1]

1637, decembrie 2, Bucureşti

. . . Părintele Giovenale Falco[2] a fost făcut comisar peste misionari de părintele Villani[3], vicar patriarhal, care s-a săvîrşit din viaţă, şi nici nu ştiu cum de l-a făcut provincial sau prefect al misiunilor din ordinul Sacrei Congregaţiuni, dar ori cum va fi fost numit voi povesti fără de legea care s-a întîmplat în 20 ale lunii trecute. p. 339

Numitul părinte nu poartă tot anul nici rasă, nici funie <franciscană> la brîu şi nici tonsură, şi dacă totuşi altă dată le-a purtat, a făcut întocmai ca Bertoldo, care pentru a nu umbla nici despuiat, nici îmbrăcat, şi-a pus pe spate năvodul. Aşa şi acesta, cînd s-a dus la domn pentru oare

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital.", II, p. 339, doc. nr. VII.

[2] Giovenale Falco da Luni, misionar şi comisar pentru misionarii din Ţara Românească.

[3] P. Villani, vicar patriarhal de Constantinopol, cf. P. Leonardus Lemmens, *Hierarchia Latina Orientis*.

care milă, s-a dus în port românesc, la piaţă sau în locurile publice umblă fie călare, fie într-o trăsură[4] cu două covoare pompoase[5]. S-a întîmplat că în vremea cînd toată ţara[6] se refugia la Tîrgovişte, părintele se purta în aşa fel că făcea din mănăstire tavernă şi cîrciumă cu cîntece şi ţambale, ca acelea ce obişnuiesc să se facă fără ruşine în ospătăriile de acolo. Pentru lucrurile urîte care le făcea, eu l-am ţinut de rău pe părinte şi l-am ocărît, ca fiind un frate ticălos al Sf. Francisc, apostat şi eretic. Acesta îmbătat de vin şi de mînie, aşa cum era îmbrăcat în port românesc, şi-a pus patrafirul şi m-a excomunicat printr-un canon cuprins în regula noastră, potrivit căruia, dacă cineva aduce ocări superiorului său, va fi supus excomunicării aceluiaşi părinte. Eu, fără să fi fost deslegat de acesta, am slujit la altar şi mai slujesc şi acum. Supun cazul domniei voastre, ba chiar Sfintei Congregaţii a eminenţelor lor, dacă am făcut bine sau nu, date fiind împrejurările amintite adică apostazie <sa>, pîngărirea celor sfinte şi faptul că este suspect de erezie, şi dacă în asemenea împrejurări mai are putere canonul, ceea ce eu nu cred. Voi aştepta răspunsul şi măsurile de îndreptare oportune pentru liniştirea sufletului meu. Am mai scris alte trei scrisori[7] Sfintei Congregaţii dar mă tem că nu vor ajunge pentru multe motive pe care le voi desvălui la Constantinopol. Deocamdată trimit aceste scrisori pentru ca domnia voastră ilustrisimă — de mi s-ar întîmpla ceva în timpul drumului — să ştie tot şi să transmită Congregaţiei că sînt gata să slujesc Sf. biserică ... etc.

SCRISOARE CĂTRE CONGREGAŢIA DE PROPAGANDA FIDE[8]

1637, decembrie 2. „Provadia"

p. 339 Scriu scrisoarea de faţă inclusă aici, îndreptată către eminentisimul domn cardinal, prefect <al misiunii> ...

Să ştiţi că de un an şi cîteva luni, am mîncat împreună cu părintele Falco mai bine de trei obroace[9] de sare şi nu l-am putut scoate din greşelile sale; mai mult, părintele Villani, vicarul patriarhal de bună amintire, magistrul său, i-a scris mii de scrisori cu făgăduieli ca să plece de aici, dar nu a vrut deloc să-i dea ascultare, deşi se temea mult de acel părinte vicar,

[4] *Carozzetta.*
[5] Urmează: *Senza vestigio di frie.*
[6] *La Provincia tutta di Valachia rifugiava in Tregorste.* În legătură cu atacul lui Vasile Lupu, în cursul lunii precedente.
[7] S-ar părea că această scrisoare era îndreptată către prefectul misiunii de la Constantinopol. Vezi şi scrisoarea următoare.
[8] *Ibidem.* Aceeaşi dată ca scrisoarea precedentă, dar alt loc de expediere (!).
[9] *Moggi.*

a cărui moarte era gata să mi-o atragă pe a mea, deoarece părintele <Falco> voia să-mi facă pocinogul să mă ucidă cu prilejul fugii în munți, în timpul războiului, în luna lui noiembrie[10]. Dar cu ajutorul lui Dumnezeu am trecut de această primejdie cu băgare de seamă, și fără scandal plec spre Constantinopol și să dea Dumnezeu dacă scap de sabie, să nu mor de frig la București. Acolo e o altă biserică a noastră și locuitorii din acel oraș m-ar fi ținut din compasiune, dar părintele Falco nu a vrut să-mi dea un potir și alte obiecte de cult pentru a <putea> face slujbele. În acel oraș s-ar aduce mult folos învățînd pe copii, căci este orașul de reședință al domnului și locul unde se adună oameni de diferite neamuri printre care se află și diverși catolici.

Find singur, nu pot să fac altceva decît ceea ce am făcut; dacă ar fi venit și alți tovarăși, s-ar fi îndreptat totul. Nu am avut pînă acum nici un ban[11] din subsidiul trimis . . .

Din Provadia[12] în drum spre Constantinopol.

SCRISOARE CĂTRE CONGREGAȚIA DE PROPAGANDA FIDE[13]

1637, 28 decembrie, Rusciuc

Printr-un <raport> din 1 august trecut, p. 340 adresat nunțiului din Polonia, am înștiințat pe eminența voastră că în orașul București, în Țara Românească, părinții misionari Santo Felice și Angelo din Sonnino[14] au ridicat, cu mare evlavie o biserică de lemn cu șase odăi bune, potrivit cu condițiile țării, unde s-ar fi adus zi de zi oarecare folos întru propășirea sfintei noastre credințe, dar în urma plecării misionarilor pomeniți mai sus și a lipsei de călugări, au intrat în acele odăi Bartolomeo Locadello[15] din Veneția, Antonio de Via din Constantinopol[16], Giorgio băcanul împreună cu cîțiva alți țigani[17], care din cauza unor datorii nu puteau rămîne în țările lor; îndată au dat foc bisericii de lemn și și-au făcut una în chip de capelă; și acolo am slujit eu adesea cînd veneam de la Tîrgoviște, iar uneori văzînd eu re-

---

[10] Vezi mai sus, n. 6.

[11] *Quattrino.*

[12] Dacă data de 2 decembrie a fost corect redată, atunci s-ar părea că indicația locului de expediere nu corespunde realității.

[13] *Ibidem,* pp. 340—341, doc. IX. Adresantul este un cardinal, deci nu poate fi Francesco Ingoli, secretarul Propagandei care nu avea acest rang, ci cardinalul prefect al Misiunilor.

[14] Angelo Petricca din Sonnino, misionar din ordinul franciscanilor conventuali.

[15] *Bartolomeo Luccacello* (!) Vezi biografia sa, în volumul de față.

[16] Antonio de Via din Constantinopol, franciscan conventual, misionar la Caransebeș și totodată paharnic al domnului Țării Românești.

[17] *Zingari.*

lele lor deprinderi și viața desfrînată și epicuriană pe care o duc, le-am arătat în predicile mele că ea este mai degrabă scandaloasă decît cucernică. Ei nu vor <să urmeze> riturile catolice, precum mi-am dat seama cînd am botezat o fetiță, nu vor să fie supuși misionarilor apostolici, ci vor ca republica. Veneției să aibă grijă să trimită aici propriii săi (?) capelani[18]. Așadar eu ținînd seama de amănuntele privind persoanele de viața lor desfrînată, de scandalul ce se naște, de puținul cîști sufletesc lor, al credincioșilor — ba chiar, au izgonit pe cîțiva buni <credincioși>, cînd voiau să vină la slujbă, și aceștia au trecut la ritul ortodox — sînt cuprins de îndoială nu numai pentru că au pus stăpînire pe locul dobîndit de la misionari și din pomenile binefăcătorilor, dar că vor să facă o sectă nouă, sau să se dedea obiceiului din Țara Românească, de a ține femei în locașurile sfinte (!)[19]. Aduc toate acestea la cunoștința voastră, ca fiind căpetenia prea vigilentă a congregației, spre a lua măsuri . . .

Printr-o altă <scrisoare> a mea, din București, vă anunțam că în luna noiembrie trecută domnii Moldovei și Țării Românești s-au împăcat, dar p. 341 acum războiul a început // din nou între ei. În acea lună noiembrie, spun, am descoperit că părintele Giovenale Falco d'Alcunio (!) avea soție. Și, cu toate că eram primul care îmi puteam da seama, după anumite semne: anume că n-a ținut slujbă la altar niciodată, nici n-a purtat rasă, nici tonsură și nici vreun alt atribut de călugăr catolic, cu toate acestea nu puteam să afirm aceasta, așteptînd pentru a o face *qualche buon rispetto*. Dar acum lucrul este sigur și a încercat să-mi joace festa, ucigîndu-mă, fără să-i pese[20] că lucrul s-ar putea afla, și găsea tot mereu vreun motiv de a se lua la harță cu mine. Am îndurat totul cu răbdare și am trăit ca un sclav, gătind ca bucătar prînzurile date de el la un oarecare egumen sau abate, care avea trecere pe lîngă domn. La mesele acestea și în zilele de post, mă îndemna[21] și pe mine să mănînc carne și să mă însor, după obiceiul românilor, cu vreo fată sau femeie rușinată de el, cum l-a pus poate (!) și pe părintele Giovenale să facă. <Dar> s-a ostenit degeaba. De aceea am primit de la părintele Falco multe înfruntări, pînă ce am fost silit să-mi dau gîndurile pe față, și să-l fac de ocară, cum de putea fi atît de ticălos încît să pîngărească Sf. biserică și să defăimeze religia, ținînd cîrciumă, atunci cînd se refugia toată țara la Tîrgoviște; iar dacă își ținea femeie, trebuia cel puțin să n-o facă chiar atît de fățiș. Negînd aceasta, m-a excomunicat printr-un canon care se cuprinde în legile noastre, împotriva inferiorilor

---

[18] *Di mandare li p-ri sui Cappellano.* (!) (Capelanul e la singular, articolul și adjectivul la plural!)

[19] Afirmație de pus poate în legătură cu faptul că Locadello și ceilalți tovarăși ai săi *locuiau* în acea casă din care *o parte* era afectată cultului sub formă de capelă. Restul servea de han ctitorului.

[20] *Senza la vigilia che si sapesse.*

[21] Subiectul fiind egumenul!

care își insultă superiorii, susținînd că el este adevăratul superior la Tîrgoviște și că poate merge cum îi place, cînd călare, cînd cu trăsura cu două covoare și cu servitor, amîndoi fiind încinși cu cîte un pistol și un cuțit. Din această pricină a trebuit să fug la Constantinopol, dar slavă Domnului după ce am trecut Dunărea am dat peste un sat pe nume Rusciuc, peste vreo 15 ragusani și peste un negustor cumsecade pe care îl chema Ser Simone[22] și care m-a ținut să fac sfînta slujbă de Crăciun și mă mai ține pînă ce va trece gerul și îmi va fi un bun tovarăș de drum pînă la Constantinopol. Adevărul este acesta și îl voi susține la Roma.

Dacă se va întîmpla să se susțină contrariul, prin mărturia unor eretici înșelători, eminența voastră să-l cheme pe părintele Falco care nu va veni, iar între timp să trimită noi misionari care să fie recomandați de ambasadorii catolici de la Constantinopole și la nevoie cu scrisori de la prea puternicul rege al Poloniei, pentru ca să se aciuiască prin mijlocirea Monseniorului Nunțiu pe lîngă acesta sau pe lîngă alt principe, pentru cîtăva vreme, pînă vor fi alungați suspomeniții Bartolomeo, Antonio, Giorgio de la București și părintele Falco de la Tîrgoviște, unde — dacă va mai rămîne cîte ceva pe care nu va fi izbutit să-l risipească acel distrugător — ar putea sta acolo patru părinți misionari spre a păstori potrivit dreptului canonic, biata turmă a credincioșilor, care se ridică la numărul de 288, împărțiți între orașele Tîrgoviște, Cîmpulung și București; pomeniții domni Bartolomeo <și> Antonio sînt uniți cu părintele Falco.

Mă voi opri în aceste ținuturi pînă ce voi primi noi ordine de la domnia voastră, căreia îi doresc cea mai mare fericire.

Rusciuc pe Dunăre <în drum spre> Constantinopol, 28, decembrie 1637.

SCRISOARE CĂTRE CONGREGAȚIA DE PROPAGANDA FIDE

1638, martie 1, Rusciuc[23]

. Ca să scap cu zile, am fugit din Țara Românească, îndreptîndu-mă spre Constantinopol, și ca să nu mor de frig, de trei luni aproape stau, datorită oblăduirii domnului Simone Klongevich, ragusan, aici în provincia Rusciucului, la o zi depărtare de București, cu Dunărea la mijloc între ele. Unde mă aflu acum nu este biserică, nici oratoriu, dar se poate sluji în casa amintitului domn Simone. De cînd stau aici, am văzut că sînt 30 de catolici cu copii ce trebuie să învețe carte, și pe zi ce trece se înmulțesc, dar sînt împrăștiați prin satele vecine. Pentru p. 342

[22] Simone Klongevich.

[23] *Ibidem*, p. 342, doc. nr. XI. Adresantul este un cardinal. Probabil tot prefectul misiunilor.

acest motiv am chibzuit să rămîn şi să dau socoteală eminenţei voastre, ba chiar întregii congregaţii, ca să ştie cum trăiesc şi să-mi acorde obişnuitul subsidiu. Nu trimit nici o garanţie[24] în apărarea mea deoarece, cu mila lui Dumnezeu, la o simplă chemare, voi apărea în persoană înaintea eminenţei voastre şi a eminenţelor celorlalte. Pînă atunci, eu voi continua misiunea apostolică, acolo unde va fi nevoie, potrivit cu vicisitudinile acestor ţinuturi.

Părintele Falco a vîndut bunurile mobile şi imobile ale mănăstirii din Tîrgovişte, ca să plătească birul[25], să dea divorţ de soţie, şi să se întoarcă în Italia, dar o iscoadă a dat de veste domnului care l-a oprit[26]. Ceilalţi laici[27] pe care i-am numit în altă scrisoare[28] a mea, s-au dus şi ei la domn spunînd că vor să trăiască şi ei după obiceiul din Ţara Românească şi să nu fie stînjeniţi de misionari în ce priveşte biserica din Bucureşti. Acelora nu numai că li s-a îngăduit <aceasta>, dar li s-au făcut şi daruri, astfel că eminenţa voastră sau Sacra Congregaţie, de va trimite noi misionari, să facă aşa ca să vină cu scrisori de recomandare cu foarte mare autoritate din partea ambasadorilor de la Constantinopol, sau a altor potentaţi cum este regele Poloniei, pentru că altfel nu vor face nimic, atîta timp cît va fi acest domn.

---

[24] *Fede.*
[25] *Valatico.*
[26] Afirmaţie nesprijinită pe nimic şi lipsită de precizie.
[27] *Secolari:* adică Bartolomeo Locadello, Antonio de Via şi Giorgio băcanul.
[28] Cf. mai sus, scrisoarea din 28 decembrie.

SOLI MARI POLONI ÎN TRECERE SPRE POARTĂ

SOLIA LUI KRASINSKI

(1636)

Soliile extraordinare polone care s-au succedat în al doilea sfert al secolului al XVII-lea aparţin unor momente de criză în relaţiile cu Poarta sau, mai bine zis, unui climat de mare incertitudine, începînd încă din deceniul al doilea al secolului al XVII-lea. Problema imediată era cea a stăpînirii Moldovei, care sub Ieremia Movilă fusese ocolită printr-o formulă ciudată de dublă suzeranitate, domnul recunoscîndu-se vasalul Poloniei fără a se rupe de Poartă. Luptele Movileştilor au făcut să explodeze această fragilă construcţie, ce nu ar fi putut dăinui dealtminteri decît în cazul unui echilibru perfect de forţe între cele două state rivale. Nici cînd se trece la un război efectiv pregătit şi declarat de Poartă — campania de la Hotin (1621) — nu se ajunge la o rezolvare a conflictului, întrucît lupta s-a încheiat fără victoria vreuneia dintre părţi. De aceea şi solia extraordinară a lui Zbaraski pentru ratificarea tratatului de pace de la Hotin a însemnat nu acceptarea unei situaţii clare, ci sublinierea vechilor divergenţe.

Ratificarea, cerută insistent de Poartă şi amînată sistematic de Polonia, era privită de aceasta ca o abdicare de la pretenţiile sale. De aceea, cînd, în sfîrşit, a trebuit să se plece

la somaţiile indirecte transmise prin domnul Moldovei (Tomşa), stilul în care s-a manifestat ambasada trimisă, cu ifosul personal al marelui sol şi cu gesturile sale insolente pînă şi în divanul turcesc, trebuia să acopere umilinţa acelei confirmări. Acea solie din decembrie 1622—1623 a creat un model şi pentru soliile următoare şi îndeosebi pentru modul de comportare a marelui sol faţă de domnii Moldovei.

În ciuda păcii aparente, relaţiile turco-polone erau sub veşnica ameninţare a incidentelor provocate de tătari şi de cazaci. Ascensiunea mîrzacului tătar Cantemir, ajuns şi paşă de Silistra, care îşi înjghebase o stăpînire proprie şi autonomă în Dobrogea, iar apoi — după mazilirea sa de la Silistra — în Bugeac, de unde îşi îndrepta incursiunile după pofta inimii în ţările române sau în Polonia — făcea din aceşti tătari „dobrogeni" de capul lor nişte duşmani mult mai primejdioşi decît cei crîmleni la ordinele Marelui Han. Polonii au cerut, în repetate rînduri, îndepărtarea tătarilor din Bugeac. În 1627, sultanul scrisese regelui Poloniei, cerînd reciprocitate din partea acestuia cu privire la incursiunile cazacilor. În 1633, războiul polono-moscovit atrage după sine amestecul turcilor, care cheamă pe Cantemir, precum şi pe voievozii din Ţara Românească şi Moldova ca să li se alăture contra polonilor. Dar domnii se strecoară după o apariţie formală la Cameniţa Podoliei şi Moise Movilă este rugat de poloni să mijlocească pacea cu turcii (oct. 1633). Însă solul polon, trimis îndată la Poartă, nu este lăsat să vină la Constantinopol decît în martie 1634, şi măcar şi atunci este concediat fără vreun răspuns. În iulie, regele Poloniei îi scrie sultanului, vestindu-i victoria sa asupra moscoviţilor şi invitîndu-l să încheie o pace tot atît de necesară ambelor ţări. Dar, în acest răstimp, Moise Movilă părăsise Moldova, retrăgîndu-se în Polonia cu speranţa de a-şi redobîndi domnia. În septembrie 1634, el încheie o înţelegere particulară cu hatmanul Koniecpolski, iar în 12 octombrie din acelaşi an, bailul Veneţiei scrie, cu prilejul venirii solului de pace al regelui Poloniei, că acesta ar avea *intenţia să pretindă dreptul de a alege el pe domnul Moldovei* în virtutea unui pretins obicei îndatinat! Această veleitate nu a fost încurajată de turci şi problemele mai spinoase au rămas să fie reluate mai tîrziu.

În primăvara anului 1636, Polonia încheiînd războiul cu Suedia printr-o pace de 26 de ani şi avînd acum oarecare libertate de acţiune, trimite o solie la Poartă, care să protesteze contra actelor de călcare a păcii şi să ceară înlăturarea violatorilor ei. Aceştia erau, în primul rînd, tătarii, şi anume tătarii aşa-zişi „dobrogeni" din Bugeac ai mîrzacului Cantemir. Dar, în raportul lui Krasinski, solul trimis la Poartă în 1636, era denunţat alături de aceştia şi domnul Moldovei, ca duşman principal şi permanent al Poloniei. Această acuzaţie este acum însoţită de afirmaţii privind lucrăturile domnului pentru a obţine ca desemnarea solului pentru misiunea la Poartă să fie făcută de autorităţile civile, adică de cancelar (Potocki) şi nu de cele militare, adică de marele hatman şi castelan de Cracovia Koniecpolski. Hotărîrea în această privinţă avea să fie dată de seim (Dieta Republicii polone). Domnul, fiind în termenii cei mai buni cu cancelarul şi în duşmănie cu castelanul de Cracovia, s-ar fi folosit de împărţirea membrilor dietei în diferite facţiuni pentru a determina, prin facţiunea cîştigată de el, alegerea solului de către cancelar. Dar a biruit facţiunea hatmanului şi a fost desemnat de el un militar, Jerzy Krasinski, fiul voievodului polon Stanislaw Krasinski din Sandomir şi podstolnic al Podoliei. Era deci de aşteptat ca acesta, sub inspiraţia hatmanului, să-l pîrască pe domnul Moldovei la Poartă. Duşmănia hatmanului se datora le-

găturilor sale cu fostul domn, Moise Movilă, înlăturat din scaun de Vasile Lupu. Există chiar un angajament scris, subscris şi pecetluit de mîna fostului domn Moise Movilă, retras în Polonia, care se leagă faţă de Stanislav Koniecpolski, castelan de Cracovia şi mare hatman al coroanei să-i plătească anual 1 000 de ducaţi, mai dîndu-i pe an şi cîte 100 de boi pentru bucătărie şi 13 boloboace de vin, îndată ce va fi restabilit în domnie de regele Poloniei cu ajutorul castelanului! (30 sept. 1634). *Hurmuzaki*, Supl., II3, p. 611.

În 1644, acelaşi hatman avea să fie socotit un foarte bun prieten al lui Vasile Lupu!

Raportul lasă o impresie ciudată, ca şi cum marele sol nu aştepta decît un prilej pentru a-l acuza pe domn de acte duşmănoase îndreptate contra Poloniei. La nevoie, un asemenea prilej de conflict putea fi şi creat, fără o bază reală. Se vede mersul progresiv al subiectelor de nemulţumire. 1) Domnul nu a venit afară din oraş în întîmpinarea solului, ca Şt. Tomşa în 1622, la venirea lui Zbaraski! 2) Găzduirea nu a fost pe placul membrilor soliei. Aceste motive sînt considerate suficiente pentru a nu merge la domn şi a nu-i înmîna scrisorile regelui şi ale marelui hatman. Ba mai mult chiar. Solul refuză măcar să spună dacă are asemenea scrisori pentru domn! La acest refuz însoţit de afrontul trimiterii înapoi a alimentelor date soliei, domnul nu a răspuns în alt fel decît oprind aprovizionarea ce trebuia asigurată pe drum membrilor delegaţiei polone, răspuns care corespundea întocmai gestului de sfidare al solului, refuzînd tainul ce-i fusese oferit la Iaşi. În sfîrşit, pentru a înlătura orice urmă de îndoială asupra intenţiilor domnului, sînt invocate nişte declaraţii foarte ciudate ale membrilor escortei moldovene care au însoţit pe sol pînă la hotarul Moldovei — cum că aveau poruncă de la domn ca să ridice pe locuitori contra delegaţiei polone *spre a o nimici*, dacă aceasta ar lua cumva ceva fără plată în cursul drumului. Este interesantă comparaţia purtării solului în Moldova cu cea de la Constantinopol, descrisă de bailul veneţian Piero Foscarini la 3 mai 1636:

„A ajuns, în sfîrşit, un ambasador din Polonia cu titlul de sol mare, care este un militar, fiind colonel a 10 000 de ostaşi călări. El este plin de vioiciune şi de spirit. A intrat în acest oraş în ziua de 24 a lunii trecute, fiind întîmpinat de puţini ceauşi şi lipsind Ceauş başi care era ocupat, împreună cu mulţi dintre ai săi, cu plecarea lui Capudan-Paşa. Am pus să fie întîmpinat după cum e obiceiul, de către Secretar [secretarul bailului] care i-a ieşit înainte la trei mile distanţă de Poarta de Adrianopol, împreună cu cel al Franţei şi al Olandei. A venit, precum am scris, cu misiunea de a cere *depunerea lui Lupu* domnul Moldovei, pedepsirea şi îndepărtarea definitivă a lui Cantemir, împiedicarea efectivă a năvălirii tătarilor, aşa cum s-a exprimat *in vivissima maniera* în prima audienţă la Caimacam [Tabani Mehmed Paşa, mare vizir şi caimacam 1632—1637], la care s-a dus cu o însoţire *(comittiva)* numeroasă şi precedat de trîmbiţaşi, // de care lucru s-a indispus zisul vizir, care a pus să-i oprească din trîmbiţat, zicînd că nu este obiceiul ca vreun ambasador, al oricărui principe ar fi, să purceadă şi să vină în felul acesta. În expunerea sa, el [solul] a zis că respectul pe care regele său şi republica au vrut să-l poarte Împăratului l-au făcut să trimită această ambasadă pentru a cere ca în executarea păcii, să se treacă la înfăptuirea punctelor de mai sus, declarînd că dacă ordinele şi poruncile M. Sale [= Sultanul] nu îl vor scoate pe principele Moldovei şi nu vor numi în acea slujbă pe un altul discret şi modest, atunci ei [= polonii] vor fi siliţi să-l ridice ei-înşişi cu forţa. Nu a fost de loc bine venit acest lucru, paşa

p. 490

zicîndu-i că nu era un fel <potrivit> de a trata Poarta, că *stăruințele sale nu erau conforme cu cuprinsul scrisorilor sale (che le sue instanze non eramo conformi al contenuto delle sue lettere)* şi cu puţine cuvinte şi răspunsuri generale l-a concediat, amînînd dinadins sărutatul mîinii Regelui [= Sultanului] pînă ce obosit de zăbavă va mai scădea din ifosul comportării sale, de care lucru s-a supărat solul şi se zice că a refuzat suma de ţechini care i se plătea în fiecare săptămînă, socotită la zece ţechini pe zi, declarînd că regele Poloniei are bani destui pentru a-şi întreţine solul fără ajutor străin.

Se crede că s-a stabilit o înţelegere între regele Poloniei, marele cneaz de Moscova şi regele Persiei după pacea încheiată între primii doi (*Hurmuzaki,* IV_2, pp. 488—489). Iar vreo trei săptămîni după aceea, la 26 mai, bailul observă (*ibidem,* pp. 489—490):

„Ambasadorul Poloniei nu a putut încă să-l vadă pe Sultan şi este destul de necăjit şi măcar că în răstimp cere des să fie primit în audienţă de M. S. sau să fie concediat, nu poate totuşi obţine nici una, nici alta, primind doar răspunsuri generale şi fiind amînat din zi în zi . . .

. . . Şi cît priveşte al treilea [punct] el neagă că ar fi declarat Caimacamului că dacă nu va scoate pe domnul Moldovei cu poruncă de aici, atunci regele Poloniei va face aceasta cu propriile sale forţe şi aşadar a zis că atunci cînd va fi introdus înaintea sultanului nu va fi neştiutor că se află în prezenţa unui principe mare şi că deci va vorbi cu el cu acel respect care se cuvine, potrivit cu scrisorile pe care le va înfăţişa şi în conformitate cu misiunea pe care o deţine. — D. ambasador al Angliei a adus vorba cu iscusinţă despre maniera violentă în care uneori au purces împăraţii otomani contra ambasadorilor de care s-au socotit jigniţi, şi a avut drept răspuns că profesiunea sa este aceea de soldat şi că deci nu pune mare preţ pe viaţa sa, că a văzut de multe ori moartea în faţă, şi insinuîndu-i-se nu ştiu ce despre tăierea nasului şi urechilor, a arătat din răspunsul său că aceste cuvinte nu i-au plăcut. Eu, fiind rugat de Excelenţa sa, am pus prin intermediul lui Grillo [marele dragoman al Veneţiei] o vorbă pentru el la Caimacam' [cu măsură şi discreţie . . . etc. Solul îi mulţumeşte]. Aici e teamă că ar mai putea izbucni războiul. Vasile Lupu s-a oferit ca fără oaste şi bani <de la turci>, ci doar cu ajutorul domnului Ţării Româneşti să apere cele două ţări şi să oprească intrarea Polonilor în împărăţia turcească. Dar se crede că e nevoie de forţe mai mari. De aceea s-a acoperit neascultarea lui Cantemir şi rebeliunea hanului tătar, despre care a scris Capugi-başi că a refuzat să meargă contra Perşilor".

Reţinem declaraţia marelui vizir că *stăruinţele solului nu erau conforme cu cuprinsul scrisorilor sale.* S-ar putea deci ca solul să fi adăugat din proprie iniţiativă acest punct la cele din instrucţiunile sale, fiind sigur de asentimentul castelanului de Cracovia. Iar toate dovezile duşmăniei lui Vasile Lupu ar fi justificat o asemenea intervenţie. Este iarăşi adevărat că marele vizir şi caimacam este acelaşi care a fost mituit de Vasile Lupu în 1639, pentru a obţine înlocuirea lui Matei Basarab cu Vasile Lupu şi care a fost executat pentru acest motiv.

În politica diametral opusă urmată în această vreme de domnii rivali ai Moldovei şi Ţării Româneşti faţă de Poartă, ei foloseau metode identice în captarea dregătorilor mai influenţi ai seraiului. Dacă Matei Basarab reuşeşte în chipul acesta să se menţină, Vasile Lupu pretinde să obţină pe această cale şi domnia Ţării Româneşti. Foarte abil, dînd dovadă

de zel pentru Poartă, el ştie să înlăture radical primejdia permanentă a unui Cantemir bei urmat de cetele de tătari din Bugeac. Faţă de acesta, acţiunea sa mergea paralel cu cererile polonilor. Dealtminteri, în 1637 el caută o apropiere de Polonia. Avem şi unele ecouri ale luptei tăcute dintre cei doi domni, cu izbucniri scurte şi iluzorii în 1637 şi 1639, dar nu în rapoartele solilor, ci în darea de seamă a unui emisar polon, martor la Poartă a epilogului încercării a doua a lui Vasile Lupu de a se înstăpîni în Ţara Românească, al cărui nume apare şi în solia lui Krasinski — şi care este curînd apoi trimis într-o misiune la Poartă.

În privinţa raportului observăm că el se încadrează într-un tipic dat, în care intră aceleaşi elemente ca în descrierea soliei lui Zbaraski (1622—1623) de către Twardowski (vezi *Călători*, IV). Avem deci un itinerar oferind prilej de meditaţie asupra polonilor căzuţi în Moldova, fie în luptele Movileştilor sau în aventura lui Graţiani şi, în sfîrşit, în războiul de la Hotin, cu unele adînciri în trecutul mai îndepărtat (Ştefan cel Mare) sau mai apropiat (Mihai Viteazul). Urmează apoi ciocnirea directă cu domnul (ca în 1622), în dialoguri aparent corecte, cu tot felul de rezerve mintale şi implicaţii nerostite, sau lupta mai aprigă şi nevăzută, purtată prin persoane interpuse (ca în 1636—1640). Deşi nu stau efectiv faţă în faţă, ei sînt totuşi ca doi luptători ce se înfruntă cu privirea înainte de încăierare. Acesta este modelul urmat şi de Krasinski şi — după el — de solii următori. Model de comportare şi de redactare a dării de seamă a soliei destul de asemănătoare şi în esenţă şi în amănunte. Pînă şi sciatica solului principal se repetă fidel la Miaskowski, după o primă apariţie la Krasinski.

Este şi o parte de notare directă, dar ea se reduce la amănunte. Din cînd în cînd se desprinde un moment unic: oferta de cooperare a lui Matei Basarab şi dojana pentru indiferenţa Republicii la soarta ţărilor robite de turci.

Descrierea soliei lui Jerzy Krasinski, care cuprinde şi relaţiunea călătoriei prin Moldova, a fost alcătuită de un nobil subaltern al lui Krasinski, rămas anonim. Păstrată într-un manuscris din biblioteca Ossolinski din Lwow, ea a fost publicată de Klemens Kantecki în lucrarea *Z poddrózy Oświecima* (Din călătoriile lui Oświecim), căci editorul a atribuit-o, din eroare, cunoscutului călător polon Ştefan Oświecim.

Istoricul V. Czermak, care a publicat operele lui Oświecim, a arătat în introducerea la *Scriptores rerum Polonicarum XIX*, Cracovia, 1907, p. IX ş.u. că nu i se poate atribui paternitatea acestei descrieri. Din informaţiile cuprinse în text privitoare la luptele dintre poloni şi turci ar rezulta că autorul era un oştean, curtean de frunte, al „podstolnicului" Podoliei, Jerzy Krasinski şi că se bucura de încrederea deosebită a solului, de vreme ce l-a reprezentat în prima sa audienţă la Matei Basarab.

O versiune românească a acestui text a fost dată de P. P. Panaitescu, în lucrarea *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930, pp. 22—33.

Krasinski (m. 1674) însuşi a lăsat o lucrare în manuscris cu caracter istoric intitulată *Taniec Reczypospolitej polstiej*, privitoare la războaiele polonilor cu suedezii, ungurii, cazacii, românii şi ruşii între 1655 şi 1669. A fost publicată fragmentar de Al. Buchner la Cracovia în 1848.

DESCRIEREA ANONIMĂ A SOLIEI LUI JERZY KRASINSKI (1636)[1]

1636

[Ajuns la Camenița, solul a trimis pe tălma- p. 22 ciul său, armeanul Romaskiewicz, la Domnul Moldovei, vestindu-i trecerea sa și cerînd să fie primit cum se cuvine unui sol mare al regelui Poloniei.]

...18 martie. După ce am rînduit toate cele necesare pentru drum și după oficierea serviciului divin marțea mare, căpătînd și binecuvîntare de drum de la preot, am plecat din Camenița, dorind să înoptăm la Hotin. Dar întrucît gheața de pe rîul Nistru începuse să se topească, și din cauza deselor sloiuri de gheață, trecerea rîului era cu neputință, a trebuit să rămînem peste noapte în Zwaniec[2].

...19. A doua zi, cînd sloiurile au început să se rărească, am trecut Nistrul în bărci legate. După aceea ne-a venit foarte greu să găsim locuință.

---

[1] După versiunea română dată de P. P. Panaitescu în *Călători poloni*... pp. 22—33, comparată și cu textul original publicat de Klemens Kanteski, și cu unele mici deosebiri.

[2] Orășel pe malul stîng al Nistrului.

Pierzînd toată ziua cu aceasta a trebuit să înoptăm în Hotin, deşi am fi dorit să mergem mai departe. Acest oraş, Hotinul, se ştie doar, a fost bun şi arătos, dar din cauza deselor războaie şi tabere puternice moldoveneşti şi turceşti, cît şi ale noastre, anume în anul 1621 ... oraşul a fost distrus din temelie, aşa încît astăzi abia a mai rămas ca un sat şi încă foarte nenorocit. // Cetatea însă, care se află pe o stîncă înaltă chiar pe malul Nistrului, nu este de dispreţuit, deşi se găseşte între două dealuri, de pe care ar putea să fie vătămată. În cetate se poate intra dintr-o singură parte, pe un pod înalt de lemn. Acolo stă pîrcălabul Buhuş[3], un om demn şi înţelept cum sînt puţini între ai lui, dar fiindcă nu l-am găsit la Hotin, nu am aflat acolo nici o bunăvoinţă. În orăşel este *o biserică de zid destul de bună, două de lemn*[4] şi o biserică armenească.

p. 23

Tot acolo am cercetat acele întărituri, care au fost săpate în jurul taberei noastre, în anul mai sus amintit, împotriva lui Osman[5], împăratul turc; ele şi acum se mai văd şi cîmpiile acoperite atunci cu trupurile duşmanilor ce le albesc şi azi cu oasele lor...

...20. Plecînd în joia mare, după masă, din Hotin, am mers prin cîmpii netede şi vesele, şi cam la vreo patru mile am trecut în vad rîul Prut (acest rîu este vestit printr-o înfrîngere de odinioară a noastră)[6]. Noaptea am stat în satul Rădăuţi[7], care în vechime se numea Călăraşi, adică oameni slujitori, a căror sarcină era să vină la oastea domnului la război. Acum însă nu mai sînt călăraşi, ci numai ţărani simpli. Acuma călăraşii sînt folosiţi numai pentru trimiterea scrisorilor.

...21. Plecînd de dimineaţă am prînzit la două mile de aici, în satul Străşineni[8] şi am petrecut noaptea la Ştefăneşti[9]. Şi acest orăşel înainte vreme era însemnat după cum se vede din aşezarea lui şi după biserica de zid frumos clădită, dar acuma ruinată, pentru restaurarea căreia acum se cară pietre şi alt material.

...22. Două ceasuri înainte de a se face ziuă am pornit trecînd prin o cîmpie frumoasă şi veselă. După trei mile am luat masa pe Prut în satul Tabăra[10] în jurul căruia se văd „in magna circumferentia" valuri mari de pămînt[11] săpate de la un mal la celălalt mal al rîului, [care forma un

---

[3] Vezi *Dicţionarul marilor dregători*, pp. 355—356. Dumitru Buhuş, pîrcălab, 1635 ianuarie — 1637 martie; pîrcălab de Neamţ 1641 aprilie, mare spătar 1645 martie—august.

[4] Aceste cuvinte lipsesc din versiunea dată în *Călători poloni*...

[5] Osman al II-lea, sultan otoman (1618—1622).

[6] Este vorba de înfrîngerea polonilor din anul 1620.

[7] *Radyowcach* pe rîul Prut (judeţul Botoşani). Nu trebuie confundat cu oraşul Rădăuţi.

[8] *Strasznianach*, azi dispărut.

[9] Tot pe Prut.

[10] *Taborzyskoszczach* = Tabăra pe aceeaşi vale a Prutului (jud. Iaşi).

[11] Din vremea campaniei lui Zolkiewscki din 1620. Vezi şi *Călători* IV.

cot][12]. Se vede că a fost în acel loc multă oştire şi tabăra (de la care şi-a luat şi satul numele). După prînz am pornit spre Iaşi, prin lunca Prutului şi prin cîmpii frumoase. Lîngă satul numit // Cîrniceni[13] am trecut podul peste rîul Jijia, care acum era cu totul secat, dar deseori este plin de apă între malurile ei şi la cea mai mică creştere a apelor se revarsă[14]. Acest rîu este vestit şi memorabil prin înfrîngerea[15] lui Potocki, de către Tomşa[16], care era atunci domn al Moldovei. Cel dintîi a fost măcelărit aproape cu toată oştirea lui şi oştenii zvîrliţi în acest rîu[17].

p. 24

După oraş şi pod, am străbătut o cîmpie mică, şi după aceea am urcat un deal destul de înalt şi de repede, pe care se află o movilă înaltă, numită movila lui Stroici. Cu prilejul înfrîngerii lui Potocki, Tomşa prinzînd pe Stroici[18], boier moldovean, care trecuse de partea noastră cu un anumit număr de oameni, a pus să fie tăiat pe acest deal împreună cu alţi boieri, şi îngropîndu-l acolo, a ridicat spre vecinică amintire acea movilă care a poruncit să se numească cu numele lui.

Cînd am început să coborîm de pe acest deal, ne aşteptam ca domnul[19] — cunoscîndu-şi îndatoririle faţă de marele sol al Poloniei, şi mai ales că fusese prevenit şi anunţat de către Romaszkiewicz[20], — să iasă înaintea noastră în persoană, după cum este obiceiul. Dar din duşmănia sa îndîrjită împotriva republicii polone, nu şi-a făcut datoria ci a trimis în întîmpinarea noastră numai cîţiva boieri cu două steaguri, dintre care unul era albastru cu o cruce roşie, iar celălalt alb cu o dungă roşie. Cînd s-au apropiat de noi, solul a coborît din caretă şi i-a primit[21], destul de rece din cauza onorurilor refuzate. După aceea a încălecat solul şi am continuat drumul trecînd printre dealuri, acoperite din toate părţile de vii foarte dese. Spre seară am intrat în Iaşi şi am stat la gazdele ce ne fuseseră hotărîte care erau foarte mizerabile[22].

Ajungînd în Iaşi, ne-am fi aşteptat la mai multă bunăvoinţă din partea domnului, decît am aflat, căci pe lîngă faptul, că nu ne-a întîmpinat în persoană, *ceea ce era obligat să facă,*[23] acum ne-a dat şi gazde mizerabile şi nu a făcut nici cea mai mică pregătire pentru primirea noastră, după

---

[12] Paranteză explicativă introdusă în text. În original nu există.
[13] *Kryniczany.*
[14] În altă versiune: *devine foarte mocirloasă şi lutoasă.*
[15] În lupta de la Cornul lui Sas (19 iulie 1612).
[16] Ştefan Tomşa, domn al Moldovei (1611—1615).
[17] *Fiind împotmolit în acest rîu aproape cu toată armata sa.*
[18] Vezi Miron Costin, *Cronica* ed. P. P. Panaitescu, p. 60.
[19] Vasile Lupu.
[20] Tălmaciul soliei.
[21] *După ce s-a salutat cu ei.*
[22] În altă versiune: la hanuri indicate dinainte sau găsite la întîmplare.
[23] Lipseşte din versiunea din *Călători poloni*...

obiceiul cuvenit solilor, deși îl vestisem din vreme. De abia a doua zi, în ziua de Paști, ne-a trimis ceva carne și alte cîteva lucruri mărunte, poftindu-ne să ne ducem luni la el la masă.

Acest domn se afla, în acea vreme în mare dușmănie cu patria noastră[24], și mai ales cu măria sa domnul castelan al Cracoviei[25], deoarece acesta vedea și toate planurile și lucrăturile sale și mai intervenise la Poartă ca să fie înlăturat, ca unul ce strică pacea generală. // De aceea[26] în dieta p. 25 precedentă domnul se silise prin facțiunea lui și prin daruri ca să obțină ca solul <la Poartă> să fie trimis dintre partizanii cancelarului[27], pe care și-l știa favorabil, și nu dintre acei ai hatmanului[28]. Dar deoarece republica hotărîse ca solul să fie ales dintre oșteni, deci în legătură cu hatmanul, și cum domnul nu izbutise să împiedice aceasta cu *facțiunea* lui, era foarte supărat, știind bine că toate faptele lui vor fi date pe față la Stambul, pe cînd altul poate le-ar fi tăinuit ... De aceea a și arătat așa de puțină bunăvoință și politețe față de sol. Regele și castelanul Cracoviei se așteptau la așa ceva, totuși dăduseră solului scrisori către dînsul, ca acesta să i le predea cînd îl va vedea, dacă domnul se va fi arătat așa cum se cuvine. Dar deoarece solul a văzut la el atîta dușmănie și rea voință, nu numai că a refuzat să meargă la banchetul la care fusese poftit, dar nici n-a vrut să-l vadă, și nici nu i-a trimis scrisorile, și chiar acea puțină mîncare ce i-o trimisese pentru bucătăria lui, a poruncit să i-o trimită înapoi. În acea zi a venit la sol boierul Catargiu[29], un grec fruntaș în aceste țări după naștere și inteligență, dar după cîte am putut înțelege nu prea ne era prieten. Acesta, vorbind între patru ochi cu solul, a căutat să afle care era scopul soliei, ceea ce făcea din porunca domnului, dar nu a izbutit căci solul a înțeles ce voia. El a îndemnat apoi pe sol să cedeze și să vină în casa domnului, și scrisorile, dacă erau[30], să le dea. Aceasta o făcea ca să poată mai tîrziu

---

[24] Din cauza sprijinului dat Movileștilor de către Koniecpolski.

[25] Castelanul Cracoviei este unul și același cu hatmanul Coroanei Koniecpolski.

[26] În altă versiune: De aceea a lucrat cu tot dinadinsul la dieta de război, folosind anumite *fracțiuni* ce se învoiau la aceasta și răspîndind daruri mari, pentru a obține ca solul său să fie trimis din însărcinarea domnului cancelar, pe care și-l știa binevoitor, iar nu din însărcinarea hatmanului. Întrucît însă Polonia avea interes ca solul să fie ales dintre militari și din ordinul hatmanului, iar el, domnul, nu putuse să schimbe aceasta prin fracțiunile folosite de el, era foarte supărat... (Precum se vede, deosebirea dintre cele două versiuni este minimă, ea constînd în folosirea termenilor de *facțiune* sau *fracțiune*. Cum amîndouă în contextul de față au același sens de clică sau grupare aparte, nu semnalăm faptul decît cu titlu de curiozitate).

[27] Toma Zamoyski, conte de Zamosc, cancelar al Poloniei.

[28] Hatmanul Stanislaw Koniecpolski sprijinea la domnie pe Moise Movilă, cu care încheiase chiar un fel de contract particular. Totuși în 1644, iezuitul Paul Beke îl va declara foarte bun prieten cu Vasile Lupu.

[29] Apostol Catargiu, *Dicționarul marilor dregători*, p. 370; m. post. 1635—1643.

[30] Ar rezulta deci că solul tăinuise existența acelor scrisori.

domnul să se dezvinovăţească la Poartă cu acele scrisori ale regelui, dovedind cu ajutorul lor că nici regele, nici republica nu-i sînt duşmani, ci numai castelanul Cracoviei. Ca să poată îndupleca pe sol i-a făgăduit din partea domnului 6000 de taleri cu leu, precum şi o bună recompensă pentru fiecare în parte din ceilalţi membri ai soliei şi toate celelalte de trebuinţă pentru drum şi pentru înlesnirile de călătorie. Dar solul păzindu-se de nesinceritatea şi intrigile lui, văzînd care este scopul politeţii lui, şi preţuind mai mult cinstea lui şi a republicii decît darurile domnului, nu a primit cu nici un chip să întunece în mod public demnitatea regelui şi a hatmanului pentru daruri particulare. Aceasta nu putea decît să întărîte şi mai mult pe domn, văzînd că nici unul din şiretlicurile lui nu izbutise. Stînd aici în Iaşi toată acea zi de paşti, am ascultat de dimineaţă liturghia şi după amiaza am petrecut-o vizitînd oraşul, care deşi este capitală, sau oraş de scaun al Moldovii, sediul domnilor, totuşi nu are nici o întăritură în jurul său, peste tot se poate intra şi ieşi. Întinderea lui este atît de mare, încît se zice că p. 26 are mai mult de şapte // mii de case, ceea ce e de crezut după circumferinţa lui care e destul de mare, şi după desimea caselor. Cele mai multe sînt mizerabile şi acoperite cu stuf, afară de cîteva curţi boiereşti[31]. Castelul era înainte vreme destul de sărăcăcios, dar domnul de acum pentru a avea o locuinţă comodă l-a restaurat foarte bine şi l-a îndreptat şi a făcut întărituri bune de jur împrejur. Chiar în faţa palatului se află o biserică frumoasă, Sf. Nicolaie, clădită din piatră cioplită. Mai sînt şi alte biserici frumoase de zid, pe diferite străzi. Este şi o biserică catolică de lemn[32], pe care o îngrijesc misionarii franciscani[33] din Italia. În sfîrşit se află şi o mănăstire frumoasă de zid[34], pe un deal lîngă oraş, într-un loc bun; mai mult nu-i nimic demn de văzut.

Locuitorii acestui oraş sînt numeroşi şi de diferite naţiuni, cum ar fi: turci, greci, armeni şi de-ai noştri negustori, care aduc marfa lor aici şi în alte locuri.

Femeile din acest oraş ca şi în întreaga ţară a Moldovei sînt deosebit de frumoase. Ţara Moldovei este pe alocuri netedă dar cea mai mare parte e deluroasă şi muntoasă; e o ţară mănoasă şi bogată. Pe dealuri sînt pretutindeni movile care sînt semne ale războaielor multor neamuri.

. . . 23. A venit la sol Buhuş, pîrcălabul Hotinului, chipurile spre a-i face o vizită, dar în realitate spre a afla în ce condiţiuni ar vrea solul

[31] Abia în 1647 boierii mai înstăriţi au început să-şi clădească curţi de piatră (N. Iorga, *Histoire des Roumains,* XI, p. 184).

[32] Era de lemn, dar cu temelie de piatră. Vezi relaţia lui P. Bonici, în volumul de faţă.

[33] Mai de mult, pe vremea lui Bonici, erau doi franciscani. La trecerea lui Barsi slujeau acolo ba franciscani, ba dominicani (cu referire, probabil, la Giacinto din Osimo). Mai tîrziu este amintit conflictul dintre parohul bisericii şi misionarii italieni pentru această biserică. Vezi relaţiile lui Bakšić şi Bandini pentru anii 1641 şi 1645.

[34] Mănăstirea Galata.

să vadă pe domn şi să-i dea scrisorile, dar neobţinînd nimic, a salutat pe sol şi a ieşit. În aceeaşi zi adică în lunea paştilor, după ce solul a trimis scrisori castelanului Cracoviei, arătîndu-i pe larg toată duşmănia domnului, am ieşit singuri din Iaşi numai cu membrii soliei, la ceasul prînzului.

Văzînd domnul hotărîrea noastră şi că nici nu-l rugasem pentru o gardă[35] care se dă de obicei pentru a onora soliile, a vrut totuşi să arate că îşi face datoria şi a trimis cîteva zeci de boieri sub un steag albastru, ca să însoţească pe sol. Pe cînd noi treceam pe sub castel, ei ne-au ieşit în cale, dar solul a trimis la ei, spunîndu-le să se întoarcă înapoi, neavînd nevoie de o suită aşa de sărăcăcioasă ca număr. Deoarece ei însă nu se puteau întoarce fără voia domnului, am fost nevoiţi să ne mulţumim cu această bunăvoinţă a lor. Ieşind din Iaşi, străbătînd un drum rău pe o distanţă de o milă şi jumătate, am fost siliţi să trecem peste un deal înalt, foarte repede şi de asemenea prin pădurea numită „bucovina“[36] foarte mare şi vestită prin înfrîngerea cea însemnată a lui Ioan Albert, regele Poloniei şi a oştirii lui . . . etc.

// Ne aşteptam şi noi să avem în această pădure vreun necaz, căci aici e de obicei locul de întîlnire a tuturor banditilor, dar cu ajutorul lui Dumnezeu am străbătut-o fără nici o tulburare şi îndată, după ce am ieşit din pădure, ne-am oprit pentru noapte în satul Scînteia[37], la trei mile de Iaşi. Acest sat era mai de mult foarte mic şi în el locuiau numai tîlhari, acuma însă s-a mărit mult, s-au aşezat în el mulţi oameni gospodari şi s-a clădit o biserică nouă, frumoasă de zid. p. 27

. . . 25. Plecînd de dimineaţă din acest sat am mers pînă la conacul hotărît pentru noapte în orăşelul Vaslui, la patru mile de drum; mai de mult, înainte de înfrîngerea lui Potocki[38], se ştie că acest orăşel era bine clădit şi populat şi este chiar tradiţia că înainte vreme era capitala domnilor Moldovei[39], ceea ce este de crezut după diferitele ruine, care se mai văd şi azi — şi anume acolo unde era palatul şi reşedinţa domnului zidurile se mai văd aproape pe jumătate întregi —, după care ne putem da seama cît de frumoasă era odată structura acestui palat. Există şi o feredea în vale, sub palat, de asemenea o construcţie frumoasă. În faţa palatului se află o biserică de zid, foarte frumos zugrăvită, atît pe dinafară cît şi pe dinăuntru. Dar şi aceasta se ruinează acum. Sînt şi cîteva biserici de lemn. Orăşelul

---

[35] În textul *Călători poloni . . .*, greşit: gazdă.

[36] Numire însemnînd, de fapt, pădure de fag. Se cunosc mai multe asemenea „bucovine“. Aceasta de pe drumul spre Scînteia, nu are nimic comun cu Codrul Cosminului la care se referă solul.

[37] *Skinteyi,* Frecvenţa tîlhăriilor în acel loc este contrazisă chiar în fraza următoare.

[38] La Cornul lui Sas (1612). Nu se vede care e legătura logică între acest eveniment şi starea ulterioară a oraşului.

[39] Se confundă aici noţiunea de capitală şi de curte domnească.

însa în sine este destul de sărăcăcios. Aici cneazul Wysniowiecki[40] a bătut pe turci, omorînd vreo zece mii[41] el neavînd mai mult de nouă sute de cai, folosindu-se însă de un şiretlic, anume: ieşind cu oştenii săi din casele încălzite, a tăbărît asupra turcilor îngheţaţi.

În acea noapte am fost cu toţii de strajă şi înarmaţi, precum am fost de altfel peste tot în Moldova, de la plecarea noastră din Iaşi, fiind preveniţi de anumiţi prieteni că domnul, purtîndu-ne duşmănie, şi cunoscînd bine scopul călătoriei noastre la Constantinopol, şi ştiind că nu vom lipsi să-l pomenim acolo, pe lîngă alte puncte ale soliei, se gîndea să ne pregătească ceva rău. De altfel şi aceştia care mergeau cu un steag pe lîngă // p. 28 noi, au recunoscut, vorbind cu ceauşul turcesc ce ne însoţea, că aveau poruncă de la domn, ca adăugîndu-şi şi alţii în ajutor, să ne ucidă, dacă vor vedea că luăm cel mai mic lucru în ţara lui fără plată. Dar văzîndu-ne pregătiţi şi gata de apărare, n-au cutezat să ne facă nimic.

Din acest loc, solul a trimis înainte pe Romaszkiewicz la domnul muntenesc[42], dîndu-i de veste de sosirea lui, căci avea o misiune deosebită către dînsul.

...26. Am prînzit în satul Kolinie[43] după un drum de două mile, iar noaptea am stat în orăşelul Bîrlad, la două mile depărtare de cel dintîi. Acest orăşel nu are nimic deosebit, este acolo o biserică de zid şi sînt şase de lemn, dar toate pustii, precum şi oraşul însuşi. Nu departe este o luncă largă şi rîul numit de asemenea Bîrlad, de la care-şi ia numele orăşelul.

...27. Întrucît eram sătui de atîta pază în care eram nevoiţi să stăm în tot drumul din Moldova pentru siguranţa noastră, am forţat caii ca să facem în acea zi drumul prevăzut pentru două zile şi să putem fi chiar în acea noapte în Ţara Muntenească. De aceea am ieşit în grabă din Bîrlad foarte de dimineaţă şi am mers de-a lungul rîului amintit mai sus patru mile pînă la orăşelul Tecuci, unde am stat foarte puţin; apoi, lăsînd drumul din stînga ce duce spre Galaţi, am luat-o la dreapta spre ţara Muntenească. Pe acest drum am văzut o movilă foarte mare, pe mîna stîngă, la o depărtare cam de o milă, care îşi are povestea ei; între altele este vestită prin faptul că Radul voievod, fost cîndva domn al Moldovei[44], a serbat sub cerul liber la poalele acestei movile nunta[45] <fiului său[46]> cu fiica unui oarecare cetăţean „Skurkiel", de neam grec. La vreo milă de locul unde prînzisem, am trecut

---

[40] Pentru o redare mai reală a acestui episod, vezi povestirea lui Joppecourt, în *Călători,* IV.

[41] În *Călători poloni...* cîteva mii.

[42] Matei Basarab.

[43] Poate Docolina.

[44] Radu Mihnea, domn al Moldovei (1616—1619; 1623—1626).

[45] În *Călători poloni... Radu ... şi-a serbat căsătoria.*

[46] Alexandru Coconul, domnul Ţării Româneşti, fiul lui Radu Mihnea, însurat în 1624 cu Ruxandra, fiica lui Scarlat Beglitzi. „Skurkiel" este o transcriere greşită pentru Skarlat.

în vad Siretul, care e destul de mare, cu maluri înalte, care deși acum nu era adînc cînd însă se umflă, se revarsă departe pe o mare întindere. De la acel rîu am mai mers vreo două mile printr-o cîmpie foarte întinsă, și se întunecase bine cînd am intrat în Focșani. Acest orășel este chiar pe granița Moldovei cu Muntenia, pe care le desparte un pîrîu, sau mai bine zis o baltă, peste care este clădit un pod de piatră. Atît podul, cît și orășelul sînt jumătate a Moldovei, cealaltă jumătate a Țării Românești. Vrînd noi să dormim în liniște după atîtea neplăceri ce avusesem în // Moldova, am trecut în partea muntenească unde am fost primiți cu altă bunăvoință decît în Moldova. p. 29

. . . 28. Deoarece ne aflam acum într-o țară prietenă[47], nu mai era nevoie să obosim caii, din care cauză în acea zi am străbătut numai trei mile pînă la orășelul Rîmnic, unde nu e nimic deosebit de văzut. Țara muntenească, aproape în întregime, este atît de netedă și de veselă, încît în toată țara nu am întîlnit nici munți, nici măcar dealuri mai însemnate, afară de acei munți care se vedeau de departe și care despart țara muntenească de cea ungurească[48].

. . . 29. La trei mile de aici, am rămas noaptea în Buzău. Acest orășel este destul de mare; are două mănăstiri frumoase de zid, o a treia biserică de asemenea de zid, și o a patra părăsită, dar din ruinele ei se poate vedea că era frumoasă ca arhitectură. Acest orășel este vestit și prin izbînda cea mare, pe care Jan Zamoyski, marele hatman și cancelar al Coroanei, a cîștigat-o asupra lui Tomșa (!)[49] pe care l-a învins cu totul la rîul Teleajen, din apropiere.

. . . 30. Plecînd din Buzău, am putut să vedem la poalele munților ungurești orașul Tîrgoviște[50], unde mai înainte se afla reședința obișnuită a domnilor munteni; ba chiar și în aceste timpuri mai obișnuiesc să se retragă acolo uneori, mai ales la vreme de primejdie turcească. La trei mile de Buzău, am prînzit în satul „Gedziana"[51] și de acolo am mai mers pînă la noapte încă o milă, pînă la satul Slobozia[52].

. . . 31. La trei mile de aici la ora prînzului am trecut către miază-zi rîul Prahova. Curînd după trecerea rîului ne-a întîmpinat cu cîteva zeci de călăreți Logofătul[53], adică cancelarul, un bărbat demn, care a urat cu dragoste bun sosit domnului sol în numele domnului Munteniei, stăpînul său,

---

[47] Vezi scrisoarea lui Matei Basarab către cancelarul Toma Zamoyski în *Hurmuzaki*, Supl. II, 2, pp. 612—613.

[48] Adică Transilvania.

[49] Confuzie cu înfrîngerea lui Mihai Viteazul (20 octombrie 1600).

[50] *Targowica.*

[51] Probabil Găgeni.

[52] Neidentificat.

[53] Grigore din Poiana, m. log. 1634—1639. Vezi Stoicescu, *op. cit.*, pp. 194—195.

şi a oferit din partea lui tot felul de ajutoare şi de bunăvoinţă. El ne-a însoţit cu ai lui pînă ce ne-au ieşit iar în cale cîteva zeci de pedestraşi, şi astfel am ajuns la Gherghiţa. Acest oraş a fost pe vremuri mai mare şi mai populat, cum sînt şi celelalte oraşe din aceste regiuni.

...1 april. Am ieşit din Gherghiţa cu aceiaşi tovarăşi foarte de dimineaţă, pentru că aveam de străbătut un drum prost, şi locul pregătit pentru noapte era foarte depărtat. În adevăr am trecut pe drumuri rele în păduri şapte mile, şi după ce am trecut rîul Ialomiţa pe un pod zidit, ca la o jumătate de milă de conacul unde trebuia să înoptăm, ne-a ieşit înainte pe rîul p. 30 Colentina toată curtea domnului cu hatmanul (!) în frunte. // Erau toţi frumos îmbrăcaţi, călărind cai turceşti, <şi deosebit de ei> erau cinci steaguri de oşteni. Acolo, nepotul de soră[54] al domnului, a cărui funcţie este să poarte buzduganul şi sabia domnului, l-a salutat pe domnul sol în numele domnului, arătînd marea prietenie a acestuia, iar logofătul mai sus amintit a tălmăcit cuvintele. După aceste urări ne-au condus la Bucureşti, după următoarea ordine: În frunte mergeam noi vreo zece persoane în rînd cîte doi, de partea dreaptă mergeau două steaguri, iar de partea stîngă trei. În urma noastră, chiar lîngă domnul sol mergeau pe jos patru guarzi îmbrăcaţi ca nemţii, şi avînd muschete; cu solul mergea toată curtea domnului, şi în urmă veneau vreo cîteva zeci de slujitori călări. Străbătînd oraşul, pe străzile cele mai frumoase, am fost conduşi la o mănăstire[55], unde s-a oprit domnul sol, iar noi am fost împărţiţi pe la diferite gazde bune.

Acest oraş Bucureşti este cetatea de scaun a domnilor Ţării Româneşti, unde domneşte acum Matei Basarab, om în vîrstă înaintată, foarte devotat creştinătăţii şi regatului polon, iar turcilor le este de-a dreptul duşman, deşi ţara lui e supusă turcilor. Aşezarea acestui oraş este foarte frumoasă şi veselă pe o cîmpie neîntreruptă, pe care am străbătut-o încă de la ieşirea din Moldova. <Lîngă oraş> este o movilă mare ridicată pe osemintele ostaşilor, care acum cinci ani au pierit în luptă, biruiţi de acest voievod[56]. Mai este şi o a doua movilă de cealaltă parte o oraşului, aşezată între rîuri, care de asemenea este semnul unei victorii a aceluiaş acum un an[57].

Oraşul este mai frumos clădit decît Iaşul, deşi nu este atît de mare. Aproape toate casele au acoperişul de şindrilă. Întărituri nu sînt deloc afară de mănăstiri întărite şi anume: Sf. Mihai şi cea amintită mai sus. Bisericile, care sînt foarte frumos zidite, împodobesc oraşul. Dar cea mai de frunte şi mai frumoasă este mănăstirea în care a fost găzduit domnul sol; se află

---

[54] Marele spătar Preda Brîncoveanu, nepotul domnului, mama sa fiind vară primară cu Matei Basarab, şi nu soră. Menţionat mai sus ca hatman!

[55] Mănăstirea Radu Vodă.

[56] Lupta dintre Matei Basarab şi Leon Tomşa.

[57] Probabil lupta dintre Matei Basarab şi Radu, fiul lui Alexandru Iliaş (4 noiembrie 1632), de lîngă Mănăstirea Plumbuita (n. ed.).

într-un loc frumos, sus, pe o insulă, arătînd ca un fel de cetăţuie înconjurată de rîul Dîmboviţa, care străbate oraşul. Biserica acestei mănăstiri e foarte frumoasă ca arhitectură şi pictură nu există alta asemănătoare, sau cel puţin eu n-am văzut ceva asemănător. Într-o capelă de lîngă această biserică se află îngropat împreună cu soţia, Radul voievod, domnul Munteniei şi fondatorul acestei mănăstiri şi al acestei biserici[58]. // Palatul[59] în care locuieşte domnul, se află într-o vale, între rîuri; pe din afară nu este urît, dar nu are nimic deosebit. p. 31

...2 aprilie. De astă noapte domnul sol s-a îmbolnăvit foarte rău de picior, din care cauză n-a putut să se ducă în acea zi la domn. Domnul trimisese după dînsul, ca să-l aducă cu o caretă frumoasă trasă de şase cai şi cu o gardă de o sută de oameni. Deci am mers eu în acea caretă la domn, ca să-l scuz pe sol care era bolnav. Fiind primit cu dragoste de domn am înţeles din convorbirile ce am avut marea sa dragoste faţă de regele nostru şi de Republică (Polonia). În acelaşi timp am aflat şi marea sa ură faţă de turci, precum şi puternica sa dorinţă de desrobire a creştinilor, de sub jugul păgîn[60]. Întrucît nu ar putea-o realiza prin propriile sale puteri, ar dori foarte mult să contribuie la aceasta cel puţin cu averile sale, care sînt foarte mari. Anume, dacă armata polonă s-ar încumeta — şi el doreşte ca Republica noastră să îngăduie acest lucru — să înceapă războiul, el ar putea ţine pe cheltuiala sa toată acea oştire. El mi-a spus în taină următoarele cuvinte: „De cum aş auzi că armata a trecut Nistrul în acest scop, voi trimite îndată o sută de mii de zloţi roşii şi altele pentru îndestularea ei, iar cînd ar ajunge la Dunăre domnii poloni, nu ar mai trebui să aibă grijă de leafa soldaţilor (ştiu că aceasta e grija lor de căpetenie), căci această barbă sură a mea (apucîndu-se de barbă) va plăti." El neavînd copii nu doreşte să dea altă întrebuinţare comorilor sale nenumărate decît pentru eliberarea creştinilor de sub jugul turcesc. Aceste cuvinte se potrivesc şi cu înfăţişarea plină de gravitate luminată de frumuseţea părului cărunt. După o lungă convorbire cu el, am fost condus înapoi în aceeaşi caretă şi cu acelaşi alai.

...3 aprilie. Deşi sănătatea domnului sol s-a îndreptat prea puţin, sau aproape deloc, totuşi nedorind să amîne prea mult solia sa, în scurtă vreme, cu aceeaşi caretă şi cu acelaşi alai ca şi ieri, solul a plecat la palat, iar noi, după obiceiul locului am mers călare cîte doi înainte. La coborîrea din caretă domnul sol a fost întîmpinat de „mareşali", care ne-au condus prin mai multe camere pline cu boieri, cu demnitari mai mici şi alţi oameni. În

---

[58] Mănăstirea Radu Vodă a fost ridicată în 1615, de Radu Mihnea; dar primul ei ctitor a fost bunicul său, Alexandru al II-lea.

[59] Curtea Veche, pe malul Dîmboviţei.

[60] Referitor la planurile lui Matei Basarab de luptă contra turcilor, vezi I. Sîrbu, *Matei Vodă Basarabas auswärtige Beziehungen*, Leipzig, 1899, pp. 87 şi 192—193.

ultima odaie erau dregătorii mai mari şi mai de frunte, oameni politicoşi şi venerabili. Domnul stătea sub un baldachin, îmbrăcat într-o haină de fere- p. 32 zie albă şi violetă, căptuşită cu blană de samur; văzîndu-l pe // domnul sol intrînd în cameră a înaintat de la tronul lui şi l-a primit cu dragoste. După aceasta s-au aşezat fiecare la locurile ce li se cuveneau; a urmat formalitatea transmiterii de urări şi salutări din partea regelui şi felicitări reciproce, poruncindu-se apoi tuturor boierilor de sfat şi dregătorilor să treacă în altă cameră, iar noi am trecut în iatacul domnului. Am intrat acolo în audienţă particulară cu care prilej am discutat timp de o oră şi mai bine chestiuni privitoare la Republică şi la ţara lui. Între altele a fost vorba şi de faptul, de care se plîngea foarte mult, că ţara noastră se lasă atît de greu în privinţa primirii sale sub protecţia regelui; prin aceasta el ar putea să fie mult mai de temut pentru păgîni. În această privinţă domnul sol i-a dat asigurări hotărîte, iar apoi şi-a luat rămas bun frumos şi ne-am întors înapoi în camera cealaltă, iar la plecare domnul a pus pe umerii săi o mantie de catifea de culoare vişinie, în semn de prietenie.

În timpul mesei s-au înfăţişat înaintea domnului sol, după obiceiul acestor ţări, trîmbiţaşi, cîntăreţi din caval, panglicari şi diferiţi muzicieni şi scamatori de tot felul pe care i-a mulţumit pe fiecare, după cum se cuvine.

...4 aprilie. Vineri de dimineaţa, am plecat spre Silistra, conduşi de boieri, îmbrăcaţi de sărbătoare şi de şase steaguri cale de peste un sfert de milă de oraş. După un drum de cinci mile ne-am oprit pentru noapte într-un sat, care poartă mai multe denumiri, unii îi spun Cioran[61], iar alţii Murgeşti[62], ceea ce în limba noastră înseamnă Intrare.

...5 aprilie. Plecînd dimineaţa de aici, după patru mile de mers ne-am oprit pentru noapte în satul Ciocăneşti[63], care este aşezat pe un braţ al Dunării.

...6 aprilie. Trecînd pe acest drum pe un pod bine construit peste acel braţ al Dunării, am mers pe un ostrov de pe Dunăre, pe unde curg mai multe rîuri, sau mai curînd braţe ale Dunării. După ce am mers cam trei mile, ne-am oprit pe malul chiar al Dunării, unde ne aşteptau caice mari şi frumoase cu care am trecut Dunărea la Silistra, mai repede decît am fi crezut. Îndată ne-au întîmpinat pe mal o mulţime de muzicanţi turci, care ne-au desfătat cu cîntece din instrumente şi din gură, arătînd prin gesturi, tîlcul cîntecelor lor turceşti.

După ce au trecut toate carele, a trecut cel din urmă şi domnul sol, care a fost întîmpinat iarăşi de alţi muzicanţi numeroşi cu tobe şi flaute multe, care ne-au condus cu acea melodie a lor pînă la Serai sau palat, unde a fost găzduit domnul sol iar noi ceilalţi ne-am împrăştiat pe la dife-

---

61 *Czoran.*

62 *Murszeste.* Cuvintele care urmează lipsesc din versiunea dată în *Călători poloni...*

63 În judeţul Ilfov.

I. Grup de boieri români din sec. XVII

II. Matei Basarab, domnul Țării Românești

III. Doamna Elina, soţia lui Matei Basarab

IV. Cetatea Aiud

rite caravanseraie. Acest serai sau palat, în care a fost primit domnul sol, a fost construit de răposatul Radul voievod, domnul Moldovei[64]; acolo fiecare din aceşti muzicanţi a fost răsplătit, după cum se cuvine.

După ce am fost găzduiţi în acest loc, domnul sol a trimis îndată să întrebe de paşa de Silistra[65], care este cîrmuitor de graniţă pentru toată această // regiune de graniţă şi hatman al tuturor oştirilor. Dar în acest timp el lipsea, deci în locul paşei, cadiul, adică primarul sau judecătorul locului şi-a arătat toată bunăvoinţa faţă de sol; trimiţînd din belşug toate cele de trebuinţă, atît pentru curte, cît şi pentru cai şi anume: un ciubăr cu vin, o covată cu pîine şi două ulcioare cu rachiu.

p. 33

Oraşul Silistra pe moldoveneşte se numeşte Dîrstor şi se află aşezat chiar pe malul Dunării, într-un loc frumos şi vesel; nu are întărituri, numai dinspre rîu palatul are un zid, dar nici acesta nu este întărit, iar dinspre cîmpie este un val vechi, dărîmat. Cele mai multe case sînt construite din lemn, dar numai acolo unde locuiesc grecii; casele turceşti însă sînt în mare parte de zid, din cărămidă arsă sau nearsă. Rare sînt casele, pe care să nu se găsească cîte două sau trei cuiburi, în care clocesc berzele. Mecete sau moschei, adică biserici turceşti, sînt în număr de şapte de zid, cu arhitectură frumoasă; fiecare posedă un turn înalt, rotund, cu cerdac de jur împrejur, de unde hogea sau preotul turc vesteşte ora rugăciunii. [Urmează un pasaj despre religia mahomedană].

Stînd acolo toată ziua, a venit la domnul sol un turc sau mai bine zis un renegat anume Potarnak Mustafa, frate bun cu răposatul Radul voievod[66], domnul Moldovei, om înaintat în vîrstă, gros şi mare, care fusese creştin şi s-a turcit. El a cerut o audienţă particulară la domnul sol, care i-a acordat-o, dar nu a spus nimic bun, căci după cum am putut înţelege avea capul ameţit din cauza „mastoc“-ului, pe care turcii obişnuiesc să-l bea mai ales cînd se duc la luptă împotriva inamicului. Căci acest mastoc are atîta putere, încît dacă cineva se îmbată cu el, poate să-şi piardă şi mintea . . . etc . . .

Pe lîngă bunăvoinţa, pe care ne-a arătat-o cadiul, după cum am spus mai sus, şi vameşii de acolo s-au purtat la fel; ei ne-au trimis în dar un peşte mare proaspăt . . .

---

[64] Radu Mihnea.
[65] Ibsir-paşa.
[66] Vezi N. Iorga, *Fraţi păgîni ai lui Radu Mihnea,* în „Rev. ist.“, X, 1924, pp. 81—82.

ROMASKIEWICZ

(? — după 1639)

Armeanul Romaskiewicz din Lemberg a fost folosit ca tîlmaciu de solii poloni trimişi la Poartă, fiind un bun cunoscător al limbilor orientale.

În 1639 a fost trimis în calitate de curier spre a pregăti etapele călătoriei marelui sol polon Wojciech Miaśkowski.

Raportul său a fost publicat în revista „Przyjaciel Ludu", Leszno, XI, 1944, pp. 50—53, V, sub titlul *Essentialia relacyi nieyakiego Romaszkiewicza, slugi pana krakowskiego, który powrócil z Konstantynopola od Mechmet Baszy Kajmakama. 22 Stycznia 1640* (Rezumat al relaţiei unui oarecare Romaszkievicz din serviciul castelanului Cracoviei, care s-a întors de la Constantinopol, de la Mehmet-paşa caimacamul, la 22 ianuarie 1640). Nu se indică numele editorului.

P. P. Panaitescu a publicat o versiune românească în *Călători poloni în ţările române,* pp. 34—35, dînd în rezumat, în italice, părţile care nu prezintă un interes direct pentru ţările noastre. În reproducerea noastră ele apar în paranteze drepte.

REZUMAT[1] AL RELAŢIEI MISIUNII LA CONSTANTINOPOL. DESPRE PLANURILE LUI VASILE LUPU ŞI UNELTIRILE PENTRU DOMNIA ŢĂRII ROMÂNEŞTI

1639—1640

La 16 octombrie 1639 am plecat din Iaşi cu trei oameni şi am avut şi doi cai de schimb de la paşa de Silistra[2], pînă la Constantinopol. Am sosit la Constantinopol la 24 octombrie.

[Anunţă sosirea marelui sol[3] după el. Trece o săptămînă şi caimacamul[4] trimite un sangeac fiului domnului Moldovei[5] cu steag de domnie]. Iar cînd eu ceream să fiu trimis înapoi, mă amîna din trei în trei zile, pentru ca să poată să se aşeze domnul Moldovei în scaunul Ţării Româneşti, iar pe fiul lui să-l aşeze în Moldova.

---

1 După P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 34 şi 35.
2 Nasuh Husein, paşazade.
3 W. Miaskowski.
4 Tabani Mehmed-paşa, mare vizir (1632—1637) şi caimacam pînă în decembrie 1639.
5 După încercarea care a dat greş în 1637, Vasile Lupu izbutise să scoată un nou firman de domnie pentru fiul său Ioan, oferind un dar de 300 000 de taleri şi creşterea statornică a tributului amînduror ţărilor cu alţi 100 000 de taleri.

[Văzînd că trece o lună şi nu este trimis înapoi, Romaszkiewicz declară că va pleca şi fără scrisori, dar caimacamul îi spune să mai stea ca să se poată întoarce cu veşti îmbucurătoare. După zece săptămîni]: A venit veste de la Matei domnul Ţării Româneşti, către Kapudan-paşa[6] al Mării, prietenul său, că a învins pe moldovean[7], care abia a fugit cu doi oameni la Brăila.

[Imediat i se dau scrisorile de plecare. A doua zi se pecetluieşte casa caimacamului]. Sultanul[8] i-a spus caimacamului: „Tu m-ai asigurat că domnul Ţării Româneşti va lăsa de bună voie scaunul său celui moldovean şi că acesta se va aşeza în capitala Ţării Româneşti fără război şi vărsare de sînge, iar acum tu ai dat „ginri“[9] (act de învoire) acestui ghiaur să ridice război împotriva muntenilor şi o mulţime de supuşi săraci ai mei au pierit. Oare eşti tu al doilea împărat, că-ţi îngădui aşa de multe?“ Şi îndată a poruncit să-l sugrume. Am văzut însumi cadavrul caimacamului cu un laţ de gît[10]. Pricina morţii lui a fost aceasta: că lăcomindu-se prea mult, luase de la domnul Ţării Româneşti o sută cincizeci de mii de taleri şi apoi de asemenea, de la cel al Moldovei iarăşi 100 000 de taleri, ca să-*i* dea voie să meargă în Ţara Românească, cu învoirea că de se va aşeza în capitala Ţării Româneşti să mai dea altă sută de mii. Şi aşa din lăcomie[11] şi-a pierdut capul. După aceea pomenitul Kapudan-paşa al Mării s-a străduit să capete de la sultan porunca să-l prindă pe domnul Moldovei la Brăila.

Fusese şi trimisă porunca şi porniseră zece capugii împărăteşti ca să-l prindă, dar deoarece agenţii moldoveni erau mulţi, aşezaţi peste tot, l-au vestit <pe domn> în patru ceasuri. Calul lui stătea dincolo de ziduri şi el, urcîndu-se pe casă, a sărit în curte şi sărind peste întărituri, a căzut pe cal, numai cu dolmanul şi în papuci şi a fugit cu un singur însoţitor, sosind la Galaţi în două nopţi[12]. Acolo a găsit încălţăminte de la un ţăran şi cai pentru trăsură. După două zile a sosit la Iaşi şi însoţitorul lui, de asemenea, a alergat după dînsul cu doi cai. Dar sultanul nu-l va mai ţine în scaun decît pînă la primăvară, căci are de gînd să-l înlăture sau să-l

---

6 *Capitan basa.* Era Deli Husein-paşa (1632—1633, 1639—1642).

7 Lupta de la Ojogeni unde Matei Basarab a învins pe Vasile Lupu. Cf. Miron Costin, *op. cit.*, p. 116; vezi şi *Documentele Bistriţei*, I, p. XCVII.

8 Murad al IV-lea.

9 În text greşit: *gmiry*.

10 A fost executat prin strangulare la Edicule (15 decembrie 1639). Vezi C. C. Giurescu, *Uciderea vizirului Mahomed Tabani Buiuc, sprijinitorul lui Vasile Lupu, O scrisoare inedită*, în „Rev. ist.“, XII, 1926, pp. 98—103. Vezi şi cronica lui Hasan Vegi în N. Iorga, *Manuscripte din bibliotecile străine*, II, pp. 55—56.

11 A lăsat în urma lui o avere de 1 200 000 scuzi.

12 Asupra acestor evenimente, vezi Miron Costin, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 116.

ucidă și să pună pe altul după gîndul și voia lui, ca să-l poată avea în mînă.

...Constantin[13], fiul domnului Ieremia, frate cu soția voievodului de Sandomir, confident al sultanului, mi-a spus „stăpînul meu[14] se pregătește împotriva voastră [a polonilor] cu război la anul".

---

[13] Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 35 nr. 2. „Nu poate fi vorba de Constantin Movilă care murise de mult, ci de un frate al lui, fie Alexandru sau Bogdan care au fost prinși de turci la 1616 și turciți. Soția voievodului de Sandomir este Maria, fiica lui Ieremia Movilă, care a luat ca soț în a doua căsătorie pe Nicolae Firley, voievod de Sandomir".

[14] Sultanul.

IOAN KEMÉNY

(1607—1662)

•

Ioan Kemény una dintre marile figuri ale Transilvaniei, s-a distins ca militar şi ca bărbat de stat, ocupînd cîtva timp şi tronul ardelean.

S-a născut la Bichigin, în 1607, şi-a făcut studiile la Alba Iulia, completîndu-le apoi prin călătorii în Franţa, Germania şi Italia.

Şi-a început cariera militară de la vîrsta de 15 ani la curtea lui Gabriel Bethlen. Sub cei doi Gheorghe Rákóczy a ajuns comandantul armatei ardelene. În această calitate a participat la dezastruoasa expediţie din Polonia (1657). Deşi s-a bucurat de faima de mare general, se pare totuşi că s-a distins mai mult prin vitejie personală decît prin însuşiri de comandant. În Polonia, de pildă, n-a putut evita un dezastru, căzînd cu toată armata ardeleană în mîinile tătarilor. El a fost răscumpărat după doi ani, de rudele sale, cu garanţia domnului Ţării Româneşti, Mihnea al III-lea, şi plătind o sumă enormă de bani; dar cei mai mulţi dintre ostaşi au pierit în Crimeea, ca robi la tătari. A fost socotit în tot timpul vieţii lui ca unul dintre cei mai de seamă bărbaţi politici din Transilvania. Încă de tînăr comite de Alba, apoi căpitan al cetăţii Făgăraş, al cărei domeniu era un fel de principat autonom,

el ajunge unul dintre cei mai ascultaţi consilieri de stat, cu cuvînt hotărîtor în mai toate afacerile ţării. A fost trimis în diferite misiuni diplomatice la Berlin, în Polonia, la Constantinopol şi în ţările române. S-a arătat foarte prudent în tratativele pe care le-a dus, rezolvînd multe probleme delicate.

Cunoştea bine ţările române în care a fost trimis în mai multe rînduri, cu diferite misiuni diplomatice sau militare. Cunoştea şi limba noastră: în 1648 s-a putut înţelege cu Vasile Lupu fără tîlmaciu. Principalele misiuni în ţările române au fost următoarele: în 1637 a fost trimis cu trupe în ajutorul lui Matei Basarab, aflat în luptă cu domnul Moldovei; în 1645 a reprezentat pe principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczy I la nunta fiicei lui Vasile Lupu, Maria cu prinţul Radziwill; în 1648 a fost trimis la acelaşi domn să o ceară pe domniţa Ruxandra, iar în 1653 a fost trimis de noul principe ardelean Gheorghe Rákóczy al II-lea împotriva lui Vasile Lupu.

La întoarcerea sa din captivitate, de la tătarii din Crimeea, a găsit Transilvania în plin război civil. Luptau pentru tron Gheorghe Rákóczy al II-lea şi Acaţiu Barcsay. Kemény nu s-a amestecat în această luptă, dar după moartea lui Rákóczy, fiind chemat de partizanii acestuia şi îndeosebi de secui, şi-a pus candidatura la tronul Transilvaniei, şi la 24 decembrie 1660 a fost ales principe. Nu a obţinut însă confirmarea sultanului şi a cerut ajutorul împăratului Leopold I. O puternică armată turco-tătară, care a pustiit o mare parte din ţară, l-a alungat din Transilvania şi a înscăunat pe Mihail Apafi. Kemény, primind ajutor şi de la germani, a încercat să-l răstoarnă pe Apafi, năvălind cu trupe în Transilvania, dar, cu toată superioritatea numerică a trupelor sale, a fost bătut de turci în lupta de la Seleuş (pe Tîrnava Mare) şi a murit pe cîmpul de luptă (22 ianuarie 1662).

Kemény a fost şi un scriitor de seamă. O dovedesc memoriile sale scrise în timpul celor doi ani de robie, scrisorile rămase de la el, precum şi o pledoarie prin care caută să arate că nu el era vinovat de dezastrul din Polonia.

Memoriile în care îşi descrie viaţa de la naştere pînă la 1655, ca şi pledoaria amintită mai sus au fost publicate de L. Szalay în colecţia „Magyar Történeti Emlékek" („Monumente istorice maghiare") sub titlul: *Kemény János erdélyi fejedelem Önéletirása,* (Memoriile lui Ioan Kemény, principele Transilvaniei), Pesta, 1856. Părţile privitoare la istoria ţărilor române au fost publicate în traducere românească de Neagoe Popea, sub titlul *Memoriile lui Ioan Kemény,* Bucureşti 1899. Au fost analizate cu luare aminte de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători,* pp. 352—353 şi de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini,* pp. 156—159.

Împrejurările şi momentul în care şi-a scris Kemény memoriile explică libertatea cu care judecă şi condamnă politica temătoare şi egoistă a lui Gheorghe Rákóczy I faţă de Matei Basarab de pildă, scoţînd în relief răspunsul plin de demnitate al domnului român. În aceste memorii, evenimentele nu sînt privite dinafară, oprindu-se de exemplu, doar la descrierea fastului de la curtea lui Vasile Lupu, ci sînt dezvăluite intenţiile, îndoielile, bănuielile care le-au determinat. Climatul de nesiguranţă în care a fost purtată solia din 1648 este sugestiv pentru toate tratativele duse atunci. Ca informaţie istorică aceste memorii constituie un izvor de mîna întîi.

MEMORII

CĂLĂTORIE ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA[1]

1637

. . . În anul 1637, toamna tîrziu, Lupul, domnul Moldovei, avînd încuviinţarea Porţii, a pornit cu oaste asupra lui Matei, domnul Ţării Româneşti, cu care noi încheiaserăm mai înainte alianţă, şi a trebuit deci să-l ajutăm. Aceasta s-a petrecut astfel:

p. 289

Eu mă îmbolnăvisem pe atunci de lingoare; am zăcut cîtva timp la mine acasă în Grind[2]; apoi m-am dus la Alba-Iulia să-mi îngrijesc sănătatea. Acolo se afla şi principele[3]. După ce am rămas trei zile la curte, în

[1] Traducerea s-a făcut după textul maghiar, în ediţia lui L. Szalay: *Kemény János erdélyi fejedelem önéletírása (Autobiografia lui Ioan Kemény, principele Transilvaniei)*, Budapesta, 1856, în colecţia „Magyar Történelmi Emlékek" („Monumente istorice maghiare"), vol. I, p. 289.

[2] *Gerend*, sat pe malul Arieşului, cu un castel feudal. A fost proprietatea familiei Gerendi. După stingerea acestei familii, Ioan Kemény l-a primit în dar, în 1650, de la Gh. Rákóczy I, împreună cu alte cîteva moşii din împrejurimi. Vezi László Kővári, *Erdély épitészeti emlékei*, Budapesta, 1866, p. 228.

[3] Gh. Rákóczy I.

dimineaţa următoare principele m-a chemat foarte devreme la el şi mi-a împărtăşit ştirea ce-i sosise chiar atunci. // Şi discutînd despre felul cum ar putea fi ajutat Matei Voievod, principele mi-a spus că dacă mă încred în puterile mele, el mă va trimite pe mine cu trupe în ajutorul lui, deoarece este prea tîrziu ca să mai convoace consiliul şi să cheme pe altcineva în fruntea oştirii. p. 290

Nădăjduind în Dumnezeu, am primit, şi deoarece principele voia să plece în aceeaşi zi spre Tîrgu Mureş şi Gurghiu[4] — ca să nu stîrnească înfricoşare — a şi plecat, iar pe mine m-a trimis din Crăciunelul de Jos[5] — locul unde am poposit la prînz — în părţile Tîrnavelor, avînd şi comanda trupelor din Trei-Scaune.

Aceasta s-a petrecut într-o marţi şi ajungînd noaptea la Grind, m-am pregătit cu cele de trebuinţă pînă miercuri la amiazi şi joi după amiazi am sosit la Făgăraş; vineri am făcut pregătiri, plecînd sîmbătă; luni dimineaţa ne aflam dincolo de munţi, pe pămîntul Ţării Româneşti[6]. Am intrat prin pasul Buzău, cu cîteva mii de secui, călări şi pedeştri şi cu arme de foc.

Situaţia lui Matei Basarab era destul de proastă: căci ieşind din Bucureşti, pedestrimea s-a despărţit de el, şi alungînd pe aga[7] înapoi la domn, şi-a ales singură un comandant; călărimea murmura şi ea, iar Lupu intrase în ţară, înaintînd timp de patru zile; dar, de îndată ce a aflat de sosirea ajutoarelor ungureşti, s-a oprit pe loc.

Sosind apoi în urma mea Mihail Toldalagi[8] cu grosul oştirii şi unindu-ne forţele, am pornit împotriva lui Lupu; dar am găsit doar locul unde fusese[9]. // Noi însă aveam ordinul ca, prin acest marş să punem capăt tulburărilor pricinuite de <Lupu> şi totodată să-l alungăm din scaun; dar, întrebînd pe omul trimis de principe, cine anume a luat parte la şedinţa consiliului de stat, mi-am dat seamă că de cum a sosit Ştefan Kassai[10], care era sfetnicul cel mai de taină şi mai credincios al principelui — amîndoi însă <şi el şi principele> fiind oameni fricoşi — s-a schimbat şi ordinul. p. 291

---

[4] Görgény, castel bine întărit, înzestrat cu domenii întinse. Aici obişnuia Gh. Rákóczy I să petreacă o parte din an. Tot aici avea să moară, în 1648.

[5] *Karácsonyfalva.*

[6] La 9 noiembrie. La 11 noiembrie se afla la Vălenii de Munte, cf. N. Iorga, *Studii şi documente,* II, p. CLXXXIX şi n. 3.

[7] Oare Oprea din Bucu, agă (1632 octombrie — 1637 iulie)? Kemény nu indică nici o dată. Ştim însă că atacul lui Vasile Lupu s-a produs în toamna tîrzie a anului 1637, deci după data oferită de N. Stoicescu, *Dicţionarul marilor dregători,* p. 221, ce trebuie poate mutată ceva mai tîrziu.

[8] Vezi biografia lui în *Călători* IV, pp. 366—367.

[9] Lupu s-a retras la 11 noiembrie; cf. vezi I. Sîrbu, *Matei Băsărăbăs auswärtige Beziehungen,* Leipzig, 1899, p. 118

[10] Vornic sub Gh Rákóczy I, Iván Nagy, *Magyarország családai (Familiile din Ungaria),* vol. V, Pesta, p. 113.

Totuşi, înţelegînd că domnul <Moldovei> trimisese pe cumnatul său, un boier numit Şoldan[11], cu cîţiva oameni să păzească trecătoarea Oituzului, pe Trotuş, am pornit într-acolo, cu toate că sosise ordinul să intervenim ca să-i împăcăm; dacă însă ar trebui să mergem înainte, atunci <urma> să convingem pe Matei Voievod şi pe boieri să liniştească Poarta cu cheltuiala lor[12], pentru această intervenţie armată a noastră.

Cînd i-am făcut această propunere, Matei ne-a răspuns plin de demnitate, prin următoarele cuvinte vrednice de amintit[13]: „Mai întîi de toate, dorinţa principelui nu trebuie să fie cunoscută de nimeni, nici chiar de vreunul dintre boieri, căci s-ar putea isca nemulţumiri, deoarece noi fiind aliaţi cauza pentru care luptăm este comună, şi astfel se cuvine să purtăm împreună toate greutăţile"; cu toate acestea el este gata să ia asupra sa (şi) aceasta. În privinţa celorlalte chestiuni a spus: „Unde va fi cinstea mea şi a principelui? Unde va fi faima şi numele naţiunii voastre, dacă noi începem a umbla după Lupu? El, cîinele, fuge dinaintea noastră, dar nu cere pace, şi totuşi noi să-l îmbiem cu pacea? // Pe lîngă aceasta, cred că el a avut pace din partea noastră, dar el a rupt pacea şi a năvălit asupra noastră. Dacă trebuie să încheiem pace, atunci ar trebui s-o încheiem cu cineva în a cărui statornicie să ne putem încrede; dar el ori de cîte ori a încheiat pace cu noi, şi-a călcat întotdeauna jurămîntul. N-are să-l ţină nici de acum înainte; de aceea mai bine să ne vedem de treaba noastră".

p. 292

Lupu Vodă pusese să se păzească trecătoarea Oituzului pentru că încă din vremea lui Gabriel Bethlen[14], trăia mazilit în Transilvania un fiu de domn, Ioan-Vodă[15]... etc. Acesta avea o seamă de partizani în Moldova şi principele îl trimisese la Breţcu[16], la graniţă, cu gîndul de a-l trimite în ţară, ceea ce se poate face cu uşurinţă.

Şoldan însă care aflase de venirea mea — căci pe la asfinţitul soarelui eram sosit la Trotuş — a fugit dinaintea mea; şi cum n-am putut să-l urmăresc, am poposit acolo. Cînd am voit mai apoi să pornesc după el, Matei Voievod, scîrbit de pretenţiile nedemne ale principelui, n-a mai înaintat, ci s-a întors acasă, mulţumindu-se cu atîta că duşmanul a fost alungat. Atunci ne-am întors şi noi acasă: era şi foarte frig, cîmpul era acoperit de zăpadă şi drumul era foarte greu. Mihail Toldalagy, care era un om bătrîn, a plecat

---

[11] Dumitraşco Şoldan, mare vornic al Ţării de Sus (mai 1634 — februarie 1638), era cumnat cu Costea Bucioc şi deci unchi prin alianţă al doamnei Tudosca.

[12] Potrivit cu noul ordin primit, care îl anula pe cel iniţial, de a-l alunga pe Vasile Lupu din scaun.

[13] Sînt analizate amîndouă punctele comunicate de Kemény: a) pretenţia ca Matei singur să asume răspunderea şi cheltuiala faţă de Poartă şi b) sugestia de a porni tratative de pace cu domnul Moldovei.

[14] Bethlen Gabor. Principe al Transilvaniei (1613—1629).

[15] *Iván Vajda* = Ioan Movilă, fiul lui Simion Movilă.

[16] *Bereczk,* sat în Judeţul Covasna.

înainte, iar eu care nu am putut părăsi pedestrimea şi tunurile, am avut picioarele rău vătămate de frig.

// Această campanie n-a fost prea lungă, dar a fost grea, mai ales că am început-o bolnav; dar mi-a ajutat Dumnezeu de m-am vindecat pe drum şi de boala mea de splină. Noaptea, din cauza vremii aspre, am băgat caii mei la mine în cort. p. 293

Curtenii[17] s-au întors cu săniile de la luptă. Mîncare n-am prea avut, dar vin a fost din belşug, şi din această cauză românii au tăiat gîtul sau părţile ruşinoase multor secui rămaşi beţi. Noaptea am ajuns în Trei-Scaune — mi se pare în satul Lemnia[18] — şi am fost găzduit în casa unei văduve de secui, o femeie bătrînă şi foarte de treabă, care primindu-mă cu multă omenie, m-a ajutat să mă spăl pe picioare şi mi-a dat mîncări gustoase şi bere bună de casă şi pat bun, de numai Dumnezeu să-i răsplătească bunei femei. Nici eu nu i-am uitat omenia şi i-am fost de ajutor după aceea.

Dar lucrurile nu s-au oprit aici, căci în toamna anului 1638, Lupu s-a ridicat iarăşi cu oaste asupra lui Matei ca să-i ia domnia pe care i-o dăduse şi Poarta. Matei a început din nou să ceară ajutor de la principe şi dietă; dar principele primise porunca aspră de la Poartă, să nu îndrăznească să se amestece în această treabă. Ţinîndu-se sfat în această privinţă, bietul Paul Bornemisza[19] şi cu mine ne-am arătat dorinţa să-l ajutăm, căci deşi <lucrul era> primejdios pentru viitor <totuşi> aceasta era credinţa noastră; Principele însă nu ne-a lăsat, ci a pus pe bietul Sigismund Kornis[20] general peste oaste şi a trimis trupele în Ţara Bîrsei ca şi cînd ar fi trupe de ajutor, iar pe Gheorghe Kapronczai[21] l-a trimis <sol> la Matei Voievod. Văzînd această făţărnicie, n-am voit să mă mai amestec, ci cerînd voie de la principe m-am dus la slujba mea în Făgăraş[22], unde am rămas pînă la încheierea acestora. Iar principele împreună cu aceia cu care s-a purtat în acest chip necinstit, era înţeles, faţă de bietul Matei Vodă; căci prefăcîndu-se că-i trimite ajutor a trimis — pentru a avea crezămînt — pe Sigismund Kornis cu trupe în locul amintit, iar pe Kapronczai, în fruntea unei importante solii, la Matei Vodă şi la boierii lui: prin trimiterea lui, folosea acea stratagemă politică, după care, cine vrea să înşele şi să mintă pe altul, trebuie să înşele şi să mintă mai întîi pe acela, prin care vrea să-şi îndeplinească acest plan. Şi el nenorocitul, acolo se jura tare că-l vor ajuta neapărat. Pe de altă

---

[17] Curtenii lui Matei Basarab.

[18] *Lembény,* Judeţul Covasna.

[19] *Paul Bornemisa,* originar din Bihor, căpitan general al lui Gh. Rákóczy I şi comandantul oastei ardelene. A murit în 1644.

[20] Sigismund Kornis era sub Gabriel Bethlen şi Gh. Rákóczy I comite de Bihor. Se bucura de mare trecere pe lîngă aceşti principi. Vezi Iván Nagy, *op. cit.,* V, p. 363.

[21] Puţin cunoscut.

[22] Era căpitanul acestei cetăţi.

parte însă principele trimitea pe Acatiu Barcsai[23] la Lupu, ca să-l asigure că nu îl va ajuta pe Matei. Barcsai era gata să piară pe acolo: fiind atacat de tîlhari, a fost dus rănit şi predat lui Abaza paşa, pe atunci paşa de Silistra, care era de partea lui Lupu.

În acest timp, Lupu se apropia cu trupele de Matei; acesta, bietul, p. 295 pierzîndu-şi nădejdea în ajutorul făgăduit, a hotărît şi a ieşit în // întîmpinarea lui Lupu şi cu ajutorul lui Dumnezeu, l-a bătut cumplit[24], apoi sărmanul <Matei> a stors de la noi un tratat nou şi mai sigur; dar şi de data aceasta, principele a lucrat cu viclenie, deoarece în actul dat de dieta ţării, nu era vorba de nici o excepţie, pe cînd în acela dat în numele său, se făcea excepţie pentru turci şi tătari[25].

p. 297 În anul 1643 s-au petrecut următoarele fapte însemnate. Unul este că au sosit trimişii ducelui lituan Janusz Radzivill[26], prin care <acesta> ruga pe principele nostru să intervină pe lîngă Vasile Lupu, ca acesta să-i dea în căsătorie pe fiica sa. Cu acest prilej, s-a mai vorbit şi despre faptul că Vladislav, regele de atunci al Poloniei[27], nemaiavînd mult de trăit, trebuiau luate măsuri ca în timpul interregnului să poată fi ales un rege evanghelic[28]. Ei se gîndeau la principe, sau la fiii săi[29], şi solii mai arătau că ducele doreşte să se căsătorească cu fiica lui Lupu pentru că speră să dobîndească o zestre mare, cu care să facă apoi pregătirile trebuitoare în vederea planului amintit. Principele a şi început vorbele în privinţa căsătoriei; dar temîndu-se ca Lupu să nu-i desvăluie la Poartă stăruinţele, şi să-şi atragă prin aceasta mustrările Porţii, principele a căutat să se ferească de o asemenea primejdie şi de aceea cînd a trimis pe solii ducelui în Moldova, a înştiinţat pe de altă parte pe capuchehaia sa la Constantinopol.

Acesta însă n-a înfăţişat lucrurile aşa cum se cuvenea, şi ajungînd lucrul p. 298 la cunoştinţa lui Lupu, s-a simţit jignit şi a respins // mijlocirea principelui. Trimiţînd acasă pe solii dietei, el a recurs, în această privinţă, la mijlocirea

---

[23] Viitorul principe al Transilvaniei (1659—1660).

[24] Lupta s-a dat între satele Nănişori (azi Armăşeşti) şi Ojogeni, pe apa Prahovei. Cf. *Cronica lui* R a d u P o p e s c u, ediţia C. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 102; M. C o s t i n, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1958, p. 116.

[25] Este vorba de reînnoirea, în 1640, a tratatului încheiat în 16 martie 1635. Dar, în 29 septembrie 1638, Vasile Lupu încheie un tratat de alianţă cu Gh. Rákóczy.

[26] *Janusius Radczivil,* magnat polon de origine lituană şi religie protestantă, în strînse legături cu familia Rákóczy, tot protestantă. Trimişii lui au sosit la 26 septembrie 1643, cf. E. T r a u s c h e n f e l s, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens* (N. F.), Braşov, 1860, p. 338.

[27] Vladislav al IV-lea (1632—1648).

[28] Aici, în sensul general de protestant.

[29] Principele Gh. Rákóczy I şi fiii săi, Sigismund, care a murit de tînăr (1632—1652), şi Gheorghe, care a urmat tatălui său şi care, pentru a obţine şi coroana polonă, avea să facă, în 1657, faimoasa expediţie din Polonia, sfîrşită în chip catastrofal.

mitropolitului de Chiev[30] (care era din neamul voievodului Movilă, ca şi Gavril şi Ioan, amintiţi mai sus) şi căsătoria s-a făcut[31] cu ajutorul lui, cum se va vedea mai jos.

. . . .

După sfîrşitul campaniei din Ungaria de sus[32], principele m-a trimis în Moldova la Lupu-Vodă, sub cuvînt că mă duc pentru nunta ducelui Radziwill, care se logodise cu fiica voievodului. Noi ne temeam destul de acest Lupu, ştiind că el era înţeles cu nemţii împotriva noastră[33]. Aveam şi dovezi, căci atît el cît şi Matei Vodă, au trebuit din ordinul Porţii, să ne dea cîte o mie de curteni în ajutor; iar aceştia, cerînd o dată leafă, şi fiind refuzaţi de principe, — care nu era dator să le plătească, şi care mai era şi zgîrcit — au fugit acasă prin Polonia, tocmai cînd era mare nevoie de ei; dar acolo au pierit mulţi din acei cîini[34] . . . p. 419

// Principele a trimis cu mine în Moldova şi pe Acaţiu Barcsai mai cu seamă pentru faptul că se încheiase mai înainte — prin el şi Toma Başa[35] — alianţa cu Lupu <Vodă>[36]. p. 422

Ne-a încredinţat ca să-i ducem acestuia, noi înşine, două scrisori scrise în latineşte şi în româneşte. După o lipsă de 11 luni m-am întors din această expediţie (în Ungaria) acasă la Coveş[37], dar fără a zăbovi, am plecat în Moldova. La nunta ducelui lituan Janusz Radziwill eu reprezentam pe principe ca sol principal, după mine urma Acaţiu Barcsai şi după el Ştefan

---

[30] Petru Movilă (1596—1644), fiul lui Simion Movilă.

[31] După vreun an şi jumătate de tocmeli cu Poarta.

[32] Gh. Rákóczy I a început în februarie 1643 cunoscuta campanie împotriva Habsburgilor şi a ocupat o mare parte a Ungariei de nord. Kemény, care era comandantul oştirii, ajunge către sfîrşitul anului pînă aproape de graniţa austriacă. Dar din porunca turcilor, care nu vedeau cu ochi buni întărirea vasalului lor, principele a întrerupt operaţia şi a încheiat cu imperialii pacea de la Linz (1645). La această campanie au participat şi contingente de munteni şi moldoveni.

[33] Pentru legăturile lui Vasile Lupu cu germanii şi polonii vezi S. Szilágyi, *Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez* (1631—1648), *(Scrisori şi documente privitoare la relaţiile orientale ale lui Gh. Rákóczy I, 1631—1648)*, II, Budapesta, 1883, p. 693.

[34] La începutul verii, Lupu a rechemat trupele pe care le dăduse lui Rákóczy, sub cuvînt că au fugit fără ştirea lui, ceea ce Rákóczy n-a crezut (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 140; *Monumenta Hungariae Historica*, *Diplomata*, vol. XXIV, pp. 215, 221). Cît despre trupele muntene, Rákóczy scria fiului său, la 20 octombrie, că cea mai mare parte dintre ele au fugit şi n-au mai rămas decît 200—300 de oameni (*Ibidem*, pp. 215, 221, 274, 285).

[35] Tamás Başa. Îl găsim în 1642, căpitan de Trei Scaune, consilier de stat, sol la Constantinopol; cf. Iván Nagy, *op. cit.*, I, Pesta, 1857, p. 212.

[36] Pentru aceste tratative, vezi *Török-magyarkori adatokmánytár*, (Documente privitoare la dominaţia otomană), vol. V, pp. 20, 29.

[37] *Kövesd*, sat, azi înglobat în oraşul Agnita.

Mariasi[38], care reprezenta pe Gheorghe Rákóczy cel tînăr. În această misiune am luat cu mine şi o seamă de oameni de frunte, care mi-au fost de mare p. 423 folos şi aceştia // erau: Nicolae Sebesi[39], Mihail Székely[40], Francisc Orbán[41], Valentin Décsei[42], Grigore Csiszár[43].

Aveam cu mine, sub steagul meu, o ceată de peste o sută de călăreţi, îmbrăcaţi cu toţii în piei de lup.

Nunta s-a făcut cu mare pompă[44]. Din Polonia au venit mulţi magnaţi şi soli de ai regelui şi de ai nobilimii, bine îmbrăcaţi şi echipaţi, buni călăreţi şi cu mulţi oameni ca la două mii de călăreţi şi pedestraşi, dar ca să vorbim drept, nu-i întreceau pe boierii de la curtea voievodului moldovean în ce priveşte frumuseţea şi bogăţia îmbrăcăminţii: hainele de samur, de rîs, de mătase, erau cele mai obişnuite. Era belşug din toate, la mesele de toate rangurile se aflau mîncări proaspete, plăcinte, baclavale[45] gătite după moda polonă şi era, aşa mare belşug că se făcea risipă; pe toate mesele cele lungi erau numai farfurii şi castroane de argint. Erau apoi fel de fel de muzici, măscărici, acrobaţi şi saltimbanci şi oameni cu fel de fel de măiestrii, vrednici de admirat. Într-un cuvînt a fost mare strălucire şi belşug în toate, nu după obiceiurile ţăranilor români, ci după moda de la curţile regilor creştini. La masă la locul de cinste, şedea ambasadorul regelui polon; pe acelaşi rînd urmau alţi poloni; lîngă ambasador şedea Radziwill, mirele, şi după acesta mitropolitul Chievului din familia voievozilor Movilă, frate p. 424 cu voievozii Gavrilaş, Ioan şi Moise, // ... Mitropolitul acesta era şi un bun cărturar şi tot aşa erau şi ceilalţi ierarhi de religie românească sau grecească[46], ce se aflau cu el; n-am crezut mai înainte să se afle oameni atît de învăţaţi în rîndurile preoţimii. Acest mitropolit era şi foarte cinstit şi blînd; el i-a cununat în biserică după ritul românesc, şi Radziwill deşi era evanghelic[47] nu s-a împotrivit. Voievodul mă rugase cu stăruinţă să îngădui ca mitropolitul să stea cu un loc înaintea mea, motivîndu-şi rugămintea cu

---

[38] *Máriási István,* nobil maghiar, venit din Ungaria Superioară în Transilvania, cf. Iván Nagy, *op. cit.,* VII, p. 313.

[39] *Sebesi Miklós:* Nobil ardelean, român de origine, favorit al lui Gh. Rákóczy al II-lea.

[40] Neidentificat. Sînt foste numeroase familii cu acest nume de Szekely (care înseamnă Secuiul); în Iván Nagy, *op. cit.,* sînt înşiraţi peste 30.

[41] *Orbán Ferenc.* Nobil secui din Odorhei. Cunoscut ca notar al acestui neam, cf. Iván Nagy, *op. cit.,* VIII, f. 234.

[42] *Décsei Bálint.* Nobil ardelean (numele vine de la satul Decea, pe Mureş), unul dintre oamenii de încredere ai lui Gh. Rákóczy I. *Ibidem,* IX, p. 265.

[43] Neidentificat.

[44] Pentru descrierea nunţii vezi M. Costin, *op. cit.,* p. 120 şi urm.

[45] *Marczapanok.*

[46] Adică ortodoxă. Venise şi mitropolitul Ştefan al Ţării Româneşti.

[47] În sens mai general de protestant, Radziwill fiind calvin. Pentru efectul asupra boierilor a acestei căsătorii mixte vezi Miron Costin. De aceea, faptul că au fost cununaţi după ritul ortodox, de mitropolitul Kievului, era foarte bine venit.

cuvintele că după cum şi la noi se obişnuieşte să se arate naşilor o deosebită cinstire, şi la ei sînt ţinuţi în mare cinste cei care cunună[48]. M-am învoit aşadar ca mitropolitul să şeadă înaintea mea.

În casa aceea şi la masa aceea, n-a fost nici o femeie şi nici o fată şi nici mireasa; şi n-a fost nici joc, ci jocul s-a ţinut în piaţa oraşului. Înainte de a ne aşeza la masă, vreo 50 sau 60 de fete şi femei din înalta nobilime, toate foarte frumos îmbrăcate, prinzîndu-se de mîini, au dansat jocul românesc, cînd învîrtindu-se în cerc, cînd desfăcîndu-se în şir lung. Bărbaţii numai priveau la ele, şi nici unul nu s-a amestecat în jocul lor; dar tocmai în fruntea lor, un stolnic bătrîn sărea cît putea învîrtindu-şi toiagul. Femeile au fost ospătate în altă casă[49].

În timpul ospăţului, a băut fiecare cît a vrut la mesele principale, dar n-a fost beţie. // După aceea, ambasadorul regelui polon, mirele şi ceilalţi poloni, s-au ridicat de la masă şi au plecat; i-a petrecut şi voievodul, rugîndu-ne să-l aşteptăm. S-a întors curînd şi a băut cu noi foarte mult, pînă ni s-a urît; a arătat îndeosebi faţă de mine multă dragoste şi cinste. Cînd ne-am luat rămas bun, săturîndu-ne şi noi, ne-a condus din palat şi voia să ne conducă şi pe scară în jos; iar dacă am spus că mai bine mă culc acolo decît să-l las să coboare scările, el a răspuns că de mă voi culca eu, se culcă şi el acolo; şi abia cu mare greutate am scăpat de el. p. 425

Voievodul a ieşit şi el în întîmpinarea nuntaşilor, ca la o jumătate de leghe, pe un cal foarte frumos, frîul era bătut în pietre scumpe şi aur, tot asemenea şi scara de la şea; la fel şi sabia. La cuşmă avea un surguciu bogat, numai din cinci diamante, dar mari; un asemenea diamant mai avea la inelul din deget. Ceea ce avea pe el şi pe cal, ca îmbrăcăminte şi podoabe, putea să preţuiască, după socoteala noastră de atunci, vreo 40 000 de taleri. La cîmp, au descălecat şi aşa au stat faţă în faţă[50].

După trei zile de ospăţ au început negocierile, şi i-am adus mustrări că scrie într-un fel scrisorile sale de credinţă şi se poartă cu totul altfel, căci nu poate tăgădui că n-ar fi ale sale scrisorile, iscăliturile şi peceţile. El numai s-a mirat întrebîndu-se dacă a // fost beat sau nebun, că s-a îndatorat la asemenea lucruri pe care nu le putea îndeplini; căci dacă turcii îi poruncesc să se ridice împotriva noastră şi să ne fie duşman, el n-are încotro; de altfel, el va păstra pacea şi prietenia, făcînd întocmai ca ogarul, care e dus legat la vînat împotriva voinţei lui: dacă scapă, nu aleargă după vînat, ci o ia în altă parte. Tot astfel, armele lui nu ne vor pricinui nici o pagubă. S-a jurat cît a putut cu vorba, dar nu ne-a dat la mînă o nouă p. 426

[48] Nuni în transcriere greşită: *Ununa*.
[49] Vezi şi descrierea nunţii domniţei Ruxandra în volumul de faţă, p. 471 ş.u.
[50] *Úgy lőnek szemben egymással.*

scrisoare de credință; noi am păstrat ce-i drept, scrisorile dinainte, dar prietenia[51] lui a rămas tot îndoielnică.

Am lăsat pe mire acolo; darurile principelui i le-am dat, fiind de față și mirele și mireasa, apoi m-am grăbit să mă întorc la principe, pe care l-am găsit la Munkács[52].

. . . .

1648

p. 470 În anul 1648, principele s-a îmbolnăvit din nou, în drum spre Gurghiu: locul acesta avea să-i fie fatal, dar mai înainte de aceasta, pe cînd princi-p. 471 pele se afla încă la Cluj, a sosit solul voievodului Lupu, // Gheorghe Ștefan[53], cu propuneri și cu daruri; Lupu îi scria în ascuns principelui între altele, că ar avea de discutat cu principele despre niște lucruri foarte însemnate, pe care nu vrea să le încredințeze nici chiar omului său de încredere, și de aceea îl roagă să trimită la el pe Ioan Kemény. Am discutat și ne-am gîndit mult despre ce putea fi vorba; totuși principele a făgăduit că mă va trimite, dar nici solul amintit mai sus, nu știa în ce scop.

După ce a plecat solia moldoveană, principele m-a lăsat și pe mine să merg acasă, poruncindu-mi să mă pregătesc și să mă duc la el la Gurghiu, ca de acolo să mă trimită mai departe.

Ceea ce am și făcut.

[Principele se simțea tot mai rău, totuși, din Gurghiu l-a trimis pe Kemény în Moldova.]

p. 472 // Dar înainte de a pleca, mi-a spus foarte trist următoarele cuvinte: „Pleci acum, dar mie îmi pare foarte rău că te duci, căci tare mă tem, pentru tine, de acel om viclean neștiind de ce te cheamă". Eu i-am răspuns „Nu trebuie să te temi, Măria ta, pentru că nici măcar păgînii nu obișnuiesc să se atingă de soli". Principele a urmat: „Lupu-Vodă a făcut, chiar de la început, multe lucruri pe care nu s-ar fi cuvenit, să le facă un creștin". L-am întrebat din nou: „De ce te temi, dar Măria ta? Numai că aș putea fi oprit acolo, sau și de mai rău?" El a răspuns: „Știi bine că sînt în ceartă cu turcii, din cauză că ei vor să ridice tributul țării la 15 000 de galbeni, pe cînd înainte era numai de 10 000 (așa era, căci Gabriel Bethlen

---

[51] Tratatul de alianță se va încheia în aprilie 1646, cu concursul lui Janusz Radziwill, venit în acel an în Moldova, cu soția sa, Maria. Dar obiecțiile domnului la o formulă care îl putea compromite față de turci au rămas în picioare. Spre deosebire de tratatul lui Rákóczy cu Matei Basarab, în aceasta se menține mai departe declarația că Transilvania și Moldova se află sub suzeranitatea Porții.

[52] Oraș în Ucraina subcarpatică.

[53] Viitorul domn al Moldovei (1653—1658).

îl coborîse la 10 000 de galbeni)[54] iar eu nevoind să fie pe voia lor, de doi ani de zile nici nu l-am trimis la Poartă. Dacă el este înţeles cumva cu turcii să te prindă şi să te trimită la Poartă, atunci, dacă vreau să te răscumpăr, va trebui să plătesc mai mult decît face tributul pe unul sau doi ani; „Auzind acestea, i-am mulţumit pentru grija-i părintească şi i-am spus: „Dacă aşa stă treaba, şi Măria ta te învoieşti, îi voi cere prin curier // să-mi trimită o scrisoare de credinţă[55], prin care să mă asigure că mă va primi cu cinste în ţara lui şi că voi fi condus oricînd aş voi să părăsesc ţara, fără a avea vreo supărare, căci stăpînul meu nu-şi poate trimite servitorul de lîngă sine fără vreo asigurare anume. După ce voi trimite (scrisoarea), voi pleca şi eu sub cuvînt că mă duc la slujba mea din Făgăraş; dacă nu vine răspunsul în timpul acesta, mă duc mai departe ca să inspectez chipurile pe lefegiii cantonaţi în ţara Bîrsei, dacă nu vine nici în timpul acesta, mă prefac că merg, din porunca Măriei tale, să vizitez străjile de la graniţă. Dacă soseşte asigurarea în timpul acesta, îmi urmez drumul". Această propunere a plăcut principelui şi cu această socoteală am şi plecat. p. 473

[În drum, Kemény s-a abătut pe acasă, apoi a mers la Făgăraş.]

Nici n-am apucat să ies din Făgăraş, cînd mi-a sosit scrisoarea de asigurare de la Lupu. Am trimis scrisoarea principelui şi mi-am urmat drumul... [Urmează candidatura lui Gh. Rákóczy I la coroana Poloniei.]

Călătoria mea în Moldova s-a petrecut astfel: ştiind că viaţa principelui se apropie de sfîrşit, mă temeam de viclenia lui Lupu, în cazul cînd ştirea despre moartea principelui m-ar fi prins în Moldova. De aceea am poruncit dregătorilor din Trei-Scaune, Ciuc şi din alte ţinuturi de graniţă, că pînă la întoarcerea mea să nu lase pe nimeni să treacă în Moldova, afară de aceia care îmi vor fi trimişi doar mie. Şi ca cei care ar fi venit după mine // să ştie cum să se poarte şi ce să vorbească, am lăsat anume oameni la Breţcu ca să-i sfătuiască ce aveau de făcut. În ce mă priveşte, potrivit asigurărilor date, cum am sosit în Moldova, voievodul mi-a făcut o primire frumoasă, trimiţînd în întîmpinarea mea chiar la ieşirea din trecătoarea de la Trotuş, drept comisar pe boierul său de frunte, împreună cu mai mulţi alţi boieri care să mă însoţească pînă la Iaşi. Şi voievodul a trimis înaintea carelor mele chiar şi caii săi de trăsură, două rînduri; iar de la Iaşi a venit să mă primească, cu trăsură şi căruţă, marele vistier[56]; m-a însoţit pînă la locuinţa mea, nişte case împodobite cu mare lux; aici slujeau, la bucătărie şi la masă oamenii săi care întrebuinţau vase, pahare, farfurii p. 476 p. 477

[54] Tributul, fixat în 1541 la 10 000 de galbeni, a fost ridicat sub Ştefan Báthory (1571—1581) la 15 000, apoi coborît din nou, după stăruinţa lui Gabriel Bethlen (1613—1629) la 10 000.

[55] Salv-conduct.

[56] Iordachi Cantacuzino, mare vistier (1635—1637; 1640—1644; 1645 ianuarie 17 — 1654 ianuarie).

de argint, cești și alte lucruri tot de ale sale. Primirea în audiență, în mai multe rînduri și ospățul s-au petrecut cu multă strălucire. Voievodul n-a primit să fie de față — la discuțiile pe care le-am avut — nici tîlmaciul de românește al principelui, pe care-l adusesem cu mine, nici <tîlmaciul> său, ci a trebuit să vorbesc eu, cît știam românește.

Secretul, pe care voia să mi-l împărtășească era următorul: El ar fi înțeles prin unii oameni de ai săi că polonii ar avea mare aplecare pentru principe, și că ar dori să-l aleagă rege la dieta care se ținea în acest scop. p. 478 Acest lucru voia el să-l aducă la cunoștința principelui, // oferindu-se totodată să-i dea, dacă o dorește și principele, tot sprijinul său, atît prin marii lui protectori din Polonia, cît și pe orice alte căi; dar, la rîndu-i, și principele să-i arate prietenie și să păstreze bună înțelegere cu el, etc. Am avut mai multe convorbiri despre aceasta, și cu toate că n-aveam nici un fel de instrucțiuni de la principe, care lăsase totul în seama credinței, discreției și priceperii mele, fiind însă de ajuns scrisorile de încredințare, prin care mi se dădeau depline puteri, am făcut și eu după cum urmează: mai întîi am mulțumit pentru bunăvoința, pe care o arăta stăpînului meu, apoi l-am îndemnat să păstreze legăturile de bună vecinătate, duh creștinesc și prudență, arătîndu-i că atunci cînd caută să se alieze cu stăpînul meu și cu casa lui, lucrează de fapt, pentru întărirea sa, a casei sale și a țării sale.

Și, de vreme ce se gîndește la izbînda stăpînului meu, căruia Dumnezeu să-i dăruiască un sfîrșit norocos, se pare că ar trebui să se poarte întocmai. Dacă însă s-ar feri de a-l ajuta și nu i-ar arăta bunăvoință, rămînînd și mai departe între ei raporturi neprietenești, situația lui nu va fi prea bună căci, pe de o parte, Matei Voievod nu-i este prieten, iar pe de altă p. 479 parte principele sau fiul său s-ar răci față de el ca și cazacii // și regatul polon, ceea ce i-ar slăbi simțitor situația. Totuși încă nu e tîrziu și îndrăznesc să-l încredințez că stăpînul meu va primi cu bucurie propunerea făcută, și-i va răspunde cu aceeași bunăvoință; dar mi-am arătat dorința — în numele principelui — <ca el> să declare că va îndeplini cele cei voi propune, și anume:

1) Dacă se va întîmpla ca stăpînul meu să meargă cu oști în Polonia, să aibă trecere liberă prin Moldova;

2) De va voi stăpînul meu să recruteze ostași în Moldova, să i se îngăduie acest lucru;

3) De va cere bani cu împrumut — deoarece nu-și poate lua visteria cu sine — să-i dea măcar pînă la 100 000 de galbeni;

4) Să-l ajute și la Poartă, intervenind pentru cauza lui, din tot sufletul și cu toată autoritatea și trecerea pe care o are;

5) Să nu fie dușman al stăpînului meu și al casei lui, chiar dacă i s-ar porunci.

Lupu a consimţit foarte bucuros şi mi-a numit pe marii lui protectori de la Poartă, ale căror nume mi le-am şi însemnat la masa lui, cu cerneala şi condeiul lui şi pe hîrtia lui, şi ne-am înţeles ca să se dea poruncă atît capuchehaielor principelui cît şi celor ai voievodului, // ca să se înţeleagă între (p. 480) ei şi să lucreze împreună în această privinţă, ajutaţi de protectorii celor două părţi. Deoarece prietenii poloni îi spuseseră principelui să caute să atragă de partea sa şi pe cazaci, căci atunci şi cazacii porniseră oştile asupra polonilor, voind şi ei să-şi întocmească treburile în timpul interregnului; iar eu luasem scrisori de la principe şi către ei, pentru orice împrejurare, i-am împărtăşit şi voievodului acest lucru — văzîndu-i bunăvoinţa — şi l-am rugat să lămurească oamenii mei asupra drumului de urmat, ceea ce a şi făcut. Am trimis apoi pe unul numit Grigore Mosa[57], oştean de curte, care văzuse şi auzise şi ştia multe, şi era nobil de Ernea[58], în scaunul Mureşului, şi pe un altul numit Gheorghe Raţ[59], oştean de curte, care cunoştea mai multe limbi şi era de lege ortodoxă; şi i-am învăţat să procedeze astfel cu hatmanul cazacilor, Bogdan Hmelniţchi: să-i înfăţişeze la început numai scrisoarea mea şi numai după ce i-au cîştigat încrederea şi bunăvoinţa, să-i predea şi scrisoarea principelui; le-am mai arătat şi ce aveau de spus prin viu grai[60].

Această solie a izbutit foarte bine, după cum se va vedea în cele ce urmează.

Dar între acestea s-a mai întîmplat că solul moldovean Gheorghe Şte- (p. 481) fan, pomenit mai sus, pe cînd se afla la Rákóczy, a adus între altele vorba — fără îndoială primise asemenea ordin — că fiica cea mai mică[61] a lui Lupu, pe care o avea de la prima sa soţie[62] <care era> mama soţiei lui Radziwill, ar fi o foarte potrivită soţie pentru Sigismund Rákóczy[63], arătînd şi folosul ce ar ieşi dintr-o asemenea încuscrire. Împărtăşind acest lucru şi principelui şi principesei, principele nu s-a arătat prea încîntat, dar principesa[64] era bucuroasă şi l-a convins şi pe principe. Mi s-a încredinţat deci şi această propunere, spre a o aduce în discuţie, dacă voi găsi cu cale. Părîndu-mi-se folositoare această căsătorie, am tratat-o în secret cu logofătul Gheorghiţă[65], fiind de faţă // şi voievodul. I-am adus acestuia şi darurile de (p. 482) la principesă şi m-am înţeles cu el să-şi aducă acasă fata, deoarece, atunci,

---

[57] *Mosa Gergely*, nobil, de origine română din părţile Chioarului.

[58] *Ernye*. Azi înglobat în oraşul Tîrnăveni.

[59] *Rácz György*, nobil român din împrejurimile Dejului.

[60] Instrucţiunile pentru solie, în *Monumenta Hungariae Historica, Diplomata*, vol. XXIII, p. 5.

[61] Domniţa Ruxandra, care va fi soţia lui Timuş, fiul lui B. Hmelniţchi.

[62] Tudosca Doamna, fiica marelui vornic Costea Bucioc.

[63] Era al doilea fiu al lui Gh. Rákóczy I; avea să se căsătorească, în 1651, cu Henrietta, fiica electorului Palatin.

[64] Suzana Lorántffy, soţia lui Gh. Rákóczy I.

[65] Gheorghe Ştefan, viitorul domn al Moldovei.

o ţinea la Poartă. A şi trimis îndată[66] după ea, şi a adus-o acasă cu mare cheltuială. O trimisese la Poartă mai înainte ca să întărească încrederea Porţii în el şi să potolească bănuielile iscate la Poartă de cînd îşi măritase fiica cea mai mare cu Radziwill. M-a lăsat să înţeleg, că dacă îşi aduce fata, tinerii se vor putea cunoaşte mai de aproape[67].

Eram însă tare înspăimîntat de gîndul că ar putea să-mi sosească acolo ştirea morţii principelui. Căci şi în timpul drumului spre voievod, şi în timpul petrecut la Iaşi, veneau scrisori şi oameni prin care aflam că starea principelui se înrăutăţea mereu. Între alţii au venit într-un rînd hotnogii Baltazar Tömösvári şi Ioan Szilágyi cu ştirea că starea principelui era tot mai rea.

Astfel stînd lucrurile, am cerut stăruitor voievodului să mă lase să plec acasă, sub cuvînt că principele mi-ar fi poruncit prin oamenii veniţi în urmă, să mă întorc de grabă, deoarece vroia să trimită pe fiul său mai mic la moşiile sale din Ungaria[68] şi nu-l va trimite pînă nu mă voi întoarce eu. Voievodul ar fi fost bucuros să-mi prelungesc şederea în Moldova şi stăruia să mai rămîn; eu însă mi-am luat rămas bun, iar voievodul m-a cinstit cu multe daruri: o mantie căptuşită cu catifea roşie, cu guler de samur, un cal turcesc cu scara, frîele şi căpăstrul împodobite cu peruzele, o tolbă îmbrăcată în catifea cusută cu fir de aur[69] şi m-a condus cu acelaşi alai ca şi la venire.

p. 484 Abia făcusem două mile de drum, cînd între Iaşi şi Tîrgu-Frumos[70] m-a întîmpinat stolnicul Mihail Ugron[71] // cu ştirea că principele a murit. Dar am tăinuit ştirea pînă am ajuns la Trotuş; de acolo i-am scris voievodului; şi pînă să ajungă scrisoarea în mîna lui, eu eram de mult în Transilvania. Îi aminteam în scrisoare că întrucît ştiam că starea sănătăţii principelui nu mai îngăduia nici o speranţă, am încheiat tratatele nu numai în numele principelui ci şi în numele fiilor lui şi în al dietei. De aceea îl rugam să păstreze pacea şi cu fiii principelui şi cu dieta, dîndu-i asigurări şi din partea lor; şi îi mai scriam că deşi principele a murit, urmaşul şi dieta sînt în viaţă şi deci tratatele încheiate puteau fi ţinute mai departe. Dar „Lupul", care potrivit naturei sale, numai părul vrea să şi-l schimbe,

---

[66] Nu a putut obţine reîntoarcerea ei decît în august 1649. Pentru chemarea ei la Poartă din porunca sultanului în august 1645 vezi mai jos relaţia lui Bargrave n. 69.

[67] Pentru situaţia lui Ambrosio Grillo ales de domn drept ginere în septembrie 1641, *ibidem*.

[68] Gh. Rákóczy I era poate cel mai bogat proprietar feudal în Ungaria habsburgică. În afară de veniturile din Transilvania, avea şi în Ungaria Superioară moşii care se întindeau pe cinci judeţe.

[69] *Szkofium.*

[70] *Szépvásár.*

[71] *Ugron Mihály.* Nobil secui; vistier sub domnia lui Gh. Rákóczy al II-lea şi Acatiu Barcsai.

nu şi firea şi pielea, mi-a răspuns că orice tratate încetează, scriind acest lucru astfel pe latineşte: *Mortuo principe sepeliantur tractata omnia negotia*[72]. Din acest răspuns s-a văzut necredinţa şi nestatornicia lui[73], el schimbîndu-se după cum bate vîntul.

La acestea s-a mai adăugat şi altă faptă: deşi şi-a adus[74] fiica de la Poartă, după cum ne înţelesesem, dar cînd principesa şi Sigismund Rákóczy au trimis peţitori s-o peţească, el s-a schimbat la faţă, spunînd că preoţii lui îl opresc să-şi dea fiica după unul care este de altă lege[75] şi că peţitorii s-au purtat necuviincios, ceea ce l-a supărat. Aşa şi era, căci fuseseră trimişi ca peţitori nişte oameni foarte necioplıţi. În fruntea lor era un Ioan Borsos[76], favoritul cel mai apropiat al principelui Gheorghe Rákóczy cel tînăr, un haiduc, fecior de ţăran român, om rău, beţiv şi stricat. Al doilea era Nicolae Sebeşi, cu nimic mai bun ca celălalt. Al treilea, Gheorghe Horvát, omul cel mai de încredere al lui Sigismund Rákóczy, era de asemenea un om trufaş şi rău, care ca peţitor avea să facă greşeli mari şi mai tîrziu[77], cînd s-a căsătorit Sigismund Rákóczy.

Dar şi Lupu a fost pedepsit de Dumnezeu pentru aceasta, căci n-a putut să-şi mărite cum i-ar fi fost voia, fiica, pe care o cereau şi oameni de seamă din Polonia, deoarece curînd după aceea au năvălit tătarii în ţara lui şi cu toate că ştiau că voievodul avea mare trecere la Poartă, au prădat ţara cumplit şi el abia a scăpat cu fuga în păduri. Şi nu s-a împlinit nici săptămîna, după retragerea tătarilor, şi au venit pe urmele lor cazacii şi au prădat şi ei. Şi cînd s-a încheiat pacea Lupu a trebuit să făgăduiască pe fiica sa lui Timuş, fiul mai mare al lui Bogdan Hmelniţchi, şi apoi să i-o şi dea de soţie.

. . . .

A trimis solie şi Matei Voievod şi a smuls principelui şi dietei o nouă diplomă cu privire la alianţa cu ei[78]. Eu m-am împotrivit la aceasta şi cînd p. 497

---

[72] Cînd moare principele sînt îngropate (şi) toate cele tratate (de el).

[73] Apreciere neîntemeiată, deoarece condiţiile care îl îndemnaseră pe Vasile Lupu la acel demers erau legate de persoana însăşi a lui Gheorghe Rákóczy I, în relaţie cu candidatura acestuia la tronul Poloniei.

[74] Abia peste un an, cînd a putut fi scoasă de la turci.

[75] Ca şi Radziwill, Sigismund era calvin. Clerul ridicase obiecţii şi la căsătoria acestuia.

[76] Poate Ioan Boros care ia parte în 1655 la înăbuşirea răscoalei seimenilor din Ţara Românească. Vezi şi Miron Costin. În orice caz au fost aleşi români pentru această misiune.

[77] În anul 1651.

[78] Tratatul lui Matei Basarab cu Gh. Rákóczy I, încheiat la 16 martie 1635, a fost reînnoit în 1636 şi 1640 şi apoi, sub Gh. Rákóczy al II-lea, în 1650 şi 1651.

a trebuit să semnez, am protestat spunînd: „Voi semna şi eu — deşi nu bucuros — şi numai de teamă că dacă aş refuza, cineva dintre domniile voastre va zice că numai din reavoinţă nu vreau ca Măria ta să te întăreşti prin alianţă cu alte ţări şi popoare. Totuşi susţin că alianţa noastră cu românii va fi spre paguba noastră, pentrucă sîntem prea slabi — atît noi cît şi ei — spre a ne putea apăra unii pe alţii“ . . .

VASILE GAGARA

(? — după 1643)

*

Vasile Gagara a fost un călugăr din Cazan care a călătorit din Rusia la Ierusalim şi în Egipt, trecînd şi prin ţările noastre la o dată care mai poate fi supusă discuţiei, întrucît cele două ediţii moderne făcute după două variante manuscrise dau pentru această călătorie fie anii 1642—1643 (ed. din 1851), fie anii 1637—1638 (ed. din 1891 a lui Dolgov, urmată şi de G. Bezviconi în lucrarea sa, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947).

În cursul călătoriei sale, la întoarcere a trecut prin Ţara Românească şi Moldova, unde a ajuns în luna ianuarie fără arătarea anului. Descrierea călătoriei sale a fost publicată de două ori, după două manuscrise cu deosebiri apreciabile între ele: *Călătoria la Ierusalim a unui călător rus la mijlocul veacului al XVII-lea* (Ерусалимсное хождение русского нужешественика сороковый годов XVII века), în „Временник Общества истории и древностей", X, 1851, pp. 21—23 (care cuprind pasajele privitoare la ţara noastră) şi S. O. Dolgov, *Viaţa şi călătoria la Ierusalim şi în Egipt a lui Gagara din Cazan* (Жизнь и нождение в Иерусалим и Египет казанулка Гагари), în „Православный Палестинский сборник", XI, 1891

şi extras, 102 pagini. Ediţia din 1851 după un manuscris mai complet, cel puţin în ce priveşte călătoria în Moldova, cuprinde amănunte ce lipsesc în manuscrisul editat de Dolgov în 1891. De aceea, traducerea noastră s-a făcut după textul editat în 1851, indicîndu-se în note unele deosebiri mai importante, din ediţia din 1891. G. Bezviconi, *op. cit.*, pp. 42—44 publică o traducere după textul privitor la şederea lui Gagara în Moldova, după ediţia din 1891, cu unele lacune omiţînd pasajul despre şederea autorului la Petru Movilă la Kiev.

Călătoria lui Gagara este interesantă pentru descrierea obiceiurilor de Bobotează la Iaşi şi începerea clădirii şcolii şi mănăstirii de la Trei Ierarhi. Datarea ei va putea fi făcută cu toată precizia, ţinînd seama de următoarele indicii: a) La trecerea lui Gagara prin Iaşi mănăstirea Trei Ierarhi nu era încă clădită, *ci doar începută*. Zidul înconjurător era însă gata şi incinta era socotită mai încăpătoare ca cea a cetăţii Mojaisk. b) La acea slujbă de Bobotează asista domnul *cu fiul său,* pentru care s-au pregătit două scaune de catifea roşie . . . etc. Dar acel fiu nu putea fi copilul născut din a doua căsătorie a domnului care a avut loc în toamna anului 1639. Deci în ianuarie 1643, el ar fi putut avea cel mult doi ani şi jumătate! În schimb, în ianuarie 1638, voievodul Ioan era un flăcău pentru care tatăl său visa domnia Ţării Româneşti. El avea să se stingă de boală la Brussa, în anul 1640.

CĂLĂTORIA PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA[1]

(1637—1638)

...Am mers..., prin Bulgaria, pînă la orașul de graniță al Turciei, anume Măcin. Și acest oraș se află pe malul Dunării, iar pe celălalt mal al acestui rîu se află o cetate[2] mare, numită Măcinul domnului Țării Românești de odinioară poreclit Dracul[3]. Iar prin Țara Românească de-a curmezișul pînă în Moldova *e o cale de* o *săptămînă*[4], iar în lungime drumul este de 3 săptămîni.

Am ieșit din Țara Românească și am mers prin Moldova, unde trăiește domnul Moldovei, în orașul numit Iași. În acest oraș se află multe mă-

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul rus publicat în временикъ общества истории и древностей X, 1851, pp. 21—23.

[2] Este vorba de Brăila.

[3] Poate fi vorba de Vlad Dracul sau de Vlad Țepeș, a cărui amintire este legată prin tradiție de Brăila.

[4] Cuvintele în italică aparțin textului din „Sbornicul Palestinian" (1891) preferat aici, întrucît pasajul corespunzător din „Vremennik" (sînt 50 de zile) este evident greșit, cum rezultă și din context.

năstiri și sună clopotele tot ca și la noi în mănăstiri. Tot după obiceiul de la noi se află în mănăstiri arhimandriți, iar în unele din ele egumeni, iar credința la ei este cea creștină.

La o verstă[5] depărtare de oraș se află mănăstirea[6] patriarhului Theofan de Ierusalim[7], o clădire prea frumoasă și o biserică clădită minunat. Și cînd vine patriarhul în Moldova pentru milostenii, el se oprește în această mănăstire.

Iar mitropolitul[8] Moldovei trăiește în orașul Sucevei, și acest oraș este la două zile de drum de Iași. Și acolo, la Suceava, sînt moaștele sfîntului mucenic al lui Hristos, Ioan cel nou.

Am stat trei săptămîni în Moldova și în timpul cînd mă aflam acolo, acel mitropolit a venit în ziua Bobotezei și a făcut slujba la acea sărbătoare cuvînt cu cuvînt cum se slujește acum la Moscova, și a aruncat crucea în apă, dar ei se deosebesc de noi prin aceea că atunci cînd merg cu crucea, oștenii bat din tobe[9]. Iar pentru domnul Moldovei și pentru fiul său[10] s-au făcut două scaune mari după chipul nemțesc și acoperite cu catifea roșie. Și cînd se duc spre apă, înaintea lor merg mulți oameni cu tobe, iar alții cu arme de foc și lănci. Iar după ce s-a făcut slujba, pe cînd se întorc de la apă, se trage cu tunul și se slobozesc puștile.

Iar în jurul orașului nu sînt întărituri — căci se tem de sultanul turc — decît doar la curtea domnească, afară din oraș. Și lîngă aceasta au început să clădească, cu binecuvîntarea și după dimpreuna sfătuire a mitropolitului[11] cu domnul Moldovei, o mănăstire[12] cu zid înconjurător de piatră mai mare decît cetatea Mojaisc, pentru ca să aibă unde să se poată adăposti dacă ar veni împotriva lor turcii și tătarii din Crimeia. Mitropolitul dorește să înființeze o școală, unde să învețe 300—400 de copii și acolo vor învăța carte rusească[13].

Și a doua zi după Bobotează am fost la masă la mitropolitul Moldovei și în timpul praznicului s-a tras cu puștile la curtea domnului Moldovei, pînă la miezul nopții. Eu l-am întrebat la masă „Pentru ce se trag focuri de pușcă la domnul vostru și ce înseamnă această bucurie?“ El mi-a spus:

---

[5] Unitate de măsură de 1 067 m.
[6] Mănăstirea Galata închinată Sf. Mormînt, la 1618, de Radu Mihnea.
[7] Theofan al III-lea, patriarh de Ierusalim (1608—1644).
[8] Varlaam (1632—1653).
[9] Aici textul din „Sbornicul Palestinian“ diferă, se spune că înaintea domnului mergeau oameni cu puști și „berdașe“ (baltage).
[10] Vasile Lupu (1634—1653) și fiul său, Ioan (†1640).
[11] În „Sbornicul Palestinian“: „sfatul patriarhului“.
[12] Mănăstirea Trei Ierarhi.
[13] Colegiul de la Trei Ierarhi, în care au predat profesori aduși de la Kiev, de la colegiul întemeiat de Petru Movilă.

„Focurile de pușcă au fost trase în semn de bucurie, căci a venit de la sultanul turc[14] un ceauș turc cu scrisori către domnul Moldovei iar în scrisori scrie așa: „Să nu te lepezi de mine în taină, trecînd la împărații și regii care se unesc împotriva mea și cît timp voi fi eu la Constantinopol, îți voi da ție domnia pe viață în Moldova și copiilor tăi, să urmeze după tine în domnie în Moldova". Pe domnii dinainte îi schimbau des și stăteau la domnie cel mult un an sau doi și pe mulți i-au și pedepsit cu moartea[15]. Iar acum au dat de veste sultanului turc că stăpînitorul nostru, țarul[16] merge împotriva lui și cu acel stăpînitor merge și cesarul creștin[17] și regele Litvaniei[18] și mulți alți domni și regi.

Și după aceea am plecat prin țara Litvaniei și... am mers la orașul Kiev, în săptămîna mare, în Vinerea mare. Mitropolitul de Kiev[19] n-a cutezat să mănînce pîine la trapeză și ne-a așezat la o masă rotundă lîngă dînsul cu arhiepiscopul Anfinoghen, care vorbea limba noastră rusească.

---

[14] Murad al IV-lea (1623—1640).
[15] Aluzie la executarea lui Miron Barnovski, domnul Moldovei (1633).
[16] Mihail Feodorovici Romanov (1613—1645).
[17] Împăratul german, Ferdinand al III-lea.
[18] De fapt, regele Poloniei, Vladislav al IV-lea, care era și mare cneaz al Litvaniei.
[19] Mitropolitul de Kiev era atunci Petru Movilă.

SOLIA LUI WOICIEH MIASKOWSKI

(1640)

*

Această solie, ca şi cea din 1636, a lui Krasinski, avea de scop împiedicarea unei agresiuni turceşti ajunsă iminentă, după terminarea campaniei sultanului în Persia, mulţumită căreia mai slăbise cîtva ameninţarea turcească. De astă dată, alegerea solului a decurs fără manevre oculte sau implicaţii politice, ca în cazul lui Krasinski, cînd desemnarea şefului delegaţiei depindea de partidele ce se conturaseră în Seim. Acum regele însuşi l-a numit, ţinînd seama de misiunile diplomatice anterioare îndeplinite în două rînduri în Germania. Noul sol extraordinar era Woicieh Miaskowski (? — 1648), stolnic de Podolia şi ulterior subcamerar de Liov. Biografia sa nu oferă nimic deosebit. A luat parte la luptele purtate în Podolia contra turcilor. A fost mareşal la tribunalul coroanei. În 1647 a fost comisar de graniţă. A murit în 1648. Mai multe elemente personale pentru reconstituirea fizionomiei sale morale aflăm în jurnalul său, în ciuda faptului că o serie de însemnări par repetarea celor spuse în ziarul soliei din 1636. Drumul este acelaşi, popasurile aşişderea. Doar omul este parcă altfel, mai cald, mai apropiat. Pomenind la Cîrniceni de movila lui Stroici şi de boierii tăiaţi acolo de Tomşa, el se întristează:

„Erau prietenii şi cunoscuţii mei" şi adaugă amănuntul preţios că el fusese cel însărcinat de rege, conform cu decizia dietei, să meargă la Liov „ca să dea bani boierilor moldoveni pentru acea oştire..." Tot el a fost trimis de rege, mai apoi, să oprească oastea în Podolia, dar Potocki şi trecuse în Moldova şi nu a vrut să se mai întoarcă.

Drumul solului spre Iaşi este fără peripeţii şi fără reclamaţii. Înştiinţarea despre moartea sultanului Murad, trimisă de domn împreună cu sugestia de a face cale întoarsă în aceste împrejurări, neprielnice unei solii de natura acesteia, rămîn fără ecou. De astă dată, delegaţia polonă nu pornea cu plîngeri contra domnului. Acesta trimisese în întîmpinarea solului un prim lot de boieri mari la Tabăra cu o scrisoare de bun sosit. Înainte de intrarea în Iaşi, solul este aşteptat de fratele domnului, hatmanul, cu cei mai mari boieri şi cu mai multe steaguri de cazaci. Poate că, lăsat la propria sa judecată, solul ar fi priceput că nu se putea cere mai mult domnului într-un moment de nesiguranţă ca acela creat de schimbarea sultanului. Este dealtminteri argumentul pe care îl foloseşte el însuşi mai apoi, cînd îl îndeamnă pe Matei Basarab să nu vină înaintea sa la Bucureşti, spre a nu trezi bănuieli în împrejurări grave ca acestea. Dar cuceririle glorioase ale solilor dinainte nu puteau fi părăsite de el acum. De aceea urmează şi el, cu mai puţină aroganţă poate, exemplul lui Krasinski, neducîndu-se la domn. Dar are totuşi grijă să trimită scrisorile cu trei membri ai soliei, printre care propriul său nepot purtînd acelaşi nume cu el. Poate că era aici o subtilitate pentru a masca propria sa absenţă. Însă domnul a lămurit toată treaba şi a refuzat să primească scrisorile din altă mînă decît cea a solului titular. Trebuie urmărită această scenă în raportul lui Taszicki, secretarul soliei, deoarece în jurnalul său propriu, Miaskowski trece mai iute asupra ei. Din Constantinopol el scrie, la 27 mai 1640 palatinului de Broclaw, plîngîndu-se de Vasile Lupu şi declarînd că acela vrea să-l omoare! (N. Iorga, *Studii şi documente,* IV, p. 230). La reîntoarcerea sa prin Iaşi, se repetă întocmai primirea de către boieri în frunte cu fratele domnului. Din nou solul refuză să meargă la domn şi nu se lasă îmbiat de daruri. Sînt însemnate foarte laconic nişte certuri cu tătarii pentru locurile de găzduire ale personalului soliei, dar nu li se dă mare importanţă. În jurnalul lui Taszycki — este drept foarte schematic în această parte — ele nu sînt pomenite. Totuşi acest incident mărunt este complet transformat în raportul solului (Miaskowski) către dietă, unde atinge nişte proporţii nebănuite. Tonul este grandilocvent. A plecat pe ger şi furtună..., a străbătut zăpezile Rusiei şi Podoliei, a trecut Nistrul şi Prutul pe gheaţă, care începea să se rupă etc. Apare o acuzaţie nouă că domnul ar fi oprit scrisorile sosite pentru el din Polonia, le-ar fi citit şi nu le-ar fi trimis după el decît după 6 săptămîni. Se plînge de domn că nu i-a ieşit înainte, că nu a primit scrisorile trimise cu membrii subalterni ai soliei, că nu a consimţit să-l întîmpine nici la reîntoarcere, cu toate sforţările ceauşului turc Mehmet Aga, în sfîrşit că nu a lăsat pe foştii prizonieri turci repatriaţi de sol să intre în oraş, şi mai mult chiar, că în cearta pentru găzduire dintre oamenii din suita solului şi tătarii care voiau să intre peste ei, domnul a sprijinit cu ostaşii săi pe tătari! „S-a ajuns le ceartă şi s-au scos săbiile. Domnul era de partea tătarilor şi-i ajuta cu pedestrimea lui, iar pe lîngă mine erau turcii cu Mehmet Aga!" Iar cît priveşte propriul refuz al solului de a merge la domn, din care au decurs celelalte necazuri, el declară cu patos că a „luat exemplu după Ozga staroste de Trembowl, sol mare, care a făcut la fel lui Tomşa Voievod, precum a făcut şi

cneazul Zbaraski, coniuşul (comisul), lui Tomşa Voievod deşi acesta totuşi ieşise în întîmpinarea lui!“ (Fie zis în treacăt, această afirmaţie din urmă este greşită, pentru că din descrierea lui Twardowski (vezi *Călători*, IV) Zbaraski a fost la domn, fără prea mare bucurie). Aşadar, se observă influenţa unor asemenea exemple, fie chiar nereale, în dictarea atitudinii trufaşe a solilor următori faţă de domnul Moldovei. Miaskowski se vede silit să repete gestul lui Krasinski. Dar în faţa dietei mai trebuia înflorit adevărul şi astfel apar noile acuzaţii absente din textul jurnalului, printre care şi aceea că piedicile întîmpinate din partea turcilor la trecerea Dunării la înapoiere s-ar fi datorat unei înţelegeri dintre domnul Moldovei şi Paşa de Silistra (vezi în sensul acesta şi scrisoarea lui Matei Basarab din 4 iulie, în *Hurmuzaki*, Supl. II3, p. 624).

O particularitate a multor rapoarte ale solilor poloni constă în faptul că ele apar adesea într-o întreită redare: a solului, a secretarului soliei şi eventual a unui alt membru al soliei. Aşa se înfăţişează şi darea de seamă a soliei lui Miaskowski. Alături de jurnalul său poate fi citit şi acel al secretarului soliei — Taszycki — în sfîrşit, al treilea text aparţine tot solului, fiind o expunere la modul patetic destinată dietei. Am fi ispitiţi să renunţăm la această evocare din urmă, mai mult retorică, dacă o confruntare între cele trei texte nu ar fi de natură să lumineze mai bine gradul lor de realitate.

Jurnalul lui Miaskowski, păstrat în manuscrisul bibliotecii Ossoliński din Liov (no. 420) a fost publicat în revista „Warta“, XI, Poznań, 1864, p. 469 ş.a. O altă redacţie cu mici deosebiri se află în manuscrisul nr. 224 al aceleiaşi biblioteci. Este intitulat: *Dyaryusz Legacyej do Turek Wojciecha Miaskowskiego, podkomorzego Lwowskiego w którym sie opisnia droga od wyiazdu z Kamienca asz do powrotu.* (Jurnalul soliei la turci a lui Wojciech Miaskowski „pod cămăraş“ de Liov, în care se descrie drumul de la plecarea din Cameniţa pînă la întoarcere). Partea referitoare la călătoria prin ţările noastre a fost tradusă de P. P. Panaitescu în *Călători poloni în ţările române*, pp. 36—42.

Raportul solului către dietă a fost publicat de I. Niemcewicz în *Zbiór pamietników historycznych* (Colecţia de memorii istorice), Wilna, V, p. 52 şi urm., după care a tradus P. P. Panaitescu partea privitoare la ţările noastre (*ibidem*, pp. 43—45) pe care o reproducem mai jos.

La 27 mai 1640 W. Miaskowski a scris o scrisoare în limba germană către palatinul de Wroclav, privitoare la călătoria sa prin Ţara Românească. Scrisoarea a fost publicată fragmentar de N. Iorga în *Studii şi documente*, IV. — *Legăturile principatului cu Ardealul*, Bucureşti, 1902, pp. 222—223, doc. nr. 59.

De Miaskowski se ocupă Niesiecki, *Harbarz Polski*, Leipzig, 1821, p. 380. Este citat de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 134.

JURNALUL SOLULUI[1]

1640

[1640.] 28 februarie. Ieşind din Cameniţa, la prînz, am trecut Nistrul pe gheaţa subţire lîngă Hotin. Pîrcălabul de acolo mă aştepta la mal cu moldovenii <săi>, două mile. p. 36

29 <februarie>. Am trecut Prutul iarăşi pe gheaţă, dar aceasta era periculoasă şi cu spărturi. Noaptea am rămas în satul Rădăuţi[2] de pe Prut, patru mile. //

1 martie. Mi s-a dat o scrisoare de la Lupul, domnul Moldovei prin care îmi aducea la cunoştinţă moartea lui Murad[3], sultanul turc şi urcarea în scaun a sultanului Ibrahim[4], fratele celui pomenit mai sus. Domnul p. 37

[1] După versiunea română dată de P. P. Panaitescu în *Călători poloni...*, pp. 36—37, comparată şi cu originalul *Dyaryusz legacyi do Turek Woyciecha Miaskowskiego podkomorzego Lwowskiego*, p. 1717, cu unele mici deosebiri.
[2] Rădăuţi, sat, jud. Botoşani.
[3] *Amurat* = Murad al IV-lea, sultan otoman (1623—1640).
[4] Ibrahim I, sultan otoman (1640—1648).

<Moldovei> mă sfătuia să mai zăbovesc în Polonia, dar cum eram în a doua zi de drum în ţara Moldovei şi trecusem Nistru şi Prutul pînă să primesc această veste, n-am vrut să mă mai întorc. Am pornit deci mai departe (dînd de ştire despre aceasta regelui[5] şi castelanului Cracoviei[6]). Drumul era rău, adeseori acoperit cu buruieni, dealurile cu povîrnişuri lunecoase. Ne-am oprit în satul Săveni[7] patru mile. Am rămas tot acolo şi a doua zi.

3 <martie>. La Ştefăneşti, orăşel la trei mile de locul unde petrecusem noaptea trecută. A doua zi, duminică, am intrat în sătuleţul Tabăra pe Prut, unde mi s-a dat o scrisoare de la domn, în care îmi scria că mă aşteaptă cu plăcere. Mi-a ieşit înainte, în numele domnului şi m-a întîmpinat în cîmp marele serdar [......][8] adică acela care stă în fruntea armatei, precum şi vornicul[9], trimis de domn.

5 <martie>. În satul Cîrniceni pe rîul Jijia, nu departe de apa Prutului este şi pădurea numită Cornul lui Sas, în care loc răposatul Ştefan Potocki pe atunci staroste de Felin, a fost învins în anul 1612 de către Tomşa voievod, pe cînd aducea la domnia Moldovei pe cumnatul său Constantin, fiul lui Ieremia. Luat prizonier, Potocki a fost dus la Constantinopol. Tot acolo, pe un deal înalt, a fost ridicată o movilă care acoperă trupurile boierilor şi dregătorilor moldoveni de frunte, partizani ai lui Constantin şi ai oştirii noastre, care după pierderea bătăliei au fost tăiaţi de către Tomşa. Erau prietenii şi cunoscuţii mei, căci din porunca regelui după hotărîrea dietei am fost trimis în acel an la Liov şi am trimis bani boierilor moldoveni pentru acea oştire şi pentru acea expediţie nenorocită. După aceea regele m-a trimis să opresc oastea în Podolia, dar starostele de Felin, mai sus numit şi trecuse Nistrul şi Prutul în Moldova şi nu voia să se întoarcă în Polonia. Acest lucru a împins spre mormînt şi pe Golski, voievodul Rusiei, care a murit peste cîteva zile la Cameniţa, căci nu putea să ajute pe Potocki, cumnatul său, în întreprinderea aceasta nefericită şi stătea la Nistru în faţa Hotinului.

6 <martie>. Am mers în grabă pînă la Iaşi, trei mile. Domnul a trimis în întîmpinarea mea pe fratele său hatmanul[10] cu dregătorii şi p. 38 boierii // mai de frunte cu cîteva steaguri de cazaci. Deoarece el însă n-a vrut să vie el însuşi, cum era dator după obiceiurile vechi, am intrat şi

---

[5] Vladislav al IV-lea, regele Poloniei (1632—1648).

[6] Stanislaw Koniecpolski.

[7] *Sawiánie.*

[8] *Szawany (?) wielki.* Primul cuvînt se datoreşte, probabil, unei confuzii cu numele Sawiánie de mai sus. Sensul după context ar fi hatman, dar acesta îl întîmpină mai tîrziu, chiar înainte de intrarea în Iaşi. Vezi n. 10.

[9] Toader Petriceico.

[10] Gavriil hatmanul, fratele lui Vasile Lupu.

eu în oraş în caretă şi n-am vrut să-l văd, de unde s-a născut supărare şi mînie între noi.

7 <martie>. Am trimis de la gazda mea la domn pe Kosakowski, pe Ciswicki şi pe Miaśkowski, nepotul meu, cu scrisorile regelui şi ale castelanului Cracoviei, dîndu-i de ştire că eu nu pot să-l văd, deoarece nu m-a întîmpinat el însuşi în cîmp, cum este vechiul obicei şi datoria domnilor. Domnul, îndată ce a auzit că nu vreau să vin la dînsul, s-a mîniat şi n-a lăsat pe Kosakowski să încheie vorba, n-a primit scrisorile, nu ne-a dat care pentru drum şi n-a îngăduit să mi se dea hrană în drum pînă în Ţara Românească.

8 <martie>. Mi-au sosit scrisori de la castelanul Cracoviei, în care îmi dă de veste despre hoarda tătarilor din Crimeia.

...Am trimis scrisori vizirului[11] la Constantinopol în Ţara Românească şi castelanului Cracoviei.

11 <martie>. Romaszkiewicz, tîlmaciul meu, a pornit înainte cu instrucţiuni în Ţara Românească. Eu însumi a doua zi de Sf. Grigore am pornit în urma lui din Iaşi după slujba religioasă de dimineaţă lîngă castel pe mal (?). În pădurea bucovinei[12] am găsit drumuri rele, o milă întreagă am mers pe dealuri înalte şi repezi şi ne-a chinuit pe drum şi o ploaie mare şi deasă, aşa încît am străbătut în opt ceasuri şi jumătate abia două mile. Noaptea am petrecut-o în satul numit Scînteia.

13 <martie>. De acolo pînă la Vaslui am străbătut fără oprire patru mile. Vaslui, oraş vechi, a fost odinioară scaunul domnilor Moldovei. Mai sînt acolo ruinele zidurilor şi ale odăilor clădite de Ştefan voievod, pe malul Bîrladului, care străbate orăşelul.

A doua zi am rămas peste noapte în satul „Doliny"[13], după un drum de două mile moldoveneşti.

15 <martie>. La Bîrlad, pe rîul cu acelaşi nume, zi caldă şi vreme bună, drumul e bun, *iarba se îndeseşte*[14]. Aici în timpul nopţii, preotul Wyznanski, capelanul meu, a // botezat patru copii. A doua zi la Tecuci, distanţa patru mile, pe acelaşi rîu Bîrlad. Un ceauş turc din Constantinopol a trecut în grabă, mergînd la domn, aducînd vestea că Halil paşa al Silistrei a fost mazilit şi că în locul lui a fost numit Ipsir paşa[15]. p. 39

17 <martie>. La o milă de Tecuci am coborît de pe deal în valea Siretului pe care l-am trecut şi trecerea a ţinut trei ceasuri pe bacuri în formă de bărci.

---

[11] Kara Mustafa-paşa, mare vizir (1639—1644).

[12] Codrii de fagi din jurul Iaşilor. Vezi rel. lui Krasinski, n. 25.

[13] Vezi tot acolo, n. 31, „Kolinie" poate Docolina.

[14] Aceste cuvinte lipsesc din versiunea din *Călători poloni*...

[15] După Naima (Tarikh 111, p. 423) în luna Zilkerde (28 febr.—23 martie 1640) a fost trimis la Silistra Ebsir-paşa.

Mergînd pe drum am văzut spre mîna stîngă o movilă înaltă ridicată în cîmp în amintirea nunţii pe care a serbat-o în acel loc cu mare strălucire Radul voievod[16] al Moldovei, pentru fiul său. După o milă am trecut iarăşi alt rîu, Putna şi după patru mile ne-am oprit în orăşelul Focşani pe rîul Milcov[17], care străbătea orăşelul pe la mijloc, despărţind Moldova de Ţara Românească. Am fost primiţi bine de ispravnicii[18] lui Matei, voievodul Ţării Româneşti. Ziua era rece, căci bătea vîntul rece din munţii Ţării Româneşti acoperiţi cu zăpadă.

18 <martie>. Duminica din mijlocul postului. Peste noapte a căzut multă zăpadă, de a acoperit cu totul pămîntul. Mi-a sosit răspuns de la domnul Ţării Româneşti prin Ghiorma, căpitanul lui[19], care mi-a arătat bunăvoinţa domnului său, spunîndu-mi că domnul doreşte să vie de la Tîrgovişte să mă întîlnească fie la Gherghiţa[20], fie la Bucureşti, dar eu i-am scris îndemnîndu-l să n-o facă, din pricina bănuielilor[21] ce ar putea trezi la turci, pentru turburarea ce ar avea el, om bătrîn, şi în sfîrşit, pentru că nu avea încă steag de la Constantinopol de la sultanul cel nou.

Aici ne-au întîmpinat două steaguri de oameni, care ne-au însoţit pînă la Rîmnic.

19 <martie>. La Rîmnic un ger mare şi un vînt rece ne-au ţinut pe loc, căci eu mă îngrijeam cu leacuri pentru sciatică. Aceasta cuprinsese coapsa şi piciorul drept aşa de tare, încît nu am putut scăpa de boală şi de necaz timp de trei săptămîni. Am trimis pe un preot franciscan la Tîrgovişte cu scrisori către domn. Tot acolo a fost şi un cutremur de pămînt către ceasul al douăzecelea şi mi-au spus unii că a fost de trei ori <cutremur> în acea zi.

20 <martie>. O zi mai caldă, drumul bun şi neted, m-a călăuzit un steag de călăreţi. În drum m-am întîlnit cu Costin[22] fratele fostului hatman[23] al Moldovei care avea indigenatul nostru şi care mi-a adus multe veşti: moartea sultanului şi a hanului[24] tătarilor. La jumătatea drumului ne-a în-

---

[16] Radu Mihnea. Pentru nunta lui Alexandru Coconul din 1624, vezi la solia lui Krasinski n. 32 şi 33.

[17] *Milkanol.*

[18] *Namestnici,* în versiunea din *Călători poloni...*

[19] Ghiorma Alexeanu, căpitan de călăraşi. Va fi mare ban în 1646—1655.

[20] *Gierlica.*

[21] Este curios cum îşi dă seama acum de aceste considerente care explicau şi abţinerea lui Vasile Lupu, înfăţişată în mod tendenţios.

[22] *Constya.* Probabil Dumitru postelnicul (P. P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 39, n. 3) Vezi şi Sever Zotta, *Dumitru postelnicul, fratele lui Costin hatmanul* în „Rev. ist.", 1925, pp. 260—268.

[23] Ioan Costin, tatăl lui Miron Costin.

[24] Apare oarecare divergenţă între cele două variante ale textului polon urmate pînă aici. În aceea folosită în *Călători poloni,* p. 40, este vorba de *moartea regelui Persiei* şi a hanului tătarilor. În cealaltă, în loc de regele Persiei, este vorba de sultan. Dar acel sultan

tîmpinat cu şapte steaguri de oşteni buni boierul Pitar (?), supremul econom al Țării Româneşti[25]. După ce am trecut prin vadul unei ape mari şi repezi, Buzăul, ne-am oprit în orăşelul Buzău. p. 40

21 <martie>. Din cauza stării rele a sănătăţii mele am zăbovit acolo, ospătînd pe trimişii munteni. De asemeni şi a doua zi am rămas tot acolo, din cauza vîntului mare şi a viscolului.

23 <martie>. Steagurile de cazaci ne-au însoţit o milă întreagă. Zăpezile se fac tot mai mari. Am trecut apa Cricovului, unde ne aşteptau şapte steaguri de călăreţi. Apoi am sosit la un al doilea rîu numit Prahova; trecerea prin vad a fost grea şi primejdioasă, apa fiind adîncă şi foarte repede, aşa că <era> aproape să ia cu sine cîteva care, deşi călărimea munteană ţinea piept apelor vijelioase. Dincolo de rîu stăteau pedestraşii care ne-au însoţit pînă la Gherghiţa, unde am rămas peste noapte după un drum de cinci mile munteneşti[26].

24 <martie>. După plecarea din Gherghiţa era un ger aşa de mare încît servitorii au adunat păsări îngheţate în păduri. La jumătatea drumului am trecut apa Ialomiţei pe un pod bun. La jumătate milă înainte de Bucureşti, capitala Țării Româneşti, m-au întîmpinat în drum alte şapte steaguri de călăreţi şi opt de pedestraşi.

25 <martie>. La Bucureşti, capitala Țării Româneşti, am găsit pe clucer[27] şi pe Starzawski[28] trimişi de domn de la Tîrgovişte. Mi-au dat scrisori şi mi-au urat bun sosit împreună cu logofătul[29] şi cu Ghiorma căpitanul.

26 <martie>. [Am rămas] tot acolo pentru slujba religioasă care a avut loc în bisericuţa catolică[30] locală în ziua Bunei Vestiri. În Bucureşti se află o mănăstire clădită de Radul voievod şi un castel de zid. Apa Dîmboviţei trece prin mijlocul oraşului. A trecut [ceauşul] Ahmed aga venind din Constantinopol şi mergînd la domn după haraciu. Am mai stat aici cîteva zile din cauza sciaticei, care mă chinuia.

30 <martie>. După ce am dat cîteva pachete de scrisori armenilor cameniţeni, am ieşit din Bucureşti. Zece steaguri de călărime bună şi alte

---

amintit în text nu poate fi identificat cu Murad al IV-lea, despre a cărui moarte fusese înştiinţat solul încă de la 1 martie. Să fie cumva vorba de moartea unui sultan tătar pomenită odată cu cea a hanului? În realitate nici acest Behadir Ghirai (1638—1642) nu moare acum, ci în 1642. Tot astfel şi şahul Persiei Safi I (1620—1642) a mai trăit doi ani.

[25] În text: *Pilar*. Poate Pitar, marele pitar Dumitru. După nota din *Călători poloni*..., supremul econom ar fi stolnicul, pe atunci Socol.

[26] Nu se arată faţă de care milă se deosebeşte cea românească.

[27] Dragomir din Plăviceni, mare clucer (1637—1641).

[28] Starzawski, pisarul polon al lui Matei Basarab.

[29] Udrişte Năsturel din Fierăşti, al doilea logofăt, cumnatul lui Matei Basarab, care este menţionat de Taszycki.

[30] Pentru istoricul acestei bisericuţe vezi în volumul de faţă relaţiile lui Locadello, Silverio Pilotti, Bakšić.

p. 41 zece steaguri // de pedestraşi m-au însoţit departe în cîmp. Noaptea am petrecut-o în sătuleţul Ciorani, după cinci mile de drum, pe care le-am străbătut fără oprire.

31 <martie>. Zi răcoroasă. Am trecut peste două rîuri[31] într-o cîmpie frumoasă. S-a arătat un iezer[32] foarte mare şi rîuri sau braţe largi care se desfăceau din Dunăre. Noaptea în satul „Werszewie"[33] după trei mile de drum.

1 april. Duminica Floriilor zi veselă, vreme frumoasă, cu vînt uşor. După o milă, străbătînd mai întîi un sat pustiu[34] am sosit la un pod lung şi bun, care era încă în Ţara Românească. Trecem peste un rîu sau mai bine zis peste un braţ al Dunării, unde stătea straja Ţării Româneşti cu tunuri. După aceea am trecut patru poduri şi am sosit la malul Dunării în ceasul al optsprezecelea. Orice vînt încetase deodată, aşa că nici nu se putea să fie Dunărea mai liniştită. M-am urcat într-un caic, care mă aştepta cu un căpitan turc sub un steag roşu. Am trecut Dunărea în mai puţin de un sfert de ceas pînă sub castelul Silistrei, zidit odinioară de greci. Carele însă şi caii au trecut după mine, începînd de la ora prînzului pînă la un ceas din noapte, cînd ultimii au sosit la curtea frumoasă şi împodobită, care-mi era destinată mie în cetate.

Întoarcerea

28 iunie. La două mile de orăşelul Măcin, am stat în tabără pe malul Dunării, unde am găsit crapi proaspeţi de Dunăre.

29 <iunie>. Am rămas tot acolo în ziua Sf. Petru şi Pavel, mîncînd crapi mari. Voiau <turcii> să ne reţie mai multă vreme aici, dar cu ajutorul mituirii şi al talerilor am izbutit să obţin de la ceauşul Ipsir paşa[35] să trimit pe prizonieri[36] înainte la locul de trecere a fluviului în faţa Galaţilor.

30 <iunie>. Din zori, îndepărtînd straja turcească a ceauşului, am pornit de-a lungul Dunării, mergînd patru mile şi am trecut în faţa Brăilei[37] de pe malul celălalt al rîului. Este în Moldova un castel zidit, cu garnizoană turcească. Am ajuns în faţa Galaţilor pe malul Dunării, unde îndată am obţinut cu oarecare silinţă şi şiretlicuri cîteva bacuri mari, deşi turcii

---

[31] Probabil Mostiştea şi balta Obileşti.

[32] Probabil Iezerul Mostiştea.

[33] Probabil Vărăşti, pe marginea lacului Boian.

[34] Nu pare să fie vorba de Ciocăneşti, unde trăsese solia lui Krasinski în 1636, căci acuma se arată că este vorba de un sat pustiu!

[35] Paşa de Silistra.

[36] Prizonierii poloni eliberaţi de turci.

[37] *Braibilow.* S-ar părea că la Brăila se referă fraza următoare, despre castelul cu garnizoana turcească din Moldova (!)

opriseră să-mi fie date. Am poruncit să fie trecuţi întîi toţi prizonierii în cîteva zeci de care, apoi caii şi carele mele şi la urmă am trecut eu însumi, cînd se şi întunecase. //

Am trecut Dunărea cu bine în acelaşi loc lîngă orăşelul Galaţi, unde cu trei zile înaintea mea coborîseră din corabie slugile mele şi cei 130 de prizonieri, pe care îi trimisesem din Constantinopol pe Marea Neagră. Au plutit trei săptămîni pe Marea Neagră, căci au aşteptat şaisprezece zile un vînt <prielnic> lîngă Constantinopol, apoi au trecut marea în două zile şi două nopţi şi au intrat cu bine pe Dunăre. Au mers în susul Dunării timp de cinci zile pînă la Galaţi. A fost spre norocul lor că nu s-au oprit la Varna căci desigur Ipsir paşa ar fi poruncit să-i oprească, cum făcuse chiar cu mine. p. 42

1 iulie. Duminică am stat pe malul Dunării lîngă Galaţi mulţumind lui Dumnezeu în bisericuţa catolică de acolo că am scăpat de Ipsir paşa şi că eram în sfîrşit în Ţara Moldovei. Ceauşii au trecut şi ei Dunărea după mine, înainte de revărsatul zorilor.

2 <iulie>. În ziua Vovideniei am mers patru mile pînă la satul Tonceşti[38]. Am ascultat sfînta liturghie la prînz şi am ieşit din Galaţi cu un ceas înainte de răsăritul soarelui (!?)

3 <iulie>. La Tecuci am aflat de focul de la Liov din mahalaua cracoviană. A doua zi la Bîrlad preotul capelan a botezat cîţiva copii.

5 <iulie>. La Vaslui am stat în tabără pe malul rîului Bîrlad. A doua zi la Scînteia în tabără.

7 <iulie>. La Iaşi domnul nu mi-a ieşit înainte, ci a trimis numai pe fratele său hatmanul cu boierii şi cîteva steaguri de călăreţi. Îndată am avut necaz cu tătarii pentru locurile de găzduire.

8 <iulie>. Tot acolo, negocieri cu domnul, care voia să vin la castel la dînsul. Am pus condiţia ca el să vină la gazdă la mine şi să se scuze. El a vrut să scape de această condiţie prin daruri mari, pe care nu le-am primit şi n-am fost la dînsul.

9 <iulie>. Am plecat din Iaşi. Noaptea am rămas în satul Cîrniceni pe o movilă, care acoperea pe oştenii noştri ce pieriseră în acest loc cu Ştefan Potocki, cum s-a amintit mai sus. Acum cîinii şi porcii au dezgropat în mare parte oasele şi craniile lor.

10 <iulie>. După slujba sfîntă pentru sufletele lor, am plecat la Ştefăneşti. Prima ploaie în acest drum.

11 <iulie>. La Rădăuţi pe Prut, unde am aşteptat să treacă lucrurile mele şi prizonierii amintiţi mai sus.

12 <iulie>. După ce am trecut Prutul, am ajuns la Hotin. Ploaie mare. A doua zi am trecut Nistrul pe o ploaie neîncetată pînă la Cameniţa.

---

[38] *Tonczestern* = Tonceşti, pe Bîrlad inclus în satul Vameş.

b) RAPORTUL SOLULUI WOJCIEH MIAŚKOWSKI CĂTRE DIETĂ[39]

Îndată ce am luat porunca de plecare de la rege şi de la cancelaria regelui, m-am grăbit să mă îndrept prin Liov către graniţă şi am pornit la drum către acel tiran, spaima lumii, Murad cel crud, învingătorul Persiei. Am plecat în ziua Lăsatei Secului, pe ger şi furtună... Am străbătut zăpezile din Rusia şi Podolia cu cele mai mari greutăţi. La Cameniţa, vremea începînd să se încălzească, am luat hotărîrea să trec cît mai repede la // Hotin. Deci am dat de ştire domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei şi marelui vizir Mustafa paşa despre sosirea mea.

Abia trecusem Nistrul şi Prutul, pe gheaţa care începea să se rupă şi am primit vestea despre moartea lui Murad şi urmarea la tron a fratelui său, sultanul Ibrahim[40].

Mi-a scris şi Lupul, domnul Moldovei, sfătuindu-mă să mă întorc în ţară. Eram foarte nehotărît ce să fac, vedeam că instrucţiunile mele către Murad îşi pierduseră din putere, dar trei motive însemnate mă împiedicau să mă întorc înapoi în Polonia: a) trecerea era grea din cauza rîurilor, care se coborau năvalnic de la munte; b) primăvara se apropia şi cu ea războiul declarat de Murad împotriva noastră; c) sosirea solului regelui la Constantinopol era aşteptată, şi făgăduită de mult pentru felicitări cu prilejul izbîndei de la Babilon[41], şi Murad o aşteptase cu nerăbdare, şi de aceea mai ales se supărase că regele Poloniei nu-l felicitase, cum făcuseră alţi principi. Deci din aceste motive am pornit înainte şi am trimis ştirea despre moartea lui Murad regelui şi castelanului Cracoviei; acesta din urmă întorcîndu-se peste patru zile de la Winnica din expediţie împotriva tătarilor, mi-a trimis răspunsul şi sfaturile trebuitoare, ca să-mi pot urma drumul. Dar, Lupul, domnul Moldovei, a oprit scrisoarea şi a citit-o şi abia după şapte săptămîni a poruncit să fie înmînată tîlmaciului meu la Constantinopol. Pe lîngă acest neajuns ce am avut de la dînsul, mi-a făcut altul şi mai mare, căci atunci cînd am sosit la Iaşi nu mi-a ieşit înainte în cîmp, ci a trimis numai pe boieri cu fratele său hatmanul şi cîteva // steaguri. Deci nici eu nu am vrut să-l văd în reşedinţa lui, luînd pildă după panul Ozga, staroste de Trembowla, sol mare, care a făcut la fel precum a făcut şi cneazul Zbaraski[42], comisul lui Tomşa voievod deşi acesta totuşi ieşise în

[39] După *Relacya legacii Pana Miaskokowskiego Podkomorzego Lwowa do Ammuratha, Ibraima cesarow ottomańskich 1641*. În versiunea lui P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 43—45 comparată cu originalul.

[40] Ibraim = Ibrahim I (1640—1648).

[41] Victoria de la Bagdad care a pus capăt războiului cu Persia.

[42] Ducele Cristofor de Zbaraz (1580—1627), comis al coroanei. Pentru primirea acestuia de către Ştefan Tomşa al II-lea în 1622, vezi *Călători*, IV, relaţia lui Twardowski.

întîmpinarea lui. Am avut şi alt motiv de supărare împotriva lui, căci n-a vrut // să primească scrisorile regelui şi ale hatmanului, deşi eu i le trimi- p. 44 sesem prin membrii cei mai de frunte ai soliei: Ciswicki, Miaśkowski, curtean al regelui şi panul Kossakowski. De aici <s-a tras> cearta între noi şi supărarea lui împotriva mea, ceea ce mi-a făcut multă pagubă, căci a poruncit să nu mi se dea hrană şi mijloace de transport. Am pornit spre Ţara Românească prin Bucovina[43], pe un drum greu, fiind şi înfometaţi. În Ţara Românească am dat din nou de zăpezi şi vînturi mari. Atunci m-a lovit pe mine şi boala. Am fost bine primit şi bine tratat cîteva zile de către cei mai de frunte dregători ai Ţării Româneşti, trimişi de către Matei Vodă, care atunci se afla la Tîrgovişte, sub munţii Transilvaniei. Am ieşit din Bucureşti însoţit de o mie de călăreţi şi de un polc de pedestrime munteană şi am sosit în Duminica Floriilor la prînz la Dunăre, în faţa Silistrei. La mal mă aşteptau turcii cu caice, şi cu mirare am trecut Dunărea într-un sfert de ceas în ziua aceea liniştită şi frumoasă; carele şi caii au fost transportaţi pînă la un ceas din noapte sub castelul Silistrei, clădit odinioară de greci...

Intoarcerea...

M-am întors[44] la Bazargic, unde din nou am stat înfometaţi două zile, căci acum nu puteam căpăta alimente nici pe bani. După aceea, ne-au lăsat turcii să înaintăm încetul cu încetul, numai cîte două mile pe zi. Pămîntul era uscat, ars de soare, încît nu am văzut trei zile fir de iarbă, apele erau rari, rîuri <nu erau> deloc, rar cîte o fîntînă. Am ajuns în sfîrşit la Dunăre la oraşelul Măcin, unde am stat în tabără şi din nou ne-au oprit să trecem. Ipsir paşa[45] aştepta un răspuns de la Poartă, dorind şi uneltind cu Lupul al Moldovei să mă întoarcă // sau să mă închidă undeva. Dădeau p. 74 de ştire vizirului că sînt cazaci pe mare, că oştirea regelui este sub Cameniţa şi că însuşi regele este în drum. Aflînd de acestea şi văzînd că turcii nu aveau oaste lîngă noi, m-am despărţit pe furiş de ei avînd în faţă pe malul celălalt Brăila. Am mers astfel pentru a avea un loc mai bun de trecere, patru mile pe malul Dunării şi am stat în tabără în faţa Galaţilor, oraşel moldovenesc. Îndată moldovenii mi-au dat caice şi bacuri, de am pus să fie trecuţi întîi prizonierii şi carele mai grele şi după aceea, către seară, am trecut eu însumi Dunărea, fără ca paznicii turci să prindă de veste. În aceeaşi zi i-a sosit lui Ipsir paşa la Varna dojana scrisă de la Poartă pentru că mă ţinuse pe loc. Vizirul[46] i-a poruncit să mă lase de îndată în pace

---

[43] Codrii de fagi din regiunea Iaşi.
[44] De la Varna venind de la Constantinopol.
[45] Ebsir-paşă = de Silistra.
[46] Kara Mustafa, mare vizir (1639—1644).

și să adauge un al treilea ceauș, care să mă călăuzească prin Moldova. Din drum de la Dunăre, a plecat în grabă al treilea ceauș la Iași cu „bujar-
p. 75 dun"[47], ordin de la vizir, ca Lupul voievod // să mă primească altfel și să-mi iasă în întîmpinare, îndreptînd prima sa greșeală. Am întîlnit din nou pe ceauș la „Skiryca"[48] și mi-a dat de veste că domnul nu vrea să iasă din bîrlog. Îndată a alergat iar la dînsul Mehmet aga însuși, cu durere și supărare, dar n-am putut obține nimic de la acest țăran încăpățînat și prost; nu a cedat întru nimic și nu și-a schimbat trufia. Pe prizonierii pe care îi trimisesem înainte pe mare și pe Dunăre, nu i-a lăsat să intre în oraș; i-am găsit în cîmp cu slugile și bagajele mele; poruncise să fie supravegheați și să se întocmească un inventar. A trimis în întîmpinarea mea trei steaguri de cazaci și boieri. Abia m-am așezat la curtea ce-mi era hotărîtă și îndată au început neînțelegeri între oamenii mei și tătari. Ei stăteau la gazdele unde li se hotărîse incartiruirea în case, și tătarii voiau să intre peste ei; s-a ajuns la ceartă și s-au scos săbiile. Domnul era de partea tătarilor și-i ajuta cu pedestrimea lui, iar alături de mine erau turcii cu Mehmet aga. Dacă n-ar fi fost vrednicia și virtutea lui Mehmet aga, m-ar fi silit pe mine însumi să ies din casă. Totuși, după aceea, domnul mi-a oferit o mie de zloți roșii și daruri bogate prin Mehmet aga, numai ca să merg la el; dar nici nu puteam, nici nu voiam să fac aceasta, căci nu primise nici una din condițiile ce-i pusesem și nu era nici un mijloc să ne vedem într-un mod demn. Nu voi uita să pomenesc și această virtute a lui: cumpără de la tătari robi din șleahta polonă și-i trimete să muncească din greu la conacele lui de lîngă Constantinopol. De acolo l-a luat marele vizir pe Wisniowiecki și mi l-a trimis mie. Slavă Domnului! Am pornit viu și sănătos din Iași și trecînd Prutul și Nistrul, am sosit la Camenița.

---

[47] Buyurultu, ordin emanat de la marele vizir. Ceaușul e probabil acel Mehmet aga numit în fraza următoare.

[48] Probabil Scînteia.

ACHACY TASZYCKI

(? — după 1650)

*

Achacy Taszycki, dintr-o familie înrudită cu conţii Potocki, l-a însoţit în 1640, în calitate de secretar al soliei, pe marele sol Woicieh Miaskowski, în drumul acestuia la Constantinopol şi înapoi, trecînd prin Moldova şi Ţara Românească, atît la dus, cît şi la întors. El a lăsat cea mai sugestivă şi colorată descriere a acestei călătorii, precum şi a unor incidente din cursul ei. Faţă de tipul de jurnal oficial al solilor, de felul celor datorate lui Krasinski sau Miaskowski, constînd în primul rînd dintr-o redare uniformă a itinerarului cu sublinierea sporadică a unor locuri sau momente mai importante, descrierea lui Taszycki este liberă, personală şi vie, bogată în amănunte semnificative şi în impresii proprii, vădind o curiozitate mereu trează şi o minte receptivă atît la nuanţe, cît la vederi de ansamblu. Descrierea este destul de variată, nelimitîndu-se la un singur gen. Ea nu se apropie de raportul oficial decît prin crîmpeie din itinerar şi prin includerea textului scrisorii lui Vasile Lupu, dar se depărtează hotărît de tipic prin libera alegere a subiectelor descrise prin pitoresc, simţ dramatic şi putere de evocare. Înaintea cititorului se perindă portrete, scene şi tablouri schematice, dar sugestive. Contrastul la Hotin între declaraţia

politicoasă şi oficial optimistă a pîrcălabului şi plîngerea primitorului boier Sturza (poate Matei Sturza, cumnatul lui Gheorghe Ştefan) silit să plătească biruri mari şi oarecum arbitrare la porunca domnului, este poate întîmplătoare, dar scena dintre domn şi membrii soliei veniţi la el cu scrisorile solului este înfăţişată cu mult simţ dramatic, deşi secretarul nu a fost de faţă la ea. Curios faţă de tot ce-l înconjură, merge împreună cu alţi tovarăşi de solie la bazar şi apoi, de acolo, să privească mănăstirea Trei Ierarhi şi să o viziteze şi pe dinăuntru. Vede şi descrie alaiul domnului ieşind de la slujbă, dar se simte obligat să îşi precizeze atitudinea proprie, cît şi a tovarăşilor săi şi să explice că ei priveau *incognito* (deci prezenţa lor nu compromitea onoarea soliei).

Mai tîrziu, cînd este vorba de primirea de la Bucureşti şi de banchetul dat solilor de Udrişte Năsturel, buna dispoziţie ce a domnit este evocată prin gestul ospitalier al marelui logofăt şi plecarea veselă şi zgomotoasă a invitaţilor conduşi de ostaşi trăgînd focuri de puşcă în cinstea lor.

Se observă că, pe măsură ce înaintează descrierea, autorul nu se mai ţine decît foarte liber de itinerarul de bază, mult mai prezent în prima parte. De asemenea, el comite unele erori şi confuzii ce se explică, probabil, prin faptul că acele pasaje nu au fost scrise chiar la faţa locului sau asupra momentului, ci *mai tîrziu, din memorie*. De pildă, este o confuzie între Scînteia şi Vaslui, iar mai departe, localitatea Movileni este greşit situată între Focşani şi Rîmnic, iar domnul de atunci este botezat Matei. S-ar putea deci ca aceste pasaje să fi fost incluse ulterior, după modelul oferit de raportul solului, pentru a da acestor notaţii oarecum marginale o completare necesară.

Tot în sensul unei redactări mai tîrzii, pe bază de reminiscenţe, pledează şi faptul că drumul de întoarcere este tratat în mod cu totul inegal. După descrierea scamatoriilor cu care i-a distrat un panglicar la Galaţi, urmează înşirarea seacă a celor 4 popasuri pînă la Iaşi. E notată data sosirii — 7 iulie. Apoi sînt redate, pe acelaşi plan, darurile de la Matei Basarab primite de Kosakowski, veştile din Polonia şi informaţia că înainte de oraş au fost întîmpinaţi de trei steaguri de moldoveni, cu 16 boieri *veniţi din proprie iniţiativă, nu din porunca domnului care era certat cu solul.* — Dar ştim din raportul solului că *domnul a trimis pe fratele său, hatmanul, cu boierii şi cu cîteva steaguri de călăreţi.*

Aşadar, descrierea aceasta nu e completă şi va trebui întotdeauna să fie folosită, avînd în faţă textul mai sărac, dar ţinut la zi al raportului solului.

Nu se cunosc anii de viaţă ai lui Taszycki. Se ştie doar că, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, el s-a văzut silit să emigreze în Transilvania, întrucît refuza să abjure arianismul, care nu mai era tolerat în Polonia catolică. El s-a stabilit deci la Cluj, centrul arianismului. Despre el s-a ocupat şi Alexander Brückner în *Djieji Kultury polskiej,* vol. II, Kraków 1931, pp. 501, 526, 529 passim.

Textul lui Taszycki, păstrat în manuscrisul 2274 al bibliotecii Iagellonice din Cracovia, a fost publicat de R. Ottman: *Dyaryusz drogi Turekiey i akta Konstantynopolskie z roku 1640* (Ziarul călătoriei turceşti şi actele din Constantinopol din anul 1640) în revista ilustrată

„Kłosy", Cracovia, XXXVI, 1883, pp. 202—246. Părţile privitoare la ţările române au fost rezumate de Em. Grigoroviţa: *Un interesant manuscris polon vechiu* în „Arhiva", XI, Iaşi, 1900, pp. 456 şi urm. Dar Grigoroviţa atribuie, în mod greşit, această relaţie lui St. Lubienecki, un alt membru al soliei, care este pomenit întîmplător în manuscris. P. P. Panaitescu care a tradus părţile privitoare la ţările noastre în *Călători poloni în ţările române*, pp. 45—52 arată că autorul descrierii soliei este Taszycki.

RELAȚIA SECRETARULUI[1]

1640, februarie 25.

p. 45 După amiază ne-am grăbit să trecem Nistrul, am sosit la Hotin, la trei mile de Camenița, unde vom înopta.

Orașul face parte din împărăția turcească și am intrat în el trecînd rîul pe ghiață. Ne-a întîmpinat pîrcălabul[2] cetății cu cîteva zeci de oameni care ne-a urat bun venit și ne-a spus că sultanul turc așteaptă bucuros pe sol. Cetatea Hotinului este așezată pe o stîncă foarte înaltă și inaccesibilă; pe din afară e foarte frumos lucrată, fiind zidită din cărămidă. Orășelul Hotin este însă sărăcăcios și nenorocit, sînt numai case mici, ca într-un sat, nu întîlnești nici o casă mai mare. Toată escorta noastră și caii nobililor au rămas noaptea sub cerul liber, dar în schimb au avut ce mînca, <erau> de toate

---

[1] După versiunea din *Călători poloni...*, p. 45 și urm., confruntată cu originalul și cu unele mici modificări.

[2] Constantin Stîrcea, pîrcălab de Hotin (1635—1644).

din belşug atît pentru slujitori cît şi pentru cai: peşte, pîine, mied şi bere. Să dea Dumnezeu să avem de toate tot astfel pretutindeni.

Seara s-au citit articolele soliei şi le-au iscălit toţi acei care le-au auzit, afară de cei care lipseau. Unii care eram mai departe de gazda solului[3] am fost nevoiţi să ne grăbim să ajungem acolo, cei răniţi la mînă nu au putut iscăli. Dimineaţa am scris o scrisoare la Tarnopol printr-un băieţel al lui Stryinski[4] pe care a trebuit să-l trimit de acolo căci aşa a vrut solul, şi pe toţi cei care aveau vîrsta băieţilor lui Zaheus i-am expediat din Hotin. Eu am tras în gazdă împreună cu pan Stryinski şi pan Zadarski cel tînăr la un oarecare Sturza[5], un om viteaz şi îndatoritor, la care am avut de toate, trăind cum se spune, ca o gogoaşă în unt. Acest Sturza ne-a povestit că din acest sat[6] se dau biruri foarte mari domnului Moldovei; el însuşi plăteşte ca dări obişnuite, o sută de zloţi roşii pe lună şi cînd porunceşte domnul, chiar şi la săptămînă, iar ţăranii plătesc opt sute de zloţi roşii pe lună, deşi satul e mic. Aceasta ni s-a părut de necrezut, lucrul stă aşa în adevăr, căci am întrebat pe mai mulţi, şi toţi au spus la fel, şi ce pot să facă? Tocmai cînd ne urcam în trăsură din porunca solului, a venit veste de la domnul Moldovei despre moartea sultanului otoman, care pierise. Solul a scris îndată despre aceasta castelanului Cracoviei, pe cînd caii erau chiar înhămaţi la căruţe.

p. 46

Transcriu scrisoarea domnului Moldovei de pe original „Prea puternice şi milostive domnule subcămăraş de Liov, milostivul meu domn şi prieten. Azi am primit scrisoarea Domniei tale, prin care binevoieşti a-mi da de ştire de apropiata dumitale sosire, fiind în drum pentru a îndeplini solia la Constantinopol din partea măriei sale regelui. Auzisem de aceasta încă mai de mult, te aşteptam cu nerăbdare pe Domnia ta, căci nu demult puteam încă să-i slujesc în chip foarte folositor cu ştiri tainice însemnate. Acum însă s-au schimbat lucrurile, căci împăratul otoman, sultanul Murad, către care Domnia ta erai trimis, a murit şi în locul lui a urmat fratele său Ibrahim[7]. De aceea aş dori ca Domnia ta să mai zăboveşti cîtva timp în patrie, pînă ce vei primi altă ştire de la rege, căci eu am scris regelui şi hatmanilor Coroanei. Dată în Iaşi, 26 februarie 1640. Al Domniei tale iubitor prieten şi slujitor, Vasile Voievod şi domn al Ţării Moldovei". Adresa „Prea puternicului şi milostivului meu domn şi prieten Wojciech Miaśkowski, subcămăraş de Liov, sol mare al regelui Poloniei către sultanul otomanilor, i se adresează <aceasta>".

---

[3] Wojciech Miaśkowski.

[4] Ofiţer polon, membru al soliei.

[5] Poate Matei Sturza, ulterior jitnicer (1647), pîrcălab de Orhei şi mare medelnicer. În 1640 este fără titlu, ceea ce s-ar potrivi cu modul în care e înfăţişat: un *oarecare* Sturza.

[6] Adică Hotinul (!?).

[7] Ibrahim I (1640—1648).

p. 47 Ieşind din Rădăuţi[8], am trecut prin Săveni[9] şi de acolo la Ştefăneşti un orăşel, unde am rămas peste noapte, după un drum de trei mile de la popasul precedent. Trăsurile au pornit înainte, dar solul călare cu toată escorta a rămas în urmă din pricina unuia dintre tovarăşii săi, Maniecki, care era bolnav. Solul n-a vrut să plece pînă ce bolnavul n-a fost trimis înapoi, şi s-a urcat apoi în rădvan. La 4 martie am mers de la Ştefăneşti şi pînă la satul Tabăra numit astfel pentru că fusese tabăra cneazului Korecki şi a hatmanului Zólkiewski, ei se întăriseră acolo în aşa fel încît duşmanii nu au putut să le facă nimic[10]. Sînt multe urme <rămase> de la ei, ghiulele mari cît capul unui ţăran şi altele şi mai mari se pot vedea prin casele ţăranilor. Acest loc este triunghiular, în două părţi curge rîul Prut şi din a treia parte este un val ridicat. De aici pînă la Ţuţora, unde au fost zdrobiţi ai noştri, nu este decît o milă. Noi am trecut prin locurile pe unde s-au luptat ai noştri. La Ţuţora am văzut o mulţime de movile. De aici ne-am dus la Cîrniceni şi la Iaşi, reşedinţa domnului Moldovei. Acesta a trimis în întîmpinarea noastră pe fratele său hatmanul şi pe cancelar[11], precum şi pe toţi dregătorii, şase steaguri de cazaci, soldaţi şi muzică militară. Domnul însă n-a venit el însuşi, şi aceasta dacă e de crezut, pentru că un armean i-ar fi spus că nu este vorba de un sol mare, ci de un simplu curier. Mai curînd, n-a venit din altă pricină, după cum s-a auzit, căci fiind acum un sultan nou, domnul n-a vrut să se dea prea mult de partea polonilor, iar dacă sultanul ar fi avut vreo pornire împotriva sa, l-ar fi putut mazili. Cît despre Iaşi, vorba ceea: vijelie mare, ploaie mică, deoarece se spune că vor fi de toate îndestul, dar în realitate e numai sărăcie şi nimic vrednic de văzut, căci e un orăşel mic cu casele acoperite cu paie, nu e bun de nimic.

Solul a plecat cu trăsura la biserica romano-catolică; ploaia ne-a spălat bine penele, încît n-a fost nevoie de ceaprazar, căci se reînoise culoarea penelor, cu care ne împodobisem întîia oară. După slujbă, pe care a oficiat-o preotul soliei, solul s-a întors la gazdă şi a avut la masă trei franciscani şi doi dregători? ai domnului[12]. Înainte de amiază el trimisese la domn pe Kossakowski, pe Ciswicki, pe Miaśkowski[13] şi ca tîlmaci pe Romaszkiewicz. Kossakowski a dat domnului scrisorile regelui şi pe ale castelanului Cracoviei, dar el n-a vrut // să le primească, spunînd lui Kossakowski: „Dumneata eşti subcămăraşul, adică solul"? Iar el a răspuns: „Nu, dar slujesc sub steagul lui şi acum plec în Turcia cu escorta lui". „Măria sa regele nu

p. 48

[8] Rădăuţi, pe Prut.

[9] *Sanian* = Savian.

[10] Pentru mersul real al campaniei polone din 1620 şi retragerea ce a urmat, vezi şi *Călători*, IV.

[11] Gavril, mare hatman (1634—1651) şi Gavrilaş Mateiaş, mare logofăt (1630—1642).

[12] În text = slugi.

[13] Nepot al marelui sol şi membru al soliei.

ţi-a dat scrisoarea dumitale, ci solului, deci nu o voi primi de la domnia ta, ci de la sol". Kossakowski i-a înfăţişat scrisorile, dar el a refuzat să le ia. Apoi Kossakowski a spus domnului: „Solul întreabă de ce n-ai ieşit în întîmpinarea lui, căci el reprezintă persoana regelui". La acestea domnul n-a răspuns nimic, ci numai şi-a îndesat cuşma pe cap şi s-a aşezat pe scaun înfuriat. Membrii soliei mai sus numiţi au încălecat şi au plecat la gazdă şi au povestit solului cele discutate. Solul a spus: „Cu nici un preţ nu-i voi da scrisorile, chiar de ar trimite după ele".

Solul a scris îndată regelui şi castelanului Cracoviei şi s-a auzit că şi domnul le-a scris la rîndul său. Între timp s-a zvonit că domnul, scuzîndu-se către sol că[14] nu i-a ieşit în întîmpinare, ar fi pregătit cîteva bucăţi de brocart, şi vreo zece bucăţi de diferite mătăsuri pentru sol. Deşi solul ştia cu siguranţă acest lucru, a preferat onoarea patriei şi bunul nume al regelui, a cărui persoană o reprezenta atunci, decît toate darurile lui. Solul a arătat că poporul polon nu poate fi cumpărat prin daruri bogate şi că preţuieşte mai mult gloria. Solul ştia bine că totul este trecător în afară de faima cea bună.

În timpul liber de după amiază m-am plimbat împreună cu unii dintre tovarăşi, ca Stryijenski, Bronikofski, Gradnicki, Nomosenski (?) şi Bazil; am fost la tîrg şi de acolo la biserica numită Sf. Vasile, patronul domnului, pe care el a clădit-o[15], căci este obiceiul ca fiecare domn să clădească o biserică, purtînd hramul patronului său. Eu o descriu aşa cum am văzut-o: mai întîi în jurul bisericii, a mănăstirii şi a cimitirului, este un zid de cărămidă larg cît doi oameni; poarta este înaltă, frumos lucrată şi acoperită cu ţiglă. Această poartă are un orologiu şi sub el sînt cîteva clopote mari la o mare înălţime, căci trebuie să urci 280 de trepte în spirală ca să ajungi acolo. Biserica însăşi e şi mai frumoasă atît pe dinafară cît şi pe dinăuntru. Pe dinafară are piatră cu vinişoare colorate şi chipuri greceşti în diferite culori. Înăuntru pe pereţi se văd chipuri felurite, colorate în aur şi pe însuşi domnul, soţia, fiul şi cele două fiice[16].

Am văzut pe domnul însuşi, cînd ieşea din biserică, ducîndu-se afară din oraş ca să se învioreze. Înaintea lui mergeau trei steaguri de cazaci, apoi cîteva zeci de ieniceri pe jos cu muschete şi după aceştia, urmau doi cai împodobiţi, apoi însuşi domnul pe un cal moldovenesc sur. Era îmbrăcat într-o şubă de samur şi de brocart cu broderii în partea de sus. Lîngă el, doi ieni- p. 49

---

[14] Frază încălcită avînd drept scop să insinueze a) că domnul s-ar fi scuzat faţă de sol, b) că ar fi încercat să-l mituiască cu daruri scumpe. Dar *zvonul* nu ar fi putut să se refere decît la acele daruri ipotetice pregătite şi nicidecum la nişte scuze nerostite.

[15] Biserica Trei Ierarhi, sfinţită la 6/16 mai 1639.

[16] Adică tocmai cei numiţi în pisania slavonă a bisericii din 6 mai 1639: „Io Vasile Voievod şi cu doamna noastră Tudosca şi cu dăruiţii de Dumnezeu copii, Ion Voievod şi Maria şi Ruxanda"... Văduv, domnul se reînsoară în toamnă cu Ecaterina Cerkeza.

ceri în șalvari de catifea roșie fugeau prin noroi purtînd fiecare cîte o lance. În urma domnului era un slujitor al lui cu buzduganul și cu sabia și alții purtau trei lănci. După aceea, urma logofătul, fratele domnului[17] și alți boieri mai mici. Pe cînd trecea, sunau clopotele pretutindeni în Iași, căci ei au avut și au acest obicei ca oamenii să se adune în asemenea împrejurare spre a admira alaiul, dar nu era nici unul din escorta noastră, căci fiecare văzuse în patrie lucruri mai de seamă și <noi> priveam numai, fără să se știe cine sîntem.

Boierii domnului au trimis pe Kutnarski[18], pisarul la sol, să-l întrebe pe unde vrea să meargă: prin Țara Românească sau deadreptul la Dunăre? Solul n-a dat deocamdată nici un răspuns, și i-a spus să se întoarcă peste un ceas. Mai tîrziu a dat acest răspuns: pe unde este drumul mai drept pe acolo va merge.

18 martie. Solul a scris domnului Țării Românești și a trimis pe Romaszkiewicz tîlmaciul cu scrisorile lui, precum și cu acele scrise acelui domn de către rege și de către castelanul Cracoviei. Am mers de la Iași pînă la satul Scînteia, unde am văzut ruinele unui castel[19], clădire de seamă și frumoasă altă dată, înconjurată cu șanț frumos, unde se afla reședința domnului, dar apoi a fost dărîmată de cneazul Korecki. Aici am avut un popas neplăcut, n-am avut de nici unele și ne-am mulțumit numai cu ceea ce am avut noi, căci domnul supărat pe sol, a poruncit să nu ni se dea nimic din țara lui. De acolo am mers la „Kulin"[20]. A trebuit să facem rost de toate pe banii noștri.

Pentru un drum de trei mile cu o căruță proastă, solul a plătit patru taleri. Mergeam încet pentru că solul aștepta instrucțiuni pentru sultanul cel nou. La Tecuci am primit vestea ca în locul sultanului turc care murise, fusese ales altul, anume un pașă mai de frunte, despre care nimeni nu putea să ne spună ceva.

La Focșani cînd am trecut podul spre acea parte a orașului care este a domnului Țării Românești, călărașul cel mai de seamă, care ne călăuzise de la Iași, s-a așezat pe un scăunel lîngă pod și a așteptat pe sol. I-a spus acestea: „Mărite sol, mi-am îndeplinit întru totul îndatorirea mea și porunca Domnului, stăpînul meu; mă opresc la graniță și vă rog să fiți așa

---

[17] Taszycki confundă pe marele logofăt, Gavrilaș Mateiaș, cu Gavril hatmanul care era fratele lui Vasile Lupu. Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 49, n. 1)

[18] Kotnarski pisarul polon al lui Vasile Lupu. Vezi Miron Costin, *op. cit.*, p. 148, care-l caracterizează ca fiind „om deplin la toate trebile". Pentru o caracterizare mai puțin favorabilă vezi Bandini în volumul de față, pp. 302, 304, 307 . . . 315 ș.u.

[19] Aici este vorba, în realitate, de curtea domnească de la Vaslui. Vezi relația lui Krasinski p. 117 din volumul de față.

[20] *Kulin,* probabil Docolina pe valea Bîrladului, loc vestit de popas încă din secolele precedente. Apare și sub formele: Doliny, Kolinie în 1636 și 1639.

de buni // să vă amintiţi de mine, sluga şi prietenul domniei voastre". Vorbea prin tîlmaci, căci el nu cunoştea bine limba polonă. p. 50

Între Focşani şi Rîmnic am văzut o movilă foarte înaltă, ridicată pe Siret lîngă Focşani[21] (!). Se aminteşte că un domn, anume Maftei sau cum zicem noi Matheusz (!), care a fost domnul Moldovei şi al Ţării Româneşti, a serbat pe acea movilă nunta fiului său căci nu avea nici o clădire atît de încăpătoare, ca să poată cuprinde o aşa mare mulţime de oameni, cum s-a adunat atunci. Era de faţă şi un sol al regelui Poloniei şi mulţi demnitari mai mici ai Coroanei polone. Această movilă este în fiinţă de cîteva veacuri şi va rămîne în veci după părerea mea.

La Rîmnic, parcă ar fi căzut o piază rea asupra solului şi a noastră a tuturor, căci stînd fiecare la gazde deosebite[22], vorbeam limbi diferite, de vină erau vinurile bune, miedul şi berea bună, dar a doua zi cîţiva le-au plătit cu sănătatea lor, şi mergeam ca nişte catîri şi chiar, cum se spune „muţi ca peştii".

Romaszkiewicz tîlmaciul a venit de dimineaţă la Focşani cu o scrisoare de la domnul Ţării Româneşti, căci solul îl trimisese încă de la Iaşi cu scrisorile regelui şi ale castelanului Cracoviei. Solul scrisese domnului scuzîndu-se că nu se poate întîlni cu el, căci ar trebui să facă un drum de peste 20 de mile moldoveneşti şi el se grăbeşte să ajungă la Constantinopol, dar făgăduia în schimb să-l vadă la întoarcere, cu voia lui Dumnezeu. Am rămas mai mult timp la Rîmnic, căci solul nu stătea prea bine cu sănătatea şi se îngrijea cu doftorii. După prînz, a venit la sol, la gazda unde trăsese, marele hatman[23] al domnului Ţării Româneşti; nu ştiu din ce pricină a venit, căci au vorbit în taină, nu erau în cameră decît următorii: solul, hatmanul, preotul capelan şi tîlmaciul Romaszkiewicz. Afară de dînşii n-a mai fost nimeni.

Ajungînd la Buzău, am trecut rîul Buzău, de la care-şi ia numele oraşul. Rîul nu e prea adînc, dar este repede, se aseamănă mult cu Dunajeţul din ţinutul Cracoviei, căci are multă piatră, se revarsă pe o întindere mare şi are mult peşte, mai ales ştiuci[24] mari, chiar au prins una în semn de bun-venit, era lată cît un viţel mic şi lungă cît trei viţei. Ne-au condus patru steaguri de oşteni din oraş şi căpitanul oraşelului, care era într-o caretă fru-

---

[21] În realitate, între Bîrlad şi Tecuci. Azi Movileni pe Siret, unde s-a celebrat nunta lui Alexandru Coconul în 1624. E menţionată, în 1636, de autorul anonim al raportului soliei lui Krasinski, apoi de Miaskowski în jurnalul soliei. La rîndul său, secretarul Taszycki brodează mai liber pe marginea jurnalului.

[22] Măcar şi sub forma aceasta este atestată ospitalitatea aflată în Ţara Românească, unde solii poloni au fost distribuiţi la diferite gazde bune care se întreceau cum să-i ospăteze mai bine.

[23] Marele spătar Preda Brîncoveanu.

[24] După descriere pare a fi vorba de un somn. Se ştie că acest peşte, care nu e cunoscut în Polonia, poate ajunge pînă la 500 kg greutate şi 5 m lungime,

p. 51 moasă. Dacă l-ar fi văzut cineva în Polonia, şi mai ales cu asemenea cai, chiar la dietă, ar fi trezit mai multă curiozitate // decît însuşi domnul „straznic[25] al Coroanei cînd merge la castel cu caii împodobiţi.

[La Buzău solul a aşteptat instrucţiuni pentru sultanul cel nou.]

23 martie. Am sosit la Gherghiţa la şapte mile moldoveneşti de la popasul dinainte. Era un ger grozav şi zăpada ajungea pînă la genunchii cailor. Gerul era aşa de aspru, încît am prins pe drum cu mîna două păsări îngheţate, o mierlă şi un sturz; le-am luat şi le-am băgat în mănuşă, aşa că le-am adus vii la gazdă şi le-am dat copiiilor gazdei, amintindu-mi de iubitele mele nepoate Pawlowski. Ce ar mai fi făcut cu ele! De acolo am trecut două rîuri[26], unul se numeşte Gherghiţa şi peste acest rîu au avut război domnii Moldovei şi Ţării Româneşti în anul 1639, toamna, şi domnul Moldovei fiind învins, şi-a scăpat viaţa cu fuga[27].

24 martie. Am sosit la Bucureşti. În întîmpinarea solului au ieşit vreo zece boieri de frunte şi şapte steaguri de oşteni călări. Dimineaţa s-au slujit trei liturghii la gazdă unde a tras solul şi un franciscan a ţinut o predică pe latineşte. După terminarea slujbei, am luat masa; solul a avut ca oaspeţi patru boieri ai domnului: căpitanul[28], logofătul, cumnat[29] <al domnului>, clucerul[30] şi Starzyński[31] pisarul polon al domnului. Ceauşul sultanului otoman a plecat din Bucureşti, reşedinţa domnului Ţării Româneşti, şi s-a dus la Tîrgovişte, unde locuia atunci <domnul>. Îi ducea din partea sultanului caftanul şi sceptrul, întărindu-l în stăpînirea ţării. La plecarea din Bucureşti, un detaşament de cîteva sute de oameni, călări şi pedeştri, au condus pe sol. Înainte de plecare, solul cu Ciswiecki, nepotul său, şi cîţiva membri ai soliei, au fost la ospăţ la logofăt, cumnatul domnului. Cînd Ciswiecki era să plece de la ospăţ, a venit să-l ia un rădvan cu şase cai, dar logofătul s-a supărat foarte tare, spunînd: „Dacă am poftit pe cineva la mine, voi găsi eu cu ce să-l trimit înapoi". Aşa dar rădvanul a plecat, şi el a poruncit să se aducă atîţia cai înşăuaţi cîţi oaspeţi erau. Au pornit astfel cu toţii şi cîţiva din oamenii noştri mergeau pe jos. Înaintea cailor mergeau 50 de oameni cu muschete, care începură să tragă focuri din clipa de cînd musafirii au încălecat la curtea logofătului şi pînă la casa lui Ciswiecki, ceea ce era un lucru de mirare la munteni, căci deobicei ei nu trag focuri în vînt; numai polonii noştri s-au bucurat de un asemenea triumf.

---

[25] Prefect al palatului regal.

[26] Prahova şi Teleajenul.

[27] Suprapunere a datei luptei de la Ojogeni (1639) şi a locului celei de la Teleajen (din 1637).

[28] Ghiorma.

[29] Udrişte Năsturel, fratele doamnei Elina.

[30] Dragomir din Plăviceni, mare clucer (1639—1641).

[31] Corect Starzawski, pisar polon.

// 28 martie. Solul a scris regelui nostru și mai multor senatori, minunîndu-se că nu se trimit mai repede instrucțiunile noi pentru solie la noul sultan, și întrebînd dacă instrucțiunile n-au fost cumva și trimise, căci solul se temea ca domnul Moldovei, un om răuvoitor, să nu le fi oprit pe drum prin mijlocirea vreunui slujitor al său. Trecuseră cinci săptămîni de cînd scrisese solul regelui, spre a-i da de veste de moartea sultanului și nu primise încă nici un răspuns. Un căpitan ne-a însoțit de la București pînă la Dunăre și apoi pînă la Silistra. De acolo s-a întors înapoi în Țara Românească și a căpătat ca răsplată pentru osteneala lui o pereche de pistoale și două muschete îmbrăcate în argint, pe care i le-a dat solul cu mîna lui, căci ne însoțise de la Rîmnic pînă peste Dunăre cu cîțiva călărași. p. 52

Încă de dimineața solul m-a trimis înainte la Silistra peste Dunăre, la namiestnicul Silistrei, împreună cu Romaszkiewicz tîlmaciul și cu Bielewicz pisarul. Pașa[32] fusese mazilit mai înainte de noul sultan și nu fusese numit încă un altul în locul său. Fusese trimis numai un dregător de frunte de la Țarigrad să-i țină locul . . .

Intoarcerea

La 1 iulie ne-am oprit lîngă Galați un orășel moldovenesc în cîmp, pe malul Dunării. Aici am avut un popas bun, mai bun decît toate cele turcești. De dimineață, solul s-a dus la mica biserică romano-catolică[33]; după amiază un panglicar a venit în tabără și a arătat diferite scamatorii, între care și aceasta: ținea pe nas un băț înalt, pe care se afla cumpănit un ulcior cu apă și astfel juca, sau, ținînd o piatră între dinți, și așezînd un lemn mare pe cap, zvîrlea lemnul cu ajutorul pietrei.

De acolo am făcut următoarele popasuri: la Toncești[34], Tecuci, Bîrlad, Scînteia și la 7 iulie la Iași. Acolo ne-a ieșit înainte Kosakowski care aștepta de cîteva zile în Iași sosirea solului. Se întorsese de la domnul Țării Românești, la care fusese cu o treabă mai mult prietenească, sperînd că va primi vreun dar cu acest prilej. În adevăr, nădejdea nu i-a fost deșartă, căci domnul i-a dat un cal turcesc, mătase, o jumătate măsură (?) de „skarlat“[35] și atlas pentru slujitori. El ne-a adus următoarele vești: mai întîi că

[2] Halil-pașa în locul căruia a fost numit Ipsir-pașa. Vezi relația lui Wojciech Miaskowski, p. 161, n. 45.
[33] Cu hramul Sf. Fecioare.
[34] *Tankierz* = Toncești sat pe Bîrlad, înglobat în satul Vameș.
[35] Termen desemnînd întîi o culoare foarte căutată, apoi o calitate foarte aleasă de postav, putînd fi și de altă culoare. Ce poate însemna aici jumătate măsură?

dieta polonă se dizolvase, că acum trei săptămîni ai noştri purtaseră o luptă cu tătarii, în care pierise un bătrîn tovarăş. La o jumătate de milă de oraş, ne-au întîmpinat trei steaguri de moldoveni cu şaisprezece boieri, care au făcut aceasta din imboldul lor, iar nu din porunca domnului, căci domnul era certat cu solul. De acolo ne-am mai oprit la Cîrniceni, Ştefăneşti, Rădăuţi şi Hotin. (Urmează o ceartă la Hotin între doi poloni).

BARTOLOMEO BASSETTI

(? — după 1644)

*

Călugărul minorit observant Bartolomeo Bassetti din Piano, (Italia) trimis de Congregaţia de Propaganda Fide în Moldova, la sfîrşitul anului 1639, a ajuns aici în 1640, însoţind pe Benedetto Remondi, care aducea şi o copie a rezoluţiilor conciliului de la Florenţa.

Cu prilejul pregătirii conciliului din 1641, organizat de patriarhul din Constantinopol, Partenie, şi de Petru Movilă, în scopul de a redacta o profesiune de credinţă ortodoxă, lămurind poziţia sa între punctul de vedere catolic şi cel calvin, Vasile Lupu a cerut lui Bartolomeo Bassetti să înfăţişeze punctul de vedere catolic, spre a întări argumentaţia lui Meletie Sirigo. Astfel se explică interesul domnului pentru argumentele teologice ale misionarilor catolici, care-şi închipuiau, în mod naiv, că era vorba de conversiunea lui Vasile Lupu (Vezi şi biografia lui Remondi).

Deşi Bassetti nu trăia în bună înţelegere cu ceilalţi misionari — care se plîng de el —, totuşi arhiepiscopul de Sofia Pietro Deodato Bakšić l-a lăsat cu prilejul vizitei sale în Moldova ca viceprefect al misiunilor.

Bassetti a stat în Moldova pînă prin anul 1644, cînd titlul de viceprefect al misiunilor este purtat de franciscanul conventual Gasparo din Noto.

Bassetti a lăsat o descriere amănunţită a bisericilor catolice din Moldova, dînd şi date statistice asupra populaţiei catolice din principalele centre pe care le-a vizitat. A fost publicată în „Dipl. Ital.“, II, pp. 343—352 de G. Călinescu, care mai dă şi unele informaţii asupra autorului ei în studiul său *Altre notizie,* pp. 310—311.

VIZITAŢIA BISERICILOR DIN MOLDOVA[1]

1643

Vizitaţia bisericilor şi a catolicilor din provincia Moldovei, începută la 16 ianuarie 1643, de către părintele misionar, magistrul Bartholomeo Bassetti, din ordinul Sf. Francisc, minorit conventual, misionar apostolic, viceprefect şi vicar general al celor două Valachii pentru <chestiunile> spirituale.

BACĂU

Biserica din reşedinţa episcopală a Bacăului, care este închinată Adormirii fecioarei Maria este lungă de 24 de paşi, largă de 9; a fost ridicată, după cît se spune, de o principesă catolică maghiară[2]. Are trei altare. În al- p. 343

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital.", II, pp. 343—352.

[2] Socotită a fi Margareta, prima soţie a lui Alexandru cel Bun.

tarul cel mare se află chipul fericitei fecioare cu fiul <său> în brațe, în partea dreaptă, Sf. Francisc, care primește stigmatele și Sf. Anton de Padova; în partea stîngă, Avram care își sacrifică fiul, bogatul cel rău cu Lazăr <zăcînd> sub masă, iar deasupra este părintele ceresc. Aceste picturi abia se recunosc din cauza vechimei; celelalte două altare sînt complet distruse de apă, deoarece biserica a stat descoperită, și chipurile se recunosc cu greu . . .

[Urmează înșirarea obiectelor de cult foarte sărăcăcioase. Se menționează și] două clopote care sînt așezate în biserică pe două grinzi, clopotnița p. 344 dărîmîndu-se . . .

În același oraș al Bacăului se află biserica parohială închinată Sf. Nicolae este făcută din lemn, lungă de 14 pași, largă de 6; în care nu se mai face slujbă fiind părăsită cu totul. Are un altar cu chipul sfîntului Nicolae; se mai află acolo un clopot de mărime mijlocie și un altul mic . . .

La Bacău, case de catolici sînt 112, suflete sînt 145, de împărtășit 380 (?)[3] în grija părintelui maghiar Balthasar.

Case de schismatici sînt circa 130, iar suflete circa 500. <Sînt> trei biserici și o mănăstire unde sînt ruteni, în număr de trei.

IAȘI

Biserica din Iași, care este închinată Adormirii fericitei fecioare este de lemn, cu temelii de piatră; a fost sfințită de episcopul de Bacău Valerian[4], împreună cu celelalte, în anul 1612, la 19 noiembrie. Este lungă de 10 pași, largă de 6. Are un singur altar, de lemn aurit; la mijloc se află chipul Sf. Maria mare; la dreapta, Sf. Petru, la stînga, Sf. Pavel. Pe uși, la dreapta, este Sf. Laurențiu, la stînga, Sf. Ștefan; în părți, la dreapta, Sf. Francisc, la stînga, Sf. Anton de Padova. În partea de deasupra la dreapta, Sf. Iachint, la stînga Sf. Francisc Xavier. Sînt două clopote, unul mare, altul mijlociu și trei clopote mici pentru înălțarea oștiei;

[Se înșiră obiectele de cult: apoi . . .] Sînt și patru vii care sînt îngrijite de mireni catolici.

Case de schismatici sînt 15 000. Suflete, vreo 60 000, biserici 45 și 4 mănăstiri. Una <este> de ruteni în care sînt vreo 25 de călugări. Celelalte sînt grecești[5] stînd în fiecare vreo 10—12 călugări. Mai este și o biserică ar-

[3] Trebuie să fie o greșeală în text, în loc de 80.

[4] Valerian Lubieniecki, provincial în Transilvania, apoi vicar în timpul episcopatului lui Geronimo Arsengo. Cu sprijin polon a fost numit episcop de Bacău la 18 aprilie 1611, în ciuda opoziției maghiare. Pentru purtările sale vezi și relația lui Quirini din *Călători,* IV, p.. 49 ș.u. Pentru numirea sa, vezi V. Vasiliu în „Dipl. Ital.“, II, p. 10, 18 și I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului* I, pp. 91—92.

[5] Ortodoxe.

menească; parohul este sub ascultarea bisericii romane. Casele[6] sînt în număr de 60, suflete sînt 222. Domnul îşi are reşedinţa în acest oraş; el s-a arătat şi se arată în toate împrejurările cu bune sentimente faţă de catolici şi în deosebi faţă de călugării lor[7]. În acelaşi oraş îşi are de asemenea reşedinţa arhiepiscopul schismatic[8] nutrind şi el intenţii bune faţă de catolici.

HUŞI

Biserica oraşului Huşi, fiind clădită din nou, nu se ştie cărui sfînt va fi fost închinată. Este de lemn, acoperită cu paie, lungă de 14 paşi, largă de 4. Are un singur altar înfăţişînd Naşterea Sf. Fecioare, coborîrea lui Hristos de pe cruce şi pe Sf. Maria cea mare. Administraţia o are preotul Mihai Kenbo. Case de catolici sînt la Huşi 81; Suflete <sînt> 480; pentru împărtăşanie 295. p. 345

Într-un sat numit Albeşti[9], la depărtare de patru mile de Huşi, pe drumul spre tătari[10], sînt 10 case de catolici; suflete 56, de împărtăşit 27. În mahalale sînt case de schismatici 110; suflete 411, biserici 4 şi o mănăstire, în care locuieşte episcopul schismatic.

VASLUI

Biserica acestui oraş care a fost capitală a provinciei şi reşedinţă domnească este ruinată etc.; [obiecte de cult]. Case de catolici sînt 6; suflete 25, de împărtăşit 24.

Case de schismatici <sînt> 230; suflete, circa 700; 4 biserici. Una armenească.

BÎRLAD

Nu se ştie cărui sfînt este închinată biserica din Bîrlad. Este de lemn, acoperită cu paie, lungă de 10 paşi, largă de 4. Are un singur altar cu chi-

---

[6] De catolici.

[7] Vasile Lupu se afla într-o fază favorabilă catolicismului. In acest moment, el avea pe lîngă sine pe „ginerele" său, Ambrosio Grillo, care ocrotea pe misionarii conventuali ai Propagandei. Totuşi domnul era foarte treaz la purtările acestora, pe care le condamna cu hotărîre, ca şi Matei Basarab dealtminteri.

[8] Mitropolitul Varlaam.

[9] *Albafalo*, probabil Albeşti, azi inclus în oraşul Huşi.

[10] Adică spre răsărit.

pul lui Hristos cu <cele 2> Marii; la dreapta, Sf. Petru; la stînga, Sf. Pavel. Are . . . etc. un clopot.

Case de catolici, 25; suflete, 120; de împărtăşit, 80. Nu există paroh. Case de schismatici sînt 150; suflete 430; biserici, 6.

GALAŢI

Biserica din Galaţi, nu se ştie cărui sfînt este închinată, este de lemn, acoperită cu şindrilă. Are un altar cu chipul Maicii Domnului[11], al Sf. Dominic şi al Sf. Ecaterina din Siena; în dreapta Sf. Nicolae, în stînga Sf. Martin. Este lungă de 16 paşi, largă de 7 . . . etc.

Case de catolici sînt 13; suflete, 63; de împărtăşit, 48. Nu este paroh. Case de schismatici sînt 3 000[12] (!), socotindu-se aici şi turcii şi celelalte neamuri. Suflete, 1 300. Şase biserici şi o mănăstire a grecilor[13] unde stau 8 călugări.

COTNARI

Biserica de la Cotnari <e> de zid, este închinată Adormirii fericitei Fecioare. Sînt trei altare. La altarul cel mare este chipul lui Hristos răstignit pe cruce, cu sfintele Marii[14]; deasupra este Buna Vestire, la margine este înmormîntarea fericitei fecioare; de o parte şi de alta stau apostolii, la dreapta Sf. Petru, la stînga Sf. Pavel; alături, Sf. Laurenţiu şi Sf. Ştefan. La celălalt altar, la dreapta este chipul Sf. Ecaterina cu roata. La al treilea altar este zugrăvită Sf. Treime. Biserica este lungă de 23 paşi, largă de 10. Are o clopotniţă cu trei clopote, unul mare, unul mic, celălalt mijlociu <şi> patru clopoţele pentru înălţarea oştiei. Sînt[15] // etc. 18 vii <şi> două case.

p. 346

Afară din oraş, printre vii, este o biserică închinată Sf. Urban, lungă de 12 paşi, largă de 5. Are un altar, numai cu chipul Sf. Urban la mijloc, la dreapta Sf. Nicolae, la stînga Sf. Martin cu cei patru evanghelişti, sînt acolo două clopote mijlocii şi biserica este de zid. Paroh este preotul Mihai, un sas.

---

[11] *Madona del Rosario.* În legătură cu devoţiunea rozarului introdusă mai întîi de dominicani şi reluată apoi de contrareformă.

[12] Probabil 300, ceea ce ar corespunde cu cifra 1 300 de suflete din text.

[13] Mănăstirea Sf. Nicolae, lîngă Galaţi, închinată Patriarhiei din Constantinopol.

[14] L'immagine del + fisso con le Maria (adică Fecioara şi Maria Magdalena prezente la răstignire).

[15] Urmează lista obiectelor de cult, toate de argint şi de mătase.

Tot între vii este o biserică de zid, închinată Sf. Leonard, lungă de 7 paşi, largă de 4; are la mijloc chipul lui Hristos pe cruce[16], la dreapta, Sf. Leonard; la stînga, Sf. Leopard[17].

Case de catolici sînt în oraş 47; suflete 260 iar de împărtăşit, 180.

Case de schismatici <sînt> 120; suflete vreo 480. Are două biserici.

AMĂGEI[18]

Biserica din Amăgei este de lemn, închinată prea Sf. treimi.

Lungă de 8 paşi, largă de 4, are un clopot mic ... etc. ... este un singur altar cu chipul Sf. Ecaterina cu roata.

Case de catolici sînt 16; suflete, 102; de împărtăşit, 80.

Case de schismatici, 20; suflete, 130. Au o biserică.

HÎRLĂU

Biserica acestui oraş este ruinată şi i-au rămas numai zidurile; nu se ştie cărui sfînt a fost închinată; este lungă de 15 paşi, largă de 5, are ... etc. ... două clopote mijlocii.

Case de catolici, 4; suflete, 16; de împărtăşit, 10. Pe vremuri erau peste o sută de case.

Case de schismatici, 350; suflete vreo 1 200; biserici, 50[19].

SUCEAVA

În acest oraş sînt două biserici de zid. Cea care este în faţa pieţei este închinată Bunei-vestiri şi este lungă de 22 de paşi, largă de 7. Are 3 altare, cel mai mare (care este de lemn) a fost ridicat de prea luminatul domn Ieremia Movilă; este aurit.

La mijloc se află răstignirea lui Iisus Hristos cu <Sf.> Marii şi îngerii cu potirele care îi primesc sîngele; la dreapta, Sf. Petru, la stînga, Sf. Pavel; pe lături, chipul Mîntuitorului şi al fericitei fecioare. În partea de sus se află încoronarea fericitei Fecioare şi Buna-vestire. În al doilea altar care este închinat zămislirii prea Sf. Fecioare, se află chipul acesteia. În al treilea, care este închinat Sf. Nicolae şi care aparţine frăţiei „dei Preccari"[20] este

---

[16] Scris: + *fiss-e (= crocefissione)*. Adică: răstignirea lui Hristos.

[17] *Leopardo* = Leobardus.

[18] *Magi*.

[19] Cifra greşită.

[20] *Confraternità de Preccari*, oare Beccari = măcelari?

chipul Sf. Sebastian; celelalte chipuri nu se pot recunoaşte. Acolo sînt trei
p. 347 clopote mari // ... etc. Se mai află aici o casă cu grădina sa de zarzavat.

Biserica cealaltă, care se găseşte în apropierea palatului domnesc, este de zid şi este închinată prea Sf. Sacrament. Este lungă de 20 de paşi, largă de 10, are trei altare, ale căror chipuri sînt şterse cu totul; sînt două clopote, unul mare, altul mijlociu. Are 9 vii şi o casă cu grădina sa de zarzavat.

Case de catolici sînt 12; suflete, 50; de împărtăşit 26.

Case de schismatici, 550; suflete, 3 400; biserici 16 şi o mănăstire[21], unde stă vicarul mitropolitului, fiind aici reşedinţa acestuia.

Case de armeni sînt 400; suflete vreo 2 000. Au trei biserici şi o mănăstire în afară de oraş, în care îşi are reşedinţa episcopul <lor> cu doi preoţi.

BAIA

Biserica din Baia este de zid <e> închinată Adormirii fecioarei Maria. A fost ridicată de prea luminatul domn Alexandru[22] după cum se vede dintr-un epitaf[23] în corul acelei biserici, pe stînga şi care are următorul cuprins: „În anul Domnului 1410, s-a închinat această biserică în cinstea fericitei fecioare Maria; a fost ridicată de prea luminatul principe Alexandru voievod odată cu mănăstirea din Baia[24]. Soţia sa Margareta de sfîntă amintire este îngropată sub cristelniţă". Biserica este lungă de 30 de paşi, largă de 10. Sînt 4 altare. La altarul cel mare este chipul fericitei Fecioare, la dreapta sfîntul Petru, la stînga sfîntul Ioan; deasupra, prea sfînta Treime. Al doilea altar, care este închinat sfintei Ecaterina cu roata, are la mijloc chipul ei, la dreapta sfînta Varvara, la stînga sfînta Dorotea, deasupra încoronarea fecioarei Maria. La al treilea altar, care este închinat sfîntului Nicolae, în mijloc, este Isus, pe cruce, deasupra Adormirea fecioarei Maria şi viaţa acestui sfînt.

La al patrulea altar este chipul fecioarei Maria cu fiul în braţe; naşterea lui Hristos şi adormirea Mariei. Mai este <şi> o capelă închinată prea sfintei Treimi, care aparţine domnilor Gross[25], saşi; e lungă de 8 paşi, largă de 4 paşi şi jumătate. Sînt ... etc. [obiecte de cult multe din ele de argint şi de mătase] ... 5 vii. O casă cu pivniţă[26]. La Cotnari are două pivniţe cu două case.

---

[21] Mănăstirea episcopală din Suceava, Sf. Gheorghe.
[22] Alexandru cel Bun.
[23] Redat şi de Baksić şi de Bandini.
[24] *Monasterio moldavicense*, ... Baia era numită şi Moldavia.
[25] *Sig-ri Grossol* = Grosul, formă românizată.
[26] *Cantina.*

Mai este şi o altă biserică afară din oraş, închinată sfîntului Petru, <e> de zid; fiind ruinată din vechime, slujeşte drept biserică sacristia, care este lungă de 10 paşi, largă de şase, cu un singur altar, fără icoane. În susnumita <capelă>, închinată prea sfintei Treimi, la altar este înfăţişată prea sfînta Treime, încoronarea fericitei fecioare, la dreapta sfîntul Toma care atinge coasta lui Hristos, la stînga Învierea. Paroh este preotul Gheorghe Gross[27].

Case de catolici, sînt 44; suflete, 215, de împărtăşit, 133.

Case de schismatici, 180; suflete, vreo 600. Sînt 4 biserici.

SIRET

Biserica din Siret era de zid, lungă de 18 paşi, largă de 8, închinată prea Sf. sacrament; a fost distrusă de voievodul Ştefan[28] la cererea episcopilor schismatici, din cauza multelor minuni care se săvîrşeau acolo; a fost acolo o mănăstire de dominicani, acum nu se mai găseşte nici un catolic; se mai văd încă urmele acestei biserici lîngă care este o fîntînă unde s-au găsit pe o bucată de pînză[29] trei picături de sînge şi vestindu-se părintele, s-au dus în procesiune şi au dus-o la biserică, unde s-au petrecut multe minuni şi mulţi schismatici au trecut la credinţa catolică: şi în ziua de astăzi acest loc este ţinut în mare cinste, chiar de către schismatici. Să fie vreo 46 de ani de cînd s-au petrecut cele spuse mai sus[30].

NEAMŢ[31]

Biserica de la Neamţ este de lemn cu temelia de piatră; este închinată prea Sf. Treimi, fericitei fecioare şi Sf. Nicolaie. A fost sfinţită de înălţimea sa episcopul Quirini în ziua Sf. Martin 1629[32]. Este lungă de 15 paşi, largă de 6 şi jumătate. La mijloc are un singur altar, cu chipul lui Isus pe cruce, la mijloc, fericita fecioară cu fiul, deasupra prea Sf. Treime, la dreapta Sf. Ioan; la stînga Sf. Nicolae. Mai sînt alte două chipuri de stil

---

[27] *Giorgio Gross* a fost sfinţit preot în 1641, de arhiepiscopul de Sofia Pietro, Deodato Baksić.

[28] Ştefan Rareş, domn al Moldovei (1551—1552).

[29] *In un pezzo di tela di una Vergine* (?)

[30] Deci prin 1597, moment de ofensivă a catolicismului, care folosea acest mijloc de influenţare a poporului. Vezi şi relaţia lui Barsi, p. 81.

[31] *Nemz* = Tîrgul Neamţ.

[32] Eroare. Quirini a murit în 1603. Este vorba de episcopul polon Fedro (1628—1633).

rutean, nu se ştie ce sfinţi înfăţişează. Are ... etc. 5 clopote, două mari, două mijlocii şi unul mic; două pentru înălţarea prea Sf. Sacrament. <Are şi> două vii. A mai fost a biserică închinată fericitei Fecioare, era de lemn, cu temelia de piatră, lungă de 20 de paşi, largă de 7, cu trei altare. A fost distrusă de vînt de mulţi ani încoace.

Case de catolici sînt 17; suflete, 85; de împărtăşit 65. Paroh <e> părintele Sigismund[33], polonul, case de schismatici, 120; suflete, 470; două biserici.

PIATRA

Biserica din Piatra este distrusă; era de lemn, lungă de 8 paşi, largă de 5, nu se ştie cărui sfînt era închinată. Avea un singur altar, pictat cu învierea lui Christos. Are ... etc. un clopot distrus de trăsnet. Un clopoţel mic.

Case de catolici sînt în număr de 3; suflete, 10; de împărtăşit, 6.

Case de schismatici, 60; suflete, 280; o biserică.

SĂBĂOANI

Biserica din Săbăoani este de zid, înălţată după cum se spune de doamna Margareta şi închinată Adormirei Fecioarei Maria. Nu se ştie dacă a fost sfinţită. Este lungă de 21 de paşi, largă de 8, sînt trei altare, în cel mare este înfăţişat Isus pe cruce cu sfintele Marii, la dreapta Sf. Petru, la stînga Sf. Pavel. La al doilea altar este Adormirea fecioarei Maria, la celălalt Mîntuitorul cu două alte chipuri, care nu se mai cunosc. Are etc.... două clopote, unul mare, celălalt mijlociu; un clopoţel pentru înălţare. O casă.

p. 349

Case de catolici sînt 45; suflete 243; de împărtăşit, 152.

Case de schismatici, una, suflete, cinci.

TĂMĂŞANI

Biserica din Tămăşani este închinată Adormirei fecioarei Maria; este de lemn, acoperită cu paie, lungă de 8 paşi, largă de 6; are etc....

Case de catolici sînt în număr de 14, suflete 63; de împărtăşit 44.

---

[33] Pentru purtările acestuia şi moartea sa, vezi Bandini, *Codex*, p. 199 şi în vol. de faţă pp. 326—327.

LICUŞENI[34]

Nu este biserică, sînt şase case de catolici, suflete 30, de împărtăşit 22.

RĂCHITENI[35]

Nu este biserică, case de catolici sînt 38, suflete 220, de împărtăşit 142.

AGIUDENI[36]

Biserică nu este. Case de catolici sînt 22, suflete 111, de împărtăşit 70. Aceşti catolici sînt cu toţii în grija bisericii din Săbăoani, unde în clipa de faţă nu este paroh.

ROMAN

Biserica din Roman este de lemn şi nu se poate sluji în ea, fiind ruinată. Are hramul Sf. Maria mare; sînt două altare. În altarul cel mare este chipul fecioarei Maria, în dreapta Sf. Petru, în stînga Sf. Pavel. La al doilea altar sînt aceleaşi chipuri. Biserica este lungă de 15 paşi, largă de 7, are... etc.... trei clopote, unul mare, celălalt mijlociu. Un clopoţel pentru înălţare. Are două vii şi o casă; în clipa de faţă nu este paroh.

Case de catolici, 7; suflete 37; de împărtăşit, 18; În acest oraş au fost pe vremuri două biserici de piatră pentru catolici, una era a ungurilor, cealaltă a saşilor.

Case de schismatici sînt 250; suflete, 1 200. Şase biserici cu o mănăstire, unde îşi are reşedinţa episcopul din acest oraş.

Case de armeni, 80; suflete, 360; au o biserică.

FĂRĂOANI

Biserica din Fărăoani este de lemn, acoperită cu paie, închinată fericitei Fecioare, lungă de 12 paşi, largă de 5.

În altar este chipul fericitei fecioare şi un crucifix; are o casă.

---

[34] *Leces,* poate fi şi Liţea la E. de Răchiţeni.

[35] *Dorna* (= Duma) cf. la A. Patai în 1743 („Dipl. Ital.", IV) „Duma falva sau Răchiţeni". Duma este o tălmăcire a cuvîntului răchită.

[36] *Guide* (= Giude).

Case de catolici, 64; mai sînt încă două sate sub îngrijirea acestei biserici, unul se numește „Poxo" (?)[37] unde sînt cinci case de catolici, cealaltă se chemă Bogdana[38] unde sînt douăzeci de case de catolici. Suflete sînt cu totul 459; de împărtășit, 282. Sînt în grija parohului din Bacău.

<TÎRGU> TROTUȘ

Biserica din <Tîrgu> Trotuș este de piatră, închinată Sf. Nicolae, lungă de 28 de pași, largă de 8. Nu se știe dacă este sfințită; are etc.... o vie, o casă și o căldare de făcut bere. Este un singur altar cu chipul fericitei Fecioare, al Sf. Nicolae, al Sf. Petru și al Sf. Pavel. Paroh este preotul Ștefan, maghiarul. La depărtare de două <mile?> era o altă biserică, unde nu au mai rămas acum decît zidurile. Nu se știe cărui sfînt a fost închinată, este lungă de 13 pași, largă de 7; în interior, pe pereți și acolo unde era altarul cel mare se văd chipurile apostolilor, ale profeților, al sfîntului Laurențiu, al Sf. Ștefan, al Sf. Vasile, un „ecce homo" și sînt multe altele care, fiind pe jumătate distruse, nu se mai cunosc. Pe un deal din vecinătatea acestei biserici este o alta, distrusă, tot de lemn, lungă de 10 pași, largă de 9 închinată Sf. Cosma și Damian. La aceste două biserici, după cum afirmă atît catolicii cît și schismaticii: apărea o lumină[39] și mai ales în ziua vinerei mari; în biserica din vale, au încetat de a se îngropa catolicii noștri de acum 14 ani.

Case de catolici la Trotuș sînt în număr de 22; suflete, 100; de împărtășit, 58.

Case de schismatici, 45; suflete, 133. Sînt două biserici de ale lor.

STĂNEȘTI[40]

Biserica din Stănești este de lemn, acoperită cu paie <e> închinată duhului sfînt, <e> lungă de 8 pași, largă de 4. Este un singur altar cu Iisus pe cruce, în dreapta fericita Fecioară, în stînga chipul Sf. Ioan evanghelistul. Are... etc. un clopot mijlociu. Un clopoțel pentru înălțare, doi prapuri de pînză.

Case de catolici sînt 16; suflete 71; de împărtășit, 41.

Case de schismatici <sînt> 7; suflete, 28.

---

[37] Adică: Pozzo = Fîntînele, la 1/2 milă de Bacău (Bandini, *Codex*).

[38] *Bogdan*, vezi la Bandini: Bogdan falva = Valea Seacă. În același sens, cf. la nord de gara Valea Seacă, localitatea Fundul lui Bogdan.

[39] Pentru aceste minuni vezi mai jos relația lui Bernardino de Valentinis.

[40] *Stenești*, sat jud. Bacău.

MĂNEŞTI[41]

Biserica din Măneşti este de piatră, închinată Sf. Nicolae, lungă de 15 paşi, largă de 6, s-ar părea că a fost sfinţită, dar nu se ştie de cine. Sînt trei altare. La altarul cel mare sînt diferite chipuri, mai ales deasupra unui (?) crucifix, Judecata de apoi şi Iisus[42] cînd intră în Ierusalim. La al doilea este chipul Sf. Nicolae, de cealaltă parte Sf. Ecaterina cu roata şi un alt chip care nu se cunoaşte ce este. La al treilea, un crucifix la mijloc, la dreapta fericita fecioară, la stînga Sf. Ioan Evanghelistul. Biserica are... etc.... [Urmează enumerarea obiectelor de cult.]

Case de catolici <sînt> 8; suflete, 43; de împărtăşit, 29; la Grozeşti[43] care se află sub îngrijirea acestei biserici sînt 3 case, suflete 13, de împărtăşit 6. Case de schismatici 7; suflete, 30.

VALEA SEACĂ[44]

În acest sat nu este biserică. El este în grija parohului din Trotuş; sînt 11 case, suflete 48, de împărtăşit 34. p. 351

LUCĂCEŞTI

Biserica din Lucăceşti este de lemn, în parte descoperită, iar o parte a căzut la pămînt, este închinată Sf. Nicolae. Lungă de 11 paşi, largă de 5, are etc....

Case de catolici sînt 12; suflete, 54; de împărtăşit, 29.

SOLONŢ

Biserica din Solonţ este de lemn, acoperită cu paie, e închinată Adormirii fericitei fecioare. Lungă de 7 paşi, largă de 5, are un singur altar, la care este înfăţişată prea Sf. Zămislire, de o parte Sf. Varvara şi Sf. Dorotea, de cealaltă parte, Sf. Ştefan, rege al ungurilor, un „ecce homo", fericita Fecioară şi Sf. Ioan. Are etc.... un clopot mijlociu, doi clopoţei pentru înălţare.

---

[41] *Manfalon* (= Manfalva). Azi contopit cu satul Băbuţa, com. Dragomireşti.
[42] În text *Chiesa,* citire greşită în loc de Giesu.
[43] *Gorza falla* (corect: *falva*).
[44] *Valsake.* În Bacău sînt mai multe sate cu această numire. Aici este vorba, probabil, de satul din fosta plasă Tazlău.

Case de catolici <sînt> în număr de 21; suflete, 122; de împărtășit, 77.

În ziua de 12 aprilie s-a sfîrșit vizitația... Sînt 27 de locuri și orașe unde se găsesc catolici; în ele sînt 24 de biserici. Sînt șase preoți de mir, 4 călugări misionari, și fiecare biserică are un slujitor mirean care, acolo unde nu este preot, anunță cu prilejul fiecărei zile de sărbătoare, sărbătorile și posturile și citește evanghelia. Case de catolici sînt aproape 1 050; suflete 5 000.

STANISLAW OŚWIECIM

(1606—1657)

*

Nobilul polon Stanislaw Oświecim aparţinea unei familii bogate din orăşelul Krosno pe Oder, avînd legături strînse cu casa hatmanului Koniecpolski. Stăpînind domeniul nobiliar Kunow, el semnează în limba latină „Stanislaus de Kunowa". Mulţumită averii sale a putut să aducă meşteri din Italia pentru clădirea bisericii familiei sale la Krosno. A fost un călător pasionat, a vizitat Parisul şi alte oraşe din apusul Europei, lăsînd interesante descrieri de călătorie cuprinse în memoriile sale, care merg de la 1643 la 1651.

În ţările române a trecut în 1643 cu prilejul soliei lui Nicolaie Bieganowski postelnic de Liov trimis în acel an de regele Vladislav al IV-lea la Constantinopol pentru a anunţa sultanului Ibrahim I victoria polonilor asupra tătarilor. Din relatarea sa rezultă că făcea şi el parte din solie.

Memoriile sale au fost publicate de W. Czermak sub titlul: *Stanislai Oświecim diarium 1643—1651,* în colecţia „Scriptores rerum Polonicarum", XIX, Cracovia, 1907.

Istoricul român P. P. Panaitescu a extras relaţia călătoriei lui Oświecim în ţările ro-

mâne şi a publicat-o în traducere în lucrarea sa *Călători poloni*, pp. 53—55 împreună cu o scurtă prezentare bibliografică (p. 53).

Relaţia lui Oświecim cuprinde date privitoare la primirea soliei lui Nicolae Bieganowski de către Vasile Lupu.

De Oświecim s-a ocupat în afară de W. Czermak, I. Hr(ycz) în lucrarea *Prawdziwa Historyczna wiadomość slawnego rodzeństwa Oświecimow (Adevărata informaţie istorică despre vestita familie a Oświecimilor)*, Cracovia, 1873.

TRECEREA SOLULUI POLON BIEGANOWSKI PRIN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]

1643

p. 53

1643 septembrie, 23. Trecînd Nistrul am găsit la vad pe pîrcălabul Hotinului, care îl aştepta pe sol[2] cu cîteva zeci de călăreţi. Urîndu-i bun venit l-a condus pînă la Hotin, şi chiar pînă la gazda ce-i era pregătită. Pîrcălabul a arătat multă politeţe în cuvinte şi în ceremonii, dar foarte puţină în fapte, mai ales în ce priveşte hrana, căci în acel loc jumătate dintre ai noştri au rămas flămînzi.

Pe tot drumul de la Hotin pînă la Iaşi ne-au călăuzit călăraşii (pe aceştia îi ţine domnul Moldovei în deosebite oraşe pentru unele slujbe grabnice). Înaintea fiecărui oraş ne ieşeau în întîmpinare pîrcălabii, peste tot au fost o mulţime de ceremonii, dar cele de trebuinţă adică hrana atît pentru

[1] După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române,* pp. 53. şi urm. Această călătorie a solului este descrisă de Stanislaw Oświecim, care îl însoţea, desigur, ca membru al soliei.

[2] Nicolae Bieganowski, podstolnic de Liov.

oameni cît şi pentru cai — erau şi mai reduse ca în Hotin. La cinci mile înainte de Iaşi ne-au întîmpinat vistierul[3] împreună cu vreo zece persoane trimise <de domn>. El a arătat că domnul[4] aşteaptă cu bucurie pe sol. După aceea, ne-au mai ieşit înainte în drum patru steaguri de oşteni, pe lîngă care erau mulţi bărbaţi de seamă, senatori şi dregători ai ţării Moldovei. Ei aşteptau mai de mult pe sol la o jumătate de milă de Iaşi şi cînd s-au întîlnit, i-au urat bun sosit din partea domnului. După aceea l-au însoţit pînă la Iaşi, oraşul de scaun al domnilor Moldovei, la casa cancelarului (care se numeşte logofăt[5] în limba moldovenească), unde se pregătise gazdă pentru sol. Pe drum, solul a fost tratat cu multă cinste şi a fost întîmpinat de o mare mulţime de oameni. // Totuşi, după atîta pompă şi strălucire, ne-au trimis o mîncare de seară ce se potrivea prea puţin cu felul cum fuseserăm primiţi; şapte găini, un berbec şi două bucăţi de carne. Abia am început să vad în adevăr şiretenia moldovenească.

A doua zi domnul a trimis la sol întrebîndu-l cum o dusese pe drum şi cînd ar dori să vină la dînsul. Solul a răspuns mulţumind şi a spus că deoarece se grăbeşte în călătoria sa la Poartă roagă să fie primit în audienţă chiar în acea zi.

Deci domnul a trimis după sol, la curtea unde era în gazdă, o caretă foarte frumoasă — se vede că era lucrată în Polonia — trasă de şase cai turceşti, în care erau doi boieri de seamă. Pe aceştia solul i-a reţinut numai puţină vreme la dînsul, în timp ce suita noastră se pregătea, îmbrăcîndu-se în blănuri de rîs şi de sobol. După aceea, urcîndu-se în caretă, a pornit spre curtea domnească. Pe lîngă caretă mergeau ca la o sută cinci zeci de oameni de-ai domnului, unii pedestraşi în haine roşii şi ceilalţi moldoveni de tot felul. Sosind la palat am găsit atît afară cît şi înăuntru foarte mulţi oşteni: boieri moldoveni, ieniceri turci, călăraşi, pedestraşi îmbrăcaţi în roşu, asemenea pedestrimei noastre şi mulţi alţi oameni. În faţa pragului la care s-a oprit careta, aştepta mareşalul[6] cu un toiag în mînă şi îndată ce s-a coborît solul, l-a condus împreună cu cei care veniseră cu el în caretă într-o cameră mare pe care ei o numeau „divan" (adică sala de sfat sau judecată). Această cameră era plină de diferite persoane, boieri de curte ai domnului. După aceea, i-a dus într-o cameră mai mică, în care stăteau de jur împrejur, de o parte turci cu turbane foarte deosebite pe cap, de alţi dregători ai ţării. În sfîrşit am ajuns într-o a treia cameră unde stetea domnul ca un monarh pe tron şi în faţa lui erau cîţiva senatori[7]. Cînd a intrat solul

[3] Vistierul Iorga, vărul lui Vasile vodă Lupu (1643 martie—1644 septembrie).
[4] Vasile Lupu.
[5] Todiraşco Ianovici, mare logofăt (1643—1650).
[6] Marele postelnic, Apostol Catargiu (1635 ianuarie—1643 martie).
[7] Mari boieri.

în acest divan sau cameră, îndată s-a ridicat domnul în picioare, dar nu s-a clintit, așteptînd ca acesta să vină către dînsul. Solul, însă, socotind că lucrul nu ar fi spre cinstea lui și a însărcinării ce avea, văzînd că domnul stătea pe loc, s-a oprit și el la mijlocul camerii. Observînd aceasta, domnul s-a coborît de pe tronul său și i-a dat mîna. După ce domnul i-a urat bun sosit, l-a întrebat solul dacă audiența trebuie să aibă loc în picioare și răspunzînd domnul că în picioare, îndată l-a salutat din partea regelui[8] și a castelanului Cracoviei[9] și i-a dat scrisorile lor. Domnul luîndu-le a întrebat de sănătatea regelui și a hatmanului și după aceea // s-a așezat din nou pe tron oferind și solului un scaun. Deoarece cel dintîi și-a acoperit atunci capul și n-a spus solului să facă la fel, acesta fără să stea mult pe gînduri și să mai aștepte poftealã și-a pus și el cușma în cap. p. 55

Așa a făcut și în alte împrejurări tot astfel și acum și-a potrivit întru toate felul de a fi după al domnului. Măreția domnului era un lucru în adevăr vrednic de privit, întru toate era vrednic de admirație. Între altele avea pe dînsul o haină împodobită, atît de măreață, încît n-ai putea vedea una ca aceea nici la sultanul turc și nici la vreun alt monarh. Materia din care era croită, mi se pare că era „altembas"[10], pe care erau brodate în aur flori înalte de un deget; avea două perechi de nasturi (paftale) de diamante splendide, se înțelege că erau de foarte mare preț. Haina era căptușită cu blană de samur, care desigur trebuia să fie potrivită cu restul . . .

Întoarcerea

23 decembrie 1643. [Scrisoare] din Focșani la granița dintre Țara Românească și Moldova. Solul, terminînd cu bine solia sa, se grăbește să se întoarcă la domnul castelan al Cracoviei, binefăcătorul nostru. După ce am trecut Dunărea, am avut multă bunăvoință din partea domnului Țării Românești[11], mai ales la Tîrgoviște, unde ne-a primit el însuși și ne-a tratat cu foarte mari dovezi de cinste, iar la urmă ne-a și dăruit atît pe sol, cît și pe noi toți. Deși darurile nu erau prea bogate, fiecare dintre noi am primit cîte zece coți de atlas și nu din cel mai bun, totuși am fost mulțumiți din cauza bunăvoinței lui. La fiecare conac, chiar dacă erau localități mici, ne întîmpinau cîteva steaguri de oșteni și trebuie să recunosc că domnul Țării Românești are o mulțime de oșteni buni de luptă și foarte bine rînduiți. Dacă Dumnezeu ar vrea să mai țină vremea frumoasă de care ne-am bucurat în tot drumul, vom fi la Bar îndată după anul nou.

---

8 Vladislav al IV-lea (1632—1648).
9 Stanislaw Koniecpolski, totodată mare hatman.
10 Stofă turcească țesută cu aur în relief.
11 Matei Basarab.

PETRU BOGDAN BAKŠIĆ

(c. 1601—1674)

*

Petru Bogdan Bakšić (Baksev) sau Pietro Deodato Bakšić, cum obişnuia să i se spună italieneşte, s-a născut între anii 1601 şi 1603 la Chiprovaţ (Ciprovac), cea mai însemnată aşezare catolică din Bulgaria, unde avea să se afle reşedinţa de fapt a episcopului catolic de Sofia, creat mai întîi în 1601.

În 1612, Bakšić a intrat la mănăstirea minoriţilor observanţi din Chiprovaţ, unde s-a călugărit în 1617—1618. Şi-a desăvîrşit studiile la Roma, în Colegiul Clementin şi în mănăstirea Aracoeli (1628), colaborînd cu Rafael Levaković la editarea cărţilor liturgice în limba slavonă.

Reîntors în Bulgaria, a fost numit în 1631 custode al Bulgariei, căci în timpul păstoriei episcopului Ilie Marinov (1622—1641) fusese creată Custodia Bulgariei (1624) — desprinsă de administraţia provinciei catolice, Bosnia, formînd o organizaţie bisericească deosebită. Foarte preţuit de episcopul de Sofia, Marinov, a fost ales în 1638 episcop de Gallipoli şi coadjutor al acestuia, cu precizarea că îi va urma în scaun, la moartea lui, fără alte recomandări. Se pare că prin 1639, buna înţelegere dintre cei doi prelaţi a fost tulburată întrucîtva şi că

raporturile dintre ei se răciseră. La moartea lui Marinov, în vara anului 1641, Bakšić s-a intitulat, în mod automat, episcop de Sofia, fiind recunoscut ca atare. În 1642 Episcopia de Sofia a fost ridicată la rangul de arhiepiscopie, Bakšić fiind primul arhiepiscop al Bulgariei. Foarte curînd, la stăruinţa sa, avea să fie creată şi Arhiepiscopia de Marcianopol, la care l-a recomandat, şi în care l-a instalat pe Marco Bandini, cu care a voit să împartă grija bisericilor catolice din Bulgaria şi supravegherea celor din ţările noastre. Un act de împărţeală întocmit în 6 febr. 1644 fixa limitele teritoriale dintre cele două arhiepiscopii. Autoritatea noului arhiepiscop de Marcianopol se întindea asupra Dobrogii, precum şi asupra regiunii de la Dunăre, unde se implîntase, din vremuri străvechi, erezia pauliciană, şi excepţional şi asupra Moldovei, întrucît Bakšić înţelegea să împartă şi calitatea pe care o primise de Vicar apostolic *al celor două Valahii,* el reţinînd doar Ţara Românească, iar Moldova revenindu-i lui Bandini. Această însărcinare îi fusese anume atribuită acestuia, în urma propunerii şi stăruinţei lui Bakšić, care îl precedase în Moldova, în calitate de vizitator apostolic în anul 1641, cînd a întocmit un raport de un interes considerabil, care a constituit, de fapt, primul jalon pentru însărcinarea ce avea să se dea mai apoi lui Bandini.

Cu Ţara Românească Bakšić avea legături mai strînse şi mai continui. El a venit în anii 1640, 1641, 1648, 1651, 1653, 1670 şi a lăsat o serie de rapoarte despre vizitaţiile sale din 1640, 1641, 1648, 1651, 1653. În 1640 vine de două ori. Mai întîi în august (la 24 este la Craiova, la 26 la Slatina, apoi la Rîmnic, Argeş, Cîmpulung, la 1 septembrie la Tîrgovişte, la 3 septembrie la Bucureşti), chemat de catolicii din Tîrgovişte ca să sfinţească biserica, pe care însă nu o poate sfinţi în lipsa domnului, care tocmai pornea la Brîncoveni. Aşadar, pleacă promiţînd să se întoarcă şi îşi lasă chiar veşmintele pontificale necesare pentru această consacrare în păstrarea lui Locadello. Cînd se întoarce (la 16 octombrie e la Bucureşti) cu gîndul să sfinţească mai întîi bisericuţa din Bucureşti a lui Locadello, acesta nu poate fi găsit, şi deci nici veşmintele încredinţate lui. Se zăboveşte, şi din nou domnul pleacă (spre hotarul cu Transilvania) de astă dată fără ca Bakšić să se fi putut duce în audienţă după cum era poftit, căci nu se cădea să meargă altfel decît în veşmintele sale pontificale. Dealtminteri, nu odată el se complace în amintirea unor momente solemne, cînd apărea în toată măreţia unor asemenea veşminte. Deci în 1640, cînd vine în Ţara Românească prima oară, el nu are încă nici un mandat din partea Propagandei pentru părţile acestea, ci răspunde la chemarea catolicilor de aici care îl rugaseră să le sfinţească acea biserică a mănăstirii catolice din Tîrgovişte. Precum se ştie, o tîrnosire de biserică nu putea fi făcută decît de un prelat. Dar după cum rezultă din raport, bisericile ce trebuiau sfinţite nu erau încă pe deplin reparate sau terminate, lucru care s-a vădit după ce sfinţirea a trebuit amînată: a) din cauza lipsei domnului, b) din cauza lipsei veşmintelor necesare consacrării. Deci nu ar fi exclus ca acea chemare la tîrnosire să fi fost provocată, spre a putea veni în Ţara Românească pentru a studia condiţiile în care aceasta ar putea fi adusă sau readusă în orbita minoriţilor observanţi bulgari. Bakšić nu era atunci decît episcop de Gallipoli şi coadjutor al celui de Sofia. Calitatea de vicar apostolic pentru cele două Valahii i se conferă ulterior. În Ţara Românească, el se arată foarte interesat de ce îi povesteşte despre starea rea a bisericilor din Moldova, din cauza episcopului absenteist polon, comisarul conventual Francesco din Castro, fost misionar şi în Moldova, şi se grăbeşte chiar să semnaleze aceste fapte

la Roma. Atitudinea sa, în general cumpănită, este totuşi influenţată de rivalitatea dintre misionarii conventuali şi călugării observanţi bulgari. Deşi într-un loc recunoaşte că în bisericile catolice din Ţara Românească domnise un fel de libertate, — călugări catolici din orice ordin puteau veni să slujească în bisericile fără slujitor oridecîte ori voiau, şi să plece apoi fără nici o obligaţie — şi deşi menţionează prezenţa în trecut a unor călugări franciscani (unguri), dominicani, ulterior observanţi bulgari, şi acum minoriţi conventuali, el îi consideră pe aceştia din urmă drept uzurpatori şi caută să obţină de la Propagandă ordinul, şi de la Matei Basarab consimţămîntul împărţirii conventului de la Tîrgovişte între conventuali şi observanţi. Cînd vine, în 1648, cu o scrisoare de la Propagandă, în sensul acesta, domnul refuză cu hotărîre un asemenea compromis, perseverînd în acelaşi sens şi cînd îi scrie după 3 ani papei, lăsînd la hotărîrea acestuia desemnarea ordinului socotit mai bun, care va beneficia de acel convent ce trebuie să rămînă întreg. Faţă de ortodocşi el are o atitudine destul de pătimaşă, criticînd clerul în general pentru ignoranţa lui şi pe episcopi — cei din Moldova, de preferinţă — pentru fapte sau gesturi pe care le-a aflat de la alţii. Dar mai mult decît acestea, îl supără comparaţia pe care o face între stilul lor de viaţă şi cel al prelaţilor catolici chiproviceni. — Despre domni, Matei Basarab, Vasile Lupu, este vorba cînd direct — înfăţişîndu-i în cursul unor audienţe protocolare în care accentul este pus pe dovezile de cinstire arătate prelatului şi indirect papei, sau al unor audienţe cu scop precis, cînd sînt redate răspunsurile lor în stilul şi forma folosită de domn, de exemplu, răspunsul lui Matei Basarab cu privire la împărţirea conventului, sau al lui Vasile Lupu cu privire la restituirea posesiunii Trebeş a Episcopiei de Bacău — cînd indirect. Între cei doi domni, Bakšić pare să aibă o preferinţă pentru domnul Moldovei care — contrar vecinului său din Ţara Românească — nu admite obiceiul ca supuşii ce se înfăţişează înaintea lui să îngenuncheze pentru a-i vorbi. Faţă de Matei Basarab, el are un fel de necaz neexprimat făţiş, dar care transpare în anumite locuri, de pildă, cînd este vorba de folosirea clădirii bisericii catolice din Tîrgovişte ca loc de detenţiune pentru prizonierii moldoveni din 1639 sau de cazarea din ordin a secretarului polon al domnului (catolic dealtminteri) într-o cameră a mănăstirii catolice din Tîrgovişte. Cu timpul s-ar părea că aceste asperităţi se atenuează. Medicul domnului, italianul Mascellini devine un aliat preţios pe lîngă domn, şi se dovedeşte totodată un adversar de temut al conventualilor. Iar domnul se prinde de o mare afecţiune pentru coadjutorul lui Bakšić, părintele Francisc Soimirović pe care ar voi să-l vadă episcop, stăruind pe lîngă superiorul lui să-i netezească această cale. Cît este la Tîrgovişte în 1648 se produce o alarmă neconfirmată a unei năvăliri tătare în unire cu Vasile Lupu, şi Bakšić este martorul prezenţei de spirit şi a fermităţii domnului. Deşi Matei Basarab nu pierdea nici un prilej de a aminti occidentului de datoria acestuia de a lucra pentru dezrobirea creştinilor de sub turci, cu Bakšić nu este niciodată vorba de aşa ceva. Despre amestecul lui Bakšić în presupusa solie la Veneţia a lui Parčević în 1650 va fi vorba în biografia acestuia din urmă. Nu odată Bakšić subliniează starea nenorocită a populaţiei apăsate de dări şi exacţiuni întrecînd puterile sale şi determinînd de pildă fuga unor catolici din Cîmplung (plecaţi probabil peste munţi, în Transilvania). Bakšić este foarte atent la productivitatea diferitelor regiuni ale ţării, ca factor influenţînd şi gradul de civilizaţie al locuitorilor. Această preocupare se oglindeşte cel mai bine în relaţia sa din Moldova, din toamna anului 1641. Acest text descoperit în

Arhiva Propagandei şi publicat în „Dipl. Ital.", IV în 1940, este de un mare interes, atît pentru informaţiile ce le cuprinde, cît pentru modelul ce l-a constituit pentru darea de seamă a lui Bandini din vestitul său *Codex*. Însă soluţiile practice preconizate de ei diferă simţitor. Bakšić, în faţa situaţiei parohilor catolici contaminaţi de luteranism, mai ales din regiunile din spre Transilvania, propune înlocuirea lor cu călugări, aduşi eventual din Italia şi supuşi fie autorităţii unui episcop venit tot de acolo, fie unui episcop-călugăr, trăind în mănăstire alături de monahii săi. Ca soluţie ideală indică creşterea din sînul poporenilor catolici a unor preoţi ai lor. Bandini, dimpotrivă, criticînd purtările misionarilor conventuali, acordă preferinţă parohilor contra acestora (este drept că această atitudine luată în privinţa situaţiei de la Iaşi nu mai este menţinută şi pentru Bacău). La amîndoi se manifestă un antagonism adînc contra conventualilor, socotiţi ca uzurpatori în Ţara Românească, şi ca element de dezordine şi anarhie în Moldova. Faţă de celelalte relaţii ale lui Bakšić, cea din Moldova, redînd observaţii din cursul a două luni de peregrinare atentă, este mai bine construită, lipsită de unele lungimi şi minuţii uneori fastidioase, de pildă, în descrierea foarte amănunţită a bisericilor din Ţara Românească vizitate de el sau a ceremoniilor religioase sau în repetatele anchete pentru a stabili dacă cutare altar are sau nu are moaşte la bază şi poate sau nu fi considerat drept consacrat cu adevărat. În caz de îndoială, el consacră îndată un altar portativ! Acest formalism ocupă un loc însemnat în însemnările sale. În biserică caută crucile de consacrare ce obişnuiau să ateste pe perete îndeplinirea acestei ceremonii esenţiale. În lipsa lor vrea să purceadă la o nouă consacrare. Dar nu întotdeauna cu succes. După amînările din 1640 îl vedem iarăşi în 1648, oprit în avîntul său de către „provincialul" conventual Belardini de la Tîrgovişte, care îşi înjghebase în mănăstire o locuinţă proprie cu încă un novice (bătrîn (!) probabil ca să-l servească) şi nu înţelegea să fie deranjat cu pregătirile necesare consacrării.

Strîngerea legăturilor cu Ţara Românească se impunea catolicilor bulgari. Aceştia fugind din patria lor, rău bîntuită de turci, puteau afla aici un adăpost. Prezenţa unor preoţi sau călugări, cunoscători ai limbilor slave, era necesară pentru asigurarea asistenţei religioase a bulgarilor catolici refugiaţi în Ţara Românească, dar totodată şi pentru ocuparea pe nesimţite a parohiilor catolice de aici. O exemplificare a metodei urmate aflăm la coadjutorul lui Bakšić, Francisc Soimirović, care reuşeşte să substituie pe un observant bulgar în locul conventualului Francesco Maria Spera (vezi relaţia acestuia din anul 1652 „Dipl. Ital.", II, p. 427 ş.u.), care se află tradusă şi în volumul nostru precum şi raportul lui Soimirović din februarie 1652 (*ibidem*, pp. 422—424). Existenţa grupului de la Chiprovaţ era tot mai primejduită. La 25 octombrie 1656, doctorul Mascellini scrie din Tîrgovişte cardinalilor de la Propagandă că domnul Ţării Româneşti (Constantin Basarab) a hotărît, în ultimele luni, să-l cheme pe arhiepiscopul Petru Diodati (Bakšić) de la Chiprovaţ, dîndu-i mănăstirea de la Tîrgovişte (care a fost părăsită de franciscanii conventuali) şi fiind gata să declare în plin Divan că i-o lasă pe tot timpul vieţii ca să-i fie acesta patron şi cîrmuitor. Mascellini se întorsese de două săptămîni la Tîrgovişte, după o şedere de patru luni în Turcia, unde se însurase cu fiica doctorului Scoccardi (Skovgaard). În scrisoarea sa, el afirmă că această hotărîre a domnului ar fi fost luată *în lunile trecute*. Nu ştim cum va fi fost manifestată atunci. La reîntoarcerea sa, doctorul Mascellini ia el această iniţiativă, în mod energic. Era poate şi un fel

de a recunoaşte, în chipul acesta, intervenţia din anul precedent a lui Bakšić care, aflînd de ruinarea lui de către răscoala Seimenilor şi plecarea lui în Turcia — se grăbise să propună Congregaţiei pentru Propagandă, angajarea lui ca procurator al Propagandei la Constantinopol. Dar nici una din aceste propuneri nu a primit vreo aplicare, şi Bakšić a rămas în Bulgaria unde s-a ocupat cu reclădirea bisericii din Chiprovaţ. În 1670 mai trece o ultimă oară prin Ţara Românească. În 1674 moare la Chiprovaţ. Cu el dispare figura cea mai luminoasă de apostol a conştiinţei bulgare luptînd pentru a supravieţui tiraniei turceşti. În felul său cumpănit şi neînfrînt a luptat pentru unificarea sufletească a bulgarilor, ducînd mai departe eforturile predecesorului său pentru cîştigarea la catolicism a paulicienilor respinşi de biserica ortodoxă. A asigurat contactul permanent cu occidentul de la care se aştepta salvarea. Faţă de clerul ortodox bulgar raporturile chiprovicenilor erau mai încordate. Trecerea sa prin ţările noastre a dat prilejul unor dări de seamă de o importanţă capitală: ale sale proprii, şi indirect a „Codicelui" lui Bandini.

Bakšić a publicat mai multe lucrări cu caracter religios ca: traducerea meditaţiilor sfîntului Bonaventura precum şi o versiune a lucrării augustinianului Andrea Gelsomini, publicată la Padova în 1618 despre concepţia cerească a fecioarei Maria, Maica Domnului (Roma 1643) şi a scris şi o istorie a catolicismului bulgar.

A lăsat de asemenea alături de un vast material de dări de seamă ale vizitaţiilor sale din Bulgaria mai multe relaţii cu privire la cele din Dobrogea, Ţara Românească şi Moldova, cuprinzînd informaţii şi date concrete deosebit de preţioase pentru istoria noastră economică şi socială. Relaţiile privitoare la Ţara Românească, păstrate în Arhiva Propagandei (Scritt. rif. v. 219, fol. 17 şi urm. ff. 152—165), au fost publicate de Eusebiu Fermendžin în *Acta Bulgariae ecclesiastica*... pp. 75—76, 84, 87—88, 95—106, 234—236, şi de G. Călinescu în „Dipl. Ital.", II, pp. 363—374, doc. XXII. Relaţia asupra Moldovei descoperită în Arhiva Propagandei (fondul Visite e Collegi, vol. XXI, f. 3—32) a fost publicată de P. Vinulescu, *Ibidem,* IV, pp. 104—126.

De Bakšić s-a ocupat Ioan Dujcev, *Il cattolicesimo in Bulgaria nel secolo XVII secondo i processi informativi nella nomina dei verscovi cattolici,* Roma, 1937, („Orientalia Christiana Analecta", 111), pp. 35—41; iar la noi N. Iorga în *Istoria românilor prin călători,* II, pp. 5—16 şi Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini,* pp. 136—139.

CĂLĂTORIA
ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]

1640

. . . În faţa <Rusciucului>[2] pe o insulă din Dunăre[3], se află o altă cetate, numită Giurgiu, bine întărită, după chipul celei numite mai sus (Rusciuc). Iar pe uscat de pe malul Dunării, din vecinătatea cetăţii se află un oraş mare cu 3 000 de case dintre care 1 000 sînt ale turcilor şi 2 000 ale românilor, iar, în afară de Giurgiu, turcii nu mai stăpînesc nimic altceva în acea parte a Dunării.

p. 75

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de E. Fermendžin, în *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium*, vol. XVIII, Zagreb, 1887, p. 74 şi urm. În redarea textelor lui Bakšić, în volumul de faţă, s-a păstrat ordinea din prezentarea lui Fermendžin, deşi cronologic această călătorie din octombrie 1640 *urmează după cea din vara aceluiaşi an*. Cititorul va trebui să facă el, în minte, transpunerea necesară pentru o mai bună înţelegere a textului.

[2] Bakšić se afla la Rusciuc în ziua de 8 septembrie 1640.

[3] Ostrovul Sf. Gheorghe.

Această cetate împreună cu orașul a fost cedată de demult sultanului de către un domn al Țării Românești[4]. Mai sînt și alte insule pe Dunăre, în care se ia vamă după felul mărfurilor, dar fețelor bisericești — fie catolici sau ortodocși — li se ia vama de zece ori mai mare decît mirenilor; de aceea ascundeam lucrurile bisericești și colo și colo pe sub șeile și samarele cailor, ca să nu fie văzute, deoarece 10 scuzi nu ajung pentru o singură trecere. Așa se face în toate schelele de la Dunăre. Cu vameșii turci se trece mai ușor decît cu cei evrei, dar în cele mai multe schele de la Dunăre vameșii sînt, în cea mai mare parte, evrei.

În timp de război se construiește între aceste două orașe, sau cetăți, un pod peste Dunăre, și se găsesc și acum acolo vasele, numite de turci „tumbasi", pe care se construiește acest pod: ele se află sub cetate, într-un loc descoperit, lîngă țărmul Dunării.

p. 76 . . . .

Sînt catolici la Silistra, la Brăila, la Chilia, la Babadag, la Varna, răspîndiți prin toată țara cînd cîte unul, cînd cîte doi sau trei și nu au preoți nici biserici mai apropiate ca aceasta din Provadia.

p. 84 [Bakšić vizitează Nicopole în ziua de 9 octombrie 1640]

De cealaltă parte a Dunării[5] se află o cetate puternică[6] bine păzită și într-însa se păstrează proviziile pentru soldați. Această cetate se află în Țara Românească, dar este stăpînită de turci; cam șase mile de teritoriu al Țării Românești în lung și în lat[7], poate și mai mult, sînt în întregime ale turcilor și acolo ei țin vite mari, bivoli, oi etc. În privința bogățiilor, locul, nu este cu nimic mai prejos decît alte ținuturi din Bulgaria; dimpotrivă, le întrece în toate privințele, fiind așezat pe malul Dunării . . .

p. 87 [15 octombrie 1640]

După ce am terminat vizitarea localităților de la Marea Neagră și a satelor locuite de pavlichieni[8] am trecut din nou Dunărea pe la schela Șiștov pe sub satul „Orescye"[9] și am mers a doua zi la București, spre a ține legătura cu catolicii care mă rugaseră să mă întorc din nou aici pentru sfințirea bisericii. Cînd am intrat în oraș am întîlnit pe domn[10] care ieșea din oraș pentru a merge la vînătoare, și era în trăsură, însoțit de toți boierii

---

[4] A fost cucerită în 1417 de Mehmed I.
[5] În fața Nicopolului unde se află Bakšić la 9 octombrie 1640.
[6] Turnu Măgurele.
[7] Era raiaua cea mai mică.
[8] Sectă religioasă foarte răspîndită în Bulgaria — mai ales la Silistra și Provadia cu pronunțat caracter social.
[9] Desigur Rahova numită Orehovo.
[10] Matei Basarab.

mari și de alți nobili și de peste 600 de soldați, cu steaguri, trîmbițe și cu alte rînduieli militare încît părea o oaste bine întocmită. Și cînd s-a apropiat domnul de noi, am oprit caii și ne-am scos tichia[11] din cap iar el // și-a scos îndată cușma și a trimis pe unul din cei 12 însoțitori pe jos ai trăsurii, numiți după obiceiul turcesc, *paici*, să ne întrebe cine sîntem. I s-a răspuns că era un episcop de al catolicilor care venea să sfințească biserica acestora[12]. Acest lucru i-a plăcut și a zis: „Spuneți-i să meargă în oraș". Cînd am plecat spre a intra în oraș iată că marele cămăraș[13] a venit după noi . . .[14] cu un servitor, și ajungîndu-ne a început să vorbească pe turcește, și don Filippo[15] vorbea cu el; a întrebat, din partea domnului o mulțime de lucruri despre Turcia; și la despărțire ne-a spus că domnul dorea să ne vorbească. Am intrat apoi în oraș, unde credeam că ne vom găsi bagajele în care se aflau și veșmintele episcopale, căci lăsaserăm tot ceea ce nu ne era de trebuință în Turcia, în grija unui negustor venețian[16], dar din nenorocire nu am mai găsit nici pe negustor nici lucrurile, nici altceva. Am trimis îndată un om anume la Tîrgoviște după lucruri, și cînd s-a întors domnul, am trimis pe don Filippo și pe părintele Francisc[17] la marele cămăraș, să-i spună că nu ne-am găsit lucrurile aici, iar episcopul n-ar vrea să vină fără veș-

p. 88

---

[11] *Beretta.*

[12] Există o serie de informații în legătură cu această biserică, chiar în volumul nostru. Vezi declarația misionarului Silverio Pilotti della Penna, din toamna anului 1637, că el a slujit de mai multe ori în această biserică, deci înainte de tîrnosire. Dealtminteri și Bakšić invocă pentru amînarea acestei consacrări faptul că altarul nu este încă gata (în 1640) Silverio denunță intenția venețianului Locadelle de a sustrage biserica sa autorității misionarilor existenți în Țara Românească, legînd-o de Veneția. Din spusele lui Silverio mai reiese că Locadello a început prin a arde micul locaș de lemn cu cîteva chilii ridicat prin grija lui Angelo din Sonino prin 1633 (?) și că noua sa mănăstire era mai degrabă un han de care beneficia el și cu alți laici învoiți de el. Închinarea acestei clădiri Veneției era deci cu tîlc. Faptul că abia în 1640 este vorba ca acea biserică să fie sfințită s-ar explica prin gîndul ascuns de a mai cîștiga timp. Din context se poate vedea că cei ce stăruie de Bakšić pentru sfințirea bisericii sînt „creștinii" (= catolici) din București, și prea puțin ctitorul, care nu a dat încă înzestrarea necesară bisericii. În sfîrșit, sabotarea sfințirii proiectate prin dosirea veșmintelor episcopale, absolut necesare la această ceremonie, pare destul de sugestivă. Vezi și mai jos p. 217, fraza obscură a lui Bakšić din septembrie cu privire la cauzele care au zăbovit acea tîrnosire.

[13] *Cameriere Grande* = Pîrvu mare cămăraș (1640).

[14] *A Casalo* (?)

[15] Filippo Stanislavov, însoțitorul lui Bakšić, mai reapare în volumul nostru în legătură cu Bandini și Parcević. Avînd în sarcina sa pe pavlichienii de la Dunăre, se va crea pentru aceștia Episcopia de Nicopol pe care o va ocupa în 1648. Mai tîrziu ajunge arhiepiscop de Sofia. Vezi biografia lui în volumul de față.

[16] Vezi mai departe mențiunea că acest negustor venețian este ctitorul bisericii catolice din București. Este vorba deci de Bartolomeo Locadello, personaj destul de ambiguu, amestecat în intrigile de la Constantinopol, venit și în Țara Românească unde a stat în mai multe rînduri. Vezi biografia sa în volumul de față.

[17] Francesco de Castro, minorit conventual, comisar apostolic pentru Țara Românească.

mintele sale episcopale, pentru că nu se cade, şi că am trimis anume să ni se aducă lucrurile şi hainele din Tîrgovişte. Ei s-au dus şi au îndeplinit cele de trebuinţă la curte; a doua zi însă a venit trimisul nostru cu ştirea că n-a găsit pe acel negustor, şi nici bagajele noastre iar domnul a plecat de vreme spre graniţă. Eu am rămas acolo destul de încurcat şi foarte nemulţumit de a fi pierdut prilejul să stau de vorbă cu domnul. Şi cînd am văzut că în acea biserică altarul nu era încă gata[18], am plecat la Tîrgovişte şi de la Tîrgovişte aici. Don Filippo s-a întors la Rusciuc, iar eu am rămas pe loc pînă ce a venit negustorul. Şi cînd să ne luăm lucrurile noastre pentru a ne întoarce în Bulgaria, acei catolici au început să mă roage din tot sufletul, şi cu multă stăruinţă, să rămîn pînă la întoarcerea domnului; dar domnul n-avea să se întoarcă prea curînd şi de aceea nu puteam aştepta. Le-am făgăduit însă că de va voi Dumnezeu şi Sacra Congregaţie, mă voi întoarce în anul viitor şi voi face după dorinţa lor. Însă biserica aceea n-are înzestrare şi ei ţin totuşi s-o sfinţească chiar fără de înzestrare.

După ce am făcut această făgăduială catolicilor de acolo, şi mai ales acelui negustor veneţian, — căci el ridicase acea biserică — m-am întors iar pe drumul meu spre Bulgaria. A venit cu mine şi părintele Francesco de Castro, minorit conventual, pentru a se duce la Constantinopol. Cînd am ajuns la Dunăre, am dat peste un vameş care ne-a jupuit bine, cu toate că nu se cunoştea că sîntem preoţi, deoarece ascunseserăm felonul şi mitra sub şeile şi samarele cailor, iar celelalte lucruri pe unde am putut. Văzînd acest lucru, acel părinte misionar a zis: „Niciodată n-am să mai trec prin astfel de vămi"; căci nu mai fusese în Turcia, ci venise din Italia, prin Germania şi Polonia, în Moldova şi din Moldova în Ţara Românească.

Şi plecînd din Ţara Românească am vizitat alte locuri ale noastre de la Chiprovaţ . . .

Urmează descrierea vizitei în Bulgaria.

---

[18] Acest lucru l-a văzut (!) *după ce a aflat de plecarea domnului,* care deci nu ar mai fi fost prezent la sfinţire. Dar despre starea bisericii se putuse încredinţa încă din septembrie, deci cu vreo 6 săptămîni mai înainte. Vezi, mai jos, descrierea sumară a bisericii, p. 217.

DESCRIEREA ŢĂRII ROMÂNEŞTI[19]

Aşezare. Produse.

1640

Ţara Românească este foarte frumoasă şi p. 95 foarte mănoasă; se mărgineşte la miazăzi cu fluviul Dunărea, la miazănoapte cu munţii Transilvaniei, iar la apus este înconjurată de aceiaşi munţi, deoarece munţii Balcani trec dincolo de Dunăre, încît aceiaşi munţi înconjură toată Bulgaria şi Ţara Românească şi trec în Transilvania în partea aceea, iar la răsărit se mărgineşte cu Moldova.

Această ţară are în lungime mai bine de zece zile[20] (de drum) iar în lăţime cinci zile: eu vorbesc aici de ceea ce se află acum în stăpînirea domnului Ţării Româneşti. Toată ţara este loc şes, numai în apropierea munţilor şi rîurilor se află dealuri. În părţile de la Dunăre sînt întinderi fără

---

[19] *Ibidem.*

[20] Încă şi în *Itinerariul din Bruges* din secolul al XIV-lea (*Călători*, 1, p. 21) se observă obiceiul pentru regiunile din orientul Europei de a socoti distanţele în zile de drum şi nu în unităţi de lungime.

păduri, dar după o zi de mers înăuntrul ţării apar păduri şi codri pe unde mergi uneori cît este ziua de mare.

Ţara este mănoasă şi îmbelşugată. E foarte bogată în grîne de tot felul. Românii nu ară pămîntul de două sau trei ori, ci numai odată, şi pun sămînţa în pămînt, ceea ce este un lucru minunat, însă nu se îndeletnicesc prea mult cu agricultura; ei seamănă doar atît cît să le ajungă pe un an. Ţara e bogată în miere şi animale de tot felul. Românii ară mai mult cu cai[21]. Îi folosesc şi la căruţe din cauză că este locul şes[22].

Această ţară are belşug de toate, mai ales de sare, care se scoate din pămînt în cantităţile cele mai mari, şi o duc negustorii prin toată Turcia, şi de aici se scot sume mari de bani. Sînt mine de aur şi de argint, dar nu sînt exploatate din cauza turcilor[23], deoarece ar voi atunci să mai mărească tributul. Se găseşte aramă şi fier. În apropierea Tîrgoviştei, se găseşte în pămînt şi o materie neagră şi se fac din ea lumînări, care ard ca şi cînd ar fi de ceară; şi se mai găseşte şi păcură[24]. Dar acela care ar scoate la iveală aceste lucruri ar fi pedepsit cu moartea.

Locurile din apropierea Dunării sînt bogate în peşte, dar în cele din apropierea munţilor, acesta lipseşte. Cea mai mare lipsă este de untdelemn[25], marea fiind departe. Vii nu se găsesc în număr mare, şi nici în tot locul, ci numai în anumite regiuni; şi ţara aceasta nu produce un vin tare, fiind expusă mai mult frigului. Locuitorii fac o băutură din miere şi meiu, iar cea din meiu ei o numesc bragă[26].

Regiunile din vecinătatea munţilor produc cantităţi aşa de mari de tot felul de grîne şi de pere şi de prune că este de mirare. În multe locuri se găsesc adevărate păduri şi crînguri de pomi roditori, pe care nu-i păzeşte nimeni.

Fructe de peste mări, ca portocale, lămîi, măsline şi altele asemănătoare se găsesc foarte rar aici; se aduc uneori dar numai pentru boieri. Este deajuns să spunem că dacă această ţară ar fi în mîna unui domn neatîrnat[27] şi stabil, ar fi o ţară foarte bogată. Numai Domnul Ţării Româneşti plăteşte sultanului un tribut de 150 de pungi[28] în afară de ceea ce se

---

[21] Informaţie extrem de curioasă.

[22] Traducere probabilă. *Usano ancora le carozze per amor delle pianure.*

[23] *Per amor delli Turchi.*

[24] *La pece.* Pentru această informaţie ca şi pentru cea despre minereurile de aur şi argint din Ţara Românească, autorul s-a putut inspira din descrierile geografilor italieni: d'Anania Magini, Botero.

[25] Foarte necesar pentru nevoile cultului.

[26] *Braga.*

[27] *Absoluto et stabile.*

[28] Un raport veneţian din 1638 (*Hurmuzaki,* VIII, p. 470, doc. 667) cît şi acel al rezidentului Smidt (*ibidem,* IV, 1, p. 672 doc. nr. 598) indică suma de 130 000 de taleri. Vezi în volumul de faţă şi relaţia anonimă atribuită lui Locadello.

cheltuiește pentru nevoile curții și de ceea ce se împarte boierilor și ostașilor, și de alte cheltuieli. Aceasta o simte bietul popor, care în unele privințe suferă mai mult decît cei care se află sub <stăpînirea directă> a turcilor.

Domnul schismatic. <Locuitorii> suferă în unele privințe, dar în multe sînt liberi ca de pildă în chestiunile privitoare la cultul divin; astfel ei pot să-și clădească nesupărați biserici și mănăstiri, să țină clopote la biserică, să-și facă slujba bisericească și tot ceea ce ține de libertatea cultului creștin[29]. Aceasta, din cauză că au un domn creștin, deși schismatic și nu poate fi domn un turc, căci așa sînt legile lor din vechime.

Preoții sînt ignoranți. Oficiază în limba slavonă a Sf. Ciril. Călugării și preoții români, citesc și slujesc în limba slavonă, cu slovele Sf. Ciril și nu înțeleg nimic din ceea ce citesc; sînt foarte puțini acei care înțeleg ce citesc.

Limba românească este un amestec de diferite limbi dintre care cele mai însemnate sînt italiana și slavona; ei vorbesc și prind diferite vorbe din aceste limbi, și stropșesc cuvintele; totuși și-au făcut o limbă a lor.

Folosesc ritul grec ortodox. Liturghia și celelalte slujbe bisericești se fac după ritul ortodox. Preoții sînt căsătoriți, dar sînt puțini, numai în orașe[30] și cîte unul de fiecare biserică; dar sînt mulți călugări. La Tîrgoviște se află un mitropolit și încă doi episcopi. Nu se găsesc alții în toată Țara Românească.

Mănăstiri ortodoxe. Mănăstirile sînt numeroase și bogate; țin vite și oi și alte lucruri asemănătoare și sînt supuse mănăstirilor de la Sfîntul Munte, în Grecia, fiind obligate să trimită în fiecare an starețului o sumă anumită. Egumenii[31] sau stareții lor umblă în trăsură îmbrăcați în mătase și înconjurați de slugi, încît par tot atîția boieri. Și fiecare mănăstire are în stăpînire un număr de familii de țigani care sînt ca și robi; ară, sapă, muncesc și păzesc vitele; și tot ce trebuie făcut, fac ei; chiar și țigăncile umblă prin mănăstire, și muncesc, fac pîine, spală vasele, mătură, mulg vacile și fac tot ce trebuie făcut într-o casă, ceea ce e un lucru nemaipomenit. Țiganii aceștia sînt robii boierilor, și cine întemeiază mănăstiri, le înzestrează cu un număr de familii de țigani.

---

[29] În țările supuse direct administrației otomane erau numeroase restricții, pentru creștini, între altele la clădirea de biserici noi (iar cele vechi puteau fi reparate numai în schimbul unor taxe mari), sau la folosirea clopotelor la biserici etc.

[30] *Ville,* termen putînd însemna și sate, și orașe.

[31] *Egumeni,* adică stareții greci ai mănăstirilor închinate.

Se spune că în timpul voievodului Mihai[32] erau 14 000 de sate în Țara p. 97 Românească, iar astăzi nu mai sînt nici 2 000; atît de mult a // pierdut această țară, căci a fost în multe rînduri jefuită de turci și de tîlhari, și unii locuitori au fugit în Transilvania și în alte țări.

Se văd pe drumuri publice cruci mari de piatră și de lemn, cioplite frumos și scrise de sus pînă jos; și ei fac aceste cruci cum se fac în Italia pe drumuri capele și chipuri zugrăvite <de sfinți>. Bisericile lor, mai ales cele de la sate[33] sînt foarte puțin cercetate, deoarece enoriașii[34] se îngrijesc prea puțin de ele, iar preoții de mir[35] și mai puțin. Parohii, avînd soție și copii, se gîndesc mai mult la cele ce sînt ale soțiilor decît la ale lui Dumnezeu.

Cărțile lor sînt tipărite în diferite locuri, ca la Moscova, la Veneția, și în Transilvania, și chiar și domnul acesta a tipărit cîteva cărți[36]. Tiparul venețian e cel mai prețuit de ei.

Curtea Domnului. Domnul acestei țări, fie că se află în oraș sau afară din oraș, ține o curte foarte frumoasă, și are trîmbițași care sună din trîmbițe întotdeauna dis de dimineață, la Ave Maria și la prînz, cînd se ține divanul sau se dau audiențe publice și întotdeauna seara.

Supușii[37], cînd vorbesc cu domnul trebuie să îngenunche și să vorbească în genunchi, ca și cînd ar fi papa; preoții și călugării nu-și scot comănacul[38] cînd vorbesc cu el, și nici nu îngenunche, ci stau numai în picioare.

Nu există imunitate pentru eclesiastici. Cînd vreun preot sau călugăr se face vinovat de vreun delict, domnul nu-l dă pe mîna clericilor, ci face cu el ceea ce crede el de cuviință. Domnii n-au palate; se zice că sultanul nu le dă voie să construiască nimic la curtea lor.

Evlavia domnului pentru biserică. Acest domn este Matei, nu are copii, este om bătrîn și un mare prieten al principilor creștini. El a ridicat multe

---

[32] *Mihal* = Mihai Viteazul.

[33] *Ville.*

[34] *Parochiani.*

[35] *Secolari.* Opoziția aceasta: enoriași — preoți de mir pare destul de curioasă. Iată toată fraza: *perche li Parochiani ne hanno poco cura, e li secolari minore. Li Parochi havendo moglie* .. etc.

[36] În timpul domniei lui Matei Basarab exista o tipografie domnească la Cîmpulung, unde apar tipărituri în anii 1635, 1642, 1643 și 1650, și o a doua tipografie la mănăstirea Govora, care s-a mutat (1642—43) la mănăstirea Dealul, și apoi în cetatea de scaun Tîrgoviște (1648). S-au tipărit în total 18 cărți de caracter bisericesc și juridic, printre care Pravilele de la Govora (1640) și Tîrgoviște (1652).

[37] *Vasalli.*

[38] *Capello.*

mănăstiri și a renovat multe biserici[39], pe întinsul Țării Românești. Și a luat măsuri ca turcii să nu se mai poarte, în țara sa, cu atîta îndrăzneală, cum făceau mai înainte; pentru că, mai înainte, un turc putea să-și îngăduie orice îndrăzneală în Țara Românească <întocmai> ca și cînd ar fi fost în mijlocul Turciei, dar acum nu se mai încumetă să facă așa ceva ci se poartă fără ifos[40] . . .

Orașul Craiova. Ziua de 24 august 1640. Am vizitat orașul Craiova așezat într-o cîmpie, iar ceva mai departe curge un rîu mare, numit Jiu[41]. E o regiune mănoasă, după cum am mai spus; ceva mai jos sînt vii, dar puține. În fiecare vineri se ține tîrg în acest oraș, și se aduc de la sate, la bîlci, oi și alte vite în număr foarte mare, și vin negustori din Turcia, pînă chiar și de la Constantinopol, ca să cumpere vite. În acest oraș nu se găsesc catolici printre locuitori, doar, cum am amintit mai sus, se ține tîrg în fiecare // vineri, și atunci vin mulți negustori catolici la tîrg, unde le-am făcut acum slujbă de ziua Sf. Bartolomeu[42], în casa unui român, deoarece schismaticii nu îngăduie să facem slujba noastră în biserica lor. Sînt 200 de case de schismatici, ceea ce face peste 1 000 de suflete, toți schismaticii aceștia au multe biserici de lemn, dar au și o biserică de piatră, mare și frumoasă, cu cinci turle și un turn cu două clopote mari[43]. Aproape de oraș în codri, se află două mănăstiri, din care una este a grecilor și cealaltă a sîrbilor[44]. Bisericile sînt foarte frumoase, și pentru munci au țigani, precum am arătat mai sus. p. 98

Reședința marelui ban. Acest oraș este reședința marelui ban care este al doilea domn al țării și are curtea și scaunul său de judecată deosebit. În toată Țara Românească nimeni, în afară de domn și de ban, nu poate osîndi pe cineva la moarte.

Orașul Slatina. Pentru a mă duce la munte, am trecut prin multe locuri și orașe în care vin negustori catolici. La 26 august am fost în orașul Slatina, așezat între dealuri, pe malul rîului Olt (*care vine din Ungaria* (!) și peste care se trece cu luntrea); are 100 de case de români, adică peste 500 de lo-

[39] Pentru ctitoriile lui Matei Basarab cf. C. C. Giurescu, *Matei Basarab cel mai mare ctitor bisericesc... Știri noi despre lăcașurile lui,* în *I.P.S. Arh. și Mitr. Nicodin, Patriarhul României, prinos la sărbătorirea a 80 de ani,* București 1946, pp. 167—176.
[40] *Humilmente.*
[41] În text: *Xugl* (!).
[42] 24 august.
[43] Biserica Sf. Dumitru, Băneasa, ctitorie a boierilor Craiovești.
[44] Balta Verde și Bucovățul; vezi Iorga, *Istoria românilor prin călători,* vol. II, ed. I, p. 25.

cuitori, toate bisericile sînt de lemn; nu locuiesc aici catolici, dar vin mulţi, în fiecare duminică, cînd se ţine tîrg, ca şi în locul amintit mai sus.

Satul Brîncoveni. De cealaltă parte a rîului[45], la vreo zece mile, pe dealuri, se află casele şi locul de baştină al domnului Matei, şi alături de casele, sau mai bine zis palatul său, se întinde un sat mare, numit Brîncoveni[46]; domnul a clădit aici, la curtea sau palatul său o biserică frumoasă[47], şi, între altele, a abătut o mare parte din acel rîu[48] şi l-a făcut să treacă pe lîngă casele sale; şi acel canal străbate peste douăzeci de mile în lungime pînă ce se întoarce în rîul cel mare[49] şi apa lui nu foloseşte numai acestui sat, ci trece prin multe alte locuri, care mai înainte n-aveau apă, iar acuma au din belşug.

Ceva mai în jos de sat se află o pădure mare, în care se găsea o veche mănăstire[50] ruinată; acum domnul a refăcut-o şi a întărit-o ca pe o cetate cu ziduri de jur împrejur şi, deasupra porţii, un turn puternic, dăruindu-i multe familii de ţigani.

Oraşul Caracal. Am mai trecut printr-un alt oraş numit Caracal în care se văd vechile case ale domnului Mihai[51], acela care a purtat război cu sultanul, dar toate sînt ruinate în afară de biserică[52], acum încă în bună stare. Acest oraş e aşezat într-o mică vîlcea şi este înconjurat tot de cîmpii şi păduri. În fiecare miercuri se ţine aici tîrg, şi vin mulţi negustori catolici, şi se vinde un mare număr de vite, ca şi la Craiova. Are 150 de case de români care totalizează peste 700 de suflete; celelalte biserici, în afară de cea amintită mai sus, sînt făcute din lemn.

Oraşul Piteşti. Mai este încă oraşul Piteşti[53], în apropierea munţilor, aşezat pe dealuri, lîngă rîul Argeş; de o parte a rîului se află cîmpii şi păduri şi de cealaltă parte, spre munţi, sînt dealuri şi vii care sînt în mare număr şi dau vinurile cele mai bune din toată Ţara Românească. Are biserici frumoase şi o mănăstire de călugări[54]. Aici nu sînt catolici, doar cînd vin negustori <la tîrg>. Are 200 de case de români, adică vreo mie de suflete, oameni ceva mai răsăriţi.

---

[45] Oltul.
[46] *Brancoveni,* jud. Olt.
[47] Biserica paraclis a curţii din Brîncoveni cu hramul Sf. Nicolae, ridicată în 1634.
[48] Probabil pîrîul numit Oltişor.
[49] Oltul.
[50] Mănăstirea Brîncoveni cu hramul Adormirei Maicii Domnului, refăcută din temelii în 1632 şi zugrăvită în 1638—1639.
[51] *Mihal Beg* = Mihai Viteazul, care a făcut „oraş domnesc" din satul Caracal.
[52] Biserica Sf. Treime atribuită de tradiţie lui Mihai Viteazul.
[53] *Pitescti.*
[54] Poate Vieroşul. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători, vol.* II, p. 26.

Se face o pîine foarte frumoasă, albă şi gustoasă. p. 99

Mai sînt încă multe localităţi în care vin catolici de ai noştri şi se ocupă cu negoţul; şi uneori, din lipsă de preoţi, stau multă vreme fără slujbă religioasă şi fără împărtăşanie. În drumul meu am văzut adeseori aceste localităţi, şi cred că ar fi foarte uşor să se ceară domnului să clădească o biserică la Craiova, fiind <aici> locul cel mai potrivit, pentru a se stabili un preot care să poată purta de grijă acestor catolici, în număr de peste 60, care călătoresc prin aceste părţi. Mai zilele trecute unul din ei, de fel din Zelesna[55], a murit fără preot şi fără împărtăşanie.

Oraşul Cîmpulung. Ziua de 29 august 1640. Am vizitat oraşul Cîmpulung[56], aşezat la poalele munţilor, între munţi mai mărunţi, ţinut bogat în fructe şi ape. Prin mijlocul oraşului trece un rîu[57] pe care sînt mori, iar de-a-lungul rîului <sînt> grădini. Nu sînt vii, munţii fiind aproape viile sînt la o depărtare de vreo 20 de mile, în oraşul Piteşti, despre care am vorbit mai sus.

În acest oraş <se află> din timpuri străvechi catolici, şi sînt de neamul lor saşi, dar nu mai ştiu graiul săsesc şi vorbesc româneşte; altădată erau mulţi, dar acum nu mai sînt decît 400 în vîrstă de a fi împărtăşiţi şi 100 de copii. Şi mai de mulţi ani încoace mărturiseau erezia lui Luther, <iar> preoţii lor erau numiţi în Transilvania de către luterani şi erau căsătoriţi; mai trăieşte şi acum unul din acei preoţi; dar anul trecut, părinţii misionari ai sfintei Congregaţiuni, minoriţi conventuali, cu ajutorul lui Dumnezeu şi bunăvoinţa domnului, au alungat din biserică pe preotul luteran şi au început să predice... etc.... acelora, astfel că acum sînt iarăşi cu toţii catolici şi creştini buni. Preotul lor este părintele frate Giuvenale Falco[58], minorit conventual, care cunoaşte foarte bine limba română şi face treabă bună... etc.... Numitul părinte stă singur în acest oraş şi a făcut o grădină lîngă biserică[59] şi i s-a dat chiar casa în care locuise preotul luteran. Predică în zilele de sărbătoare, cînd îi chiamă pe credincioşi la biserică. Cînd am venit noi, cum nu era zi de sărbătoare, preotul a tras clopotele de vecernie, şi îndată s-a umplut biserica, mai ales pentru că aflaseră că a venit episcopul catolic şi că urma să facem slujba de vecernie după ritul pontifical[60] etc... etc.

---

[55] În text: *Xelesno.* Localitate lîngă Chiprovaţ.

[56] *Campolonga.*

[57] Rîul Tîrgului.

[58] Acelaşi pe care conventualul Silverio della Penne nu se sfieşte să-l încondeieze, făcîndu-l ucigaş, chefliu, desfrînat, etc., învinuindu-l că umblă în port românesc, că e însurat, etc., vezi mai sus, p. Dar însuşi acuzatorul face o impresie destul de proastă.

[59] Bărăţia.

[60] *Pontificalmente.* Adică în calitate de episcop.

A doua zi preotul a chemat pe credincioşi la liturghie, şi au venit bărbaţi şi femei şi liturghia s-a făcut după ritul pontifical într-o atmosferă de foarte mare evlavie. Preotul a ţinut o predică pe româneşte[61]. După ce s-a sfîrşit slujba, am vizitat firida[62] din stînga altarului, încuiată cu o cheie p. 100 de fier, unde se păstrează sfîntul sacrament într-un potir // de cositor, fără candelă, fiind lipsă de untdelemn. Am vizitat apoi biserica[63], închinată Sf. Iacob cel Mare; Ea este lungă de 35 de paşi şi lată de 9 paşi. Fuseseră trei altare, două erau distruse şi numai altarul cel mare era în bună stare la care se slujeşte acum, cu o icoană pe care a dat-o de curînd un călugăr schismatic[64]. Nu are odoare bisericeşti în sacristie în afară de un felon pe care l-au adus călugării de la Tîrgovişte, şi un liturghier, iar în anul acesta, în ziua Sf. Ilie, negustorii din Chiprovaţ au dăruit două feţe de masă pentru altar şi altceva nu se mai găseşte, dat fiind că biserica a stat atîţia ani în mîinile luteranilor. Biserica a fost sfinţită, şi bătrînii mi-au spus că preotul luteran a scos odată din altar o cutie de fier şi a pus-o într-un mormînt, apoi unul din acei bătrîni care era încă în viaţă, a pus-o la loc cu alt prilej, tot acolo[65], dar ceva mai adînc... [El cheamă un zidar, îl pune să caute şi găseşte cutia care trebuia să conţină moaştele de la consacrare, ... neştiind dacă altarul mai poate fi folosit, el sfinţeşte un altar portativ care să-l înlocuiască, se aşteaptă să se pronunţe Congregaţia de Propaganda Fide] sfînta Congregaţie va hotărî ce trebuie făcut cu această biserică pîngărită şi profanată de luterani şi de alţii; şi mulţi preoţi luterani sînt îngropaţi în faţa altarului cel mare şi biserica a fost arsă o dată de tătari. Sacristia boltită[66] se află în partea stîngă, dar nu se găseşte nimic în ea. Jumătate din biserică e boltită, iar cealaltă jumătate are numai zidurile înalte şi este acoperită deasupra, dar este stricată, fiind veche[67] şi adeseori cad pietre de sus. De altfel întreaga clădire ameninţă să se năruie şi bieţii oameni n-au cu ce o repara. În faţa altarului se află o cristelniţă, acoperită cu o pînză. În faţa uşii bisericii se află o clopotniţă făcută din lemn cu două clopote mari, şi lîngă biserică este un cimitir, care fusese mai înainte împrejmuit cu ziduri şi apoi a rămas deschis; acum acest preot a pus să-l închidă cu <un> gard şi i-a făcut o poartă ca să poată încuia acel cimitir care

---

61 Amănunt vrednic de subliniat.

62 *Finestra.*

63 Biserica Bărăţiei.

64 Amănunt sugestiv pentru raporturile dintre clericii celor două confesiuni.

65 Adică la baza altarului.

66 *E fatta in volta.*

67 Biserica Bărăţiei datează, probabil, din secolul al XIV-lea, căci o inscripţie funerară găsită de del Chiaro, la intrarea în biserică, poartă data de 1373 (E. Lăzărescu, *Despre piatra de mormînt a comitelui Laurenţiu* în „Studii şi cercetări de istoria artei", IV, 1957, 1—2, p. 121).

este în jurul bisericii. Catolicii de aci nu sînt confirmaţi; chiar părintele voia să se facă acum confirmarea, dar nu se găseau naşi şi nici <credincioşii> nu erau cu toţii acasă. Dar la 20 iulie în ziua de Sf. Ilie, se face în acest oraş un bîlci mare care ţine o lună, şi vin mulţi negustori catolici, care ar putea să le slujească de naşi, şi cu acest prilej, zic ei, am putea veni ca să facem confirmarea, după cum au şi scris într-o scrisoare în care se pomeneşte şi de acest lucru, şi eu am făgăduit să viu, de sigur, dacă va voi Dumnezeu şi sacra congregaţiune. Aceşti catolici, care sînt încă proaspeţi <în această lege> au posibilitatea de a întreţine legături cu luteranii, dat fiind că merg aproape zilnic la Braşov, care se află la o depărtare de 30 de mile de acest oraş. Şi de aceea, sînt de părere că ar fi bine să putem avea vreun copil de al lor ca să-l trimitem în vreun colegiu din Italia, şi atunci cînd vor fi cu preoţii lor de acelaşi neam nu vor mai lăsa să pătrundă lupul // p. 101 în turma creştinilor. Atîta pot să spun că atîta vreme cît va rămîne aici preotul de acum nu este nici o primejdie; dar dacă s-ar întoarce în patrie, după cum doreşte, s-ar putea ei molipsi uşor. De aceea trebuie să se caute vreun leac şi să fie luate măsuri din timp. Mie mi-au încredinţat un băiat, dar eu nu mă duceam deadreptul spre casă, ci voiam să merg spre Marea Neagră, şi era prea mare cheltuială să-l duc prin atîtea ţări, fiind şi primejdia de a-l pierde în vreun loc în cursul călătoriei[68].

În acest oraş catolic mai este încă o biserică[69], dar i s-au prăbuşit acoperişul şi cupola corului; <numai> zidurile au rămas întregi. Era închinată Sf. Elisabeta, regina Ungariei[70], şi mănăstirea, împreună cu biserica fuseseră ale călugărilor franciscani. Dar n-a mai rămas din mănăstire nimic; numai biserica se mai păstrează, cum am spus mai sus, şi această biserică, lungă de 40 de paşi şi lată de 12, a fost o biserică foarte frumoasă; se spune chiar că ar face minuni: veneau bolnavi din toate neamurile, şi stăteau în biserică şi se însănătoşeau. Am aflat acest lucru de la credincioşii de aici, şi chiar de la preot. Călugării au făcut alături o grădină, dar dacă ar fi cineva care să-şi dea silinţa, s-ar putea uşor redobîndi de la domn tot terenul acela.

În această localitate sînt 400 de case de schismatici care fac peste 2 000 de suflete de români. Are 12 biserici foarte frumoase şi o mănăstire mare[71], pe care a clădit-o acest domn; şi a ridicat în jurul mănăstirii ca un fel de cetate din bîrne mari înconjurînd-o cu 12 bastioane de jur împrejur; încît

---

[68] În sensul poate că acel băiat ar putea fugi?

[69] Cloaşterul din Cîmpulung.

[70] Fiica regelui Andrei al II-lea al Ungariei, beatificată în 1235.

[71] Mănăstirea Negru-Vodă. A fost clădită în secolul al XIV-lea de Radu I şi doar restaurată în 1634, de Matei Basarab. În 1809 a fost distrusă de cutremur, dar restaurată la 1832. Aici se află mormîntul lui Nicolae Alexandru Basarab, mort la 1364.

este foarte bine întărită, şi mai trebuie să se umple pe dinăuntru cu pămînt, pentru că nu este încă gata.

Această mănăstire primeşte, împreună cu biserica, vama bîlciului de la Sf. Ilie.

Cînd am fost gata de plecare, au venit cei mai bătrîni la mine şi mi-au cerut să-i binecuvîntez, zicînd: „voiam să ne rugăm ca o dată să ieşiţi afară în oraş îmbrăcat în veşminte pontificale ca să poată vedea şi românii[72] pentru că ei ne dispreţuiesc mult zicînd că credinţa noastră e necurată şi că legea noastră ar fi mai rea decît toate celelalte". Le-am răspuns: „Vom veni altă dată şi vom face într-o zi o procesiune şi astfel ne vor vedea românii". Bieţii oameni spuneau aceste cuvinte pentru că în simplitatea şi felul lor, voiau să arate românilor frumuseţea odăjdiilor şi a ritului pe care îl folosesc ei. Chiar m-au făcut să merg prin oraş în veşminte episcopale şi am fost la mănăstirea lor, şi bătrînii, cu capul descoperit, mergeau pretutindeni cu noi, cu cea mai mare evlavie, ca şi cînd ar fi văzut pe îngerii lui Dumnezeu. Şi ne-au rugat stăruitor să ne întoarcem neapărat pentru ziua de Sf. Ilie, cum am spus mai sus. Aceşti catolici se deosebesc în unele privinţe de români, căci femeile lor se poartă îmbrăcate altfel decît româncele şi fac pîinea în alt fel, mai bună, mai albă şi chiar de o altă formă. Iar ei se poartă (?)[73] în unele privinţe altfel <decît românii>, şi-şi retează pletele deasupra urechilor.

Rîmnic, oraş odinioară catolic, apoi a ajuns schismatic din vina unui episcop, care punea pe credincioşi să plătească dare.

Mai este un oraş numit Rîmnic, în care au fost mulţi din acelaşi neam[74] şi biserica se mai păstrează încă, dar nu ştiu cum se spune că s-au făcut schismatici; însă două sau trei familii au venit acum printre aceştia, aflînd că ei au preot. Şi se spune // că au căzut în rătăcire în timpul fratelui Andrei Bogoslavić[75]. Eu n-am văzut, dar mi-au povestit aceşti catolici. Ştiu bine că se dădea drept episcop al Ţării Româneşti şi am văzut scrisorile sale şi bulele pe care le-a scris multora.

p. 102.

Oraşul Argeş. Mai este un oraş numit Argeş, nu prea departe de oraşul amintit mai sus. Se spune că şi în acest oraş au fost catolici din acelaşi neam [= saşi] şi că încetul cu încetul fiind lipsiţi de preoţi, s-au făcut eretici şi schismatici, şi s-au pierdut aproape toţi, ceea ce e un lucru de plîns. Toate aceste oraşe

[72] *Valachi,* în sensul de: schismaticii.
[73] *Portano.*
[74] Saşi.
[75] Vezi biografia lui în acest volum.

sînt aproape de munţi şi de hotarele Ungariei[76]; şi cum aceştia au venit din acele ţinuturi, de aceea trag uşor într-acolo.

Plecînd din Cîmpulung spre Tîrgovişte, ne-a însoţit acel părinte misionar[77] pentru că noi nu cunoşteam drumul, şi am sosit la Tîrgovişte pe la ora 22 (?). Domnul pleca tocmai în aceeaşi dimineaţă spre a se duce la Brîncoveni — locul său de obîrşie — şi astfel n-am avut prilejul să vorbesc cu el. Mă gîndeam să săvîrşesc ceea ce aveam de făcut şi să plec, fără să mă mai întorc altă dată. Dar catolicii de aici au stăruit atîta, încît le-am făgăduit să mă întorc iar, ei invocînd printre alte motive, faptul că nu puteau să-şi sfinţească biserica în lipsa domnului[78]. Apoi, nici altarul nu era gata, şi nici altele. Iar eu văzînd toate acestea şi mişcat de rugăminţile lor, m-am hotărît să las toate lucrurile pe care le adusesem pentru sfinţirea bisericii, întrucît împrumutasem de la biserica din Chiprovaţ, pluvialul, tunica şi felonul şi mantia episcopală, deoarece în Turcia n-aveam nevoie de aceste lucruri, neavînd posibilitatea acolo de a oficia după ritul pontifical. Am lăsat numai mitra, dacă ar fi nevoie de ea cînd s-ar face vreo confirmare în vreun loc oarecare. Mai întîi am vizitat această localitate Tîrgovişte, cum voi arăta mai jos.

Tîrgovişte, oraşul în care îşi are reşedinţa domnul Ţării Româneşti

Ziua de 1 septembrie 1640. Am vizitat Tîrgovişte, un oraş fără ziduri <de apărare>, în care se află reşedinţa domnului Ţării Româneşti — deşi mai are o reşedinţă la Bucureşti. <Tîrgoviştea> este aşezată într-un şes între două rîuri; unul trece prin oraş şi se numeşte Ialomiţa, iar celălalt <curge ceva> mai departe şi se numeşte Dîmboviţa; amîndouă sînt rîuri mari. Pe cel care trece prin oraş sînt multe mori bune[79]; şi de cealaltă parte a rîului care trece prin oraş sînt dealuri acoperite cu vii. Această regiune este bogată în grîne, poame, vite şi altele, întocmai ca şi alte locuri din Ţara Românească. Munţii sînt la vreo trei sau patru mile de acest oraş sau poate ceva mai mult. Locuitorii acestui oraş sînt mai şlefuiţi decît ceilalţi de prin alte părţi din Ţara Românească, deoarece, oraşul este cercetat de multă lume, el fiind reşedinţa domnească, după cum am amintit mai sus. Casele şi palatul domnului nu sînt clădiri de mare preţ, dar sînt încăpătoare. Curtea domnului este chiar mare, înconjurată toată cu ziduri, avînd porţi de fier; deasupra porţii un turn mare, iar de o parte şi alta a porţii stau străjile ziua şi noaptea. Lîngă palat, în partea de sus[80], pe malul rîului se află grădina domnului.

---

[76] Adică ale Transilvaniei.

[77] Giovenale Falco.

[78] Despre care biserică este vorba? Vezi mai jos, după n. 87, descrierea bisericii franciscane de la Tîrgovişte.

[79] *Di bon costo.*

[80] *Appresso il palazzo della parte di sopra.*

Aici, în acest oraş, se află biserica şi mănăstirea[81] închinată Maicii Domnului; lungă de 20 de paşi şi lată de 10; este un singur altar care nu e sfinţit şi se slujeşte pe piatra sfîntă, pe care am pus eu să o deschidă, şi nu erau nici un fel de moaşte înăuntru şi am pus eu moaşte.

p. 103 Icoana sau chipul de la altar este al Maicii Domnului iar de o parte şi de alta sînt Sf. Francisc şi Sf. Dominic. Nu se păstrează sfintele daruri, nu este cristelniţă. În partea dreaptă sub clopotniţă se află sacristia, dar nu se găseşte nimic întrînsa[82]... Este o clopotniţă mare, lipită de biserică cu două clopote şi dedesubt, într-o parte, este sacristia cum am spus mai sus.

Această biserică este foarte veche şi era aproape să se prăbuşească, dar acum au renovat-o şi i-au schimbat lemnăria de deasupra, împreună cu acoperişul. Pe dinăuntru este neagră de tot din cauză că anul trecut, domnul, prinzînd în război[83] 500 de moldoveni, care erau aproape toţi răniţi, i-a adăpostit în biserica noastră şi fiind frig, au făcut atîta foc în biserică, de părea o bucătărie. Au mai curăţit-o puţin, dar se mai cunosc încă bine urmele. În această împrejurare s-au arătat aceşti schismatici mari vrăjmaşi ai bisericii noastre catolice ...

Această biserică nu este sfinţită, căci nu se găseşte nici o urmă nici măcar despre sfinţirea altarului.

Casa sau mănăstirea este lipită de biserică; mai sînt acolo două case şi un loc frumos împrejur iar alături o grădină sau vie frumos orînduită. Mai au încă două vii, în care se mai cultivă mere şi alte fructe, dar au nevoie de a fi gospodărite[84]. Au avut sub mănăstire un sat[85], dar acum nu mai este nimic acolo, pentru că au fugit toţi locuitorii, mi se pare că mai sînt doi oameni care vin din cînd în cînd pe la mănăstire pentru munci casnice.

Acest locaş n-a avut niciodată vreo stabilitate religioasă, adică n-a aparţinut aceluiaşi ordin religios, ci după cum spun aceşti catolici (localnici), cine venea şi găsea că nu era nimeni aici, intra şi făcea slujbă şi se îngrijea de biserică şi apoi cînd voia, pleca mai departe.

Se spune că au fost aici călugări franciscani din Ungaria, şi călugări dominicani, şi eu ştiu <de vremea> cînd stăteau aceia de la custodia Bulgariei, şi acuma sînt aici părinţi minoriţi conventuali. Era acum mai mare peste ei părintele Francesco din Castro, comisar în Ţara Românească. El pleacă la Constantinopol şi mai rămîne un singur părinte, şi astfel în toată

---

[81] Mănăstire franciscană.

[82] Se înşiră mai departe puţinele obiecte de cult din sacristie.

[83] În lupta de la Ojogeni, pe Prahova (1639).

[84] *Hanno bisogno del governo.*

[85] Se cunosc două sate în posesiunea mănăstirii: Şotînga şi Bezdad. Vezi Iorga, *op. cit.*, p. 27.

Ţara Românească nu sînt acum decît doi părinţi, unul la Cîmpulung şi altul la Tîrgovişte. În această localitate sînt aproape o sută de suflete de catolici care iau împărtăşania şi toţi sînt de la curtea domnului; unii sînt soldaţi, alţii negustori; ei sînt de neamuri diferite, poloni, unguri, slavi, sau sîrbi şi alţii, şi dintre ei sînt foarte puţini care au familie. Cînd domnul stă în această localitate, catolicii sînt în număr mai mare, iar cînd se duce să stea la Bucureşti, rămîn foarte puţini aici, totuşi niciodată nu lipsesc catolicii.

Vechea mănăstire a ars, nu ştiu cum, aşa că sînt numai două case pentru adăpostirea a două sau trei persoane. Într-una locuieşte un polon, secretarul[86] domnului, cu familia sa; deşi e catolic, el îi supără mult pe acei bieţi părinţi, şi nu i se poate zice nimic, pentru că aşa vrea domnul. Am confirmat aici pe un tînăr polon care fusese arian, şi a fost botezat de susnumitul părinte comisar. Am oficiat slujba după ritul pontifical şi au luat parte la slujbă toţi acei catolici care erau în localitate, şi printre ei şi un căpitan ungur, care ştia // foarte bine latineşte. p. 104

Aproape de piaţă se mai află o altă biserică mare şi frumoasă, care este a catolicilor noştri, închinată Sfîntului Francisc[87]. Dar este ruinată, n-au mai rămas decît zidurile. E lungă de peste 40 de paşi şi lată de 14, are ferestre mari, făcute din piatră albă în formă de cruce şi o clopotniţă mare, ca o fortăreaţă. Această biserică stă părăsită; într-o parte chiar s-au lăsat puţin zidurile. Mi se spune că un român clădea o biserică în alt loc şi începuse să ia piatră şi alte materiale de la această biserică şi catolicii noştri văzînd acest lucru s-au plîns domnului, care a şi dat îndată poruncă să nu se mai atingă nimeni de nimic.

Sînt peste 4 000 de case de schismatici, ceea ce înseamnă peste 20 000 de suflete de diferite neamuri. Dar cei mai mulţi sînt românii, apoi urmează sîrbii, bulgarii şi alte neamuri care vin din părţile Turciei ca să intre în slujba domnului, precum şi cei care n-au putut rămînea în Turcia, fie din cauza prigonirilor, fie că s-au făcut vinovaţi de ceva, şi care au fugit cu familiile lor în această ţară, şi astfel la curte cei mai mulţi sînt slavi.

Schismaticii au în acest oraş 60 de biserici — afară de mănăstiri — şi o mănăstire mare şi o biserică frumoasă, acoperită toată cu plumb, în care se află reşedinţa mitropolitului[88]; sînt şi alte mănăstiri prin păduri şi munţi. În cuprinsul curţii domnului se află două biserici nu prea mari. Această localitate este reşedinţă mitropolitană, mitropolitul locuieşte cu călugării în

---

[86] Starzawski.

[87] Vezi Pavel Chihaia, *Monuments romans et gothiques du XIIIe au XVIe siècle en Valachie,* în Rev. roum. d'hist. de l'art, t 5/1968 p. 53.

[88] *Arcivescovato.* Mitropolia, a cărei construcţie a fost începută de Neagoe Basarab la 1515, continuată de Radu de la Afumaţi şi terminată de Radu Paisie pe la jumătatea secolului al XVI-lea.

mănăstire şi ţine aici o curte aşa de mare şi servitori şi călugări, diaconi şi alţii la curtea sa, adică la mănăstire, ca şi cînd ar fi în mijlocul Italiei[89].

...Afară din oraş, într-o vale din apropierea viilor se află o mănăstire de maici[90] şi o biserică frumoasă. Dar aceste călugăriţe nu sînt claustrate, nu ştiu să citească, nu recită slujba ci s-au adunat acolo nişte bătrîne care nu mai sînt de nici un folos în lume, şi stau acolo, deţin atîtea posesiuni[91] şi merg unde au poftă; într-un cuvînt, este un lucru nepotrivit şi lipsit de bună cuviinţă, măcar că sînt bătrîne.

Se mai află în acest oraş mulţi greci, toţi negustori care merg în fiecare an cu ceară la Veneţia[92], şi alţii se duc în Germania şi Polonia şi în toată Turcia şi sînt negustori bogaţi şi puternici. Mai sînt şi mulţi negustori armeni de neam, care vin de la Constantinopol şi din alte părţi ale Turciei; ei n-au biserică în aceste ţări, şi mulţi vin la biserica noastră, mai ales acei care vin din Polonia, pentru că au mai multă încredere în ai noştri decît în schismatici. Părinţii de aici mi-au spus că aceştia aduc tămîie la altar sau orice alte lucruri de trebuinţă pentru cult, căci armenii cînd sînt buni, sînt foarte evlavioşi. Pot vorbi din experienţă de multe neamuri aşa cum le-am văzut în multe rînduri.

Oraşul Bucureşti şi aşezarea sa. Ziua de 3 septembrie 1640. Am vizitat Bucureştii, oraş fără ziduri înconjurătoare, aşezat într-o cîmpie prin care trece un rîu mare numit Dîmboviţa. Este un ţinut foarte bogat în grîne şi îmbelşugat în vite de tot felul, în vin şi mulţime de fructe. Are peşte din belşug, fiind la vreo 30 de mile de Dunăre şi încă şi mai aproape de unele
p. 105 lacuri[93]. Acest oraş are toate pieţele şi // străzile podite cu un fel de poduri de lemn, pentru că fiind în cîmpie, în timp de ploaie se face mult noroiu, şi caii şi căruţele şi oamenii merg prin pieţe şi pe străzi, pe asemenea poduri. Palatul domnului[94] se află pe malul rîului; o parte din palat se întinde chiar peste rîu, şi trebuie să treci prin palat ca să mergi în grădina, care se află pe celălalt mal al rîului. Palatul domnesc nu este deloc frumos şi este mai de grabă lăsat în părăsire; pe unde se întindeau mai înainte ziduri înconjurătoare, au închis locul acum cu uluci de lemn, şi locuinţa în care stă domnul este destul de umilă. Deasupra porţii de la curte se află un turn în care soldaţii stau tot timpul de strajă. În afara curţii se află închisoarea, făcută din lemn.

---

[89] Se subînţelege comparaţia pe care o face cu situaţia misionarilor abia toleraţi de turci la Chiprovaţ.

[90] Mănăstirea Viforîta.

[91] *Tengono tante possessioni.*

[92] Probabil că printre aceştia se număra şi Locadello.

[93] Se referă, desigur, la lacul Greaca, pe malul Dunării, la sud de Bucureşti.

[94] Curtea veche.

Mai înainte domnul ţării şedea mereu în acest oraş, iar acum s-a mutat la Tîrgovişte, — deşi din cînd în cînd mai vine şi aici — unde a strămutat pe toţi ostaşii săi care locuiau în acest oraş împreună cu familiile şi tot avutul lor. Cînd ne aflam noi la Tîrgovişte, tocmai îşi clădeau casele; dar ce case? O mică împrejmuire de gard, de jur împrejur lipit pe din afară şi pe dinăuntru cu lut frămîntat şi cu o portiţă, şi atîta tot; nu fac prea mare cheltuială cu construirea caselor.

În acest oraş catolicii n-ar fi avut biserică dacă nu ar fi ridicat una cîţiva negustori, mai ales un veneţian <care> a cheltuit mai mult decît toţi[95]. A fost înălţată în cinstea Maicii Domnului de la Carmel[96]; e lungă de 10 paşi şi lată de 5 paşi şi este făcută cu o boltă[97], cu două ferestre şi o uşă. Altarul nu era încă construit; făcuseră unul de pămînt, dar se dărîmase.

Au pus să se zugrăvească o icoană[98] a Maicii Domnului pentru altar, dar deşi pictorul era bun n-a ştiut cum să înfăţişeze pe Sf. Francisc şi pe Sf. Anton de Padova, care stau de o parte şi de alta a Maicii Domnului; a făcut pe Sf. Francisc bătrîn cu barba albă, iar pe Sf. Anton, slab la chip parcă ar fi Sf. Bernardin[99]. Maica Domnului este bine înfăţişată, stă în picioare şi ţine copilul în braţe.

Biserica n-a fost sfinţită pentru motivele pe care le-am arătat în altă parte[100], şi vor s-o tîrnosească acuma, dar biserica n-are nici un fel de venituri şi n-are felon, nici potir, nici liturghier, nimic din cele de trebuinţă pentru oficierea liturghiei. Nu are preot, dar vine unul de la Tîrgovişte, cale de 40 de mile, şi trebuie să aducă cu sine potirul şi felonul. Nu sînt în acest oraş decît două familii de catolici, care fac 10 suflete în total, dar fiind un oraş comercial şi mai mare decît toate celelalte <oraşe> care se află în Ţara Românească, se găsesc totdeauna catolici, şi cînd stă aici domnul, cei care sînt la curtea <sa> vin la această biserică, nemaifiind alta în acest oraş.

Se spune că se află aici, 12 000[101] de case de ale schismaticilor, ceea ce ar face mai mult de 100 000 de suflete[102]; au 100 de biserici ale lor şi multe mănăstiri. Episcopia nu se află aici.

Cînd intri în oraş, venind dinspre Dunăre, se vede o movilă şi deasupra ei o cruce de piatră albă, acoperită în întregime cu inscripţii în buchii sîr-

---

95 Locadello.
96 *Madonna del Carmine:* după muntele Carmel — în Liban.
97 *Fornace* (= fornice).
98 Probabil un triptic.
99 Bernardin, călugăr franciscan din Italia (1380—1444).
100 Vezi mai sus, p. 201, n. 18.
101 De observat disproporţia dintre cifrele date pentru Bucureşti (12 000 de case de ortodocşi), Cîmpulung (400 de case) şi Tîrgovişte (4000 de case)!
102 Socotind adică 8 suflete de fiecare casă.

beşti[103]. Această movilă a fost ridicată cu trupurile morţilor, cînd acest domn Matei a cîştigat o luptă pentru stăpînire, împotriva moldovenilor şi a tătarilor[104]; în amintirea acelei biruinţe, a poruncit să se strîngă toţi morţii la un loc, şi i-a acoperit cu pămînt, şi a pus deasupra crucea pe care a scris povestirea biruinţei lui şi numele morţilor care sînt îngropaţi sub cruce etc.

p. 106 Părintele comisar al Ţării Româneşti, misionar apostolic, care a fost cîtva timp misionar în Moldova, mi-a spus că în Moldova sînt vreo 30 de biserici catolice, dar în diferite localităţi, şi o mănăstire la Iaşi, şi mulţi catolici, care n-au preot, şi spune că episcopul de Bacău[105] nu vine niciodată în Moldova; ba chiar mi-a spus că venind acela odată în Moldova, la întoarcerea sa în Polonia, după ce a trecut un rîu care este la hotar, cînd a fost de partea cealaltă s-a întors <cu faţa> spre Moldova, şi coborînd din trăsură, a sărutat pămîntul cu gîndul să nu se mai întoarcă niciodată acolo. Se zice că el este un nobil polon, care trăieşte bine(?)[106], şi care nu e învăţat să sufere. De aceea mă gîndesc că dacă nu vrea să vină în Moldova, care este mai aproape de Polonia, cu atît mai puţin ar veni în Ţara Românească[107], întrucît după cum mi s-a spus, aceasta se află la o depărtare de 15 zile de drum şi poate şi mai mult. Poate că numitul părinte va fi scris Sacrei Congregaţii despre această stare de lucruri din Moldova.

Am atins aceste lucruri aici, aşa cum le-am aflat de la alţii; mi le-au povestit întocmai chiar polonii care cunosc foarte bine pe acest episcop, şi chiar dacă ar mai veni în Moldova, nu va veni în Ţara Românească, în primul rînd pentru că este departe şi în al doilea rînd pentru că drumul este plin de primejdii, şi cei doi domni trăiesc în cea mai mare duşmănie unul cu altul. De aceea, ţin de a mea datorie să spun tot ceea ce am văzut şi am auzit de la alţii, şi sacra Congregaţie va cugeta la ce va fi de făcut pentru mîntuirea sufletelor catolicilor[108] şi pentru propovăduirea sfintei credinţe catolice etc.[109]

---

[103] Adică chirilice.

[104] Lupta a avut loc la 4 noiembrie 1632, împotriva lui Radu, fiul lui Alexandru Iliaş, care venea cu trupe de moldoveni, tătari şi boieri munteni pribegi în Moldova, ca să ocupe tronul. Pentru lupta de la Plumbuita (25 octombrie 1632), vezi cronica lui Radu Popescu, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963, pp. 95—96.

[105] În acel moment era un episcop polon absenteist Ioan Baptista Zamoyski, episcop de Bacău din 1633.

[106] *Sta commodo.*

[107] Bakšić se preocupă de situaţia sa proprie faţă de Ţara Românească. În eventualitatea apariţiei lui Zamoyski (episcop de Bacău şi de Argeş) în inspecţie, rolul lui Bakšić înceta.

[108] De pe acum se gîndea la o eventuală călătorie în Moldova.

[109] Cînd a scris această dare de seamă Bakšić era doar episcop de Gallipoli şi coadjutor al episcopului de Sofia Marinov. După moartea acestuia a trecut automat în locul lui ca episcop de Sofia. Curînd scaunul episcopal a fost înălţat la rang arhiepiscopal.

DARE DE SEAMĂ DESPRE MOLDOVA[110]

1641 // p. 100

Sfîrşitul relaţiei despre vizita monseniorului Pietro episcop al Sofiei, în Bulgaria şi relaţia întreagă despre vizita lui în <Moldova>

În relaţiunea din anul trecut am descris cît am putut mai bine Bulgaria şi Ţara Românească — iar acum călătorind din nou prin Bulgaria pentru a merge în Moldova, am ţinut să descriu această călătorie pe care am făcut-o prin ţara Bulgariei, în drum spre Moldova, după cum se va vedea mai jos.

Am plecat din Chiprovaţ, reşedinţa mea, la 22 august 1641, şi am sosit a doua zi la Sofia, unde am fost primit cu multă dragoste de domnii negustori ragusani, cu care am mers apoi spre Provadia, unde am sosit la 8 septembrie. De la Provadia am mers cale de cinci zile bune pînă la Babadag[111], avînd mereu în dreapta Marea Neagră, iar în stînga Dunărea, şi în acest

---

[110] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Gh. Vinulescu, *Pietro Diodato e la sua relazione sulla Moldavia (1641)* în „Dipl. Ital.", IV, p. 100 ş. u. Titlul a fost adăugat de secretariatul Congregaţiunii „De Propaganda Fide".

[111] *Baba.*

drum lung de cinci zile nu întîlnești măcar un oraș sau sat de creștini, nici catolici, nici schismatici; sînt numai turci care nu cunosc altă limbă în afară de cea turcească. Această provincie se numește Dobrogea[112] și nu se găsesc aici nici munți, nici dealuri, nici păduri, nici măcar rîuri și izvoare; este numai șes întins. Turcii de acolo folosesc, în loc de lemn de foc balega boilor și a vacilor, pe care o usucă la soare; pentru apă au puțuri adînci de 60 pînă la 70 de pași mari, și scot apa cu multă osteneală cu burdufuri făcute din piele de bou învîrtind cîte patru oameni deodată niște roți[113]. Au un mare număr de vite, atît cai, cît și boi, vaci și oi. Sînt primitori față de străini. Casele lor sînt mici și acoperite cu paie; pîinea o coc în spuza de baligă de bou. Se găsește din belșug grîu și meiu. Se află pe aici tîlhari, care pîndesc la drumul mare, ca să poată ucide pe trecători și să-i jefuiască de ce au asupra lor; printre ei se găsesc militari și oameni bogați, ca spahii și ieniceri și alții de felul acestora; după vorbă se vede că sînt necioplīți, iar la chip sînt urîți.

În această țară se cresc boi și cai foarte iuți; țin și cămile care sînt de altă rasă decît cele din Orient; acestea au pe spinare două cocoașe, una mai în față și alta mai înapoi și sînt așa de înalte că le iei drept movile și pare că natura însăși le-a pus un samar în spate; cînd merg, cocoașele joacă fiind moi, și nu pot purta poveri ca alte cămile, ci trag la jug, și sînt folosite la arat etc.

p. 101 În această provincie Dobrogea, se află peste 20 de sate de tătari, veniți din Țara tătărască și păstrează și astăzi datinele tătărești, vorbesc limba tătară și se îmbracă în port tătăresc, se hrănesc cu carne de cal și beau lapte de iapă și mai fac și alte lucruri după obiceiurile acelora. Toate aceste sate nu dau nimic sultanului; locuitorii lor sînt datori doar să trimită un număr de oameni la război, iar de alte sarcini sînt scutiți, fiind mahomedani.

Dobrogea este așezată între Marea Neagră și Dunăre; în toată această provincie nu se găsește nici un creștin, fie schismatic sau catolic, decît în apropierea țărmului Mării Negre și al Dunării. Întinderea Dobrogei este de șase zile în lungime, iar în lățime de trei și pe alocuri mai mult, pe măsură ce Dunărea se apropie de vărsarea ei în Marea Neagră, toată țara fiind un șes întins . . . . . . După ce ai ajuns la Babadag, oraș care se află la o depărtare de patru mile de lacurile Mării Negre, o iei către miazănoapte, pentru a ajunge în Moldova . . . De la Provadia pînă la Babadag nu mai sînt nici păduri, nici pometuri, nici vii, nici dumbrăvi, totul este un șes întins, cu holde de grîu, meiu și ovăz, ce se produc în Dobrogea în mare cantitate.

---

112 *Dobruca.*
113 *Tirando quatro uomini insieme certe rote et ingeni loro.*

În localităţile din Dobrogea, locuite de turci se face un fel de băutură de meiu, pe care o numesc „busa“[114], este albă şi fermentată şi se pot îmbăta cu ea, ca şi cu vin, şi o beau în loc de vin. Tătarii apoi fac un fel de băutură din lapte de iapă[115], şi o beau, dar aceasta nu e la îndemîna oricui.

În toate aceste provincii nu se mai găsesc hanuri la drum, de aceea se doarme în cîmp, şi noaptea trebuie să stea <cineva> de strajă pentru paza cailor, a bagajelor şi <chiar şi> a vieţii. Trebuie să iei de acasă mîncare şi celelalte lucruri de trebuinţă, cu alte cuvinte, trebuie să-ţi iei casa cu tine. Aceasta este situaţia aproape în toată Turcia.

Am făcut prin această regiune 20 de zile, adică de la Chiprovaţ pînă la Babadag şi de la Babadag pînă la Dunăre, de unde am trecut în Moldova; în această regiune nu se găsesc catolici, ci numai schismatici şi turci; totuşi prin oraşe se găsesc negustori catolici, iar pe malul Dunării, în împrejurimile Nicopolei, cîteva sate de pavlichieni, despre care am dat relaţii în anul trecut.

[Despre Babadag]

17 septembrie, 1641. Am vizitat Babadagul, oraş deschis aşezat în vale, la poalele unui munte. Către răsărit se află Marea Neagră şi lacurile[116] pe care le face Dunărea străbătînd acele locuri şi se văd din oraş, precum şi un alt lac, nu prea mare, la o jumătate de milă de oraş[117]; şi aceste lacuri sînt pline de tot felul de peşti. În jurul oraşului sînt multe vii şi tot felul de pomi roditori. Se află aici un turn clădit de un paşă[118], spre a se putea adăposti acolo la nevoie, pentru că deseori vin în aceste regiuni ale Mării Negre cazacii ca să prade şi de aceea tot timpul sînt ţinuţi anume oameni care să facă de strajă la ţărmul mării.

În acest oraş, turcii ţin în mare cinste un mormînt[119] lung, într-o moschee, înconjurat cu candele şi cu sfeşnice în care ard lumînări de ceară; şi se află acolo mulţi dervişi, călugări de ai lor, care se canonesc mult, umblă desculţi, aproape goi şi duc o viaţă austeră. Ţin în comun tot ce au; au moşii, sate, servitori şi supuşi şi un foarte mare număr de oi, boi, vaci şi

---

[114] Bere pregătită din meiu.

[115] Cumîs.

[116] Lacurile Razim, Sinoe etc., care însă nu sînt formate de Dunăre, ci de mare.

[117] Lacul Babadag.

[118] De pus în legătură cu cetatea pornită din însărcinarea sultanului Murad al IV-lea de către Kodja Kenan-paşa. Lucrările au fost oprite după mazilirea lui Kenan-paşa. Vezi Evlya Celebi *Seejahatname,* 111, p. 363.

[119] Mormîntul lui Sarî Saltîk Baba datează din 1484. Evlya Celebi, care a fost la Babadag în 1651, menţionează mănăstirea *(tekke)* a lui Sarî Saltîk Baba de care era lipită Ulu Djami, clădită de Baiazid al II-lea; vezi Evlya Celebi, p. 364.

cai. Din iubire față de dumnezeu, sînt primitori cu străinii. Aceia care intră în moschee ca să vadă mormîntul trebuie să dea ceva de pomană și nu lasă pe nimeni să intre cu încălțămintea în picioare. Se mai povestește o minciună mare; ei lasă adică să se înțeleagă că trupul acela ar fi al Sf. Nicolae, pe care-l numesc în limba lor Sarî Saltîc Baba[120]. Și mai spun și altă minciună, anume că acel trup ar umbla noaptea, și de aceea îi pun aproape în fiecare seară încălțăminte la îndemînă; această încălțăminte o cumpără nobilii, și este fericit acela care se poate bucura de favoarea de a cumpăra el încălțămintea; și mai <spun> încă alte năzdrăvănii de felul acesta, pe care nu e nevoie să le povestesc aici. Am observat la ei, cum am amintit mai sus, că se supun la foarte mare canon; se îmbracă în postav alb grosolan, unii din ei umblă goi, acoperindu-și doar părțile rușinoase, păstrează cu mare grije tăcerea. Au un singur superior, pe care îl ascultă în toate privințele. Turcii au pentru acel mormînt, ca și dervișii, o foarte mare venerație.

În orașul Babadag am găsit 10 suflete de catolici pentru împărtășanie; și uneori vin negustori ragusani, de care au fost educați acești creștini, care chiar sînt ragusani[121] și unii dintre ei au fost schismatici, și slujind în casele numiților negustori, au trecut la legea catolică. Am botezat un copil de 6 luni, și o copilă de 8 ani, am absolvit pe un om excomunicat de 4 ani, dîndu-i un canon mîntuitor și am confirmat trei inși. Acești creștini nu au biserică, nici preot și n-au nimic pentru a oficia slujba. Cîte odată vine preotul din Provadia, la un an sau doi.

Case de schismatici sînt peste 60, cu aproape 450 de suflete; au o biserica de lemn, acoperită cu paie, închinată Sf. Paraschiva sau Sf. Vineri, pe care bulgarii o numesc Petka[122].

Sînt 20 de case de armeni cu 120 de suflete, n-au biserică, dar au preot și se închină în case, ca și ai noștri.

Sînt peste 2 000 de case de ale turcilor cu peste 10 000 de suflete; au 20 de moschei, dintre care una fusese catedrală <creștină>, iar astăzi își păstrează forma de biserică clădită în cruce, deasupra cu două turle[123]; atît doar că turcii au scos crucile de pe biserica construită după obiceiul vechi și au clădit alături turnul de pe care se strigă credincioșii la rugăciune. În vremea cînd Mihail, domnul Țării Românești devasta Turcia[124] a lovit-o cu bombarde și astăzi se află dărîmată.

---

[120] Acest derviș turc era considerat ca sfînt „bektaș". Sub influența credințelor creștine Sarî Saltîk, făcător de minuni întocmai ca și sfinții bizantini, este confundat cînd cu Sf. Spiridon cînd cu Sf. Gheorghe sau Sf. Ilie; iar în cazul de față cu Sf. Nicolae. Cf. *Encyclopédie de l'Islam* IV, pp. 177—178 și 1018.

[121] *Anzi sono ragusei* (?)

[122] Diminutiv care corespunde zilei de vineri, a cincea din săptămînă (piatnița).

[123] În text: capele = cupole, adică turle.

[124] În 1596, la atacul cetăților turcești de pe malul drept al Dunării.

În apropierea acestui oraş se află multe sate şi oraşe de bulgari, care vorbesc însă şi turceşte şi româneşte, şi sînt şi ortodocşi şi mahomedani. Pe ţărmul mării şi al Dunării se găseau oraşe etc., dar au fost toate distruse şi nu se mai cunosc din ele decît zidurile ruinate. Aceşte aşezări omeneşti, sau mai bine zis aceşti oameni, trăiesc mai cu seamă din pescuit, căci se scot cantităţi foarte mari de peşte.

Nu mai scriu despre alte locuri, deoarece am relatat anul trecut despre toate aşezările din Bulgaria, care ţin de jurisdicţia noastră, şi îndeosebi despre acelea în care se găsesc catolici, şi trec deci la Moldova. Am sosit aici <în Moldova> după două zile de la plecarea din Babadag, călătorind însă o zi şi aproape toată noaptea şi, la fel, şi ziua următoare, şi am trecut Dunărea la Galaţi, cea dintîi localitate din Moldova.

Toate regiunile despre care am vorbit se străbat cu mari primejdii din cauza răufăcătorilor; în tot ceasul eşti în aşteptarea morţii; în drum se văd pretutindeni morminte de oameni care au fost ucişi, şi acest fapt bagă spaima în trecători, de aceea trebuie să călătoreşti bine însoţit, să umbli înarmat şi să ai cai buni ca la mare cumpănă să poţi ori să fugi, ori să-ţi aperi viaţa. Noi din mila lui Dumnezeu am călătorit în pace, mergînd pînă la Dunăre în tovărăşia domnilor negustori de la Ragusa.

VIZITAREA APOSTOLICĂ A MOLDOVEI[125]

1641

Provincia Moldova este aşezată între Ţara Românească, Transilvania, Polonia şi Ţara Tătărească, avînd în răsărit Ţara tătărască[126] la miazăzi Turcia, la apus Ţara Românească şi Transilvania, iar la miazănoapte Rusia[127] sau Polonia. Această provincie are o aşezare foarte frumoasă, nu este nici prea şeasă, nici prea muntoasă, este presărată cu codri, dumbrăvi, cîmpii, dealuri şi munţi nu prea înalţi, astfel încît în toată ţara umblă căruţe şi nu se slujesc de cai pentru purtatul poverilor <pe spinare>, ci de care, ţara fiind bine proporţionată şi întocmită. p. 104

Provincia este bogată în fructe, grîne şi peşte, este bogată în vaci, boi, oi, miere şi unt; cresc cai foarte frumoşi şi de preţ, iar la turci sînt la mare preţ caii moldoveneşti. Este o ţară foarte bogată în rîuri şi ape curgătoare, între altele sînt două rîuri mai mari, unul se numeşte Prut şi vine din Polonia, iar în apropierea Dunării desparte Moldova de „Tartaria

---

[125] *Ibidem*, p. 104 şi urm.
[126] Hanatul Crimeii.
[127] Rusia Roşie (mai tîrziu Galiţia).

Mică"[128], în care sînt tătari numiți ai lui Cantemir[129], care au fost alungați în anii trecuți de hanul cel mare[130] apoi Cantemir a fost ucis de sultan[131] și locurile acelea au rămas pustii. Acum încep din nou să vină tătari și să se așeze în locurile acelea, după cum mi-au spus creștini din partea locului, care fiind vecini, au legături cu ei. Al doilea rîu se numește Siret și desparte Moldova și Țara Românească în apropierea Dunării; acest rîu vine din Transilvania[132].

Această țară a Moldovei nu este prea mare; întinderea ei este cam de opt zile în lungime, sau poate ceva mai puțin, și de patru-cinci zile în lățime, după cîte am putut să-mi dau seama, și după cum mi-au spus localnicii, și nu este pustie ca Țara Românească; această provincie este mai bine populată.

p. 105 Moldova plătește tribut sultanului (după cum se spune) cîte o sută de mii de scuzi[133] în fiecare an, în afară de sumele ce se dau vizirilor și pașalelor, și domnul e obligat să trimită soldați la război pe cheltuiala sa, cînd îi poruncește sultanul. Dar turcii nu se amestecă de loc în conducerea țării, domnul este liber să facă din țara sa orice, nestingherit: să judece, să comande, să osîndească la moarte chiar și pe boierii săi sau să-i slobozească, într-un cuvînt este liber să facă tot ce-i place, dacă vrea chiar și fără sfatul <divanului> ca și domnul Țării Românești.

Domnul care domnește acum se numește Vasile Vodă[134]; Domnul și boierii sînt bogați, dar țăranii și poporul[135] suferă pentru că sînt împilați de dări, zi de zi.

Toată provincia este schismatică, ține de ritul grec, în afară de puțini catolici care se găsesc în țară, cum se va vedea mai jos. Moldovenii vor-

---

[128] *Minor Tartaria.* Adică de Bugeac, unde au fost așezați tătari poate de pe la mijlocul secolului al XVI-lea; sînt amintiți întîia dată la 1601. Cf. N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe,* București, 1899, p. 246 și urm.

[129] Cantemir, Mîrzac tătar întemeiază în Bugeac un fel de stat tătăresc, independent de Hanatul Crimeii, cu care se afla de cele mai multe ori în dușmănie. Față de turci, care îl numiseră după războiul de la Hotin pașă de Silistra pentru cîtăva vreme și guvernator al țărmului Mării Negre dinspre gurile Dunării (*ibidem,* 222), a fost destul de nesupus. Față de domnii Moldovei și Țării Românești, de la care storcea daruri sub diferite amenințări, a fost o adevărată pacoste. L-a pîrît la Poartă pe Miron Barnovschi, iar pe Moise vodă a venit să-l ridice din scaun etc. De capriciile sale depindea pacea dintre Polonia și Turcia sau ivirea unui război general.

[130] Inaiet Ghirai, hanul tătarilor crîmleni (1635—1638) a strămutat cu străşnicie pe tătarii din Bugeac în Crimeea.

[131] Murad al IV-lea (1623—1640). Pentru uciderea lui Cantemir (1637) vezi Miron Costin, *Opere,* 1958, p. 110.

[132] În realitate izvorăște din Bucovina.

[133] La Bandini: 100 000 de imperiali, *Codex,* p. 138.

[134] *Basilio Voyvodano overo como lo chiamano loro Vasilie.*

[135] *Sudditi e vasali,* termenul de vasal avînd sens de țăran dependent.

besc românește[136]; călugării și preoții lor slujesc în biserică în slavonește, au cărți tipărite în Țara Moscovită și la Veneția. Domnul și boierii sînt cu toții schismatici, preoții lor, amețiți de veninul grecilor împotriva Bisericii romane, sînt cei mai mari dușmani ai Bisericii romane și ai primatului papei. Aproape toată țara postește lunea, miercurea și vinerea; <oamenii> o fac pentru că sînt siliți, însă se sinchisesc prea puțin de legea lui Dumnezeu; țin posturile și trăiesc ca animalele (!) neștiind ce înseamnă Dumnezeu și legea lui. Episcopii și preoții lor sînt atît de ignoranți[137] încît puțini din ei — dacă nu niciunul — pot să înțeleagă ceea ce citesc, deoarece citesc în limba sîrbească (= slavonă) pe care nu o cunosc și astfel nu înțeleg nimic nici ei, nici aceia care îi aud în biserică[138]. Spun aceasta despre aceia care nu știu altceva decît buchele slavone, dar nu cunosc limba, căci în preajma domnului se găsesc și unii care știu cîte ceva, fiind greci; dar cît privește pe cei din țară, aceștia sînt, așa cum am arătat mai sus, dar cu toate acestea sînt foarte îndărătnici și stăruitori în schismă.

Moldovenii, mai ales aceia care locuiesc la hotare, sînt foarte aplecați spre furt și tîlhărie[139] dar în timpul acestui domn se călătorește în siguranță, deoarece a stîrpit aproape din toată țara pe răufăcători și nu încetează de a-i urmări pentru a-i stîrpi cu totul.

Moldovenii sînt în legătură cu polonii, ba chiar boierii își trimit copiii la studii în Polonia, și sînt boieri care vorbesc foarte bine limba latină; și acest domn a făcut în Iași o mănăstire[140], în care a adus călugări din Rusia[141] și țin școală latinească și aproape toți știu limba latină; mai mult chiar starețul[142] e un bun teolog, dar se ține cu totul de legea grecească. Totuși bunul Dumnezeu poate face, cînd va voi el, ca aceștia să cunoască adevărul, avînd ei cunoștință de cultura latină; acel stareț are pe toți autorii catolici ca de ex. Sf. Toma, Sanchez[143] și alții, dar pentru a fi pe placul domnului și al boierilor se ține cu totul de legea grecească.

Țara este plină de biserici și mănăstiri, are trei episcopii, doi episcopi și un mitropolit[144], care stă tot timpul la Iași, pe lîngă domn, cu toate că

---

136 *Valaccho.*

137 Pentru cultura episcopilor vezi declarațiile lui I. Kemény din volumul de față.

138 Autorul nu observă similitudinea cu folosirea limbii latine, tot atît de neînțeleasă în slujbele catolicilor.

139 Afirmație contrazisă de propria declarație privitoare la siguranța călătorilor prin Moldova.

140 Mănăstirea Trei Ierarhi.

141 De la Kiev.

142 Pare a fi vorba de Sofronie Peciațchi, fost rector al colegiului din Chiev. N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc,* București, 1928, pp. 26—27.

143 Oare Toma de Aquino și Toma Sanchez (1551—1610), iezuit spaniol, autorul unor tratate de cazuistică ironizate de Pascal? Sau doar T. Sanchez fără virgulă?

144 Mitropolitul Varlaam (1633—1656), Mitrofan, episcopul de Roman (1633—1641) și Ghedeon episcopul de Huși (1633—1656).

episcopia sa nu este la Iaşi ci la Suceava; şi merge în fiecare zi la curte, călare pe un cal negru, cu valtrap negru, cu doi servitori şi doi monahi.

Cînd domnul vrea să scoată pe cineva din demnitatea de episcop, el nu cere încuviinţarea patriarhului, ci, din a lui putere, îl chiamă, îi ia cîrja din mîini în văzul tuturor şi făcînd aceasta se înţelege că episcopul este demis din demnitatea sa[145].

p. 106 *22 septembrie 1641.* Am vizitat oraşul Galaţi, aşezat pe malul Dunării, în cîmpia dintre cele două rîuri, unul care desparte Moldova de Ţara Românească şi se chiamă Siret, celălalt care desparte partea de răsărit a ţării de // Tartaria Mică şi se numeşte Prut; amîndouă sînt, după cum am spus şi mai sus, rîuri mari peste care trebuie să treci cu luntrea.

Oraşul acesta are din belşug peşte şi tot felul de vite ca: boi, vaci şi alte patrupede; are multe vii şi produce grîu destul. Aici este schela Dunării unde domnul ia vamă de la călătorii care trec din Turcia pentru a merge în Moldova, Polonia şi Ungaria sau Transilvania; pe aici trec toate caravanele care vin din Constantinopol, fie pe apă sau pe uscat; corăbii şi vase mari care vin din Marea Neagră pe Dunăre încarcă grîu şi alte mărfuri aici, în oraşul Galaţi.

De cealaltă parte a rîului Siret[146], se află un oraş împrejmuit cu ziduri care se chiamă Ismail. Mai înainte era al domnului Moldovei[147] şi acum îl stăpînesc turcii împreună cu zece sate împrejur. În acest oraş îşi are reşedinţa kadiul, sau judecătorul; un domn al Moldovei l-a dat sau dăruit turcilor[148]. De acea parte a Prutului, spre răsărit se aflau sate de moldoveni[149] şi nu cu mulţi ani în urmă, cînd sultanul Osman a mers la război împotriva polonilor[150], a luat satele acelea, aflate de partea aceea a Prutului şi le-a dăruit unei moschei din oraşul Isaccea[151] în părţile turceşti[152], unde pe atunci era pod peste Dunăre; în acea moschee numitul Osman s-a închinat atunci cînd a mers împotriva polonilor, căci e obiceiul la turci ca sultanul, atunci cînd trece prin ţara sa, să facă totdeauna danii moscheelor în care intră să se închine. În apropierea oraşului Galaţi, ţara Moldovei se îngustează şi se văd hotarele dinspre Ţara tătărească, sau Turcia şi dinspre Ţara Românească, căci aici se apropie unul de altul sus-numitele rîuri pentru a se

---

[145] După această introducere generală urmează darea de seamă propriu-zisă.

[146] În realitate: Prut.

[147] *Valacchia.* Cu sensul aici de Moldova.

[148] Ajunge în stăpînirea turcilor, în timpul lui Ştefan cel Mare, la 1484, odată cu ocuparea Cetăţii Albe şi a Chiliei. (Nu mai era în stăpînirea Ţării Româneşti din timpul urmaşilor lui Mircea cel Bătrîn.) Pe locul vechiului sat moldovenesc, Smilul, turcii au ridicat oraşul Ismail.

[149] *Moldovani.*

[150] Campania lui Osman al II-lea din 1621, încheiată cu pacea de la Hotin.

[151] *Jasakcye.*

[152] Adică în Dobrogea.

vărsa în Dunăre; iar de aici, mergînd apoi spre inima ţării, Moldova se lăţeşte, pentru că acele rîuri se lăţesc, sau mai bine zis se îndepărtează unul de altul.

În acest oraş (= Galaţi) sînt 43 de catolici pentru împărtăşanie şi 8 copii; sînt de origine maghiară, dar puţini din ei mai ştiu ungureşte ci vorbesc româneşte. Au o biserică de lemn, acoperită cu paie, lungă de 12 paşi şi lată de 5 paşi, cu două uşi, închinată Sf. Nicolae papa[153]. N-au nimic pentru oficierea slujbei, şi rareori vin aici preoţi, pe de o parte pentru că sînt puţini catolici, şi pe de alta pentru că sînt cam departe de alte localităţi, unde se găsesc preoţi. I-am miruit[154] pe toţi, deoarece niciodată n-a fost vreun episcop în acest oraş; ar dori mult să aibă un preot, care ar putea să-şi agonisească traiul, mai fiind şi o altă localitate[155] cu 30 de familii, cum vom arăta mai jos.

Sînt 100 de familii de români[156] sau moldoveni cu peste 2 600 de suflete, toţi schismatici. În acest oraş se află o biserică mare de zid şi frumoasă, ridicată de domn şi închinată Sf. mucenic Dumitru; este vecină cu biserica noastră; <locuitorii> au 8 biserici de lemn, acoperite cu şindrilă şi paie, ca şi <biserica> noastră.

În acest loc îşi are reşedinţa un jude[157], pentru că ei îl socotesc drept oraş, şi asemenea localităţi poartă numele de tîrg[158], denumit cu un cuvînt slavon care înseamnă loc de negoţ sau oraş comercial: în fiecare săptămînă se ţine tîrg, şi vin mulţi negustori turci, armeni, greci, români şi uneori şi catolici, dar rareori, deoarece nu se găsesc în apropiere, în Turcia, locuri apropiate care să fie locuite de catolici.

26 septembrie 1641. Am vizitat oraşul[159] Bîrlad, aşezat în şes pe rîul numit Bîrlad, între două dealuri. Este bogat în grîne, vite iar peştii care se găsesc nu sînt de dispreţuit. Vii nu are şi nu poate să aibă, fiind un loc rece şi expus // umezelii, poame şi altele de felul acesta nu se fac în apropiere, dar se aduc din alte locuri nu prea depărtate; în rîuri şi la cîmp se află din belşug păsări de vînat, dar localnicii nu se îndeletnicesc cu vînătoarea, fiind ocupaţi cu alte treburi; ară, pasc vitele, fac unt, cresc albine şi altele. Catolici se găsesc în acest oraş 140 de suflete de împărtăşit şi 20 de copii, maghiari de neam, dar sînt puţini cei cari ştiu bine ungureşte, fiind departe de graniţa Ungariei. Au o biserică de lemn lungă de 8 paşi şi lată de 5 paşi, acoperită cu paie; nu mi-au putut spune cui îi era închinată. N-au preot. Despre acest oraş am spus că ar putea ţine un preot împreună

p. 107

---

[153] *San Nicolo Pontefice*. Papa Nicolae I cel Mare (858—867).
[154] Este vorba de confirmarea la catolici, care se face prin miruirea de către episcop.
[155] = Bîrlad.
[156] *Valacchi*.
[157] *Giudice*.
[158] *Targ*.
[159] *Terra*, termen valabil pentru oraşe mici sau tîrguri.

cu cei din Galați, aceste orașe nefiind departe unul de altul. Au un felon, o cruce de argint și un potir, dar spart. Este acolo un om numit Andrei, care știe să citească și înțelege limba latină, om bătrîn și bun; i-am dat dreptul să îngrijească de biserică, să tragă clopotul de Ave Maria, și în zilele de sărbătoare să învețe pe credincioși Tatăl nostru etc., la nevoie să poată și boteza — pentru că ceilalți oameni simpli nu cunosc nici ritualul botezului — și să aibă grijă, cînd vine vreun preot, să-i ducă pe cei botezați de el, ca să fie miruiți cu untdelemn sfințit. Au înaintea bisericii un clopot atîrnat de o grindă înaltă și în jurul bisericii un cimitir închis cu un gard, în care sînt îngropați credincioșii.

N-am făcut confirmare în acest loc, deoarece ei n-au putut să-mi spună dacă erau sau nu confirmați, unii spuneau că da, alții că nu, și de aceea am amînat-o pentru altă dată, ca să nu greșesc cumva[160].

Am botezat trei copii și a fost un caz care s-a petrecut îndată ce am sosit noi în oraș: o femeie care de 15 zile se afla, fără întrerupere, în durerile facerii, născu în acel moment o făptură vie și veni numai decît bărbatul și ceru să fie botezat noul născut, și după ce fu botezat, muri în același ceas; și femeia s-a spovedit și s-a cuminecat a doua zi. Și se minunau oamenii zicînd cum a făcut bunul dumnezeu, ca făptura aceea să nu moară în sînul mamei fără a primi botezul și să rămînă în viață atîtea zile etc. și după ce a fost îngropată în cimitir acea făptură, tatăl ei ne aduse pîine și ce mai avea în casă spunînd: „Aduceți mulțumiri lui Dumnezeu că a avut atîta milă de mine și a făcut să se nască făptura vie, pe care a mîntuit-o prin sfîntul botez, și că n-a murit mama". Vorbind drept, dacă acești catolici ar avea preoți buni, ar fi creștini buni și evlavioși, pentru că nu sînt așa de răi, și sînt oameni cu frica lui dumnezeu.

Un altul apoi se logodise cu o fecioară, și cum atunci nu era pregătit pentru celebrarea căsătoriei după obiceiul locului, pentru a avea binecuvîntarea, a dus pe mireasă la biserică și de acolo a trimis-o acasă la tatăl ei, zicînd: „Cînd va veni vremea voi lua-o înapoi, căci nu știu de voi putea avea atunci un preot care să-mi dea binecuvîntarea bisericii". Din aceasta se poate vedea cît sînt de evlavioși și cît de mult țin seamă de poruncile sfintei biserici, cu toate că sînt oameni simpli. Și țin mult să aibă un preot.

Sînt 150 de familii de români cu peste 800 de suflete; au cinci biserici, una mare de zid, cu hramul Sf. Nicolae Papa[161] și alte patru de lemn, acoperite cu șindrilă și cu paie, dar două din ele sînt aproape distruse.

29 septembrie 1641. Am vizitat Hușii[162], oraș neîmprejmuit cu ziduri, mai degrabă tîrg decît oraș, dar îl numesc oraș[163] fiind aici reședința unui

---

[160] Confirmarea nu se face decît o dată.
[161] În realitate, Sf. Nicolae din Myra.
[162] *Use*.
[163] Adică *città,* căci reședințele episcopale erau socotite *civitates* sau *città*.

episcop // schismatic. Este aşezat în vale; ceva mai jos se deschid cîmpii către Prut; împrejur sînt dealuri nu prea înalte, pe care se află un mare număr de vii; aici sînt viile domnului. E bogat în poame pe care le produce această ţară ca: mere, piersici, nuci etc. nu însă poame de peste mări[164], pe aici fiind geruri mari iarna. Prin apropiere sînt foarte frumoase păduri şi dumbrăvi se găsesc tot felul de animale în mare număr. p. 108

Sînt 400 de catolici, pentru împărtăşanie şi 95 de copii; sînt de neam maghiar şi vorbesc la fel ungureşte şi româneşte. Au o biserică de lemn, lungă de 12 paşi şi lată de 6, acoperită cu paie, închinată Sf. Marii celei mari, cum îi zic ei, adică Adormirea Maicii Domnului. În jurul bisericii se află un cimitir împrejmuit cu gard; pe altar o „pietà". Au un felon, un potir de argint, dar spart şi două clopote frumoase; în mijlocul bisericii, cristelniţa. N-au preot, vine uneori cel de la Iaşi. În biserică se cîntă în limba ungurească Gloria, Crezul etc. şi alte cîntări religioase, şi cei care cîntă sînt mireni şi se chiamă diaci[165]; iar la biserică ajută la slujbă, păstrează şi au grijă de lucrurile bisericii şi sînt datori să-l însoţească pe preot cînd acesta merge cu euharistia (împărtăşania), fie la o înmormîntare, fie pentru alte slujbe bisericeşti, şi să se ducă cu el pînă la biserică etc.

Oraşul se chiamă Huşi, din cauză că aceşti catolici se ţineau la început de secta sau erezia husită; chiar şi astăzi se mai găsesc vreo cinci-şase bătrîni care cer să fie împărtăşiţi „sub utraque specie"[166], şi unii preoţi pentru a le fi pe plac, le împlineau dorinţa; dar din mila lui dumnezeu, trăiesc toţi după legea catolică. N-au însă preot şi de aceea se comportă uneori după vechile lor obiceiuri ... Am dat ordin vicarului meu[167] să le caute un preot bun.

Toţi[168] locuitorii din oraş sînt catolici, şi în apropiere în jurul oraşului, sînt sate de români sau moldoveni. În oraş, schismaticii au o biserică frumoasă de zid cu două turle[169], acoperite cu plumb, cu hramul Sf. apostol Petru, şi această biserică este episcopală şi lîngă biserică este mănăstirea în care îşi are reşedinţa episcopul cu monahii săi. Au încă două biserici de lemn. În oraş sînt numai 10 familii de locuitori schismatici şi mai sînt altele prin sate, cum am arătat mai sus; ceea ce ar face poate 60 de suflete numai în jurul oraşului, lăsînd la o parte alte sate.

---

[164] *Marine*.
[165] *Diaczi* (cit. diaci).
[166] Împărtăşania cu pîine şi vin (asemenea celei ortodoxe), practicată de husiţi.
[167] Bartolomeo Bassetti, minorit conventual.
[168] Potrivit cu Bandini *(Codex)* ei alcătuiesc *majoritatea,* dar nu totalitatea acestor orăşeni.
[169] *Zuoghi.*

În apropierea acestui oraş, în două sate, se află vreo 12 familii de catolici, de neam maghiar, numărînd vreo 70 de suflete, şi bieţii de ei nici n-au preot şi nici nu pot asculta o liturghie. Cu toate acestea sînt atît de tari în credinţa lor catolică, încît nu ascultă niciodată de preoţii schismatici, şi nici nu vor să-şi boteze copiii cu numiţii preoţi, ci aşteaptă totdeauna pînă vin preoţii catolici.

Intîlnind în acest oraş al Huşilor pe părintele Hiacint (Giacinto) din Osimo[170], din ordinul Sf. Dominic, fost vicar general al Moldovei, înscăunat de episcopul de Bacău[171], nu voi scăpa prilejul de a spune cîteva cuvinte despre el şi despre isprăvile lui, dat fiind că a fost un mare desfrînat şi pricină a multor scandaluri, mai ales a luării de către domn a averii bisericii din Bacău. Spun aceasta nu pentru a-l defăima, ci pentru a rosti adevărul, după cum sînt dator, şi pentru a-mi uşura cugetul; şi voi spune ceea ce am auzit de la oameni de ispravă şi cinstiţi, atît preoţi cît şi mireni.

Mai întîi, acest vicar[172] dăduse un ordin ca fiecare om să plătească atîta pentru botez, atîta pentru săvîrşirea cununiei, altminteri nu-şi făcea // datoria. Din cauza unei căsătorii, l-am găsit rănit în cinci locuri cu cuţitul: s-a întîmplat anume că el celebrase cununia şi se înţelesese cu omul asupra preţului, şi într-o dimineaţă a mers în casa acelui om şi l-a găsit în pat cu nevasta lui şi numaidecît a început a bombăni: „De ce nu-mi plăteşti?" etc. Bietul om a răspuns: „Ţi-am făgăduit să plătesc cînd voiu fi mai înlesnit". El se înfurie grozav, trage cu forţa soţia din pat, numai în cămaşe, şi o duce în altă casă, unde îi pune cătuşe la picioare, zicîndu-i: „Pînă nu-mi va plăti bărbatul tău, nu te voi lăsa să pleci de aici". A venit apoi bărbatul şi nu ştiu cum s-au înţeles între ei, că i-a lăsat soţia liberă. În aceeaşi zi a venit fratele acelui om şi a început să-i spună: „Părinte, de ce ne faci această ruşine şi ai pus în fiare pe soţia fratelui meu?" Iar vicarul punînd deodată mîna pe un lemn, a început să-l lovească pe omul acela, care înfuriindu-se, a luat un cuţit şi l-a înjunghiat în cinci locuri. Eu l-am găsit în pat, nici nu se putea mişca. Deocamdată n-am putut să fac nimic altceva decît să-i vorbesc de toate acestea şi de altele ce mai ştiam, şi l-am scos din vicariat, poruncindu-i să părăsească această ţară. Dar mai apoi, cînd mă găseam la Iaşi, mi s-a spus că îi este rău şi i-am trimis un preot; apoi n-am mai aflat nimic despre el, iar omul care îl rănise era în închisoare la Iaşi, din porunca domnului. Atîta pot spune că schismaticii se folosesc de asemenea prilejuri ca să-şi bată joc de călugării noştri şi de legea noastră. Nu pot povesti tot ce am auzit despre el, ca să nu depăşesc marginile dragostei frăţeşti şi apoi nu ştiu dacă mai trăieşte sau este mort, de aceea nu

p. 109

[170] Apare în mai multe locuri din volumul de faţă, începînd cu relaţia lui Niccolo Barsi.

[171] Ioan Baptista Zamoyski, episcopul polon de Bacău.

[172] Vicar al episcopului absenteist polon.

vreau să spun deocamdată nimic mai mult despre isprăvile lui, decît lucrurile care privesc biserica şi care au fost publice.

Mi s-a mai spus, că un anume mirean cu numele Nicolaie, dăduse acelui vicar un cal şi alte plocoane, şi acesta (= vicarul) a făcut ca să fie hirotonit de către Monseniorul <episcop> de Bacău. Omul acela avea soţie şi amîndoi făgăduiseră în faţa episcopului să trăiască în castitate, şi acel om de îndată ce a fost hirotonit şi făcut preot, şi i s-a dat o parohie, şi-a luat din nou soţia la sine şi s-a dus în Transilvania între secui, şi acum trăieşte acolo şi are şi parohie şi soţie; căci se află în Secuime vreo zece preoţi căsătoriţi, care trăiesc printre eretici, slujind pentru catolicii care locuesc în Secuime. Aceşti oameni trăiesc în Transilvania, în părţile dinspre Moldova, în munţi, căci munţii care despart Moldova de Transilvania vin din munţii Balcani[173] şi trec Dunărea (precum am arătat în relaţiunea privitoare la Ţara Românească) şi despart Ţara Românească de Transilvania, apoi mai departe către miază noapte, despart Moldova şi apoi Polonia şi trec în Ungaria de sus şi în Germania etc.

Mi-a mai spus parohul din Cotnari, un om bătrîn şi bun, care a fost hirotonit de sus-numitul episcop, că atunci cînd acesta a cerut să-l hirotonească, <episcopul> Zamoyski i-a zis: „Du-te şi te înţelege cu părintele vicar, căci eu voiam mai înainte să-i dau lui parohia, dar întrucît creştinii aceştia te cer pe tine, n-am încotro; de aceea înţelegeţi-vă între voi". Şi astfel s-a făcut între ei înţelegerea ca acest bătrîn să dea atîta şi atîta vicarului, şi astfel a fost hirotonit. Acest lucru mi l-a spus acel paroh cu gura lui. Este acesta într-adevăr un om bun şi învăţat, cunoscînd atît limba latină cît şi pe cea ungurească, nemţească şi românească, dar sărmanul om are la nas o rană mare, un cancer foarte urît care scoate puroi mereu etc.; este drept că-l poartă acoperit cu o legătură, totuşi nu e lucru potrivit <pentru un preot>. Avea acest cusur şi atunci cînd a fost hirotonit. Omul acesta fusese căsătorit şi după moartea soţiei s-a făcut preot, are două fete şi un băiat. Eu i-am vorbit de acest cusur, dar el sărmanul a început // să plîngă, p. 110 zicînd: „Unde vreţi să merg, aşa bătrîn cum sînt?" I-am răspuns: „Te las pînă voi raporta Sacrei Congregaţii de Propaganda Fide şi vom face atît eu cît şi dumneata ceea ce va hotărî Sacra Congregaţie". Şi astfel l-am lăsat deocamdată în parohia unde l-am găsit, pentru că în adevăr şi enoriaşii ţin la el, în primul rînd pentru că este de limba lor, şi în al doilea rînd, după dorinţa lor, pentru că este om bătrîn şi de treabă şi deocamdată nu pot găsi un altul, fiind ţara lipsită de preoţi.

Mi s-a mai spus că acel vicar nu statorniceşte preţuri numai pentru căsătorii şi botezuri, ci şi pentru celelalte taine, şi tot ce am spus, am spus fiind de datoria mea ca mădular al Bisericii; nu vreau să las la o parte

---

[173] *Mont ª Emo.*

nimic din ceea ce trebuie să știe Sacra Congregațiune despre purtarea preoților și călugărilor, care duce mai degrabă la năruirea credinței catolice, decît la înălțarea ei, fără a mai vorbi de beție și de alte necuviințe despre care nu se cade a vorbi, și cu atît mai puțin a le așterne în această relațiune.

Am găsit la acest părinte Hiacint cîteva feloane, potire și pluviale și alte lucruri de ale bisericii și l-am întrebat unde ducea acele lucruri. Mi-a răspuns că voia să meargă în Țara tătărească și că venise în orașul Huși cu acest gînd, dar că fiind stînjenit de răni n-a putut să-și ducă la îndeplinire gîndul său. În Țara tătărească, aproape de Moldova, se află o localitate numită Ciubărciu[174] în care se găsesc cîțiva catolici de neam maghiar și poloni robi, și el spunea că voia să ducă lucrurile mai sus pomenite acolo, la Ciubărciu. Cînd m-am dus apoi în orașul Iași, și am povestit părinților misionari[175] ceea ce-mi spusese sus-numitul părinte, au răspuns că nu se ducea în Țara tătărească cu alt scop, decît pentru a se bucura de mai multă libertate printre oamenii de acolo . . .

3 octombrie 1641. Am vizitat orașul Iași, oraș deschis așezat în mijlocul naturii, pe niște dealuri nu prea înalte, care este reședința domnească. Spre răsărit sînt păduri foarte mari, la miază-noapte la oarecare depărtare de oraș curge rîul Prut, iar spre miază-zi și apus se întind cîmpii. La marginea orașului, pe lîngă curtea domnului, curge un rîușor[176] nu prea mare și cum se află între două dealuri, domnul a spus să se oprească apa între un deal și celălalt și și-a făcut un lac foarte mare, încît se poate merge pe el cu bărcile, și în el se află tot felul de pești, și nimeni n-are voie să pescuiască acolo, în afară de pescarii domnului; locuitorii nu pot scoate din acel lac mai mult de trei pești, și dacă prind pe cineva că a luat mai mult de trei, îl pedepsesc. În afară de peștele din lacul domnului se mai găsesc păsări ca: rațe, gîște și altele de felul acesta pe care poate oricine să le prindă sau să le vîneze după plac.

Pămîntul din jurul orașului e foarte darnic în grîne; iar vite sînt de asemenea în mare număr, după cum am spus mai sus vorbind despre toată țara Moldovei. Sînt și vii în împrejurimi, dar nu dau vinuri prea bune, locul fiind înalt și expus frigului. Se găsesc tot felul de poame indigene; și fiind acest oraș capitala țării, negustorii aduc aici și fructe de peste mări ca: portocale, lămîi precum și măsline și altele, dar toate se vînd scump, mai ales untdelemnul. Celelalte lucruri de mîncare, ca de pildă carnea, cașul, untul sînt ieftine. Vinul este scump, pentru că se face puțin, abia în trei
p. 111 sau patru locuri în toată țara // și vin tocmai din Polonia ca să-l cumpere.

---

[174] *Cebercu.*

[175] Pentru raporturile dintre misionari și vicarul episcopului polon, vezi „Dipl. Ital.", II, pp. 376—377, scrisoarea lui Bandini din 10. IV. 1649.

[176] Bahluiului.

Vinurile sînt cam acrişoare; pîinea nu e rea, mai ales aceea pe care o fac ungurii.

Palatul domnului nu e urît şi acum chiar se clădeşte din nou un altul. Curtea domnului este aşezată pe dealul dinspre lac şi este înconjurată de ziduri cu un turn bun de pază[177], cu biserică înăuntru şi încă un palat pentru doamnă şi domniţe, care a ars acum. Are o curte foarte frumoasă faţă de condiţiile ţării. Domnul ţine divan aproape în fiecare zi, dă serbări mari, dînd cu acest prilej audienţe publice şi cînd dă asemenea audienţe, toţi boierii[178] şi ceilalţi dregători sînt datori să fie de faţă. Boierii vin călare iar slujitorii lor pe jos. De asemenea mitropolitul este dator să vină în fiecare zi la curte. Cînd domnul vrea să ia o hotărîre singur şi fără a spune nimănui nimic, o face şi decide orice lucru, în afară de cele care privesc interesul obştesc. Aceşti domni au libertatea de a acţiona şi a da ordin şi pot omorî fie dintre boieri, fie alte persoane fără a ţine seama de nimeni. La judecăţi cei ce vorbesc cu domnul stau în genunchi, dar domnul acesta a desfiinţat acest obicei prost; cel al Ţării Româneşti însă cere şi astăzi ca supuşii lui să stea în genunchi cînd vorbesc cu el, şi toţi supuşii lui să stea cu căciula[179] în mînă; domnul stă într-un jilţ de modă italiană, de catifea roşie, ceva mai sus decît boierii, care stau toţi pe o bancă, de aceeaşi parte la stînga domnului cu calpacele în mînă. Doi dregători numiţi postelnici stau în picioare lîngă el, cu toege sau vergele de argint în mînă. Cînd vine vreo faţă mai luminată la domn, cei cu toege de argint îi ies în întîmpinare în sala cea mare cu calpacul în mînă şi cu toiagul în mînă şi unul dintre ei merge înainte iar celălalt ridică perdeaua de la uşa unde se află domnul.

Cînd <domnul> ţine aceste judecăţi publice, sună trîmbiţele; de asemenea cînd mănîncă şi cînd iese de la curte sau merge la vînătoare. Cînd trece prin oraş spre a pleca undeva sună toate clopotele bisericilor şi tot aşa cînd se întoarce. Cînd pleacă din oraş, toţi boierii, ostaşii şi alţi dregători sînt datori să meargă cu el. Tot ce se vînează i se duce lui şi dacă-l află pe cineva că a ascuns ceva, îl pedepseşte fără milă şi răsplăteşte pe cei care aduc vreun vînat şi apoi dăruieşte boierilor din acel vînat cît crede şi cît îi place.

Apoi, cît despre clădirile din oraş, nu pot spune nimic, deoarece casele, atît ale boierilor cît şi ale tîrgoveţilor şi ale sărăcimii, sînt făcute din lemn şi sînt proaste şi unele sînt acoperite cu paie sau cu stuf de baltă. Pentru iarnă toate casele au sobe făcute în aşa fel încît cuptorul de pîine şi soba sînt la un loc. Casele sînt mici şi se încălzesc repede.

Piaţa nu e rea. În acest oraş se află negustori mulţi şi din felurite părţi ca: poloni, greci, armeni, turci, pe lîngă băştinaşi. Apa nu e bună, e să-

---

177 *Procca.*
178 *Baroni.*
179 *Bareta.*

rată; apă bună se găseşte afară din oraş şi se aduce de acolo. Cînd domnul se află în oraş, mai este cîte ceva de văzut, dar cînd lipseşte nu e nimic de văzut, în afară de biserici, căci <aici> nu sînt clădiri ca palatele din Italia.

Catolici pentru împărtăşanie sînt 160 de suflete şi 42 de neam maghiar; au un preot de aceeaşi naţiune şi de asemeni se află acolo şi un misionar. Au o biserică de lemn făcută de un grec[180], lungă de 15 paşi şi lată de 6 paşi care are un altar nesfinţit; acum secretarul[181] domnului face un altar al zămislirii Sf. Fecioare. Biserica este închinată Adormirii Maicii Domnului, are cinci feloane şi 4 antipende şi alte lucruri pentru serviciul divin, un potir de argint, un chivot de argint şi un disc, două clopote // (p. 112) într-o clopotniţă de lemn; în jurul bisericii se află cimitirul unde sînt îngropaţi credincioşii; nu e îngrădit.

În afară de catolicii de mai sus, se mai găsesc tot timpul încă mulţi de alte neamuri, ca poloni, francezi, italieni, unguri, slavi şi alţii, care vin pentru a face negoţ sau ca ostaşi sau sînt trimişi cu treburi la domn.

Preotul se plîngea că trăieşte foarte greu, pe de o parte pentru că acei credincioşi fac puţine milostenii, pe de alta din pricina părinţilor misionari, spunînd că i-au luat casa parohială, şi că pînă şi acea milostenie se împărţea în două părţi. Ba chiar voi spune adevărul, că toţi credincioşii au venit să strige împotriva acelor misionari, cum că vor să-l alunge cu sila pe preotul lor şi că l-au bătut şi l-au dus la domn. Eu, pe cît s-a putut, am încercat să-i împac şi am poruncit părinţilor misionari să nu se amestece în treburile preoţilor, pentru că n-au fost trimişi de sacra Congregaţie ca să se războiască cu credincioşii, ci pentru a împlini lipsa de preoţi, multe localităţi fiind fără de paroh. Aflîndu-se în acest oraş reşedinţa domnului, ei ar vrea să stea şi ei tot aici, şi chiar spunea acel preot, ca şi credincioşii, că misionarii i-au spus domnului: „Noi am fost trimişi de papa ca să ne aşezăm aici". Nu voi mai spune nimic altceva, pentru că, mulţumită lui Dumnezeu, deocamdată a fost lăsat în pace. Misionarii au găsit în adevăr acest loc fără preot, după cum spun ei; au luat casa aceea, au refăcut-o şi apoi Monseniorul de la Bacău a numit pe preotul de acum la acea biserică, deoarece este de aceeaşi limbă, deşi nu e învăţat pe cît s-ar cere.

În acest oraş al Iaşului sînt 9 600 de case ale schismaticilor moldoveni, ceea ce înseamnă peste o sută de mii de suflete, nouă mănăstiri de monahi sau călugări şi una de călugăriţe, unde acestea trăiesc neclaustrate şi fără nici o regulă. Mănăstirea în care îşi are reşedinţa mitropolitul se numeşte Sfînta Maria. Mănăstirea cea nouă[182] şi biserica pe care o clădeşte domnul

---

[180] Postelnicul Enache din Constantinopol. Vezi Dan Bădărău în „Studii şi cercetări de istoria artei", 1—2/1956, pp. 284—290.

[181] Gheorghe Kotnarski, secretarul lui Vasile Lupu.

[182] Mănăstirea Trei Ierarhi.

acum sînt alături de biserica noastră, doar zidul le desparte; e o biserică frumoasă dintr-un fel de piatră albă, sculptată toată pe dinafară, iar înăuntru zugrăvită cu diferite chipuri de sfinţi şi o pictau acum meşteri[183] aduşi din Polonia şi din ţara Moscovită. Este închinată Sfinţilor Vasile cel Mare, Ioan Chrisostomul şi Grigore Teologul. Pentru această mănăstire a adus călugări din Rusia[184] care aproape toţi ştiu latineşte şi ţin şcoală de limba latină, dar în biserică oficiază slavoneşte. Printre alte lucruri pe care le-a făcut domnul la această biserică <este> o frumoasă clopotniţă cu clopote foarte mari care se află deasupra primei porţi a mănăstirii, şi un ceas mare care se aude în tot oraşul. În biserică sînt candelabre de argint, candele şi alte lucruri care împodobesc biserica şi icoane foarte frumoase din ţara Moscovei. A adus de la Constantinopol şi nişte moaşte întregi, anume trupul sfintei Petka bulgară[185]. Grecii o numesc Sf. Paraschiva şi românii Sf. Vineri[186]. Bulgarii şi toate popoarele acestea o cinstesc foarte mult şi o serbează la 14 octombrie. Domnul a cumpărat aceste moaşte de la patriarhul Constantinopolului cu 30 000 de scuzi — în afară de alte cheltuieli — şi le-a adus pe Marea Neagră şi apoi pe Dunăre la Galaţi, unde au fost întîmpinate cu foarte mare evlavie şi cu imnuri de slavă, de către toţi episcopii, stareţii, călugării şi preoţii ţării şi de un mare număr de credincioşi. Şi au fost aduse în această biserică nouă. Şi această sfîntă se numeşte sfînta Petka din Tam[187], localitate care se află aproape de Sofia în Bulgaria. Eu am intrat odată să văd biserica şi printre alte lucruri am văzut acele moaşte, care erau închise într-o raclă cu catifea roşie înăuntru în sfînta sfintelor unde se află altarul, în partea dreaptă; am cerut să le văd şi mi s-a spus că <nu au> cheia <care> se găseşte în mîinile egumenului şi că el nu este acasă. Mi s-a spus că trupul acela s-a păstrat întreg, îi lipsesc numai un picior şi o mînă şi este îmbrăcat într-o cămaşă albă bulgărească; se construia un mormînt în // biserică la un perete, adică un chivot din felurite marmore frumoase pentru a aşeza sub el trupul acela; se făcea întocmai ca un altar latin, cu coloane, cu podoabe şi cu inscripţii în limba slavonă în cinstea acestei sfinte.

p. 113

Alte mănăstiri din afara şi dinăuntrul oraşului sînt construite de diferiţi domni; aceste mănăstiri au sate, moşii, bunuri nemişcătoare şi mişcătoare; au o mulţime de oameni care să muncească şi ţigani; ţin cirezi multe de boi, oi, vaci, cai, precum şi albine şi altele, şi apoi fac vînzări şi strîng bani, pe

[183] Meşterii ruşi care au lucrat la Trei Ierarhi sînt: Sidor Pospeev, Deico Iacovliev şi Pronca Nichitin.

[184] *Rusia* = Ucraina.

[185] Petka = Cuvioasa Paraschiva, adusă în 1641. Amîndouă numele înseamnă pe greceşte şi ruseşte: vineri.

[186] *Santa Veneranda.*

[187] În regiunea Tîrnovo.

care îi trimit îndată la Ierusalim și la Sfîntul Munte în Grecia, fiind aceste mănăstiri închinate acelora.

În afară de mănăstiri, vor mai fi fiind vreo 40 sau și mai bine de biserici, atît de zid cît și de lemn și acestea sînt parohiale, avînd fiecare parohul ei. Și, în anumite zile, cînd se aduc pîini la biserică pentru a fi sfințite, toți credincioșii sînt datori să vină la biserica parohială, altfel fiecare poate merge unde crede și-i place. Boierii se duc întotdeauna la biserica unde merge și domnul și în zilele de sărbătoare merg întotdeauna la utrenia de noapte, după obiceiul bisericii orientale.

Cînd m-am dus în audiență la domn care da audiențe publice, îndată ce m-a văzut de sus, a pus capăt judecății sau divanului și s-a retras într-o odaie; iar cînd am intrat acolo, domnul s-a ridicat și toți boierii au stat în picioare cu calpacul în mînă. După ce mi-a întins mîna, m-a așezat la dreapta sa înaintea tuturor boierilor săi, și după ce l-am salutat, i-am dat scrisoarea sacrei Congregații, pe care luînd-o, s-a ridicat din nou în picioare; apoi a început să întrebe de stăpînul nostru, Papa[188], de eminențele lor cardinalii și de starea Bisericii catolice. Și după o convorbire îndelungată a început să se plîngă de episcopii noștri din trecut, spunînd că au jefuit bisericile și că au dus tot ce au putut în Polonia, precum și de vicarii lor, care au dat loc la multe turburări în această țară. N-a vrut să-i pedepsească — spunea el — fiindcă erau fețe bisericești, și din cauza acestor turburări a luat înapoi din averea bisericii din Bacău, cum voi arăta amănunțit, la locul cuvenit. Mai mult chiar, cînd am început să-l rog să binevoiască a înapoia cele ce aparțineau bisericii din Bacău, a răspuns: „Eu nu am luat pentru mine, dar, ca domn sînt dator să mă îngrijesc de păstrarea lor și le-am încredințat mănăstirii mele; iar acum le voi înapoia, dar cu condiția ca lucrurile bisericii să fie bine păzite, și dacă voi mai afla vreodată că lucrurile nu sînt îngrijite de mănăstire le voi lua din nou". Eu i-am mulțumit și i-am făgăduit că voi lăsa un vicar bun, care va îngriji de renovarea bisericii din Bacău, deoarece are mare nevoie de aceasta și am pus vicar pe misionarul Bartolomeo Basseti[189], minorit conventual, și i-am dat încuviințarea și ordinul de a se apuca de renovarea acelei biserici. Și domnul a mai adăugat: „Veți auzi și alte lucruri pe care episcopii le-au făcut în trecut în dauna bisericii"; și a spus: „Scrieți sacrei Congregații tot ce vă spun". Și eu i-am răspuns: „Luminate doamne eu am fost trimis în aceste țări tocmai pentru a face o dare de seamă Sacrei Congregații". După plecarea noastră, auzind călugării mănăstirii sale că domnul a făgăduit să ne înapoieze totul, s-au dus la domn, plîngîndu-se și spunînd: „Luminate Doamne, am auzit că Măria voastră a făgăduit să dea din nou acestui episcop frînc[190] moșiile

[188] Papa Urban al VIII-lea (1623—1644).
[189] Vezi biografia și relația sa în acest volum.
[190] În înțelesul de „apusean" catolic.

episcopiei de Bacău, care au fost pînă acum ale noastre; şi noi cu ce vom trăi, neavînd vin nici alte lucruri pentru mănăstire?“ Şi el le-a răspuns: „Eu socot că nu e bine să iau de la o biserică şi să îmbogăţesc pe alta; voi duceţi-vă cu Dumnezeu, şi eu voi avea grijă de voi cînd veţi fi în nevoie“. Acestea mi le-a spus apoi secretarul său, care a fost de faţă cînd au vorbit călugării cu domnul; şi acest secretar al său este catolic, pe nume Gheorghe Kotnarski, bun filosof; şi acest secretar a făgăduit să scoată din nou scrisori de la domn pentru moşii. După plecarea mea am încredinţat totul susnumitului vicar[191], ca să aibă grijă de toate. *p. 114*

8 octombrie 1641. Am vizitat oraşul Cotnari, aşezat într-o vale între dealuri, deasupra unui lac în care se află diferite soiuri de peşti. Aici sînt foarte multe vii, pentru că pămîntul acesta dă cele mai bune vinuri din toată ţara, şi toate viile de aici aparţin domnului şi boierilor. În vremea culesului aproape toată ţara se adună aici, fie pentru cules, fie pentru a cumpăra vin. Cît despre poame, sînt din belşug, în deosebi un anumit soiu de prune care stau pe pom pînă în iarnă şi se găsesc nu numai aici ci în toată ţara, mai ales în părţile dinspre munte. În privinţa vitelor (cum am mai spus mai sus în deobşte despre Moldova) acest ţinut nu este mai prejos, aflîndu-se vite din belşug aproape în toată ţara, şi locuitorii se ajută mult cu vînzarea vitelor: boi, vaci, oi, cai etc.

Aici sînt 380 de catolici pentru împărtăşanie, sînt 11 copii care n-au ajuns la vîrsta împărtăşaniei, sînt saşi şi unguri de neam şi au o biserică de zid nespus de frumoasă şi de măreaţă, lungă de 28 de paşi şi lată de 10 paşi, închinată Adormirii fericitei Fecioare, sfinţită în anul 1619. Altarul cel mare al fericitei Fecioare are sculpturi şi picturi foarte frumoase în felul celor italieneşti şi un dulăpior sau chivot al euharistiei încuiat cu cheia; ... dar n-are candelă, fiind lipsă mare de untdelemn; cristelniţa cu capacul său şi cu apa sfinţită în sîmbăta sfîntă; un amvon pentru predică, făcut din lemn şi pictat şi cărţile necesare cîntărilor ca Gradualul, Antifonariul etc.; în clopotniţă se află 3 clopote frumoase şi mari şi un ceas. În jurul bisericii este un cimitir îngrădit şi casa în care locuieşte preotul şi mai este o casă, în cimitir, în care stă dascălul şcolii. Ferestrele bisericii sînt de sticlă şi înalte. Această biserică are viile ei, care sînt date în grija unor administratori, şi din venit se plăteşte preotul şi dascălul, iar ceea ce prisoseşte se păstrează pentru cheltuielile bisericii, pentru lumînări, pentru tămîie şi pentru alte lucruri de trebuinţă.

Mi-au spus credincioşii, şi chiar domnul, cum am mai spus, că odată un episcop polon numit Adam Goski[192] furase de la această biserică mai bine de 700 de florini şi tot el a luat argintul bisericii de la Bacău, cum voi arăta la locul cuvenit.

[191] Bartholomeo Bassetti.
[192] Episcop polon de Bacău (1618—1627).

În acest oraş se mai află o biserică de zid lungă de 9 paşi şi lată de 5, cu un altar închinat sfîntului papă şi martir Urban[193], cu un cimitir împrejur, nesfinţit, cu două clopote în clopotniţă, <care e> puţin ridicată de la pămînt.

În acelaşi oraş mai este o altă biserică de zid, lungă de 8 paşi şi lată de 5 paşi, sfinţită şi închinată sfîntului Leonard, avînd un cimitir împrejur şi un clopot. În aceste biserici nu se sluješte, decît doar uneori <cînd> se fac procesiuni, şi se face slujbă cîteodată în zilele de sărbătoare. Iar biserica Sf. Leonard ameninţă să se dărîme.

Sînt 100 de case de români sau moldoveni ceea ce ar face 300 de suflete, şi ei au două biserici, una de zid, a Sf. mucenic Dumitru şi alta de lemn a Sfîntului Nicolaie papa[194]. Catolicii locuiesc în locurile cele mai bune deoarece ei au fost primii // care s-au aşezat în acest oraş, şi spun că ei au fost începătorii la sădirea viilor şi mi-au spus că sînt mai bine de 200 de ani de cînd au clădit biserica de care am vorbit, dar n-am găsit nimic scris şi de aceea nu pot arăta anul întocmai cînd a fost clădită.

p. 115

Aceşti catolici îşi păstrează limba lor săsească şi unii dintre ei sînt unguri; dar toţi ştiu limba românească mai bine de cît limba lor, şi pentru cine vrea să stea printre ei e de ajuns să ştie limba românească, pe care mai ales femeile o cunosc mai bine decît pe cealaltă, cu toate că ar fi bine <ca misionarul> să o ştie pe cea maghiară etc.

12 octombrie 1641. Am vizitat oraşul Suceava, neîmprejmuit <cu ziduri>, dar alături de oraş se află o cetate[195] foarte frumoasă şi puternică aşezată pe un deal, la poalele căruia curge un rîu numit Suceava, în care se află păstrăvi şi alţi peşti, şi acest rîu vine din munţii Transilvaniei. Acest oraş este aproape de graniţa Poloniei. În ţinut se află din belşug grîu şi poame, dar vii nu sînt, deoarece regiunea este mai aproape de munte şi de teama frigului nu se sădeşte viţă, dar toţi au vii la Cotnari, în ţinutul amintit, care este cale de o zi spre răsărit. Vitele nu sînt în număr mai mic decît în alte părţi ale Moldovei, şi sînt şi mai de soi, fiind mai aproape de munte. Oamenii sînt mai şlefuiţi deoarece au mai dese legături cu polonii şi ungurii şi acest oraş este şi reşedinţa de căpetenie a domnului, care are aici un palat, biserică şi grădini şi alte lucruri ce-i aparţin şi vine adesea să stea cîtva timp. Este un oraş mai de seamă şi capitala întregii Moldove şi totodată reşedinţa Mitropoliei. Cetatea numită mai sus are trei-patru turnuri mari şi altele mai mici şi deasupra porţii are săpat un cap de bour, care este stema ţării; dedesubt sînt inscripţii slavone ale diferiţilor principi. E bine păzită, înzestrată cu arme şi este ţinută totdeauna ferecată. În piaţă, în faţa palatului domnului, se află un spital pentru bolnavi şi săraci, dar nu este prea

193 Papa Urban I (220—230), sărbătorit la 25 mai.
194 În realitate, Sf. Nicolaie din Myra.
195 Cetatea Suceava.

mare. Mai sînt băi turcești, nu departe de palat. Se află acolo multe ape curgătoare și fîntîni cu apă rece. În jurul orașului sînt ogoare, lacuri și păduri. Mai înainte locuiau aici mulți catolici, după cum mi-au spus catolicii și se vede după biserică, dar acum sînt puțini.

Sînt 40 de catolici pentru împărtășanie și 10 copii, sași de neam. Au o biserică foarte frumoasă, lungă de 27 de pași și lată de 6 pași în spre altarul cel mare, iar mai jos către mijloc, de 12 pași. E închinată Sfintei Treimi, are trei altare cu zugrăveli sau picturi foarte frumoase; pe mîna stîngă e sacristia; se află și un amvon de unde se predică și o cristelniță în mijlocul bisericii. Nu au preot... etc.[196] și în clopotniță <sînt> 5 clopote; în jurul bisericii se află cimitirul împrejmuit și o casă pentru preot, dar aceasta este ruinată, fiind părăsită. Catolicii sînt puțini și nu au preoți, nu pot să-i întrețină deși au la Cotnari niște vii ale bisericii, acestea fiind părăginite. În această biserică sînt îngropați trei episcopi; Se cunosc urmele unde este îngropat unul <din ei>, dar locurile celorlalți nu se cunosc; se știe de ei doar prin tradiție. Au destule cărți pentru slujbă și pentru cîntări. Nu se știe ca biserica să fi fost vreodată sfințită, neaflîndu-se nimic scris, nici semne de cruci; este adevărat că a fost văruită de multe ori și poate de aceea nu se cunosc crucile pe zid.

În acest oraș se mai află o biserică în grădina domnului, și aceasta este de zid avînd o lungime de 23 de pași și o lățime de 10 pași și e închinată trupului lui Isus. Acum are numai un altar, celelalte sînt ruinate.

În clopotniță se află 2 clopote; // biserica este încuiată, dar cheia o țin credincioșii. Domnul a vrut s-o ia el și a chemat pe catolici și le-a vorbit astfel: „Vă voi face o altă biserică, unde veți vroi voi, dar pe aceasta lăsați-o în stăpînirea mea". Ei i-au răspuns: „Luminate Doamne, nu noi am clădit-o, cum vreți atunci ca noi s-o dăm?". Domnul a vrut apoi s-o ia cu anasîna, dar nu i-a îngăduit mitropolitul[197] lui, spunîndu-i: „Luminate Doamne, vei lua aici această biserică și în locul ei se vor lua zece de ale noastre în Polonia" și astfel a lăsat-o deocamdată; nu știu ce va fi în viitor. p. 116

Moldovenii au 700 de case, ceea ce face peste 3 000 de suflete; au 16 biserici, o mănăstire cu biserică închinată unui oarecare Sf. călugăr Ioan[198] și se spune că trupul său se află în acea mănăstire. Mănăstirea este a mitropolitului, este reședința sa, deși el stă aproape tot timpul cu domnul, și în mănăstire stă vicarul său cu alți călugări. Mai este o biserică mare în piață,

---

[196] Urmează înșirarea obiectelor de cult.

[197] Varlaam, mitropolitul Moldovei (1632—1653), avea mare autoritate asupra domnului.

[198] *B. Giovanni Monaco* = Sf. Ioan cel nou, ale cărui moaște au fost aduse de Alexandru cel Bun.

a Sf. mucenic Dumitru. Cam acestea sînt cele mai însemnate, de zid, apoi mai sînt altele de zid şi de lemn.

Există 300 de case de armeni, ceea ce face peste 1 600 de suflete. Armenii au cinci biserici, una este destinată episcopului — pentru că şi armenii îşi au episcopul lor în acest oraş — şi trăiesc în foarte mare pompă şi libertate. Nu am întrebat de numele bisericii lor.

14 octombrie 1641. Am vizitat oraşul Baia, aşezat la poalele munţilor care despart Ungaria sau Transilvania de Moldova, pe malul apei numită Moldova, de la care rîu îşi ia numele întreaga ţară, numindu-se Moldova. Munţii aceştia se numesc în limba latină „Montes Carpacci". Ţinutul acesta nu are vii şi nu produce nici măcar grîu, totuşi se cultivă ovăz şi alte cereale care cresc în regiunile reci; în acel rîu se găseşte din belşug peşte, ca păstrăvi şi alte soiuri; se cresc oi şi alte animale, cărora le prieşte muntele.

Catolici pentru împărtăşanie sînt 160, copii 80, ca neam sînt saşi dar printre ei se află şi cîţiva unguri. Au o biserică mare şi frumoasă avînd o lungime de 33 de paşi şi o lăţime de 10 paşi, în afară de capela cea mare pe mîna dreaptă care are 8 paşi în lungime şi în lăţime şi este închinată Adormirii Maicii Domnului. Nu se ştie să fi fost sfinţită, neexistînd nimic scris; se oficiază pe piatra sfinţită[199]. [Sînt amintite cele 5 altare, corul f. frumos şi amvonul . . . şi înşirate obiectele de cult.] În partea stîngă a altarului cel mare se află o firidă în zid, cu o uşiţă de fier cu cheie, unde se păstrează euharistia. În clopotniţă sînt 3 clopote frumoase; biserica este de zid, boltită şi lucrată frumos. În jurul bisericii este un cimitir închis şi în cimitir este casa parohului. Au preot pe un anume părinte fratele Simon din Veglia, dalmatin, misionar şi acum am mai hirotonit eu, cu învoirea întregului popor, pe unul din localitate pe care îl chiamă Gheorghe[200]; sper că va fi un preot bun, deoarece am avut referinţe bune despre el şi de la numitul părinte Simon, şi totodată este de aceeaşi limbă cu credincioşii şi băştinaşii; are tată, fraţi şi rude. În mijlocul bisericii este o cristelniţă cu învelitoarea ei de mătase şi sub ea a fost îngropată o doamnă de odinioară a Moldovei, care a fost catolică; ea şi soţul ei au ridicat această biserică, aşa cum se vede în inscripţia de pe zid care sună astfel:

p. 117 ANNO MCCCCX. HOC TEMPLUM IN HONOREM B. M. V. DEDICATUM AB ILLMO PRINCIPE ALEXANDRO AEDIFICATUM EST, UNA CUM MONASTERIO MOLDAVIENSI, CUIUS PIAE MEMORIAE CONIUX MARGARITA, SUB FONTE BAPTISMATIS SEPULTA EST[201].

---

199 *Pietra sacrata* (sau consacrată).

200 Gheorghe Gross.

201 Inscripţia în traducere: „În anul 1410 a fost zidită această biserică închinată Preafericitei Fecioare Maria, împreună cu mănăstirea din Baia de către strălucitul principe Alexandru a cărui soţie de pioasă amintire, Margareta este îngropată sub cristelniţă". Margareta a fost prima soţie a lui Alexandru cel Bun, era catolică din Polonia. Vezi N. I o r g a, *Istoria românilor, în chipuri şi icoane*, Craiova, 1921, p. 37.

Aşa precum am arătat mai sus stau scrise aceste cuvinte pe zid, şi mănăstirea care se numeşte aici moldovenească, este a schismaticilor.

În acest oraş mai este o biserică, avînd lungimea de 8 paşi şi lăţimea de 5 paşi, închinată Sf. Apostol Petru. La început a fost o biserică mare, dar au distrus-o tătarii şi biserica de acum e fosta sacristie a acelei biserici, ale cărei urme de abia se mai văd. Există 150 de case de moldoveni ortodocşi, ceea ce ar face mai bine de 900 de suflete; au patru biserici ale lor, una mai mare, cu două turle, închinată Adormirii Maicii Domnului, a doua sfîntului mucenic Gheorghe, a treia Prea Sfintei Treimi, a patra Înălţării Domnului, toate de zid şi frumoase.

Apoi în munţi au o mănăstire[202] ridicată de amintitul domn pe apa Moldovei, <mănăstire> închinată Bunei Vestiri, de care s-a amintit mai sus, unde se află un mare număr de călugări care trăiesc în acel pustiu. Au încă în ţară vii şi multe bunuri mişcătoare şi nemişcătoare, sate, boi, vaci, oi şi cai din care vînd şi fac numai ce cred ei şi ce le place lor; sînt liberi, nu dau nimic nimănui şi, fiind în munţi, nu se tem de tătari şi de războaie.

Acest oraş Baia, aşa cum am spus, este în munţi şi are de suferit din cauza frigului mai mult decît alte localităţi pe care le-am văzut pînă acum; însă n-au a se teme de tătari, de războaie şi de turci, cînd aceştia trec prin ţară mergînd cu război spre hotarele Poloniei. Aceştia fac pagube foarte mari sărmanilor locuitori, ba la întoarcere le răpesc femeile şi copiii şi apoi îi vînd în Turcia, ca robi.

16 octombrie 1641. Am vizitat oraşul Neamţ[203], aşezat la poalele susnumiţilor munţi, într-o vale acoperită toată de pruni, meri şi alţi pomi care pot creşte în apropierea munţilor. Nu există vii şi pămîntul este neroditor, nu produce cereale. Vitele nu sînt în număr mai mic decît în alte locuri, deoarece au păşunile trebuitoare. Deasupra oraşului, pe deal, se află o cetate[204] mică cu turnuri mici, părăsită de mulţi ani şi acum domnul o repară şi se lucrează zilnic chiar şi acum, deşi este în pădure, acest oraş aflîndu-se în mijlocul pădurilor şi înconjurat din toate părţile de munţi. Sînt 63 de catolici pentru împărtăşanie şi 29 de copii care nu se împărtăşesc încă, ca neam sînt saşi. Au o biserică de lemn lungă de 18 paşi şi largă de 8 paşi; este sfinţită, dar nu am găsit nimic scris ca să ştiu cînd a fost sfinţită; are un altar şi o sacristie mică de lemn; cristelniţa era în mijlocul bisericii dar altarul este gol, pentru că nu au preot... etc. În faţa bisericii se află o clopotniţă de lemn cu două clopote, iar împrejurul bisericii <e> un cimitir împrejmuit cu gard unde se îngroapă credincioşii.

În acest oraş Neamţ a fost din vechime o biserică frumoasă şi mare de zid, dar este ruinată; se cunosc numai zidurile şi urmele unde a fost numita

---

[202] Vatra Moldoviţei.
[203] Tîrgul Neamţ.
[204] Cetatea Neamţului.

biserică; n-am scris cui e închinată acea biserică, pentru că nimeni n-a ştiut să-mi spună.

Sînt 100 de case de români cu 550 de suflete. Au două biserici de lemn, una a sfîntului mucenic Dumitru şi alta a Naşterii Maicii Domnului. Aici se ia vamă de la negustorii care merg în Transilvania.

p. 118 *19 octombrie 1641.* Am vizitat satul Săbăoani[205] aşezat în cîmpie la poalele unui deal. Locul are din belşug poame de tot felul dar vii nu sînt. De asemeni au şi vite din belşug, mai ales boi şi vaci şi alte patrupede; este lipsit de peşte, deşi nu departe curge un rîu numit Siret, şi cine ar vrea să se ostenească n-ar duce lipsă nici de peşte etc. Sînt 130 de catolici pentru împărtăşanie şi 29 de copii unguri. Au o biserică mare de zid, lungă de 24 de paşi şi lată de 10 paşi, închinată Naşterii Maicii Domnului, are un singur altar şi e ca şi părăsită, neavînd un preot cum se cade. Această biserică are un paroh, un părinte <franciscan> conventual polon, şi deşi e acum bătrîn, toată lumea se plînge de el şi de viaţa lui scandaloasă. Se spune că umblă veşnic beat şi merge aşa încoace şi încolo, certîndu-se cu mirenii şi alte lucruri scandaloase. Şi într-adevăr eu am vrut să-i iau parohia, dar neavînd pe altul, n-am putut să las sufletele acelea fără păstor. Lîngă biserică este sacristia şi au toate lucrurile de trebuinţă pentru oficierea slujbei, dar sînt vechi şi aproape prăpădite. Clopotniţa este de lemn cu trei clopote înăuntru. Nu se ştie dacă biserica a fost sfinţită. În jurul ei se află un cimitir închis cu gard, unde sînt îngropaţi credincioşii şi alături este casa în care locuieşte parohul, iar împrejurul casei grădina parohului.

Mai ţin de această biserică de la Săbăoani şi se află în grija acestui paroh anumite sate vecine care aproape toate au drepturi[206] în această biserică, şi la sărbătorile mari vin aici din toate satele pentru a asculta slujba şi sînt aproape siliţi cu toţii să ajute această biserică, dar sărmanii de ei, nu au preot bun.

Primul sat este Răchiteni unde după cum mi-a spus preotul, sînt 150 de suflete pentru împărtăşanie şi 45 de copii. În sat nu au biserică şi nici măcar cele de trebuinţă pentru slujbă şi sînt de neam unguri.

Al doilea sat este Agiudeni unde se află 100 de suflete pentru împărtăşanie şi 16 copii şi aceştia sînt unguri de neam. Nici în acest sat nu au biserica lor, nici măcar lucrurile necesare pentru slujbă.

Al treilea sat e Tămăşani, unde sînt 50 de suflete pentru împărtăşanie şi 14 copii, de neam sînt unguri. În acest sat se află o biserică sau capelă, mică de lemn, dar nu au nimic pentru oficierea slujbei. Capela a fost construită din cucernicie de unul din locuitorii catolici.

---

[205] Jud. Neamţ ca şi satele ce urmează.
[206] *Jus* (= drept).

Al patrulea sat este Teţcani unde sînt 125 de suflete pentru împărtăşanie şi 40 de copii. Nici aceştia nu au biserică, nici măcar cele de trebuinţă pentru oficierea slujbei. Sînt unguri de neam.

Al cincilea sat este Leucuşeni unde sînt 25 de suflete pentru împărtăşanie şi 8 copii, de neam sînt unguri. Nu au nimic pentru celebrarea slujbei.

Toate aceste sate sînt în grija susnumitului paroh de la Săbăoani, care este însă un om, după cum am spus, ce vrea să stea în afara patriei sale fără să se supună prelaţilor săi. L-am întrebat de cînd este în ţara aceasta şi mi-a spus că de 17 ani, arătîndu-mi patentele monseniorului <episcop> de Bacău. I-am cerut scrisorile obedenţiale ale prelaţilor săi cu care a venit în această ţară, şi mi-a spus că le-a pierdut. Mă gîndeam să-l înlocuiesc, dar neavînd pe altul, l-am lăsat deocamdată. Chiar cînd să plec de acolo, i-am spus în faţa vicarului[207] nostru susnumit, să se pregătească de întoarcere în Polonia şi el a răspuns în gura mare: „Mai curînd în Turcia, decît în Polonia". Totuşi i-am dat ordin vicarului ca, de îndată ce va găsi // un preot bun, să-i interzică să mai slujească. Mi-au spus că-i bate pe bieţii ţărani spre a le lua cu forţa milostenia pentru săvîrşirea tainelor şi că e deajuns ca el să se plîngă domnului împotriva prelaţilor şi să vorbească de rău pe ceilalţi preoţi, ca domnul, văzîndu-l aşa de bătrîn, să-l creadă. Şi a făcut rău multora, aşa cum mi-au spus părinţii misionari şi enoriaşii lui.

p. 119

21 octombrie anul 1641. Am vizitat Romanul, oraş neîmprejmuit cu zid, aşezat într-o cîmpie între două rîuri mari, Siretul şi Moldova, care se unesc unul cu altul lîngă oraş şi apoi de aici se chiamă Siret pînă la Dunăre. Acest ţinut are grîu din belşug, dar vii nu sînt prinprejur. Peşte se găseşte în rîurile amintite. Cît despre oi, boi, vaci etc. nu lipsesc şi la fel şi alte lucruri. În acest oraş sînt foarte puţini catolici şi anume 25 pentru împărtăşanie şi 6 copii, de neam sînt unguri. Au o biserică de lemn, lungă de 17 paşi şi lată de 7 paşi, dar aproape ruinată. Cînd plouă nu se poate face slujbă. Au un potir de argint făcut în 1513 cum este scris pe piciorul lui etc... etc... şi o clopotniţă de lemn în care erau trei clopote foarte frumoase. În jurul bisericii este un cimitir împrejmuit, unde sînt îngropaţi credincioşii, şi în cimitir se află casa în care locuieşte parohul, dar n-au preot acum, ei fiind puţini, iar cînd au nevoie vine preotul de la Săbăoani, fiind aproape cam la cinci sau şase mile.

Aici sînt 260 de case de români, ceea ce face mai mult de 1 500 de suflete. Este o mănăstire a Sf. Paraschiva sau Sf. Vineri cu o biserică mare cu două turle şi această biserică este a episcopului sau vlădicăi[208], cum spun ei, şi episcopul locuieşte în mănăstire împreună cu călugării lui. Nu voi vorbi mult aici despre felul cum trăieşte şi despre veniturile sale, deoarece şi acest episcop are sate şi moşii, ca şi ceilalţi, în afară de ceea ce primeşte

[207] Bartolomeo Bassetti.
[208] Mitrofan episcop de Roman (1633—1641).

de la supuşi şi de ceea ce ia de la parohi. Am văzut că atunci cînd vine cineva pentru vreo pricină, soţ contra soţiei sau soţie contra soţului, sau chiar paroh contra unui laic etc., el rezolvă repede pricina, fără a ţine seama nici de canoane, nici de concilii sau de autorii care ne învaţă să judecăm drept. Şi pe care-l găseşte vinovat, îl bagă imediat la închisoare şi-l bate ca pe animale, uneori cu propria lui mînă, fără a păzi preceptul (?), care zice „cei care lovesc“ . . .[209] şi apoi ia cît vrea ca pedeapsă pentru vina pe care o are. Cînd vrea să despartă pe o soţie de soţ şi să desfacă legătura căsătoriei, cum se obişnuieşte la ei pentru cel mai neînsemnat cuvînt, face mai întîi o învoială cu ei: „Cît daţi?“ şi după ce a făcut mai întîi preţul, dă voie ca un bărbat să-şi ia altă soţie şi o femeie alt soţ. De asemeni cînd cineva vrea să fie hirotonit, se înţelege mai întîi din preţ şi apoi este hirotonit. Mai ales la Iaşi am văzut la curtea mitropolitului, trecînd doar pe acolo, oameni care şedeau în curte ca şi cum ar fi la un judecător laic. Tot ce fac, <aceştia> fac pentru bani, mai ales episcopii lor din Turcia[210], iar sărmanii supuşi blestemă şi-i afurisesc. Şi ai noştri de asemeni văzînd cum fac ei, s-au luat după ei, chinuindu-i pe bieţii catolici, care nu sînt obişnuiţi să îndure o asemenea tiranie şi apoi merg prin lume şi în ţările catolice şi văd cum se trăieşte; mai mult, sînt mulţi catolici care ştiu carte şi înţeleg cîte ceva. De aceea eu n-am vrut să iau nici un ban de la nimeni, deşi mulţi mi-au oferit cîte ceva din propria lor voinţă. Dar pentru a înlătura orice **p. 120** prilej de scandal // şi pentru a le arăta că sfînta biserică romană interzice cu desăvîrşire să se ia bani şi să se plătească pentru Sfintele Taine şi pentru alte slujbe ale bisericii, iau martor pe Dumnezeu că n-am luat nimic; am primit totuşi pîine sau poame şi alte lucruri de mîncare, pentru a nu mă arăta prea aspru, şi toată lumea pe unde am trecut poate fi martoră în privinţa aceasta. Şi <mă jur> pe adevărul sfînt, ar fi mare păcat să fie turburaţi acei sărmani oameni care trăiesc printre atîţia schismatici şi duşmani ai credinţei catolice şi ai sfintei biserici romane, care observă şi văd tot ce fac ai noştri, fie episcopi, sau preoţi şi credincioşi, ca să poată apoi să-i umilească pe bieţii catolici şi să-şi bată joc de faptele noastre. Mai sînt aici la Roman încă şapte biserici ale românilor sau moldovenilor, unele de zid şi altele de lemn şi aceste şapte biserici sînt toate parohiale. La una din numitele biserici locuiesc cîteva călugăriţe de ale lor, dar acele călugăriţe se călugăresc de nevoie, cînd nu mai pot face nici o treabă în lume.

Armenii au 80 de case cu 450 de suflete. Au o biserică de zid care nu este urîtă şi este zugrăvită şi au un preot paroh de neamul lor, armean. Armenii care se află în ţările acestea au venit toţi din Turcia şi locuiesc în această ţară a Moldovei. Se spune că sînt mulţi şi în Polonia.

---

[209] *Non guarddo l'Asilo che dice non per cusores* (?).

[210] *Particolarmente li Vescovi loro di Turchia.* Se referă aici la prelaţii greci veniţi din Turcia, cu gîndul, de sigur, şi la egumenii mănăstirilor închinate.

24 octombrie 1641. Am vizitat „cetatea" Bacău, neîmprejmuită cu ziduri care este mai curînd tîrgul Bacău; dar îi zic „cetate" fiindcă se află acolo o episcopie. Este aşezat în cîmpie, la poalele munţilor Carpaţi despre care am vorbit mai sus, pe malul rîului Bistriţa, care vine din Transilvania. Ţinutul are din belşug grîu, vin, poame de tot felul — în afară doar de fructele de peste mări — şi alte lucruri; peşte se găseşte în rîul Bistriţa pe care l-am amintit; ca şi în alte părţi, nu lipsesc vacile, boii, oile şi alte vite dacă nu sînt chiar în număr mai mare; dar ca să mă întorc la poame, cît am umblat prin Moldova, nicăieri n-am văzut belşug mai mare de fructe ca în jurul oraşului Bacău, poame de tot felul vrednice a fi servite pe masa oricărui om de seamă.

Sînt 400 de catolici pentru împărtăşanie, 120 de copii, de neam sînt unguri. Au un preot de acelaşi neam, învăţat, om cum se cade dar cam singuratic, n-ar ieşi bucuros niciodată din casă, tot timpul studiind sfînta scriptură[211].

Descrierea stării acestei biserici de la Bacău va fi prin forţa lucrurilor ceva mai lungă decît de obicei, ea fiind cea dintîi din Moldova cu numele, dar ultima în felul cum se înfăţişează. Această biserică a fost frumoasă şi mare de zid, cu cor, dar partea de sus a corului, adică bolta s-a prăbuşit toată şi locuitorii au acoperit cu paie partea unde se găseşte un altar şi unde parohul oficiază slujba; restul e în întregime descoperit şi distrus. Biserica are o lungime de 25 de paşi şi o lăţime de 10 paşi şi este închinată Adormirii Maicii Domnului. Are un felon în zdrenţe şi un potir de argint, pe care l-a dăruit preotul susnumit.

Argintăria şi celelalte lucruri ale sacristiei s-au pierdut în felul în care mi-a arătat domnul, precum şi catolicii de acolo, şi toată lumea ştie de acest lucru. La Bacău era episcop un anume Adam Goski, polon. S-a întîmplat odată ca lumea să fugă de tătari în munţi; aceasta se întîmplă deseori în Moldova, cînd domnii nu sînt în legături de prietenie cu tătarii. Fugind oamenii, a trebuit să fugă şi episcopul[212]. În clipa cînd să plece din casă şi în mare zăpăceală, căci în asemenea momente nu se văd unul pe altul de spaimă, acest episcop a chemat nişte oameni din oraş şi le-a încredinţat o ladă încuiată şi în foarte bună stare şi le-a spus: „Luaţi această // ladă cu voi, pentru că eu cine ştie unde mă voi duce". Şi aşa au luat lada cu ei fugind în munţi. După cîtva timp s-a liniştit ţara dinspre partea tătarilor şi toată lumea s-a întors acasă. Episcopul însă nu s-a întors şi oamenii îl aşteptau din zi în zi; văzînd apoi că nu mai vine, iar ei avînd nevoie de lucrurile bisericii, au deschis lada şi au găsit-o plină cu pietre şi cărămizi. Episcopul luase totul cu el în Polonia, şi biserica a rămas jefuită, şi cre-

p. 121

[211] Acelaşi cu care a intrat în conflict Bandini cîţiva ani după aceea.

[212] Vezi mai sus, p. 237. Şi la Bandini *(Codex)* se aminteşte pe larg de aceatsă faptă.

dinciosii au fost foarte indignați, și nu numai catolicii ci și schismaticii. Acel episcop nu s-a mai întors niciodată în Moldova. Toate acestea mi le-a spus domnul, de față cu boierii săi, și eu de mare rușine, n-am putut zice nimic. Și același episcop a vîndut un teren al acelei biserici din Bacău unui boier schismatic care îl stăpînește și acum.

Un agent sau servitor al lui Ieronim, episcop al Bacăului[213], a furat un potir și alte lucruri din sacristie și a fugit fără să mai știe nimic despre el nici pînă astăzi.

Apoi un agent al episcopului de acum Zamoyski a luat 20 de vite, boi și vaci, și chiar cele mai bune din toate și le-a dus în Polonia. El însuși a vîndut două vaci și trei oi, două capre și 15 stupi de albine. Episcopii fac asemenea lucruri, și catolicii văd că nu se face nimic pentru biserică, ci „totul e pentru noi"[214] și aceia cară în alte părți. Se indignează și murmură nu numai catolicii dar după cum am mai spus — și domnul. Și dacă <episcopii> ar fi fost oameni buni, n-ar fi dus lipsă nici ei, nici biserica, și oamenii cînd ar vedea că se aduce cîte un folos bisericii ar da cîte ceva cu multă tragere de inimă.

Există un sat al bisericii care a fost luat de domn din această cauză și dat în stăpînirea călugărilor săi. Acum, rugîndu-l eu, mi-a făgăduit să-l înapoieze, și am dat ordin vicarului meu în împrejurarea că ar putea dobîndi ceva din cele ce s-ar cuveni episcopului, să nu-mi dea mie nimic, ci să cheltuiască totul pentru repararea bisericii și să împlinească alte lipsuri, pentru că astfel domnul s-ar mai liniști puțin și creștinii ar fi mai cu dragoste de biserică; totodată cum catolicii sînt datori să dea episcopului 12 „baiocchi"[215] de fiecare casă odată pe an, dacă din acești bani va putea să capete ceva (fără de ceartă însă) să cheltuiască totul pentru lucrările la acea biserică.

Acest sat al episcopului se numește Trebeș[216], și sînt acolo vreo 20 de case de catolici. Sînt datori să plătească dare episcopului atunci cînd atîrnă de el, dar acum ei nu dau nimic, deoarece domnul i-a luat pentru mănăstirea lui și darea ei o dau călugărilor, dar dacă îi va da înapoi, cum a făgăduit, vor plăti din nou zeciuială așa cum sînt datori, și în fiecare săptămînă trei oameni vor trebui să muncească pentru biserică. Toate acestea merg acum la mănăstirea domnului, și nu mă feresc să spun că dacă ar fi un episcop bun și care să stea tot timpul acolo, n-ar avea numai atît, ci ar primi veșnic cîte ceva pe deasupra de la domn, cum au avut din vechime.

Nu voi omite de a povesti aici (așa cum mi-au spus catolicii de la Bacău) că această biserică a lor n-a fost de la început episcopie ci a fost

---

213 Episcopul de Bacău Ieronim Arsengo (1607—1610).

214 *Omnia pro nobis* (cu ironie).

215 Baiocchi, monedă de aramă circulînd în statul papal; cuvîntul capătă și înțelesul general de bani, parale.

216 În text *Trebek* apoi *Trebesc*, jud. Bacău.

din vechime mănăstire a călugărilor <franciscani> observanţi, ridicată de doamna Margareta[217], care a fost catolică şi a adus în mănăstirea sa călugări din Ungaria. Mai trăiesc şi astăzi unii bătrîni care-şi amintesc de vremea cînd erau mai bine de 10 călugări în acea mănăstire, şi spun: „În vremea noastră se aflau 10 sau şi mai mulţi călugări franciscani, care purtau sandale de lemn şi atunci mănăstirea era în altă stare". Chiar domnul cînd vorbea cu mine nu spunea: „biserica episcopală", ci „mănăstirea" şi aşa se găseşte şi în actele lor. Şi cînd se plîngea de episcopii din Polonia mi-a spus printre altele: „Nu e bine // ca episcopii să ia lucrurile mănăstirii şi să le ducă în Polonia". Toată lumea numeşte această biserică mănăstire, aşa cum i se zicea înainte. Şi poate că în timpul papei de fericită amintire Clement al VIII-lea, vreun călugăr din acea mănăstire[218] a fost făcut episcop, dar nici nu era un loc potrivit pentru aceasta — Bacăul fiind un oraş mic — totuşi pentru importanţa susnumitei mănăstiri din acel timp, se putea face episcopie, cu atît mai mult cu cît erau atîţia călugări în mănăstire şi aceasta avea venituri bune. Şi acum, fiind jefuită de unul şi de altul, încetul cu încetul, biserica s-a ruinat şi a sărăcit, iar din mănăstire nu se mai cunoaşte nimic altceva, decît zidurile şi pivniţa. p. 122

Clopotniţa bisericii s-a dărîmat ca şi sacristia; au mai rămas trei sau patru odăi, adică chilii ale mănăstirii, dar toate dărîmate, iar parohul de acum a clădit ceva mai departe de biserică o casă mică în care locuieşte, părăsind locul vechilor clădiri ale mănăstirii. În jurul mănăstirii şi a bisericii se află o grădină mare, cu tot felul de pomi roditori; poamele le culeg acuma călugării ortodocşi, cu încuviinţarea domnului, după cum am amintit mai sus. Nu pot arăta în cuvinte pagubele ce au fost pricinuite acestei sărmane biserici.

<Mănăstirea> posedă acum, ca bunuri ce revin episcopului, adică ţin de veniturile lui — în afară de ceea ce au furat servitorii monseniorului Zamoyski şi vicarul său — 25 de capete de vite mari şi mici — boi şi vaci, 16 porci, o căldare mare de aramă, o altă căldare mai mică, două pluguri, un car pentru boi, cinci păuni; toate acestea se găsesc în grija unui catolic din acel sat, cu numele Biagio Siltaş.

Zidul cimitirului de lîngă biserică s-a dărîmat de tot; două clopote se găsesc în biserică, atîrnate deasupra uşii celei mari. Nu-i nevoie să mai adaug altceva, căci oricine îşi poate închipui în ce stare de mizerie a ajuns această biserică din Bacău.

---

[217] Vezi mai sus, n. 201. Cît priveşte ctitoria ce i se atribuie, ea este dedusă simplist din prezenţa observanţilor unguri, la Bacău pe vremea lui Quirini şi Arsengo.

[218] Sub pontificatul lui Clement al VIII-lea (1592—1605) a fost numit episcop „de Bacău şi de Argeş" un călugăr grec din Chios, Bernardino Quirino, şi nicidecum un călugăr din mănăstirea de la Bacău, care nu avea importanţa ce i se atribuie acum.

În jurul Bacăului se află cîteva sate de catolici care se găsesc în grija aceluiaşi paroh şi toate sînt aproape. Primul sat se numeşte Fărăoani[219]; aici se găsesc 250 de suflete de împărtăşit şi peste 50 de copii, de neam sînt unguri, au o biserică mică de lemn, dar n-au nimic pentru oficierea slujbei.

Al doilea se chiamă Trebiş în care se află peste o sută de suflete de împărtăşit şi 25 de copii, de neam sînt unguri; n-au biserică şi nici lucrurile de trebuinţă pentru slujbă.

Al treilea sat, la poalele munţilor, se chiamă Solonţ[220], şi are 70 de suflete de împărtăşit şi 20 de copii, de neam sînt unguri; n-au biserică şi nici cele trebuincioase pentru slujbă.

Al patrulea sat, Lucăceşti[221] în care se găsesc 53 de suflete de împărtăşit şi 10 copii, de neam sînt unguri; au o biserică mică de lemn, dar n-au nimic pentru oficierea slujbei.

Al cincilea sat se numeşte Valea Seacă[222], aici sînt 42 de suflete de împărtăşit şi 8 copii, de neam sînt unguri, n-au biserică şi nici cele necesare pentru slujba religioasă.

Mi-a spus acel paroh de la Bacău, care se cheamă Don Baltazar, că se găsesc mulţi catolici prin satele româneşti; în unele sînt două case, în altele una, în altele trei sau patru case, dar nu ştia să-mi spună hotărît cîte suflete ar putea să fie, de aceea nu pot să le trec aici.

p. 123 În Bacău se află 130 de case de români, 700 de suflete sau ceva mai multe sau mai puţine. Au o mănăstire cu hramul Adormirea Maicii Domnului şi două biserici de lemn, de al căror nume n-am întrebat.

27 octombrie 1641. Am vizitat tîrgul Trotuş[223] aşezat într-o vale între munţii Carpaţi. Nu este un ţinut pe care să-l pot lăuda în alte privinţe; voi spune doar că deşi e mai mic şi mai îndepărtat decît altele, este mai renumit decît alte locuri din cauza unui singur lucru. Natura l-a înzestrat cu materia cea mai necesară, cea mai plăcută pentru neamul omenesc, deoarece în jurul acestui oraş se găsesc ocne de unde se scoate sare în cantitate aşa de mare, încît este dusă în tot cuprinsul Moldovei, în Rusia, în Turcia şi în alte ţări. Se transportă pe Dunăre şi apoi de pe Dunăre pe Marea Neagră pînă la Constantinopol. Toată această sare aparţine domnului şi nimeni nu are vreun amestec la ea. Se taie sub pămînt în bucăţi mari şi groase, cubice şi se scoate afară cu ajutorul unor roţi trase de cai. Cei care taie sarea sînt cei osîndiţi de domn pentru vreo faptă rea a lor. Eu n-am văzut, dar se spune că atunci cînd sînt osîndiţi la ocnă, fiindcă aşa se nu-

---

219 *Poroyani* (jud. Bacău).
220 *Solonz,* jud. Bacău.
221 *Lucaceste.*
222 *Valesagh* — jud. Bacău.
223 În apropierea imediată de Tîrgu Ocna.

mesc salinele, li se taie[224] mai întîi nasul şi urechile şi sînt băgaţi pe viaţă la ocnă, unde lucrează pînă la moarte. Această pedeapsă e la fel cu osîndirea la galere.

Lîngă oraş curge un rîu numit Trotuş de la care îşi ia numele şi tîrgul, de se cheamă Trotuş. În jur nu se găsesc grîne în cantitate mare, deoarece toţi oamenii sînt ocupaţi la ocnă sau saline şi sînt obligaţi să lucreze acolo pentru domn de nevoie, dacă n-ar vrea de bună voie. Sînt obligaţi să dea pe rînd, cai cu care să se scoată sarea, şi să aducă lemne atunci cînd se întăresc galeriile în salină, ca să nu se surpe pămîntul. Şi sînt obligaţi, sărmanii de ei, să mai facă şi alte lucruri de acest fel, şi din cauza aceasta se plîng foarte tare că tot timpul muncesc. Vii nu au, deoarece această aşezare se află între munţi; fructe sînt puţine. Acest oraş e cercetat de lume şi de negustori, care vin să cumpere sare. Sînt 94 de catolici pentru împărtăşanie, 28 de copii, de neam sînt unguri. Au biserică de zid, frumoasă şi înaltă, lungă de 33 de paşi şi lată de 10 paşi, nesfinţită, şi e închinată sfîntului ierarh Nicolaie. Are trei altare, dar ruinate şi biserica e ca o casă particulară, neavînd preot; a fost ridicată în 1557. În jurul bisericii este un cimitir închis cu gard. Sacristia, lîngă altarul principal, e de zid şi boltită; în ea se află lucrurile de trebuinţă pentru slujbă, potir şi cruce de argint şi felon, dar toate sînt vechi şi prăpădite; totuşi ar putea fi folosite, dacă ar fi preot.

În acest oraş sînt 30 de case de români, cu 160 de suflete. Au două biserici, dar numai în una se slujeşte, cealaltă e ruinată. Românii nu au nici mănăstire şi nici măcar altceva mai de seamă în aceste locuri.

În jurul acestui oraş se află cîteva sate de catolici, care ţin de parohul acestei biserici, dar acum nici oraşul nici satul n-au paroh şi oamenii trăiesc ca animalele, fără a şti de zi de sărbătoare, de posturi şi nici de alte lucruri. Este adevărat că uneori îi vizitează parohul de la Bacău, dar numai cîte o singură dată pe an, căci nu poate veni prea des, pe de o parte pentru că are treabă în parohia lui, iar pe de altă parte pentru că e la o depărtare de mai mult de 50 de mile.

Primul sat de lîngă Trotuş este Stăneşti[225], unde sînt 87 de catolici pentru împărtăşanie şi 19 copii, de neam sînt unguri. Au o biserică mică de lemn, fără cele de trebuinţă pentru oficierea slujbei. Mai sînt alte trei sate, numite unul Borzeşti, altul Măneşti şi al treilea Bahna. În aceste trei sate sînt puţini catolici, cu totul 90 pentru împărtăşanie şi copii 20, de neam sînt unguri. Toate trei satele au o biserică de zid, dar aproape distrusă şi fără nimic, şi satele sînt aproape unul de altul în jurul numitei biserici. Aceşti catolici care locuiesc în Trotuş şi în satele vecine sînt ca nişte săl-

p. 124

---

[224] Informaţie neconfirmată de alte izvoare.
[225] În jud. Bacău ca şi cele trei localităţi ce urmează.

batici şi înclină mai mult spre erezie, fiind aproape de Transilvania, cale de o singură zi; trecînd doar munţii, eşti în Transilvania. Au legături cu ereticii, şi neavînd preoţi, nici învăţătura catolică, fiind şi simpli, îndată ce le ajunge la ureche vreo credinţă eretică, le şi intră uşor în cap.

Aceştia mi-au cerut să le hirotonesc pe unul care avea nevastă şi eu am spus că nu pot hirotoni pe unul căsătorit, şi ei mi-au răspuns: „De ce nu? Noi am văzut preoţi catolici şi papistaşi în Transilvania, care au soţie şi totuşi sînt preoţi". Eu i-am făcut să înţeleagă cît am putut mai bine, dar ei cred că dacă alţii au făcut asemenea lucruri, e un lucru îngăduit, fiindcă acel preot Nicolae[226] de care am amintit mai sus şi care a fost hirotonit de monseniorul Zamoyski, deşi avea soţie, a fost paroh aici, şi după ce a fost numit la această biserică din Trotuş, şi-a luat îndărăt soţia şi a fugit în Transilvania. Se află şi acum în Secuime şi se spune că are parohie acolo. În această ţară a Secuilor sînt preoţi care au soţie, şi anii trecuţi un călugăr dominican venit aici din Polonia, dar de felul lui italian, a stat cîtva timp în Moldova, şi apoi a răpit o fată, fugind cu ea în Transilvania şi acum se află acolo printre oamenii aceia. Şi acestor sărmani catolici, care trăiesc împreună cu ei şi văd asemenea lucruri şi altele pe care le fac preoţii cei răi şi eretici, li se pare că aşa e bine şi de aceea au oarecare aplecare într-acolo. Dar sînt sigur că dacă ar avea preoţi buni, ar fi şi ei buni, aşa cum se vede că sînt ceilalţi care au preoţi buni şi înţelepţi.

Mulţi preoţi care s-au lepădat de credinţă <şi> vin în aceste părţi ale Moldovei au fost cauza multor scandaluri pentru că dau de libertate, nu au superiori, şi episcopul n-a venit decît o dată în viaţa lui, şi nu ştiu dacă a stat trei luni în dioceza lui şi apoi a plecat. Vicarul său[227], amintit mai sus, făcea după capul şi cheful lui, iar ceilalţi văzînd cum înţelege superiorul şi prelatul să-l slujească pe Dumnezeu, au început şi ei să facă şi mai rău.

Fiind trimis de această Congregaţie ca să văd şi să cercetez această ţară, sînt dator să spun ceea ce este, spre mai marea slavă a lui Dumnezeu şi spre mîntuirea sufletului, şi lucrul acesta îl doresc totdeauna şi cu acest scop am fost trimis şi hotărît pentru aceste ţări. De aceea pe cît am putut să-mi dau seama de ţară, de oameni şi de starea lor, spun că ar fi bine sau să se trimeată buni călugări observanţi (!) cum au fost la început şi să aibă cu ei un prelat bun care să-i poată mîngîia în necazuri şi pedepsi în abaterile lor, şi mai ales să le fie o pildă bună — pentru că unde este prelat şi superior bun, chiar dacă cel subordonat ar face o greşeală, bunătatea superiorului acopere în oarecare măsură urîţenia faptelor supuşilor — sau să fie un episcop călugăr, care să aibă el drept şi putere asupra călugărilor,

---

[226] Vezi *mai sus*, pp. 230—232.

[227] *Ibidem*. Acest Giacinto (sau Hiacint) Franceschi de Osimo reapare şi sub Bandini. Vezi scrisoarea acestuia publicată şi de Veress *(Scrisorile misionarului Bandini din Moldova)* şi de Călinescu în „Dipl. Ital.", II, pp. 376—378.

să-i conducă atît în cele privind religia cît și în cele privind parohiile, așa cum au avut primii episcopi ai acestei provincii, care locuiau împreună cu călugării în // mănăstire și erau și ei călugări. Astfel se trăia în pace sfîntă și în liniște și credincioșii erau slujiți bine, și nu avea pricină de scandal nimeni din partea lor, ci aveau numai exemple bune. Dar apoi au început să se schimbe și nu s-au mai purtat ca la început și de aceea atît mănăstirea cît și biserica de la Bacău au ajuns rău . . .

p. 125

În Moldova se poate trăi ca în mijlocul Italiei, țara fiind liberă dinspre partea turcilor. Ar fi o mare mîngîiere[228], nu numai pentru catolici ci chiar și pentru ortodocși, deoarece episcopii lor sînt călugări și trăiesc printre călugări ducînd cu totul viața călugărească; mai mult, ei susțin și spun că nu poate fi cineva preot dacă n-a fost mai înainte călugăr și dacă încerci să-i contrazici, se indignează etc. . .

Toate aceste biserici din Moldova au avut vii pe care acum le au în seamă laicii, delegați ai comunității lor, ca administratori și ei strîng venitul. Din acesta cheltuiesc pentru construirea bisericilor și plătesc pe paroh și pe învățător, cum am spus mai sus; ei nu le lasă pe seama parohilor. Eu am întrebat: „De ce nu dați viile în grija parohilor?" și ei mi-au răspuns: „Pentru că ticăloșii de parohi au pierdut toate bunurile bisericilor prin nepăsarea lor, lăsînd viile neîngrijite; de aceea ne îngrijim noi de lucrurile bisericii". Și acum, fie parohul bun sau rău, nu li se mai dă nimic pe mînă.

După terminarea vizitării Moldovei m-am întors din nou în Țara Românească. De la Trotuș, ultimul loc unde se găsesc catolici în Moldova, am venit în timp de opt zile la Tîrgoviște. În drum am avut parte de atîtea ploi și noroaie și atîtea rîuri de trecut încît însoțitorul meu, părintele Francesco[229], era să se înece într-un rîu cu cal cu tot. L-a dus apa la oarecare depărtare și i-a luat capela din cap și mantaua de pe umeri . . . Cînd am ajuns la Tîrgoviște, l-am găsit pe domn[230] și m-am dus să-l salut și să-i înfățișez scrisoarea sacrei Congregații. Acesta văzîndu-mă că intru pe ușă, s-a sculat în picioare cu cușma în mînă și s-a înclinat în fața mea. Deoarece în relația pe care am făcut-o anul trecut despre Țara Românească am arătat situația ei nu e nevoie să obosesc din nou sacra Congregație. Aici voiu arăta doar pe scurt că ne-am dus, spre a fi găzduiți, la mănăstirea Sf. Francisc, cum făceam și pînă acum, mănăstirea fiind a custodiei Bulgariei, după cum este bine știut de domniile voastre. Nu știu de la cine au înțeles părinții misionari că părinții custodiei Bulgariei au pretenții asupra acelei mănăstiri

[228] Să fie adică numit un episcop bun. Aceasta este concluzia unui pasaj omis aici despre realizările primului episcop bulgar de Sofia, propuse oarecum ca model de urmat în Moldova.

[229] Francesco din Castro.

[230] Matei Basarab.

de la Tîrgoviște. Nu ne-au primit bucuros; dimpotrivă i-au spus lui Don Filippo[231] al nostru că voiau să ne alunge de la mănăstire și că noi am fost
p. 126 răi, și din această cauză Sacra Congregație // ne-a izgonit din mănăstire și a dat-o părinților misionari. Eu știu bine cum stă treaba, dar n-am putut să fac scandal, ca să nu dau schismaticilor prilej să-și bată joc de noi. Și știu bine că Sacra Congregație nu trimite misionari ca să pună stăpînire cu forța pe locuri ocupate mai dinainte de alții, și să vîndă cantități de vin iar apoi să mai ia și retribuția de la Sacra Congregație și să-și umple pungile. Și cît bine fac ei pentru aceasta, în afară doar de acela bietul care stă la Cîmpulung[232]. Adevărul trebuie spus, dar n-aș vrea să spun ceva ce ar jigni iubirea creștină; totuși cînd mă atacă și vor să mă alunge din mănăstire, trebuie să spun adevărul. Misionarii înșiși nu știu în ce împrejurări au venit în Țara Românească, și iau puținul <venit> cu care se ajută custodia Bulgariei. Eu însă știu; anume călugărul Andrei din Lesina, care s-a numit apoi Bogoslavić[233], a fost călugăr observant de al nostru și venise în Bulgaria *con facoltà Generale* și era fugit din[234] provincia sa, Dalmația, fiindcă fusese condamnat la galere. Stătea în mănăstirea de la Zelezna[235] cînd a venit veste din Țara Românească cum că cei trei călugări ai noștri muriseră de ciumă la Tîrgoviște, și domnul Radu[236] scrisese să se trimită alți călugări. Și acest călugăr Andrei, fiind om învățat, a fost trimis el împreună cu încă doi. Domnul îl făcuse secretar al său pentru limbile latină și italiană, deoarece scria bine, și astfel, încetul cu încetul, domnul a început să-l trimită în diferite părți cu misiuni, trimițîndu-l și la Constantinopol cu tributul. Acolo el s-a făcut conventual, înșelînd pe vicarul patriarhal, iar vicarul l-a făcut comisar general în Țara Românească. Cu această patentă s-a dus apoi la Roma, în timpul papei de fericită pomenire, Paul al V-lea, dîndu-se cu această patentă pe care o avea, drept conventual. Așa s-au petrecut lucrurile. Apoi au fost trimiși misionarii. De va fi nevoie, pot să mărturisesc, cu toată conștiința, că așa s-au petrecut lucrurile[237].

---

231 Filipo Stanislavov.

232 Conventualul Giovanale Falco. Vezi p. 209 ș.u.

233 Vezi mai sus biografia lui Bogoslavić.

234 În text: *et fugito nelle sua provintia di Dalmatia.* Din context se vede că nu poate fi vorba de refugierea lui în Dalmația, deoarece se spune că stătea în mănăstirea de la Zelezna, din vecinătatea Chiprovațului și aparținea acestui centru catolic. Totul se limpezește dacă în loc de *nelle* vom citi *della.*

235 În Bulgaria în vecinătatea Chiprovațului.

236 Radu Mihnea.

237 Ceea ce este surprinzător este faptul că, ulterior, acel Bogoslavić funcționează la Chiprovaț nesupărat de observanții bulgari, și avînd o funcție de răspundere.

VIZITAȚIA ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ[238]

1648

...Am plecat din reședința mea[239] la 3 noiembrie împreună cu vicarul meu general[240] pentru că este bine cunoscut la curtea acelui domn[241], ducînd cu mine alți trei preoți, un servitor și o trăsură cu doi cai care purtau bagajele, atît cele trebuitoare pentru hrană și pentru dormit, cît și veșmintele religioase și obiectele de cult, căci ceea ce nu se aduce cu sine, nu se poate găsi prin acele locuri, de aceea trebuie să aduci totul, fără de care n-ai avea cu ce trăi și cu atît mai puțin cu ce sluji în biserică, deoarece locurile sînt lipsite de înlesnirea unor hanuri și case de găzduire, și trebuie de multe ori să umbli prin tot satul ca abia să găsești

p. 364

238 Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital.", II, pp. 363—374.

239 Chiprovaț în Bulgaria.

240 Francesco Soimirović din Chiprovaț, minorit observant.

241 Matei Basarab ținea foarte mult la el și intervenise la regele Poloniei în sprijinul candidaturii sale la scaunul episcopal de Nicopol, obținut însă de Filippo Stanislavov.

vreun bordei pentru găzduire, şi aceasta în timp de iarnă, căci vara se poposeşte întotdeauna pe cîmp; şi pentru cai arareori se găseşte vreun grajd, şi de cele mai multe ori ei stau afară, fie că este ploaie sau zăpadă, sau orice fel de vreme. Şi astfel am ajuns în ziua a doua la schela Dunării, pe unde se trece spre a intra în Ţara Românească, şi am căzut la învoială cu acei vameşi turci asupra preţului, căci ei obişnuiesc întotdeauna să ia de la oamenii bisericii, atît catolici cît şi schismatici, mult mai mult decît de la lumea cealaltă, iar ca să treacă cineva pe furiş nu este cu putinţă, căci s-ar confisca toate lucrurile, în afară de alte neajunsuri care ni s-ar putea întîmpla. Astfel am plătit ce au vrut ei şi am trecut în Ţara Românească şi cu ajutorul lui Dumnezeu am ajuns în a zecea zi la Tîrgovişte unde îşi are reşedinţa domnul; aici ne-a ieşit în întîmpinare, încă înainte de a intra în oraş, Părintele magistru Gregorio[242] de Magistris d'Alatri şi părintele magistru Venantio Berardi[243] cu un servitor al domnului medic Mascelini[244], şi am tras la mănăstire, după cum este obiceiul, dar am găsit toate casele şi grajdurile pîrjolite, şi după ce m-am închinat la biserică, am fost nevoit să mă îndrept spre casa domnului doctor Mascellini care era cam bolnav. Cu toate acestea am fost primit cu mare ospitalitate de către excelenţa sa, — deşi era mereu la palat pe lîngă domn căruia îi era rău; şi chiar dormea la palat, aceasta fiind hotărîrea însăşi a domnului; cu toate acestea chiar în aceeaşi zi, suszisul domn doctor a venit să ne viziteze şi să se scuze că nu putea să petreacă seara cu noi din cauza stării sănătăţii domnului şi ne-a spus că ducîndu-se în acea seară la el, i-a făcut cunoscut că eu sosisem, şi îndată ce s-a făcut ziuă, domnul din bunătatea sa şi vechea sa prietenie,

---

[242] *Gregorio de Magistris d'Alatri*, Provincial şi viceprefect în Moldova (1644—1648) şi comisar în Ţara Românească. În 1650 a plecat în Italia, murind pe drum.

[243] *Venanzo Berardi* din Monte Ottone, franciscan conventual, comisar general şi viceprefect. Venit în 1639 (?), comisar în 1644, rămîne pînă în 1651.

[244] *Marsilini* din Pesaro. Giovanni Mascellini a fost medicul lui Matei Basarab încă dinaintea venirii lui Bakšić care îl află instalat de cîtva timp. În 1652 merge la Pesaro pentru interesele sale, dar nu stă mult. În 1653 Bakšić îl va regăsi pe lîngă domn. El îşi continuă slujba şi pe lîngă urmaşul lui Matei Basarab, Constantin, căruia îi slujeşte de tălmaci la audienţa solului suedez, Welling pe care îl însoţea Hiltebrand. Dar, ruinat de răscoala seimenilor, el părăseşte Ţara Românească, stabilindu-se la Constantinopol, unde se însoară, în 1656, cu fiica doctorului suedez H. A. Skogaard, cunoscut sub numele de Scoccardi, fostul medic al lui Vasile Lupu. Auzind de plecarea lui din Ţara Românească, Bakšić propusese Congregaţiei (la 7 iunie 1655) să-l folosească drept agent *(fattore)*. La Constantinopol şi-a exercitat profesiunea de medic, fiind un timp şi în slujba bailului Veneţiei. Cu toate acestea l-a însoţit ca medic pe marele vizir Ahmed Köprüli la asediul Candiei (Creta), în 1669. În 1672 l-a însoţit pe Mehmed al IV-lea la Adrianopol. În 1675 era chemat în Crimeea de hanul tătarilor. A murit în cursul drumului său de înapoiere la Galaţi. Informaţii despre el se află în *Hurmuzaki* V 2, pp. 7, 14, 76, 108; IX 1, p. 11, în „Dipl. Ital.", II, date biografice pp. 313—314 şi 2 scrisori pp. 361, 425. Pentru o prezentare de ansamblu, vezi dr. N. Vătămanu, *Voievozi şi medici de curte*, Bucureşti, 1972, pp. 150—162.

ne-a trimis vorbă că a dat poruncă să ni se dea tainuri[245] şi pentru cai, şi pe deasupra ne-a comunicat că dacă am zăbovi mai mult pe aici ne va chema în audienţă cînd se va simţi mai bine, precum a şi făcut mai apoi.

Trecînd opt zile, ne-au vestit de la palat că trebuie să ne ducem în audienţă şi atunci domnul doctor amintit mai sus, pentru a ne face mai mare cinste, a pus să ni se pregătească careta sa, şi astfel cu crucea arhiepiscopală şi în veşmînt episcopal obişnuit, m-am dus la curte, unde am fost primiţi cu voe bună atît de către boieri cît şi de către domnul însuşi, cu care am vorbit o jumătate de oră în camera de taină unde nu se afla nimeni în afară de mine şi de vicarul meu şi Domnul cu Doamna[246] şi un mare vornic[247] al său mai bine zis <un fel de> locţiitor[248] care făcea pe tîlmaciul, fiind slav din ţările noastre şi ştie foarte bine limba noastră; i-am mai dăruit o icoană cu Domnul nostru Isus Christos şi alte lucruri de ale bisericii şi a trimis îndată acel tablou cu Domnul nostru, spunînd că această icoană sfîntă trebuie să stea într-un locaş sfînt; şi după ce ne-a dat drumul, ne-am dus în casa acelui domn doctor unde am fost foarte bine ospătaţi timp de 19 zile.

Pe cînd ne aflam încă la Tîrgovişte a venit veste din Moldova că acel domn Vasile (Lupu) pornise împreună cu tătarii[249] ca să vină asupra Ţării Româneşti; // acest fapt a pricinuit atîta groază în ţară încît toţi locuitorii din preajma hotarului către Moldova au fugit în păduri şi domnul a trimis îndată poruncă prin ţară[250] să iasă ostăşimea la luptă; chiar spusese boierilor: „Cînd vom fi pe cîmpul de luptă, nădăjduiesc să mă vindec" şi noi stăteam la mare îndoială, neştiind ce să facem. Dar după cîteva zile a venit vestea că tătarii s-au întors din drum şi astfel cu voia Domnului ţara a fost liberă, iar oştenii care porniseră, împreună cu căpitanii lor, s-au înapoiat la casele lor. Şi pentru a nu lungi prea mult povestirea unor lucruri care nu mă privesc, voi vorbi mai jos de starea sufletelor şi a bisericilor care se aflǎ în acele ţări.

p. 365

---

245 *Ci diano le parti.*

246 Elina Năsturel din Fierăşti (1598—1652).

247 *Un suo dvorniko maggiore.* Nu poate fi vorba de marele vornic Dragomir din Plăviceni (1644—1652), cunoscut ca român neaoş, ci mai degrabă de un străin ca Ghiorma pe atunci mare ban (1646—1651), calitate care se potriveşte cu funcţia de locţiitor de scaun.

248 *O per dir meglio luogotenente.* Felul acesta de exprimare după formula neprecisă redată în nota precedentă confirmă impresia că termenul de mare vornic este folosit în sensul general de mare dregător.

249 După înlăturarea lui Cantemir şi strămutarea tătarilor din Bugeac, raporturile lui Vasile Lupu cu tătarii, adică cu *hanii* Crimeii au fost bune, pînă în 1649, cînd are loc incidentul de la Brătuleni. Tătarii care se întorceau cu pradă din Polonia sînt loviţi de moldoveni, în urma unei porunci pripite a domnului. Vezi Miron Costin. Aşadar, o cooperare a lor în 1648 mai era încă plauzibilă.

250 *Mando le porte.*

În anul 1648, în ziua de 15 noiembrie care a fost o Duminică, am vizitat biserica din Tîrgovişte. Mai întîi s-a cîntat slujba pontificală şi în ziua următoare o alta pentru sufletele morţilor cu iertarea păcatelor, potrivit ordinului papei.

Biserica susnumită este făcută din zid şi n-are cor[251]; despre mărimea şi lungimea sa am pomenit în celelalte dări de seamă ale mele; nu este zugrăvită, este fără amvon, cu trei ferestre, are cîteva morminte în biserică săpate în pămînt; sînt şi nişte bănci lîngă altarul cel mare; biserica este acoperită cu şindrilă[252], de curînd a fost făcută de domnul doctor amintit mai sus pardoseala de cărămizi. Dulapuri nu sînt de loc nici măcar cutii pentru milostenie; aghiazma se păstrează într-un văscior de aramă cu sfiştoc făcut din lemn; <are> două uşi, una mare către apus spre strada cea mare şi cealaltă spre interiorul mănăstirii; are o cruce de lemn în vîrful <turlei>.

În afara bisericii, în spre răsărit, este cimitirul; nu se ştie dacă a fost sfinţit, şi este împrejmuit cu un gard împreună cu mănăstirea; are cîţiva pomi roditori; se îngroapă morţii în pămînt, în sicrie de lemn.

Clopotniţa, asemenea unui turn, are două clopote care nu au fost sfinţite; în biserică nu se află confesionale, creştinii poloni se spovedesc în sacristie sau în biserică. Nu se ştie să fi fost sfinţită, ei nădăjduiau că va fi sfinţită la venirea mea dar acel părinte „provincial“[253] care se află acum aici se scuză spunînd că acum nu erau condiţiile potrivite pentru a se face sfinţirea. Cît priveşte patronul bisericii, unii spun că biserica ar fi închinată sfintei fecioare, alţii că ar fi fost închinată sfîntului Francisc; acte scrise nu se găsesc; nu se face slujba pentru hram; se slujeşte după ritul romano-catolic, în limba latină.

Indulgenţe nu se dau, staţiuni nu se fac, nici rugăciunea de 40 de ceasuri, căci sînt foarte puţini catolici şi poate şi prea puţină grijă din partea slujitorilor bisericii; nu sînt nici un fel de pupitre pentru cîntăreţi, nici cărţi pentru cor, şi cred că toate acestea purced din schimbarea zilnică a misionarilor care vin aici trimişi de sacra Congregaţie pentru a se îmbogăţi şi a distruge, lăsînd biserica şi casa golită şi jefuită, — după cum s-au plîns aceşti catolici şi poate că vor fi şi scris în acest sens Congregaţiei.

Nu se păstrează sfînta euharistie pentru bolnavi, nu este tabernacul sau alt loc <de păstrare> potrivit pentru aceasta; nu este nici măcar pixidă şi nici tabernacul de purtat în procesiune, nici măcar alte lucruri privind euharistia.

Cristelniţă nu este; şi nici nu se binecuvîntează apa în sîmbăta mare; este adevărat că arareori se întîmplă să se boteze în acest loc, pentru că

[251] Absida, numită astfel pentru că acolo stătea corul.

[252] *Scindarelle.*

[253] Vezi mai jos p. 258, purtările acestui părinte, provincial abuziv care reuşeşte să-i alunge pe misionarii ceilalţi, spre a se instala singur în mănăstirea de la Tîrgovişte.

sînt foarte puţini bărbaţi însuraţi sau, pentru a spune mai bine, nici unul, afară dacă vreunul din soldaţi[254] nu se căsătoreşte cu vreo romîncă.

Sfîntul mir îl ţin în trei văscioare de aramă[255] (?) şi se îngrijesc prea puţin să-l împrospăteze în fiecare an, dacă nu li-l aducem noi cînd venim să-i vizităm, sau // dacă nu li se trimite de către negustori din propriul lor imbold; întrucît misionarilor le este îngăduit să facă orice, după bunul lor plac, şi să nu ţină seama de nimic. p. 366

Nu se păzesc cazurile rezervate[256], deoarece misionarii au putere mare şi se sinchisesc <prea> puţin de prelaţi, punîndu-se întotdeauna la adăpostul decretului emis de Sacra Congregaţie în favoarea lor, decret în care se spune că odată ce au cerut voia episcopului, chiar dacă nu au dobîndit-o, ei pot face orice, mare privilegiu în adevăr, dar întru nesocotirea păstorilor bisericeşti; de aici prind schismaticii prilejul de a-şi bate joc de biserica noastră şi spun: „Catolicii pot face orice". De aceea ei iau autoritatea din mîna episcopilor şi o dau unor simpli călugări; şi aceasta vine din faptul că misionarii se laudă că asupra lor nu au nici o putere episcopii <şi> nici alţi superiori şi mai spun şi alte nebunii asemănătoare, de unde se nasc scandaluri şi desconsiderare pentru sfînta biserică. Moaşte nu sînt, nici chiar obiecte sacre, chiar dacă ar fi fost odinioară, căci ţara a fost jefuită în atîtea rînduri de tătari, de unguri şi de alte neamuri şi astfel au fost <jefuite> toate cele, sau duse în alte locuri. Altarul mare fusese refăcut de suszisul domn doctor etc...[257] Înzestrări <ale bisericii> sau obligaţii decurgînd din slujba liturghiei sau privilegii şi lucruri asemănătoare nu sînt aici.

Sacristia aflată înspre partea Epistolei[258] în chiar turnul clopotniţei, e fără dulapuri[259]; <e> boltită, dar înăuntru nu se află nimic... etc., acolo se înveşmîntează <preoţii>.

Casa sau mănăstirea este aproape de biserică şi împrejmuită la un loc cu aceasta. Ea nu este altceva decît o casă cu două cămăruţe şi acuma „provincialul"[260] îşi pregătea o cameră; se mai află încă o altă căsuţă mai la o parte, unde stă şi capelanul soldaţilor poloni; lîngă casă se află grădina sau via care este de mare ajutor mănăstirii. Posedă în afară de oraş două vii şi cîţiva rumîni[261], în satul Şotînga[262], şi 8 oameni în oraş, pe care îi numesc grădinari, şi aceştia îngrijesc viile şi muncesc pentru mănăstire fără să fie

---

[254] Probabil dintre soldaţii poloni amintiţi mai jos.
[255] *Lame* = (rame?).
[256] Păcate care nu pot fi iertate decît de episcopii diocezani sau de papă.
[257] Sînt înşirate obiectele de cult şi picturile (sau icoanele) din biserică.
[258] *Sacristia della parte dell'ep-la* = partea din biserică unde se citeşte Epistola, spre deosebire de cea unde se citeşte Evanghelia.
[259] *Senza l'art marij* (= armarii) (?)
[260] Vezi mai jos, p. 258.
[261] *Sudd-ti* (= sudditi), ţărani dependenţi.
[262] *Villa di Sottenga.*

plătiţi, fiind scutiţi de bir, deoarece din vechime au fost dăruiţi, cum spun ei, de Doamna răposată Ecaterina[263] care era o catolică maghiară (!). Şi cu acestea se hrăneau odinioară părinţii din Bulgaria, şi acum Sacra Congregaţie trimite misionari şi le mai dă pe deasupra şi o alocaţie[264], luînd parohia de la această biată Custodie[265], care a administrat acest loc fără a urmări nici un interes şi care îşi avea aci ultimul refugiu împotriva persecuţiilor tiranului[266] căruia îi sînt ei supuşi.

Unii poloni au făcut în mijlocul bisericii un mic altar cu piatra consacrată pe care slujesc şi l-au înzestrat destul de sărăcăcios cu lucrurile trebuitoare. Pe acest altar este un chip al Sfintei Fecioare şi de jur împrejur cîteva ex-voto de argint.

Parohi ai bisericii sînt părinţii misionari minoriţi conventuali şi acum p. 367 era unul căruia îi ziceau „Provincial"[267] care a gonit pe toţi misionarii; // şi rămînînd singur, a îmbrăcat ca novice pe un bărbat bătrîn şi stătea cu el, plîngîndu-se de misionari că au ruinat casa, iar ei se plîngeau de el că făcuse rost, fără de ştirea Domnului, de o scrisoare ca să-i ciomăgească pe acei misionari şi să-i gonească de acolo, după cum au şi plecat unii din ei, numai părintele Venanzio Berardi[268] a mai rămas, dar de la comunitate nu i se dădea nimic după cum se jeluia acest părinte. Eu nu vreau să spun toate cele ce mi-au spus ei, pentru că ştiu că se vor îngriji să scrie ei înşişi cu mîna lor; voi spune numai aceasta că nici misionarii nici provincialii nu fac nici o ispravă, decît doar că fac scandal şi nimic altceva, fiind necunoscători ai limbii şi fără ştiinţă de carte... etc.[269] şi domnul doctor Mascellini mi-a spus chiar el de mai multe ori: „Eu nu ştiu ce fel de oameni trimite sacra Congregaţie în aceste ţări", ba chiar mi-a spus că a scris sacrei

---

[263] *q-m* (= *quondam*) *Catharina* = Ecaterina Salvarezzo, soţia lui Mihnea al II-lea Turcitul, care nu era maghiară, ci levantină din Pera. Vezi „Dipl. Ital.", II, p. 360, doc. nr. XVII/20 noiembrie 1648.

[264] *La provisione.*

[265] Custodia Bulgariei.

[266] A sultanului.

[267] *Che lo chiamavano Provintiale*, formulare implicînd poate că nu ar fi vorba de o calitate reală, ci de una uzurpată. Identificarea acestui personaj este oferită de scrisoarea trimisă acum din Cîmpulung secretarului Congregaţiei de către viceprefectul şi comisarul Berardi, care se plînge de acest părinte provincial Belardino, care între altele vrea să-i gonească nepotul din mănăstire. Mai este nemulţumit şi de faptul că se fac numiri de provinciali ai Valahiei fără nici un merit, iar el, care s-a trudit 10 ani ca misionar, este trecut cu vederea. Scrisoarea este datată din Cîmpulung din ziua de 23 noiembrie. Dar s-a folosit probabil stilul vechi, căci Bakšić slujeşte la Cîmpulung în ziua de 1 decembrie şi el îl însoţise acolo. Dealtminteri în ţările române, printr-o derogare specială catolicii ţineau şi mai departe calendarul vechi.

[268] În scrisoarea sa, el declara că era hotărît să plece cu părintele magistru Gregorio, care se ducea în Transilvania, şi n-a rămas decît la rugăminţile lui Bakšić.

[269] Urmează exemple de ignoranţă a misionarilor (conventuali) de care se indignează şi doctorul Mascellini.

Congregaţii în acest sens. Despre numărul sufletelor de catolici nu se va putea şti niciodată nimic deoarece nici unul nu este aici cu familia, afară numai dacă vreun soldat nu şi-a luat de soţie vreo romancă. Erau aici doi unguri şi doi poloni cu familiile lor, iar dintre ceilalţi, ba unul pleacă, ba altul vine; cu toate acestea se găsesc întotdeauna vreo sută de suflete de catolici de împărtăşit, cea mai mare parte sînt poloni, dintre care doi sînt căpitani în slujba domnului, şi îşi ţin un paroh care slujeşte în graiul lor. Iar cei care sînt de altă limbă şi de alt neam, ajung schismatici; sînt mai bine de 20 de inşi care nu vin la biserică; dintre aceştia au venit cîţiva la noi, plîngîndu-se că nu au nici un preot de limbă slavă, şi tocmai în acele zile susnumitul părinte Provincial gonise pe un misionar, fratele Simon Dalmatinul[270] la care se spovedeau cei de naţiune slavă.

Părintele Venanzio Berardi[271] mi-a spus că, a adus la mărturisirea credinţei pe un arhiepiscop armean şi făgăduia că îl va convinge să vină la mine, dar acela nu s-a înfăţişat niciodată, ci, după ce a citit acea mărturisire de credinţă, a slujit în biserica noastră şi de atunci încoace nu a mai fost văzut şi se crede că acea mărturisire de credinţă nu va fi cu prea mare folos (să dea Dumnezeu să nu fie astfel) pentru că — după cum mi s-a spus — acel armean avea de gînd să se ducă la Roma şi să se aleagă cu mici cîştiguri. Eu repet cele povestite. Acelaşi părinte Venanzio a botezat un copil de unguri şi mi-a spus că dintre unguri el a convertit pe doi eretici împreună cu soţiile lor[272] şi mai spunea că acel copilaş pe care îl botezase era al acelor unguri care erau veniţi de puţină vreme din Transilvania.

S-a stăruit pe lîngă domn, ba chiar i s-a arătat breva domnului nostru papa[273] adresată domnului însuşi, prin care sanctitatea sa îi cerea să dea călugărilor din Bulgaria, după cum hotărîse sacra Congregaţie o parte, şi să lase cealaltă parte părinţilor conventuali. Dar el a răspuns cu aceste cuvinte întocmai: „Să mă ferească Dumnezeu să fac acest lucru, deoarece dacă eu aş face aceasta, aş da prilejul ca după moartea mea să facă alţi domni la fel cu mănăstirile mele".

Apoi, în al doilea rînd, el nu îngăduie ca să fie refăcută acea biserică mare care este dărîmată; zice că ajunge pentru papistaşi o singură biserică. Şi despre mănăstire, spune: „Am // mai spus odată şi am mai şi scris ca să dea prea sfinţia sa papa de la Roma această mănăstire în întregime uneia din părţi: sau celor din Bulgaria, sau italienilor, adecă acelora care ar fi

p. 368

[270] Simone Misercich din Sebenico, venit în 1647, în Ţara Românească.

[271] Vezi scrisoarea sa citată mai sus în n. 267, în care înşiră realizările sale amintite aici de Bakšić („Dipl. Ital.", II, p. 361).

[272] Dar în scrisoare este vorba de un singur convertit „Giorgio", împreună cu soţia sa şi de *doi* fii botezaţi de misionari.

[273] Inocenţiu al X-lea (1644—1655). Demersul său avea de rost împărţirea între conventuali şi observanţi a lăcaşurilor catolice din Ţara Românească, începînd cu cele din Tîrgovişte, printr-un fel de judecată a lui Solomon.

de mai mare folos, şi eu voiu fi cel dintîiu care să le-o încredinţez, dar să o împart eu, asta nu o voi face niciodată". Dar las aceasta la chibzuiala sacrei Congregaţii, deoarece pricina stă din nou spre judecare.

Am mai auzit că provincialul de acum a cerut voie domnului să dărîme biserica aceea mare, adică zidurile ei (deoarece nu se mai află altceva) şi să facă din acel material nu ştiu ce la mănăstirea unde stă provincialul însuşi; dar domnul nu a îngăduit; a spus: „Ceea ce n-au făcut alţii nu voiu face eu" şi astfel acea biserică stă aşa dezvelită şi în jurul ei s-au clădit multe case, dar nu este nici o nădejde să o putem redobîndi cît timp ţine schisma în Ţara Românească; iar dacă Dumnezeu va trimite vreun domn şi boieri care să aibă alt gînd, Dumnezeu să facă aceasta din îndurarea sa şi spre sporirea slavei sale.

În acest loc nu am făcut nici o confirmare, nefiind copii, după cum am mai spus mai sus, şi pe acei poloni îi confirmasem cu prilejul ultimei mele vizitaţii pe care am făcut-o în Ţara Românească . . . etc.

În această localitate a Tîrgoviştei, am găsit pe Domnul Panteleone Ligaridi, un grec care ţinea şcoală greacă şi latină şi predica în zilele de sărbătoare în limba greacă; el a studiat la Roma, la colegiul grecesc, şi se arăta foarte legat de biserica romano-catolică şi se plîngea că Sacra Congregaţie îi tăiase subvenţia de 60 de scuzi.

După 19 zile pe care le-am petrecut la Tîrgovişte, m-am dus din nou să vorbesc cu Domnul şi să-mi iau rămas bun şi să-i mulţumesc pentru bunăvoinţa arătată; am fost foarte bine primit, stînd mereu cu capul descoperit[274], pentru a arăta mai mare cinste, şi după ce s-a vorbit de mai multe lucruri, mi-a spus: „Ei bine, ce s-a făcut cu părintele Francesco[275] al nostru? (căci vicarul nostru era împreună cu mine înăuntru) l-au făcut episcop?" şi eu am răspuns: „Prea înălţate Doamne, pînă acum n-a fost făcut, dar cu timpul, sfînta biserică îl va face, dacă va voi Dumnezeu". Şi a spus că primise scrisori de la răposatul rege Vladislav al IV-lea al Poloniei prin care făgăduia să scrie la Roma şi să-l recomande pe acest călugăr. „Şi acum văd că nu s-a făcut nimic, şi că de aceea trebuie ca să scriu din nou".

Şi eu am răspuns: „Prea înălţate Doamne, atunci cînd a scris Măria sa Vladislav al IV-lea a fost numit un altul; dar cu toate acestea sfînta biserică va găsi calea şi un chip de a cinsti şi pe acest părinte" şi i-am făgăduit să scriu eu eminenţelor voastre pentru ca să nu scrie el, deoarece cînd vor începe să se amestece mirenii în aceste treburi, sacra Congregaţie ar pierde din dreptul său[276] cum s-a întîmplat în multe locuri. Totuşi nu ar fi rău (dacă ar găsi cu cale sacra Congregaţie) să scrie acelui domn o

---

274 *Senza bareta.*

275 Francesco Soimirović din Chiprovaţ. Despre intervenţia în Polonia a lui Matei Basarab în sprijinul lui vezi biografia lui Parčević din volumul de faţă.

276 *Ius in partibus.*

scrisoare de mulţumire pentru că s-a îngrijit să cinstească pe supuşii sfintei biserici, apoi să binevoiască să i se scrie şi pentru alt motiv anume ca să vadă că mi-am ţinut făgăduiala, deoarece îi spusesem că voiu scrie şi eu îndată ce voiu fi în reşedinţa mea. Dîndu-mi slobozirea de plecare de la curte, mi-a trimis vorbă să mai aştept cîteva zile pînă ce va fi mai mare siguranţă din partea tătarilor, şi după trei zile a spus domnului doctor: „Dacă monseniorul arhiepiscop vrea să plece la Cîmpulung, poate să se ducă, deoarece nu e nici o primejdie din partea tătarilor"; şi astfel în a patra zi după ce am primit îngăduinţa, am plecat cu trei sau patru ceasuri înainte de a se face ziuă pentru a putea face o zi de drum pînă la Cîmpulung, şi a venit cu noi părintele Venanzio, misionarul, şi a stat cu noi pînă ce am // plecat din Cîmpulung. Chiar în aceeaşi zi, cam tîrziu, am ajuns în tîrgul Cîmpulung, fără să fi lăsat caii să se odihnească în ziua aceea, căci altfel nu am fi ajuns, ziua fiind scurtă şi drumurile rele prin păduri şi munţi, deoarece susnumitul oraş este <aşezat> între munţi, unde nu pot fi nici vii, nici nu se fac semănături; se face mult fîn şi oamenii fac negoţ cu diferite mărfuri în Transilvania, trăind din aceasta.

p. 369

În anul 1648, în prima zi de decembrie, am vizitat biserica din Cîmpulung[277]. Cum am ajuns în acel tîrg, am fost primiţi cu mare cinste şi bucurie de acei creştini, trăgîndu-se clopotele şi făcîndu-se o procesiune înaintea bisericii, la care s-a adăogat şi o mare mulţime de schismatici, şi mergeau prin mijlocul oraşului cîntînd într-una „*Te Deum laudamus*". Intrînd în biserică şi sărutînd mai întîiu crucea la uşă, după ce am făcut stropirea cu aghiasmă şi rugăciunea, mi-am pus mantia şi mitra, luînd şi cîrja şi am dat binecuvîntarea solemnă poporului, dintre care cea mai mare parte erau români, care stăteau să privească slujbele noastre. Cum şi sosise vremea pentru <rugăciunea> „Ave Maria"[278], fiecare s-a dus la casa sa, şi noi am fost găzduiţi în casa parohului[279], şi adunîndu-se cei mai bătrîni dintre catolici, au făcut milostenie aşa după cum le îngăduia sărăcia lor, bucurîndu-se din suflet de venirea noastră, şi nu se săturau să ne sărute mîinile şi veşmintele.

În dimineaţa următoare înainte de „Ave Maria", după ce au sunat clopotele de utrenie, a venit poporul în biserică, fiind astfel obiceiul, — de oarece schismaticii se duc la utrenie în zilele de sărbătoare şi ai noştri au de asemenea obicei de a veni la utrenie — şi în acea zi a vizitaţiei noastre a căzut sărbătoarea Intrării în biserică a sfintei Fecioare, după

---

[277] Actuala Bărăţie, cu hramul Sf. Iacob cel mare (apostolul).

[278] Adică pe înserate, această rugăciune făcîndu-se dimineaţa, la începutul zilei şi pe înserate, la sfîrşitul ei.

[279] Francesco Maria Spera din Narni, franciscan conventual, viitor provincial al Transilvaniei şi prefect al misiunilor.

vechiul calendar, după cum se țin sărbătorile în aceste țări potrivit cu datina veche. Venind apoi ora slujbei, și adunîndu-se poporul și o mare mulțime de schismatici pentru a vedea ceremoniile noastre, m-am dus îmbrăcat în veșmîntul episcopal și cu crucea, în biserică... etc. pentru ca acel popor care stătea acolo să aibă mai multă evlavie[280]..... Prea sfîntul sacrament se păstrează fără candelă fiind lipsă de untdelemn în aceste țări... sînt catolici puțini și săraci, // împovărați de domn cu dări grele și felurite, astfel încît abia pot trăi sărmanii. Euharistia se ține fără candelă căci e lipsă de untdelemn sfințit, reședința noastră fiind departe, și cei de aici nu se prea sinchisesc să-și facă rost de el... și pot să afirm aceasta cu toată sinceritatea adevărului, deoarece sînt atîția ani de cînd sînt episcop și administrator și vicar apostolic al acestei provincii, anume că nu știu ca vreo singură dată misionarii să fi făcut rost din inițiativa lor de untdelemnul sfînt.

p. 370

Nu sînt aici confesionale, și nici chiar cazuri rezervate, sau sărbători obligatorii și altele asemănătoare cum obișnuiesc să fie în bisericile parohiale etc. Credincioșii se spovedesc prin biserici sau prin cimitir; ... etc. Moaște de sfinți nu sînt, după cum am spus și despre biserica de la Tîrgoviște deoarece schimbările petrecute au păgubit mult atît bisericile cît și pe credincioșii care au rămas acolo.

Altarul mare, de piatră, neconsacrat la care urci pe trei trepte, este sărăcăcios înzestrat... etc. Pe altar se află icoana fericitei Fecioare Maria cu copilul în brațe, pictură veche făcută după stilul grecesc[281] și la dreapta și la stînga aceluiași chip sînt zugrăviți doi îngeri... etc.

Biserica este mare și nu are cor; este în întregime de zid și deasupra altarului celui mare pînă la poarta de miazăzi este boltită; are două ferestre înalte închise cu o rețea, alături de altar; n-are amvon; în pardoseală sînt lespezile unor morminte săpate în pămînt[282]. Sînt bănci pentru bărbați și, în partea de jos a bisericii, pentru femei; acoperișul este din șindrilă, iar pardoseala de cărămidă arsă; dulapuri nu sînt de loc, nici chiar cutii pentru milostenie; se păstrează aghiazma lîngă ușa cea mare, într-un vas de aramă; sînt două uși, una mare în spre apus și cealaltă mai mică spre miazăzi; în vîrful bisericii este o cruce de lemn; nu este zugrăvită ci numai văruită toată pe dinăuntru împreună cu bolta.

Cimitirul <e> de jur împrejurul bisericii; mormintele puține sînt <săpate> în pămînt și deasupra lor <sînt> puse pietre cu litere sau cu inscripția latină a numelor și prenumelor celor care // sînt îngropați <dar>

p. 371

---

[280] Urmează descrierea ceremoniilor și lista obiectelor de cult existente, precum și a celor necesare care lipsesc.

[281] Ar fi vorba cumva de o icoană bizantină?

[282] La începutul veacului următor, del Chiaro observă o lespede funerară, la intrarea în biserică, pe stînga, purtînd data de 1373 (*Istorie delle moderne revoluzioni della Valachia,* ed. N. Iorga, București, 1914, p. 31.

fără blazoane (?)[283]. Nu știu dacă cimitirul este sfințit, nefiind nici un semn (de consacrare)[284] și nici un fel de scripte.

Clopotnița din fața bisericii e făcută din lemn, înaltă, cu ușa ei, cu trei clopote foarte frumoase, și nici acelea nu sînt sfințite; în vîrful clopotniței <este> o cruce de lemn.

Biserica este închinată sfîntului apostol Iacob cel mare sau, mai bine zis Zevedeu; nu este nici un semn că ar fi fost sfințită, în afara faptului că în cealaltă vizitație a mea am găsit văsciorul cu moaște ... etc.

Nu se face slujbă pentru hram; se slujește în limba latină și după ritul romano-catolic. Nu sînt tabele ale sărbătorilor sau ale indulgențelor, nici indulgențe plenare, nici stațiuni; nu se fac rugăciuni de patruzeci de ore; cărți de cîntări sînt foarte puține și fără nici o valoare; sînt unul sau două liturghiere și alte cărticele după care sînt îndrumați copiii să cînte vecernia și utrenia împreună cu liturghia, așa cum pot ei din obișnuință și cum au învățat de la cei mai bătrîni care păstrează mai departe un anume fel de a sluji de la unguri.

Sacristia se află în partea dinspre Evanghelie[285]; se intră prin biserică și nu are altă ușă; este clădită cu boltă și n-are înăuntru decît un singur dulap ... etc[286].

Biserica nu are nici o zugrăveală, nici cruce, nici vreun alt semn măcar pentru a ști dacă este sfințită, după cum am spus mai sus; deasupra nu are tavan, decît partea unde nu este boltită, a fost (după cum spun) arsă de foc; are două mici altare în mijloc, unul în fața celuilalt, nu se slujește la ele; le țin mai degrabă de frumusețe, decît pentru altceva.

Prin biserică și în jurul altarului ei țin niște lumînări groase de ceară obișnuită și le aprind cînd se cîntă evanghelia, la înălțarea prea sfîntului <sacrament> și la „Magnificat" și fac întotdeauna aceasta în zilele de sărbătoare și adună această ceară din cea pe care o are biserica, și de aceasta are grijă unul pe care ei îl numesc gótman[287] și care ține această slujbă un an și numesc apoi pe un altul dintre ei, și aceștia sînt în chip <de> procuratori.

Preotul își are casa lui, clădită lîngă biserică, chiar în aceeași curte; acum îndeplinește slujba de paroh un părinte misionar conventual[288]; a ajuns să și înțeleagă puțin limba românească, spre a se putea sluji <de ea>. S-au și împlinit trei ani de cînd stă în acest oraș și se plînge că nu are cu ce

---

283 *Senza l'arme.*

284 La consacrarea bisericilor se obișnuia să se însemne niște cruci pe peretele bisericii. Probabil că și la cimitire se însemna într-un fel oarecare consacrarea.

285 *Sta nella parte dell Evangelio* = partea din biserică unde se citește Evanghelia.

286 Urmează înșirarea obiectelor de cult, destul de puține și sărăcăcioase.

287 *Gozman*, probabil: Gutsmann.

288 Francesco Maria Spera din Narni.

trăi şi că în aceşti trei ani nu şi-a primit leafa, şi aceşti creştini sînt săraci şi nu-l pot ajuta cum ar voi.

Şi după ce s-a isprăvit toată <slujba> pentru biserică, am cîntat liturghia pontificală şi în timpul celebrării liturghiei s-a vestit Indulgenţa sfintei biserici, lucru care a fost primit de ei cu cea mai mare smerenie şi credinţă.

p. 372 După cum se vede din cartea parohului, sînt cu totul 229 de suflete de catolici, sînt saşi de neam, din vremurile de demult, dar acum şi-au uitat limba lor proprie şi nu ştiu altă limbă decît limba română.

Cînd am vizitat altă dată acest loc, şi cînd era acel părinte de bună amintire Giuvenale Falco care şi astăzi este foarte regretat de aceşti oameni şi chiar de schismatici, numărul catolicilor era mai mare, şi acum s-a micşorat mult pentru că cei care nu pot face faţă dărilor mari sînt nevoiţi să fugă în altă[289] parte, dar mai mult în Transilvania, fiind vecini... etc[290].

Biserica are o viişoară, la o depărtare de Cîmpulung de o jumătate de zi sau mai mult, şi de ea vede „goţmanul" sau procuratorul lor şi după ce se scad cheltuielile, ceea ce prisoseşte se dă pentru biserică, adică pe ceară, tămîie şi alte lucruri trebuitoare şi încă mai dau din acelaşi fond pentru întreţinerea[291] bisericii. Acea vie nu poate da mai mult de o butie de vin, care face 50 de măsuri de ale ţării, şi făcînd socoteala cheltuielilor care se ivesc nu prisoseşte decît foarte puţin.

Aceşti catolici mi-au spus că printre ei erau trei inşi care deţineau unele păşuni ale acelei biserici; şi eu i-am chemat pe toţi, am făcut o cercetare şi am aflat că ceea ce-mi spuseseră era adevărat; şi, după ce am chemat pe acei catolici, i-am întrebat cum şi cu ce inimă ţineau ei acele bunuri ale bisericii, dîndu-le pe deasupra să înţeleagă că sfintele concilii au rostit excomunicări împotriva uzurpatorilor şi a deţinătorilor unor asemenea bunuri; iar ei se scuzau spunînd că era puţin lucru şi că ei le cumpăraseră de la „goţimanii" sau procuratorii bisericii şi <aceştia> au cheltuit acei bani pentru a înmormînta pe anumiţi preoţi sau parohi ai lor care au murit, şi tot din aceiaşi bani au făcut pomeni pentru sufletele păstorilor lor duhovniceşti; căci ei obişnuiesc să facă praznice ca şi românii, şi se adună cu toţii să mănînce şi să bea şi fac aceasta în prima zi a înmormîntării, în a treia, în a noua, în a patruzecea, la jumătatea anului de la moarte şi la împlinirea anului, şi nu fac altceva decît să bea şi să mănînce; şi spuneau: „În acest scop s-au vîndut acele bunuri şi noi le-am cumpărat". În sfîrşit am făcut atîta <larmă> în jurul lor, ameninţîndu-i pe de o parte, <iar> pe de alta luîndu-i cu binele, încît de bună voie au lăsat din nou bisericii

---

[289] In mare parte din cauza tributului mult sporit în 1633.

[290] Urmează după registrul particular al preotului arătarea numărului de botezuri, cununii, ungeri din urmă şi a altor taine administrate de acesta în curs de 3 ani.

[291] *Fabrica* (termen anume cu acest sens).

acele puține locuri de la care va avea aceasta ceva ajutor; și acei sărmani creștini[292] se bucurau mult, binecuvîntîndu-ne de mii de ori, deoarece acele bunuri se pierduseră de atîția ani și acum s-a văzut că au fost redobîndite. Și pentru mai mare temei am lăsat în scris numele și prenumele celor care au lăsat susnumitele bunuri și de asemenea și o însemnare despre pășuni și în ce loc se găsesc, adăogînd încă o excomunicare în scris, ca de acum înainte nimeni să nu îndrăznească să ceară din nou pe vreo cale oarecare lucrurile pomenite, mai arătîndu-le și pedepsele hotărîte de canoane împotriva unora ca aceștia.

M-a rugat apoi susnumitul părinte să cercetez ceea ce dădeau ei parohului pe an, și am găsit că ei aveau dinainte un statut <făcut> între ei — ca să dea parohului de Paște de fiecare casă 10 baiochi, de Sfînta Maria din august (= Sf. Maria Mare), 8 baiochi; și de Crăciun tot atîta. Și atunci părintele mi-a arătat în scripte că o treime din case nu-i plăteau pentru că oamenii sînt săraci, și a făcut // socoteala cu ei și ei au confirmat că el nu a avut de Paști și de Sf. Maria din august decît numai 6 taleri și ei, sărmanii, făgăduiau să dea de Crăciun; cu toate acestea îi vine cîte ceva ca <daruri> întîmplătoare (?)[293] ceva pîine, ceva lumînări și ceva vin, astfel că poate trăi în sărăcie printre săraci.

p. 373

În celelalte dări de seamă ale mele din anii trecuți am pomenit de o biserică a catolicilor noștri care fusese din vechime în acest oraș și lîngă care se află mănăstirea Sf. Elisabeta, regina Ungariei[294]; și din acea dare de seamă se va putea vedea mărimea și frumusețea ei, nefiind nevoie să umplu hîrtia cu ceea ce am mai scris odată; și se va găsi acest lucru, mi se pare, în relația mea din anul 1640. Cu această biserică s-a întîmplat, anul trecut, un lucru ciudat care s-a petrecut astfel. În acest oraș al Cîmpulungului se află o mănăstire[295] ridicată din vechime de domnii de odinioară și refăcută în întregime de domnul de acum, ba chiar făcută din nou; și voind starețul acelei mănăstiri să ridice un turn sau mai bine zis o clopotniță, a poruncit pentru aceasta domnului egumen, grec de felul[296] său să dărîme acea biserică a Sf. Elisabeta și a pus să fie dărîmată pînă în temelii și a luat tot acel material și a pus să se clădească cu el pomenitul turn la mănăstirea domnului, și cred că dacă s-ar fi găsit vreun bărbat cuminte care

---

[292] Din comunitatea catolică.

[293] *Qualche cosa dell'incerte.*

[294] Este vorba de Cloaşter, amintit în scrisoarea din 27 aprilie 1427, *monasterium de Longo Campo in Valachia, ordinis fratrum predicatorum.* N. Iorga, *Acte și fragmente,* II, pp. 81—82.

[295] Mănăstirea Negru-Vodă din Cîmpulung, unde este îngropat Nicolae Alexandru Basarab.

[296] *Egumeno Greco della Natione* este Egumenul Melhisedec menționat ca cel care „au stricat și biserica ce au fost pe acest loc" în documentul din 25 mai 1656, prin care domnul restituia catolicilor locul pe care se înălța mănăstirea dominicană.

să se ducă atunci la domn şi să-i spună ce se face, cred că fără nici o îndoială el nu ar fi îngăduit să se săvîrşească o asemenea faptă dar *post factum non est consilium.* Dar ... etc ... s-a întîmplat că în aceeaşi zi în care s-a sfîrşit turnul, şi chiar domnul stareţ se pregătea de dimineaţă să aşeze în el clopotele, iată că din mînia lui Dumnezeu a luat foc mănăstirea şi a ars aproape în întregime împreună cu acoperişul bisericii lor care era toată acoperită cu plumb şi încă şi clopotniţa şi atîtea dughene împrejur unde se face tîrg mare în ziua de Sf. Ilie cînd vin negustori din diferite părţi ale ţării, şi s-a pricinuit o pagubă atît de mare acelei mănăstiri, încît trece de cîteva mii de scuzi. Acestea mi le-au povestit aceşti catolici şi eu am văzut apoi cu ochii mei biserica dărîmată şi mănăstirea schismaticilor arsă, iar cînd domnul a aflat acest lucru, a fost cuprins de o mînie aşa de mare, încît voia să-l ucidă pe acel egumen, şi apoi ca pedeapsă i-a poruncit să refacă toate pagubele pe cheltuiala lui, şi el a făcut-o fiind foarte bogat, după cum se spune şi acum totul s-a refăcut din nou.

Apoi în dimineaţa următoare, după ce s-a adunat norodul, am slujit liturghia pentru sufletele celor morţi, şi după ce s-a sfîrşit liturghia m-am dus prin biserică şi prin cimitir ... etc. şi în acea dimineaţă era zăpadă şi un frig cumplit. Cu toate acestea nu m-am lăsat de a face toate acestea etc. ...

Patru sau cinci copii învaţă să citească pe lîngă acel părinte; aceştia slujesc în biserică şi ajută la cîntări. Alte <locaşuri de închinăciune> cum ar fi capele sau oratorii nu se află în acel loc. M-am întors apoi ca să plec în Bulgaria şi la 8 decembrie am ajuns la Craiova unde îşi are reşedinţa banul[297], care ţine locul al doilea după domn; şi în acea zi era sărbătoarea zămislirii sfintei fecioare, am slujit liturghia în casa unui schismatic şi cîţiva din catolicii noştri, negustori bulgari, s-au spovedit şi s-au împărtăşit, căci nu fuseseră de multă vreme acasă la ei şi nu se pot duce la Tîrgovişte, pentru că ei nu ştiu limba italiană[298]; şi în acelaşi loc a primit dezlegarea de păcat unul care îşi renegase credinţa, spre nenorocirea lui.

Am plecat apoi în aceeaşi zi[299] şi am mers toată ziua prin păduri şi dumbrăvi, fiind multă zăpadă şi ghiaţă pe drum; şi abia se cunoştea drumul, nefiind <drum> obştesc, şi am făcut această călătorie pentru nişte catolici ai noştri care sînt fugiţi din Bulgaria împreună cu familiile lor, şi stau în Ţara Românească fără <alţii de o> limbă <cu ei>, fără biserică, fără preot şi de aceea am pornit la drum ca să cercetez pe aceşti sărmani şi să

---

[297] Ghiorma mare ban (1646—1651).

[298] Adică limba misionarilor italieni.

[299] *Quel istesso giorno.* De confruntat cu afirmaţia că a mers toată ziua şi a ajuns abia seara. Este limpede că aceeaşi zi nu se referă la continuarea programului de la Craiova, care a precedat plecarea de acolo, întrucît se spune mai apoi că drumul a durat o zi întreagă.

le dau oarecare mîngîiere duhovnicească pe meleaguri străine, cum a și fost.

Am ajuns în aceeași seară în satul acela numit Sălcuța[300] unde sînt cîțiva schismatici și locuiește acolo și un căpitan român, am găsit pe acei sărmani catolici ai noștri care își făcuseră într-o parte din sat bordeie în pămînt, după obiceiul românilor, ca să scape de frig, și cînd m-au văzut au fost atît de bucuroși încît li se părea că văd pe îngerii lui Dumnezeu; și am locuit în acele bordeie ale lor și ei ne-au făcut cea mai mare cinste, după putința lor. Cînd s-a luminat de ziuă, am slujit liturghia într-una din acele căsuțe și toți s-au spovedit și s-au împărtășit bărbați și femei și <copiii> care erau <în vîrstă> să se împărtășească și am găsit pe unul care era bolnav de peste 40 de zile, de niște friguri foarte rele și el s-a spovedit și s-a împărtășit.

În acest sat sînt mai mult de 15 suflete de catolici și ei au fugit din dioceza mea, din locul numit Klisura[301] nemaiputînd răbda marile dări și corvezi ale turcilor. Și cînd am plecat, mi s-au recomandat sărmanii, spunînd: „Nu ne uitați pe noi, sărmanii, trimiteți-ne cel puțin o dată pe an un preot ca să nu ne pierdem printre schismatici, lucru tare de plîns".

Sînt în Țara Românească în multe locuri catolici fugiți din Turcia, dar în puțină vreme nu se va mai putea ști pe unde se mai află. Și dacă ar fi aici călugări din Bulgaria, cum erau la început la Tîrgoviște, ar fi fost în sarcina lor să cerceteze unde se află și să se îngrijească de sufletele lor, pentru că altfel, trăind ei zi de zi printre schismatici și murind bătrînii lor, ceilalți se vor face toți schismatici, cum s-a întîmplat în multe locuri, unde stau catolicii fără părinte duhovnic și călăuză a sufletului lor și fără spovedanie și împărtășanie. . . .

---

[300] *Salkuzza.* Se află un sat cu acest nume (Sălcuța) aproape de Titu.

[301] Clisura (în limba bulgară: strîmtoare), loc așezat pe Dunăre, mai sus de Orșova.

CĂLĂTORIA ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ[302]

[1653]

p. 234 ...... După sărbătorile Crăciunului (1652) am plecat în Ţara Românească şi fiind zăpadă şi vreme de iarnă, am ajuns la Tîrgovişte, după o călătorie de 12 zile, şi am tras în gazdă la doctorul Mascellini[303]. După ce m-am odihnit cîteva zile m-am dus să văd pe prea luminatul domn, aducîndu-i daruri, după cum este obiceiul ţării. Am fost primit foarte bine şi a poruncit să ni se dea unele încăperi din palatul său, pe timpul cît aveam să rămînem în oraşul său de scaun.

În anul 1653, la 16 februarie am vizitat biserica din oraşul Tîrgovişte, unde se află un frate minorit conventual. Hramul bisericii nu se cunoaşte, negăsindu-se însemnat nicăieri. Călugării conventuali o numesc Sf. Maria, şi

---

[302] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Fermendžin, *op. cit.*, p. 234 ş.u.

[303] Medicul lui Matei Basarab. Vezi mai sus p. 254, n. 244.

alții Sf. Francisc; alături era pe vremuri o mănăstire, acuma este o casă și o grădină.

Biserica nu este înzestrată cu obiecte de cult; are trei altare; se oficiază pe altare portative. Nu se știe dacă a fost sfințită. Lîngă biserică se află cimitirul în care se îngroapă credincioșii, dar se mai îngroapă și în biserică. Nu sînt catolici dintre băștinași ci numai străini; poloni, slavi și alte neamuri, care sînt în slujba domnului.

Biserica aceasta mai are în afară de grădină cîteva vii pomenite mai sus și livezi și asupra veniturilor sale sînt stăpîni părinții conventuali, care de cîțiva ani încoace au scos acest locaș de sub custodia Bulgariei[304] care îl ținea din vremurile de demult. Nu se păstrează euharistia, nu este nici cristelniță; untdelemnul sfințit este păstrat în sacristie, în care ei mai țin și puținele obiecte de cult, pe care le-au dăruit polonii în timpul acestui domn. Sus în clopotniță sînt două clopote mici, căci în Țara Românească se pot ține clopote. p. 235

Puținii catolici care se află aici trăiesc din lefurile date de domn și pentru a fi pe placul schismaticilor la care sînt în slujbă, mulți din ei părăsesc ritul nostru și trec la ritul lor. Și cei ce se căsătoresc nu chiamă pe preoții noștri să le binecuvînteze căsătoria, ci se duc la preoții schismatici, cum a făcut acum, în fața mea, un căpitan polon. Aproape toți trăiesc cu o anumită libertate de conștiință; unii țin mai multe țiitoare, și dacă astăzi se întîmplă să fie o schimbare, toți își vor părăsi chiar și soțiile luate cu cununie și se vor strămuta în altă țară. E de ajuns să spunem că sînt soldați. Sînt și negustori catolici, care vin uneori <aici> dar nu sînt dintre aceia care să stea într-una.

Am îndemnat pe preot să aibă grijă de ei; dar el nu știa încă limba lor și pe primul lor capelan îl concediaseră; și am vorbit și cu acel căpitan și el mi-a răspuns că ei nu știau altă limbă și voiau <un preot> care să cunoască limba polonă, și <mi>-au cerut pe un preot din Chiprovaț, care studiase în Polonia și cunoștea foarte bine limba. Am făgăduit că-l voi trimite, ceea ce am și făcut la întoarcere, și acesta e capelanul lor osebit...

Peste cîteva zile m-am dus iar la domn pentru a cere slobozire de plecare și a-i mulțumi de bunăvoința arătată. Cu bunătatea sa obișnuită mi-a dat un pașaport pentru a putea călători în toată țara sa, și cum avea mulți solicitanți, mi-a dat slobozirea de plecare în bună pace.

La 24 februarie 1653 am vizitat biserica parohială[305] din Cîmpulung, tot în Țara Românească ... etc. Cuminecătura se află într-un potir de aramă

[304] Custodia Bulgariei a fost înființată de papa Urban al VIII-lea, în 1624 sau 1625; avea în sarcina sa și administrarea comunităților catolice din Țara Românească și a Ungariei de sud.

[305] Bărăția.

sub un văl, fără candelă, catolicii fiind săraci și untdelemnul scump, pentru că vine din Grecia . . .

<Sînt> trei altare nesfințite cu cîteva icoane; unul din credincioșii de aici dorea să facă, pentru altarul cel mare, cu cheltuiala sa, un tablou în cinstea Sf. apostol Iacob. Al doilea altar, <e> al Sf. Fecioare, spre stînga. La dreapta <e> al sfîntului Neculai, papa; se slujește pe altare portative. p. 236 Altarele // sînt făcute din piatră, cel mare era sfințit — dar <acum e> fără moaște — și nu se știe nici de cine <a fost sfințit> nici cînd, cum se va vedea din prima mea relațiune, despre Țara Românească.

Biserica se cheamă Sf. apostol Iacob cel mare și e mare și încăpătoare; are corul în fața altarului celui mare, iar bolta deasupra corului; ferestrele sînt înalte după moda italiană, acoperișul <e> de șindrilă, podeaua de cărămizi, și <are> două uși. Cimitirul este lîngă biserică — dar unii sînt îngropați chiar în biserică — și cimitirul e împrejmuit cu scînduri. În fața bisericii clopotnița <e> făcută din lemn, cu două clopote foarte bune; sacristia este în partea evangheliei cu o fereastră și cu o ușă care răspunde în biserică etc . . . Sînt foarte puține obiecte de cult . . . etc. <credincioșii> fiind săraci. Lîngă biserică este o casă în care locuiesc parohii, acuma se află doi părinți de la custodia din Bulgaria, care știu foarte bine limba română; credincioșii sînt mulțumiți de ei și m-au rugat să nu fie schimbați.

Cu prilejul slujbei religioase, unul din ei a ținut predică în românește; erau și mulți schismatici care priveau ceremoniile noastre. După săvîrșirea slujbei, au fost confirmați 41 de copii. Se împlinea anul de cînd au venit acești preoți.

A doua zi am cîntat slujba pentru morți și am făcut pomenire . . . Sînt de ritul catolic peste 250 de suflete; de neamul lor sînt sași, așezați aici din vechime, dar și-au uitat limba lor și nu mai vorbesc decît românește; numai un singur <lanț> de munți îi desparte de Transilvania; sînt supuși ai domnului Țării Românești și foarte împovărați de biruri.

Se mai află în București o mică biserică a noastră dar stă închisă, nefiind aici nici un catolic; cînd însă vine domnul, atunci vin acolo toți soldații și se slujește în această biserică pe un altar portativ.

În țara aceasta catolicii sînt răspîndiți în multe localități, însă <sînt> așezați cu familiile lor prin diferite sate; alții umblă cu negustoria, și cei mai mulți sînt din Bulgaria și preoții aceia pleacă adeseori prin țară ducînd cu ei cele trebuitoare pentru slujbă și vizitează pe catolici . . . etc. și unul din ei rămîne necurmat la Cîmpulung.

După ce am terminat vizitația acestor locașuri am plecat din nou în Bulgaria, și deși vremea era încă rea încît nu puteam umbla, totuși am plecat după cîteva zile, și cu toată zăpada, ghiața și noroiul foarte mare, am ajuns la Chiprovaț.

PAUL BEKE

(? — după 1652)

Iezuitul ungur, Paul Beke, a cărui apariţie în Moldova avea să polarizeze nemulţumirile şi antagonismele care mocneau încă dinainte în sînul comunităţilor catolice faţă de misionarii Propagandei, a venit în realitate în urmărirea unui ţel străin de această ţară. Intrat în Societatea iezuită care îi convenea pentru accentul pus pe învăţătură, erudiţie, logică constructivă în slujba unor planuri măreţe de cucerire de spaţii noi, el mărturiseşte pasiunea cu care aştepta să meargă la tătari, spre a lucra la conversiunea lor şi a ajunge pînă la hotarul Chinei. Pentru el Moldova era doar o etapă necesară în urmărirea acestui scop. El îşi face apariţia mai întîi în iunie 1644, trimis de superiorul misiunii din Transilvania, Gaspar Raike. Era totodată o luare de contact şi o călătorie de explorare, în vederea alegerii punctelor celor mai potrivite pentru împlîntarea iezuiţilor. La Iaşi, predicile sale în limba ungară au cîştigat adeziunea catolicilor unguri stabiliţi în capitală, care constituiau majoritatea poporenilor acestei biserici. Aceştia au vrut să-l reţină ca paroh, dar cu multă prudenţă el s-a strecurat fără a accepta sau refuza această ofertă. Trebuia mai întîi schiţată o tactică pentru planul de ansamblu al cuceririi iezuite. Trebuia recunoscut terenul înainte de pornirea unei ofensive. El se apucă deci să cutreiere toate regiunile din

Moldova, unde se aflau catolici, cercetînd mijloacele țării întregi și ale comunităților în parte, și privind cu ochi critici pe preoții (parohi) catolici ale acestora și cu o repulsie pătimașă pe călugării misionari, care se aflau față de parohi într-o proporție de 8/4. Itinerarul pe care îl urmează este aproape identic cu acela al diferitelor vizitații apostolice cea a lui Baksič dinaintea lui, cea a lui Bandini de după el. Însă darea lui de seamă nu seamănă cu ale lor, căci constituie un adevărat plan de campanie. Potrivit cu obiceiul general al iezuiților, toate sforțările trebuiau îndreptate spre cîștigarea domnului. De el avea să depindă succesul iezuiților. Din prima clipă Beke știe unde trebuie să bată ca să i se deschidă. Ascunzînd față de toți afilierea sa la iezuiți și lăsînd să se creadă că el este un simplu preot ca oricare altul, el i se destăinuiește doar secretarului catolic al domnului, vestitului George Kotnarski, iezuit în suflet și cleric în înfățișare și stil de viață, care îi dă și unele sugestii pentru captarea domnului. Beke socotește și cumpănește diferitele căi pe care s-ar putea realiza scopul urmărit de el. Dar preferă un mers subteran și sigur. Smerenie și austeritate pe dinafară, calcul și diplomație pe dinăuntru. Reîntors la Graz, Beke trebuie să aștepte asentimentul superiorului său, care nu se afla acolo. Abia în anul următor își pune în aplicare planul său, reușind să provoace chemarea sa la Iași, de către vicarul apostolic (Bandini) sau — după versiunea lui Bandini din *Codex* — chiar de către viceprefectul misionarilor Propagandei, Gasparo din Noto. Ajuns parohul catolicilor (unguri) din Iași, el reușește, să-i deposedeze pe misionari de biserica și casele misiunii, declarate acum parohiale, și păstrate de iezuiți datorită concursului lui Bandini din faza posterioară tumultului de la Iași. (Pentru divergența versiunii misionarilor și a aceleia din *Codex,* precum și pentru neconcordanța celei dintre scrisorile lui Bandini și *Codex,* vezi biografia lui Gasparo din Noto). Începînd din vara anului 1645, apropierea dintre Bandini și Beke devine tot mai strînsă. Bandini îi cere iezuitului ungur să-l însoțească în vizitația sa apostolică și intră tot mai mult sub influența lui. În *Codex* îl laudă mult pe Beke și critică pe misionari. El se adresează Provincialului iezuiților din Polonia, cerîndu-i să trimită iezuiți de care ar fi mare nevoie. În 1647, de Bobotează, copiii din școala iezuiților, înfățișați ca îngeri, recită urări pentru domn pe latinește și pe românește, spre mulțumirea domnului și spre jubilarea lui Bandini, absolut solidar cu Beke. Dar, deodată, în toamna aceluiași an se produce un fapt care pare de-a dreptul inexplicabil. În două scrisori purtînd aceeași dată, dictate la Bacău de Bandini secretarului său Parčević, și încredințate acestuia spre a le duce la Roma Congregației de Propaganda Fide și lui Ingoli, secretarul Congregației, Bandini adoptă față de Beke două atitudini diametral opuse, elogiindu-l în prima și criticînd aprig pe misionari, în vreme ce în a doua denunță intrigile lui Beke îndreptate împotriva sa, lăudînd, dimpotrivă, pe misionari! Dar lucrul are o explicație. A doua scrisoare a fost alterată de secretarul Parčević, care a înlocuit partea finală a textului adevărat cu atacuri vehemente contra lui Beke puse pe seama lui Bandini! Cum acesta nu știa nimic de toate acestea, atitudinea sa reală față de Beke nu s-a schimbat. Abia în 1649, mult după reîntoarcerea lui Parčević aflăm într-o scrisoare a lui Bandini către Propagandă, cîte ceva din acuzațiile textului apocrif despre care a fost vorba. În ianuarie—februarie 1650, Bandini murea la Bacău. Despre împrejurările în care a avut loc această moarte avem mai multe versiuni, toate din inspirația lui Parčević. În toate i se atribuie un rol sinistru lui Beke, ba venit să-l alunge pe Bandini din biata reședință de la Bacău și grăbindu-i

sau provocîndu-i moartea, ba amărîndu-i zilele şi venind *după* moarte să alunge pe misionarii de la Bacău şi să-şi însuşească lucrurile rămase. Împotriva lui Beke şi a iezuiţilor, Parčević porneşte o ofensivă neobosită, asociată unei vii agitaţii împotriva episcopilor poloni absenteiştii ţintind la obţinerea de la Propagandă a substituirii sale în locul rămas vacant prin moartea bătrînului arhiepiscop de Marcianopol, Marco Bandini. Dificultatea consta în faptul că murind şi episcopul titular Zamoyski, era de aşteptat ca polonii să impună iar un episcop polon în Moldova. Pînă în cele din urmă, Propaganda a sfîrşit prin a obţine rechemarea lui Beke din Moldova. Acesta afirmă că nici nu s-ar fi aflat în Moldova la moartea lui Bandini, ci în Polonia, dar cum data pe care o arătase pentru acea moarte este posterioară cu vreo lună celei adevărate (chiar socotită cu aproximaţie), acest alibi este neconcludent. Conform practicii iezuiţilor de a evita orice vîlvă, prepozitul general al Societăţii, Francesco Piccolomini l-a rechemat pe Beke şi nu a mai revenit asupra hotărîrii sale, nici la intervenţia domnului şi nici chiar la cererea regelui Ioan Cazimir, fost iezuit şi el. În schimb iezuiţii s-au menţinut în Moldova, sprijiniţi şi mai departe de Kotnarski, cu simpla deosebire că acuma este vorba de iezuiţi poloni. Unul dintre ei avea să fie însărcinat cu instrucţiunea fiului domnului. Despre Beke nu se mai pomeneşte în Moldova. O afirmaţie poate fantezistă a lui Parčević, făcută sub vălul anonimatului, pretinde că Beke ar fi fost ridicat în furci din porunca fratelui domnului, marele hatman, şi salvat de rugăminţile misionarilor („Dipl. Ital.", II, p. 440: Suplica orăşenilor din Roman din 8 aprilie 1653). O versiune uşor diferită, în care nu se dă numele iezuitului maltratat de marele hatman, pretinde că ar fi fost legat în lanţuri de trăsura acestuia (!) cu vreo trei ani înainte de întocmirea relaţiei din organul iezuiţilor „Annuae Litterae" adică în 1650 (vezi în volumul de faţă p. 505). Dacă va fi fost vreun incident de această natură, atunci acesta ar implica o divergenţă serioasă între fratele domnului şi secretarul acestuia, sprijinitorul neclintit al lui Beke.

Textul raportului din 1644 al lui Beke, pe care îl redăm în versiunea românească, şi care a fost publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital.", II, pp. 352—359, ca anexă la studiul său *Altre notizie*... într-o formă extrem de defectuoasă, este de un interes deosebit. Alături de înfăţişarea situaţiei catolicismului în Moldova, este expusă în punctele sale esenţiale însăşi situaţia politică şi socială din Moldova, ţară cu un pămînt nespus de mănos, cu boieri lipsiţi de orice libertate, cu domnul silit să asculte de turci care nu-i îngăduie să ridice clădiri de piatră putînd semăna a castel (militar), ci doar mănăstiri, de care construieşte într-una, cu o populaţie apăsată de dări şi totuşi voioasă şi dispusă să se veselească prin cîrciumi după ce a reuşit să plătească birul... Strălucirea curţii i se pare zădărnicia zădărniciilor. O înşirare a oraşelor culminează cu descrierea capitalei considerată mai ales ca centru al viitoarei acţiuni iezuite. Se stăruie asupra iniţiativei domnului de a clădi şcoli asemenea celor din Occident, chemînd ca profesori foşti elevi al colegiilor iezuite din Polonia, ca un fel de prolog pentru viitoarele şcoli ale acestora (!). Un pasaj important despre Kotnarski aduce ştiri noi cu privire la legăturile personale ale acestuia cu noul han tătar Islam Ghirai pe care l-a adăpostit şi ascuns în propria sa casă pe vremea oropsirii lui. Despre Beke s-a ocupat la noi Francisc Pall, în studiul său remarcabil, *Le Controverse tra i Minori conventuali e i gesuiti*, în „Dipl. Ital.", IV, p. 139 ş. urm., valabil şi pentru o mai justă apreciere a lui Bandini şi Parčević.

[RELAŢIE DESPRE MOLDOVA][1]

1644 iunie

Despre Moldova de unde trecerea este uşoară în Ţara tătarilor[2] care este în hotar cu Imperiul chinez

p. 352 Moldova este un ţinut răsăritean ce se întinde de la Dunăre, care o desparte de Bulgaria, pe o lungime de 70 de mile ungureşti, pînă la graniţa Podoliei, care se mărgineşte cu ţărmul fluviului Nistru; iar în lăţime, se întinde de la Carpaţii Transilvaniei[3] pînă în pustiurile Ţării tătăreşti, cam 60 de mile ungureşti.

Această provincie este de două ori mai lungă şi mai lată decît este Transilvania, şi o întrece pe aceasta atît prin rodnicia pămîntului cît prin frumuseţea aşezării, dar totuşi Transilvania o întrece mult prin desimea locuitorilor şi prin apărarea cetăţilor întărite; căci pe aici sînt multe şi întinse

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin, publicat de G. Călinescu, în „Dipl. Ital.", II, pp. 352—359. Textul latin, redat într-o formă foarte defectuoasă, a fost supus multor emendaţii, pe care însă nu le arătăm în notă pentru a nu încărca prea mult subsolul.

[2] *Tartaria.*

[3] *Alpes Transilvaniae.*

ţinuturi pustii din cauza deselor năvăliri din trecut ale turcilor şi tătarilor. Iar acum fiind supuşi la plata unui tribut către turci şi tătari, au legături comune cu aceştia şi au dobîndit o pace atît de sigură încît, în orice vreme, fie ziua, fie noaptea, călătorul purcede în cea mai mare siguranţă chiar dacă ar fi încărcat cu aur şi cu pietre scumpe, şi chiar dacă nu ar purta la el nici o armă decît doar un băţ în mînă.

Acest lucru l-am încercat eu însumi nu odată cînd am înoptat în locuri pustii, şi deşi turcii, tătarii şi kurthanii (?) le străbăteau tot călărind pe acolo, totuşi nici unul din ei nu m-a atacat şi nici nu <a căutat să mă> înspăimînte vorbindu-mi cu asprime, ci după ce m-au întrebat şi eu le-am răspuns de unde <vin> şi cine sînt, m-au lăsat liniştit în bună pace, <căci> a fost destul să spun că mă duc la Iaşi, şi că eu sînt acolo preotul ungurilor din acel oraş în care îşi are reşedinţa sa statornică domnul Moldovei[4].

Pămîntul acesta este atît de roditor încît nici acel al Ungariei, nici acel al Transilvaniei nu-i pot fi asemuite; această rodnicie a pămîntului îi face fără îndoială pe locuitori atît de leneşi, ca şi cum ar vrea să culeagă <de a gata> toate roadele pămîntului fără muncă[5]; şi în adevăr cu foarte puţină muncă ei recoltează atîtea bucate de tot felul, încît nici n-ar putea fi // vîndute altora decît străinilor; este de asemenea foarte productivă şi în vin bun şi îmbelşugată şi în bere şi în fructe. La ei se pare că <nu> se seamănă sau se ară toamna ci primăvara cînd este cald o singură dată către Paşti, şi atunci nu ară atîta, cît rîcîie pămîntul; cu toate acestea ei strîng recolta cea mai bogată şi cea mai timpurie în iulie. Nu au grîu „siligo“[6], peste tot locul şi nici din belşug; <dar> sînt îndestulaţi cu grîul cel mai curat[7], cu ovăz, orz ca să nu mai vorbesc de meiul care le place românilor peste măsură <şi> din care gătesc o mămăligă foarte bună negreşit după gustul lor, dar pentru alţii este de negustat. Au ocne de sare, de aici marele belşug <de sare>; au în diferiţi munţi vine de aur[8], de argint şi de felurite <alte> metale, dar nu îndrăznesc să le extragă din cauza tiraniei turceşti, temîndu-se că prin luarea lor <de către turci> ţara să nu fie sleită prin munci neîncetate pentru turci.

p. 353

---

[4] În momentul acela domnea Vasile Lupu.

[5] S-ar părea că avem aici un ecou al iezuitului Botero. În realitate, acuzaţiile acestea de lene sînt neîntemeiate şi provin din necunoaşterea condiţiilor vitrege ale populaţiei bîntuite de incursiunile din afară şi supuse tuturor apăsărilor dinăuntru.

[6] *Siliginem.* Specia cea mai aleasă de grîu. Se face o deosebire hotărîtă între *siligo* şi *triticum.* Întrucît nu avem numiri care să poată reda această deosebire, subliniem doar faptul în notă.

[7] *Purissimo abundant tritico.*

[8] Afirmaţie aflată şi la Reicherstorffer, în *Chorografia Moldovei* şi devenită loc comun la diferiţi autori vorbind de ţările româneşti.

Această regiune produce cai foarte buni, oi şi boi, atît de mari încît dacă cineva nu i-ar vedea cu ochii, abia ar da crezare celui ce i-ar povesti despre ei. Şesul Moldovei este larg deschis, cine vrea să vadă va putea să o facă, numai să nu-i lipsească voinţa.

Ţara este bogată în porci[9] şi păsări: se mîndreşte cu lacuri şi iazuri înaintea altor ţări, de aici mulţimea de necrezut a peştilor. Munţii nu sînt prea frecvenţi[10]; aproape toată regiunea este acoperită de cele mai frumoase şi mai mănoase dealuri; mierea şi ea e în aşa mare belşug încît în unele locuri roua de dimineaţă este la gust dulce ca mierea. Are patru rîuri navigabile mai însemnate: numele lor sînt: Bistriţa, Moldova, Siretul şi Prutul care se varsă în Dunăre, iar Dunărea însăşi şi Nistrul sînt fluvii ce mărginesc ţara. Nu lipsesc nici alte pîraie zgomotoase, izvoare ţîşnitoare ce îmbie visul cu murmurul lor la poalele munţilor şi dealurilor, iar în locurile singuratice sînt fîntîni ce te înviorează vara cu apa lor atît de rece, crînguri cu umbrare uşoare ce îndeamnă la odihnă, pajişti zugrăvite cu fel de fel de flori şi pe alocuri livezi zîmbitoare cu belşug de poame, cîmpii, bogate în bucate, păduri desfătătoare prin simetria copacilor şi culoarea verde a frunzişului. Dacă vom face cercetare despre bani <vom spune că deşi> nu se bat[11] bani în această ţară, totuşi locuitorii au bani din belşug, şi mai cu seamă de argint şi de aur. Acest belşug de bani se datoreşte negoţului cu neamuri răspîndite în lung şi în lat. Căci aici prima întrebare a vînzătorului este: Ce fel de bani plăteşte cumpărătorul? Dacă numai de argint sau de aur, atunci va plăti preţul nesporit[12], iar de nu, va plăti îndoit. Iar orăşenii şi locuitorii ce locuiesc în ţară sînt români[13], unguri şi saşi, germani şi un mare număr de armeni şi bulgari. Şi italieni, poloni, turci şi evrei sînt în număr destul de mare, dar ca negustori şi meşteşugari ei trăiesc altfel decît localnicii. Nu lipsesc nici tătarii, care slujesc pe bani la curtea domnului şi a boierilor. Românii şi ungurii şi unii saşi (ca şi oamenii de alte naţii <ce locuiesc> aici)[14] se arată mai degrabă a fi barbari decît creştini şi ca şi cum s-ar deosebi de tătari numai prin limbă şi religie. Şi de cîte ori le-am făcut vină „din aceasta, mi-au răspuns strîngînd din umeri şi plecînd ochii: „Aşa am fost noi învăţaţi din anii tinereţii şi pînă în vremurile acestea. De ce nu vin în ţara noastră oameni din acei ce ne-ar învăţa alte obiceiuri mai bune ca acestea?"

Dacă ungurii şi germanii creştini locuiesc la un loc cu tătarii, sau dacă se întîlnesc împreună, nu va apare nici o nepotrivire între ei, în ceea ce

---

[9] *Peris (= Porcis) et avibus abundat.*

[10] *Frequentes.*

[11] *Non induntur* (!) = *cuduntur.*

[12] *Simplum solvet.*

[13] *Valachi.*

[14] *(Uti aliorum hic nationum homines).*

privește hrana, îmbrăcămintea și felul de trai, decît doar că Creștinul spune din gură că el este creștin. Toți românii din Moldova sînt schismatici, ungurii și sașii <sînt> catolici, și îndeobște credința catolică este numită în această țară credința ungurească, și preotul, fie că ar fi german sau polon, este numit preotul credinței ungurești. Numai puțini au auzit de numele lui Calvin și Luther, și zelul catolicilor este atît de mare încît ereticii ce vin din Transilvania sau de aiurea nu îndrăznesc măcar să pomenească de calvinismul sau luteranismul lor, altminteri[15] ar fi primejdie ca să se repeadă la ei chiar copiii și femeile cu ciomege și cu pietre și să le dea pedeapsa cuvenită. Dar ei nici nu rabdă chiar pe un preot catolic dacă este concubinariu sau mueratic, căci în felul acesta, după cum spun oamenii bătrîni ce sînt cu cinste <la ei> pentru părul lor alb, tineretul este vătămat de pilda cea rea. Apoi, erau doar patru preoți mireni. Din aceștia trei <erau> atît de neciopliți, încît abia știau să citească rugăciunile din cartea de rugăciuni, iar al patrulea era doctor vestit în Ungaria și Transilvania, iar apoi convertit de ai noștri a dus o viață apostolică la Bacău, îngrijind de satele dimprejur spre edificarea tuturor. Numele său este Baltazar Gyürgyei[16], și mărturisesc că după ce l-am văzut sîrguindu-se în nespusă sărăcie, răbdare și smerenie ca să ducă mai departe slava lui Dumnezeu mi-a fost mie rușine de mine. Acesta este singurul <preot> în Moldova, venit chiar de la ai noștri din Ungaria, care edifică pe toți prin cuvîntul și pilda sa, ... pe cînd ceilalți dărîmă, nu clădesc[17].

Mai sînt pe lîngă aceștia opt călugări, cînd mai mulți, cînd mai puțini, dintre care unii, dezertori ai vocației religioase, iar alții <veniți> din Italia sub cuvîntul unei misiuni apostolice de propagare a credinței[18], se poartă ca lupii, căci ei prin răutatea vieții lor și prin stricăciunea moravurilor mînă biata turmă fie la păcat, fie la dezertarea la schismatici. Unii din ei răspîndesc credința greșită — după cum nu se rușinează complicii lor să afirme — că păcatul trupesc al preotului nu este un păcat, dînd ca motiv că preotul este o față sfințită și știe prin rugăciune să-l înduplece pe Dumnezeu pentru sine și pentru alții; de aceea un altul socoate că nici beția preotului nu este un păcat; apoi că nu este valabilă dezlegarea duhovnicului care spovedește, dacă nu este o plată din partea celui ce se spovedește, și nici împărtășania nu este rodnică dacă nu va fi fost bănoasă[19]. Au fost și

---

[15] *Alis* (= alias).

[16] Bandini pomenește de el cu năduf în *Codex* și scrisori. Vezi mai jos p. 302. De asemenea și incidentul menționat la p. 297.

[17] Joc de cuvinte: *aedificant* = edifică, și clădesc.

[18] *De propaganda fide.*

[19] Textul este în proză rimată ca cea folosită în unele texte religioase. *Non est valida confessarii absolutio // nisi confitentis avedat! solutio // neque communio est fructuosa nisi fuerit pecuniosa //* cf. și mai apoi: *Egregie duo monachi ante aliquot annos prof - cerunt // qui foedissime in Turcismum defecerunt ...*

doi călugări acum cîțiva ani, care după ce au servit cu mare cinste, au căzut <apoi> în mahometanism cu mare spurcăciune. Ar fi un pomelnic lung dacă am înșira certurile, mîncătoriile[20], rătăcirile privitoare la cele sfinte și la tainele bisericești, luptele și certurile (?)[21] călugărilor, atît a celorlalți cît a celor trimiși pentru „propagarea credinței"[22], care — dacă nu sînt în stare sa o propage, măcar să facă bine să nu o năruie și care necunoscînd limba și nedîndu-și silința să o învețe, mai sînt și foarte adesea pilde de viață rușinoasă. De aceea, în această extremă destrămare a disciplinei creștine din această țară, vezi că bunătatea dumnezeiască a păstrat pe seama Societății iezuite această muncă: <anume> ca să restabilească în această parte a lumii disciplina creștină, și odată restituită, aceeași Pronie cerească îi va arăta, după cum nădăjduiesc, acelei Societăți calea spre tătari și Sciți, pînă acum lăsați în părăsire.

Acestea cu privire la preoții catolici.

Sînt foarte mulți călugări și preoți schismatici în Moldova, și nu puțini episcopi, al căror arhiepiscop[23] aproape întotdeauna stă pe lîngă domn, deoarece el este singurul său sfetnic de taină care îndrăznește să-l cheme la îndreptare și să-l mustre. Mă minunez foarte tare de aceasta că dacă un călugăr sau un preot schismatic stîrnește nemulțumirea[24] poporului și acest fapt ajunge la cunoștința domnului // și episcopul sau arhiepiscopul căruia i se pune în vedere nu pedepsește pe vinovat, atunci însuși domnul îl pedepsește foarte rău, aruncîndu-l în lanțuri în temniță. Și de cîte ori ajunge la urechile domnului ceva despre vreun preot sau călugăr catolic, domnul se mînie și se plînge rău că primații bisericii romane nu trimit un episcop pentru „ungurii" lor, căci așa numește el pe catolici, căci el nu are nici un amestec cu preoții acestora, întrucît aceia sînt supuși unei puteri mai mari, anume Pontificelui roman. Simțămîntul de care este însuflețit acest domn față de credința catolică apare limpede chiar din faptul că numai preoții catolici sînt scutiți de dijme și de cens. Iar preoții schismatici cu toții, și monahii cu toții, dau cens și dijme. În această țară sînt mulți pustnici care urmează o regulă foarte aspră de trai locuind în ascunzișurile cele mai pierdute ale munților și în peșterile rîpelor, și abia arătîndu-se privirii omenești. Ei se abțin de la mîncarea cărnii, se tot hrănesc cu legume și purtînd ciliciul, ei se mortifică prin nemîncare și stăruiesc numai în contemplarea lucrurilor cerești. Ei nu știu nimic despre neînțelegerile dintre greci și latini, ci imitînd viața lui Hristos și a Sf. Ioan Botezătorul, feriți de orice legătură cu oamenii se îndeletnicesc cu rugăciuni, și în timpul zilei mun-

p. 355

[20] *Comessationes.*
[21] *Faditates.*
[22] Franciscanii conventuali aparținînd misiunii „De propaganda fide".
[23] *Arhiepiscopus* = Mitropolitul (Varlaam).
[24] *Scandalum faciat.* = stîrnește indignare.

cesc cu mîinile. Şi călugării schismatici îşi au rugăciunile lor ce trebuie săvîrşite în biserică, rostindu-le şi cîntîndu-le la anumite ceasuri, fiecare <îşi are> chilia sa; cheltuiala este laolaltă, refectoriul şi bunurile sînt comune: căci orice mănăstire care se întemeiază are un fond prea îndestulător pentru un număr anumit de inşi. Dar sînt atît de necioplişi încît foarte mulţi din aceşti călugări sînt neştiutori de ce înseamnă acest nume mîntuitor al lui Isus; cumva o pasăre sau un om?[25] iar dintre poporeni[26] nu ştie nici unul, decît cei care au legături cu ungurii sau cu germanii. Magnaţii se numesc aici boieri. Condiţia lor este servilă, deoarece trebuie să tot vină mereu la curtea domnului fără vreo leafă, şi nici nu au voie să meargă la moşiile lor, decît cerînd îngăduinţa de a pleca de la domn, care le hotărăşte soroc pentru a merge şi a se întoarce, <iar> dacă boierul nu se întoarce <atunci> e amendat. Nu îi este îngăduit nici unui magnat să-şi ridice o casă de piatră sau să înconjure cu un zid chiar mic curtea sa, ridicată din material lemnos. Dar nici chiar domnul nu îndrăzneşte să înalţe case de piatră în chip de castel, căci altfel turcul l-ar învinovăţi că ar vrea să facă răzvrătire şi l-ar alunga. Îi e îngăduit domnului să clădească doar biserici şi mănăstiri — de aceea se îndeletniceşte cu totul şi neîncetat cu ridicarea acestora. Poporul este incredibil de apăsat de bir[27], căci este tributar turcilor şi tătarilor. El îi plăteşte domnului felurite dări[28], şi nu se ţine seama de vreo măsură sau număr <sau> de cîte ori a mai fost dat impozitul, ci oricînd şi ori de cîte ori se porunceşte, se plăteşte fără vreo consideraţie de persoană. Nu se poartă grijă dacă are cu ce plăti sau nu, ci este hărţuit în fel şi chip pînă ce plăteşte birul din banii luaţi de el cu împrumut. Cu toate acestea oamenii sînt atît de veseli, chiar şi în această sărăcie, încît nu am văzut niciodată oameni asemenea lor la veselie; căci după ce au plătit orişicum dările[29], de cum s-a ivit o zi de sărbătoare, aleargă împreună la crîşmă pentru a se înveseli împreună, şi acolo scîrţîind mai degrabă decît cîntînd din cimpoi, din fluere şi cobze, îngînă cîntece, saltă şi joacă cu foc, socotind că în lumea întreagă nu s-ar afla un concert mai suav decît muzica lor. Nici un sat sau tîrg nu are vreun han[30] ci fiecare casă este loc de găzduire[31], şi în aceasta sînt vrednici de laudă moldovenii, că primesc oaspeţi fără plată şi îi ospătează generos cu bucatele pe care le mănîncă ei înşişi: şi mai ales pe cel care ar cunoaşte limba stăpînului casei. Românii, şi împreună cu ei catolicii, ţin sărbătorile după vechiul calendar, în temeiul unui privilegiu pontifical, şi <le ţin> aproape pe toate acelea pe care le

[25] Afirmaţie neserioasă.
[26] *Plebeiorum.*
[27] *Censu.*
[28] *Exactiones.*
[29] *Tributis.*
[30] *Commune hospitium.*
[31] *Diversorium.*

sarbatoreşte pretutindeni biserica romano-catolică şi pe deasupra mai ţin şi
p. 356 cîteva sărbători ca acea a profetului Ilie etc. şi de cîte ori // au vreo sărbătoare, munca este oprită sub cele mai grele pedepse chiar şi pentru catolici.

Despre prea strălucita curte a domnului nu sînt multe de zis. Un lucru este absolut sigur: foarte puţini principi creştini i se pot potrivi, fie că privim numărul nobililor străluciţi din felurite neamuri de la curtea sa, fie că privim luxul veşmintelor şi măreţia pompei. Are drept curteni prea străluciţi[32] turci, tătari, poloni, unguri, italieni, pe lîngă moldoveni, greci, armeni, ruşi şi bulgari; numărul lor trece de 10 000. Dar aceasta este deşărtăciunea deşărtăciunilor. Ar trebui să urmez mai departe cu relaţiunea mea <vorbind> despre bunăvoinţa osebită pe care o arată domnul catolicilor (căci el nu ştie deloc ce fel de fiinţă[33], este iezuitul). Într-adevăr orice subsidii sau imunităţi au cerut pînă acum catolicii, le-au dobîndit cu cea mai mare uşurinţă de la el: fie pentru biserică, fie pentru preoţi. Iar acum ocroteşte la curtea sa pe un tînăr italian ilustru căruia se spune că i-ar fi făgăduit să-i dea în căsătorie pe fiica[34] sa mai mică. Tînărul acela[35], zice-se este fiul solului[36] veneţian ce şade la Poarta Otomană. În această privinţă atunci cînd duhovnicul domnului ar fi vrut să ridice obiecţii înaintea sa precum că nu se cade ca el care ascultă de patriarhul din Constantinopol să-şi dea fiica sa unui asemenea nobil ce atîrnă de Papa de la Roma, oamenii zic că domnul ar fi răspuns duhovnicului: „Oare vouă, vi se pare credinţa acelora rea? Mie îmi place într-adevăr[37], întru totul". El are doi fii care sînt încă în vîrstă fragedă[38].

Să venim acum la oraşe[39] al căror număr e destul de mare, dintre acestea cele mai multe sînt oraşe ungureşti[40]. Trotuşul, Bacăul, Huşii şi multe sate. Şi în alte oraşe precum la Bîrlad, Galaţi, Roman sînt unguri în număr apreciabil şi au peste tot biserici. Oraşele săseşti sînt Cotnari şi Baia. Şi în oraşele Neamţ şi Suceava sînt germani amestecaţi cu români. Şi în alte oraşe se

---

[32] *Aulicos ... nobilissimos.*

[33] *Quale sit animal.*

[34] Domniţa Ruxandra. Pentru această logodnă vezi n. 69 la relaţia lui Bargrave.

[35] Ambrosio Grillo dintr-o familie de vechi patricieni genovezi a venit în Moldova în toamna anului 1642 (*Hurmuzaki*, IV, 516). Pentru sprijinul dat de el misionarilor italieni vezi Bandini. Pentru logodna sa vezi mai jos p. 492.

[36] Antonio Grillo. Tatăl lui Ambrosio era mare dragoman al bailului veneţian la Constantinopol.

[37] *Mihi profecti (= profecto) in omnibus placet!*

[38] Ştefăniţă şi Ioan din a doua căsătorie, cel mai mare putînd avea patru ani. Unicul fiu de la doamna Tudosca murise la Brussa, în 1640.

[39] *Oppida.* Din context se vede că sînt înşirate împreună şi oraşe, şi tîrguri, ca Tg. Trotuş, de pildă.

[40] Iezuitul ungur împarte aceste oraşe din punctul de vedere al poporenilor catolici în oraşe „ungureşti" şi oraşe „săseşti", înclinînd balanţa spre cei dintîi.

găsesc risipiţi unguri şi saşi. Şi nicăieri în toată această ţară nu este o cetate înconjurată cu ziduri, sau vreo cetăţuie. Oraşul Suceava este a doua reşedinţă a domnului. Galaţi este vestitul port al negustorilor pe ţărmul Dunării în marginea dinspre Bulgaria. Oraşul Cotnari este foarte vestit prin bunătatea vinului său şi foarte reputat datorită unui nivel de trai superior[41] aceluia al celorlalţi orăşeni germani, el întrece cu mult celelalte două oraşe, mai ales dacă se consideră posibilităţile unei vieţi mai bune pentru ai noştri[42].

Dar desigur capitala ţării întregi este Iaşi, piaţa negustorilor ce roesc din Asia şi ţările înconjurătoare din Sciţia, Polonia, Transilvania şi chiar din Italia. Piaţa sa este foarte însemnată şi foarte bogată în toate mărfurile. Nu este nici o zi hotărîtă pentru iarmaroc, ci toate zilele de sărbătoare[43] sînt zile de tîrg; măcar că la sărbători e îngăduit să se vîndă doar de ale mîncării. Acest oraş este aşezat pe două dealuri mari pe care sînt peste 7 000 de case, care ar trebui mai adevărat numite cocioabe decît case. Nu este nici un zid înconjurător şi nici o împrejmuire, şi totuşi, în mijlocul luptelor sălbatice atît de des deslănţuite, ale moldovenilor, tătarilor şi turcilor, acest oraş a rămas întotdeauna neatins şi teafăr. Toată podoaba acestui oraş este mulţimea bisericilor, care ating numărul aproximativ de 60, cît şi şapte mănăstiri mai vestite, pe lîngă cele ce se văd în afara oraşului. Aici este o singură biserică a catolicilor, pe lîngă care sînt două căsuţe şi o bucată de pămînt[44] aparţinînd bisericii. Mi s-a dat să aleg sau căsuţele sau pămîntul, dacă aş vrea una sau alta numai să rămîn la ei. Însă deoarece doi călugări din cei zişi de propaganda fide stăteau acolo împotriva voinţei orăşenilor, spre scandalul tuturor, am socotit mai potrivit să mă depărtez deocamdată. Şi deşi călugării precum şi orăşenii mă priveau ca pe un preot de mir, nu am vrut totuşi din spirit de prevedere să fiu de faţă cînd sînt alungaţi înapoi de unde au venit călugării care s-au băgat cu de la sine putere, cu scandal şi prin violenţă, fără a fi fost chemaţi şi cu scîrba poporului, ca nu cumva aceia, adică simţindu-mă mai apoi că sînt omul societăţii <iezuite> să se plîngă cu strîmbătate la Sfînta Congregaţie de Propaganda Fide că iezuiţii aduc piedici muncii lor şi le culeg roadele. Abia se poate crede că printre cocioabe[45] se ascunde o aşa mare mulţime de oameni ce au zburat aici din împărăţiile Asiei şi Europei. Aici doar boierii români de seamă îşi au locuinţele lor mai arătoase decît căsuţele poporului de rînd.

---

[41] *Germanorumque civicum (= civium) reliquis maiora politia nominatissimum.*

[42] *Maxime si vivendi commoditas nostrorum spectetur.* Criteriu de bază în alegerea centrelor de propagandă iezuită.

[43] *Dies feriales*... iar mai departe *festis enim diebus*. S-ar părea că este o contradicţie. S-ar putea cumva ca în cazul al doilea să fie vorba de sărbătorile *mai mari*, sau ca acele edulia să se opună eventual la bibalia?

[44] *Duae domunculae et fundus etiam terrae.*

[45] *Casas.*

Aici sînt multe școli armenești și românești în care nu se predă altă știință decît să știe cineva să citească și să scrie. Din acest oraș trecerea este ușoară spre țara tătărească, Serbia, Persia, <și> din orice parte spre Turcia și pînă la hotarele Chinei, numai să se înființeze o misiune la Iași care este locul cel mai prielnic. S-ar părea că Domnul Moldovei și-ar da încuviințarea sa societății iezuite pentru această treabă și aporape că ar chema societatea necunoscută de el pînă acum, deoarece înalță școli noi de piatră de o mărime deosebită uneori cu două caturi pentru ca tineretul moldovenesc să fie inițiat în cultură și în moravuri în același fel în care învățații credinței romano-catolice obișnuiesc să educe tineretul. Și pentru ca domnul să-și urmeze mai bine gîndul a chemat din Chiev, (care este mitropolia Ruteniei), patru tineri doctori în filosofie care au studiat la iezuiții noștri în Lituania prefăcîndu-se <acolo că sînt> catolici. Acestora le va încredința domnul la început școli pentru predare; dacă mai apoi va fi nevoie de mai mulți educatori, el nu vrea să cruțe nici o cheltuială. Domnul este îndemnat la aceasta de pildă unora care îi sînt mai pe plac la curtea sa unde îi prestează omagiul credinței; dintre aceștia deși unii au străbătut doar ca auditori *gramatica*, alții <doar> *sintaxa* sau *poetica*[46], totuși excelează în conducerea treburilor prin sfat și chibzuință, și de aceea ei tratează treburi de mare însemnătate. Printre alții este strălucitul domn Gheorghe Kuthnarski de fel din orașul Cotnari, catolic evlavios și secretar al domnului, pe care l-a ridicat știința cărturărească din condiția umilă a părinților săi tîrgoveți, și l-a făcut vrednic de cea mai mare cinste înaintea domnului și a întregii sale curți. Eu m-am înfățișat acestuia în taină[47] <arătîndu-i> cine sînt și de unde sînt, și din ce cauză am intrat în Moldova. Ceea ce a auzit cu mare bucurie și a mărturisit că a cerut mai înainte cu rugăciuni la Dumnezeu și cu rugăminți la părinții Societății (=Iezuiților) din Polonia ca să-și ia ei asupra lor această misiune, dar aceia, din cauza unor greutăți pe care le ridică cu sine începutul oricărui lucru bun, l-au îngropat în tăcere. A cerut și el mai de mult după cîte am înțeles, să fie primit în Societate, dar nu a fost primit din cauza ochilor <săi> slabi, așa cum îi are și acum. Pare sigur că el nutrește același gînd: căci păzind celibatul[48] păstrează un aer de disciplină religioasă în înfățișarea sa, în felul de a se purta cu alții, în masa sa, în înfrînarea simțurilor; iar sentimentul față de Societate este atît de puternic la el, încît se mîndrește că a primit de la Societate tot ce posedă[49] și declară că dacă și-ar refuza ajutorul Societății în orice lucru cu care ar putea să-i fie de folos, atunci să-l ajungă pedeapsa divină pentru nerecunoștință. Multe a discutat el atunci cu mine, arzînd de mare zel <pentru mîntuirea> suflete-

[46] Cicluri de învățămînt din școlile iezuite.
[47] *Sub rosa.*
[48] *Coelibem agens vitam.*
[49] *Quidquid ipse rerum un--sitarum (?) possessor tenet.*

lor şi printre altele mi-a declarat: „Dacă Societatea" a spus el „are de gînd să pătrundă în Ţara tătărească, îmi va fi foarte uşor să îndeplinesc aceasta, căci hanul de acum al tătarilor[50], exilat de predecesorul său, s-a ascuns destulă vreme în casa mea, şi eu l-am ţinut şi ocrotit cu cea mai mare bunăvoinţă şi dărnicie; şi acela chiar atunci s-a legat prin făgăduială că îndată ce va putea să-şi redobîndească sceptrul, nu va uita binefacerea primită. Fără a se abate de la acea făgăduială, el aminteşte neîncetat prin cuvinte, prin soli şi scrisori cele făgăduite, cerînd să-i fac cunoscut ce vreau să dobîndesc de la el, dar pînă acum am rezervat această binefacere pentru un lucru de o însemnătate deosebită. Aşadar mă voi sîrgui să fac cu bucurie şi bunăvoinţă orice voi putea face la hanul tătarilor, şi nici un lucru // nu-mi va da mai multă mulţumire, după mîntuirea sufletului meu, decît dacă îmi va fi îngăduit să văd că Părinţii Societăţii propăşesc în Moldova şi Ţara tătărească". Apoi a arătat <par'că> cu degetul: „Iată cîtă clădire înalţă domnul nostru, pentru ca tineretul din Moldova să se lumineze, începînd de la şcoala cea mai de jos şi trecînd prin toate clasele, după obiceiul părinţilor Societăţii. Ce mare speranţă de a da şcolari în seama părinţilor iezuiţi străluceşte aici, dacă aceşti părinţi ar porni mai întîi asemenea şcoli[51] şi ar cîştiga printr-o salutare omagială şi trei mici scene de teatru[52] favoarea domnului, a mitropolitului şi arhimandriţilor". La acestea eu i-am mulţumit în numele Societăţii şi am făgăduit să raportez toate acestea superiorilor mei, deoarece eu nici nu pot şi nici nu vreau să fac de la mine ceva. El a declarat că aşteaptă cu cea mai mare nerăbdare să afle şi să vadă cît mai curînd că aceste lucruri s-au pornit şi sînt pe cale bună. p. 358

Lucrurile stînd astfel, trebuie să ne gîndim în ce fel vor fi locuinţele fraţilor noştri. Vor locui oare în colibe? Apoi ce mijloace vor avea pentru susţinerea traiului lor, pentru ca să poată să vadă fără grijă de mîntuirea sufletelor. Secretarul <domnului> nu va trebui să fie plictisit pentru toate cele, căci bunăvoinţa trebuie folosită cu cruţare: poporul este sleit de dări. Deci trebuie căutat un ocrotitor care să fie prieten cu domnul Moldovei şi să-i recomande pe <fraţii> noştri. Acesta este prea strălucitul duce al Rusiei Koniecpolski[53], mare hatman al Poloniei, care este foarte prieten cu

---

[50] *Rex Tartaros (= Tartarorum).* În 1644, hanul Mehmed Ghirai al IV-lea (1642—1644) este înlocuit de Islam Ghirai (1644—1654).

[51] Pentru ilustrarea acestui sfat vezi în Codex descrierea sărbătoririi bobotezei din 1647 unde apar copiii de la şcoala iezuită rostind urări domnului şi înfăţişînd scene simbolico-religioase.

[52] *Ac salutatio<ne> tribus comicisque actiunculis.* Deci mici piese jucate de elevii şcolilor iezuite. Vezi spectacolul de acest gen înfăţişat curţii de Bobotează, în 1647, poate în urma unor asemenea sugestii.

[53] *Konerspolski* = Koniecpolski, mare hatman al Poloniei, protector al iezuiţilor, fondatorul Colegiului de la Bar, deci avînd toate calităţile pentru un asemenea patronaj.

Vasile <Lupu>, domnul Moldovei[54]; la recomandarea acestuia domnul va ridica şi locuinţe pentru ai noştri, şi va da şi un fond pentru lucrurile necesare bunei întreţineri a vieţii. Prea strălucitul duce Koniecpolski nu se va da în lături să facă aceasta la cererea părinţilor din Polonia, căci el arată faţă de ai noştri cea mai mare dragoste, şi încă de foarte tînăr se complacea în desbaterile fraţilor noştri şi este întemeietorul Colegiului din Bar . . .

[Dar sînt arătate şi inconvenientele ce ar putea rezulta dintr-o favoare prea subită: 1. gelozia mitropolitului şi a clerului ortodox în urma părtinirii acestor noi veniţi. De aici ar rezulta lucrături „căci fiecare s-ar teme pentru pîinea lui". 2. Primejdia unei identificări totale cu protectorul din Polonia. Raporturile personale dintre domn şi duce se pot răci, domnul poate să ajungă în mare duşmănie cu Polonia.]

Pare mai sigur deci ca noi la început să ne purtăm ca şi cum nu i-am cunoaşte pe poloni, şi să ne aşezăm potrivit cu dorinţa poporului şi să dobîndim privilegii cu ajutorul boierilor: căci poporul va rămîne şi mai departe <pentru noi>?[55] Totuşi după ce ai noştri vor fi prins bine rădăcini, abia atunci vom putea cere liniştit recomandarea prea strălucitului Koniecpolski, pentru ca bunăvoinţa domnului Moldovei faţă de noi să nu se întemeieze pe prietenia polonă, şi să vadă că ocrotirea pe care ne-ar da-o cumva, ne-o dăruieşte mai degrabă din prietenie faţă de locuitorii unguri care sînt gata să-i facă slujbă întru toate.

Modalitatea de asigurare a traiului va fi ajutorul[56] care va trebui cerut la un an sau la doi ani de la catolicii din ţinuturile vecine, pentru ca toată Moldova să se convingă cu atît mai uşor că noi nu dorim desfătarea noastră ci mîntuirea lor. Locuinţa, la început, va fi strîmtă dar foarte potrivită pentru contemplarea celor cereşti.

p. 359

Acestea sînt foarte pe scurt (cele ce am de spus) despre Moldova. Pentru cei care ar merge de aici la tătari[57] primul popas şi cel mai potrivit ar fi în oraşul Ciubărciu de sub atîrnarea hanului[58]. Aici majoritatea locuitorilor sînt unguri. Dregătorul[59] este şi el ungur. El merge adesea pentru slujba sa în Ţara Tătărească de dincolo[60]. Aici am stat cîteva zile, şi de sărbătoarea Sf. Ignatie locuitorii aceştia au început să geamă cu glas jalnic ca nişte suflete din Purgatoriu: „Înduraţi-vă de noi, înduraţi-vă de noi, mă-

---

[54] Această prietenie a suferit şi unele eclipse. In 1636, conform raportului anonim al soliei lui Krasinski, era mare duşmănie între acelaşi hatman şi castelan al Cracoviei şi domn.

[55] *Populus enim manebit.* Adică poporenii catolici.

[56] *Elemosyna.*

[57] *In Tartariam.*

[58] *Regis Tartarorum.*

[59] *Officialis.*

[60] *Ulteriorem Tartariam.*

car voi prietenii noştri creştini, şi trimiteţi-ne un preot ca un al doilea mîntuitor!" Nu vreau să mă extind mai mult vorbind despre vastele provincii ale tătarilor căci nu ne-am înstăpînit încă nici în Moldova care întîmpină mai întîi pe cei ce merg la tătari.

Cel mai potrivit lucrător[61] pentru această recoltă ar fi unul care să cunoască limba română, cea maghiară, cea săsească sau germană şi cea italiană. E trebuincioasă limba italiană din cauza unor italieni cu mare autoritate ce locuiesc la curtea domnului şi care ocrotesc pe călugării intitulaţi „de propagandu fide", şi vor să-i aibă <pe aceştia> de la Sacra Congregaţie din cauză că le cunosc limba. Apoi limba română este o italiană stricată, de aceea un italian care vrea <cu tot dinadinsul> învaţă mai uşor limba română în două luni, şi dacă o stăpîneşte pe aceasta el poate să săvîrşească multe, chiar dacă nu ştie limbile celelalte . . . etc.

---

[61] Adică misionar.

GASPARO DIN NOTO

(? — după 1650)

*

Franciscanul conventual Gasparo din Noto apare în volumul nostru de mărturii asupra ţărilor române, în mod mai mult simbolic decît real, întrucît cele cîteva rînduri redate aici cu greu ar merita numele de raport. Rolul său a fost însă destul de însemnat atît în desfăşurarea reală a conflictului misionarilor Propagandei cu iezuiţii cotropitori, cît în redarea acestuia de pana părtinitoare a lui Bandini. Gasparo din Noto se reliefează în *Codex* şi în corespondenţă ca una dintre figurile proeminente din seria de portrete vii evocate cu o patimă răscolitoare. Il avem într-o dublă ipostază de lumină şi de întuneric. Confruntarea şi suprapunerea celor două imagini dezvăluie cugetul neliniştit al evocatorului. Dar există şi o mărturie proprie a lui Gasparo, nu relativă la acel episod, ci la un moment anterior, anume la scena dramatică a fulgerării bietului Bandini de mînia domnului în ziua Bobotezei din acelaşi an, 1645. Din păcate, raportul lui Gasparo din ziua de 13 ianuarie 1645 a rămas inedit şi este doar citat de Veress ca aflîndu-se în colecţia sa particulară, alături de alte mărturii nepublicate.

Desemnat de Congregaţia de Propaganda Fide încă din iulie 1643, pentru a fi trimis ca

misionar în Moldova, Gasparo vine din Italia, poate chiar din mănăstirea de la Assisi, în anul următor. La 25 iunie 1644, el scrie din Iaşi, unde se afla, desigur, de cîtva timp, deoarece a avut răgazul necesar pentru tălmăcirea pe româneşte a catehismului cardinalului Bellarmino. El venea într-un moment cînd domnul Moldovei, Vasile Lupu, se arăta deosebit de binevoitor faţă de catolici, datorită şi prezenţei pe lîngă el a tînărului Ambrosio Grillo, „ginerele" său, după care trimisese cu mare impetuozitate la Constantinopol în august 1642 şi care avea să se arate un ocrotitor al misionarilor Propagandei. Ocrotitor, dar şi censor. Datorită acestei vigilenţe este rechemat urgent de la Iaşi viceprefectul misiunii Pietro-Paolo Garavini din Faenza, tînăr „alumn" (fost elev) al Colegiului Propagandei, trimis de la Constantinopol, de puţină vreme, spre a se califica acolo şi care scandalizase pe catolici şi pe ortodocşi prin purtările sale, chefuind cu calvinii şi ocrotindu-l pe Benedetto Remondino din Milan, care umbla mereu beat şi bătea drumurile Poloniei. Fără a cunoaşte poate şi abuzurile mai grave ale lui Garavini, pomenite şi de Bandini în *Codex,* Ambrosio Grillo a informat pe vicarul patriarhal de la Constantinopol, Giov. Battista Siroli din Lugo, care s-a grăbit să numească un alt viceprefect în persoana lui Gasparo, rechemîndu-l pe Garavini mai înainte ca o asemenea sugestie să-i vină chiar de la domn. Sarcina de viceprefect al misiunii comporta o răspundere destul de grea într-un moment cînd misionarii Propagandei, aflaţi în plină anarhie, aveau să se înfrunte cu iezuiţii care îşi pregăteau din umbră ofensiva lor victorioasă. Misionarii trimişi de Congregaţie erau mai toţi franciscani conventuali, italieni fără studii speciale, în majoritatea cazurilor, şi fără o organizare mai strictă. Rolul lor era să suplinească nevoia bisericilor aflate fără preoţi în locurile unde nu existau parohii organizate deservite de un paroh, întreţinut de credincioşi, fără amestecul Propagandei. Cum catolicii din Moldova erau fie unguri, fie saşi, asistenţa duhovnicească a unor italieni necunoscători ai limbii lor nu era de mare folos şi nici nu îi mulţumea, dorinţa lor fiind să aibă preoţi seculari — şi nu călugări — oameni de neamul lor, şi nu străini. Atunci însă cînd italienii reuşeau să înveţe limba românească, pe care o ştiau şi ungurii şi saşii, ei puteau totuşi să-şi îndeplinească slujba. Între misionari nu exista vreo ierarhie. Ei ascultau cu toţii de Congregaţia de la Roma, care era informată fie direct de către viceprefectul sau comisarul din „cele două Valahii", desemnat de vicarul apostolic din Constantinopol, fie chiar de către acesta din urmă, care intervenea şi el uneori, trimiţînd sau rechemînd misionari — ca în cazul arătat mai sus. Misionarii afirmau că ei nu sînt supuşi autorităţii episcopului local, în speţă a episcopului de Bacău, străin de ţară şi absenteist, reprezentat de un vicar desemnat de el. Acest vicar era de cele mai multe ori în duşmănie cu misionarii, pe care îi critica şi voia să-i înlăture, înlocuindu-i cu călugări poloni, de preferinţă dominicani, cum a încercat prea celebrul Giacinto din Osimo (vezi relaţia lui Barsi din volumul de faţă). Lucrurile luau un alt aspect, cînd în locul unui asemenea vicar, pus de episcopul polon, Congregaţia desemna ea pe un vicar apostolic, dîndu-i puteri depline pentru a face o vizitaţie apostolică sau a-l suplini pe episcop în calitate de „administrator al Moldovei şi al Ţării Româneşti". Prima dintre aceste situaţii s-a ivit în 1641, cînd arhiepiscopul de Sofia, Deodat (Bakšić) a cutreierat toată ţara, cercetînd starea bisericilor şi activitatea parohilor şi a misionarilor. Dar această vizitaţie nu a durat mai mult de două luni şi, cu toată antipatia neexprimată cu glas tare a lui Bakšić pentru conventuali în general, ea nu le-a pricinuit nici un neajuns.

În schimb, venirea lui Bandini avea să aibă urmări grave atît pentru misionarii conventuali, cît şi pentru Gasparo per onal. La început se părea că raporturile dintre ei vor fi bune. Bandini este găzduit de viceprefect în casa misiunii (acea casă pentru care avea să se producă în cursul anului următor tumultul povestit de Bandini în *Codex*) şi sprijinit în sforţările sale de a obţine recunoaşterea din partea domnului a calităţii şi a misiunii sale. Aceste merite şi faptul că se aflau de aceeaşi parte a baricadei acopereau, pentru moment, antipatia adîncă a lui Bandini — observant bulgar — pentru conventualii Propagandei (socotiţi de bulgari ca nişte intruşi în Ţara Românească) şi judecaţi, în general, cu asprime. Dar lucrurile se schimbă cînd i se recunoaşte lui Bandini calitatea de vicar apostolic şi administrator al Moldovei. Îndată se actualizează conflictul virtual dintre misionari şi episcop. Mai intervenise cu puţin înainte şi o schimbare a situaţiei lui Bandini faţă de episcopul polon Zamoyski, care a manifestat faţă de el, cel puţin aparent, o bunăvoinţă neaşteptată şi care i-a recomandat călduros (prin intermediul lui Parčević) pe iezuitul ungur Beke, acelaşi care va smulge de la conventuali posesiunea locaşului de la Iaşi. Odată cu creşterea vertiginoasă a influenţei lui Beke asupra lui Bandini, raporturile acestuia cu primul său sprijinitor s-au răcit şi s-au înveninat pînă la tonul acela de condamnare acră a comportării atribuită fostului sau aliat în oraşul Huşi (din *Codex*), sau de răutate satisfăcută cu care se va bucura mai tîrziu, aflînd de nereuşita încercării lui Gasparo de a se strămuta la Tîrgovişte. Se pot distinge mai multe e.ape: 1) Rezervă faţă de punctul de vedere al lui Gasparo în conflictul cu iezuiţii şi îndemnuri la o înţelegere cu poporenii (şi cu parohul iezuit). 2) Înlesnirea acaparării locaşului din Iaşi de către noul paroh, prin cesiunea consimţită de Bandini în calitate de administrator al Moldovei, în defavoarea conventualilor. Viceprefectul era scos din casa ce fusese a misiunii, unde îl primise în 1644 pe Bandini, şi înghesuit într-o singură cămăruţă din casa a doua, mult mai proastă, schimbare descrisă de Bandini, folosind un eufemism ciudat ca o renunţare a sa la propria locuinţă în favoarea lui Gasparo (scris. 6 aug. 1645, Veress, *op. cit.*, p. 49). 3) Urmează restrîngerea dreptului acestuia de a oficia în biserica de la Iaşi, nelăsîndu-i-se decît sărbătorile mobile („Dipl. Ital.", IV, p. 102; Scris. din 22 sept. 1645 a lui Siroli). Dar la 19 octombrie, Bandini porneşte să viziteze bisericile catolice din Moldova, începînd cu oraşul Huşi. Pe la sfîrşitul lunii, Gasparo, ascultînd de o invitaţie mai veche a lui Bandini, de care acum îi părea rău acestuia din urmă pentru că de atunci se hotărîse să ia cu sine pe iezuitul Paul Beke — apare la Huşi, prima etapă a vizitaţiei canonice. Dar Bandini a găsit o soluţie — nu tocmai pe placul lui Gasparo. A luat cu sine pe parohul secui de la Huşi, de care nu prea era nevoie, deoarece îl avea pe Beke drept tălmaci — şi l-a lăsat în locul acestuia pe Gasparo. Lucrul era cu atît mai curios cu cît Bandini îl declarase pe parohul de Huşi om fără învăţătură, beţiv împărătesc, veşnic cîntînd şi veselindu-se la chefuri, însuşiri care nu-i puteau fi de nici un folos în călătoria sa. În *Codex* se mai adaugă că Gasparo, nemaiaşteptînd întoarcerea lui Bandini din circuitul său (destul de lung şi ca distanţă, şi ca timp), a plecat din Huşi, după ce l-a păgubit pe parohul secui în casa căruia şezuse, stricîndu-i din lucruri şi însuşindu-şi chiar unele (!), după cum s-a tot plîns apoi acel paroh. Nu se arată însă precis *cînd* a plecat din Huşi, spunîndu-se doar că s-a grăbit să plece de cum a auzit de păţania călugărului franciscan Sigismund polonul, lovit rău de un ostaş al domnului într-o ceartă la beţie şi

murind de pe urmele acelei loviri. Cum mai departe, în *Codex*, Bandini arată cum l-a înmormîntat pe acel călugăr şi l-a slujit cu tot fastul în biserica de la Iaşi, fără însă a arăta o abatere a sa din drumul vizitaţiei sale, lucrul pare destul de încurcat. Aflăm însă că părintele Gasparo, pe care ni l-a arătat alergînd la Iaşi, şi-ar fi însuşit lucrurile mortului, deşi nu contribuise la cheltuielile înmormîntării. Vedem cît de departe a ajuns Bandini pe calea acuzărilor, care sînt, totodată, justificări proprii. În acelaşi timp, în Codex afirmă că iezuitul Beke, instalat în casa de la Iaşi, botezată acum casă parohială, îşi împărţea creştineşte cu Gasparo — nu o singură dată — pîinea zilnică!

Plîngerile lui Gasparo înaintate la Roma, de către vicarul patriarhal de la Constantinopol, au primit, în sfîrşit, un răspuns. Conventualii trebuie să trăiască în armonie de acum încolo cu iezuiţii, punînd capăt oricăror neînţelegeri (ianuarie 1647). Convins, probabil, de zădărnicia unei încercări de a ţine piept cotropirii iezuiţilor ocrotiţi de influentul secretar al domnului, Kotnarski, şi care aveau acum şi sprijinul lui Bandini, Gasparo, socotind că se împliniseră cei trei ani de şedere în acelaşi loc, la care erau obligaţi misionarii, s-a gîndit să-şi încerce norocul în Ţara Românească, al cărei domn se arăta generos faţă de misionari. Se pare însă că şi-a ascuns intenţiile, plecînd pe furiş la Tîrgovişte, unde fără o minciună expresă, a lăsat totuşi, prin ambiguitatea răspunsurilor sale la întrebările domnului cu privire la sănătatea papei, să se creadă că venea direct din Italia. Dar a fost dat de gol de observanţii bulgari pe cînd se afla la Tîrgovişte secretarul lui Bandini, Parčević (poate chiar cu concursul acestuia). Neputînd după aceea să mai rămînă în Ţara Românească, s-a reîntors pe tăcute în Moldova, unde a reapărut în public, la serbarea Bobotezei (1648). Cum în lipsa sa fusese golită camera ce o locuia, la întoarcere s-a instalat în locuinţa rezervată lui Bandini, spre marea indignare a acestuia. Acest punct este destul de neclar. La 6 aug. 1645, Bandini în scrisoarea sa către Propagandă afirma „*al P. Fra Gasparo diedi la mia chasa propria in detto Ias et nella casa parrochiale lassai il parrocho eletto da detto popolo in praesentia del prencipe*", dar în 1647, în lipsa lui Gasparo, el îi scoate lucrurile din casă din porunca domnului (?) şi la stăruinţa poporenilor. Este vorba tot de acea cămăruţă din casa mai mică a bisericii, botezată de Bandini *la mia chasa propria*. Dar cînd se reîntoarce Gasparo, el dă buzna în casa pe care şi-o rezervase Bandini şi pe care pune să o deschidă *(Domum quam nostro usui occupaveramus et accommodaveramus aperuit)*. Probabil că de astă dată este vorba de casa mare, parohială, preluată de Beke ca paroh şi unde îşi avea Bandini locuinţa sa, cînd venea la Iaşi. Aceasta este ultima menţiune a lui Gasparo în Codex, care se şi încheie în martie 1648.

În 1650 (nu se arată luna), el părăseşte Moldova, dar cere, pentru a putea pleca în patrie, leafa neplătită pe ultimii doi ani. Cum împlinise 7 ani de activitate, cere să i se confere gradul de magistru. Dealtminteri, încă din 1645, Bandini îl recomandase pentru această distincţie (vezi Veress, *op. cit.*), cele două texte adresate unul secretarului Ingoli, celălalt eminenţelor din Congregaţie, acesta din urmă fiind opera lui Parčević, după cum rezultă din stilul retoric caracteristic al acestuia. Gasparo din Noto este pomenit în ianuarie 1650 în termenii cei mai peiorativi, de un misionar din Ţara Românească, exclus din misiune pentru indisciplină etc.... numit Contanzo Remoli (vezi „Dipl. Ital.", II, pp. 382—385) care, bănuind că ar fi fost încondeiat de Gasparo, care l-ar fi persecutat, îl acuză de

toate cîte în lună şi în soare: de a fi încercat să-l înşele pe doctorul Mascellini... căruia nu o dată *finse la diversita delle littere e particolarmente una volta della Sacra Congregazione*... că se îndeletnicise cu negoţ şi camătă... că nu îi plăcea să slujească în biserică sau la cor... că se îmbăta şi juca şi făcea pe caraghiosul (Buratino) în faţa domnului... că i se spunea în faţă că are *un spirito constretto*... etc.

Remoli susţine că Gasparo a fost după el la Galaţi *a rapinar come è suo solito* (!). Cum afirmă o serie de lucruri inexacte, de pildă, că Gasparo ar fi fost alungat din Iaşi şi din Moldova, de către domn *con pena capitali per i gran scandali commessi,* că ar fi fost exclus din numărul misionarilor din Moldova şi Ţara Românească de către prefectul din Constantinopol şi că dacă ulterior a obţinut certificate, acestea i-au fost date de milă, pentru că se lamenta *alla siciliana,* sau au fost plăsmuite de el, căci ştie să falsifice orice scriere şi sigiliu (!) *(sapendo rifare tutte le mani e comporre tutte le sorte de sigilli...),* s-ar părea că avem aici o încercare de diversiune.

Reţinem din scrisoare cîteva puncte. La 20 ianuarie 1650, Remoli declară că a plecat de un an *da quelle Provincie.* Modul cum s-a făcut desemnarea misionarilor ce urmau să părăsească Ţara Românească pare să excludă versiunea că Gasparo ar fi fost alungat cu ocară. Doctorul Mascellini, văzînd că sînt prea mulţi misionari la Tîrgovişte, l-a hotărît pe domn ca să dispună să rămînă doar trei: provincialul, novicele şi un misionar desemnat acum: Venanzo din Monte Ottone. Ceilalţi aveau să meargă în Moldova. Penultimul a plecat Remoli la Galaţi. Aşadar, *după* apariţia lui Gasparo la Iaşi (înainte de 6 ianuarie 1648), el s-a mai întors în Ţara Românească, de unde a plecat ulterior la Galaţi (?). Dacă este aşa, atunci trebuie revizuită versiunea lui Bandini, după informaţiile lui Parčević, care adesea înfloreşte adevărul.

Rîndurile lui Gasparo din Noto redate mai jos au fost publicate de D. Gazdaru, în articolul *Informaţii italiene inedite despre cîteva texte româneşti scrise de misionari catolici,* apărut în „Studii italiene", I, Bucureşti, 1934, p. 82. Reţinem din ele că el credea în preziceri şi că a tălmăcit în limba română catehismul lui Bellarmino, rămas absolut necunoscut.

SCRISOARE DIN IAŞI[1]

1644

Am sosit, deşi am gustat toate nenorocirile care se pot închipui, încît dacă nu mi-ar fi fost prevestite de un slujitor al lui Dumnezeu din mănăstirea noastră de la Assisi, m-ar fi îngrozit întru totul şi m-aş fi întors înapoi, căci de mai multe ori am fost lovit de tîlhari astfel încît nu ştiu cum mai ţin pana în mînă şi era cît pe aici să fiu aruncat într-un rîu de nişte calvini fiind silit de către ei să le arăt scrisorile <mele> de trecere. p. 82

Acum mă aflu la Iaşi, unde sînt mulţi catolici şi am tradus în limba vorbită a ţării catehismul prea cinstitutului cardinal Bellarmino, cu explicaţiile sale pentru a-l preda copiilor şi chiar şi celor mari, care nu ştiu nici măcar ce este semnul crucii şi cărora li se pare un lucru nou cînd aud

---

[1] Traducerea s-a făcut după originalul italian publicat de D. Gazdaru, în Studii italiene, I, Bucureşti, 1934, p. 82.

aceste explicații din catehism. Este adevărat că atunci cînd acest domn prea bun[2] a binevoit a-mi da audiență, cîteva zile după sosirea mea, favoare pe care am cerut-o deoarece m-a silit să i-o cer, a binevoit să poruncească tuturor catolicilor noștri să-și trimită fiii, la biserica noastră catolică cel puțin în zilele de sărbătoare.

Iași, 25 iunie, după vechiul calendar 1644.

Fratele Gasparo din Noto misionar în Moldova și în Țara Românească.

---

[2] Vasile Lupu.

MARCO BANDINI

(1593? — 1650)

*

Marco Bandini s-a născut la Skoplje la sfîrşitul secolului al XVI-lea, în intervalul 1593—1598. El era bosniac de origine. Numele său iniţial fusese Bandulović, din care a rezultat forma italianizată Bandini sub care este îndeobşte cunoscut. A avut mai mulţi fraţi dintre care unii au fost tot preoţi. A făcut şi studii în Italia, fără a avea însă timpul să obţină calitatea de „alumnus" al vreunui colegiu catolic, ca viitorul său tovarăş mai tînăr, Parčević. Intrat în rîndul franciscanilor observanţi, a slujit (1628) la misiunile din Caraşova şi Belgrad, apoi la Caransebeş unde a învăţat puţin limba română, stînd într-un mediu mai mult românesc. În noiembrie 1630 pleacă din Caraşova „în părţile Ungariei Superioare şi Austriei" de unde se reîntoarce în 1631. În 1638 e paroh la Belgrad şi iscăleşte adăugînd după numele său: *olim guardianus curiae Bani, diffinitor provinciae et ad presens capellanus seu parochus Albae Graecae* (= odinioară „gardian" — adică stareţ (?) la curtea banului <de Caransebeş>... etc... şi acum capelan sau paroh al Belgradului). El continuă să fie chemat destul de des la Caransebeş. Încă de acum are prilejul să intre în contact şi în oarecare conflict cu misionarii franciscani conventuali, ceea ce va determina la el o antipatie persistentă pentru fraţii din această tagmă. Antipatie ce explică în oarecare măsură, uşurinţa cu care s-a raliat în 1645 la tabăra iezuiţilor în lupta acestora cu conventualii din Moldova.

Venirea sa în Moldova se datoreşte lui Baksić, care constatînd în cursul vizitaţiei apostolice făcută din ordinul Congregaţiei în anul 1641 neajunsurile rezultînd din existenţa episcopilor poloni absenteişti, a propus să fie suplinită această lipsă prin numirea unui

Administrator apostolic al Moldovei, numit de Roma, şi l-a indicat pe Marco Bandini a cărui activitate în părţile bănăţene îi dovedise destoinicia. Totodată, la sfîrşitul anului 1642, se schiţează la Roma un prim plan de scindare a provinciei catolice Bulgaria, arhiepiscopia de Sofia păstrînd Bulgaria propriu-zisă, Bosnia, Dalmaţia şi Banatul cu regiunea de la Dunăre, iar Moldova şi Ţara Românească aveau să constituie o dioceză separată cu un prelat deosebit (A. Veress, *Scrisorile misionarului Bandini din Moldova*, p. 5). După numirea lui Bandini ca arhiepiscop ales *(electus)* de Marcianopol, la 16 decembrie 1643, el s-a dus la Sofia şi la Chiprovaţ unde s-a făcut delimitarea reciprocă a celor două arhiepiscopii printr-un act încheiat de cei doi arhiepiscopi şi purtînd data de 6 februarie 1644.

Impărţeala aceasta se deosebea simţitor de cea schiţată grosso modo la sfîrşitul lui 1642. Arhiepiscopul de Marcianopol primea acum în grija sa regiunile disidenţilor Paulicieni de la Nicopol pînă la munţii Balcani, precum şi Dobrogea, iar în locul ambelor ţări române, i se recunoştea doar Moldova, fără Focşani şi fără porţiunea ce merge pînă la Siret. Acestea împreună cu Ţara Românească şi cu Bulgaria îi rămîneau arhiepiscopului de Sofia care de altminteri avea de mai mulţi ani calitatea de vicar apostolic pentru *amîndouă* ţările române. Ciuntirea provinciei catolice a Moldovei, prin fixarea hotarului ei la Siret în loc de Milcov, trebuie pusă în legătură cu informaţiile greşite date de misionarii anteriori. Ea este cu totul neintenţionată. Dimpotrivă, despărţirea celor două ţări ce trebuiau unite într-o dioceză comună, nu era neintenţionată. Ea se datora desigur presiunilor observanţilor bulgari de la Chiprovaţ care considerau toată Ţara Românească şi conventul de la Tîrgovişte ca aparţinîndu-le lor şi scriau la Roma ca să ceară neapărat această mănăstire, întrucît asupririle turcilor îi obligau să-şi pregătească un loc de refugiu. In caz de refuz, ei cereau să li se dea mănăstiri în Italia! Este foarte lămuritoare în acest sens scrisoarea lui Soimirović către Congregaţie. Dar influenţa acestuia asupra lui Bakšić se vădeşte de-a lungul întregii corespondenţe a arhiepiscopului de Sardica-Sofia. Mai trebuie observat că formula din 1642 excludea din această nouă dioceză episcopia de Bacău, rezervată zonei de influenţă polonă! Această „episcopie de Bacău" era acum încredinţată noului arhiepiscop de Marcianopol în calitate de Administrator sau vicar apostolic. Aşadar nu se mai punea problema unei reorganizări în adîncime, ci doar a împlinirii unui gol. De aceea, Bandini la încheierea acestui act în februarie 1644 a fost perfect satisfăcut în ce priveşte atribuirea Moldovei, contrariu părerii lui Veress (*op. cit.*, p. 6) care se referă, de fapt, la o scrisoare din *18 noiembrie 1644* în care Bandini protestează contra greşitei delimitări la Siret în loc de Milcov, pentru bunul motiv că această greşeală a permis lui Kotnarski să pună la îndoială *toate* actele doveditoare ale lui Bandini. Nemulţumirea lui Bandini rîvnind şi Ţara Românească aparţine unei faze ulterioare.

Sfinţit arhiepiscop la 21 august 1644, a pornit spre Moldova în ziua de 3 septembrie împreună cu Petru Parčević, sfinţit în grabă şi care a ocupat pe lîngă el locul de secretar, exercitînd asupra lui o influenţă netăgăduită. Plecarea din Bulgaria, trecerea pe la Tîrgovişte, sosirea în Moldova, audienţa la domn şi piedicele întîmpinate din partea lui Kotnarski, în sfîrşit sosirea la reşedinţa din Bacău, sînt povestite în capitolul din *Codex* intitulat *Enarratio*, redat în traducere în volumul de faţă. Există însă oarecare neconcordanţă între această expunere şi datele din scrisorile scrise chiar asupra momentului. Neconcordanţă cronologică, semnalată şi de Veress în *Scrisori*... Dar apar şi deosebiri de o natură specială, indicînd o

prefacere adîncă a textului inițial în redarea unor momente esențiale. De pildă, scena dramatică a venirii lui Bandini la curte în ajun de bobotează cu un plocon pentru domn — care se înfurie și îi poruncește să plece din țară pînă la venirea brevei papale, care să aducă dovada că nu este un impostor sau un spion — lipsește din *Enarratio*, și se găsește doar în scrisoarea lui Bandini trimisă după cîteva zile din Bacău (28 ianuarie). În schimb, toată scena deznădejdii care a urmat și a lamentațiilor bietului arhiepiscop a fost mutată după audiența de venire a lui Bandini la domn, de la începutul lunii noiembrie, unde nu își află vreo justificare. Rezultă deci că într-o redactare inițială, această scenă era cuprinsă în text, de unde a fost apoi scoasă, folosind artificiul semnalat mai sus. De asemenea, descrierea întunecată a casei „misiunii" de la Iași, desemnată mai apoi drept casă „parohială", pare să aparțină unui moment posterior conflictului dintre poporeni și conventuali pentru bisericuța catolică și a celor două case ținînd de ea. Este o mare asemănare de stil și de atitudine proprie între redarea acestora și zugrăvirea jalnică a reședinței de la Bacău. Am crede că aceasta din urmă a inspirat și rîndurile despre casa „parohială". Constatăm așadar o suprapunere de momente aducînd cu ele schimbări evidente. Dar se mai observă în *Enarratio* și porțiuni scrise într-un stil mai retoric, care aparțin fără nici o îndoială lui Parčević. *Cînd* anume au fost ele scrise, nu se poate spune fără o cercetare amănunțită a originalului din punctul acesta de vedere. De asemenea și scrisorile lui Bandini vădesc o dualitate neobservată pînă acum. Să se compare între ele cele două scrisori din 27 februarie către Congregație și către secretarul Ingoli, pentru recomandarea lui Gasparo din Noto la obținerea doctoratului (*Scrisori*... pp. 35—36). Amîndouă poartă iscălitura lui Bandini, dar deosebirile flagrante de stil și de ton, proclamă clar că nu aparțin aceleiași persoane. De aceea și scrisorile vor trebui supuse aceleiași cercetări atente pentru a putea separa ce îi revine lui Bandini și ce se datorește secretarului său omniprezent. Se știe că o bună parte din scrisori erau scrise de acesta la dictarea sau indicația superiorului său. În ele apar pasaje vădind stilul personal al lui Parčević, retoric, vehement, polemic, coexistînd cu proza mai blajină a arhiepiscopului. Am arătat în biografia lui Parčević și cazul de substituire a unui text scris de acesta, textului inițial scris tot de el la dictarea lui Bandini. Dar aceasta constituie un caz-limită. Există însă și dovada unei influențe puternice directe exercitată de secretar asupra superiorului său, a cărui fire potolită și încrezătoare, însoțită de oarecare sentiment al importanței sale (ce nu excludea o dispoziție uneori cam timorată, avînd nevoie de un sprijin dinafară), făcea să fie deosebit de influențabil. Dovadă ascendentul cîștigat asupra sa de iezuitul ungur Paul Beke de la prima lor întîlnire în 1645 pînă prin 1649, după cum pare să rezulte din *Scrisorile*... publicate de Veress. Dovadă, în mai mică măsură, și sugestiile lui Fr. Maria Spera referitoare la parohul ungur din Bacău, în scrisoarea redată în volumul de față, p. 385 ș.u., adoptate întocmai de Bandini, după cum reiese din *Codex* (ed. cit. p. 221 ș.u.). Bandini se lasă ușor călăuzit de sentimente și de resentimente, nefiind capabil de planuri subtile sau de o viziune depășind un prezent actual și tangibil. Cînd apar anumite calcule ce își aruncă umbra mai departe, ele nu îi aparțin lui. El se mulțumește să plănuiască refacerea bisericii și a reședinții din Bacău, înjghebarea unei rînduieli de bun gospodar, fructificarea posibilităților oferite de terenul agricol, nu prea întins al „mănăstirei", de munca acelor țărani ce mai rămăseseră supuși episcopiei, în sfîrșit de moara, despre care nu pome-

neşte nimic (poate tot la îndemnul secretarului) pînă la distrugerea ei parţială de inundaţiile din 1646. Mai propune şi o valorificare a terenului din Iaşi pe care s-ar putea construi dughene ce ar aduce un venit apreciabil bisericii catolice din Moldova şi conducătorilor ei. Pe plan profesional, priveşte cu favoare strădania iezuiţilor de a întemeia şcoli, pe care le consideră întrucîtva ca un bun comun de care se poate mîndri şi el, fără a vedea mai departe urmările posibile ale acestui prezent îmbietor.

Dar totuşi, în scrisorile şi manifestările sale pot fi surprinse firele unor calcule mai abile speculînd efecte mai depărtate. De pildă, ideea de a duce un plocon domnului în ajun de bobotează, la fel cu episcopii ortodocşi, cîştigînd astfel un fel de recunoaştere tacită a calităţii sale de prelat. Aceasta nu corespundea firii sale temătoare cutremurate de privirea severă a domnului. De altminteri, el nici nu bănuia sensul acestui gest pe care îl făcea, şi care pentru el era doar un gest de supunere. Cînd scrie la Roma la 18 noiembrie 1644 cerînd cu cerul şi cu pămîntul să i se trimită breva către domn, el adaugă (p. 26): „Mai este foarte necesar ca să se treacă în brevă că reşedinţa mea este în Bacău şi *nu numai acolo, ci oriunde ar fi voia arhiepiscopului* şi ar fi înlesniri pentru a şedea acolo, *căci trecîndu-se acest lucru într-un decret, provincia Moldova s-ar şi afla prevăzută* cu arhiepiscopul său *(perchè essendo messo in un decreto, è già la provincia di Moldavia provista del suo arcivescovo)* care venind aici îşi va avea reşedinţa la Iaşi". Înainte de încheierea scrisorii (p. 27), el lămureşte că nu şade la Iaşi. Fără a mai vorbi de porunca domnului, lucrul ar fi imposibil din cauza scumpetei, dar dacă ar avea cu ce, ar face acest lucru bucuros. S-ar părea că acea recomandare i-a fost sugerată şi nu a fost prea bine înţeleasă, iar comentariul de la urmă îi aparţine în întregime lui. În altă scrisoare de la 10 decembrie 1644 (p. 30) începe să mijească ideea şederii în Ţara Românească (!) ... „aşa cum *aş putea să stau şi în Ţara Românească* unde trebuie adesea ca episcopul să se afle în faţa acelui nespus de afabil *(humanissimo)* şi binevoitor principe al acelei Valahii care mi-a spus cînd am fost în trecerea mea ca să-l salut, că ar fi foarte mulţumit *(di gran gusto)* să vadă adesea pe unul din episcopii noştri la curtea sa, mai ales acum că s-a încheiat pace între el şi principele Moldovei". Iar la sfîrşitul scrisorii, sugerează un nou demers, anume o scrisoare a cardinalilor Congregaţiei către regele Poloniei şi marele hatman (Koniecpolski) cărora domnul nu le poate refuza nimic. În sfîrşit, după încheierea acordului cu Zamoyski efectuată de Parčević, apare la Bandini ideea ciudată că şi Ţara Românească ar putea fi considerată ca supusă autorităţii sale, întrucît el îl reprezintă pe episcopul polon care se intitulează episcop al ambelor Valahii! Această interpretare, cu corolarul ei: pretenţia de a merge în vizitaţie apostolică în Ţara Românească, călcînd învoiala cu Baksić din februarie 1644, nu se potriveşte nici ea cu felul mai direct şi mai nesofisticat al lui Bandini.

Şederea lui Bandini în Moldova poate fi subîmpărţită în mai multe momente sau perioade distincte:

a) din octombrie 1644 pînă în iunie 1645 cînd intervine acordul încheiat în numele său de către Parčević cu episcopul polon Zamoyski. În această fază curg apeluri neîncetate către Propagandă pentru expedierea brevei necesare recunoaşterii de către domn, şi se menţin raporturile cele mai bune cu misionarii conventuali în persoana subprefectului lor, Gasparo din Noto;

b) din iunie 1645 pînă la începerea vizitaţiei Moldovei, 19 octombrie 1646. Această perioadă se caracterizează prin schimbarea politicii lui Bandini, hotărît să meargă de-acum înainte mînă în mînă cu Zamoyski, apelînd în mod constant la poloni, fără a mai informa în prealabil, sau chiar şi mai tîrziu Propaganda. În acest interval, Parčević a călătorit de patru ori în Polonia. Abia întors de la Grodek, în iunie 1645, el porneşte din nou cu rugăminţi către regele Poloniei să obţină de la domn restituirea moşiei Trebeş făgăduită în mai multe rînduri, iar în anul următor îl însoţeşte pe Bandini la Zborow unde i se conferă solemn acestuia paliul şi după aceea porneşte iar să ducă lui Zamoyski vestea manevrelor lui Hyakintos Makrypodari în vederea numirii sale ca episcop titular de Bacău. Potrivit dorinţei exprimate de Zamoyski, Bandini părăseşte pe conventuali, aliaţii săi din zilele negre şi trece în tabăra iezuiţilor, favorizînd instalarea lor în casa „parohială".

c) din 19 octombrie 1646 pînă la o dată ce nu poate fi stabilită cu certitudine, ea fiind în funcţie de momentul în care Bandini şi-ar fi dat seama de manevrele duşmănoase ale lui Beke. O cercetare critică a scrisorii senzaţionale din 2 noiembrie 1647 a dovedit că nu a fost scrisă de Bandini. Acesta nici chiar atunci cînd redactează descrierea sărbătorii de bobotează din anul 1647 nu avea cunoştinţă de acuzaţiile aduse de secretarul său bunului său prieten Paul Beke. Cum nu există în sensul însuşirii acestor acuzaţii decît scrisoarea din 10 aprilie 1649, în care sînt repetate aproape aidoma punctele din scrisoarea din 2 noiembrie, va trebui cercetată cu luare aminte pentru a se vedea, pe cît se va putea, dacă a fost cumva supusă unor modificări suspecte, dacă este scrisă de mîna lui Bandini sau cumva a lui Parčević (la dictarea lui Bandini, etc.). În această fază nedeterminată suficient ca durată — dar care merge în orice caz pînă după data de martie 1648 cînd nu se întorsese încă Parčević din Italia, şi cînd Bandini anunţa că a terminat de scris darea de seamă a vizitaţiei, la care a adăugat multe lucruri *„molto belle e curiose"* — Bandini a putut să se bucure de oarecare satisfacţie în timpul vizitaţiei, şi în lunile următoare, cînd şi-a putut vedea de gospodăria de la Bacău în lipsa lui Parčević trimis de el, poate chiar la sugestia acestuia, în Transilvania (adică în secuime) şi apoi în Ţara Românească *„per un servizio"*. Liniştea i-a fost tulburată de incidentul cu parohul ungur din Bacău care a pus în mişcare — prin Kotnarski — chiar pe domn. Acesta i-a scris pe un ton ameninţător bietului arhiepiscop să nu cuteze să-l mute din loc pe bunul paroh din Bacău! (iulie 1647). Potrivit cu spusa lui Bandini, el s-a îmbolnăvit cam pe atunci şi a dus-o tot astfel cîteva luni. De bobotează însă (1648) era restabilit. Editorul scrisorilor, Veress a pus pe seama acestei stări „patologice" inconsecvenţa flagrantă a scrisorii din 2 noiembrie 1647 care se datoreşte de fapt unui fals.

d) de după 23 martie 1648 sau 10 aprilie 1649 pînă la moartea lui Bandini. Nu cunoaştem exact împrejurările morţii sale. Declaraţiile lui Parčević din suplicele adresate în numele catolicilor din Moldova la Roma, oscilează între două versiuni: 1) Bandini a murit de inimă rea atunci cînd au venit, ba Beke, ba oamenii lui Kotnarski să-l alunge din reşedinţa de la Bacău sub cuvînt că murind Zamoyski, ar fi fost numit un alt episcop polon şi mandatul lui Bandini ar fi încetat. 2) El a murit mîhnit de declaraţiile duşmănoase că nu mai are vreun rost în Moldova, şi chiar în aceeaşi zi a şi venit Beke cu zbirii săi să alunge pe preoţii şi misionarii de la reşedinţa din Bacău etc. Veress mai menţionează o relaţie

a lui Parčević, despre moartea lui Bandini, care a rămas inedită şi a fost găsită de el la Viena, fără a mai da alte amănunte. Despre rolul său în rezolvarea „tumultului de la Iaşi" a fost vorba în biografiile lui Gasparo din Noto, Fr. Maria Spera şi Antonio din Brisello zis „Laimer".

Importanţa cea mare a lui Bandini e legată de acea dare de seamă scrisă de el între februarie 1647 şi 23 martie 1648 în care a expus venirea sa în Moldova, piedicile întîmpinate, starea catolicilor din Moldova şi în general împrejurările din ţară, formînd cadrul subiectului principal: promovarea bisericii catolice în Moldova. Darea la lumină în 1940 a relaţiei lui Bakšić din anul 1641 — pe care Bandini a cunoscut-o, referindu-se la ea în cîteva împrejurări — aduce un element în plus pentru o apreciere mai completă a operei atît de bogate cunoscută sub numele de *Codex Bandinus*. O cercetare amănunţită va trebui să sublinieze şi amestecul sau aportul lui Beke şi Parčević în redactarea unor părţi ale textului. Cît priveşte versiunea latină — singura pe care o cunoaştem — va trebui văzut în măsura în care acest lucru ar fi posibil, dacă ea trebuie atribuită unui singur traducător, sau dacă vom putea vorbi de doi asemenea translatori: unul pentru *Enarratio,* celălalt pentru Vizitaţie şi pentru „Anotările" despre Moldova.

Textul aşa-zisului Codex a fost publicat de V. A. Urechia în „Analele Academiei Române", mem. Sect. Ist., t. XVI, 1895, însoţit de o prezentare comportînd o redare a cuprinsului, ba sub formă de rezumat, ba de versiune fragmentară legată prin explicaţii şi rezumate parţiale, cu reproducerea în original a pasajelor mai enigmatice. Nevoia unei ediţii critice este evidentă. Dar chiar în forma ei actuală, darea la lumină a textului inedit pînă în 1894—95 a adus un mare serviciu, nu numai istoricilor, ci chiar cititorilor doritori a cunoaşte aspecte din trecutul nostru.

Scrisorile scrise din Moldova au fost publicate de A. Veress în 1926 (*ibidem*, seria III, t. VI, mem. 13). Cunoaşterea lor sporeşte şi mai mult valoarea Codicelui, scoţînd însă în relief şi unele contradicţii ce trebuie studiate. Prezentarea scrisorilor făcută cu toată grija, ar fi cîştigat totuşi dacă unele semnalări din note ar fi fost mai puţin laconice, autorul trimiţînd uneori la un material inedit aflat în colecţia sa, pe care avea de gînd să-l publice cît de curînd, dar care a rămas din păcate, inaccesibil cititorilor. Totodată a redat din scrisori numai acea parte a textului care i se părea că interesează Moldova, omiţînd unele pasaje esenţiale pentru înţelegerea întregii corespondenţe, ca de pildă, acel post-scriptum relativ la falsul lui Parčević publicat ulterior de Fr. Pall în *Le Controversie*... în care este vorba şi de rolul lui Bandini în conflictul dintre conventualii şi iezuiţii din Moldova. De aceea şi concluziile la care a ajuns cu privire la aparente inconsecvenţe „patologice" ale lui Bandini, nu mai pot fi acceptate azi. Va trebui reconstituit tot stocul de scrisori din Moldova ale lui Bandini, inclusiv cele privitoare la probleme ale misionarilor observanţi din Banat sau Bulgaria, urmărind totodată şi indiciile eventuale ale unor comunicări ale lui Parčević din vremea aceasta, comparînd scrisul şi stilul lor cu cele din scrisorile publicate. De asemenea va trebui făcută o cercetare similară cu privire la scrisul lui Beke, comparat cu acel al textului manuscris al Codicelui Bandini din colecţia Academiei.

Despre Bandini au scris mai toţi istoricii noştri. Sadi Ionescu l-a cuprins în „Bibliografia călătorilor străini".

MARCO BANDINI[1] CĂTRE INGOLI[2], SECRETARUL CONGREGAŢIEI DE PROPAGANDA FIDE

1644 noiembrie 9, Iaşi

[Se plînge de întîrzierea brevei de recomandare a sa către domn şi de neajunsurile decurgînd pentru el din această cauză. Duce mare lipsă de bani. Aminteşte de greutăţile întîmpinate la trecerea în Ţara Românească.] p. 22

. . . Dacă nu aş fi fost ajutat de un negustor şi de fratele său, unul numit Carlo, iar celălalt Giosefe[3] din familia (?) (*di Casa*) Godin, locuitori ai

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Veress, *Scrisorile misionarului Bandini din Moldova (1644—1650)*, în „An. Acad. Rom.", „Mem. sect. ist.", seria III, t. VI, mem. 13, p. 22 şi urm.

[2] Era secretarul Congregaţiei de Propaganda Fide, Bandini trimitea în acelaşi timp şi rapoartele, şi scrisorile sale atît Congregaţiei, cît şi secretarului Ingoli.

[3] Vezi în *Codex:* Gallus Iosephus, devenit acolo un singur individ printr-o curioasă transformare. Subliniem că redactarea *Codexului* e mai tîrzie cu cel puţin doi ani decît scrisoarea aceasta.

oraşului Liov din Polonia, cred hotărît că aş fi fost silit să mă întorc iar îndărăt, nu numai pentru că nu aş fi cunoscut limba *(per non haver linggaggio)*, ci pentru faptul mult mai important, ce e drept, că eram fără nici un ban, întrucît cheltuisem mult în timpul drumului încoace şi în colo... Aceşti doi buni şi prea curtenitori fraţi m-au luat sub ocrotirea lor, fără a mă fi cunoscut dinainte, şi nu numai cît a ţinut tot drumul de la Dunăre pînă la Iaşi, ci şi acolo mi-au dat cu împrumut ceva bani cu ce să-mi asigur zilele mele împreună cu ale slugilor mele, după ce au aflat de răspunsul domnului, şi m-au îndatorat pînă la moarte...

ACELAŞI CĂTRE CONGREGAŢIA DE PROPAGANDA FIDE

[Aceeaşi dată şi loc de expediere]

...Binevoitoarea şi plină de cinstire audienţă la prea strălucitul Vasile, domnul Moldovei, mi-a fost acordată a doua zi de la sosirea mea la Iaşi, şi a fost la 5 noiembrie, cu care prilej, după ce s-a bucurat de venirea mea, cu toată dragostea, s-a oferit în puţine cuvinte să facă tot ce se cuvenea pentru biserică şi pentru persoana noastră, şi astfel după ce am rostit o scurtă cuvîntare pe latineşte întru lauda sa mi-am luat slobozire de plecare, închinîndu-mă adînc şi rugîndu-l totodată să binevoiască să-mi dea o scrisoare de liberă exercitare a conducerii <spirituale a turmei de credincioşi catolici>[4] în cuprinsul ţării sale, ca să pot cu prilejul unei vizitaţii[5] făcute de mine, să aduc mîngîiere puţinilor creştini (= catolici) care se aflau în acele locuri, şi cu aceste cuvinte am ieşit. În ziua următoare a venit la mine secretarul său[6] trimis de domn şi m-a întrebat cu ce împuternicire am venit eu aici, şi dacă aveam scrisorile Sanctităţii sale[7] prin care să fiu recomandat, şi în deosebi ca episcop numit <expres> în scrisorile sale, căci fiind el atît de măreţ, priceput şi plin de rîvnă în cîrmuirea sa, vrea să fie recunoscut, preţuit şi slăvit, fără atîtea ceremonii şi congregaţii; şi dacă trece drept foarte puternic, după cum şi este, atunci şi el pretinde să fie onorat *(visitato)* cu scrisori din partea unor principi şi <feţe> de cea mai mare cinste; de aceea este de trebuinţă ca eminenţele lor să binevoiască a-i trimite o scri-
p. 24 soare în numele // sanctităţii sale, punîndu-i şi pecetea stăpînului nostru, căci

---

[4] *Una lettera del governo libero nel suo stato.*

[5] Fusese însărcinat în mod special să facă o vizitaţie apostolică a tuturor bisericilor şi lăcaşurilor catolice din Moldova, raportul său fiind aşteptat pentru a se putea ajunge la o organizare mai satisfăcătoare şi coerentă a misionarilor din Moldova.

[6] Kotnarski, devotat iezuiţilor, pe care voia să-i substituie minoriţilor conventuali italieni instalaţi în Moldova.

[7] Papa Urban al VIII-lea (1623—1644).

în felul acesta sper să am din partea principelui *ogni gratia e consolatione*. În acea audienţă am fost întrebat de principe dacă prea Reverendul Monsenior Zamoyski episcopul de Bacău a făcut un act neîndoielnic[8] de renunţare la <episcopia din> această ţară; şi apoi a ridicat obiecţia că cel cu dreptul a alege pe episcopul din acea ţară era Serenisimul rege al Poloniei[9], şi că nu i-a sosit nici prin scrisoare, nici pe altă cale <nimic> care să-i aducă vreo siguranţă cu privire la aceste două îndoieli ... [Bandini roagă să i se răspundă domnului la aceste două întrebări ... etc.] Şi în răstimp fiind eu aici trimis în ţara sa, gol şi lipsit de acele arme, mai ales papale, dorite îndeosebi de domnul Principe, nu ştiu ce să fac mai întîi[10]: mă aştept drept răspuns ca să fiu dat afară ca impostor şi mincinos, şi mă aflu în cea mai mare strîmtoare, temîndu-mă să nu iasă vreo ocară pentru Biserică.

Punctul al doilea este că veniturile bisericii de sub jurisdicţia mea, atît în Moldova, cît şi <în locurile> de sub stăpînirea Sultanului[11] sînt stăpînite şi deţinute de către laici, fără nici o remuşcare în cugetele lor, iar bisericile continuă să se ruineze şi să decadă, şi parohii pătimesc neavînd cum să trăiască şi să slujească în acele biserici. [Trebuie să i se ceară domnului restituirea bunurilor bisericii, care să fie puse la îndemîna lui Bandini. Să se trimită şi lui Bandini un act cu censurile şi prohibiţiile contra deţinătorilor de bunuri bisericeşti, pentru a o putea arăta; iar eminenţele lor să scrie o scrisoare *particulară* tuturor celor ce deţin asemenea bunuri.] Chiar acum cînd eram gata să închei aceste rînduri, vine din nou acel secretar din partea domnului şi spune: „Domnul Principe zice aşa: Domnia voastră reverendisimă poate să se retragă în reşedinţa sa de la Bacău şi să se odihnească acolo cu răbdare pînă ce vor veni <scrisorile> trimise nouă de Pontificele Suprem, din care să putem judeca situaţia voastră, şi atunci ne vom îngriji să-i dăm toată acea satisfacţie care era acordată mai înainte predecesorilor voştri".

ACELAŞI CĂTRE INGOLI

1644 noiembrie 18, Bacău

Plecînd din Iaşi, după cum îmi poruncise domnul, am ajuns la reşedinţa mea din Bacău, la o depărtare de trei zile de Iaşi <după ce am îndurat> frig, noroaie, pătimiri şi primejdii din cauza rîurilor şi apelor, iar aici, în

p. 25

---

[8] *Vera renuntia.*

[9] Vladislav al IV-lea. Această pretenţie se afirmă la numirea lui Valerian Lubieniecki şi ei i se datorează apariţia episcopilor absenteişti poloni.

[10] *Dove dar di capo.*

[11] La numire i se încredinţaseră şi catolicii din Dobrogea, şi de la Dunăre, pentru care va fi creată curînd la sugestia sa Episcopia de Nicopol.

loc de a mă odihni, a trebuit în prima zi să vărs lacrimi, văzînd biserica şi casa lui Dumnezeu schimbată parcă în locaş pentru dobitoace şi fiare: toată goală, fără altar, obiecte de cult şi cele trebuitoare pentru slujbă: fiind ţinută de către paroh[12] 14 ani întregi întocmai în starea în care se află acuma.

Am mai aflat locuinţa episcopului la pămînt[13], fără ferestre, coperiş, pat şi altele, şi în aşa hal, încît în felul acesta este primejduită cinstea bisericii, şi a mea, căci în toate aceste locuri a început tot omul să murmure. [Repetă rugăminţile sale din scrisoarea precedentă.]

Este la curtea principelui un secretar şi tălmaci pentru limba latină şi cea polonă, catolic cu numele, dar nespus de rău în faptele şi în vorbele sale, foarte potrivnic preoţilor noştri, şi mie, şi Sacrei Congregaţii, zicînd făţiş că ea nu este decît vînt şi fum, şi că prinde muştele din aer[14] şi că singur Pontificele există. Deci este neapărată nevoie ca eminenţele lor să expună toată pricina sanctităţii sale şi să-i scrie în numele său domnului Principe.

Mai este un paroh în Bacău, pe nume Baltazar, preot aici de 14 ani, căruia nu-i pasă nici de censurile şi nici de excomunicările bisericeşti, sau de vreo suspendare, şi astfel, fiind excomunicat, el celebrează în fiecare zi slujba la biserică, şi îndeplineşte toate funcţiile, şi el îl consideră aproape ca pe un episcop şi un superior, pe suszisul secretar de care a fost mituit, şi care se amestecă în toate chestiunile ce ţin de episcop, şi acest paroh, mai întîi a fost eretic, şi de aceea nu rezultă de nicăieri — după cum aud — ca el să fi fost hirotonit, neavînd nici scrisori demisorii[15], nici cea mai măruntă dovadă scrisă[16] din care să se poată înţelege că ar fi preot. Destul că biserica din Bacău sub administraţia sa, împreună cu celelalte bunuri s-a dus de rîpă. Aşadar, putînd eu ca episcop să-l pedepsesc, nu vreau totuşi să fac nimic pentru că nu am // o autorizaţie[17] din partea principelui. [Cere instrucţiuni de la Propagandă ce trebuie să facă cu el.] [Imploră de la papă şi Congregaţie] să binevoiască pentru aceste începuturi să-mi „dea un ajutor, ca să pot înălţa şi acoperi un altar, şi face rost de un potir şi de obiecte de cult pentru a sluji liturghia, a înjgheba un cimitir, precum şi alte bunuri necesare, eu neavînd absolut nimic. Şi aceasta este <cauza> care face să-mi

p. 26

---

[12] Acesta era un ungur Baltazar... apreciat favorabil de Bakšić la vizitaţia apostolică făcută de el în 1640 şi lăudat mult de Beke.

[13] *A piana terra.*

[14] *Va prendendo le mosche per l'aria,* formulă care mai revine şi în *Codex* de mai multe ori şi care îi aparţine de fapt lui Parčević.

[15] *Le sue dimissorie.* Scrisori ce trebuiau înfăţişate de viitorii preoţi de la episcopii lor cînd cereau hirotonirea.

[16] *Polizza.*

[17] *Alcuna licenţia del principe.* Această prudenţă era justificată. Cînd, după cîtva timp, a crezut momentul venit pentru a se răfui cu parohul, şi-a atras o dojană fulgerătoare de la domn.

crape inima în mine. Sărmane arhiepiscop al sfintei biserici, la ce ai ajuns? Eu sînt silit — pe Dumnezeul cel viu și adevărat! — să umblu cerșind încoace și încolo ca să iau cu împrumut, de la unul doi scuzi, de la altul, trei, cu camătă și ca o mare binefacere ca să mă întreţin și pe mine, și pe cei puţini care sînt cu mine, și m-am înglodat în atîtea datorii, în parte din cauza cheltuielilor cu drumurile pe care le-am făcut necontenit de doi ani încoace, în parte din pricina cheltuielilor făcute aici, încît nu știu cînd voi scăpa odată de o asemenea datorie; și acest lucru va trebui să-l fac o bucată de vreme, mai ales dacă Principele nu va primi scrisorile Pontificelui Suprem. Toată greutatea constă în aceste puncte: Principele <mi->a zis că dacă eu voi avea o acţiune bună asupra bisericilor, și mă voi purta ca un adevărat păstor, el îmi promite a face și el cu timpul ceva. De aceea mă rog plecat pentru un ajutor oarecare, ca să se vadă că eu am venit și am fost trimis în acest scop, și cînd va vedea el această lucrare, se va îndupleca să-mi dea un ajutor. [Să i se mai scrie domnului că] voi sta și voi muri în aceste locuri, căci lucrul acesta dorește el să-l cunoască.

În scrisorile ce se vor scrie și trimite Principelui sau mie, vă rog *să nu se pomenească cumva că ei sînt eretici schismatici*, pentru că ei se supără de aceasta.

[Se plînge de eroarea din actul de împărţeală dintre Bakšić și el, în care limita dintre Ţara Românească și Moldova e arătată greșit ca fiind determinată de apa Siretului, cînd în realitate ea trece prin orașul Focșani[18]. Trebuie îndreptată eroarea în breva ce se va trimite în Moldova.] De aceea acest secretar zice că dacă asupra acestei chestiuni Biserica este rău informată, tot astfel va fi și cu privire la alte chestiuni și el [secretarul] ne este foarte potrivnic în orice lucru. Mai este foarte necesar ca în brevă să se menţioneze că reședinţa mea este la Bacău, și nu numai acolo, ci oriunde va vrea arhiepiscopul și îi va fi mai la îndemînă ca să șeadă; căci fiind menţionat lucrul acesta întîi în decret, provincia <eclesiastică> a Moldovei va fi și înzestrată cu arhiepiscopul său, care venind aici își va avea reședinţa la Iași; din care cauză unii se ridică împotriva acestei clauze, zicînd că nici la Bacău // și nici în alt loc nu poate să-și pună reședinţa, și astfel ei cer alte locuri, și dacă este ceva care să aparţină episcopului *(qualche particolarità del vescovo)* atunci se află la Bacău și în împrejurimi. Într-un cuvînt orice persoană cît de măruntă este îndîrjită împotriva bietului arhiepiscop, pentru că ei sînt înrăiţi ca să trăiască fără frîu și se tem să nu fie supuși unei reforme, așa cum se cuvine. p. 27

..........Potrivit cu porunca eminenţelor lor, eu nu îmi am reședinţa la Iași, căci în afară de porunca principelui, e cu neputinţă a sta acolo o

---

[18] *Împărţeala din 6 februarie 1644 a fost aprobată de Congregaţie la 25 aprilie 1644* (Fermendžin, *Acta Bosnae*, p. 149).

bucată de timp, orice lucru fiind mai scump aici decît în mijlocul Romei, aşa dar să nu fie mirare, şi cînd voi avea cu ce, o voi face bucuros. [Există un mijloc (*tal modo e maniera*) de a asigura venituri bisericii, şi de a o îmbogăţi pînă în 5—6 ani pînă într-atîta încît nu se vor mai cere ajutoare Congregaţiei. Dar pentru a se ajunge aici e nevoie de 500—600 de scuzi daţi acuma odată pentru întotdeauna ... etc.]

[El nu poate face vizitaţia nici în anul acesta, nici în cel următor, din lipsă de bani.]

SCRISOARE CĂTRE CONGREGAŢIE

1644 decembrie 10, (30 noembrie după calendarul vechi), Bacău.

p. 27 ... Văzînd în sfîrşit că sînt aproape dat părăsirii de peste tot şi neavînd cu ce trăi, căci bunurile <bisericii> sînt contropite şi foarte departe p. 28 de casele noastre, m-am hotărît să trimit ... pe un reverend părinte // misionar, anume Fratele Simon bine cunoscut de prea înălţatul domn principe, ca acesta, — întrucît mă aflam la Bacău, la o depărtare de trei zile de Iaşi —, să-l roage şi să-l implore pe domnul principe, — şi i-am trimis şi un memoriu — să binevoiască să ne acorde acel sat care a aparţinut mai înainte bisericii, sau vreun altul, pînă să ajungă scrisoarea sanctităţii sale ... Deci sosind zisul principe la Iaşi, i s-a spus <lui Simone> de către mulţi, să nu îndrăznească să meargă înaintea principelui, ca să nu-l stîrnească la o mînie mai mare, şi că el s-ar întoarce cu prea puţină mulţumire, căci principele spusese şi afirmase în public cu mare supărare că nu vrea să dea nimic episcopului, „Ci cred", a zis el, „că este un fals episcop şi vrea să mă înşele, nefiind trimis de papă, căci dacă ar fi fost aşa, ar avea o scrisoare, cît de mică îndreptată către mine, întrucît orice misionar, oricît de mărunt care a venit aici, a adus scrisori de la papă, sau cel puţin de la sacra Congregaţie, şi cu atît mai mult ar trebui să fie înarmat cu ea un episcop. Deci voi aştepta", a zis el, „încă puţin, dacă vor veni asemenea scrisori de la Roma, şi dacă nu vor veni, voi şti că este un înşelător. Şi atunci veţi vedea în ce fel ştiu să se răzbune principii luaţi în batjocură". Astfel că eu mă aflu în primejdia chiar a vieţii, dacă bunul Dumnezeu nu va trimite salvarea de la Roma. Aceasta provine întru totul de la ticălosul acela de secretar care i-a suflat la ureche principelui tot răul care se poate închipui, cum că eu nu aş fi episcop, ci un impostor că nu am nici o împuternicire, că episcopul Zamoyski nu a renunţat nicidecum, întrucît nu ştie nimeni despre aşa ceva, şi că Sacra Congregaţiune nu are nici o valoare, „loveşte" zice „muştele prin aer, îşi rîde şi îşi bate joc de aceşti principi", şi multe alte asemenea minciuni, în aşa fel că şi principele s-a mîniat tare, şi toţi nobilii

(?) cît şi supuşii (*sudditti*) care sperau să fie sub autoritatea mea şi-au pierdut orice nădejde, şi eu în sfîrşit mi-am pierdut cu desăvîrşire orice crezămînt şi nume bun faţă de oricine, şi nu îndrăznesc să ies din casă spre a nu fi arătat cu degetul ca un înşelător, un pervers şi un mincinos... [Nu se cunosc motivele secretarului.] Un lucru este sigur, că toţi misionarii şi eclesiasticii au fost ponegriţi de el. După cum se poate înţelege, gîndul său ar fi că nu vrea nici un alt episcop avînd reşedinţa aici, decît doar pe monseniorul Zamoyski, pentru că fiind el <episcop> şi nestînd în Moldova, acest secretar plin de răutate năzuieşte să se facă stăpîn pe pămîntul şi posesiunile bisericii. [Este lovită însăşi Sacra Congregaţie. Deci trebuie răspuns îndată, trimiţîndu-se scrisoarea cerută de Bandini //] ... şi să i se scrie pe greceşte şi chiar cu litere greceşti, căci dacă i s-ar scrie pe latineşte, tălmăcirea s-ar face sinistramente de către acel secretar, şi dacă s-ar putea, să fie trimise duplicate, unul prin Constantinopol, altul prin Polonia şi unul prin Chiprovaţ, pentru ca măcar unul să-mi ajungă în mînă pentru domnul principe. [Trimite spre întărirea spuselor sale două scrisori], una a seniorului Ambrosio Grillo, care va fi ginerele acestui principe, şi este fiul interpretului republicii veneţiene la Sultan, la Constantinopol, de la care — cum stă întotdeauna pe lîngă principe — am avut informaţii mai mult decît de la alţii despre intenţiile şi declaraţiile principelui, cum se va vedea din scrisoarea pe care o trimit... [Deci să i se scrie lui Grillo şi să-i fie recomandat Bandini, „căci el fiind iubit de principe, va confirma cele scrise din Roma şi va fi de ajutor în multe treburi."] Cealaltă scrisoare este a reverendului părinte Fratele Gaspar, misionar şi vice-prefect la Iaşi. p. 28

Din Bacău, din 30 noiembrie după stilul vechi. 1644.

CĂTRE INGOLI

Aceeaşi dată

[Recriminări că a fost lăsat fără documentele necesare // şi trimis *sine luce et cruce*, deşi se ştie cît este de aspru în judecăţi principele... etc.] p. 29 p. 30

Dacă cineva a informat Sacra Congregaţie şi pe domnia voastră ilustrisimă despre această ţară, aşa cum le-a informat despre biserica din Bacău, zicînd că <lucrarea> este înaintată şi clădirea este şi terminată, desigur că nu va avea îndrăzneala să mai <vină> să vadă aceste locuri... Nu se poate intra în biserică şi nici face slujbă, şi din zi în zi se aşteaptă să se năruie tot edificiul, avînd deschideri foarte mari din toate laturile şi părţile... [Nu mai cere decît o singură scrisoare către principe, ca acesta să-l lase să plece liber, pînă a nu păţi ceva. Repetă cele spuse despre împărţeala de jurisdicţie dintre Bakšić şi el] ... Vrînd să mergi de la Iaşi la Bacău, ai trei zile

lungi de drum, şi înainte de a ajunge acolo trebuie să treci trei mari rîuri 1) adică Siretul, 2) Moldova, şi 3) Bistriţa, pe al cărui mal este aşezată localitatea Bacău, şi de la Bacău la Focşani mai sînt trei zile foarte lungi de drum, şi aşadar nu rîul Siret, cum se spune în acea împărţeală, ci oraşul Focşani, prin mijlocul căruia trece un mic pîrîu, desparte şi deosebeşte cele două ţări: Valahia şi Moldova... [Repetă cererea pentru un ajutor bănesc pentru el, şi trimiterea unor obiecte de cult, pentru a-l convinge pe domn despre intenţiile cinstite ale lui Bandini] // p. 31

[Dacă va primi scrisoarea de recomandare către domn pe care o cere de la papă, promite să aducă îmbunătăţiri bisericii catolice de Moldova], căci va trebui să-mi am reşedinţa în această ţară; dar aş putea sta şi în Ţara Românească, întrucît episcopul va trebui să se afle adesea în faţa acelui prea îndatoritor şi binevoitor principe al Ţării Româneşti, care — după cum mi-a spus acesta la trecerea mea prin ţară, cînd am fost să-l salut cu tot respectul — ar avea mare plăcere să vadă deseori pe unii din episcopii noştri la curtea sa, — mai ales <acuma> că s-a încheiat pacea[19] între el şi principele din Moldova.

Rog Sacra Congregaţie, prin intermediul vostru ca să admită — spre prestigiul demnităţii metropolitane, care e ţinută în mare cinste în aceste ţări, — ca să pot purta „il rochetto", mai ales cînd aş merge la audienţa principelui, căci mitropolitul său merge cu mare alai şi pompă la toate audienţele publice pe care le dă principele; — apoi dacă Sacra Congregaţie va scrie domnului ar putea spune şi despre acest scelerat de secretar, cum că toţi preoţii se plîng de el şi că acesta se amestecă în chestiunile bisericii, şi că trimite scrisori în toate satele (*ville*) — cum este şi adevărat — că acei puţini creştini (= catolici) [nu trebuie să-l recunoască drept episcop, căci au pe un altul, anume Zamoyski]...

[Roagă să i se trimită de urgenţă bulele, paliul şi brevele de împuternicire... etc. — Ar fi bine dacă s-ar trimite o caldă scrisoare de recomandare către regele Poloniei şi hatmanul[20] său de la Cracovia,] ca să binevoiască a ocroti bisericile şi pe episcopii din aceste provincii, întrucît principii din Moldova şi Ţara Românească fiind foarte îndatoraţi faţă de „Sacra" Coroană şi de hatman, după cum aud spunîndu-se neîncetat, vor face orice la cel mai mic semn al acestora, pentru a le fi pe plac şi mai ales pentru a şi-i face prieteni. Apar în fiecare zi chestiuni de rezolvat, mai ales în privinţa căsătoriilor [dar el e cu mîinile legate, neputîndu-şi exercita atribuţiile episcopale...]

---

[19] A fost încheiată prin mijlocirea mitropolitului Varlaam, care a mers în Ţara Românească.

[20] Koniecpolski. (Vezi relaţia lui P. Beke din volumul de faţă.)

MALATESTA BALEONVS DEI, ET APOSTOLICÆ SEDIS GRATIA EPISCOPVS PISAVIENSIS,

Bictonij Marchio, Comes Graffignani, Sanctissimi in Christo Patris, & D.N.D. VRBANI Divina Providentia Papæ VIII. ac ejusdem Sanctæ Sedis Apostolicæ apud Sacram Cæsaream Majestatem FERDINANDI III. in Imperatorem electi, nec non per Germaniam, Hungariam, Bohemiam, Austriam, Styriam, Carinthiam, Croatiam, Carniolam, Goritiam, Vniversumq; Imperij Romani districtum cum facultat. Legati de Latere, Nuntius,

VNiversis, & singulis has Nostras visuris, atq; inspecturis salutem in Domino sempiternam. Spiritus ille Paraclitus pater pauperum, & munerum dator corda Dilectorum Sanctæ Romanæ Ecclesiæ filiorum Georgij Specialis Ioannis Antonij de Vii, & Bartholomæi Luchadelli Bucuresti in Vallachia degentium suscitavit, vt in eodem loco Buchoresti Ecclesiam, in qua secundum Ritum ejusdem Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Sacra Officia peragi possint proprijs sumptibus construant, tàm ad propagationem Nostræ sanctæ fidei Catholicæ, quam ad consolationem Spiritualem Catholicorum illorum, qui ibi intra Scismaticos, & Paganos vitam gerunt. Nobis itaq; hoc sanctum propositum per fidé dignum testem Catholicam exprimi curarunt, ac humili supplicari fecerunt, vt Anthonium de Matthæo ipsorum Mandatarium Nostris testimonialibus muniremus, quò Eleemosynas ad complendum opus tàm Sanctum à Christi fidelibus petere possit. Rogamus itaque quoscunq; Exaltationem, & gloriam Nostræ Sanctæ Religionis Catholicæ cupientes, vt eidem Antonio fidem habere, ac opus jam inceptum Eleemosynis adjuvare dignentur. Quicquid in pauperibus Catholicis illis tàm necessario solatio Spiritu ali carentibus facient, ipsi qui cuncta scit & valet facient, nam violenti rapient Regnum Cœlorum. Datum Viennæ Austriæ ex Palatio Apostolico Nostræ solitæ Residentiæ, die octava Aprilis, M. DC. XXXVII. Pontificus ejusdem Sanctissimi D. N. Anno XIV.

M. Episc. Pis.^is Nuntius Apostolicus.

L. S.

Franciscus Tinlius Prothonotarius Apost. Cancell.

Cum Licent: Sup:

9. Circulara episcopului Malatesta Baleoni din 1637 privind ridicarea bisericii catolice din Bucureşti de către Bartolomeo Locadelli

10. Vasile Lupu, domnul Moldovei

11. Maria Radzivill, fiica lui Vasile Lupu cu Doamna Ecaterina a lui Vasile Lupu

12. Doamna Tudosca, prima soţie a lui Vasile Lupu

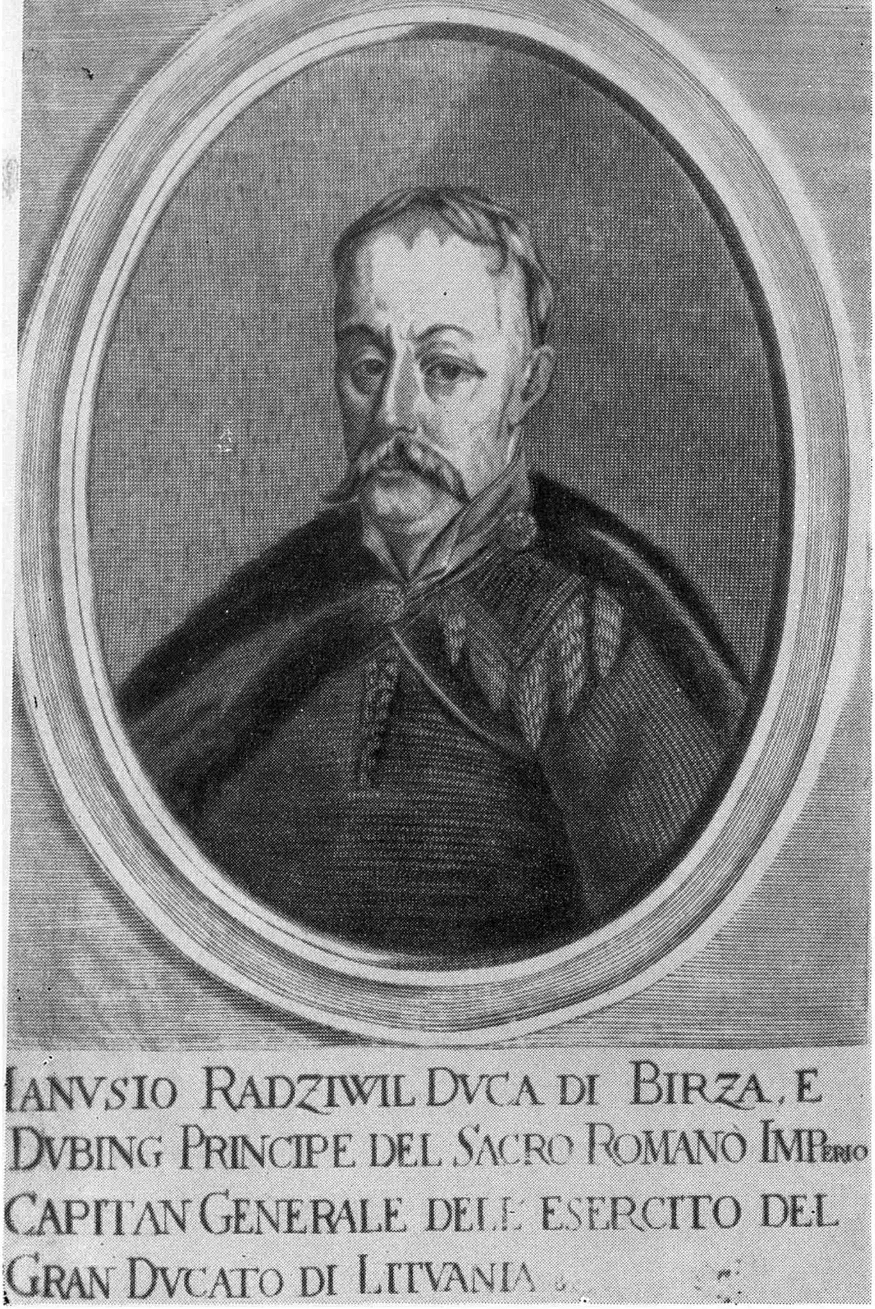
13. Ioan, fiul lui Vasile Lupu

14. Doamna Ecaterina Cercheza, a doua soție a lui Vasile Lupu

15. Boierul rus
A. L. Ordin Naşciokin

16. Janusz Radziwill, magnat polon, ginerele lui Vasile Lupu

ACELAŞI CĂTRE INGOLI

1645 Ianuarie 5, Iaşi

...Am avut de întîmpinat tot răul ce se poate // închipui. Şi aceasta pentru că am venit fără <a avea> armele pontificale, adică scrisorile de recomandare către principe care pînă acuma nu mi-a concedat vreo libertate <de acţiune> oricît de mică, nici în chestiunile spirituale, nici în cele temporale, şi nu mi-a dat nici o pîine cît de mică pentru a trăi, şi nu am găsit vreun lucru <de folos> nici la Iaşi, nici la Bacău: ocări, infamie şi ruşine primesc zi de zi de la fiecare, şi mai ales prin intermediul acelui duşman al lui Dumnezeu şi saşiu blestemat de Kutnarski, secretarul de limbă latină a principelui, care a spus tot felul de lucruri rele despre mine principelui: că eu nu aş fi episcop, ci un fals călugăr, că aş fi un impostor, şi a scris în toate satele că <oamenii de acolo> nu trebuie să-mi arate nici o atenţie (*fare alcuna amorevolezze*), şi să nu mă primească drept episcop, şi multe alte josnicii, şi să se gîndească domnia voastră ilustrisimă dacă acesta nu este un lucru să facă să plesnească inima din om. Mai zice pe deasupra că[21] „domnia voastră ilustrisimă nu este vicar apostolic şi că l-aţi înşelat pe principe afirmîndu-i că aţi rămîne în Moldova, şi apoi aţi fi fugit pe furiş: din care cauză principele s-a simţit jignit". O mie de intrigi seamănă el ceas de ceas. Mie mi-a făcut foarte mult rău, şi aşa va fi pînă ce nu-mi vor veni scrisorile de la Roma adresate principelui. De aceea vă rog, dacă ar fi să vină vreun părinte, să-l trimiteţi îndată la Bacău. Cel ce duce această scrisoare la Tîrgovişte, mă aşteaptă în picioare în mare grabă, deci nu pot să o mai lungesc: ştiu bine că <domnia voastră> va înţelege ce vreau să spun şi să scriu... vă sărut mîinile cu tot devotamentul, împreună cu D<on> Pietro tovarăşul credincios al pătimirilor noastre, mîngîindu-ne unul pe altul cum putem şi noi mai bine. Din Iaşi din ziua de 5 ianuarie.

p. 31
p. 32

ACELAŞ CĂTRE ACELAŞ

1645, ianuarie 28, Bacău

A fi venit[22] după o călătorie atît de lungă, cu cheltuieli, primejdii şi munci într-o ţară barbară şi străină, fără a cunoaşte <pe nimeni> şi fără a fi cunoscut de care-va, este destul la prima vedere, dar în definitiv nu este nimica. A fi suferit de un frig ce întrece măsura timp de 15 zile la

p. 32

---

[21] Amestec de vorbire directă şi indirectă.
[22] Tot începutul scrisorii trădează stilul lui Parčević.

ducere și la întoarcerea de la principe, aici fiind niște geruri nespuse, și pînă într-atît încît la unii din oamenii mei de casă le-a căzut (să avem iertare) unghia de la picior, altora le-a degerat[23] *(pellato)* urechea și nasul, iar pe alții i-a apucat junghiul, este totuși ceva ce poate întrucîtva fi răbdat. A fi desconsiderat de orice țăran *(villano)*, și chiar de catolici ce nu ne recunosc drept superior, este destul. Dar a fi pînă în cele din urmă maltratați chiar de către principe, o! acest lucru, ilustrisime senior, face ca din zi pînă în noapte să-mi scoată peri albi, fără a putea avea cît de puțină odihnă. Și acest lucru ar tulbura în adevăr pe orice bărbat <oricît de> ferm *(quemlibet virum constantem)*. //

p. 33

După ce[24] am stat în Iași zece zile, fără a putea obține audiență, m-am hotărît să mă duc eu în persoană, și să rog pe careva să-i spună principelui că eu nu doream decît doar să mă închin lui și să-i ofer ploconul, după cum făceau ceilalți episcopi, și așa am stat patru ore de ceasornic în sală, fără ca să se miște vreunul ca să transmită mesajul meu. Și cum era în dimineața de duminecă, a trecut prin acea sală principele, mergînd la capela alăturată acelei săli pentru a asculta liturghia; și prima dată cînd a trecut, nu m-a văzut, dar după o oră, cînd s-a întors, am ieșit puțin înainte, și, așa, el m-a văzut, dar a întors fața în altă parte, și cînd a ajuns la tronul său și a întrebat ce doream, i s-a spus că i-am adus ploconul și că doream să-i fac închinare; iar el a răspuns îndată, că nu are nevoie nici de mine, nici de ploconul meu, și că nu vrea să mă recunoască drept episcop; și pe deasupra că trebuie să ies din țara sa pînă îi vor sosi în mînă scrisorile de la papă, dar în modul și forma cuvenită „căci mă îndoiesc“, a zis el „să nu fie vreun iscoditor al țării mele!“ Și acestea sînt cuvintele întocmai ale principelui. Eram gata să cad mort auzind acestea, și văzînd că toți murmură. Așadar, pe cît am putut și eu, am plecat acasă, unde am fost sfătuit de unii — avînd în vedere frigul cel mare și faptul că eram lipsit de orice înlesnire — să mă retrag la Bacău în tăcere (precum am și făcut) pînă vor ajunge la mine acele scrisori binecuvîntate sau blestemate. Stau deci cu primejdia vieții, așteptînd vreo poruncă de a fi alungat cu ocară de aici, și poate și mai rău. Lucrul provine în parte din faptul că principele este plin, din cap pînă în picioare de falsele informații ce i le-a strecurat în mai multe rînduri acel ticălos și păcătos de secretar, și cred, *salva la verità* că el are o înțelegere[25] cu domnul episcop Zamoyski, căruia i-am scris o scrisoare, ca să-mi arate care îi sînt intențiile, dar pînă acuma nu mi-a răspuns încă. Iar pe de altă parte misionarii și ceilalți parohi care au fost și sînt aici, au semănat atîtea intrigi, scandale și exemple rele, încît princi-

---

[23] *Pellato* = li s-a luat pielea din degerătură.
[24] De aici începe propriu-zis scrisoarea lui Bandini.
[25] *Habbia l'intendenza.*

pelui îi e lehamite, ţara e sătulă de ei şi poporenii *(il popolo)* sînt revoltaţi. Şi zice principele: „Atîţia şi atîţia în trecut m-au înşelat, zicînd că au autoritate pontificală de a cîrmui în cele spirituale şi temporale, şi să meargă unde au chef şi le place, dar" — zice el — „voi deschide bine ochii pe viitor". Şi are dreptate. Am scris de mai multe ori despre aceşti binecuvîntaţi misionari, şi domniile voastre ca şi în ciuda — nu a mea ci a tuturor credincioşilor — ni-i trimiteţi zi după zi. Vin la mine, acesta-i adevărul adevărat[26] toţi cei de prin sate strigînd şi văetîndu-se, şi rugîndu-ne să-i scoatem <pe misionari> din parohii, pentru că nu sînt buni decît de scandale, şi că ei (=poporenii) nu se pot simţi siguri în casele lor: dar chiar spre nesfîrşita mea durere unii afirmă şi declară că după ce au venit misionarii în această ţară, credinţa noastră s-a risipit, şi lucrul se vede din experienţă. Roman, unul din oraşele mai frumoase, mari şi nobile din toată Moldova, a fost plin de catolici, acuma mai sînt 6 case şubrede şi atît. Cu lacrimile în ochi, spun eu acestea, nu doresc decît să spun adevărul, aşa cum sînt dator, dar nu spun nici măcar a miia parte... // p. 34

Principele este atît de pus la cale[27] împotriva mea încît este greu să-l urneşti din această convingere. De aceea <implor> de dragul lui Iisus Hristos, să i se scrie principelui în forma şi felul cuvenit, fie pe italieneşte, fie pe greceşte, făcîndu-l să înţeleagă cum stă lucrul... Aş fi plecat îndată de aici după ce am auzit declaraţia principelui, dar neavînd nici un denar, nu am putut-o face, şi am cheltuit pînă acuma 800 de scuzi, toţi luaţi cu împrumut, şi — ceea ce e şi mai rău — nu găsesc de la cine să mai împrumut. Alt motiv pentru care nu am plecat, este pentru că să nu se spună la Roma că nu am avut răbdare să mai aştept puţin acea scrisoare. Principele şi curtea sa nu înţeleg ce sens are că sînt administratorul „provinciei" sale şi <totodată> arhiepiscop de Marcianopol, deci rog pe domnia voastră ilustrisimă ca în scrisoarea papei să i se lămurească acest lucru în modul şi forma pe care le pretinde.

[Nu poate face vizitaţia din Moldova, nefiind încă recunoscut de principe, şi nici cele din Transilvania şi Turcia, în cursul acestui an din cauza războaielor şi epidemiilor, şi din lipsă de bani *(per non haver con che)*] şi „încă pentru că principele ar spune că vreau să fug... O, de ce nu pot să mă prefac în vultur zburînd pe sus ca să vă fac mai bine să înţelegeţi cum sîntem trataţi aici, căci bănuiesc că nu se crede nimic din ce este aici".

---

[26] *In rei veritate.*
[27] *Informato.*

p. 178

EXPUNERE

[a împrejurărilor venirii în Moldova][1]

p. 179

...În ziua de 2 octombrie 1644[2] am plecat din Zelezna la Clisura[3] unde am fost găzduiţi cu mare dragoste tot de către reverenzii părinţi observanţi ai sf. Francisc, şi unde am petrecut noaptea, iar a doua zi, care a fost a treia a acelei luni, după ce am ascultat mai întîi liturghia şi am mîncat, am pornit la drum împreună cu secretarul nostru, Don Petro Parčević, preot bulgar şi fost elev *(alumnus)* al papei Urban, şi cu două slugi şi doi cai. Drept bani de drum *(viaticum)* pentru îndeplinirea unuia atît de lung şi primejdios nu am avut decît 10 taleri imperiali, împrumutaţi cu greu de la alţii şi pe care nu i-am plătit încă[4]. Înarmaţi deci doar cu nădejdea în providenţa cerească şi însoţiţi de cîţiva Chiprovinceni

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de V. A. Urechia în „An. Ac. Rom.", „Mem. sect. ist.", seria II, t. XVI, 1894, p. 178 şi urm. intitulată *Enarratio*.

[2] După sfinţirea sa în mănăstirea sf. Caterina la 21 august 1644 se îndreaptă spre Chiprovaţ, dar din cauza epidemiei de acolo se duce la mănăstirea observanţilor din Zelezna, din apropiere, unde zăboveşte în aşteptarea veşmintelor pontificale obţinute cu împrumut de la arhiepiscopul de Sardica.

[3] În regiunea Stara Planina, ca şi mănăstirea Zelezna.

[4] Adică în momentul redactării din urmă a textului aşa-zisului *Codex*, terminată abia în martie 1648. (Vezi *Scrisorile*... p. 64.)

din dragoste și cinstire față de noi, am ajuns la locul de trecere al Dunării, unde recomandîndu-ne lui Dumnezeu... ne-am luat rămas bun cu toată cinstea de la cei ce veniseră cu noi.

3. În ziua de 4 oct. ne-am apucat cu bine de trecerea Dunării. Era de față vameșul[5] care a vrut să știe de ce seamă sîntem și căruia i-am spus că sîntem negustori ducînd mărfuri din Turcia la Tîrgoviște, și cînd a întrebat stăruitor ce fel de mărfuri și a vrut cu tot dinadinsul să le cerceteze, nu l-am lăsat să le vadă și să le cerceteze din cauza veșmintelor pontificale, ci mai degrabă am încheiat // foarte cu greu dar totuși în chip pașnic o înțelegere bănească, și din cei 10 taleri imperiali am dat pentru libera trecere opt, mai rămînîndu-ne doi pentru restul drumului. Și dacă nu s-ar fi ivit atunci dumnezeiește din pronia cerească și din bunătatea lui Dumnezeu un negustor numit Gallus[6] Iosephus și nu ne-ar fi ajutat, ba cu bani, ba cu căruța și ne-ar fi îndestulat cu cele mai necesare pînă la Tîrgoviște, fără îndoială că neștiutori ai limbii[7] și obiceiurilor țării, am fi pierit în chip jalnic. p. 180

4. În sfîrșit în ziua a 12-a a acelei luni, cu ajutorul lui Dumnezeu am ajuns sleiți cu totul de puteri și oboseală la Tîrgoviște, capitala Țării Românești. Auzind aceasta, pe dată prea milostivul principe al Valahiei a poruncit să ni se dea și să ni se pună la îndemînă din belșug în fiecare zi un tain de pîine, vin, carne, lumînări, iar pentru cai fîn și ovăz. Din cauza inundațiilor pricinuite de ploi continue, nu am putut[8] avea audiență pînă nu ar sta ploile. Trecînd ziua a patra, care a fost duminecă, am obținut fără nici o zăbavă o audiență, nu numai binevoitoare, dar chiar cît se poate de îndatoritoare, și intrînd îndată în cămara încălzită (?)[9] a prea strălucitului și prea înălțatului principe l-am salutat cu cea mai mare supunere și smerenie și i-am mulțumit de marea sa bunătate și îndurare revărsată cu dărnicie asupra noastră.

5. După ce i-am adus astfel prea strălucitului principe mulțumirile noastre, secretarul amintit mai sus, Petru Parčević[10] a început nu numai cu prudență, dar chiar cu îndrăzneală să țină o cuvîntare pe latinește în numele nostru în fața prea milostivului principe și a boierilor săi și să ceară

---

[5] *Praefectus vadorum.*

[6] Vezi V e r e s s, *Scrisorile*... p. 21/353, unde sînt numiți frații Carlo și Gioseffe din familia Godin de la Liov. Poate că Gallus ar fi deci de citit Carlus-Carlo. Acești frați au menținut contactul cu el și după aceea la Iași.

[7] Se referă la limba românească, măcar că Bakšić afirmase că Bandini ar cunoaște-o.

[8] În text: *non voluimus* (!), desigur de citit: *non valuimus*.

[9] *Hypocaustum*. Probabil o încăpere încălzită din toate părțile ca un fel de cuptor. Să ne gîndim la acel „poêle" din Olanda, în care cam pe vremea aceasta Descartes stătea și medita asupra Discursului metodei.

[10] Pare foarte probabil că această expunere a fost redactată chiar de el.

pentru principe și pentru țara sa de la dătătorul tuturor bunurilor și de la sfinții săi toate bunătățile și fericirile. Principele bucuros și toți boierii ascultă și admiră cu uimire acest lucru nou și neobișnuit. Secretarul catolic, tălmaci pentru limbile polonă și latină stătea alături de principe și după încheierea cuvîntării, prea bunul principe plin de voie bună și zîmbitor a întrebat cu curiozitate cam așa: *Csze dzicse* (adică: ce zice?) Iar secretarul polon îi tălmăcește întocmai pe românește tot șirul cuvîntării. Atunci bunul și blîndul principe a mulțumit din adîncul sufletului și nici nu a vrut să stea jos pînă nu ne-am așezat noi mai întîi. Și după aceea a început să ne vorbească cu foarte mare bunăvoință și a vrut să întrebe despre starea înfloritoare a prea sfîntului pontifice roman al nostru și despre sănătatea bună a tuturor cardinalilor. Iar noi, șezînd, i-am spus în fața mitropolitului său[11] „Noi am fost la Roma acum doi ani; acum însă din porunca prea sfîntului nostru papă Urban[12] sîntem trimiși din Turcia pentru cîrmuirea și administrarea bisericilor din Moldova".

6. Abia am isprăvit de vorbit și iată că un preot român cu clericii săi și cu copiii cîntăreți, precedați de cruce, de cădelniță și de cățuia cu tămîie, și de aghiasmă, — preotul și clericii fiind înveșmîntați în veșminte preoțești după obiceiul grecilor // (ortodocșilor) — intră în camera prea strălucitului principe, după cum este obiceiul în zilele de sărbătoare și îndeplinesc ceremoniile obișnuite, cinstind cu smerenie pe prea luminatul principe, pe mitropolit și pe boierii adunați și strînși împreună.

p. 181

7. După aceea se scoală mitropolitul și primește de la diacon fiștocul[13] din flori de busuioc și aghiesmuiește pe cei prezenți, apoi întinde crucea spre a fi sărutată de cei de față și mai întîi o întinde prea strălucitului principe. Dar acesta nu a vrut să o sărute și nici să primească a fi stropit cu aghiasmă, înainte de a fi fost noi aghesmuiți de către mitropolitul său. După terminarea acestora, și restituirea crucii și a fiștocului în mîinile diaconului, a început mitropolitul cu mîinile <cu degetele> încrucișate[14] în chipul patriarhului Isac, să răspîndească binecuvîntările cele mai îmbelșugate strălucitului principe, boierilor și întregii țări, la săvîrșirea cărora, și la un semn dat din clopot, cucernicul principe, împreună cu mitropolitul său și cu boierii s-au dus îndată la biserica lor și noi la a noastră[15] pe care o ocupă reverenzii părinți misionari minoriți conventuali, fără nici un fel

---

[11] Mitropolitul Ștefan.
[12] Urban al VIII-lea, papă, 1623—1644.
[13] *Aspersorium.*
[14] *Manibus cancellatis.*
[15] Mănăstirea catolică de la Tîrgoviște, pentru care era mare rivalitate între conventuali și observanți, care o socoteau a lor, uzurpată pe nedrept.

de progres spiritual; ceea ce naşte un mare şi neînchipuit scandal şi multă uimire, nu numai pentru prea strălucitul şi prea bunul principe[16] şi pentru boierii săi, dar chiar pentru toţi cei ce văd aceasta. De aceea noi, prea puţin edificaţi, ba nespus de scandalizaţi, ne-am retras, pentru a nu ne mai reîntoarce: celelalte [ce ar mai fi de spus] le trecem sub tăcere, din respect faţă de ordinul serafic[17] şi faţă de propria noastră reputaţie.

8. În ziua în care am plecat din Tîrgovişte în Moldova, am avut a doua audienţă a noastră la prea milostivul principe, în care am adus mulţumirile cuvenite şi ne-am luat rămas bun cît mai smerit după slaba noastră putinţă. Iar el, înainte de a ieşi noi de la curtea sa, mînat de generozitatea şi dărnicia sa regească cu care este înzestrat din fire ne oferă din plin favoarea sa, nu numai pentru clipa de faţă, ci chiar din respect pentru Scaunul Apostolic pe durata întregii sale vieţi şi ne-o făgăduieşte cu cea mai mare generozitate[18].

9. Reîntorşi de la palatul strălucitului principe şi abia intraţi în locul găzduirii noastre, iată că ne urmează secretarul catolic[19] polon al prea milostivului şi prea bunului principe, foarte devotat prelaţilor bisericii catolice, împreună cu personalul din suita strălucitului principe şi cu darul domnesc, anume o haină de mătase necroită încă[20], zece aurei şi o haină de culoare violacee din „Scarlat"[21] pentru secretarul nostru şi scrisori de salvconduct şi liberă trecere; şi pe lîngă acestea ni se mai dau cu bunăvoinţă şi generozitate îndestulare cu hrană şi băutură pînă la Iaşi, precum şi cai, căruţă, şi din loc în loc ni se desemnează însoţitorii necesari arătaţi anume în scrisoare.

10. [Călătorii mulţumesc domnului prin secretarul acestuia // care pleacă. Ei prînzesc.] Ne-am aşezat la masă şi am prînzit veseli şi bucuroşi şi potrivit cu obiceiul ţării am închinat pentru sănătatea şi fericita conservare întru mulţi ani a strălucitului principe, a boierilor şi a întregului stat. Abia ne terminasem prînzul şi iată vin carele şi vizitiii trimişi de prea milostivul duce (=domn). Rînduindu-ne bine lucrurile şi încărcîndu-le în care am pornit cu bine în seara aceleiaşi zile din Tîrgovişte spre Moldova, cu voia lui Dumnezeu.

p. 182

---

[16] Pentru sentimentele sale în această chestiune vezi şi biografia lui Campofranco din volumul de faţă.

[17] Ordinul franciscan din care făceau parte atît conventualii, cît şi observanţii.

[18] . . . *Largissime . . . et liberalissime.*

[19] Starzinski. Apare uneori şi sub forma greşită de Starzawski. El locuia într-o cameră a acelei mănăstiri, din porunca domnului. Vezi relaţia lui Bakšić din volumul de faţă.

[20] *Necdum scisse.*

[21] *Scarlato,* termen care de la sensul iniţial, desemnînd o anumită culoare roşie, a ajuns la o calitate de postav fin.

11. Iar în ziua de 21 octombrie, după noul calendar, am ajuns cu bine la Iaşi în Moldova, la casa noastră parohială[22] unde bucuria noastră s-a schimbat în plîns şi citera noastră în glas de bocitoare. Mai întîi fiindcă am văzut că acea casă parohială avea o înfăţişare care aducea mai degrabă a crîşmă sau han decît a casă eclesiastică. Nu era nici o îngrăditură în jurul locaşului sfînt, totul era vraişte, deschis nu numai tuturor oamenilor de orice fel (bărbaţi şi femei) şi de orice seamă, ci şi vitelor. Chiar casa mai mică[23] aparţinînd bisericuţii parohiale[24] a fost nu numai ocupată de poloni, dar cu totul înstrăinată şi schimbată în lupanar. În casa mai bună (?)[25], după cum am spus a fost de la început reşedinţa parohială; în ea au locuit reverenzii părinţi misionari minoriţi conventuali de cîţiva ani încoace, şi i-au dat numele neadevărat de convent al lor, spre scandalul nespus al tuturor. Are trei cămăruţe de dormit[26] dintre care una ar putea fi locuită, dar nu fără mare chin[27], iar celelalte două împreună cu camera erau transformate în grajd şi depozit de gunoi (?)[28]. Puţul din grădină, deschis din toate părţile, era spurcat de gunoaie şi de hoituri. Coperişul casei, aşternut odinioară cu şindrilă <acum> putrezită nu o apăra de ploile care cădeau. Pereţii din bîrne erau găuriţi, curtea de lîngă casă stătea deschisă tuturor celor ce treceau, ca un drum public de care şi de trecători pedeştri şi ca o groapă de gunoi. Privind ici şi colo, şi nevăzînd nimic bun, nu făceam altceva decît să oftăm.

12. În sfîrşit am fost primiţi în gazdă, cu toată cuviinţa şi atenţia[29] de către reverendul părinte Gasparo din Noto, vice prefectul minoriţilor conventuali şi al misionarilor în Moldova, care ne-a ospătat la cină pe cît a

---

[22] Adică la casa misiunii, pentru care se va da luptă în anul următor, cînd poporenii unguri din Iaşi vor susţine că acea casă este a parohului şi nu a misionarilor. Despre atitudinea lui Bandini în acest conflict a fost vorba şi în biografiile lui Gasparo din Noto, Francesco Maria Spera şi Antonio de Brisellis, zis şi Laimer (?). Numirea de casă parohială dată aici casei de lîngă biserică, numită şi convent uneori, este o proiectare în viitorul apropiat al realităţii din 1644. Descrierea aspectului ei jalnic este, de asemenea, cu tîlc.

[23] *Domus inferior*. Credem că adjectivul are aici un sens calitativ.

[24] *Parochiale Tempellum*. Aceeaşi discuţie dintre poporeni şi misionari se purta şi pentru biserica deservită de conventuali. Pentru istoricul ei vezi şi relaţia lui Bonnici din volumul de faţă.

[25] *Superior*.

[26] *Tria cubicula*. Am crede că este vorba aici tot de acel *domus inferior,* după o paranteză reprezentată de fraza despre *domus superior*.

[27] *Patientia*.

[28] *Stabulum ac sordibulum*.

[29] *...Hospitio satis honeste et humaniter excepti*. Este o contradicţie flagrantă între această afirmaţie şi descrierea pătimaşă a mizeriei sordide din aliniatul precedent. Pare probabil că toată această descriere lipsea din versiunea iniţială, anterioară schimbării la faţă a lui Bandini şi trecerii sale în tabăra iezuiţilor cu prilejul atribuirii acelei case acestora. Aşadar, am crede că textul urma cam astfel: În ziua de 21 octombrie... am ajuns la Iaşi... la casa misiunii, unde am fost bine primiţi... de Gasparo din Noto...

putut mai bine. La acea cină am început să-l întrebăm și să-l descoasem stăruitor pe suszisul reverend părinte Gaspar dacă există la curtea prea înălțatului și luminatului principe al Moldovei vreun bărbat catolic sau schismatic de al cărui concurs și sprijin pe lîngă acel principe ne-am putea folosi în nevoile și sărăcia noastră și a bisericilor noastre. Atunci reverendul părinte Gaspar a început să vorbească pe față și să spună că „singurul catolic la curtea principelui este secretarul acestuia și tălmaciul pentru limba latină numit George Kotnarski, de al cărui concurs nu sînt de părere să vă folosiți, căci este un om trufaș, dușmănos, pervers, mincinos, șiret și dușmanul // cel mai înverșunat al Ordinului serafic (=franciscan) și un prigonitor nemaipomenit al său“ și că a fost făcut și zidit[30] de Maica Natură în acest scop, și însemnat de Dumnezeu și că acest lucru e clar tuturor. Să se folosească mai bine de <concursul> doctorului evreu[31] sau al unui oarecare grec numit Barba[32] și nu de al lui Kotnarski. p. 183

12. Acest sfat sănătos, ba chiar foarte sănătos desigur al părintelui Gaspar, nu prea a fost pe placul nostru, ci înșelați nespus de religia catolică a lui Kotnarski, ne-am îngrijit a doua zi să-l chemăm drept catolic, deși după cum se spunea, era catolic doar cu numele. A venit de cum l-am chemat și ne-a salutat și ni s-a adresat cu prefăcătorie, dar cu toată îndatorirea și politețea, într-o cuvîntare aleasă latină, și ne-a urat ca sosirea și intrarea noastră în Moldova să fie prielnică și fericită. [Bandini și însoțitorul său îl roagă să obțină pentru ei audiența de la domn și îi vorbesc de nevoile lor și ale bisericilor. Secretarul făgăduiește totul cu toată căldura „din gura sa mincinoasă nu ieșea decît vorbă dulce și blîndețe“. Ceilalți doi încrezîndu-se în el îi deschid tainițele sufletelor lor — iar secretarul se grăbește să meargă la curte la domn.]

După aceasta, trecînd cel mult patru-cinci zile, am fost chemați în audiență de către prea luminatul principe, la care ne-am dus, și care ne-a primit cu cinste și mare bunătate și ne-a poruncit să ne așezăm în dreapta lui și să ocupăm locul cel mai ales la curtea sa. Atunci prea luminatul și prea înălțatul principe ne-a acordat o audiență nu numai nespus de mulțumitoare, dar chiar plină de cea mai distinsă afabilitate și bunăvoință și ne-a urat cu milostivire bună și rodnică sosire în țara sa. Apoi întreabă candid (*ingenue*) despre sănătatea și fericita stare a prea sfîntului nostru pontifice suprem și despre scrisorile ce îi sînt adresate. Despre papa, i-am spus negreșit că noi nu știm absolut nimic și că nici nu avem scrisori de ale sanctității sale adresate lui, „căci noi care am fost trimiși și îndreptați

---

[30] *A natura Matre ad hoc factus et fictus et a Deo assignatus.*

[31] Probabil doctorul Cohen sau Coen, amintit și de N. Vătămanu în *Voievozi și medici de curte,* București, 1972, p. 147.

[32] Neidentificat.

aici de către papa nu venim de la Roma ci de-a dreptul din imperiul turcesc, la cererea stăruitoare a locuitorilor moldoveni luptînd sub steagul religiei romano-catolice, cu buna știință și sfînta îngăduință a prea luminatei tale înălțimi, fiind încredințați că înălțimea ta a primit de mult scrisorile sanctității sale, după cum ni se scria de la Roma", și dacă <domnul> nu le-a primit pînă acum din cauza bolii îndelungate a pontificelui, să știe bine că le va primi cît de curînd.

15. Atunci prea luminatul principe, auzind acestea, a început să ne îndemne cu prudență la resemnare și la răbdare, și să ne dezvăluie limpede și să ne expună clar lipsurile și nemaipomenitele scandale ale episcopilor[33] și ale celorlalți, eclesiastici doar cu numele. În sfîrșit făgăduiește cu generozitate că ne va da și restitui bunurile episcopale și imunitatea satului Trebeș[34] și încă multe altele, pe care a zis el „deocamdată nu putem să vi le dăm, pînă nu vom fi primit mai întîi scrisoarea sanctității sale, întrucît nu știm nimic sigur despre persoana sfinției tale și cum mulți episcopi de ai catolicilor împodobiți cu acest titlu sfînt, au înșelat pînă acum cu o uimitoare șiretenie pe principii Moldovei, luați prin surprindere, căci asemenea nu unor păstori, ci mai degrabă unor lupi, ei sfîșiau și risipeau turma ce le fusese încredințată și jefuiau propriile lor biserici întocmai ca niște hoți. și se întorceau apoi pe furiș în țările și ținuturile lor cu prada nelegiuită; de aceea ticăloșia acestora și crima lor atît de profanatoare ne-au învățat să purtăm o grijă deosebită nu numai treburilor temporale, ci și celor spirituale și bisericești ale statului nostru." Nemaipomenind atunci absolut nimic despre biata noastră administrație a bisericilor din Moldova și despre locuința noastră în mănăstirea de la Bacău, ne-a slobozit de plecare.

16. După ce am avut acea audiență și am văzut hotărîrea statornică și neclintită a prea luminatului și înțeleptului principe, și am mulțumit de o audiență atît de blîndă și binevoitoare, am plecat de la curte[35] împreună cu acel părinte Gasparo, numai Dumnezeu știe cît de tulburat și rănit pînă

---

[33] Episcopii absenteiști poloni.

[34] Dăruit de Petru Șchiopul, reluat de Vasile Lupu, din cauza anarhiei bisericii catolice din Moldova.

[35] Intregul pasaj, descriind deznădejdea lui Bandini, nu aparține în realitate acestui moment, care nu avea nimic dramatic după cum se vede din context, ci aceluia destul de critic, prilejuit de venirea lui Bandini la curte cu un plocon, în ajun de bobotează, cînd domnul a spus la mînie că îl crede un spion și că va trebui să plece din țară pînă la sosirea brevei papale, recomandîndu-l domnului... (Vezi scrisoarea lui din 28 ianuarie 1645, în care, povestind scena, adaugă: „Eram să cad jos mort auzind acestea... Mi-am adunat puterile și am ajuns acasă"... Acum este sfătuit să se retragă în tăcere la Bacău și să aștepte acolo scrisorile papale. „Dar stau cu primejdia vieții așteptînd porunca de a fi alungat de aici cu ocară, și poate ceva încă și mai rău..."). Într-o formă anterioară a trebuit să lipsească aliniatul 16, textul despre audiență fiind continuat de cel referitor la venirea lui Kotnarski, a doua zi, la Bandini.

în fundul sufletului şi ne-am întors buimăciţi şi jalnici la locul de gazdă de unde plecasem, în care am petrecut nu numai ziua aceea, ci şi toată noaptea, nemîncaţi şi nedormiţi şi cu totul deznădăjduiţi şi lipsiţi de absolut orice speranţă, încît în nenorocita şi jalnica noastră locuinţă[36] nu se auzea decît geamăt şi suspin şi nu ştiam de loc să ne chibzuim ce era de făcut. Cerul era sus şi pămîntul era tare. Administraţia bisericii moldovene nu ni se dă, spre arhiepiscopia noastră[37] nu putem merge din lipsă de bani de drum, căci nu mai aveam nici un ban cu care să putem cumpăra micile daruri pe care ar fi trebuit să le oferim păgînilor cînd am fi ajuns în Turcia, fără de care nu poţi îmblînzi tirania turcească şi apriga lor duşmănie contra credinţei, nici locui nici circula în ţară sau exercita liber şi licit însărcinările noastre pontificale.

17. În ziua următoare a venit la uşa noastră tălmaciul prea luminatului principe, suszisul George Kotnarski şi introdus îndată în cămăruţa noastră, a intrat şi ne-a salutat cu politeţe şi apoi ni s-a adresat în numele prea luminatului principe cu cuvinte blînde şi line şi cere să vadă şi să citească scrisoarea referitoare la autoritatea şi jurisdicţia noastră pontificală. Din ordinul aşadar al prea luminatului şi înălţatului principe ne-a zorit să predăm în mîinile sale toate scrisorile, oricîte am avea. Mai întîi transumptul pontifical al bulelor, în rîndul al doilea dovada bietei noastre consacrări, în rîndul al treilea şi cel din urmă, decretul Sacrei Congregaţii de Propaganda Fide // despre limitele episcopiilor dintre mine şi arhiepiscopul de Sardica dat şi emanat nu numai în dauna şi paguba administraţiei noastre moldovene dar şi spre marea şi incredibila vătămare a slujbei şi a cinstei noastre, iar noi, nebăgînd de seamă inadvertenţa comisă în acel decret de către amintitul arhiepiscop şi penultim vizitator al acestei ţări, i l-am dat spre a-l citi. p. 185

18. Aşadar suszisul George Kotnarski nevăzînd pecetea atîrnînd de şnur <ca> la scrisorile pontificale, a dispreţuit transumptul, s-a uitat cu dispreţ la actul de atestare a consacrării şi în sfîrşit a declarat *temere*[38] că toate scrisorile noastre sînt false şi fără valoare şi s-a silit să ne convingă să renunţăm cu desăvîrşire la asumarea temerară a episcopatului nostru. El neagă cu trufie autoritatea pontificelui roman în alegerea şi în dreptul de alegere a unor asemenea administratori cît trăieşte şi nu se învoieşte ilustrul şi reverendisimul Zamoyski, episcop al celor două Valahii, şi declară chiar că este nulă, iar argumentele şi îndreptăţirile noastre nu au nici un efect asupra lui, căci pornirea unei patimi orbeşti predomină asupra oricărei raţiuni. Totuşi noi nu încetam de a ne ruga cu spunere; îl rugam cu cea mai mare smerenie şi îl conjuram, nu ca un arhiepiscop, ci ca un vinovat ce va

[36] *Hospitio.*
[37] Marcianopolis (fostul Preslav) în Bulgaria.
[38] = Cu uşurinţă, în mod superficial, fără temei.

fi spînzurat, dar el nu se lasă mişcat, nici de rugăminţi şi nici de argumente, ci se bizuie tot mai mult pe autoritatea lui Zamoyski. În cele din urmă, întorcîndu-se la curtea domnului tălmăceşte în chip răuvoitor şi fals seria actelor noastre, trăgîndu-şi argumentul din decretul Sfintei Congregaţii[39] şi declară prea luminatului domn că noi nu ne bucurăm de nici una din prerogativele episcopale, ci sîntem unul din acei călugări misionari vagabonzi.

19. După ce l-a informat pe domn în felul acesta se întoarce din nou <în chip de> sol neîndurat, poruncind în numele domnului să ne grăbim a pleca din Moldova, iar noi din nou începem să-l rugăm ca să binevoiască să-l conjure pe domn cu toată smerenia în numele nostru să ne lase să locuim în mănăstirea de la Bacău în pace şi cu voia lui, măcar pînă la sosirea de la Roma a brevei pontificale din care să poată vedea că noi nu sîntem aşa cum se spune şi se declară despre noi. Şi mai ales pentru că nici unul dintre noi nu are putinţa de a ieşi acum din ţară, cînd stă să vină iarna grea[40]. Apoi a fost cu mare cheltuială[41] dusul în Ungaria ca trimis al Scaunului apostolic la misiunea de la Caransebeş de unde fuseseră goniţi pe nedrept de către principele eretic al Transilvaniei, părinţii Societăţii lui Isus, după aceea pornind din porunca Sacrei Congregaţii la Chiprovaţ în Bulgaria pentru delimitarea şi fixarea graniţei dintre administraţia noastră şi cea a ilustrului arhiepiscop de Sardica, în sfîrşit mergînd de la Chiprovaţ în p. 186 Bosnia pentru a primi nenorocita şi biata noastră consacrare // am cheltuit mult şi am făcut datorii aproape cu neputinţă de plătit, neavînd absolut nici un subsidiu de la Sacra Congregaţie şi nefiind ajutat de nimeni. Iar Kotnarski promite, deşi cu un fel de speranţă nesigură şi lipsită de nădejde adevărată, dar totuşi cu dragă inimă că va face tot ce va putea pe lîngă domn, însă în răstimp ne îndeamnă să locuim în ascuns în mănăstirea băcăoană şi fără ştirea domnului; sfat care nu prea ne-a fost pe plac şi nici nu am vrut să-l urmăm[42].

---

[39] Este vorba de eroarea strecurată în decretul de împărţeală dintre cei doi arhiepiscopi bulgari, potrivit cu care jurisdicţia asupra Moldovei se întindea numai pînă la Siret, fără a cuprinde judeţul Putna cu Focşani.

[40] *Cum dura hyems iam immineret.* În textul iniţial, referindu-se la momentul Bobotezei, deci cel mai friguros al anului, probabil că argumentul acesta era înfăţişat ca o realitate prezentă şi, nu ca o perspectivă de viitor apropiat.

[41] Tot pasajul care urmează referitor la cheltuielile lui Bandini în serviciul Congregaţiei nu corespunde, desigur, cu convorbirea reală cu Kotnarski, faţă de care a trebuit să invoce lipsa de bani *în general* fără această listă *introdusă* apoi pentru a fi înfăţişată astfel Congregaţiei.

[42] De comparat cu pasajul din scrisoarea lui Bandini din 28 ianuarie 1645, în care descrie scena de la Bobotează şi apoi plecarea la Bacău... „a casa fui consigliato *da alcuni*, che per esser freddi grandissimi e sprovisto d'ogni commodità mi dovessi ritirar a Baccovia *(comme feci)* in silentio in sino che queste lettere... per me giongessero". Aşadar putem urmări suprapunerea celor două momente. Alarma şi lamentaţiile aparţin incidentului din

20. A doua zi Kotnarski s-a întors la noi cu vestea că nu a putut obține nici o altă îndurare, nici măcar <răgazul de> a bea apă[43], ci poruncește să grăbim plecarea la Bacău, ca să putem aștepta acolo liniștit în mănăstire scrisorile pontificale, și fără a ne bucura <pînă atunci> de vreo autoritate arhiepiscopală. După această rezolvare din partea domnului a nenorocirile noastre, primind apoi de la reverendul domn Ioan Lyllus, bulgarul, vicarul nostru în Moldova 5 taleri cu leu drept împrumut pentru drum, ne-am pornit și în penultima zi din octombrie am trimis înainte tot personalul nostru constînd din două slugi, împreună cu tot mobilierul pompei arhiepiscopale într-un car cu doi boi pînă la Cotnari, iar noi în ziua următoare, călare pe un cal, iar secretarul nostru pe al doilea, și însoțiți doar de vicarul nostru amintit, i-am urmat și astfel în ultima zi de octombrie am ieșit din Iași și în aceiași zi am ajuns seara la Cotnari, urmați de personalul din carul cu boi, și aproape o dată cu ei intrăm în locul nostru de găzduire, adică în casa parohială, cu foarte mare rușine[44] dar sîntem primiți în gazdă de orășenii din Cotnari cu cea mai mare bucurie și cinste și ospătați la cină cu mare strălucire și îmbelșugare. În ziua următoare, de marea sărbătoare a Tuturor Sfinților, am slujit solemn în biserica mare prima liturghie pontificală de după consacrarea noastră <slujind> *nu ca episcop al locului, ci ca episcop călător și străin*[45] spre mîngîierea tuturor. În ziua de 3 noiembrie am mers mai departe de acolo la Bacău, și în anul domnului 1644 în ziua de 5 noiembrie[46], istoviți cu desăvîrșire de greutatea și lungimea drumului, am ajuns la Bacău, unde nădăjduiam să dobîndim reconfort pentru suflet și odihnă pentru trup și să găsim o sumă de bani apreciabilă din veniturile episcopiei de Bacău, acolo unde Ilustrul Francisc Ingoli secretarul Sacrei Congregații și amintitul arhiepiscop de Sardica ne făgăduiau cu

---

ajunul Bobotezei. Sfatul de a pleca pe nesimțite la Bacău nu a fost dat de Kotnarski, ci de altcineva, nenumit. Poate Gasparo din Noto, care fusese martor la această întîmplare, sau vicarul Lyllus. Acest sfat, departe de a fi înlăturat, *a fost urmat întocmai*. Așa se explică teama lui Bandini scriind din Bacău: *„Stau cu primejdia vieții, așteptînd ordinul de a fi gonit de aici cu ocară, și încă și mai rău"*. Dacă într-adevăr Kotnarski i-ar fi transmis acum ordinul lui Vasile Lupu de a se duce la Bacău și să aștepte acolo scrisorile sale, nu ar fi existat nici un motiv pentru frica mărturisită de Bandini. Dar acel ordin al domnului fusese comunicat după audiența de venire a lui Bandini, la 9 noiembrie. Vezi scrisoarea lui Bandini de la acea dată (V e r e s s, *op. cit.*, p. 24). „Tocmai acuma vine din nou secretarul din partea domnului zicînd: Domnia voastră reverendisimă se poate retrage în reședința sa din Bacău și să aștepte acolo cu răbdare pînă va sosi scrisoarea pontificală către noi... cînd vă vom da toată satisfacția ce s-a dat în trecut predecesorilor voștri". Așadar, nici vorbă de formula de mai sus cu *nec potus aquae*, atît de sugestivă.

[43] *Nulla alia gratia obtenta, nec potus aquae.*

[44] *Cum nimio rubore*, în sensul de *ocară* (nemeritată).

[45] Scris deasupra rîndului cu altă cerneală: *non ut ordinarius, sed ut viator et peregrinus episcopus*. Termenul de *ordinarius* este folosit pentru episcopul legiuit al diocezei respective.

[46] Dată greșită, vezi *Scrisorile*... p. 21. Bandini mai era la Iași, la 9 noiembrie. Ar putea fi mai degrabă 15 noiembrie.

bună credinţă nu prin scrisori fără viaţă ci prin cuvinte vii, numai fericire, cu munţi de aur şi administraţia Moldovei[47]. Din aceşti <bani> nu am primit pînă acum nici cea mai mică lăscaie[48] afară de oarecare contribuţie de la catolici, după cum se va arăta la locul său. //

p. 187 21. Am intrat aşadar în reşedinţa mănăstirii de Bacău. Dar vai şi amar! ... casa era pustiită, turla templului dărîmată, acoperişul bisericii măcinat de bătrîneţe şi de putrezirea şindrilei, două altare erau distruse, al treilea — şi acela era altarul mare — era dezgolit şi mizerabil. Sanctuarul era acoperit cu paie, în aşa fel încît cea mai mică ploaie trecea prin ea. Grădina şi livada erau năpădite de soci, de spini şi de mărăcini. Bătătura cailor şi a vacilor, plină cu vîrf de bălegar, se ridicase formînd munceluri. În casă sufla vîntul, cele două slugi, secretarul şi arhiepiscopul stau în cuprinsul aceleiaşi încăperi. Coliba episcopală neîmprejmuită cu nici un gard, era deschisă turmelor. Mai rămînea în picioare doar moara. Iar orăşenii din Bacău, în mai mare număr moldoveni (=ortodocşi) decît catolici, alergau de pretutindeni încoace, cete, cete cu mici daruri de mere, ouă, pîine, ovăz, ca la un spectacol şi un lucru nou de văzut.

22. Iar acel Kotnarski, secretarul sau scribul domnului pentru limba latină şi cea polonă, îndată după plecarea noastră de la Iaşi, dă de veste prin viu grai şi prin scrisori deschise[49] orăşenilor cotnăreni şi băcăoani şi ţării întregi şi îndeosebi preoţilor şi diaconilor daţi în grija noastră, şi mai ales parohului ungur al bisericii de Bacău, păzitorul foarte grijuliu al albinelor şi al prisăcilor sale, cum că noi nu sîntem arhiepiscop, şi nici nu ne bucurăm de vreo prerogativă episcopală, ci sîntem un <simplu> călugăr dintre acei misionari cu purtări scandaloase, pentru ca să abată aproape tot clerul şi poporul de la ascultarea datorată episcopului legiuit al ţării; şi astfel ne-a făcut odioşi, suspecţi şi vrednici de repulsia tuturor celor ce auzeau acestea, nu numai din Moldova ci şi din Polonia, Transilvania, Ţara Românească şi chiar din Turcia, şi ne-a ponegrit, ne-a ştirbit cu viclenie cinstea, ne-a micşorat autoritatea şi ne-a contestat jurisdicţia.

23. Nu era, prea sfinte părinte şi voi eminenţi cardinali, cine să ia parte la încercările noastre, sau să ne ţină partea, cînd tuturor atunci noi le păream suspecţi şi scandaloşi şi asemenea unor hoţi ... Ne temeam în fiecare ceas şi clipă că zboară încoace străjerii domnului, ca să ne şi scoată din casă şi să ne alunge din toată ţara. Totuşi, pentru ca să dovedim concret că noi nu sîntem din turma acelora care răpesc bunurile episcopale, am cumpărat două case vecine cu pămîntul bisericii şi lipite de proprietatea reşedinţei arhiepiscopale şi a noastră, case în care locuiau persoane tică-

---

[47] *Valachicam.*
[48] *Quadrantem.*
[49] *Volantibus literis.*

loase[50] și pentru ca să ne îngrijim atît de cinstea noastră, cît și de autoritatea religiei creștine, am socotit că acele case trebuie dărîmate, iar terenul trebuie alipit proprietății bisericii. Și cum nu aveam bani, am primit un împrumut de la domnul numit Iacob Celebi, locuind la Iași. [Această faptă a inspirat încredere catolicilor... totuși pînă ce domnul nu a primit breva pontificală și nu i-a fost înfățișată de către Bandini scrisoarea lui Zamoyski, autoritatea și jurisdicția lui Bandini au rămas zădărnicite și <ca și> îngropate].[51] //

24. [Bănuiala contra lui Bandini era sporită și de lipsa paliului fără de care nu putea îndeplini unele slujbe însemnate, cum ar fi hirotonirea sau sfințirea mirului și satisface pe cei ce veneau de departe la el și trebuiau să plece așa cum au venit. p. 190

25. [Pasaj retoric și grandilocvent în stilul lui Parčević, subliniind meritul rămînerii neclintite pe loc în ciuda lucrăturilor lui Kotnarski. Acesta a îndrăznit să spună fățiș despre eminentisimii domni cardinali că își bat joc și prind muștele din aer[52] — și citează ca martori pe vicarul Ioan Lyllus și pe diaconii din Neamț și Cotnari.]

26. [Sînt analizate motivele comportării lui Kotnarski.

a) El își dorea episcopia pentru sine. b) El vrea să păstreze pe seama sa moșia Trebeș, care a fost totuși restituită de domn la cererea lui Bakšić, penultimul vizitator al Moldovei. c) El declară nulă vizitația acestuia făcută fără asentimentul lui Zamoyski, precum și toate cele făcute în Moldova.] Iar al treilea motiv și poate cel mai solid, este că dorește să-i facă rost parohului de Bacău, de episcopia de Bacău prin dania regelui Poloniei la mijlocirea domnului Moldovei.

27. [Este trimisă de Bandini prin țară înștiințarea despre vizitația sa. Urmează textul circularei sale.] p. 192

---

[50] Se observă o mare analogie cu pasajul corespunzător al descrierii casei parohiale de la Iași.

[51] Urmează textele acestor două scrisori.

[52] Clișeu folosit de Parčević în mai multe împrejurări.

VIZITAŢIA MOLDOVEI

p. 194 1. În anul domnului 1646, în ziua de 19 octombrie, cu cea mai mare greutate şi nepriinţă a drumului din cauza lipsei banilor de drum şi a inundaţiei continue a ploilor ne-am grăbit din Bacău spre Iaşi, ca mergînd de acolo la Huşi, să ne începem mai întîi vizitaţia. Am chemat deci la noi pe R. P. Fratele Simon Dalmatul, minorit conventual, misionar apostolic şi parohul nostru de la Baia ca venind cu căruţa[53] şi caii săi, să binevoiască să ne ajute în nevoia noastră, măcar pînă la Iaşi, întrucît noi în afară de unicul nostru cal nu aveam un altul, căci secretarul nostru plecase cu el în Polonia. Reverendul P. Fratele Simon a ascultat îndată de porunca noastră şi a venit cînd l-am chemat. Cu aceştia şi cu două slugi, precum şi cu domnul Ioan Zlatonić, ragusanul care cu o zi mai înainte, grăbindu-se din porunca cerească din Ţara Românească[54] spre Iaşi, şi ajungînd la

[53] *Curriculo.*
[54] *E Valachia.*

Bacău a venit la noi să ceară găzduire, ne-am continuat drumul călăuzit de Dumnezeu fără nici un ban de drum în pungă, în afară de cei 15 taleri cu leu pe care ni-i trimisese drept viatic în chip de ajutor (*eleemosyna*) reverendisimul domn George Grosul, sas din Baia și parohul nostru la Cotnari. Am pornit la drum spre a vizita cu această sumă de bani toată țara. //

p. 195

2. În prima zi de călătorie, vai! caii părintelui Simon cad de oboseală pe drum înainte de a fi ajuns la Roman, aflat la o depărtare de 6 mile de Bacău, astfel că în acea zi abia am putut ajunge la Roman în puterea nopții, și din Roman fiecare din noi se vedea silit în ziua următoare să se întoarcă iarăși acasă. Și iată că în aceeași seară cînd vorbeam în locul nostru de găzduire despre reîntoarcere și ne plîngeam de greutatea drumului... Dumnezeu cel sfînt a voit să schimbe jalea în bucurie... Ploile încetează îndată, cerul se înseninează, apar stele strălucitoare și lumina se revarsă de pretutindeni. Iar acel Ioan Ragusanul gîndind cu îngrijorare la calamitățile noastre și la sărăcia aceea, nemaipomenită la un arhiepiscop, și observînd toate cu luare aminte, a fost mișcat și în cele din urmă s-a oferit pe sine și ne-a oferit cu generozitate calul său, pentru cinstea scaunului apostolic, și pentru nevoia noastră, și a inspectat împreună cu noi toată tara pînă la terminarea vizitației.

3. În ziua următoare am înhămat la car calul nostru și pe acela al amintitului Ioan ragusanul și ne-am grăbit spre Iași. Iar părintele Simon (astfel vrînd cerul), din cauza sărbătorii apropiate a Tuturor Sfinților, precum și a istovirii cailor, a plecat trist de la Roman la parohia sa de la Baia, și reîntorcîndu-se acolo a expus adevărat și sincer catolicilor de la Baia, enoriașii săi, încercările noastre și le-a vorbit cu căldură de sărăcia noastră. Aceștia îndemnați de dragoste de aproape și de bunătate, ne-au dăruit din proprietatea bisericii lor, jumătate vas de vin, pe care l-au vîndut pe 15 taleri cu leu. Reverendul părinte Simon a trimis acești bani printr-un om al său venit la Iași ca să ni-i dea... Ajutați în chip minunat de Dumnezeu, am cumpărat acolo calul al doilea.

4. În ziua de 23 octombrie am ajuns la Iași, capitala Moldovei, în condiții destul de bune, ținînd seama de sărăcia noastră. Aici negăsindu-l pe reverendul Paul Beke, ungurul din Societatea lui Isus, viitorul ctitor (după cum se speră și se crede) al colegiului sau gimnaziului de la Iași — de care să ne folosim în îndeplinirea vizitației, în predicile ce trebuie ținute, în cazurile de conștiință și în problemele ce trebuie rezolvate, în pricinile ce trebuie hotărîte cît și în drumul nostru drept călăuză și magistru[55] și de asemenea drept tălmaci pentru limba ungurească precum și în locurile tătărești

[55] Joc de cuvinte: *Ductore, Doctore.*

şi depărtate, sau pătrunse de rătăcirea schismatică, unde mai înainte înflorea credinţa catolică <luîndu-l> drept tovarăş[56] al vizitaţiei, cum am şi făcut, mai ales acolo unde nu putusem să ajungem personal din cauza primejdiilor ce se puteau ivi — a trebuit să aşteptăm acolo aşadar sosirea reverendului părinte Paul Beke timp de opt zile. //. Acesta în seara ultimei zile din octombrie a sosit în grabă la Iaşi şi a început să se pregătească de drum spre a fi gata la cel mai mic semn al nostru. În sfîrşit în ziua de 1 noiembrie în marea sărbătoare a tuturor sfinţilor, după ce am ascultat mai întîi liturghia din zori, am plecat la Huşi cu Paul Beke şi am petrecut noaptea aceea în tăcerea nesfîrşită sub cerul liber. În ziua următoare, care a fost în 2 noiembrie către seară am ajuns la Huşi, care este la o depărtare de Iaşi de zece mile ungureşti.

p. 196

TÎRGUL NEAMŢ

p. 240

În ziua de 15 decembrie plecînd din Săbăoani adică din miază-zi spre miază-noapte, cotind drumul spre apus, am ajuns în mersul grăbit al cailor după asfinţitul soarelui la <Tîrgul> Neamţ. Este situat lîngă un torent care curge dinspre miază-zi şi de la care îşi ia şi numele. Spre miază-noapte un deal (*mons*) înalt lipit de oraşel îl domină, în spre cea de răsărit este loc şes, spre apus, cale de o milă ungurească vezi ba loc şes, ba dealuri mănoase, după care încep munţii (*alpes*) care ţin pînă în Transilvania, şi care pot fi trecuţi în trei zile, nu pe un drum de care, ci pe o potecă de urmat cu piciorul sau călare. Printre aceşti munţi s-ar găsi foarte multe minereuri de aur, argint, cupru, fier şi plumb, dar din cauza tiraniei turceşti nimeni nu îndrăzneşte să încerce ceva în privinţa lor.

2. Acest oraşel era odinioară locuit doar de saşi care se bucurau de mare vază, atît ca autoritate, cît şi ca bani. Ei amintesc că în vremea aceea erau în floare cinci biserici catolice. Noi am văzut doar una bine lucrată din lemn pe o temelie de piatră în locul în care fusese mai înainte o capelă cu hramul înălţării sfintei Cruci, aceasta năruindu-se, o matroană săsoaică, Sofia, a construit în acelaşi cimitir o biserică nouă şi mai mare, cu hramul sfîntului Nicolae, care a fost terminată de tot în anul 1629.

3. La o jumătate de stadiu de la această biserică spre apus apar ruinele unei biserici de zid se şi poate recunoaşte însuşi altarul cel mare... [Urmează povestirea unei minuni întîmplate cu vreo 60 de ani în urmă...]

---

[56] Adaos cu altfel de cerneală: *pro sociis*.

CETATEA NEAMȚ

8. Spre apus de acest orășel este o mănăstire înălțată pe culmea muntelui, care arată mai degrabă a cetate decît a mănăstire, zidul spre răsărit este dublu, cel din afară are 80 de picioare înălțime, cel dinăuntru, 50. Are o lățime, în multe locuri de 15 picioare. Poarta din afară, suspendată se ridică odată cu podul mobil la o înălțime de 50 de picioare de la pămînt: podul întors într-o parte are 80 de pași în lungime și 12 în lățime; el se sprijină pe niște stîlpi de piatră înalți de 50 de picioare. Înăuntrul zidului al doilea este capela sfîntului Nicolae ridicată cu mare meșteșug, îmbrăcată în icoanele strălucind de aur ale Domnului Hristos și a Maicii Sale, ale sfinților apostoli și ai părinților greci (=ortodocși). Înăuntru stau monahi de națiune ruteană. Are patru metereze, păzitorii porților sînt pedestrași de ai principelui. Ai zice cu mai multă dreptate că este o cetate decît o mănăstire. p. 242

9. În acest orășel sînt trei biserici de lemn ale schismaticilor (=ortodocșilor). Sînt la un loc mai bine de 400 de suflete. Pentru cei ce merg pe aici în Transilvania li se înfățișează după patru mile unguresți între culmile munților vestita vale *Hangu*, adică *Ecou* pe care rîul Bistrița prăvălindu-se pe pietre și pe stînci o face să răsune de murmurul său, și unde glasul cîntecului revine repetat de 9 ori. În această vale atît de desfătătoare și atît de depărtată de forfoteala oamenilor sînt două prea vestite mănăstiri bazilitane. Iar în peșterile rîpelor și în ascunzișurile cavernelor, care se află în mare număr pe aici prin tot locul, trăiesc locuitorii lor (= sihaștrii), semănînd mai mult a fiare: istoviți de slăbiciune, impovărați de ani, cu părul zbîrlit, înarmați cu rozariu, cu gîndul doar la cer și disprețuindu-se pe sine.

BAIA

1. În ziua de 17 decembrie am sosit la Baia, care e la o depărtare de patru mile unguresți de <Tîrgul> Neamț. Acest orășel a fost locuit odinioară de sași, și avea mai bine de 1 000 de case, și mai bine de 6 000 de oameni; acum abia mai sînt 40 de case și în ele 250 de suflete cu copii <cu tot>. Locul este vesel pe un șes pe malul rîului Moldova, care curge de la apus. Dincolo de acesta, la vreo două stadii încep dealurile și munții pînă în Transilvania, ce țin cale de trei zile. Spre miază-noapte și spre miază-zi se întind cîmpiile cele mai deschise, spre răsărit dealurile cele mai fermecătoare și bogate. Vița nu se cultivă în acest ținut din cauza vîntului foarte rece care suflă din munții Transilvaniei. Iar ogoarele din jurul orașu- p. 243

lui nu sînt atît de mănoase cum sînt de rodnice ogorul şi cîmpia pe dealurile aflate la două stadii depărtare.

2. Totuşi este un mare belşug de vin şi de pîine, ce se vînd pe un preţ foarte ieftin; cele mai multe vii se cultivă pe dealul Cotnarilor, la o depărtare de 6 mile ungureşti de Baia. Însă cantitatea cea mare de vin se aduce din părţile Moldovei meridionale. Aici cresc tot felul de fructe, în afară de cele ale Italiei. Torentele sînt vecine şi Moldova abundă în peşti mici. De aici trebuie să fie duşi foarte des peştii cei mai aleşi la Iaşi, cale de două zile, chiar la principe; nici chiar în Italia, partea cea mai vestită a lumii, nu am văzut peşti atît de frumoşi şi nici „funduli" de soiurile acestea.

[Pietrele de mormînt ale călugărilor franciscani de la Baia]

p. 245 9. [Este redată inscripţia pentru părintele Ambrosius]. Cuvintele de pe marginea lespedei înconjură această reprezentare: Este sculptat părintele Ambrosiu în rasă franciscană, cu mîna dreaptă ţine în sus crucea, cu a stîngă cărţulia regulei <sale> monahale prin care poporenii atestau că el a trăit ca iubitor al crucii şi păzitor al regulei ordinului său.

10. După un părinte atît de evlavios a urmat părintele Petru Concubinariul, care neputînd să-şi ţină nevasta în urma reformei predecesorului său, s-a prefăcut că a alungat-o de la el, însă a trimis-o deocamdată în Transilvania, unde se ducea des la ea sub felurite cuvinte. Dar cînd au băgat de seamă poporenii din Baia, l-au silit să plece de tot... Au urmat mai mulţi părinţi vrednici de toată lauda. În sfîrşit a urmat polonul conventual Sigismund franciscanul despre care poporenii din Baia ziceau: „O, de n-ar fi apărut niciodată la Baia!" Abia cu forţa a fost dat afară din cauza purtării sale scandaloase.

În vremea aceea a sosit părintele Cristofor, din tagma sfîntului Francisc care adunîndu-şi ceva bani, cînd a murit la Baia în 1634, poporenii i-au pus această inscripţie. *Sub această piatră zace R. P. fratele Cristofor Delovics al ordinului minoriţilor conventuali ai Sf. Francisc...*

p. 246 11. Moartea acestui părinte a fost urmată de o tragedie jalnică. Acest părinte, după cum i-a mers vestea a avut un tezaur al cărui loc nu a vrut să-l arate // nici chiar la moarte. După ce a murit, au căutat fiii* bisericii şi au găsit 82 de lei imperiali. Aflînd despre descoperirea tezaurului, bătrîna bucătăreasă a defunctului părinte, a dat de ştire părintelui Sigismund polonul, care se afla atunci în trecere prin Baia, şi el şi-a cerut partea din banii descoperiţi, iar „edilii" i-au răspuns că aceşti bani nu le aparţin lor,

* Epitropii.

ci sînt pentru nevoile bisericii. Infuriat, părintele Sigismund s-a grăbit să meargă la principe și i-a acuzat pe fiii bisericii din Baia că ar fi găsit 80 000 de imperiali, împreună cu o cruce mare de aur împodobită cu mărgăritare mari. Principele poruncește să fie aduși îndată fiii bisericii împreună cu catolicii mai de seamă și ordonă să i se aducă acei 80 000 de imperiali sau scuzi. Aceia tăgăduiesc că ar fi văzut o asemenea sumă de bani și mărturisesc sincer că nu au fost mai mult de 82 de lei, și că ei nu și-i i-au păstrat pentru sine ci pentru biserică.

12. Principele poruncește ca acei nevinovați să fie căzniți cu caznele cele mai grozave: să fie pîrliți cu facle, să fie trași pe banca de tortură, să li se dezarticuleze mădularele, și nu a lăsat nimic neîncercat pentru a se face stăpîn pe un asemenea tezaur. Iar aceia nu încetau să se jure și să se declare gata să sufere cele mai grozave osînde dacă s-ar găsi ceva peste cele arătate. Între timp au fost raportate toate acestea, principelui înțelept care auzindu-le, a poruncit să fie chemat părintele Sigismund, pentru ca să descopere adevărul, și l-a întrebat dacă a văzut crucea mare de aur a răposatului părinte? El a răspuns că a văzut-o. Atunci principele i-a arătat acea cruce abia mai mare de degetul mijlociu, și de argint poleit și i-a zis: „Asta este?“ Acela nici n-a îndrăznit și nici nu a putut să tăgăduiască, ci vrînd, nevrînd a zis că da. Auzind acestea principele, cuprins de rușine că fusese atît de încrezător, și că la ponegrirea unui călugăr vagabond, poruncise să fie chinuiți atît de crunt bieții orășeni, a dat ordin așadar ca ei să fie sloboziți: însă unul în grozăvia chinurilor și-a pierdut aproape de tot vederea, și pînă acum abia vede (coecutit... orbatus oculis!!)... lipsit de lumina <limpede> a ochilor.

IAȘI

Iași, pe ungurește Iasvasar, pe românește Iași, pe latinește Iassium sau Iassi, numit astfel, zice-se, după un păstor cu acest nume, care își păștea boii altădată în acest loc, în care după aceea a fost ridicat palatul principilor. Acest oraș este acum capitala întregii țări, situată în chiar mijlocul Moldovei, acolo unde se aduc mărfurile cele mai felurite din Turcia, din țara Tătarilor și din Moscovia, și de unde se răspîndesc articolele turcești de vînzare în Polonia, Ungaria și Transilvania. Este așezat pe două dealuri foarte întinse, între care este o vale. Are 15 000 (!) de case. Bisericile socotite împreună sînt 60, mănăstirile din oraș și împrejurimi sînt 11. Mănăstirea cea nouă <Trei Ierarhi> a fost clădită acum mai bine de 6 ani de către principele de față, Vasile, din piatră tăiată și lucrată cu cizeluri și e împodobită cu marmură neagră incrustată *per modum coronidis* (în felul unui ornament de carte), și e înconjurată de un zid ca de cetate, cu p. 257

un turn mare pătrat ce se ridică la intrare, pe care se află un ceasornic şi în care sînt clopotele. A ridicat şi şcoli în acest claustru, care au ars — nu e anul — în duminica septuagesimei, după cum în anul acesta 1647 au ars de asemeni alte şcoli în alt loc în duminica sexagesimei din anul în curs, <dar> zidurile lor sub puternica lor boltă au rămas întregi.

Locuitorii, în marea lor majoritate sînt români, apoi unguri, armeni, greci, bulgari, albanezi, turci, tătari, poloni, ruteni, saşi, moscoviţi şi unii italieni. Cei ce plătesc bir sînt în număr de 28 000, în afară de baroni [marii boieri] şi de suita acestora (*eorum Aulicos*) şi în afară de nobilime, „libertini“ şi soldaţi primind leafă de la principe, care sînt în număr de 20 000. p. 258 Ce fel şi cît de mare este curtea principelui vom arăta într-un loc // mai potrivit. Oraşul are dinspre miazănoapte vii plantate pe acelaşi deal pe care este aşezat el însuşi. Între vii sînt două mănăstiri. Spre răsărit se află în parte dealuri foarte bune pentru semănatul bucatelor, în parte o vale foarte lată pe care o udă rîuleţul Bahlui. Dinspre miază-zi, după valea dintre ele este un deal cu vii şi cu sate, sub care se văd două mănăstiri în faţa oraşului. Dinspre apus este un lac chiar alături de dealul oraşului. Acest lac a fost făcut prin închiderea Bahluiului între cele două dealuri printr-un zăgaz foarte puternic. Dincolo de lac este un deal înalt pe care se află mănăstirea numită Galata; în jurul mănăstirii sînt pe deal cîmpii larg deschise, şi dincolo de cîmpie sînt păduri şi vii ce nu sînt prea departe. Mai jos de mănăstire este o fîntînă ţîşnitoare şi un sat.

3. În partea de miază-zi a oraşului, în marginea dealului deasupra lacului este palatul principelui, care are numai spre răsărit un zid slab, neîntărit cu tunuri şi nici cu metereze, şi neprevăzut cu şanţ şi val, iar în părţile celelalte opune drept zid pari înfipţi în pămînt. În ceea ce priveşte aparenţa sa exterioară palatul nu arată aşa strălucit, însă pereţii dinăuntru, îmbrăcaţi în covoare, tapiserii, draperii de mătase strălucind de aur şi de argint, înfăţişează o maiestate oarecum regească a acestui principe. Scaunele acoperite cu o pînză foarte fină de in, sînt împodobite cu ţinte de aur şi de argint. Construcţia palatului nu este toată de piatră şi nici toată de lemn. Căci turcii nu îngăduie să fie construite în întregime din piatră decît doar mănăstirile.

4. De departe oraşul se arată celor ce-l privesc ca o nouă Romă, deoarece turlele, bisericile şi mănăstirile oferă ochilor oarecare măreţie, iar dacă intră cineva, nu află înăuntru decît colibe şi cocioabe, şi nici chiar marii boieri foarte bogaţi nu au case mărețe, şi nu le construiesc decît cu pereţii din lemn acoperit cu lut [= din vălătuci]. E drept că în anul acesta, 1647, unii mari boieri au de gînd să înalţe case de piatră, întrucît din cauza deselor incendii nu există nici o siguranţă în construcţiile de lemn. În anul trecut s-a pornit focul de 46 de ori, iar în cele patru luni din

anul acesta de 15 ori, cu care prilej s-au prefăcut în fum multe biserici schismatice și curți (*aulae*) boierești.

5. Școlile românilor, rutenilor, grecilor, și armenilor, socotite la un loc sînt 20 în acest oraș, însă dacă aduni împreună numărul învățăceilor, abia dacă sînt cu toții 200. Principele Vasile s-a sîrguit mult și a făcut foarte mare cheltuială ca să aducă studiile latine în Moldova, însă toate încercările au fost zadarnice. În sfîrșit în anul 1647 a desemnat și a dăruit Societății lui Isus un loc foarte bun și foarte potrivit ca locaș al studiilor (*pro literarum emporio*) și a făgăduit că va clădi școli și case pentru <acești> părinți. Însă despre aceasta vom vorbi în altă parte mai pe larg.

6. Populația catolică din acest oraș este ungară, la început a numărat mai bine de 1000 de suflete, acuma împreună cu cei mici ajunge la numărul de 300, dintre care o parte locuiește în viile din afara orașului și obișnuia să vină la biserică foarte rar, și numai // în zilele de sărbătoare. **p. 259** Sînt și cîțiva ostași, care însă fiind străini, nu sînt pomeniți în lista populației (*catalogum populi*), îndeosebi 130 <din ei> molipsiți de boala calvină, care au venit în slujba principelui de vreun an, și care au și început să vină la predici. Mulți dintre catolici au trecut la schismatici <ceva mai înainte>, din cauza scandalelor și a lipsei predicilor. [Urmează o lungă digresiune despre biserica și casa „parohială“ a catolicilor din Iași, cu întregul istoric nicidecum imparțial al conflictului dintre conventuali și iezuiți și al „tumultului“ din biserică, din anul 1645].

[ÎNSEMNĂRI DESPRE LUCRURILE DIN MOLDOVA][1]

Despre portul moldovenilor

p. 310 Hainele le poartă atîrnînd pînă la călcîie, după obiceiul turcilor şi chiar al altor naţiuni orientale. Se folosesc mai ales de veşminte de mătase, şi deşi mulţi abia au pîine cu care să-şi potolească stomacul lătrînd <de foame>, pe dinafară însă // p. 311 ei păşesc, în ceea ce priveşte îmbrăcămintea, măreţi ca nişte mici baroni. Ei strălucesc de bumbi de argint şi de aur la piept şi la braţe. Haina de deasupra sau „toga" cu mîneci lungi este îndeobşte purtată. Căptuşeli din blană de samur sînt destul de mult folosite de nobili şi chiar de cei mai mulţi negustori. Femeile şi fetele poartă o haină de deasupra asemănătoare, în afară doar de mînecile lungi. Femeile nobile şi fetele poartă inele, colane, brăţări de nestemate şi de mărgăritare de mare preţ, iar bărbaţii <doar> inele.

---

[1] Din *„Annotationes Moldavicarum rerum"* au fost redate aici părţile mai importante. Numerotarea notelor pentru aceasta porţiune începe de la 1. Paginaţia din *Codex* este redată marginal.

Despre arme

Ei poartă arcuri cu tolbe de săgeţi, sabia încovoiată (iataganul) sau „framea" şi puţini din ei, spada mare cu două tăişuri. Aproape nimeni nu foloseşte casca, platoşa sau pieptarul; este rară şi folosirea scutului. De bombarde şi de puşti se folosesc obişnuit doar pedestraşii domnului. Nu se slujesc în luptă de lănci mari *(hastas)*. Foarte iuţi la călărie, ei cresc cai nu numai rapizi, ci ducînd şi la oboseală.

Despre obiceiurile şi firea moldovenilor

1. Chiar dacă moldovenii nu prea au carte, ei îşi au totuşi obiceiurile lor: oamenii cînd se salută între ei, ca să-şi arăte respect şi dragoste, îşi sărută unul altuia mîna, fără deosebire de rang, de stare sau de sex. Negreşit că stăpînii nu purced astfel cu slugile sau alţi oameni de stare mai joasă, ci îşi întind mîna în semn de bunăvoinţă şi de favoare spre a fi sărutată. Oamenii de rînd cînd vin înaintea domnului îi sărută şi picioarele şi la fel fac şi supuşii faţă de stăpînii lor, sau cei prinşi în vreo vină, cînd se roagă în genunchi de iertare, sau o dobîndesc. Şi cînd se închină cu respect[2] cuiva sau salută pe vreun bărbat sau vreo femeie de seamă, ei nu obişnuiesc să îndoaie <doar> genunchiul ci se pleacă cu tot corpul, cu capul descoperit şi ducînd mîna la piept. Dacă un bărbat sau o femeie de seamă intră în casa altuia, i se aşterne o pernă, un covor sau o pînză curată acolo unde se vede că se va aşeza oaspetele. Un om de rang mai mic nu se duce la unul de rang mai mare, ba chiar la unul aproape de o seamă cu el, fără un mic dar, aşa cum face supusul faţă de domn, fie că aduce un dar mic sau mare, nu importă atîta, numai să nu se înfăţişeze cu mîinile goale, spre a-şi arăta pornirea binevoitoare din suflet.

2. Moldovenii sînt mai primitori decît muntenii şi ceilalţi români. Doar în părţile de margine spre Polonia, ei s-au pătruns de obiceiurile vecinilor lor, care nu vor să dea nimic pe degeaba străinilor în trecere; altminteri călătorul poate umbla prin toată Moldova fără mijloace de drum[3]. Ei dau bucuroşi drumeţilor pîine, brînză, ceapă, lapte şi altele de acest fel ce se găsesc în casa lor. Numai doar străinul să se poarte liniştit, căci <de nu> capătă mai uşor pumni zdraveni şi ciomege decît mîncare. Isteţi[4] din fire, vioi, ei se bucură de o minte pătrunzătoare, au aplecare spre furt, sînt ostaşi foarte răbdători la frig şi la arşiţă, rabdă de foame şi de sete două şi trei zile <rămînînd> teferi[5]. Am văzut, nu o dată, bărbaţi din boierimea

---

[2] *Venerantur.*
[3] *Viatico.* Poate însemna şi bani de drum, şi provizii de drum.
[4] *Astuti,* adică isteţi, dibaci, iscusiţi.
[5] *Integri.*

aleasă, așezîndu-se lîngă fîntînă, înmuind bucăți de pîine uscată în apa rece și mîncîndu-le cu lăcomie. Cînd pleacă de aici[6], în tabără, ei se hrănesc multă vreme cu mîncare puțină; dacă lipsește pîinea, se hrănesc multă vreme cu lapte de iapă, dacă este la îndemînă, de lipsește laptele, atunci folosesc carnea de cal. Și nici nu se delectează cu condimente, ci de cele mai multe ori gătesc peștele sau carnea cu borș din tărîțe sau cu oțet.

3. Se obișnuiesc încă de mici să îndure vremea rea, căci de mici copii se joacă cu picioarele goale și doar cu o cămașă de pînză, prin gheață și prin zăpada înaltă, ceea ce noi, nu o dată, îmbrăcat în haină bine căptușită și putînd abia răbda gerul puternic, am văzut cu uimire. Mulți dintre boieri își expun adesea <și ei> copiii lor micuți ca să rabde vremea rea, și dacă ei o suportă fără a scînci, măcar cîtva timp, atunci ei speră că acela va ajunge un <bun> ostaș. Moldovenii români[7] nu prea sînt apți la negoț, la cultivarea ogoarelor sau viilor sau la meșteșuguri, sau pentru oricare altă muncă; sînt născuți pentru război și pentru furt; în această privință nu sînt întru nimic mai prejos de tătari, iar prin repeziciunea, prin iuțeala și rezistența cailor, ei întrec aproape toate națiunile. Iar faptul că un neam atît de nobil, atît ca origine și ca fire să plătească tribut turcilor, nu trebuie să ne mire, căci ei nu au nici un fel de întăritură[8] și nici nu sînt în așa mare număr încît să poată rezista în cîmp deschis la mulțimea de necrezut a turcilor.

. . . .

Despre curtea domnului Moldovei

p. 313 Umbră a curții împăraților turci, dar nu rivală putînd sta alături de aceasta, căci are totul rînduit în acelaș fel, dar nu cu aceeași măreție, alaiul de intrare și ieșire a domnului este plin de atîta strălucire, încît cel care îl vede pe acest domn nu se poate mira îndeajuns, cînd ia seama la starea Moldovei, la orașele și satele sale nu prea dese și la faptul că nu se sapă în această țară mine de aur și argint; domnul dă turcilor în fiece an o sumă imensă de bani; și totuși el ține o curte atît de măreață încît pentru o descriere mai exactă ar trebui să zăbovesc mai mult. Mă voi mărgini să însemn cîte ceva în legătură cu ea. Și pentru ca să poată fi înfățișată mai bine, voi arăta mai întîi dregătoriile marilor boieri numiți în slujbe, apoi indica în puține cuvinte pompa cu care obișnuiește să iasă și să vină, să celebreze sărbătorile și să împlinească solemnitățile cele mai însemnate.

---

[6] *Hinc.*
[7] *Moldavi valachi.*
[8] *Munitionem.*

2. Acest voievod, de cum a obţinut domnia, şi-a pus dregători după datina predecesorilor săi şi aceştia se numesc astfel în limba românească: *Hatmanul*, generalul întregii ţări, care este singur <în această slujbă>. El e comandant peste toţi ostaşii şi poartă grija lor. *Logofătul* sau cancelarul. În această slujbă sînt trei: Primul, al doilea şi al treilea logofăt. *Vornic* sau jude al ţării Moldovei, sînt doi: primul în fruntea Moldovei [= Ţării] de Jos, al doilea al celei de Sus. *Vistierul* sau Cămăraşul[9]; şi în această slujbă sînt trei: primul, al doilea şi al treilea. *Uricarul*[10] sau Păstrătorul care veghează asupra veşmintelor <domneşti> şi a altor lucruri privind fastul domnului. *Cămăraşul*, adică tezaurarul, şi aceştia sînt trei. *Paharnicul* sau Cuparul, de asemenea sînt trei; *Spătarul*, adică purtătorul spadei, sînt tot atîţia. *Postelnicul*, prefectul curţii sînt patru // *Sulgerul*[11] aceştia sînt în număr de trei, şi ei se îngrijesc de carnea pentru bucătăria domnului şi pentru cei cu tainuri[12]. *Stolnicul* se bucură de acelaşi număr. Este mai mare peste bucătăria şi masa domnului. *Jitnicerul*[13] administrator al dijmelor. În această slujbă[14] sînt doi. *Pisarul* este secretarul pentru limba românească, al doilea <pisar> pentru cea grecească, al treilea pentru cea turcească, al patrulea pentru cea tătărească, al cincilea pentru cea latină şi polonă, al şaselea pentru cea ungurească. *Comisul* sau prefectul „agazonilor"[15] şi al grajdului. Sînt trei de aceştia. *Pitarul* sau cel care are grijă de brutărie şi de pîine. *Pivnicerul*, mai mare peste chelari. Este singur. *Armaşul* sau Mai marele peste închisori. Sînt patru cei ce îndeplinesc această slujbă şi care veghează să nu se făptuiască vreun furt sau vreo silnicie, şi care arestează pe vinovaţi. *Vătaful*[16] sau Mai marele peste „Lictori" numiţi aprod sau aprozi, şi care sînt la îndemînă totdeauna în număr de cel puţin 200 şi sînt cît se poate de pregătiţi a porni în orice expediţie sau misiune. *Uşierul* sau Mai marele peste străjile de la porţile domnului, sînt trei şi în această slujbă.

3. Toţi aceşti boieri şi nobili de rang mai înalt, splendid îmbrăcaţi şi cu o suită aleasă sînt prezenţi la curtea domnului pentru ca de cîte ori ar fi nevoie de concursul unuia sau altuia, să se înfăţişeze la poruncă. Şi îndeobşte fiecare din ei veghează cu atîta sîrguinţă şi zel la slujba sa, încît să nu poată fi aflată nici o lipsă sau greşeală în vreo privinţă. La vremea prînzului cînd domnul se aşează la masă, pune să fie chemaţi pe

---

[9] *Vistiernik seu cubicularius*. Este aici, probabil, o confuzie cu cămăraşul, care dealtminteri apare curînd după aceea.

[10] *Urikar seu Conservator*.

[11] *Sugsir* (!)

[12] *Praebendariis*.

[13] *Silnicer*.

[14] În text: *numere* (!) = munere.

[15] Termen maghiar din titulatura marelui comis al coroanei ungare.

[16] *Vatas*. Este vătaful aprozilor.

nume aceia pe care binevoiește să-i rețină la masă cu el. Ceilalți, plecînd capul în semn de supunere și de zel însuflețit[17] se duc acasă și se vor întoarce îndată după prînz. De asemenea spre seară fiecare se retrage acasă la sine pentru vremea nopții, rămînînd numai anumiți <boieri> la poarta domnului. Pe ceilalți oameni deținînd dregătorii mai mici nu am vrut să-i trecem în revistă, pentru a fi mai scurt.

4. Pe căpitani, pe comandanții gărzii[18], pe centurioni și pe ceilalți ofițeri ai pedestrimii sau călărimii, nu am vrut să-i înșirăm în lista boierilor de la curte, pentru că sînt de alt fel și altă seamă. În afară de centurioni, sînt totdeauna gata la poruncă zece căpitani, care împreună cu trupa lor fac de strajă în apropierea palatului domnesc. Iar palatul însuși nu este înconjurat de ziduri, ci de garduri de lemn, <dar> este întărit de forța, vigilența și cumpătarea soldaților și bine păzit de prudența deosebită a domnului. Poarta exterioară este păzită de 50 de pușcași pedeștri; dincoace[19] de această poartă, curtea exterioară[20] a palatului este străjuită de 100 de ieniceri; poarta a doua de 100 de pedestrași precum și de pușcași; curtea interioară de 200 de pușcași pedeștri și de 50 de „purtători de scuturi"[21] iar la porțile palatului sînt rînduiți alți paznici[22]; pe lîngă aceștia fac de strajă // la porțile domnului boieri și nobili, „Curteni"[23] împreună cu oamenii din suita lor și cu slugile lor. Palatul exterior e lung de 80 de pași și lat de 30 de pași. În acesta se adună împreună ca într-un fel de hală comună[24] soldații, nobilii, orășenii, preoții, tot așa ca și în atriul (= vestibulul) extrem al acestuia[25]. Al doilea palat este lung de 40 de pași și lat de 30. Aici șed episcopii, căpitanii și marii dregători, și acolo își ține domnul, din cînd în cînd, ospețele. În partea dinăuntru încep diferitele camere ale domnului îmbrăcate în tapiserii de fir.

p. 315

Este în acest palat o capelă lipită de atriul palatului exterior și depărtată pe dinafară cu 100 de pași de camera domnului și cînd vine aici domnul ca să se închine, halebardierii ocupă atriul, iar boierii și nobilii, încăperile palatului prin care trece. Trei postelnici cu vergele de argint ușor aurite îl preced de domn; unul din spătari poartă sceptrul de o parte <a domnului>, celălalt sabia de partea cealaltă, al treilea urmează apoi cu

---

[17] *Promptitudinis* = arătînd că sînt gata la poruncă.

[18] *Cohortium Praefectos.*

[19] *Intra hanc portam,* adică înlăuntrul spațiului închis de poartă.

[20] *Area exterior.* Curtea exterioară palatului era cuprinsă în spațiul menționat în nota precedentă.

[21] *Scutatores.*

[22] *Excubitores* = sentinele.

[23] *Kurtani.*

[24] *Communi hypocausto.*

[25] *Quemadmodum etiam in atrio ejus extimo.*

iataganul[26]. Postelnicii sînt precedaţi de uşieri sau portari. Cînd trece domnul, toţi plecînd foarte adînc capul şi ducîndu-şi mîinile la piept, se închină. Dacă domnul zăreşte atunci oameni străini[27] se mînie rău, şi nimeni nu îndrăzneşte să-i lase să intre, decît doar să se ascundă în vreun ungher, sau să aibă vreun amic printre ofiţeri. Mai este o altă biserică vecină cu palatul, şi cînd merge domnul acolo, 600 de pedestraşi se rînduiesc în linie şi prin mijlocul acelora trece el cu 50 de halebardieri şi cu toată nobilimea, ieşindu-i clerul înainte. Aşa purcede cînd merge şi la alte biserici sau mănăstiri din oraş. Cînd iese afară din oraş, duce cu sine o escortă mult mai numeroasă. Despre aceasta va fi vorba mai departe. Acuma să ajungem la celebrarea solemnităţilor.

Sărbătoarea bobotezei, cum a fost serbată în anul 1647

1. Potrivit cu obiceiul şi datina îndeobşte urmată, în ajunul bobotezei toţi Vlădicii sau episcopii ortodocşi ai acestei ţări (care sînt în număr de patru împreună cu mitropolitul) se adună cu voievodul la Iaşi la sediul mitropoliei, făcînd slujbă pentru el cu tămîie, aghiasmă, sărutatul crucii şi alte ceremonii şi urîndu-i prin cîntări o cîrmuire fericită, ani fericiţi şi un mers norocos al lucrurilor. Folosind acest prilej nu am voit nici noi să lipsim din partea noastră, ci să oferim ceva văzului şi auzului. Despre acest lucru ne-am sfătuit cu părintele Gasparo, care s-a arătat şi în această chestiune ca şi în celelalte cît se poate de potrivnic. Aşadar noi ne-am comunicat dorinţa noastră părinţilor Societăţii lui Isus, ce se sîrguiau în Moldova. Aceştia au îmbrăţişat-o cu braţele deschise, ca un lucru slujind gloriei divine şi au făcut totul pe placul nostru[28] după cum se va vedea din cele ce urmează. p. 315

2. S-a format deci o procesiune pornind de la parohie: 12 copii îmbrăcaţi ca îngeri precedeau corul preoţilor şi de asemeni trei regi // încoronaţi[29] reprezentînd taina acestei sărbători. Doi copii cu faţa delicată pur- p. 316

[26] *Framea.* Pentru sensul acesta dat termenului latin vezi versiunea rezumată şi nu totdeauna corectă făcută la Propagandă, după această parte a textului lui Bandini, publicată de N. Iorga în „Bul. Soc. Geogr.", sem. II, 1898, Bucureşti, 1899, p. 73, unde *framea* este tradusă prin *scimitarra.*

[27] *Peregrinos.* Bandini îşi reaminteşte aici, desigur, de supărarea domnului din ajunul Bobotezei, din anul 1645. Vezi *Codex,* Enarratio.

[28] În realitate, pare mult mai probabil că iniţiativa aparţinea iezuiţilor, care au reuşit, în mod abil, să-i sugereze această dorinţă lui Bandini, ca venind de la el. Este o prea mare potrivire între descrierea aici a acestui program de manifestări încredinţate copiilor şi recomandările lui Kotnarski făcute lui Beke în 1644 (vezi relaţia acestuia), pentru a nu trage această concluzie.

[29] La catolici, sărbătoarea Bobotezei se mai numeşte şi Ziua Regilor, adică a închinării celor trei magi sau regi de la răsărit.

tau soarele și luna tăiate din lemn în felul acesta. Soarele în veșmînt de aur își răspîndea razele strălucitoare și era aplicat pe fața copilului în așa fel ca să apară fruntea și obrazul îmbujorat și ca el să poată saluta nestingherit pe domn. Tot astfel și fața plină a lunii de argint strălucea împodobită de nori diafani în chip de coroană, în așa fel ca fruntea și fața copilului să imite arta pictorului și să bucure ochii domnului și ai boierilor, iar glasul salutării cînd răsună să trezească admirație în sufletele tuturor. Doi copii stînd înaintea tronului domnului și în văzul boierilor, țineau scuturi cu stema domnului și cu cea a țării. Soarele și Luna, ca slujitori ai fericitei Fecioare, țineau chipul ei. Soarele se mișca spre răsărit și luna spre apus cu o mișcare tremurată. Fecioara născătoare de Dumnezeu înfățișa magilor spre adorare pe copilul Iisus, deasupra reprezentării căruia se învîrtea o stea strălucitoare în mers circular.

3. În timp ce ne apropiam, domnul s-a ridicat de pe tron și-a descoperit capul și stînd în picioare a așteptat binecuvîntarea noastră, rugăciunea, stropirea cu aghiasmă și a sărutat crucea. După săvîrșirea acestora, trebuia ca unul din părinții Societății să salute pe domn în numele nostru episcopal și să-i ureze ani fericiți. Această însărcinare i-am oferit-o mai întîi părintelui Gasparo ca să o îndeplinească în numele nostru, iar el voia să o facă în numele său. Noi am spus că autoritatea episcopală este cea precumpănitoare. El după o lungă discuție s-a prefăcut că cedează întîietatea episcopului, iar în fața domnului, a boierilor, episcopilor și arhimandriților a voit să tulbure tot rostul pentru ca arhiepiscopul și părinții Societății să plece rușinați. Nici nu am terminat pe de-a întregul formula binecuvîntării și părintele Gasparo s-a și repezit cu glas zgomotos să-l compare pe domn cu Solomon și să țească o cuvîntare lungă, fără cap, nici coadă, spre sila tuturor. Părintele Societății era pregătit ca să vorbească cel din urmă, însă autoritatea episcopului cerea locul întîi: în anul precedent, 1646, [Gasparo] făcuse la fel, însă el vrea întotdeauna să pară inocent și să fie acuzatorul Fraților, și nici autoritatea episcopală, nici modestia răbdătoare a Părinților Societății nu sînt prețuite din cauza răstălmăcirii acestuia. Însă aici și acum, părintele Gasparo nu a realizat ce urmărea, căci după încheierea cuvîntării sale, elevii instruiți de Părinții Societății au început astfel.

4. După chipul născătoarei de Dumnezeu un copil de șapte ani îmbrăcat ca înger ridicat pe umăr[30], cu fața blîndă și purtînd coroană cînta cu glas limpede pe limba moldovenească *Slavă lui Dumnezeu întru cei de sus.* După care a urmat unul din Părinții Societății cu o cuvîntare latinească și cu o urare de anul nou, pe care a adaptat-o cu dibăcie pentru domn. Ve-

[30] *Humero tenus erectus.*

nind în grabă înaintea domnului şi a boierilor un copil de opt ani, şi furînd parcă din gura părintelui această formulă de salutare, a continuat-o, potrivindu-şi glasul şi gestul spre uimirea tuturor. După ce s-a terminat aceasta s-a ivit un copil de 12 ani care le-a redat pe toate pe moldoveneşte, cu elocvenţa, cu tonul, cu gestul cuvenit şi cu mişcarea întregului corp, în timp ce domnul îi zîmbea cu // faţa veselă, iar mitropolitul dimpreună cu vlădicii adăuga foarte adesea cu glas lămurit la acele urări: „Amin, amin". Alţii care au urmat i-au urat pe scurt domnului în limba latinească şi în cea moldovenească un an nou cu noroc. A plăcut această felicitare în chip de urare întregii boierimi de la curte, dar cel mai mult chiar domnului care nu şi-a întors niciodată ochii de la copiii care recitau şi a privit totul pînă la capăt, ba zîmbind, ba încuviinţînd din cap, şi la urmă a poruncit ca să se ofere vin în cupe de aur de către boierii săi în slujbă, iar cînd am plecat noi, ne-a dat un mic dar în bani. Admiraţia pentru acest fel de sărbătorire a cuprins mai ales poporul şi l-a tras pînă la casa parohială. După încheierea ceremoniei salutaţiei, s-a născut o discuţie între popii, călugării şi dascălii schismatici cu privire la copiii care au recitat. Aceia pentru a-şi ascunde ignoranţa şi a-şi lăuda înţelepciunea prostească şi nătîngă, le spuneau boierilor că acei copii care îl salutaseră pe domn în cuvîntarea latinească, erau din şcoala noastră latină, iar ceilalţi, care făcuseră urări în limba moldovenească ar fi ieşit din disciplina lor ortodoxă: însă minciuna primită în tăcere de ceilalţi a ieşit la iveală spre ruşinea mincinoşilor. Acestea s-au petrecut în ajun în orele de seară.

p. 317

5. Iar în sărbătoarea însăşi a bobotezei s-a celebrat solemnitatea constînd în binecuvîntarea apei în prezenţa aproape a tuturor nobililor ţării. La această privelişte şi la ceremoniile îndeobşte obişnuite, a venit însuşi domnul cu soţia, cu fiii şi cu toată curtea de boieri. El însuşi şedea pe un tron întors cu faţa spre răsărit, cei doi fii micuţi, unul de 7 şi altul de 5 ani şedeau la stînga pe alt tron la zece paşi depărtare. Soţia şedea pe un al treilea tron la 20 de paşi de al domnului şi la zece paşi de al fiilor, ca să poată fi văzuţi fiii aşezaţi la mijloc. Aria[31] rezervată pentru aceste ceremonii era în afara porţii palatului într-un loc deschis şi larg cuprinzînd un spaţiu de formă ovală cu o lungime de 80 de paşi şi închis spre miazănoapte şi răsărit de mulţimea feţelor bisericeşti, a călugărilor şi a cîntăreţilor din dreptul domnului. La dreapta domnului, spre răsărit stătea cel mai aproape de domn postelnicul[32] cu cei doi tovarăşi, bucurîndu-se de acelaşi titlul, dar de o autoritate mai mică. Chiar în spatele tronului trei spătari[33] ţineau, unul sceptrul strălucind de mărgăritare, al doilea iataga-

[31] În textul publicat, greşit *Arca*. De citit: *Area*.
[32] *Aulae Praefectus*.
[33] *Armigeri*.

nul[34], al treilea sabia mare cu două tăişuri. După spătari erau zece suliţaşi (= halebardieri?)[35] şi în spatele acestora 100 de puşcaşi pedeştri. La cinci paşi de tron, tot la dreapta, stăteau logofătul sau marele cancelar, hatmanul, judele ţării şi alţi mari dregători, în ordinea cuvenită după slujbe şi dregătorii, cu capul descoperit. În spatele acestora făceau zid 40 de suliţaşi şi 200 de puşcaşi pedeştri. Către apus, între tronul domnului şi al doamnei apărea faţa semilunei reprezentată prin 100 de ieniceri[36].

6. Iar în jurul doamnei steteau soţiile marilor boieri îmbrăcate în mătase şi strălucind de colane şi brăţări. După ele erau rînduiţi 30 de suliţaşi pe care îi înconjurau dintr-o parte 200 de puşcaşi pedeştri. În spatele tuturor acestora, glorificînd tronul atît al domnului cît şi al doamnei stătea mulţimea ostaşilor rămaşi care ajungea la 10 000 de călăreţi, aflîndu-se atunci pedestriţi. Călare erau doar 150 de dragoni, stînd în spatele boierilor. În părţile laterale, spre răsărit şi miază-zi, locul era împodobit de icoanele[37] a diferiţi sfinţi. Printre acestea care erau ca nişte perdele, se ridicau dominînd restul lumii de la umăr în sus, trîmbiţaşii, toboşarii, diferiţi cîntăreţi din nai[38] şi muzicanţi[39] cîntînd din alte instrumente. Pe aceştia toţi îi încingeau 1000 de puşcaşi pedeştri. Iar gloata rămasă întrecea numărul de 20 000 de oameni: Oriîncotro îşi plimba domnul privirile din locul său de la centru, primea închinarea oamenilor de orice seamă şi rang, care-şi pleacau capul în faţa lui. Avea la haină bumbi în valoare de 100 000 de aurei. Doamna purta brăţări, inele şi colane strălucind de mărgăritare mari şi rubine, valorînd mai bine de 400 000 de aurei. Domnul care nu este prea înalt, ci de o statură potrivită, cu faţa oacheşă cu reflecte rumene şi aurii, cu sprîncenele negre, fruntea înaltă, nasul spre acvilin, buzele puţin întredeschise, mustaţa şi barba neagră, cu o expresie severă şi o căutătură încă mai severă a ochilor, se înfăţişa cu o maiestate împărătească. Doamna cu faţa rumenă mergînd spre auriu, era asemenea unei împărătese însufleţită de îndurare şi bunătate, de o statură potrivită, era vrednică de domn şi cu o milostivire la care nu a apelat nimeni vreodată în zadar.

7. Pe aria rezervată ceremoniei era o masă[40] cu un basin de argint

---

[34] *Framea.* Termen avînd mai multe sensuri, de pildă, şi lancie, şi sabie... etc. De notat că într-o versiune italiană, mai succintă redînd parţial porţiunea finală a *Codicelui* lui Bandini şi editată de N. Iorga în „Bul. Soc. Geogr.“, sem. II, 1898 la p. 73, aflăm traducerea acestui termen ba prin *lancia,* ba prin *scimitarra.*

[35] Sugestie valabilă şi pentru apariţia ulterioară a termenului.

[36] *Lunata centum Ianicerorum facies erat.*

[37] *Sanctorum imagines.* Ar putea fi vorba şi de prapuri.

[38] *Fistulatores* (termen mai general, putînd însemna şi cîntăreţi din fluier).

[39] *Lyricines.* Cum nu poate fi vorba de liră, trebuie înţeles termenul ca avînd un sens general.

[40] Reprezentînd altarul. Bandini îi zice masa ceremonială, căci pentru catolici altarul trebuie să aibă îngropată la bază o cutie cu moaşte. (Vezi în relaţia lui Bakšić anchetele sale cu privire la acest punct, socotit esenţial pentru a considera altarul ca sfinţit cu adevărat.)

aurit și 6 sfeșnice tot de argint, iar pe al șaptelea mai lung îl ținea lîngă masă un tînăr[41] al domnului, și la o depărtare de vreo trei pași de acea masă era un scaun scund[42] cu o pernă de pînză de in (?)[43] pentru ca să se pună acolo cărțile bisericești. În dosul mesei erau două căzi pline cu apă ce trebuia sfințită, dintre care una era înconjurată de 15 candelabre de lemn cu picior înalt. Mitropolitul purta pe cap o coroană ducală[44] toată de aur lucitor, scînteind de safirul șlefuit (?) cu meșteșug și înstelată cu mărgăritare mari nespus de scumpe[45]. O cruce de o palmă și jumătate, făcută cu o iscusință minunată din safir verde, cu aur fin pe margine îi strălucea în mînă. În dreptul domnului, în ordinea fețelor bisericești, primul loc îl ocupa mitropolitul, al doilea episcopul de Roman, al treilea episcopul de Rădăuți, al patrulea cel de Huși[46] toți schismatici al cincilea ne-a fost dat nouă; după noi erau rînduiți arhiepiscopii și episcopii străini care, alungați de turci, au venit în Moldova.

8. În sfîrșit, după ce au venit <asistenții> din toate direcțiile spre acea arie, mitropolitul l-a cădelnițat pe domn, pe fiii săi și pe soție, după care urmînd unul după altul, alți trei vlădici, l-au tămîiat în același fel. Nouă ne-a lipsit cădelnița întrucît nu aveam cădelniță nici acasă[47]. Pe cînd se cădelnița, cantorii sau cîntăreții schismatici psalmodiau ceva pe nas[48] pe grecește // și slavonește. Terminîndu-se tămîierea, a fost cîntată pe grecește evanghelia la acea masă ceremonială, amestecată cu unele „răspunsuri"[49]. După aceea s-a ajuns la binecuvîntarea apei, care a fost săvîrșită asupra unui vas de argint recitînd rugăciuni și cădelnițînd. Binecuvîntarea apei a fost urmată de bubuitul tunurilor și de uralele[50] tuturor oamenilor din toate stările, pe lîngă zgomotul bombardelor și modulația veselă a tuturor instrumentelor. În timpul acestor urale, mitropolitul luînd apă sfințită din vasul pe care-l ținea tînărul, cu un sfistoc făcut din argint aurit, care se arăta a fi cu găuri și tuburi pe dinăuntru[51] pentru a conține apa,

p. 319

---

[41] *Ephoebus Domini.* Vezi textul italian citat mai sus, în n. 7, unde avem în loc: *giovanetto o cameriere.*

[42] *Sella humilis.*

[43] *Byssino pulvillo.*

[44] Adică o coroană închisă, rotundă, spre deosebire de mitra episcopală catolică țuguiată.

[45] *Coronam integre auream Saphyro affabre elaborato virentem pretiosissimis unionibus stellantem.* În fraza următoare este vorba de crucea de safir *verde.* S-ar putea deci ca *virentem* să se refere la safirul coroanei amintite.

[46] După mitropolitul Varlaam (1632—1652) sînt înșirați episcopii <Evloghie> de Roman (1642—1648), <Sava> de Rădăuți (1631—1658) și <Ghedeon> de Huși (1633—1656).

[47] Adică la „mănăstirea" din Bacău.

[48] *Quasi per fractum nasum.*

[49] *Responsoria.*

[50] *Applausus.* Probabil strigăte de: Trăiască.

[51] *Fistulosus.*

plecîndu-se mai întîi, l-a stropit pe domn, pe fiii şi pe soţia acestuia, apoi întorcîndu-se la masa ceremonială a aghesmuit de asemenea pe ceilalţi vlădici şi apoi pe boierii ce veneau să sărute crucea şi să primească binecuvîntarea.

9. Terminîndu-se această ceremonie religioasă pentru domni şi doamne au fost aduşi din grajd 24 de cai prea frumoşi în sunetul şi bătaia tobelor şi tamburinelor, pe care de asemenea i-a stropit mitropolitul cu apă sfinţită acum cu ceremonia obişnuită, cînd au trecut prin mijlocul acelui spaţiu (*per mediam aream transeuntes*). După ce s-au încheiat toate, mitropolitul cu vlădicii săi l-au însoţit pe domn la palat, fiind poftiţi de el la ospăţ şi trataţi din belşug, iar ceilalţi monahi şi popi au plecat acasă în dezordine şi fără nici o rînduială. Noi împreună cu cei 12 învăţăcei[52] cu cei trei regi magi îmbrăcaţi cu haină nouă din partea domnului[53] şi cu chipul Născătoarei lui Dumnezeu purtat înainte, ne-am întors în procesiune[54] cîntînd împreună pe româneşte şi pe latineşte, atrăgînd după noi pînă la casa parohială o bună parte a mulţimii haotice.

p. 319

Cu ce alai obişnuieşte domnul să-şi inspecteze ţara

[Domnul] obişnuieşte <încă de mult> ca în fiecare an să-şi viziteze ţara, dacă nu în întregime, atunci măcar într-o parte <a ei>, şi mai ales marginea din spre tătari, ca prin vigilenţa sa să îndepărteze de hotarele sale pe tătarii vagabonzi şi pe jefuitorii de orice naţiune ar fi. Dar înainte de a porni, cu vreo două-trei săptămîni, el dă de ştire pe unde va merge, pentru ca să fie transportate acolo toate cele necesare. Este precedat de trei mii de călăreţi, dispuşi în escadroane şi apoi urmează în linie rînduită două mii de pedestraşi. El însuşi, lăsînd un interval potrivit, călăreşte falnic la mijloc, între cei 50 de halebardieri şi 100 de ieniceri. Aripa dreaptă şi cea stîngă a ienicerilor sînt întărite strălucit şi efectiv de nobilimea[55] moldoveană, pe cai cu valtrapuri bogate şi printre ei sînt amestecaţi şi turci şi greci. Alţi „baroni"[56] în haine splendide îi preced cam cu o jumătate de stadiu[57]. Alţii „eodem statio" (?)[58] înveşmîntaţi în mătase urmează, ba în număr de 300, ba de 400, pe cai frumos împodobiţi. Iar restul armatei, ajungînd la numărul de 10 000 — 12 000, înconjoară de aproape pe domn, des-

[52] Ai şcoalei iezuite, servind întrucîtva de seminar şi pentru viitorii preoţi catolici destinaţi Transilvaniei.

[53] *Regia veste nova indutis*. *Regia* se poate referi atît la darul din partea domnului, cît şi la calitatea „regească" a acelor magi.

[54] Cum rezultă din cuvintele *disposito ordine* şi *concinentes*.

[55] *Nobilitas*. Bandini deosebeşte pe boierii mari, *barones* de rest, numit de el nobilime.

[56] Boierii mari sau dregători de frunte.

[57] Măsură egală la grecii antici cu 600 de picioare, variind între circa 150 şi 200 m.

[58] Astfel în text; probabil o eroare de transcriere în loc de *statu* = de aceeaşi condiţie.

fășurîndu-se în formă de semilună[59]. Doi peici[60] nu se despart // de domn, unul ținînd mîna dreapta, celălalt cea stîngă pe valtrapul calului, alți 20 îl înconjoară din amîndouă laturile, cu toții îmbrăcați în purpură și purtînd scufe prelungi împodobite cu stele dese sau semilune de argint aurit. p. 320

5. Pe oriunde merge domnul, merge fără a păgubi pe locuitori, deși duce cu sine o mulțime așa de mare de oameni; căci oriunde își împlîntă corturile, toate cele de trebuință pentru hrană și îmbrăcăminte se vînd la prețul cel adevărat, întocmai <cum se vînd> în oraș. Căci <cei ce vin> sînt precedați sau urmați de vreo mie de căruțe de negustori care transportă din satele și orașele vecine mărfurile ce vor fi vîndute. Și pe deasupra fiecare din nobili duce cu sine prin tot locul carul său, sau carele sale, după cum poate fiecare, încărcate cu merinde. Este așa de mare disciplina printre ei, încît nici chiar pentru bucătăria domnului însuși, nu îndrăznesc să ia ceva fără a-l plăti la dreptul său preț. Domnul pune să i se întindă de obicei cinci corturi foarte mari de mătase strălucind de fir de aur, și să fie înconjurate de perdele de mătase, asemenea unor ziduri <ce se întind> în lung și în lat. În jurul corturilor domnului, fiecare dintre marii dregători[61] își așază corturile sale într-o ordine bine rînduită ca să formeze ca un fel de uliță într-un oraș. Astfel obișnuiesc ei să-și petreacă sub cort o bună parte din primăvară și din vară; și dacă aud în acest timp că năvălesc tătarii aproape de hotare, pornesc în zbor trupele alcătuite din călăreții cei mai iuți și îi fugăresc și îi ucid, căci nu îndrăznesc să-i ia prizonieri, întrucît domnul actual are privilegiul acesta de a-i înlătura din hotarele sale, chiar cu uciderea multora.

Despre tribunalul domnului p. 320

1. [Acest tribunal] obișnuiește să fie numit Divan în limba turcească, numire care a fost uzurpată de toți fie români, fie unguri. Domnul, cînd face judecată, șade pe un tron înalt, cu mitropolitul stînd și el de față. Sceptrul este culcat pe o masă în văzul tuturor, spătarii sînt prezenți. Cu domnul <se află și> marii dregători. Mai jos de aceștia într-un loc <mai> umil <stau> zece sau mai mulți baroni, pentru ca oricine să fie pregătit să-l cheme pe acela pe care va vrea domnul să-l asculte și — dacă cineva ar vorbi cumva o limbă necunoscută domnului, să fie de față îndată tălmaciul. În spatele acestora stau ba 20, ba 30 de „purtători de scut" cu scuturi aurite și îmbrăcați cu haine scumpe de culoare roșie, ei toți fiind de statură înaltă. În spatele acestora stă mulțimea cealaltă de ostași și de oameni ai curții fără arme, mai bine de 2000. După aceștia stau separat

[59] *Lunari acie.*
[60] *Stapedarii.* Un fel de paji de călărie.
[61] *Unus quisque Procerum.*

şi cei pregătiţi să-şi înfăţişeze pricina. Pe aceştia toţi îi încing în chip de cunună 200 de pedestraşi aleşi, frumos îmbrăcaţi, înarmaţi cu bombarde bune de aruncat şi iatagane de tăiat de va fi cumva nevoie.

2. Atunci sînt aduşi mai întîi în faţa domnului, legaţi în lanţuri, cei acuzaţi de crimă capitală, adică de furt sau omucidere sau tîlhărie cu violenţă. Aceştia dacă sînt dovediţi, fie din mărturisirea sau prin martori îndestulători, folosindu-se // şi tortura, se rosteşte contra lor cea mai hotărîtă osîndire la moarte. După terminarea acestora, domnul, fără a ţine seama de consideraţii personale porunceşte printr-un semn ca să iasă înainte acela pe care îl vede că stă mai obidit. Dacă acesta este un om de la ţară şi temător, atunci oamenii de la curte (*Aulici*) care stau mai aproape de el îl îmbărbătează, şi contra oricăruia dintre dregători s-ar purta pricina, fie chiar fratele bun al domnului, care este hatman, pîrîtul sau se dezvinovăţeşte cu argumente drepte, sau este pedepsit spre satisfacţia ţăranului pîrîş. Astfel într-o pricină asemănătoare, care altminteri părea uşoară, a băgat la închisoare pe doi fraţi ai săi din partea mamei şi i-a ţinut acolo trei zile împreună cu vinovaţii întemniţaţi şi a declarat deschis că nu-i pasă de fraţi, fii sau fiice, ci numai şi doar de dreptate. Aşadar el vrea să judece singur orice pricină grea pentru că ceilalţi judecători s-ar lăsa uşor mituiţi de daruri şi în chipul acesta săracii ar suferi chiar într-o pricină dreaptă. Judecătorii în subordine pot şi ei să judece pricini mai uşoare, dar nici unul din ei nu va putea să judece o crimă capitală sau să condamne pe cineva la moarte decît dacă în unul sau celălalt caz i s-a concedat temporar acest drept pentru anumite motive.

p. 321

3. În afară de zilele de sărbătoare şi de dumineci, în care nu face judecată, mai niciodată nu omite să ţină tribunal de judecată. Nu o dată s-au plîns dregătorii (în convorbiri particulare despre starea Moldovei) că a osîndit pînă atunci peste 20 000 de vinovaţi şi l-au rugat[62] ca să se poarte mai blînd cu delicvenţii, pentru ca să nu fie lipsită ţara de atîţia oameni; căci adesea se întîmplă ca un ostaş bun sau un nobil să ia cu violenţă un lucru neînsemnat de la un ţăran, dacă acela ar fi prins, cu siguranţă că va trebui să moară. La acestea Domnul a răspuns: „Eu nu consider persoana, ci dreptatea, nu lucrul, ci legea; dacă voi toţi veţi săvîrşi o faptă vrednică de moarte, desigur că va trebui să muriţi. Chiar dacă jumătate din ţara Moldovei ar fi rea, piară partea cea rea, ca să fie păstrată cea bună. Cu cei buni voi trăi în siguranţă, cu cei răi mă voi afla întotdeauna în primejdie". Deci, dacă exceptez locurile de margine dinspre Transilvania şi dinspre tătari, călătorul poate să se ducă, să se întoarcă, să umble în cea mai mare siguranţă încărcat cu aur şi cu pietre scumpe, şi chiar să doarmă pe drum.

---

[62] *Se trece fără tranziţie de la şoaptele tainice la rugămintea făţişe către domn.*

1. Felul de a ţine sărbătorile la moldoveni este de a se abţine de la muncă şi a se deda plăcerilor, petrecînd ziua cu băutură, cu mese şi cu joc. Şi deşi sînt împovăraţi de dările cele mai mari, totuşi ei întîmpină zilele de sărbătoare cu cea mai mare bucurie, încît s-ar părea că nu simt de loc starea lor nenorocită. Ziua de vineri din fiecare săptămînă, ei o sărbătoresc în cinstea sfintei Vineri, pe care pretind ei că ar fi sfînta ce stă neîncetat în genunchi înaintea tronului lui Dumnezeu, rugîndu-se cu lacrimi pentru aceia care o cinstesc. Şi de aceea foarte mulţi cred în orbirea lor că e mai mic răul să-l superi pe Dumnezeu decît pe sfînta Vineri; şi cerşetorii primesc pomeni generoase în cinstea ei. Ei socotesc că fiecare zi în parte din toată săptămîna este o sfîntă sau un sfînt.

2. Felul în care oamenii se jură, nu este atît în numele lui Dumnezeu cît prin chemarea nenorocului, prin blesteme; prin invocarea bărbii şi a ochilor. Apoi dacă cineva şi-a pierdut un bou sau o vacă, şi o regăseşte, trebuie să jure că este a sa ţinînd cu mîna coada ei. S-a întîmplat pe vremea noastră ca un popă, adică un preot moldovean, căutîndu-şi vaca pierdută să dea de una a altuia semănînd cu a sa, şi să jure că este a sa, ţinînd în sus coada vacii. Dar un ţăran împreună cu consătenii săi a făcut dovada că acea vacă fusese crescută de el şi că a fost a sa din totdeauna şi aşadar a fost respinsă reclamaţia preotului cu mare rîs şi el a fost silit să plece şi poftit să-şi caute vaca aiurea.

3. Este atît de mare orbirea acestui popor, neştiinţa şi nebunia lui, încît el nu ştie mai nimic despre Dumnezeu şi despre fericirea cerului. În toată Moldova abia dacă vreunul ştie Tatăl nostru; toată evlavia lor constă în a-şi face cruce care la ei se numeşte mătanie (!)[63]. Nu se ţine nici o predică în biserici şi nu se predă în şcolile lor doctrina creştină, întrucît înşişi dascălii şi popii nu au învăţat aproape nimic despre cele ale spiritului. Ei impun drept adevăr divin nişte basme băbeşti.

4. Printre altele este vrednic de rîs şi acest basm pe care ei îl socotesc drept un articol al crezului, cum că în Joia mare, sufletele morţilor, ale părinţilor, străbunilor şi străbunelor obişnuiesc să se reîntoarcă la ai lor pentru hrană, din care cauză în zori de zi, tatăl familiei sau // mama familiei fac un foc înaintea uşii casei sale, aşază lîngă foc un scăunel acoperit cu o pînză curată, pune pe el pîine cu mîncare şi băutură pentru ca părinţii, străbunii şi străbunele să-şi întremeze sufletul. S-a întîmplat la Baia nu chiar de mult, ca să apară un cîine şi să fure acel prinos[64] şi văzînd p. 325

[63] *Matajne*. Desigur, confuzia din text se explică prin omisiunea unor cuvinte, de pildă: [sau a se aşterne la pămînt,] ceea ce la ei etc....

[64] *Libonem*.

aceasta judele catolic al orașului i-a strigat rîzînd: „Iată sufletul bunicului vostru cu patru labe, cu colți și cu părul zbîrlit care fuge cu mîncarea cea bună!“

p. 325 *Despre „baroni“*[65] *și nobili*

Situația „baronilor“ și a nobililor atîrnă de hotărîrea domnilor care au puterea de a-i depune și a-i pedepsi[66] cu sau fără motiv, și care pot să înalțe pe orice țăran în orice dregătorie. Nici un „baron“ din părțile acestea nu-și poate urmări spița neamului măcar de o sută de ani încoace. Originea, virtutea și gloria strămoșilor nu se bucură de nici o prețuire. Ei prețuiesc doar situația prezentă. În această privință ei sînt mai aproape de legile turcilor. Cei ce îndeplinesc vreo slujbă la curte sau în ținuturi se bucură de oarecare imunitate, dar nu de tot, căci din cînd în cînd și ei trebuie să contribuie după bunul plac al domnului. Așa glăsuiește puterea absolută, că nimeni nu este nobil sau „baron“ decît acela pe care principele domnind în chip absolut vrea să-l recunoască și să-l considere ca atare.

Despre orășeni și țărani

Orășenii[67] nu recunosc de stăpîn decît doar pe domn, și nici nu ascultă de autoritatea altcuiva. Iar țăranii își au în sate stăpînii lor pentru care fac muncă la anumite date, dar nu le plătesc dări în bani[68] ci numai și doar domnului, ca și orășenii. Și toți au acest drept atît de însemnat că orice țăran nedreptățit, poate să tragă pe oricare din baroni la judecată și la tribunalul domnului.

p. 327 *Despre post și sărbători*

Moldovenii țin aceleași zile de post și de sărbători ca și grecii. Aproape toți catolicii moldoveni se abțin de la mîncarea cărnii și a laptelui chiar și în ziua de miercuri, pe lîngă zilele de vineri și de sîmbătă. În tot timpul postului de crăciun ei practică abstinența, înainte de Adormirea Maicii Domnului, ei trăiesc cu mîncare de post două săptămîni, înainte de sărbătoarea sfinților Petru și Pavel, unii cîte o săptămînă, alții cîte două, și chiar mai multe. Dar ei nu socotesc că este vreun păcat să te îmbeți, ba chiar moldovenii — și pînă acum și unii catolici — cred că este mai mic păcatul să

[65] Boieri mari, spre deosebire de nobili (= boierii ceilalți).
[66] *Mulctare* cu sensul inițial de: a amenda.
[67] *Cives oppidani.*
[68] *Pecuniarum proventum.*

furi // şi să ucizi un om, decît să mănînci carne în zilele oprite. Moldovenii nu îngăduie nici femeilor însărcinate şi nici bolnavilor pe moarte să consume carne sau lapte, fie chiar ca doctorie. Sărbătorile le celebrează cu joc şi cu paharele pline de vin şi atunci se dedau cel mai mult la toate voluptăţile vieţii şi ale trupului. În această privinţă, mulţi catolici pînă acum au luat şi ei de model obiceiurile moldovenilor deşi — lăudat fie Dumnezeu care ne-a ajutat! — măsurile noastre şi truda Societăţii lui Isus au îndreptat obiceiurile rele ale catolicilor. p. 328

PETRU PARČEVIĆ

(1612—1674)

*

Petru Parčević se trăgea dintr-o veche familie nobilă bulgaro-bosniacă ce a luat numele de Knezević. Plecat de copil în Italia, a studiat la Colegiul „iliric" din Loretto, unde a rămas pînă în 1630. La Roma a urmat apoi dreptul canonic şi teologia, obţinînd titlul de doctor. În 1644 s-a întors la Chiprovaţ, în Bulgaria, chemat de episcopul de Sofia, Petru Baksić, care l-a dat ca însoţitor noului arhiepiscop de Marcianopol şi vicar apostolic al episcopiei de Bacău, Marco Bandini (Bandulović), cu care a plecat (sept. 1644) în Moldova, în calitate de secretar, însărcinare pe care avea s-o păstreze pînă la moartea acestuia în ianuarie 1650. Pentru tot acest interval avem două izvoare capitale: *Scrisorile* lui Bandini (publicate de A. Veress) şi vestitul *Codex Bandinus,* a căror mărturie este esenţială, cu condiţia însă să fie cercetate în adîncime şi confruntate între ele, lămurind contradicţiile sugestive pe care le conţin. Trebuie asociat acestor texte şi studiul remarcabil al lui Fr. Pall, *Le Controversie*... în „Dipl. Ital.", IV, care dă la iveală şi unele texte de o însemnătate netăgăduită, omise de A. Veress.

În seria *Scrisorilor* pot fi deosebite două stiluri, care se juxtapun şi se împletesc

într-un mod destul de evident, deşi lucrul nu a fost observat pînă acum. Deosebirea dintre ele este atît de mare, atestînd două firi deosebite, încît indică hotărît că ele nu aparţin aceleiaşi persoane. Ele vădesc amestecul lui Parčević şi influenţa tot mai mare dobîndită de el asupra spiritului mai şovăitor şi temător al lui Bandini. Parčević avea asupra acestuia o superioritate de care era foarte conştient, anume aceea a unei culturi superioare, dobîndite în cursul lungii sale zăboviri la studii în Italia. Şederea aceasta de mai bine de două decenii într-un mediu civilizat de intelectualitate desprinsă de contingenţele imediate însemnase o dezrădăcinare de ţara sa nenorocită. Rechemat de Bakšić, el s-a întors de nevoie, mîngîindu-se cu gîndul că va da în Moldova de condiţii ideale asociate ideii unei episcopii cîrmuite de acum încolo de un arhiepiscop, măcar şi „in partibus". Decepţia — după cum rezultă din *Scrisorile* lui Bandini — a fost cruntă. Comparînd situaţia bietei „mănăstiri" de la Bacău cu cea a conventului de la Tîrgovişte, în preajma curţii domneşti, s-a silit să insufle lui Bandini, alături de expresia nemulţumirii sale, şi unele veleităţi străine de firea adevărată a acestuia, cum ar fi aceea a strămutării reşedinţei episcopiei la Iaşi, lîngă curte, sau a extinderii autorităţii sale şi asupra catolicilor din Ţara Românească, în bună parte negustori, cu posibilităţi materiale superioare bieţilor poporeni catolici din Moldova. Dar aceste încercări au fost posterioare înţelegerii cu episcopul polon titular al episcopiei de Bacău, Zamoyski, care a fost realizată de Parčević în mai 1645. El trebuise să pornească în căutarea lui prin Polonia, întrucît episcopul nu avea o adresă stabilă, ci trecea de la o curte de magnat la alta, vizitîndu-şi, pe rînd, rudele sale nenumărate. Succesul repurtat de el a confirmat talentul şi vocaţia sa de emisar. De acum încolo va repeta drumurile în Polonia, folosind sau creînd prilejuri de misiuni în această ţară. Abia reîntors (*Scrisori*... p. 45 cu data 20 iunie 1645), manevrează pentru a fi trimis din nou (scrisoarea din 18 aug. 1645) în Polonia pentru a obţine o recomandare a regelui (Vladislav IV) către domnul Moldovei cu privire la bunurile episcopiei de Bacău. În primăvara următoare îşi însoţeşte superiorul la Zborow, unde acesta primeşte paliul, precum şi ajutoare din partea prinţului Wisniowiecki (scrisoarea din 28 apr. 1646). S-ar părea că ar fi invocat, pentru un nou drum în Polonia, ivirea unui concurent al lui Bandini cu veleităţi episcopale, dominicanul de neam grecesc Hyakinthos Makrypodari care se îndeletnicea cu diferite negustorii şi umbla cu daruri şi fel de fel de intervenţii fie în Polonia, fie în Moldova pe lîngă domn şi doamnă. Fapt este că atunci cînd Bandini porneşte în vizitaţia canonică a Moldovei la 19 octombrie 1646, el nu are decît un singur cal, pentru că pe celălalt l-a luat Parčević în Polonia! În anul următor (1647), Parčević se duce în Transilvania şi apoi la Tîrgovişte, trimis acolo de Bandini „per un servizio" fără alte lămuriri. Să fie cumva vreo legătură cu intenţia declarată de acesta din urmă, după înţelegerea cu Zamoyski care îşi zicea episcop al celor *două Valahii* de a face vizitaţii canonice şi în Ţara Românească, spre indignarea lui Baksić care s-a plîns Propagandei la începutul anului 1647, cerînd elucidarea grabnică a acestei chestiuni? Sau poate era vorba de vreo cerere de ajutor de la domn? La Tîrgovişte se afla tocmai şi observantul bulgar Fr. Soimirović, custode al Bulgariei şi coadjutor al lui Bakšić, foarte bine văzut de Matei Basarab şi trimis de aceea la el de către superiorul său, de cîte ori trebuia îndreptată vreo cerere la domn. Soimirović umbla încă din anul precedent ca să obţină înlocuirea în mănăstirea catolică de la Tîrgovişte a conventualilor prin observanţi

şi scrisese la Roma cerînd să se trimită o brevă, îndemnîndu-l în acest sens pe Matei Basarab (Fermendžin, *Acta Bulgariae*... XVIII, p. 152 din 20 oct. 1646). Acum, probabil, se leagă între cei doi observanţi bulgari un fel de alianţă, întărită poate şi de o acţiune comună contra lui Gasparo din Noto (vezi biografia acestuia), cu scopul compromiterii tuturor conventualilor. Dar Soimirović îşi urmărea şi propriile sale interese. Se pare că, de astă dată, tîlcul venirii sale fusese obţinerea sprijinului domnului pe lîngă regele Poloniei, care îşi asumase rolul de patron al bisericilor catolice din Moldova şi Ţara Românească, şi avînd legături strînse cu Vaticanul, ar fi putut să favorizeze numirea lui ca episcop de Nicopol împotriva contracandidatului său, Filippo Stanislavov, dîndu-i o recomandaţie la Roma prin nunţiul papal din Polonia. Se poate presupune că atunci au hotărît ei să meargă împreună în Polonia, pe drumurile bine cunoscute de Parčević. Aşa se explică sosirea la Bacău a lui Soimirović venit să-l ia cu sine pe Parčević. Acesta pregătise terenul. Bandini, convins că tăcerea neîntreruptă a Propagandei la scrisorile sale se datora unei interceptări a lor, hotărăşte trimiterea secretarului său pentru a da seama oral de toate cele întîmplate de la venirea lui Bandini în Moldova, înfăţişînd totodată şi o relaţie, pe scurt, a vizitaţiei terminate la începutul anului. Îl recomandă ca bun cunoscător al situaţiei *(pratico delle cose)* şi îl însărcinează să arate înaintea Congregaţiei tot adevărul. Să i se acorde deci toată încrederea. Nu a putut veni el însuşi, ca să nu se spună că a fugit!

Aşadar, cu această scrisoare către Congregaţie, şi cu alta paralelă către secretarul Ingoli, ce va fi analizată mai tîrziu (amîndouă din 2 noiembrie 1647) a pornit la drum Parčević spre Roma, ca tovarăş al lui Soimirović, ce se îndrepta spre curtea regelui Poloniei, pentru a-i înmîna scrisoarea lui Matei Basarab. Despre această călătorie va mai fi vorba în legătură cu aşa-zisa solie tainică a lui Parčević, ce i-ar fi fost încredinţată de Matei Basarab, mai întîi acum, şi apoi din nou la sfîrşitul anului 1649! Ajunşi cu bine în Italia, speranţele lui Soimirović s-au năruit. Căci a învins partida lui Stanislavov care a fost numit episcop de Nicopol (scrisoarea din 3 sept. 1648).

Nu ştim cînd s-a întors Parčević în Moldova. Tovarăşul său Soimirović s-a înapoiat în Bulgaria înainte de 3 sept. 1648, cînd a fost chemat de domn la Tîrgovişte, unde s-a mai reîntors în noiembrie, împreună cu arhiepiscopul Bakšić, căruia i-a cerut domnul să intervină pentru numirea lui Soimirović la altă episcopie. Se poate ca şi la întoarcerea de la Roma ei să fi călătorit împreună. În orice caz, Parčević nu se întorsese în martie 1648, cînd Bandini adresează Congregaţiei o scrisoare încheiată cu un post-scriptum autograf ce nu poate fi calificat în alt fel decît ca senzaţional. Căci a înţeles, cu o tulburare nespusă, că secretarul său a modificat recomandarea sa din 2 noiembrie 1647 dată în favoarea lui Filip Stanislavov pentru episcopia de Nicopol, substituindu-i numele lui Soimirović! Văzîndu-se bănuit de inconsecvenţă şi lipsă de lealitate, el protestează din tot sufletul, întrevăzînd şi explicarea modului în care s-a făcut substituirea, prin folosirea unor foi iscălite în alb şi încredinţate de el secretarului său (ca un fel de viatic în locul altuia mai substanţial). Dealtminteri, la trecerea lui Soimirović spre curtea regelui Poloniei, Bandini nici nu ştia că acest drum era în legătură cu candidatura acestuia la episcopia de Nicopol. Dar înfiorarea lui ar fi fost şi mai mare, dacă ar fi ştiut că devotatul său secretar nu se mulţumise să schimbe doar numele candidatului la scaunul episcopal, ci plăsmuise un întreg adaos la scrisoarea sa din

2 noiembrie 1647, adresată secretarului Ingoli, adaos în care denunţa, în termenii cei mai vehemenţi, manevrele iezuitului Beke contra lui Bandini, lăudînd, dimpotrivă, pe misionarii conventuali..., adică dînd dezminţirea cea mai formală scrisorii paralele adresate tot atunci Congregaţiei. Este vorba de partea finală a epistolei începînd cu cele 17 rînduri omise de A. Veress ca fără importanţă (!), dar redate de F. Pall în articolul său, şi urmînd apoi cu cuvintele „Descopăr cu cea mai mare tulburare şi durere a sufletului înşelăciunea şi răutatea făptuite de părintele Beke... contra mea, a reverenzilor misionari... etc. etc...". Se pare că Bandini nu a ştiut de acest fals din urmă, şi nici de acele manevre poate reale ale lui Beke, denunţate aici, decît după reîntoarcerea lui Parčević care i-a oferit o versiune atenuată, trecînd sub tăcere adaosul plăsmuit la scrisoarea lui Bandini şi vorbind, în schimb, de o scrisoare proprie trimisă de el prin 1648 Propagandei. Cel puţin aşa pare că rezultă din scrisoarea lui Bandini către Ingoli la 10 aprilie 1649 (*ibidem*, p. 65, alin. 2). În orice caz, la 2 martie 1648, cînd termina Bandini redactarea dării de seamă complete a vizitaţiei, el avea părerea cea mai entuziastă despre Beke, pe care-l lăuda în tot cursul acelei călătorii prin Moldova. Deci în acel moment nu ştia nimic despre lucrăturile subterane, reale sau închipuite ale iezuitului. Cum se explică gestul lui Parčević? Oare printr-un sentiment de alarmă, constatînd marea influenţă cîştigată de Beke asupra lui Bandini şi temîndu-se a fi lipsit pe viitor de ascendentul său asupra acestuia? S-au cumva a descoperit în drumul său prin Polonia, poate chiar la iezuiţii de la Cameniţa, că Beke pregăteşte terenul pentru crearea unui mare centru iezuit la Iaşi, care ar anihila cu desăvîrşire atît existenţa mult slăbită a misionarilor, cît şi cea aleatorie a administraţiei Moldovei încredinţată pentru moment lui Bandini? Existenţa unei alianţe tainice Beke-Kotnarski este atestată de declaraţiile lui Beke din 1644. Prezumţia punerii la cale a unei reţele nevăzute a catolicilor unguri manevraţi din umbră de Beke, care folosise invitaţia lui Bandini de a-l întovărăşi în Moldova pentru a-şi întări poziţiile, este iarăşi foarte plauzibilă. Parčević, care fusese inspiratorul cotiturii din iunie 1645, a crezut, desigur, că tot el va putea îndrepta iar cîrma în vechea direcţie. Nemaiavînd cum să-l influenţeze direct pe Bandini în sensul dorit, urmînd a întocmi apoi în scris propriile sale hotărîri, adoptate de Bandini — aşa cum proceda de obicei —, el a trecut direct la faza aceasta din urmă, folosind subterfugiul care îi stătea la îndemînă. Se pare că Bandini nu a fost informat despre perfidia lui Beke *decît în 1649* după cum rezultă din scrisoarea sa către Ingoli, din 10 aprilie 1649, cînd se plînge de uzurpările acestuia şi de instigarea catolicilor unguri contra sa (în legătură cu conflictul său cu parohul ungur de Bacău). Cît despre substituirea numelui lui Soimirović în locul lui Filip Stanislavov, nu ştim ce explicaţii îl vor fi satisfăcut.

În vara anului 1649 se face propunerea pentru acordarea episcopiei de Prizren (Pristina) din Serbia lui Soimirović. Actul de recomandare este iscălit de Bandini *şi Parčević* la Bacău la 1 oct. 1649. Cam tot pe acum vin în Ţara Românească Bakšić cu Soimirović pentru a trece la Roma. Dar ei sînt sfătuiţi de domn să nu meargă prin Transilvania de teama primejdiilor. Prin Polonia nu se putea trece din cauza incursiunilor tătarilor. Prin Ragusa nu era prudent pentru a nu aţîţa pe turci. Aşadar, ei se întorc din drum (Fermendžin, *op. cit.*, scrisoarea din 8 noiembrie 1649). A fost oare cu acest prilej Parčević din nou în Ţara Românească? Şi şi-a mai prelungit şederea acolo? Un motiv din cele mai valabile

putea fi aducerea personală a actului de recomandare spre a-l înmîna coadjutorului sau chiar episcopului de Sofia la Tîrgovişte. Ulterior, la Veneţia, în 1650 a pretins că ar fi fost chemat atunci de Matei Basarab pentru a-i încredinţa o solie tainică la regele Poloniei, la împărat şi la Republica Veneţiei. Scrisorile mai mult decît dubioase pe care le înfăţişează Soimirović din partea „guvernatorului" Bulgariei Markanych, a notabililor bulgari şi a arhiepiscopului de Sardica (Sofia), Bakšić — toate trădînd stilul bombastic al lui Parčević — poartă data de *18 decembrie* din *Tîrgovişte*. Dar la acea dată, Baksić se afla în Bulgaria, fiind plecat din Ţara Românească încă dinainte de 8 noiembrie.

Cu moartea lui Bandini, la Bacău, la sfîrşitul lunii ianuarie sau în primele zile din februarie se încheie prima parte a activităţii lui Parčević. Asupra momentului precis al morţii lui Bandini şi a împrejurărilor ce au însoţit-o domneşte oarecare imprecizie. Din felul cum a fost înfăţişată în diferitele variante, purtînd totuşi pecetea lui Parčević, s-ar putea crede că el se afla singur, întrucît bunul său secretar fusese chemat în Ţara Românească pentru interese politice majore. A. Veress într-o notă (*Scrisorile*... p. 20, n. 2) trimite la un memoriu inedit al lui Parčević, descoperit la Viena, arătînd că moartea s-ar fi produs la 27 ianuarie şi ar fi fost înmormîntat la 7 februarie. Fără a pierde o clipă, Parčević începe lupta pentru numirea sa în locul de administrator al episcopiei, ba chiar de episcop de Bacău. Dar înainte de a trece la această fază, va trebui considerat rolul său pe lîngă Bandini în tot cursul şederii lor în Moldova.

Încă de la început, el se consideră mai calificat decît superiorul său pentru unele acte de reprezentare, de pildă, pentru a-l saluta, printr-o cuvîntare latinească, pe domnul Ţării Româneşti. În povestirea drumului pînă în Moldova, discursul de la Tîrgovişte ocupă un loc important. Lucru firesc dacă socotim că acea relatare a fost redactată în bună parte de Parčević, vorbind în numele lui Bandini. O dată ajunşi în Moldova, el e cel care întreţine legăturile cu ocrotitorii şi simpatizanţii de la curte şi culege zvonurile alarmante privind intenţiile episcopului titular de Bacău. Am crede că lui i se datorează ideea puţin fericită de a-l pune pe Bandini să vină la curtea domnului în ajun de Bobotează, cu un plocon, asemenea aceluia al episcopilor ortodocşi, în speranţa de a obţine astfel un fel de recunoaştere tacită din partea domnului, care însă, simţind subînţelesul gestului, s-a înfuriat pe bietul arhiepiscop. Tot el i-a sugerat interpretarea specioasă a autorizaţiei primite din partea lui Zamoyski, în sensul extinderii atribuţiilor sale şi în Ţara Românească, în ciuda actului de împărţeală încheiat cu Bakšić, şi tot astfel şi cererea către Propagandă de a folosi o formulă destul de neprecisă pentru a putea muta reşedinţa sa şi în alt loc decît la Bacău şi chiar la Iaşi, în preajma curţii. În privinţa cotiturii neaşteptate din iunie 1645, cu răsturnarea alianţelor şi trecerea lui Bandini în tabăra iezuită, rolul său este esenţial. Vedem că şi aici se amestecă o notă de nesinceritate. Căci pe deoparte îşi depăşeşte mandatul, declarîndu-se mulţumit cu declaraţiile vădit neadevărate ale lui Zamoyski şi acceptînd formularea acestuia din scrisoarea pastorală trimisă credincioşilor episcopiei de Bacău (redată în *Codex Bandinus*, ed. cit. pp. 188—190) în care au fost strecurate cuvintele *a nobis dependentem* după numele lui Bandini, într-o formulă mai mult decît ambiguă. Episcopul îi îndeamnă pe credincioşi ca să-l socotească pe acesta *pro vero ac reali Archiepiscopo*... *ut verum ac legitimum nostrum vicegerentem, atque diocesis nostrae vigilem Administratorem a nobis dependentem*... etc. şi să

asculte de acesta cum ar asculta chiar de el, *vero, legitimo atque ordinario pastore*. Dar, în realitate, Bandini nu fusese trimis ca un simplu suplinitor, depinzînd de episcopul absenteist, ci ca *vicar apostolic*, depinzînd doar de Roma. Scrisoarea pastorală era deci în detrimentul său. Dar mai întîlnim şi alt punct obscur. Parčević mai comunică îndemnul lui Zamoyski în favoarea lui Beke, care i-ar fi dat episcopului polon informaţiile cele mai favorabile despre Bandini! Dar Parčević are grijă să sublinieze oportunitatea providenţială, pe muchie de cuţit, a venirii sale la Grodek la episcop, acesta fiind gata chiar atunci să pună în mişcare pe nobilii şi magnaţii Republicii şi pînă chiar pe rege pentru a-l goni pe Bandini socotindu-l un impostor (!?). Aşadar, se pune întrebarea: cînd anume s-a produs acea atestare favorabilă a lui Beke? Episcopul Zamoyski, în scrisoarea sa către Bandini, pe care o rezumă acesta în comunicarea lui către Propagandă din 20 iunie (*Scrisorile*... p. 46) afirmă că Beke ar fi fost *personal* la el, pentru a-l informa că Bandini a fost în adevăr trimis de Sf. Scaun în Moldova ca administrator pontifical *(e lui in persona è stato dal detto Ill-mo Zamoyski a informarlo di me)*. Dar atunci rămîne în picioare dilema arătată mai sus. Dacă episcopul fusese informat de Beke personal, atunci cum de era gata să purceadă la alungarea lui Bandini, fiind oprit, în ultima clipă, de sosirea lui Parčević? Nu cumva avem aici o înţelegere greşită a lui Bandini, datorată unei formulări ambigue a emisarului său, şi este vorba în fond de o atestare *personală* a lui Beke, dar adusă de Parčević, şi nu rostită de Beke în persoană în faţa episcopului? Într-un singur caz ar putea fi admisă venirea personală a lui Beke: anume dacă era simultană cu cea a lui Parčević. Între iezuit şi fostul elev al colegiilor romane s-a încheiat o înţelegere, care a determinat atitudinea ulterioară a lui Bandini. La 20 iunie, acesta scrie Propagandei, redînd, *tale quale,* versiunea lui Parčević, primită cu toată încrederea şi roagă să fie distruse scrisorile sale anterioare în care îl criticase pe Beke. În aceeaşi zi expediază o scrisoare vicegeneralului iezuiţilor, în care laudă pe Beke şi roagă să nu fie dată nici o crezare eventualelor informaţii contrare ce ar mai putea sosi.

Acestei influenţe se datoresc inconsecvenţele aparente sau reale ale lui Bandini, precum şi nota de nesinceritate din expunerea desfăşurării conflictului de la Iaşi dintre misionari şi iezuiţi şi a propriului său rol în soluţionarea acestuia. Dealtminteri, începînd de acum, Bandini (adică Parčević) inaugurează un fel de politică proprie, fără a mai apela ca mai înainte la Propagandă pentru rezolvarea greutăţilor întîmpinate, ci recurgînd direct la sprijinul polon. Parčević este trimis din nou la rege, în august (1645), fără a mai consulta Congregaţia. Abia dacă se aminteşte incidental de acest demers. Iar în anul următor, cînd la reîntoarcerea din Polonia, unde primise paliul, află în taină de veleităţile lui Hyakinthos Makrypodari de a obţine de la Roma Episcopia catolică de Bacău, şi îl trimite pe Parčević la Zamoyski (socotind de bună seamă că această veste îl interesează în grad cel puţin egal), misiunea aceasta nu este pomenită nicăieri. Abia dacă este vorba întîmplător de acel cal luat de Parčević plecat în Polonia.

Îndată după moartea şi înmormîntarea lui Bandini, Parčević porneşte o adevărată ofensivă pentru obţinerea numirii sale în locul rămas vacant. Apeluri simultane către Propagandă — îndreptate aparent din Bacău, Iaşi şi Cotnari de către acelaşi mănunchi de misionari uniţi de nevoie: conventuali italieni şi observanţi bulgari, la care se raliază şi fostul paroh de Cotnari, înlăturat de iezuiţi, George Gross, şi care erau toate scrise de mîna lui Parčević

— cum subliniază şi G. Călinescu în studiul său *Altre notizie* — stau dovadă a perseverenţei şi ingeniozităţii sale („Dipl. Ital.", II, pp. 385—390 din 16 febr. şi 12 martie 1650). Intr-o primă suplică din Bacău, din 16 februarie, este denunţată acţiunea lui Beke, venit cu scrisori false *îndată după moartea lui Bandini* şi chiar în aceeaşi zi să-i alunge pe călugării acestuia din reşedinţa episcopală. Aducătorul acestei plîngeri va povesti, prin viu grai, tot ce nu poate fi arătat în scrisoare. In a doua suplică din Iaşi, din 12 martie, sînt îmbinate cu iscusinţă o recomandare a lui Parčević, făcută de „vicarul general al Moldovei" fratele Marian din Seraievo, care îl declara în mod superlativ pe Don Pietro cel mai potrivit şi mai capabil pentru a cîrmui şi îndrepta turma credincioasă spre cultul divin ... etc., ducînd mai departe opera Monseniorului Bandini ... etc., alături de o invitaţie stranie atribuită mitropolitului Moldovei, al cărui nume este lăsat în alb, care ar fi chemat la Iaşi pe vicar şi pe ceilalţi declaranţi ce iscălesc suplica şi le-ar fi spus din partea tuturor boierilor, ce prevedeau numirea unui episcop polon de Bacău: „Vorbiţi cu toată hotărîrea *(Parlate fortemente)* cu prea sfinţia sa papa" — aşa sunau cuvintele spuse pe moldoveneşte — „ca să numească pe unul din voi ca superior, bine cunoscut de voi în ţară şi să nu lase ca polonii să trimită pe unul *a modo suo et iure suo,* nefiind nevoie de ei". Urma observaţia că moldovenii nu ştiu că alegerea o fac „reverendissimii" şi nu înşuşi pontificele. Cu multă dibăcie se evită orice precizare referitoare la calitatea ce va trebui conferită acestui „superior". Se subînţelege, dar nu se rosteşte cuvîntul de episcop. In a treia suplică, datată *tot din 12 martie,* dar scrisă la Bacău (!) şi iscălită de *aceiaşi declaranţi din Iaşi* (!), la care se mai adaugă doi fraţi: fr. Toma Koijc şi fratele Petru („Dipl. Ital.", II, pp. 388—390) se întîlneşte sub o altă formă ideea principală expusă în suplica de la Iaşi, dar într-o variantă foarte sugestivă. Este o dezvoltare şi o corectare a frazei ambigue din suplica de la Iaşi, strecurată în recomandarea lui Parčević, după arătarea meritelor din trecut ale lui Bandini, precum şi cele viitoare ale lui Parčević, amîndouă opuse purtării obişnuite a episcopilor poloni. In mod subtil, această pomenire a lui Bandini unită cu critica episcopilor poloni a oferit prilejul asocierii domnului şi a boierilor la atestarea lui Parčević. De astă dată, în suplica de la Bacău, avem şi elogiul funebru al lui Bandini, rostit de domn în divan şi îndemnul către declaranţi *făcut chiar de voievod ca ei să aleagă pe unul dintre ei drept episcop!* Şi se explică şi motivul venirii lor la Divan. Au apelat la domn îndată după moartea lui Bandini, rugînd să nu fie alungaţi din reşedinţa de la Bacău. — Dar a fost oare nevoie să vină ei, personal, la Iaşi? Ei se bucurau de ocrotirea lui Ambrosio Grillo, „ginerele" domnului care le putea netezi calea. Este foarte probabil ca domnul, auzind de moartea lui Bandini, să-i fi lăudat meritele şi cinstit amintirea. Dar restul discursului ce i se atribuie este o refacere a pretinsului îndemn al mitropolitului în suplica de la Iaşi! Aşadar, din acea frază şi din acel îndemn a fost fabricată scena neverosimilă dintre domn şi declaranţi. De fapt, domnul umbla să obţină numirea, în locul acum vacant, a lui Makrypodari, acelaşi despre care fusese prevenit Bandini în 1646. Dovada cea mai clară a spiritului inventiv al lui Parčević stă în paralelismul invitaţiilor adresate declaranţilor de către mitropolit şi de către domn. Cele două versiuni simultane se contrazic în mod flagrant. Este uimitor faptul că autorul lor nu a renunţat la una dintre ele, şi anume la cea de la Iaşi. Cum însă aceasta cuprindea recomandarea expresă a lui Parčević, probabil că nu s-a putut dispensa de ea. La 23 martie, Parčević scoate pentru sine, pentru misionarul

Agostino Recchia și George Gross, un fel de certificat de sănătate și de dovadă a bunelor relații cu iezuiții (!?) de la parohul iezuit din Iași, Martin Desia, servind și de recomandație pentru a putea afla găzduire și ajutor peste tot și *îndeosebi în casele Societății lui Isus* (!) — și după o călătorie probabil fără peripeții, lăsîndu-și tovarășii de drum să meargă la Roma, ajunge la Veneția, în primele zile ale lui iulie. Aici expune în fața dogelui și a Marelui Colegiu pretinsa solie tainică ce îi fusese încredințată la Tîrgoviște. El face două declarații în zilele de 7 și 9 iulie, referindu-se și la o primă solie [fictivă] a sa din anul 1647, cînd îl însoțise de fapt pe Soimirović în Polonia și apoi la Roma. Despre aceste „solii" va fi vorba în *Observațiile critice* de la urmă. El se roagă la plecare de o recomandație către oratorul Veneției la Roma, care să-i dea sprijinul pentru a accelera treburile ce le avea la Propagandă, întrucît era mare zor să ajungă la împăratul german care îl aștepta cu nerăbdare.

Dar cu toate aceste expediente, și în ciuda prezenței la Roma a lui Soimirović, care obținuse, în sfîrșit, aprobarea *(Placet)* înălțării sale la episcopat și care era poate în măsură să-l ajute, expediția sa în Italia s-a încheiat fără succes. Tovarășii săi de drum s-au poticnit la întoarcere. George Gross a zăcut de boală cinci luni la Roma, cheltuindu-și ultimul ban și a cerut să fie repatriat de Bakšić, care sosise în Italia în noiembrie și pleca înapoi prin Germania în 1651. Iar Agostino Recchia, după ce a fost jefuit în pădurile de lîngă Ravenna și a sosit pe jos la Liov, a trebuit să facă un mare ocol, trecînd prin Transilvania și Țara Românească, deoarece granița dintre Polonia și Moldova era închisă din cauza ciumei. Reîntors în Moldova (1651) fără nici o scrisoare sau brevă pentru domn, Parčević îndreaptă iar către Propagandă o serie de plîngeri a „preoților de la Bacău", pe un ton destul de arogant („Dipl. Ital.", II, pp. 414—415; 416—417; 417—418), încercînd apoi să se adreseze unor cardinali, de pildă, cardinalului Ludovisi, protectorul catolicilor bulgari, și mai continuînd și în anul următor (*Ibidem*, pp. 431—432). De astă dată, pe lîngă plîngerile contra invaziei iezuiților, este exploatată și plecarea în grabă a noului episcop polon Marian Kurski, după o ședere de 10—14 zile.

În 1653 pornește iar spre Italia, după o campanie mai variată (*Ibidem*, pp. 433—448). Pe rînd sînt utilizate toate posibilitățile. Misionarul Simone din Sebenico scrie la 12 martie 1563 că, vrînd să plece din Baia, este împiedicat de popor, care murmură că nu vrea să-i vină un preot iezuit, mai bine unul schismatic! Ce trebuie să facă? Să i se răspundă prin Don Pietro Parčević, care e trimis de țara întreagă la Roma... etc. La 28 martie 1563, călăreții poloni din slujba lui Matei Basarab scriu că vor un preot de limba lor și îl deleagă pe Parčević să le ducă cererea (în care poate fi recunoscut stilul retoric al acestuia). Înseamnă deci că, în acest răstimp, el bătea drumurile pentru a culege adeziuni și recomandații. Afară doar dacă a fost greșit scrisă sau citită data acestei cereri, care ar aparține mai probabil lotului de recomandări din Bulgaria de la 10 și 20 august 1653. Ar fi mai verosimil de presupus că ofensiva de primăvară a lui Parčević în Moldova a fost întreruptă de luptele interne din țară, care l-au îndemnat să plece acum în Italia, trecînd prin Tîrgoviște, de unde s-a repezit poate personal la Chiprovaț și Sofia sau a trimis de acolo după acele recomandări. La 3 aprilie, judele de Bacău cu jurații întocmesc un act însemnat cu sigiliul lor, protestînd contra prădăciunilor oamenilor lui Marian Kurski... etc. Îl trimit pe Pietro Parčević. Ei cer ca să vină scrisori din partea papei către domn și boieri. Două zile după

aceea, la 5 aprilie, „preoţii din Bacău, Baia şi Trotuş" se plîng de episcopii poloni. Domnul crede că poate face episcop pe cine vrea el... Şi el îl vrea pe Parčević (!). Ei îl trimit pe Parčević cu plîngerea lor. — Orăşenii din Trotuş, în aceeaşi zi şi în acelaşi stil, întocmesc un act cu pecetea oraşului, în care exploatează minunea din biserica sfinţilor Cosma şi Damian. Se subliniază că aceasta se află pe domeniul marelui logofăt Gheorghe Ştefan... Acuma ortodocşii vor să acapareze acea biserică părăsită, pe care nu o pot repara catolicii, gemînd sub multe biruri. Să o ia deci papa sub ocrotirea sa. În concluzie, ei nu vor episcopi poloni şi nici preoţi iezuiţi. Cuprinşi de o nobilă emulaţie, orăşenii din Roman (ca şi cei din Suceava şi Baia) trimit şi ei (la 8 aprilie 1653) protestul lor. Este poate, alături de scrisoarea cu declaraţiile lui Vasile Lupu în Divan referitoare la Bandini şi la episcopii poloni, cea mai senzaţională creaţie a lui Parčević din acest domeniu. Sînt înfăţişate, pe rînd, reclamaţiile contra episcopului Kurski, un portret satiric al iezuiţilor, intrigile lor politice prin secretarul Kotnarski, care pot duce la cea mai mare primejdie din partea turcilor, în sfîrşit e povestită păţania lui Beke, gata să fie ridicat în furci la porunca marelui hatman, fratele lui Vasile Lupu. În concluzie, declaranţii îl trimit pe Parčević, abia întors din Polonia, să le ducă plîngerea la Roma (*Ibidem*, pp. 438—440). Judele de Bacău şi juraţii, la o dată din care lipseşte ziua şi luna, scriu şi ei ca să fie ascultat trimisul lor. Papa să-i scrie domnului (adică se repetă oarecum jalba anterioară). Dar se mai adaugă şi recomandaţii mai directe. Bakšić (*Ibidem*, pp. 441—442) scrie din Chiprovaţ la 10 august 1563 că poporul nu mai vrea poloni ca episcopi, ci îl vrea pe Parčević, arătînd meritele acestuia. Iar Filip Stanislavov recomandă din Sofia la 20 august ca să fie ascultat P. Parčević. Poporul nu îi vrea pe poloni. Din cauza persecuţiilor exercitate de Kotnarski şi-a pierdut acuma acesta viaţa. La 28 ianuarie 1654 o suplică din Chiprovaţ (scrisă de Parčević) trimisă papii, îl recomandă stăruitor pentru scaunul de Marcianopol şi îl desemnează ca aducătorul ei. Iar în 1655 Soimirović îl propune papei ca administrator al Moldovei (Fermendžin, *op. cit.*, pp. 246 şi 248) afirmînd că domnul îl vrea neapărat pe el! Acest amănunt repetă poate în mod automat afirmaţiile lui Parčević din cursul anilor 1650—1652. Dar atunci era vorba de Vasile Lupu. Acuma însă, în 1655, domn era Gheorghe Ştefan care va stărui în realitate pentru numirea lui Mancić ca episcop de Bacău. De aceea, pare surprinzătoare informaţia dată de I. Dujcev, în *Il cattolicesimo*, p. 26, că Parčević ar fi fost cerut anume de Gheorghe Ştefan ca administrator al bisericii catolice din Moldova.

În sfîrşit, în februarie 1656 Parčević e de faţă la procesul consistorial de la Roma pentru numirea noului arhiepiscop de Marcianopol, şi prestează îndată obligatoriul jurămînt de credinţă. Adevărata sa vocaţie se afirmă parcă şi mai puternică după numirea sa ca episcop de Marcianopol şi vicar apostolic al episcopiei catolice a Moldovei. Abia întors în Moldova, porneşte din nou la drum (august 1656), pentru a cere, pare-se, ajutorul împăratului pentru creştinii de sub apăsarea jugului otoman: români, sîrbi şi bulgari. O dată ajuns la Viena, se şi oferă să meargă în misiune la Bogdan Hmelniţki ca sol imperial. Obiectul misiunii era dublu. Pe de o parte să determine o împăcare între cazaci şi poloni, pe de alta să obţină de la cazaci retragerea ajutoarelor pe care le dădeau principelui transilvan Rákóczy. Acest demers putea fi înfăţişat ca avînd drept scop ultim realizarea unui front comun contra turcilor în sprijinul luptei de eliberare plănuite de popoarele subjugate de turci. Efectuarea

soliei a fost destul de anevoioasă. Relatarea drumului cu peripeţiile sale, precum şi a mersului tratativelor a fost făcută de misionarul care l-a însoţit în această adevărată expediţie. Dar rezultatele soliei au fost anulate de moartea împăratului (2 aprilie 1657) şi de cea a lui Bogdan Hmelniţki (august 1657). Parčević, întors la Viena, a rămas mai bine de zece ani în Austria şi Moravia, înnobilat de împărat şi miluit din cînd în cînd cu cîte o sumă de bani pe care urma să o încaseze de la vreun oraş imperial şi care, de multe ori, sau nu i se plătea, sau i se reducea pe jumătate. În 1661, Congregaţia de Propaganda Fide, văzînd că nu are de gînd să se întoarcă la rosturile sale, l-a demis din demnitatea sa de arhiepiscop de Marcianopol şi vicar apostolic al Moldovei. Viaţa devenea tot mai precară. Datoriile sporeau la armenii din Liov şi creditorii nu mai voiau să aştepte la infinit. El datora şi 1 000 de imperiali domnului pribeag Grigoraşcu Ghica, la a cărui conversiune contribuise şi el şi al cărui duhovnice era. În sfîrşit, în 1668 se întoarce în Moldova, ca vicar apostolic şi administrator al Episcopiei Moldovei cu reşedinţa la Bacău, dar cu aceeaşi nepotolită dorinţă să bată drumurile ţărilor vecine. Abia numit vicar apostolic în Moldova, el şi intervenea la Congregaţia de Propaganda Fide să fie lăsat să-l însoţească pe noul prozelit Gr. Ghica la Roma, dar întîmpină un refuz hotărît. Totuşi nu rămîne prea mult în Moldova şi în ianuarie 1670 e în Polonia, ascunzîndu-se de nunţiul apostolic, arhiepiscopul de Corint, care însă raportează prezenţa sa cardinalilor.

În martie 1671, Parčević se plînge cu vehemenţă de suma fixată de Congregaţie pentru întreţinerea sa, abia 200 de scuzi pe an, şi încă sub condiţia să rămînă pe loc! În anul următor mai era la Bacău, de unde scria la Roma împotriva iezuiţilor din Moldova („Dipl. Ital.", IV, pp. 276—277). Acţiunea lui religioasă în Moldova nu pare a fi fost fericită. În frămîntările din sînul comunităţii catolice din Moldova, împărţită în tabere deosebite, Parčević s-a sprijinit pe observanţii din Bulgaria şi din Transilvania (Ciuc) contra conventualilor din misiunile italiene şi a iezuiţilor din Polonia. Împotriva acestora stîrnea manifestări tumultuoase din partea poporenilor. În lupta cu conventualii italieni s-a ciocnit nu o dată cu adevăratul urmaş al lui Bandini, prefectul misiunii, Vito Piluzzi. În 1670, Parčević a găsit cu cale să încheie o înţelegere cu observanţii de la Ciuc, cedîndu-le lor toate bunurile bisericii din Bacău în schimbul întreţinerii sale, precum şi a obţinerii unei perechi de cai şi a altor lucruri de trebuinţă pentru el. Observanţii ţineau pe lîngă el un părinte al ordinului lor, după cum raportau conventualii la Roma în noiembrie 1670. Dar în primăvara următoare, Parčević se plîngea Congregaţiei că e plin de datorii şi nu poate să-şi facă haine noi de Paşte după obiceiul ţării şi să-şi cumpere măcar o pereche de cai şi o mică trăsură, pentru a fi în rînd cu episcopii ortodocşi care umblă în carete trase de şase sau opt cai frumoşi. E de observat că Piluzzi arată la Roma că Parčević avea 20 de cai etc...

Rapoartele la Propagandă îi erau tot mai nefavorabile. Nunţiul apostolic de la Varşovia, arhiepiscopul de Corint afirma că Parčević era dator vîndut şi că înstrăina odoarele bisericii. El însuşi indispunea pe cardinalii din Congregaţia de Propagandă prin tonul său arogant, prin veşnicele sale intervenţii ca să fie lăsat să lipsească 6 luni spre a merge la Roma şi prin declaraţiile pline de ifos că e gata să plece oricînd în Germania, renunţînd la postul ce-l ocupă. Secretarul Propagandei se gîndea serios, în aprilie 1673, să-l înlăture din slujbă. Dar tot atunci, fără a mai întreba pe nimeni, Parčević pleacă din Moldova cu destinaţia

Varşovia, Viena şi Italia, înarmat cu pretinse scrisori de ale domnilor Gr. Ghica şi Petriceicu, în timp ce Propaganda cerea, pe rînd, nunţilor de la Varşovia şi Viena să-i poruncească să se întoarcă în Moldova. Misiunea sa aşa-zisă era fictivă şi fără un scop practic imediat. Dealtminteri nunţiul din Polonia afirma că el nu se bucură de nici o consideraţie la rege. În Italia, el aducea scrisori către ducele de Florenţa şi contele de Savoia. Avea scrisori şi către regele Franţei, Ludovic al XIV-lea (!). Trebuia, de asemenea, să ceară papei Clement al X-lea ajutor grabnic pentru eliberarea creştinilor subjugaţi de turci. Îmbolnăvindu-se în cursul acestei călătorii, a zăcut mai multe săptămîni la Veneţia, de unde trecînd la Roma, a murit la 23 iulie 1674.

De la Parčević au rămas două feluri de informaţii, unele sub formă de rapoarte şi dări de seamă imediate, cum sînt cele către Congregaţia Propagandei, altele sub formă de memorii expozitive, referindu-se la istoricul unor evenimente trecute, cum e memoriul său de la Veneţia (7 iulie 1650), cu privire la pseudomisiunea din 1647, sau la amănuntele fanteziste ale „misiunii" dn decembrie 1649. Pentru amîndouă aceste categorii de informaţii se impune cea mai mare băgare de seamă, întrucît nu o dată afirmaţiile sale nu sînt conforme cu stricta realitate (vezi procedeul său cu privire la scrisoarea lui Bandini din 2 noiembrie 1647, despre care a fost vorba mai sus). De asemenea confruntarea celor două relatări adresate de Parčević dogelui şi senatului veneţian la 7 şi 9 iulie scoate în evidenţă amestecul unui element de ficţiune ce alterează veracitatea declaraţiilor sale.

Cuprinsul rapoartelor către Congregaţia de Propagandă, deşi priveşte mai mult disensiunile catolicilor din Moldova şi lupta lor proprie contra iezuiţilor, sau de asemenea convertirea unor bosniaci musulmani la credinţa catolică şi rolul său în această realizare, reflectă totuşi măcar şi indirect unele aspecte interesante ale realităţilor din Moldova, de pildă, răscoala Orheienilor şi Sorocenilor împotriva lui Gh. Duca şi completează unele informaţii date de Bandini sau Piluzzi. Materialul ce i se datorează a fost publicat în cea mai mare parte de către Pejacsevich, în anexa lucrării sale, intitulată *Peter Freiherr von Parchevich,* publicată în „Archiv für österreichische Geschichte", vol. LIX/2 Viena 1880, pp. 351—464; la care se mai adaugă cîteva rapoarte şi scrisori publicate de I. C. Filitti, în lucrarea *Din arhivele Vaticanului,* I, Bucureşti, 1913, p. 109, G. Călinescu, în „Dipl. Ital.", I şi II şi Fr. Pall, *op. cit.,* IV, pp. 136—413 în studiul intitulat *Le controversie tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia.* Despre Parčević nu există altă lucrare mai modernă decît vechea prezentare biografică a lui Pejacsevich tocmai din 1880, care a influenţat şi pe cercetătorii catolicismului din sud-estul european, ca Dujcev în *Il Cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII*, Roma, 1937 şi pe G. Călinescu în studiile sale *Alcuni missionari*... („Dipl. Ital.", I) şi *Altre Notizie*... (II). Tot aici poate fi citat şi articolul lui I. Dujcev publicat şi în versiune românească *Petăr Parcevici şi încercările de eliberare a popoarelor balcanice de sub stăpînirea turcilor.* Dar studiul lui Pejacsevich este scris fără acuitate critică, într-un spirit de pietate exagerată faţă de un ilustru colateral al ascendenţilor autorului. Cunoaşterea azi a unui material mai bogat impune o revizuire a aprecierilor din 1880. Va trebui să se ţină seama şi de aportul lui Veress în *Scrisorile misionarului Bandini din Moldova,* şi de al lui Fr. Pall în studiul său citat mai sus.

Tot din studiul lui Pejacsevich s-a informat şi Sadi Ionescu, în notiţa din *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 154—156.

O analiză critică, pe baza materialului existent acuma, a rolului lui Parčević în Moldova pînă la plecarea sa la sfîrşitul lui martie 1650, precum şi a caracterului fictiv al soliilor sale în Polonia şi la Veneţia din anii 1647 şi 1650 se află în articolul publicat de Maria Holban, sub titlul *Autour de Parčević* în R.E.S.E.E. Concluziile de acolo au putut acum fi duse şi mai departe.

Întrucît Parčević apare şi în volumul VII de *Călători*... cu rapoarte din timpul funcţionării sale în Moldova, ca vicar apostolic purtînd titlul de arhiepiscop de Marcianopol, nu am atins decît în linii generale activitatea sa de atunci, oprindu-ne în cadrul volumului de faţă la plecarea sa din ţară în 1652 sau 1653.

Prezentarea concretă a rolului său din prima fază a activităţii sale în Moldova (1644—1652 sau 1653) a pus unele probleme greu de rezolvat, întrucît toate manifestările sale sînt arătate ca aparţinînd lui Bandini. Amestecul său în corespondenţa acestuia, influenţa pe care o exercita asupra lui, răstălmăcirile pasajelor din scrisori putînd fi identificate, nu îngăduie totuşi separarea lor de context spre a fi înfăţişate independent. Vor trebui deci urmărite în colecţiile de texte, de pildă, în „Dipl. Ital.", II, după indicaţiile destul de numeroase date mai sus în această notiţă biografică. Cît priveşte detectarea acţiunii sale asupra textului lui Bandini *(Codex)*, ea va fi expusă în altă parte, această chestiune constituind o problemă în sine ce nu intră în limitele ce ne sînt îngăduite aici. Vom da însă, cu titlu de curiozitate, unele fragmente din suplicile scrise de el şi atribuite altora, precum şi din expunerea pretinselor sale solii la Veneţia din anii 1647, 1654, 1659. Pentru rest vor trebui prinse în treacăt, din textele lui Bandini, intervenţiile lui Parčević, fie flagrante, fie ascunse între rînduri, dar totuşi prezente.

[SUPLICĂ ANONIMĂ ADRESATĂ DIN BACĂU][1]

1650, februarie 16, Bacău

p. 385 Eminentisimi şi reverendisimi domni, părinţi, ocrotitori şi apărători!

Este un lucru mai degrabă vrednic de plîns decît a fi povestit: noi am ajuns de pomină (*spectaculum*) lumii întregi şi dintre noi înşine au răsărit vai! vulpile şi păsările de pradă[2]. Că luteranii, calvinii, arienii, turcii, grecii, p. 386 schismaticii şi alţi necredincioşi // de aceştia persecută credinţa catolică şi pe preoţi, nu este un lucru atît de uimitor, dar ca nişte clerici şi anume clerici ai Companiei lui Isus să se apuce să persecute pe un episcop şi pe preoţii şi misionarii, creaţi în chip legiuit şi trimişi de către Sacra Congregaţie, acest lucru desigur nu ar fi de crezut, dacă nu l-am fi văzut cu lacrimile în ochi şi nu l-am fi şi răbdat. După ce a murit păstorul nostru al tuturor

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Dipl. Ital.“, II, pp. 385—386.
[2] Text foarte defectuos: *ex nobismet ipsis vulper dolore et rapacer extiterunt.*

ex paucis plurima colligent“ ... [Iscălesc călugării observanţi, printre care auzind că i se spune că nu are nici o autoritate spirituală asupra poporului <catolic> de asemenea şi că bulele pontificale nu îi obligă pe aceşti catolici la ascultare, *în chiar aceeaşi zi a venit părintele iezuit Beke cu zbiri*[3] *şi cu scrisori mincinoase ca să-i gonească pe preoţi (religiosi)*, spre scandalul ungurilor şi al moldovenilor, al bărbaţilor şi al femeilor, al bătrînilor şi tinerilor care alergaseră la spectacolul nenorocit ce se făcea cu preoţii catolici din reşedinţa de la Bacău, unde din totdeauna de cînd se ştie au stat mereu călugării sfîntului Francisc sau episcopii trimişi, de cinci ani încoace, în chip legiuit de Scaunul roman ca să ocupe acest loc <acuma> pretins şi asaltat în mod nedrept <de iezuiţi>. Nu există explicaţie pentru răutatea, duşmănia, marea prigoană a acestui iezuit contra slujitorilor credinţii[4]: acest lucru îl afirmăm din văzute, nu din auzite, din experienţă, nu din citite, cu indignare, nu cu edificare, cu durere, cu lacrimi şi cu ruşinea acestei alungări, şi îl atestăm pe cuvîntul nostru de preoţi *(tactis sacerdotalibus pectoribus)*. Aşadar prea înalţi părinţi, oare cei de jos[5] vor avea victorie asupra acestui <Scaun roman>? Aşadar puterea pontificală se reduce doar la hotarele Italiei? Şi autoritatea Sacrei Congregaţii este limitată? Pînă în vremurile noastre ea se întindea pînă în Indii, pătrundea în cer şi cobora pe pămînt „orice veţi lega pe pămînt va fi legat şi în ceruri ...“ etc. şi în Moldova scaunul roman nu are nici o autoritate? Şi un iezuit să nu fie supus la picioarele sfintei biserici romane? ba chiar să afirme în public cu aroganţă că Sacra Congregaţie prinde muştele din aer?[6] S-a mai născut o altă rătăcire, tot atît de mare ca cea dintîi. Nu ştim de ce condiţie ar fi omul care ar fi fost numit de către regele Poloniei spre jignirea eminenţelor voastre, a episcopului şi a tuturor preoţilor şi misionarilor, ca episcop nou creat de Bacău — negreşit fără ştirea Scaunului roman, căci se ştie că episcopul legitim[7] a scris domnului *(al Satrapa)* acestei ţări ca să trimită un arhiepiscop atît de bun şi de cucernic. Din lipsă de timp şi dintr-o teamă prudentă nu putem să arătăm prin scrisoare tot şirul lung al adevărului[8], dar aducătorul fidel al acestor rînduri va povesti din gura sa cu lacrimi amare, toate cele omise <din scrisoare> şi eminenţele voastre

---

[3] Agenţi executivi ai stăpînirii.

[4] *Religiosi*, termen valabil şi pentru monahi, şi pentru preoţi.

[5] *Inferi* = cei de jos. Poate însemna şi: nişte inferiori, şi diavoli din infern.

[6] Clişeu folosit în diferite rînduri de Parčević, atît aici cît şi în interpolări la texte aparţinînd lui Bandini (v. *Codex* şi chiar *Scrisorile*... Prezenţa sa constituie un fel de pecete personală şi de carte de vizită.

[7] Adică Zamoyski, scriind în 1645 ca să-l recomande pe Bandini.

[8] Textul este redactat în întregime de Parčević. S-ar părea că a căutat cu tot dinadinsul să fugă de afirmaţii precise, preferînd formulările în doi peri şi refugiindu-se în cascade retorice.

ex paucis plurima colligent"... [Iscălesc călugării observanţi, printre care şi vicarul general Marian din Saraievo, misionarul apostolic Simon din Sebenico şi preotul mirean George Gross.]

p. 387

[FRAGMENT. RECOMANDAREA LUI PARČEVIĆ][9]

1650 martie 12, Iaşi

Eu fratele Marian bosniacul din Saraievo... vicar general al întregii Moldove... împreună cu toţi părinţii parohi şi misionari apostilici... afirmăm şi atestăm că în această Provincie [catolică] a Moldovei, altă persoană mai potrivită, mai iscusită şi mai capabilă pentru a conduce, a îndrepta poporul şi a-l trage la cultul divin nu se mai află <şi nici> în multe locuri din Orient, cum e Don Pietro Parčević bulgarul, elev (*alunno*) al Pontificelui suprem, preot şi secretar al Monseniorului arhiepiscop Marco Bandini: nu atît pentru limba ţării, care are <totuşi> foarte mare importanţă, cît pentru faptul că a învăţat obiceiurile ţării, că ştie să intre în voia tuturor, că este iubit de toţi şi cunoscut de toţi, că a dobîndit stima multor principi, atît catolici cît şi eretici şi schismatici, pentru că ştie starea statelor şi a provinciilor adiacente, pentru că este „*ardito nel discorrere*"[10] pentru ştiinţa sa, pentru bunele sale deprinderi şi marea sa fidelitate, pentru că este apăratorul foarte zelos al cinstei şi imunităţii bisericeşti.

Mai afirmăm... că dacă ar veni un alt superior decît Don Pietro, ar ieşi un scandal şi o încurcătură nespusă din cauza schimbării, pentru că acuma toate sînt foarte bine rînduite şi în cele spirituale şi în cele temporale, şi dacă ar veni alţii ar face ca predecesorii poloni, jefuind ce vor fi găsit şi nu înmulţind totul cum ar face Don Pietro <şi a făcut>... Monseniorul Bandini. Măria sa domnul, împreună cu toţi „baronii" săi a declarat în mod public acest lucru. Mai afirmăm după cele auzite de noi că localnicii atît ungurii cît şi chiar moldovenii nu doresc pe un altul în ţară decît pe sus-zisul secretar, cunoscîndu-l ca o persoană „*degnissima*" şi cu care au avut încă de mai înainte multe raporturi, şi fiindcă el cunoaşte şi uzanţa în privinţa ţăranilor dependenţi, relativ la moară, la munca ţăranilor pe săptămînă şi altele de acelaşi fel, destul de importante pentru acest loc, pentru care ar rezulta pagube însemnate dacă s-ar face vreo schimbare.

Mai afirmăm că suszisul monsenior... Bandini... nu voia pe altul... decît pe Don Pietro, nu pentru că era secretarul său ci pentru că era „*degno*

[9] „Dipl. Ital.', II, pp. 387—388. Textul scris în numele parohilor şi misionarilor a fost în realitate redactat de Parčević.

[10] Vezi *Codex*, p. 180, pasajul despre discursul lui Parčević la Tîrgovişte: *verum etiam audacter.*

fuor di modo" şi foarte iscusit în această ţară şi l-am auzit cu urechile noastre, repetînd în diverse rînduri: „De mi-ar da domnul viaţă ca să trăiesc pînă ce voi putea vedea pe capul secretarului nostru mitra episcopală". [Argumente în favoarea sa: el este un *alumn* al papei, este bulgar şi chiar din Marcianopol ... şi a servit cu credinţă 6 ani pe monseniorul Bandini, în care timp nu a primit nici un ban, ci dimpotrivă a cheltuit dintr-al său pentru biserică vreo 200 de scuzi ... etc. // urmează pasajul despre noul episcop polon care s-ar fi lăudat că va goni din Moldova în afară de episcopul *vivente et existente* (=Bandini) şi pe toţi misionarii şi chiar pe parohi, măcar că sînt preoţi, şi aceasta pentru „a complace unui duşman al religiei catolice". În sfîrşit, afirmaţia senzaţională a declaranţilor că *au fost chemaţi*[11] la Iaşi de către mitropolit şi boieri, după moartea arhiepiscopului — fără a se preciza cîtuşi de puţin data — şi îndemnaţi de către mitropolit — al cărui nume este lăsat în alb — să scrie cu tărie papii să numească drept episcop pe unul din ei!][12] p. 388

[SUPLICA ANONIMĂ ADRESATĂ DIN BACĂU]*

1650, martie 12, Bacău

Eminenţi şi prea reverenzi seniori, temelii nespus de statornice ale religiei catolice!

Văzînd noi preoţii în zilele trecute tragedia jalnică încercată de unii răuvoitori contra slujitorilor lui Dumnezeu şi a misionarilor apostolici, am trimis în cea mai mare grabă cu plîngeri amare pe unul din părinţii noştri, spectator al jignirilor aduse nouă <şi prin aceasta> Scaunului roman „*Capo d'Oriente e d'Occidente*" şi eminenţelor voastre, stîlpi ai credinţei creştine şi ocrotitori ai preoţilor *in partibus* <infidelium> ca să informeze în parte cel puţin, Scaunul roman despre „stratagema întîmplată". Acum însă, după ce am potolit lucrurile, mulţumită lui Dumnezeu şi am închis gura celor ce spuneau minciuni[13] şi ne-am înfăţişat în mod public în Divan, înaintea boierilor şi a domnului ţării, şi am obţinut favoarea deplină din partea acelui Vasile [Lupu] de a rămîne în reşedinţa de la Bacău cît va domni el în această ţară[14] (!) văzînd el de o parte doar răutate pură, iar de alta nevinovăţia noastră, sîrguinţele noastre, truda noastră, îmbunătăţirile[15] şi alte

---

[11] Vezi mai sus biografia, p. 352.

[12] Iscălesc doi conventuali: Simon Apolloni şi Agostino Recchia, precum şi preotul de Cotnari, George Gross.

* Text italian cu părţi întregi în limba latină.

[13] *Os loquentium iniqua.*

[14] *Ipso in provincia regnante.*

[15] *Li Bonificamenti.*

silințe depuse pentru ajutorul acestei biserici și acestui loc, cum au expus limpede în fața domnului, sculîndu-se în picioare boierii într-un singur glas; din nou trimitem[16] pe secretarul răposatului arhiepiscop care fusese destinat dinainte de acela ca să meargă în Italia cu scrisorile acestuia, cu textul p. 389 Vizitației, cu informații și cu autorizarea de a da socoteală amănunțit // eminențelor voastre despre administrația sa și să rezolve cît mai bine treburile sale[17] pe lîngă Scaunul roman[18]. Acesta va povesti cu șiroaie de lacrimi desfășurarea lucrurilor de necrezut care nu se mai termină, — nu folosind hîrtia și pana, ci din gura proprie ca unul ce a fost *et patiens et particeps* la toate — el va descrie furia și răutatea perversă împotriva preoților a unui oarecare Kotnarski „*orbati*"[19] și a unui oarecare părinte iezuit Paul Beke, născocitorul tuturor relelor și autorul vicleniei răuvoitoare și a perfidiei pusă la cale și va explica cu durere turbarea și ura amară împotriva slujitorilor apostolici... etc. Acest pervers Kotnarski spusese domnului și marilor săi boieri că serenisimul rege al Poloniei a și numit un polon drept episcop de Bacău și împreună au scris monseniorului Bandini că trebuie să părăsească țara cu toți preoții și frații, nemaiavînd nici un drept recunoscut aici[20]. Ceea ce auzind bunul păstor, cum că aflîndu-se el în viață și în ființă s-au pornit <acestea> fără știrea Scaunului roman, a căzut în grea boală, de care a și murit. Iar prea înțeleptul domn care după o atenție îndelungă s-a lămurit, a răspuns împreună cu baronii atestînd faptele[21]: „Noi știm și am văzut cu ochii ce au făcut episcopii poloni: nu au rămas decît 3—4 luni și în timpul acesta au consumat cu ai lor tot ce au găsit, ne mai lăsînd nimic. Și apoi au plecat pe căile lor. Iar acest prelat bun și simplu, fără trufia polonă, din puținul pe care l-a găsit cînd a venit, l-a înmulțit; a cumpărat și a sporit <bunurile>, a rămas și a murit în țară". Apoi întorcîndu-se spre noi, a spus în mod public în Divan: „Alegeți pe unul dintre voi și eu îl voi întări și voi vedea dacă cineva va dărîma hotărîrea noastră". [La răspunsul lor că nu pot face aceasta fără știrea și porunca Scaunului roman... el adaugă: „Eu voi scrie Sacrei Congregații ca să numească pe unul dintre voi, căci fără îndoială că dacă veți pleca voi, care cunoașteți bine obiceiurile acestei țări și limba ei, locul va fi secătuit și dacă va veni polonul nu va face zăbavă lungă la noi după cum arată limpede experiența dinainte..."] Ascultînd noi cuvintele înțeleptului

[16] *Di nuovo spediamo.* Vezi mai sus, afirmarea că au trimis *(spedissimo)* pe unul din părinți. De fapt nu a fost trimis decît acest reprezentant din urmă, Parčević, care în realitate s-a trimis pe sine.

[17] *Le sue cose* (greșit: case!).

[18] Urmează textul pe latinește pînă la: Acest pervers...

[19] Oare de tradus prin *chior,* după cum apare mai tîrziu, sau orbit moralmente? Sensul mai general al cuvîntului: lipsit de copii, nu se potrivește contextului.

[20] *Jus in ea aliquod,* adică dreptul conferit în virtutea delegării date de Scaunul roman.

[21] *Rem attingens, Attestationi respondit... etc.* Probabil de citit: *attestatione.*

domn după ce am auzit încă de mai înainte, de mai multe ori, repetînduni-se intenţia cea sfîntă a arhiepiscopului[22] şi încă acuma aşa cum am scris în prima scrisoare, scriem acuma cu mai multă tărie, şi ne rugăm şi trimitem secretarul din această ţară, foarte priceput pentru această însărcinare... etc. [Urmează în esenţă punctele şi argumentarea în favoarea lui Parčević din suplica de la Iaşi, la care se mai adaugă şi consideraţii de politică mai înaltă: a) Scaunul apostolic riscă să piardă dreptul (*jus*) asupra Moldovei; b) Trebuie satisfăcută dorinţa domnului care nu vrea episcop polon; c) Trebuie ţinut seama de faptul că această ţară este supusă Turciei... etc. etc.[23]]

[DESPRE IEZUIŢI]

1653, aprilie 8, Roman[24]

...Reverenzii părinţi iezuiţi care nu de mult au zburat încoace, nu ştim din ce ţară <vin>, şi nici de sînt episcopi sau canonici, de sînt monahi[25] sau mireni; acest lucru îl ignorăm cu desăvîrşire; vedem doar că ei vin cu mare gravitate — uneori împotriva voinţei noastre — pe la casele noastre umile, în căruţe şi călare, cu arme şi cu slugi, bine îmbrăcaţi şi căptuşiţi în blănurile lor vulpeşti, că sforăie pe nas vorbe mari şi storc numai foloase pentru ei împotriva folosului nostru; pe noi <dacă sîntem> fără de moşii şi lipsiţi de sate, fără venit şi fără o leafă mare, nu vor să ne servească. Noi sîntem săraci şi istoviţi şi nu avem nici o putinţă ca să fim în stare să satisfacem măcar în parte lăcomia lor de cîştig şi deşi am putea cu greutate să le dăm cîte ceva, foarte puţin lucru, însă care pentru noi este mult şi în paguba noastră, — este totuşi uimitor cît de bine stau ei; şi ne temem ca să nu iasă din cauza lor pieirea întregii ţări, din faptul că tot ce se discută la curtea prea înălţatului domn, vor ei să afle[26] şi să treacă informaţia altor principi, plăsmuind scrisori false ca din partea domnului, ca şi cum ar fi ei

p. 439

---

[22] *E già la pia intentione del g. Archivescovo più volta narrar sentendo.* E vorba de Bandini. De citit, probabil, în loc de *g* = *q* (= quondam) = răposatul.

[23] Pentru unele comentarii sau sublinieri ale textului, vezi mai sus şi biografia lui Parčević. O particularitate ce trebuie neapărat subliniată este amestecul simultan atît de ciudat în acest text al limbilor italiană şi latină. Declaraţiile lui Vasile Lupu sînt redate *pe latineşte,* restul textului e pe italieneşte, cu excepţia unui pasaj mai scurt de pe p. 389 r. 2, începînd cu cuvîntul italian *questi* (= acesta) şi continuînd apoi pe latineşte de-a lungul a 9 rînduri pînă la *eliminabitur,* în care este vorba de Paul Beke.

[24] Traducerea s-a făcut după textul italian, publicat cu greşeli în „Dipl. Ital.“, II, pp. 438—440.

[25] *Regulares vel seculares.*

[26] *Vescire* (!) = rescire.

trimişi în solie de către el la alţi principi; în aşa fel că unii se duc la Constantinopol, unii în Polonia şi unii în Germania, de cele mai multe ori pentru treburi temporale[27]. În parte, unii boieri au şi mirosit înşelarea aceasta care este inventată şi pusă la cale de aceia[28] (= iezuiţii) prin Kotnarski secretarul prea luminatului domn şi ne-au arătat în taină plîngerea lor; ca să nu mai îndrăznească pe viitor <iezuiţii> să încerce aşa ceva, căci dacă pînă la urmă ar ajunge la urechile împăratului turcilor, ar însemna pieirea definitivă a tuturor catolicilor. Rugăm în numele lui Dumnezeu pe eminenţele voastre, dacă au vreo autoritate asupra acelora să <-i oprească a> încerca asemenea fapte care duc la ruina religiei noastre, să nu tulbure pacea aşa cum fac în Transilvania de unde în scurtă vreme vor fi alungaţi de către acel principe[29] şi de stările ţării[30] constituite în comiţii, şi numai din cauza agitaţiilor lor, şi aşa cum inventă scrisori către alţi principi // tot astfel trimit şi Sacrei Congregaţii prin acel George Kotnarski scrisori în propria lor favoare. Eminenţele voastre ar face un lucru bun şi sfînt dacă ar rechema de aici pe aceşti canonici; numai doar de ar avea autoritate asupra lor (căci aceia se laudă că nu atîrnă nicidecum de Sacra Congregaţie) înainte de a păţi aceia ceva, după cum a păţit părintele Paul Beke care pentru unele motive (*propter quaedam*) a fost pus în lanţuri şi ridicat în furci de către fratele domnului, marele hatman, şi numai cu mari rugăminţi din partea reverenzilor părinţi franciscani şi din a noastră a catolicilor a fost izbăvit şi trimis înapoi în patria sa. Nu putem să dăm la iveală toate cele ce zac în tăcerea adîncă a sufletului, dar spre mai mare confirmare a tuturor (*omniam!*) lucrurilor, îl trimitem pe reverendul părinte Petru, bulgarul, misionarul nostru, care a venit în zilele acestea din Polonia şi pe care l-am rugat cu toţii <să meargă> la eminenţele voastre ca să arate în persoană, cu tot adevărul, pe rînd, toate cele văzute şi auzite de el. Dorim cu toţii să-l revedem reîntors cu binecuvîntarea Sacrei Congregaţii . . . etc.

p. 440

[Iscălesc: „Orăşenii din Roman"]

---

[27] Adică nu bisericeşti.

[28] . . . *falsitatem hanc quae ab ipsis fingunt et componunt* (text vădit defectuos).

[29] Gheorghe Rákóczy al II-lea.

[30] *Cum regnicolis.* Este vorba de stările privilegiate reprezentate în comiţii (la Dietă).

„MISIUNILE" LUI PARČEVIĆ ÎN POLONIA ŞI LA VENEŢIA ÎN 1647 ŞI 1650

Istoriografia mai veche continuată şi de cea mai recentă, rezervă un loc însemnat „misiunilor" lui Parčević, trimis de Matei Basarab în Polonia şi la Veneţia pentru a determina o ofensivă comună a Occidentului contra turcilor, sincronizată cu răscoala bulgarilor gata să izbucnească. Vom cita aici două exemple de adoptare totală a versiunii lui Parčević în lucrări de autoritate: studiul lui I. Sîrbu *Matei-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen 1632—1654*, Leipzig, 1899 şi tratatul de istorie naţională publicat sub auspiciile Academiei R.P.R.: *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, 1964. Prima din aceste lucrări (pp. 253—259; 289—293) urmează foarte de aproape documentele publicate de Pejacsevich în legătură cu această „misiune" fără a le opune vreo argumentare contrară sau vreo îndoială, ci dimpotrivă le găseşte confirmarea în materialul publicat de Fermendžin — *Acta Bulgariae;* a doua dă o interpretare mai liberă în care s-au strecurat şi unele inexactităţi, dar care în esenţă acceptă teza iniţială, în ciuda unor deformări involuntare. Redăm aici pasajul de la pp. 171—172: „În 1646—1647 Matei Basarab foloseşte ca mijlocitor pe episcopul (!) catolic Petru Parcevici, de origine croat, care stătuse mulţi ani în Serbia, în

Bulgaria şi în Ţara Românească (!). In Bulgaria Parcevici ia înţelegere cu clerul şi fruntaşii oraşelor şi satelor, transmiţîndu-le mesajul lui Matei Basarab.

La întoarcerea sa la Tîrgovişte, el aducea domnului Ţării Româneşti răspunsul favorabil al Bulgarilor. Comunităţile bulgare trimit şi o solie lui Matei Basarab, făgăduindu-i că vor începe răscoala împotriva turcilor îndată ce vor primi înştiinţare de la dînsul. Matei Vodă se grăbi să vestească aceste lucruri la Varşovia ..."

Se arată apoi cauzele pentru care expediţia generală proiectată din 1646 nu a putut avea loc: opoziţia Seimului polon, apoi moartea lui Vladislav IV în 1648, ca şi a principelui Transilvaniei Gheorghe Rákóczy I, în sfîrşit războiul de eliberare a Ucrainei. La rîndul său, G. Călinescu în *Altre Notizie* (*Dipl. Ital.*, II, p. 312) va pomeni despre răscoala pusă la cale de bulgarii din Chiprovaţ contra turcilor, cu ajutorul lui Matei Basarab, idee îmbrăţişată şi sugerată curţilor creştine de către P. Parčević. O observaţie făcută de I. Sîrbu scoate în relief un fapt semnificativ, fără a-i bănui însă importanţa. Aşa-zisul: *complot bulgar* a rămas necunoscut principilor vecini, atît G. Rákóczy cît şi Vasile Lupu (care ar fi avut destule mijloace de informare). De fapt, nici turcii şi nici tătarii nu ştiau nimic despre presupusa iniţiativă a lui Matei Basarab din 1647 şi apoi de la sfîrşitul lui 1649. Iar cît despre poloni, va trebui lămurit acuma gradul lor de participare la cele expuse oral de Parčević la Veneţia în faţa dogelui şi a Marelui Colegiu în ziua de 7 iulie 1650, amplificate apoi şi înfăţişate sub formă de memoriu, în ziua de 9 iulie. O cercetare — nu a autenticităţii formale, ci a veracităţii documentelor publicate de Pejacsevich — nu a fost făcută pînă acuma. Dar caracterul apocrif al celuilalt material documentar întocmit de el în 1650—1653 cînd ducea lupta pentru succesiunea lui Bandini, precum şi procedeul său dat la lumină privind scrisoarea lui Bandini din 2 noiembrie 1647, fără a mai pomeni de unele amănunte suspecte în legătură cu înţelegerea încheiată cu Zamoyski în iunie 1645, impun neapărat o asemenea cercetare.

Pentru prima „misiune" din 1647 nu există nici o dovadă obiectivă, ci doar afirmaţia lui Parčević făcută la Veneţia la 7 şi la 9 iulie 1650 cu prilejul „misiunii" a doua. Ea este destul de neprecisă cu privire la data efectuării sale. *„Tre anni sono come fui speditto"* ... etc. Sînt indicate oarecum două etape: a) venirea unor delegaţi bulgari la Matei Basarab, b) trimiterea de către domn a doi emisari, din partea sa şi a bulgarilor la regele Poloniei Vladislav IV, unul din ei fiind P. Parčević, iar al doilea tot un franciscan, nenumit. Editorul textelor, Pejacsevich, situează această trimitere *la începutul* (?) lui 1647. I. Sîrbu, pe baza unor interpretări personale a materialului din *Acta Bulgariae* datează venirea delegaţilor bulgari ca fiind din a doua jumătate a anului 1647, iar trimiterea emisarilor în Polonia din ziua de 20 februarie 1648! Dar din *Scrisorile* lui Bandini şi din completările la ele publicate de F. Pall în studiul său *Le Controversie* ... ştim că Parčević a plecat spre Roma prin Polonia împreună cu Soimirovici, părăsind „reşedinţa" de la Bacău *la 2 noiembrie 1647*. La 23 martie 1648 Parčević nu se întorsese încă în Moldova, după cum rezultă din scrisoarea lui Bandini, al cărui postscriptum este cît se poate de revelator. Acesta, omis de editorul scrisorilor, Veress, a fost publicat de F. Pall în *Dipl. Ital.*, IV, p. 155. Pus în faţa evidenţii falsificării scrisorii sale către Propagandă în care menţinea votul dat de el lui Filippo Stanislavov pentru episcopia de Nicopol, înlocuit în textul alterat printr-o deszicere motivată în

defavoarea acestuia şi o recomandare a lui Soimirović, bietul arhiepiscop încearcă să înţeleagă şi nu-i vine să creadă totuşi: „Eu ilustrisime şi reverendisime senior nu voi fi împotriva celor scrise de mine, şi pe care le scriu în clipa de faţă, dar mă tem ca secretarul nostru, împreună cu suszisul părinte custode [=Soimirović] să nu fi făcut vreo încurcătură cu scrisorile mele, fără consimţămîntul meu. La plecarea acestuia [a secretarului] spre Roma, *neştiind că trebuia să trateze despre episcopat cu serenisimul rege al Poloniei*, în temeiul încrederii ce o am în secretar, i-am făcut şi i-am dat nişte *hîrtii iscălite în alb* cu mîinile mele şi pecetluite cu pecetea noastră, la cererea sa, pentru ca să se ajute cu ele pe lîngă vreun <eventual> binefăcător al nostru, la vreo nevoie, în timpul drumului, dacă i-ar fi de trebuinţă. Astfel că vă previn ca să ştiţi <cum stă lucrul>, comparînd orice scrisoare care ar fi contrarie primelor <scrisori> în privinţa înălţării <la episcopat> a celor doi numiţi mai sus" [adică Stanislavov şi Soimirović]. Acest post-scriptum dat la lumină abia în 1940, deci 14 ani după publicarea *Scrisorilor* lui Bandini (1926), aduce corectivul necesar la unele afirmaţii ale editorului acestora şi rezolvă definitiv şi unele incertitudini mărturisite de I. Sîrbu în faţa materialului lacunar care i-a stat la îndemînă. Mulţumită acestor rînduri, poate fără interes pentru cine nu cunoaşte întreaga problemă, se lămureşte cu prisosinţă un punct esenţial: acela al sensului călătoriei lui Parčević în Polonia în noiembrie 1647. În realitate, el era în trecere spre Italia, rostul său în Polonia fiind cu totul secundar. El era doar tovarăşul de drum al lui Soimirović care fusese trimis de Matei Basarab cu o scrisoare la regele Poloniei. Acesta îşi arogase un fel de patronat asupra bisericii catolice din Moldova şi Ţara Românească, şi cuvîntul său putea să atîrne greu şi în privinţa bisericilor catolice din ţările balcanice subjugate de turci. Matei Basarab îl ruga *să sprijine candidatura lui Soimirović* la scaunul de Nicopol. Putem reconstitui, după documentele publicate în *Acta Bulgariae* fazele anterioare acestui demers. Soimirović care ştiuse să capteze favoarea domnului, umbla încă de mai înainte să obţină instalarea călugărilor observanţi bulgari în conventul de la Tîrgovişte. Lucrurile merseseră destul de departe. Se aştepta doar sosirea unei breve adresate lui Matei Basarab pentru a se purcede la împărţirea conventului între misionarii conventuali de pînă atunci şi noul val de observanţi bulgari. Bakšić a socotit că nu trebuie să vină la Tîrgovişte decît după primirea brevei pe care avea să o înmîneze domnului. Dar l-a trimis pe vicarul său să pregătească terenul la curte pînă la sosirea sa. La 26 august 1647 Bakšić scrie despre Soimirović că acesta lipsea din Bulgaria „havendolo mandato io in Valacchia per certi negotii". Nu este exclus ca Soimirović să fi folosit bunăvoinţa domnului faţă de el pentru a-i cere acea intervenţie la Vladislav IV, concretizată prin scrisoarea de recomandare pe care avea să o ducă el însuşi. În primăvara următoare, la 25 mai 1648, Bakšić va aminti cu acelaşi laconism că părintele Francesco fusese trimis de domnul Ţării Româneşti în Polonia *per li suoi negotij*. I. Sîrbu, acceptînd versiunea lui Parčević credea că această formulă ascundea în amîndouă cazurile acţiunea dusă în legătură cu complotul bulgar. Dar cuvintele lui Bandini din post-scriptum înlătură orice asemenea presupunere. Se ştia acum că Parčević şi Soimirović au plecat *împreună* la 2 noiembrie în Polonia şi că acolo avea să fie pusă chestiunea recomandării la scaunul de Nicopol. Aşadar întreaga povestire a soliei lui Parčević din 1647 este o pură invenţie, înflorită cu o serie de amănunte fanteziste privind desfăşurarea audienţei la rege, intervenţia reginei etc. etc. Ea a fost născocită pentru a da consistenţă „misiunii" a

doua din decembrie (!) 1649 legînd-o de un prim apel la poloni într-un moment cînd un asemenea demers ar mai fi putut fi considerat posibil. Este drept că şi atunci, Dieta polonă frînase orice veleitate războinică a regelui în vara anului 1646! Dar lucrul acesta ar fi putut să nu fie încă cunoscut de bulgarii din peninsula balcanică, deşi domnii români erau de obicei bine informaţi şi deci Matei Basarab ştia bine în toamna anului 1647 că nu mai putea fi vorba de realizarea acelei acţiuni comune a ligii creştine proiectată în 1646. Dacă deci ideea unui asemenea apel greşit la Poloni în 1647 ar mai fi putut afla oarecare crezămînt, în schimb absurditatea ei la sfîrşitul lui 1649 este flagrantă. Însuşi Matei Basarab sfătuia pe Bakšić, care voia să meargă la Roma, să nu treacă prin Polonia din cauza incursiunilor tătarilor (Scrisoarea lui Bakšić din 8 noiembrie 1649). Chiar după pacea de la Zborow încheiată pentru scurtă vreme cu cazacii răsculaţi, Polonia era la pămînt. Cum mai putea un om chibzuit ca Matei Basarab să-i trimită îndemnuri şi invitaţii la o ofensivă antiturcească, atunci cînd ea avea să lupte simultan cu suedezii, cu ucrainenii şi cu mercenarii lui Gh. Rákóczy al doilea? Aşadar o misiune politică la noul rege al Poloniei Ioan-Cazimir, era fără obiect. Dar de astă dată Polonia apare numai pentru a deschide calea spre Veneţia şi pentru a pomeni de prima misiune a lui Parčević. Către această Siniorie în luptă cu turcii se îndreaptă acum plîngerile neautentice ale unor pseudo-reprezentanţi ai bulgarilor, pe care le înfăţişează cu patos oratoric Parčević la Veneţia cea minunată „compendio, vergine e miracolo del mondo!" O simplă privire e de-ajuns pentru a constata artificiul ce le stă la bază. Stilul este acelaşi, grandilocvent, patetic, folosind toate mijloacele oratoriei. De altminteri anumite pasaje mai apar şi în alte jalbe redactate de Parčević mai tîrziu. Acum scrisorile poartă: a) iscălitura lui „Francescus Markyanych gubernator", b) superscripţia ciudată *„noi popoli dell'Oriente* şi mai ales din statul înfloritor de odinioară, Bulgaria" . . ., c) subscripţia chiar a lui Bakšić la un text foarte deosebit de stilul său obişnuit, simplu şi cumpănit. Dar elementul cel mai straniu este data acestor documente. Primul text, al lui Markyanych este în limba latină şi e datat astfel: *Datis in Tergovistii in Moldavia (!) 18 decembris 1649.* Al doilea, în limba italiană, oferă o variantă: *Di Borgoviste in Moldavia li 18 decembrie 1649.* În sfîrşit, al treilea, latin, al lui Bakšić (!) se termină în chip ciudat cu: Vale. *Data Tergovistii 18 Decembris anno domini 1649.* Formula *Tîrgovişte în Moldova* din primele două texte este greu de explicat. Confuzia Muntenia (Multania) = Moldova apare la poloni, deşi nu în mod constant. Dar ce rost ar fi avut aici, chiar la faţa locului? În sfîrşit ziua indicată de 18 decembrie arată clar falsitatea întregii invenţii. La data aceasta ştim bine că Bakšić se afla în Bulgaria încă de la 8 noiembrie, după încercarea sa nereuşită de a trece prin Ţara Românească spre apus şi spre Roma. A fost cumva în octombrie (1649) Parčević la Tîrgovişte ca să întîlnească pe Bakšić şi pe Soimirović în popasul lor din drumul spre Roma la care aceştia au renunţat? Scopul real ar fi putut fi obţinerea îngăduinţii de a-i însoţi în Italia, iar pretextul venirii sale să fi fost aducerea recomandaţiei pentru alegerea lui Soimirović iscălită de Bandini şi Parčević la Bacău la 1 octombrie. Pare greu de crezut că după păţania lui Bandini cu iscălitura în alb, Bakšić să-i fi încredinţat şi el o asemenea foaie, şi nu se prea înţelege de ce ar fi făcut-o. Numai o cercetare a textelor originale ale acestor plîngeri reproduse de Pejacsevich ar putea aduce oarecare lumină asupra faptului dacă acele iscălituri sînt sau nu de aceeaşi mînă cu scrisul din cuprinsul textului. Probabil că data atît de tîrzie

de 18 decembrie avea rostul de a scurta intervalul dintre data scrierii acelor plîngeri şi înfăţişarea lor la Veneţia în *iulie* 1650. Parčević a plecat spre Roma după ziua de 23 martie 1650 însoţit de George Gross şi de conventualul Agostino Recchia, cum am văzut, urmărind obţinerea succesiunii lui Bandini. Este probabil că „documentele" sale au fost scrise cam pe atunci. O cercetare chiar superficială a lor arată că acele apeluri erau în realitate fără obiect. Era vorba de slăbiciunea turcilor şi de oportunitatea unei acţiuni a Veneţiei (care de altminteri se afla în război cu Turcia şi nu avea nevoie de nici un îndemn ca să-şi ducă lupta mai departe). Menţionarea lui Matei Basarab şi a regelui Poloniei, precum şi a împăratului, nu puteau ascunde faptul că acest emisar nu aducea nici o scrisoare de la ei! Aşadar scopul adevărat al lui Parčević era destul de modest. Obţinerea unui ajutor în bani pentru călătoria sa şi *obţinerea sprijinului oratorului veneţian la Roma pe lîngă Propagandă* pentru accelerarea treburilor sale urgente de acolo. Ştim că la plecare i s-au dat 100 de scuzi pe lîngă alţi 30 din suma de 100 de scuzi afectată întreţinerii sale pe timpul şederii la Veneţia. Nu ştim însă să fi obţinut intervenţia pe care o solicita de la oratorul Siniorei pe lîngă Eminenţele Congregaţiei.

Nu este lipsită de interes confruntarea acestei „misiuni" din decembrie 1649 — iulie 1650 cu una similară a aceluiaşi Parčević ajuns arhiepiscop de Marcianopol şi administrator al Moldovei, venind la Veneţia în 1673 cu două scrisori tot atît de neautentice: una a domnului Moldovei Petriceicu şi alta a hatmanului Hăbăşescu din Iaşi din *29 şi 28* martie, precum şi una a venerabilului Bakšić din Chiprovaţ din 15 martie. Dar el părăsise reşedinţa sa din Bacău la 11 martie (!). O dovadă mai mult a procedeelor sale constante. Şi de astă dată această „misiune" corespundea unui interes propriu: căutarea unui loc de retragere pentru sine şi nepoţii săi la umbra binefăcătoare a sfîntului Marcu. (Vezi M. Holban *Autour de Parčević* în RHESEE.) Dar despre partea a doua a activităţii lui Parčević în legătură cu ţările noastre, va fi vorba în volumul următor de *Călători*.

[GUVERNATORUL BULGARIEI (!) MARKANYCH, CĂTRE REPUBLICA VENEŢIA][1]

1649, decembrie 18, Tîrgovişte „in Moldavia"

Seremisimă şi prea slăvită regină a lumii!

Trebuia să alerg eu însu-mi în grabă împreună cu reverendul Petru Parčević, ruda noastră, la picioarele prea îndurătoare ale serenisimului senat, ca să expunem pasul nostru şi starea acestor ţări[2], întrucît cunosc cel mai bine locurile şi prilejurile[3], forţele şi îndemnul sufletesc sau mai bine zis

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Pejacsevich în articolul său: *Peter, Freiherr von Parchevich, Erzbischof von Martianopel (1612—1674)*, Viena 1880, în „Archiv für österreichische Geschichte" t. 59/2. Originalele acestor trei „scrisori credenţiale" precum şi ale textului cuvîntării şi memoriului din 7 şi 9 iulie 1650 se află în Arhiva de stat a Veneţiei, Collegio, Esposizioni Principi f. 61 ş.u. Sînt consemnate şi răspunsurile oficiale în scris la primele două scrisori, cel către „poporul... bulgar" fiind menţionat doar în cel general dat lui Parčević! Toate se mărginesc la simple asigurări de bunăvoinţă. Dealtminteri nici textele acelor apeluri nu conţineau nimic concret.

[2] *Horum regnorum,* adică Bulgaria şi restul peninsulei balcanice de sub robia turcească.

[3] *Loca et tempora,* adică locurile şi împrejurările cele mai oportune pentru o intervenţie a creştinilor.

descurajarea turcilor[4]. Însă întrucît eu sînt un dregător[5] în aceste locuri, care trebuie să fie întotdeauna de față și să rezolve pricinile, și să și primească pe turci, nu pot pleca pentru ca să nu se nască vreo bănuială în popor din cauza lipsei mele; totuși am trimis în locul meu pe suszisul reverend Petru, priceput în această misiune pe care a purtat-o și altădată, la serenisima Republică, și la ceilalți principi catolici, dimpreună și cu un[6] principe al Valahiei; ca să știe prea puternica Republică cum că sufletele noastre sînt pregătite, forțele turcești destrămate, zisul principe stă întotdeauna la îndemînă cu armata sa de elită: dorim doar spirijinul îndurării voastre cărora Dumnezeu v-a dat o putere atît de mare împotriva tiranului; implorăm ajutorul vostru, cărora Dumnezeu v-a hărăzit să umiliți <semi>-luna cea înaltă, în sfîrșit așteptăm zodia voastră norocoasă[7] cărora Dumnezeu v-a îngăduit să biruiți în cele din urmă norocul de atîția ani încoace al dușmanilor religiei creștine. Așadar, plecați la pămînt și întinzînd mîini rugătoare ne rugăm ca prea puternicul senat să nu părăsească Orientul[8] care se află ca și în mîinile voastre, ci să-l ajute cu bunătatea sa obișnuită și zelul pentru religie, cunună nemuritoare a Republicii atît de mîndre, și să elibereze poporul de jugul robiei. Și acum mă rog de la cel de sus pentru fericita împlinire întru toate a serenisimului și prea slăvitului senat. Dat la Tîrgoviște în Moldova[9], la 18 decembrie 1649.

Al Serenităților voastre, prea plecat și umil serv
Francisc Markanych „gubernator"[10]

---

[4] ...*Turcicum animum, vel potius confusionem.*

[5] ...*Officalis* ... *in his terris.* Titlul de „gubernator" din iscălitură nu corespunde cu rostul real al lui Markanych, care era doar unul din fruntașii din Chiprovaț. În text se dau explicații destul de neclare. El era dator să pronunțe judecăți (?) (causas solvere) și să primească (?) și pe turci *(Turcas quoque recipere).* În 1638 într-un act de împărțeală el apare printre notabilii din Chiprovaț (Fermendžin, *Acta Bulgariae,* p. 50). În 1648 îl regăsim (*ibidem,* p. 194) iscălind o plîngere autentică adresată către Propagandă ce nu seamănă de loc cu stilul scrisorii credențiale către Siniorie — „Ne aflăm în aceste *„miserie calamitose e deplorabili"* ... așteptînd în fiecare zi pe călăul cel crud, cum așteaptă oile cuțitul *(aspettando giornalmente le crudeltà del carnefice, come la pecora il coltello).* Cum în această lume nenorocită noi nu avem nici o mîngîiere, sperăm să o avem pe lumea cealaltă".

[6] *Cum quodam (!?) Valachiae principe.*

[7] Opoziție între: *vestra fortuna* și *fortunam inimicam religioni.* Fortuna unind în sine noțiunile de noroc și de destin (zodie fericită sau nenorocită). Este vorba de succesele venețienilor contra turcilor.

[8] Numire dată aici Bulgariei și celorlalte regiuni ale peninsulei balcanice de sub turci.

[9] Această indicație stranie este repetată și în scrisoarea notabililor bulgari. Ea lipsește din cea a arhiepiscopului.

[10] În celelalte mențiuni, numele este ortografiat fără acest *y* după *k* din iscălitura prezentă.

p. 490 [ARHIEPISCOPUL DE SARDICA, P. DEODAT BAKŠIĆ CĂTRE REPUBLICA VENEȚIA][10]

1649, decembrie 18, Tîrgoviște

Prea înalți senatori, părinți slăviți[11] ai Republicii prea puternice!
Țările orientului, pentru ca să poată vedea lumina de altădată a libertății strămoșești, după ce au cerut mai întîi cu șiroaie de lacrimi, cu capetele plecate, cu supunere smerită și rugăciune necurmată îndurarea bunătății divine asupra poporului său, s-au închinat în mai multe rînduri regilor catolici, făgăduindu-le supunerea lor, numai ca aceștia să se ridice și să-i elibereze de o tiranie atît de cruntă și să-i slobozească de vechea dominație; a fost grea sarcina în acele vremuri și încă și mai grea preluarea ei, totuși acele rugăminți legitime au fost primite cu o bunătate desăvîrșită și cu favoarea cuvenită, după dorința jeluitorilor, însă[12] ele nu au dobîndit împlinirea lor, ba din cauza luptelor interne ale augustului împărat cu suedezii[13] și cu ceilalți dușmani neîmpăcați ai bisericii lui Dumnezeu, ba și din cauza puterii turcilor, pe atunci amenințătoare. Iar acum doi ani, în timpul domniei invincibilului și prea gloriosului rege al Poloniei Vladislav al IV-lea, a fost iar reînnoit de ai noștri, împreună cu marele Matei, principele Țării Românești, cu rugăciuni plecate apelul nostru în fața lui și înfățișat cu argumentele cele mai tari, întrucît și acel nebiruit rege băgase multă spaimă[14] în mahometani și înșiși turcii lipseau cu totul[15] în aceste țări, datorită luptelor și victoriilor repurtate asupra lor de către serenisima și prea slăvita Republică a Veneției; auzind acestea a tresăltat de bucurie acel uriaș, și ca un leu s-a avîntat din scaunul său ca să apuce prada care îi era oferită în chip atît de favorabil și îi era adusă înainte spre a o birui. El a înțeles așadar că acea cauză trebuie ajutată și dusă la capăt. Rînduise totul, pregătise totul, dispusese totul pentru acțiune. Nu mai lipsea doar decît ca să se arunce asupra dușmanului, să ocupe orientul și să se încunune cu o a doua coroană nepieritoare. Însă acest rege eroic a fost rechemat în împărăția cerurilor de mîna cea puternică <a lui Dumnezeu> iar noi am rămas în

---

[10] Text italian.
[11] *Purpurati.*
[12] În text: *et.*
[13] În războiul de 30 de ani.
[14] Vladislav al IV-lea participase ca principe moștenitor la războiul de la Hotin în 1621.
[15] *Turca ... penitus defuisset.*

aceeaşi stare. În sfîrşit trecînd doi ani[16], poporul stîrnit de acea impulsiune dinainte, încearcă să se elibereze de turcul cel crud, văzînd sufletul acelora plin de descurajare şi spiritul creştinilor înflăcărat // şi voios. De aceea din nou, cu toţii împreună[17] am trimis la serenisimul său succesor, Cazimir al IV-lea[18] pe acelaşi reverend Petru Parčević (preotul bulgar care tratase foarte bine această chestiune cu puternicul Vladislav) cu scrisori <arătînd> că dacă ar vrea să încerce ceva, acum este momentul şi acum este ziua mîntuirii. Şi de asemenea l-am trimes la prea augustul împărat Ferdinand al III-lea ca măcar să ţină în frîu şi să oprească pe vizirul de la Buda, şi la serenisima şi prea puternică republică a Veneţiei, ca măcar să-şi continue lupta. Căci forţele turceşti sînt istovite în părţile acestea, ei înşişi sînt în plină dezordine între ei; nu este nici o rînduială şi este o mare spaimă. Credem totuşi şi sîntem încredinţaţi că această glorie, de a recupera Orientul, a fost lăsată pe seama Veneţiei de către arbitrul suprem a tot ce este[19]... Rugători deci ne îndreptăm rugămintile, să binevoiască prea puternicul senat să asculte rugăciunile şi rugăminţile noastre drepte şi să ne redea în sfîrşit bisericii lui Dumnezeu şi lumii, eliberaţi de jugul acesta atît de greu. Ne rugăm din suflet cerului pentru reuşita cea mai fericită, pentru serenisimul senat iar împotriva marelui duşman pentru triumful său prea glorios. Rămîneţi cu bine.

p. 491

Dat la Tîrgovişte 18 decembrie, în anul domnului 1649.

Al serenisimei şi prea puternicei republici Veneţia, servul său prea zelos şi supus, fr. Petru Deodat, arhiepiscopul de Sardica în Bulgaria.

[NOTABILII BULGARI CĂTRE REPUBLICA VENEŢIEI]

1649, decembrie 18, Borgoviste (!) in Moldavia (!) p. 491

Serenisimă şi prea slăvită Republică[20].

Noi locuitorii din Orient, şi mai ales din ţara odinioară înfloritoare a Bulgariei, cu bărbile albe, cu capul cărunt, cu spinarea încovoiată de tira-

[16] Adică din 1647 pînă în 1649.
[17] *Unanimi sensu.*
[18] (1648—1668).
[19] *A supremo rerum ordinumque dispositore.* (Probabil că *rerum* se aplică la împrejurările de pe pămînt, şi *ordinum* la ordinele îngereşti.)
[20] Text italian.

p. 492 nie[21], cu ochii adînciţi, cu puterile // slăbite, după ce am cerut ajutorul divin cu glas jalnic şi rugător întretăiat de suspine ne îndreptăm rugăciunea şi la stăpînitorii din lumea aceasta, să binevoiască . . . etc.

. . . Acum vreo doi ani, sau ceva mai mult . . . Vladislav, regele Poloniei de nemuritoare amintire, văzînd că Turcia este fără oameni şi ţinînd seama de dorinţa creştinilor şi de unirea cu principele Ţării Româneşti Matei, care ţinea la dispoziţia sa[22] o armată bine pregătită şi pe de altă parte primind veşti cît se poate de sigure că prea glorioasa republică a Veneţiei distrugea pe mare şi pe uscat flota şi armata turcilor, şi băga spaima în otomani[23] şi nimicea neamul şi dominaţia mahometană, a luat asupra sa cu toată inima şi cu tot sufletul misiunea de a vrea să dea atacul la Dunăre şi de a alunga cu totul pe turci din Orient[24] şi ar fi realizat acest lucru, dacă Dumnezeu sfîntul nu l-ar fi chemat spre alte împărăţii. Acum din nou, poporul nerăbdător să se elibereze, trimite pe acest internunţiu Don Pietro Parčević, bulgarul, la succesorul <aceluia>, la serenisimul rege Cazimir, la prea augustul împărat şi la serenisima şi prea slăvita republică din Veneţia, să binevoiască să-şi continue prea fericitul său succes, şi să trezească din amorţire pe leul din Bulgaria, căci mai respiră încă şi nu a expirat de tot[25]. Ne rugăm de prea îndurătoarea Republică să aibă milă de ţara noastră care poate uşor fi eliberată şi să o redea vechii libertăţi. Şi acum rugăm pe Dumnezeu cel binecuvîntat să-i dăruiască prea puternicii republici puterea cea dorită împotriva forţei tiranului turc.

Din „Borgoviste" în Moldova, în 18 decembrie 1649.

Către serenisima şi prea slăvita republică prea plecaţii şi supuşii seniori <şi>[26] locuitori din Bulgaria.

---

[21] *Con le barbe bianche, con il capo canuto, con il dorso dalla tirannia incurvate, . . .* De comparat cu începutul unei suplici trimise ca din partea catolicilor din Chiprovaţ la Roma în sprijinul candidaturii lui Parčević la 28 ianuarie 1654 (Fermendžin, *op. cit.*, p. 246). *Colle barbe bianche, con li capi canuti, con il dorso incurvato sotto il gravissimo giogo del tiranno turco* . . . etc.

[22] *Che al servitio suo ne teneva un compito esercito.*

[23] *Alla casa othomana.*

[24] Adică din „Peninsula Balcanică.

[25] *Respirat enim adhuc, quamvis totaliter non spiret.*

[26] *Signori populi di Bulgaria.*

[CUVÎNTAREA DIN MARELE COLEGIU DE LA VENEŢIA]

1650, iulie 7, Veneţia[27]

p. 495

Sînt trei ani de cînd am fost trimis de către căpeteniile de frunte[28] ale Orientului, împreună cu domnul Ţării Româneşti, Matei, la sacra maiestate a lui Vladislav IV al Poloniei, pentru ca să binevoiască luminăţia sa să se îndure cu milostivire faţă de Orient, întinzîndu-i ajutorul său ca să-l libereze de tirania turcului[29] fiind <atunci> momentul cel mai potrivit şi vremea cea mai prielnică... [Regele a murit]... Poporul excitat şi însufleţit pentru a se elibera m-a trimis din nou, cu asentimentul sus-zisului principe[30] ca să văd dacă succesorul <regelui> din Po-

[27] Această cuvîntare din 7 iulie a fost amplificată în Memoriul din 9 iulie care urmează mai jos.
[28] *dalli primi capi dell'Oriente.*
[29] *del Gran Ottomano.*
[30] Aici nu este vorba de vreo scrisoare a domnului. Vezi mai jos n. 46.

lonia vrea să îmbrăţişeze acest plan... [Regele Poloniei s-a bucurat mult (*hebbe piacere grande*) şi l-a trimis la împărat, şi acesta la ambasadorul republicii Veneţia...]

[MEMORIU ÎNAINTAT LA 9 IULIE]

...Sînt 20 de ani de cînd, domnind augustul Ferdinand al III-lea, împăratul romanilor, şi neînvinsul Sigismund al III-lea, regele Poloniei, întregul Orient şi mai ales ţara cea mare a Bulgariei [le-a trimis doi soli, care s-au întors cu cuvinte bune şi cu 15 steaguri de luptă de culoarea cerului... etc.]

În vremurile mai dincoace, văzînd poporul cum slăbeşte puterea turcului [...în războiul cu Veneţia] a căpătat îndrăzneala de a voi să se răscoale împotriva acestei fiare grozave: dar pentru a realiza aceasta cu mai multă siguranţă, a vrut mai întîi cu prudenţă să-l vestească pe marele „satrap" Matei, principele Ţării Româneşti (care e vecină cu Bulgaria, de care o desparte Dunărea cea mare, fluviul cel mai vestit din lume) chemîndu-l în ajutor drept căpetenie principală, cu intenţia de a-l alege principe al Orientului[31] dacă gîndul lor s-ar fi putut îndeplini după dorinţă; şi punîndu-i multe condiţii, mai ales aceea ca venind el cu armata să nu distrugă aşezările principale ale bulgarilor, şi de asemenea ca să fie dator să cinstească pe acei care porniseră această acţiune. Luînd seama la acestea, bunul principe care — deşi era în stare să satisfacă şi să răspundă la cererile poporului, mai cunoscînd şi el slăbiciunea turcului, şi dorind să se elibereze cu acest prilej de tributul apăsător pe care obişnuieşte să i-l dea în fiecare an — a hotărît pînă în cele din urmă că e mai bine de a lua părtaş la toată <acţiunea> pe serenisimul Vladislav al IV-lea, regele Poloniei de cinstită amintire, care l-a înspăimîntat pe turc cu destinul său norocos[32] şi cu sufletul său războinic. Mai invoca şi alt motiv marele Matei şi foarte lăudabil: p. 498 // că ieşind el cu armata din statul său ca să pună stăpînire pe acela al turcului, ar risca să şi-l piardă pe al său şi să nu îl dobîndească pe celălalt, căci avea un mare duşman în spatele său: Vasile, principele Moldovei; a socotit că e bine să aducă la cunoştinţa serenisimei republici a Veneţiei ceea ce se întîmplă pe aici prin scrisori credenţiale, atît de ale poporului cît de ale sale, şi mai trimiţîndu-ne încă drept internunţii la acei principi, pentru a putea mai bine exprima voinţa hotărîtă a acestui popor.

M-au ales deci pe mine, nevrednicul preot împreună cu un alt părinte franciscan şi ne-au expediat pe amîndoi în port turcesc, pe acel drum, cu

[31] *Prencipe del'Oriente.*

[32] *con la sua fortuna.* Termen în care norocul se confundă uneori cu destinul.

acele scrisori și cu informații. După multele primejdii ale călătoriei, am sosit în Polonia la acel rege neînvins, i-am înfățișat scrisorile, i-am expus motivele, i-am înlăturat îndoielile, i-am arătat lacrimile, plîngerile, voința și dorința locuitorilor, i-am descris limpede situația, forțele și spaima turcului, s-a însuflețit acest piept viteaz[33] și fără nici o zăbavă a adoptat planul pentru a-l duce la îndeplinire cu toate forțele și cu tot sufletul, împărtășind mai întîi secretul la unii puțini la număr și principali aderenți ai săi. A scris generalisimului țării[34] ca să pregătească armata. A scris marelui Matei, făcîndu-l generalisim al întregului Orient, zicîndu-i că el împreună cu o altă armată îl va urma pentru a-i da ajutor. Și ne-a trimis înapoi pentru a duce acea veste poporului în așteptare, *fără a ne lăsa*[35] *să ne urmăm drumul spre Veneția* spre serenisima republică, invocînd multe motive. Ne-a dat portretul său în chip de soldat, zicînd: „Ca să mă aveți *fictum et pictum*, pînă voi veni *vivus et verus*". Ne-a dat un stindard roșu, mare, de catifea, cu o cruce pe o parte, iar pe cealaltă cu inscripția: „Apără gloria ta"[36]. Ne-a dat un inel ca logodnic, pentru a se logodi cu Orientul[37] și ne-a dat un patrafir *per dar principio alla Christiana libertà*. La ultima audiență la care era de față regina, soția sa, am auzit-o spunînd-i regelui așa: „Sacră maiestate, du mai departe cu sufletul viteaz isprava începută, căci dacă vor lipsi banii, eu îmi voi scoate din urechi acești cercei și de la mîini aceste brățări, numai pentru ca această treabă să meargă mai departe", ceea ce a înflăcărat încă și mai mult pe regele mărinimos și pe senatorii ce erau de față, și cred că azi ea este de mai mare ajutor ca alții.

Venind noi la marele Matei cu scrisorile maiestății sale și cu cele spuse mai sus, a întinerit acel venerabil bătrîn de mare bucurie, și ne-a trimis îndată în Bulgaria ca să dăm de știre toate acestea căpeteniilor „facțiunii"[38] care ne-au primit cu mare bucurie // și ne-au arătat cît de ușor poate fi dobîndit Orientul, și ne-au dus să vedem niște locuri pustii și părăsite de turci, unde înainte se aflau în mare mulțime. p. 499

Pe lîngă aceasta, catolicii și schismaticii sînt cît se poate de uniți în privința tratatului[39] menționat mai sus. Ai noștri toți sînt foarte însuflețiți, lăsîndu-se de vechea lor teamă, iar turcii descurajați lăsîndu-se de vechea lor îndrăzneală și aroganță. De asemenea ei nu mai sînt atît de numeroși ca mai înainte, iar ai noștri se înmulțesc neîncetat. Aceiași turci — lucru greu de crezut — prevăzînd venirea serenisimului rege al Poloniei, ziceau

[33] *S'animo quel animoso petto.*
[34] Hatmanul coroanei.
[35] Pentru a explica de ce abia acum află Veneția de demersul din 1647.
[36] Pe latinește.
[37] Apare în mod flagrant inspirația venețiană a acestei născociri *ad hoc.*
[38] Adică grupul celor luptînd pentru eliberare.
[39] *Nel predetto trattato.*

plini de spaimă: „Dacă vor veni Polonii, ne vom face catolici[40] întrucît străbunii noştri s-au tras din aceia" şi înfricoşaţi mărturiseau în public că dominaţia lor s-a şi terminat, ceea ce descuraja încă şi mai mult vulgul. Toate acestea s-au sfîrşit cu moartea prea slăvitului rege al Poloniei, Vladislav.

Timp de doi ani după moartea sa, planul său a rămas învăluit într-o mare tăcere; însă poporul stîrnit de prima dată, nevrînd să mai rabde jugul apăsător, încerca în mod pripit planul proiectat[41] pentru propria sa libertate şi fără întrerupere se lua la ceartă[42] cu turcii în piaţă. Aceştia auzind de moartea regelui îşi mai recăpătaseră ceva din vechea îndrăzneală. Monseniorul episcop fr. Petru Deodat, cununa acestei ţări şi păstor foarte chibzuit mergea printre ei, potolind cît putea mai bine agitaţia mulţimii *(il tumultu della plebe)*, invocînd multe argumente şi îndeosebi le zicea: „Aşteptaţi să vedem ce face Polonia şi potrivit cu aceasta ne vom călăuzi după cum va fi mai bine pentru noi", dar aceia mai înfocaţi îndemnau să se facă răscoală; şi s-ar fi făcut fără îndoială, dacă acest arhiepiscop nu ar fi venit el însuşi cu unii notabili la Tîrgovişte, la marele Matei, arătîndu-i primejdia din acea ţară. îndată acel bun principe a trimis după mine, preot nevrednic, în Moldova, unde stăteam eu, la 6 zile depărtare, şi la sosirea mea mi-a zis cuvinte pline de compătimire în legătură cu tirania turcului care îi asuprea pe catolici, şi cu argumente izvorîte din milă m-a convins că trebuie să merg la urmaşul în domnie, Cazimir, fratele regelui amintit, şi la Sacra Maiestate cezaree, şi la serenisima Republică a Veneţiei, dîndu-mi scrisori la mînă. Am pornit la acest drum lung // şi ajungînd după multe pătimiri la Varşovia, m-am înfăţişat marelui cancelar Ossolinski, care văzîndu-mă a mers îndată să-l vestească pe rege care se afla la 6 leghe în afară de Varşovia, şi să-l informeze despre tratativele din trecut. A venit în oraş maiestatea sa şi a convocat pe primii senatori ai ţării, cărora le-a comunicat lucrul[43], şi în ziua următoare am avut audienţă în prezenţa lor, care s-au declarat credincioşi maiestăţii sale pînă la moarte şi la vărsarea sîngelui lor, dacă maiestatea sa adoptă planul spre a-l duce la îndeplinirea şi a nu fi mai prejos de gîndul pios al fratelui său, predecesorul său în domnie. Aderenţii regelui în tratativele privind Orientul sînt aceştia: mai întîi episcopul de Culm, vicecancelar şi senator destul de puternic *nella fattione*. Al doilea este primul senator *a man manca*, hatmanul coroanei Nicolaie Potocki „quasi alter rex"[44], al treilea este marele cancelar al ţării,

p. 500

[40] Invenţie pură.
[41] *L'attentata intentione.*
[42] *Rispondevano.*
[43] *Communico il negotio.*
[44] Pe latineşte: ca un al doilea rege.

Ossolinski, principe și duce — și el conduce țara, al patrulea e marele trezorier și senator, al cincilea este marele mareșal și senator, al șaselea este marele paharnic al țării, al șaptelea este marele cîrmuitor al cancelariei, al optulea este secretarul regelui, abatele Vietzki, al nouălea este principele Visniowiecki, palatin al Rusiei, senator, și al zecelea este secretarul de taină al maiestății sale. Toți aceștia au fost în senat cînd am avut eu audiență și sînt foarte devotați și doritori să execute voința regelui.

[Regele și senatorii îl trimit la Viena la împărat și la ambasadorul Veneției. Împăratul îi spune că nu se cade să înceapă el războiul, fiind în pace cu turcii, și așteaptă să vadă ce fac ceilalți principi, și mai ales republica Veneția, ca mai puternică în această „facțiune" și în cele din urmă va adera și el la această acțiune."] Și a adăugat: „Nu pentru vreun alt motiv am lăsat suedezilor Germania (!)[45], decît pentru ca să se mai odihnească țara și să se mai întremeze, și sultanul după încheierea acestei păci va trebui să se gîndească la situația sa". În afară de acestea, el a trimis două regimente în Ungaria și acest lucru era în întregime „ad terrorem turcicum". În cele din urmă, maiestatea sa cezaree împreună cu ambasadorul Veneției și cu cel al Spaniei... a conchis... [ca să meargă Parčević la Veneția].

...Așadar eu, nevrednic preot, am fost trimis nu numai de căpeteniile Orientului, ci de mulți alți principi și monarhi ai lumii, după cum se vede din scrisorile credențiale ... etc.[46]

Am avut un ordin, nu numai de la senatorii din Polonia, dar și de la cei din Viena de a transmite serenisimii Republici că dacă ar avea de gînd să trimită un ambasador la Sacra Maiestate a Poloniei, acesta să fie o per-

---

[45] *Habbiamo concesso alli Sverzesi l'Allemagna.*

[46] Pentru felul cum a fost elaborată progresiv această versiune a lui Parčević îndreptată către regele Poloniei vezi Hurmuzaki VIII p. 524—526, comunicările către doge ale ambasadorului Veneției la Viena, Sagredo, din 11 și 21 iunie 1650. Din păcate excerptul publicat omite începutul raportului în care este introdus Parčević, despre care se spune: „Pe deasupra acest eclesiastic mai duce scrisori de ale regelui Poloniei către împărat, și a scris și contelui de „Trautmestorf (!). Îmi spune apoi că a fost trimis de creștinii din Bulgaria care în mai multe rînduri au apelat la regele Poloniei și *ultimamente* în anul 1646..." [după care, cum explică el, nu s-a mai putut face nimic în urma opoziției din dieta polonă]. — Așadar el își dădea perfect seama că un apel la acțiune după acel veto nu putea afla nici o crezare și de aceea indica anul 1646. În cursul convorbirii cu Sagredo el explică absența unei scrisori a lui Matei Basarab, de teama acestuia de a se compromite față de turci etc. Mai pot fi reconstituite și demersurile sale iluzorii pe lîngă senatorii poloni. De fapt este menționat doar marele paharnic, despre care în memoriul din 9 iulie abia dacă este vorba, și numai în treacăt. Trebuie semnalat și faptul că acele pretinse scrisori ale regelui Poloniei către împărat, pe care le ducea Parčević (după declarațiile acestuia către Sagredo) nu mai sînt pomenite în memoriul din 9 iulie! Despre cum au decurs audiențele la regii Vladislav al IV-lea și Ioan-Cazimir, nu se pomenește nimic în convorbirea cu Sagredo. Ele au fost inventate după aceea, poate chiar la Veneția între 7 și 9 iulie 1650!

soană cu autoritate, adică îndeplinind condiţiile cerute pentru a putea încheia tratativele şi a nu le mai lungi.

[— Turcul e ca un iepure urmărit de copoi . . . etc.
— Niciodată nu a fost un moment mai potrivit . . .]

[Se roagă să fie trimis cu poşta la Roma pentru a transmite veşti unuia care îl aşteaptă şi pe care să-l trimită prin Ragusa în Bulgaria către acei „Signori e Capi d'Oriente", iar el va trece în Germania la împărat şi apoi la serenisimul rege al Poloniei care îl aşteaptă cu mare anxietate]. Mă rog, ca ultimă rugăminte, să fie păstrată taina asupra misiunii, căci dacă ar afla ceva „la gran bestia de Turchi" nu ar pieri numai „il mio vil capo", dar ce e mai important, *multe capete de principi şi de prelaţi ai Orientului!*"

FRANCESCO MARIA SPERA

(? — după 1670)

Minoritul conventual Francesco Maria Spera din Narni a venit ca misionar în Moldova, în iarna anului 1644, sosind la Iaşi în ziua de Crăciun. Venirea sa a produs o mare nemulţumire în sînul catolicilor unguri din capitală, care ar fi dorit să-şi aibă un paroh al lor de acelaşi neam şi limbă cu ei, şi nu să fie sporit numărul misionarilor conventuali italieni, fără nici o legătură cu realităţile şi nevoile lor. Încă şi în 1640, la venirea lui Bakšič în Moldova, în vizitaţia sa apostolică, ei i se plînseseră de misionari şi ceruseră un paroh. Trecerea lui Paul Beke prin Moldova în cursul anului 1644 aprinsese încă şi mai vie această dorinţă legitimă. La Iaşi, în conventul sau Casa misiunii se aflau în acest moment doi minoriţi conventuali, sicilianul Gasparo din Noto, venit în prima jumătate a anului 1644, şi Francesco Maria la sfîrşitul anului. Acesta din urmă era tot timpul pe drum, trecînd de la o misiune la alta şi vizitînd locurile mai puţin accesibile lăsate pe seama misionarilor, parohii ocupîndu-se aproape exclusiv de parohia lor. Nu ştim cîţi ani va fi avut în 1644 la venirea sa. Dar este foarte puţin probabil să fi fost trimis ca misionar la vîrsta de 19 ani! (dacă s-ar accepta ca dată a naşterii sale anul 1625, după cum era

înclinat să creadă G. Călinescu în *Alcuni Missionari*, p. 36, n. 5). În primăvara anului 1645, cu prilejul tumultului produs în bisericuţa catolică de la Iaşi de sărbătoarea Sf. Iosif, el se repede alături de viceprefectul misiunii Gasparo din Noto, ca să-l scoată din biserică pe Paul Beke, care voia să ţină o predică pentru ungurii catolici ce umpleau locaşul. În scena descrisă cu mult patos de Bandini, care nu fusese de faţă la ea, se exagerează desigur, manifestările de violenţă ale celor doi călugări, înarmaţi totuşi unul cu o sabie şi celălalt cu o bîtă. Nu mult după acest incident Spera îşi face drum la Bacău, să-l viziteze pe Bandini în săptămîna mare. Observaţiile şi impresiile sale sînt cuprinse în scrisoarea trimisă de el la 16 aprilie 1645 secretarului Propagandei, Ingoli, în care nu se pomeneşte de loc de acel incident din biserică, ce făcuse destulă vîlvă şi-l indispusese pe domn, care s-a exprimat în termeni severi la cercetarea plîngerii lui Gasparo din Noto înaintea divanului. Poate datorită acestui climat mai neprielnic Spera trece curînd în Ţara Românească unde slujeşte ca preot în biserica Sf. Iacob de la Cîmpulung. Cînd vine Bakšić la 1 decembrie 1648 să viziteze acea biserică îl găseşte stabilit aici de trei ani. A învăţat puţin limba românească, destul ca să se poată folosi de ea, stă într-o casă alături de biserică şi se plînge că nu are cu ce trăi. De trei ani nu şi-a primit subvenţia, iar poporenii lui sînt săraci şi nu-l pot ajuta. Se subliniază faptul că mulţi pleacă din cauza dărilor prea grele şi că în 1648 sînt mai puţini credincioşi ca pe vremea lui Giovenale Falco. Pe lîngă aceste greutăţi mai are de întîmpinat antagonismul observanţilor bulgari tot mai hotărîţi să se substituie în Ţara Românească conventualilor italieni. Se naşte şi un fel de antagonism personal între el şi observantul Soimirović cu mare trecere la domn. Îmbolnăvindu-se grav, Spera este îndată înlocuit cu un preot din custodia Bulgariei. La 19 septembrie 1650, profitînd de plecarea spre Italia a medicului domnului: Mascellini, el cere să i se confere „doctoratul“ (care se cuvine misionarilor după 6—7 ani de activitate rodnică). Cum nu primeşte decretul aşteptat, revine iarăşi cu noi stăruinţe. El este lăudat de prefectul „celor două Valahii“, Campofranco, care intervine în acelaşi sens la 25 iulie 1650. În 1652 pleacă, îndreptîndu-se spre Italia prin Transilvania şi Ungaria, cu procură de la misionarii din Ţara Românească să le scoată sumele neplătite de Congregaţie. Ajuns în Italia informează Congregaţia despre situaţia bisericilor din ţările române, stăruind asupra celor din Ţara Românească şi înfăţişînd fapte concrete şi dînd sugestii dictate de experienţa sa. Aceste „informaţii“ din 1652 ne-au parvenit într-o formă extrem de defectuoasă. În afară de transcrierea propriu-zisă a textului, care oferă multe ciudăţenii, şi care ne-ar obliga să facem rost de fotocopii pentru controlarea şi corectarea sa — constatăm că apar inexactităţi care îşi au explicaţia în faptul că declaraţia lui Spera a fost făcută o r a l, iar cel ce a consemnat spusele sale a greşit din necunoaşterea împrejurărilor adevărate la care se refereau. Aşa, de pildă, afirmaţia că Spera ar fi slujit *trei ani în Moldova* (!) (vezi mai jos n. 19 la text). Dar el nu a servit în Moldova nici măcar un an, întrucît a sosit acolo la sfîrşitul lui decembrie 1644 şi pleacă la mijlocul anului următor. În scrisoarea sa din 22 iulie 1650 din Cîmpulung („Dipl. Ital.“, II, p. 393), el afirmă că a servit *cinci ani continui în acea biserică de la Cîmpulung*. Cînd vine Bakšić în 1648, îl găseşte stabilit acolo de trei ani de zile. Este adevărat că prefectul nou venit Campofranco spune la 25 iulie 1650 că el a muncit ca misionar în acel post (de la Cîmpulung) *şi în altă parte* vreo *şapte* ani. Iar el însuşi, în scrisoarea sa amintită mai sus, declară:

sînt *şase ani şi jumătate de cînd mă aflu în slujba lui Dumnezeu şi a Sacrei Congregaţii în aceste părţi ale Valahiei şi cinci ani*... etc.... (vezi mai sus). Este probabil că în acei şase ani şi jumătate intră şi timpul petrecut de la desemnarea sa ca misionar pînă la plecarea la locul misiunii. Trebuia să se ajungă astfel la împlinirea termenului prescris pentru a putea primi titlul de magistru (doctor). Eroarea provine de la scribul care a notat şi rezumat declaraţia o r a l ă a lui Spera, şi care a precedat-o de titlul în care e menţionat decretul din 25 aprilie 1644. De la acea dată pînă în 1652 (nu ştim luna) sînt în adevăr vreo 8 ani, dar felul cum au fost împărţiţi în notiţa liminară este greşit. Aşadar, titlul şi prima frază aparţin scribului. Urmează situaţia catolicilor din Cîmpulung astfel cum a fost expusă de Spera. Dar cînd sînt înşirate concret exemplele de căsătorii scandaloase, dîndu-se şi numele soţilor, scribul rezumă cazurile înfăţişate, pe care nu le-a înţeles şi le redă greşit. Se revine la declaraţia directă cu fraza despre Giovenale Falco. Acest predecesor al lui Spera, conventual şi el, a ridicat în 1640 în faţa lui Bakšić chestiunea măsurilor de luat contra catolicilor ce se substrag în felul acesta de la disciplina bisericii. La rîndul său, Spera însuşi a vrut să-i supună sancţiunilor religioase (excomunicarea) asociindu-şi-l însă şi pe observantul Soimirović, care a refuzat de fapt să i se alăture. Subliniind atitudinea acestuia nesinceră şi şovăitoare, el denunţă manevrele oculte folosite de acesta pentru a substitui în Ţara Românească pe observanţi conventualilor. Antagonismul său răzbate şi în critica făcută prelaţilor [bulgari], care nu se îngrijesc din zgîrcenie de reînnoirea undelemnului sfinţit. Mergînd încă şi mai departe pe calea nevoii de unitate în sînul misiunilor catolice, el declară că trebuie ca toţi misionarii catolici din Ţara Românească să aparţină aceluiaşi ordin: să fie sau numai observanţi, sau numai conventuali, întrucît coexistenţa lor s-a dovedit rea. Nici domnul nu este la adăpostul criticii sale. Ca şi Vasile Lupu, Matei Basarab se exprimă cu vehemenţă despre purtarea misionarilor, fiind probabil influenţat direct sau indirect de observanţi, prin Soimirović, *persona gratissima* de cîte ori venea la Tîrgovişte, prin Bakšić, în sfîrşit, prin doctorul Mascellini care ia poziţie în mod concret contra conventualilor, determinînd pe domn să limiteze numărul acestora de la Tîrgovişte. Spera, reproducînd răspunsul domnului la cererea misionarilor, de a li se da o biserică pe care o ţinuseră dintotdeauna, răspuns destul de tăios, cum că şi una singură este prea mult pentru ei, adaugă că domnul a mai spus şi alte „parole ignominiose" contra Sanctităţii sale! Această informaţie este vădit pătimaşă şi inexactă. Chiar atunci domnul îi scrie papei în chestiunea mănăstirii de la Tîrgovişte pentru care era dator cu un răspuns, dar mai ales pentru a avea prilejul de a-l recomanda special pe Soimirović. In „informaţiile" privind Moldova este arătată situaţia conventualilor faţă de ceilalţi preoţi catolici. Se subliniază modul de infiltrare al iezuiţilor la Iaşi şi Cotnari, precum şi la Neamţ şi în un alt loc nenumit. Misionari conventuali sînt doar la Trotuş şi Galaţi, avînd în grija lor biserici destul de depărtate, lipsite de preoţi. Parohii locali deţin parohiile cele mai bune, şi nu se îngrijesc de bisericile vecine. Episcopii [absenteişti poloni] pentru 8—10 scuzi îngăduie ca diaconii însuraţi să oficieze în locul unor preoţi adevăraţi. Ca măsuri de luat, recomandă o intervenţie a nunţiului din Polonia la Vasile Lupu, precum şi înzestrarea misionarilor cu mijloace materiale, întrucît ţara a fost secătuită de tătari. Aceste „informaţii" conţin puncte tratate anterior de Spera în acelaşi sens în scrisoarea către Ingoli. Infor-

mațiile despre Transilvania au fost atît de incorect redate, încît sînt de neînțeles. De aceea a și trebuit să renunțăm la ele.

Francesco Maria Spera reapare în 1669, cu titlul de prefect al Țării Românești și al Moldovei și provincial al Transilvaniei, dar nu ajunge în țările noastre, ci se oprește la Varșovia, unde așteaptă decretele Propagandei, apoi (scrisoarea din 18 iunie „Dipl. Ital." I, pp. 99—101) ajutoarele bănești pentru drum atribuind zăbava lor intrigilor lui Parčević, în sfîrșit așteaptă restituirea mănăstirii de la Tîrgoviște (ocupată de observanți). Poate că nici nu ținea prea mult să ajungă în țările române răvășite de luptele anilor din urmă, astfel că neprimind banii ceruți, s-a dus să stea la Viena, declarată de el *mia residenza per non esser in Transilvania.* De altminteri la Viena se afla atunci și fostul domn al Moldovei Grigore Ghica scos de turci, venit să solicite ajutorul imperialilor pentru redobîndirea domniei.

Informații despre Fr. Maria Spera aflăm la mai mulți dintre contemporanii săi, de la pasaje mai ample, ca acel al lui Bandini *(Codex)* despre tumultul de la Iași, sau al lui Bakšić care l-a găsit la Cîmpulung în 1648, pînă la mențiuni mai succinte ca ale lui Campofranco de pildă, sau Soimirović. (Pentru toți aceștia vezi „Dipl. Ital.", II, și vol. de față.) De la el ne-a rămas scrisoarea din 1645 către secretarul Ingoli și informațiile date de el Propagandei în 1652. („Dipl. Ital.", II, pp. 427—429 și IV, pp. 101 ș.u. publicate de Fr. Pall în *Le Controversie*...) Pentru perioada a doua a numirii sale în țările noastre (adică anul 1669), cînd nu a venit la postul său, aflăm scrisorile sale de la Viena (*ibidem*, I, pp. 99—102), precum și o notă anonimă din 23 mai 1670, despre bisericile din Țara Românească și Moldova (*ibidem*, pp. 103—104) pe care i-o putem atribui fără nici o îndoială, întrucît vorbind de Cîmpulung, autorul anonim declară că *a fost misionar acolo cu 20 de ani în urmă*, deci în 1650. Despre venirea lui Spera în Moldova în 1645 (!), de fapt în ultimele zile din decembrie 1644, și despre trimiterea sa în 1669 (cînd s-a oprit în cele din urmă la Viena, vezi G. Călinescu, *Alcuni Missionari*..., (*ibidem*, I, pp. 36—37)

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL INGOLI[1]

1645, aprilie 16, Iaşi

...Voi spune mizeriile din aceste locuri p. 101 pentru ca să ajungă la cunoştinţa Sacrei Congregaţii şi să se aducă îndreptare la toate... Şi aşadar vă declar că un tălmaci[2] de limba latină şi polonă (catolic mai degrabă de nume decît de fapte) al acestui principe încearcă să ducă la capăt schisma începută, vrînd să pună a fi alungat din această ţară părintele Fra Marco Bandini, Arhiepiscop de Marcianopol şi administrator al Moldovei, care are reşedinţa la Bacău, prin neprimirea lui de domn ca atare, din cauza acestui tălmaci. Şi pentru a demonstra şi mai mult acestor poporeni catolici că acel prelat nu este episcop adevărat ci un fals Frate, acel tălmaci, drept paroh, a introdus în această biserică de la Iaşi — unde din totdeauna slujesc misionarii — un preot ungur[3] care ar fi ie-

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Dipl. Ital." IV, pp. 101—102.
[2] Kotnarski, secretarul şi tălmaciul lui Vasile Lupu.
[3] Paul Beke. Vezi relaţia lui în volumul de faţă.

zuit zice-se, şi acest lucru s-a făcut fără consultarea vreunei persoane ecleziastice, şi pe deasupra locuinţa obişnuită a misionarilor alcătuită din trei cămăruţe făcute după cum se obişnuiesc pe aici, în care ne retragem cînd nu putem umbla pe drumuri pentru treburile Misiunii, ne-a ocupat-o toată acel preot, lăsîndu-ne doar o cameră păcătoasă, iar noi aici nu putem face plîngere la nimeni ci doar recurge la Sacra Congregaţie. Pe deasupra acel preot zi de zi încearcă în chipuri noi să-l tulbure pe părintele vice-prefect[4] care mai şeade acolo ca să nu piardă cu totul acea locuinţă, şi ca să se sîrguiască pentru aceşti locuitori catolici şi schismatici, şi el are o muncă foarte rodnică, căci întotdeauna a luat parte la desbateri *(ha disputato)* în această biserică şi a îndeplinit alte exerciţii <duhovniceşti> ţinînd de Misiune. Iar acel preot [=Beke] mai spune şi oamenilor de aici că el este mai presus de episcopi şi misionari şi acest lucru a ajuns şi la urechile episcopului sufragan de Cameniţa care se afla aici ca sol[5] în numele regelui Poloniei[6], după cîte se zice.

Pe deasupra mai trebuie să spun că pentru a-mi îndeplini datoria, o parte din post am stat pe la bisericile Misiunii şi ajungînd în săptămîna mare la Bacău, l-am găsit pe bietul prelat ca un călugăr oarecare, nefiind considerat de nici un preot ca atare [=prelat], în afară de noi ceilalţi, misionarii, care nu făceam altceva decît să-l proclamăm drept prelat adevărat. Şi acolo am văzut apoi că acel paroh[7] face tocmai contrariul de ce face biserica romană şi îndeosebi nu poartă nici o veneraţie prea sfîntului sacrament al altarului, ci fărîmiturile care rămîn în potir, le lasă în părăsire pe altar şi Dumnezeu ştie dacă nu le aruncă. Şi toate acestea i le-am arătat monseniorului arhiepiscop[8] şi a vrut să ţină Sepulcrul[9] pînă duminecă, după cum zice el că ar fi obiceiul aici, dar ceea ce importă <e că stă> fără lumînări (?) şi fără veneraţie[10] încît am plîns de acest lucru şi nu a vrut să facă nici trepied (?) nici lumînare[11] şi această ceremonie se face în toate // bisericile acestea şi cînd noi ceilalţi, misionarii, vrem să introducem ritul roman, atunci ne spun preoţii şi diaconii[12] care sînt laici că acestea sînt contra obiceiului.

p. 102

---

[4] Gasparo din Noto.

[5] Probabil la nunta domniţei Maria cu Janusz Radzywil.

[6] Vladislav al IV-lea.

[7] *Parago* (= *parocho*). Vezi *Codex*, pp. 221—224, numele parohului era Baltazar, ungurul. Acest paroh de Bacău e lăudat de Bakšić şi Beke şi criticat de Bandini.

[8] Bandini, arhiepiscop de Marcianopol.

[9] Corespunde epitafului care se scoate de ortodocşi în vinerea mare. Este vorba aici de slujbele din săptămîna mare.

[10] *Ma quel che importa senza lumi e senza veneratione.*

[11] *Ne triancolo, ne cerio.*

[12] Aveau un rol însemnat, acaparînd şi din atribuţiile preoţilor.

În plus, mulţi preoţi au celebrat căsătorii de al doilea, atît din partea bărbatului cît şi de a femeii, fiind soţii acestora în viaţă şi al unuia şi al alteia, zicînd că este îndeajuns pentru aceasta ca ei să se fi despărţit. Şi se mai îngăduia ca diaconii să boteze fără vreo nevoie[13] împreună cu toate celelalte ceremonii, cu excepţia <sfinţirii> mirului[14] pe care nu îl au aceşti diaconi; ei fac slujba de primire în biserică a femeilor după lehuzie, merg prin case ca să le binecuvînteze, adică în ziua de paşte şi de bobotează. Şi în bisericile în care preotul nu poate fi întotdeauna de sărbători, aceşti diaconi nu fac numai cele arătate mai sus, ci în acele zile citesc liturghia, dar nu am putut să aflu cu siguranţă *se avino l'ostia* (?) şi de aceea aceşti catolici nu ţin seama de preoţi, nesilindu-se să-i aibă pe lîngă ei, zicînd că le ajunge diaconul. Şi de aceea se nasc multe rătăciri, şi poate chiar erezii, şi am găsit în multe locuri că bărbaţii şi femeile nu ştiu să facă semnul crucii, ci îl fac în felul schismaticilor, zicînd că acesta este felul cel bun pentru că aşa i-au învăţat preoţii şi diaconii şi mulţi nici nu ştiu rugăciunile *Pater (noster)* şi *Ave*... Socotiţi şi domnia voastră, ilustre senior dacă e necesar ca să dea vreun ordin Sacra Congregaţie, fie Arhiepiscopului, de faţă, fie ilustrisimului Zamoyski[15] despre care a spus amintitul sufragan de Cameniţa că va fi în această ţară peste puţine zile[16], pentru ca să putem înlătura aceste rătăciri şi introduce ritul bisericii romane.

Pe deasupra în biserica de la Galaţi este un preot care slujeşte în biserică fără a fi fost hirotonit, şi aşa declară toţi aceşti poporeni, zicînd că un oarecare frate polon i-ar fi dat încuviinţarea iar acest Arhiepiscop nu poate face nimic fără scrisoarea de la Roma către Domnul de aici, şi Dumnezeu ştie dacă nu se va întîmpla ca ei să nu facă nimic, întrucît ar fi să vină ilustrisimul Zamoyski şi s-ar lucra pentru a-l face pe acest preot ungur vicarul episcopului, şi dacă acest lucru reuşeşte, vă las să vă închipuiţi ce pace vom putea avea. Şi dacă acest preot ar şti că noi scrim Sacrei Congregaţii şi domniei voastre ilustrisime tot ce se întîmplă aici, îndată ar alerga la Domn ca să ne facă vreun pocinog... etc... Mîine plec iar ca să cutreer locurile misiunii...

Iaşi, 16 aprilie 1645

---

[13] Adică vreo primejdie.
[14] *L'olii.*
[15] Episcopul titular de Bacău.
[16] Veste care l-a neliniştit mult pe Bandini.

p. 427

INFORMAŢII DATE DE PĂRINTELE FRANCISCAN FRANCESCO MARIA SPERA DIN NARNI DINTRE MINORIŢII CONVENTUALI, MISIONAR APOSTOLIC ÎN AMÎNDOUĂ VALAHIILE, DUPĂ CUM REZULTĂ DIN DECRETUL DAT DE SACRA CONGREGAŢIE <DE PROPAGANDA FIDE> LA 25 APRILIE 1644[17]

1652

A avut reşedinţa în Moldova trei ani, la Cîmpulung cinci ani[18] şi [?] luni împreună cu călătoria.

În Cîmpulung sînt 259 de suflete de catolici, toţi readuşi <la catolicism> de noi misionarii franciscani, fiindcă fuseseră mai înainte luterani şi p. 428 au avut întotdeauna preoţi luterani. În timpul şederii mele, am botezat 54,

---

[17] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital.", II, 1930, pp. 427—429.

[18] *Ha fatto residenza in Moldavia tre anni, in Campo longo cinque anni e mesi.* Informaţia este greşită, întrucît nu a stat decît vreo 6 luni în Moldova. Vezi discuţia acestui punct mai sus, în notiţa biografică.

am îngropat 46, am cununat zece și am obținut patru abjurări de eretici, și am înlăturat multe rătăciri după cum se văd toate în cartea parohială și din scrisorile către Eminențele voastre din partea acelor poporeni.

Acolo[19] se vede că „Miai al Paolo" mai trăind încă prima sa soție, Caterina, acum devenită schismatică, s-a însurat înainte de <desfacerea?> căsătoriei lor[20] cu „Maria al Pieruschi"[21] cu care are mulți fii; o ține pe a doua <soție>, a părăsit-o pe prima.

Pietro al Marina[22], ține pe Barbara care are alt bărbat ce s-a făcut schismatic după ce ea s-a remăritat și amîndoi soții trăiesc; ea stă cu cel de al doilea, a lăsat pe primul. Părintele magistru, Giovenale Falco[23], defunctul meu predecesor, a stăruit pe lîngă Monseniorul arhiepiscop de Sofia, fratele Pietro Diodato[24] [Bakšić], iar eu cînd a venit Monseniorul episcop fratele Francesco de Chiprovaț[25], ca să tulbure și să izgonească pe misionarii din Țara Românească și să ne ia mănăstirea[26], am vrut să-i excomunic în prezența lui și să-i despart; dar el pentru a nu se pune rău cu acei locuitori, și pentru a nu-i tulbura spre a-<și putea> îndeplini scopurile sale, nu a vrut să fie de față, pretextînd că vrea să scrie eminențelor voastre și, căzînd eu într-o boală soră cu moartea care a ținut cinci luni, acei locuitori n-au vrut să primească un alt misionar, deși erau hărțuiți de acel prelat, care spunea că este învestit cu autoritate pontificală pentru a ne izgoni și a lăsa pe cine vrea <el>, și a rămas acolo un tînăr franciscan observant[27] care ne-a făcut de rușine față de ortodocși și de ceilalți.

Să se poruncească zișilor prelați să reînoiască untdelemnul sfînt în fiecare an sau la doi ani, pentru că ei vin în Țara Românească de trei patru ori pe an pentru ajutoare, și se scuză că uită untdelemnul sfînt, pentru că nu li se plătește transportul, astfel că în cinci ani nu l-am mai putut împrospăta.

---

[19] *Vi si ritrova*, adică acolo, în acele dovezi scrise, aduse pare-se de el.

[20] *Prima della lor conjunzione* (sic!).

[21] *Maria a lui Petrușca* (?).

[22] Petru al Marinei?

[23] *Giovenal Falchi*. În legătură cu el, vezi și relația lui Silverio Pilotti în volumul de față.

[24] Se referă la vizitarea Țării Românești din 1640. Vezi mai sus, biografia sa.

[25] Francesco Soimirović de Chiprovaț, minorit observant, vicar al episcopului de Sofia Pietro Bakšić. Vezi „Dipl. Ital.", II, p. 363, doc. XXI.

[26] Vezi în relația lui Bakšić răspunsul domnului la sugestia Propagandei de a împărți misiunea din Țara Românească între conventuali și observanți. Vezi și biografia lui Francesco de Campofranco.

[27] *Zoccolante*. Este vorba fie de Steffano Soijich, care a murit foarte curînd, fie de fratele Seraffino. *Ibidem*, pp. 422—424.

Bunurile bisericii din Cîmpulung, deşi foarte puţine, aducînd 10 sau 15 scuzi pe an, sînt îngrijite de mireni în folosul bisericii.

Să se ia măsuri ca să fie acolo trei sau patru misionari cunoscători ai dogmelor şi autorităţilor eclesiastice şi să fie sau toţi de ai noştri sau toţi franciscani observanţi; căci din cauza pretenţiilor pe care le au acei părinţi asupra acelei mănăstiri, biserica romano catolică a pierdut un locaş bisericesc pe care îl aveam noi, căci cerîndu-l părinţii de la domn[28], nu numai că nu a vrut să li-l dea dar le-a răspuns că şi unul era prea mult şi a rostit şi alte cuvinte jignitoare împotriva sanctităţii sale[29].

La Tîrgovişte se află reşedinţa domnului. Acolo este mănăstirea noastră, reşedinţă a provincialului prefect[30]. Sînt acolo vreo 80 de soldaţi poloni catolici şi vreo 150 de alte neamuri. Sînt vreo 200 de armeni; să fie îndrumaţi prefecţii să nu se lase, căci <aceia> fac uşor profesiune de credinţă <catolică>, cea mai mare parte dintre ei fiind de pe acum catolici, este necesar ca prefectul să aducă profesiunea de credinţă în limba grecească (?) şi în cea armenească şi trei-patru rituale romane pentru darea de dispense.

La Bucureşti este o biserică fără catolici; se slujeşte numai cînd se duce acolo domnul, a fost dată ordinului nostru şi domnul Bartolomeo Locadello[31] e ctitor. Slujeşte acolo capelanul polonilor, un frate de-al nostru.

La Rîmnic este o biserică stricată, are cîteva bunuri stăpînite de schismatici, căci nu mai sînt catolici acolo de mulţi ani încoace. S-ar putea ridica din nou, cu oarecare subsidii din Polonia.

ÎN MOLDOVA

Bacău. Mănăstirea noastră este reşedinţa episcopului. Sînt acolo trei preoţi, se îngrijesc de un sat sau două dintre cele mai bune din apropiere, iar pe celelalte din împrejurimi nu le vizitează niciodată.

p. 429 Trotuş. Va fi avînd // 40 de case. Acolo departe de alte biserici stă părintele Bernardino din Perugia[32], misionar, pentru că nu se află preoţi acolo.

---

[28] Matei Basarab (1632—1654).

[29] Papa Inocenţiu al X-lea (1644—1655). Afirmaţie supusă îndoielii. Vezi biografia lui Campofranco.

[30] Acesta era în 1652 Bonaventura de Campofranco.

[31] *Lucadelli*, cf. mai sus, biografia lui.

[32] Călugărul franciscan Bernardino Valentini din Perugia a venit în Moldova în 1650. Vezi mai jos, biografia sa.

Iaşi, reşedinţa domnului acelei ţări. Biserica noastră a fost arsă anul trecut de tătari, împreună cu multe alte biserici de ale ţării. Datorită ajutorului dat de secretarul domnului[33], au venit <aici> părinţii iezuiţi care locuiesc într-o casă luată[34] de ei.

Cotnari. Acolo se află o biserică bogată şi cu înlesnire de trai. Era acolo părintele Simone din Veglia[35], misionar, dar ducîndu-se bolnav la Bacău spre a se îngriji, au intrat părinţii iezuiţi, ca şi la Neamţ[36] şi într-un alt loc.

La Galaţi îşi are reşedinţa părintele Sebenico[37], misionar. Alte vreo 20 de biserici care sînt acolo stau fără preoţi, neputînd misionarii ajunge la ele din cauza depărtării şi din multe alte pricini şi mor cîte 15—20 de oameni pe an fără de sfintele taine.

Episcopii[38] care sînt <acum> îngăduie pentru 8 şi 10 scuzi ca mirenii[39] numiţi diaconi, însuraţi, să facă slujba, poporul nedîndu-şi seama dacă au harul de a consacra sau nu[40]. Fac slujbele divine, botează, îngroapă morţii, dau binecuvîntări, astfel că din cauza acestor rătăciri poporul goneşte pe misionari şi pe alţi preoţi, cînd vin.

Să se dispună ca prin mijlocirea părintelui provincial din Polonia, să se scrie domnului să împuternicească pe episcop, pe prefect şi pe misionari să ia măsuri.

Bunurile eclesiastice din această Provincie sînt îngrijite de mireni, în afară de cele de la Bacău. Ar fi nevoie de oarecare înzestrare pentru preoţi din cauză că toată ţara este arsă şi jefuită de tătari.

---

[33] George Kotnarski.

[34] *Presa,* în sens de: luată abuziv.

[35] Simone Apolloni din Veglia a venit, la începutul anului 1640, în Moldova, împreună cu Venanzo Berardi din Monte Ottone, Francesco din Castro şi Bartolomeo Bassetti din Piano. După ce a slujit cîtva timp la Baia, Simone Apolloni a ajuns viceprefect după plecarea lui Gasparo din Noto (1646).

[36] *Nens* = Tîrgul Neamţ.

[37] Simone Misercich din Sebenico, misionar şi paroh al bisericilor din Trotuş, Baia şi Galaţi. Vezi relaţia lui Bonaventura din Campofranco în acest volum.

[38] Se referă la episcopii poloni. În 1652 Marian Kurski era episcop de Bacău (1651—1660).

[39] *Vescovi che vi sono p. 8, e 10 scudi comportano che li secolari chiamati Diaconi ammogliati dichino messa.*

[40] *Se consagrano.*

ÎN TRANSILVANIA

În trecerea mea prin Alba Iulia, reşedinţă a principelui[41] <acelei ţări>, am aflat că trebuie să se discute în dieta care se ţine acum expulzarea părinţilor iezuiţi şi a părintelui Gheorghe[42].

. . . Despre toate acestea vă va putea informa pe deplin şi părintele misionar Angelo din Sonnino[43], franciscan conventual, care a fost în acele părţi. Aceasta este ceea ce poate să relateze în conştiinţă, susnumitul frate Francesco Maria Spera.

---

[41] Gheorghe Rákóczy al II-lea.

[42] Urmează un text foarte incorect şi defectuos, pe care nu-l redăm neavînd legătură cu împrejurările de la noi.

[43] Angelo Petricca din Sonnino, vicar general de Constantinopol şi misionar în Moldova (1632—1638). Vezi mai sus, biografia sa.

ANTONIO DIN BRISELLO (ZIS LAIMER (?))

(? — după 1646)

Antonio din Brisello, minorit conventual cu multiple atribuţii, „regent" (?) de Cracovia, provincial al Transilvaniei şi comisar general al provinciei Rusia din republica polonă a venit o singură dată — în mare grabă — în Moldova, chemat de plîngerea franciscanilor conventuali din Moldova, scoşi din casa lor de la Iaşi, de către iezuiţii introduşi chiar atunci în capitală. Conflictul început în biserică pentru stăpînirea ei, s-a încheiat cu deposedarea misionarilor de biserica şi de casa misiunii din acest oraş, date în stăpînirea noilor veniţi. Cearta aceasta violentă a fost povestită de Bandini — într-un mod vădit părtinitor pentru iezuiţi şi de cîţiva dintre minoriţii conventuali într-un spirit diametral opus. Obiectul litigiului era desemnat de misionarii conventuali drept mănăstirea lor, iar de către iezuiţi drept casa parohială şi, de asemenea, şi biserica drept biserică parohială, care se cuveneau deci parohului. Ca paroh se strecurase acum la Iaşi iezuitul ungur Paul Beke. Pentru societatea lui Iisus, excluderea conventualilor era prima etapă a implîntării lor în Moldova şi în capitală. Pentru misionarii italieni, deposedarea lor de sediul lor însemna începutul sfîrşitului. De aceea, viceprefectul lor, Gasparo din Noto,

s-a opus din răsputeri, apelînd la Propagandă, la Roma, la nunţiul din Polonia, la vicarul patriarhal de la Constantinopol şi chiar la domn, în faţa căruia s-a plîns că ar fi fost atacat şi maltratat de secretarul domnului, Kotnarski. Tumultul din biserică avusese loc de sărbătoarea sf. Iosif, pe la mijlocul paresimilor. Răspunzînd chemării urgente a fraţilor din ordinul său, şi poruncii nunţiului de la Varşovia, Antonio din Brisello s-a grăbit spre Iaşi unde a ajuns în iulie (1645). Acolo a înfăţişat domnului actele de danie ale predecesorilor acestuia, obţinînd pare-se de la el restituirea casei şi a bisericii. Dar asupra acestui punct avem mărturii contradictorii. Bandini pretinde în Codex că apărătorul conventualilor nu a reuşit de loc să-l convingă pe domn. Însă vicarul patriarhal de la Constantinopol, care era informat despre mersul pricinii de către misionarii conventuali de la Iaşi, afirmă, dimpotrivă, că intervenţia lui Antonio dn Brisello a fost încununată de succes. O citire mai atentă a Codicelui lui Bandini ar îngădui părerea că acel proces a rămas oarecum în suspensie. Luarea de către iezuiţi a casei misiunilor şi a bisericii s-a făcut ulterior, *cu concursul binevoitor al lui Bandini,* şi nu în baza unei judecăţi a domnului, care s-a mulţumit să pună capăt acţiunii pornite de Gasparo contra lui Kotnarski (?), în care însă nu se discuta legitimitatea pretenţiilor conventualilor asupra casei şi bisericii, ci răspunderea pentru tumultul din biserică. În cele din urmă, domnul ar fi spus poporenilor: „Daţi cheile, şi biserica, şi casa aceluia pe care îl veţi crede mai folositor slujbei divine după legea voastră". Poporenii ar fi voit să alunge îndată pe misionari, dar Beke i-a oprit şi a *dat misionarilor o casă mai bună şi mai mare* (?) arătîndu-le bunătate, blîndeţe şi dragoste de aproape (!).

O confruntare a acestei versiuni din *Codex* cu cea din scrisorile aceluiaşi Bandini aruncă îndoială asupra afirmaţiilor sale. În *Codex* (p. 265), el spune că a aflat de sentinţa domnului (adică de clasarea plîngerii lui Gasparo) dintr-o scrisoare a lui Beke, care a venit personal după paşti să declare că nu vrea să facă nimic contra voinţei lui Bandini şi, deşi i s-au dat cheile bisericii şi ale casei parohiale din porunca *(arbitrio)* domnului, „el nu vrea să le păstreze decît cu încuviinţarea noastră şi numai pînă cînd Societatea va fi cumpărat un loc *(fundum)* la Iaşi şi îşi va fi putut clădi o locuinţă. Noi, ducînd lipsa unui asemenea lucrător <în via Domnului>, i-am acordat aceasta cu dragă inimă!" (p. 265).

Dar în scrisoarea sa din 3/13 mai 1645 (*ibidem,* p. 43) către cardinalul Capponi, Bandini declară: „Ceea ce s-a petrecut între părinţii iezuiţi şi părinţii misionari la Iaşi s-a întîmplat în întregime fără încuvinţarea *(consenso)* noastră, ci pe calea poruncii domnului, după cum aud. Despre acestea eu nu îi spun nici un cuvînt *(del che non li tocco cosa veruna),* dar cînd va veni timpul, nu voi lipsi a o face. Eu deocamdată sînt lipsit de orice autoritate... etc.". Dar dacă la 3/13 mai, el era lipsit de orice autoritate, pînă la venirea brevei apostolice mult aşteptate (pe care a primit-o la 25 iulie, la Iaşi), cum a putut el acorda acea încuviinţare lui Beke? Iar în scrisoarea din 26 iulie/6 august (*ibidem,* p. 51) către secretarul Ingoli, el repetă că bunul părinte (Beke) locuieşte *temporar* în casa parohială, pînă ce îi vor *fi făcut binefăcătorii* <bisericii> *o casă.* Are grijă să se lepede de cele scrise de el mai înainte: „Fiind rău informat de ei (= de misionari) v-am scris în defavoarea *(in contraris)* acestui bun părinte..." urmează elogiul acestuia. Este vorba poate de cele 4 scrisori pe care le trimite în taină (la 3/13 mai), rugînd să-i fie înapoiate.

Atitudinea lui Bandini față de Beke s-a schimbat diametral după reîntoarcerea lui Parčević din Polonia, cu scrisoarea episcopului titular de Bacău, Zamoyski, însoțită de recomandările cele mai călduroase în favoarea lui Beke (scrisoarea lui Bandini din Bacău din 20 iunie 1645, *ibidem,* p. 46). Numai după acea dată a putut avea loc vizita lui Beke la Bacău. În ce a constat înțelegerea dintre ei nu putem ști exact. Scenariul cu cheile aparține poate altui moment. Dar sub o formă oarecare s-a încheiat atunci o alianță îndreptată contra misionarilor conventuali. Așa se explică faptul că Bandini s-a *grăbit* spre Iași *înainte de a ști că îi va sosi breva mult așteptată.* Înarmat cu împuternicirea lui Zamoyski el se ducea „ca să potolească pe poporeni, ridicați contra misionarilor pentru unele neajunsuri pe care aceștia le pricinuiseră". La ieșirea de la audiența domnului, mergînd acasă este înconjurat de toți poporenii care îl așteptau și care au început să se roage de el și să strige contra misionarilor... etc.

Aici trebuie integrat pasajul despre venirea Provincialului conventualilor în redarea căruia se constată odată mai mult neconcordanța dintre *Codex* și scrisori. În *Codex* (p. 266) se spune că acel provincial venise cu scrisori de recomandație de la regele și de la magnații Poloniei, pentru ca să fie alungați părinții [iezuiți] din Moldova (!). Dar domnul ar fi declarat că dreptatea trebuie să primeze asupra favoarei și bunăvoinței etc. etc. și că dacă misionarii se folosesc de recomandații înseamnă că nu au nici un drept asupra bisericii și casei (?!). Și astfel comisarul a plecat de unde venise, fără a fi realizat nimic *(infecto negotio)* și părintele Gasparo „confusus mansit". Iar Bandini a încercat în tot chipul să restabilească pacea, și Beke a arătat toată dragostea lui Gasparo, gata să împartă cu el hrana sa. Dar în scrisorile sale, Bandini ne oferă iarăși o altă versiune, mult deosebită de cea de mai sus. În scrisoarea din 26 iulie/6 august către Congregație (*ibidem,* p. 49) spune că (după audiența sa la domn) a încercat să potolească pe poporeni, făgăduind să le dea satisfacție... etc., dar pentru că în zilele trecute venise un oarecare reverend frate Antonio Laimer (!), provincial al Transilvaniei, etc. etc.... care împotriva episcopului Zamoyski și a administratorului său, a alungat cu de la sine putere, dar cu puțină minte, pe bunul paroh pus de poporeni și s-a făcut stăpîn pe biserică și pe casă pe care a făcut-o convent, declarînd în fața domnului că episcopul nu are vreo autoritate asupra misionarilor, nici asupra caselor lor, și că administrator este el, domnul indignat de prezumția lui nu i-a mai acordat o nouă audiență, ci a răspuns poporenilor care erau de față, ca ei să-și păstreze preotul care era de folos sufletelor lor. Aceia au venit din nou după prînz la mine, zicînd că „acum că Dumnezeu, papa și domnul ne-au dat un păstor... vrem ca biserica parohială să fie golită de misionari" înainte de plecarea mea la Bacău, pentru a pune capăt o dată acestor certuri; altminteri ei ar fi vorbit altfel cu acei misionari. Deci văzînd eu pasiunea *(fervore)* lor, le-am spus să aștepte cel puțin pînă aș anunța Sacra Congregație. Ei au răspuns că biserica și casa au fost făcute de ei, pe cheltuiala lor, pentru parohi, și nu pentru misionari și că... Sacra Congregație va aproba lucrul făcut, întrucît aceștia sînt *„inhabilissimi per noi, e scandalosissimi nella provincia,* și sîntem siguri că auzind acestea, Sacra Congregație îi va rechema din toată țara sau vom face aceasta noi înșine. Așadar, pentru a potoli tumultul, pentru ca acești poporeni să nu mai meargă să se jeluiască domnului, i-am dat fratelui Gasparo casa mea proprie din Iași și în casa parohială l-am lăsat pe parohul ales de poporeni în fața domnului". Rezultă deci că hotărîrea aceasta i-a aparținut lui Bandini, și nu domnului. Iar în scrisoarea din aceeași

zi, către secretarul Ingoli, avem în aceeaşi frază o suprapunere a mai multor momente: a) intervenţia Provincialului; b) tumultul din biserică din ziua de sf. Iosif, mustrarea domnului către cei veniţi cu arme în biserică; c) reclamaţia lui Gasparo către domn şi declaraţia sa că voia să-l gonească de acolo; d) în sfîrşit, acţiunea domnului care el însuşi, la stăruinţa tuturor poporenilor, l-a instalat în casa parohială... [l'ha messo nella casa parrochiale, in *compagnia del parrocho* (?)]. Din cauza acestei construcţii, fraza este cam obscură. În orice caz s-ar părea că acest desnodămînt nu a urmat îndată după intervenţia provincialului care putea pleca mulţumit. În timpul şederii sale la Iaşi a sosit trimisul sultanului, venit să însoţească pe domniţa Ruxandra la Constantinopol. Reacţia cruntă a domnului ne este păstrată de o însemnare a acestui martor grăbit. Prezenţa tătarilor l-a împiedicat să meargă în Transilvania sau în Ţara Românească, la Tîrgovişte, cum hotărîse. Şi astfel n-a mai aşteptat mult şi a plecat înapoi în Polonia cu atît mai iute cu cît după aceea îi era îngăduit să se întoarcă în Italia. Din Iaşi a trimis o scrisoare ducelui de Modena, în care atingea şi chestiunea procesului misionarilor, adus în faţa divanului, dar cu mai puţin relief decît înfăţişarea judecăţilor lui Vasile Lupu, declarat de el tiran crunt, care ar fi osîndit la moarte 15 000 de oameni şi care nu putea fi privit în faţă!

Textele analizate mai sus despre intervenţia Provincialului Antonio din Brisello aparţin *Codicelui Bandini,* pp. 265, 266 şi scrisorilor publicate de Veress, *op. cit.,* pp. 49, 53. O scrisoare a vicarului patriarhal din Constantinopol, Giovanni Battista Siroli din Lugo, publicată în „Dipl. Ital.“, IV, p. 238, e redată de noi în anexă la mărturii indirecte. Scrisoarea lui Antonio din Brisello a fost publicată de N. Iorga în *Studii şi documente,* IV, pp. 230—231, unde el apare sub numele de Lainieri, ce pare în orice caz mai plauzibil decît Laimer. Dar cum acest nume (Laimer) apare *o singură dată* în scrisoarea lui Bandini (Veress, *op. cit.,* p. 49) şi nu mai este întîlnit niciodată, s-ar putea să avem de-a face cu o eroare de lectură. Lucrul va putea fi controlat cînd se va face rost de o fotocopie a pasajului respectiv.

SCRISOARE DIN MOLDOVA[1]

1645, iulie 14, Iași

... Am primit <aici>, atît de departe, poruncile Alteței Voastre Serenisime[2] printr-o scrisoare din 25 mai, ce mi-a fost înmînată în acest oraș Iași, capitala Moldovei[3], de un sol lituanian... Hotărît să ascult de superiorii mei, am vrut (cu toată încuviințarea părintelui // nostru general[4], trimisă de alteța voastră de a mă întoarce în Italia) să vizitez această provincie a mea. Și aș fi ajuns în Țara Românească[5], unde am cîteva mănăstiri, dacă drumurile nu ar fi fost ocupate efectiv de tătari, care au o armată de 80 000 de oameni. S-au și îndreptat împotriva Polo-

p. 230
p. 231

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de N. Iorga în *Studii și documente*, IV, pp. 230—231, nr. LXVIII.

[2] Francisc I, duce de Modena (1629—1657).

[3] *Vallachia.*

[4] Generalul ordinului franciscan.

[5] *Vallachia Transalpina.*

niei, pe care o atacă în părţile Ucrainei, cu mari pierderi din ambele părţi. S-a dezbătut, în divan, în faţa domnului[6] nostru, un proces împotriva iezuiţilor care cotropiseră biserica şi casa noastră a Franciscanilor, singura care aparţine catolicilor în acest oraş. Am căpătat în cele din urmă o hotărîre favorabilă de restituire „in integrum" cu un hrisov de întărire a daniei făcută ordinului de acel domn.

O voiu depune pentru mai multă siguranţă la arhiva din Liov[7].

Alaltăieri a venit un sol turc trimis de sultan[8] spre a-i aduce pe fiica mai mică[9] a acestui domn, care neştiind cum să-şi verse necazul său, a pus să fie ucise, în aceeaşi zi, cu felurite cazne groaznice 16 persoane, pentru motive lipsite de însemnătate şi mi s-a spus că de unsprezece ani de cînd domneşte a ridicat viaţa a 15 000 de persoane, şi cu astfel de mijloace se menţine în scaun acest tiran mult mai crud decît turcul însuşi, spre marea teroare a acestei populaţii schismatice, care nu are curajul să-l privească <în faţă>.

Stau în acest colţ îndepărtat al lumii, unde nu se aude altceva decît gemetele nenorociţilor . . .

Apoi primejdiile prin care am trecut în această călătorie mă sperie numai la gîndul că trebuie să mă înapoiez[10].

---

[6] Vasile Lupu (1634—1653).

[7] *Leopoli.*

[8] Ibrahim I (1640—1648).

[9] Domniţa Ruxandra.

[10] La 8 septembrie 1645, el se afla la Liov, iar în martie 1646, la Varşovia, unde menţionează audienţa solilor tătari la Sigismund I şi darurile aduse de solii Moldovei şi Ţării Româneşti care i-au oferit regelui cîte un cal turcesc.

ARSENIE SUHANOV

(? — după 1654)

*

Stareţul marei mănăstiri Troiţko Serghiev, Arsenie Suhanov, se trăgea dintr-o familie grecească, stabilită la Moscova. Era un om învăţat şi cunoştea mai multe limbi. Ca arhidiacon, Suhanov copiază numeroase manuscrise istorico-bisericeşti. În 1637 este trimis într-o misiune diplomatică în Georgia. La 1649, din porunca ţarului Alexei Mihailovici, este dat ca însoţitor patriarhului Paisie al Ierusalimului, care vizitează Rusia. Trimis împreună cu acesta în ţările ortodoxe, şi ducînd scrisori ale ţarului către domnii români, Vasile Lupu şi Matei Basarab călătoreşte de trei ori în Moldova şi Ţara Românească în anii 1649—1651, apoi la Constantinopol, Muntele Athos şi Ierusalim. În 1654 vine a patra oară în Moldova, dar nu avem nici o descriere despre această călătorie din urmă.

Pentru a putea înţelege misiunea lui Suhanov, este nevoie a se cunoaşte mai bine sensul călătoriei la Moscova a patriarhului Ierusalimului. Acesta venise în 1649 după milostenii, la marele ţar, ca atîţia alţi părinţi ai bisericii. Dar spre deosebire de aceştia, el a ştiut să asume un rol de censor şi îndrumător, aproape de arbitru în chestiuni de ritual religios

într-un moment puţin anterior aceluia cînd atotputernicul patriarh al Moscovei, Nicon, era gata să purceadă la o revizuire generală a cărţilor bisericeşti şi a tradiţiilor liturgice. Patriarhul Paisie s-a minunat de o serie de deosebiri între practica bisericii moscovite şi cea a celorlalte biserici ortodoxe. Semnul crucii se făcea numai cu două degete! Numele lui Iisus se rostea în două silabe, şi nu în trei: Iisus! Aleluia se cînta de două ori şi nu de trei, ca la ceilalţi ortodocşi! Era deci nevoie să fie trimis un cleric priceput, care să observe de aproape ritualul din celelalte biserici ortodoxe, spre a da referinţe exacte la Moscova. Acest rol avea să-i revină lui Suhanov, cunoscător al limbii greceşti şi cu o experienţă bogată a textelor religioase. Dar patriarhul Paisie mai stîrnise şi altă nălucă, anume tratarea unei ligi creştine cu ţarul. Era o reluare mai amplă a vechiului gînd al lui Vladislav al IV-lea, mort de curînd. Dar acest lucru nu era cu putinţă fără o pacificare generală, începînd cu lichidarea conflictului dintre poloni şi cazaci. Cum Paisie era socotit omul lui Vasile Lupu, care îl înălţase efectiv la acest rang, făcînd din egumenul de la mănăstirea Galata unul dintre capii bisericii răsăritene, sfinţit în prezenţa sa la Iaşi cu mare solemnitate în biserica Trei Ierarhi, propunerea acelei ligi putea părea suspectă. Cu atît mai mult cu cît pentru moscoviţi, care îşi aminteau de ocuparea ţării lor de către poloni în anii de anarhie de după apariţia falsului Dimitrie, conflictul dintre poloni şi cazaci era foarte binevenit. Totodată ideea de a prelua conducerea unei asemenea coaliţii, folosind şi concursul cazacilor, meşteri în acţiunile pe mare, nu era nici ea de dispreţuit. Cum trebuia menţinut contactul cu Paisie, care se întorcea în Moldova, de unde avea să meargă la Ierusalim, Suhanov era trimis cu el ca însoţitor pe la bisericile ortodoxe, mai avînd însă şi o misiune tainică, aceea de a-l observa chiar pe patriarh, spre a-i verifica sinceritatea. În descrierea călătoriei sale, Suhanov nu redă decît aspecte exterioare ale activităţii sale. Comunicările tainice se făceau pe căi ascunse sau direct, cu prilejul drumurilor sale la Moscova. De fapt, el este trimis înapoi destul de urgent de către patriarhul Paisie, în aparenţă spre a-l preveni pe ţar de ivirea unui misterios pretins cneaz Şuiski, care se dădea drept fiul fostului ţar, dar în realitate spre a-l informa de cele ce se puneau la cale. Două luni după sosirea lui Paisie la Iaşi (7 septembrie), el îl expedia pe Suhanov la Moscova cu o scrisoare (10 noiembrie). Acesta aducea vestea că regele Poloniei (Ioan Cazimir) s-a înţeles cu cazacii să încheie pace (pacea de la Zborow). Mai era vorba şi de impostorul care îşi zicea Şuiski, dar din instrucţiunile ce i se dau lui Suhanov la retrimiterea sa în Moldova se vede interesul major trezit de chestiunea acestei păci. Suhanov plecînd din Moscova la 26 ianuarie, trebuia să afle la trecerea sa prin Kiev (pe atunci înglobat în regatul Poloniei) care au fost hotărîrile Dietei cu privire la acea pace. De asemenea, ţarul voia să ştie cum au fost primiţi solii săi de regele Poloniei? Dar în lipsa lui Suhanov, patriarhul Paisie trecuse în Ţara Românească (desigur, tot pentru milosteni) şi se afla la Tîrgovişte, unde o ducea foarte bine, negrăbindu-se să plece la Ierusalim. Acolo vine şi Suhanov la 9 aprilie şi acolo rămîne pînă în toamnă. Despre năvălirea tătarilor şi cazacilor în Moldova nu spune nici un cuvînt, nici despre devastările făcute, nici chiar după ce trece din nou prin Moldova în drum spre Cehrin. Căci de astă dată, patriarhul l-a trimis cu o scrisoare la Bogdan Hmelniţki. De acolo trebuia

să meargă la Moscova să-i raporteze ţarului despre falsul Şuiski. Şi acest nou drum este făcut tot din porunca patriarhului şi (cel puţin aparent) tot din cauza acelui impostor. Hotărîrea grabnică de a-l trimite pe Suhanov la cazaci este în legătură, desigur, cu prezenţa acelui impostor la el, dar mai alarmantă este vestea că el îşi strînge oaste pentru a-l ataca pe ţar, măcar că i s-a pus în vedere să înceteze cu aceste pregătiri. Ştirea era dată de solii cazacilor veniţi la Tîrgovişte la 23 septembrie (1651). Ea a fost comunicată de Suhanov lui Paisie, care îl trimite îndată cu o scrisoare la Hmelniţki. Este ciudat faptul că după ce acea scrisoare a fost scrisă de Suhanov pe ruseşte şi tălmăcită de el pe greceşte (desigur pentru a fi înţeleasă de patriarh) acesta a poruncit să se *scrie pe latineşte.* Nu se spune cui a dat acea poruncă, probabil un scrib mai priceput. In nici un caz Suhanov. De ce era oare nevoie de a se scrie pe latineşte, cînd prima formă rusească putea mai bine fi înţeleasă de cazaci? Nu cumva acest text mai conţinea şi alte puncte de care nu trebuia să ştie Suhanov? Şi în rîndul întîi vreun răspuns în legătură cu conţinutul soliei cazacilor la Matei Basarab? — La Cehrin el se izbeşte de nemulţumirea cazacilor contra ţarului. Ameninţările curg. Dacă acesta nu îi va ajuta (contra polonilor), îi vor pustii ţara, cum au pustiit Moldova etc.... Este denunţată falsitatea polonilor, invocîndu-se şi pretinsa mărturie a lui Vasile Lupu. Cu toate aceste mesaje trebuia să meargă Suhanov la ţar.

El revine în Moldova în primăvară, plecînd de la cazaci la 15 aprilie, împreună cu un sol turc şi cu solul lui Vasile Lupu, venit la Bogdan Hmelniţki. Este la Iaşi la 23 aprilie. De astă dată audienţa sa la domn nu mai seamănă cu cele dinainte. Domnul vrea să ştie dacă este pace la Moscova şi de ce îşi adună ţarul atîta oaste, şi nu îi dă cartea de trecere prin ţară cerută de Suhanov pentru a merge mai departe — poate în urma pîrii că el ar duce o scrisoare a ţarului şi a patriarhului moscovit către patriarhul de Constantinopol, Partenie, duşmanul lui Vasile Lupu şi al lui Paisie, poate şi dintr-o bănuială faţă de politica ţarului în legătură cu polonii şi cu cazacii. Suhanov a reuşit totuşi, mituind pe oamenii din cancelaria domnului, să-şi facă rost de un salvconduct şi să treacă Dunărea la Isaccea în drum spre Constantinopol.

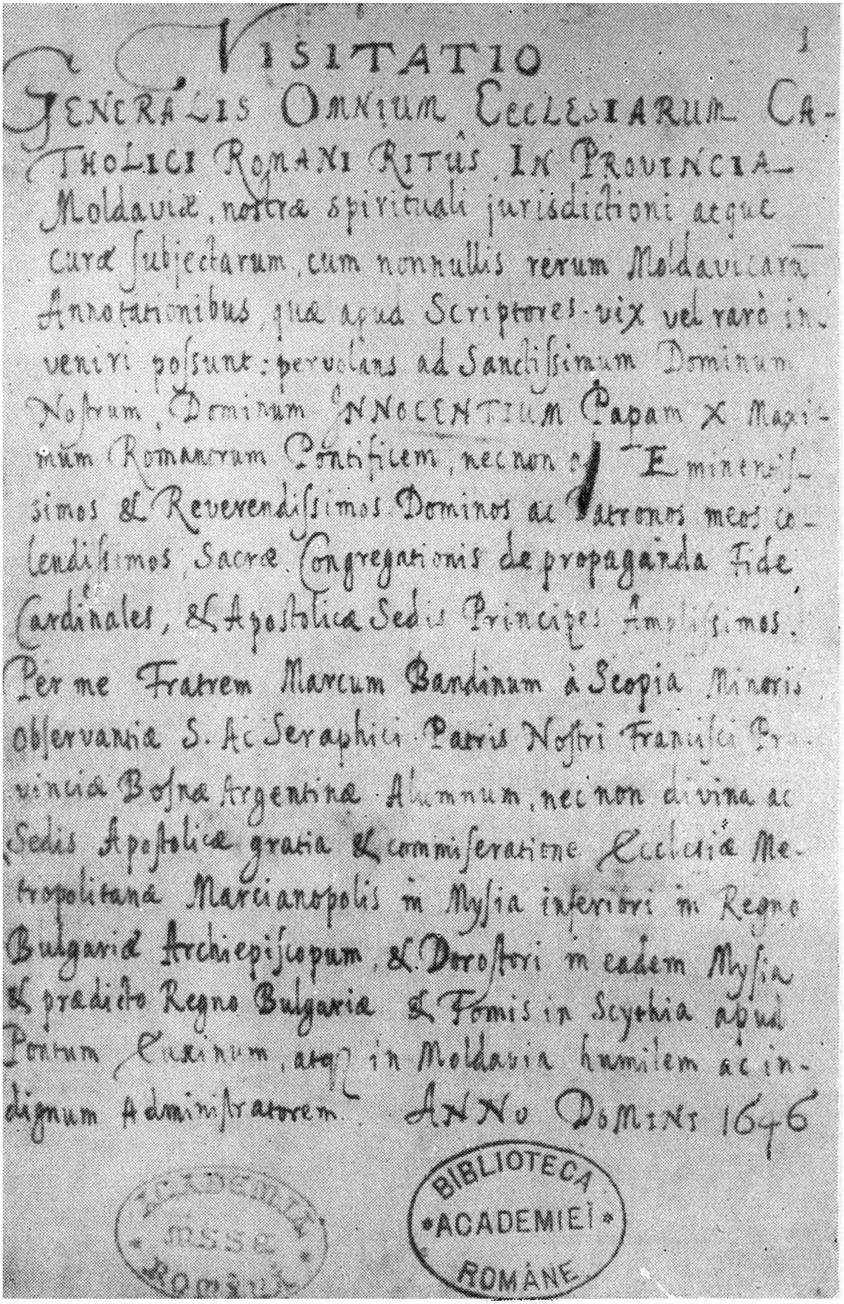
Despre a patra sa venire în Moldova nu se mai ştie nimic.

Scrierile lui Suhanov în limba rusă sînt următoarele: статейный список (Jurnal de călătorie), care cuprinde călătoriile în ţările române în anii 1649—1650, adică primele două, *Proschinitarion* (Inchinător la locurile sfinte), care cuprinde scurte menţiuni despre prima călătorie şi o descriere mai întinsă a celei de a treia, din 1651. In sfîrşit, în *Disputa cu grecii despre credinţă,* arată cum a discutat cu unii ierarhi ai bisericii greceşti despre unele puncte din ritualul bisericesc. Aceste discuţii au avut loc în timpul şederii lui Arsenie Suhanov în Moldova şi Ţara Românească. Deşi această scriere cuprinde unele ştiri despre ţara noastră, în special despre anumite feţe bisericeşti, totuşi n-o considerăm o relaţie de călătorie.

Operele complete ale lui Arsenie Suhanov au fost publicate de S. A. Belokurov, Арсений Суханов Moscova, 1891, 1894, în două volume. Primul volum cuprinde biografia lui Arsenie, al doilea textul operelor sale.

Proschinitarion a fost publicat şi mai înainte de N. Ivanovschi în revista „Православный Палестинский сборник", St. Petersburg, XXX, 1881.

Părţile din descrierile de călătorie ale lui Suhanov care privesc ţările noastre au fost traduse în româneşte de G. Bezviconi, în *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947, pp. 51—63. Am lăsat de o parte în traducerea noastră unele informaţii despre solia lui Arsenie Suhanov la hatmanul cazacilor, Bogdan Hmelniţki, şi la convorbirile cu acesta, care nu privesc ţara noastră; ele pot fi aflate în parte în versiunea regretatului G. Bezviconi din volumul citat mai sus.

1

VISITATIO
GENERALIS OMNIUM ECCLESIARUM CA-
THOLICI ROMANI RITUS IN PROVINCIA
Moldaviæ, nostræ spirituali jurisdictioni atque
curæ subjectarum, cum nonnullis rerum Moldavicarum
Annotationibus quæ apud Scriptores vix vel rarò in-
veniri possunt: pervolans ad Sanctissimum Dominum
Nostrum, Dominum INNOCENTIUM Papam X Maxi-
mum Romanorum Pontificem, necnon et Eminentis-
simos & Reverendissimos Dominos ac Patronos meos co-
lendissimos Sacræ Congregationis de propaganda Fide
Cardinales, & Apostolicæ Sedis Principes Amplissimos.
Per me Fratrem Marcum Bandinum à Scopia Minoris
observantiæ S. ac Seraphici Patris Nostri Francisci Pro-
vinciæ Bosnæ Argentinæ Alumnum, nec non divina ac
Sedis Apostolicæ gratia & commiseratione Ecclesiæ Me-
tropolitanæ Marcianopolis in Mysia inferiori in Regno
Bulgariæ Archiepiscopum, & Dorostori in eadem Mysia
& prædicto Regno Bulgariæ & Tomis in Scythia apud
Pontum Euxinum, atque in Moldavia humilem ac in-
dignum Administratorem. ANNO DOMINI 1646

17. Foaia de titlu din „Codex Bandinus"

18. Piatra de mormînt a lui Ambrosius din Kecskemét (1618)

19. Piatra de mormînt a lui Cristofor de Lovichz (1634)

20. Bogdan Hmelnițki, hatmanul cazacilor zaporojeni

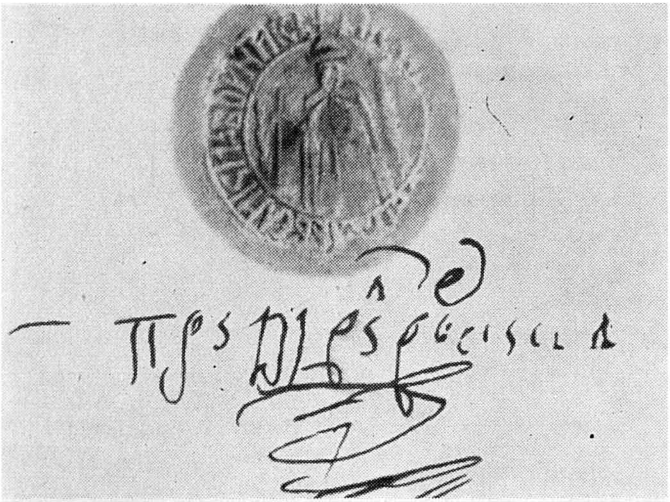
21. Grup de cazaci;
cazac zaporojean înarmat

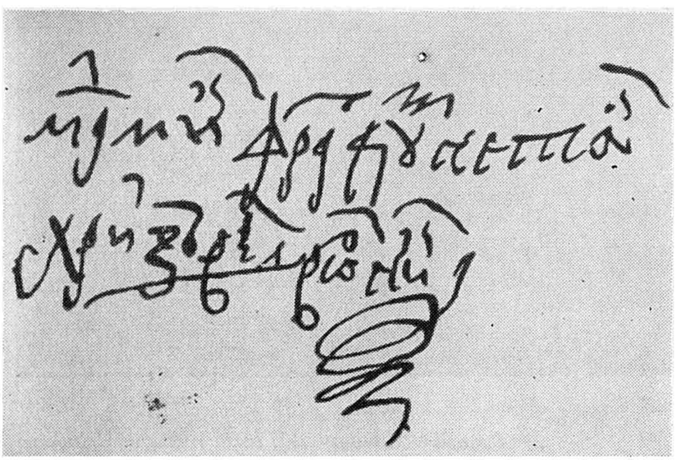
22. Kalga Sultan, fratele hanului tătar

23. Stanislaw Koniecpolski, mare hatman al coroanei

24. Sigiliul şi semnătura lui Preda Brîncoveanu

Semnătura lui Hrizea din Bălteni, mare vornic

PRIMA CĂLĂTORIE ÎN MOLDOVA[1]

1649—1651

Anul (7)157 (= 1649), mai, ziua 9, după porunca stăpînitorului ţarul şi mare cneaz Alexei Mihailovici[2] a toată Rusia, p. 3 şi cu binecuvîntarea marelui domn, preasfinţitului Iosif patriarhul Moscovei şi a toată Rusia, s-a dat poruncă cîrmuitorului mănăstirii Troiţko Serghievo cu hramul bobotezii (Bogoiavlenski) — stareţul Arsenie Suhanov — să se ducă la Ierusalim cu marele domn, fericitul Paisie[3] patriarh de Ierusalim, pentru descrierea locurilor sfinte şi a treptelor bisericeşti greceşti ..... La Şargorod[4] au sosit la 31 iulie. De la Şargorod patriarhul Paisie a trimis p. 4

---

[1] Traducerea s-a făcut după „Статейный список" p. 3 şi urm. folosind şi lucrarea lui Bezviconi. *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947.

[2] Alexei Mihailovici, ţarul Rusiei (1645—1676).

[3] Paisie, patriarh de Ierusalim (1645—1660). Pentru legăturile sale cu Moldova vezi mai jos, n. 31.

[4] Oraş în Podolia.

înainte în Moldova pe stareţul Arsenie cu arhimandritul său Filimon şi nişte negustori greci, în ziua de 20 august. În aceeaşi zi au sosit în oraşul de graniţă, Mohilev[5].

În ziua de 21 august tocmind căruţe spre a merge la Iaşi, au trecut rîul Nistru în partea Moldovei.

În ziua de 24 au trecut rîul Prut. În aceeaşi zi au sosit la Iaşi, au stat în mănăstirea Barnovski[6] care este a patriarhului.

În ziua de 25 stareţul Arsenie s-a dus la Vasile voievod[7] împreună cu arhimandritul patriarhului, Filimon. Şi intrînd în palat, s-au rugat lui Dumnezeu, după aceea s-au închinat lui Vasile voievod şi i-au dat scrisoarea ţarului. Şi voievodul Vasile s-a ridicat în picioare, a primit scrisoarea ţarului şi a dat-o logofătului[8] său. Iar Arsenie, după ce a dat scrisoarea ţarului s-a tras înapoi şi a luat o icoană ferecată şi a dat-o voievodului. După aceea logofătul a poruncit lui Arsenie să vie şi să sărute mîna voievodului. Stareţul Arsenie a sărutat mîna voievodului, s-a retras înapoi, s-a închinat şi s-a ridicat apoi în picioare. Iar logofătul a desfăcut pecetea de la scrisoarea ţarului şi a cetit-o în faţa voievodului.

Şi Vasile voievod, după ce a ascultat scrisoarea ţarului a întrebat despre sănătatea ţarului, s-a sculat în picioare şi şi-a scos cuşma. Şi Arsenie a spus: „Marele nostru stăpînitor, ţarul şi marele cneaz Alexei Mihailovici autocrat a toată Rusia, domneşte stînd pe tronul său împărătesc cu bună sănătate".

Şi voievodul Vasile a întrebat pe Arsenie: „Nu ai vreo altă însărcinare a ţarului către mine, pentru vreo treabă?"

Şi Arsenie a răspuns: „Pentru altă treabă a stăpînului meu nu mi s-a dat nici o poruncă".

După aceea logofătul a poruncit lui Arsenie să se ducă la mănăstirea unde locuia. Şi cu Arsenie a fost atunci la voievod şi diaconul Iona cel mic[9], al mănăstirii Troiţkoi-Serghiev.

(7)158, (= 1649), septembrie 7 a venit la Iaşi patriarhul Paisie şi a locuit la mănăstirea sa, Barnovski. //

p. 5. [La Iaşi Suhanov află de la un negustor din Rîlsk în Ucraina, anume Grigore, venit cu marfă în Moldova, despre existenţa unui pretins Ivan Vasilievici Şuiski, care se dădea drept fiul ţarului Vasile Şuiski (1606—1610), lua bani cu împrumut şi îşi făgăduia ocrotirea pentru ziua cînd va fi ţar.

---

[5] Mohilev pe Nistru, în Podolia.

[6] Ctitoria lui Miron Barnovski, cunoscută în acea vreme sub numele de mănăstirea Sf. Maria din Iaşi, fusese închinată de Miron Barnovski Patriarhiei de la Ierusalim (N. Iorga, *Inscripţii*, II, p. 136).

[7] Vasile Lupu (1634—1653).

[8] Toderaşco Ianovici, mare logofăt (1642—1650).

[9] Iona Travelski. Vezi relaţia sa în volumul de faţă.

El apărea ba pe la vreo mănăstire, ba se auzea că a fost la Constantinopol, la Roma și în Ungaria. În darea de seamă a lui Suhanov acest impostor ocupă un loc însemnat. Dar cu toată strădania sa el nu-i poate da de urmă, nici lui, nici unui oarecare Constantin care avea o chitanță de la acel „Ivan" pentru 1 000 de taleri, purtînd pecetea cu stema și numele de Ivan Vasilievici Șuiski.]

Și starețul Arsenie a povestit amănunțit despre toate acestea patriarhului. Și patriarhul a spus lui Arsenie să se ducă la Moscova, la țar cu o scrisoare a lui, iar despre această treabă să o aducă la cunoștința țarului prin viu grai.

La 10 noiembrie patriarhul Paisie a trimis pe starețul Arsenie la Moscova cu scrisori, una către țarul și mare cneaz Alexei Mihailovici a toată Rusia, cealaltă // către patriarhul Iosif. Și starețul Arsenie a tocmit un om care știa limba polonă și română și care să cunoască drumul și a cumpărat cai, și în aceeași zi a plecat în grabă de la Iași . . . p. 6.

[După predarea scrisorilor la Moscova, el este trimis înapoi către Patriarhul de Ierusalim cu o scrisoare a țarului și cu milostenii. Totodată el comunică și unele informații obținute în legătură cu tratativele de pace dintre cazaci și regele Poloniei. La 26 ianuarie 1650 el primește instrucțiuni de la Departamentul din afară, de la diacul Mihai Voloșeninov privind știrile ce va trebui să le culeagă, trecînd pe la Kiev[10], tot în legătură cu tratativele cazacilor cu polonii, precum și ecourile despre primirea făcută de poloni solilor moscoviți. Trebuia de asemenea să urmărească mai departe și cariera falsului Șuiski, în realitate un oarecare Timoșca „tîlharul", și să scrie tot ce va afla. Dar el nu l-a mai găsit pe patriarhul Ierusalimului în Moldova și astfel după o oprire de vreo trei săptămîni la Iași, pleacă după el în Țara Românească.]

<A DOUA CĂLĂTORIE ÎN MOLDOVA>

În ziua de 23 februarie 1650 a trecut Nistrul. În ziua de 27 a sosit la Iași și a locuit la mănăstirea Barnovschi pînă la 18 martie. Iar de la mănăstirea Barnovschi s-a mutat la mănăstirea Galata și a stat acolo, din cauza vremii rele, pînă la 27 martie. p. 7

La 27 martie a plecat de la Iași, tocmind călăuză pînă în Țara Românească.

În ziua de 4 aprilie a trecut rîul Siret. În aceeași zi a sosit în orașul de la granița Țării Românești, Focșani.

---

[10] Care făcea parte din regatul Poloniei.

În ziua de 9 aprilie a sosit la Tîrgoviște, orașul de scaun al Țării Românești, la patriarh, la mănăstirea lui[11] și a dat patriarhului Paisie scrisorile țarului și ale patriarhului <Rusiei> și blănurile de sobol dăruite de țar și de patriarh. Și patriarhul <de Ierusalim> a primit cu dragoste scrisorile țarului și ale patriarhului // și blănurile de soboli și s-a închinat pentru miluirea adusă de la țar și a băut o cupă în sănătatea țarului.

p. 8

În ziua de 10 aprilie, Arsenie s-a dus la voievodul Matei[12] și a intrat în palat, s-a rugat lui Dumnezeu, după aceea s-a închinat voievodului Matei și i-a dat scrisoarea țarului. Și voievodul Matei s-a sculat în picioare, a primit scrisoarea împăratului și a dat-o postelnicului[13] său. După aceea, Arsenie a luat două icoane ferecate și le-a dat voievodului Matei. După aceea postelnicul a poruncit lui Arsenie să vie să sărute mîna voievodului. Și Matei voievod s-a sculat în picioare, fără cușmă, și a întrebat pe Arsenie despre sănătatea țarului. Și Arsenie a spus: „Marele nostru stăpînitor, țarul și marele cneaz Alexei Mihailovici, autocrat a toată Rusia, domnește pe tronul său împărătesc în bună sănătate".

Și a venit Udriște logofătul[14] și a citit scrisoarea țarului în fața lui Matei voievod. Și au trimis înapoi pe starețul Arsenie, i-a poruncit să se ducă la mănăstire, la patriarh.

În ziua de 9 mai au venit din Polonia de la Schit, stareții mănăstirii de supt munte[15] și s-au închinat lui Matei voievod cerînd milostenii. Și starețul Arsenie i-a întrebat despre tîlharul Timoșca diacul, cel care își zicea Șuischi.

[Dar și de astă dată află că acela a plecat și nu se știe încotro. Suhanov stăruie pe lîngă stareți să-l oprească de cum ar veni și să dea de știre țarului.]

În ziua de 1 august a venit de la Kiev fostul protopop de Kiev și a spus starețului Arsenie: „În postul mare a fost la dînșii, la Kiev un om, care își zicea cneazul Ivan Șuiski, iar acum el locuiește pe lîngă hatmanul Bogdan Hmelnițki[16] și au cerut oamenii de la hatman ca să pornească cu război împotriva Moscoviei" și cum s-a făcut înțelegerea dintre ei, aceasta el nu o știe.

---

[11] Adică închinată Patriarhiei de la Ierusalim.

[12] Matei Basarab.

[13] Constantin Cantacuzino, mare postelnic (1632—1654).

[14] Udriște Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab, era logofăt al doilea, om învățat, a tradus pe românește povestirea *Varlaam și Ioasaf* și *Imitația lui Hristos* al lui Thomas a'Kempis.

[15] Este vorba de marea mănăstire de la poalele munților Carpații Galiției, Schitul Mare sau Maniava.

[16] Hatmanul cazacilor zaporojeni (1648—1657) care se desfăcuse de Polonia, cu care se afla la această dată în stare de război.

Şi Arsenie i-a spus protopopului despre Timoşca, cum că el fusese un grămătic şi făcînd furturi, a fugit şi s-a turcit la Constantinopol, iar dintre cnezii Şuischi acum nu mai este nimeni.

În anul (7)159 (= 1650), în ziua de 23 septembrie a venit la Matei voievod al Ţării Româneşti solul Ivan şi „asaulul"[17] Grigorie de la hatmanul Bogdan Hmelniţki. Şi Grigorie a spus stareţului Arsenie: „Pe lîngă hatmanul Bogdan trăieşte acum cneazul Ivan Vasilievici Şuiski, şi hatmanul a poruncit să i se dea tain. Şi el a început să adune oaste ca să ia în stăpînire tronul Moscovei. Dar despre aceasta au aflat căpeteniile cazacilor şi atunci l-au oprit şi i-au poruncit să se lase de asemenea gînduri şi să nu stîrnească turburări între creştinii pravoslavnici. Şi el locuieşte la mănăstire. La Lubni".

[Şi acestuia îi deapănă Suhanov povestea impostorului.]

„Acela se cheamă Timişca, a fost sau diac sau pisar la Moscova şi a furat din vistieria împărătească // şi a fugit în Polonia. Şi a fost la Constantinopol şi acolo s-a turcit şi s-a numit pe sine Şuiski. Şi fiind la Constantinopol, solii ţarului au trimis la vizir pe un tîlmaciu şi tîlmaciul l-a descoperit în faţa vizirului că este un diac şi nu de neam împărătesc. Şi de la Constantinopol el s-a dus la Roma şi de acolo a venit la voi". p. 10

Şi stareţul s-a dus la patriarh[18] şi i-a spus despre toate acestea şi l-a rugat să scrie hatmanului despre acest lucru, ca el să trimită pe acel tîlhar la ţar şi să nu-l lase să plece în nici o altă ţară şi i-a povestit amănunţit toate despre tîlharul Timişca.

Şi patriarhul a spus lui Arsenie: „Eu voi scrie hatmanului, dar oare el mă va asculta într-o astfel de treabă? Însă eu nu ştiu cum să scriu; să scrii tu mai întîi pe ruseşte, iar din ruseşte vom scrie pe greceşte". Şi stareţul Arsenie a scris pe ruseşte, iar apoi a tălmăcit în greceşte şi din greceşte patriarhul a poruncit să se scrie hatmanului pe latineşte. Şi cu aceste scrisori a trimis pe stareţul Arsenie în grabă la hatman, iar de la hatman i-a poruncit să se ducă la ţar, la Moscova.

În ziua de 30 septembrie stareţul Arsenie a plecat de la patriarh, cumpărînd în grabă cai, şi drept călăuză patriarhul a trimis pe omul său, Nicolae. Şi trimiţînd pe Arsenie, patriarhul i-a spus să se închine din partea lui stăpînitorului, ţarului marele cneaz Alexei Mihailovici a toată Rusia şi doamnei binecredincioasei ţarine[19] şi mare cneaghine de asemenea închinare. Şi patriarhul a spus aceste lucruri stînd în picioare şi închinîndu-se adînc.

La 4 octombrie au sosit la oraşul de graniţă a Ţării Româneşti, la Focşani.

În ziua de 10 au sosit la Iaşi, acolo au stat 5 zile.

---

[17] Asaul, titlu militar la cazaci, comandant peste 100 de oameni.
[18] Paisie al Ierusalimului.
[19] Maria Miloslavski, prima soţie a ţarului.

În ziua de 20 au sosit la orașul de graniță al Poloniei, la Iampol; de la Iampol starețul Arsenie s-a dus la Cehrin[20], nu pe cale dreaptă, pentru că în multe din orașele polone și căzăcești și de la granița Moldovei era molimă și starețul Arsenie a ocolit toate acele orașe și a trecut prin alte

p. 11 orașe și sate, care nu erau molipsite // ....[21]

p. 14 <Pisarul hatmanului a spus>: Și astfel <hatmanul> a abătut pe han[22] cu marile lui oști de la Moscova și acesta venind la hatman i-a spus: „Dacă tu nu te duci împotriva Moscovei, iar leșii te atacă, hai să pornim împotriva polonilor". Și astfel au pornit împotriva moldovenilor, pentru că Vasile voievod avea înțelegere cu polonii și era împreună cu ei împotriva noastră. Și după ce s-au întors din Moldova, au vrut să lovească o tabără polonă. Și aflînd despre aceasta, regele a scris hatmanului cu rugăminte să nu pornească împotriva polonilor, căci polonii care sînt la graniță, nu stau acolo cu gînd de război. „Si voi singuri ați văzut ce s-a întîmplat în Moldova și toate acele răutăți erau să vie asupra Moscovei". Și aceasta a făcut hatmanul: n-a vrut să se ridice împotriva țarului și să verse sîngele creștin...

p. 16 <Hatmanul Bogdan Hmelnițki a spus>: „Dacă țarul nu ne miluește pe noi și nu ne primește supt stăpînirea sa și nu ne dă ajutor, atunci ce va păți țarul, dacă eu mă voi uni cu turcii și cu tătarii și cu moldovenii și cu muntenii și cu ungurii și voi porni și voi pustii țara lui, la fel ca și Moldova..."

p. 17 <A spus hatmanul>: „Și-ți voi spune o taină despre leși, să dai de știre despre aceasta țarului: la rege[23] a fost un sol al hanului Crimeii și la întoarcere s-a dus prin Moldova și împreună cu el mergea și un sol polon <trimis> la han. Și au fost la Vasile voievod și Vasile i-a îmbătat și ei i-au descoperit toate tainele lor, anume că un sol polon se duce la han pentru ca el să pornească împotriva Moscovei iar el <regele> să lovească Moscova din partea sa, și să-și ia înapoi ale sale, pe care le cucerise țarul Moscovei. Și să crezi, părinte Arsenie că aceasta este adevărat, și dacă nu crezi, eu îți voi spune cine mi-a scris și-ți voi arăta scrisoarea lui". Și hatmanul a început să caute în scrisorile sale și pe aceia n-a găsit-o și a spus: „Este la pisar".

Hatmanul a spus: „Și după aceasta va înțelege țarul viclenia polonilor, că ei nu se țin de jurăminte, papa îi dezleagă de toate. Și aceasta mi-a scris Vasile, și eu aceste cuvinte le trimit cu tine Măriei sale țarului, dar să le scriu și să le trimit prin altul nu îndrăznesc, ca să nu fie aduse pe altă cale la Vasile și la han și ca să-l învrăjbesc pe Vasile și pe mine cu hanul. Iar

---

[20] Oraș în Ucraina, capitala statului cazac al lui Hmelnițki,.

[21] Urmează spicuiri din povestirea soliei lui Arsenie Suhanov la hatmanul Bogdan Hmelnițki, reținînd unele mențiuni ce ne privesc pe noi.

[22] Islam Ghirai al III-lea (1644—1654), hanul Crimeii.

[23] Regele Poloniei, Ioan Cazimir.

p. 18 în tine // mă încred pentru aceasta, pentru că tu ești o față bisericească și te rogi lui Dumnezeu pentru Măria sa țarul . . .

p. 19 <Hatmanul a spus>: „Dacă țarul nu mă primește pe mine, eu de nevoie mă voi uni cu turcii și cu tătarii și cu ungurii și cu moldovenii, și voi porni împotriva țării țarului și o voi prăda. Ce face atunci țarul?"

Arsenie a spus: „Să nu dea Dumnezeu ca să-și verse creștinii ortodocși sîngele între dînșii" . . . .

p. 22 Și la masă Arsenie a chemat la dînsul pe pisar și l-a întrebat: „Unde este acum acela care se numește pe sine Șuiski?" Și el a spus: „Nu știu unde s-a dus, și ni s-a spus că s-ar fi dus în Moldova. Eu am scris o scrisoare cu un om al lui care s-a dus în Ungaria. El mi-a spus că a trimis pe omul său în Ungaria pentru blănurile din Ungaria, căci ar fi avînd veșminte lăsate în Ungaria, iar el însuși s-ar fi dus în Moldova". Așa ne-a spus el nouă.

[CĂLĂTORIA DIN 1651 ÎN MOLDOVA[24]]

. . . .

p. 3 . . . . . . 7159 (1651) în ziua de 15 <aprilie> marți după amiazi a plecat de la Jivotov un sol turcesc care fusese la hatmanul [Hmelnițki] iar odată cu el a plecat și solul hatmanului trimis la sultanul turcesc. De asemenea a mers cu dînsul și solul moldovean al lui Vasile voievod, care fusese la hatmanul Bogdan Hmelnițki și cu ei a plecat și Arsenie cu grecii . . .

p. 4 În luna aprilie, în ziua de 19, au trecut rîul Nistru, la Soroca, în ziua de 21 au pornit de la Soroca și au înoptat în satul Bălți[25]. În ziua de 22 au trecut rîul Prut pe poduri plutitoare, au înoptat la o milă de Iași.

În ziua de 23, au intrat la Iași în primul ceas al zilei[26]. Arsenie a locuit la mănăstirea Nicorița[27], metohul sfîntului Sava sfințitul, cel de la Ierusalim. În ziua de 24, starețul Arsenie s-a dus la Vasile voievod împreună cu egumenul[28] Neofit de Neocorint și cu economul Grigore. Și au venit în odaia din față, unde stau boierii moldoveni și dregătorii și oamenii de orice treaptă și s-a așezat acolo și a stat cum este obiceiul. Și mitropolitul Gherman de Ivir a vorbit postelnicului[29] despre Arsenie și i-a spus să dea

---

[24] Urmează după *Proschinitarion* descrierea călătoriei a treia a lui Suhanov în Moldova în 1651. Ea este precedată de cîteva rînduri, rezumînd primele două călătorii, pe care nu le-am mai redat aici.

[25] *Bitti.*

[26] In secolul al XVII-lea, la noi și la ruși, ceasul întîi al zilei însemna întîiul ceas după răsăritul soarelui și deci varia după lunile anului.

[27] Mănăstire închinată din Iași.

[28] Egumenul mănăstirii Nicorița.

[29] Andronic, mare postelnic (1649—1652). După unii autori el ar fi fost un frate al doamnei Ecaterina Cerkeza, deci cumnat cu domnul.

de veste lui Vasile voievod despre Arsenie. Şi Arsenie a stat acolo două ceasuri, pînă au dat de veste despre sosirea lui. Şi mitropolitul Gherman a vorbit // cu alt postelnic[30], nepot al voievodului, şi acel postelnic îndată a dat veste despre el, şi i-a poruncit lui Arsenie să meargă în cealaltă odaie la voievod. Şi Arsenie a intrat în odaie, s-a rugat lui Dumnezeu şi după aceea s-a închinat voievodului Vasile după obicei şi a dat scrisoarea ţarului. Şi voievodul a luat scrisoarea şi a dat-o postelnicului. Iar Arsenie după ce a dat scrisoarea ţarului, s-a retras înapoi şi s-a închinat încă odată, după obicei. Iar voievodul a poruncit ca scrisoarea ţarului să se dea tîlmaciului, s-o tălmăcească. Şi stareţul Arsenie s-a rugat de Vasile voievod să-i dea o carte de trecere prin ţara lui. Şi voievodul a spus: „Aşteaptă să văd despre ce scrie în scrisoare, voi da poruncă pentru toate". După aceia voievodul a întrebat pe Arsenie: „Este oare pace la Moscova, nu este război pe undeva?" Şi Arsenie a spus: „Cu norocul ţarului, totul este în pace şi războaie nu sînt nicăieri". Vasilie voievod a spus: „Pentru ce s-au adunat oştenii la Moscova? Încotro vor porni? Arsenie a spus: „Ţarul are întotdeauna, iarna şi vara oaste gata: unde porunceşte ţarul, acolo se duc, şi noi nu putem să ştim despre aceasta". Şi a poruncit voievodul lui Arsenie să se ducă acasă, să aştepte porunca.

Şi stareţul Arsenie a întrebat pe arhimandriţii şi egumenii şi stareţii patriarhului despre patriarhul Paisie[31]. „Unde este el acum? S-a dus la Ierusalim?" Şi arhimandritul Feon şi egumenul Arsenie şi stareţii au spus că patriarhul încă <mai> locuieşte în Ţara Românească, la Tîrgovişte. Şi Arsenie a spus cum s-a dus el după porunca patriarhului la ţar la Moscova, şi patriarhul prin Arsenie a scris ţarului că el pleacă la Ierusalim, pe cînd el şi acum încă nu a plecat. Şi ei au spus că desigur acum, după sărbătoarea Înălţării, va pleca îndată, căci acum el este cu totul gata. Şi stareţul Arsenie a întrebat pe acei stareţi — acei care erau buni faţă de el — „Oare va pleca patriarhul la Ierusalim?" // Şi ei au spus: „Se spune că va pleca, dar noi nu credem că va merge, cît timp va trăi patriarhul Partenie de Constantinopol"[32].

Şi de aceea voievodul Vasile nu voia să dea drumul lui Arsenie, pentru că stareţii de la Ierusalim, Feon şi mitropolitul Vlasie l-au pîrît că ştiau că Arsenie are o scrisoare a ţarului şi a patriarhului către patriarhul Partenie. Şi l-a reţinut pe Arsenie, şi nu i-a dat carte de trecere. Şi Arsenie

---

[30] Este mai puţin clar ce e cu celălalt postelnic (poate postelnic al doilea?) Dacă nu este vorba aici cumva de o confuzie între nepotul domnului şi cumnatul domnului (Andronic), ne-am putea gîndi la Radu Abaza, fiul hatmanului Gavril, fratele domnului.

[31] Paisie fost egumen la Galata şi reprezentant în Moldova al Patriarhiei de Ierusalim, fusese sfinţit patriarh la 23 martie 1645, la mănăstirea Trei Ierarhi.

[32] Partenie al II-lea patriarh de Constantinopol (1639—44, 1644—46, 1648—51). Pentru caracterizarea sa vezi şi N. I o r g a, *Byzance après Byzance,* ed. 1971, p. 173 ş.u.

a luat carte de la <curtea> voievodului în taină, de la oamenii lui din cancelarie, cumpărînd-o şi cu daruri, <aceştia> au poruncit subdiacului s-o scrie şi diacului s-o pecetluiască acasă, spunînd că aşa ar fi poruncit voievodul.

În ziua de 5 mai Arsenie a plecat din Iaşi şi s-a dus la Vaslui şi la Bîrlad. În ziua de 8, după amiazi, a sosit la Galaţi. Galaţii, oraş al lui Vasile voievod, este aşezat pe malul Dunării, aici locuieşte Atanasie[33], fost patriarh de Constantinopol, într-o mănăstire.

În ziua de 11 <mai> grecii au plecat la Constantinopol pe calea ce merge pe uscat şi au trecut rîul Dunărea, s-au dus la Măcin. Iar Arsenie s-a oprit la Galaţi, aşteptînd veşti de la patriarh.

În ziua de 23 <mai> Arsenie a tocmit o corabie şi a ieşit din Galaţi pe rîul Dunărea, seara a ajuns sub cetatea Isaccea care este aşezată pe malul drept al Dunării, clădită din piatră albă, în jurul ei este un tîrg mare. Acolo au trecut în taină, ascunzîndu-se, iar stăpînul hanului[34] nu ne-a dat pe mîna voievodului şi ne-a ascuns de vameşi. Aici am înoptat. Aici, mai jos de cetate, la două sau trei verste[35] era un pod de vase, ca acela pe care a trecut la Hotin sultanul turcesc[36].

În ziua de 24 <mai> am sosit la Ismail, oraş turcesc pe malul stîng al rîului Dunărea; aici, în vreme ce eram noi de faţă, au trecut rîul oştenii turci care se duceau la Bogdan Hmelniţki. // Ismailul este un oraş p. 7 mare, se spune că are opt mii de case, dar cetate nu are, numai tîrg, şi este locuit de turci, tătari, greci, moldoveni, fugari din Moldova, pentru că Moldova este aproape de aici. Este aici şi o biserică creştină a patriarhului de Ierusalim, făcută din piatră, unde locuiesc călugării lui. Această biserică a întemeiat-o Vasile voievod şi a dat-o patriarhului de Ierusalim.

În ziua de 29 <mai>, au plecat din Ismail, au înoptat la Chilia pe latineşte Colia (!) este o cetate de piatră, foarte puternică cu turnuri dese, nu este loc pentru a se purta luptă pe uscat; este aşezată pe un loc şes, jos: apa din Dunăre ese chiar pînă la ziduri, şi cînd se revarsă apa, cetatea este înconjurată de ape din trei părţi. Iar pe o parte este un tîrg, dinspre partea rusească[37]; acolo trăiesc creştini, greci şi moldoveni mulţi în tîrg şi este şi o biserică, iar în cetate nu sînt creştini, toţi sînt turci. În timpul nopţii sînt străji pe cetate şi înăuntrul cetăţii, însă cetatea nu este mare şi în ea sînt cinci turnuri mari, trainice şi înalte, iar casele sînt de lemn şi acoperite

---

[33] Atanasie al III-lea Patelaros, patriarh de Constantinopol (25 februarie 1634 — 5 aprilie 1634). Din nou în scaun în 1652 (13—30 iunie). A stat la Galaţi, în mănăstirea Sf. Nicolae de la 1642 la 1654.

[34] *Caravachisar*, corect: Karavanhisar.

[35] Versta = 1067 m.

[36] Osman al II-lea, în războiul cu Polonia (1621).

[37] Adică dinspre răsărit.

cu lemn. Nu se poate săpa drum[38], căci este păpuriş mare şi mult în jurul cetăţii, iar şanţul din jurul cetăţii este pietruit din două părţi şi cetatea e cu ziduri şi turnuri . . . //

[Despre rînduiala slujbei bisericeşti în Moldova şi Ţara Românească]

. . . . În Moldova la Iaşi şi tot astfel la Tîrgovişte seara, mai întîi se bate pe o scîndură[39] în clopotniţă o dată, apoi se dă de veste lovind cu un băţ într-un clopot. Şi după ce s-a dat de veste, preotul începe vecernia . . .

---

[38] (Pentru a pătrunde astfel în cetatea păzită).
[39] Toaca.

IONA TRAVELSKI

(? — după 1651)

*

Ierodiaconul Iona Travelski a însoţit pe stareţul Arsenie Suhanov, trimis în Orient, pentru a cerceta unele deosebiri de credinţă şi de ritual ce se semnalaseră între biserica rusească şi celelalte biserici răsăritene şi totodată pentru a-l însoţi pe patriarhul de Ierusalim, Paisie, care se întorcea din Rusia cu anumite misiuni diplomatice ce trebuiau urmărite de aproape, trimiţîndu-se la Moscova informaţii despre comportarea sa. Ei pornesc în 1649, în suita patriarhului Paisie de Ierusalim, care se întorcea la scaunul său după vizita ce o făcuse în Rusia. A stat doi ani în Ţara Românească la mănăstirea din Tîrgovişte, apoi s-a despărţit la 25 martie 1651 de patriarh şi a plecat singur la Ierusalim unde a sosit la 10 mai. Descrierea călătoriei sale intitulată Путешествіе иеродіакона іоны по свътымь местамъ este publicată după un manuscris din secolul al XVII-lea de

I. N. Saharov în Сказания русского народа, *Povestirile poporului rus,* St. Petersburg, VIII, 1849, pp. 161—162 (partea privitoare la țara noastră).

Această relație cuprinde cîteva date despre petrecerea patriarhului de Ierusalim în Țara Românească, despre vama dintre Țara Românească și Turcia, la Silistra. A fost analizată de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători,* ed. a II-a, pp. 260—261. Lipsește din colecția lui G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia,* București, 1947.

CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA ȘI DOBROGEA[1]

1649—1651

Din mila lui Dumnezeu, am trecut prin țara Moscovei și a Poloniei și a Moldovei, păzite de Dumnezeu, pînă în Țara Românească și acolo am petrecut doi ani împreună cu patriarhul[2]. Iar patriarhul a zăbovit de teama turcilor, pentru că se temea de patriarhul de Țarigrad[3], deoarece între dînșii era mare vrajbă. Pe mine, săracul, m-a întîrziat din cauza zăbavei lui și a drumurilor nesigure. Și patriarhul n-a vrut să meargă și eu am început să mă rog de dînsul cu lacrimi, ca să-mi dea drumul, să merg înaintea lui la Ierusalim, sau să mă întorc în țara mea. El însă nu a vrut să mă lase să mă întorc în Rusia, și mi-a dat pe

p. 161

[1] Traducerea s-a făcut după textul rus, publicat de I. N. Saharov, Сказания русского народа, pp. 161—162.

[2] Patriarhul Paisie de Ierusalim (1645—1660) pe care ierodiaconul Iona îl însoțea la întoarcerea acestuia din călătoria lui din Rusia.

[3] Partenie al II-lea, patriarh al Constantinopolului (1639—1644; 1644—1646; 1648—1651).

un stareț arab, anume Ioachim, de neam din Ierusalim, care știa foarte bine să vorbească limba barbarilor și cea grecească, și m-a trimis cu el la Ierusalim. Și ne-a dat scrisori pentru călăuzire, pe la metohurile sale, pînă la Țarigrad și la Ierusalim. Noi, din mila lui Dumnezeu am pornit la drum în anul 7159 (= 1651), în postul mare la Buna Vestire prea sfintei născătoare de Dumnezeu, și am călătorit prin Țara Românească pînă la rîul Dunărea, care este granița între Țara Turcească și Țara Românească. Și am trecut rîul Dunărea sub o cetate turcească, Silistra. Acolo se iau pentru împăratul turcesc de fiecare stareț cîte doi efimoci[4]. Pentru marfa de orice fel se ia în bani a zecea parte. Și în această cetate trăiesc creștini, p. 162 bulgari, și se află și un me//toh al patriarhului de Ierusalim, cu hramul preacuratei Născătoare de Dumnezeu. Acolo trăiesc călugări bătrîni, și adună milostenii pentru mormîntul Domnului. Noi am petrecut la dînșii 12 zile. Și de la cetatea Silistrei pînă la cetatea Varna am mers pe jos, 6 zile.

[4] Efimoc, monedă rusească, în genere corespunde talerului.

BERNARDINO VALENTINI DIN PERUGIA

(? — după 1670)

*

Minoritul conventual Bernardino Valentini din Perugia a venit ca misionar în Moldova, în prima jumătate a anului 1650, fiind lăsat aici de noul prefect al misiunilor din Moldova şi Ţara Românească, fratele Bonaventura din Campofranco. Acesta plecase din Italia însoţit de doi misionari destinaţi Moldovei şi Ţării Româneşti. După o şedere nu prea lungă în Moldova, în cursul căreia noul prefect ar fi vizitat locurile misiunilor din această ţară (după afirmaţia sa din primele sale scrisori din Tîrgovişte), a plecat spre Ţara Românească cu al doilea acolit al său. Despre felul cum şi-a început Bernardino activitatea sînt două versiuni, amîndouă datorate lui. În adevăr, în scrisoarea sa din 10 aprilie 1654 către nunţiul din Polonia, el spune clar că a fost *lăsat* de prefectul său în Moldova, dar într-un rezumat la persoana a treia a unei relaţii ale sale către Propagandă, datată din anul 1654 (!), lucrurile sînt arătate altfel, ca şi cum ar fi venit singur, avînd a se descurca peste tot iarăşi singur, fără vreun ajutor din altă parte. Aşadar, el s-a înfăţişat personal (!) nunţiilor apostolici din Germania şi Polonia, precum şi regelui (Ioan Cazimir) apoi, la Iaşi, domnului căruia i-a cerut direct încuviinţarea de a-şi exercita îndatoririle duhovniceşti, de a

purta rasa monahală, de a face judecăţi (!). Acesta l-ar fi primit foarte bine şi i-ar fi dat scrisori şi paşapoarte pentru şederea sa şi pentru scutirea de bir şi taxe (!). Însă, un asemenea demers nu era în căderea unui simplu misionar, ci a superiorului său direct, în cazul de faţă a prefectului misiunilor (Campofranco) sau a reprezentantului episcopului catolic de Bacău. Dar acesta (vicarul apostolic Marco Bandini) murise de vreo patru luni şi noul misionar se îndreaptă spre Bacău după obţinerea acelor autorizaţii fără a fi aflat — măcar şi de la domn (!) că Bandini nu mai trăia. Lucrul este cu atît mai ciudat, cu cît îndată după moartea acestuia încă din februarie a fost pornită o acţiune generală a *tuturor* misionarilor din Moldova contra primirii unui episcop absenteist polon şi contra înaintării cotropitoare a iezuiţilor. În realitate, ea era condusă de fostul secretar şi coadjutor al lui Bandini, Petru Parčević. Doleanţele misionarilor ar fi ajuns atunci pînă la domn. Deci este foarte curioasă afirmaţia lui Bernardino că a aflat de moartea lui Bandini abia la Bacău. Acolo a dat de noul vicar general Marian din Bosnia, care i-a atribuit misiunea de la Tîrgul Trotuş, dar l-a mai reţinut 6 săptămîni la Bacău *pentru ca în acest interval să înveţe limba* (!), răstimp în care şi-a plătit singur întreţinerea. Acum, desigur, a intrat în legătură şi cu Parčević. Nu o dată, spusele lor se suprapun, fiecare dintre ei confirmînd declaraţiile celuilalt: Bernardino iscălind şi el suplicele dramatice ale fostului vicar care, pe calea campaniei începute, urmărea obţinerea pentru sine a Episcopiei de Bacău (vezi „Dipl. Ital." II, 438 din 5 aprilie 1653), iar acesta din urmă fluturînd minunea de la biserica sf. Cosma şi Damian, declarată şi atestată de Bernardino (*ibidem,* p. 418 din 26 martie 1651). Sînt şi unele nepotriviri de dată. În scrisoarea către nunţiu, el arată că a fost desemnat ca misionar *în anul 1649*; în rezumat citim că a fost *declarat misionar la 17 ianuarie 1650* şi a plecat îndată... etc. Mai departe declară că a venit în Moldova la 1 mai, dar afirmă că atunci cînd a ajuns la Bacău erau patru luni de la moartea lui Bandini (†27 ianuarie şi înmormîntat la 7 februarie) date care nu se prea potrivesc cu cea de 1 mai, ca dată certă; ştim doar din afirmaţia lui proprie că la Tg. Trotuş a ajuns la 27 iunie. Un alt punct destul de nelămurit este acela privitor la vestirea jubileului în *anul 1651* (!), cînd jubileul fusese în 1650 (vezi în text n. 16. Cum fraza din text are o lacună, s-ar putea ca această neconcordanţă să aibă vreo explicaţie care ne scapă). Dar ceea ce pare foarte ciudat este lipsirea unei întregi regiuni de asistenţa unui paroh trimis în altă parte unde nu era necesar, cînd pentru aducerea sa în Moldova se cheltuiseră şi bani, şi energie. Lucrul în sine pare greu de acceptat. Sosit în Moldova la 1 mai (!), două luni după aceea (deci prin iulie?) fuge de tătarii care năvălesc şi se ascunde cu locuitorii prin păduri, unde stă ca vai de el 38 de zile, după rezumatul amintit. Dacă socotim şi cele 6 săptămîni de şedere la Bacău pentru învăţarea limbii, ajungem la concluzia că în acel an nu i-a rămas prea mult timp pentru slujba sa duhovnicească. El avea în grija sa şi satele Stăneşti, Măneşti şi Solonţ. Totuşi în anul următor (dacă admitem data 1651 din rezumat) este trimis de prefectul Campofranco (!) la graniţa Transilvaniei, adică în secuime, cu o însărcinare foarte puţin convingătoare şi cu rezultate destul de nereale. El declară că acolo *nu a putut sluji în biserică,* din cauza rezistenţei opuse de parohii însuraţi, duşmani ai misionarilor, *dar a oficiat în casele nobililor!...* Citind între rînduri se deduce că nu a prea stat la Tîrgul Trotuş, preferînd să colinde pe la nobilii unguri din apropiere. Dealtminteri, ei se arătau generoşi şi au şi dăruit obiectele de

cult de care fusese jefuit (nu se arată precis cînd). Este probabil că a menţinut contactul cu ei şi după aceea. Nu se spune în care lună trebuie aşezat acest apostolat (căci în rezumat se menţionează doar durata de o lună). Poate că tot acestor legături se datoreşte şi apropierea lui de gardianul conventului franciscan din Ciuc (în text „Chyliensis" = Chykiensis) fratele Nicolae Somliny chemat în două rînduri să ateste o minune manifestată de mai multe ori la biserica sfinţilor Cosma şi Damian (din satul Stăneşti). Se pare că o bună parte din activitatea parohului din Tîrgu Trotuş a fost închinată omologării şi difuzării ei. Prima atestare, din 26 martie 1651, este pusă oarecum sub garanţia vicarului general Marian din Bosnia, venit în joia mare să viziteze biserica de la Tîrgu Trotuş. Printr-o coincidenţă într-adevăr minunată, scena descrisă în procesul-verbal de atestare se desfăşoară înaintea acestuia. La urmă, el chiar ia o parte activă, primeşte conversiunea luteranului, porunceşte să fie întocmit actul pe care îl înseamnă cu pecetea sa inelară. Pe lîngă aceasta mai cere şi mărturia gardianului ungur al conventului de la Ciuc, care dă o atestare foarte prudentă: cum că acei declaranţi, după cum raportează şi catolicii, şi ortodocşii, au văzut... şi au auzit... aievea cele relatate. A doua atestare, după un an şi jumătate (10 oct. 1652) e redactată şi iscălită de Bernardino şi de gardianul amintit în calitate de „deffinitor" cu referire la acea minune. Acesta mai adaugă ştirea că Moldovenii vor să ocupe capela acelor sfinţi. Dar de astă dată, rolul de declarant este ţinut chiar de preotul ortodox din Tîrgu Trotuş, zis Mihalache, care întorcîndu-se cu nişte vin cumpărat de el din altă localitate a înnoptat în vecinătatea bisericii acelor sfinţi şi a văzut acea minune pe care o descrie întocmai ca primii declaranţi (din martie 1651). Este sugestiv amănuntul că în rezumatul relaţiei lui Bernardino, acel paroh ortodox, Mihalache, este calificat drept *protopop!* Apar acum elemente greu de acceptat: a) venirea cu totul stranie a parohului ortodox în bisericuţa catolică, rostind acele cuvinte admirative pentru „legea papiştilor", redate în declaraţia lui Bernardino (fără însă a manifesta — ca luteranul din anul precedent — intenţia de a se converti); b) faptul că se menţionează o declaraţie în scris a acestui martor, *care însă nu este anexată la atestarea lui Bernardino;* c) sublinierea că declaraţia scrisă *în limba românească* a fost însemnată cu *pecetea* parohului (*anulus* = pecete inelară), precum şi cu cea a oraşului (!) este cel puţin ciudată. Ce fel de inel sau pecete inelară purtau cu ei preoţii de ţară ortodocşi? În sfîrşit, confirmarea atît de categorică acum a gardianului N. Somliny, după cea extrem de prudentă din anul precedent, şi alarma că moldovenii ar voi să ocupe capela acelor sfinţi trezesc îndoială asupra sincerităţii tuturor subscriitorilor acelor acte concrete sau închipuite.

Căci la 15 martie 1653, Bernardino pune la cale o altă atestare, *însemnată şi aceasta cu pecetea oraşului* (!) constînd într-un certificat extrem de elogios pentru el, eliberat de „oraşul" (Tîrgu Trotuş) în persoana ungurului Gabriel Giongioii (= Gyongyos), probabil judele acestuia, cu prilejul iminentei plecări din parohie a lui Bernardino, chemat de părintele prefect (Campofranco) în Ţara Românească (!). Sînt înşirate meritele sale („Dipl. Ital.", II, pp. 434—435) începînd de la venirea sa ca paroh, la 26 iunie 1650, pînă la darea acestui act (15 martie 1653). Printre acestea este amintit faptul că s-a îngrijit de refacerea bisericii sale ce fusese *lovită de trăsnet!* (Observăm că Bernardino pomeneşte de mistuirea ei prin foc, ceea ce pare mai degrabă să indice o pîrjolire din partea duşmanilor). Un alt merit însemnat este restaurarea bisericii sfinţilor Cosma şi Damian „... spre care aleargă acum

credincioşii şi unde obişnuia să facă *procesiuni de trei ori pe an:* în *vinerea mare,* de sărbătoarea rusaliilor şi de *Adormirea Maicii Domnului.* La acestea nu veneau numai sătenii catolici dimprejur, ci şi oameni de departe, din tîrguri şi oraşe, ba chiar schismatici. Iar el le-a ţinut predică *pe româneşte* şi toată noaptea a ocolit biserica (după cum fusese obiceiul mai înainte). Dar ocolirea bisericii în vinerea mare şi sărbătoarea Adormirii este un obicei al ortodocşilor care, asociat predicii româneşti a lui Bernardino, indică luarea în consideraţie a influenţei elementului românesc asupra catolicilor, trăind în mijlocul lor. În sensul acesta pledează şi faptele semnalate de misionarul Fr. Maria Spera din Narni (v. mai sus pp. 386—387).

Care a fost rostul adevărat al acestui certificat elogios întocmit pentru Bernardino? Căci de plecat în Ţara Românească, el nu a plecat. Dealtminteri, chemarea sa de către prefectul Campofranco pare destul de neprobabilă. Acesta era poate asupra plecării sau şi plecat din Tîrgovişte în momentul acela, căci la 19 iulie îl aflăm reîntors în Italia.

Bernardino a continuat să se iscălească parochus Tatrusiensis („Dipl. Ital.", II, p. 437), iscălind alături de misionarii franciscani din Bacău, Baia şi Hîrlău, la 5 aprilie una din nenumăratele suplici şi apeluri către Propagandă compuse de Parčević contra prelaţilor din Polonia. Aceasta e datată din Bacău, din 5 aprilie. La aceeaşi dată, „orăşenii" din Tîrgu Trotuş adresează şi ei o plîngere (*ibidem,* p. 438) către „Eminenţii părinţi care duc religia catolică în universul întreg". Obiectul ei pare a fi fost biserica sfinţilor Cosma şi Damian, ruinată de bătrîneţe şi pe care credincioşii catolici nu o puteau repara, *fiind apăsaţi de dări grele şi duşi neîncetat să presteze muncă pentru principe.* Din care cauză moldovenii, ridicîndu-se, se străduiesc să o ocupe, să o refacă şi să-şi atribuie sie-şi minunile manifestate acolo.

Observăm că în certificatul din 15 martie 1653, deci anterior cu 20 de zile (!) şi eliberat sub pecetea oraşului, se spune clar că Bernardino *a refăcut altarul distrus şi a restaurat acea biserică!* — Aşadar, papa este invitat să ocrotească acest locaş. Dar obiectul principal al acestui apel se află în rîndurile finale: „*Rugăm deci pe sanctitatea sa să nu ne tulbure cu episcopi poloni, de la care ne vin toate relele şi nici să nu recheme pe preoţii noştri care sînt păstrători ai credinţei şi care trăiesc alăturea cu noi în nevoile noastre (in miseriis),* ei ne ajung şi se mulţumesc cu puţin. Să plece departe de noi părinţii iezuiţi, această ţară nu este pentru ei, şi nici fiii noştri nu vor ajunge sus la şcoli înalte, este destul pentru copii să înveţe rudimentele şi rugăciunile (?) ce le pot învăţa de la cantorii pe care îi ţinem pentru serviciul bisericii". Avem deci o asociere artificială a acestor două elemente disparate juxtapuse în apelul de mai sus, redactat şi el, fără îndoială, de Parčević. Merită să fie reţinut amănuntul dat în fruntea acestui act: că acea biserică se află *în satul strălucitului Domn Gheorghe mare logofăt al ţării,* adică a viitorului domn Gheorghe Ştefan. Dar la acea dată — 5 aprilie 1653 — *acesta se şi ridicase contra domnului.* Se explică deci fraza despre birurile apăsătoare şi despre corvezile prea dese impuse de domn! Lupta pentru domnie a însemnat foarte curînd pentru trotuşeni ivirea unor noi încercări. Oastea ardeleană, în retragere pe valea Trotuşului, este atacată de tăietorii de sare de la ocna vecină (Tg. Ocna). Iar în faza a doua, cetele lui Timuş Hmelniţki pornesc spre Valea Seacă (Bogdana) ca să întîmpine înaintarea lui Gheorghe Ştefan. Deci tot pe această vale a Trotuşului şi a afluenţilor săi. Aşadar, încercările amintite de Bernardino sînt reale. Ele sînt însă puse pe acelaşi plan cu ne-

ajunsurile de altă natură, rezultînd din criza de autoritate a bisericii catolice din Moldova şi din neplata subvenţiilor cuvenite misionarilor de 8 ani de zile. Acest amănunt, pus în legătură cu afirmaţia că a servit în Moldova vreo şapte ani, ne-ar obliga să datăm acel rezumat din 1656—1657 şi nicidecum din 1654. În 1655, Bernardino mai era încă la Tîrgu Trotuş, unde îl găseşte Vito Piluzzi („Dipl. Ital.", II, p. 312). Prin 1668—1670, după unele informaţii, ar fi ocupat postul de vicar al vicarului apostolic de la Constantinopol, Andrea Ridolfi delle Fratte. În realitate nu se mai ştie nimic despre el.

Se păstrează două relatări despre şederea sa în Moldova: o scrisoare-apel către nunţiul papal din Polonia din 10 aprilie 1654, publicată în „Dipl. Ital.", II, pp. 445—446; şi rezumatul unei dări de seamă făcute Congregaţiei de Propagandă publicate de Hurmuzaki, IX, pp. 159—160. Alături de acestea pot fi aşezate cele două declaraţii sau atestări ale minunii din biserica sf. Cosma şi Damian („Dipl. Ital.", II, pp. 418—419; p. 427) întocmite de el. Deşi ele sînt anterioare datei mărturiilor amintite mai sus, ele au fost aşezate în volumul nostru după acestea, întrucît relatările cuprind un interval mai larg în care intră şi momentele ce corespund atestărilor.

O privire critică a scos în evidenţă nepotrivirile dintre declaraţiile lui Bernardino către nunţiul din Polonia în 1654 şi cele către Propagandă, redate în rezumat. Ele se datoresc poate şi faptului că acel rezumat pare să fi fost întocmit după o expunere *orală,* probabil făcută la întoarcerea lui Bernardino în Italia. Iar cele ce se ivesc între diferitele atestări din 1653 vor trebui atribuite, în bună parte, inspiraţiei şi amestecului lui Parčević, a cărui ingeniozitate se manifestă în mai toate apelurile trimise din Moldova către Propagandă. Rămîn totuşi pe seama sa unele exagerări vădite sau chiar inexactităţi voite semnalate de noi mai sus. Printre acestea trebuie, desigur, aşezat şi episodul dialogului său cu acel *episcop ortodox* nenumit, purtat înaintea domnului (!). Amintim că din acel Mihalache, parohul ortodox al unui sat vecin cu Tîrgu Trotuş, el a făcut în relaţia sa un protopop! (vezi mai sus, p. 419 rezumatul părţii finale). Şi, poate că de asemenea, trebuie interpretat în alt chip şi scopul venirii acestui paroh la Bernardino. Dacă se ţine seama că îndată *după* acest moment este vorba de pretenţia ortodocşilor de a lua ei acea biserică (vezi declaraţia gardianului N. Somliny în atestarea din 10 octombrie 1652) pe motivul că nu ar fi fost reparată de catolici (vezi apelul trotuşenilor către Propagandă, din 5 aprilie 1653) s-ar putea înţelege că parohul ortodox venise să facă o propunere colegului său catolic, anume să repare ortodocşii acea biserică şi poate chiar să o folosească împreună cu catolicii (?). După cum s-a arătat mai sus, aici se creaseră elemente comune între credincioşii celor două rituri. Rămîne întrebarea dacă fusese reparată acea biserică pînă la 10 martie 1653 (cum se afirmă de către trotuşeni), şi anume de către cine? întrucît la 5 aprilie se invocă de către trotuşeni imposibilitatea lor de a o repara. Cu tot acest amestec de adevăr absolut şi relativ, mărturia lui Bernardino oferă — pe lîngă unele informaţii sigure — şi jaloane pentru explorări viitoare. Pentru notiţa de faţă am folosit atît ştirile date de G. Călinescu în *Altre notizie sui missionari* („Dipl. Ital.", II, p. 312), cît şi bogatul material de arhivă, redat de el în această lucrare şi avînd unele tangenţe cu trecerea lui Bernardino prin Moldova.

ACT DE ATESTARE A MINUNII DIN BISERICA SFINȚILOR COSMA ȘI DAMIAN[1]

1651, martie 26 [Tîrgu] Trotuș

p. 418 ... În ziua de XXVI martie MDCLI a venit în acest tîrg[2] al Trotușului prea reverendul părinte, fratele Marian din Bosnia, vicar general al Moldovei pentru a-l vizita, și cum ne aflam împreună în ziua de joi (care a fost joia Cinei Domnului[3] în casa domnului Michael Sus al lui Mikael, au venit doi oameni, unul sas, celălalt ungur, și cu glas tare acel ungur a exclamat în limba latină[4]: „Unde este parohul papistașilor?" căruia i-am răspuns: „Iată, eu sînt" [și atunci] a îngenunchiat p. 419 la picioarele mele și mi-a vorbit cu // lacrimi astfel: „Părinte, în această

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian din „Dipl. Ital.", II, pp. 418—419.
[2] *Civitas* (!)
[3] Joia mare.
[4] *Illingua (!) latina.* Amănunt mai puțin credibil. De observat că în atestarea din oct. 1652, declarantul ortodox (român) vorbește românește. Ar însemna, probabil, că Bernardino nu știa ungurește.

noapte înainte de ivirea zorilor, cum mă aflam în acea biserică ce se numește a sfinților Cosma și Damian, împreună cu un tovarăș al meu, am auzit voci muzicale, ca niște cîntări îngerești, și îndată l-am trezit pe tovarășul meu care dormea și a auzit și el, și ieșind din biserică nu am văzut pe nimeni în afară de o lumină ca o faclă arzînd, și după aceea a ocolit acea biserică și a ajuns pînă la un munte, nu prea departe și acolo a dispărut. Iar noi îngenunchiind am fost atît de îmbătați de acea melodie, încît nu știam ce să facem. În sfîrșit după ce ne-am adus mulțumirile noastre lui Dumnezeu, am plecat, și pe cîți oameni întîlneam, le-am povestit tuturor cele văzute de noi și aproape toți ne-au răspuns într-un glas: Vă credem, pentru că și noi am văzut adesea o lumină aprinsă ca o faclă în noapte, ocolind această biserică și astfel venim la tine părinte, spre a-ți povesti toate cele văzute și auzite de noi, și pe deasupra, acest tovarăș al meu este luteran, și dorește să vină la sfînta noastră credință". Îndată ce a auzit aceste cuvinte, reverendul părinte Marian i-a și sărutat și acel luteran a făcut în fața sa[5] o profesiune de credință, și el mi-a poruncit mie ca să întocmesc o dovadă despre toate acestea, așa cum am făcut-o pe aceasta în fața tuturor oamenilor care locuiau în acea casă, și însuși reverendisimul părinte a pecetluit-o cu inelul său. Eu fratele Bernardino de Valentinis, paroh din ordinul minoriților conventuali ai sfîntului Francisc, misionar apostolic al celor două Valahii, am scris și subscris cu mîna mea.

Eu fratele Nicolaie Somlini, gardian al conventului din Ciuc[6] am auzit despre acele minuni ale sfinților Cosma și Damian, precum că aceștia, după cum ne spun și catolicii și schismaticii, au văzut aievea cu ochii lor [acea lumină] și au auzit o cîntare nespus de suavă.

ALTĂ DECLARAȚIE[7]

1652, octombrie 10 [Tîrgu] Trotuș

În ziua de 10 octombrie MDCLII, cînd mă aflam în biserică după p. 427 slujbă, a venit cu mare însuflețire un preot ortodox al cărui nume este Michael și Mihalache (*Mikalakio*) paroh al schismaticilor din acest tîrg și în fața tuturor a început să exclame pe românește: „O, părinte, mare este legea Papiștilor, și fericiți acei care trăiesc în ea, căci eu am auzit pe mulți oameni povestind că în acea biserică a voastră cu hramul sfinților Cosma și Damian, apar obișnuit semne și minuni, iar eu, nu numai că nu credeam, dar chiar îi luam în rîs pe cei ce le povesteau și îi certam, pînă cînd le-am

[5] *In manibus suis.*
[6] *Conventi Chyliensis* (= Chykiensis).
[7] *Ibidem*, p. 427.

văzut eu însumi cu ochii mei, căci încă deunăzi[8] cînd m-am întors de la „Putena“[9] unde mă dusesem să cumpăr vin şi rămăsesem peste noapte în satul care se numeşte „Kilibeste“[10] aproape de acea biserică, cam în a şaptea veghe a nopţii am ieşit din casă pentru nişte interese ale mele şi am văzut o mare lumină, ca o faclă aprinsă ocolind acea biserică, şi am chemat pe oamenii care stăteau în casă, care toţi au văzut-o, precum o vedeam şi eu, şi această lumină, după ce a înconjurat de multe ori biserica, s-a ridicat în sus, şi în sfîrşit a ajuns la un munte care era aproape şi acolo a dispărut“. Iar eu după ce l-am auzit l-am rugat ca să facă o declaraţie în limba sa şi să o însemne cu pecetea (!)[11] sa şi pecetea acestui oraş[12] precum a şi făcut. Eu fratele Bernardinus, misionar apostolic — ca mai sus — cu mîna proprie. Eu fratele Somlini, gardianul conventului din Ciuc („Chyliensis“) şi definitor pentru noua minune săvîrşită la SS Cosma şi Damian, confirm că a fost aşa cum a arătat în mod public preotul ortodox *şi Moldovenii vor să ocupe capela acestor sfinţi* (!).

---

[8] *...iam pridem,* expresie foarte neprecisă, putînd însemna şi de mult, şi de curînd.
[9] *Putena,* neidentificat. Oare Putna?
[10] *Kilibeste,* neidentificat.
[11] *Anulo,* inel, adică pecete inelară.
[12] *Anulo huius Civitatis.*

SCRISOARE CĂTRE NUNŢIUL DIN POLONIA[13]

1654 aprilie 10

În anul 1649 am fost desemnat de sacra Congregaţie de Propaganda Fide ca misionar apostolic în amîndouă ţările române şi am fost lăsat de părintele prefect al meu aici în Moldova, unde am aflat că se găseau atunci peste douăzeci de preoţi, care se străduiau cu toţii să slujească cu credinţă; acum au rămas numai cinci <din ei> săraci şi goi. În Moldova sînt 32 de biserici, care toate ar cere, din cauza numărului mare de catolici şi a depărtării lor una de alta, să aibă cîte un paroh al lor, dar sînt atît de sărace şi lipsite, încît nu au nici măcar vasele necesare pentru împărtăşanie, şi acum cu prilejul schimbării noului domn[14], cînd am fugit timp de şapte luni în şir prin păduri, cu suferinţe nespus de mari, am fost despuiaţi nu numai de odăjdiile pe care le avea fiecare cu sine,

p. 445

[13] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital.", II, pp. 445—446.

[14] Înlocuirea lui Vasile Lupu cu Gheorghe Ştefan.

dar nici măcar nu ne-au lăsat cămaşa pe spinare, — şi hrana noastră obişnuită este pîine de mei şi apă din rîu — şi din cauză că sacra Congregaţie nu numai că nu ne-a dat de opt ani încoace, bieţilor de noi, ajutoarele obişnuite[15], dar nici măcar o lăscaie[16], ne găsim într-o lipsă desăvîrşită. // Cît de necesari sînt misionarii în aceste locuri, puteţi vedea numai din aceea că în acest timp în care nu am putut umbla prin ţară, au murit peste 50 de copii fără a fi fost botezaţi . . .

p. 446

---

[15] *Solite elemosine.*
[16] *Un soldo.*

REZUMAT AL RAPORTULUI SĂU DE CĂLĂTORIE ÎN MOLDOVA ŞI ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ[17]

1654=1657(?)

În anul 1650 la 17 ianuarie, franciscanul p. 159 Bernardino Valentini din Perugia, minorit conventual, a fost declarat de Sfînta Congregaţie misionar în cele două „Valahii", către care s-a îndreptat îndată, şi a ajuns acolo la 1 mai nu fără pătimiri grozave din cauza războaielor şi a incursiunilor cazacilor. Dar înainte de a ajunge acolo, s-a înfăţişat nunţiilor apostolici din Germania şi din Polonia şi regelui Poloniei[18] de la care a obţinut scrisori de acreditare către principele „Valahiei inferioare" sau Moldovei[19]... <Misionarul> a înmînat domnului acele scrisori în oraşul Iaşi, unde îşi are reşedinţa şi a fost foarte bine primit, <dom-

[17] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki,* IX/1, pp. 159—160. Pare să fie vorba de o redare a unei expuneri orale, a cărei dată ar urma să fie revizuită. Vezi mai jos p. 430, text şi note.

[18] Ioan al II-lea Cazimir (1648—1668).

[19] Vasile Lupu.

nul> i-a dat încuviinţarea sa spre a putea administra sfintele taine în principatul său; i-a îngăduit să umble în haină monahală, să judece şi să îndeplinească orice alte slujbe în legătură cu însărcinarea sa. Pentru aceasta i-a dat scrisori şi paşapoarte în virtutea cărora mai era şi scutit de orice bir şi angarie. S-a dus la Bacău, reşedinţa obişnuită a episcopului catolic pentru // a-l recunoaşte[20], dar aflînd că[21] murise cu patru luni în urmă, a îndeplinit acest <act>[22] faţă de vicarul acestuia[23], un minorit observant. Aici a rămas şase săptămîni pe cheltuiala sa pentru a învăţa acea limbă[24] lucru necesar misionarilor pentru spovedanie, predică şi pentru alte ajutoare spirituale. De acolo a fost trimis de către vicar ca paroh al unei biserici din Trotuş, la hotarele Transilvaniei.

p. 160

În această provincie se află 15 biserici principale şi fiecare din ele are două sau trei biserici filiale[25]; dar toate sînt sărace şi fără obiecte de cult (afară de patru, adică Cotnari, Baia, Bacău şi Roman), misionarul fiind silit pentru a sluji în celelalte, să-şi facă rost din locuri îndepărtate de potir, liturghier şi alte lucruri de trebuinţă; n-au nici reşedinţă pentru paroh. Puţinătatea preoţilor este, spre marea suferinţă a catolicilor, care nu pot fi asistaţi de bisericile parohiale mult prea depărtate; cu atît mai mult cu cît numărul acestora[26] se ridică la circa 8 000 după cum a arătat (?)[27] numitul părinte, cu prilejul raportului vizitaţiei canonice şi a administrării sfintelor taine pe care le-a făcut de mai multe ori în acea provincie.

A găsit în misiune doi misionari conventuali italieni[28], trei părinţi observanţi bulgari[29], doi părinţi iezuiţi şi doi preoţi maghiari.

În acest principat, toţi sînt greci schismatici, afară de cîţiva soldaţi eretici din diferite secte, ca arieni, calvini şi luterani, dar aceştia nu au acolo nici biserică, nici şcoli . . .

. . . Toate oraşele şi localităţile Moldovei, sînt expuse incursiunilor şi atacurilor tătarilor, cazacilor şi altor neamuri, pentru că ele nu sînt înconjurate de ziduri sau de alte întărituri, ci toate casele sînt făcute din lemn şi acoperite cu paie. Astfel două luni după sosirea acestui misionar, ţara a

---

[20] *Per ricomandarlo.* Text ambiguu. Este vorba de un act de supunere al noului misionar sau de o recunoaştere sau confirmare a sa de către episcop?

[21] Marco Bandini. Vezi biografia sa în volumul de faţă.

[22] *Il d-o.*

[23] Nu poate fi vorba de fostul vicar al defunctului Bandini, ci de vicarul general Marian din Bosnia, rămas în locul său.

[24] Probabil limba română vorbită şi de ungurii catolici din episcopia amintită, căci dacă un italian poate înţelege mai uşor limba română, nu tot astfel va fi cazul cu limba maghiară deosebit de grea.

[25] *Annesse.*

[26] Adică al credincioşilor.

[27] In text: .... *<n>otato.* (?).

[28] Simone Apolloni din Veglia şi Simone Misercich din Sebenico.

[29] Unul dintre ei fiind Petru Parčević.

fost călcată de 200 000 de tătari şi cazaci; din această cauză, el a fost silit să fugă într-o pădure, unde rămînînd timp de 38 de zile, şi tot atîtea nopţi, a îndurat intemperiile necruţătoare şi bîntuirile iernii[30].

La întoarcerea în parohia sa, găsind oraşul pustiit şi biserica sa mistuită de foc, a pus să o repare cu rîvnă şi cu trudă.

În anul 1651 a fost expediat de Părintele prefect apostolic conventual[31] la graniţa Transilvaniei pentru a vesti Jubileul[32]... transmis de... Cardinalul Meltio, pe atunci nunţiu apostolic pe lîngă maiestatea sa imperială[33]. Ducîndu-se acolo, s-a trudit o lună întreagă cu această vestire, cu primejdia vădită a vieţii, din cauza rezistenţei opusă de preoţii însuraţi care erau parohi acolo şi care ne erau duşmani; acolo a slujit în casele nobililor catolici, nefiindu-i îngăduit să îndeplinească vreo slujbă sfîntă în biserici. A botezat 150 de copii de oameni săraci şi lipsiţi, dintre care unii erau cam de trei ani, nefiind botezaţi pentru că nu se putea plăti botezul, potrivit impunerii acelor preoţi.

În anul 1654 năvălind din nou în provincia susnumită tătarii, cazacii, ungurii şi alţii, domnul de la cîrmă, Vasile, grec[34] schismatic, a fost alungat şi a fost pus un altul numit Gheorghe[35], moldovean schismatic. În timpul acestei invazii — care a ţinut opt luni pline de mari nenorociri şi suferinţe pentru toţi — susnumitul misionar a fost nevoit să plece din oraş şi să rătăcească prin munţi şi păduri, şi în codrii cei mai sălbateci, depărtaţi între ei prin zile întregi de mers pentru a duce sfintele taine catolicilor ascunşi în acele păduri; cu atît mai mult cu cît rămăsese singur doar cu un alt misionar, căci toţi ceilalţi fugiseră de frică. Şi chiar aşa, în acest timp au murit mulţi copii fără botez, pentru că rîurile nu puteau fi trecute, bărcile fiind arse şi podurile distruse. În timpul călătoriei, în două rînduri, a fost jefuit de toate, pînă şi de obiectele de cult... // cum sînt potirul şi liturghierul pe care le ducea cu el, de care a rămas lipsit pînă ce nobilii catolici maghiari i-au dat altele... p. 161

Cînd au încetat tulburările şi s-au întors acasă, a găsit cele trei biserici filiale ale parohiei sale jefuite şi dezvelite; a pus să le facă din nou acoperiş din propriile sale milostenii şi din acele ale altor catolici. Lăsăm la o parte apoi celelalte năvăliri care au urmat în fiecare an, de două sau

---

[30] *Patimenti di niveri.*

[31] Bonaventura de Campofranco, prefect apostolic (1650—1653). Vezi pp. 431—434, biografia sa.

[32] Dar Jubileul a fost în 1650 cu care prilej a fost la Roma şi Deodato. (Baksić) şi s-a grăbit într-acolo şi Parčević.

[33] Ferdinand al III-lea (1637—1657).

[34] Deşi nu era grec, ci român din Peninsula Balcanică, el era considerat astfel şi pentru că, spre deosebire de Matei Basarab, el punea în dregătoriile mari de preferinţă greci.

[35] Gheorghe Ştefan în a doua domnie.

trei ori pe an şi bejăniile pricinuite de ele şi suferinţele îndurate în păduri şi în codri, fiind acestea obişnuite în acele ţări.

În cele din urmă, cu zece luni înainte de a pleca[36], a fost băgat la închisoare din porunca unui episcop schismatic şi a fost pus în butuci şi în lanţuri cîteva zile pentru că împărtăşise pe unul care din catolic se făcuse schismatic şi a fost apoi întors la credinţa catolică de el, cu ajutorul de sus; apoi misionarul a fost eliberat din ordinul domnului[37], înaintea căruia a purtat dezbateri cu acel episcop, şi a dat socoteală despre misiunea sa şi despre administrarea sfintelor taine. Domnul a rămas mulţumit de aceasta şi a izgonit cu ocară dinaintea sa pe episcop, ameninţîndu-l că va pune să i se radă capul şi barba. Apoi a predicat în acea limbă, după împrejurări, vreo cinci ani; a stat în acea ţară cam şapte ani[38]. Pentru toate acestea, el a adus dovezi de la domnul din acele părţi, de la monseniorul episcop de Marcianopol[39], de la părintele vicar general al provinciei şi de la părinţii iezuiţi cu reşedinţa în acea misiune; pe acestea le-a înfăţişat monseniorului Albriti, secretarul Sacrei Congregaţii de Propaganda Fide...

[Urmează povestirea unei manifestări supranaturale în biserica Sf. Cosma şi Damian, confirmată după spusele autorului de un „*protopop schismatic*" şi întărită de Petru Parčević].

---

[36] Cum nu este arătată precis data plecării sale, nu poate fi determinat acest moment şi nici controlat adevărul incidentului relatat.

[37] Dacă acceptăm data de 1654, poate fi vorba fie de Vasile Lupu, fie de Gheorghe Ştefan.

[38] Afirmaţie ce nu poate fi acceptată decît dacă admitem că această dare de seamă este din 1657 sau 1656.

[39] Petru Parčević.

BONAVENTURA DIN CAMPOFRANCO

(? — după 1653)

*

Bonaventura din Campofranco din ordinul minoriţilor conventuali a fost trimis de Congregaţie în Moldova şi Ţara Românească cu o misiune specială, de a cerceta şi sancţiona neregulile şi purtările scandaloase puse pe seama misionarilor conventuali, denunţaţi de observanţi, iezuiţi etc., îndepărtînd elementele nedemne şi cercetînd nevoile reale ale misiunilor. Aşadar, noul supraveghetor desemnat de Propagandă venea cu titlul de *provincial al Transilvaniei şi prefect al misiunilor din Moldova şi Ţara Românească* şi fără nici o afectare la vreuna dintre bisericile catolice din Moldova sau Ţara Românească. El aducea cu sine doi misionari. Încă înainte de plecarea din Italia, el întocmise mai multe memorii în legătură cu atribuţiile sale. Sosind la Viena, la 4 aprilie 1650 (scrisoarea sa din 9 aprilie), după ce a călătorit de la Trento la Innsbruck, de unde a urmat apoi pe Dunăre, el a luat contact cu nunţiul apostolic din Viena, la care spera să găsească, aşteptîndu-l, actul de împuternicire specială *(facolta),* autorizîndu-l a licenţia pe misionarii scandaloşi, conform cu ultimul său memoriu înfăţişat de el Propagandei, înainte de plecare. Dar această autorizaţie nu îi fusese expediată, şi deci puterile sale erau mai mult aparente

decît reale. De aceea şi măsurile concrete întrevăzute de el au fost înlocuite cu asigurări optimiste şi liniştitoare, o dată ajuns la faţa locului. Prin Moldova a trecut mai iute, deşi afirmă că a vizitat toate locurile misiunilor şi pe misionarii acestora. Dar în raportul său din 3 septembrie sînt indicaţi doar 2 misionari conventuali la Baia şi la Trotuş, şi acesta din urmă a fost adus probabil chiar de el.

Frămîntările din sînul misionarilor franciscani conventuali şi observanţi mobilizaţi de Parčević pentru a împiedica venirea unui episcop de Bacău polon şi a pune stavilă instalării de noi iezuiţi nu par să-i fi reţinut atenţia. S-a mulţumit să pună acolo un viceprefect. Ţelul călătoriei sale era Ţara Românească, unde îl aflăm încă din 10 iulie. La această dată scrie din Tîrgovişte (unde locuia în „conventul" franciscan) două scrisori: una către eminenţele Congregaţiei, cealaltă către secretarul acesteia. În amîndouă arată disproporţia dintre locurile afectate misiunilor şi numărul redus de misionari existenţi, accentuînd neajunsurile ce rezultă din netrimiterea la timp a „proviziunilor" (adică a banilor pentru întreţinerea lor), întrucît locurile sînt sărace şi nu pot oferi această întreţinere, iar credincioşii (catolici) nu au mijloacele necesare pentru a asigura ei traiul misionarilor. Cu acest prilej roagă să i se trimită „proviziunile" pentru cei doi noi veniţi aduşi de el, împreună şi cu „proviziunile" sale proprii, căci fără de ele nu se poate rezista. Dealtminteri şi banii de drum au fost insuficienţi, şi în ultima parte a sa „ci e bisognato mendicare per arrivare a luochi destinati". Se şi arată pe ce cale vor trebui trimişi aceşti bani: prin misionarii de la Constantinopol. Cît priveşte aprecierea numărului de misionari necesari, el arată că numai în Moldova ar fi nevoie de cel puţin cinci, adică de încă doi sau trei pe lîngă cei existenţi. Pentru Ţara Românească nu indică încă nici o cifră. Peste două săptămîni, la 25 iulie, el comunică rezultatul cercetării sale *de vita et moribus*, cu privire la misionarii existenţi în Moldova şi Ţara Românească. Cei răi au plecat. Acum sînt doar doi misionari în Moldova: Simone din Veglia, care a servit acolo 12 ani continui şi a fost răsplătit cu doctoratul, şi Simone din Sebenico, părinte exemplar care a servit şi în Ţara Românească. Iar dincoace, la Tîrgovişte, este Venantio de Monte Ottone care de 12 ani s-a purtat atît de exemplar, încît domnul nu l-a lăsat să plece, iar la Cîmpulung se află Francesco Maria Spera din Narni, cu o activitate aici şi în alte locuri de 7 ani, şi care e atît de bun, încît catolicii lui — numărînd mai bine de 40 de familii — nu vor să-l lase să plece, iar domnul a scris cerînd pentru el acordarea doctoratului. Pe deasupra, de 5 ani de zile, acesta nu a primit nici o „proviziune" de la Congregaţie. Aşadar, dacă sînt denunţuri contra misionarilor, ele se datoresc unor persoane interesate. Sînt unii „religiosi novelli" care, pentru a se introduce ei, încearcă să-i discrediteze pe misionarii existenţi. Probabil că în felul acesta, foarte puţin precis *(religiosi novelli)* erau desemnaţi observanţii bulgari. La 3 septembrie, trimiţînd situaţia bisericilor catolice din Moldova şi Ţara Românească, el revine din nou la acest subiect ca şi la acela al „proviziunilor". Acum declaraţiile sale sînt mai nuanţate. Nu a descoperit *cosa di relievo*, adică nimic mai important, decît doar *alcune fragilità di poco momento* pe care le-a sancţionat şi îndreptat. A descoperit însă că unii preoţi de mir scriau asemenea reclamaţii. Totuşi va fi cu ochii în patru urmărind viaţa misionarilor.

Este interesant de subliniat că tot acum se pune la cale de către observanţi o manevră pentru înlocuirea misionarilor conventuali. La 14 septembrie, Matei Basarab ataca într-o scri-

soare către papă chestiunea mai veche a misionarilor din Ţara Românească, deschisă de breva papală transmisă de Bakšić în noiembrie 1648, invitîndu-l pe domn să împartă mănăstirea catolică de la Tîrgovişte între conventuali şi observanţi printr-un fel de expropriere parţială a celor dintîi (Fermendžin, *op. cit.*, p. 364 ş.u.). Se cunoaşte răspunsul categoric al domnului. Urma ca el să scrie cîndva direct la Roma. Acum, după doi ani aproape, domnul îi dă lui Soimirović, sub o altă formă, răspunsul aşteptat de observanţi. Ca şi în 1648, cînd a respins jumătăţile de măsură, el propune o schimbare radicală, îndepărtarea tuturor părinţilor misionari existenţi şi înlocuirea lor cu alţii, străini de orice gînduri lumeşti şi aleşi de papă. Era deci un pas pe calea dorită de bulgari. Acest răspuns, după doi ani de aşteptare, avea un tîlc. Scrisoarea aceasta către papă avea ca scop principal recomandarea lui Fr. Soimirović în vederea înălţării sale la episcopat. Încă şi cu alte prilejuri s-a putut observa părtinirea deosebită a domnului pentru acest misionar, pe care îl şi trimisese în Polonia spre a obţine sprijinul regelui pentru candidatura sa la Episcopia de Nicopol. De fapt, cînd scria domnul scrisoarea sa către papă, Soimirović *fusese* şi ales episcop de Prizren (Pristina) în 11 iulie 1650, dar lucrul nu se aflase încă. Campofranco, bineînţeles, nu a fost informat de gestul domnului. La 1 noiembrie, stăruind din nou pentru trimiterea „proviziunilor" misionarilor, el vorbeşte iar de sărăcia lor şi de mizeria adusă de năvălirea tătarilor şi a cazacilor în toată Moldova şi o parte din Ţara Românească.

Într-un post-scriptum atinge chestiunea observanţilor bulgari: „Mi s-a spus că părinţii zocolanţi din Turcia încearcă un nou proces aici, spre a ne alunga din acest loc împotriva oricărei dreptăţi, întrucît nu există nici un motiv şi nici un prilej şi ei nu au putut avea şi obţine de la domnul principe ceea ce voiau, căci măriei sale nu îi plac schimbările de orice fel ar fi" . . .

Răspunsul papei Innocentius al X-lea la scrisoarea lui Matei Basarab poartă data de 11 februarie 1651. El îl asigură că l-a însărcinat pe părintele Bonaventura de Campofranco să ia toate măsurile pentru înlăturarea elementelor rele şi înlocuirea lor cu misionari buni. Urmînd oarecum tipicul folosit în brevele date la numirea episcopilor din care nu lipseşte niciodată elogiul noului numit, lăudat pentru ştiinţa sa, moravurile sale etc., tot astfel şi în breva către domnul român sînt subliniate meritele şi calităţile prefectului apostolic al misiunilor din Ţara Românească şi Moldova (care fusese numit cu vreo zece luni mai înainte). Înţelegînd interesul intervenţiei domnului pentru Soimirović, îi comunică numirea acestuia la Episcopia de Prizren în Serbia.

Mai avem de la Campofranco o nouă situaţie a bisericilor aproape identică celei din 3 septembrie, avînd însă unele amănunte în plus. Ea este publicată cu data de 1650, care însă nu apare în text. Dovada însă a scurgerii timpului se află în informaţia privind biserica din Cîmpulung, *cîrmuită acum de părinţii zocolanţi,* în vreme ce în situaţia anterioară era vorba de *un părinte al ordinului nostru* (deci franciscan conventual). Data poate fi rectificată, întrucît din scrisoarea lui Soimirović din 17 februarie 1652, se vede că, aflîndu-se acesta la Tîrgovişte după întoarcerea din Italia şi profitînd de plecarea lui Francesco Maria Spera din Cîmpulung la Roma, a invocat plîngerile către el ale credincioşilor rămaşi fără preot, pentru a introduce acolo, cu consimţămîntul domnului, pe observantul bulgar Ştefan Soijch, pe care îl avea întîmplător (!) cu sine şi care cunoştea bine limba lor . . . etc. Acesta

murind pînă în 10 zile... la primul prilej cînd s-a mai dus în Țara Românească, Soimirović a pus acolo pe părintele Serafin din custodia Bulgariei... Ar fi vorba deci de fapte din anul 1651. Pînă la plecarea sa din țară, în 1653, Campofranco va continua pe toate tonurile să ceară trimiterea „proviziunilor“, iar de la Roma i se va cere mereu o nouă situație precisă a misiunilor și misionarilor de sub autoritatea sa. La 25 ianuarie 1652, el mai repetă încă o dată cele spuse mai înainte („Dipl. Ital.“, II, p. 421). În sfîrșit, la 19 iulie 1653, el se află din nou acasă, slăbit de drum și de neajunsurile suferite la înapoiere.

Există printre scrisorile sale redate în „Dipl. Ital.“, II, p. 420 sub data generală de 1651 rezumatul unei rugăminți destul de neclare (din cauza textului defectuos redat), cerînd Congregației împuternicirea de a putea trimite înapoi (în text: *rimanere* în loc de *rimandare*) în Italia pe acei misionari fără de folos pentru misiune și de a primi alții cu aprobarea eminențelor din zisa Congregație. Era o repetare a cererii sale făcute înainte de plecarea sa din Italia. Ea a trebuit să se încrucișeze cu scrisoarea papei către Matei Basarab, în care se arată că avea puterea de a lua toate dispozițiile necesare.

Corespondența analizată de noi aici se află publicată de G. Călinescu în „Dipl. Ital.“, II, *(Altre notizie...)*. Tot acolo, la pp. 311—313 găsim cîteva informații, puține la număr, despre trimiterea lui Campofranco, în calitate de prefect apostolic al misiunilor. El mai apare în Fermendžin, *Acta Bulgariae,* pp. 425—426 și în N. Iorga, *Acte și fragmente.*

DESPRE MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ[1]

[Completare la raportul trimis prin minoritul Venanzio[2]]

Tîrgoviște 1650 septembrie 3.

Am găsit în Moldova multe biserici și parohii ale catolicilor noștri, dar sînt puțini slujitori[3] în cele scrise mai jos. p. 396

La Iași, orașul de reședință al domnului sînt părinți iezuiți. p. 397

Cotnari[4], oraș; sînt părinți iezuiți; la aceste două misiuni au fost întotdeauna părinți de ai noștri[5], dar lipsind aceștia, s-au strecurat susnumiții părinți iezuiți.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu, în „Dipl. Ital.", II, Roma, 1930, pp. 396—397.

[2] *Venanzio* = Venanzo Berardi din Monte Ottone, minorit conventual, venit în Țara Românească, la Cîmpulung, în 1640 împreună cu Giovenale Falco, însoțind pe comisarul Francesco din Castro. A ajuns comisar, apoi comisar general (1644) și viceprefect (1651).

[3] *Operai.*

[4] *Guttinar, città.*

[5] Adică minoriți conventuali.

Baia, oraş; se află un misionar din ordinul nostru[6].

Suceava, oraş; nu este nici unul.

Roman, oraş; nu este nici unul.

Săbăoani[7], sat unit[8] cu Romanul.

Bacău, reşedinţa episcopului; stau acolo părinţii franciscani reformaţi[9].

Trotuş, oraş numit cu patru sate; stă acolo un misionar din ordinul nostru[10].

Solonţ[11], sat; nu este nimeni.

Lucăceşti, sat; nu este nimeni.

Bîrlad, oraş; nu este nimeni.

Galaţi, oraş; nu este nimeni.

Huşi, oraş; este un preot.

Dar aceste biserici, şi de asemenea localnicii, sînt în mare sărăcie; nu au aproape nimic, de aceea nu pot ţine pe misionari din pomenile lor, şi numiţii părinţi misionari nu pot sta acolo fără lefurile lor anuale de la Sacra Congregaţie, astfel că acele sărmane suflete pier, găsindu-se fără păstor şi fără un cap al lor. Ar trebui cel puţin alţi trei misionari în Moldova, dar să nu vină fără lefurile lor, pentru că nu vor putea trăi aici.

În Ţara Românească nu sînt decît trei biserici, adică <în>:

Tîrgovişte, oraş; reşedinţa domnului, mănăstire, şi reşedinţa mea şi a tuturor urmaşilor mei, ca provinciali ai Transilvaniei şi prefecţi apostolici ai sacrei Congregaţii în amîndouă ţările române[12].

Cîmpulung, oraş, este un misionar din ordinul nostru[13].

Bucureşti, oraş; nu este nimeni; se află aci biserica ridicată de catolicii noştri[14], dar în clipa de faţă stă mereu închisă, nefiind acolo nici catolici, nici misionari.

Cît despre referinţele rele date Sacrei Congregaţii, împotriva misionarilor, în adevăr am făcut în timpul vizitei mele o cercetare strînsă şi amănunţită şi nu am găsit *cosa di relievo*, în afară de unele slăbiciuni trecătoare, căci la urma urmelor este lucru omenesc să păcătuieşti; i-am îndemnat şi i-am mustrat şi chiar i-am pedepsit, căci într-adevăr am descoperit

---

[6] Numele preotului necitat este Simone Apolloni din Veglia.

[7] *Sabuiano.*

[8] Din punctul de vedere al organizării bisericeşti.

[9] *Zoccolanti.*

[10] Dalmatinul Simone Misercich din Sebenico, minorit conventual, a venit în Moldova în 1647. A fost paroh la Trotuş, Bacău şi Galaţi („Dipl. Ital.“, II, p. 452, doc. CXXI).

[11] *Selentiano,* sat. în jud. Bacău.

[12] *Utriusq. Vallachiae.*

[13] Francesco Maria Spera din Narni („Dipl. Ital.“, II, p. 393 doc. XL. Vezi mai sus biografia sa).

[14] Pentru construirea bisericii din Bucureşti cf. Hurmuzaki, *Documente,* IV/2, p. 492 şi VIII, pp. 464—465 şi relaţiile lui Bakšić şi Locadello în acest volum.

că unii preoţi mireni — unii din interes, alţii din invidie şi alţii din patimă — scriau uneori lucruri pe care, cu bună credinţă n-ar trebui să le scrie; eu, pe viitor, voi fi mai atent şi voi avea ochii aţintiţi asupra vieţii acestor misionari şi mă voi îngriji ca ei să facă slujba lui Dumnezeu în cinstea lui şi pentru folosul acelor suflete sărmane şi să nu rămînă înşelat gîndul cucernic al Sacrei Congregaţii.

Rog apoi cu umilinţă pe domnia voastră, cînd va vedea pe vreunul din procuratorii sau exactorii noştri să le încredinţeze lefurile noastre, căci aici — şi chem pe Dumnezeu ca martor — nu se poate trăi fără ele.

1650

Relaţiune redată exact de prea cuviosul părinte minorit fratele Bonaventura din Campofranco, minorit conventual, provincial al Transilvaniei, prefect şi misionar apostolic în provinciile Moldovei şi Ţării Româneşti către prea eminenţii domni cardinali <ai Congregaţiei> de Propaganda Fide[15]. p. 403

Biserici catolice în Moldova.

Iaşi, capitala şi reşedinţa domnului, are o biserică; sînt vreo 30 de familii maghiare păstorite de părinţi iezuiţi.

Cotnari, oraş; are patru biserici, una în interiorul <oraşului>, celelalte trei în afară. Sînt vreo 40 de familii din Iaşi. Are venituri foarte bune. <Enoriaşii> sînt păstoriţi de părinţi iezuiţi.

Suceava, oraş; erau acolo două biserici, dar au fost arse de tătari; sînt foarte puţine familii; au venituri slabe; nu stă nimeni[16].

Baia, oraş; se află o biserică, cealaltă a fost arsă de tătari; sînt vreo 40 de familii de saşi; posedă cîte ceva. Ei sînt păstoriţi de părinţi iezuiţi.

Bacău[17], oraş, episcopie. Sînt vreo 40 de familii maghiare; sînt păstorite de un preot-paroh.

În mănăstire locuiesc părinţii franciscani reformaţi[18].

Trotuş, oraş; acolo este o biserică. Sînt vreo 30 de familii maghiare; acestea sînt păstorite de părinţi conventuali. Nu are nici un venit.

Stăneşti, sat; are sub jurisdicţia sa alte trei sate. Are o biserică. Sînt circa 40 de familii de unguri. Nu are nici un venit. Sînt sub ascultarea <Tîrgului> Trotuş.

---

[15] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Gh. Călinescu, în „Dipl. Ital." II, pp. 403—404.

[16] Adică nici un misionar.

[17] *Baccovia.*

[18] *Zoccolanti*, numire dată franciscanilor observanţi din Bulgaria.

p. 404 Fărăoani[19], sat; e o biserică. Sînt vreo 150 de familii de unguri. Nu are nici un venit; are doar cîte ceva ca ajutor[20].

Galaţi, oraş; are biserică. Sînt vreo 40 de familii de unguri; nu are nici un venit.

Bîrlad, oraş; are o biserică. Sînt vreo 30 de familii de unguri. Nu are nici un venit.

Huşi, oraş; acolo e o biserică. Sînt vreo 150 de familii de unguri. Posedă cîte ceva; pentru ajutor sînt făgăduieli[21].

În toate bisericile acestea va merge misionarul din localitatea cea mai apropiată ca să le administreze.

Un alt sat[22] numai cu trei familii de unguri. Nu este biserică.

Roman, acolo este o biserică nouă. Sînt vreo patru familii de saşi. Posedă cîte ceva.

Săbăoani; sînt 6 sate; acolo se află vreo 150 de familii de unguri cu două biserici: una este la Săbăoani, cealaltă în satul Tămăşani[23]. În toate acestea nu este nici un venit sigur, dar pentru ajutor sînt făgăduieli.

La toate aceste biserici se va duce misionarul cel mai apropiat spre a le păstori.

Biserici catolice în Ţara Românească

Tîrgovişte, capitala şi reşedinţa domnului; acolo este mare amestec de neamuri[24], adică unguri, veneţieni, saşi <bulgari> din Chiprovăţ, germani şi poloni. Acolo este o biserică unde slujesc părinţii conventuali; are oarecari venituri.

Cîmpulung, oraş; acolo este o biserică. Sînt vreo 40 de familii de saşi. Acestea sînt acum păstorite de părinţii franciscani reformaţi[25].

Bucureşti, oraş, şi a doua reşedinţă a domnului; acolo este o biserică unde slujesc părinţii conventuali, cînd locuieşte domnul acolo. Sînt desemnaţi patru misionari conventuali pentru a fi trimişi în Moldova şi trei pentru Ţara Românească, afară de cei pomeniţi mai sus.

---

19 *Fornuan.*
20 *Elemosina.*
21 *Per elemosina e prommissione.*
22 Numele nici nu este menţionat.
23 *Tomasini.*
24 Este vorba de catolici.
25 *Zoccolanti.*

IOHANN MAYER

(? — după 1651)

*

Iohann Mayer, emisarul reginei Cristina a Suediei la hanul tătarilor, Islam Ghirai al III-lea, a călătorit prin Moldova, în cursul lunii mai 1651. Trimis să-l însoţească pe solul tătar care adusese reginei scrisoarea hanului cu propuneri de acţiune comună contra Poloniei şi să-i înmîneze acestuia din urmă răspunsul reginei, el a trecut o primă dată prin Cetatea Albă în decembrie 1650, în drum spre Crimeea. Acum, în vara anului următor, el se reîntorcea pe acelaşi drum şi regăsea aici luntraşii folosiţi cu şase luni mai înainte, la ducere. Nu se cunosc alte amănunte ale călătoriei sale din iarnă spre Crimeea, şi nici celelalte puncte ale itinerarului său prin Moldova, foarte probabil, pe unde se îndreptase, de bună seamă, spre curtea hanului. Din jurnalul său de drum precedat de cuvintele: ***Acestea sînt cele întîmplate şi petrecute în cursul călătoriei mele la Bagceserai şi a timpului cît am stat acolo,*** s-a păstrat doar fragmentul privind drumul său de întoarcere. A părăsit la 1 mai 1651 Bagceserai, capitala hanului, însoţit de o ceată de ieniceri şi de nişte pristavi tătari; la 12 mai a sosit la Cetatea Albă, unde a zăbovit două zile, apoi şi-a

urmat călătoria prin Iaşi, Cotnari, Botoşani, Dorohoi şi Cernăuţi, la 31 mai se afla pe pămîntul Poloniei, la Sniatyn.

Relaţia de călătorie a lui Mayer este destul de săracă. Lipsit de curiozitate — şi se pare şi de interes — pentru locurile şi oamenii pe unde trecea, autorul se mulţumea să însemne în jurnalul său întîmplări mărunte şi lipsite de importanţă, sau ştiri auzite de la unii şi alţii despre evenimentele zilei, şi pe care nu pare să le fi înţeles pe deplin. Astfel, de pildă, expunerea făcută de marele serdar Ştefan — acelaşi care avea să fie ucis de Vasile Lupu în 1653 ca părtaş al trădării lui Gheorghe Ştefan — cu privire la atitudinea reciprocă a lui Matei Basarab şi Vasile Lupu faţă de ameninţarea tătarilor în 1650 rămîne foarte neclară. Insemnările sînt răzleţe, nelegate între ele. Intîlnirea unor cete de tătari dobrogeni, jefuind pe ţăranii moldoveni şi prinzînd prada din fuga calului, trezeşte mai degrabă un interes pentru pitoresc decît o curiozitate. Abia dacă înregistrează cu scepticism afirmaţia că aceia ar fi venit din porunca paşalei de Silistra ca să treacă în oastea lui Hmelniţki. Intrebîndu-i de ce nu trec ei atunci mai departe spre acea oaste, el se mulţumeşte cu răspunsul că ei aşteaptă (jefuind în Bugeac) ordinul hanului! Nici o reflecţie proprie nu însoţeşte această informaţie ce putea declanşa o serie întreagă de întrebări şi presupuneri, cu atît mai vii cu cît venea el însuşi de la curtea hanului. Dar el nu-şi pune probleme de acestea, atent doar la incidentele drumului, capturarea unui pelican, vînarea unui iepure, înfruptarea cu vin bun de la echipajul grec al corăbiei turceşti venite la Cetatea Albă, alături de mici notaţii pitoreşti comparînd, de pildă, comportarea omenoasă a turcilor cu roabele creştine cumpărate la mezat faţă de cea a tătarilor. Accentul unei judecăţi personale asupra rolului marii politici în prăpădul ce se vădeşte în tot locul în faţa ochilor săi vine de la un umil locuitor moldovean, oftînd lîngă vatră şi vorbind singur cu sine: „O, creştini ce aţi făcut voi, de ce v-aţi umilit atîta în faţa unui păgîn . . .“? Dar Mayer se mulţumeşte să afirme independenţa reginei sale faţă de păgîni, mărginindu-se la o interpretare cît mai limitată a judecăţii rostite în faţa sa. Merită a fi subliniat faptul că emisarul străin a fost găzduit într-o casă de creştini moldoveni din acel sat turcesc doar cu numele.

Un alt aspect al regimului ţăranilor creştini de sub autoritatea turco-tătarilor ne este dezvăluit de metoda străveche folosită de ei pentru a se sustrage obligaţiei de a da un număr de călăraşi la înfăţişarea poruncii caimacamului, reprezentată prin pecetea sa roşie încredinţată pristavilor (care se lasă mituiţi). Era şi acesta un mod de convieţuire, mai puternic decît toate peceţile. Dar şi de astă dată Mayer nu vedea decît una din feţele acestei realităţi, aceea care îl privea direct pe el. Aceeaşi lipsă de interes pentru evenimentele ce se desfăşurau în faţa sa îl face să redea, în mod cu totul necomplet, declaraţiile lui Vasile Lupu, reduse de el la simpla întrebare ironică: cum i-a plăcut politica tătărească, şi la solicitudinea domnului pentru asigurarea călătoriei sale pînă în Polonia. Abia mai tîrziu, cînd ajunge la Dorohoi, şi găseşte acolo pe acei 300 de nenorociţi infirmi restituiţi de han în locul celor o mie de oameni în putere tîrîţi în robie, îşi aminteşte de cuvintele domnului ce rezumau scrisoarea scrisă de acesta hanului şi se hotărăşte să le reproducă acum.

In general, însemnările sale aduc mai mult indicii întîmplătoare decît formularea unor constatări conştiente. Devastările satelor de către tătari şi cazaci şi fuga populaţiei rezultă doar indirect din amănuntul că, în ciuda escortei sale dată de tătari, el nu putea găsi nici

un fel de hrană, deoarece satele rămăseseră absolut pustii. Dar acest fapt nu provoacă la el nici o revoltă sufletescă şi nici un comentariu. Cu aceeaşi indiferenţă notează, mai apoi, în drumul său de la Iaşi în sus, şi existenţa în apropiere a unui sat pustiit, lîngă care s-a oprit să prînzească, şi trecerea unui convoi de 150 de care căzăceşti ducînd sare de la ocna moldovenească (Tîrgul Ocna) spre Ucraina.

Despre misiunea lui propriu-zisă nu dă nici o lămurire de nici un fel. De fapt, el ducea, pur şi simplu, scrisoarea reginei şi nu avea vreun mandat de a trata în numele ei. Căci alianţa ce i se propunea nu ar fi folosit în realitate decît hanului, care după lichidarea Republicii feudale a Poloniei înţelegea să-şi întindă autoritatea sa asupra cazacilor şi moscoviţilor, precum şi asupra Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti. O victorie a cazacilor, care se sileau să atragă de partea lor pe principele Transilvaniei şi pe cei doi domni români, ar fi compromis acest plan. De aceea, hanul a frînat acţiunea militară a cazacilor, silindu-i să încheie succesiv pacea de la Zborow, în 1649, şi cea de la Biserica Albă în 1651. Înlocuirea cazacilor prin suedezi i-ar fi neutralizat pe cei dintîi şi ar fi completat încercuirea Poloniei. Dar, cît mai era încă pe drum, Mayer află de încheierea unei înţelegeri între Suedia şi Polonia care, în schimbul unor serioase concesiuni teritoriale, obţinea concursul acesteia în război.

Relaţia lui Mayer, al cărei original în limba germană se află în Arhiva Regală din Stockholm, a fost publicată întîia dată de N. J. Molkaniewsky ,,Архив юго-западной Россий'' vol. VI, partea a 3-a, Chiev, 1908, pp. 8—43; a fost reprodusă la sugestia lui Fr. Babinger cu un studiu introductiv în limba germană de Gh. I. Constantin în „Balcania", II—III (1939—1940), pp. 359—379 sub titlul pe care îl redăm pe româneşte: *Jurnalul agentului diplomatic suedez Iohann Mayer cu privire la călătoria sa prin Moldova, 12—31 mai 1651.*

JURNAL DE DRUM

Călătoria prin Moldova[1]

1651, mai

p. 359 ... Călătoria de înapoiere s-a făcut aşa: la 1 mai stil vechi de dimineaţă, la ora 9 am plecat cu ajutorul lui Dumnezeu sănătos, de la Bagciserai[2] din robia tătărească. Hanul[3] mi-a arătat multă cinste după obiceiul tătăresc şi a trimis pe sluga sa să mă însoţească o bucată de drum pînă dincolo de deal ...

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat de Molkaniewsky în ,,Архив юго-западной Россий" şi reprodus parţial de Gh. Constantin în „Balcania", III, 1940, p. 359. Au fost folosite şi o parte din notele editorului.

[2] Reşedinţa hanilor Crimeii.

[3] Islam Ghirai al III-lea (1644—1654). Editorul român al fragmentului de faţă îl consideră drept unul dintre factorii determinanţi ai războiului cazaco-polon, înţeles ca un joc de şah ale cărui piese erau manevrate de el. Acţiunea încercată de el spre a obţine participarea Suediei împotriva Poloniei ar fi putut duce la zdrobirea acesteia în folosul hanului doritor să se substituie Imperiului otoman, intrat în mare decadenţă, şi să-şi impună suzeranitatea atît Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti, cît şi cazacilor şi chiar moscoviţilor!

...La 12 mai, zi foarte caldă, am pătimit mult din cauza ţînţarilor şi a altor gîngănii; am mîncat pe cîmp tîrziu seara, pe la apusul soarelui am sosit la Nistru, în faţa Cetăţii Albe şi am petrecut noaptea pe un deal înalt. Pentru a da de ştire luntraşilor din Cetatea Albă de sosirea noastră am tras un foc de puşcă, şi ienicerii şi-au descărcat de asemenea puştile, în care pusesem o încărcătură de pulbere ca pentru şase muschete, şi au bubuit de parcă s-ar fi tras cu tunul. După aceea a trebuit să pun să se facă un foc, ca în jurul lui oamenii mei să-şi adune caii istoviţi ce se risipiseră în lung şi în lat. Noaptea aceasta fiind liniştită şi fără vînt, am fost năpădiţi de nori de ţînţari, care nu ne-au lăsat să dormim.

p. 360

În ziua de 13 mai de dimineaţă, cam pe la orele 6, a venit o barcă mare cu pînze; am avut mult de furcă pînă am putut găsi oameni din partea locului, deoarece nu se încredeau în tălmaciul meu; îşi închipuiau că noi eram cazaci, aşa cum năvălesc ei în ţară[4], iar eu n-am ajuns numai decît la ei, căci pentru a cruţa calul, pe căldura cea mare, mergeam agale, mult în urma tălmaciului. Dar îndată ce m-au zărit au început să rîdă şi mi-au urat bun venit (căci tot ei mă trecuseră peste rîu şi la ducere[5]). Şi mi-au povestit minunîndu-se, ce spaimă a fost la turci în seara dinainte — cînd au auzit împuşcăturile noastre: că şi-au strîns bazarurile şi au fugit în cetate, crezînd că au venit cazacii de la Don cu cele patru corăbii turceşti, care se aflau jos, pe Marea Neagră, şi că ar fi început atacul împotriva lor. Cum acolo, mai jos de oraş, se aflau multe grinduri de nisip şi praguri am fost silit să urmez pe acest luntraş pînă jos la mare, cale de o milă bună; acolo era un prag mare care despărţea Marea Neagră de Nistru; // caii au mers pe acest prag, dar am fost nevoiţi să trecem înnot în două locuri, într-unul pe o lungime de vreo 60 de paşi, iar în al doilea de peste 100 de paşi. Eu am fost trecut împreună cu bagajele mele deadreptul cu luntrea, cale de o milă bună. Pe acel prag se aflau cîţiva turci cu femeile pe care le cumpăraseră şi care erau creştine. Acestea se scăldau şi se spălau în Nistru. Cînd femeile au ieşit din apă, turcii le-au învelit în cearceafuri frumoase de multe feţe, le-au ajutat să se usuce şi le-au mîngîiat cu drag, apoi au plecat cu ele în plimbare, la corăbii, şi pe drum fiecare îşi săruta şi-şi alinta femeile sale. Se purtau cu ele cu omenie şi cu cinste, spre deosebire de tătari, care se poartă cu prinşii lor cum dacă ar fi cîini, batjocorîndu-i şi lovindu-i în chip neomenos. Din această cauză, femeile luate în robie de ei, sînt mai bucuroase — dacă nu-şi pot recăpăta libertatea — să fie vîndute turcilor, căci acolo sînt foarte bine ţinute în privinţa îmbrăcăminţii şi a îngrijirii. În port, de cealaltă parte, se aflau patru corăbii turceşti, încărcate

p. 361

---

[4] Pentru năvălirile cazacilor vezi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 216, şi urm.

[5] Adică în decembrie 1650; cf. „Balcania", 1940, p. 310, n. 4.

cu vin tămîios și cu alte vinuri acre[6], precum și cu nuci frîncești și turcești. Unul din aceste vase era din Anatolia, de la Trapezunt. Comandantul vasului sau reis bașî numit Frangul Kyrikoszowic, din Trapezunt, care era p. 362 grec[7], la fel ca toți marinarii săi, // mi-a îngăduit să mă urc pe corabia sa și să-mi umplu butoaiele goale cu vin la prețul de 6 groși (!)[8] măsura[9]. Oamenii nu știau cum să mă mai mulțumească pe corabia lor: m-au cinstit cu cel mai bun vin tămîios, cu portocale, cu nuci și cu pesmeți, și s-au arătat foarte prietenoși; erau oameni deștepți și doreau, printre altele, ca Dumnezeu să îndemne pe vreun principe creștin, să atace pe turci cu toată hotărîrea; nu se îndoiau că Dumnezeu îi va ajuta pe creștini. Mi-au mai spus că la Constantinopol abia a zecea parte din locuitori sînt turci, orașul fiind locuit aproape numai de creștini[10]. Acest comandant de vas a pus să se scrie pe tabletele servitorului meu ca amintire și urare pentru mine, următoarele cuvinte grecești: Ιησους χριστὸς νυκη[11] ... M-a trimis cu barca lui la țărm și mi-a dat însoțitori, care la debarcare au tras o salvă dintr-un tun mic de fier; jos pe uscat, abia am putut scăpa de ei, deoarece aduseseră o cană mare cu vin tămîios și au cinstit pe toți oamenii mei, și mi-au făgăduit să mă viziteze a doua zi în oraș. Noaptea aceasta am petrecut-o sub cerul liber pe malul Nistrului.

p. 363 În ziua de 14 <mai> dimineața, în drum spre Nistru, // am cumpărat de la un pescar un crap de 8 ocale[12] a 24 litre[13] cu 9 groși (?). Aș fi putut să-l capăt cu 4 groși (?), dacă aș fi vrut să mă tocmesc; i-am dat însă cît a cerut căci și așa am căpătat mult mai mult decît făceau banii. În aceeași zi după amiază am sosit cu bine la Akerman sau Cetatea Albă și am tras la vechea mea gazdă, la un grec. De cum m-am instalat la gazdă, caimacamul sau mai marele acestui loc a trimis după tîlmaciul meu; eu i-am dat pe unul din oamenii mei ca să meargă cu el. Cînd au ajuns la caimacam, acesta l-a întrebat îndată de mine, arătîndu-și mulțumirea pentru venirea

---

[6] Spre deosebire de vinurile grecești, extrem de dulci.

[7] Numele său e redat într-o formă slavizată. Comerțul în Imperiul otoman se afla în cea mai mare parte în mîinile grecilor. Vezi N. I o r g a, *Geschichte des osmanischen Reiches*, 187 și urm.

[8] În textul publicat, *gl*, probabil citire greșită pentru *g* urmat de un semn de abreviere ca o buclă, putînd fi confundată cu *l*. Vezi mai departe observația despre ieftinătatea peștelui socotit în groși.

[9] Vezi mai jos, n. 14.

[10] Afirmație inexactă.

[11] Iisus Hristos, biruință.

[12] Ocaua, măsură de greutate = 1,272 kg în Moldova; ocaua turcească este de zece ori mai mare.

[13] Litra, veche măsură de greutate = 1/4 oca, adică 0,318 kg. O socoteală aritmetică ar cere o îndreptare a cifrelor fie 6 ocale în loc de 8, fie 32 de litre în loc de 24. Vezi „Balcania", p. 363 n. 3, unde se sugerează cifra de 34 de litre, care ar fi fost citită greșit 24.

mea; // a tratat pe oamenii mei după obiceiul tătăresc, dîndu-le apă chioară de băut. Ei au trebuit să mai şi golească paharul în sănătatea lui. Pe căldura cea mare, le-a priit foarte bine această băutură; altfel mai bucuros ar fi băut vin. A făgăduit tain şi pentru mine, dar nu a urmat mare lucru pînă seara, cînd am primit şase măsuri[14] de vin. În aceeaşi seară au sosit în oraş corăbiile turceşti cu vin, şi totodată şi <grecul> de la Trapezunt a venit în oraş. Comandantul de vas, Frangul, şi-a ancorat corabia chiar în dreptul gazdei mele; a întrebat numaidecît de mine şi a trimis să se aducă o cană mare din cel mai bun vin tămîios şi m-a întîmpinat cu acesta. Era cuprins de mare bucurie, dar plin de cuviinţă, şi a rămas la mine la masă la un crap şi la un morun prăjit. p. 364

În ziua de 15 mai a trebuit să rămîn aici, deoarece calul pristavului[15] meu s-a îmbolnăvit. Astăzi, caimacamul mi-a trimis un sac de orz pentru caii mei. Au venit şi nişte creştini greci la mine, au mîncat şi au băut cu mine şi erau foarte bucuroşi de sosirea mea, pentru că eram creştin. După amiază au venit doi tătari crîmleni şi mi-au povestit despre cazaci, cum că aceştia cu ajutorul sultanului[16] Murad, au alungat pe poloni pînă dincolo de Vistula şi i-au bătut cumplit. Alţii, mi-au declarat iarăşi că polonii s-ar fi împăcat cu cazacii. Un negustor grec din Karasu[17], în Crimeia, spunea că fusese trimis în Circasia[18], caimacamul paşei din Silistra[19] să-i cumpere două // fete tinere circasiene şi deosebit de frumoase şi că s-ar fi întors de curînd şi i-ar fi adus două fete, pentru care a trebuit să dea cîte două sute de ducaţi de fiecare. p. 365

În 16 ale lunii, dimineaţa înainte de răsăritul soarelui am plecat din Cetatea Albă. Nu departe de oraş am întîlnit un ienicer bătrîn din Crimeia şi trei ţărani moldoveni[20]. Acel ienicer a confirmat cele povestite de cei doi tătari pomeniţi mai sus, spunînd că toţi polonii au fugit dincolo de Vistula

---

[14] Mass = veche măsură germană a cărei valoare varia după loc între 1,069 şi 1,945 l.

[15] *Przystaven.* Din escorta dată de tătari la plecare. Vezi şi mai jos menţiunea pristavului Osman aga pe care îl trimite înainte la domn cu scrisoarea hanului. În însemnarea din 18 mai este iarăşi vorba de unul dintre pristavii săi, care s-a lăsat mituit de ţăranii din Cîrnăţeni, apoi la 19 mai, de pristavii săi, la plural, care vin cu o pecete plăsmuită tot în legătură cu sarcina impusă satelor de a da călăraşi la porunca lui Feriz aga de la Cetatea Albă. Ne putem întreba dacă aceşti pristavi din urmă menţionaţi la plural nu erau cumva daţi chiar de Feriz aga, spre deosebire de Osman aga dat de han.

[16] Titlul de sultan se dă fraţilor hanului Crimeii.

[17] Karasu sau Karasubazar, oraş în Crimeea, una dintre reşedinţele hanilor.

[18] Provincie în Caucaz. Circasienii sau, cum se mai numeau, cerchezii erau consideraţi ca oameni cei mai frumoşi din lume. Frumuseţea femeilor circasiene era cîntată cu predilecţie de poeţii turci.

[19] Sylystryski. Derviş Mehmed-paşa, viitor mare vizir.

[20] *Wallasche.* Autorul foloseşte termenul de valah, după obiceiul polon, pentru moldovean.

şi că Hmelniţchi[21] a trimis, de la Cameniţa <o solie> palatinului ungar[22], oferindu-i coroana Poloniei[23], iar Hmelniţchi voia să păstreze în schimb ţinutul de la Cameniţa şi pînă la Liow şi deci toată Ucraina, iar <palatinul ungar> trebuia să stăpînească tot restul, numai să-l ajute să nimicească pe poloni. Dimpotrivă, ţăranii moldoveni povesteau că la Cameniţa ar fi căzut de curînd o mulţime de cazaci şi tătari, că au trebuit să părăsească tabăra şi s-o ia la fugă şi că totodată mulţi dintre poloni şi mai ales dintre lefegiii germani au fost striviţi. După fuga cazacilor, un bou se vindea la Cameniţa cu un taler, atît de multe vite şi provizii au lăsat în urma lor — şi au lăsat şi cîteva tunuri. Am mai întîlnit iarăşi un tătar, care venea de la Palanca[24] (un orăşel turcesc pe lîngă care trecusem) şi spunea că la Cameniţa n-ar fi fost nici un atac din partea cazacilor şi a oamenilor lor, şi că // tătarii dobrogeni[25] s-ar găsi încă dincoace de Nistru, nu departe de Palanca; iar o parte din ei ar fi la Tighina[26], o cetăţuie turcească din apropiere, pe care am văzut-o de asemenea de pe un deal în cursul călătoriei mele, şi aceştia nu vor porni la drum, pînă ce nu vor primi ordin de la han.

p. 366

În aceeaşi seară, nu mult înainte de conacul nostru de noapte, am împuşcat un pelican, pe care l-am prins numai cu mare greutate, cu toate că era rănit la o aripă. Este o pasăre ciudată, dar frumoasă, şi mult mai mare decît o lebădă, am dus-o vie cu mine. Am petrecut noaptea la Olăneşti[27], un sat mare şi populat, şi am fost îndestulaţi cu hrană suficientă, dar ca băutură n-am avut decît apă neamestecată cu nimic, căci nu puteam să beau braga[28] lor.

La 17 <ale lunii>, la Ciubărciu[29], am cumpărat, la prînz, patru crapi de mărime mijlocie preţuiţi împreună cît unul mare[30], şi am luat prînzul tot acolo. Am petrecut noaptea la Leonteva[31], un sat mare turcesc, dar în acel sat locuiau numai creştini greci[32]. Gazda mea auzise că veneam de la hanul

---

[21] *Chimiel.* Bogdan Hmelniţki, hatmanul cazacilor.

[22] Gheorghe Rákóczy al II-lea, principe al Transilvaniei (1648—1660).

[23] Pretenţiile la coroana Poloniei erau la principii Transilvaniei o veche tradiţie de la Ştefan Báthory. Hmelniţki oferise coroana polonă şi lui Gheorghe Rákóczy I, care însă, după ce făcuse toate pregătirile necesare, a murit înainte de alegerea regelui. Fiul său a făcut în acest scop expediţia din 1657, care s-a sfîrşit în chipul cel mai tragic. S. Szilágyi, *Rákóczy György*, Budapesta 1893; Lukinich Imre, *I. Rákóczy György és a lengyel királyság* (Gh. Rákóczy I şi coroana polonă), Budapesta, 1907.

[24] Palanka, sat pe malul Nistrului.

[25] Autorul foloseşte numele de tătari dobrogeni pentru tătarii din Bugeac.

[26] *Bender.*

[27] *Olesnest,* sat pe malul Nistrului, circa 40 km de la Cetatea Albă.

[28] *Braha.*

[29] *Czuburc,* sat pe Nistru.

[30] *Vier grosse mitel Karpen à I grossen gekaufft.*

[31] *Lionty* (= Leonteva), sat pe malul Nistrului.

[32] Adică de rit ortodox. Din fraza următoare se vede că este vorba de moldoveni.

tătăresc și că maiestatea sa regina Suediei[33] era o regină creștină cu multă putere. Stătea lîngă vatră cu mîinile împreunate, și oftînd vorbea singur cu sine, zicînd pe moldovenește cu glas tare: „O creștini, ce ați făcut, de ce v-ați umilit într-atîta în fața unui păgîn? Și prin aceasta îl faceți să fie atît de mîndru, și de încrezut". L-am lămurit, prin tălmaciul meu, că nu trebuie să-și închipuie că această călătorie a fost făcută de hatîrul hanului // deoarece prea mărita mea regină nu se închină decît înaintea lui Dumnezeu, regele tuturor regilor și că, în afară de el nu e nevoită să se închine în fața nici unui alt rege creștin, cu atît mai puțin în fața unui asemenea rege păgîn. p. 367

În 18 <ale lunii>, în același sat, Leonteva, am serbat întîia zi de Rusalii, după amiazi a venit însuși Feriz aga[34] de la Cetatea Albă (acela care are sub supravegherea lui satele și pe tătarii de la Cetatea Albă); mi-a urat bun sosit, și cum mai încolo, la hotarele Moldovei, domnea nesiguranță, din cauză că tătarii dobrogeni ar fi ucis cu 3 zile mai înainte 7 moldoveni și ar fi dus cu ei un rob[35] (?) în cetățuia turcească a Tighinei, voia să-mi mai dea cîțiva călărași[36] care să mă însoțească pînă peste hotare. Unul din pristavii mei a trebuit să se ducă îndată cu el, și i-a dat acestuia pecetea sa de ceară. Cu aceasta trebuia să capăt cîțiva călărași în satul vecin Cîrnățeni[37]. Am călătorit noaptea spre acel sat Cîrnățeni. Acolo pristavul și-a mîncat credința, lăsîndu-se mituit, și a îngăduit ca țăranii să distrugă pecetea lui Feriz Aga. I-am spus să facă cum știe și să mă treacă în siguranță, așa cum i se poruncise atît de către han, cît și de Feriz Aga. Cu puțin mai înainte de sosirea mea, trecuse pe acolo un boier al domnului Moldovei numit „Kenan Bassa"[38], care mergea prin Tighina spre Crimeea la han, el ducea hanului 5 cai moldovenești. A adus știrea că acum cazacii se aflau dincolo de Camenița și că polonii se retrăgeau în grabă. Seara au venit 6 tătari dobrogeni cu turbane roșii în cap, de la Tighina în acel sat, să vadă dacă nu ar fi ceva de prădat, se // lăudau că ar fi 6 mii de călăreți și spuneau că pașa din Silistra ar mai trimite încă alți 6 mii de călăreți din neamul lor împreună cu alte trupe turcești, cu totul peste 20 de mii de călăreți, ca să fie de ajutor lui Hmelnițki. Am pus să-i întrebe de ce nu treceau chiar acum Nistrul pentru a se duce la Hmelnițki. Au răspuns p. 368

---

[33] Vestita regină Cristina, fiica lui Gustav Adolf (1632—1654).

[34] *Peris-aga*. Transcrierea greșită pentru Feriz aga. Cf. „Balcania", III, 1940, p. 367, n. 1.

[35] *Babendie*. Pe turcește *bendie* înseamnă sclav, rob.

[36] *Caralassen*.

[37] *Kiernicienie*, sat pe malul rîului Botna, afluent al Nistrului, raion Căușani, R.S.S.M.

[38] Vezi „Balcania", p. 365, n. 1, unde se amintește de rolul lui Kenan-pașa în aducerea în Moldova a Ecaterinei Cercheza, soția a doua a lui Vasile Lupu.

Trimiterea acestui dar era, desigur, în legătură cu tratativele încercate, pentru a obține restituirea moldovenilor robiți, precum și încetarea incursiunilor tătărești în Moldova.

că n-aveau poruncă de la han[39]. Îndată ce au ieşit din sat cei şase tătari, au luat-o pe un deal înalt printr-o turmă de oi, au prins din goana calului trei oi cu atîta repeziciune, în scoaterea, întoarcerea şi mînarea lor, şi au pornit cu ele într-o goană atît de nebună încît te minunai văzînd-o.

Ţăranii din sat, care erau şi ei tot păsări de soiul acesta, au trebuit să rîdă şi ei de paguba lor.

În 19 ale lunii au venit pristavii mei cu o pecete plăsmuită, pretinzînd că peste noapte ar fi trimis ţăranii pe cineva la Feriz aga, şi că ei ar fi adus această pecete ca dovadă că cea veche, ce-mi fusese trimisă mie de Feriz aga, era fără putere şi că trebuiau să fie scutiţi de datoria de a da călăraşi. I-am prins însă pe toţi cu minciuna şi i-am mustrat pe pristavi prin tălmaciu, căci după cum au mărturisit o parte chiar din ţărani, aceia le luaseră mulţi bani. I-am dojenit zdravăn ca pe nişte ticăloşi fără de credinţă. Ei ascultau fără supărare şi se scuturau cum se scutură cînele de borşul fierbinte. A trebuit însă să-mi urmez drumul singur cu ei, şi după cum s-a putut vedea cu ochii, Dumnezeu mi-a fost călăuza, căci după ce am ieşit din sat, dacă aş fi luat-o la dreapta cădeam tocmai peste cei şase mii de tătari dobrogeni, despre care am amintit mai sus, dar Dumnezeu m-a îndreptat spre stînga, prin adîncitura dintre dealuri şi am avut un drum sigur. // Căci acolo, pe dealuri, oamenii domnului Moldovei, cu steagurile înălţate, făceau de strajă împotriva tătarilor. În acea zi am mîncat pe la ora 10, pe cîmp. Atunci a venit unul din călăraşii de pe deal, călărind spre mine şi a întrebat pe tălmaciu de unde veneam. Acelaşi călăraş ne-a spus că aproape pînă la Iaşi nu vom găsi de loc oameni în sate, deoarece toţi oamenii au fugit în pădurile de pe dealuri de frica tătarilor
p. 369 şi locuiesc acolo[40]. Ei însă au fost puşi de // domn să facă de pază pe dealuri, încoace şi încolo. Seara, pe la orele 10, ne-am oprit în cîmp şi am petrecut noaptea acolo.

În 20 ale lunii am trecut în căutare de hrană prin mai multe sate româneşti, dar n-am găsit în ele nici oameni, nici vite. La amiază, am mîncat într-un tufiş, dar înainte de a ajunge în acest loc ogarul meu moldovenesc[41] a prins pe un deal un iepure mare şi l-a adus în gură servitorului meu. Nu mai aveam pîine şi în loc de pîine a trebuit să pun să fiarbă nişte orez din care mai aveam destul, şi l-am mîncat în loc de pîine. În locul acela se afla un pîrîu. Acolo oamenii mei, în timp ce adăpau caii,

---

[39] Atitudinea hanului era destul de nesinceră şi faţă de cazaci, pe care dorea să-i vadă ieşind slăbiţi din războiul cu polonii.

[40] Pentru amănunte asupra jafurilor făcute de tătari în Moldova, vezi Miron Costin, *op. cit.*, p. 125 şi urm.

[41] *Mein Wallacher Wind* = Windhund.

au prins un crap frumos, astfel Dumnezeu mi-a dat în această zi hrană în pustiu, pe neaşteptate şi ca printr-o minune.

După amiază am întîlnit în drum patru steaguri de călăraşi moldoveni, care se îndreptau spre dealuri. Iuzbaşa[42] sau locotenentul lor, a venit călare în întîmpinarea mea, şi urîndu-mi prieteneşte bun venit, mi-a mai dat încă doi călăraşi, care să mă însoţească pînă la cealălalt post de pază, spre a fi acolo înlocuiţi cu alţii. Spre seară a venit în întîmpinarea mea în pădure comandantul suprem al oastei voevodului, domnul Ştefan[43], „mare serdar[44], cu 30 de călăreţi. M-a primit cu multă prietenie şi m-a poftit la el pentru <a petrece> noaptea acolo. Pe drum se plîngea amarnic că tătarii i-au făcut pagube foarte mari, i-au ars trei curţi frumoase împreună cu 12 sate; trebuia să se descurce de acum foarte anevoie şi în chip sărăcăcios şi nici nu le putea clădi din nou, deoarece oamenii nu erau siguri că se vor putea bucura de ele. După ce am coborît din pădure la cîmp deschis, nu departe de mica sa curte, a pus să se ridice un cort frumos turcesc, şi m-a poftit stăruitor <să rămîn acolo>, iar el s-a dus la curtea lui. Curînd după aceea mi-a trimis prin căpitanul său de ostaşi călări 1 berbec, ½ miel gras, un castron plin cu pîine albă frumoasă, o sticlă mare cu mied foarte bun, o sticlă mare cu vin bun de Cotnari. Peste un ceas a venit el însuşi la mine, însoţit de unul din polcovnicii săi, şi m-a ospătat cu multă cinste şi prietenie. Mi-a spus apoi că domnul Ţării Româneşti[45] s-ar afla la Floci[46] cu 15 mii de oameni şi că i-ar fi făgăduit pe cinste domnului Moldovei[47] stăpînului său că <ei stau> împotriva tătarilor şi nu vor încerca nici cel mai mic lucru împotriva lui[48]. Şi a mai spus că nu se poate avea nici cea mai mică încredere în tătari, chiar dacă jură, căci nu se ţin de cuvînt. De aceea domnul Moldovei i-a declarat hotărît că-şi pune capul

---

[42] *Isbas.*

[43] Nu poate fi Gheorghe Ştefan, mare spătar în 1647—1650.

[44] *Serdar wielky.* Oare Ştefan Serdarul pe care îl taie Vasile Lupu în 1653 ca înţeles cu Gheorghe Ştefan răsculat împotriva sa? În *Dicţionarul marilor dregători* apare doar în 1653, dar aceasta nu exclude o dată anterioară. Vezi şi Miron Costin *op. cit.*, cap. 17: „La mai mare grijă au stătut Vasile Vodă de serdariu, fiind atîtea oşti pre aceia vreme şi marginea toată pe seama lui", amănunt ce se potriveşte cu locul unde îl întîlneşte Mayer.

[45] *Der Muldansche Hospodar.* Muldansche = Munteanul.

[46] *Falzin,* oraşul de Floci.

[47] *Dem Wallachschen Hospodaren,* după obiceiul polon de a numi Moldova „Valahia".

[48] *......und dem Wallachschen Hospodaren, seinem Herrn, wieder die Tartern nicht das geringste wieder in (ihm) attentieren werden;* întregirea noastră <ei stau> este singura interpretare îngăduind prezenţa în frază a celor doi *wieder* alături de pluralul *werden,* care s-ar referi la cei 15 000 de oameni ai domnului vecin aflaţi aproape de hotarul dintre cele două ţări. Se pare că şi fraza următoare aparţine tot lui Matei, care explică astfel prezenţa trupelor sale ca o măsură de prevedere.

că <acela> (?) a mirosit[49] încă dinainte pagubele sale şi ale supuşilor săi din partea tătarilor, pe care el le preţuieşte la mai multe sute de mii de taleri imperiali, şi chiar mai mult, şi nu se îndoieşte că Dumnezeu îi va ajuta, numai domnii poloni să se ţină de cuvînt şi ei să facă un început p. 371 bun. Mai spunea[50] că Hmelniţki ar fi trimis la domnul Ţării Româneşti // şi l-ar fi chemat în ajutor, dar că n-ar fi primit decît un răspuns foarte neclar[51]. De acolo ar fi mers îndată la palatinul ungar[52] unde mai zăboveşte încă, şi este aşteptat în fiecare zi. După aceasta şi-a luat rămas bun şi auzind că voiam să plec dis de dimineaţă, mi-a urat drum bun şi mi-a pus la îndemînă doi călăraşi.

În 21 ale lunii, s-a îmbolnăvit cel mai bun dintre caii mei de ham, iar pelicanul meu, pe care în timpul nopţii îl culcase servitorul meu pe apă, crezînd că se va înviora în apă, s-a prăpădit căci i-au pătruns în trup prin rana lui o mulţime de lipitori (?)[53].

M-am dus spre Lăpuşna. Acest orăşel a fost ars cu totul de tătari. Am petrecut noaptea pe cîmp, la Prut şi am fost aşa de rău înţepat de ţînţari, încît mîinile şi faţa mea arătau de parcă aş fi suferit de vărsat; tot aşa au păţit şi oamenii mei.

În ziua de 22, la orele 12 am trecut Prutul şi am sosit la Ţuţora, aici am mîncat. De aici pristavul meu Osman aga, a plecat mai înainte la Iaşi, cu scrisoarea hanului către domnul ţării. Seara la orele 8, am sosit la Iaşi. Domnul nu era acasă, dar a venit peste o oră. Mareşalul său, marele postelnic Andronachi[54], prin vechilul[55] său, încă înainte de sosirea mea se îngrijise să fiu îndestulat cu tot felul de merinde aduse la locul meu de găzduire. Aici stăruie ştirea că polonii ar fi alungat pe cazaci şi pe tătari de la Cameniţa, încît cazacii au trebuit să lase baltă toată prada pe care o făcuseră, în împrejurimile Cameniţei, la Zwaniec şi la Paniowcze şi s-o rupă la fugă.

---

[49] *Darumb der Wallachsche Hospodar ihme gäntzlichen vorgesetzet sein Haubt zu legen er hette dan zuvor an den Tartern seinen und die seinigen Unterthanen Schaden (welche er uff vielmahl Hundert tausendt Rthr (= Reichsthaler) auch darüber schätzet) gerochen.....* Într-o notă la textul publicat în „Balcania", p. 370, n. 2, editorul interpretează cuvintele *sein Haubt zu legen* în sensul: *să-şi plece capul,* legîndu-le de presiunea exercitată asupra domnului pentru alianţa matrimonială cu Hmelniţki.

[50] Adică Gheorghe Serdarul, interlocutorul autorului.

[51] *Sehr stumpfe Antwort.*

[52] Gheorghe Rákóczy al II-lea.

[53] *Viel bluttmalen* (vezi cuvîntul *Blutegel* care înseamnă lipitoare).

[54] *Andronaky Wielky Postelnik.* După *Dicţionarul marilor dregători,* p. 339, Andronic ar fi fost mare postelnic din 1650, 18 martie pînă în 1651, 28 martie. S-ar părea deci că trebuie mutată această dată din urmă.

[55] *Schaffer.*

În 23 ale lunii la Iaşi caii mei s-au odihnit şi au fost hrăniţi bine. Astăzi a venit la mine domnul Kotnarsky[56], secretarul Domnului şi mi-a urat bun venit, în numele domnului său. El mi-a împărtăşit aceeaşi ştire din Polonia, şi mi-a amintit de un nobil mîrzac numit Charasz, care ar fi căzut în lupte. Înainte de prînz a sosit marele sol tătar, numit Mustafa Celebi[57], care se întorcea de la // Varşovia, din Polonia şi mergea în Crimeea. În aceeaşi zi m-a vizitat „wachtmeisterul" domnului, un neamţ, care a venit aici cu vreo 3—4 ani în urmă, de la Constantinopol. Acesta mi-a povestit . . . etc.[58] . . .

p. 372

p. 373

În ziua de 24, dimineaţa la ora 10, voievodul a trimis la mine pe marele comis, sau hofmaister, mareşal al Curţii Nacul[59] şi pe secretarul Kotnarsky să mă ducă pînă la el într-o caretă <domnească>. M-a primit în chipul cel mai prietenos şi m-a întrebat cum mi-a plăcut // politica tătărească, şi în legătură cu aceasta a încuviinţat ca să fiu escortat pînă la graniţa polonă de oamenii săi, şi aceasta nu ca urmare a scrisorii hanului, ci în cinstea preamăritei regine a Suediei, milostiva mea stăpînă. M-a sfătuit să nu mă îndrept pe la Cameniţa, ci pe la Sniatyn prin Pocuţia, căci pe acolo este drumul cel mai sigur. M-a rugat apoi să urez din partea sa maiestăţii sale regina viaţă lungă şi mult noroc în cîrmuire, <iar> mie mi-a urat călătorie bună. Apoi a poruncit secretarului său Kotnarsky să întocmească totul ca să pot trece pretutindeni cu bine. Şi în curînd a trimis înainte la Cotnari pe un boier mare de la curte, numit Gavrilaş „Skules"[60] şi mie mi-a trimis pe un călăraş ca să călărească înaintea mea şi să-mi arate drumul. Astăzi, către seară, am trimis pe tălmaciul meu la marele sol tătar, Mustafa Bei, ca să-l întrebe care este, după părerea lui, drumul cel mai

p. 374

---

[56] Gheorghe Kotnarsky (sau Kutnarsky, în formă latinizată Kotnarius) secretarul lui Vasile Lupu, tălmaci pentru limbile latină şi polonă.

[57] *Mustafa Cilibi Bej* sau numai *Mustafa Bej*. În iarna anului 1650 fusese trimis de Islam Ghirai al III-lea cu scrisori la regina Suediei; la întoarcerea sa în Crimeea a fost însoţit de Mayer. Mustafa-bei a fost trimis apoi în Polonia cu misiunea de a trata pacea. Acum se întorcea din Varşovia, fără să fi ajuns la vreun rezultat. Vezi şi *Hurmuzaki*, IV, pp. 575—576, doc. DCLXXVII din 21 mai 1650.

[58] Este vorba de zvonul că ar fi reapărut, în chip miraculos, pe pereţii Sfintei Sofii, de sub spoiala turcilor, vechile reprezentări religioase ale bizantinilor.

[59] *Nakul*. Fost pîrcălab de Suceava. Mare comis 18 febr. 1651—14 apr. 1652. Trimis în 1653 ca sol la cazaci. Nu trebuie confundat cu fiul său, Constantin, care l-a însoţit pe Gheorghe Ştefan în pribegie.

[60] *Gavrilaş Skules*. Skules înseamnă vornic. Este oare un vtori vornic, întrucît marii vornici erau Gheorghea Ghica şi Toma Cantacuzino, sau poate un fost mare vornic rămas cu porecla fostei dregătorii? Acest Skules este unul şi acelaşi cu dvornicul menţionat la urmă n. 77. Miron Costin aminteşte de un Sculi trimis în urma lui Gh. Ştefan în 1653. S-ar putea ca acest Skules-dvornic să fi avut şi altă misiune secretă pe lîngă acea aparentă, de a-l însoţi pe solul suedez de la Cotnari la Cernăuţi, poate cumva în legătură cu acea sumă de 6 000 de ducaţi trimisă tot acum de domn lui Hmelniţki, dacă ar fi să dăm crezare raportului căpitanului polon care a capturat pe slujitorul moldovean şi şi-a însuşit banii.

sigur spre Polonia, și ce mă sfătuiește: s-o iau prin Hotin la Camenița, sau pe la Sniatyn prin Pocuția? El mi-a dat îndată cel mai bun sfat: căci atît cazacii cît și polonii au armată multă, și cazacii pot ajunge pînă departe la Camenița, și cît privește întrebarea care cale o socoate mai sigură, cea prin Hotin sau prin Sniatyn și Pocuția spre Polonia, a mai adăugat că polonii ar fi primit în ajutor cîteva mii de soldați suedezi, și aceștia ar fi bătut de curînd pe cazaci și pe tătari la Camenița.

A mai venit la mine cel mai bătrîn slujitor al prințului Wisniowiecki[61], <numit> Zlotnicky, care mi-a adus vestea că regele Poloniei[62] ar fi încheiat, prin comisarii săi, la Lübeck, un tratat cu maiestatea sa regina Suediei, prin care renunța definitiv la pretențiile sale asupra Livoniei și voia de acum să trăiască în pace și prietenie veșnică, și mai cerea ajutorul maiestății sale reginei Suediei împotriva tătarilor, dușmanii de veacuri ai întregii creștinătăți care de fapt au și călcat pacea și continuă războiul.

În 25 ale lunii: am plecat de vreme din Iași, am mîncat pe cîmp în p. 375 apropierea unui // sat pustiit. Aici au trecut pe lîngă mine 150 de care căzăcești încărcate cu sare; <mergeau> de la ocnele de sare din Moldova[63] la Umova[64], în Ucraina. Seara am sosit la Cotnari și am fost foarte bine primit și tratat de pristavul meu, Gavrilaș „Skules" Dvornicul; dar el n-a putut să rămînă în seara aceasta cu mine deoarece începea postul ortodox al Sf. Petru, și făgăduise să serbeze lăsata secului împreună cu cîțiva boieri și prieteni care locuiau acolo. Orășelul Cotnari a rămas nevătămat de cazaci și tătari, pentru că nu s-a apărat (dar nici nu era în stare de apărare), ci s-a răscumpărat cu o sumă de bani și cîteva butoaie de vin. Sînt numai case de lemn, dar parte din ele sînt, în felul lor, încăpătoare și destul de frumos făcute; este așezat printre vii care se întind de jur împrejur pe o distanță de o jumătate de milă. Vița se arăta atunci foarte frumoasă, de înălțimea unui om și chiar mai înaltă. Îndeletnicirea și traiul cotnărenilor se întemeiază numai pe vin.

26 ale lunii. Am luat masa în satul „Kurenia"[65]. În ziua aceasta am avut un drum greu, pentru că plouase tare toată noaptea, pămîntul era moale și greu, se lipea cu grămada de roți și intra sub potcoave, așa încît caii mergeau foarte anevoie, și de aceea am ajuns destul de tîrziu la Botoșani, un orășel devastat și am petrecut aici noaptea.

---

[61] *Des Fursten Wisnowiecken ältester Diener*. Probabil Yarema (Ieremia) Wisniowiecki, nepotul lui Ieremia Movilă, care a dus o luptă înverșunată împotriva cazacilor lui Hmelnițki.
[62] Ioan al II-lea Cazimir (1648—1668).
[63] *Wallachschen Saltzbergen*. Vezi și relația lui R. Bargrave în acest volum.
[64] *Umanowa*, oraș în R.S.S.U.
[65] *Kurenia*, neidentificat. Poate o citire greșită pentru Hîrlău, prin care trebuia să treacă drumul autorului.

În 27, am prînzit în orăşelul Dorohoi. Îmi vin aici în minte // p. 376 cuvintele pe care ni le-a spus domnul în legătură cu hanul. Anume că el, voievodul, i-a scris hanului: „Împăratul turcesc îmi cere tributul obişnuit, iar tu, nu numai că mi-ai pîrjolit ţara şi mi-ai cărat din ţară 200 000 de vite mari şi mici şi cai, dar ai luat <în robie> cîteva mii[66] de supuşi de ai mei, te rog deci, pentru a-ţi dovedi nevinovăţia, precum susţineai într-o scrisoare, să-mi trimiţi înapoi în cel mai scurt timp pe sărmanii mei supuşi, ca să-mi pot reface din nou ţara distrusă pînă la pămînt şi să pot trimite obişnuitul tribut[67] împăratului turcesc". Şi astfel, cu opt zile înainte de sosirea mea în Crimeia, a pus hanul în libertate 300 de oameni dar aceştia sînt cu toţii pociţi, schiopi, orbi sau sînt băieţi şi fete mici de tot, oameni inapţi ce nu sînt în stare să muncească. Pe oamenii cei mai buni, în floarea vîrstei, voinici şi sănătoşi i-a păstrat; pe aceşti oameni ologi şi bolnavi, care se întorseseră numai cu patru zile înainte de sosirea mea, i-am regăsit în acest orăşel. Se afla aici un moldovean bătrîn, luptător ager, care slujise în compania starostelui de // p. 377 Cameniţa, cu un efectiv de 117 călăreţi şi care luase parte la ocuparea cetăţii Paniowcza. Acesta mi-a povestit cum s-au petrecut acolo lucrurile, anume: cum au venit cazacii şi lăsînd în urmă Paniowcza au mers la cetatea Zwaniec, pe care au prădat-o şi i-au dat foc; după aceea s-au îndreptat spre Paniowcza şi au urmat acelaşi joc cu satele aflate mult mai departe. Atunci starostele de Cameniţa şi-a trimis compania la atac[68], dar el însuşi cu cîţiva tovarăşi[69] şi cu orăşenii a rămas în cetate. Soldaţii (?) trimişi la atac[70] s-au năpustit într-adevăr asupra cazacilor, dar apoi după ce mulţi din ei au fost doborîţi şi starostele a văzut acest lucru, a predat comanda cetăţii camaradului său, iar el însoţit de un servitor a fugit la Cameniţa; ceilalţi ostaşi care au luptat cu duşmanul au fost seceraţi în cea mai mare parte, stegarul a luat cu el steagurile şi a fugit în goană mare <tocmai> la Cameniţa; a fost urmărit de un mare număr de cazaci, dar n-a putut fi prins, şi el[71] socotea că dacă ar fi pus cazacii mîna pe steaguri ar fi mers cu ele numaidecît asupra Cameniţei, şi ar fi ocupat oraşul. După aceea cazacii au atacat orăşelul Paniowcza, l-au prădat şi i-au dat foc. Aici[72] a trebuit să petrecem noi noaptea.

La 28, <ale lunii> am stat la masă lîngă pîrîul Molniţa într-o luncă. La ora 3 am sosit la Cernăuţi, mic orăşel, aici am fost de asemenea bine primit şi ospătat de staroste.

---

[66] Etzliche 1 000.
[67] *Den gewönlichen Dan.*
[68] *Seine Companie ausscommendiret.*
[69] *Towarsziszen,* nume dat nobililor poloni care luptau ca voluntari.
[70] *Sothanes (?) auskommendiertes Volk.*
[71] Moldoveanul ce povestea lupta.
[72] Adică la Dorohoi, unde ajunsese autorul la 27 mai.

La 29. Starostele de Cernăuţi împreună cu domnul vornic[73] cu două steaguri de călăraşi, care numărau laolaltă trei sute de oameni, m-au petrecut pînă la graniţa polonă. Pe la jumătatea drumului vornicul şi-a luat rămas bun de la mine şi mi-a recomandat pe domnul staroste, care trebuia să mă însoţească cu cele două steaguri ale sale. De acolo am trimis pe cineva cu paşaportul meu la domnul vice-staroste <de Sniatyn>. Apoi am mai stat de vorbă vreun sfert de oră (?)[74] cu starostele de Cernăuţi, care şi-a luat rămas bun şi a plecat cu călăreţii lui pe drumul care duce pe sub orăşel, la graniţa lor către Ungaria şi Transilvania. Cînd am ajuns la orăşel, mi-a ieşit în cale vice-starostele de Sniatyn, Siebrydowsky cu 20 de călăreţi; mi-a urat bun venit; m-a dus în oraş la o gazdă bună şi seara m-a ospătat la el în cetate.

La 30 a lunii. În această zi, domnul staroste a primit ştirea că un căpitan[75] polon N. N. a prins scrisorile hanului şi ale lui Hmelniţki, pe care şi le scriau unul altuia, precum şi pe un slujitor al voievodului <moldovean> cu scrisori, la care se aflau 6 000 de ducaţi, pe care trebuia să-i primească Hmelniţki; scrisorile le-a // trimis regelui, dar pe curieri i-a adus la Cameniţa şi a păstrat banii.

p. 379

---

[73] Dwornic.
[74] *Ein 1/2 viertelluhr.*
[75] *Rittmeister.*

NICOLAUS SCHMIDT

(? — după 1684)

*

Nicolaus Schmidt era originar din oraşul Dresda, în Germania. Ucenic şi apoi calfă de cojocar, s-a înrolat foarte tînăr în armata imperială ca soldat în infanterie. Regimentul său a fost trimis în Ungaria, în cetatea Komárom, pe care tocmai o asediau turcii (1646).

După două luni, cu prilejul unui atac, el cade, împreună cu alţii, rob la turci. Puşi în fiare, robii sînt trimişi, pe Dunăre, pînă la Rusciuc, apoi pe uscat, cîte patru pe o cămilă, la Constantinopol.

Aici începe pentru Nicolaus Schmidt o viaţă plină de mizerie, muncind din greu şi răbdînd de foame.

Vara e ferecat pe galeră, unde, gol pînă la brîu, trebuie să întindă din greu la lopată; peste iarnă e ţinut în Constantinopol, unde legat în lanţuri, e pus la diferite munci.

Aşa ajunge el să cunoască marile porturi din Mediterana şi capitala Imperiului turcesc, pe care le-a descris mai tîrziu.

În 1651, după cinci ani petrecuţi în robie, a izbutit să fugă, împreună cu vreo douăzeci de robi, originari din Ungaria. Cu întreg grupul — cînd ascunzîndu-se prin păduri, cînd atacînd pe turcii întîlniţi în cale — străbate Tracia şi Bulgaria, trece apoi în Ţara Românească, şi, mai departe, prin Transilvania, Ungaria (unde tovarăşii săi de drum se răspîndesc pe la casele lor) şi Austria, se întoarce acasă la Dresda.

Peste 32 de ani îşi scrie memoriile — privind anii de robie — care apar cu următorul titlu: *Kurze und wahre Beschreibung der Fünf-jähringen harten Gefängnis / welche Nicolaus Schmidt / Bürger und Kirschner in Dresden unter den Türken / beydes zu Constantinopel / und dann auf denen Reisen / so er nach Egypten und andere Orte als ein Sclav / in Wasser und Land thun müssen / erbärmlicher Weise in Eisen und Banden aufgestanden /. Worbey Viel neues denckwürdige / und andern dergleichen Reise-Büchern nicht befindliche Geschichte / auss selbsteigener Erfahrung erinnert / und angeführt werden.*

Mit angehängten Verzeichniss etlicher Türkischen Wörter statt einer Vocabuli zu gebrauchen.

Auf vielfältiges Begehren zum Dank befördert.

Leipzig. Bey Johann Christian Wolhfahrt / 1684.

În însemnările lui se ocupă mai pe larg de obiceiurile turceşti din oraşul Constantinopol, unde a petrecut cea mai mare parte din timpul de robie; dă foarte puţine informaţii despre alte localităţi — ca cele din Mediterana —, pe care le-a cunoscut puţin şi mai puţine încă despre acelea prin care a trecut în drum spre casă, ca de pildă din ţara noastră — şi despre care, cînd îşi scria memoriile, păstrează amintiri foarte neprecise.

De N. Schmidt se ocupă Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini,* p. 160.

CĂLĂTORIA PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI TRANSILVANIA[1]

1651

După ce am străbătut toată Turcia, ne-am îndreptat spre Bulgaria, și la locul unde Dunărea se varsă în mare am trecut vama evreiască[2]; aici a trebuit să dea fiecare <cîte> un ducat ... După aceea // am mers în Țara Românească[3] și am ajuns în orașul Tîrgoviște[4]; am rămas acolo, liniștiți o jumătate de lună, și ne-am odihnit, așteptînd prilej mai bun <pentru plecare>. p. 96 p. 97

În acest oraș își are voievodul Curtea, și trebuie să dea tribut turcilor; de aici ne-am dus prin Bacifalău[5], în Transilvania, și cînd am ajuns acolo

[1] Traducerea s-a făcut după originalul german: *Nicolaus Schmidt Kurze und wahre Beschreibung der Fünf-jährigen harten Gefängnis* ... Leipzig, 1684, p. 96 și urm.

[2] Punctele vamale turcești de la Dunăre erau arendate în mare parte de evrei. Vezi și relația lui Bakšić în acest volum.

[3] *Schwarze Wallachey* adică Valachia Neagră.

[4] *Ternovizza.*

[5] *Tartter Ham.* Bácsfalu, sat lîngă Săcele, înglobat azi în orașul Brașov.

într-un sat, primarul de acolo ne-a luat drept spioni <musulmani> şi ca să se convingă, ne-a dat să mîncăm carne de porc şi a aflat astfel că eram creştini şi nu turci. De acolo am fost duşi la Braşov[6], şi aici Sfatul acestui oraş ne-a îngăduit să cerem de pomană în faţa bisericii, şi pe lîngă aceasta, ne-a hrănit o jumătate de lună, şi astfel am mai căpătat puţină putere. După aceasta numitul Sfat a dispus să fim duşi la Sibiu[7], însoţiţi de 50 de muşchetari; acolo am rămas de asemenea o lună. De la Sfatul acestui oraş am primit ajutor creştinesc şi sprijin, apoi am fost trimişi // cu convoiul la Cluj[8]. De acolo ne-am dus la Gherla[9] şi mai departe la Satu Mare[10] şi am petrecut şi acolo aproape o jumătate de lună. Unul dintre prizonieri îngropase cu 15 ani în urmă, de teama tătarilor, 100 de florini, <puşi> într-o oală sub un păr, lîngă oraş; acum, ajungînd aici, a căutat în acel loc cu sabia; a găsit banii neatinşi, şi a cheltuit din ei în oraş, la ospătărie, pînă i-a terminat.

p. 98

De la Satu Mare am mers la Caşovia . . .[11]

---

[6] *Cronstadt.*
[7] *Hermannstadt.*
[8] *Clausenburg.*
[9] *Neustadt.*
[10] *Zackmar.*
[11] *Casschau.*

MARIAN KURSKI

(? — după 1662)

*

Marian Kurski face parte din seria episcopilor catolici poloni de Bacău, absenteişti din principiu, de felul lui Zamoyski şi — înaintea acestuia — a lui Adam Goski, despre care pomenesc cu adîncă reprobare Deodat Bakšić şi Marco Bandini (în *Codex*). El aparţinea ordinului franciscan observant. După numirea sa în 1651, la recomandarea regelui Poloniei, care ţinea morţis la acest „drept" al său, el a apărut meteoric în Moldova în anul următor, de Paşte, şi după două săptămîni (după alţii: 10 zile) de şedere la Episcopia de Bacău, în care timp a consumat cu servitorimea sa pusă pe bere şi pe mîncare, toate proviziile aflate acolo, s-a retras pe furiş în Polonia, luînd cu sine ce mai era, precum şi unele lucruri rămase la „mănăstire" după moartea lui Bandini. Această acţiune a fost denunţată în termeni vehemenţi într-un memoriu întocmit de *„catolicii din Moldova, stînd în Bacău împreună cu catolicii din părţile vecine"*, fără nici o iscălitură individuală, dar trădînd stilul şi pana iscusită al lui Parčević, care îşi urma cu hotărîre campania contra episcopilor absenteişti poloni (şi contra iezuiţilor) („Dipl. Ital.", II, pp. 407—408 cu data greşită 1650), folosind şi acest exemplu scandalos pentru ilustrarea temeiului acestor plîngeri.

Într-un alt memoriu (*ibidem*, pp. 431—432) datat greşit ca fiind din 1652, dar posterior acestui an, se repetă aceeaşi acuzare cu unele adaosuri. Domnul s-a mîniat rău şi a jurat că niciodată nu va mai primi în ţara sa un episcop polon... şi a trimis ca să fie ucis acel dregător de la graniţă care l-a lăsat să iasă din ţară, şi dacă nu ar fi intervenit marii boieri cu multe rugăminţi, şi-ar fi şi executat această sentinţă. Iar secretarul domnului care din îndemnul acestuia îl făcuse atent pe episcop să vină în Moldova, a fost executat (!). Avem aici o ingenioasă deformare a uciderii lui Kotnarski de către Timuş Hmelniţki în 1653. Acelaşi Kotnarski fusese acuzat în diferite plîngeri ale catolicilor din Moldova redactate de Parčević că ar fi falsificat pecetea domnului, trimiţînd la Propagandă scrisori ca din partea acestuia, cărora însă nu trebuia să li se dea nici o crezare... etc. Întrucît aceste reclamaţii vădesc şi o parte de invenţie, nu putem şti dacă toate acuzaţiile acestea sînt reale. Dar acumularea lor nu putea rămîne fără efect. Congregaţia l-a somat pe Kurski să se reîntoarcă la reşedinţa sa. Episcopul a răspuns, în sfîrşit, la 28 aug. 1654 şi apoi iarăşi la 25 octombrie 1654 (*ibidem*, pp. 446—447) prin două scrisori către Propagandă. În prima dintre ele el declara că a fost numit episcop prin favoarea regelui Poloniei, fără vreo stăruinţă a sa. El a primit totuşi din supunere faţă de biserică. Şi avea chiar de gînd să vină să se stabilească în dioceza sa aflată în mijlocul schismaticilor, într-o ţară nespus de turbulentă, primejduindu-şi chiar viaţa pentru folosul sufletelor lui Hristos, de nu ar fi fost gonit de furtuna războiului ce se apropia şi de incursiunea tătarilor şi a cazacilor, cît şi de frămîntările care mai continuă şi azi în această ţară. În felul acesta el îşi justifica plecarea zorită din Moldova. Cît priveşte împlinirea obligaţiei de a-şi fi vizitat dioceza măcar la venire, el foloseşte o formulă ambiguă: „Am vizitat *după posibilităţile mele* personale atîtea parohii *cîte am putut* unde am găsit mulţi catolici". Revenind apoi la piedicile enunţate la început, adaugă: „Şi aş vrea cît de curînd să mă întorc acolo, dar toate drumurile sînt pline de tîlhari". În sfîrşit, propune unele condiţii pentru această reîntoarcere. Nu are bani pentru aceste cheltuieli. Bunurile pentru întreţinerea episcopului, dacă au fost vreunele (?!) au fost răpite de principii schismatici, şi acum în urmă au fost *hostili manu funditus sublata* şi însăşi locuinţa sa destul de nesatisfăcătoare a fost arsă. Numărul catolicilor a scăzut din cauza neajunsurilor războiului şi a schimbării domnilor şi, ceea ce este mai grav, lipsesc preoţi cunoscători ai limbii valahe. De aceea cere să fie ajutat! A doua scrisoare, din 25 oct. 1654 a trebuit să fie provocată de o somaţie mai categorică de a răspunde prin da sau ba, dacă înţelege să se ducă în dioceza sa. De astă dată şi răspunsul este clar: *Proclivem et modo... ad residendum ibidem declaro animum* (Declar şi acum inclinaţia sufletului meu de a mă duce să şed permanent acolo), precedat şi urmat de motivarea lipsei sale de pînă atunci din dioceză şi de arătarea dorinţei arzătoare de a porni într-acolo *de cum se vor fi potolit frămîntările*. Aşadar, după acceptarea categorică, sînt strecurate rezerve privind împrejurările ce ar îngădui traducerea ei în fapt. Într-un P. S. — lăsînd cu totul deoparte punctul privitor la ajutorare din scrisoare precedentă — cere doar unele prerogative legate de atribuţiile sale episcopale. Dar nici după aceea nu s-a dus în dioceza sa. Mai apoi, în 1656, cum se împlineau 5 ani de la numirea sa, şi cum episcopii erau obligaţi ca în termen de cinci ani de la înălţarea lor să se ducă la Roma să se închine *ad limina apostolorum*, el îi scrie papei la 1 martie, invocînd sărăcia sa care îl împiedică de la această călătorie, neîngăduind

nici trimiterea cuiva care să-l reprezinte. El se află la Varmia, foarte departe de dioceza sa din Moldova. Drumurile lungi şi pline de tîlhari împiedică venirea la el a vreunui preot sau diocezan al său. De aceea se roagă să fie dispensat de obligaţia <de a merge la Roma> şi totodată să fie desemnat un suplinitor al său în chip de episcop sufragan şi administrator perpetuu care să se bucure de veniturile diocezei sale, multe sau puţine, primind şi o subvenţie de la Propagandă pentru întreţinerea sa şi care să şadă permanent acolo (repetîndu-se adică formula folosită în 1644, la trimiterea lui Bandini). Urmează motivarea acestei abţineri. „Mai întîi pentru că aerul de acolo nu-mi prieşte; în rîndul al doilea, fiindcă suferind de *morbo paralitico* nu pot face drumuri lungi decît cu primejdia vieţii; în rîndul al treilea, fiindcă nu cunosc limba românească; în rîndul al patrulea, pentru că în Moldova se află mai în siguranţă episcopii trimişi din alte ţări decît din Polonia. Căci pentru vreun motiv sau prilej fără importanţă, locuitorii se ridică împotriva polonilor, atribuind tot ce se face acolo polonilor lor. În sfîrşit, (aşa cum am păţit eu însumi) tîlharii, de care este plină acea ţară, atacă întotdeauna pe episcopul polon, încredinţaţi zadarnic că acela duce cu sine multe bogăţii".

Cum nu există nici un indiciu, oricît de mic, că el ar fi fost jefuit cîndva în Moldova, rezultă că această invenţie trebuia, dimpotrivă, să arunce oarecare confuzie asupra acuzaţiei de jefuire săvîrşită de el şi de oamenii săi în dioceza pe care o părăsiseră în 1652, fără gînd de întoarcere. Dar încă înainte de aceasta, în ianuarie 1656, domnul Gheorghe Ştefan scria la Roma, cerînd papei Alexandru al VII-lea înlocuirea episcopului pur nominal cu un altul, care să şadă în ţară şi stăruia pentru numirea lui „Gabriel Mihail Tomasii" (= Gabriel Mancić alias Thomassii) franciscan observant bulgar din Chiprovaţ, cu o activitate de cîţiva ani în Ţara Românească. Dar el va fi numit abia în 1660 vicar apostolic în Moldova. Pînă atunci va continua situaţia dinainte. Episcopul Kurski mai apare încă o dată în Moldova, în 1658, după îndepărtarea domnului Gheorghe Ştefan, înlocuit cu Grigore Ghica, rămînînd de astă dată vreo cinci săptămîni (25 sept. — 31 oct). La plecare, el lasă ca vicar al său pe observantul bulgar Blasius (Vlas) Koicević din Chiprovaţ, care mai îndeplinea această sarcină şi mai înainte. Abia la 5 febr. 1659 trimite o dare de seamă a vizitaţiei episcopale făcute de el în dioceza sa. Această vizitaţie se reduce la două localităţi: Bacău (locul său de reşedinţă) şi Cotnari (unde şedea iezuitul Labęta, fostul său vicar din 1652). Situaţia bisericilor din Moldova pe care o dă acum este întocmită după plecarea sa, pe baza unor informaţii extrem de succinte. Motivarea plecării sale de acum e făcută oarecum după modelul celor precedente, aici mai fiind vorba de ciumă şi de răscoala ţăranilor, fără vreo nouă pomenire a tîlharilor. În 1660 reuşeşte să obţină scaunul de Poznan. În locul său a fost numit un alt episcop de Bacău, tot polon, Ştefan Atanasie Rudzinski.

Darea de seamă din 1658 a fost publicată de Fr. Pall în „Dipl. Ital.", IV, pp. 243--244, în anexa la lucrarea *Le controversie* în care este vorba în treacăt şi de el.

RELAŢIE[1] DESPRE VIZITAŢIA EPISCOPALĂ FĂCUTĂ ÎN DIECEZA BACĂU ÎN TOAMNA ANULUI 1658

1659, februarie 5

p. 243 Am venit în anul 1658, în ziua de 25 septembrie în dieceza mea, unde am rămas pînă în ultima zi din octombrie. Am administrat pe unde am putut taina confirmaţiei. Am vizitat numai două parohii, adică cea de Cotnari şi cea de Bacău. Nu am putut vizita în nici un chip alte parohii, în parte din cauza ciumei care bîntuia atunci cu cea mai mare furie, în parte din cauza lipsei catolicilor, deoarece se refugiaseră prin păduri fugind de oştile tătarilor şi ale altor ostaşi care fuseseră îndreptate prin Moldova[2] împotriva lui Rákóczy[3], principele Transilvaniei de către sultanul turcilor[4]. Descriu bisericile toate şi fiecare în parte.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat de Francisc Pall în „Dipl. Ital.", IV, pp. 243—244.

[2] *Valachia.*

[3] Gheorghe Rákóczy al II-lea, principe al Transilvaniei.

[4] Mehmed al IV-lea (1648—1687).

1. Biserica din Bacău unde este reşedinţa episcopului este clădită din cărămizi arse. În fruntea ei se află un preot mirean cu numele de Balthasar[5]. Satele ţinînd de parohia de Bacău în care sînt catolici: 1) Trebis, 2) Fîntînele, 3) Fărăoani în care se află o capelă sau bisericuţă, afiliată bisericii din Bacău, 4) Paşcani, 5) Valea Seacă[6], 6) „Pisiata“[7].

2. A existat o biserică la Iaşi dar a rămas acum numai ruine şi ea a fost distrusă de cazaci. Această cetate are puţini locuitori de rit catolic. Părinţii iezuiţi au un loc sau o casă dăruită de domnul Moldovei pentru a putea fi administrate acolo tainele religioase.

3. Biserica din Cotnari, în fruntea căreia se află ca paroh părintele Jacob Labęta[8] al Societăţii lui Isus. Are două capele.

4. Biserica din oraşul Baia, care are două capele, nu are paroh.

5. Biserica din oraşul Suceava, distrusă de cazaci se repară acum. În fruntea acestei biserici se află ca preot un călugăr conventual. Are o capelă.

6. Biserica din oraşul Neamţ nu are preot.

7. Biserica din oraşul Huşi are un preot, şi o capelă la Bîrlad, care este cîrmuită de acelaşi preot.

8. Biserica din oraşul Galaţi e fără preot.

9. Biserica din oraşul Trotuş nu are preot, are trei biserici afiliate: anume cea din Măneşti, cea din Stăneşti şi cea din Solonţ.

10. Biserica din oraşul Roman [e] fără paroh, are două biserici afiliate: cea din Săbăoani şi cea din Tămăşani[9]. p. 244

Toţi preoţii în fiinţă în Moldova[10].

Parohul de Bacău şi doi preoţi ai ordinului observanţilor sfîntului Francisc trimişi din Custodia Bulgariei.

În oraşul Cotnari sînt doi preoţi ai Societăţii lui Isus.

În oraşul Suceava un preot conventual al sfîntului Francisc.

În oraşul Huşi un preot mirean.

Împreună sînt cu toţii şapte.

Am plecat din episcopia mea a Moldovei mai întîiu din cauza ciumei, apoi din cauza răscoalelor ţăranilor, în al treilea rînd din cauza primejdiei

---

[5] Balthasar, Ungurul, paroh de Bacău.
[6] *Valasak* = Valea Seacă, sat, jud. Bacău.
[7] *Pisiata.* Neidentificat.
[8] *Labenta.* Iacob Labęta era superiorul misiunii iezuite.
[9] *Tomaseni* = Tămăşeni, sat, jud. Neamţ.
[10] *Valachia.*

năvălirii tătarilor, în sfîrşit, <cum> sufer de cele mai mari infirmităţi, am plecat din cauza lipsei de medici, după ce am lăsat ca vicar şi ca slujbaş al meu în cele spirituale şi temporale, pe reverendul părinte Blasius din Chiprovaţ[11] din ordinul nostru, din regula observanţilor sfîntului Francisc din custodia Bulgariei.

[11] Vlas Koičevich, minorit observant bulgar, vicar al episcopului de Bacău, Marian Kurski.

IOAN NEMES DE HIDVEG

(? — 1686)

*

Ioan Nemes, descendent al uneia dintre cele mai vechi familii ardelene şi înrudit cu magnaţii cei mai de seamă, joacă un rol însemnat în a doua parte a secolului al XVII-lea. S-a remarcat mai ales ca un foarte iscusit diplomat în tratativele nesfîrşite dintre Gheorghe Rákóczy al II-lea şi contracandidaţii la tron, Rhedey, apoi Barcsay, în epoca nefastă pentru Ardeal a luptelor pentru tron aţîţate şi exploatate de turci.

A făcut carieră strălucită sub Mihai Apafi care i-a acordat toată încrederea: a fost numit căpitan de Trei Scaune apoi a fost pus în fruntea comitatului Tîrnava.

De două ori, în 1667 şi 1671, a fost trimis în solie la Poartă, unde a dat dovadă de multă iscusinţă diplomatică.

În 1678 a ajuns membru în consiliul principelui. A murit în 1686.

După obiceiul foarte răspîndit la nobilimea ardeleană în secolul al XVII-lea, şi-a ţinut un jurnal, cuprinzînd în general însemnări privitoare la interesele de familie şi numai excep-

ţional la chestiuni de interes public. Început la 16 februarie 1651, jurnalul lui Nemes merge pînă la 4 decembrie 1686 (poate şi mai departe, căci din manuscrisul original lipsesc cîteva pagini la urmă).

A fost publicat de Ernest Toth în „Történelmi Tár" („Magazin istoric"), 1902, sub titlul: *Hidvégi id. Nemes János naplója 1651—1686 évekről (Jurnalul lui Ioan Nemes de Hidvég (= Hăghig) din anii 1651—1686)*, p. 240 şi urm.

JURNAL[1]

1652—1659

Anul 1652 . . . 6 aprilie. A sosit aici la Alba Iulia, la măria sa principele[2], solul voievodului muntean[3], Udrişte[4]. p. 240

A adus măriei sale, domnului nostru, un cal turcesc rotat, cu tot harnaşamentul şi un cal turcesc murg . . . domnului Francisc Rákóczy[5] un cal turcesc negru cu tot harnaşamentul şi podoabă de pene pentru capul şeii. 7 aprilie. A fost primit de măria sa solul muntean, care i-a înfăţişat atunci

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul maghiar publicat în „Történelmi Tár", 1902, p. 240 şi urm.

[2] Gheorghe Rákóczy al II-lea (1648—1660).

[3] Matei Basarab.

[4] Udrişte Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab (1597—1660).

[5] Fiul lui Gh. Rákóczy al II-lea. A fost ales principe al Transilvaniei în 1652, la vîrsta de 8 ani, dar tatăl său, pierzînd tronul ca rebel împotriva Porţii, el n-a apucat să mai domnească. A murit în 1676.

caii amintiţi; pe lîngă aceasta, i-a adus în dar doamnei principese[6] o bucată de canavaţ cu aur şi o rochie <de> carmezină[7]. — 8 aprilie. Măria sa domnul nostru l-a ospătat pe solul voievodului muntean şi totodată i-a dat şi răspunsul. — 9 <aprilie>. Am mers la vînătoare cu Măria sa domnul nostru. Am vînat o căprioară şi un iepure. Atunci a plecat şi solul voievodului muntean . . .

Anul 1659 — octombrie, 11. Sosind Măria sa domnul nostru[8], am mers cu Măria sa la Bran. 14 <iulie>. La porunca Măriei sale domnului nostru, m-am dus împreună cu Coloman Mikes[9] şi alţi nobili din Treiscaune, în cea mai mare grabă, la voievod[10], la Rucăr[11]. La 15 <iulie>, ne-am întors şi am ieşit în întîmpinarea Măriei sale, domnului nostru, pe dealul pietros de dincoace de cîrciumi, de acolo întorcîndu-ne cu Măria sa, domnul nostru. Măria sa s-a întîlnit cu Mihai Vodă, cu mare solemnitate, dincolo de drumul de ţară, în luncă. Măria sa domnul nostru cu voievodul s-au dus în cortul voievodului, care era aşezat lîngă Dîmboviţa, dincolo, la capul punţii; acolo s-au unit[12] principele cu voievodul şi Transilvania cu Ţara Românească. Am prînzit în cortul voievodului. Voievodul a dăruit principelui nostru un cal turcesc cu tot harnaşamentul şi o mantie cu guler de catifea roşie, căptuşită cu blană de rîs; nobililor de asemenea le-a dat cîte un caftan, şi cîte o bucată de stofă şi două bucăţi de postav. În aceeaşi zi ne-am înapoiat la Bran.

---

[6] Sofia Báthory, soţia lui Gh. Rákóczy al II-lea.

[7] Termen desemnînd atît o anume culoare roşie, cît şi o calitate de stofă.

[8] Gh. Rákóczy al II-lea.

[9] *Mikes Kelemen,* nobil secui din Trei Scaune (vezi date asupra lui la prezentarea de mărturii privitoare la răscoala seimenilor).

[10] Mihnea al III-lea (1658—1659), numit mai jos Mihai vodă.

[11] *Ruhar.*

[12] Pentru înţelegerea dintre Gh. Rákóczy al II-lea şi domnii români, vezi *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae,* vol. XII, pp. 411—415.

ANONIM GERMAN

1652

*

Intr-o relaţie anonimă germană se descrie nunta domniţei Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu domnul Moldovei cu Timuş, fiul lui Bogdan Hmelniţki, hatmanul cazacilor.

Relaţia a fost scrisă în luna august sau septembrie 1652 de un martor ocular, care a luat parte la solemnităţile cununiei. Infăţişează mai pe larg decît oricare altă descriere obiceiurile unei nunţi româneşti din veacul al XVII-lea.

Relaţia, publicată de N. Iorga în *Acte şi fragmente I,* p. 208 şi urm. a fost tradusă de editor în limba franceză sub titlul: *Pages d'histoire. Une noce princière en Moldavie au XVII-e siècle* în *Documents franco-roumains,* 1931, nr. 1, pp. 53—57. Costăchescu a publicat o traducere românească în revista „Ioan Neculce, Buletinul Muzeului Municipal", Iaşi, VI, 1957, pp. 304—311.

Există o versiune în limba polonă, care a fost publicată de I. Bogdan în *Hurmuzaki, Supl.* II/3 (1641—1703), pp. 35—37, împreună cu o traducere franceză (pp. 37—40).

Textul polon din *Supl.* colecţiei *Hurmuzaki* diferă în unele privinţe de textul german publicat în *Acte şi fragmente*. Din comparaţia celor două texte se pot trage anumite concluzii. Textul german este mai răuvoitor faţă de Timuş şi de rudele sale druştele care numai în această versiune sînt numite „croitorese şi cusutorese". Sosirea la Iaşi este pomenită în textul polon într-o singură frază, aflată cu alt sens în textul german. Cuvintele lui Timuş la ospăţ sînt redate mai concret în textul polon. De asemenea diferă şi lista darurilor, redată mai amănunţit în textul polon.

Descrierea nunţii domniţei Ruxandra se luminează întrucîtva, dacă i se alătură o notiţă latină a lui Albert Stanislau Radziwill, unchiul lui Ianusz Radziwill, ginerele lui Vasile Lupu, însoţind probabil textul descrierii amănunţite, ca un fel de regest sau rezumat (*Hurmuzaki Supl.*, II/3, fasc. 1, p. 34). O redăm în traducere: „Fiul lui Hmelniţki primind în sfîrşit împlinirea dorinţei sale a luat de soţie pe fiica domnului Moldovei, cumnata nepotului meu. Este descrisă grosolănia cazacilor după unele <trăsături>, iar eu voi spune pe scurt că nu a vorbit nici un cuvînt cu domnul decît prin interpret. A vorbit totuşi odată în ziua de după cununie, mulţumindu-i pentru ospăţ şi îşi tăia unghiile de faţă cu multă lume, şi cînd au fost căutate femeile cazacilor la gazdă ca să meargă la ospăţ, au fost găsite la cîrciumă bete. Astfel s-a sfîrşit totul cu cea mai mare barbarie. S-au dat 50 de mii de taleri drept zestre şi o caretă cu şase cai şi nişte blănuri. A plecat deci la ai săi acest ginere «politicus affinis» spre durerea nemăsurată a domnului care a fost silit să primească pe acest nătîng drept fiu".

Relaţia a fost analizată de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, vol. I, pp. 361—366.

DESCRIEREA[1] SOLEMNITĂŢILOR DE LA NUNTA LUI TIMUŞ FIUL LUI HMELNIŢKI CU FIICA[2] DOMNULUI MOLDOVEI[3].

1652 aug.—sept.

Acum, ori că va fi fost astfel rînduit [p. 208] dintru veşnicie de Dumnezeu pentru cea mai iubită fiică a domnului, ori că nu putea fi scăpată de aceasta din cauza ursitei sale de neînlăturat, s-a împlinit ceea ce voievodul nu mai putea împiedica în nici un chip după risipirea oştirei polone sub Batow şi după asediul cetăţii Cameniţa[4], // căci p. 209 Hmelniţki şi-a trimis îndată de acolo solul său către domn cu cererea ca, potrivit unei făgăduieli de demult făcute, să-i dea fiului său Timuş ca tovarăşă de viaţă şi de aşternut pe fiica lui — ceea ce domnul a trebuit să

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat de N. Iorga, în *Acte şi fragmente* I, pp. 208—214.
[2] Domniţa Ruxandra, fiica a doua a lui Vasile Lupu.
[3] *Hospodarn, in Wallachey* (în textul polon: Moldova).
[4] *Veste Camienicz.* În 1652. Vezi relaţia lui Mayer în volumul de faţă.

primească și să îndeplinească nu atît de voie, cît de nevoie[5], și a trimis îndată pe fiul fratelui său, ca ostatec, la Hmelnițchi la Cehrin[6].

După îndelungate și numeroase schimburi de solii între ei cu privire la această căsătorie, Timuș s-a apropiat în sfîrșit de Iampol[7] la 16 august; și domnitorul, ca un domn înțelept, a trimis la Soroca pentru primirea acestuia pe domnul Toma[8], un mare boier de la curte, cu o parte din oștirea sa, și a mai trimis acolo o caretă cu șase cai, și pe lîngă aceasta a poruncit să se îngrijească din timp, de tot felul de provizii de vin, de mied[9], și alte lucruri trebuitoare, cu care avea să-l ospăteze acolo pe Timuș ca pe un ginere al său, și să-i fie la poruncă de acolo pînă la Iași, capitala țării, și să-i alcătuiască avangarda. Dar pînă una alta, ce a făcut Timuș? A trimis la același boier <mare> de la curte și l-a rugat să vină de la Soroca la el la Iampol și acesta, cum nu se putea împotrivi voinței lui, a trecut dincolo, de cealaltă parte a Nistrului la Timuș și acesta l-a oprit și l-a ținut la el fiindcă se temea de vreo trădare. Dar nu s-a mulțumit cu atît, a scris domnului să-i trimită ca ostatec pe fratele acestuia, hatmanul[10], ceea ce a fost nevoit să facă peste celelalte, căci el i l-a trimis, deși nu fără prea mare scîrbă și amărăciune. După aceea, îndată ce acest hatman a ajuns la Iampol, Timuș s-a ridicat de acolo, marți în 26 ale zisei luni <august>[11] și cu mulțimile sale a trecut dincoace de Nistru; miercuri <a fost> la Bălți și joi a înoptat la Coiceni[12] peste Prut iar vineri înainte de prînz era gata să intre la Iași, orașul de reședință al domnului.

Pentru a întîmpina și a primi pe acest ginere, poporul i-a ieșit în întîmpinare, călare, cu boierii și cu opt mii de oameni din oastea sa, și înaintea lui a pus să călărească opt falnici călăreți îmbrăcați turcește, avînd cai

p. 210 tot unul și unul[13] și minunat împodobiți cu tot tacîmul lor bogat[14] căci el // voia să se înfățișeze ca un mîndru monarh și potentat a cărui măreție nu mă simt în stare s-o descriu îndeajuns[15].

Astfel Timuș, cu trei mii de cazaci zaporojeni, care măcar că fuseseră aleși cu deosebită grijă — după cum spun ei — arătau totuși foarte jer-

---

[5] *Non tam libenter quam reverenter.*
[6] *Zechryn* = Cehrin, în Ucraina, capitala lui Bogdan Hmelnițki.
[7] *Iampol,* oraș pe malul stîng al Nistrului.
[8] *Thoma* = Toma Cantacuzino, mare vornic de Țara de Sus, 31 iunie 1644—1653.
[9] *Mart,* de citit: Mett, cf. textul polon din *Hurmuzaki, Supl.* II/3, p. 37; *miodow.*
[10] Gheorghe hatmanul.
[11] N. Iorga observă că 26 august a căzut în anul 1652 într-o luni (*ibidem,* p. 209 n. 1).
[12] *Skzycani* (= Kaycani). In textul polon se spune că a petrecut miercuri noaptea la Bălți, joi la Coiceni și vineri înainte de prînz a intrat în Iași.
[13] *Wollmontirte.*
[14] *Reitschmuck.*
[15] Textul polon: domnul însoțit de șase slujitori *(paikow),* îmbrăcați turcește și precedat de opt călăreți pe cai strălucit împodobiți.

peliți[16], se apropia din ce în ce mai mult de oraș, și după ce a ajuns în vale, la o depărtare de un sfert <de milă> de drum, cum oamenii domnului erau rînduiți pe două șiruri ce închideau amîndouă laturile, Timuș, care nu înceta să fie cuprins de tot felul de temeri[17], a coborît dealul în goana cailor ca și cum ar fi pornit la atac și a poruncit muzicii să cînte cîntece ostășești.

Cînd s-au întîlnit amîndoi, au descălecat și s-au întîmpinat astfel: Timuș a cuprins pe după gît pe domnul, socrul său, numai pe jumătate, dar acesta l-a îmbrățișat ca un tată și a vorbit mai întîi, arătîndu-i că se bucura din suflet de sosirea lui. Timuș însă nu a scos nici o jumătate de cuvînt pentru a-i răspunde, ci sta ca un idol, ca și cum ar fi fost pe altă lume, și își mușca și își rodea buzele; în locul lui a răspuns într-un tîrziu Wichowski[18].

Cei din cavalcada lui Timuș deși slabi și prăpădiți, erau totuși îmbrăcați foarte scump și fastuos; unii din cai erau împodobiți cu șei și valtrapuri cusute cu aur[19], alții cu mărgăritare. El însuși era îmbrăcat cu o haină roșie cărămizie și pe deasupra cu o manta de catifea de aceeași culoare, căptușită toată cu samur, veșmînt care nu fusese făcut de bună seamă pe trupul său. Un flăcău tînăr, stricat de vărsat, nicidecum mic ci cam voinic și din topor[20], avea cu el două rădvane de lemn de molift, un furgon ostășesc[21] și alte patru sute de căruțe mai proaste în care luaseră sare, căutînd poate cu acest prilej să mai scoată vreun cîștig. Ceilalți comandanți[22] erau călări

---

[16] *Sehr Kahl anzusehen wahren.*

[17] Aici nu poate fi vorba de o manifestare de frică, cum se afirmă în chip absurd, ci de o demonstrație de măiestrie caracteristic căzăcească — anume pornirea vijelioasă a unui iureș nestăpînit de cavalerie, oprindu-se brusc la un semn. Dealtminteri și amănuntul că au fost puși cazacii să cînte completează această scenă.

[18] Era secretarul sau pisarul ucrainenilor și principalul colaborator al lui Bogdan Hmelnițki. La moartea acestuia (1656) ajunge hatman al cazacilor de pe malul drept al Niprului, apoi prin înlăturarea celuilalt hatman, unicul lor conducător (1658). El încheie cu polonii o convenție, prin care se constituie un stat deosebit din palatinatele de Cernigov, Kiev și Braclav, oarecum asemănător ca dependență cu Lituania, cu care se proclamase unirea în 1654, desprinzîndu-se de Moscova, și sub coroana Poloniei. În urma acțiunii militare a Moscovei, Wychowski este depus și se ajunge în cele din urmă la o împărțire a cazacilor: cei de pe malul drept al Niprului recunosc autoritatea polonilor, ceilalți de pe malul stîng pe a moscoviților.

[19] *Des Timoszkencavalcata wenn lumpene und magere, aber sonst sehr kostbar und reich bekleidete, etzlich mit Gold, andere mit Perlen gestickten Satteln und zeuge ausgeputzte Pferde.* Vezi și textul polon. Timuș era însoțit de 10 călăreți pe cai obișnuiți, numai două șei erau într-adevăr scumpe; una cusută cu mărgăritare și cealaltă cu fir de aur.

[20] Miron Costin îl descrie astfel: „ginerele singur fața numai de om, iară toată hirea de hiară". *Opere,* 1958, p. 35.

[21] *Rüstewagen.* Vezi textul polon: *skarbny woz jeden,* cu traducerea franceză *(un chariot contenant son trésor).*

[22] *Obersten.*

pe cai buni, şi toţi erau îmbrăcaţi după moda polonă cu podoabe de argint; dar nu erau mulţi dintre aceştia ci cea mai mare parte erau de tot felul.

Timuş a intrat în oraş călare, alături de domn, şi aici la sosirea lui s-au slobozit tunurile, şi au răsunat muzicile ostăşeşti ca şi celelalte muzici îndeosebi cea a turcilor şi a ţiganilor — şi domnul l-a dus apoi pe Timuş în odăile[23] sale care erau bogat şi mîndru gătite şi împodobite; aici i-a înfăţişat pe fiul său, Ştefan[24] şi a vorbit mult cu el, arătînd că se bucură din toată inima de sosirea lui. Dar domnul Timuş a rămas, după vechiul său obicei, mut cu desăvîrşire orişice i-ai face. Deci // a trebuit ca tot Wychowski să vorbească tot timpul în locul lui şi să răspundă.

Fetele au început să joace în odaia miresei şi ţiganii zăngăneau din instrumentele lor. Domnul însă s-a retras în odăile sale şi a îndemnat pe mire să se odihnească după atîtea oboseli şi neajunsuri din timpul călătoriei, şi să se spele de pe drum; şi i-a dat şi cîţiva din copiii lui de casă[25], ca să-i facă slujbă şi să-i stea la poruncă; şi mai stăteau la îndemîna sa domnul Wichowski, domnul Tetera[26] şi alţi slujitori ai săi de casă[27], precum şi cîţiva bătrîni boieri moldoveni mai de seamă la care se uita Timuş ca lupul din tufiş. Apoi le-a întors spatele şi şi-a scos cuţitul şi şi-a tăiat unghiile în faţa unor oameni de seamă ca aceştia cum erau boierii moldoveni. Comandanţii[28] şi ceilalţi ofiţeri[29] au fost găzduiţi în oraş, şi li s-a pus la îndemînă slujitori; de asemenea li s-a purtat de grijă pentru toate cele de care ar fi avut nevoie.

Oastea căzăcească şi-a aşezat tabăra sub vii şi a pricinuit mari pagube locuitorilor din Iaşi; de aceea evreii s-au ascuns, căci cei pe care puneau ei[30] mîna, trebuiau să se răscumpere cu preţ bun[31]. Pe lîngă aceia a mai dat buzna încă o ceată de cazaci[32] cărora li s-au dat tainuri şi incartiruire[33].

Cînd a fost masa gata, domnul a poftit pe ginerele[34] său la prînz; dar acesta nu s-a grăbit să se îmbrace de îndată, aşa că domnul a trebuit să-l

---

[23] *Gemächer.*

[24] *Steffen* = Ştefăniţă, fiul din căsătoria a doua a lui Vasile Lupu.

[25] *Cammer-Junckern.*

[26] În textul german: *Fetera,* în cel polon corect: Tetera (Hurm., *Supl.* II, 3, p. 35). Este vorba de Pavel Tetera, pisarul oştilor zaporojene.

[27] *Cammerdiener.*

[28] *Obersten.*

[29] *Officier.* În textul german, fraza continuă cu cuvintele comandanţii *(Obersten)* şi ofiţerii *(officiren),* care aparţin de fapt frazei următoare.

[30] Cazacii. Ei manifestau o ură deosebită faţă de evrei şi de iezuiţi.

[31] În textul polon se spune că evreii nu s-au arătat. 60 din ei care au fost luaţi pe nepregătite (zaskoczyli) s-au răscumpărat cu preţ bun.

[32] *Potym nadjechali i zonki Kazachie ktoryn gospody i wszelaki dostatek dano.*

[33] *Vorrath und Losementer.*

[34] *Eydam.*

aştepte mult; în sfîrşit a venit la masă, îmbrăcat cu alte haine leşeşti. Domnul l-a aşezat lîngă el; au început să mănînce, să închine paharele şi s-au slobozit tunurile. Dar domnul Timuş a rămas mai departe tot acelaşi[35], ceea ce l-a supărat şi l-a jignit mult pe domn. Lăutarii moldoveni şi turci cîntau, şi turcii făceau tot felul de caraghioslîcuri[36] şi aşa a ţinut pînă noaptea <tîrziu>.

În ziua următoare, sîmbătă, Timuş s-a pregătit de nuntă şi de aceea nu a venit la masă să mănînce cu domnul; toate boieroaicele şi fetele moldovence, prea frumos şi strălucit gătite, jucau în curtea castelului, şi domnul Timuş la o fereastră bea tutun în ochii tuturor[37] şi privea la jocurile moldoveneşti. Duminecă devreme, boieroaicele şi fetele moldovence au jucat din nou, şi apoi domnul şi cu soţia sa Doamna[38] au trebuit să dea pe fiica lor iubită // Ruxandra, cu nemărginită durere acelui flăcău stîngaci şi necioplit. După aceasta, el a pornit spre biserică, încălecat pe calul lui turcesc cu un surguciu[39] mare şi gătit cu haine scumpe şi strălucite pe care i le dăduse domnul; doi boieri îl însoţesc de amîndouă părţile, ca pe un om ales şi de seamă, urîndu-i noroc.

p. 212

Cînd au intrat în biserică, amîndoi mirii au îngenunchiat pe un covor şi şi-au jurat unul altuia unire şi credinţă, iar după aceasta cinstitul mire a ieşit bucuros din biserică şi s-a dus la castel, şi şi-a sărutat mireasa, şi a alergat o mare mulţime să privească la aceasta, şi s-au slobozit tunurile. Şi lăutarii au început iar să cînte.

Dar fiica domnului vărsa lacrimi pentru ceea ce aşteptase cu dor mai înainte, şi de aceea punea întotdeauna să i se cînte cîntece căzăceşti; apoi s-au aşezat la masă şi s-a trimis o caretă după cusătorese şi croitorese[40] care nu au fost găsite la gazdele lor, ci se duseseră la cărvăsărie[41], adică la cîrciumă, la rachiu. Ele au fost aduse pe sus la castel; semănau cu nişte stafii şi acestea erau rudele de sînge ale lui Hmelniţki; nişte femei urîte, întunecate, în haine negre evreieşti, căptuşite totuşi cu samur şi cu gulere mari; se părea că voiau să se dea după felul moldovenesc; despre ele ar mai fi multe de scris dacă nu aş fi oprit de ruşine.

---

[35] *Johannes in eodem.*

[36] Este vorba de pehlivani şi, între altele de Karagöz, N. Iorga, *op. cit.*, p. 211, n. 1.

[37] *Soff im Fenster für allen Leuten Rauchtabak*, cf. şi textul polon: *w oknia in conspectu wszystkich dymna tabake.*

[38] *Dumna.* A doua soţie a lui Vasile Lupu, Ecaterina Cercheza.

[39] *Federpusch.*

[40] *Die Nadterinnen und Schneiderinnen.* Toată această parte este destul de nelămurită; nu se înţelege de ce li se spune acestor druşte croitorese. În textul polon: *po kozachi polym posleno* fără nici un cuvînt de legătură cu această desemnare răutăcioasă de croitorese şi cusătorese din textul german.

[41] *Karwosenie.*

Pe aceste toate le-a ospătat doamna[42] în altă sală. Domnul iarăşi l-a îndemnat pe ginerele său Timuş să mănînce, să bea şi să se veselească. Atunci pentru prima oară acesta a început să vorbească şi s-a plecat spre domnul Kotnarski[43] şi i-a spus în taină . . .[44].

„Mulţumesc foarte mult domnului, totul este bun, ce ne trebuie mai mult? A dat Dumnezeu să aud un cuvînt bun, de aceea să cînte muzica turcească, să bem în sănătatea legăturii dintre neamurile noastre şi al lui Hmelniţki[45], şi să slobozim tunurile în semn de bucurie".

A trimis apoi îndată după muzica sa: un organist, trei scripcari, unul cu trombon şi un trîmbiţaş care i-au cîntat pe limba leşească; acum abia s-a înveselit cu adevărat şi a pus // pe cazaci să joace; aceştia se învîrteau nebuneşte şi au băut pînă la ora unu din noapte. Cusătoresele şi croitoresele au fost însă duse cu cinste mai înainte de acolo pentru că boieroaicele le-au făcut ceva mutre (?)[46]. Dar una dintre druştele cazace, numită Haska Karpicza, care era destul de slobodă la gură, a spus aceste cuvinte boieroaicelor[47]: „Am venit la voi pentru pradă[48] şi chiar dacă sînteţi mai făloase[49] decît noi, tot aţi dat pe domniţa voastră după un cazac" . . .

p. 213

După aceea mirele s-a sculat repede de la masă şi s-a dus în odăile sale, şi apoi în iatac (*ubi de fortuna et integritate sponsae actum est).* A doua zi şi a treia zi Timuş n-a mai ieşit din camera[50] sa dar miercuri a ieşit călare, să se plimbe la cîmp.

Joi, domnul cu soţia sa doamna, tînăra nevastă Ruxandra, şi domnul Timuş, ca şi boierii şi boieroaicele au prînzit împreună, în camera doamnei[51].

---

[42] După cum se vede au fost două ospeţe deosebite, unul al bărbaţilor, celălalt al femeilor.

[43] *Kotnarski,* secretarul lui Vasile Lupu pentru limba polonă. El avea să piară de sabia aceluiaşi Timuş nu mult după aceea.

[44] *Urmează: Dziekuie wielce H.I.M. iest wszegho dostatek, czego bulsze trzeba dal P. Bog, dobre slowo wslyózec. Muzyka Tureczka trzeba grac, za zdrowie Chmielnickiego y za Conjunction domo? pic z Dzial naradosc bic".*

[45] Este aici o greşeală evidentă; cum era Timuş să vorbească de „legătura dintre neamurile noastre şi ale lui Hmelniţki? Cf. textul polon unde se vede clar că frazele spuse de Timuş erau doar acestea: „Mulţumesc mult domnului. E de toate. Ce ne mai trebuie?" Cu aceasta se închide citatul. Ce urmează e comentariu martorului: Slavă Domnului: S-a auzit bine glasul (adică după îndărătnica lui tăcere de pînă atunci). Urmează descrierea începută: Muzica s-a pornit atunci să cînte şi s-a închinat în cinstea lui Hmelniţchi şi pentru legătura dintre cele două neamuri şi s-a tras cu tunul.

[46] *Die Boiarinnen was vorgerückt hatten.*

[47] *Czy na lupiest wa my do wos pryiachli, lubo wy pyszmieysze od nas aszem wy Doczkie za Kosakem daiete."*

[48] Vezi traducerea textului polon: „Oare am venit aici la voi ca să vă bateţi joc? Dacă sunteţi mai grozave ca noi, de ce vă daţi fata după un cazak".

[49] *Hoffartig.*

[50] *Lozement.*

[51] *Gemach.*

Dar aici nu prea putea pătrunde cineva pentru că era gineceul[52] şi mai serveau la masă domnul însuşi cu soţia sa[53].

După aceasta Timuş s-a dus să joace cu iubita sa (?) în timp ce Wychowski şi ceilalţi îi alcătuiau suita. Apoi domnul a dăruit ginerelui pentru osteneala sa o bucată de brocard de aur[54]. Dar acela, ce e drept nici nu a putut să-şi plece capul. Timuş a făcut apoi şi el daruri boierilor celor mai de seamă şi a dăruit chiar domnului o blană de samur, tinerei sale soţii o haină de damasc căptuşită cu samur[55] şi fiecărui boier cîte o sută de lei[56], dar ei nici nu au luat în seamă acest lucru.

Apoi domnul a dăruit iarăşi ginerelui său patru cai, doi turceşti înşeuaţi şi cu tot tacîmul şi doi moldoveneşti[57] şi a dat deasemenea solului domnului Ţării Româneşti[58] care luase şi el parte la nuntă, un cal turcesc cu tot tacîmul[59] şi pe ceilalţi tovarăşi şi ofiţeri ai lui Timuş i-a cinstit domnul de dragul fiicei sale cu daruri mîndre[60], pe care le-au pretins cazacii înşişi ca un drept.

Vineri, anume la 6 septembrie, Timuş a // plecat iar călare din Iaşi şi domnul l-a petrecut pînă la locul unde îl întîmpinase la venire şi-i urase bun sosit; cu el au mers şi doamna şi boieroaicele. Aici au descălecat şi şi-au luat rămas bun unul de la altul, şi tot timpul cît a stat domnul de vorbă cu ginerele său, tînăra soţie a ţinut pe maica sa[61] îmbrăţişată pe după

p. 214

---

[52] *Frauenzimmer.*

[53] Era obiceiul ca mirii să fie serviţi la masă de mai marii lor şi să aibă întîietate asupra tuturor. Acest obicei era urmat în secolele XV şi XVI şi la curtea Franţei de pildă.

[54] În textul german: ein Stuck Goldstück (!). Pare foarte puţin plauzibil că fastuosul domn să-i fi dăruit cu ostentaţie ginerelui său o monedă de aur! Şi de ce această repetiţie ciudată: ein *Stück goldstück?* Lucrul se schimbă, dacă citim ein Stück Goldtuch, a cărui grafie e aproape identică. Iar în versiunea franceză a textului polon este vorba de o bucată de brocart de aur. Dar acolo este inversat rolul domnului cu al lui Timuş, căruia i se atribuie acest gest.

[55] *Adamaschkenes gefuttertes Zobelne.* Lista darurilor diferă întrucîtva în textul polon. Domnul primeşte un „soroc" de blănuri de samur.

[56] *Lewen-Thalern.*

[57] *Wallachische Rumacken.*

[58] *dem Multanischen Hospodarischen Gesandten,* adică solul lui Matei Basarab. În traducerea textului polon, acel sol ar fi dăruit mirelui un cal turcesc înşeuat şi miresei un covor şi o bucată de brocart. Urmează în text: Nu au mai fost alţi soli.

[59] *Woll mentirtes Ross.*

[60] Traducerea textului polon: domnul a dat ca zestre fiicei sale 20 000 de taleri pe lîngă wyprany şi încă 2 000 de ducaţi, o caretă şi multe care şi alte lucruri, de dragul fiicei sale a oferit lui Fetera (!) zece coţi de catifea, 20 de satin şi 150 de taleri (cu leu); celorlalţi „asauli" şi „centenari" li s-au dat bani pe care îi cereau fără ruşine. Lui Wychowski i s-au dat 10 coţi de catifea, 20 de satin, o legătură de blănuri de rîs şi 300 de taleri (cu leu).

[61] S-ar putea să fie şi o conformare la obiceiul îndătinat după care miresele trebuiau să plîngă de amarul despărţirii de cei de acasă.

gît şi a plîns amar. După aceea şi-a luat şi ea rămas bun de la tatăl ei, domnul, cei doi tineri s-au sărutat şi chipurile lor s-au înveselit, dar inima întristată nu i-a îngăduit tinerei soţii să scoată un singur cuvînt din cauza prea marei dureri[62].

În sfîrşit boierii şi boieroaicele s-au închinat de plecare lui Timuş, şi domnul a stat cu capul descoperit pînă ce s-au despărţit unii de alţii, şi după ce a scăpat domnul de un oaspe atît de împovărător, s-a întors iar la Iaşi.

---

[62] În textul polon, aceste cuvinte din urmă s-ar referi la durerea domnului şi nu a domniţei.

ROBERT BARGRAVE

(1628 — între 1659 şi 1670)

*

Robert Bargrave, fiul cel mai mic al decanului de Canterbury, dr. Isaac Bargrave, s-a născut în 1628.

La 1646, părăsindu-şi studiile începute la Universitatea din Oxford, intră în slujba unui negustor bogat James Modyford, membru al Companiei Levantului, pe care-l urmează la Constantinopol. Aici avea să petreacă 5 ani.

La 9 septembrie 1652, Bargrave a părăsit capitala Imperiului otoman, pentru a se întoarce în patrie, împreună cu patronul său şi cu un oarecare Richard Nevett. Cu acest prilej a străbătut Dobrogea — pe atunci contaminată de ciumă — şi Moldova, poposind cîteva săptămîni la Iaşi într-o vreme în care era încă vie în amintirea tuturor serbarea căsătoriei Domniţei Ruxandra cu Timuş Hmelniţki.

Bargrave s-a întors în martie 1653 în Anglia unde s-a însurat. A făcut apoi o călătorie în Spania şi în Italia, înapoindu-se în Anglia prin Germania şi Olanda — unde a stat mai mult.

A murit probabil între anii 1659 şi 1670 în cursul unei alte călătorii în Orient, la

Smirna, unde Compania Levantului avea un contuar. Bargrave a descris călătoria sa sub titlul: *Narration of a Journey from Constantinople to Dunkirke overland, made by Mr. James Modyford, Mr. Richard Nevett and mee, Robert Bargrave.* Textul rămas inedit multă vreme se găseşte în codicele Rawlinson 799 de la Biblioteca Bodleiană din Oxford.

Textul lui Bargrave păstrează în mare măsură caracterul său de *jurnal* de călătorie, adică de însemnări imediate privind locurile străbătute şi întîmplările ivite în cursul ei. Deşi relaţia priveşte călătoria a trei persoane Bargrave, Nevett şi patronul lui Bargrave — Modyford — se poate uşor vedea din tonul cu care este amintit acesta din urmă, că acel text nu era destinat să ajungă vreodată sub ochii săi. Autorul a scris numai pentru sine şi şi-a notat doar experienţele şi observaţiile sale proprii. Dar la un moment dat începe să dea lămuriri, să explice într-o paranteză, de pildă, de ce s-a produs atacul tătarilor din 1650 asupra Moldovei... etc., indiciu că jurnalul astfel îmbogăţit era destinat ulterior unei eventuale publicări (putînd fi realizată înlăturînd pasajele în care era criticat Modyford). Dar acest gînd (dacă a existat) nu a modificat restul jurnalului. Aflăm că autorul asocia prezenţa lăcustelor cu prezenţa molimii de ciumă şi că era încredinţat că cel mai bun leac preventiv trebuie căutat în mied tare. Îl vedem la Galaţi foarte interesat de peştii ce puteau fi pescuiţi în Dunăre şi, în primul rînd de moruni. Impresiile sale despre locuri, despre oameni, despre comportarea lor în general sînt pline de mulţumire. Casele chiar sărăcăcioase sînt foarte curate. Accidentele minore (împotmolirea trăsurii la trecerea ei prin apă) nu îl scot din fire, ca pe atîţi alţi călători furioşi pe toată lumea de necazul lor. La Iaşi, ca orice englezi venind din Constantinopol, Bargrave şi tovarăşii săi înfăţişează scrisori de recomandare către secretarul domnului şi către preceptorul fiului acestuia, amîndoi iezuiţi, şi se duc să-i vadă. Obţin o audienţă la domn, care le satisface cererile cu multă politeţe. Bargrave se duce să vadă cum arată o judecată a domnului. Într-un cuvînt, el manifestă curiozitatea obişnuită a unui turist englez. El înseamnă cu luare aminte şi cursul diferiţilor bani străini care circulă în Moldova. Un loc aparte revine descrierii procedeului folosit la facerea potasiului de către scoţienii Dumbar şi Black, dintre care primul venea de la Dantzig (Gdansk) şi aplica metoda de acolo. Destul interes este arătat şi prezenţei masivelor de sare aflate „prin apropierea acestor ţinuturi", fără însă a căuta precizări mai mari. Un convoi de înmormîntare întîlnit în drum spre Ibăneşti este descris foarte sumar. După elementele arătate s-ar părea că nu era vorba de un om necăjit. Cu acest prilej călătorul îşi înseamnă (poate cu mirare) obiceiul priveghiului de trei zile cu veselie, de care se indignează M. Bandini în *Codex*.

În jurnalul de călătorie propriu-zis nu apar aluzii la devastările tătarilor şi cazacilor din 1650. Este vorba doar de bîntuirea ciumii şi de lăcustele moarte acoperind cîmpul. Dar şi aceste trăsături sînt redate cu vioiciune şi optimism, alături de observaţii tinzînd să arate o bună stare fără probleme. Pîinea de la Galaţi este cea mai bună, peştele este foarte ieftin (transpus în valută străină!) etc. etc. Nici vorbind de Iaşi nu pomeneşte de urmele prăpădului din 1650. Abia după încheierea însemnărilor privind zilele petrecute aici, apare în text un fel de notă lămuritoare începînd cu cuvintele: „Şi acum luîndu-ne rămas bun de la Iaşi, daţi-mi voie să vă arăt că este aşezat pe coasta unui deal, *lîngă un rîu mare (!) bogat în peşte...*" Este evident că această informaţie greşită nu a putut fi introdusă decît după

mai mult timp de la plecarea de la Iaşi, cînd amintirile îşi pierduseră precizia. Acest pasaj continuă apoi cu o explicare fantezistă a cauzelor năvălirii tătarilor în 1650. Tot astfel, pomenind de pretenţiile cazacilor, confundă pe ginerele domnului, Janusz Radziwil cu generalul Korycki, asemuit probabil din cauza numelui destul de apropiat cu vestitul Korecki, ginerele Elisabetei Movilă. Aceste inexactităţi arată clar că acest pasaj mai lung a fost adăugat ulterior. Jurnalul propriu-zis reîncepe cu însemnarea din 20 octombrie. Tot astfel, în însemnarea din 5 octombrie este introdusă o frază despre încercarea nereuşită a lui Vasile Lupu de a ocupa pentru sine domnia Ţării Româneşti, urmată de afirmaţia greşită că Brăila ar fi fost cedată turcilor în vremea sultanului Osman (1618—1622). Pare, aşadar, sigur că, într-o formă iniţială, jurnalul lui Bargrave era aproape exclusiv orientat spre incidentele şi impresiile personale ale lui Bargrave, pentru care domnul Modyford era mult mai real decît Vasile Lupu. Adaosurile ulterioare i-au schimbat întrucîtva fizionomia.

Extrase din lucrările lui Bargrave au fost publicate de Edward Spencer Curling în „Gentleman's Magazine, new series", vol. VI—VII. (1836—1837) şi de Al. Rode în „Oberrealschule und Realschule in Eimsbüttel zu Hamburg". 13. Jahresbericht. Schuljahr 1904—1905, de asemenea în „Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins" XXVI (1927) şi în „Hamburgischer Correspondenz", 1927.

Fragmentul privitor la călătoria prin Dobrogea şi Moldova a fost publicat de Fr. Babinger, sub titlul *Robert Bargrave, Un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu* (1652) în „An. Acad. Rom.", „Mem. secţ. ist.", S. III, XVII, Bucureşti, 1936, pp. 155—176, fiind însoţit de o traducere în limba română de Ioana Rosetti (pp. 37—49).

POVESTIREA UNEI CĂLĂTORII PE USCAT DE LA CONSTANTINOPOL LA DUNKIRCKE[1]

1652

p. 155 La 29 septembrie [1652] am părăsit Bulgaria şi am intrat într-o ţară numită „Dobrugia", care şi-a pierdut numele său creştin dinainte afară numai dacă acesta va fi fost Silistra[2] (precum se numeşte încă oraşul său de căpetenie) — şi a căpătat acest nume turcesc care înseamnă bună stare[3], pentru marea sa productivitate. Am călătorit vreo 12 ceasuri pînă la un oraş numit Bazargic pe o cîmpie frumoasă şi cu pămînt roditor, din care abia a zecea parte este cultivată, din cauza

---

[1] După textul publicat de F r. B a b i n g e r, *Robert Bargrave, Un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu* (1652), Bucureşti, 1936 (Extras din „An. Acad. Rom.", „Mem. secţ. ist.", s. 111, t. XVII, p. 155 ş. urm.), însoţit de versiunea românească dată de Ioana Rosetti, cu unele mici deosebiri.

[2] *Silistria.* In care caz — după raţionamentul de mai sus — numele nu s-ar fi pierdut în întregime. In realitate, vechiul nume al Silistrei a fost Durostorum.

[3] *Welfare.* Bargrave face o confuzie, probabil din cauza termenului slav *dobro* = bun. De fapt numele vine de la Dobrotici, contemporanul lui Vlaicu.

numărului mic de locuitori, deoarece asuprirea cîrmuitorilor (măcar că sînt şi aceia turci) le răpeşte rodul muncii lor. Pe drumul acesta se întîmplă multe tîlhării, astfel că se văd în foarte multe locuri stele comemorative[4] sau grămezi de piatră[5] peste trupurile oamenilor care au fost ucişi şi îngropaţi acolo.

<În ziua de> 30 septembrie am ajuns la un sat numit Kavaklar[6] dealungul unor cîmpii întinse pe care abia se arată în zare cîte un pom sau cîte o stîncă. // p. 156 Pămîntul este acoperit cu o iarbă minunat de deasă; nu sînt nici oameni s-o cultive, nici vite să pască o bună parte din ea, deşi locuitorii au într-adevăr un mare număr de boi şi cai care sînt greu de deosebit de animalele sălbatice. Locuitorii sînt atît de leneşi încît dacă au destul pentru ziua de astăzi şi pentru ei înşişi, lasă altora grija zilei de mîine şi a averii lor. Apa este proastă şi puţină şi vin nu se poate căpăta, căci nimeni afară de turci nu locuieşte în această ţară. Lemne nu au, nici alt ceva de ars în foc decît bălegarul vitelor amestecat cu paie şi uscat la soare, care ar da un cărbune prost pentru a prăji jumărele la el, dacă religia lor le-ar îngădui să mănînce slănină. Dealungul drumului vedem un soiu de pasăre numită „poi“[7] (pe care eu n-am întîlnit-o nicăieri şi nici n-am auzit de ea în alte părţi), cam de forma şi culoarea curcanilor, dar mult mai mare; nedîndu-ni-se prilejul să gustăm din ea, am primit de bună afirmaţia că are o carne minunată, dar dacă le-am fi putut convinge să stea înaintea puştilor noastre, ne-ar fi făcut o favoare mai bine venită, căci măcar <că ne aflam> într-o ţară îmbelşugată, am suferit de mare lipsă.

În ziua de 1 octombrie ne-am dus la satul Defcea[8], trecînd pe lîngă diferite lacuri uimitor acoperite în întregime cu păsări de baltă. Şi cîmpiile sînt de asemeni pline de un număr de păsări, atît de neobişnuit de mare şi sînt atît de multe soiuri, încît nici nu face să vorbesc de ele, căci ar fi greu de crezut. Locuinţele şi conacurile[9] se deosebesc aici de hanurile[10] obişnuite căci aici este o odaie de o parte pentru oameni, separată de grajduri; pe cînd hanurile turceşti obişnuite sînt în formă de şură, avînd un fel de vatră, ce face înconjurul pereţilor de jur împrejur, ceva mai lată decît lungimea unui om, şi ridicată cu aproape un „yard“[11] deasupra podelei; fie-

---

[4] *Memorial Pillars.*

[5] În realitate, tumuli străvechi. Părerea expusă de Bargrave este răspîndită la călătorii din secolele XVI şi XVII, care au vizitat ţările balcanice.

[6] *Cavlakler.*

[7] Este descrisă dropia. Termenul de „poi“ poate fi sau o formă coruptă a unui diminutiv al acestui cuvînt sau poate redarea cuvîntului de *pui.*

[8] Déftgia = Defcea, jud. Constanţa.

[9] *Conaks.*

[10] *Canes* de la termenul turc *han.* De fapt el evocă îndată un caravanserai turcesc obişnuit pe care îl compară cu hanurile din Dobrogea.

[11] Egal cu 914 mm.

p. 157 care grup <de călători> se îndreaptă către o parte // a vetrei, își întinde covoarele în fața ei și își atîrnă armele în cuiere, pe zid. Caii sînt legați de inele, mîncînd și odihnindu-se la picioarele noastre. Hangiul de obicei se îngrijește de hrana lor, spre cîștigul lui. În acest loc stăpînul meu[12] ne-a pus în primejdie de a ne vedea siliți să facem calea întoarsă înapoi la Constantinopol, din cauza unei certe de prisos cu un turc de oarecare vază aici, care nu i-ar fi trecut cu vederea ațîțările nesăbuite la care fusese supus de patronul meu, de n-ar fi fost micul dar de împăcare pe care i l-am strecurat pe sub mînă și vrednica intervenție a ienicerului care ne slujea.

2 octombrie: am luat masa la amiazi la Baltăgești[13] și ne-am adăpostit la Dulgherul[14], două sate însemnate, după normele de aici; și aceasta a fost prima zi în care ne-a amenințat vremea rea și în care ne-a pătruns cu umezeală o ceață curat scoțiană, care părea să prevestească iarna.

3 octombrie: am călătorit mai departe (ca în ziua precedentă) prin ploaie, călări; am găsit că această parte se deosebește de restul țării prin aceea că are cîteva mici urcușuri și ceva copaci și pietre. Caravana, udă leoarcă, stătea pe marginea drumului, dar noi am ales mai degrabă să prînzim într-un mic sat afară în drum, numit Hasanlar[15], unde ploaia și frigul ne-au pregătit în așa fel stomacurile noastre încît pîinea plămădită din grîne amestecate ne părea marțipan, iar apa limpede, nectar.

4 octombrie: am trecut în drumul nostru prin Iglița[16], un sat grecesc foarte vesel și mănos pe malul Dunării și de acolo am mers la Măcin[17], schelă p. 158 la granița turcească // și care (deși metropolă a acestor părți) este totuși un loc păcătos. Și aici în virtutea ordinilor noastre răsunătoare de la Stambul, am obținut o locuință, foarte puțin inferioară aceleia a cadiului (guvernatorul orașului[18]) unde mai mai că aveam loc pentru a ne întinde trei inși pe podea.

5 octombrie. Călătorind vreo cinci ceasuri dealungul Dunării spre bacul de la Galați[19] am trecut pe lîngă o stîncă mare, în mijlocul unei cîmpii

---

[12] James Modyford apare de mai multe ori în actele Comp. Levantului. În 1660 a fost înălțat la rangul de cavaler *(knight)* și în 1661 de baronet. În 1663 a făcut o călătorie la Jamaica.

În 1667 a ajuns deputy-governor și chief-justice al amiralității din Jamaica. A murit tot acolo, în ian. 1673. După cum rezultă din însemnările lui Bargrave, patronul său era greu de suportat. De aceea, desigur, neputînd replica fățiș la manifestările tiraniilor sale mărunte, Bargrave își mai vărsa din foc în jurnalul său, care nu era destinat publicării.

[13] *Baltagee.*

[14] *Dulghierles,* corect Dulgheler, azi Dulgherul, jud. Constanța.

[15] *Hassanee,* localitate citată și mai tîrziu de solii poloni, vezi P. P. Panaitescu, *Călători poloni...,* pp. 232, 239.

[16] *Inglisa,* jud. Constanța.

[17] *Mechéena.*

[18] *Cadee* = Kadi, înseamnă în limba turcească, judecător și nu guvernator (n. ed.).

[19] *Galatea.*

întinse, despre care se zice că ar fi fost azvîrlită aici de o fecioară uriaşă, de pe un deal stîncos aflat la o depărtare de o milă[20]; minune pe care nu ar putea s-o admită nici chiar crezul spaniol. În faţa acestei stînci, de cealaltă parte a Dunării este un rîu[21] care desparte Moldova de Ţara Românească, pe care Lupul[22], acum voievod al Moldovei, l-a trecut pentru a se lupta împotriva Ţării Româneşti, din ordinul sultanului[23], şi pentru a aşeza acolo pe fiul său[24], dacă ar birui, dar a fost respins cu dîrzenie şi s-a retras cu mare greutate. În apropierea acestui oraş (=Galaţi) se află un oraş frumuşel numit Brăila, cu o cetăţuie bună pe care domnul Ţării Româneşti a dăruit-o[25] sultanului Osman[26] la trecerea lui prin aceste părţi ca să poarte război împotriva Poloniei; tot atunci a cerut Osman, în chip josnic, de la moldoveni, trei alte cetăţi, ţinute de turci pînă în ziua de astăzi; numele lor <este> Ismail, Chilia şi Tomarova[27]. Dunărea aici are // aproape lăţimea Tamisei mai sus de pod[28], deşi mai sînt aproape 200 de mile pînă la vărsarea sa în Marea Neagră. Pe o parte malul este acoperit de lanuri bogate de grîu şi pe cealaltă parte de zăvoaie de sălcii, încingînd mîndre pajişti. Dunărea se lăţeşte în diferite locuri formînd lacuri mari minunat înzestrate cu peşti şi păsări. Aici am trecut <Dunărea>, părăsind pe sultanul Mehmed[29] şi toată haita sa blestemată, cu o „anasînă"[30] în loc de rămas bun. La Galaţi am găsit bere foarte bună şi un mied minunat, băuturi al căror gust nu-l cunoşteam, şi în ele am încercat să înecăm grijile şi supărările prin care trecusem în regiunile turceşti. Totuşi, odată cu acest rămas bun către Turcia, trebuie să-i aduc această laudă, în interesul călătorilor: că aerul este atît de bun şi clima atît de temperată, mîncarea aşa de ieftină şi călătorii sînt primiţi cu atîta bunătate, potrivit obiceiului, încît aproape nici o ţară nu i se poate asemui; ba chiar, oricine are o fire îndatoritoare şi o sănătate bună poate să călătorească aproape ori unde ar voi, oricît ar fi de sărac.

p. 159

---

[20] Stînca Blasova, în cîmpia dintre Igliţa şi Gura Armanului.

[21] Siretul.

[22] *Lupulo* = Vasile Lupu. Este amintită aici încercarea acestuia din 1637.

[23] Murad al IV-lea, sultan otoman (1633—1640). În realitate, firmanul de numire fusese obţinut mai degrabă de la marele vizir. Vezi în volumul de faţă relaţia lui Romaskiewicz.

[24] Ioan, care avea să moară în 1640, la băile de la Brussa.

[25] Brăila era în mîinile turcilor de la jumătatea secolului al XVI-lea şi nu a fost nicidecum cedată de Radu Mihnea lui Osman al II-lea în 1621.

[26] Osman al II-lea (1618—1622) a trecut în Moldova, în 1621, cu prilejul războiului de la Hotin.

[27] Aceste cetăţi se aflau încă dinainte sub turci.

[28] London Bridge, singurul pînă în 1750.

[29] Mehmed al IV-lea (1648—1687).

[30] Ansenisictu, înjurătură specifică a turcilor.

6 octombrie. Am petrecut <ziua> odihnindu-ne şi hrănind caii în vederea călătoriei viitoare pe care am zorit-o, din cauza ciumei care era în oraş, deşi plăcerea şi mulţumirea pe care le-am aflat în toate celelalte privinţe ne-ar fi îndemnat îndeajuns să stăm mai mult. Acest oraş este foarte bine îndestulat cu diferite merinde, mai ales cu peşte, care este atît de ieftin încît pentru valoarea a 2 pence am avut mai mult decît îndeajuns pentru p. 160 hrana a 5 sau 6 inşi. Printre alţi <peşti> ei au // mult morun[31] care din cauza formei sale este socotit aici drept un nisetru[32] crescut peste măsură. Este un peşte de o mărime neobişnuită şi cu un gust delicios. Pe aceştia oamenii îi prind punînd o nadă într-o vîrşă[33] astfel întocmită încît dacă îşi bagă odată capul în ea nu-l mai poate scoate niciodată. Cîteodată locuitorii prind unii <moruni> atît de grei încît trebuiesc şase sau opt bivoli pentru a-i trage (împreună cu capcana lor). Aici se găseşte de asemenea şi miere din belşug şi cea mai bună pîine obişnuită pe care ţin minte să o fi gustat vreodată. Oraşul nu este mare dar clădirile sînt frumoase şi bune, cel puţin aşa ni se păreau, după locurile sălbatice de unde venisem de curînd; sînt zidite şi acoperite cu şindrilă, pusă una peste alta şi armonios împodobite. Pe cînd această ţară era stăpînită de Roma, întrucît era puţin locuită, a fost populată de bandiţi[34] (răufăcători exilaţi) din care cauză limba lor este acum amestecată, depărtîndu-se de cea latină, aşa cum s-a depărtat limba italiană de cea latină, şi poate fi uşor învăţată de cel ce înţelege una sau alta din aceste limbi. Apropierea şi prietenia care există aici între bărbat şi nevastă, purtarea nestingherită a bărbaţilor faţă de femei şi obiceiurile lor la masă, conţin atîtea elemente ale lumii creştine încît păreau că înfăţişează ca un fel de oglindire mai slabă a Angliei. Îmbrăcămintea bărbaţilor se deosebeşte foarte puţin de aceea a grecilor din Turcia; femeile p. 161 poartă polcuţe scurte[35], fuste lungi, // cămăşi cu alesături înfăşurate în jurul braţelor şi a încheieturii mîinilor şi părul lor împletit în două coade răsucite în jurul capului (aşa se văd înfăţişate femeile în tapiseriile vechi de Arras[36]) şi în picioare cu opinci[37] aducînd destul de mult cu moda polonă[38].

---

[31] *Morone.*

[32] *Sturgeon.*

[33] În Dobrogea vintir, în Moldova eteră. Vezi Gr. Antipa, *Pescăria şi pescuitul în România,* Bucureşti, 1916.

[34] Veche legendă pusă în circulaţie de Enea Silviu Piccolomini încă din secolul al XV-lea.

[35] *Short wastcoats.*

[36] Tapiserii flamande făcute la Arras în secolele XV, XVI.

[37] *And Buskines on their legs much alla Polonese.* Din folosirea cuvîntului de *legs* în loc de *feet* s-ar părea că este vorba nu numai de laba piciorului, ci şi de partea ce trece mai sus de gleznă, pe care se încrucişau pînă pe pulpă legăturile opincilor.

[38] Este vorba de ciocul pe care-l fac opincile, comparat aici cu ciocul încălţămintei din secolul al XV-lea, cunoscută în Occident sub numele de *poulaine* după originea sa polonă.

7 octombrie. Am călătorit dealungul unui lac mare[39] alimentat de izvoare îmbelşugate care izvorăsc de pretutindeni tot drumul pînă la Bîrlad şi se varsă în Dunăre. Am poposit într-un sat mic şi sărac unde am putut doar observa libertatea extraordinară pe care o au femeile în toată ţara, atît cele căsătorite, cît şi cele necăsătorite, căci ne-au îngăduit să dormim în aceeaşi odaie cu ele şi aproape de paturile lor.

8 octombrie. Am mers neîncetat dealungul lacului, aici mult îngustat, spre un alt sat mic; în drum ne-am distrat la o vînătoare, şi pe înoptate ne-am ospătat cu vînat şi am ascultat un logos de pomină al unei fiinţe arţăgoase ameţită de băutură[40] pentru a ne uşura digestia.

9 octombrie. Ne-am dus la Bîrlad prin păduri încîntătoare, dar rele pentru căruţe; am prînzit într-un sat sărac într-o casă plină de femei care erau aproape goale, şi care în loc de îmbrăcăminte nu aveau decît o sobă pentru a se încălzi. Bîrladul este un oraş mare şi frumos unde <locuitorii> au un fel de a clădi casele deosebit de acela al altor ţări; pereţii sînt făcuţi din bîrne rotunde de brad, cioplite la capete, astfel că o bucată se îmbucă cu alta şi sînt tencuite frumos în alb pe dinăuntru ca şi pe dinafară. Chiar cea mai săracă din aceste case este atît de curată înăuntru, încît odată ce am intrat în casă, deşi şovăisem să o fac, nu-mi venea să mai ies.

10 octombrie. Am călătorit vreo 12 ceasuri dealungul unei văi bogate, pe lîngă un rîu frumos[41], dealurile erau acoperite pe amîndouă părţile cu păduri mîndre, care sînt refugiul băştinaşilor împotriva // năvălirilor duşmane p. 162 şi i-au şi apărat, de fapt împotriva tătarilor cînd au năvălit de curînd în Moldova[42]. Toate aceste părţi erau molipsite grozav de ciumă[43] căci pămîntul era aproape tot acoperit cu lăcuste din cele de o culoare veninoasă; cîteva erau vii dar cele mai multe erau moarte, după ce distruseseră aproape toată iarba din aceste părţi. Toate acestea sînt semnele cele mai sigure şi fatale ale unui aer încărcat de molimă, după trista experienţă de la Constantinopol din timpul nemaipomenitelor bîntuiri ale ciumei. Stăpînul meu şi Dr. Nevett, mai dornici de vînătoare decît grijulii pentru trăsură, au părăsit drumul şi s-au dus cu nişte armeni fioroşi spre un sat îndepărtat ca să ocolească conacul obişnuit care era atunci foarte contaminat de ciumă. Dar doctorul Nevett, nevoind să-mi lase mie toată grija şi supărarea, s-a întors să mă caute şi astfel s-a rătăcit, horbăcăind aşadar de colo pînă colo,

---

[39] Lacul Brateş. S-a urmat vechiul drum care trecea prin Tuluceşti.

[40] *And heard a remarkable lecture of a drunken scold to help digestion.* Autorul pare să se refere aici la patronul său James Modyford despre care pomeneşte şi mai apoi în acelaşi spirit.

[41] Rîul Bîrlad.

[42] Expediţia tătarilor din 1650, descrisă şi de Miron Costin.

[43] Autorul face aici o legătură între prezenţa lăcustelor şi ivirea ciumei. Întreaga regiune de la Galaţi pînă la Varşovia era contaminată de ciumă.

în întuneric, singur, pînă ce un foc l-a îndreptat către o caravană de călatori, printre care a găsit pe unii care înțelegeau turcește, și s-a hotărît să petreacă noaptea cu ei, contribuind la cina lor cu roadele vînătoarei sale; dar în urmă, trecînd pe acolo unii din caravana noastră, l-au dus la locul unde se afla domnul Modyford. Între timp podul fiind rupt, am fost siliți să încercăm să trecem cu trăsura prin apă, unde trudindu-se caii s-o scoată și muncindu-se din greu și ei, ca și noi pînă noaptea tîrziu, am fost în sfîrșit bucuroși să primim ajutorul cîtorva țărani, care au scos-o cu șase boi. Dar abia scăpați de această supărare, am dat de alta, căci în această stare (cu oamenii noștri obosiți, și caii noștri sleiți de puteri) ne-am pierdut drumul, și am rătăcit de colo pînă colo în noaptea întunecoasă, prin băltoace și locuri mlăștinoase și peste podețe atît de înguste, încît este o curată minune că trăsura noastră nu a căzut în rîu. Și astfel pe o noapte rece am gonit razna pînă la ora două dimineața, cînd am fost călăuziți de o lumină spre Vaslui; și acolo foamea și frigul împreună cu oboseala și supărarea ne-au silit să intrăm <în oraș>, // aceste motive avînd mai multă putere ca să ne îndemne înainte decît avea frica de ciumă pentru a ne opri pe loc.

p. 163

11 octombrie. Am înaintat dealungul unei văi încîntătoare prin care curgea o apă frumoasă, mărginită pe malurile sale de crînguri minunate, pînă ce am ajuns la Scînteia. Pe la amiază am întîlnit din nou pe stăpînul meu care fără a mă întreba cum de am ajuns aici, s-a pornit ca un clopot cu dangăt nesuferit să-mi tragă un perdaf pentru faptul de a fi cheltuit la Vaslui, pentru mine, doi servitori și trei cai, o „piesă de opt"[44] întreagă, din care cea mai mare parte o cheltuisem pe niște mied tare pentru a ne feri de contagiune, și fără îndoială că dacă aș fi cunoscut un antidot mai sigur, nu mă uitam la preț, într-un oraș unde nici o casă nu scăpase de această molimă fatală.

12 octombrie. Am trecut printr-o pădure mîndră de copaci falnici, cu lăstăriș pe dedesubt și pe deasupra umbrită de crengi răsfirate în boltă măreață, avînd, ici și colo, boschete de diferite forme, ca și cînd ar fi fost așezate de meșteșug omenesc și nu de natură, și udate de numeroase izvoare; totul alcătuind un locaș potrivit pentru eremiții retrași prin păduri, într-a căror tagmă am fi putut intra chiar în noaptea aceea, din cauza băltoacelor adînci aflate pe drumul mare, dacă o lungă perioadă de vreme frumoasă nu le-ar fi schimbat oarecum în favoarea noastră, îngăduindu-ne sosirea în noaptea aceea în capitala Iași, unde am petrecut cîteva zile. Este orașul de reședință al lui Lupul, domnul sau voievodul de acum al Moldovei; acolo am fost mai întîi să vedem paraclisul[45] său particular. Pe dinafară

---

[44] *Peace of Eight* = pezza di otto, monedă cu circulație întinsă în tot Imperiul otoman.
[45] *Particular chapel,* în sensul de biserică proprie.

biserica este toată din piatră sculptată[46] și // p. 164 pe dinăuntru este împodobită de sus pînă jos cu aur, cu picturi de sfinți și apostoli. Aici l-am văzut în biserică pe domn și am ascultat slujba bisericească celebrată de călugări în limba greacă vulgară[47]. Aceștia predică foarte arareori (afară doar în timpul postului), dar folosesc liturghia lor obișnuită, multă tămîie și adeseori imnuri, cîntate muzical, dar într-un chip care seamănă mai mult cu felul de a cînta al turcilor decît cu acela al italienilor, al spaniolilor sau al englezilor. După terminarea slujbei, domnul s-a retras în palat[48], însoțit de fiul său[49] și de alți dregători ai statului, călări, ca și purtătorii de buzdugane și alte semne de cinste și o gardă de vreo 300 de soldați înarmați. Am petrecut trei sau patru zile // p. 165 vizitînd pe părintele Stanislav Scytnicki[50] (un iezuit polon) și pe Domnul George Kotnarski[51], (secretarul voievodului), către care aveam osebite recomandații. Prin sfatul și ajutorul lor am căpătat o audiență de la domn; am îmbrăcat hainele noastre de modă apuseană[52] pentru ca să avem mai mult crezămînt la el. Îndată ce am sosit în fața lui, el și-a scos cușma, iar cînd am voit să-i sărutăm pulpana hainii și mîna abia l-am putut împiedica să nu se încline în fața noastră. A binevoit să stea în picioare în tot timpul audienței noastre, scoțîndu-și de mai multe ori cușma și poftindu-ne și pe noi odată să ne punem pălăriile, <favoare> la care deși a binevoit să condescindă modestia sa, bunăcuviința noastră nu ne-a îngăduit să o primim. După ce ne-a oferit toate asigurările cu privire la dovezile de cinstire ce-i stăteau în putere, noi i-am cerut un pașaport și o scutire de vamă atît pentru noi cît și // p. 166 pentru bagajele noastre; toate acestea le-a încuviințat bucuros, binevoind să adauge și o scrisoare de recomandație către guvernatorul din Iazlowiec, la hotarul către Rusia Neagră din Polonia. Și astfel, cu urări bune de drum, ne-a dat slobozire de plecare.

Prin osebită favoare, am putut arunca o privire asupra palatului său, o clădire de piatră, mai degrabă mare decît frumoasă, neavînd nici măreție,

---

[46] După descriere pare să fie vorba de biserica Trei Ierarhi și nu de un paraclis sau capelă ce s-ar fi aflat în interiorul palatului, și anume în turnul deasupra porții principale a palatului sau măcar de biserica Sf. Nicolaie domnesc din incinta palatului, (după sugestia lui N. A. B o g d a n, *Orașul Iași*, ed. a 2-a, Iași, 1913, p. 189 ș.u.). Se vede bine că domnul este însoțit de marii dregători călare și de o gardă de 300 de soldați, care nu și-ar fi avut nici un rost dacă acea biserică s-ar fi aflat în incinta palatului.

[47] Vezi descrierea ceremoniilor religioase de către Paul de Alep.

[48] Vezi V. D r ă g h i c e a n u, *Palatul lui Ștefan din Iași* în „Bul. Com. Mon. Ist.", vol. VIII, București, 1916, p. 48.

[49] Ștefăniță Lupu, fiul mai mare din a doua căsătorie a domnului.

[50] Stanislaw Szcytnicki, venit în Moldova cu alți trei iezuiți poloni, în 1650, era bine văzut de domn, care i-a încredințat educația fiului său.

[51] *Georgius Kotnaske,* secretarul de taină al lui Vasile Lupu și interpretul său pentru latină și polonă. A fost ucis în mai 1653, de ginerele lui Vasile Lupu, Timuș, care i-a tăiat capul cu sabia.

[52] *Our Xtian habits.*

nici unitate, nici podoabe demne de palatul unui domn. Numai grajdurile sînt într-adevăr vrednice de luare aminte pentru măreţia şi buna lor întocmire, dar mai ales pentru numărul şi calitatea cailor, întrecînd cu mult pe acei ai ducelui de Florenţa sau ai regelui Angliei. După aceea am vizitat paraclisul doamnei[53] întru nimic mai prejos aceluia al Domnului, unde, între alte ornamente bătătoare la ochi sînt zugrăviţi în mărime naturală voievodul de acum, Doamna[54] şi copiii lor [55], dar sînt atît de rău desenaţi încît nu se potrivesc nici cu persoanele înfăţişate, nici cu locul pentru care p. 167 au fost făcute. // Pictura lor este executată în general după maniera veche şi imperfectă, preţuind mai mult pentru vechimea lor decît pentru arta lor.

18 octombrie, am petrecut <ziua> schimbînd aurul, prin „antichimie"[56] în aramă, pentru călătoria noastră în Polonia; moneda cea mai folositoare pentru a călători în aceste părţi sînt „banii"[57] care umblă pînă la Dantzig, deşi în Polonia piesele de 1, 2, 3 groşi[58] sînt mai uşoare de transportat. Aceşti bani merg: 20 la o „bobcă" sau „costanda"[59]; 12½ costande la un taler cu leu[60] şi 14 dintre ei la un taler imperial[61] şi cursul lor în Polonia este de 30 de groşi pentru un florin şi 3 florini pentru un taler, 3 bani făcînd un groş.

La 19 octombrie, am fost să salutăm pe părintele Scytnicki şi pe domnul Kotnarski, am dat drumul trăsurii noastre[62] la Constantinopol (fapt pe care p. 168 l-am însemnat greşit sub data de 23 septembrie), şi am pregătit toate //

---

[53] *The Princess Chappell,* care se găsea în palatul ei special numit şi Haremul doamnei, a fost distrus în iulie 1827, în urma incendiului de la Curtea Domnească. Vezi G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVII-lea şi al XVIII-lea,* Bucureşti, 1933, p. 206 ş.u.

[54] A doua soţie a lui Vasile Lupu, doamna Ecaterina Cerkeza.

[55] Vasile Lupu a avut de la doamna Tudosca trei copii: Ioan-Vodă, Maria şi Ruxandra, iar de la Ecaterina Cerkeza trei fii: Ştefăniţă, Ioan şi Alexandru.

[56] Adică un fel de inversare a alchimiei ce transformă arama în aur.

[57] *Banns,* monedă de aramă sau şilingi polono-suedezi (în polonă *szelag,* în moldoveană şalăi). Ulterior s-au făcut în Moldova sub Dabija (1661—1665) şi urmaşii săi, şi s-au introdus clandestin în Polonia. Cf. Fl. Moisil, *Bănăria lui Dabija Vodă,* în „Bul. soc. numismatice rom.", XII, 1915, p. 33 ş.u.

[58] *Gross pieces.* Un gross valora 3 bani.

[59] *Costanti.* Bobca sau costanda era o piesă polonă de argint de 6 groşiţe. Valora 18 şilingi.

[60] *Lyon daller.* Talerii — lei erau taleri olandezi, avînd ca tip un leu stînd în două labe. La noi se numeau simplu lei.

[61] *Rix daller.* Talerii imperiali, bătuţi de împăraţii şi de principi germani, în special în Tirol-Saxonia şi Brandenburg aveau în ţările noastre o valoare mai mare ca a leilor. Evaluarea leilor şi a talerilor pe care o face Bargrave este foarte ridicată. Este adevărat însă că ne aflăm în 1652 şi că valoarea lor scade cu timpul. În 1670 leul valora 180 de bani în loc de 250, cum socoteşte Bargrave. *V. Hurmuzaki,* XV, p. 1342, iar între 1693 şi 1706 el valora în Ţara Românească abia 132 de bani. Fl. Moisil, *Monedele din Ţara Românească în timpul lui Const. Brîncoveanu,* în „Cronica num. şi arh." X, 1934, p. 37 şi urm.

[62] *Discarded our Wagon.*

lucrurile în vederea călătoriei noastre mai departe. Şi acum luîndu-ne rămas bun de la Iaşi, daţi-mi voie să vă arăt că este aşezat pe coasta unui deal, lîngă un rîu mare[63], bogat în peşte, în mijlocul unei cîmpii, dincolo de care sînt păduri foarte frumoase, foarte potrivite pentru vînătoare, unde dacă domnul este poftit vreodată, el foloseşte acelaşi mod de a vîna ca şi sultanul (cum se spune la fila 59). Oraşul a fost ars de cazaci şi de tătari acum doi ani[64]. Cauza şi mijloacele acestei incursiuni au fost următoarele: Domnul făcînd înconjurul stăpînirilor sale, a găsit într-un loc îndepărtat un castel mare locuit de cazaci, care întîrziind să-i aducă darea pe care o cerea pentru folosirea acestui castel, el a adus pe locuitori prizonieri la Iaşi şi a pus să-i ucidă, jertfîndu-i sgîrceniei sale[65]. Pe atunci tătarii îndemnau pe cazaci să strice armistiţiul pe care-l aveau cu Moldova. Aceştia, gata să le asculte sfatul, dar socotind că acest cuvînt nu era îndestulător şi-au chibzuit unul mai temeinic. Cazacii au trimis un sol în Moldova, declarînd că domnul nu numai că dăduse ajutor polonilor (care sînt catolici) împotriva lor (care erau de aceeaşi credinţă cu el), dar îşi dăduse una din fiicele sale după Coritsky (!) generalul polon[66]. Drept care îi cereau acum pe cealaltă fiică a sa, necăsătorită, // ca să o dea lui Hmelniţki, generalul [= hatmanul] cazacilor. Domnul îl refuză răspicat, şi după întoarcerea solului, cazacii şi-au unit în grabă forţele lor din acea clipă cu cele ale tătarilor şi au năvălit deodată în Moldova, au ruinat totul pe unde au trecut şi au ars Iaşul pînă la pămînt, rămînînd în picioare numai palatul şi cele două paraclisuri al domnului şi al doamnei şi cîteva biserici, şi acestea nu pentru respectul ce le purtau, ci din cauză că <erau de> piatră — şi deci nu puteau fi mistuite de foc. Au cărat cu ei mii de robi, multe mii de vite şi toată bogăţia pe care au găsit-o[67]. Domnul s-a adăpostit într-o cetate puternică[68], dar cazacii după întoarcerea lor i-au trimis o a doua solie, înştiinţîndu-l că dacă măcar acum ar da pe fiica sa după Hmelniţki, ei ar reînoi armistiţiul cu el şi n-ar mai năvăli în ţară şi nici nu ar îngădui tătarilor să năvălească;

p. 169

[63] Bahluiul, care nu este nici mare, nici bogat în peşte.
[64] În 1650.
[65] Episod fantezist.
[66] Editorul observă că Bargrave confundă pe generalul polon Krzysztof Koricki, pe care l-a cunoscut personal la Lemberg, cu hatmanul Lituaniei Janusz Radziwill, care s-a însurat cu domniţa Maria la Iaşi, la 5 febr. 1645. Dar se pare că mai avem aici şi o suprapunere a amintirii lui Korecki, însurat cu fiica lui Ieremia Movilă.
[67] Vezi şi declaraţiile lui Vasile Lupu făcute lui Mayer, în vara anului 1651. (În vol. de faţă, p. 453) Miron Costin descrie aceste jafuri cumplite. La rîndul său, arhiepiscopul de Sofia, Pietro Diodato Bakšić, invitat de Congregaţia Propagandei să dea o dare de seamă a stării bisericilor catolice din Moldova, arată în raportul său din 21 dec. 1650, scris de el la Roma că la 25 august trecut au venit tătarii şi cazacii şi au jefuit toată Moldova, omorînd pe bătrîni şi luînd tineri în sclavie — („Dipl. Ital"., II, p. 401).
[68] Vasile Lupu s-a ascuns în pădurea Căpoteşti şi şi-a trimis doamna şi familia sa la Cetatea Neamţului (N. I o r g a, *Studii şi doc.*, IV, Bucureşti, 1902, pp. CCXXXIII, şi urm.).

de nu, el se poate aştepta foarte curînd la un măcel general din partea lor. La această ameninţare ucigătoare (aducîndu-şi aminte de pilda mult prea recentă şi însemnată pe care cazacii o dăduseră despre isprăvile de care sînt în stare, nevinovăţia tinerei domniţe s-a luptat cu îndărătnicia tatălui ei p. 171 (fie că vroia să nu se verse atîta // sînge, fie că vroia să se mărite) şi l-a rugat în genunchi pe tatăl ei să o părăsească soartei sale[69]. Şi nu mult după aceea, ca urmare a acestora, Hmelniţki, venind la Iaşi, căsătoria a fost celebrată. Pînă acum s-au făcut puţine reparaţii după distrugerea oraşului, care

[69] Domniţa Ruxandra fusese oferită de Vasile Lupu, încă din septembrie 1641, unuia din fiii primului dragoman al Veneţiei la Constantinopol, Antonio Grillo, cu care era prieten. Deşi era vorba doar de un proiect, şi nu se făcuse o logodnă solemnă, domnul îi dădea lui Antonio în scrisorile sale titlul de cuscru şi acesta se îngrijea de daruri pentru mireasă care nu era încă în vîrstă de a se mărita. Peste 11 luni domnul trimite un boier ca să-l aducă în Moldova pe viitorul ginere, Ambrosio Grillo (aug. 1642).

Se pare că Antonio a avut un rol în lucrăturile de la Poartă, din 1643, pentru depunerea lui Matei, şi că se ferea să-l nemulţumească pe Vasile Lupu, temîndu-se pentru viaţa fiului său.

Dar, în acest an, domnul stăruie mult la Poartă cu argumentele cele mai sunătoare pentru a obţine învoirea la căsătoria fiicei sale mai mari, Maria, cu Ianusz Radziwill. Această căsătorie avea o semnificaţie politică şi vizirul care se opunea la ea din răsputeri a reuşit să o ţină în loc pînă la începutul anului 1645, cînd a avut loc nunta cu mare strălucire (2 febr. 1645).

Dar în august, Poarta trimite după domniţa Ruxandra ca să fie adusă la Constantinopol, desigur şi ca zălog pentru credinţa tatălui ei, întrucît după moartea lui Ion Lupu, în 1640, la Brussa nu se mai afla nici un membru al familiei domneşti la Ţarigrad — dar şi pentru a împiedica o reeditare a unei alianţe matrimoniale cu consecinţe politice. Aici va sta aproape patru ani, în ciuda demersurilor neobosite ale tatălui ei pentru a obţine reîntoarcerea ei. Corespondenţa dintre domn şi Antonio continua. Ambrosio era considerat şi mai departe la curte drept ginerele domnului. În decembrie 1645, veneţienii vor să-l folosească pentru trimiterea corespondenţei bailului prin Moldova, aceasta fiind o cale mai sigură. Dar curînd se produc incidente. Un secretar turc al domnului se înfurie împotriva lui Ambrosio, se repede la el, îl denunţă în gura mare şi îl ameninţă (martie 1646). Plecat spre Constantinopol, moare pe drum, şi trebuie cumpărată renunţarea văduvei sale la urmărirea plîngerii făcute de ea. Dar lucrurile iau o întorsătură neaşteptată. Domnul, interceptînd în mai 1648 scrisorile lui Ambrosio către tatăl lui, îl închide împreună şi cu un secretar domnesc, părtaş la vina ginerelui „in spe", desigur în legătură cu iscodirea planului tainic al domnului de a trata căsătoria Ruxandrei cu fiul al doilea al lui Gheorghe Rákóczy, Sigismund (vezi relaţia lui Ioan Kemény în acest volum). Această ştire comunicată „cuscrului" Antonio Grillo putea crea nespuse complicaţii la Poartă. Şi de fapt se pare că aşa a şi fost şi că acestui fapt i se datorau piedicile întîmpinate de sforţările domnului de a-şi recăpăta fiica.

Este vrednic de reţinut că ea nu va fi slobozită decît în august 1649, într-un moment de criză a raporturilor dintre Poartă şi Veneţia, al cărui bail este arestat de turci împreună cu marele său dragoman, Antonio Grillo, acesta din urmă este gîtuit în închisoarea de la Edicule.

Umbla zvonul că ar fi contribuit şi Vasile Lupu la acest deznodămînt. Pentru toate aceste date vezi *Hurmuzaki* IV, 2, folosind indicele acelui volum. Alte proiecte matrimoniale pentru domniţa Ruxandra se cristalizează în jurul unor principi creştini, Sigismund Rákóczy, amintit mai sus, Dimitrie Wisniowiecki din vestita familie cu legături de sînge în Moldova, Petru Potocki, ...

se compune acum în afară de 10 sau 12 clădiri de scînduri, construite după obiceiul de aici) numai din case acoperite cu paie, căci locuitorii nu îndrăznesc încă să ridice unele mai bune. Domnul are toată puterea în mînile sale <şi> este singurul judecător al tuturor pricinilor de seamă, şezînd el însuşi în scaunul de judecată în fiecare zi; m-am dus şi eu din curiozitate să-l văd cum şedea astfel, în această atitudine; alaiul său este mîndru şi garda sa este puternică, şi totuşi măreţia sa este mai prejos ca cea a altor domni, în aceeaşi măsură în care grajdurile lui de cai întrec pe ale lor. Domnia este electivă, dar voievodul îi plăteşte turcului un haraciu anual[70] de 12 poveri de bani în valoare de 120 000 taleri sau 30 000 de livre sterline[71], ceea ce înseamnă un dar, pentru a-i cumpăra pacea şi a fi lăsat să domnească singur, fără a se îngădui nici unuia dintre turci care altminteri ar tulbura fără doar şi poate liniştea lui, să locuiască în ţara de sub stăpînirea lui. Să nu uităm că însuşi acest Lupul nu era decît curierul (numit aici olac[72]) al predecesorului său[73], din care slujbă a fost înaintat la gradul de trimis al său <capuchehaie> la sultan; în această slujbă a ajuns să cunoască gîndurile şi interesele stăpînului său; şi <era> atît de iscusit în intrigile sale la curtea turcească, încît se crede că el a obţinut distrugerea stăpînului său şi în tot cazul urmarea în locul lui.

Octombrie 20; am pornit spre Polonia, închiriind în condiţii bune o trăsură frumoasă (trasă de patru cai buni) ca să mergem de aici la Liov în Rusia Neagră; eram însoţit de nişte scoţieni şi am călărit vreo 8 ore pînă la un sat numit Şipote[74], printr-un ţinut nespus de frumos; pămîntul era neobişnuit de bun şi străbătut de multe rîuri mai ciudate, bogate în păsări sălbatece. Drumurile erau minunat de bune iar călătoria noastră a fost tot atît de plăcută, pe cît a fost de neplăcută găzduirea noastră, căci am fost siliţi să dormim printre vite într-o curte deschisă, pe o noapte de ger. p. 172

Octombrie 21: luînd masa de amiază la „Brackshaw"[75], am trimis înainte trăsura noastră, iar noi am mers călări cu un domn Black la baraca sa în mijlocul acelor păduri, luate în arendă de patronul său, domnul Dunbarr din

---

[70] *Yearly acknowledgment.*

[71] Tributul Moldovei se ridica în timpul lui Vasile Lupu la 70 000—75 000 de taleri. Vezi M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX,* în „Studii şi materiale de istorie medie" II, 1957, p. 21.

[72] *Olack,* în limba turcă *olak, ulak,* în cea română olac înseamnă curier.

[73] Afirmaţie inexactă. Vasile Lupu a ocupat mari dregătorii încă din 1618. A fost pe rînd mare comis, mare vistier, iar mare comis, mare spătar, iar mare vistier, hatman, mare vornic de Ţara de Jos. Sub predecesorul său direct, Moise Movilă, nu a ocupat nici o funcţie, şi ştiind că domnul voia să-l prindă, a izbutit să fugă în straie de negustor la Constantinopol, unde a reuşit să capete domnia. Pentru anii diferitelor dregătorii vezi N. Stoicescu, *op. cit.,* pp. 377—378.

[74] *Schipott,* pe valea Miletinului.

[75] Transcrierea greşită pentru Dracşani.

Dantzig pentru facerea potasiului, după o metodă pe care noi am văzut-o și am învățat-o acolo. Întîi se arde un soiu de copac numit „barrest" (ceva asemănător cu fagul[76] nostru englezesc). Se moaie cenușa 24 de ore în apă, apoi se trage apa în niște coveți[77] care înconjoară un cuptor mare, de vreo 2 stînjeni[78] adîncime și 7 stînjeni lungime; în acest cuptor se ard stejari și
p. 173 alți copaci, îngrămădiți // cu meșteșug în straturi[79] așezate cruciș și înăbușind flacăra care se ridică cu leșia de „barrest", și lasă să ardă numai lemnul de dedesubt, pînă cînd cele două straturi de deasupra cad la fund; și atunci ei le lasă să ardă în voie, fără a le mai înăbuși, astfel ca să se poată topi cenușa de dedesubt. În chipul acesta ei dobîndesc un fel de mineral tare[80] de o culoare amestecată aducînd a pucioasă. Cînd este gata, <potasa> cu cît este mai tare cu atît este mai bună dar cea mai bună potasă este cea care fiind expusă la aer rece numai o oră se topește sau fiind dizolvată în apă lasă să plutească în apa aceea un ou sau o bucată de lemn de merișor[81]. Acea <potasă> care este numită „Rich Ashe"[82] este făcută numai din cenușă de „barrest", care fiind arsă în cuptoare mari, cade printr-o gratie de fier ca plumbul topit și este scoasă cu anumite linguri[83], dar această varietate este mult inferioară celeilalte. Aici am petrecut seara și noaptea <fiind primiți> cu o ospitalitate foarte largă, după moda engleză, sau mai bine zis după cea scoțiană;

22 oct<ombrie>. După ce am luat o masă tot atît de bună precum fusese cina, ne-am dus împreună cu domnul Black și cu domnul Stewart (a cărui slujbă era asemenea cu numele său)[84], în casa unui boier moldovean care se afla în drumul nostru, unde după o masă veselă și un chef cu mied foarte bun, ne-am îndreptat spre Botoșani, unde ne aștepta trăsura noastră.

23 octombrie. Domnul Black (după ce a încărcat cu hrană și merinde spinările, stomacurile și traistele noastre) ne-a petrecut prietenește încă o mică parte de drum și și-a luat rămas bun de la noi. În aceeași noapte am
p. 174 sosit la Ibănești[85] întîlnind în cale o // înmormîntare asemănătoare acelora din timpurile vechi cînd morții erau însoțiți la mormînt de cîntăreți. Sabia, cismele și căciula mortului erau atîrnate de un cal dus de frîu; lăutarii mergeau înainte cîntînd, rudele lui urmau călări după el, în timp ce trupul lui

---

[76] *Beech,* sau după editor (p. 172, n. 6); *birch,* adică mesteacăn.
[77] *Troffs = troughs.*
[78] *Fathoms,* măsură de lungime folosită în Anglia, echivalînd cu 2 yards sau 1,83 m.
[79] *Laines,* de la „lane", astăzi layer.
[80] Potasă caustică.
[81] *Box-wood.*
[82] Adică „cenușă bogată" după numirea și a potasei „Pot-Ashe".
[83] *Scuppet.*
[84] *Steward,* înseamnă intendent, administrator.
[85] *Youboinesht.*

era dus într-un sicriu deschis, între aceştia; şi cînd moare un bărbat tînăr sau o femeie tînără, prietenii lor prăznuiesc şi se veselesc în casa în care au murit, trei zile şi trei nopţi în şir.

Prin apropierea acestor ţinuturi se află acele mine de sare împietrită pe care le numim „Femeia lui Lot", care au mai mult înfăţişarea unei stînci sau a unei mase de sare decît aceea a unei vine dintr-o mină de sare; aceste dealuri de aici ca şi din părţile vecine ale Poloniei acoperă cu acest mineral nevoile ţărilor lor şi îndestulează şi Turcia cu mari cantităţi de sare. Pentru a fi cărată este tăiată în bucăţi de două sau trei picioare pătrate. În bloc pare neagră, oarecum igrasioasă, dar cînd este pisată este cu mult cea mai bună pe care am văzut-o sau am gustat-o vreodată, atît prin puritatea şi gingăşia fineţei şi albeţei sale cît şi a gustului său. În această zi am aflat că toate pădurile din ţară sînt ale domnului[86] şi cîmpiile îndeobşte ale boierilor, care le dau fără plată[87] oricui vrea să le are şi să le cultive, primind pentru ele numai o simplă dijmă; şi pentru a înmulţi populaţia, scutesc de bir timp de şapte ani pe toţi străinii, dar după aceea // ei trebuie să plătească bir şi să nu mai părăsească niciodată jurisdicţia boierului lor. p. 175

Octombrie 24. Am mers la Cernăuţi[88], oraş de graniţă al Moldovei, unde se ia vamă pentru toate mărfurile, atît cele care intră cît şi cele care ies pe drumul acesta. Am călătorit printr-un codru groaznic şi mlăştinos, unde chiciura albicioasă şi usturătoare ce cădea pe părul şi bărbile noastre ne-a prefăcut pe toţi în triste embleme ale iernii, dar sobele binevenite de la Cernăuţi ne-au dezgheţat repede redîndu-ne înfăţişării noastre dintîi.

25 octombrie. Am călătorit prin păduri şi cîmpii frumoase pînă la Zastavna[89], pe unde tătarii trecuseră de curînd în raita lor prin Polonia şi devastaseră într-atîta ţara şi populaţia, încît grîul pierise pe cîmp din lipsă de braţe ca să-l secere, ba chiar totul era atît de jalnic şi de despopulat încît nu am putut găsi carne ca să mîncăm, case care să ne adăpostească sau oameni (afară de noi înşine) care să se adăpostească în ele. Şi aici şi noi şi caii noştri după un drum greu am fost siliţi, pe ger cumplit şi o ceaţă deasă, să ne îndreptăm cu spinarea îngheţată şi cu stomacul gol, spre patul străbunei noastre Eva — spre pămîntul cel moale — învăţînd din trista experienţă că într-adevăr oţeliţi trebuie să fie acei soldaţi care se pot hrăni cu ce au lăsat tătarii.

---

[86] Bargrave se referă, probabil, la domeniile rezervate ale domnului care purtau numele de branişti domneşti. Cea mai cunoscută era în apropiere de Iaşi, pe Prut. Vezi T. Codrescu, *Uricarul*, IV, Iaşi, 1857, p. 336.

[87] *Freely.*

[88] *Churnaoca.* Deşi ca nume se apropie mai mult de satul Cernauca, totuşi aici este vorba de Cernăuţi.

[89] *Lassastávla.*

26 octombrie. Am ajuns la rîul Nistru. Este un rîu mare, care izvorînd din Germania[90] trece prin aceste părţi în Ţara tătărească şi se varsă în Marea Neagră; <judecînd> după malurile sale, care sînt întocmai ca nişte rîpe înalte, pare să fi făcut parte în vechime din mare. Trecînd rîul, am găsit acolo doi scoţieni păzind o mare cantitate de potasă care fusese oprită în drum de tătari, dar din cauza greutăţii sale (puţin potrivită fugii lor înaripate) rămăsese în urmă. Aceşti oameni ne-au încredinţat ca lucru neîndoios, p. 176 că tătarii fiind urmăriţi de aproape de poloni, au trecut // Nistrul călări şi au suit tot călări malul moldovenesc, o coastă atît de abruptă, încît dacă nu ne-ar fi întărit spusele lor şi alţi localnici, prin jurăminte straşnice, aş fi crezut că este cu neputinţă.

Aici după o duşcă bună de bere tare, polonă, ne-am urmat drumul călări timp de vreo două ceasuri pînă la Zwiniacze[91], un sat rusesc şi aici ne-am simţit pentru prima oară în mijlocul lumii creştine, căci în Moldova care este sub turci, aceştia sînt trataţi cu atîta respect încît nu-i puteam înjura acolo fără teamă.

---

[90] Confuzie. Nistrul izvorăşte din clina de nord a Carpaţilor, care atunci era a Poloniei.

[91] *Svinachea.* Zwiniacze este aşezată pe Nistru, în faţa localităţii Zeleszczyky.

TREI DĂRI DE SEAMĂ IEZUITE

(1652—1653; 1653; 1654)

*

Cele trei dări de seamă iezuite înfăţişate aici oferă un contrast evident. Primele două cuprinse în „Annuae Litterae" prezintă rezultatul sforţărilor anuale din intervalul 1652—1653 şi 1653—1654, adică dintr-un moment cînd se străduiesc să consolideze cuceririle lor asupra misionarilor franciscani, atît conventuali cît şi observanţi. În 1652, ei ocupă centrele cele mai însemnate şi mai bogate din ţară, cu mijloacele cele mai sigure, avînd doi misionari la Iaşi, doi la Cotnari şi unul la Baia. Coincidenţa acestei repartiţii cu planul schiţat de Paul Beke este flagrantă. Darea de seamă anuală din 1652—1653 distribuie elogii, înşirînd nişte merite oarecum subînţelese. S-au instruit copii, s-au chemat credincioşi la biserică, s-au îngropat morţi, s-au corectaţ (?) căsătoriile încheiate în chip greşit (?) *(Matrimonia male contracta ad normam Ecclesiae redacta.* Aşa cum sună această propoziţie, parcă ar fi enunţarea în formă rimată a unui precept de învăţat pe dinafară!) Şi pe lîngă aceste realizări s-au mai sîrguit şi cu misiuni de convertire la satele ungureşti din jurul Romanului, care deşi catolice, erau întru totul asemenea celor „schismatice" (!). Era deci firesc ca iezuitul ungur din Cotnari să preia acest apostolat printre conaţionalii săi.

Dar se pare că după trei luni de muncă istovitoare şi de confort minim s-a îmbolnăvit şi a trebuit să se retragă la el la Cotnari, pentru a nu se stinge printre „barbari" din cauza lipsurilor îndurate. Se notează cu grijă că el a salvat 6 suflete. Îndată după aceea este introdusă în text păţania iezuitului al doilea din Cotnari, tras în judecată de Toma Cantacuzino. Felul în care ea este povestită creează impresia că oamenii acestuia l-ar fi legat efectiv şi dus astfel la judecată. Dar fraza următoare îngăduie o atenuare a scenei evocate. Toma Cantacuzino a trimis pe „aparitorii" săi ca să-l lege... etc. şi *desigur că el ar fi realizat acest lucru,* dacă părintele, prevenit de toţi prietenii săi, nu ar fi fugit la Iaşi, la curtea domnului... etc. Dumnezeu însă a răzbunat pe iezuiţi şi în privinţa lui Toma Cantacuzino pînă într-un an şi a hatmanului, pînă în trei! Se vede deci că această retribuţie divină din toamna anului următor nu putea intra în cadrul evenimentelor din 1652 şi că tot acest pasaj a fost adăugat ulterior. Pînă atunci, protecţia specială de care se bucurau s-a manifestat prin imunitatea lor la ciumă.

A doua dare de seamă, tot din „Annuae Litterae", pe anul următor, 1653, este consacrată zelului eroic şi suferinţelor iezuiţilor în mijlocul prăpădului pricinuit de lupta pentru domnie dintre Gheorghe Ştefan şi Vasile Lupu. Redactorul anonim foloseşte pentru întregirea tabloului o expunere mai largă a evenimentelor care s-au succedat de la furişarea lui Gheorghe Ştefan de la curte pînă după capitularea Sucevei, pentru a suplini cu material factic descrierea oarecum generală a invaziilor, devastărilor, primejdiilor din ţară şi a fugii populaţiei în desişurile apropiate, toate acestea evocate într-un mod vag, pe un ton de poveste. Întrucît este evident că avem aici o interpolare după alt material decît cel imediat oferit de misionarii iezuiţi de la Cotnari, nu l-am cuprins în textul nostru. El poate fi aflat în spicuirea lui I. C. Filitti *Din arhivele Vaticanului.* Nu a fost reprodus de Fr. Pall în „Dipl. Ital.", IV, nefiind inedit.

Ţara întreagă răvăşită constituie un fundal pentru scena ocupată de bunii părinţi de la Cotnari, retraşi în păduri pentru a nu-şi părăsi turma, deşi din context ar rezulta că erau şi ei nişte refugiaţi la fel cu ceilalţi. De astă dată, boala nu îi cruţă, dar ei îşi văd totuşi de datorie. În realitate, amîndouă dările de seamă propriu-zise provin de la iezuiţii de la Cotnari, fie redactate direct de ei, conformîndu-se tipicului impus de „Annuae Litterae", fie oferind doar materialul pe care să-l folosească acest organ de propagandă cu stilul său propriu, oarecum dulceag şi cu tema monotonă a protecţiei speciale de care se bucurau aceşti slujitori privilegiaţi ai cerului, şi a pedepsei divine urmărind pe duşmanii lor (Vezi şi *Călători,* IV, relatarea alungării iezuiţilor din Transilvania, urmată fulgerător de pieirea lui Moise Székely).

A treia dare de seamă se deosebeşte total de celelalte două. Nu mai este vorba de evidenţierea edificatoare a unei activităţi globale pe un an sau doi, ci de înfăţişarea unei situaţii concrete, poate chiar de răspunsul la un chestionar în legătură cu problema prezenţei noului episcop polon (care ar influenţa într-un sens sau altul poziţia cîştigată de iezuiţi în Moldova). Tonul nu mai este blînd şi patern, ci precis şi puţin cam sec. Darea de seamă se apropie de un inventar concret şi convingător. Distrugerile datorate războiului sînt menţionate fără comentarii şi numai cu privire la bisericile catolice din Iaşi şi Suceava. Ce interesează este situaţia materială a episcopiei catolice de Bacău, venitul existent şi cel

25. Vladislav al IV-lea, regele Poloniei

26. Harta ţărilor române de Nicolas Sanson (1655)

27. Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei; iscălitura sa.

28. Constantin Şerban, domnul Ţării Româneşti; iscălitura sa

29. Peceţile lui Gheorghe Ştefan şi Constantin Şerban; iscăliturile lui Koloman Mikes şi Ioan Boros

30. Crucea ridicată pe locul uciderii postelnicului Papa din Brîncoveni la București de către seimenii răsculați (1655)

31. Gheorghe al II-lea Rákóczi, principele Transilvaniei

32. Monede de la principii Transilvaniei Gabriel Bethlen, Gheorghe I şi Gheorghe al II-lea Rákóczi

posibil, apoi înşirarea bisericilor catolice, numărul credincioşilor, precum şi al bisericilor fără slujitor, cum şi distribuirea preoţilor. Asupra unor puncte se păstrează o discreţie cam suspectă. De pildă, se lasă impresia că la Tîrgu-Trotuş nu ar fi fost (de multă vreme sau chiar de loc) un paroh catolic. Dar din 1650 şi pînă în 15 martie 1653 funcţionase acolo ca paroh misionarul Bernardino de Valentinis din Perugia, care nu se mulţumise să-şi vadă doar de turma sa, ci adusese la cunoştinţa superiorilor o minune oarecum continuă, constatată oficial la mănăstirea Sf. Cosma şi Damian în martie 1651 şi repetată prin noi mărturii în octombrie 1652, consemnate în nişte procese-verbale, scrise şi subscrise de el ca paroh de Trotuş şi întărite de superiorul micii mănăstiri franciscane din apropiere. Aşadar, existenţa acestui paroh din trecutul foarte apropiat nu putea fi ignorată. Cu atît mai mult cu cît şi după plecarea sa de la Tîrgu-Trotuş, el se manifestă alături de ceilalţi misionari franciscani din Moldova, *trimiţînd plîngeri împotriva iezuiţilor,* care îi persecută, gonindu-i din vechile lor posturi.

O altă dovadă de reticenţă apare în felul cum este acoperită scandaloasa absenţă a episcopului polon de Bacău. Se afirmă, la modul general, că episcopul nu obişnuieşte să prea stea acolo din cauza lipsei de alimente, precum şi a primejdiilor. Şi se adaugă: „Iar acum este episcop prea veneratul domn Ioan (!) [= Marian] Kurski din ordinul minoriţilor observanţi". Cum misionarii franciscani inspiraţi sau manevraţi de Parčević purtau o luptă aprigă atît contra episcopilor poloni, cît şi contra iezuiţilor veniţi în Moldova, acest fel de a menaja pe episcopul absenteist Kurski îşi are explicaţia sa, cu atît mai mult cu cît iezuitul polon Labęta de la Cotnari, care era superiorul misiunii iezuite din Moldova, era şi *vicar al episcopului polon* Marian Kurski (!).

Dealtminteri, curînd după aceasta, în 28 august 1654 [„Dipl. Ital.", II, p. 446], episcopul se hotărăşte, în sfîrşit, să declare în scris nunţiului apostolic de la Varşovia că *va merge în Moldova,* dar va trebui ajutat ... etc.

În acelaşi sens scrie Propagandei la 25 octombrie 1654, stăruind, totodată, pentru anumite privilegii sau împuterniciri speciale (dar totuşi nu se duce).

Felul oarecum impersonal în care este redactată darea de seamă analizată aici neutralizează cîtva faptul că autorul ei este un iezuit. Textul care a fost adresat nunţiului papal din Varşovia a fost reexpediat de acesta la Roma. El se află în copie în Arhiva iezuiţilor din Polonia (Vezi Pall, *op. cit.,* p. 108, unde e reprodus începutul său). A fost publicat după originalul de la Roma din arhivele secrete ale Vaticanului, de către I. C. Filitti, în lucrarea *Din arhivele Vaticanului,* I, p. 100 ş.u.

ACTIVITATEA MISIUNII IEZUITE DIN MOLDOVA ÎN ANII 1653—1654

după „Annuae Litterae"

Anul de la Christos 1653[1].

Anul acesta, precum s-a arătat de nenorocit p. 242 pentru întreaga această provincie, tot astfel a adus mare piedică și misiunii noastre <nelăsînd> ca munca <fraților> noștri să se extindă mai departe în slujba sufletelor. S-a întîmplat această schimbare a domnilor[2] care a umplut această țară cu atît potop de neamuri diferite și cu mulțime de oști felurite, încît a fost de mirare că nenorociții de locuitori, apăsați neîncetat de această povară a războiului mai bine de trei ani, nu au fost răpuși în cele din urmă de foame și de tăișul sabiei . . .[3] etc.

---

[1] „Dipl. Ital.", IV, pp. 242—243. Text posterior celui dat mai jos la p. 503.

[2] Venirea lui Gheorghe Ștefan, revenirea lui Vasile Lupu, în sfîrșit, reinstalarea vremelnică a lui Gheorghe Ștefan.

[3] Urmează o descriere a războiului dintre cei doi adversari, introdusă în textul inițial. Ea a fost publicată de I. C. Filitti, în culegerea de spicuiri intitulată *Din Arhivele Vaticanului*, II, pp. 124—131.

Această stare de luptă ce a ţinut de la 11 aprilie pînă la 1 noiembrie, este de necrezut în ce chip a nenorocit pe locuitorii acestei ţări. Căci în afară de distrugerea făcută la început de către Timuş[4] şi de cazaci, oştile, ba cea maghiară ba cea muntenească sau polonă, ba mai ales chiar cea moldovenească, au pricinuit nesfîrşite pagube ţării. Turcii precum şi tătarii ce mişunau în bande cu prilejul <venirii> unui nou domn[5], au chinuit pe oamenii ce fuseseră nespus de loviţi încă mai înainte de alţii: foarte multe sate au fost dărîmate din temelie, oraşele şi cetăţile au fost supuse prădăciunii, mănăstirile şi locaşurile sfinte, atît cele moldoveneşti cît şi cele mai însemnate greceşti[6], au fost jefuite — ceea ce s-a întîmplat şi locaşului nostru catolic de la Baia. Aceşti oameni nenorociţi, îngrijindu-se doar să scape cu viaţa, au umplut pădurile, munţii şi peşterile în aşa fel, încît părea să se fi adus în aceste ascunzişuri <adevărate> colonii, şi numai cei mai îndrăzneţi mai obişnuiau să iasă de prin păduri să-şi revadă casele pustiite.

În cursul acestor turburări, poporenii noştri catolici nu au fost lipsiţi de slujba rezidenţilor noştri de la Cotnari, nici chiar în vizuinile din păduri . . .[7].

Pe lîngă teama necurmată de armatele în trecere care jefuiau totul, pe lîngă vexaţiunile şi prădăciunile muntenilor şi turcilor, viaţa silvestră a Casei[8] noastre a avut atîtea neajunsuri încît a pricinuit boli grele pentru ai noştri.

Căci // nişte oameni bolnavi trebuiau să rămînă multă vreme sub cerul rece, sub ploi sau în bătaia vîntului de toamnă. Foamea trebuia astîmpărată doar cu poame de pădure. Setea trebuia potolită cu apa ce curgea pe acolo, şi mai trebuiau înfruntate şi primejdii din partea tîlharilor care cercetau pădurile şi atacau oamenii ce se ascundeau acolo. p. 243

În sfîrşit unul din ai noştri care fugise de la Iaşi în oraşul unguresc Huşi[9] a fost ciomăgit de nişte rîndaşi de oaste[10] arţăgoşi.

În ultimele două luni ale acestui an de frămîntări, cînd în sfîrşit locuitorii au putut să se reîntoarcă la casele lor şi li s-a redat liniştea dorită, pe lîngă reluarea <de către ai noştri> a îndatoririlor bisericeşti obişnuite şi a funcţiilor duhovniceşti, s-a făcut un drum la Roman, la curtea domnu-

---

[4] Ginerele domnului care a lăsat cetele sale să ardă şi să devasteze capitala, Iaşi.
[5] *Turmatim in causa nevi principis discurrentes.*
[6] Mănăstirile închinate.
[7] Urmează înşirarea activităţii duhovniceşti a misiunii în timpul răsmeriţei.
[8] *Domus,* adică familia iezuită.
[9] *Qui Iassiis Hustios civitatem hungaricam transfugerat.* Deşi în indicele din „Dipl. Ital.", IV, p. 251 se explică: *Hust citta in Ungheria,* credem că nu poate fi vorba de Huszt, mult prea departe şi fără nici o legătură cu misiunea din Moldova, ci de oraşul Huşi, pe care misionarii catolici îl socoteau unguresc.
[10] *Lixis.*

lui[11] ce îşi avea atunci reşedinţa acolo pentru a se împlini îndatoririle faţă de oastea catolică germană sau polonă ce-i slujea domnului, şi acolo au fost ascultate spovedaniile multora şi cîţiva s-au lepădat de erezie. Acestea şi alte slujbe duhovniceşti au fost aduse de ai noştri <chiar> suferind de friguri[12] şi ei urmează astfel pînă acum <deşi> mai stăruie încă în aceeaşi boală.

---

[11] Gheorghe Ştefan.
[12] *Quartana febri* = friguri care revin regulat, după un interval de două zile.

ACTIVITATEA MISIUNII IEZUITE DIN MOLDOVA ÎN ANII 1652—1653[13]

după „Annuae Litterae“

[1652—1653] Această[14] misiune în anul 1652 p. 241 a avut cinci* misionari, tot aceiaşi ca în trecut. Aceştia erau distribuiţi cu osebire în trei oraşe: doi la Iaşi, care este capitala ţării, şi tot atîţia la Cotnari, iar unul la Baia, pentru a presta acolo munca obişnuită a Societăţii <iezuite> în slujba catolicilor.

Misionarii de la Cotnari, după ce şi-au împărţit între ei atît slujbele bisericeşti cît şi cele gospodăreşti au recoltat în ele cam tot roadele obişnuite . . .[15].

---

[13] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Fr. Pall, în „Dipl. Ital.“, IV, pp. 241—242.

[14] În textul care urmează apar următoarele trei însemnări marginale de altă mînă, la locurile însemnate cu un asterisc: *Cei cinci ai noştri; Conversiuni 6; Providenţa lui Dumnezeu.*

[15] Urmează înşirarea asistenţei duhovniceşti prestate de misionari.

Copii au fost instruiţi în învăţătura creştină, în alfabet şi în rudimentele gramaticii ... căsătoriile rău încheiate au fost readuse la regula bisericii ... etc.

S-a mers în satele ungureşti din marginea oraşului Roman. Acolo, părintele[16] căruia i s-a încredinţat această parohie s-a străduit să-i scoată din profunda lor neştiinţă despre lucrurile divine pe oamenii care sînt creştini doar cu numele, iar după obiceiuri, asemănători întru totul schismaticilor. Stăruind în acest apostolat trei luni într-o mare lipsă a celor necesare traiului, a numărat printre roadele străduinţelor sale şase suflete* ... etc.

În sfîrşit, după trecerea a trei luni de o muncă atît de grea, părintele cu puterile sleite a trebuit să se înapoieze la Cotnari pentru ca să nu se prăpădească cu totul printre barbari din cauza aceloraşi privaţiuni care îi pricinuiseră boala.

În acelaşi loc s-a stîrnit împotriva unuia dintre ai noştri o mare prigoană de către un boier grec[17] dintre cei mai de seamă din ţară, duşmanul cel mai înverşunat al bisericii catolice şi cu osebire al Societăţii noastre. Căci acesta, cu prilejul pagubei pe care a suferit-o în via sa, de lîngă a noastră, nutrind din cauza acestei vecinătăţi, o bănuială împotriva părintelui, ca şi cînd ar fi fost el vinovat de acea pagubă, şi întărîtat pe de-asupra de minciunile supraveghetorilor viilor sale[18], a trimis pe slujbaşii săi ca să-l lege pe părinte pentru a-l aduce, legat, la judecata domnului[19]. Lucru pe care acela l-ar fi şi împlinit fără nici o îndoială dacă părintele, înştiinţat de toţi prietenii săi, nu ar fi fugit la Iaşi, la curtea domnului şi nu s-ar fi dezvinovăţit de bănuiala acelei pagube. Răzbunarea de sus nu a vrut să treacă nepedepsită această jignire adusă părintelui. Căci în anul următor, cu prilejul schimbării domnului, acel boier împresurat într-un asediu* riguros[20] a ajuns pînă la urmă, împreună cu soţia[21] fostului domn Vasile în mîinile noului principe Ştefan[22] şi pierzîndu-şi averile, a scăpat doar prin îndurarea biruitorului de la pedeapsa capitală şi de lanţurile pe care le

---

[16] Desigur Martin Deszi, iezuit ungur, fost paroh la Iaşi, apoi la Cotnari, întrucît se spune că după această „excursie" în regiunea Roman el s-a înapoiat la Cotnari. Dealtminteri, celălalt iezuit de la Cotnari, Labęta, era polon, fără legături cu ungurii catolici din Moldova.

[17] Toma Cantacuzino, vel vornic de Ţara de Sus (1644 iulie — 1653). Pentru slujbele şi cumpenele sale vezi *Dicţionarul marilor dregători*, pp. 361—362.

[18] *Falsis vinearum revisoribus.*

[19] Vasile Lupu.

[20] La Suceava care s-a predat la 9 octombrie 1653. Toma împreună cu doamna lui Vasile Lupu şi apoi şi cu fratele său Iordache, reîntors în Moldova din ţara căzăcească, au fost închişi cu mare străşnicie la Buciuleşti şi nu au scăpat cu viaţă decît datorită venirii la domnie în Ţara Românească a lui Constantin Basarab, înrudit cu ei. Despre această cumpănă a lor vorbeşte şi Miron Costin, şi după aceea, cu mai multe amănunte, I. Neculce.

[21] Doamna Ecaterina Cercheza.

[22] Gheorghe Ştefan.

pregătise părintelui nostru. Dar nu a scăpat un altul ca el, anume fratele[23] domnului Vasile, // care prinsese acum trei ani pe unul dintre părinţii noştri şi poruncise, spre ruşinea credinţei romano- <catolice>, să fie legat cu lanţuri de fier pe lîngă roţile trăsurii sale[24]; căci el însuşi, fiind prins în luptă[25] şi legat, a fost trimis de domnul Ştefan lui Rákóczy transilvanul, iar acum stă la el, în lanţuri şi în temniţă[26].

p. 242

În anul acesta ciuma a bîntuit toată ţara; în această calamitate, catolicii molipsiţi de boală au fost asistaţi aşa de bine de ai noştri, rînduiţi în diferitele locuri ale acestei misiuni, încît nici unul nu a pierit de această molimă . . .

---

[23] Gheorghe, mare hatman (1651 septembrie — 1652 octombrie).

[24] De pus în legătură cu o frază din aşa-zisa suplică a orăşenilor din Roman către Propagandă (în realitate redactată de Parčevic), cu data de 1653, în care pomenind de acei clerici care se laudă că nu depind de Congregaţia de Propaganda Fide, adaugă: „să nu păţească şi ei ca părintele Paul Beke, care pentru anumite fapte a fost legat în lanţuri de fier şi spînzurat în furci (in pabulo = patibulo suspensus), de către fratele domnului, marele hatman şi [a fost iertat la rugăminţile franciscanilor şi trimis în ţara sa]. Versiunea aceasta este oarecum deosebită de cea din textul nostru, şi Parčevic înfloreşte adesea adevărul. Rămîne însă faptul că prin 1650 nu erau mulţi iezuiţi în Moldova şi că tot atunci Beke a fost socotit indezirabil cu sau fără motiv întemeiat.

[25] La Sîrca, lîngă Iaşi, în iulie 1653.

[26] A fost închis la Oradea şi apoi ucis la cererea lui Gheorghe Ştefan (Fr. Babinger, *Originea şi sfîrşitul lui Vasile Lupu*, extras din „An. Acad. Rom.", „Mem. Secţ. ist." III, t. XVIII, 1936, p. 19).

STAREA RELIGIEI CATOLICE ÎN MOLDOVA[27] SAU VALAHIA[28] ÎN ANUL 1654

1654, aprilie 6

p. 101 Bacăul este un oraş în vecinătatea munţilor Carpaţi — este reşedinţa episcopului. Totuşi acesta nu obişnuieşte să prea stea acolo din cauza lipsei de alimente precum şi a primejdiilor. Iar acum este episcop prea veneratul domn Ioan Kurski[29], din ordinul minoriţilor observanţi. De episcopie ţine un sat Trebiş[30] şi jumătate din oraşul Bacău şi o moară aşezată pe rîul Bistriţa; are chiar două prisăci[31]. Poate să aibă un venit anual de o mie de taleri, mai ales dacă domnul i-ar scuti supuşii de muncile şi de plăţile pe care i le plătesc lui.

---

[27] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de I. C. Filitti, în lucrarea *Din Arhivele Vaticanului*, I, pp. 101—103.
[28] *Valachia* (nume dat de poloni Moldovei).
[29] Vezi mai sus, biografia lui Kurski.
[30] *Trebez* = Trebiş, jud. Bacău.
[31] *Apisteria* (cf. Du Cange = *apiferia* = *apiarium*).

Şi pe lîngă aceasta, se află acolo o altă biserică parohială, unde este un paroh maghiar al ungurilor catolici; case sînt cam două sute.

Oraşul Iaşi este capitala Moldovei unde îşi are reşedinţa domnul[32] împreună cu curtea sa. Biserica romano-catolică a fost arsă[33] de cazaci şi tătari[34]. Stau acolo doi preoţi iezuiţi[35] şi fac slujba într-o casă dată în folosinţă temporară de domn[36]. Sînt aproape o sută de case de catolici.

Iar la curtea domnului sînt 700 de ostaşi unii catolici, alţii eretici.

Cotnari: acest oraş se află la o depărtare de o zi de drum de Iaşi. Biserica este clădită din piatră; acolo stau permanent doi preoţi tot din Societatea lui Isus <= iezuiţi>, şi cea mai mare parte aproape dintre locuitori sînt catolici.

Galaţi: este un oraş aşezat la hotarele Moldovei, pe malul Dunării, aproape de Marea Neagră. Este aici o mică bisericuţă ridicată din pămînt şi paie. Preot nu este; sînt 30 de familii de catolici. Cînd vine vreun preot, este chemat uneori de către negustori peste Dunăre în oraşele vecine de sub stăpînirea turcilor.

Bîrlad: are de asemenea o bisericuţă făcută din lemn; // nu are preot, totuşi poate fi cercetată de acel preot care îşi are reşedinţa la Galaţi. p. 102

Sînt 40 de case de creştini unguri.

La Vaslui este o biserică dar nu este preot. Sînt cinci case de catolici unguri.

La Stăneşti[37] este o biserică sau o bisericuţă, dar nu este preot. Sînt o sută de familii de unguri catolici.

La Măneşti[38] este o bisericuţă, nu este preot. Sînt o sută de case de unguri catolici.

La Trotuş[39] este o biserică; aproape toţi locuitorii sînt catolici. Obişnuiau să cheme un călugăr din Bosnia[40], provincie în care ca şi în Bulgaria vecină — sînt cîteva mănăstiri de benedictini sau de minoriţi observanţi.

---

32 La data aceasta = Gheorghe Ştefan (1653—1658).

33 Vezi mai sus, relaţia lui Marian Kurski.

34 *Scythis*.

35 Stanislas Szczytnicki şi Ioan Basziewicz.

36 Pare să fie vorba de o atribuire făcută de domnul în scaun la redactarea acestui text, deci de Gh. Ştefan. Pentru biserica şi casa parohială din Iaşi şi lupta misionarilor conventuali cu iezuiţii în 1645, vezi biografia lui G. de Noto şi relaţia lui Bandini din volumul de faţă.

37 *Staneşte* = Stăneşti, jud. Bacău.

38 *Maneşte* = Măneşti, azi contopit cu satul Băbuta com. Dragomireşti, jud. Bacău.

39 Tîrgul Trotuş, lîngă Tîrgu Ocna.

40 Marian din Bosnia, vicar general al Moldovei. Vezi în „Dipl. Ital.“, II, pp. 418—419, doc. nr. LXXV.

La Lucăceşti[41] este o biserică fără preot. Sînt 50 de case de unguri catolici. La Solonţ[42] este o biserică fără preot. Sînt 50 de case de unguri catolici.

La Fărăoani[43] este o biserică; nu este preot. Sînt o sută de case de unguri catolici.

În satul Săbăuani[44] este o biserică destul de mare clădită din piatră; de ea ţin şapte sate, în care mai mulţi locuitori sînt catolici; nu este preot.

La Neamţ[45] este o bisericuţă ridicată din lemn, sînt cîteva case de catolici, fără preot.

p. 103 În oraşul Baia este o biserică destul de mare clădită din piatră de domnii de odinioară catolici (!) stătea aici un călugăr iezuit căruia i-a urmat un preot (paroh)[46], iar după moartea acestuia a urmat un franciscan[47] din misionarii sacrei Congregaţii „de Propaganda Fide".

Lu Suceava unde a fost anul trecut teatrul de război, se află o biserică de zid destul de mare. Acum este atît de distrusă de acest război încît au rămas doar pereţii fără acoperiş. Sînt trei case de catolici. A fost şi în trecut reşedinţă episcopală[48].

La Hîrlău este o biserică sau o bisericuţă devastată. Sînt cîteva case de catolici.

La Huşi este o biserică. Stă acolo un preot ungur. Sînt cam trei sate de familii de unguri catolici.

La Ciubărciu, oraşul se află în cuprinsul hotarelor Moldovei; dar acum ascultă de hanul tătarilor împreună cu vreo douăzeci de sate în care locuiesc în cea mai mare parte unguri catolici. Biserica este clădită din lemn. Nu este preot.

Pe aceste biserici şi locuri menţionate mai sus obişnuieşte să le viziteze un preot iezuit, care împărtăşeşte acelei populaţii sfintele taine. Părintele vicar orînduit între cele duhovniceşti de prea strălucitul episcop al locului este Iacob Labęta[49] din Societatea lui Isus; stă la Cotnari.

Veniturile şi foloasele anuale ale bisericilor provin cele mai multe din viile care sînt administrate de economi laici care nu dau socoteală nici episcopului catolic nici chiar vicarului.

---

41 *Lucacs* = Lucăceşti, jud. Bacău.

42 *Saloncz* = Solonţ, jud. Bacău.

43 *Forovan* = Fărăoani, jud. Bacău.

44 *Soboian* = Săbăoani, jud. Roman.

45 *Niems* = Tîrgul Neamţ.

46 Gheorghe Gross. Vezi „Dipl. Ital.", II, p. 407, doc. nr. LXII.

47 Simone Misercich din Sebenico. Vezi „Dipl. Ital.", II, p. 437, doc. nr. C (5 aprilie 1653).

48 Nu se lămureşte îndeajuns că este vorba de scaunul episcopilor ortodocşi.

49 *Labęta*, superiorul iezuiţilor cu reşedinţa la Cotnari. Îndeplinea funcţia de vicar al episcopului de Bacău, Marian Kurski.

NICOLAE BIEGANOWSKI

(? — 1674)

*

Nicolae Bieganowski s-a distins în războaiele purtate de poloni cu suedezii, cazacii şi turcii. A fost comisar al Poloniei în comisia pentru delimitarea graniţei cu Moldova şi a ocupat dregătoriile de podstolnic de Liov şi de castelan de Cracovia.

În 1643 a fost trimis de regele Poloniei Vladislav al IV-lea la Constantinopol, cu misiunea de a duce sultanului vestea victoriei polonilor asupra tătarilor.

S-a păstrat descrierea acestei solii în memoriile lui Stanislav Oświecim, publicate de W. Czermak în colecţia *„Scriptores rerum Polonicarum"* XIX, Cracovia 1907, sub titlul: *Stanislai Oświecim diarium 1643—1651.*

La 1654, în preajma trecerii Ucrainei sub protecţia ţarului Alexei Mihailovici, regele Ioan Cazimir a trimis pe Bieganowski la Constantinopol, pentru a pune bazele unei înţelegeri cu sultanul Mehmed al IV-lea în chestiunile legate de noile împrejurări.

Bieganowski a avut astfel prilejul de a străbate Moldova atît în 1643, cît şi în 1654. A murit în 1674.

Nu cunoaştem jurnalul ultimei solii din 1654, dar pe baza scrisorilor lui Bieganowski, istoricul polon L. Kubala a scris un articol în care reconstituie itinerarul soliei. Din acest articol intitulat *Dva poselstwa w roku 1654* şi publicat în revista „Biblioteka Warszawska", tom CCLXIV, 1906, IV, p. 532 şi urm. s-a rezumat de către P. P. Panaitescu partea privitoare la trecerea lui Bieganowski prin Moldova, în lucrarea *Călători poloni*...

Informaţii despre viaţa şi activitatea lui N. Bieganowski se găsesc la Niesicki, *Herbarz Polski,* II, pp. 134—136, cît şi la P. P. Panaitescu, *op. cit.,* pp. 55—56.

SOLIA LUI NICOLAE BIEGANOWSKI[1]

(Rezumat)

1654

Nicolae Bieganowski e numit sol pentru Turcia la 1653, dar din cauza tulburărilor din Moldova, nu poate pleca decît la 11 ianuarie următor. Cu el era şi Ioan Sobieski, viitorul rege, pe atunci foarte tînăr, staroste de Iaworow apoi negustori ce duceau în Turcia mărfuri din Danzig (Gdansk) şi urmau să aducă alte mărfuri de acolo. Solul se opreşte mai multă vreme la Iaşi, ca să afle ce oştiri se găsesc în Moldova şi să adune informaţii de la persoanele cu influenţă la Constantinopol. Se bizuia pe ajutorul agenţilor şi protectorilor domnului la Poartă. În Iaşi fiind, află de supunerea lui Bogdan Hmelniţki suzeranităţii ţarului din Moscova.

La 22 februarie domnul Moldovei Gheorghe Ştefan îi şi scrie regelui Poloniei că a primit vestea de la Raşcov pe Nistru cum au depus cazacii de

[1] După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române,* p. 56.

acolo jurămînt de credință țarului și muscalii umblă prin sate să ia jurămintele tuturor. Gheorghe Ștefan este convins că Hmelnițki lucrează în înțelegere cu hanul tătăresc și că vrea să așeze din nou pe Vasile Lupul în scaunul Moldovei. Speră în ajutorul solului Bieganowski ca să-și întărească situația și să cîștige încrederea turcilor. Deci, domnul Moldovei va trimite 1 300 de oameni în ajutor hatmanului Potocki împotriva lui Hmelnițki, promite că va trimite și steagurile de oșteni unguri și o altă oaste să se unească cu voievodul de Braclaw. În același timp trimite un sol ca spion la Hmelnițki, făgăduindu-i acestuia, — ca să-l înșele, — că și el este gata să se supună țarului din Moscova.

Bieganowski aflînd de situația din Ucraina se grăbește să plece și trece prin Silistra.

CAMPANIA DIN 1655 ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ PENTRU REPRIMAREA RĂSCOALEI SEIMENILOR

Răscoala seimenilor şi a dorobanţilor din oastea domnească, pornită la Bucureşti în februarie 1655, împotriva boierimii — extinsă apoi în întreaga ţară — reprezintă cea mai însemnată mişcare socială înregistrată documentar în veacul al XVII-lea, în principatul muntean. Ea nu a fost o răzvrătire izolată a corpurilor militare animate de interese proprii, ci o adevărată răscoală populară, la care au participat meseriaşii şi tîrgoveţii săraci, precum şi masele ţărăneşti supuse unui vitreg regim de exploatare.

Provocată de hotărîrea lui Constantin vodă Şerban — la îndemnul unor mari boieri — de a desfiinţa corpul seimenilor (alcătuit în majoritate din lefegii sîrbi împămînteniţi în Ţara Românească) şi a limita privilegiile dorobanţilor, spre a fi mai lesne rumîniţi, răscoala ostaşilor întărită foarte curînd de tîrgoveţii (în special tabacii de pe malurile Dîmboviţei) şi ţăranii

asupriţi, s-a dezlănţuit cu toată furia împotriva claselor avute din Bucureşti în februarie 1655, întinzîndu-se apoi în întreaga ţară.

În urma masacrelor şi a jafurilor săvîrşite în reşedinţa de scaun, în principalele oraşe şi de la diferite moşii, o parte dintre boierime a fugit din ţară, refugiindu-se peste Dunăre la turci, în Moldova dar mai ales peste munţi, în principatul Transilvaniei. Domnul, aproape prizonier al răsculaţilor la curtea din Bucureşti, asista neputincios la dezlănţuirea aprigă a mişcării, care a început să capete şi un aspect antiotoman.

Evenimentele din Ţara Românească au stîrnit neliniştea Porţii şi au grăbit desfăşurarea intervenţiei străine. Într-adevăr, cea mai mare parte a boierimii muntene refugiată în Ardeal a cerut sprijinul armat al principelui Gheorghe al II-lea Rákóczy, care şi-a manifestat îngrijorarea faţă de tulburările ivite în ţara vecină. La vestea întinderii răscoalei, el îşi arăta nemulţumirea într-o scrisoare din 12 martie 1655, declarînd că „e neapărată nevoie să veghem asupra gloatei obraznice aţîţate“ (Veress, *Documente*..., X, p. 287, nr. 188). Cu asentimentul marelui vizir, Rákóczy s-a pregătit să curme răzmeriţa, coordonîndu-şi acţiunile cu acelea ale lui Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei, Rustem Mîrza, căpetenia tătărească şi Siavuş, paşa de Silistra, ce urmau, la rîndul lor, să intervină cu forţa armată împotriva ostaşilor răsculaţi din Ţara Românească. Constantin Şerban însuşi izbuteşte să fugă de sub supravegherea corpurilor militare răzvrătite şi să ceară grabnic sprijin din afară pentru restabilirea autorităţii sale.

În vara anului 1655 — chemată de boieri şi de Constantin Şerban — oastea lui Rákóczy trece munţii şi asociindu-se cu trupele aliaţilor săi, înăbuşe în sînge răscoala după lupta decisivă de la Şoplea (16/26 iunie) în care distruge forţa principală a răsculaţilor. Urmează o serie de operaţii de curăţire, răzvrătiţii fiind urmăriţi în toată ţara şi măcelăriţi iar cei prinşi, traşi în ţeapă. În Ţara Românească a fost lăsat un corp expediţionar transilvan sub comanda căpitanului Ioan Boros.

Tragicele evenimente din decursul verii anului 1655 s-au reflectat, în afara izvoarelor narative contemporane româneşti, săseşti şi maghiare, cum era şi firesc, şi în cîteva relatări ale unor martori străini participanţi la reprimarea răscoalei. Din seria acestor observatori direcţi, am ales — ca fiind mai sugestive pentru zugrăvirea amplorii răscoalei şi a desfăşurării campaniei militare pentru înăbuşirea ei — cîteva fragmente din corespondenţa lui Coloman Mikes, trimis al lui Rákóczy pe lîngă Gheorghe Ştefan, laconicele jurnale de campanie alcătuite de Ioan Nemes de Hidveg şi Cristofor Bánffy, precum şi rapoartele lui Ioan Boros, comandantul corpului expediţionar transilvan în principatul muntean. Dispunem de puţine date biografice cu privire la personajele sus-amintite; despre Mikes ştim că a devenit în 1659 protonotar şi căpitan al comitatului Trei Scaune, iar în 1662 membru al consiliului principelui Apafi şi comandant al secuilor; pentru

Ioan Nemes, vezi biografia sa în volumul de față, iar cît despre Bánffy știm că aparținea unei ramuri colaterale a faimoasei familii de magnați ardeleni; în sfîrșit, Boros, căpitan ungur, a murit în Țara Românească în 1656, în condiții destul de enigmatice.

Din scrisorile trimisului transilvan la curtea din Iași, Coloman Mikeș, adresate principelui Rákóczy [editate de S. Szilágyi, *Okmánytár II Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, XXIII), Budapesta, 1874 și în *Transsylvania et bellum boreo-orientale. Acta et documenta*, t. I, Budapesta, 1890], reies o serie de amănunte privind ecourile răscoalei parvenite în Moldova, reacția turcilor și a tătarilor, pregătirile de campanie ale domnului și mersul oștirii sale pînă la Buzău; evenimentele sînt descrise pe viu, Mikeș însoțind pe Gheorghe Ștefan în expediția sa din Țara Românească. Însemnările lui Ioan Nemes și acele ale lui Cristofor Bánffy, participanți la campania lui Rákóczy împotriva răsculaților din principatul muntean, descriind foarte sec, cu precizia unor jurnale ținute la zi, etapele marșului oștirilor transilvane din iunie-iulie 1655 [c. Koncz József, *Bánffy Kristóf jegyzetei Heltai «Magyarok Krónikájában» (Însemnările lui Cristofor Bánffy făcute în „Cronica ungurilor" a lui Heltai)*, în „Történelmi Tár", 1881, pp. 396—397 și Ernest Tóth, *Hidvégi id. Nemes János naplója 1651—1686 évekből*, în „Történelmi Tár", 1902, pp. 244—245, reprodus în rezumat de N. Iorga în *Studii și documente*, IV, pp. 277—278], reprezintă izvoare prețioase pentru reconstituirea intervenției armate a principelui ardelean în vederea înăbușirii răscoalei militare din Țara Românească. În sfîrșit, minuțioasele rapoarte ale lui Ioan Boros trimise fie lui Rákóczy, fie unor nobili transilvani (publicate de S. Szilágyi, *Okmánytár* ... și *Transsylvania* ..., vol. I, precum și de A. Veress, *Documente* ..., vol. X), constituie mărturii de o deosebită însemnătate mai ales pentru perioada imediat următoare răscoalei, relevînd situația tulbure existentă în Țara Românească, unde mai subzistau focare de rezistență, apoi pentru reconstituirea climatului politic, a atitudinii turcilor și tătarilor, a reacției cazacilor lui Hmelnicki, înclinați la un moment dat să dea ajutor răzvrătiților.

Extrasele din corespondența lui Mikes, jurnalul de campanie al lui Bánffy și rapoartele lui Boros au fost redate în volumul de față după traducerile publicate de Lidia A. Demény, și L. Demény, N. Stoicescu, în *Răscoala seimenilor sau răscoală populară? 1655 Țara Românească*, București, 1968, cu unele identificări ale editorilor.

Pentru cadrul general al răscoalei populare din 1655 în Țara Românească, a se consulta mai ales lucrarea sus-amintită cu bibliografia aferentă, iar pentru unele aspecte particulare Paul Cernovodeanu, *Răscoala seimenilor și dorobanților din București la 1655*, București, 1961 și L. Demény—

Meşkova, *Relaţiile seimenilor cu cazacii în timpul mişcării populare din 1655 în Ţara Românească* în *Studii privind relaţiile româno-ruse*, vol. III, Bucureşti, 1963, pp. 3—17.

I

DIN SCRISORILE LUI COLOMAN MIKES, TRIMISUL LUI GHEORGHE RÁKÓCZY AL II-LEA LA GHEORGHE ŞTEFAN, DOMNUL MOLDOVEI, CĂTRE PRINCIPELE TRANSILVANIEI[1]

Iaşi, la 1 iunie 1655

. . . .

Din cauza timpului neprielnic şi a ploilor, neputînd să ajungem aici mai înainte, am fost azi la voievod şi acesta înţelegînd voinţa Măriei Tale, promite că <va purcede>, fără nici o abatere, potrivit poruncilor ce mi le-a dat Măria Ta: îşi va orîndui în aşa fel drumul, ca la 8 iunie neapărat să fim cu toate oştile lui la Focşani. Întrucît va trebui să lase acasă, pentru pază, oştile din ţinuturile Soroca, Hotin, Suceava şi Neamţ, el va avea, potrivit socotelii făcute după liste, <oaste> de 16 000 de oameni, din care însă am scăzut 4 000. <Voievodul> zice, că pot într-adevăr scrie Măriei Tale, că va fi cel puţin cu 12 000 de oameni. Pornim de aici, din mila lui Dumnezeu, la 17 <ale lunii> şi voievodul a hotărît să-şi continue drumul astfel: de aici la 7 <iunie> la Podul Iloaiei[2], la 8 la Tîrgu Frumos[3], la 9 — la Schei[4], la 10 — la Roman, la 12 — la Bacău, la 12 — la Răcăciuni[5], şi de acolo are de gînd să plece acolo unde o să fie ridicată o mănăstire.

Nu-mi place că <voievodul> merge despărţit de oşti, şi dacă îşi va schimba gîndul în acest sens, voi scrie îndată Măriei Tale. Voievodul de loc nu se poate încrede în statornicia postelnicului Constantin[6]; cînd va fi

---

[1] În traducerea lui L. Demény după textele în lb. maghiară, publicate în S. Szilágyi, *Transsylvania...*, vol. I, pp. 401—402, 404, 409, 410—411 şi *Okmánytár...*, pp. 192—193, 196—197 şi A. Veress, *Documente...* X, pp. 290, 291—292. Vezi L. A. Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor...*, pp. 212—213, 218—219, 223—224, 226—228, 229, 233—36, nr. XVI, XXI, XXVI, XXVIII, XXX, XXIV—VI.

[2] *Lónyahid.*

[3] *Szépváros.*

[4] *Schjei.*

[5] *Rekeczyen.*

[6] Constantin Cantacuzino, postelnicul.

de față cu Măria Ta, va vorbi chiar cu Măria Ta despre el. Adunarea oștilor a fost poruncită de Măria Sa la Tecuci[7], pentru ca să nu se răspîndească vestea și mai mult. Așteptînd în fiecare oră omul de la pașa Siavuș, nu voi zăbovi să înștiințez pe Măria Ta atît despre <sosirea lui> cît și despre alte treburi ce vor fi necesare...

Dat la Iași, în ziua de 1 iunie anul 1655.

Iași, la 4 iunie 1655

. . . .

Sosind acuma seara poșta Măriei Tale la Măria Sa, voievodul m-a chemat îndată și pe mine și a adunat și pe boierii care sînt în sfat. Acuma, într-adevăr am avut un consiliu hotărîtor. Cu mila lui Dumnezeu poimîine, adică la 6 iunie, vom porni cu pedestrimea și cu tunurile și în 7 iunie — după cum am scris Măriei Tale — pornește și voievodul. Cu ajutorul lui Dumnezeu ei s-au îmbărbătat la acea <treabă>, și din ce în ce mai mult se pregătesc, se străduiesc. Cu toată siguranța noi vom fi de aici mai bine de 15 000 de oameni, și tătarii vor fi 1000. De mîine într-o săptămînă, și anume pe 11, toate oștile din Țara de Jos[8] împreună cu tătarii vor fi la Tecuci[9]. Cînd a sosit scrisoarea Măriei Tale, era sosit și omul voievodului de la aga din Bugeac[10], care scria că dacă i s-ar fi cerut, el ar fi trimis și cîteva mii <de oameni>, dar întrucît lor trebuie să li se plătească soldă în sumă de 1000 de... (?)[11]. Și scrisoarea Măriei Tale de îndată a expediat-o pașei Siavuș.[12] Ieri la fel am fost la masă cu voievodul, cînd Constantin voievodul[13] a trimis la voievodul <Gheorghe Ștefan> șapte dărăbanți în solie, <care> să zorească strașnic treaba: sau să se împace, sau să fie hotărîtă într-un fel. Cu ce răspuns i-a lăsat voievodul să plece, va putea să înțeleagă Măria Ta din scrisoarea lui.

Măria Sa voievodul îmi spune că Măria Ta să-și grăbească drumul pe cît va putea Măria Ta să-mi dai de știre, ce număr de oaste vei trimite aici........ Dat la Iași, în ziua de 4 iunie anul 1655.

Tîrgu Frumos, 10 iunie 1655

. . . .

Sosind din drum am primit cu multă supunere porunca milostivă a Măriei Tale, scrisă ieri în <ziua> de 6. Voievodul nu poate să dea crezare

---

[7] *Zakucs.*
[8] *Alföld.*
[9] *Zakoucs.*
[10] *Bucsák.*
[11] În text: *hotat* (?). Fraza rămînînd neterminată.
[12] de Silistra.
[13] *Constantin Șerban.*

cuvîntului căpitanului de acolo, Radu,[14] cum că acei tîlhari ar îndrăzni să facă aşa ceva, dar ... am aflat sigur că cei din Ţara Românească au tabăra în trei locuri. Acea parte <din ei>, care se află aici la Focşani cu Hrizea[15], chiar dacă ar fi mai mulţi, noi nu vom da înapoi în faţa lor ...

Iată că acum ei nu mai ameninţă chiar aşa ci <dimpotrivă> trimiţînd sol la voievod, solicită pacea, iar dacă se vor încredinţa sigur de apropierea paşei Siavuş şi a oştilor Măriei Tale, zău, îşi vor pierde minţile şi mai mult. Pe cei doi soli, voievodul îi va reţine pînă cînd vor sosi oştile ungureşti şi văzîndu-i pe aceştia, poate că drumul <prin pasul> Buzăului nu va fi păzit aşa <de bine de către răsculaţi>. Sosirea acestora am poruncit-o pe ziua de 14; despre aceasta, tot acum, l-am înştiinţat pe domnul Basa[16]. Ca voievodul să vină împreună cu oştile sale nu este cu putinţă, căci ar lua prea mult timp, întrucît o parte a oastei a plecat spre Tecuci şi o altă parte se va uni cu noi aici la Roman. Este lucru sigur că într-adevăr s-au speriat, dar ... i-am îmbărbătat, iar acolo unde se va simţi nevoia, zău că vom fi cu grijă <şi vom observa>, dacă se vor ţine de cuvînt. Soţia voievodului[17] mai vine şi azi împreună cu voievodul şi pînă atunci nu pot scrie ştiri adevărate despre popasurile noastre, întrucît ce hotărîm dimineaţa se schimbă pînă la prînz. Vom căuta să putem merge mîine la Roman, de acolo voi înştiinţa din nou pe Măria Ta, şi voievodul aşteaptă să sosească ştirea şi de la paşă, întrucît şi Nagnioza[18] este acolo, şi aşa a fost trimis de voievod ca să se întoarcă înapoi cît mai repede.

Fapt este ... că domniile lor <de aici>, care au umblat mai des pe drumul <prin pasul> Buzăului, ştiu mai bine că deşi nu poate fi pentru Măria Ta un drum mai larg, totuşi sînt şi locuri mai înguste, care dacă nu vor fi păzite din timp, ar fi temere ca acele trecători să fie tăiate ...

Dat la Tîrgu Frumos, în ziua de 10 iunie 1655.

Săbăoani, 11 iunie 1655

. . . .

Cu puţin înainte de primirea poruncii Măriei Tale din 7 <iunie> voievodul a primit o veste rea din Ţara Românească, cum că jumătate din seimeni împreună cu toţi călăraşii ar fi venit la Focşani. La o jumătate de oră după ce vorbisem despre aceasta a sosit scrisoarea armaşului în care scrie că aflînd de sosirea oştilor Măriei Tale, toate oştile <din Ţara Românească> s-au adunat la vărsarea Teleajenului[19] şi au dat poruncă tuturor oamenilor

[14] Căpitan al unor cete de răsculaţi.
[15] *Hericza.*
[16] Vezi mai jos n. 76, precum şi pp. 603, 604.
[17] Doamna Safta, fiica marelui vistier Toader Boul.
[18] Neidentificat.
[19] *Szelesen.*

să se tragă cu vitele şi bunurile lor nu în munţi, ci în bălţile Dunării. Iată că ne vom uni cu toate oştile pe cîmpul de la Adjud[20]. Mîine, cu ajutorul lui Dumnezeu, ne vom aşeza la Bereşti[21], iar după aceea pe cîmpia de la Bacău[22], de acolo la Răcăciuni[23] şi pînă atunci ce veşti ne vor sosi, le vom face cunoscute Măriei Tale şi ziua şi noaptea. Milostive Doamne, nici de la paşa, nici de la tătari nu am primit încă veşti mai noi. Ştirea despre sosirea <aici> a ungurilor este primită cu foarte mare bucurie. Aici, împreună cu voievodul nu sînt pînă acum alte oşti decît lefegii şi oştile din <ocolul> Ştefăneşti al ţinutului Iaşi şi cele din <ţinutul> Cărligătura[24], cam vreo 3000 de oameni, în fiecare zi se <mai> adună, numai Milostive Doamne de am putea înţelege o dată poruncă milostivă a Măriei Tale. Măria Ta pe ce drum vrea să intre cu grosul armatei în Ţara Românească? Cei din Ţara Românească consideră cel mai potrivit <drumul> Teleajenului. Vom lăsa să pornească puţinele tunuri, nemţii şi pedestrimea care va fi cu noi, pînă acum mai avem înaintea noastră cîte un popas.

Slavă Domnului ... şi noi cu voievodul ne îmbărbătăm, auzind acuma de retragerea oştilor <răsculaţilor>; mi-a spus <voievodul>: „Ei, domnule Mikes, dacă nu ar fi fugit cîinii, pentru norocul Măriei Sale principelui tot i-am fi pus la încercare, dar vom pleca după ei şi acolo" ...... Dat la Săbăoani, în ziua de 11 iunie 1655.

Cîmpia de la Bacău, la 13 iunie 1655

Porunca Măriei Tale scrisă în 10 iunie am primit-o azi dimineaţa pe cîmpia de la Roman[25] .... Aproape tot atunci a sosit şi scrisoarea domnului Dabija[26] de la margine, în care scrie că <răsculaţii> munteni[27] s-au rugat de voievod să mijlocească între <ei şi> Măria Ta şi să facă pace, scrisoare pe care voievodul[28] <o trimite> Măriei Tale. Tot atunci au sosit scrisori şi de la Poartă; despre ştirile <de acolo> Măria Ta va putea să afle din scrisoarea Măriei Sale voievodul. Este adevărat că sărmanul întradevăr e îngrijorat, căci voievodul Constantin cu multe stăruinţe a făcut să pornească şi Măria Ta şi el la această treabă, iar pe de altă parte, acuma a scris <Constantin vodă> la Poartă <că> a liniştit frumos lucrurile, numai doar dacă Măria Ta nu ar tulbura ţara. Despre această îngrijorare

---

[20] *Egyedhalma.*
[21] *Bevest.*
[22] *Bakoj mező.*
[23] *Rekeccsin.*
[24] *Kelligatura.*
[25] *Románvásári mező.*
[26] *Dabiza,* armaş, viitorul domn Eustratie Dabija.
[27] *Monténok.*
[28] Gheorghe Ştefan.

a lui vrea să vorbească atunci cînd va fi de faţă <cu Măria Ta> cu ajutorul lui Dumnezeu. Noi, Milostive Doamne, azi am ajuns la Bacău, mîine la Răcăciuni şi după aceea ne vom uni cu oastea la cîmpul de la Adjud. Şi spătarul Pană[29] a plecat la Dabija, dacă ar putea cumva să hotărească despre pace. Eu, fiind întrebat, am răspuns că fără ştirea Măriei Tale nu pot spune cu ce număr de oaste ai pornit Măria Ta la drum şi dacă Măria Ta vei lăsa armele, făcînd pace sau nu.

. . . .

Dat în cîmpia de lîngă Bacău, la 13 iunie 1655.

Tabăra din Ţind, la 17 iunie 1655

Milostivul meu Domn, chiar în ceasul acesta a sosit din Ţara Românească vătaful aprozilor împreună cu un vicehotnog, aducînd scrisoarea boierilor, pe care voievodul ne-a trimis-o pentru Măria Ta. Am trimis-o Măriei Tale, împreună cu ce am scris paşei . . .

Milostivul meu Domn, ei mai scriu că toţi s-au dus la Bucureşti. Pe vornicul Preda[30] l-am trimis la paşa <din Silistra> cu toate că . . . aceasta n-o scriu în scrisoare, dar boierii aceştia spun că toată ţara a stat împotriva voievodului Constantin. L-au certat că „tu niciodată n-ai pedepsit pe cel vinovat, n-ai pus să fie ucis nimeni şi toată primejdia ce se abate asupra noastră şi asupra boierilor de aceea este". De aceea au trimis pe Preda şi i-au poruncit să spună paşei că pe oricine va cere <ţara> de voievod, ei vor fi mulţumiţi <să-l primească>, dar în nici un chip nu mai suferă domnia lui Constantin vodă şi-i dau pe mîini căpetenia lotrilor. Întreaga ţară s-a rugat căzînd în genunchi înaintea boierilor să pună vorbă la Măria Ta, dar fiindcă . . . nu vor înceta de loc, pînă cînd nu ar sosi Măria Ta cu oştile aproape, acum se roagă totuşi de paşă, şi aceştia tot mai tare spun că va fi aşa, cum va vrea paşa, numai că şi pe Constantin vodă l-au scos din domnie numai pentru placul milostiv al Măriei Tale. Atîrnă de judecata înţeleaptă a Măriei Tale, cum pofteşte Măria Ta, fiindcă drumurile s-au deschis în toate părţile, să dea de ştire Măria Ta, dacă soseşte prin pasul Buzău sau tot pe aici . . . Dat în tabăra de lîngă Ţind, la 17 iunie 1655.

Tabăra din Ţind, la 18 iunie 1655

Am primit aseară cu multă supunere porunca milostivă a Măriei Tale, scrisă în 15, de aceea azi coborîm spre Focşani şi, alegîndu-ne oşti de acolo,

---

[29] Pană Filipescu, mare spătar în Ţara Românească.
[30] Marele vornic Preda din Brîncoveni.

cu ajutorul lui Dumnezeu mergem la luptă. Aici vremea s-a schimbat mult, căci a plouat și ieri, iar <începînd> de aseară plouă toată noaptea îngrozitor, fără oprire și scrisoarea aceasta de-abia o scriu în cort. Dacă nu sosește azi o nouă poruncă a Măriei Tale, voi căuta cum să ne putem apropia de Buzău, căci românul aducîndu-ne tîrziu scrisoarea Măriei Tale, acum nu se mai poate să vină întreaga oaste. Eu, potrivit poruncii Măriei Tale, am întrebat pe voievod despre tătari; în general el îi așteaptă, dar de cînd am scris Măriei Tale că a fost acolo un om al voievodului, ar fi pornit o parte, azi o săptămînă, de atunci nu am mai putut auzi nici-o veste sigură despre ei. Am trimis înaintea oștilor despre care scrie Măria Ta, dar nu este cu putință să sosim pînă mîine acolo la Buzău, dacă Măria Ta nu-și amînă drumul cu vreo zi; așteptăm totuși înștiințarea Măriei Tale față de poruncile de pînă acum. Acești boieri din Țara Românească spun că l-au ales voievod pe Preda vornicul, <care> a răspuns că: „Eu nu primesc domnia de la astfel de tîlhari, ci numai dacă vrea pașa“ și acuma s-a dus acolo etc.

Milostive Doamne, eu mă tem ca ploile de acum să nu împiedice atît pe Măria Ta, cît și pe noi, din pricina vremii.

... Tabăra de lîngă Țind, la 18 iunie 1655.

Tabăra așezată lîngă Rîmnic, la 23 iunie 1655

Am primit azi, în jurul orei 4 după-masă, cu multă supunere porunca milostivă a Măriei Tale și am înțeles, de asemenea, din scrisoarea Măriei Tale ce ați scris voievodului. Am primit cu toții cu foarte mare bucurie <știrea> că Dumnezeu a făcut să fie norocoasă intrarea Măriei Tale.

Și noi am plecat ieri noapte la luptă și am întîlnit la Rîmnic 900 de călărași, dar ... din cauza unui căpitan polon și a oamenilor răi dați de voievod pe lîngă noi, i-am scăpat. Am putut prinde vii numai 20 dintre ei, iar pe cîțiva i-am tăiat . . . .

În ce privește întîrzierea <unirii> oastei Măriei Tale cu cea a Măriei sale voievodului[31], să mă creadă Măria Ta milostivă că deși ei invocă alte cauze, totuși ... nu este altă cauză decît că țara < = oastea moldoveană> se îndoiește de prezența Măriei Tale aici și se teme de munteni, dacă Măria Ta nu va trimite măcar pînă la Buzău vreo 2000—3000 de oameni ai săi. Sosirea tătarilor ... este acum sigură, voievodul îi zorește, cred că mîine ne ajung din urmă. Voievodul și boierii, discutînd despre unirea cu Măria Ta, au orînduit ca <această unire> să aibă loc la Delbamkür (?)[32], iar dacă Măria Ta nu vrea acolo, să ne înștiințeze ... A sosit <aici> și un turc suspect, zicînd că este solul lui Siavuș pașa ..., dar nu a adus nici-o

[31] *Gheorghe Ștefan.*
[32] Neidentificat.

scrisoare. Voievodul crede că <venirea acestui turc> este o viclenie[33] a lui Caracaş[34], întrucît <turcul> zice că a venit pentru ca voievodul să se întoarcă, deoarece pornirea lui <la expediţie> nu a fost cu ştirea paşei. Iată că din această cauză voievodul l-a trimis la Măria Ta. Vineri . . . vom merge de noapte la tîrgul Buzău . . .

II

ÎNSEMNĂRILE LUI IOAN NEMEŞ DE HIDVÉG PRIVIND MARŞUL OASTEI LUI GHEORGHE AL II-LEA RÁKÓCZI PENTRU ÎNĂBUŞIREA RĂSCOALEI SLUJITORILOR DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ[35]

10 iunie — 12 iulie 1655

Anul 1655. Iunie 10. Am mers în tabără pe lunca de la Chichiş[36] . . . 16 <iunie>. Am aşezat tabăra dincolo de Pîrîul Negru[37]. Atunci a sosit în tabără şi Măria sa, domnul nostru, precum şi toate trupele. 21 <iunie>. Am aşezat tabăra la Buzău[38].

21 <iunie>. Am fost acolo.

22 <iunie>. Am poposit la Ceraşu[39].

24 <iunie>. Am rămas acolo.

25 <iunie>. Am poposit la „Sellye“[40].

26 <iunie>. Am poposit lîngă apa Teleajenului, la crucea de piatră, de o parte şi de alta a drumului de ţară care duce de la Tîrgovişte la oraşul Buzău. Tot acolo ne-am bătut pe cîmpul Tuhot[41] cu seimenii şi Dumnezeu ne-a dăruit nouă victoria[42], pentru care să-i fie numele lăudat.

27 <iunie>. Ne-am unit cu voievodul Moldovei şi am aşezat tabăra lîngă Ploieşti[43]. 28 <iunie>. Am rămas acolo. 29 <iunie>. Am poposit lîngă apa Cricovului. 30 <iunie>. La Gherghiţa. Acolo a venit Constantin Vodă în întîmpinarea Măriei sale domnului nostru.

---

[33] Traducerea nesigură: *tökéletlenség.*

[34] În original Kataga. Este vorba de Caracaş-paşa, emisar al marelui vizir.

[35] În traducerea făcută după textul maghiar publicat în „Történelmi Tár“, 1902, pp. 244—245.

[36] *Kökös,* sat în jud. Covasna.

[37] *Fekete-Ag.*

[38] *Bodza.* Probabil Întorsura Buzăului.

[39] *Cserlás* — sat în jud. Prahova.

[40] Neidentificat.

[41] Neidentificat. Oare Bucov?

[42] În *Letopiseţul Cantacuzinesc* este pusă data de 17 iunie după stilul vechi.

[43] Vezi şi Miron Costin, *op. cit.,* p. 181.

1. Iulie. Am petrecut la Gherghiţa. Acolo l-a ospătat voievodul pe principe[43bis]. 2 <iulie>. Am poposit la Stroiţa[44], lîngă Ialomiţa. 7 <iulie>. Pînă în această zi în tabără la Stroiţa. 8 <iulie>. Am poposit la Gherghiţa[45]. 9 <iulie>. Am poposit pe cîmpul Sereneşti[46], lîngă Faraho[47]. 10 <iulie>. Ne-am despărţit de Măria sa domnul nostru cu toată secuimea şi am mers spre Corlăteşti[48] şi am poposit la Drăgăneşti[49]. Măria sa domnul nostru s-a dus la Tîrgovişte. 11 <iulie>. Am poposit lîngă Teleajen, pe cîmpul Drajnei[50]. 12 <iulie>. S-a aşezat tabăra spre Ceraşu[51] lîngă cîmpul „Bojdar János", eu cu alţi cîţiva ne-am dus în munte, să dormim lîngă cetate[52]. Am venit acasă la Hăghig[53].

III

ÎNSEMNĂRILE LUI CRISTOFOR BÁNFFY DESPRE DRUMUL PARCURS DE EL CU OASTEA LUI GH. RÁKÓCZI AL II-LEA CU PRILEJUL INTERVENŢIEI ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ, PENTRU ÎNĂBUŞIREA RĂSCOALEI[54].

11 iunie — 17 iulie 1655

În anul 1655, luna iunie, ziua a 11-a am pornit de la Almaş, din mila lui Dumnezeu şi la porunca milostivului nostru stăpîn în Ţara Românească împotriva seimenilor, împreună cu milostivul nostru stăpîn Gheorghe Rákóczi cel tînăr. În acea zi am plecat la Boiul Mare la cumnatul meu, domnul Ioan Bethlen. În ziua de 12 ale acestei luni, la prînz am plecat de la Boiul Mare pe Lunca Szederjes (?), <de acolo> am plecat să dormim la Bene. În ziua de 13, la prînz am plecat la Caţa <şi> ne-am dus să dor-

---

[43bis] Radu Popescu pune întîlnirea greşit, la Dridov. Vezi mai ales M. Costin, a cărui expunere se apropie de textul lui Nemes.

[44] Probabil Stroeşti pe Ialomiţa.

[45] Pare ciudat să se fi întors iar la Gherghiţa abia părăsită. Poate e greşită însemnarea şi este vorba aici de Gorgota la vreo 10 km de Sirna.

[46] Serenest (Rîmnic).

[47] *Faraho.* Probabil Prahova.

[48] *Kolorast.* Situat jud. Prahova.

[49] *Dragonics.* Sat, jud. Ploieşti.

[50] *Draza,* sat jud. Ploieşti.

[51] *Cserlov.*

[52] Nu se arată ce cetate este pomenită aici.

[53] *Hidveg.* De aici şi-a luat numele de nobleţe familia Nemes (Nemes de Hidveg).

[54] În traducerea făcută după textul în limba maghiară, publicat în „Történelmi Tár" („Magazin Istoric"), 1881, pp. 396—397 şi tălmăcit de D e m é n y - S t o i c e s c u, *op. cit.,* p. 228, nr. XXIX.

mim la Reghin. În ziua de 15 am plecat la Rotbav. În ziua de 16 am rămas acolo, în ziua a 17-a am plecat la Preşmer, în zilele de 18 şi 19 am rămas acolo. În ziua de 20 am plecat spre Întorsura Buzăului. În ziua de 21 am rămas acolo. În ziua de 22 am plecat la Ceraşu în Ţara Românească, în 24 la Roznov. În 25 <iunie> am plecat la Şoplea, în ziua de 26 am ajuns la crucea de piatră, în acea zi la prînz au venit asupra noastră seimenii, şi a avut loc bătălia, <care a durat> de la orele 11—12 pînă la apusul soarelui. În ziua de 27 am plecat la Ploieşti, am rămas acolo şi în zilele de 28—29. Şi în ziua de 30 am rămas acolo. În ziua de 1 iulie principele l-a ospătat pe voievodul Ştefan. În zilele de 2, 3, 4, 5, 6, 7 am fost acolo < = la Stroieşti>. În ziua de 8 ale acestei luni am plecat la Gherghiţa, în 9 — la Finta. În ziua de 10 am rămas tot acolo. De acolo, întorcîndu-ne în ziua de 11, am plecat la Tîrgovişte. În ziua de 12 am ajuns în munţi, în 13 la Bran . . .

IV

EXTRASE DIN SCRISORILE LUI IOAN BOROS, COMANDANTUL OASTEI TRANSILVĂNENE RĂMASE LÎNGĂ CONSTANTIN ŞERBAN DUPĂ BĂTĂLIA DE LA ŞOPLEA, CĂTRE GH. RÁKÓCZI AL II-LEA[55].

Tîrgovişte, la 16 iulie 1655.

Ne aduc ştiri din toate părţile că poporul ţării din nou se adună, deoarece . . . oastea călare n-a suferit nici o pierdere în bătălie. Atît boierii şi voievodul, cît şi chiar cei care au fost cu voievodul Hrizea[56] zic că, socotind împreună pe toţi cei care au căzut în împrejurimile de lîngă Bucureşti şi Daia[57], n-au pierit mai mult de 1 500 de oameni. Este sigur că s-au adunat toţi căpitanii de la Bucureşti, Ploieşti, Gherghiţa şi Daia, că au fost împreună atît căpitanii seimenilor, cît şi cei ai dărăbanţilor, că au făcut o adunare şi, uneltind din nou, au hotărît ca îndată ce Măria Ta va pleca de aici din Ţara Românească, să se ridice, să se adune şi să vină asupra noastră şi a boierilor, iar pe acest Constantin vodă să-l taie cu sabia îm-

[55] În traducerea făcută după textele în limba maghiară publicate în Szilágyi, *Transylvania . . .,* vol. I, pp. 416—418, 418—419, 422—426, 427—428, 430, 435—436, 440—442 şi *Okmánytár . . .,* pp. 206—207, 208—209, 228—230, 232—234, 236—238 şi tălmăcite de Demény-Stoicescu, *op. cit.,* pp. 242—246, 248—249, 251—52, 259—263, 267—268, 273—274, 276—287, nr. XLIV, XLVI, XLIX, LII, LXII, LXV, LXIX, LXX, LXXII, LXXIV, LXXVI, LXXVIII.

[56] *Heriza.* Hrizea din Bogdănei, mare spătar, ridicat domn de către răsculaţi.

[57] *Dállya.*

preună cu boierii săi; îl vor căuta pe Hrizea, oriunde ar fi el, şi îl vor ţine de voievod. Oamenii, care au scăpat din bătălie, s-au adunat din nou toţi acolo, mai jos de Craiova, aproape de Dunăre, şi cei care s-au mutat peste Dunăre acuma s-au întors şi se întorc mereu, dar ei nu ştiu încă faptul că Hrizea se află prins aici. Mă roagă voievodul şi boierii ca Măria Ta să scrii domnului Acaţiu Barcsai[58], ca să trimită în munţi, în valea Jiului măcar 1 000 de oameni, iar Măria Ta să vesteşti cîteva porunci, care să fie răspîndite printre lotri. Măria Ta să scrii porunca în felul următor: „Aud, oameni răi, că vreţi să vă adunaţi, dar eu acuma cînd am fost acolo v-am iertat ca să nu pieriţi cu toţii; şi voievodul, împreună cu boierii, iarăşi m-au rugat să nu mă ating de voi pentru că voi vă veţi pleca fruntea, dar dacă nu veţi pleca capul, iată că trimit împotriva voastră îndată de aici dinspre Jiu o parte a oastei mele, iar oştilor pe care le am la Tîrgovişte le poruncesc ca împreună cu oastea moldoveană să-i taie cu sabia <chiar> şi pe copiii voştri cei mai mici (ştiu bine unde se află în Besenia (bejenie) soţiile şi copiii voştri). Dacă însă vă plecaţi capul în faţa voievodului, nimeni nu vă va supăra“. A sosit chiar acum poşta de la Poartă şi zău că ne aduce de acolo veşti bune, pentru că vizirul[59] i-a dat <solului>[60] daruri cu cinste şi <solul> zice că Poarta se bucură de acest noroc al Măriei Tale tot atît de mult cît s-ar bucura dacă ea ar fi bătut pe veneţieni[61]. Scrisoarea pecetluită (închisă) am trimis-o Măriei Tale... Duminică de dimineaţă vor porni pe Hrizea însoţit de domnul Gabriel Kövér[62], dîndu-i 400 de secui pedestraşi; ...solda s-a ridicat la suma de 14 000 de taleri şi ei o consideră prea ridicată, voievodul şi boierii vor să aibă aici numai pedestrimea Măriei Tale şi pe nemţi şi braşoveni, care <cu totul> fac din belşug 1 000 de pedestraşi. Darea iarăşi acuma este asupra lor; pînă acum n-au plătit nici un ban, ci au lăsat pe mîine, <promiţînd> că mîine vor plăti neapărat totul ce se <cuvine> oştilor de aici. Eu, zău, nu ştiu ce trebuie să fac aici, deoarece oastea moare de foame. <Ostaşii> vin la mine şi spun că toţi vor fugi de aici, căci nu pot muri de foame. Rog din nou pe Măria Ta ... să trimită din Braşov pîine, făină, pentru că ei vor plăti imediat preţul acestora. Eu ... îndemn îndeajuns pe voievod şi pe boierii <de aici> ca să spargă gropile <de grîu> care — ştiu ei — există în oraşe şi pe lîngă Dunăre, dar ei nu fac nimic. Din acest grîu (mori sînt) s-ar putea împlini pîinea taberei.

---

[58] Comandant, la acea dată, al oştilor de frontieră din părţile de sud ale Transilvaniei, viitor voievod.

[59] Murad-paşa.

[60] Ştefan Váradi, capuchehaia lui Rákóczy la Poartă.

[61] Poarta se află în război cu veneţienii, de la care a suferit în vara anului 1655 înfrîngeri pe mare.

[62] Comandantul detaşamentului de secui lăsaţi în Ţara Românească de către Gh. Rákóczy al II-lea, după bătălia de la Şoplea.

Văd însă că atît postelnicul Constantin[63], cît şi alţi boieri zău că flămînzesc, căci nici ei nu au nici un fel de pîine, decît cea adusă din Braşov... Scrisorile Măriei Tale imediat le-am trimis voievodului Moldovei, eu însumi am scris atît hatmanului[64] <cît> şi armaşului[65] aflat la Focşani .... Dat la Tîrgovişte, la 16 iulie 1655.

Tîrgovişte, la 17 iulie 1655

Pînă acum nu s-a supus nici un călăraş de nicăieri, ci doar de acolo dinspre Focşani au trimis cîţiva călăraşi, ca voievodul să-i ierte şi ei îndată îşi vor pleca fruntea, dar — după cum am scris Măriei Tale în scrisoarea mea dinainte — pînă acum ceilalţi cu toţii nu aveau de gînd să se supună. Ce va fi după aceasta, numai Dumnezeu ştie. Pe Hrizea[66] dacă nu l-am trimis, aceasta s-a făcut în înţelegere cu voievodul şi cu boierii, pentru că şi ei se temeau ca nu cumva nişte oameni răi să-l răpească, după care, cu atît mai mult s-ar răscula lotrii. Am hotărît, apoi, cu voievodul şi cu boierii ca să fie scos din ţară de pedestraşii secui ai domnului Gabor Kövér, spre a fi dus în siguranţă. L-am pornit la drum pe Hrizea împreună cu pedestraşii secui şi cu Gabor Kövér. Ieri dimineaţa voievodul a pus să fie adus <Hrizea> la palat, dar zău, Milostive Doamne, cînd a ieşit de la voievod, oamenii ţării aşa îl plîngeau, încît se plecau la picioarele lui şi aşa îl sărutau. Zău că bine a dat Dumnezeu că l-a prins paşa şi l-a trimis în mîinile noastre, căci zău că toată ţara s-ar fi sculat pe lîngă dînsul şi pe el l-ar fi privit ca voievod şi ar fi murit lîngă el; să creadă Măria Ta cu desăvîrşire că, zău, nu s-ar fi întîmplat altfel. Dar, după ce vor înţelege că l-am trimis la Măria Ta, ştiu că vor fi împiedicaţi în toate gîndurile lor. Nu am putut să punem pe nimeni din populaţia ţării se jure credinţă faţă de Măria Ta, pentru că alţi oameni, zău, aici nu sînt[67], decît cei pe care i-a lăsat aici Măria Ta. I-am aşteptat să se supună şi apoi am pune să jure în biserică. Cu ce mi-a poruncit Măria Ta în privinţa lui Diicu[68], voievodul şi boierii s-au învoit, voievodul va da şi o scrisoare despre aceasta, pe care o voi trimite şi Măriei Tale, dar pînă acuma, zău că am avut multe treburi şi nu am putut s-o facem. Acest lucru va putea să spună şi Gabor Kövér... P.S. Milostive Doamne, în numele lui Dumnezeu rog pe Măria Ta să trimită alimente pentru tabără, căci, zău, mulţi vor muri de foame.

---

[63] Cantacuzino.
[64] Vasile Ştefan Ceaurul, fratele domnului Gheorghe Ştefan.
[65] Eustratie Dabija.
[66] *Heriza.*
[67] În faţa oastei lui Rákóczy, populaţia ţării, în special din sate, s-a retras spre bălţile Dunării, manifestîndu-şi acolo rezistenţa faţă de oastea principelui.
[68] *Gyikuly.* Diicu Buicescu, mare spătar.

Tîrgovişte, la 19 iulie 1655

Turcul a venit (pentru haraci) azi dimineaţă la orele 10. Eu, potrivit poruncii Măriei Tale, m-am uitat la caii lui, i-am şi încercat, dar acolo ... nu este nici un cal bun, sînt <aşa de> slabi de nu ai da pe ei nimic. Nu pot să aud ... veşti noi din nici o parte. Poporul de rînd, iobăgimea[69] a început ieri din toate părţile să vină acasă, dar zău că pînă acum călăraşii şi dărăbanţii nu s-au închinat. Boierii şi voievodul se îndeamnă unii pe alţii cum că şi aceştia îşi vor pleca fruntea, dar cînd se va întîmpla acest <lucru> nu pot şti, căci eu aş vrea ca ei să se închine acuma îndată. Am pus pe 38 de boieri să facă jurămînt <de credinţă> Măriei Tale. În scrisoarea de faţă iarăşi trimit Măriei Tale scrisori de credinţă. Voi pune să facă jurămînt şi toţi ceilalţi <îndată ce> ei vor sosi cu căpitanii din Ploieşti şi Bucureşti şi din alte părţi, iar scrisorile <de credinţă> le voi trimite Măriei Tale. Voi face <totul> să duc pînă la capăt lucrul <în legătură cu> Diicul şi domnul Preda, deoarece atît voievodul, cît şi boierii au promis că vor purcede după porunca Măriei Tale. Rog ... pe Măria Ta să dea poruncă braşovenilor şi celora din acele împrejurimi să aducă pîine pe bani, pentru că toţi soldaţii fug de foame, chiar dacă pun să fie spînzuraţi <dintre ei> în fiecare zi, căci boierii aceştia nu ştiu de unde să facă rost de pîine, ba dimpotrivă, ei înşişi flămînzesc. Această oaste ... foarte tare s-a flamînzit, iar Măria Ta îi opreşte de a prăda, şi nici nu este bine să fie lăsaţi să prade, căci cu atît mai mult s-ar îndemna poporul de rînd să nu se întoarcă acasă. Voievodul împreună cu boierii ... mă roagă mult să nu-i las nicăieri <să jefuiască> şi nici nu-i las, dar ei nu pot mînca pămînt, căci nici pe bani nu pot obţine <pîine>. Mă roagă voievodul şi boierii să scriu Măriei Tale, ca Măria Ta să porunceşti voievodului Moldovei ca să nu lase să se jefuiască ţara lor < = Ţara Românească> dinspre Focşani, căci dacă şi ei se vor putea aduna, cine ştie ce lucru poate ieşi în viitor. . . .

. . . .

Tîrgovişte, la 4 august 1655

. . . .

Azi dimineaţă în jurul orei 9 am primit scrisoarea Măriei Tale scrisă către mine la 30 iulie ... Zău, cu mare amărăciune înţeleg <ce-mi> scrieţi, deşi aici lucrul despre sosirea cazacilor nu se ţine ca o taină, căci, este o săptămînă şi jumătate <de cînd> se vorbeşte de ea, şi voievodului Ştefan <i s-a dat> acea ştire rea tocmai atunci cînd voievodul[70] l-a trimis în solie

---

[69] *Jobbágyság.*
[70] Constantin Şerban.

la voievodul Ştefan pe Stroie[71] (cel care a fost cu mine spre Dunăre). Voievodul Ştefan i-a spus lui Stroie: „Pe tine te-a trimis la mine în solie voievodul Constantin, aceasta este oare buna înţelegere între mine şi voievodul Constantin, că acum nu demult am încheiat o bună înţelegere şi am jurat, iar pe de altă parte din pricina uneltirilor lui Constantin vodă, Mihai[72] vine asupra mea cu cazacii să mă alunge din ţara mea?" Şi voievodul Ştefan şi-a destăinuit solului voievodului Constantin, lui Stroie, toate gîndurile, chiar şi pe acela că vrea să-şi trimită soţia în Transilvania. Acestea eu le-aş fi putut scrie de mult Măriei Tale deschis, căci aici fiecare om vorbeşte pe faţă <de aceasta>, nu există aici taină ..." dar, zău, şi eu aud cu amărăciune că au venit pînă la Brest cazacii. Chiar şi dacă <ei> ar ocupa numai Cameniţa, pentru noi, nici aceasta nu ar fi bine ... pentru că de la Cameniţa ... <cazacii> ar putea să strunească Moldova şi în afară de aceasta de acolo ar putea, atunci cînd ar vrea, să <aducă> pagube şi Transilvaniei. Dumnezeu nu va rîndui însă aşa cum au hotărît ei singuri, dar dintre două lucruri imposibile mă îngrijorează acela că <vor> să aducă în Moldova ca voievod pe Mihai, pentru că turcul face totul pentru bani (numai să-i fie <Mihai> cu credinţă). Astfel, dacă voievodul Mihai ar deveni voievodul Moldovei, <aceasta> ar aduce în viitor pagube Cameniţei şi nu ar fi nici spre binele Transilvaniei. Aici însă acest lucru zău că nu se ţine ca o taină, ba se mai spune că la Raşcov sînt în tabără 10 000 de cazaci. Am rînduit pe lîngă Petki călăraşi şi imediat i-am dat drumul la Poartă, <iar> scrisoarea Măriei Tale am trimis-o lui Siavus paşa cu doi călăraşi. Potrivit cu porunca trimisă de Măria Ta în scrisoarea dinainte despre obţinerea celor 50 000 de taleri, eu de atunci am fost pe capul lor în fiecare zi. Voievodul a jurat însă azi pe Dumnezeu şi pe sufletul său ... că de azi într-o săptămînă va trimite <din ei> fără lipsă 25 000, dar întrucît eu tot am stăruit, a venit postelnicul Constantin şi a spus voievodului: „Vai, Măria Ta, ai rînduit să plec eu la principe, <pentru ca> să nu plec cu faţa ruşinată, să facem rost de 30 000, poate pentru <ceilalţi> 20 000 va mai aştepta încă puţin timp Măria Sa". La aceasta voievodul a răspuns astfel: „Să adunăm tot ce ne ajută Dumnezeu şi să-i dăm, căci dăm într-un loc bun, şi <chiar> tatălui nostru îi dăm, pentru că, după Dumnezeu, Măria Sa ne-a făcut bine". Voievodul mi-a spus că va trimite Măriei Tale împreună cu această sumă şi sporul cu <suma> cu care a fost mărită <această> plată faţă de Măria Ta, numai să poată face rost de <bani>. Sărmanul este necăjit <şi> din <pricina> celor doi cai, pentru că nu ştie de unde să facă rost de ei, <spune> că are 16 cai şi pe mine mă pofteşte acolo să aleg dintre ei pe acei care ar fi pe seama Măriei Tale. Azi în biserica veche am pus pe toţi lefegiii pe

[71] Fost călăraş, slujind apoi pe domn la Constantinopol în calitate de kapukehaia.
[72] Pretendent neidentificat la scaunul Moldovei.

care îi are voievodul, români, maghiari, sîrbi, germani şi leşi, să facă jurămînt de credinţă faţă de Măria Ta. Mîine dis-de-dimineaţă spătarul[73], Ştefan Bott* şi trei călăraşi din polcul lui Giura, dintre care unul va fi logofătul, vor porni la Ploieşti să primească jurămîntul <de credinţă>, de acolo vor pleca la Buzău, Rîmnic şi Gherghiţa pentru că aceştia s-au învoit să facă jurămînt de credinţă pentru Măria Ta şi voievod. Vor face jurămîntul şi cei de la Tîrgşor căci s-au învoit şi aceştia. Auzind acestea, poate că şi cei din Daia şi Călugăreni se vor învoi şi ei, şi vor face jurămîntul. <Referitor> la ce-mi porunceşte şi scrie Măria Ta despre Istrate[74], <ştiu că> Istrate împreună cu soţia şi copiii se află la Rusciuc şi nu în bălţi. Hasan aga a scris în privinţa lui că <Istrate> va veni acasă dacă voievodul jură că nu-i va tăia nasul, dar voievodul nu s-a învoit <şi> se zice că a scris Măriei Tale <întrebînd> ce să facă în privinţa lui <Istrate>, dar n-a primit la scrisoarea sa nici un răspuns de la Măria Ta. Şi acuma se frămîntă în ce chip şi pe ce cale ar putea să-l aducă cu înşelăciune acasă, şi mîine trimite <oamenii săi> la Hasan aga şi la Istrate. Ei zic însă că dacă acuma <Istrate> nu va veni acasă la scrisoarea voievodului . . ., <ei> ştiu că are înţelegere cu voievodul Mihai. După aceea vor scrie Măriei Tale ca Măria Ta să scrii paşei Siavuş şi vor trimite şi ei oameni împreună cu oamenii Măriei Tale, vor scrie <paşei> că acel lotru are înţelegere cu cazacii <şi> să-l predea, vor promite <pentru aceasta> paşei şi bani. Astfel vor face totul pentru a-l scoate de acolo, căci acuma numai singur Hasan aga ţine sufletul în el.

În ce priveşte treaba cu plumbul, eu şi în această <privinţă> l-am căutat pe voievod, dar el a cerut doar amînare, spunînd că va trimite la Bucureşti să se vadă cît plumb este. La această eu i-am spus că acolo într-adevăr este destul <plumb>. El a răspuns că deşi a cumpărat <plumb>, l-a cumpărat pe seama bisericii.

Am scris scrisoarea pînă aici, cînd am fost chemat de voievod, şi a trebuit să mă duc, căci au sosit călăraşii lui de la Poarta, aducînd acuma ştirea că Istrate a trecut Dunărea şi e pe moşia lui Hasan aga, care se află pe malul de dincoace al Dunării. Acum deci în zor am trimis doi oameni de încredere ca să iscodească dacă <Istrate> e într-adevăr pe moşia lui Hasan aga, şi dacă el se află acolo, atunci trimitem imediat asupra lui 40 de călăreţi înarmaţi şi îl vom aduce de acolo.

Acuma seara au venit la voievod şi la mine, unul după altul căpitanii din Brăila, Rîmnic, Focşani, Buzău, Ploieşti, Gherghiţa şi cel din Tîrgşor, se închinau frumos şi eu îi asigurasem de iertare din partea Măriei Tale . . ., au mulţumit foarte mult şi mîine dimineaţă împreună cu spătarul şi cu

[73] Pană Filipescu.
[74] Pretendent la scaunul Ţării Româneşti.
* Subaltern al lui I. Boros.

oamenii Măriei Tale vor pleca înapoi pentru a primi jurămîntul de credință. Și voievodul li se recomanda lor cu multe cuvinte frumoase.

Eu ... aş face ca toți oamenii să se închine Măriei Tale, dar pînă acuma, Dumnezeu știe, nu a fost cu putință, pentru că nu se supunea nimeni de nicăieri, deoarece acest voievod și boierii vor să fie isprăvit totul numai cu armele Măriei Tale, toate nebuniile fără de milă, <fapt> pentru care mult m-am certat cu ei. Îndată ce au lăsat însă în pace <pe răsculați> ..., imediat <lumea> a început foarte frumos să se supună. Zău, mult m-am frămîntat că cele scrise de mine nu găseau în fața Măriei Tale nici un fel de încredere, ci <doar> minciunile lor nebunești <erau ascultate>, ceea ce se vede acum că ei tot timpul au mințit, dar eu am scris adevărul. Aici nici o nevoie mai mare nu este, decît doar că vitejii nemți nu au nici un pic de fitil <pentru flinte>. Deci pentru Dumnezeu, rog Măria Ta să ne înștiințeze cît mai repede despre trimiterea fitilului și, dacă nu se găsește, atunci să ni se trimită trei care de cînepă și acești nemți într-o zi-două vor face înșiși cît trebuie, căci, slavă Domnului, m-am îngrijit în așa fel de praful de pușcă, încît au îndeajuns, iar plumb le-am dat atîta, încît trei zile tot turnau la gloanțe. Au gloanțe destule, astfel că dacă (Dumnezeu să ne ferească) s-ar întîmpla ceva, am putea să săvîrșim lucruri mărețe. Pe unguri i-am înarmat cu sulițe în așa fel, încît dacă împreună cu nemții i-aș rîndui undeva și Măria Ta i-ar putea vedea, s-ar uni în păreri că <este> o oaste în întregime aleasă, bună.

Măria Ta îmi scrie să țin oastea cu strășnicie. Țin atît cît se poate, cum se obișnuiește să fie ținuți oamenii viteji, căci și pînă acum cu mine nu s-au certat, m-au ascultat și m-au cinstit. Dacă cineva <dintre ei> a făptuit ceva rău, de îndată ce ziceam să mi-l aducă ei îl și aduceau, și vreo trei dintre ei i-am și spînzurat . . . .

Măria Ta îmi poruncește să am grijă de solii care sosesc de la Poartă; <eu> mă îngrijesc foarte mult ... m-am informat și de la acești călărași care au sosit aseară, dar <ei> nu știu nimic; dacă voi afla ceva de acum încolo, voi scrie neîntîrziat Măriei Tale.

În ce privește cei 50 000 de taleri, să mă creadă Măria Ta că nu las pe voievod în tihnă și voi avea mare grijă de aceasta . . . . .

Tîrgoviște, la 9 august 1655

. . . .

... Aseară a fost adusă știrea, că vreo 300 de călărași dintre lotri s-ar fi adunat la București, de aceea și omul voievodului, Radu logofătul[75], care se afla acolo împreună cu 300 de călăreți abia a reușit și el să fugă din fața

---

[75] *Raduly Logofeth.* Radu Șintescu din Popești-Ilfov.

lor. Azi dimineață din nou au venit șase oameni de încredere din București și eu am fost chemat de voievod și de boieri; îndată ce am intrat la ei imediat am recunoscut că ei sînt cu fața speriată; ei mi-au spus: „A sosit din nou un om al nostru, domnule Boros, și spune că dușmanul s-a înmulțit și sînt vreo 500, însă dumneata să-i scrii repede principelui ca și lui Toma Basa“[76]. Ieșind din casă, a alergat după mine diacul Petru[77], spunîndu-mi la ureche că voievodul și boierii tăgăduiesc, dar „zău că <răsculații> aseară au fost și mai mulți de 2 000“.

Am căutat pe unul dintre cei șase oameni care au sosit aseară și acela mi-a vorbit la fel ca și diacul Petru, spunînd că din toate părțile, de unde zece, de unde șase, tot așa se adunau și atunci. Milostive Doamne, Măria Ta poate judeca acum ce treabă vom avea, de aceea Măria Ta să ne poarte de grijă, cu toate că pe cît ne va ajuta Dumnezeu și noi ne vom purta de grijă, pe cît va fi cu putință, noi nu ne vom lăsa. Milostive Doamne nu ne putem bizui pe oastea moldoveană, deși am scris și acolo de îndată, pentru că acolo voievodul nu are gata de luptă nici o oaste. Nu am de loc fitil (deși am scris de multe ori)[78] ca să ne trimită Măria Ta cît mai repede din Făgăraș. Eu am scris și lui Toma Basa să vină la drumul Rucărului[79] și să-l apere pînă la moarte, căci noi nu vom lăsa drumul Rucărului, dar cu toate acestea dacă va fi cu putința noastră, zău ne vom măsura cu ei. . . .

. . . .

P.S. Cred, Milostive Doamne, că poporul de rînd știa <de izbucnirea mișcării>, întrucît ieri, azi noapte și azi toți într-acolo alergau.

Călugăreni, la 16 august 1655

. . . .

În locul în care sîntem nu putem să facem nimic, pentru că dușmanul fuge din fața noastră; cred că Măria Sa voievodul se reîntoarce mîine în scaun. Soldații Măriei Tale se duc pentru pradă pînă la Dunăre, ei însă nu văd nici un fel de dușman; sînt însă insule printre bălți și acolo s-au strîns dărăbanții; însă nu pot fi scoși de acolo. Vel vornicul[80] se află cu un <detașament> de 1 500 <de soldați> în părțile dinspre Rușii de Vede și urmărește pe lotri, care se zice că au luat-o încolo <în număr> de 2 000 de oameni. Noi ... nu reușim să-i urmărim <pe răsculați>, pentru că fug din fața noastră. Cum va sosi știre de la vornic, oricare va fi ora, voi înștiința pe Măria Ta, în schimb, să nu creadă ceea ce scrie Măria Sa voievodul

[76] Toma Basa de Zoboia, comandant de frontieră.
[77] Peter Budai, secretar al lui Constantin Șerban în relațiile cu Transilvania.
[78] Pe margine însemnarea lui Gh. Rákóczy: „a scris de patru zile“.
[79] *Rukaji út.*
[80] Gheorghe Băleanu.

Ştefan lui Constantin voievodul despre cucerirea cetăţii Cameniţa, căci aceea nu se va întîmpla nici în anul acesta, nici în alţi ani.

Credeţi-ne, Măria Voastră, că din ce se scrie de la Poartă lui Ştefan voievodul şi <ce scrie> Măria Sa <Ştefan> Măriei Tale despre voievodul Constantin nu va fi nimic <adevărat>. Dacă va sosi solul căzăcesc[81] şi nu va fi tăinuită în faţa mea sosirea lui, voi băga de seamă îndată încotro îi e gîndul şi voi înştiinţa pe Măria Ta. Trimit Măriei Tale scrisoarea pe care mi-a trimis-o domnul Pavel Béldi[82] împreună cu o notă... Am expediat-o Măriei Tale, precum şi scrisoarea Măriei Sale voievodul Ştefan adresată mie... Plata sumei, adică 30 000, s-ar fi făcut şi pînă acuma dintr-o dată, dar întîmplările din urmă au întîrziat lucrul... Îndată însă ce voievodul se va întoarce în scaun, va face să fie pregătită <suma> cît mai repede. Am amintit Măriei Sale şi despre chestiunea plumbului... şi cred că Măria Ta nu va rămîne în pagubă. N-ar strica dacă Măria Ta ar scrie atît voievodului Ştefan, cît şi voievodului Constantin să nu dea cazacilor un răspuns cum au dat acum trei ani[83], ci să răspundă la fel şi bine. Răspunsul pe care l-ar da voievodul Ştefan să-l trimită în copie la Măria Ta, iar Măria Ta, lui Constantin voievodul. Voi avea grijă şi în privinţa cailor lui Fărcăşan Radu[84] şi a celor ai spătarului; cum ne întoarcem <la Tîrgovişte> imediat vi-i şi trimit...

P.S. Totdeauna aşa păţesc eu cu Toma Basa, şi acum trei ani i-am scris să vină încoace, şi atunci mi-a răspuns că nu o va face. La fel <a făcut> şi acum doi ani, atunci mă luptasem cu voievodul Lupu[85], dar el <şi atunci> mi-a răspuns că nu-o va face, nu va veni în ajutor orice s-ar întîmpla cu noi. După cît văd, ciudaţi oameni mai sînt şi în Transilvania...

DIN SCRISOAREA LUI IOAN BOROS, ADRESATĂ LUI MIHAIL HERMAN[86] ŞI LUI TOMA PÁVAI[87].

Călugăreni, la 16 august 1655[4]

. . . .

Trebuia să scriu domniilor voastre din nevoie ca dumneata, domnule primar, să trimiţi înspre Rucăr măcar 600 sau 700 de oameni, saşi dintr-

---

[81] Matia Pokownih, (= polcovnic?), trimisul lui Bogdan Hmelniţki în ţările române.

[82] Comandant de frontieră al Transilvaniei.

[83] Traducere nesigură, *mint az harmad üdön.*

[84] Agă, apoi mare comis.

[85] Este vorba de expediţia, condusă de Ioan Kemény, în 1653, pentru sprijinirea lui Matei Basarab în contra lui Vasile Lupu şi a cazacilor lui Timuş, expediţie la care a luat parte şi Ioan Boros.

[86] *Hermán Mihály,* judele primar al oraşului Braşov.

[87] *Pávai Tamás,* comandant de frontieră la Bran.

aceia puşcaşi, pentru că se răspîndeşte ştirea că vin ungurii în Ţara Românească; aceasta este cauza, domnule <primar>, că toată ţara şi poporul de rînd vrea să se ridice împotriva noastră. Acest <lucru> să nu întîrziaţi însă, ci cît mai repede să-i pornească Domnia Ta spre Rucăr. Dacă domnul meu Toma Basa s-ar afla acolo, să-i trimiteţi scrisoarea mea dumnealui, şi dumnealui să vină tot pe acolo spre Rucăr. . . . .

CĂTRE GHEORGHE RÁKÓCZI AL II-LEA

Tîrgovişte, la 21 august 1655

. . . .

Azi, la ora 9, am dat ochii cu solul căzăcesc[88], deşi cu voievodul împreună am ascultat <scopul> soliei lui, dar aceasta <urmăreşte> un lucru de înşelăciune şi iscoadă mai ales; a dorit ca voievodul să-i dea însoţitori preotului lui Smil[89], care să-l însoţească pînă dincolo de Dunăre, ca să poată să se ducă la Constantinopol la patriarh[90], condus de un grec isteţ şi împreună cu acesta. Solul principal mai doreşte ca voievodul să depună jurămînt şi să fie împreună cu boierii credincios lui Smil, fără ca să mai trimită pe boierul său la Smil, ca acolo din nou să se hotărască serios întru toate. Aceştia nu-i dau însă nici un fel de răspuns, pînă cînd Măria Ta nu le scrie ce să răspundă. Noi înşine, împreună cu voievodul şi boierii, ne-am hotărît ce fel de răspuns să le dăm; acest răspuns ar fi fost următorul: „Noi sîntem credincioşi împăratului turcesc[91] şi am trimis solie la împăratul turcesc, domnul nostru, arătîndu-i că aceşti lotri s-au răsculat, iar împăratul turcesc a poruncit principelui Transilvaniei să-i alunge pe aceşti lotri din ţară şi să ne pună pe noi în locul lor şi asta a făcut Măria Sa domnul principe al Transilvaniei. Pentru că el a făcut acest mare <serviciu>, toţi împreună cu voievodul am jurat în următorul chip că orice ne va porunci Măria Sa, în toate ne vom ţine de aceste <porunci> şi le vom îndeplini. Şi oastea din ţară în întregime a făcut jurămînt pentru Măria Sa. Smil să trimită <solie> acolo la principele Transilvaniei, şi dacă Măria Sa, principele Transilvaniei, va jura, atunci şi noi vom face jurămînt, dar noi fără ştirea principelui Transilvaniei zău că nimic nu facem". Cu acest <răspuns> voievodul l-ar fi lăsat să plece. Acuma să-mi porunceşti, Măria Ta, ce am de făcut în privinţa preotului şi a <acestui> grec, pentru că omul voievodului Ştefan, care i-a însoţit pînă aici, spune că o dată şi mai înainte acest

[88] Matia Pokownik.
[89] *Szmill* = Bogdan Hmelniţki.
[90] Ioanichie al II-lea.
[91] Mehmed al IV-lea.

preot şi grec au umblat în taină atît în Bosnia, <cît> şi în toată Turcia, în <ţara> bulgarilor şi a sîrbilor, <invitînd populaţia> să depună jurămînt de credinţă faţă de hatmanul cazacilor şi ţarul muscălesc. Mai zice că sînt <cazacii> în înţelegere cu suedezii. Chiar şi din ochii acestui preot se pot vedea tot felul de viclenii, este îmbrăcat <într-o haină de> catifea neagră <împodobită> cu flori, <poartă> cizme de carmaşin roşii. Ce practică are acest preot, dar — după cum observ — grecul (care îl însoţeşte) are de două ori atîta experienţă. Să crezi Măria Ta că amîndoi sînt oameni lotri şi minte au atîta cît au oriunde doi oameni. Ce o să-mi poruncească Măria Ta în privinţa lor, eu aşa o să fac. Voievodul Constantin a scris despre dorinţa lor < = a solilor> şi la Poartă, la vizir[92], lui Siavuş paşa de asemenea. Solul principal însă este un om foarte simplu şi imediat s-ar întoarce şi mîine la Smil, numai să i se dea răspuns, dar pînă cînd Măria Ta nu le vei trimite răspuns lor < = voievodului şi boierilor Ţării Româneşti> şi mie, nu vor fi lăsaţi să plece . . . Eu aş putea <face> ca preotul împreună cu grecul să ajungă în mîinile Măriei Tale, numai Măria Ta să-mi poruncească, dar acest <lucru>, zău, nu m-am încumetat să-l pomenesc nici voievodului, nici postelnicului Constantin, pentru că ei sînt greci; am văzut şi azi că postelnicul Constantin ţinea mîna grecului, îi săruta mîna şi mi l-a recomandat ce om bun de omenie şi de minte ascuţită este el. De aceea eu aştept în toate acestea porunca milostivă a Măriei Tale; zău că ar fi păcat să fie lăsaţi să plece de aici . . .

Am trimis în mîinile primarului din Rîşnov 20 de table <de plumb> din acelea pe care mi le-a dat voievodul, am trimis de asemenea în mîna aceluiaşi primar 15 table de plumb, din cele de care am făcut rost eu însumi. Şi domnul Gaudi[93] a trimis zece table la Braşov, de care a făcut rost el singur, dar domnia sa spune că le reţine în slujba Măriei Tale pentru nemţii săi, iar Măria Ta <să vadă>. Voi căuta să fac rost de cel puţin încă 20 de table; cele 20 de table pe care le-a dat voievodul cîntăresc 12 măji. Am trimis Măriei Tale patru cîini de vînătoare; pe unul îl trimite Măriei Tale Petru Torsak, pe altul Ştefan Sas, <iar ceilalţi> doi au fost ai mei şi eu i-am trimis Măriei Tale . . .

Tîrgovişte, la 23 august 1655

. . . .

Azi dimineaţa în jurul orei 8 mi-au fost înmînate poruncile milostive ale Măriei Tale scrise în <zilele de> 19 şi 20 ale <lunii> de faţă . . . Zău

[92] Murad-paşa.

[93] A. Gaudi, comandantul oastei oraşelor de pe teritoriul crăiesc, aflat în Ţara Românească după bătălia de la Şoplea, alături de oastea lui Boros. Vezi şi mai jos p. 573, n. 172.

că şi eu cu mirare aud acest lucru despre suedezi şi leşi; eu însă nu sînt în stare să vă răspund. Solul căzăcesc de aici se laudă însă că ei < = cazacii> sînt în înţelegere cu suedezii, iar românii de aici, ca nişte neştiutori, i-au crezut. Măria Ta să afle de la solul suedez dacă suedezii au înţelegere cu muscalii şi cazacii sau nu, dacă nu ar avea o înţelegere, pe acest popă căzăcesc nu ar trebui să-l lăsăm să meargă la Poartă, căci nimeni nu ar afla ce s-a întîmplat cu el... Noi împreună cu comisul cel mare[94] am hotărît lucrul, să credeţi Măria Voastră că nu s-ar ivi din aceasta nici un pericol nici pentru această ţară, căci el pleacă în Turcia <însoţit> numai de patru <oameni>, iar la sud de Bucureşti nu pot dormi în oraş sau sat decît pe cîmp... Zău că atît solul suedez cît şi Măria Ta ar putea să afle toate lucrurile de la acest popă, pentru că el este cunoscătorul şi tainicul tuturor lucrurilor împăratului[95] < = ţarului> muscălesc şi ale hatmanului căzăcesc. Tot el a făcut ca hatmanul să se împace cu împăratul muscălesc; se spune... că este un diac foarte, foarte însemnat. Eu... (să mă ierte Măria Ta) mă mir foarte mult de ce Măria Ta nu trimite aici pe Preda[96] şi pe Diicul[97]; două sînt cauzele pentru care aceasta este în dauna atît a Măriei Tale, cît şi în dauna voievodului Constantin şi pentru care sărmanul Constantin zău că într-adevăr se frămîntă. Una <este>, că lotrii zic cum că Preda şi Diicul ştiu că în curînd nu va fi pace în ţară şi de aceea nu vin acasă, să aşteptăm şi noi să <treacă> timpul şi de aceea nu se închină acuma. Şi deoarece au auzit ce răspîndeşte acest cazac rău, ei cu atît mai mult nu se închină... Rog pe Măria Ta să-i trimită aici cu poşta, chiar dacă numai pe cîte un cal, ca să vadă lotrii şi poporul de rînd că ei sînt acasă în ţară, lîngă voievod, pentru că dacă Măria Ta nu va face aceasta o să vadă că în curînd iarăşi va fi în ţară zarvă. În ce priveşte pricina cu banii, duminică neapărat <boierii> vor porni cu ei. Va pleca cu banii şi va duce 30 000 de taleri postelnicul Constantin. Am expediat imediat amîndouă scrisorile Măriei Tale adresate Porţii, domnului Ştefan Váradi[98]. Întrucît Măria Ta îmi porunceşte să-i scriu domnului Ştefan Váradi cînd va fi plecarea de aici la Poartă a acestui popă, nu voi zăbovi, ci voi scrie. Cînd însă popa va fi trimis la Poartă, voi da pe lîngă el <ca însoţitori> numai doi aprozi, şi aceia vor fi aşa oameni de încredere, încît de îndată o să fugă de lîngă el, iar aceasta s-ar întîmpla aproape de Dunăre în pustie. Apoi, solia <căzăcească> principală va fi lăsată să se întoarcă în Moldova cu trei zile înainte de plecarea preotului şi astfel am potrivi plecarea de aici la Poartă a acelui popă, încît pînă cînd ar ajunge el la Dunăre, ar trece şase zile, iar pînă

[94] Radu Mihalcea <Cîndescu>.
[95] *Császár*. Alexis Mihailovici.
[96] Brîncoveanu.
[97] Buicescu.
[98] Reprezentant al lui Rákóczy la poartă.

atunci solia principală ar fi spre Nistru. Acest <lucru> nu s-ar afla, ci, dimpotrivă, cazacii şi după un an ar aştepta înapoierea de la Poartă a acestui popă. Voi face ca pînă la sosirea scrisorii Măriei Tale să se amîne, de azi pe mîine, drumul acestuia, dar rog... ca Măria Ta să dea cu grabă răspuns la această scrisoare, căci, într-adevăr, <solii cazaci> solicită ca voievodul să dea răspuns solului principal şi să-i lase să plece. În ce priveşte pricina cu caii, după cît înţeleg eu, vor fi duşi împreună cu banii. Totuşi cu supunere rog pe Măria Ta să nu dea înapoi în ce priveşte pe domnul Preda, ci să-l trimită îndată...

Tîrgovişte, la 28 august 1655

. . . .

Nouă aici împreună cu voievodul nu ne place ceea ce mi-a poruncit Măria Ta în privinţa situaţiei solului căzăcesc, ca să-l pun să jure, întrucît cazacii la fel sînt supăraţi tare pe Măria Ta şi pe ţara Măriei Tale. Astfel, Milostive Doamne, dacă ţinem aici ca să depună jurămînt (fiindcă ei în nici într-un chip nu vor să jure, numai dacă vor fi luaţi la oaste) cu acest lucru cîştigăm un duşman şi mai mare pentru Măria Ta, pentru că alaltăieri au scăpat o astfel de vorbă: „omul principelui Transilvaniei s-a aşezat deasupra tuturor boierilor — şi văd ei — că omul principelui Transilvaniei nu permite celor din Ţara Românească să depună jurămîntul, dar va sosi timpul, dacă Dumnezeu va face să trăiască ţarul muscălesc, cînd şi principele Transilvaniei se va poticni". În felul acesta Măria Ta poate vedea bunăvoinţa lor <a voievodului şi a boierilor din Ţara Românească>, dar omului voievodului care a fost la Siavuş paşa, acesta i-a spus că solia căzăcească ce se află aici să fie tratată cu cinste şi preotul să fie lăsat să plece în pace chiar dîndu-se lîngă el însoţitor, pentru că aceia sînt credincioşii puternicului împărat. Astfel, văzînd acestea poate <aceşti soli> n-ar trebui să fie neliniştiţi şi jigniţi <de noi>. Cînd solia s-a înfăţişat la voievod atunci în numele întregii ţări a cazacilor, i-a mulţumit voievodului că n-a dat ajutor leşilor împotriva lor <= cazacilor>, ci că voievodul s-a purtat creştineşte, dar <au arătat ei>, au fost totuşi oameni care au dat ajutor leşilor, însă cazacii tot mai trăiesc încă. Voi face ca ei <= solii> să aştepte pînă la sosirea lui Mihail Száva[99]; voi afla şi de acolo ce răspuns va da paşa Siavuş. Sînt patru zile împlinite de cînd am trimis oameni spre Craiova pentru primirea jurămîntului, azi pleacă spătarul[100] împreună cu Ştefan Bott[101] spre Bucureşti tot pentru primirea jurămîntului. Care

---

[99] *Száva Mihály,* trimisul Transilvaniei la Poartă.
[100] Pană Filipescu.
[101] *Bott István,* ofiţer în detaşamentul lui Ioan Boros.

va fi rezultatul nu ştiu, întrucît văd că aici nu este teamă de călcarea credinţei. Vor porni neapărat cu <cei> 30 000 de taleri sau luni sau marţi. Spătarul va trimite şi el sau azi sau mîine dimineaţa Măriei Tale un cal, Radu Fărcăşan[102], de asemenea, va trimite Măriei Tale o dată cu solda, calul său... Aş face totul să pot sluji Măriei Tale, pentru că eram tare amărît cînd Csongorádi[103] mi-a transmis porunca Măriei Tale. Eu de-aş vedea cai potriviţi pentru Măria Ta, aş cere bani şi i-aş cumpăra Măriei Tale, deoarece şi pentru caii lui Hrizea îl supăr îndeajuns pe voievod, dar în nici un chip nu îi poate scoate din mîna turcilor, <aceştia> neagă într-una <că ar fi la ei>. Voi purcede aşa cum mi-ai poruncit Măria Ta în scrisoarea dinainte, ca să scriu domnului Váradi la Poartă cînd va porni preotul astfel, şi de cum va porni, voi scrie prin poştă. Eu cu şederea şi cu serviciul de aici m-aş fi săturat, numai să-mi îngăduie Măria Ta să ies de aici că şi acolo sînt şi voi fi sluga supusă a Măriei Tale.

Abia am scris pînă aici scrisoarea, cînd a venit omul voievodului după mine şi m-au chemat sus <la el>, a primit o veste bună de la Poartă, întrucît a fost schimbat vizirul[104]. Despre aceasta nu este necesar să scriu eu mai mult, pentru că scrisorile adresate Măriei Tale vor arăta cum s-a întîmplat acolo lucrul. Nişte greci binevoitori ai voievodului scriu însă despre cazacii de la Dunăre şi această scrisoare a fost tradusă în <limba> maghiară şi am trimis-o Măriei Tale, şi din aceasta va putea să înţeleagă Măria Ta cum stau lucrurile... Voievodul roagă, pentru Dumnezeu, să grăbească Măria Ta zi şi noapte şi să trimită pe Preda, pentru că aici nu va avea nimic de suferit, căci şi în scrisoarea dinainte am scris Măriei Tale care este cauza că îl cheamă pe domnul Preda . . . .

P. S. Pe Csongorádi îl voi ţine aici vreo două zile, pentru că voievodul are oameni în toate părţile, şi dacă va sosi vreo ştire o voi scrie îndată Măriei Tale.

Iar zilele trecute s-a întîmplat aici în oraş următoarea treabă. Nişte soldaţi nemţi au băut într-o pivniţă şi au venit şi doi îngrijitori de cai ai <unor> călăraşi[105]. Îngrijitorii de cai (după cum declară martorii) nu au făcut nimic provocator, ci numai neamţul a sărit la ei şi l-a bătut... pe unul dintre îngrijitorii de cai, care a şi murit acolo. Eu am pus ca neamţul să fie prins, şi i-am pus pe <nemţi> să ţină judecată ei înşişi asupra lui, şi l-au şi pedepsit, şi chiar şi acuma se află sub arest sever ca un om osîndit la moarte. Eu am fost rugat (de trei ori au venit la mine toţi nemţii) să-l iert şi eu însumi văd că un băiat ca el trebuia să fie ales dintr-o mie de

---

102 Radu Fărcăşanu (din Fărcaş), agă şi apoi mare stolnic.
103 Csongoradi, curierul lui Gh. Rákóczy la Ioan Boros.
104 Murad paşa a fost înlocuit la 19 august 1655 cu Suleiman paşa.
105 Mezei.

nemţi. Mama lui se zice că este <soţia> unui om de căpetenie, la Levoča[106], <care> în afară de <acest> singur băiat n-are alţi <copii>. Nemţii se roagă că vor plăti călăreţului pentru îngrijitorul de cal. În afară de aceasta mai mă roagă să-l trimit în Făgăraş sau oriunde pentru un an sau o jumătate de an, să nu rămînă nepedepsit. Iată acuma ... ce îmi va porunci Măria Ta despre el, pentru că aşa nu este bine să-l ţinem. Rog pe Măria Ta să nu uite despre el, ci să-mi poruncească cît mai repede cum să purced, pentru că s-a auzit o vorbă de la un soldat cum că dacă un maghiar ar fi omorît un neamţ, de mult aş fi pus să fie ucis. Am scris scrisoarea pînă aici, cînd toată oastea a venit asupra mea strigînd că aş fi pus pînă acuma să fie omorît dacă era maghiar. Eu cu toate acestea aştept porunca Măriei Tale, să vadă şi <nemţii> această poruncă.

Tîrgovişte, la 30 august 1655

Porunca milostivă a Măriei Tale, scrisă în noaptea de 25 a <lunii> de faţă, mi-a fost dată în <ziua de> 29, la prînz; cu acest prilej, împreună cu boierii şi voievodul am ţinut azi dimineaţă un sfat. Voievodul şi boierii s-au aşezat, după dorinţa Măriei Tale, imediat şi au şi scris vizirului[107], cum că Măria Ta n-a făcut aici nici o pagubă şi nici oastea Măriei Tale n-a mînat de aici nici o vită şi nici măcar 15 parale nu a luat Măria Ta din această ţară, iar dacă Măria Ta n-ar fi făcut această <treabă> bună cu boierii şi voievodul, lotrii nu ar fi plătit nici darea împăratului; puternicul împărat[108] să socotească deci în aşa fel aceea dare pe care boierii au trimis-o acuma, cum că ar fi trimis-o însăşi din punga Măriei Tale. Aceasta scriu <ei> ... la Poartă despre Măria Ta. În ce priveşte situaţia oştilor ce se află aici, despre aceasta scriu la Poartă iarăşi că ei singuri le ţin aici pe socoteala lor, pentru ca lotrii să nu se răscoale din nou, şi aceste <oşti> nu fac nici o pagubă aici în ţara noastră, ci numai mult se află aici împreună cu boierii şi voievodul spre slujba puternicului împărat. Aici nici o veste nu este de ceea ce scrie Măria Ta că la Olt s-ar aduna lotrii, căci voievodul are oamenii lui în toate părţile şi oriunde s-ar ivi ceva, ar aduce vestea dacă nu unul, atunci altul. Pe Fogarasi[109] îl voi lăsa să plece îndată. Solii căzăceşti vor pleca în seara aceasta. Lucrul despre popă nu s-a decis, dacă se va întoarce cu solul principal[110] sau pleacă la Poartă. Nu cred de loc ca să nu-i fi şoptit cineva ceva, pentru că nu vrea să se despartă de solul principal. Solul principal mi-a spus, ieri la masă că ştie că imediat

---

[106] Lõcse, azi Levočá în R. S. Cehoslovacă.
[107] Suleiman-paşa.
[108] Sultanul Mehmed al IV-lea.
[109] Omul care ducea poşta de la I. Boros la Rákóczy.
[110] Căpitanul Pokownik.

după ce el va sosi acasă, Smil[111] va trimite solul său la Măria Ta. Lor, ca şi cîinilor, nu trebuie să le daţi crezare, căci eu am aflat sigur că <ei> niciodată nu vor uita de moartea lui Timuş şi de pieirea cazacilor la Suceava şi la podul de lîngă Soroca[112], ci vor ţine <minte>; Smil are grijă de aceasta, să mă creadă Măria Ta cu desăvîrşire. Măria Ta ... să scrii voievodului Ştefan ca <el> să aibă grijă dacă ar putea să afle ceva, căci zi şi noapte se găsesc oameni de ai lui între acei <cazaci>, deoarece Cameniţa ... nu este departe de Transilvania. Cu toate că din aceasta <cauză> ... nu trebuie să ne fie frică, totuşi grija nu strică, căci am auzit şi de la omul lui Ştefan, care este acuma aici, că oştile polone nu sînt nicăieri, ci <dimpotrivă> tabăra foarte mare a împăratului muscălesc se află în cealaltă parte a Poloniei. Solii de aici pornesc la Măria Ta mîine dimineaţa; doi cai şi un armăsar (pe care voievodul îl trimite Măriei Tale) au fost duşi azi dimineaţa spre Rucăr. Am hotărît împreună cu ei că vor frînge gîtul căpitanului Giura[113] (numai că aşa de repede nu-l pot găsi, temîndu-se să nu-l scape undeva). Acuma în două părţi sînt <oamenii voievodului> pentru primirea jurămîntului, într-o parte spătarul, în alta marele paharnic[114], în toate părţile sînt cu ei şi oamenii Măriei Tale. Este adevărat, Milostive Doamne, că din vitele lotrilor <soldaţii de aici> au luat: unii două, alţii trei <vite> şi au şi mînat <în Transilvania> cam vreo 40, dar şi acestea cu voia boierilor şi a voievodului. Şi pentru mine au mînat <în Transilvania> vreo 18 bivoliţe, dar şi mie mi le-a dat voievodul. Chiar dacă ar spune cineva aşa ceva, Măria Ta să nu-i dea crezare, căci acel mic număr de vite a fost mînat <de aici> cu voia Măriei Sale voievodul. Eu nu voi permite după aceasta nimănui ... să ducă ceva de aici şi nici <pînă> acum nu au făcut aşa ceva. Nu ar strica ... dacă Măria Ta m-ar înştiinţa şi pe mine în privinţa veştilor din Polonia . . . .

. . . .

P.S. Eu am fost de faţă cînd s-a dat răspunsul <soliei> cazacilor, dar au fost primiţi şi sloboziţi cu un răspuns foarte neînsemnat. La toate <au fost de faţă> marele vornic[115], marele comis[116] şi iarăşi Barbu[117], boieri de ţară, iar ceilalţi toţi greci. Am observat că atît unii, cît şi alţii, chiar şi voievodul, nu s-au arătat cu voie rea faţă de grec şi de popă. Ce au hotărît în taină eu nu pot şti, căci nu o dată şi nu de două ori am văzut că au fost la ei grecii de aici.

---

[111] *Szmil* = Bogdan Hmelniţki.

[112] Este vorba de luptele din 1653 din Moldova, cînd oştile lui Gh. Rákóczy al II-lea au luptat împotriva cazacilor, susţinînd pe Gheorghe Ştefan.

[113] Căpitan de judeţ din Ţara Românească, bănuit a fi înţeles cu răsculaţii.

[114] Radu Mihail — Tîntăveanu, frate după mamă al lui Constantin Şerban.

[115] Gheorghe Băleanu.

[116] Radu Mihalcea <Cîndescu>.

[117] Barbu Poenaru, mare clucer.

CONRAD IACOB HILTEBRANDT

(1629—1679)

*

Pastorul Conrad Iacob Hiltebrandt, fiul lui Ambrosiu Hiltebrandt (1590—1636), doctor în drept, avocat şi sindic la Stettin şi Stangard, s-a născut în anul 1629 la Stettin. Şi-a făcut studiile acasă şi la Frankfurt pe Oder, (1645) şi Lipsca (1652). Nevoit să le întrerupă din lipsă de mijloace, a trebuit să-şi cîştige viaţa, dînd lecţii particulare copiilor lui Heinrich Celestin Sternbach, asesor judiciar la tribunalul suedez din Stettin, pe care avea să-l însoţească în solia sa în Transilvania.

După izbucnirea războiului nordic (1656—1660), dezlănţuit de pretenţiile regelui Poloniei asupra coroanei Suediei şi după alungarea lui Ioan al II-lea Cazimir de armatele suedeze, Sternbach a fost trimis de regele Suediei, Carol al X-lea Gustav în Transilvania (1656), spre a oferi coroana Poloniei principelui Transilvaniei, Gheorghe Rákóczy al II-lea. Hiltebrandt a însoţit solia ca predicator. A străbătut Pomerania, Silezia, Moravia şi nordul Transilvaniei, ajungînd la Cluj, unde s-au dus primele tratative, însă fără succes. Dar în urma izbucnirii unei puternice mişcări populare antisuedeze în Polonia, regele Suediei, Carol al X-lea Gustav, ameninţat de ruşi şi avînd împotriva sa pe danezi şi pe austrieci, s-a hotărît să

reia tratativele cu principele Transilvaniei la Alba Iulia, unde s-a încheiat la 6 decembrie 1656 un tratat de alianţă ce prevedea împărţirea Poloniei.

Hiltebrandt a însoţit — tot ca predicator — pe ambasadorul Gotthard Welling în Ucraina, pentru a cîştiga sprijinul lui Bogdan Hmelniţki, hatmanul cazacilor. Cu acest prilej, Hiltebrandt a străbătut Moldova de la Oituz la Soroca, înapoindu-se prin Botoşani — Suceava — Baia şi Piatra în Transilvania. În aprilie 1657 l-a urmat pe Welling la Constantinopol, trecînd prin Ţara Românească şi Dobrogea. Dar tratativele cu sultanul Mehmed al IV-lea şi cu marele vizir Mehmed Köprülü n-au ajuns la nici un rezultat, astfel că, în februarie 1658, solia a părăsit capitala Imperiului otoman spre a se înapoia în patrie.

În cursul acestor călătorii, care au ţinut doi ani (1656—1658), Hiltebrandt a cunoscut o mare parte din pămîntul românesc, străbătînd de patru ori Transilvania şi trecînd de două ori prin Moldova şi Ţara Românească.

Înapoindu-se în Pomerania, Hiltebrandt şi-a terminat studiile şi a fost numit pastor. Şi-a întemeiat o familie şi a dus viaţa obişnuită a preoţilor de ţară. A murit în anul 1679, în vîrstă de 50 de ani.

În timpul călătoriilor sale din 1656—1658, el a ţinut un jurnal pe care l-a dezvoltat mai tîrziu, folosind pentru partea privitoare la Transilvania şi izvoare mai tîrzii, de pildă, lucrările lui David Frölich. *Medulla geographicae practicae,* Johann Tröster, *Das alt und Neu-Teutsche Dacia,* Nürnberg, 1666, Johann Bethlen, *Das bedrängte Dacia,* Nürnberg, 1666. În lipsă de izvoare şi lucrări privitoare la Moldova şi Ţara Românească, s-a mărginit la propriile sale observaţii.

Expunerea lui Hiltebrandt oferă un amestec ciudat: este o încrucişare a unui jurnal vioi şi destul de maliţios, cu fragmente de descrieri oarecum tocite, copiate la rîndul lor, după altele, şi lipsite de viaţă adevărată. Este o marchetărie cu atît mai stranie cu cît împrumuturile introduse în text aparţin unui moment posterior călătoriei efectuate în anii 1656—1658. Apar judecăţi asupra acţiunii principelui Transilvaniei *după* năruirea acestuia. Textul lui Hiltebrandt este asemenea unui film contrapunctic, în care prezentul şi trecutul se întrepătrund. Acest joc nepremeditat, ci rezultînd din introducerea într-o desfăşurare liniară în timp a unor consideraţii şi subsumări aparţinînd unei faze posterioare, nu poate fi urmărit fără efort. Trebuie precizat că această suprapunere cronologică apare mai ales în partea privind Transilvania pentru care sînt folosite lucrări publicate la vreo zece ani după călătoria lui Hiltebrandt. Cum asemenea lucrări nu existau pentru Moldova, autorul a fost mai puţin ispitit să amestece în jurnalul din 1656—1658 judecăţi şi informaţii mai tîrzii, deşi mai citează pe Tröster de pildă pentru raporturile lu Rákóczy cu Vasile Lupu şi pomeneşte de moartea şi de testamentul lui Gheorghe Ştefan la Stettin în 1668.

În ce priveşte Transilvania, autorul credincios menirii sale este atent mai ales la amănuntele care sînt în legătură cu religia, bineînţeles, în primul rînd, cea protestantă. Este un adversar hotărît al sectelor extremiste care îi stîrnesc totuşi curiozitatea: urmăreşte cu interes, dar fără simpatie pe anabaptiştii din Ungaria şi Transilvania. Arienii îi provoacă o repulsie totală. Nu poate înţelege cum ambasadorul Welling se poate complace în societatea unui arian, indiferent de erudiţia sau talentele pe care le putea avea. În povestirea sa, el se opreşte, de preferinţă, asupra unor scene cu decorul lor, de pildă cele ilustrînd zgîrcenia de la curtea

lui Gheorghe Rákóczy al II-lea (descrierea ospăţului). Evocarea propriilor sale experienţe sau pătimiri ocupă mai puţin loc. Această parte se încheie cu o analiză a cauzelor care au anulat, de fapt, înţelegerea dintre principele Transilvaniei şi regele Suediei cu privire la Polonia. In schimb, aproape toată călătoria prin Moldova, cu aventurile nocturne de la Iaşi, pe fundalul oraşului cuprins de petrecerile din timpul sărbătorilor de Crăciun, oferă un exemplu de ce ar fi putut fi întreaga povestire dacă autorul nu s-ar fi sîrguit să scrie o carte în loc să depene amintiri. Totul este plin de coloare şi de mişcare. Primul lucru pe care îl vede la Iaşi este capra înfăţişată oarecum dramatic. Urmează audienţa de noapte la domn şi apoi rătăcirea fantomatică pe uliţele înnecate în beznă... Sînt surprinse şi unele reacţii personale ale ambasadorului Welling în raporturile sale cu domnul, de care s-a socotit jignit, nemaivoind după aceea să mai treacă prin Moldova. Prin jurnalul de călătorie sînt răspîndite informaţii de primă mînă, de pildă despre metoda unică a ungerii *cu usturoi*, practicată în Transilvania pentru mai toate bolile [f. 54], despre tragerea frecventă în ţeapă a românilor, el însuşi văzînd cum sînt duşi la moarte doi români, purtîndu-şi singuri ţeapa. Ceea ce îl revoltă nu este acest fapt neomenos, cît amănuntul că nu aveau asistenţă religioasă! Dealtminteri mai revine asupra unor asemenea execuţii, căutîndu-le justificarea în pretinsele hoţii ale celor osîndiţi. Dar el nu a înţeles că pentru români pedeapsa nu era proporţională cu vina şi că tragerea în ţeapă le era rezervată exclusiv lor. Altminteri, în general, Hiltebrandt se arată receptiv la amănuntele despre români, subliniind latinitatea cuvintelor auzite într-o casă sărăcăcioasă dintr-un sat românesc de lîngă Codlea, curăţenia strălucitoare din casele umile ale ţăranilor, obiceiul femeilor de a purta furca în brîu, torcînd din mers etc. La Mânăştur se ducea la biserica românească de cum răsuna toaca pe care o descrie [p. 81], precum şi modul de a o folosi. Trecînd apoi prin Suceava, înseamnă iscusinţa preoţilor de aici de a bate toaca, „scoţînd o muzică aşa cum n-am mai întîlnit în altă parte". Pot fi spicuite informaţii şi despre tovarăşii de solie ai lui Hiltebrandt: în primul rînd solul Welling, arătat la început într-un mod puţin caricatural, apoi despre toţi în bloc. Aflăm că ei veneau cu hainele croite la Cracovia (ocupată vremelnic de suedezi) ca să fie terminate de croitorii de la Braşov. Tot astfel aduceau argintul găsit (?) la Rakow spre a fi transformat de argintarii braşoveni în servicii de masă.

Jurnalul de călătorie se păstrează într-o copie manuscrisă în Arhiva de stat din Stettin (Rep. 38 f. I fol. 119). Părţile privitoare la exilul lui Gheorghe Ştefan au fost publicate de Georg Haag în „Baltische Studien", Stettin 1882, sub titlul *Das Stettiner Exil eines moldavischen Fürsten* după care au fost traduse în limba română de Al. Papadopol-Calimah, — *Despre Gheorghe Ştefan voievod, domnul Moldovei* (1653—1668), Bucureşti, 1886. Iar descrierea Transilvaniei a fost publicată separat de Max V. Stojantin, *Eine Beschreibung Siebenbürgens aus der Mitte des 17 Jahrhunderts*, Sibiu, 1899.

Textul integral al jurnalului lui Hiltebrandt a fost publicat după manuscrisul din Stettin, de turcologul Franz Babinger, într-o ediţie critică intitulată: *Conrad Iacob Hiltebrandt's Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel*, Leiden, 1937.

Relaţia lui Hiltebrandt a fost analizată de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, I, pp. 367—369.

„ÎNTREITA SOLIE SUEDEZĂ ÎN TRANSILVANIA, UCRAINA ŞI LA CONSTANTINOPOL"

(Călătoria prin Transilvania, Moldova şi Ţara Românească)[1]

1656—1658

[Despre anabaptiştii din Ungaria şi Transilvania]

La Sárospatak[2] ... era o frăţietate[3]. Fraţii sînt anabaptişti şi rebotezaţi numiţi astfel pentru că se botezau din nou, şi aveau ca antemergător pe Nicolaus[4], care între alte erezii învăţa că: *Omnia Christianorum bona debent esse communia*, adică toate bunurile creştinilor trebuie să fie comune. Aşa şi făceau între ei. Fiecare din ei cunoaşte un meşteşug şi fiecare atelier este numit după meşteşugul pe care meşteşugarul

p. 18

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat de Fr. Babinger, *Conrad Jacob Hiltebrandt's Dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel* (1656—1658), Leiden, 1937, p. 23 şi urm.

[2] Azi oraş în Slovacia.

[3] *Brüderhof.*

[4] „Comunist spiritualist", mai înainte ţesător la Zwickau (Germania).

îl practică în el, ca: atelier de cuţitărie etc. Lucrează mai ales cuţite şi furculiţe frumoase, cu prăselele bătute în sidef, de asemenea cu prăsele din tot felul de oase colorate, cu care ungurii îşi împodobesc cingătoarea. Deoarece ei făceau asemenea cuţite şi totodată învăţau că un creştin nu trebuie şi nici nu-i este îngăduit să facă arme, căci nu se cuvine ca un creştin să facă arme ucigătoare, ca săbii, puşti etc., i-am întrebat: ei de ce fac cuţite, cu care poţi înjunghia pe cineva tot aşa de bine ca şi cu sabia? Au răs- p. 19 puns că // ... dacă n-ar face cuţite Comunitatea lor de bunuri[5] nu s-ar putea întinde, n-ar putea spori, iar din aceasta ei au cîştig mare, dat fiind că împînzesc toată Ungaria cu cuţitele lor.

... Sînt însă făţarnici ...[6] care sub înfăţişarea unor oameni virtuoşi trăiesc ca nişte desfrînaţi.

Astfel de oameni am întîlnit la Vinţ[7], în Transilvania ... Cînd un băiat s-a făcut mare, trebuie numai decît să se apuce de o meserie oarecare şi să-şi crească fraţii şi surorile, şi nimănui nu-i este îngăduit să stea degeaba, femeile bătrîne torc, unele din ele se ocupă de bucătărie, tinerii spală rufele şi vasele, copiii (care se botează la vîrsta de 12, 16, 18 ani, îşi poartă totuşi în acest timp numele) merg la şcoală, îşi au învăţătorul lor şi este plăcut să priveşti cum sînt hrăniţi.

Aşezarea în care stau împreună <fraţii> se numeşte Frăţietate şi poţi număra în unele din acestea pînă la 200 de suflete. Cei care nu sînt buni de vreo meserie, trebuie să taie lemne şi să facă alte treburi mărunte. Tot ce cîştigă din munca lor, se pune laolaltă, şi ei trăiesc din casa comună. Fiecare are cu soţia şi copiii săi o odăiţă proprie <şi> noaptea dorm în ea; peste zi, fiecare, în atelierul său, îşi vede de meserie. La ora prînzului se adună într-o sufragerie mare, unde se găsesc mai multe mese pentru prînz; tot în această odaie ţin predici şi oficiază slujba religioasă. Cel mai în vîrstă dintre ei care se pregăteşte în spiritul acesta obtuz este învăţătorul, după aceea un altul dintre cei bătrîni care şi-a cîştigat merite prin muncă, este economul, iar altul chelarul etc. Tinerii lucrează sîrguincios, pun laolaltă cîştigul şi trăiesc din el în comun. Se găsesc printre ei şi tot felul de meşteşugari care se disting cu adevărat în meseria lor.

În atelierele de olărie au fost executate din lut blide şi castroane <pentru> o masă întreagă, atît de frumoase de parcă ar fi fost făcute în Olan- p. 20 da ... // Oricît predică aceşti ipocriţi că posedă totul în comun, fiecare posedă bucuros cîte ceva <numai> al său, numai că nu au voie să spună <acest lucru>.

---

[5] *Communia bonorum.*
[6] *Qui Curios simulant et Bacchanalia vivunt.*
[7] *Winz.*

[CĂLĂTORIA ÎN TRANSILVANIA]

......La 1 august au ajuns la Bihor[8], de unde vine numele comitatului Bihorului altminteri zis al Oradiei, un tîrguşor cale de 2 mile[9]. Aici stau haiducii din districtul Bihor, ţinînd de Oradia, şi, în sfîrşit, la 2 august domnii soli au sosit la Oradea Mare cale de o milă: această <cetate> este aşezată la hotarul Ungariei din spre Transilvania şi este socotită cheia Ungariei şi a Transilvaniei; atîrnă de principatul Transilvaniei şi principii Transilvaniei au ţinut totdeauna aici, ca într-o cetate de margine, o garnizoană puternică. Este o cetate foarte vestită, care cuprindea mai înainte, în incinta sa, biserica episcopală[10] şi mormîntul împăratului Sigismund, împreună cu al regelui Ladislau. Dar de cîţiva ani biserica a fost dărîmată din voinţa şi porunca principelui Bethlen[11] şi încorporată cetăţii. Oraşul de lîngă cetate este mare şi întins, dar nu se găsesc aici decît case mici. Căci nu se îngăduie orăşenilor şi locuitorilor să-şi ridice case înalte de piatră, ca nu cumva turcii năvălind să se poată sluji de ele, spre mai marele lor folos. În loc de biserici, locuitorii sînt nevoiţi să se folosească de o piaţă mare şi largă, cu un acoperiş scund căci frumoasele biserici şi mănăstiri de mai înainte, ca şi întreaga episcopie au fost ruinate şi devastate de război. Aici se afla un consistoriu bine orînduit; în acest oraş erau trei feluri de instanţe <de judecăţi>: tribunalul curţii, al nobilimii şi al oraşului. Ni s-a arătat aici statuia turnată a unui cal imens cu călăreţul său, care după tradiţie, ar fi regele Ladislau, ce este înmormîntat aici... p. 23

...Ştefan cel sfînt a clădit mănăstirea Sf. Martin de la Oradea Mare.

[Este amintit asediul turcilor din 1598 după G. Maurer[12]]

Nu departe de oraşul Oradea, cale de vreo milă se află o baie caldă şi tămăduitoare[13].

---

[8] *Byhar* = Biharia.

[9] Mila germană avea 7 420 m, cea ardeleană era dublă.

[10] Catedrala Sf. Ladislau, începută încă din 1342, lîngă mormîntul lui Ladislau cel sfînt, din secolul al XI-lea. Aici a fost îngropat în 1417 Sigismund de Luxemburg.

[11] Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei (1613—1629).

[12] Vezi Gaspar Maurer, *Ungarische Chronic,* Nürnberg, 1662, p. 194. Vezi şi în *Călători,* IV, pp. 108—110, relaţia contelui Isolano, publicată în Veress, *Documente*... V, pp. 193—194.

Vezi şi raportul apărătorului Oradiei, Melchior von Redern în „Törtenelmi Tár", 1878, p. 106, precum şi informaţiile lui Ciro Spontoni în *Historia della Transilvania*... p. 77.

[13] Băile Felix.

În lucrarea sa „Das Bedrängte Dacia“ domnul Ioan Bethlen[14] descrie cu amănuntul această cetate: „Însemnata cetate Oradea Mare este aşezată la şes, lîngă rîul Criş, care curge alături din spre miazănoapte. Spre răsărit se află un crîng sălbatic, despre care locuitorii spuneau că nimeni nu poate pătrunde prin el. Spre miazăzi şi apus se află oraşul, care deşi întins, nefiind înconjurat cu ziduri poate fi numit mai degrabă un sat mare. Spre miazănoapte se află — precum s-a mai spus — rîul Criş, şi dincolo de el multe dealuri înalte sădite cu vii, care sînt la o depărtare atît de mare încît nimeni nu şi-ar fi putut închipui vreodată că de acolo, cetatea ar fi putut fi bătută cu tunurile. Cetatea însăşi avea o dublă construcţie[15].

Castelul exterior era înconjurat de cinci bastioane foarte mari clădite din cărămidă, precum şi de un şanţ adînc, zidit şi plin cu apă. Castelul interior avea tot // atîtea bastioane, dar acestea erau atît de înalte, încît arătau ca o cetate, şi slujeau totodată drept săli şi odăi de locuit. Întinderea cetăţii reclama o garnizoană de cel puţin 5 000 de oameni. Dar în timpul asediului din urmă[16] nu erau în cetate decît 850 de oameni. El numeşte mai departe, bastioanele castelului exterior: 1) bastionul roşu, 2) bastionul de aur, pe ungureşte „aranyos“[17], 3) bastionul Bethlen, pe care principele Gabriel Bethlen l-a zidit din temelie, 4) bastionul ciuntit numit astfel pentru că fusese mutilat atunci cînd, cu 64 de ani în urmă, Saturgi Mehmet paşa a asediat cetatea cu 60 000 de oameni[18]; dar în cetate aflîndu-se o garnizoană [de 7 000] de oameni a fost respins, 5) bastionul regelui Ioan.

p. 25

La 14 iulie 1660, Ali paşa a asediat această cetate; la 27 august, ungurii au ridicat un steag alb în semn că se predau.

Şi astfel, această măreaţă cetate se află astăzi sub steagul semilunei. Aici, la Oradea Mare, a murit în 27 mai 1660 principele Gheorghe Rákóczy al II-lea[19], care ajunsese principe al Transilvaniei la 1648, după moartea

---

[14] Ioan Bethlen (1613—1678), fost cancelar al Transilvaniei, a lăsat o importantă istorie a Transilvaniei, *Rerum in Transylvania ab a. 1629—1663 gestarum epitome sive libri 4*, Amsterdam, 1664; o traducere germană a acestei cărţi, datorită cunoscutului istoriograf ardelean Johann Tröster, a apărut sub titlul: *Das Bedrängte Dacia*, Nürnberg, 1666. Hiltebrandt foloseşte numai traducerea germană. Citatul care urmează este luat din ediţia germană, p. 198.

[15] Adică două rînduri de ziduri. Pentru fortificaţiile Oradiei; vezi Gh. Sebestyén şi V. Sebestyén, *Arhitectura Renaşterii în Transilvania*, Editura Academiei, Bucureşti, 1963, p. 40.

[16] În 1660, deci după trecerea lui Hiltebrandt în 1656.

[17] Numit astfel după emblema familiei Báthory, care este prinsă de zid într-un cadru aurit.

[18] În 1598.

[19] Gheorghe Rákóczy al II-lea (1648—1660).

tatălui său, Rákóczy cel bătrîn[20], și în lupta de la „Bähle"[21] a ucis cu mîna lui șapte turci de vază, a primit patru răni, și a murit.

Domnii soli au rămas în acest oraș în ziua de duminică, 3 august; am făcut slujba noastră religioasă și a trebuit să țin o predică. La amiazi, domnii soli au fost poftiți la castel, așezat dincolo de un pod; dar nu li s-a îngăduit cu nici un preț să viziteze cetatea. În acest oraș era o școală renumită sau gimnaziu și o tipografie frumoasă, despre care se face mențiune specială în punctul 5 al convenției de la Oradea, propusă dușmanului de către garnizoană, și pe care Ali Pașa a făgăduit să i-o lase[22]. În acest oraș se găseau multe mărfuri turcești de cumpărat și cum prin părțile acestea n-am găsit pe nimeni care să știe să scrobească gulerele noastre nemțești, am fost nevoiți să le înlăturăm și să ne legăm cu cîte o basma în jurul gîtului. (Ungurii nu poartă nici gulere, nici cravate[23], ci umblă cu cămașa descheiată și cu gîtul gol. De aceea am cumpărat de la un grec o năframă turcească de bumbac, pe care voiam să o dau la cusut și tivit pentru domnul ambasador Sternbach[24] ... etc. De asemenea am mai cumpărat pentru același domn un frumos macat turcesc // cu multe fețe. În ziua următoare, la 4 august, cînd domnii soli au încălecat pentru a ieși din Oradea, am găsit în fața porții niște țigani culcați sub cerul liber, care se înveliseră în păturile lor și dormeau claie peste grămadă. Aceste lepădături de țigani cutreeră adesea Ungaria, Transilvania și Turcia. Trăiesc din furt și din negoțul cu cai; și sînt mai ales meșteri fierari; își încarcă pe cîte un măgar copiii și uneltele și umblă din sat în sat; se așază în fața curților boierești, fac la iuțeală din lut o vatră, își așază foalele în dosul dîmbului de lut și bat vesel cu ciocanele. Acești oameni n-au așezări statornice ci umblă din țară în țară. În Turcia și la Constantinopol falsifică bani și fabrică „aspri" sau „accele"[25]

p. 26

---

[20] Gheorghe Rákóczy I (1630—1648).

[21] Trebuie să fie o transcriere greșită pentru Gilău (ung. Gyalu), lupta s-a dat la 22 mai 1660, între această localitate și Feneșul săsesc (azi Florești), la marginea Clujului.

[22] Textul convenției, în *Török magyarkori államokmánytár*, vol. III, p. 486; vezi și I. Bethlen, *op. cit.*, p. 222 și urm. Vezi mai sus, n. 16.

[23] Numele de cravată apare acum, de la legătura de gît a soldaților *croați* care luptau contra turcilor.

[24] H. C. von Sternbach (1613—1679), profesor de drept la Stettin și autorul unor lucrări juridice, asesor la tribunalul suedez din Wismar; — în 1655 a urmat în Polonia pe Carol Gustav, regele Suediei, care l-a trimis în mai 1656, împreună cu Welling, în misiune la Gheorghe Rákóczy al II-lea; în decembrie, același an, a plecat din Transilvania și Polonia, la rege. În 1658 a fost numit cancelar suedez al Pomeraniei. Cf. Babinger, *op. cit.*, p. XXII și urm.

[25] Cea mai mică monedă de argint, turcească, cu care se încheiau în secolul al XVII-lea tranzacțiile. Cf. Gh. Zane, *Sisteme monetari și monete principale din veacurile trecute*, Iași, 1928, p. 15.

false. În Ungaria și în Transilvania îndeplinesc meseria de călău și ajutori de călău[26], precum se va arăta mai jos, la orașul Alba Iulia . . .

Domnii ambasadori urmîndu-și drumul călare, au ajuns într-un sat Uileacul de Criș[27] la 12 mile, și au pornit în aceeași zi, mai departe spre Aleșd[28], un sat la 2 mile <depărtare>. Aici se găsesc mulți prinși, puși în cătușe după chipul turcesc și printre ei se afla o tînără femeie care își învinuia „maritum pro impotentia", spunînd că el nu-și putea face datoria. Gazda a arătat la început foarte puțină prietenie, și din această cauză domnii ambasadori nu au vrut să guste impunătoarea masă de seară pe care le-o pregătise și s-au dus la culcare. Au mîncat-o însă oamenii lor. La 5 august s-au apropiat de Transilvania[29]; au ajuns la Negreni[30], un sat la 4 mile; aici am dat // de rîul Criș care izvorăște la o milă de Huedin[31], în satul Izvorul Crișului[32]. Tröster[33] spune că cele două brațe ale Crișului, Crișul Negru și Crișul Repede, izvorăsc din „Alpii Galaților"[34] (Crișul se numește pe ungurește Körös, adică vuiet de pietre[35], din cauză că în cursul său năvalnic se lovește de pietre și vuiește de nu-ți poți auzi nici propriul tău glas). Al treilea braț al acestui rîu de hotar se numește Crișul Alb, <vine> din munții Abrudului; pe aici este trecătoarea[36] de la Oradea în Transilvania.

p. 27

[Urmează 4 versuri despre Criș ale poetului Martin Opitz]

De la Oradea pînă la Cluj am fost nevoiți să trecem de mai bine de 30 de ori cu caii noștri prin apă, trebuiau să vină în urmă și căruțele cu bagaje. După ce făceam o scurtă bucată de drum, dădeam iar peste un braț

---

[26] *Krucker und Büttel ampt.* Editorul trimite pentru cuvîntul dintîi *Krucker* la *Krüger, Schenkwirt, Krugwirt,* indicînd sensul de c î r c i u m a r cu totul inacceptabil aici. — Formularea textului arată că este vorba de o *singură slujbă.* Poate fi vorba aici de două feluri de execuție. Vezi cuvîntul: *Krücke* ce înseamnă cîrjă.

[27] *Vilack* (ung. Ujlac), jud. Sălaj.

[28] *Ellest* (ung. Élesd), jud. Bihor.

[29] Oradea și celelalte localități enumerate se aflau în comitatele exterioare ale Transilvaniei; așa-numitul Partium, cuprins în principatul Transilvaniei.

[30] *Feketetó.* Azi Negreni (jud. Bihor).

[31] *Hunyad* = Bánffy-Hunyad.

[32] *Kerez oder keressö* (Körössö) jud. Cluj.

[33] Johann Tröster, sas ardelean din Sibiu, rector al școalei săsești din Cincul Mare (m. 1670), autorul traducerii germane a cronicii lui I. B e t h l e n, *Das bedrängte Dacia* și a unei lucrări proprii: *Das Alt und neue — Teutsche Dacia, das ist Neu Beschreibung des Landes Siebenbürgen",* Nürnberg, 1666. Tröster își ia informația aproape numai din autorii clasici și o aplică situației din vremea sa, ajungînd la concluziile cele mai neașteptate. Cf. J. S e i v e r t, *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften,* Pressburg, 1785, p. 447.
Multe elemente sînt împrumutate de la Reicherstorffer.

[34] *Alpes Galatorum,* Munții Apuseni; Cf. T r ö s t e r, *op. cit.,* pp. 78 și 447.

[35] Etimologia fantezistă.

[36] Adică pe Crișul Repede, menționat înainte de citatul din Tröster.

al Crişului, dar ungurii ce ne însoţeau ne arătau totdeauna vaduri potrivite, unde puteam coborî bine cu calul şi trece această apă a Crişului, ceea ce, uneori, nu se făcea fără primejdie. După aceasta am ajuns la Huedin, un sat <la> 2 mile; în ziua următoare, la 6 august, domnii ambasadori au pornit spre Căpuş[37] un sat la 2 mile, şi au ajuns pe lumină în satul şi castelul Gilău[38] la o milă. În această localitate, domnii ambasadori au poposit şi s-au pregătit pentru audienţa, care a avut loc la Mănăştur[39], lîngă Cluj; astfel domnii ambasadori au ajuns în Transilvania la 7/17 august.

Transilvania a fost săpînită de prea-măriţii regi ai Ungariei, dar a fost făcută tributară turcilor de către regele Ioan[40]. Acesta a încheiat alianţa cu împăratul turc Soliman[41] şi prin aceasta s-a făcut pe sine şi ţara Transilvaniei tributară turcilor, în anul 1527. În timpul principelui Gabriel Bethlen [Transilvania] dădea anual, un tribut de 10 000 de ducaţi; în timpul lui [Gheorghe] Rákóczy al II-lea a trebuit să plătească 15 000 de ducaţi, şi în cele din urmă 80 000 de taleri imperiali (ca acum)[42]. Transilvania se chema mai înainte Dacia . . . etc. [Despre numirile de Transilvania, „Crapak" (Carpaţi) Erdély, Siebenbürgen şi Septem Castra . . . Urmează povestirea după *Spilner** a venirii ungurilor şi a împărţirii lor în şapte tabere sau regiuni care ar explica numele de Siebenbürgen al Transilvaniei. Se aminteşte de discuţia lui Tröster şi Frölich şi de teoria saşilor asupra priorităţii celor 7 cetăţi săseşti . . . care ar fi dat ele numele de Siebenbürgen etc.]. p. 28

Transilvania este înconjurată de păduri şi de munţii Carpaţi ca de o cunună şi are opt intrări sau trecători care duc prin munţi în ţară. Domnul Frölichius[43] le înşiră şi le numeşte precum urmează: 1) Bran[44], nu departe de Braşov spre Ţara Românească, prin care am trecut cînd domnul sol Welling[45] a călătorit prin Transilvania în Ţara Românească, şi mai de-

---

[37] *Cappus* = Căpuşul Mare.

[38] *Gallu.* Sat.

[39] *Monaster.* Azi înglobat în oraşul Cluj.

[40] Ioan Zâpolya.

[41] Soliman I. Încheierea alianţei s-a făcut la începutul anului 1528 şi nu 1527.

[42] Tributul a fost ridicat la 80 000 de florini, sub Acaţiu Bárcsay, rivalul lui Gheorghe Rákóczy al II-lea, în 1658.

[43] *In Medulla Geographiae practicae,* Bartfeld, 1639, p. 367 şi urm. Vezi relaţia lui Frölich în volumul de faţă.

[44] *Törzburg oder Türtzfeld, oder Türzfest.*

[45] Gotthard Welling (1624—1659), german din Livonia. A studiat la Riga, în Germania şi Olanda şi a făcut o lungă călătorie în Orient (Persia şi Egipt), urmată de capturarea sa pe mare de către nişte piraţi spanioli. În primăvara anului 1655 este trimis de regele Suediei, Carol al X-lea, Gustav, în solie în Transilvania şi în anul următor e trimis din nou, de astă dată împreună cu Sternbach, trecînd apoi în Ucraina (decembrie 1656—aprilie 1657) şi la Constantinopol (aprilie 1657 — 1 ianuarie 1658). Asupra lui vezi şi L o z o v a n, *Voyageurs nordiques . . .,* p. 114.

* Vezi n. editorului (*op. cit.,* p. 191) arătînd că este vorba de Gaspar Maurer, citat mai sus în n. 12.

p. 29 parte de aici în Turcia <şi> apoi la // Constantinopol; 2) Turnul Roşu, la 2 mile transilvănene de Sibiu; 3) Poarta de Fier[46], pe rîul Mureş[47]; 4) lîngă Cluj, pe rîul Criş, o trecătoare prin care am trecut atunci cînd domnii ambasadori au mers în Transilvania la Măria Sa principele şi domnitorul Gheorghe Rákóczy al II-lea, prin mila lui Dumnezeu principe al Transilvaniei, domn al cîtorva părţi sau comitate din Ungaria şi comite al secuilor; 5) lîngă Dej pe rîul Someş; 6) lîngă Bistriţa; 7) la Ciuc, prin care am trecut în Transilvania, cînd domnul sol Welling s-a întors din Ucraina; 8) a secuilor, lîngă Buzăul secuiesc[48]. . . . . . Amintesc că domnul sol Gotthard Welling, cînd a călătorit în Ucraina, pornind de la Braşov spre Prejmer[49] peste Tîrgul Secuiesc[50], a căutat o ieşire din ţară prin scaunul Kizd, iar de acolo a ajuns în Moldova peste Trotuş[51]. Cînd am auzit apoi cît de uşor au pătruns musulmanii, fără a întîmpina prea mare împotrivire în această ţară atît de bine întărită de natură şi înconjurată de munţi, m-am mirat la rîndul meu nespus de mult, că în loc să treacă cu greu prin astfel de pasuri cu căruţele şi cu caii treceau ca şi cum ar fi fost uşile şi porţile deschise şi mi-am spus adeseori: ar fi omeneşte cu neputinţă să vorbeşti despre aşa ceva, anume ca un duşman străin să pătrundă atît de uşor în ţară, dacă trecătorile ar fi păzite, fie chiar şi de puţini soldaţi dar de ispravă, viteji şi cunoscători ai p. 30 războiului şi ai cetăţilor. Deoarece am trecut în patru rînduri deosebite prin această ţară[52], venind din Pomerania, prin Silezia şi Moravia trecînd la Cluj în Transilvania, în suita domnului sol Sternbach, 2) de la Cluj mai departe prin Braşov şi Prejmer spre Moldova şi Ucraina la generalul comandant, împreună cu domnul trimis suedez Gotthard Welling şi 3) înapoi din ţara Cazacilor, adică Ucraina, prin Ciucul Secuiesc şi a patra oară chiar în suita şi sub ocrotirea ilustrului sol din Polonia, de la Zawichost[53] prin Transilvania, peste Abava — Zemplin[54] şi Kisvárda prin Braşov şi Bran în Ţara Românească, iar de acolo prin Silistra în Turcia pînă la Constantinopol, vreau să mai adaug pentru plăcerea cititorului binevoitor, cîte ceva din cele ce am putut auzi şi reţine „in transitu" şi în goană.

În Transilvania locuiesc patru feluri de oameni: 1) germani, 2) unguri, 3) secui, 4) români. Maghiarii în majoritatea lor nutresc o desăvîrşită aversiune şi o mare pornire împotriva germanilor. Ei aparţin în mare parte

---

[46] *Ferrea Porta, Das Eisenthor, hodie Vascapu.* Greşit pusă la Mureş. Se află între Munţii Poiana Ruscăi şi Vîrful Petrii, despărţiţi de rîul Bistra.

[47] *Marons (= Marous?) oder Merisch, oder Moresch-fluss.*

[48] *Basau der Zekelyer.*

[49] *Tarteln* (corect: Tartlau), sat, la vreo 15 km NE de Braşov.

[50] *Secklische Neumarkt.*

[51] *Tartros.*

[52] Transilvania.

[53] *Czawigost.* Localitate în Polonia.

[54] *Semlyn.* Localitate în Slovacia.

nobilimii, căci acolo calitatea de nobil este foarte răspîndită, pînă şi meseriaşii, unii <din ei>: cum sînt cojocarii, sticlarii, cismarii şi alţii, aparţin nobilimii. Cine dă o palmă unuia dintre aceştia, se face pasibil de o amendă de 100 de florini, după cum am fost înştiinţaţi, cînd felcerul[55] nostru a aplicat odată unui astfel de om supărător mîna sa fină franţuzească pe capul acelui tuns-chilug. Ei locuiesc în Transilvania împărţiţi în anumite districte judecătoreşti, pe care le numesc comitate; cei mai mulţi sînt oameni cruzi, care se poartă barbar şi turceşte nu numai cu străinii, ci şi cu iobagii[56] şi şerbii[57] lor pe care-i vînd împreună cu nevestele şi copiii lor, ba chiar am văzut în Transilvania mai multă lume pusă în fiare decît la turci .... Numeau în limba latină „Magnifici" pe cei mai ridicaţi în rang. Ei aveau mare putere în ţară, erau în cea mai mare parte adepţi ai religiei calvine ca şi principele Gheorghe Rákóczy al II-lea împreună şi cu oamenii de rînd. Cîţiva însă dintre domnii cei mai de seamă erau catolici, avînd împreună cu coreligionarii lor o biserică proprie în oraşul Alba Iulia. Cîţiva vor fi aderat şi la alte erezii, deoarece în Transilvania exista un aşa mare amestec de religii, încît aproape în fiece zi vedeai cum se cinstesc divinităţi străine. p. 31

În ce priveşte portul şi îmbrăcămintea, domnii preoţi şi parohii maghiari sînt îmbrăcaţi ca orice laici şi tunşi la fel cu ei, <dar> se recunosc după anteriile pe care le poartă lungi pînă la glesne. Nobilii poartă o haină cam lungă dar foarte strîmtă, pînă la genunchi, numită dolman, de atlas sau damasc roşu, albastru sau de orice culoare. Pantalonii din postav fin de felurite culori şi ciorapi. Încălţămintea lor este ca şi aceea a turcilor (precum i-au maimuţărit în multe lucruri pe turci, pe care îi au acum în sfîrşit de stăpîni) adică poartă cusut jos, de ciorapul de pînză unul de safian galben, iar peste el gheata cea adevărată, ca un papuc de safian galben sau roşu, potcovit dinapoi cu un fier scund, iar dinainte întărit cu o talpă cu vîrful ascuţit. Cizmele de safian galben sau roşu, tivite în partea de sus cu un şnur, sînt largi ca ale turcilor, şi ajung pînă la genunchi, fără să fie răsfrînte şi se leagă sus obişnuit cu o curea lungă. Pintenii cu rotiţe, puţin ieşiţi în afară, sînt prinşi de partea dinapoi a cizmelor şi bătuţi cu cuie în locul unde călcîile sînt întărite cu piele. În jurul corpului sau al vestei strîmte, ei poartă un brîu de mătase, cusut iarăşi după moda turcească. Cei de condiţie mai modestă, cu haine mai puţin împodobite cu garnituri, poartă brîie lungi împletite din aţă, care atunci cînd sînt desfăşurate, par o mică plasă, de care atîrnă ciucuri împletiţi cu aur şi împodobiţi cu mărgăritare şi rubine. În partea de sus a vestei este gulerul care rămîne neîncheiat, încît se poate vedea gîtul gol. De acelaşi brîu atîrnă, pe o curea, teaca cu cuţitul şi furculiţa pe care le împodobesc fraţii anabaptişti. Pe deasupra acestora

---

55 *Feldscher.* Se numea Benjamin Noel. Vezi mai jos, p. 565.
56 *Jobagyen.*
57 *Leibeigenen.*

p. 32 mai au o haină largă, căptuşită cu blană de jder, de vulpe şi // de oaie; în partea sa de jos, de jur împrejur ea e tivită cu blană mai cu cinste răsfrîntă ca şi cum haina ar fi căptuşită în întregime în felul acesta. În faţă sînt prinşi nişte nasturi mari şi lunguieţi, iar sub nasturi, se află hîrtie cusută mărunt cu mătase. În locul cheotorilor care nu sînt folosite la dînşii, şi pe care nici nu le pot face, au nişte găitane de şnur rotund. Această haină de deasupra numită „mentèk“[58], care nu e prea lungă, ci ajunge peste şolduri doar pînă aproape de genunchi, ei o atîrnă descheiată în jurul lor ca pe o manta atunci cînd încalecă sau şi la mers, cînd este cald, prinzînd-o sus într-un singur nasture sau legînd-o cu un şnuruleţ, şi o întorc după vînt şi după vreme, ea stînd deschisă. Oamenii de rînd poartă caftane vătuite cu bumbac în locul vestei de dedesupt, aşa cum se căptuşesc la noi cămăşile. De altfel am observat şi la îmbrăcămintea cîtorva oameni de stare mijlocie că haina de pînză este căptuşită jos pînă la brîu cu roşu; de asemenea că peste coatele hainei ei cos o bucată de iuft roşu, în forma unui ochi de fereastră de la noi, pentru ca mîneca să nu se rupă aşa de uşor, de asemenea şi pe genunchi e un petec de piele de acelaşi fel. Capul este tuns-chilug, dar cu un smoc de păr ce atîrnă pe lîngă ureche, pe care îl netezesc mereu cînd vorbesc şi pe care îl dau îndărătul urechii. Pe cap poartă în loc de pălărie o căciulă roşie, pe care o pot răsfrînge înapoi şi care este tivită pe marginea de jos cu o mică coadă de samur. Acesta este îndeobşte portul bărbătesc al ungurilor din Transilvania, numai că cei mai de frunte şi mai nobili îşi fac îmbrăcămintea din stofe de preţ, iar oamenii de rînd, din pînză şi material prost. Acum vreau să înfăţişez împreună cu armele şi îmbrăcămintea sa, pe un călăreţ sau ostaş care se numeşte cătană[59]. Un asemenea călăreţ, pe lîngă îmbrăcămintea rînduită, mai este împodobit cu nişte pene de vultur <înfipte> sus pe tichia sa răsfrîntă înapoi, pe care pene el le prinde într-o cataramă mică de argint, atîtea la număr cîţi turci a doborît. Pe deasupra hainei are pe umeri o piele de lup, din care răsar înainte nişte colţi mari, crunţi şi înfiorători. În jurul trupului are cartuşiera, pe altă curea aşezată cruciş, peste cealaltă, sabretaşul[60], pe o altă curea deosebită cutia cu praf de puşcă, şi pe lîngă acestea „Spänner“-ul[61]. Alături de ele, atîrnă în jos un ciocan de călărie, pentru ca la nevoie să poată bate repede caielele de la potcoava calului său, căci fiecare poartă cu sine în raniţă şi cîteva potcoave de rezervă şi caiele; mai p. 33 are şi o punguliţă cu diferite despărţituri pentru sare, piper, ghimber // ş.a. De şea mai atîrnă o ploscă lungă de lemn, prevăzută sus cu un gît lung

---

[58] Cuvînt împrumutat de la turci: *mente* = manta.

[59] *Kattenacken.*

[60] Adică o teacă de pînză sau de piele susţinînd sabia şi pe care călăreţul o poartă atîrnată de centiron.

[61] Sensul cuvîntului în acest context este necunoscut.

de lemn ca să se poată bea şi călare fără a vărsa ceva din ea, şi plină cu „bor"[62], adică vin bun de Biertan. Pe de lături, pe o curea anume, este o sabie cam lungă, cu un cîrlig scurt, care deosebeşte uşor această sabie ardelenească de sabia polonă, de cea căzăcească sau de cea turcească, încovoiată şi făcută dintr-un oţel fin de Damasc. Este deci bine echipat şi înzorzonat. De cizme sînt prinşi pintenii. Sub el are un cal bun cu o şea mică, aproape ca una polonă, înaintea căreia este oblîncul cu piciorul frumos încrustat. În faţă sus este legată o pernă, iar peste şeaua îngustă sînt puse două cobururi[63], în care-şi ţine bagajul. Într-un toc îşi duce un pistol, iar în altul o carabină sau o puşcă mică, de ele atîrnă traista[64] calului său. Raniţa este atîrnată, iar sub şea mai are o spadă lungă care străpunge zalele[65]. Scările sînt uşoare, iar jos se îngustează; frîul calului are zăbale. În mînă călăreţul ţine un bici cu care îi dă domnului primar sau cîrciumarului bacşişul pentru găzduire; în afară de faptul că îşi biciuieşte cu el şi calul zorindu-l la fugă, în timp ce lasă să răsune înjurături ... Unii poartă un coif pe cap, o platoşă pe trup şi „carbace", sau mănuşi de fier, care ajung pînă peste coate, iar de partea de dinapoi a şăii îşi leagă mantaua de ploaie[66] care are un guler larg în spate, pe care-l poate trage în faţă peste căciulă, spre a se feri de ploaie. Cu asemenea echipament porneşte catana maghiară la război.

Pedestraşii[67] poartă o puşcă lungă — o cutie de pulbere şi „Spänner" (?), sabie şi baltag; cizme de jumătate, o manta şi căciulă[68] neagră pe cap. Printre ei sînt unii care se numesc „seimeni". Principele Gheorghe Rákóczy al II-lea avea cîteva companii din aceştia (sînt infanterişti viteji, dar nestatornici în credinţă, originari din Tracia). Odată au dezertat frumuşel; principele a poruncit să fie împuşcaţi la Alba-Iulia mai mulţi dintre ei, iar pe un bătrîn a pus să-l spînzure de picioare şi, după ce a trăit mai multe zile atîrnat de spînzurătoare — după cum s-a povestit — a fost împuşcat din îndurarea principelui. Altminteri călăul întrebuinţează o funie lungă, de care atîrnă pe bieţii păcătoşi, jucînd din picioare. Aceşti seimeni poartă o puşcă lungă, sabie, căciulă roşie, răsfrîntă, pantaloni largi[69] şi păşesc în marş ca ienicerii unul după altul pe două rînduri lăsînd mult loc între ei. // Portul femeilor maghiare din Transilvania constă îndeobşte dintr-un văl de bumbac

p. 34

---

[62] Vin (în limba maghiară).
[63] *Reittaschen.*
[64] *Krippe,* care înseamnă de obicei iesle.
[65] *Panzerstecher.*
[66] *Gepenek,* deformarea cuvîntului unguresc, de asemenea împrumutat de la turci — „köpenyeg" (de la care românescul căpeneag).
[67] *Fussknecht.*
[68] *Majürchen.*
[69] *Plunderhosen.* Nume sugestiv pentru jafurile la care se dedau.

pe cap, în picioare cizme roşii, înguste cu creţuri, o mantie lungă, din piei de iepuri argăsite cu grijă, avînd partea netedă (= pielea) pe dinafară şi fără vreo faţă de stofă. Pe dedesubt poartă haine de mătase cu o cingătoare de argint aurită. Acest port bărbătesc şi femeiesc l-am întîlnit chiar de la intrarea noastră în această ţară. Limba lor este maghiară scrisă, şi tipărită cu litere latine. Limba latină este în plină floare aici, încît orice om de rînd poate vorbi latineşte. Voi mai vorbi pe scurt şi despre ceilalţi locuitori ai acestei ţări ca saşii, secuiii şi românii, atunci cînd voi ajunge la oraşele lor.

După cum Transilvania este o ţară întărită de la natură, astfel este şi o ţară bogată în aur şi argint şi foarte roditoare; printre altele o dovedeşte Zlatna, cîntată de domnul Opitz[70] şi Abrudul; aceşti munţi sînt atît de bogaţi în aur, încît s-au găsit adesea acolo bulgări mari de aur; nu departe este aşezată Baia de Criş în care se află straturi bogate de aur, de argint şi de cupru. Se mai găseşte şi oţel la Ciuc[71], fier la Hunedoara, antimoniu şi pucioasă se extrage din minele de aramă. Ţara aceasta mai este bogată în sare, astfel la Turda şi Gurghiu[72]. La o milă spre nord de Sighet, acolo unde izvorăşte Tisa, în Maramureş[73], este o ocnă de sare; se mai extrage şi lîngă oraşul Sibiu[74], şi se transportă în alte părţi. Pe lîngă acestea, are pămînt bogat în grîu. Orzul nu prea creşte bine aici; acesta nici nu le foloseşte locuitorilor pentru a face din el malţ şi a pregăti bere (la care ei nici nu se prea pricep) căci beau numai vin. Berea, care se găseşte rar, nu face multe parale şi este nesănătoasă. Însă vinurile, care se află din belşug, sînt alese. Cele mai bune şi mai sănătoase se fac la Alba Iulia, Deva, Aiud, Biertan, lîngă satul Feneş[75] şi lîngă Mediaş; altfel, vinul este foarte calcaros şi nesănătos, precum o dovedesc degetele şi mîinile strîmbe ale locuitorilor. Vitele sînt foarte ieftine; poţi cumpăra cu 7 pfenigi[76] ungureşti un bou frumos, mare zdravăn şi puternic. Cu un pfenig unguresc cumperi 2 funţi de

---

[70] În poezia *Zlatna* de Martin Opitz, cunoscut poet şi estet german (1594—1631). Chemat de principele Transilvaniei Gabriel Bethlen, în 1622, el predă ca profesor un an la Colegiul din Alba-Iulia, după care se întoarce în Germania şi se stabileşte în Silezia. Opera lui poetică apare sub titlul: Opitius, *Opera Poetica,* Amsterdam, 1646. O traducere din tinereţe a lui Gh. Coşbuc a poeziei *Zlatna* a fost publicată în „Apulum" (Alba Iulia, 1943—1945).

[71] Informaţia este luată de la Frölich.

[72] *Gergin.* Ocnele se află de fapt în apropiere la Jabeniţa.

[73] *Im alten Mörösch.* Este vorba, probabil, de Ocna Slatina.

[74] La Ocna Sibiului.

[75] *Fenisch.*

[76] *Pfennig* (pe româneşte popular: finic). Monedă măruntă de schimb. La Frölich pe care îl urmează foarte de aproape autorul, şi de la care împrumută acest pasaj, preţul arătat e de 7—8 florini.

carne de vacă, iar cu un groş împărătesc[77] 6 funţi, cu un polturac[78] iei o găină frumoasă şi grasă. Într-un cuvînt Dumnezeu a umplut din plin această ţară cu fel de fel de bunătăţi, dar din păcate a fost rău devastată în acelaşi timp de băştinaşi — prin schimbarea atît de deasă // a principilor (în 3 ani au stat în scaun în această ţară 5 principi şi anume: 1) Gheorghe Rákóczy al II-lea[79], 2) Francisc Rhédey[80], 3) Acaţiu Barcsay[81], 4) Ioan Kemény[82], 5) Mihail Apafi[83], principele domnitor de acum. Iar dintre aceşti principi Francisc Rhédey, a fost într-adevăr principe al Transilvaniei, iar cînd a cedat de bună voie principatul lui Rákóczy, ţara a fost prădată de turci. p. 35

În această Transilvanie domnii soli au găsit pe principele ţării, Gheorghe Rákóczy al II-lea, în castelul său de la Mănăştur lîngă Cluj, la 17 august 1656.

În Transilvania sînt 7 oraşe germane mai însemnate: 1) Sibiu, 2) Braşov, 3) Sighişoara, 4) Mediaş, 5) Bistriţa, 6) Sebeş şi al 7-lea este Clujul, numit pe ungureşte Kolozsvár pe latineşte Claudiopolis. Numele german de Clausenburg i s-a dat în vremurile vechi germane, de la strîmtoare: „berg-clauser“[84]. În locul acestui Cluj, care s-a lepădat de adevărata credinţă a lui Christos, a fost cuprins în numărul oraşelor săseşti Orăştie[85], pe ungureşte Szászváros, pe rîul Mureş, orăşel întărit care are un pămînt roditor şi este locuit de germani. *Frölich*[86]. Este un oraş german filială, numit în vechime Saxonia, de unde vine pe ungureşte numele de Szászbánya şi Szászváros; este o localitate veselă şi plină de vînat şi de peşte, pămîntul e bun pentru viţa de vie, fructe şi cereale. În munţii din apropiere se prind multe capre sălbatice, cerbi şi iepuri. Tröster[87]. Clujul este un oraş comercial mare şi populat, ultimul dintre cele şapte oraşe germane, cu puţini locuitori germani care şi ei sînt aproape toţi maghiarizaţi. Este aşezat la 13 mile depărtare de Sibiu, într-o cîmpie frumoasă pe Someşul Mic; este întărit dar nu prea bine — cu un zid de piatră cubică[88] şi cu turnuri, care în anul 1662 erau în stare bună. Casele din acest oraş sînt clădite la distanţe foarte mari

---

[77] Veche monedă de argint a cărei valoare a scăzut tot mai mult pînă ce acest termen a ajuns să însemne cam un ban.
[78] Veche monedă în valoare de ½ gros.
[79] Gh. Rákóczy al II-lea (1648—1660).
[80] Fr. Rhédey (1657—1658).
[81] A. Barcsay (1658—1660).
[82] I. Kemény (1661).
[83] M. Apafi (1661—1690).
[84] Etimologie închipuită.
[85] *Bros, auf ungrisch Zazwaras.*
[86] Frölich, *op. cit.*, p. 376, din care sînt împrumutate rîndurile ce urmează.
[87] Tröster, *op. cit.*, pp. 436—437. Urmează informaţiile împrumutate de la el.
[88] *Quaderstücken.*

<unele de altele> și cele mai multe sînt acoperite cu șindrilă. După Brașov, Clujul este cel mai populat <oraș>, avînd suburbii foarte mari, în care își găsesc azil toți vagabonzii izgoniți din alte părți. În acest oraș se desfășoară un comerț foarte viu, căci se aduc aici mărfuri din Viena și Lipsca. Dar cuvîntul curat al lui Dumnezeu este cel mai greu întîlnit acolo, deoarece p. 36 arienii[89] își au tipografia, biserica // și gimnaziul lor și au atras aproape jumătate din orășeni, în vreme ce predicatorul de frunte Michael Baumgart[90], un bărbat învățat și foarte bun orator, convertește multe calfe luterane[91], oameni simpli, atrași numai de dragul limbii maghiare, făcînd din ei niște arieni grosolani. Calvinii au cealaltă parte a orașului, cu o biserică frumoasă și un gimnaziu, iar dintre aceste două religii, luteranii au fost nevoiți să se mulțumească cu mai puțin. Totuși aceste religii se poartă astfel între ele, încît fiecare din ele poate fi urmată și mărturisită liber și nestînjenit de către adepții ei. Consiliul orășenesc este alcătuit din sași și unguri: dintre ei se alege în fiecare an prin rotație cîte un jude, care este întreținut de către națiunea sa împreună cu ceilalți consilieri care îi aparțin. Catolicii au o singură stradă numită a Mănășturului[92] (frumoasă și lungă, cu clădiri de amîndouă părțile) unde au o mănăstire și un gimnaziu. Toate alimentele, vinul, carnea, peștele, păsările și vînatul sînt foarte ieftine acolo, pe lîngă acestea se mai coace acolo o pîine frumoasă din care o pită costă 2 pfenigi dar atît de bine potrivită din sare și din frămîntat[93] încît toate cerințele medicilor sînt satisfăcute. Femeile nobile din acest oraș poartă pe cap văluri mari peste niște scufii ca ale femeilor din Nürnberg, și pe care le numesc conciu[94], după forma asemănătoare cu a unui mare melc de mare. Lîngă acest oraș a fost bătut în anul 1660 principele Gheorghe Rákóczy al II-lea de către Seid Ahmed pașa[95]. În anul 1662, imperialii au fost asediați în acest oraș de către Kuciuk pașa atîta vreme pînă ce a fost nevoie de el pentru războiul din Ungaria; apoi garnizoana însăși și-a izgonit comandantul și s-a predat principelui Apafi după care a fost pacificată întreaga țară. *Tröster*[96]. Frölichius relatează aproape același lucru despre acest oraș, dar mai adaugă că aici sînt admiși și primiți și maghiari printre orășeni[97], ceea ce nu se întîmplă în celelalte șase orașe săsești[98]. Cele ce am mai văzut în

---

[89] Sectă protestantă cunoscută sub numele de unitarieni sau antitrinitari.

[90] Predicator unitarian puțin cunoscut.

[91] Se face o deosebire hotărîtă între luteranism și arianism.

[92] *Monostorgasse.*

[93] *Kirte* = Gerte.

[94] *Conch.* Cuvîntul este luat din T r ö s t e r, *op. cit.*, p. 452 și nu are nimic a face cu *<concha>* scoica.

[95] Guvernatorul pașalîcului de Buda.

[96] T r ö s t e r, *op. cit.*, p. 453.

[97] *Bürger:* locuitorii cu drepturi orășenești.

[98] F r ö l i c h, *op. cit.*, p. 376.

acest oraş şi care ar merita să fie pomenite în afara celor amintite, se vor arăta mai jos.

În Mănăştur, suburbia acestui oraş Cluj, pe care l-am descris, domnii soli ai regelui suedez au fost întîmpinaţi solemn de catane şi li s-a hotărît o cvartiruire neobişnuită. După aceea, Măria sa principele Gheorghe Rákóczy al II-lea le-a trimis o caleaşcă domnească, cu coviltirul lăsat în jos.

În faţă şedea un nobil ardelean, care trebuia să conducă pe domnii soli la audienţă. // Acesta i-a primit pe domnii soli prieteneşte, i-a poftit să se urce în trăsură şi cei doi domni au luat loc în fund, unul lîngă altul, iar nobilul ardelean întors spre ei. Pe lîngă caleaşca trasă de 6 cai frumoşi, păşeau patru trabanţi cu iatagane cu mînere scurte. Înaintea trăsurii <era> o mulţime de unguri ardeleni. Personalul şi servitorii domnilor soli mergeau în urma trăsurii. Domnii erau îmbrăcaţi astfel: Domnul Henric Coelestinus de Sternbach, îmbrăcat cu totul în negru, avea o haină de tafta şi o manta la fel, iar pe cap: podoaba sa naturală. Domnul Gotthard Welling era îmbrăcat într-o haină neagră de catifea şi într-o manta la fel. Ajungînd în piaţa castelului, care se află în apropierea bisericii catolice din Mănăştur, şi care nu era încă de tot terminată pe atunci, au fost poftiţi să coboare din trăsură şi au fost conduşi de către nobilul maghiar spre castel. După ce au trecut prin cîteva săli, uşa camerei a fost deschisă şi li s-a înfăţişat Măria Sa principele îmbrăcat somptuos. El şi-a dat înlături mantaua, căptuşită cu blană scumpă de samur; pe cap avea un calpac <tot> de samur, pe care era prins în faţă un giuvaer minunat cu o pană mică ridicată în sus. După ce domnii soli l-au salutat, domnul sol Sterbach a început să arate scopul însărcinării, ce-i fusese încredinţată, într-o frumoasă cuvîntare latinească, la care Măria Sa principele, deşi cunoştea bine limba latină şi vorbea curent latineşte, nu a răspuns el însuşi ci prin cancelarul său, domnul Mihai Mikes[99]. După ce acest domn cancelar maghiar a încheiat cu bine răspunsul său latinesc, am auzit murmurîndu-se printre slujitorii curţii care erau de faţă, că nu este nici o mirare, deoarece cancelarul studiase timp de 8 zile acest răspuns.

p. 37

[Urmează un citat din Ioan Bethlen despre fraţii Mikes].

Ieşind din sala de audienţe, domnii soli au fost duşi în sufragerie, unde apoi s-a servit masa. Măria Sa principele s-a aşezat în partea dreaptă a mesei, soţia sa[100], condusă de un mareşal anume însărcinat cu aceasta, s-a

p. 38

---

[99] Mihail Mikes a fost folosit în misiuni diplomatice de Gh. Rákóczy I, care l-a trimis în Polonia pentru a-i pregăti alegerea de rege, şi de Rákóczy al II-lea, care l-a trimis ca sol la Veneţia şi în Polonia. În 1657 a fost numit cancelar, iar în 1660 a fost executat de Bárcsay. Iván Nagy, *Magyarország családai*, vol. VII, Pesta, p. 475 şi urm.

[100] Sofia Báthory. Născută la 1629, s-a căsătorit în 1645 cu Gh. Rákóczy al II-lea, a murit în 1680.

așezat lîngă principe; era împodobită după moda și portul austriac și era îmbrăcată somptuos. Domnii soli s-au așezat la masă alături de principe. De cealaltă parte a mesei, lîngă prințesă, care era din familia Báthory se aflau generalii Ioan Kemény[101] și Sebessy[102], care este român, Lubiniecki[103] și Samuel Grondski[104], poloni amîndoi arieni, dintre care primul a luat parte la aceste tratative ca sfetnic de taină al principelui. Bucatele erau pe farfurii de argint aduse de tineri unguri, nobili. Lîngă principe era o mică găleată de aramă, cu capac, pentru a putea fi închisă de tot; înăuntru ei se găseau bucăți mari de ghiață în care stăteau sticlele cu vin, pentru ca vinul să rămînă rece, iar alături <stătea> un paharnic. Pe bufetul din față era un pocal mare de argint, avînd lîngă el vreo douăsprezece pocale mici, care puteau încăpea în cel mare; pe capacul acestuia era înfățișat Bacchus; Principele s-a scuzat pentru acest prînz și a spus: „La <Alba Iulia> va fi mai bine"[105]. Vroia să înțeleagă prin aceasta reședința sa domnească de la Alba Iulia, unde domnii soli trebuiau să fie mai bine ospătați. După ridicarea de la masă, domnii soli au fost conduși din nou la trăsură de către domnii maghiari și însoțiți cu fastul descris pînă la cvartirul ce li se hotărîse // apoi li s-a dat vizitiilor un bacșiș și ei s-au depărtat. Între timp nu s-a petrecut nimic deosebit în acest Mănăștur. Puțin timp după acestea, domnii soli au trimis să-l salute pe generalul principelui, comandantul cavaleriei, luminăția sa d-l Kemény. Cum fusesem eu însărcinat să merg la el să țin o cuvîntare în limba latină, acest domn, după încheierea tratativelor de la Cluj, mi-a făcut favoarea de a înscrie în cartea mea de călătorie sau albumul meu cele ce urmează:

p. 39

Spes confisa Deo nunquam confusa recedit.

In favorem Generosi Possessoris, Celsissimi Transsylvaniae Principis Consiliarius, Arcis et Districtus Terrae Fogarasien, ut et Aulicae Militiae Capitaneus, Exercituum Campestrium Generalis, Comes Comitatus Albensis: Supremus Regni Arendator[106].

Și cum fusesem foarte bolnav la Alba Iulia, dar prin mila lui Dumnezeu mă însănătoșisem din nou, cînd mi-am luat rămas bun în acea vreme de la acest domn, el m-a întrebat dacă mi-e mai bine, zicînd totodată;

---

[101] Vezi relația sa în volumul de față.

[102] Probabil Nicolae Sebessy, nobil ardelean, român de origine, favorit al lui Gh. Rákóczy al II-lea. Cf. Iván Nagy, *op. cit.*, vol. X, p. 116 și urm. Menționat și de Kemény. Vezi mai sus, p. 136, n. 39.

[103] Stanislav Lubiniecki, cunoscut istoric polon (+1675).

[104] Samuel Grondski, nobil polon, folosit în misiuni diplomatice. Este cunoscut mai ales prin lucrarea *Historia belli cosacco-polonici*, Pesta, 1789.

[105] În traducere: „*Albae erit melius*".

[106] Găsim aici titlurile lui J. Kemény: consilier al principelui Transilvaniei, căpitanul cetății districtului Făgăraș, precum și al miliției de Curte, generalul oastei de țară, comite al comitatului Alba, arendator general al statului.

„Solet alias Transsylvania esse Germanorum sepulchrum[107]". După aceea l-am salutat și m-am despărțit de el: apoi în acest Mănăștur, domnii soli au mai prezentat către principe o cerere de liberă trecere, pentru domnul sol ungar al maiestății sale regale din Suedia, Iacob Pálfi[108], care avea să călătorească de la Patak[109] împreună cu domnul sol suedez în Transilvania mergînd la principele său. Era o vreme plăcută și caldă, iar mie îmi era poftă tare să beau o înghițitură de bere, caci cu vinul nu-mi puteam potoli setea. Atunci mi s-a recomandat internatul[110] catolic din Mănăștur, afirmîndu-mi-se totodată că nu se poate găsi bere altundeva. Cu prilejul vizitei mele acolo, am căpătat nu numai bere ci am intrat și într-o discuție teologică asupra transubstanțierei cu parohul <de acolo> care la cină, în sprijinul teoriei sale, mi-a arătat și chiar mi-a dat în dar cîteva pietricele rotunde. El susținea că ele ar fi fost monede. Căci atunci cînd armata creștinilor era victorioasă iar barbarii erau puși pe fugă, aceștia din urmă, pentru a-i opri din urmărirea și fugărirea lor, ar fi aruncat în urma lor monede, crezînd că se vor mulțumi creștinii cu o asemenea pradă și că vor înceta urmărirea; dar Dumnezeu a prefăcut aceste monede în pietre, pentru ca să nu poată fi opriți în cale creștinii, ci să-și poată urma drumul. Aceeași grămadă de pietre ne-au arătat-o și cîțiva // unguri din suita noastră dar mersul nostru călare era prea repede, încît nu ne puteam opri pentru a le cerceta. Am arătat acest dar unor unguri, care veneau și plecau de la noi și care voiau să-mi dea informații asupra acestora, dar neînțelegînd limba lor, nu am fost în măsură să primesc vreo deslușire temeinică, unul a lovit cu cuțitul în marginea unei pietricele, dar ea nu s-a despicat; se pare că pe ea ar fi litere arabe. Pietricelele sînt rotunde, unele mai mici, altele mai mari, ca orice fel de monede mărunte. Ne-am mai dus de cîteva ori în orașul Cluj, pentru a ne cumpăra cele de trebuință, iar eu am făcut cunoștința unui farmacist, care era de fel din Holstein și arian, și a predicatorului luteran, care mi-a povestit cum își propagau arienii doctrina prin vicleșug, aruncînd micile lor tratate prin casele oamenilor de religie luterană... etc. Pe acolo trăia un rector al școlii ariene Michael Baumgart, care adesea se purta foarte familiar cu domnul sol Gotthard Welling. La a doua trecere prin Transilvania, el a dat domnului sol un „Corpus Doctrinae": manuscris, care trebuia să se tipărească în această țară. Am purtat cu noi departe această scriere, în sacul nostru de călătorie.

p. 40

Trebuia să însoțesc pe acest domn Baumgart, în numele domnului sol Welling, pînă jos la scară. Aici mai locuia un negustor de postavuri Paul

---

[107] „Altă dată, Transilvania obișnuia să fie mormîntul germanilor".
[108] Neidentificat. Cf. Iván Nagy, *op. cit.*, vol. IX, p. 34 și urm., 51 și urm.
[109] Adică Sáros-Patak, azi în Slovacia.
[110] *Convictus* = internat.

p. 41 Götz, de religie ariană, // care întreţinea legături de prietenie cu domnul sol Welling. Odată am fost la biserica luterană care se afla după un colţ şi în care era destul de întuneric. Diaconul ţinea oră de rugăciune, dar n-am putut înţelege mare lucru pentru că citea în germana saşilor din Transilvania, limbă despre care va mai fi vorba. L-am ascultat o bucată de vreme şi pe predicatorul arian. În acest oraş, la uşa caselor în care se vinde vin, stau nişte dulapuri mari de lemn, chiar înaintea uşii, iar deasupra lor, vasul de măsurat vinul; în aceste dulapuri pun oamenii banii pentru vinul cumpărat. Românii poartă în mod obişnuit ciomege. Felul de folosire al acestor măciuci l-am aflat la Cluj. Un asemenea „Romunus" sau român voia să apuce ceva; atunci, într-o clipă, au fost vreo 10 ciomege pe spinarea lui, de ale căror lovituri a ştiut să se apere cu îndemînare cu ciomagul său lung, astfel a scăpat din această treabă fără vreo durere deosebită. Sînt informat că, acum vreo jumătate de an, o fetişcană a dat foc oraşului, şi o mare parte a fost prefăcută în cenuşă. Pîinea ce se vindea pe piaţă era aproape cît o jumătate de baniţă de a noastră, totuşi era bine coaptă, dar în partea de sus destul de arsă; dealtfel, ungurii din Transilvania taie coaja de sus şi de jos a pîinii şi o aruncă la cîini iar ei mănîncă numai miezul moale. Cele ce s-ar mai putea spune despre acest oraş sînt în bună parte arătate mai sus, în descrierea domnului Tröster[111], dar mi se pare că oraşul nu este bine pardosit şi că erau pe străzi nişte pietroaie mari cît nişte trepte peste care trebuia să sari, dacă nu voiai să-ţi umpli ghetele de noroi. La Mănăştur era o băltoacă mare, în care se împotmolesc adesea boii şi căruţele. În sfîrşit domnii soli au plecat din această suburbie a Clujului la 20 august în anul 1656, mergînd spre Turda, la 2 mile depărtare . . .

Acest oraş maghiar Turda, în limba germană Torrenburg, aşezat în comitatul Clujului[112], nu este înconjurat de ziduri, dar este totuşi renumit prin tot felul de mărfuri şi industrii. Este cunoscut şi renumit în acest oraş cu deosebire din cauza ocnelor sale foarte bogate . . . Măria sa principele a luat aici masa de amiază, de asemenea şi domnii soli într-o casă deosebită. De aici au plecat în aceeaşi zi mai departe şi au ajuns într-un sat la 2 mile depărtare, care se chiamă Vinţul de Sus. Aici a petrecut principele noaptea, iar domnii soli au rămas şi ei aici; a doua zi dis de dimineaţă au răsunat trîmbiţele şi ţimbalele, iar principele mergea în frunte. Curînd au fost şi ei în picioare şi au pornit spre Alba Iulia sau „Weissenburg", la 21 august, 3 mile. Domnii soli au fost întîmpinaţi în această reşedinţă domnească de o companie de cătane, de o companie de „seimeni" (sînt pedestraşi din Tracia, purtînd bărbi, viteji, dar nestatornici în credinţă); au fost însoţiţi pînă la locuinţa ce le fusese rînduită, de unde oamenii au plecat de grabă înapoi.

---

[111] Tröster, *op. cit.*, p. 449.
[112] *Comitatu Colossensi*. Se găsea de fapt în comitatul Turda.

Domnii soli au descălecat la poartă unde erau sculptaţi pe o piatră prinsă în zid Romulus şi Remus sugînd de la lupoaică. Casa noastră se numea îndeobşte Casa turcească[113], nu departe de castel. Era rînduită în felul următor: domnilor soli li s-a desemnat o odaie care era decorată cu piei aurite[114] şi lîngă ea era o cameră mică; în cealaltă cameră nu se afla nici o fereastră şi era peste măsură de frig; nu am găsit nici un aşternut pentru culcare în afară de nişte paturi goale de lemn şi o masă. Domnii soli aveau cu ei păturile lor de călătorie, oamenii de serviciu <însă> au fost nevoiţi să se culce pe un braţ de fîn şi pe jumătate din manta, iar cu cealaltă jumătate să se acopere; perna pentru cap era şeaua. La dreapta locuia într-o odaie separată un geamgiu, om de viţă nobilă, iar jos, armurierul domnesc, un neamţ; de partea cealaltă, ceasornicarul principelui, a cărui slujbă mai era, printre altele, de a purta grija orologiului de pe turnul bisericii şi totodată a micilor ceasornice ale principelui. Aceştia erau vecinii noştri. Biserica era în faţă, în aceeaşi curte. Caii au fost depărtaţi îndată, fiind trimişi şi îngrijiţi prin satele din apropiere, împreună cu argaţii.

De altfel Măria sa principele a pus pe lîngă domnii soli un comisar, pe Sigismund Woidna[115], un nobil maghiar, care lua zilnic masa cu dînşii şi comunica la curte dorinţele lor, el le-a dat un intendent, un german pe care-l numeau după naţiunea sa Német Niclas, // Nicolae Neamţu; acesta avea pe lîngă el un om anume pentru serviciul nostru. p. 43

În afară de aceştia, aveam un bucătar ungur, care făcea mare gălăgie şi tărăboi prin bucătărie; de cîte ori te uitai, vedeai numai cepe pe care le tăia mărunt. Masa era rînduită în felul următor: noi aveam cîteva „talere" (farfurii) de cositor şi cîteva de lemn, de care a trebuit să facă rost locuitorii, precum şi o faţă de masă şi atîta tot; cînd trebuiau schimbate farfuriile, servitorul lui Német Niclas, Mihuc[116] apuca farfuriile domnilor soli, arunca oasele înapoi peste cap, ştergea puţin farfuriile fie cu haina sa, fie cu o cîrpă veche şi le înfăţişa din nou domnilor. Mîncările însă erau demne de laudă şi bune, drese şi presărate cu mirodenii, cum se obişnuieşte în Ungaria, aşa fel că din această pricină sosul ardea ca un rachiu gura şi gîtul celui ce le mînca; drept băutură aveau domnii un vin bun. Ungurii tăiau şi partea de sus şi partea de jos la pîinile mici şi rotunde, încît nu mai rămînea decît miezul pentru mîncare. Mureşul trebuia să dea peşte bun. Desertul consta din tot felul de fructe aşa cum le îngăduia anotimpul; totdeauna la acel fel se servea şi o ridiche mare şi neagră; iar pentru ca aceste fructe să rămînă proaspete, domnul comisar, sau un tînăr nobil de la curte, pe

---

[113] *Türken Haus.*
[114] Ca cele de Cordoba.
[115] Neidentificat. Ar putea fi Sigismund Vajda citat de Iván Nagy, *op. cit.*, vol. XII, p. 11.
[116] *Mihuck.*

care cîteodată îl delega principele pentru serviciul domnilor soli, își lua cuțitul, spărgea peste masă mai multe bucățele dintr-o bucată mare de ghiață și stropea cu ele acest desert. Uneori cînd vremea era foarte caldă, un servitor ungur trebuia să alunge muștele de pe masă și de pe bucate. El avea un mătăuz lung și mare de pene de păun, pe care îl băga cu coada între picioare și-l purta cu amîndouă mîinile tot timpul prînzului încoace și încolo, încît uneori era mai curînd plictisitor decît plăcut și înviorător, bucatele răcindu-se din cauza aceasta. Cînd se ridica masa ungurii se băteau pentru ridiche, din care domnii soli abia gustau și numai rareori, dar pe care ungurii o mîncau cu mare plăcere. Tot astfel întrebuințează adesea și ceapa și usturoiul: din această cauză li se întîmplă adeseori să scape cîte o rîgîială de care lucru nu le e deloc rușine. În săculețul ce atîrnă lîngă sabie găsești mai degrabă fire de usturoi și pîine, precum și o sticlă de vin lîngă șea, decît pușca în stare de folosire. Neamțul Német Niclas a fost odată rău bolnav, atunci a pus să i se ungă tot trupul cu usturoi, astfel că această mîncare era și un medicament încercat. Servitorii au fost ceva mai rău tratați // p. 44 căci li se dădeau la masă toate mîncările reci, nu aveau față de masă, cîteodată nici farfurii, vinul avea uneori înfățișarea lăturilor și noi îl beam dintr-o oală nesmălțuită; și noi, germanii, trebuia să ne împăcăm cu felul unguresc și să le înghițim pe toate. Acest fel de ospătare a ținut pînă la plecare. Dacă bucătarul trimitea la masă gîște fripte sau găini mari, atunci punea peste farfurie o albiuță mică de lemn, pe care era așezată gîsca, pentru ca să nu stea în grăsime; sus era presărată și <chiar> acoperită cu felii de mere din care se scoseseră sîmburii. După ce au petrecut aici cîteva zile, domnii soli au fost duși pînă la castel cu o caretă în care ședea în față un domn ungur. Ajungînd la prima poartă, am zărit o piatră prinsă în zid, avînd niște litere romane, pe care după aceea le-am copiat[117].

Ajungînd în piață, domnii soli au coborît în dreptul scării de zid și s-au urcat pînă sus, unde au aflat mai întîi, într-o încăpere garda alcătuită din pedestrași maghiari. Apoi au intrat în sala cea mare, în care atîrna o coroană de alamă; aceasta avea însă o înfățișare foarte urîtă, ca și cum nu ar fi fost niciodată curățată. Domnii soli au fost conduși după aceea în cameră la principe; acesta s-a arătat prietenos față de ei; după încheierea convorbirii au ieșit din cameră și au fost poftiți la masă. Li s-a oferit apă de spălat pe mîini dintr-un <vas ca un> cal frumos și mare de argint, care era așezat într-un bazin măreț și care era lucrat la Augsburg. Apoi s-au așezat la masă tot ca și la Mănăștur lîngă Cluj, numai că la prînz au luat parte mai multe persoane. Principele avea și un măscărici[118]; era un om mărunt, cu genunchii încovoiați <și> era un nobil ungur. În timpul mesei

---

[117] Urmează inscripția reprodusă în CIL, III, 1, p. 212, nr. 1246.
[118] *Kurtzweiligen Rath.*

el lua peste picior — cînd pe unul cînd pe altul, dar avea cel mai mult de-a face cu domnul general Ioan Kemény care în acel timp era tocmai văduv şi în doliu. Acest măscărici a luat de pe masă o prună proaspătă, a curăţat-o de pieliţă şi i-a aşezat pieliţa peste nas, a aruncat în sus un măr, care în cădere s-a lovit de nas, încît coaja de prună a căzut şi ea; acest lucru l-a făcut de cîteva ori. La masă, principele a adus vorba despre vinul din Transilvania. Dar domnii soli au lăudat vinul de Tokay, căruia principele îl prefera mult pe cel ardelenesc şi // le-a prilejuit domnilor soli de data aceasta o beţie zdravănă. După acestea, domnii soli au mai fost poftiţi odată sau de două ori la masă de către principe; dar pe măsură ce tratativele se apropiau de sfîrşit, principesa se arăta faţă de domnii soli tot mai posacă şi mai neprietenoasă, deoarece ea nu voia cu nici un chip să consimtă la campania polonă. Şi domnii preoţi au fost de asemenea împotriva acesteia. Odată, pentru a-şi exprima extraordinara sa afecţiune, domnul sol Gotthard Welling a muşcat din paharul de vin o bucată şi a mîncat-o, bînd vinul, fără să-şi rănească gura. Domnii soli au fost din nou conduşi şi însoţiţi la cvartirul lor. Domnii soli au mai fost chemaţi apoi de două ori la castel, şi au avut convorbirea lor deosebită cu principele. Între timp, chestiunea a fost comunicată domnului general Ioan Kemény, domnului cancelar Mihai Mikes şi domnului Lubiniecky, polonul care era consilier domnesc. Domnul Kemény i-a vizitat în cîteva rînduri pe domnii soli, călărind un cal turcesc, murg întunecat, iar înaintea lui mergea un pîlc de soldaţi unguri. După aceea au început tratativele şi s-au discutat anumite puncte. Pe cînd se petreceau lucrurile în acest fel, strălucitele victorii din Polonia ale Măriei sale regale Suediei[119] au avut răsunet în ţară, ceea ce a insuflat principelui o mare nădejde cu privire la coroana polonă, la care rîvnise şi răposatul său părinte[120]. Domnii soli ţineau pe Măria sa regele la curent cu tratativele[121]. De teamă ca scrisorile să nu fie interceptate, ei se foloseau de un cod special, alcătuit numai din cifre, greu de tradus şi care cerea multă caznă. Scrisorile lor ajungeau cu bine la destinaţie, deşi Cracovia era puternic asediată de către poloni. Uneori principele trimitea cîţiva curieri (căci aici nu funcţionează poşta obişnuită) pe căi deosebite, astfel că s-a adus odată la cunoştinţa Măriei sale regelui Suediei, prin cinci scrisori, rezoluţia principelui de a accepta tratatul, pentru ca Măria sa regele Suediei să poată avea ştire despre acest lucru. Dar deoarece aceste tratative ţineau de vreo trei luni, iar domnilor soli timpul le părea cam lung, ei făceau din cînd în cînd excursii că-

p. 45

[119] Carol al X-lea Gustav (1654—1660).

[120] Gh. Rákóczy I făcuse toate demersurile pentru a obţine coroana polonă, dar cu puţin înainte de alegere a murit pe neaşteptate. Gh. Rákóczy al II-lea nu făcea decît să continue planurile tatălui său. Lukinich I., *Rákóczy György I, és a lengyel királyság*, Budapesta, 1907.

[121] Corespondenţa, publicată în S. Szilágy, *Erdély és az északkeleti háboru*, vol. II, Budapesta, 1891, pp. 155—176.

lare pînă la frumoasele podgorii de pe dealurile din jurul Alba-Iuliei, mergînd cîteodată şi pînă la Vinţ, orăşel la o milă, unde era o comunitate de fraţi[122], cu care discutau, le cercetau doctrina şi felul de viaţă şi cumpărau de la ei cîteva cuţite fine. Aici era cantonat un căpitan german numit Conrad, cu o companie de pedestraşi germani; printre aceştia // era felcer Iacob Stahlkopff, de fel din Stettin, care în calitate de concetăţean, m-a vizitat de cîteva ori la Alba Iulia, iar după aceea s-a dus şi în Polonia, şi am vorbit şi acolo cu el. Li s-a recomandat domnilor soli şi băile calde, tămăduitoare, din apropiere, la Geoagiu[123], 2½ mile de Alba Iulia, unde au călătorit cu învoirea Măriei sale principelui, care i-a trimis pînă acolo cu caii şi trăsura sa. A venit şi comisarul nostru cu noi călare; peste noapte am rămas la Vinţ în castel . . .

p. 46

Bucătarul a fost trimis şi el la Geoagiu. Apa venea dintr-un deal pe o cîmpie şi era potrivit de caldă. Acolo se afla o casă stricată, în care erau diferite cămăruţe, dar în ele nu se găsea nimic, pe pereţi erau mîzgălite multe nume. Acolo unde cădea apa cu repeziciune, se afla sus o stîncă îngustă de piatră, unde puteau şedea două persoane spate la spate, iar jos era un spaţiu mare, în formă de dreptunghi, în care se putea înota, cu apă pînă aproape de gît. Comisarul nostru sărea şi se bălăcea adeseori înăuntru. Domnul Sternbach nu s-a simţit prea bine prima dată (noi am fost acolo de două ori), fiind cuprins de nişte fiori mari cînd a ieşit din apa căldicică, căci aici nu era nici o odaie caldă şi nici vreo gazdă ci erau doar *ein paar Scheid am Feuer*[124]. Românii[125] se scaldă adeseori aici; s-a bălăcit după aceea şi o româncă în fusta ei neagră. După asemenea călătorii, domnii soli luau bine seama la tot ce putea sluji ţelului lor. Principele le dăruia cîteodată şi vînat. Pe vremea aceea, principele trăia în deplină linişte, fericire şi onoruri. Mulţi potentaţi străini îi trimiteau solii. Domnii soli regali suedezi au găsit înaintea sosirii lor pe solii regali poloni, care îi oferiseră principelui coroana, dacă ar trece cumva de partea lor. Aceştia erau Pražimowski[126], marele secretar al regatului polon şi Silnicki[127]. Domnul delegat al Saxoniei Electorale // a sosit şi el şi au mai venit şi soli tătari şi chiar cazaci. Pe lîngă aceştia, mai erau acolo şi trimişi ai Moldovei şi Ţării Româneşti. Domnii acestor două ţări îi mai erau şi tributari şi anume, domnul Moldovei trebuia să-i dea anual 40 000 de florini, iar domnul Ţării Româneşti

p. 47

---

122 Brüderhoff = Anabaptişti, cf. mai sus, n. 3.
123 *Goig* (= Giog).
124 Sensul e neclar.
125 *Blöchen oder Wallachen.*
126 *Brazimovius.* Este arhiepiscopul de Gnezno (1617—1671).
127 *Silnicius.* Neidentificat.

20 000 de florini imperiali, deşi aceşti principi[128] pretindeau că tributul ar fi prea mic, deoarece principele le venise în ajutor, învinsese pe duşmanii lor, şi-i aşezase în scaunele domneşti, ceea ce nu s-ar mai fi auzit nici odată despre un principe al Transilvaniei. Domnul Joan Bethlen menţionează aceste lucruri în lucrarea sa *Das bedrängte Dacia*, p. 41.

Pe voievodul Vasile l-a izgonit din Moldova şi a învins şi pe cei care i-au venit în ajutor acestuia adică pe cazaci, şi a aşezat în locul lui ca voievod pe fostul logofăt <al lui Vasile Lupu>, pe Gheorghe Ştefan. Acesta a fost confirmat şi de către turci, dar a fost din nou scos din scaun de Poartă în anul 1657, împreună cu acest principe Rákóczy al II-lea, şi a murit în exil la Alt-Stettin în Pomerania, în anul 1668, în ianuarie. A aşezat din nou în scaunul ţării pe Constantin Şerban[129], domnul Ţării Româneşti, care fusese prins de proprii săi ostaşi — seimenii — după ce i-a învins pe aceştia. În afară de toţi aceşti soli, a mai venit să-l vadă şi vărul său, un conte maghiar domnul Ladislau Rákóczy[130] căruia i s-a făcut tocmai în vremea aceea o primire măreaţă; după aceea domnul sol Welling a fost în vizită la curtea acestuia de la Makkowicz[131]. În timp ce se petreceau toate acestea şi se lucra cu sîrg la tratative, spre Sf. Mihail am căzut într-o boală grea cu fierbinţeală, am zăcut ca mort timp de 6 săptămîni. Gîndeam că potrivit proorocirii ungurilor, aici în Alba Iulia îmi voi găsi mormîntul. Cei mai mulţi din oamenii noştri s-au îmbolnăvit în timpul călătoriei, dar pe mine boala m-a ajuns aici. Deşi bolnav, domnii soli nu m-au părăsit. Am fost nevoit să-mi închiriez jos, la ceasornicar, un pat şi am zăcut acolo în odaia de jos; domnii au venit la mine în mai multe rînduri şi m-au vizitat, m-au îmbărbătat cu vorbe bune de mîngîiere şi m-au însufleţit. Felcerul nostru, Monsieur Benjamin Noel, m-a înţepat cu o lanţetă în vînă şi m-a îngrijit foarte conştiincios în tot timpul acestei boli. Pe lîngă acestea mi-au mai dat dovezi de dragoste de aproape şi elevii saşi, germani de la gimnaziul din Alba [Iulia] care, din ordinul domnului rector Isac Basire[132], bunul meu

---

[128] *Wiewol diese Fürstem den Tribut gar gering zu sein Vorgeben liessen.* Pare să fie vorba aici de principii Transilvaniei în general, adică şi de succesorii lui Gh. Rákóczy al II-lea, autorul redactîndu-şi lucrarea după anul 1668.

[129] *Constantin Sourban.* Pentru răscoala seimenilor vezi pp. 513—539 în vol. de faţă.

[130] Contele Ladislau Rákóczy, — văr cu Gh. Rákóczy al II-lea — comite de Şaros, în 1664 a încercat în fruntea unei cete de voluntari, prin surprindere să smulgă Oradea Mare de la turci, şi a căzut în luptă. Cf. I v á n N a g y, *op. cit.*, vol. IX, p. 604.

[131] Domeniul lui Ladislau Rákóczy, în Slovacia, lîngă oraşul Zboro.

[132] *Basirius Isaac* = Basire de Préaumont (1607—1676), originar din Franţa, şi-a făcut studiile în Olanda, iar în 1628 s-a stabilit în Anglia, unde a fost episcop de Lichfield şi Coventry, şi prim capelan al regelui Carol Stuart. Silit să părăsească Anglia, a cutreierat ca misionar Orientul, unde a făcut cunoştinţă cu Acaţiu Barcsay, atunci sol la Poartă. Astfel ajunge în Transilvania, ca profesor la Colegiul din Alba-Iulia. A lăsat o serie de lucrări importante, merită să fie citată a sa: *Congratulatio publica victoriae quam ... Georgius Rákóczy ... reportavit*

protector aici printre străini, veneau (zilnic cîte unul) să mă îmbărbăteze şi mă înviorau prin convorbirile lor şi prin cîte o înghiţitură de bere. După p. 48 ce // m-am mai întremat a trebuit să particip şi eu la întocmirea „punctelor“ tratatului şi să ajut la transcrierea lor pe hîrtie, căci, printre altele, arianul polon[133] vroia să-şi arate în chip deosebit credinţa sa faţă de principe, cîntărind şi cercetînd fiecare cuvinţel. La aceste tratative luau parte cei doi domni trimişi regali ai Suediei: Domnul Henric Coelestin von Sternbach şi domnul Gotthard Welling; din partea domnitorului erau: domnul general Ioan Kemény, domnul cancelar Mihai Mikes şi domnul Lubiniecky, un polon, consilierul principelui; aşadar la această negociere şi discuţii erau de faţă reprezentanţi ai diferitelor religii, un luteran, un catolic, un reformat sau calvin şi un arian. Cuprinsul acestor puncte dezbătute consta mai mult în faptul că Măria sa principele Gheorghe Rákóczy al II-lea voia să pornească cu 100 000 de oameni în ajutorul Măriei sale regelui Carol Gustav al Suediei împotriva Poloniei, pe la 6 ianuarie a anului 1657, peste munţii Maramureşului sau „Alt Mörösch“, un comitat la hotarul polon, stăpînit de contele Francisc Rhédey; A fost un drum greu şi un marş foarte anevoios; căci frigul groaznic care bîntuie în mod obişnuit prin ianuarie în acele părţi, şi care bîntuia şi atunci, s-a prefăcut într-o ploaie atît de mare, încît principele, care mersese în recunoaştere ceva mai înainte cu o parte a armatei, a fost despărţit de restul oastei, şi nu a mai putut nici el ajunge pînă la ea, nici ea la el; în cele din urmă, după mari pierderi de oameni şi vite armata a izbutit să ajungă din nou la principe: <după> Ioan Bethlen, p. 52. În această armată erau 20 000 de cazaci, 10 000 de moldoveni şi 8 000 de munteni. În schimb, Măria sa regele făgăduise principelui oraşul Cracovia, care i-a şi fost predat şi care a fost ocupat de o puternică garnizoană aşezată sub comanda lui Ioan Bethlen. Pe lîngă aceasta, principele voia să fie rege în Polonia, ceea ce a fost ultimul punct, lăsat în suspensie pînă la ratificarea tratatului de către majestatea sa regele. Cu acestea, negocierile s-au limpezit şi tratatele s-au încheiat şi au fost iscălite de către principe la Gherla[134], (nu este sigur în ce localitate s-a întîmplat aceasta: la Gherla, la Iernut[135] sau în altă parte). Eu însă am rămas în urmă, bolnav la Alba Iulia. Dar înainte de a pleca de la Alba Iulia, vreau să mai relatez ceva despre acest castel şi despre oraş. Alba Iulia, care pe vremea romanilor se numea Apulum şi Colonia Apula, pe nemţeşte se chiamă p. 49 Weissenburg, pe ungureşte Fehérvár şi este reşedinţă domnească ... etc. //

de Catilinis sive perduellibus in Transalpina (Valachia) furentibus die Iunii XXVI A 1655 effusa... prin care salută reîntoarcerea lui G. Rákóczy după victoria sa contra seimenilor. Bogată bibliografie la Babinger, *op. cit.*, p. 47, n. 5.

133 Lubieniecki.

134 *Samos Vivar.*

135 *Radnót,* sat reg. Mureş.

Este așezată pe rîul Mureș, care acolo e foarte mare; își trage numele de Alba de la Alpii (!) înalți sau munții de care este înconjurată, însă numele Iulia îl are de la Iulia, fiica împăratului Augustus, care a fost dată în căsătorie lui Gottesohn, regele goților[136]. Acest Apulum a fost o renumită colonie romană, e alt oraș decît Sarmisegetusa, care este așezată la multe mile de Alba. Înainte, a fost un oraș foarte mare, precum o mărturisesc movilele de pămînt și ruinele de piatră din jur din care se mai dezgroapă încă monede[137]; un argintar francez de la curtea principelui mi-a arătat și mie o monedă mică de argint de acest fel, care are pe o parte chipul unei femei sau capul și gîtul unei împărătese, purtînd inscripția: „Iulia Augusta“, iar pe cealaltă parte, un chip de femeie cu mîinile întinse pentru rugăciune, lîngă ea un altar, cu inscripția: „Pietas publica“. Față de asemenea întindere <orașul> e acum totuși foarte mic. Exceptînd zidurile castelului orașul este destul de neînsemnat și plin de noroi. Catolicii aveau acolo o biserică proprie[138]; existau diverse dughene cu mărunțișuri, unde negustorii greci aveau de vînzare tot felul de mărfuri turcești, pînzeturi fine de toate culorile și altele, căci ungurii mai ales folosesc mărfuri și haine străine. În piață era o spînzurătoare de lemn, de care atîrna aproape în fiecare zi de tîrg săptămînal cîte un român[139]; funia de care erau spînzurați avea o lungime de un cot. Românii rabdă bucuroși astfel de suplicii, zicînd că și Mîntuitorul lor a fost spînzurat pe cruce, numai să nu fie trași în țeapă, lucru foarte obișnuit în Transilvania, unde se poate găsi la intrarea aproape a fiecărui sat sau tîrg asemenea bieți păcătoși trași în țeapă. În poarta prin care ieși din castel în oraș era o închisoare, pe care ei o numeau (precum am înțeles eu) temnița[140] cred că de la „condemnando“; după aceea am citit că „tömlöz“ s-ar chema în limba saxonă veche o temniță subterană. Mai înainte, acei arestați trăiau în promiscuitate, bărbații și femeile împreună. Dar după ce s-a constatat // că în felul acesta era desfrîu în închisoare, deoarece mai multe femei rămăseseră acolo însărcinate, deținuții au fost despărțiți, bărbații stînd la dreapta ieșirii și femeile la stînga, cerșind cu glas tare de la cei ce intrau și ieșeau cîte o pomană. Pentru aceasta întindeau prin găurile ușilor niște linguri mari de lemn sau căuce în care trebuiau puse milosteniile. Seara, doi dintre ei scoteau necurățeniile. Cei arestați stau cîte un an sau doi, cîteodată chiar trei ani întregi și dintr-odată sînt uciși ... etc. ... Înăuntru, între zidurile castelului, locuiau mulți evrei, care făceau negoț cu mărfuri turcești și aveau o sinagogă a lor. În fața castelului

p. 50

136 Știre fantezistă, luată din Tröster, *op. cit.*, p. 44.
137 Recunoaștem elemente din *Chorografia* lui Reicherstorffer.
138 Catedrala romano-catolică Sf. Mihail fusese atribuită episcopului reformat.
139 Dovadă a stării de opresiune a acestui element lipsit de drepturi.
140 *Demniz,* forma coruptă, a rom. *temniță*. Autorul încearcă mai multe etimologii greșite.

se aflau cîteva case de zid, foarte dărăpănate, iar de partea cealaltă, altele de acelaşi fel. În spatele casei noastre turceşti locuia preotul catolic. Castelul era frumos zidit; înaintea uneia din porţile cele mari se afla un „Narrenketterlein" de lemn[141]. În zidul castelului se găsesc incastrate ici şi colo pietre mari cu inscripţii romane, dintre care am menţionat una mai sus; la ieşirea din castel, într-un coridor îngust din dos se găseşte o inscripţie, care, ce e drept, nu mai este prea citeaţă[142].

Pe zidul castelului stătea un tun frumos şi mare de metal numit „LUPUS", iar pe el se putea citi inscripţia:

[Urmează transcrierea textului latin[143]]

p. 51 Aici a fost un gimnaziu frumos, pe care l-a întemeiat şi ridicat principele Gabriel Bethlen. În acel timp, rector al acestui gimnaziu era domnul doctor Isaacus Bazirius, englez, pe care principele Gheorghe Rákóczy al II-lea îl chemase de la Constantinopole, unde trăia în exil; mi-a arătat şi diploma de numire[144] a sa, scrisă cu frumoase litere latine de aur. Era un bărbat foarte prietenos şi în acelaşi timp erudit, bun prieten cu mine, care căuta să-mi facă toate pe plac, discuta cu elocvenţă şi-mi lăsa biblioteca sa deschisă pentru a mă folosi de ea. El şi-a pus iscălitura şi titlul în albumul meu după cum urmează: *„Isaacus Basirius, S. S. Theol: D: ac publicus professor in Universitate Albensi Transylvaniae*[145]". Domnul doctor mi-a povestit cum a trăit 7 ani în exil din cauza regelui Angliei cel decapitat[146], *verum semper ut dominus, nunquam ut servus*[147], căci avea venituri îmbelşugate de la nişte beneficii însemnate şi avea o întreţinere bună. Avea în grija sa cîţiva fii de „Magnifici", ce-i erau încredinţaţi pentru învăţătură, avea un argat sas, iar ca servitor avea un englez pe care îl scăpase din robie la Constantinopol.

---

141 Oare: stîlp al infamiei? Sensul rămîne obscur.

142 CIL, III1, p. 210, nr. 213.

143 1593. Ieremia aurarul din Sighişoara e autorul. Sigismund Bâthory, principele Transilvaniei şi comitele secuilor, A. D. 1593 [Insignele principelui].

Pentru legi şi pentru stat sînt ca un lup, nu dispreţui acest nume de fiară din munţi, Roma cea glorioasă s-a născut sub auspiciile mele. Pe vremea lui Albert de Almas, comandantul artileriei, Mauritius Has din „Salzburg" (= Ocna Sibiului) m-a turnat. Să se scoale Dumnezeu şi să fie risipiţi duşmanii principelui.

144 *Vocation.*

145 Doctor în teologie şi profesor la Alba Iulia.

146 Carol Stuart (1625—1649).

147 „Totdeauna ca un domn, niciodată ca un rob".

[Urmează relatarea unor convorbiri despre Mahomet, despre căsătoria contelui Hertford cu Arabella Stuart etc.]. // p. 52

...Acest domn profesor se plîngea că studenţii nu pot ajunge acolo la nici un grad de perfecţiune, deoarece ungurii trebuie să părăsească prea de timpuriu academia din cauza sărăciei, acceptînd vreo parohie sau orice fel de serviciu şcolar sau pastoral la sate. Afară de acest rector perpetuu, mai erau la gimnaziu alţi profesori care predau logica şi retorica şi iniţiau pe elevi în stilistică. Rectorul însuşi preda teologia şi metafizica, atît public cît şi particular. Elevii erau în majoritate unguri, nişte flăcăi mari şi bărboşi, care erau mereu în ceartă cu soldaţii; din dărnicia principelui se întreţin 40 de persoane gratuit. Însă principele Gheorghe Rákóczy I şi-a însuşit fondul Bethlen, care fusese hărăzit pentru desăvîrşirea clădirii colegiului princiar ce se începuse la Alba Iulia, colegiu care stătea neterminat după moartea principelui Bethlen, şi pe care tătarii, în ultimul război al lui Rákóczy din 1658, l-au prefăcut în scrum odată cu oraşul — reşedinţă domnească, Alba Iulia. // *Bethlen*[148]. p. 53

La acest gimnaziu au fost profesori eminenţi, ca domnul Johann Henrik Alsted[149] şi Bisterfeld[150], care sînt şi înmormîntaţi la Alba; ultimul dintre ei a fost preţuit în chip deosebit, din cauza <serviciilor sale>; principele i-a dăruit cîteva sate şi servitorul lui, Tobias Siebeneich, a intrat în slujba domnului Welling; de asemenea şi Johann Piscator[151], care a murit şi se află înmormîntat acolo. La Alba Iulia se mai află şi o frumoasă biserică cu două turnuri şi cu o pendulă. În biserică se găseau diferite monumente de regi şi principi şi se cîntau în ea psalmii lui Lobwasser pe ungureşte şi versuri traduse de Molnár[152] ... Aproape de biserică era biblioteca, în care se puteau găsi fel de fel de cărţi frumoase; am vizitat-o odată cu domnul doctor Basirius, cînd bibliotecarul ne-a deschis-o. În 1658, oraşul Alba Iulia împreună cu castelul, cu biserica şi biblioteca, au fost prefăcute în cenuşă de către tătari. *Tröster*[153]. Domnul Bethlen scrie[154]: Ali paşa a poruncit cu tot dinadinsul, să se ardă catedrala de la Alba Iulia, o clădire veche şi frumoasă, şi, pe lîngă ea o preţioasă bibliotecă a vechilor principi. La Alba

---

[148] Bethlen, *op. cit.*, p. 28.

[149] *Johann Henricus Alstedius* (1588—1638), originar din Germania, a fost chemat ca profesor la Alba Iulia în 1629, Cf. Tröster, *op. cit.*, p. 29.

[150] *Johann Henricus Bisterfeldius* (1606—1655), a venit la Alba Iulia, ca profesor, odată cu Alsted, care îi era socru. Se bucura de multă trecere la curtea principelui şi a fost trimis în diferite misiuni în străinătate. Era şi scriitor. Cf. Babinger, *op. cit.*, p. 53, n. 3.

[151] I. Piscator (1549—1625), originar din Germania, a venit ca profesor la Alba Iulia odată cu Alsted şi Bisterfeld. Cf. Babinger, *op. cit.*

[152] Albert Molnár (1574—1633), unul dintre poeţii de seamă maghiari.

[153] Tröster, *op. cit.*, p. 428.

[154] Bethlen, *op. cit.*, versiunea germană, p. 277.

Iulia locuia episcopul maghiar; în acea vreme cei de la Oradea Mare erau în luptă cu episcopatul şi nu voiau să recunoască nici un episcop . . . Acum p. 59 cei de la Oradea au un frumos episcop: pe muftiul turcesc! . . .[155] Mi s-a // spus că şi sfinţiile lor, predicatorii saşilor, care de altfel îşi au superintendentul propriu, ar fi subordonaţi acestui episcop reformat de Alba Iulia, şi obligaţi să răspundă la chemarea lui.

Studenţii în teologie maghiari se duc în Anglia sau în alte locuri, unde calvinismul este în floare, după cum fiii saşilor germani din Transilvania se duc la Wittenberg şi în alte universităţi germane, căutînd să-şi însuşească acolo doctrina lui Luther cea adevărată. Studiul dreptului şi al medicinii nu este prea preţuit în Transilvania, deoarece ei se conduc după dreptul pămîntului. Bolnavii se ung cu usturoi, iar bolile ce nu se vindecă cu acest balsam, le duc cu ei în groapă. În afară de această frumoasă biserică ungurească, mai aveau biserică în oraş şi catolicii, care sînt toleraţi în ţară, afară de iezuiţi; evreii de asemenea îşi aveau sinagoga lor, şi grecii aveau şi ei o biserică a lor[156]; aceştia din urmă chiamă credincioşii, în unele locuri, bătînd cu ciocane de lemn[157] într-o scîndură lungă de stejar, lucru despre care voiu vorbi pe larg mai jos; în această biserică erau clopote şi toacă mare de fier[158]. Aşadar în acest oraş, Alba Iulia, ungurii, calvinii, catolicii, grecii, evreii se închinau lui Dumnezeu, în bisericile lor, fiecare după felul său. Principele avea la Alba Iulia şi o frumoasă tipografie, în care s-au tipărit lucruri alese[159]. Trebuie să mai amintesc aici un lucru: Cînd se execută un biet păcătos, funcţiunea de călău e îndeplinită de un ţigan, căci lepădăturile acestea de ţigani sînt folosiţi în Ungaria şi în Transilvania la astfel de slujbe. Şi acest ţigan era un atare cîine de beţivan, încît ducea la cîrciumă pînă şi spada pentru execuţie sau alte instrumente, <iar> orăşenii cărora le aparţineau erau nevoiţi apoi să le răscumpere. Căci, după rînduială, vecinii[160] dau acestor gîzi ţigani o asemenea spadă, ţiganii neavînd una a lor, iar locuitorii se plîng foarte mult de faptul că nu au un călău de meserie, astfel încît supliciul bieţilor păcătoşi se măreşte mult prin aceşti ţigani lipsiţi de experienţă. Am văzut odată doi români[161] ducîndu-şi pe umeri ei înşişi ţepile în care trebuia să fie traşi, mergînd singuri, neînsoţiţi de vreun păstor sufle-
p. 55 tesc, spre locul de execuţie . . . //

---

[155] Autorul se referă la situaţia de după 1660, cînd Oradea era în stăpînirea turcilor.

[156] Biserica metropolitană Sf. Treime înfiinţată de Mihai Viteazul.

[157] Este vorba de toaca de lemn.

[158] *Eiserne Bleche.*

[159] Între altele, şi o seamă de cărţi slavone şi româneşti pentru nevoile bisericii noastre, de exemplu, *Testamentul Nou* al lui Simion Ştefan. Cf. I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche,* vol. I, Bucureşti, 1903, p. 75.

[160] *Nachbaren.*

[161] Vezi şi mai sus mărturii despre starea de vitregie a românilor.

După ce s-a încheiat tratatul, s-a răspîndit curînd vestea şi la Alba Iulia; din această cauză, lumea nu se arăta <bine> dispusă faţă de noi, cei care am rămas acolo. Pe cînd mă îndeletniceam cu aprovizionarea, sfătuindu-mă în această privinţă şi cu domnul Basirius şi scriind chiar şi provizorului girant, mi-a sosit o scrisoare de la domnul Sternbach, care mă chema de la Alba Iulia la Cluj; în acest scop stăteau gata cîteva căruţe, la care saşii trebuiau să-şi înhame caii (această sarcină cade în Transilvania, înaintea altor naţiuni, aproape numai pe umerii lor); apoi am împachetat bagajele noastre şi luîndu-mi rămas bun şi binecuvîntarea de la domnul doctor Basirius am pornit... prin Turda la Cluj, unde am ajuns pe înserate. Nu departe de Cluj am auzit răsunînd trîmbiţele şi ţimbalele; informîndu-mă de cele întîmplate, ni s-a spus că domnii soli suedezi se înveseleau că erau oaspeţii lui Paul Götz: acesta era un negustor arian din Cluj. După ce ni s-a hotărît cvartirul şi au pus în siguranţă bagajele, m-am dus să vizitez pe domnii soli, care tocmai // se sculaseră de la masă. Îndată ce m-a zărit domnul Sternbach mi-a recomandat să călătoresc în Ucraina cu domnul sol Welling, căci acolo aş putea vedea şi învăţa riturile bisericii greceşti şi tot ce se ţine de ele; pe de altă parte, mi-a arătat greutăţile marşului cu armata transilvană prin Maramureş şi cine ştie cum vor rezista poalele scurte adică maghiarii sau transilvanii poalelor lungi adică polonilor, care şi mirosiseră praful de puşcă —, aşa cum din păcate a dovedit-o şi deznodămîntul cel jalnic[162]! N-am hotărît deocamdată nimic sigur, ci am luat-o drept o glumă; între timp, chiar în aceeaşi seară, domnii soli au pornit spre Mănăştur, lîngă Cluj, iar eu i-am urmat a doua zi dimineaţa; şi îndată ce am ajuns, s-au făcut mai multe copii de pe alianţa încheiată şi tratatele semnate şi au fost trimise în diferite părţi. Concluzia era că principele Transilvaniei, Gheorghe Rákóczy al II-lea va porni din Transilvania la 6 ianuarie în anul 1657 cu armata sa şi va merge în Polonia la Măria sa regele Suediei, ceea ce s-a şi făcut întocmai. Dar vina pentru faptul că ulterior şi acest pact şi întîlnirea din Polonia au ieşit rău şi s-au sfîrşit în chip tragic, o poartă numai şi numai principele Rákóczy, împreună cu consilierii lui, şi trebuie să şi-o atribuie sieşi şi să şi-o recunoască singur. Căci trecînd sub tăcere faptul că principele Rákóczy şi-a trimis ambasadorii în Polonia la Măria sa regele Suediei, Carol Gustav, căutînd să întreţină o corespondenţă şi o prietenie mai apropiată şi mai intimă, şi că <apoi> s-a arătat nepoliticos şi arogant şi în scrisorile trimise de la Alba Iulia şi datate din 7 şi 30 martie 1656, învinuia pe Măria sa regele Suediei că nu i-ar arăta aceeaşi favoare şi prietenie că mai înainte, şi amintea totodată că întregul Occident şi Orient au ochii aţintiţi asupra lui, pentru a vedea de care parte

p. 56

[162] Aluzie la sfîrşitul catastrofal al expediţiei lui Gheorghe Rákóczy al II-lea în Polonia (1657). Cf. S. Szilágyi, *II. Rákóczy György*, Budapesta, 1891, p. 194.

se va alătura, astfel că Măria sa regele Suediei a fost constrîns să trimită o solie în Dacia[163]; dar după aceea a poftit tîrziu și rar pe solii regali ai Suediei la convorbiri, iar la conferințe își pierdea timpul cu discursuri deșerte; apoi, fără a avea de gînd să ducă o armată în Polonia, și-a urmat propriul său interes, căci polonii l-au insultat, cerîndu-i mai întîi ajutor, și lăsîndu-l după aceea de o parte. Afară de acestea, <nu a fost> nici măcar pomeneală ca principele să fi cerut consimțămîntul și învoirea Porții Otomane pentru această expediție, și din această cauză Măria sa regele Suediei, îndată ce a luat act de alianța transilvăneană, a trimis pe consilierul său pentru chestiuni militare domnul Claes // Ralamb, pe o cale mai lungă, apoi pe consilierul pentru chestiuni militare domnul Gotthard Welling, pe o cale mai scurtă, prin Polonia, Transilvania și Țara Românească, la sultanul turcesc[164]; pentru a îmbunătăți starea de lucruri, anume pentru a împiedica expediția tătarilor împotriva principelui Rákóczy. Dacă ar fi voit să asculte sfaturile domnilor soli suedezi, principele ar fi putut-o înlătura <scoțînd> o armată de ducați din punga sa proprie, deoarece hanul tătarilor[165] a trimis un sol să-i ceară principelui un dar, înainte de a intra în legătură de prietenie; este dar de remarcat în mod deosebit că principele, cînd a venit în Polonia, nu a vrut să lupte împotriva polonilor, ci a spus acelora dintre nobilii poloni care s-au supus cu fățărnicie și a confirmat cele spuse printr-un jurămînt — că nu vine decît ca prieten, pentru a apăra pe poloni contra dușmanilor lor (care în acea vreme nu erau alții decît suedezii și cazacii). După ce a trecut munții nu a cucerit și nu a ocupat nici o localitate pînă la Cracovia, cu toate că nu era nici o armată polonă care să se poată opune numeroasei sale oștiri. Și cu toate că domnii soli suedezi i-au arătat marea primejdie ce ar rezulta, dacă printre altele i s-ar tăia orice legătură cu Ungaria și Transilvania, mai <spunîndu-i> că, dacă lasă în spate totul în nesiguranță, nu va putea rezista și nu se va putea retrage nicăieri, în caz de nevoie; totuși principele s-a încăpățînat să facă după capul său și nu a vrut să atace nici o localitate. Transilvanii au insultat în mod cu totul ostentativ pe cazaci, aliații lor. Generalul transilvan, domnul Ioan Kemény, a intrat în conflict cu generalul cazac Zlanovici[166], pentru că domnul Kemény ar fi trimis la dracu pe cazaci, și cu toate că generalul Kemény a recunoscut că făcuse aceasta <doar> în mod condiționat[167], de atunci n-a mai fost totuși în armată prietenie sinceră și încredere, ci dimpotrivă, ei s-au certat, s-au jefuit și și-au făcut unii altora zile amare. Principele disprețuia orice sfat bun, nu voia să lovească în dușmani și nici să le zădărnicească planul, ci s-a grăbit

p. 57

---

[163] Adică Danemarca cu care Suedia era în conflict.
[164] Mehmed al IV-lea (1648—1687).
[165] Mehmed Ghirai al IV-lea (1654—1665).
[166] *Zlanovicius*. Colonel de cazaci.
[167] *Bedingungsweise*.

să ajungă doar la Cracovia, oraş pe care din ordinul Măriei sale regele Suediei, domnul general Paul Würz[168] l-a predat principelui la 20 martie 1657[169]. Cînd Măria sa, regele Suediei, a venit după aceasta din Prusia în Polonia şi s-a întîlnit cu principele la 2 aprilie în anul 1657, (Bethlen zice că aceasta s-a întîmplat la 31 martie, iar eu mi-am însemnat-o în Polonia la 1 aprilie) lîngă orăşelul Medli//borzice şi a discutat cu principele despre război la Zawichost, principele n-a ţinut seamă nici după aceea de bunele propuneri şi de sfatul Măriei sale şi a scăpat orice prilej potrivit de a stînjeni pe duşmani. Pe lîngă toate acestea, principele nu a impus disciplina care se cerea în război şi nu a dispus pedepsirea cuvenită a criminalilor. Dezgustat de război, el a început să trateze în ascuns pacea cu polonii, fără a încunoştinţa în prealabil pe Măria sa regele Suediei. Deşi Măria sa regele Suediei a fost silit să se retragă din Polonia pentru a-şi apăra regatul şi ţara din cauza năvălirii daneze, a dat totuşi principelui sfaturi salutare pentru a putea să rămînă în siguranţă, dar principele le-a nesocotit şi şi-a bătut joc de toate. După rechemarea contelui Stenbock[170] din Polonia de către Măria sa regele Suediei, din cauza războiului danez, Măria sa regele l-a sfătuit pe principe să se potrivească puţin împrejurărilor, să plece, din nou la Brzešcie[171] în caz că ar fi nevoie, şi în acest timp să aibă un ochi vigilent asupra duşmanului. De aici ar putea să ia direcţia Pisko, care era ocupat de cazaci, sau mergînd mai departe, dincolo de graniţele ucrainene şi de Moldova, ar putea să intre în Transilvania (ceea ce s-ar putea face fără primejdie). Între timp, ar putea păstra legătura cu generalul-comandant Hmelniţchi sau şi-ar putea procura fără dificultăţi prea mari tot ce-i poate fi de folos şi necesar în situaţia sa. Dar principele a nesocotit aceste sfaturi şi a preferat să meargă la Cracovia, şi să aştepte acolo veşti despre situaţia din Transilvania, precum şi ajutorul cerut din ţară; după aceea, a căutat orice prilej care s-ar ivi din acel moment, dînd şi ordin colonelului său scoţian Gaudy[172] la Brzešcie să plece de îndată cu garnizoana sa şi să se îndrepte cu oamenii săi spre Moldova. Şi cu toate că domnul rezident, locţiitorul Măriei sale, nu a încetat în nici un chip de a-l îmbărbăta şi de a-i da sfat bun şi folositor, principele îşi schimbase totuşi de mult hotărîrea, care l-a condus între Zawichost şi Sandomir dincolo de Vistula, iar după aceea, prin nişte tre-

p. 58

[168] *Wirz*. General suedez. Era comandantul Cracoviei, pe care o ocupase în 9 octombrie 1655.

[169] După luarea în stăpînire a Cracoviei, Ioan Bethlen a fost numit de Rákóczy comandant al acestei cetăţi.

[170] *Steinbock*. Gustav Steinbock, comandantul armatei pe care regele suedez, la plecarea sa, o lasă în Polonia, pentru a coopera cu trupele lui Rákóczy; cf. S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 186.

[171] *Brestia*.

[172] Andrei Gaudy, de origine scoţiană, era unul dintre căpitanii lui Gh. Rákóczy al II-lea. Cf. Iván Nagy, *op. cit.*, vol. IV, p. 338.

cători anevoioase, în mijlocul garnizoanelor inamice, în nişte localităţi lipsite de cele necesare vieţii şi care erau şi mai apropiate de tătari. Şi cu toate că de acolo ar fi putut ajunge pe drum drept, peste cîmpia de la Przemysl[173], la hotarele Ungariei, i-a plăcut totuşi principelui să-şi continue marşul prin trecători foarte anevoioase, între Zamosc şi Reusch spre Liov.

p. 59 Răspîndindu-se curînd după aceea un zvon // în armata transilvană cu privire la marşul de atac al tătarilor, s-a iscat o rebeliune, şi ungurii nu au vrut să continue marşul mai departe cu <celelalte trupe>, cu toate că principele a potolit-o printr-o cuvîntare inimoasă, şi cei mai mulţi, l-au urmat, însă numai ungurii. Cîteva mii de unguri şi români dezertînd şi fugind, au ajuns însă în patria lor fără nici o pierdere mergînd prin Moldova. Datorită acestui fapt, Czarniecki[174] a avut prilejul să atace pe cazaci şi pe unguri pe la spate, şi să-i hărţuiască mereu, astfel ca 1 000 de cazaci au rămas pierduţi. În sfîrşit, au atacat pe unguri pe la spate, ca şi cum polonii ar fi vrut să ofere principelui o bătălie, iar cînd principele s-a pregătit să le reziste, ungurii nu au vrut să intre în luptă, pretextînd oboseala cailor lor. Cazacii, care vedeau că totul se pregătise pentru fugă, îndemnară pe principe să-şi continue drumul împreună cu ei, deoarece Hmelniţchi s-ar afla la o distanţă de numai 3 zile. Dacă s-ar fi întîlnit cu acesta, ambele puteri ar fi fost în stare să se măsoare cu polonii şi cu tătarii. Dar principele n-a vrut să asculte de cazaci, şi mai puţin încă să se gîndească la vreo luptă; a preferat să încheie o pace inutilă cu polonii, lucru la care au consimţit miniştrii săi cei mai de seamă, dezgustaţi de această campanie şi pentru că vroiau să ajungă cît mai curînd acasă, arătînd că trebuie să aibă în vedere numărul mare al duşmanilor iar pe de altă parte amintindu-i de mica lui gloată, pentru a-l convinge. La această frumoasă pace au condus deci Polonii armata transilvană, încît ostaşii au ajuns sub sabie şi în mîinile tătarilor <şi> au fost în bună parte măcelăriţi, iar cei mai mulţi au fost luaţi prizonieri şi făcuţi robi. Din toate acestea reiese destul de limpede că în această alianţă Măria sa regele Suediei a îndeplinit în mod corect tot ce a intrat în îndatoririle sale de aliat sincer, dimpotrivă principele transilvan Gheorghe Rákóczy al II-lea n-a dus cu vitejie sarcinile comune în tot cursul războiului, ci a nesocotit orice sfat bun şi folositor, şi trebuie să recunoască aşadar că pierderea armatei sale şi toată primejduirea propriei sale situaţii se datoreşte numai lui şi nu altcuiva.

Mi-am adus aminte atunci de patria mea şi mă gîndeam cum să-mi continui mai bine studiile, şi de aceea am vrut să-mi iau rămas bun şi de la celălalt sol din Transilvania, de la domnul Gotthard Welling; în acest scop i-am prezentat albumul meu, dar domnia sa a refuzat de data aceasta

---

[173] *Premisl.*

[174] Ştefan Czarniecki (1599—1665), mare hatman al Poloniei.

să mai scrie ceva în el şi mi-a cerut în schimb foarte stăruitor să călătoresc cu domnia sa // în Ucraina. Spunea că aş putea învăţa şi vedea în aceste călătorii tot atît cît în zece Wittenberguri. După o asemenea îmbărbătare şi după sincerele şi folositoarele sfaturi ale d-lui Sternbach, am consimţit, în sfîrşit, la această călătorie; i-am făgăduit d-lui Welling credinţă şi m-am devotat acestui domn. După încheierea şi ratificarea tratatelor din Transilvania, unul din soli, domnul Sternbach, primise de la Măria sa regele Suediei ordinul să rămînă pe lîngă principe şi pe lîngă armata sa, şi să pornească cu ea în Polonia, iar celălalt, domnul Gotthard Welling, să plece în Ucraina, într-o misiune specială, la generalul cazacilor din acea vreme Bogdan Hmelniţchi; amîndoi domnii soli au executat cu supunere acest înalt ordin. Şi după cum domnul Sternbach s-a îndreptat la 6 ianuarie 1657 spre Polonia cu armata transilvană, tot astfel a plecat domnul Welling, la 12/22 decembrie 1656, spre Ucraina, iar eu am pornit cu acesta spre această ţară, după ce mi-am luat rămas bun şi am primit binecuvîntarea, bunele şi creştineştile urări ale domnului ambasador Sternbach. p. 60

CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA ÎN UCRAINA

p. 61 Domnul sol Gotthard Welling şi-a luat aşadar rămas bun de la principele Rákóczy; acesta i-a dăruit prin şeful grajdurilor sale un cal mare şarg, de culoarea şoarecelui. Cu acest prilej şeful grajdurilor l-a lăudat foarte mult, afirmînd că este un bahmet[175] şi a primit pentru aceasta un bacşiş bun; însă acest bahmet s-a dovedit prost la încercare, întrucît domnul ambasador Welling, care l-a încălecat în cinstea principelui, nu l-a putut urni din loc la plecare; din această pricină s-a mîniat atît de tare, încît voia să-l împuşte; ungurii care mergeau şi ei călări şi-l însoţeau pe domnul sol au raportat acest lucru principelui. Acesta i-a trimis din urmă, din grajdul său de la Alba Iulia un cal frumos vînăt-rotat, cu coama şi coada bătînd în roşu şi i l-a dat în dar pe lîngă celălalt [acest cal era cît pe ce, la Cehrin în Ucraina, să-i rupă cu dinţii nasul portughezului şi a rămas după aceea la Braşov, împreună cu alţi cai frumoşi]. Acestea au fost <doar> ca un joc de-a darurile[176]; oamenii de serviciu nu au primit nici un picior de muscă.

Şi aşa a plecat domnul sol Welling de la Mănăştur, de lîngă Cluj, înspre Ucraina. Persoanele pe care domnul le-a avut cu el erau următoarele: Conrad Iacob Hiltebrandt <din> Stettin, pomeranian, student în teologie[177];

---

175 *Bachmat.* Cal cu coama mare şi copita tare, ce se găsea mai ales prin Podolia şi la tătari.

176 *Schenkasie* (în sensul de comedie, de gest înşelător).

177 Autorul.

Adolf Haxelberger, nobil polon; Benjamin Noël, francez, chirurg; Gudmund Bohm, nobil suedez, pajul domnului sol; Andreas N. suedez, fecior călare, Michaël N., prusian, fecior călare.

Pe lîngă aceştia, domnul sol a mai luat din Transilvania, de la Cluj, încă un servitor care era de meserie turnător de cositor, originar din Danzig, şi care se numea Nicolae Bade, precum şi încă unul, care petrecuse mult timp la domnul profesor Bisterfeld la Alba Iulia, cu numele de Tobias Siebeneich. Pe lîngă aceştia ne-au mai venit încă doi în trecerea noastră prin Moldova, oameni care scăpaseră din închisoarea de la Constantinopol; unul era portughez, celălalt spaniol, care după aceea a rămas bolnav în urma noastră la p. 62 Cehrin. Astfel însoţit a călătorit domnul Welling în aceeaşi zi prin Cluj spre // Turda, la 2 mile; <e> de observat că mila transilvăneană este foarte mare. Unii scriu că o milă transilvăneană este egală cu o milă şi jumătate germană... Tröster afirmă după Frölichius că o milă transilvăneană este egală cu două mile germane[178]. La 13 decembrie, domnul sol a ajuns la Aiud la trei mile. Aiudul este un oraş unguresc, care mai înainte a fost şi el german; mai este locuit de puţini germani. Este construit pe un spaţiu foarte întins după felul unguresc, are o cetate cu un şanţ adînc de apă, mulţumită căruia s-au apărat bine orăşenii împotriva tătarilor în ultimul război cu turcii şi tătarii. În cetate se află gimnaziul şi biserica luterană şi germană, împreună cu cea calvino-maghiară care este sub acelaşi acoperiş... În piaţă se găseşte o veche inscripţie romană...

[Urmează inscripţiile cu trimiterile la Frölich şi Tröster[179]]

Domnul sol şi oamenii lui au fost foarte bine primiţi aici.

La 14 decembrie, domnul a plecat mai departe spre Alba Iulia sau Weissenburg, la 2 mile, oraş despre care s-a vorbit mai sus pe larg. De aici, a mers în aceeaşi zi, pînă la „Müllenbach" (Sebeş[180]) la o milă. Este numit Zabessus, Schebesch pe ungureşte; este primul oraş curat săsesc de care am dat, şi cel mai vechi după Mediaş, îşi trage numele de la „rîul Müll"[181], ce curge pe alături. Sebeşul a fost întemeiat în Transilvania în anul 1150. Astăzi este un orăşel mic, aşezat pe o cîmpie, într-o adîncitură. Apărat din spre apus de bălţi, mlaştini şi ape bogate în peşti, el are un aer bun şi sănătos şi case bine clădite. În anul Domnului 1426[182], la moartea

---

178 Tröster, *op. cit.*, p. 385.
179 Frölich, *op. cit.*, p. 376; Tröster, *op. cit.*, p. 425.
180 *Müllenbach*.
181 De fapt este Mühlenbach = rîul morilor.
182 Data este greşită.

împăratului romanilor Sigismund, sultanul Murad al II-lea[183], tatăl lui Mehmed al II-lea, a făcut o expediţie în Transilvania şi a pustiit totul fără a întîmpina vreo împotrivire; în vremea aceea, toţi orăşenii din Sebeş au fost duşi în Turcia şi s-a încheiat un anumit pact prin mijlocirea domnului de pe atunci al Ţării Româneşti[184]. *Richardus, vel alius captivus Christianus*, în prolog[185]. În 1663, a fost groaznic pustiit de către Kuciuk paşa[186]. La 15 domnul sol s-a oprit aici sărbătorind sfintele sărbători ale Crăciunului, pe care saşii le ţineau după calendarul cel nou. Căci întreaga Transilvanie a trebuit să primească noul calendar gregorian. Eu am ţinut aici şi o predică de Crăciun în faţa domnului sol şi a oamenilor noştri. La amiază ne-am dus la biserica săsească // unde am auzit predicîndu-se pe săseşte, dar am înţeles la început prea puţin din această limbă germană, întrucît ei o rostesc ciudat, şi am observat cu acest prilej un obicei urît, anume că femeile veneau unele abia la mijlocul predicii, altele se ridicau, după bunul lor plac, în mijlocul predicii şi ieşeau din biserică, purtare pe care a reprobat-o atunci şi pastorul. p. 63

Saşii[187] aceştia sînt acum al doilea neam sau naţiune de locuitori din Transilvania, de aceea trebuie să vorbesc la locul acesta cîte ceva despre ei. Pe vremuri, timp de cîteva sute de ani, ei au avut propriul lor regat în Transilvania (!) în cele din urmă au fost învinşi de regele hunilor Atila; după moartea acestuia şi-au recîştigat cu spada vechea libertate, pînă cînd, după 300 de ani, hunii au năvălit din nou în Transilvania (!). Dar scriitorii nu sînt de loc de acord asupra chestiunii de unde au venit aici aceşti saşi transilvăneni. Bonfinius relatează că sînt coloni ai lui Carol cel Mare, care a trimis în Ungaria şi Transilvania multe mii de saxoni cu femeile şi copiii lor. Frölich scrie în „Transilvania[188]": Ei sînt urmaşi ai vechilor daci şi goţi germani, care au locuit mai înainte în Panonia sau, precum menţionează acelaşi autor: aceşti vechi germani au fost aduşi în Transilvania dar nu de către împăratul roman Carol cel Mare — aşa cum au afirmat pe nedrept cîţiva autori în scrierile lor, căci nici un martor destoinic nu poate dovedi că vreodată Carol cel Mare a purtat război în Ungaria şi Transilvania — ci au fost aduşi de către regele ungar Gheiza al II-lea[189] fratele

---

[183] *Moratbeg, Amurates II, ein (!) Vater des Mechemetbeg*. Incursiunea s-a făcut în 1438. Pentru bibliografie vezi Babinger, *op. cit.*, p. 62, n. 4.

[184] Vlad Dracul.

[185] Autorul se referă la cunoscuta relatare a „captivului transilvan" *(septemcastrensis)*, robit de turci în expediţia lor în Transilvania. Vezi şi Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, Bucureşti, 1931.

[186] Cu trimiteri la Frölich, *op. cit.*, p. 375 şi Tröster, *op. cit.*, p. 435.

[187] Afirmaţie inexactă ca şi toată expunerea privitoare la saşi.

[188] Fragment din *Medulla geographiae practicae*. Vezi în volumul de faţă textul lui Frölich.

[189] Gheiza I era fratele lui Ladislau cel sfînt (1077—1095) şi a domnit între 1141 şi 1161. Dar cel care a adus pe saşi a fost Gheiza al II-lea.

lui Ladislau cel sfînt, precum o dovedesc vechile diplome ale acestor orașe, și Frölich se referă la lucrarea sa „Chronologia Pannoniae", în care povestește acestea mai pe larg[190], George Reicherstorffer[191], în a sa „Chorographia Transilvaniae", se potrivește cu Frölich asupra chestiunii că nu împăratul Carol cel Mare, ci regele ungar Gheiza al II-lea i-a adus pe acești sași în Transilvania și anume, în anul 1076, după cum amintește și Tröster, toate acestea după autorii citați în lucrarea sa *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia.* [p. 185]. Îndeobște se vorbește despre originea și proveniența acestor sași în Transilvania: că ei au venit toți în această țară din Koppenberg în Hammeln: *est communis, falsa tamen, opinio* in Germania[192] și că ei ar fi cei 130 de copii între 4 și 12 ani, care în 1378 au fost scoși cu fluerul de către teribilul și marele vînător din Hammeln pe Weser în Saxonia-de-Jos, iar acest oraș își numără anii de la acea zi, în amintirea copiilor lor pierduți // printr-o întîmplare atît de ciudată: „De la plecarea copiilor noștri". Povestea aceasta este zugrăvită aici în biserică. Bunii sași nu prea puteau să sufere această povestire, potrivit căreia ei ar fi fost aduși de diavol cu fluerul în țara Transilvaniei, cum le-o aminteam, de cîte ori ei îi numeau în batjocură pe germani „Moser"[193]. Tröster[194] nu vrea să admită această din urmă origine a sașilor, ci dimpotrivă se străduiește și se trudește să o contrazică, socotind-o ca un pamflet și o fabulă calomnioasă, și afirmă că germanii din Transilvania sînt urmașii vechilor quazi și vestfali, și că ar fi venit în Transilvania după multe campanii și și-ar fi așezat aici locuințele.

p. 64

Cît privește această limbă germană transilvană, ea este germană, dar se rostește ciudat, și nu se găsește nimic tipărit în acest dialect. Cărțile pe care le întrebuințează ei sînt tipărite în limba germană literară, iar ei le citesc și se roagă după ele în dialectul lor comun; și predicile trebuiesc ținute numai în această limbă și nu într-alta. Dacă un student se întoarce acasă din Germania, nu mai trebuie să vorbească limba germană literară; dacă s-ar încumeta să țină o predică în biserică în limba germană literară, locuitorii l-ar alunga cu pietre din amvon. Tot astfel el trebuie să-și arunce îndată hainele nemțești sau hainele de „Moser" și să se îmbrace iarăși cu cele ungurești. Cînd mergeam la școala orășenească din Alt-Stettin, a venit acolo la

[190] Citatul este luat dintr-o operă pierdută a lui Frölich, *Chronologia Pannoniae.* Vezi I. Spinnyei, *Magyar írók,* vol. III, Budapesta, 1894, p. 820.

[191] Autorul celor două lucrări cunoscute: *Chorographia Moldaviae* (Viena 1541) și *Chorographia Transylvaniae* (Viena 1550), apărute în mai multe ediții. Vezi și *Călători,* 1.

[192] „Este o opinie comună în Germania, dar falsă".

[193] Termen de dispreț aplicat de sași celorlalți germani; cf. mai jos, p. 579 ș.u.

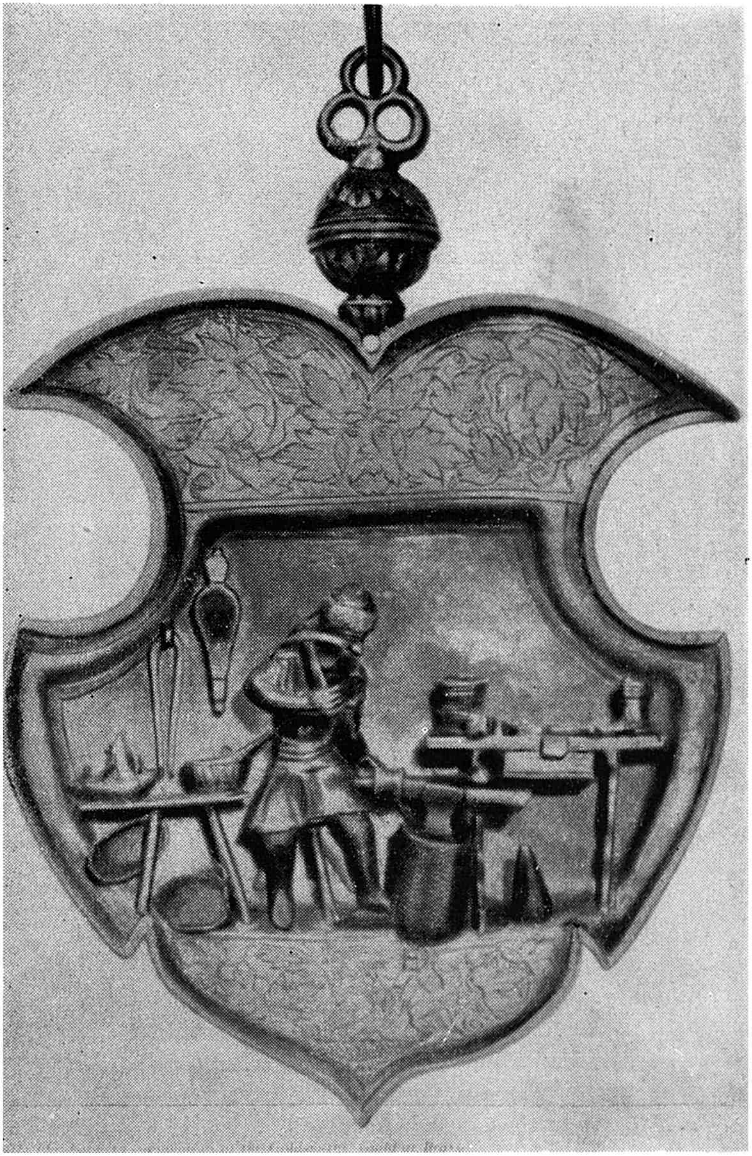
[194] Tröster, *op. cit.,* p. 110. Legenda originii sașilor din copiii din Hammeln s-ar datora iezuitului Athanasius Kircher (1601—1680). Cf. Babinger, *op. cit.,* p. 205.

33. Husar şi haiduc din Transilvania (sec. XVII)

34. Carafă de cristal purtînd stema principilor Rákóczi

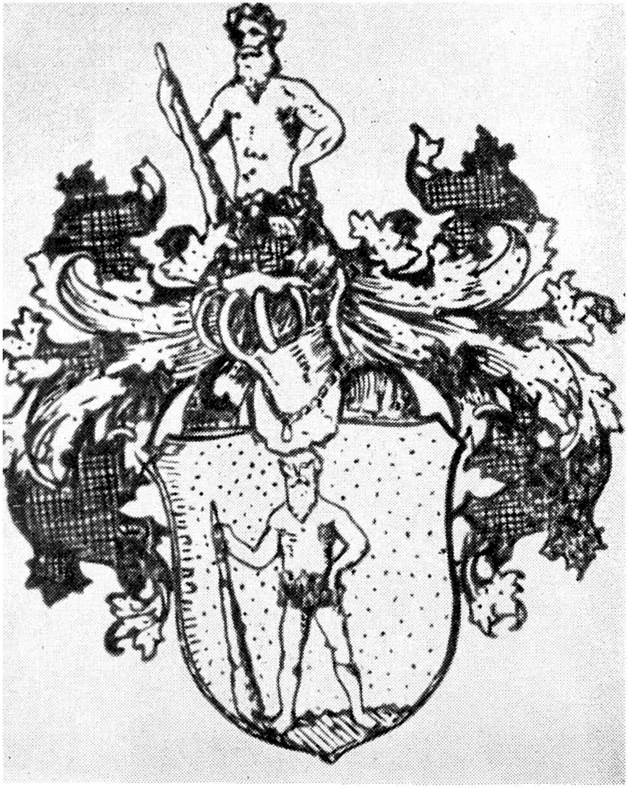
35. Semn de breaslă a unui fierar din Braşov (sec. XVII)

36. Mehmed al IV-lea, sultanul Turciei

37. Mehmed Köprülü, mare vizir otoman

38. Stema lui Conrad Jacob Hiltebrandt; stema ambasadorului suedez Gotthard Welling şi iscălitura sa

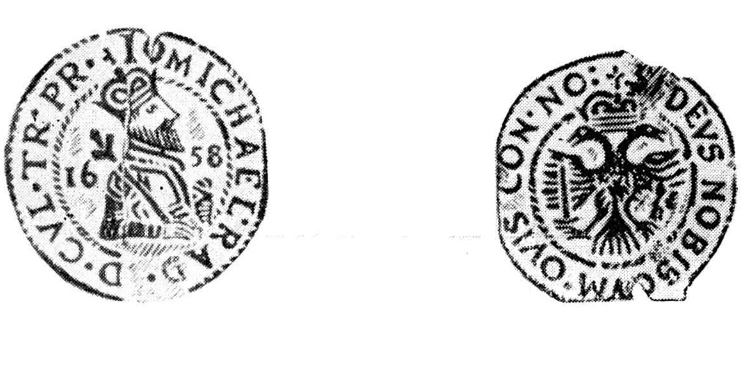

39. Boier din Ţara Românească desenat de Clas Ralamb

40. Mihnea al III[lea],
domnul
Ţării Româneşti;
monedă bătută
în timpul
domniei sale

noi un german din Transilvania, cu numele Andreas Todt[195]. Pe cînd acesta citea odată un capitol din biblie, domnul rector al şcolii, Erich Pelshöfer, i-a poruncit să spună ceva în graiul său, ceea ce el a şi făcut; însă rectorului i-a sunat atît de rău la urechi, încît i-a poruncit să înceteze de a mai vorbi astfel şi de a mai citi; căci auditoriul îl asculta făcînd haz.

În această limbă se găsesc multe cuvinte străine, care nu se întrebuinţează de loc în Germania. Trebuie să mărturisesc că unui străin i se pare la început ciudat, cînd îi aude vorbind pe aceşti oameni... [urmează „Tatăl nostru" în dialect săsesc].

Pe germanii care vin în Transilvania, spune [Frölich] în continuare, saşii îi numesc în mod dispreţuitor „Moser" cuvînt pe care ei înşişi nu ştiu să-l explice[196], şi ţin morţiş la această idee greşită că sînt mult mai prejos decît ceilalţi germani. Totul este adevărat. Bunii saşi sînt în cea mai mare parte nişte oameni simpli, naivi dar totodată foarte închipuiţi. Ei numesc pe germanii ce vin la dînşii în mod dispreţuitor „Moser", „Moserlein, Moserlein, stich mir ein Schwein, mach mir ein Brädlein[197]"! strigă în dialectul lor pe stradă copiii în urma germanilor. Ar fi bine dacă s-ar putea spune că acest lucru îl fac numai copiii, nu şi oamenii cu judecată. Dar de unde aud copiii asemenea lucruri? De la cei bătrîni, care găsesc în aceasta o desfătare, deoarece proverbul sună: *a bove majore discit arare minor*[198]. Copiii nu vor fi fost în măsură să zugrăvească pe perete, aşa cum am văzut de cîteva ori, în regiunea Sibiului chipul desenat caraghios, sau mai bine zis mîzgălit prin odăi pe pereţi, al unui asemenea „Moser" în haine nemţeşti şi cu spadă, evident în scopul de a batjocori şi dispreţui naţiunea germană, şi a trebuit să rîd de el. Cînd am vrut să aflu originea acestei porecle, mi s-a răspuns în general că acum mulţi ani ar fi venit şi nişte francezi cu oştile împărăteşti în ţară. Cum aceia se numeau Monsieur, Monsieur, locuitorii ar fi prins acest cuvînt şi-i poreclesc şi în ziua de astăzi pe toţi cei ce se îmbracă astfel cu cuvîntul pocit de „Moser". Pentru cei ce înţeleg această explicaţie, e o scuză, dar totuşi nu e justificată. Eu sînt cu totul de părere că este un nume de ocară şi de batjocură, pentru ca să se poată rîde de germani, întrucît aceşti saşi din Transilvania ocărăsc pe germani cînd sînt supăraţi, zicîndu-le, printre altele, Du mausersche Erdkrät[199]. Dealtfel, ei se poartă ca şi maghiarii, au capul tuns chilug, după moda ungurească. Femeile, aşa cum am văzut

p. 65

---

[195] Sas din Transilvania, originar din Sibiu: a trăit multă vreme în Germania. Au rămas de la el o seamă de scrieri puţin însemnate. Cf. Babinger, *op. cit.*, p. 64, n. 2.

[196] Vezi explicaţia în articolul lui Andreas Scheiner din *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*", s.n. vol. 45, p. 473 şi urm.

[197] „Înjunghie-mi un porc, fă-mi o friptură".

[198] De la boul bătrîn învaţă să are cel tînăr.

[199] Aici intervin sensurile diferite ale rădăcinii *Mauser*. Verbul *mausen* înseamnă a şterpeli, precum şi a năpîrli. Adjectivul *mauserig* se traduce prin: supărător, neplăcut. Deci s-ar traduce prin: „tu broască nesuferită!".

la Sebeş şi la Cluj poartă la piept un trandafir mare de argint aurit, de obicei bătut cu peruzele, pe care-l numesc agrafă, şi cu care-şi acoperă sînul, dar agrafele sînt, după cum afirmă Frölich, atît de grele, încît, dacă o femeie sau fată se apleacă oricît de puţin, sînii goi ies de îndată la iveală
p. 66 şi îl fac pe cel ce priveşte // sau să roşească de ruşine sau îl îndeamnă la pofte rele.

Clericii sau preoţii umblă cu anterie lungi, după obiceiul german, au mîneci largi şi lungi, lasă părul să crească destul de lung, nu poartă gulerașe sau gulere, pălăria lor este largă şi neagră, de pîslă, hainele sînt de pînză de felurite culori, sau îndeobşte întrebuinţează o stofă cafenie închisă pentru anteriile lor. Pe pieptul hainei nu au nasturi, ci nişte copci de argint, cu care îşi încheie haina; în jurul şoldurilor au un brîu fin împletit, cafeniu sau albastru. Pe sub haina de dedesubt, ei poartă nădragi ungureşti care merg pînă jos la talpa piciorului, căci nădragii şi ciorapii sînt într-una; jos, de la pulpe pînă la ghete, au pe ciorapi, de amîndouă părţile, copci de argint sau de alamă; în îmbrăcămintea domnilor preoţi saşi nu este nimic german în afară de ghete, care sînt făcute din piele neagră, după moda germană; ciorapii nu au partea de jos care îmbracă laba, ci sînt prinşi pe sub picior cu o bandă lată, iar piciorul este băgat gol în gheată. Venitul lor este dijma din toate bucatele. Ei sînt datori să dea principelui un anumit impozit anual, Census Cathedraticum, precum îl numeşte Frölich[200], şi anume în nici o altă monedă decît în aur, iar în timp de război ei mai dau şi furgoane militare cu accesoriile lor. Aceşti saşi sînt de religie luterană şi au ceremonii bisericeşti identice cu ale noastre. Parohii ţării au un superintendent general sau episcop, a cărui reşedinţă este Biertanul[201], dar care a locuit mai înainte în capitala Sibiu. Întregul cler este împărţit în şapte capitluri, (dar Frölich afirmă <că sînt> opt, pe care ei le numesc „universităţi", dar el nu le indică): şi anume: <capitlul> 1) de la Sibiu, 2) de la Braşov, 3) capitlul de la Chizd sau de la Sighişoara, 4) cel de la Mediaş, 5) de la Sebeş, 6) de la Reghin şi 7) capitlul de la Bistriţa[202]. Nimănui nu-i este îngăduit să se încumete să facă vreo inovaţie în materie de religie. În vremea aceea era afară <din ţară> în Germania, cearta cu doctorul Calixtus[203], cînd îl auzeau că este pomenit scuturau din cap şi îl vorbeau foarte tare de rău, dat fiind că era un inovator. Ei îşi au judecata lor proprie. Bisericile şi şcolile se bucură de mari privilegii. Cine îndrăzneşte să bată,

---

[200] Frölich, *op. cit.*, p. 370.

[201] *Birthalmen*. Pentru amănunte, vezi în volumul de faţă, relaţia lui Frölich, de la care a fost luată informaţia.

[202] Listă care se află la origine în *Chorografia* lui Reicherstorffer. Vezi *Călători*, I.

[203] Georg Calixtus, teolog german (1586—1656); lupta pentru unirea bisericii luterane cu cea catolică şi calvină.

să lovească sau numai să izgonească fără motiv pe vreun preot, vreun învățător sau pe un elev, trebuie să plătească 200 de florini *eo ipso facto, sine omni juridico processu*, dacă poate fi dovedită această vină prin doi sau trei martori; judecătorul primește jumătate din această sumă, iar partea jignită cealaltă jumătate.

Locuitorii țării // își au statutele lor naționale, pe care Ștefan Báthory (p. 67) le-a confirmat în anul 1583; după aceste statute ei judecă toate litigiile fără nici o amînare și fără să aplice dreptul roman. Sașii ardeleni merită pe bună dreptate să fie lăudați, printre altele pentru liberalitatea și ospitalitatea lor, cu toate că din ordin de sus, ei trebuie să dea ungurilor care călătoresc furaje și hrană, lucru pentru care nu capătă prea multă mulțumire, ci dimpotrivă să întîmplă adeseori ca vigilentul primar[204] al localității să primească drept răsplată pentru hărnicia și serviciile sale o lovitură de harapnic crunt tătăresc, cu care cătana fudulă care pleacă apoi mai departe, îl croește pe cap și pe spinare. Totuși ei se arată în privința aceasta prietenoși față de călători, nu primesc nici o plată pentru adăpost și pentru pat, nici chiar pentru mîncare și băutură, socotind că este o cinste pentru ei că un străin s-a abătut pe la ei. Și noi ne-am bucurat de asemenea bunătate în timpul călătoriei noastre, căci noi aveam pașaport de la principe și dispozițiuni privitoare la întreținere. Aceasta ne-a și fost dată cu bunăvoință și din belșug în privința furajelor și mîncării <și> chiar și a mijloacelor de transport. Și dacă la plecarea noastră le aduceam mulțumiri prietenești pentru buna găzduire, ei se bucurau de aceasta și se felicitau că au avut oaspeți atît de cum se cade și recunoscători. La Cluj ei țineau cai anume pentru serviciul celor ce călătoresc cu pașaportul principelui, pentru ca după ce au luat masa, aceștia să poată fi duși mai departe și scoși de acolo. Călătorii fără plată de felul acesta, din favoarea suveranului, se fac ce e drept prin toată țara Transilvaniei, dar ele ating mai mult pe sași, deoarece ungurii știu bine să se descurce, și nici un ungur nu tratează pe alt ungur atît de grosolan cu biciul. Frölich pomenește de acest fel de tratament[205] . . . . . .

Tröster scrie astfel despre aceasta la p. 87: „Nobilii unguri asupresc mult populația țării, căci oricine care poate arăta pașaportul principelui țării (adesea nici nu știe ce fel de principe domnește), poate călători prin toată țara cu soția și copiii săi, cu caii și cu toți servitorii săi, fără să cheltuiască // un taler. Căci primarii satelor, care se numesc acolo cu un cuvînt vechi (p. 68) german *Hahn* sînt obligați să aprovizioneze cît mai bine pe acești nobili, sau pe servitorii și oamenii lor, cu mîncare și băutură, cu ovăz și fîn, și mai ales cu vin bun; și pentru toate acestea nu se pot aștepta la nici un

---

[204] Hahn sau Hann, în dialectul german din Transilvania înseamnă primar sau judecătorul satului.

[205] *Ibidem*, p. 371.

filer[206], ci doar la vorbe goale şi adeseori la lovituri grosolane. Şi ceea ce este cel mai rău este că trebuie să li se dea cai pentru căruţe sau cai de călărie, pe care adeseori îi călăresc pînă ce-i schilodesc sau le rup picioarele; adeseori chiar pleacă cu ei. Această povară, care cu greu s-ar putea suporta în Europa, pricinuieşte poporului de la ţară cheltuieli nespuse şi pagube mari.

Aceşti saşi care de altfel se bucură de mari privilegii, nu lasă totuşi, pe nici un ungur fie el nobil sau nenobil să cumpere case în cuprinsul zidurilor lor sau să ajungă *bürgeri*. Dacă însă unii oameni de bună credinţă din ţările germane au plăcerea să se mute acolo, ei pot să cumpere case chiar cu acelaşi preţ ca oricare băştinaş şi să primească dreptul de bürgeri, dacă aparţin ritului evanghelic. Deşi printre aceşti saşi din Ardeal eşti aproape ca printre germani, totuşi paturile lor sînt foarte tari. Se găsesc, ce e drept şi paturi înalte şi împodobite cu cusături felurite, dar arcurile din ele nu sînt prea alese, şi în afară de aceasta posesorii lor sînt atît de mîndri de ele, încît nu le oferă uşor nici unui străin.

Cei mai însemnaţi dintre ei, aşa-numiţii juzi regeşti, sînt în cea mai mare parte chirciţi <de gută[207]> şi se pot uşor cunoaşte după degetele lor strîmbe şi după picioarele lor şchioape; ei pot totuşi să ducă la gură cu un gest nobil măsura[208] de vin şi să-l bea.

De la Sebeş domnul sol a plecat mai departe în alte oraşe săseşti, şi a sosit la 16 decembrie la Miercurea[209] <la> 2 mile, a trecut pe lîngă Apoldul de Sus[210] şi Cristian[211] şi a ajuns la 17 decembrie la Sibiu, pe care de data aceasta l-a ocolit, şi a poposit într-un sat foarte apropiat, Guşteriţă[212] la o depărtare de numai 1½ mile.

Sibiul este capitala şi cel mai însemnat oraş al saşilor din Transilvania, şi-a dobîndit numele de la idolul[213] sas Hermes sau Herman, căruia i s-au închinat aici vechii saşi. Unii vor să i se tragă numele de la regele got Hermanaric[214]. Pe latineşte se numeşte Cibinium după numele rîului Cibin sau Zabein, un rîu bogat în peşte, care curge pe aici, izvorînd nu departe de oraş dintr-o băltoacă // numită „Zabeins Moar". Se revarsă adeseori şi face mari stricăciuni; pe malurile sale are grădini vesele de pomi şi altfel

p. 69

---

206 *Heller*. Cea mai mică monedă de schimb.
207 Contract.
208 *Achtel* (= optimea).
209 *Reusmarck* [Reussmarkt], jud. Sibiu.
210 *Grosspol* [Grosspold], jud. Sibiu.
211 *Grossaw*, jud. Braşov.
212 *Hammerstorff* [Hammersdorf]. Azi înglobat în oraşul Sibiu.
213 Afirmaţie neîntemeiată.
214 *Hermanrück*.

de grădini, pe care însă au trebuit orăşenii înşişi să le distrugă din cauza asediului lui Rákóczy, ca să facă greutăţi inamicului.

Oraşul este o cetate, înconjurată de jur împrejur de un zid întreit, înalt, din cărămizi, şi acoperit cu olane roşii. Casele din cuprinsul oraşului sînt acoperite cu olane, şi din depărtare arată roşii peste tot. Din cauza aceasta turcii l-au numit oraşul roşu[215]. Pe toate străzile curg pîrîiaşe frumoase, care-şi prăvălesc undele din partea de sus a oraşului în spre partea de jos, şi spală astfel toate necurăţeniile. În acest oraş trebuie să se întrunească în fiecare an, de Sf. Ecaterina, cei 7 juzi sau mai mari ai întregii naţiuni germane, cînd obişnuiesc să judece toate neînţelegerile din sînul ei. În anul 1527 oraşul acesta s-a apărat cîţiva ani vitejeşte, pe seama sa, fără nici un ajutor străin, împotriva tuturor duşmanilor. În anul 1660 principele izgonit Gheorghe Rákóczy al II-lea, împreună cu colonelul Andrea Gaudi l-a asediat zadarnic timp de 14 săptămîni. În timpul acela se afla în oraş o garnizoană turcească de 1500 de oameni[216].

Locuitorii acestui oraş sînt în cea mai mare parte meseriaşi, îndeosebi postăvari. Aici se află un liceu orăşenesc şi o tipografie în care se tipăresc uneori pamflete *[Frölich*[217]*]*.

Oraşul este aşezat în ţinutul numit Ţara Oltului[218], parte pe o colină, parte în şes. Din cauza aerului nesănătos, nu e prea populat; de aceea casele cele mai arătoase stau goale; din cauza vinului văros locuitorii lui au de obicei degetele strîmbe.

Din Guşteriţa domnul sol a plecat mai departe pînă la Nocrich[219], 2 mile. Este un tîrguşor, care ţine de Sibiu. La 18 decembrie a sosit el la Bruiu[220] după un drum de o milă, şi de aici, încă o milă, la Cincşor[221]. De aici domnul sol a călătorit mai departe cale de o milă pînă la Făgăraş, care se află la o depărtare de Sibiu de 5½ sau 6 mile întregi transilvănene. Făgăraşul este un oraş întărit, este aşezat într-un şes larg, pe teren mlăştinos şi înzestrat cu tot felul de întărituri, aşa încît poate fi considerat ca una din cele mai de seamă cetăţi ale Transilvaniei, însuşi paşa i-a dat asalt de cîteva ori în războiul din urmă, dar a trebuit să se retragă cu pierderi[222]. Garnizoana aşezată de Kemény a dat foc oraşului Făgăraş şi s-a adăpostit în timpul asediului în cetate, *(Bethlen)*[223].

---

[215] Cf. B a b i n g e r, *op. cit.*, p. 69, n. 1.
[216] B e t h l e n, *op. cit.*, pp. 160, 173.
[217] *Ibidem*, p. 371.
[218] „Altland". Aşa numesc saşii regiunea Sibiului — spre deosebire de românii care dau acest nume numai Ţării Făgăraşului.
[219] *Löschkirch oder Leyschkirch* (= Leschkirch), jud. Sibiu.
[220] *Braller*, jud. Sibiu.
[221] *Kleinschenk*, sat în Voila, Făgăraş.
[222] B e t h l e n, *op. cit.*, p. 305.
[223] *Ibidem*, p. 256.

Cetatea ardeleană Făgăraş a fost luată de către Gheorghe Rákóczy de la principesa văduvă Ecaterina de Brandenburg[224], după moartea soţului ei principele Gabriel Bethlen. Rákóczy a dăruit-o // în anul 1631 fiului său, contele Sigismund Rákóczy[225], care a şi murit aici de vărsat.

p. 70

După predarea cetăţii, principele Kemény a pus să fie schingiuit Andrei Bárcsay[226], fratele principelui Acaţiu Bárcsay şi comandant al Făgăraşului spînzurîndu-l în mod jalnic în cinci rînduri, apoi coborîndu-l după cîte o pauză şi trăgîndu-l iarăşi în sus, pentru atîtea cruzimi care i s-au pus în socoteală.

Pornind din această cetate domnul sol a ajuns la Şercaia[227], un orăşel la o milă, şi mai departe la 20 decembrie, la Codlea[228], la 3 mile. Înainte de a ajunge la acest orăşel şi de a coborî din Ţara Oltului [Altland] în Ţara Bîrsei, [Burzland], a trebuit să trecem cale de trei mile mari transilvănene peste un munte păduros şi întărit cu mulţime de garduri de pari, care se numeşte muntele Codlea.

În drumul nostru am dat peste un sat românesc[229], şi, deoarece era cam frig, unii dintre noi au intrat în casa unui ţăran român. În odaia lui, (în care era întuneric de-a binelea, am găsit cîteva femei bătrîne şezînd la vatră şi le-am auzit vorbind pe limba românilor[230] „*Mamma face focu, frigu*" (Mamă, fă foc; e frig).

După ce ne-am dezmorţit puţin deasupra jăraticului degetele înţepenite de frig, am grăbit spre Codlea, care se vede îndată după deal. Aici am băut bere bună, făcută din grîu (!) şi am observat că şi aici ca şi în alte localităţi biserica este împrejmuită cu zid[231]. Căci aşa e obiceiul în Transilvania, ca bisericile din tîrguşoarele şi satele săseşti să fie clădite ca nişte castele şi să fie înzestrate cu turnuri, şanţuri pentru apă, metereze, ziduri şi tunuri, pentru ca în caz de vreo invazie a duşmanilor, locuitorii să se retragă ca într-o cetate şi să se apere în ea.

Şi pentru că am dat aici de un sat românesc, vreau să spun pe scurt cîte ceva şi despre români[232], care locuiesc printre transilvăneni. Ei alcătuiesc

---

224 Ecaterina de Brandenburg (1604—1649), soţia lui Gabriel Bethlen. După moartea soţului, urmează pe tronul Transilvaniei (1629—1630), dar a fost înlăturată după cîteva săptămîni şi s-a retras în Germania.

225 Căsătorit, în 1651, cu Henriette, fiica lui Frederic al V-lea, regele Boemiei, a murit după un an, în vîrstă de 29 de ani. Pentru planul de a-l însura cu domniţa Ruxandra, vezi relaţia lui Ioan Kemény.

226 Ioan Kemény a executat pe Acaţiu Bárcsay şi pe doi fraţi ai acestuia, Andrei şi Gaspar, sub învinuirea că uneltesc cu turcii.

227 *Scharken oder Szarkan*, jud. Braşov.

228 *Seidyn oder Zaiden*, Braşov.

229 Ein Wallachisch Dorff.

230 *Römisch*.

231 Biserica era întărită cu ziduri încă din 1432.

232 *Wallachen*.

a treia națiune, pe care am întîlnit-o în Transilvania. În general ei sînt numiți valahi, în Transilvania însă li se dă numele de „Bloch“[233]. În limba lor ei își spun români[234]. Unii socotesc că ei își au numele de la Flaccus[235]. „Walachi nomen habent a Flacco hinc Flacci“, cu timpul <s-au numit> Vlachi sau Valachi, pe nemțește Wallachen.

Acest popor este astăzi atît de puțin luat în seamă în țară, încît nici nu e socotit printre stările țării, nici nu are nici un oraș, nici o cetate sau nici măcar vreun locaș al său ci doar colibe, <ei fiind răspîndiți> prin tot locul prin munții care înconjoară țara, sau tolerați ca supuși[236] pe teritoriul orașelor și tîrgurilor germane și ungurești. Însă după originea lor ei sînt mult renumiții grăniceri ai nobilului popor roman[237] și sînt astfel, după germani[238], cei mai vechi locuitori ai țării, pe care i-a adus aici împăratul Traian în anul 100 e.n., cînd a bătut pe regele german (!) Decebal[239], și a cucerit reședința regală a acestuia Sarmisegetuza (care acuma este un sătuleț mic, înlăuntrul Porții de Fier[240]), a ocupat-o cu coloni romani și i-a dat numele de Ulpia Traiana [*Tröster*, p. 322 ș.u.].

p. 71

Acești urmași ai romanilor locuiesc astăzi în Transilvania, Moldova și Țara Românească. <Cît privește> Moldova și Țara Românească ei le au în stăpînirea și puterea lor și în cuprinsul acestora sînt cîrmuiți de proprii lor principi sau domni. În Transilvania însă ei n-au nici un privilegiu de clasă[241], ci sînt cu toții păstori sau zileri. În limba lor ei se numesc români sau romani[242]. Sînt în număr atît de mare în Maramureșul din Transilvania[243], încît aproape covîrșesc cu mulțimea lor pe unguri și pe nemți.

Cum locuiesc printre transilvăneni, aceștia învață și limba românilor, ca să poată vorbi cu ei și să le poată da ordine, ca zileri și servitori. Acești români de rînd, de condiție servilă, sînt aplecați spre hoție și tîlhărie[244], de aceea ei sînt pedepsiți aspru în Transilvania și trași de obicei în țeapă, astfel că se pot vedea aproape înaintea tuturor orașelor, tîrgurilor și satelor țării astfel de spectacole îngrozitoare.

---

233 În dialect săsesc.

234 *Romunos oder Romer.*

235 După Reicherstorffer, ca și frazele următoare.

236 *Unterthanen.*

237 *Der edlen Römer gräntz soldaten.*

238 A existat în secolul al XVI-lea o teorie greșită, susținută de erudiții germani, potrivit căreia goții ar fi fost tot una cu geții.

239 *Dietschwald!*

240 Dintre Banat și Transilvania.

241 Adică nu erau o națiune privilegiată ca nobilii, secuii și sașii.

242 Vezi n. 233.

243 *In alten Mörösch in Siebenbürgen.*

244 Justificarea cinică a măsurilor de exterminare luate contra românilor, al căror număr covîrșitor reprezenta o primejdie pentru minoritatea privilegiată.

Față de moartea prin țeapă sau par, ei merg bucuros la spînzurătoare cînd sînt osîndiți, spunînd că și Hristos, mîntuitorul lor, a fost spînzurat <pe cruce>.

În Transilvania acești iobagi români[245] au în general același port distinctiv ca și așa-numiții valahi din Moravia, despre care am amintit ceva mai sus, cînd a fost vorba de Swetin[246]. Unii poartă pe cap un fel de căciulă aspră, lungă și păroasă, alții una rotundă, de sub care atîrnă plete lungi, care privită din depărtare, pare ca o perucă, iar alții poartă un fel de căciulă olandeză, rotundă și albastră, alții, în sfîrșit, poartă pe cap o căciulă țuguiată întocmai ca dervișii din Pera. Cînd sînt în doliu, își lasă părul să crească și umblă fără pălărie un an întreg. După încetarea doliului își tund iarăși părul scurt de tot și-și pun pălăria pe cap. Vara poartă // de obicei numai cămașă, pe care o încing cu o sfoară, de care atîrnă, în partea stîngă o bucată de postav[247] cu care-și acoperă capul, cînd plouă. Româncele torc și țes haine pentru toți ai casei. Româncele torc din mers, au furca cu caierul înfiptă în brîu și torc cu fusul, <fie că> stau de vorbă între ele, fie că se așează undeva la umbră etc. Cămășile bărbaților atîrnă peste cioareci, sînt scurte și ajung de-abia peste coapse. Cioarecii și ciorapii sînt într-una, încălțămintea este o bucată de piele, pe care o leagă de picior cu sfori lungi și o numesc opinci[248]. Ei poartă un țepoi lung de vînătoare. Cu un asemenea țepoi au alungat ei odată pe Toma al nostru dintr-o vie etc. La brîu poartă o toporișcă scurtă, cu care pot desigur lovi aruncînd-o. De obicei ei au și o măciucă sau un ciomag în mînă, pe care-l numesc toiag[249]. Despre felul cum se folosește toiagul am amintit mai sus, cînd am vorbit despre Cluj.

p. 72

Femeile poartă haine de stofă, țesută de ele. Își ung părul cu unt. Fetele umblă cu capul gol, iar în față, în jurul frunții, și la urechi atîrnă tot felul de monede mici, înșirate pe fire de ață, ca și femeile bulgare, astfel că n-am putut face mare deosebire între ele și femeile bulgare, după cum am arătat în privința femeilor bulgare în descrierea călătoriei pe care am făcut-o în Bulgaria.

Cămășile lor sînt cusute tot atît de nebunește cu mii de înflorituri. Nevestele poartă pe cap o legătură mare, împletită[250] dintr-o pînză de bumbac străvezie și pe care pot să o scoată cînd vor. Ele mănîncă multă mămă-

---

[245] *Esclav Wallachen.*
[246] Swetin, localitate în Moravia. Pentru românii din Moravia cf. B a b i n g e r, *op. cit.*, p. 11 și urm.
[247] Gluga.
[248] *Pintisch.* Cuvîntul este luat de la T r ö s t e r, *op. cit.*, p. 342.
[249] *Toegul* (la T r ö s t e r, p. 343).
[250] *Geflochten* (!)

ligă[251], coc colaci[252] în spuză, fac cozonaci din făină de mei. Jocul lor <e hora> la care ei țin foarte mult, și domnul Opitz a descris-o frumos în „Zlatna":

„Mai se ascunde încă, în bordeiele țărănești un sînge nobil care n-a lepădat cu desăvîrșire tradiția vechilor datini, după cum arată hora lor, în care atît de minunat ei se apleacă și se închină, sar în sus în felul „cabriolelor"[253], pe care germanii mei trebuie să le fi adus din Franța. Ba se formează un cerc, ba iarăși se desface, ba merg flăcăii, fetele, la dreapta, ba iarăși la stînga. // Flăcăii, care și acuma mai poartă haine după chipul roman, sînt ce e drept, răi, dar plini de duh, gîndesc multe, dar spun puține și poate ar mai fi de adăugat cîte ceva, dar nu vreau să cad în bănuială prin aceasta!" p. 73

De altfel ei obișnuiesc să înfățișeze, în dansurile lor comedii întregi[254] cum am văzut în timpul Rusaliilor pe drum, în trecerea mea spre Constantinopol.

Limba lor este vechea limbă romană. „Limba romanilor dăinuiește aici pînă în ziua de astăzi, lucru despre care într-adevăr te poți mira" (*Opitz*). Cîteva exemple:

Românește	Latinește
Cum ai dormit	Quomodo dormivisti
Mănîncă	Manduca
Bea	Bibe
Lasă-mă în pace[255].	

Ceea ce ar mai fi de arătat în privința acestei națiuni, va fi povestit, cînd voi ajunge să vorbesc, despre Țara Românească.

... Brașovul este celălalt oraș german din Transilvania așezat lîngă munții Țării Românești, înconjurat din toate părțile ca de o coroană de munți frumoși. <Ca atare> nu e prea întins, are însă suburbii mari, care sînt locuite de diferite popoare, ca unguri, români și germani. Acestea fac, ca Brașovul să fie cel mai populat oraș din toată țara. Regiunea din jurul acestui oraș se numește Burtzlandt, Țara Bîrsei, nume care nu vine de la Wurtzlen[256] (rădăcini) cu toate că stema lui are o rădăcină de copac într-o

---

251 Brey (mămăligă de mei).

252 *Kollatschen*, cu explicația: *Hirse haerdkuchen*.

253 *Capriolen* de la cuvîntul francez *Cabriole*, denumind niște sărituri acrobatice folosite în anumite dansuri.

254 Este vorba, probabil, de jocul călușarilor, care însă aduce mai mult a scenă dramatică decît a comedie.

255 Toate exemplele sînt luate din T r ö s t e r, *op. cit.*, pp. 355—356.

256 După Reicherstorffer, ca și frazele următoare.

cunună, — ci de la vechile populații germane Burii[257] (!), care au locuit aici și au întemeiat Țara Bîrsei.

Această țărișoară a Bîrsei este astfel despărțită prin munți de Transilvania, ca și cînd ar fi o țărișoară deosebită cu cîmpii mănoase și pajiști încîntătoare, rămînînd ca o grădină frumos rînduită și bine păstrată, căci p. 74 țărișoara aceasta produce inul și // cerealele cele mai frumoase, încît nu pe nedrept este numită *Horreum Cereris*[258] sau grînarul, împreună cu Țara Românească vecină.

Întîi de toate ea e renumită prin belșugul de miere și ceară de albine, precum și printr-o rădăcină ce colorează în roșu din care țăranii pot scoate bani buni în fiecare an.

Acest Brașov este un oraș întărit și <cu o înfățișare> veselă, împodobit cu case frumoase, iar pe străzi curg pîrîiașe limpezi. Se face aici un negoț intens de către tot felul de națiuni, ca turci, români, greci și germani.

Pe lîngă numele german pe care-l poartă, fiind numit Kronstadt — derivat fie de la coroana, pe care o are în stemă, fie, mai curînd, de la coroana de munți, care-l încununează atît de atrăgător — se mai numește pe ungurește și pe românește „Brasovia" după numele celei dintîi așezări germane „Buris Au" pe latinește „Buriorum Campus" iar azi, corupt în Barasso[259].

Aici înfloarea adevărata învățătură luterană, ca și în celelalte orașe săsești. Se mai găsește aici un liceu frumos, cu o tipografie și o bibliotecă. În biserica femeilor[260] sînt multe lucruri de văzut și de citit, vrednice de toată atenția. Totul în oraș este foarte ieftin. Vița nu crește aici. Locuitorii fierb mied și pregătesc bere din grîu și orz. Ei țin foarte mult la cinste și la avere. Cîrmuirea se face aici ca și în celelalte orașe săsești. Orășenii trăiesc din meserii, comerț și cîrciumărit[261].

Cînd fiul hanului tătăresc a sosit cu armata în fața acestui oraș, în timpul ultimului război[262] cu tătarii de la Perecop, și a trimis doi tătari cu unele porunci, — orășenii l-au sfîșiat pe unul în bucăți, iar celălalt a trebuit să se salveze prin fugă. Iar pe emisarul principelui țării, care a urat bun venit fiului hanului și a condus pe cei doi tătari, ei l-au ținut cîteva zile la închisoare (*Bethlen*, p. 492 și p. 497). Tot atunci cu toate că armata turcească staționa atunci în țară, au dispus decapitarea de către gîde a unui soldat turc care, avînd legături cu o femeie din suburbie, a ucis cu pumnalul pe soțul ei, care voia să li se împotrivească *Tröster*, p. 407; *Frölich* p. 372).

---

[257] Tröster, *op. cit.*, p. 395, potrivit maniei lui de a căuta originile la popoarele vechi.

[258] Adică grînarul zeiței Ceres.

[259] Tröster, *op. cit.*, p. 397. Etimologie fantezistă.

[260] *Frauen Kirche*, adică a Fecioarei.

[261] *Schenken*.

[262] Campania din 1659—1660. Vezi totuși și observațiile editorului, pp. 209—210.

Theophilus Urbinus în cartea sa *Türckisches Städtbüchlein*[263], numără acest oraş printre cele turceşti, lucru de care mă îndoiesc, căci aserţiunea aceasta este în contrazicere şi cu relatările domnului Bethlen . . .

Oraşul este, scrie el, cel mai vesel, cel mai populat şi mai bine întărit dintre cele 7 oraşe din Transilvania, este aşezat între munţi, <avînd> o configuraţie frumoasă şi atrăgătoare; este întărit bine cu ziduri, turnuri şi şanţuri, are case tari de piatră, biserici mari, o şcoală bună şi cea mai bogată // bibliotecă din tot principatul, ba chiar din întreaga Ungarie — p. 75 pe lîngă care se adaugă o tipografie. Locuitorii sînt pînă în prezent numai protestanţi, toţi germani de origine, care au învăţat însă şi limba ungară şi pe cea românească. Acest oraş are trei suburbii, dintre care una este locuită de germani şi secui, cealaltă de unguri şi a treia de bulgari[264]. Pe străzi curg mici pîrîiaşe şi duc cu ele multe necurăţenii. În anul 1661: îşi primesc pedeapsa turcii, care asediau oraşul şi voiau să-l silească să se închine lui Apafi împreună cu alte oraşe. Ei au fost izgoniţi de către trupele lui Ioan Kemény, precum şi de trupele imperiale şi de populaţia oraşului. Cu toate acestea Braşovul a trebuit să supună curînd după aceea coroana libertăţii sale lui Ali-Paşa şi să primească întocmai ca Sibiul, garnizoană turcească, *hactenus ille*[265]. Districtul, în care este aşezat Braşovul se numeşte „Burzia" (= Bîrsa) sau „Burzland", „Wurtzland", numit astăzi „Barzazag", Ţara Bîrsei, şi este ultima parte din Transilvania unde încetează a mai fi rostit „Tatăl nostru" în limba germană, cum obişnuieşte să se spună îndeobşte (*Frölich*, p. 373).

Din acest Braşov, descris acuma, domnul sol Welling a pornit la 22 decembrie, spre Prejmer, un tîrg la o milă depărtare şi apoi la 23 decembrie a trecut din Ţara Bîrsei şi Ţara Secuiască în scaunul Chizd şi spre capitala sa Tîrgul Secuiesc[266] cale de 3 mile. Aici l-a întîmpinat pe domnul sol Welling un curier al principelui Rákóczy care a adus cu el o sumă de ducaţi, trimişi de principe pentru continuarea călătoriei la cazaci, şi a adus şi o scrisoare de la solul Sternbach, care îl anunţă că a primit şi el în dar de la principe doi cai, ajunşi amîndoi *ad annos discretionis* (la vîrsta înţelepciunii). În drum ne-am întîlnit cu trupe din scaunele secuieşti, care erau în marş în întîmpinarea principelui lor, cu care au pornit la 6 ianuarie 1657 mai departe din Transilvania spre a merge în Polonia. Secuii sau „siculi", pe ungureşte „székely" sînt a patra populaţie pe care am întîlnit-o în Transilvania, reprezentînd pe cei mai vechi unguri din Transilvania, care

---

263 Cronica oraşelor sub turci, Nürnberg, 1664, pp. 264—265.

264 Este vorba de Scheiu, numit de saşi *Bulgarei,* iar de unguri *Bolgárszék;* şi locuit de români. Asupra originii locuitorilor vezi S t e r i e S t i n g h e. *Die Schkeier oder Trokaren in Kronstadt* (VIII Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache), Leipzig, 1902.

265 Adică: „pînă aici <aşa spune> acela". Este vorba de lucrarea lui Urbinus, de la care sînt împrumutate textual aceste fraze.

266 *Zekely-Vasarhely oder Zäcklisch-Neumarck.*

au venit încă din 373[267] de la Hristos, împreună cu Atilla, din Sciţia în Europa. Cînd au fost scoşi de unguri din Ungaria şi alungaţi iarăşi în Sciţia, s-au despărţit de popoarele fugare ale lui Ciaba[268] 3 000 de oameni care au rămas în urmă şi s-au oprit pe Cîmpia Cigle[269], de unde s-au dus însă îndată, p. 76 de frica germanilor în interiorul Daciei sau Transilvaniei şi // s-au aşezat lîngă Munţii Sarmaţiei spre Moldova. N-au mai vrut să poarte numele odios de huni, şi au luat numele de secui, cum se numesc şi astăzi. Deci numele de secui vine de la cuvîntul unguresc „szék", adică scaun: „sedes", deoarece cei 3 000 de oameni s-au împărţit în trei scaune, cum de altfel întreaga Transilvanie este împărţită la germani şi unguri în scaune sau „sedes" (*Tröster* p. 246). Aceşti secui nu se deosebesc nici ca limbă, nici ca port de ceilalţi unguri din Transilvania. Ei sînt liberi şi nu trebuie să plătească nici un bir sau tribut. Mai înainte fuseseră supuşi regelui Ungariei, acum ascultă de principele Transilvaniei, care între altele poartă în titulatura sa princiară şi pe cea de *comes Siculorum*, dar s-au supus în astfel de condiţii, că sînt cu toţii oameni scutiţi şi liberi[270], care nu datoresc nimic principelui, decît doar că trebuie să se ridice la porunca lui şi să plece cu el la război; deci principele Transilvaniei are asupra secuilor numai puterea militară de a-i chema la oaste. *Tröster*, pp. 245, 246, 248 scrie că ei trăiesc ca nobili şi, în temeiul acestei nobleţe, îl însoţesc ca şi ceilalţi unguri transilvani pe principe la război, cum se poate citi în descrierea tuturor luptelor şi expediţiilor făcute de transilvani. În ce priveşte religia, ei sînt în cea mai mare parte reformaţi sau calvini ca şi ceilalţi unguri. În Ciuc însă sînt catolici, după cum am constatat personal străbătînd călare ţinutul — amănunte urmează ceva mai jos — şi văzînd pe munţii înzăpeziţi multe capele m-am mirat cum pot ajunge catolicii acolo. În Gheorgheni[271] un ţinut aşezat adînc în munţi care <are> numai nouă sate şi care ţine de Ciuc, sînt de asemenea catolici. În Trei Scaune[272] se găsesc şi arieni. Şi ei poartă piei de lup, atîrnate în jurul umerilor cum am arătat mai sus, cînd am vorbit despre catane. Cînd pleacă la război, poartă măciuci, baltage, securi[273], săbii şi pumnale sau spărgătoare de platoşe. Arma lor cea mai însemnată este aşa-numita

---

[267] Toate datele sînt greşite. Autorul foloseşte elemente luate din cronicile ungureşti. Pentru originea şi obligaţiile secuilor, vezi discuţia din *Călători*, I, pp. 209 şi 411 şi *Călători*, II, pp. 552 şi 562, unde se dă şi o bibliografie critică.

[268] Figură legendară (unul dintre fiii lui Attila).

[269] *Czegléd*. Autorul face confuzie între oraşul cu acest nume şi Cigle (ung. Csigle), amintit de vechile cronici maghiare, dar încă neidentificat.

[270] În realitate, secuii, după cum rezultă şi din răscoalele lor de sub Ioan Sigismund Zápolya, Ştefan Báthory, Sigismund Báthory etc., erau lipsiţi de drepturile lor şi iobăgiţi în ciuda privilegiilor lor, iar pămînturile lor erau cotropite de nobilimea venită peste ei.

[271] *Gyergau* oder *Gyrgio*.

[272] *Hàroms Zeken*.

[273] *Schakaynen* (csákány).

„kopja"[274]. Aceasta este o prăjină — sau o suliță lungă de molift cu un fier ascuțit la capăt, ca sulițele din Germania și dedesubt un steguleț mic roșu și albastru[275]. Aceste prăjini sînt vopsite în roșu și albastru. La o distanță de vreo șchioapă de capătul de jos, această suliță are un buton rotund. Cît timp este călare, călărețul poartă sulița pe piciorul drept, atunci cînd o folosește la luptă. Cînd un asemenea soldat atacă, el așează butonul sub brațul drept spre piept și dă astfel năvală asupra dușmanului. Numele acestei sulițe derivă de la // „copidiile"[276] romanilor. Acestea erau niște prăjini la al căror capăt erau înfipte coase ascuțite, așa cum fac polonii și țăranii ardeleni în timp de război. Numai că în Polonia aceasta n-a folosit prea mult, căci un țăran astfel înarmat a fost culcat la pămînt de către călăreți cu prăjina și cu coasa lui cu tot. Ei <secuii> locuiesc în așezările vechilor grăniceri[277], împărțiți în șapte comitate sau scaune și 2 scaune filiale <întocmai> ca sașii. Iată scaunele: Orbai, Chizd (!), Ciuc lîngă munții sarmatici, din care izvorăște vestitul rîu Olt apoi Odorhei, Sepsi, Chezd, Gheorgheni, Mureș, Arieș, Cason etc. Mi s-au părut <oameni> foarte simpli și cei mai mulți nu erau înarmați decît doar cu amintita suliță împestrițată și cu săbii. Domnul Bethlen (p. 437) povestește lucruri ciudate despre secuii din Odorhei. În scaunul sau districtul lor se află un sat numit Goagiu[278] care este un adevărat sat de nătîngi[279]. Satul acesta este așezat între munți, n-are nici un rîu, în schimb are destule izvoare de munte, care au apă bună la gust, dar capătă de la diferite straturi de pămînt pe care le ating, o putere atît de dăunătoare, încît toți cei ce beau apa aceea din tinerețe, ajung pociți, cu gușі mari și afară de aceasta, apa aceea îi prostește pe locuitori în așa măsură, încît ei nu știu nimic nici despre religie, nici despre vreun obicei omenesc. Astfel, unul a socotit că sunetul clopotelor de la biserică este grohăit de porci speriați de lupi. Altul, îndemnat de socrul său să se ducă în pat lîngă mireasa lui, a răspuns că el nu va face niciodată așa ceva, ca să se dedea la desfrîu și că a plătit pe altul cu bani ca să-l înlocuiască, socotind că raporturile dintre soți sînt acte de desfrîu. Unul l-a rugat pe un altul să-i arate pe feciorul său pe care îl născuse. Altul n-a putut deosebi o căprioară de un vițel. Cutare a luat o vulpe drept cîine și a ucis pe toți cîinii roșcați din sat. În ultimul război cu turcii, primarul acestui sat a ucis dintr-o dată cu sulița <sa> de vînătoare pe un turc care s-a culcat cu tînăra sa nevastă, lucru la care l-a împins trezirea poftei firești în cugetul său grosolan etc.

p. 77

---

[274] Cuvînt ung. = suliță.
[275] După T r ö s t e r, *op. cit.*, p. 32.
[276] *Copidibus*.
[277] *Markmänner*.
[278] *Gagy*. Sat în Cristuru Secuiesc.
[279] *Hasendorff*.

Din această ţară a secuilor domnul sol a trecut peste munţii Harghita
p. 78 în Moldova şi la 23 decembrie // a ajuns la Breţc[280] cale de o milă, şi mai departe la 24 (?)[281] decembrie la <Tîrgul> Trotuş[282] cale de 5 mile, tot prin păduri.

Acesta este primul oraş, pe care l-am întîlnit în Moldova. Este aşezat în munţi, într-o depresiune adîncă, şi cu case rău clădite. Numai cu multă trudă am putut coborî povîrnişul muntelui, spre această localitate. Adeseori a trebuit să trecem peste o apă, pe care ei o numeau Oituz[283]. În drum am dat şi peste o cetate numită Ojtos Újvár[284]. Pasul spre oraşul Trotuş îl numeau ei „Vama". Moldova care acum este o ţară foarte rău pustiită e locuită de români sau moldoveni. [Urmează o serie de ipoteze fanteziste asupra numelui de Moldova]. Alţii iarăşi vor să derive numele acestei ţări de la numele rîului Moldova, care izvorînd din munţii Transilvaniei dincolo de Braşov, trece prin Moldova şi se varsă în Dunăre[285]. *Moldova e Transilvaniae montibus paulo infra Hierasi fontes ortus amnis Provinciae dat nomen.* (Thuanus, *histor.* L. LVIII)[286].

...Locuitorii acestei ţări sînt români. Faţă de cei ce trăiesc împrăştiaţi, ca zileri sub ungurii şi saşii din Transilvania, aş putea să-i numesc români liberi, căci stăpînesc singuri Moldova şi Ţara Românească, fiind cîrmuiţi de domnii sau voievozii lor proprii. Ambele principate române sînt locuite de români sau valahi dar ele poartă nume diferite. Principatul, care este aşezat lîngă malurile Dunării se numeşte Ţara Românească[287], iar celălalt, care se întinde pe lîngă tătarii din Bugeac în spre lacul Meotid[288], se numeşte Moldova. Totuşi muntenii ni s-au părut mai curtenitori şi mai înţelegători decît moldovenii. Mai sus am amintit că românii sînt de origine romană. Aceşti români de origine romană nu sînt deci scoborîtorii goţilor[289] şi dacilor[290] şi nu-şi trag originea nici din sarmaţi sau tătari, ci sînt o populaţie rămasă aici, în urma expediţiei lui Traian.

---

[280] *Bercetsch oder Pretz,* în apropierea pasului Oituz, jud. Covasna.

[281] Probabil de citit 24, în text: 21 (!).

[282] *Tartros* = Tîrgul Trotuş, pe rîul Trotuş.

[283] *Huitos.*

[284] *Huitos vyıar.* Este vorba de vechiul castel Ojtos Újvár care se afla la trecătoarea Oituz, la hotarul dintre Moldova şi Transilvania; vezi Lenk. v. Trauenfeld, *op. cit.*, sub v. Oitos-Passus.

[285] De fapt, în Siret.

[286] Numele latin al istoricului francez Jacques-Auguste de Thou, autorul lucrării: *Historiae sui temporis.* Cf. Babinger, *op. cit.*, p. 78, n. 3.

[287] *Wallachey.*

[288] Marea de Azov.

[289] *Joten.* De citit: *Goten.* Avem aici un exemplu al confuziei filologice între geţi şi goţi, devenită mai frecventă în vremea aceasta.

[290] Cum ar fi adică saşii (!).

Românii nu vor să adopte calendarul gregorian (cf. Backius[291] p. 204, 205). Şi moldovenii şi muntenii sînt creştini botezaţi în rit grecesc. Deoarece era noaptea Crăciunului după calendarul care-l ţin ei — căci pe cel nou gregorian nu vor nicidecum să-l primească, deşi întreaga Transilvanie l-a adoptat — trebuie să arăt ceva despre ceremoniile pe care le-am văzut, în seara aceasta, în casa în care am fost găzduiţi. p. 79

A venit unul din popii lor, însoţit de dascălul (?)[292] său şi alţi cîţiva care cîntau. Gazda şi toţi ai casei au trebuit să intre în odăi. Preotul le întinse fiecăruia, pe Mîntuitorul sau icoana lui Isus Hristos, acoperită cu o draperie verde, pe care preotul a tras-o la o parte. Toţi cei care se aflau în casă au sărutat chipul zugrăvit al Mîntuitorului (chipuri sculptate nu sînt îngăduite la ei) pe care apoi preotul l-a acoperit din nou cu draperia.

Popa a fost poftit să se aşeze la masă, dar nu a voit să mănînce şi să zăbovească mai mult, ci s-a grăbit să plece, dascălul său şi-a umplut traista cu fel de fel de bucate, şi apoi a plecat.

Am vrut să vorbesc latineşte cu acest popă, dar el nu înţelegea nimic, deoarece aceştia nu studiază nimic afară de limba lor maternă, în care învaţă să citească şi să scrie.

În Transilvania mi s-a povestit că principele Transilvaniei Rákóczy al II-lea, în timpul războiului purtat cu moldovenii şi cu muntenii, cînd a detronat pe domnul Moldovei Vasile în anul domnului 1652[293] şi l-a aşezat în scaun în locul lui pe logofătul acestuia Ştefan şi cînd a întărit stăpînirea domnului Ţării Româneşti, muntean Constantin[294] împotriva seimenilor lui, a ucis cu sabia pe mulţi din aceştia şi din cauza neştiinţei lor, deoarece nu puteau rosti cum trebuie rugăciunea Tatăl nostru (!)

Dealtfel popii aceştia citesc totul din cărţi tipărite; pe din afară nu predică decît rar sau deloc, poartă părul lung; din această cauză oamenii aceştia (românii) numesc popi pe nemţii cu păr lung, după cum i-au numit şi pe soldaţii nemţi din armata principelui Rákóczy al II-lea, care se reîntorceau în Transilvania, şi s-au temut foarte tare de aceşti popi.

Popii lor români trebuie neapărat să se căsătorească, şi cu o fecioară, nu cu o văduvă. Dacă unui popă îi moare soţia, nu mai poate sluji în altar, i se îngăduie cel mult să citească şi să cînte în biserică la strană. Dar nici nu se poate căsători a doua oară, dacă nu vrea // să părăsească starea preoţească. Căci ei tălmăcesc astfel cuvintele apostolului Pavel (Timotei I, c. 3, v. 2). *Episcopus sit unius uxoris vir* (= episcopul să aibă o singură soţie) un preot trebuie să aibă neapărat o soţie, el poate fi soţul unei singure femei, şi, după moartea primei soţii trebuie să trăiască în văduvie. p. 80

---

[291] Ascanius Backe. Vezi Babinger, *op. cit.*, p. 211.
[292] În text *Diener*.
[293] În realitate 1653.
[294] Constantin Şerban (1654—1658).

Portul lor este diferit după tagma lor. Călugării poartă pe cap o glugă lăsată peste urechi, pe care le acopere, căci aceşti oameni plini de sfinţenie trebuie să-şi astupe urechile, pentru a nu lăsa să pătrundă nimic rău în urechi, şi cu atît mai puţin în inimă, iar această <glugă> ei o acoperă cu un văl lung negru, ce atîrnă pe spate.

În Moldova şi în Ţara Românească au şi mănăstiri. Uneori întrebuinţează toaca de lemn. Preoţii ortodocşi folosesc un instrument de lemn pentru a chema pe credincioşi la biserică, adică „*o scîndură de lemn, lungă de 12 picioare, groasă de 2 degete şi lată de 4 degete, dată bine la rindea, fără crăpături şi fără găuri, pe care o bat astfel cu mîna stîngă, încît scoţînd tonuri, cînd pline, cînd grave, cînd ascuţite, cînd dese, cînd rare, produc o melodie foarte plăcută după toate regulile muzicale* etc. Leo Allatius, după el Thelavius, în *epistola dedicatoria*, fol. 15)[295]. Asemenea instrumente de lemn n-am văzut în oraşele greceşti prin care am călătorit ... însă în Moldova şi Ţara Românească se găsesc din belşug. În Ucraina sînt clopote frumoase.

Aşadar cînd vor să dea semnalul pentru venirea la biserică, se folosesc clopote de lemn (= toacă); am auzit întîia oară bătîndu-se <toaca> şi apoi am văzut-o de aproape în uliţa Mănăşturului, din preajma Clujului, în Transilvania. Căci după ce se dădea semnalul cu toaca, obişnuiam adesea să mergem la popa, care-şi avea locuinţa în curtea bisericii, şi să asistăm la slujba bisericească. Această scîndură de stejar, dată bine la rindea, avea 4 coţi în lungime, jumătate de cot în lăţime şi 3 sau 2 degete grosime, era atîrnată la mijloc cu un lanţ de zidul bisericii. În această scîndură bătea preotul în mod iscusit, cu un ciocan de lemn, odată o bătaie tare pe care o repeta, apoi înmulţia bătăile şi, la urmă, bătea atît de des, încît sunetul se subţia din ce în ce, pînă nu se mai auzia de loc. Această muzică din toaca de lemn nu era neplăcută urechilor. Aşa ceva am auzit apoi în Moldova, în mai multe locuri, îndeosebi la Iaşi şi la Suceava.

p. 81 Popii poartă barbă lungă şi lată, au o înfăţişare gravă şi evlavioasă, // îşi fac slujba religioasă dis de dimineaţă şi seara tîrziu, cu mai multă evlavie decît catolicii. Nu recunosc drept cap al bisericii pe papa de la Roma, nu cred în purgatoriu; în bisericile lor — care, ca şi moscheele turceşti, au sus o boltă rotundă şi sînt construite în cea mai mare parte din lemn — au multe chipuri zugrăvite, dar nici unul sculptat.

Cînd intră în biserică, credincioşii cad în genunchi cînd în faţa Fecioarei Maria, cînd în faţa Sf. Gheorghe, se închină şi fac cruci mari şi mătănii adînci pînă la pămînt, ducînd mîna dreaptă întîi la frunte, apoi la piept, apoi la partea dreaptă şi în sfîrşit, la partea stîngă a pieptului în formă

[295] Sau: Leone Allaci. Grec din Chios. Cunoscut erudit, trăieşte la Roma, luptă pentru unirea bisericilor ortodoxă şi catolică. Lucrarea consultată de Hiltebrandt: *De Ecclesiae occidentalis perpetuae consensione,* Colonia, 1648. Cf. Babinger, *op. cit.,* p. 211.

de cruce. Pe cel care face altfel semnul crucii, nu-l socot drept credincios, ci străin.

În bisericile lor preoţii ard fel de fel de aromate pe care le ţin într-un vas de argint sau de alamă din care scot o mireasmă plăcută. Credincioşii cumpără de la preot lumînări mici de ceară, pe care le lipesc de jur împrejurul unei lumînări foarte groase de ceară şi le lasă să ardă în cinstea sfinţilor.

Pe Sf. Gheorghe şi pe Sf. Nicolaie ei îi cinstesc cu osebire. Ei au botezul prin scufundare; cuminecătura o dau sub amîndouă speciile, după felul grecesc şi rusesc, punînd prescurea în vin şi oferind acest amestec cu lingura.

Locuitorii Moldovei sînt în cea mai mare parte oameni demni, bărbaţi cu bărbi late, cu părul tuns, şi poartă pe cap o scufie mică roşie şi peste aceasta o căciulă mai mare ca şi grecii din Constantinopol, au anterie lungi de culori diferite. Femeile pot fi văzute rar. Ele poartă cizme cu <un fel de> potcoave[296] groase şi o năframă albă în jurul capului atîrnînd pînă pe spate, dar faţa este descoperită. Le place mult curăţenia[297]. Deşi casele lor sînt prost construite, în ele este totuşi curat. Dacă s-a aşezat rugina în faţa vetrei, o spoiesc numaidecît, avînd totdeauna la îndemînă în acest scop, o oală cu spoială. Băncile şi masa sînt spălate frumos. Patul lor este o saltea de paie şi o pătură, de care se folosesc cu toţii. În odaie este făcută un fel de poliţă, pe care se întind şi dorm. De Paşti ei se dau în nişte roţi <= scrîncioburi> care se văd în mare număr pe străzile Iaşului.

Atunci cînd copiii ca şi bătrînii vor să-şi arate respectul faţă de unul mai mare, îi apucă // mîna dreaptă şi i-o sărută, în aşa fel, că la o a treia sărutare duc mîna lor la frunte, după cum face comunitatea de la Constantinopol, faţă de patriarh la ieşirea lui din biserică, în ziua Bunei Vestiri etc. p. 82

De la <Tîrgul> Trotuş, domnul sol a plecat mai departe, cale de 5 mile, peste munţi înalţi şi păduri, pînă la Bacău, un orăşel aşezat lîngă rîul Bistriţa, şi a găsit aici pe locuitori adunaţi în faţa unei mese întinse, acoperite cu o faţă de masă pe sub care era pus fîn, iar pe masă erau multe pîini frumoase, colaci mari rotunzi şi pîini rotunde. Oamenii care se adunaseră aici mulţumeau lui Dumnezeu pentru un an bun şi-l rugau să le dea timp mănos în viitor.

Domnul sol a primit un cvartir deosebit şi oamenii lui au fost încartiruiţi peste drum, deoarece locuitorii nu au voit să deschidă uşa, pînă ce pîinea aceasta n-a fost strînsă de pe masă şi ascunsă sub pat. Unul din

---

[296] *Untengeschlagenen hohen Eisen.*

[297] În text: *Renligkeit* (!) interpretat de editor ca: *reichlichkeit.* În realitate trebuie citit: *Reinigkeit,* după cum rezultă din cuvintele următoare din text (p. 81) ce se referă tocmai la curăţenia constantă întreţinută de aceste femei în casele lor rău clădite etc.

colacii din rîndul cel mai de jos, pe care l-a scos un servitor, era mare, ceilalți tot mai mici, pînă ce se făcea o grămadă ascuțită la vîrf.

În ziua următoare, 26 decembrie, am trecut cu o plută peste rîul Bistrița. Deoarece pluta era îngustă și mică și nu putea cuprinde pe toți oamenii cu caii lor, pe lîngă căruța de bagaje, pentru a cîștiga timp au fost trecuți <prin vad> printr-un loc mai puțin adînc, dar au greșit locul și au ajuns cu apa pînă la gît.

Apoi domnul sol a ajuns la Roman, așezat pe malul rîului Moldova, cale de 4 mile, oraș cu clădiri destul de bune. Cînd am intrat în Roman, ne-am încrucișat în cale cu un moldovean pe o sanie pe care se găsea soția sa și un copil mic. Cînd a voit omul să părăsească albia înghețată a rîului și să se urce pe malul înalt, nevasta împreună cu copilul au fost aruncați din sanie căzînd deandaratele și dînd prilej de rîs.

La 27 decembrie domnul sol a plecat din Roman și a ajuns, după <un drum de> 4 mile, la Tîrgul Frumos[298], care seamănă cu un bastion. Domnul Moldovei avea aici o clădire spațioasă, în care ținea cîteva cămile și alte vite.

La 28 decembrie domnul sol a plecat mai departe și a ajuns <după un drum de> 4 mile la Iași, reședința domnului Moldovei. În vremea aceea domn al Moldovei era Gheorghe Ștefan, un domn creștin evlavios. Acesta a trimis în întîmpinarea domnului Welling la ½ milă de oraș, cîțiva slujitori de la curte, care l-au vestit că tocmai se aștepta un ciauș de la Poartă, înaintea sosirii căruia domnul nu putea porni nici o treabă. De aceea domnul sol era rugat să binevoiască a-și amîna puțin intrarea în oraș.

p. 83 Așadar am înaintat agale, străbătînd o milă pe loc șes după niște dealuri. Între timp unul dintre oamenii de la curte, un polon care știa limba latină, s-a întreținut prietenește cu domnul sol, și apoi am intrat în Iași, odată cu lăsarea serii.

Iașul este un oraș mare, întins, populat, dar fără ziduri înconjurătoare. E reședința domnului Moldovei. În diferite părți ale orașului străzile au un pod de bulumaci în loc de pardoseală de piatră. Printre locuitorii statornici se găsesc mulți evrei, care se ocupă cu comerțul, alături de negustori greci și moldoveni. Aici se găsesc felurite biserici, cu bolțile construite ca moscheele turcești (!) însă fără minaretele înalte turcești. Pe străzi se aflau și ici și colo roți sau scrîncioburi de lemn, mari și înalte, în care se dau locuitorii în timpul sărbătorilor Paștilor.

Aici se găsea de vînzare mult vînat, îndeosebi potîrnichi și găinușe de munte. În oraș umblă și monedele polone și șilingii.

Cum am intrat în cvartirul ce ni s-a atribuit, i s-a înfățișat acolo domnului sol un fel de joc[299]. Era un cerb, în care se ascundea un om. Un ștren-

[298] *Törg Formosa, schön Markt.*
[299] = Capra.

gar dănţuia cu el şi apoi culca cerbul la pămînt cu o săgeată. Cu aceasta s-a terminat jocul, pentru care cei ce au jucat au primit bacşiş.

Pe cînd priveam din mers la această neobişnuită scamatorie, şi voiam să ne ducem caii la grajd şi să ne aşezăm puţin la foc, s-a dat alarmă că domnul a trimis după domnul sol, ca să se înfăţişeze la audienţă atît de tîrziu, seara pe întuneric. Acesta a încălecat cu atîta zor, încît a plecat la castel numai cu puţini din slujitorii săi. Aş fi dorit din toată inima să-l urmez, dar nu ştiam nici calea nici drumul, pînă ce în sfîrşit s-a hotărît gazda să mă conducă. Aşadar împreună cu domnul Adolf Hexelberger am urmat gazda în graba cea mai mare, şi am ajuns cu bine la porţile castelului, unde am fost somaţi de garda germană, din care prinţul avea un regiment întreg, cu obişnuitul strigăt de „Wer da?“[300]. După aceea am trecut prin mai multe încăperi. După ce am răspuns că facem parte din suita domnului sol al regelui Suediei, ne-au lăsat să trecem, şi am suit o scară mare şi lată de lemn. După aceea am trecut prin mai multe încăperi, am ajuns într-o cameră în care se afla un jilţ mare cu spetează ca un scaun de judecător şi pe perete atîrna un disc cu un orologiu mare care arăta orele prin bătaie.

Aici am găsit pe oamenii noştri şezînd urcaţi sus pe un divan de lemn. Aceştia ne-au spus că domnul sol a intrat în audienţă şi că se găseşte de cîteva clipe în camera domnului. Am rămas aşadar şi eu afară. Între timp am văzut pe fiii de boieri[301] sau copiii de casă care slujesc pe domn, umblînd în papuci. Mi s-a spus că // nici unul din ei n-are voie să intre cu cizme în camera domnului. p. 84

După un sfert de oră a ieşit domnul sol din camera de audienţe însoţit de cîţiva boieri mai cu vază de la curte şi a fost condus jos cu torţe; acolo soldaţii germani stăteau gata în front. Cum domnul sol mergea călare şi se îndepărta repede, ne-a fost cu neputinţă mie şi numitului Hexelberger, care eram amîndoi bolnavi, să urmăm pe drumul arătat de torţe. S-a mai întîmplat că la cotiturile străzilor ele să dispară din văzul nostru. Am rătăcit astfel amîndoi aproape o oră şi nu ne-am putut găsi gazda pe o noapte atît de întunecoasă. Pe lîngă toate acestea a început să şi ningă. Pînă acum lucrul mai era de răbdat, dar în cele din urmă am pierdut şi pe tovarăşul meu, şi am umblat aşa singur, trebuind cînd să mă lupt cu cîinii, ca să nu mă muşte, cînd să mă păzesc de o nenorocire din partea oamenilor beţi[302] de care erau pline străzile, căci era tocmai timpul cînd în Iaşi se fac de sf. sărbători ale Crăciunului şi de anul nou vicleimuri[303] de acestea ce nu pot fi descrise. Între altele mi-au ieşit în cale o ceată de cheflii de aceştia, ducînd pe o sanie un butoi, pe care stătea cineva. Cu acest alai umblau ei pe străzile oraşului,

---

300 Strigătul obişnuit al străjilor: „Cine-i acolo?“
301 *Bujaren.*
302 *Wegen der tollen und vollen Leute...*
303 *Tourniren.*

cîntau, săreau şi chiuiau din răsputeri. În sfîrşit, am luat hotărîrea şi m-am dat pe lîngă aceşti oameni veseli, dar m-au respins cu binişorul[304], şi m-au apucat şi de braţ şi m-au depărtat de ceata lor. Am rătăcit apoi mai departe, pe jos, pînă cînd am zărit într-o casă prin fereastră, că arde o lumină. Am îndrăznit să intru, numai să ajung printre oameni şi să nu deger pe stradă. Cel mai rău era că nu ne puteam înţelege prin vorbă. Mi-am pus la bătaie toate meşteşugurile, dar nu mi-a ajutat cu nimic. Totuşi gazda a înţeles atîta că m-am rătăcit, a apropiat o lumînare, a luat-o în mînă şi s-a prefăcut că vrea să mă conducă la locul meu de găzduire. După ce m-a însoţit însă pînă la un colţ de stradă, a suflat în lumînare şi a sărit într-un ungher, iar eu am rămas iarăşi singur în zăpadă.

În sfîrşit m-am îndreptat iarăşi spre o lumină şi am găsit uşa deschisă. Această casă îmi părea o cîrciumă. Pe o bancă era întins şi dormea un om, pe care l-am trezit. El a luat o lumînare în mînă şi m-a dus într-un grajd mare unde trebuia să stea caii ofiţerilor germani, şi aici am găsit un grajdar care vorbea puţin nemţeşte. Acesta, după ce a ascultat plîngerea mea, m-a dus la un armurier moldovean, care m-a primit şi a poruncit servitoarei sale, care dormea pe o laviţă, aşternută cu blană de oaie, să se scoale şi să-mi lase mie culcuşul.

p. 85 După ce am luat o gură de mied, // m-am dezbrăcat de hainele mele ude, mi-am aşternut din nou blana de oaie şi am tras un somn. După cîteva ore s-a făcut ziuă. M-am sculat îndată, mi-am plătit miedul, am mulţumit frumos gazdei şi am pornit în grabă spre cvartirul meu, care nu era departe de acolo.

Tovarăşul meu Hexelberger sosise noaptea acasă, pe mine însă domnul sol mă socotea pierdut şi mort. Mare le-a fost mirarea şi a lui şi a tuturor celorlalţi, cînd am apărut dimineaţa în faţa lui. Apoi a venit polonul de la curtea domnului, care îl întîmpinase pe domnul sol şi a adus pentru Majestatea sa regele Suediei o scrisoare în limba latină din partea domnului, iar pentru domnul sol un bachmat şarg, o bucată de atlas roşu pentru o haină de dedesubt şi 8 coţi de stofă de coloare verde închisă pentru o haină de deasupra. Ce ni s-a întîmplat cu această stofă în Ucraina, vom arăta ceva mai jos.

Între timp ne-am odihnit aici cîteva zile. Domnul sol a trimis de aici scrisori unor prizonieri luaţi de tătari, şi anume domnilor colonel Engel şi Israel etc., prin care îi mîngîia şi îi asigura de cît mai apropiata lor răscumpărare. Această scrisoare a trimis-o domnul mai departe. Am trimis şi eu scrisori în Transilvania domnului sol Sternbach şi domnului D. Basirius.

În timpul acesta a căzut şi anul nou 1657 după vechiul calendar; noaptea soldaţii germani au slobozit flintele lor. Apoi a urmat clămpănitul toacelor de lemn şi mare zăngănit de clopote ca la o sărbătoare foarte mare. Aici

[304] *Mit guten Minen.*

am întîlnit și un trîmbițaș suedez, pe care îl luaseră prizonier tătarii în Polonia, și pe care îl cumpărase domnul de la ei la trecerea lor. Acesta s-a înfățișat domnului sol, i-a suflat din trîmbiță sa și s-a rugat mult să-l scape.

Domnul sol a pus să i se vorbească domnului, care a declarat că l-a dăruit colonelului său, care comanda garda de nemți, dar că la întoarcerea <solului> din Ucraina, îl va căpăta fără îndoială, ceea ce l-a supărat pe domnul sol atît de mult încît la întoarcere s-a îndreptat spre Transilvania fără a mai trece prin Iași, ci cum se va vedea mai jos, prin altă parte a Moldovei. Aici i s-a pus împotrivă domnului ambasador subordonatul său Adolf Hexelberger[305] și a rămas pe loc. Domnul a dat domnului sol un călăraș, care era de neam croat și care pe deasupra era și tălmaciul nostru și a plecat cu noi în Ucraina. Dar înainte de a merge mai departe, trebuie să mai povestesc ceva despre acest domn moldovean Ștefan, cum adică a ajuns la domnie și cum a pierdut-o și cum a murit // la Stettin, în exil, după ce și-a făcut testamentul. p. 86

În anul 1653 — Tröster[306] scrie: în 1648 — s-a ivit între principele Transilvaniei George Rákóczy al II-lea și domnul Moldovei Vasile o neînțelegere, care s-a prefăcut apoi în vîlvătaia unui război fățiș. Rákóczy a alungat pe Vasile din principatul său și a așezat în locul lui ca voievod pe cancelarul acestuia, Ștefan, care a fost apoi confirmat și de Poarta Otomană. Din această cauză acest domn moldovean Ștefan îl cinstea pe Rákóczy cu un tribut anual. De asemenea Rákóczy a readus în scaun și pe voievodul muntean Constantin Șerban, cînd acesta a fost făcut prizonier de proprii săi seimeni sau pedestrași, scăpîndu-l din mîna acestora. Pentru aceasta și Constantin îi plătea lui Rákóczy tribut în fiecare an.

După ce a așezat principele Transilvaniei Rákóczy al II-lea pe acești domni români în scaunele lor domnești, i-a despuiat sultanul turc Mehmed al IV-lea de demnitățile lor și i-a gonit din scaunele lor de domnie, pe toți trei principii, adică pe principele Transilvaniei, pe cel al Moldovei și pe cel al Țării Românești și anume pe cel dintîi în ultima zi a lui octombrie 1657 stil nou.

Domnul moldovean Ștefan a socotit cu înțelepciune și spre binele țării sale, că e prea slab ca să se poate măsura cu puterea otomană, și a plecat de bună voie în surghiun, refugiindu-se la Măria sa regele Carol al XI-lea al Suediei[307], care i-a arătat toată bunăvoința sa regală și i-a dat adăpost și hrană în castelul său din Stettin, unde a murit în anul 1668.

Înainte de a muri, domnul fiind foarte slăbit, dar avînd mintea întreagă, — și-a scris la 8 ianuarie al aceluiași an, testamentul, prin care instituia ca moștenitoare legală a tuturor bunurilor sale mișcătoare și nemișcătoare, atît a celor amanetate cît și a celor la îndemînă, pe soția sa, doamna Ștefania

---

[305] Despre încercările sale anterioare de a se despărți de convoiul solului este vorba în povestirea lui Hiltebrandt la pp. 7 și 20 a textului original.

[306] In Bethlen, *op. cit.*, p. 40, tradus de Tröster, scrie, de fapt, 1653.

[307] Domnește 1660—1697.

Mihailova, rămasă în viață, cu care se căsătorise după ritul grecesc, excluzînd pe frații, surorile, nepoții, rudele și prietenii apropiați ca pe unii, care l-au părăsit în surghiunul impus de turci. El și-a arătat și în acest testament dorința, ca doamna sa văduvită să aducă în Moldova trupul său neînsuflețit, care a fost îmbălsămat la Stettin, și să-l așeze în mormînt lîngă părinții săi, cu tot ceremonialul domnesc după ritul grecesc. El ură apoi tuturor celor ce ar ataca testamentul din sgîrcenie, muncile iadului, iar acelora, care îl vor p. 87 susține, // împărăția cerului și mulțumea, în sfîrșit, tuturor binefăcătorilor pentru bunăvoința și binefacerile lor.

De la Iași domnul sol a pornit mai departe la 1 ianuarie 1657 și a călătorit, cale de 2 mile pînă la Coiceni[308] un orășel pe malul Prutului, și mai departe la 2 ianuarie pînă la Bălți, un tîrgușor mic <la> 2 mile. Aici era mare lipsă de apă. La 3 ianuarie, <după> 3 mile, a sosit la Bulboci[309]. Pe întinderi de mile întregi e numai bărăgan aici, fără case sau sate pe tot drumul și fără să poți căpăta ceva mîncare sau băutură.

La 4 ianuarie a ajuns <după un drum de> o milă la Soroca, un oraș cu cetate la Nistru, numit mai înainte Tyras, după rîul care desparte Polonia de Moldova . . . Orașul era ticsit de evrei, care se refugiaseră aici parte din Polonia, parte din Ucraina, cînd i-au alungat cazacii din țara lor. De la ei am putut căpăta mied, rachiu și alte lucruri.

Între alții ni s-a alăturat un evreu cu numele de „Abraham" care l-a rugat pe sol să-l ia cu el în Ucraina, pentru că avea ceva de reclamat acolo. Domnul sol i-a încuviințat cererea, deoarece evreul vorbea nemțește și rusește și putea sluji de tălmaci în această călătorie. Dealtfel el luase loc în sania domnului sol și i-a povestit pe larg și înduioșător despre măcelărirea poporului său adecă al evreilor, făcută de cazaci în Ucraina, arătîndu-ne în același timp drumul, ce-l țineau tătarii, cînd porneau spre Polonia, spre care se îndreptau în marș chiar atunci. Acest evreu avea deslegare de la rabinul său să nu se țină în timpul călătoriei cu totul după cele prescrise, el întrebuința un cuțit de măcelărie al său anume și lua de la noi mai bucuros mîncarea negătită, pentru a și-o găti după legea sau țara lui. Ce pocinog ne-a făcut în Ucraina acest Abraham, care nu era copil adevărat al lui Avram, părintele tuturor credincioșilor, se va vedea în urmarea povestirii de față. Domnul sol se apropia de Ucraina și la 5 ianuarie a ajuns la cel dintîi oraș căzăcesc Costniț . . .

p. 100 [Urmează povestirea călătoriei în Ucraina] //

La întoarcere, la 12 februarie am ajuns la *Ozaryncy*, ultima localitate din Ucraina . . . etc. Din această localitate a plecat împreună cu domnul sol

[308] *Coitschan*. Sat pe Prut.
[309] Bolbuck. R.S.S.M.

spre Moldova o companie de *călăreţi cazaci înarmaţi* şi l-a însoţit, din cauza nesiguranţei drumurilor, pînă la Căcăceni[310], cale de 2 mile. Acolo am intrat în Moldova la 13 februarie şi aceasta era prima localitate întîlnită de noi în Moldova. După ce domnul sol a lăsat în urmă această escortă, cu o scrisoare foarte curtenitoare scrisă în limba latină, către comandantul ei, şi-a urmat călătoria, şi la 14 februarie a ajuns la Parcova[311], 3 mile, apoi la Stîncăuţi[312] 3 mile, iar la 15 februarie la Ştefăneşti[313] 1 milă. Şi aici era tixit de evrei refugiaţi. Localitatea era tare ruinată. Înainte de a ajunge aici, am trecut călare peste un rîu mare şi îngheţat, şi cum calul meu de poştă nu era potcovit, am avut mult necaz cu trecerea; am căzut de mai multe ori, ceea ce li s-a întîmplat şi altora de lîngă mine, aşa că am ajuns la cvartir abia după trei ore.

De aicea domnul sol a plecat în aceeaşi zi, cale de 4 mile, pînă la Botoşani şi deoarece domnul sol, din pricina celor arătate mai sus, nu voia să se ducă iarăşi la Iaşi, la domn, (dar i-a scris notificîndu-i trecerea sa prin Moldova), s-a îndreptat la 16 februarie spre Suceava, cale de 3 mile, localitate care a fost înaintea Iaşilor reşedinţa voievozilor.

La cetatea Sucevii a asediat Rákóczy al II-lea pe cazaci, care veniseră în ajutorul principelui Vasile al Moldovei, silindu-i prin foamete să se predea şi capturînd un mare tezaur al lui Vasile voievod. (*Bethlen*, p. 41). Cazacii care // ne însoţeau, ne-au declarat, că mai fuseseră pe aici, că dispreţuiau pe ungurii transilvăneni ca şi cum i-ar fi bătut crîncen. Aici am auzit pe popi bătînd toaca cu atîta iscusinţă încît scoteau o muzică aşa cum n-am mai întîlnit în altă parte. **p. 101**

Din acest loc domnul sol a plecat spre Baia[314], 2 mile. Baia era o localitate mare, dar pustiită de război. La 17 februarie şi-a urmat drumul către Tîrgu Neamţ[315], 5 mile, în 18 februarie spre Piatra Neamţ[316], 3 mile. La 19 februarie <a făcut> 6 mile pînă la Scorţeni[317] (?), iar la 20 februarie 4 mile pînă la Comăneşti[318]. Acesta a fost ultimul oraş din Moldova, la care am ajuns. În aceste oraşe pustiite ale Moldovei, am fost totuşi ajutaţi, fără plată, cu cai de călărie, cu furaj şi hrană.

---

310 *Kakatschane*, localitate dispărută.

311 Perken. Sat (R.S.S.M.).

312 *Stanzlauzes oder Stankauce*. r. Răşcani, Rep. Moldova.

313 *Stephanesten*.

314 *Banja*.

315 În text: *Gürgonin*. De comparat numele ce urmează „Türg Piater" cu forma greşită Gürgonin în care T se confundă cu G, prima silabă fiind deci identică la amîndouă.

316 *Türg Piater*.

317 *Scholzin*. Identificarea este nesigură.

318 *Kommanester*.

Domnul sol s-a îndreptat apoi spre Ciuc sau mai exact spre trecătoarea secuilor[319] din munții Sarmației, din care izvorăște renumitul rîu al Oltului și care este o trecătoare spre Transilvania.

La 21 februarie domnul sol a pornit dis de dimineață din Comănești, cu gîndul de a ajunge în aceeași zi la această trecătoare, dar acest lucru nu s-a putut îndeplini.

În drum am ajuns la o intrare îngustă în munți, pasul era însă prost păzit și nimeni nu te întreba de unde vii și încotro mergi. Poarta ne-a deschis-o un român cu căutătură prietenoasă, care ne-a salutat cu mîna. Am trecut deci călare neîmpiedicați, dar nu am ajuns ziua la locul hotărît, și a trebuit să poposim noaptea în munții de zăpadă, lîngă niște stoguri de fîn.

A doua zi am pornit iarăși dis de dimineață și am călătorit din zori pînă în seara, trecînd peste un munte înalt, acoperit cu zăpadă. În drumul nostru am dat de multe capele, de unde se putea trage concluzia că locuitorii acestei regiuni erau de religie catolică. De pe muntele înalt priveliștea se întindea departe în țară și se vedeau multe orașe și sate foarte aproape unele de altele.

În sfîrșit, la 21 februarie, am sosit după un drum de 6 mile, la „Sepsi"[320] fiind astfel numit și comitatul și orașul secuiesc. Dregătorul acestei localități se ținea destul de mîndru cînd i-am vorbit în numele domnului sol, dar a ieșit totuși călare în întîmpinarea acestuia și i-a dat îngăduința de a poposi acolo.

De aici domnul sol a plecat la 22 februarie cale de 1 milă, spre Miercurea Ciucului[321], un tîrgușor, și mai departe după un drum de 2 mile a ajuns la Leht[322] un sat săsesc, la 23 februarie, a făcut 2 mile pînă la un sat săsesc, cu numele Draos[323], și apoi, la 24 februarie 4 mile pînă la orașul săsesc Sighișoara.

Sighișoara este al treilea oraș săsesc, la 8 mile de Sibiu. La răsărit, apus și miazănoapte se mărginește cu Țara Secuilor, spre miazăzi cu scaunul Mediașului, este așezat între vii frumoase. Cetatea este așezată pe un deal // mare și întins. Pe platoul cel mai înalt al dealului cetății se află liceul și biserica principală[324], la care trebuie să te urci pe o scară lungă. În cetate nu se îngăduie încartiruirea nici unui principe. La poalele cetății se găsește un

p. 102

---

[319] *Czick oder der Zäck [l]er — pass.*

[320] *Czik Zepis oder Sepsi, der Sicul oder Zeckel Graffschafft und Stadt genandt.* Autorul face confuzie între localitățile Sepsi-Sîngeorgiu (azi Sf. Gheorghe) și Ciuc-Sîngeorgiu. Aici e vorba de Ciuc-Sîngeorgiu.

[321] *Szerreda-Warusch.*

[322] Poate Lueta, cam la jumătate drum între Miercurea Ciuc și Draoș.

[323] *Drösd,* azi Drăușeni pe valea Homorodului Mare.

[324] Biserica evanghelică.

oraş mare, aşezat pe rîul Tîrnava Mare, care izvorăşte din Munţii secuieşti[325] şi e bogat în peşte.

În anul 1662 a fost asediat în acel oraş actualul principe al Transilvaniei Mihail Apafi de către principele Ioan Kemény dar a fost despresurat de către Kuciuk-Paşa care l-a bătut pe Ioan Kemény la 24 ianuarie lîngă Seleuşul Mare[326], cu care prilej domnul Kemény a căzut de pe cal şi a fost strivit de propria sa cavalerie.

Domnul sol a stat în partea de jos a oraşului, prin care curgea un pîrîu. De aici a scris tînărului principe Francisc Rákóczy[327] spre a-i da de ştire despre trecerea sa prin ţinut. Aici am întîlnit un sighişorean care vorbea limba franceză[328] şi care l-a salutat pe domnul sol.

La 25 februarie domnul a pornit spre satul Oaia[329] la 4 mile; la 26 februarie, 1 milă, spre Tîrgu Mureş[330], un oraş în întregime unguresc, locuit în cea mai mare parte de meseriaşi şi ostaşi. Principele ţine aici adeseori dieta ţării. Traiul este ieftin, dar oraşul este plin de noroi. Tineretul săsesc e trimis la liceul de aici, pentru a învăţa limba maghiară.

Deoarece domnul sol şi-a făcut intrarea în Tîrgul Mureşului împreună cu cazacii pe care îi avea cu el, fapt pe care cazacii îl povestiră mai tîrziu în armata lor ca o minune, arătînd cum au trecut prin Transilvania — unde, ca şi în Moldova, s-au îmbogăţit în cai, — Thomas Basa[331], guvernator al Transilvaniei i-a scris domnului sol o scrisoare latinească în termeni cam aspri, avînd cam următorul cuprins: Nu ştia oare solul că el e guvernatorul ţării? Atunci de ce a intrat fără a-l înştiinţa mai dinainte? etc.

Solul, foarte indignat, a pus să i se răspundă tot în termeni aspri: E cumva guvernatorul singurul care nu ştie ce s-a petrecut la Curtea transilvană? De ce nu dispune ca trecătoarea să fie păzită? etc., etc. Domnul sol a trimis un curier expres cu această scrisoare către acest Thomas Basa, care voia să-l întoarcă din drum ca pe un duşman şi să-i închidă trecătoarea, după ce o trecuse şi aştepta în ţară, deocamdată la Tîrgu Mureş sosirea guvernatorului sau răspunsul lui. Între timp cazacii se înveseleau trăgînd cu armele şi ţinîndu-se de chefuri.

---

325 Muntele Harghita.

326 *Gross Alesch.* Lupta a avut loc la 24 ianuarie 1662, deci cinci ani după călătoria descrisă.

327 Francisc Rákóczy [n. 1644, mort. 1667], fiul lui Gheorghe Rákóczy al II-lea şi tatăl lui Francisc Rákóczy al II-lea. N-a apucat să domnească, fiind alungat de turci, odată cu tatăl său.

328 *Walsch* — Poate însemna şi limba italiană.

329 *Woy,* jud. Mureş.

330 *Marosch Wasarhely, das ist: Neumark an den Mörösch.*

331 Nobil ardelean. Fost în 1642, căpitan general în Trei Scaune şi sol la Poartă; cf. Iván Nagy, *op. cit.,* vol. I, p. 212. Vezi şi mai sus pp. 518 şi 531.

p. 103 După cîteva zile îi sosiră înapoi domnului sol // scrisorile sale cu sigiliul rupt. Intervenirä şi cîţiva nobili transilvani, care se sileau să găsească scuze pentru atitudinea guvernatorului. În acest timp domnul sol îşi ţinea armele sale pregătite ca şi pe cele ale suitei sale.

Acelaşi Thomas Basa a dispus mai tîrziu, cînd domnul sol călătorea spre Constantinopol, să i se facă la Cluj o primire măreaţă, şi să fie întîmpinat cu alai. Eu îmi aveam cvartirul la un nobil transilvan, un blănar, care mă poftea să mănînc şi avea la masă un cap de purcel fript, din care am mîncat trei persoane.

Cum nu s-a întîmplat nimic, domnul sol a pornit la 1 martie, de aici, a trecut călare cu întreaga escortă peste Mureşul îngheţat, mergînd spre Cluj, cale de 8 mile. De aici a plecat la 3 martie, cale de 2 mile, spre Topa Sâncraiu[332], un sat românesc, şi mai departe la 4 martie, cale de 3 mile spre Zalău[333], un orăşel unguresc, la 5 martie, cale de 4 mile, la Tăşnad[334], un castel (sic) şi oraş în Ungaria. Astfel am trecut iarăşi din Transilvania în Ungaria, mai departe la Sanislău[335], un tîrg, cale de 2 mile.

[Urmează întoarcerea la Cartierul General al regelui suedez în Polonia].

CĂLĂTORIA DIN POLONIA LA CONSTANTINOPOL PRIN TRANSILVANIA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ

p. 110 De aici <din Ecsed> domnul sol a călătorit cale de 4 mile la Tăşnad[336]. La 1 mai <după un drum de> 4 mile a ajuns la Şimlău[337]. Acest Şimlău este oraşul de baştină al principesei Rákóczy; paşa de la Buda[338] l-a prădat şi ars în anul 1660 (*Bethlen*, p. 170). Din această localitate domnul sol a călătorit la 2 mai mai departe, cale de 3 mile spre Almaş şi a ajuns la 3 mai, după un drum de 4 mile, în Transilvania la Cluj.

Domnul secretar Wallich a zăbovit cîtva timp în acest Cluj şi la 4 mai a ajuns prin Vinţul de Sus la Turda cale de 2 mile, apoi la 5 mai a ajuns la Aiud, cale de 3 mile şi de aici, la 6 mai la Alba Iulia, cale de 2 mile.

După ce domnul sol şi-a rînduit aici cîteva treburi, a plecat la 8 mai mai departe spre Ardealul săsesc, ajungînd la Miercurea, 3 mile, la 9 mai la Turnişor* cale de 2½ mile în preajma Sibiului, cale de ½ milă, pînă la

---

332 *Topasankrey*, jud. Cluj.

333 *Syllaj*.

334 *Tashnaht*, jud. Sălaj.

335 *Starislau*.

336 Solia a plecat din Polonia la 10 aprilie 1657; după ce a trecut prin Ungaria de Sus, a sosit la Tăşnad, în ziua de 30 aprilie.

337 *Somlyo*, jud. Sălaj.

338 În anul 1660 au fost succesiv paşi de Buda: Seid Ahmed (pînă în mai 1660) şi apoi Boznak Ismail.

* *Neppendorf*.

Nocrich, cale de 2 mile. La 11 mai a plecat spre Cincul Mare[339], cale de 3 mile, şi mai departe spre Făgăraş o milă, şi apoi spre Şercaia, o milă.

Apoi domnul sol a trecut prin pădurea Codlei spre Codlea, iar la 12 mai spre Braşov, 4 mile. Aici a poposit domnul sol doar cîteva zile, pînă ce hainele sale croite la Cracovia aveau să fie terminate de croitorii saşi, care îşi făceau meseria în acest oraş. Unii dintre noi s-au împărtăşit aici, la un preot sas luteran, acasă. Aici a fost preschimbat şi argintul pe care l-am gasit în Polonia, la Rakow, şi s-a făcut rost de un serviciu din acelaşi metal precum şi de un serviciu de cositor; servitorul nostru tîmplar ne-a făcut o casetă.

Cea mai mare parte din bagajele noastre împreună cu cîţiva cai de călărie ai domnului sol au rămas aici în Braşov. Domnul sol a luat cu el la Constantinopol pe domnul Hermann Myhal. (Ungurii pun numele înaintea pronumelui) deci pe Mihail Hermann, fiul judelui regal din Braşov, deoarece altfel nimeni nu poate fi lăsat să treacă din Transilvania în Ţara Românească.

La 16 mai domnul sol a pornit din Braşov, petrecut de cîţiva senatori braşoveni, prin Rîşnov o milă, ajungînd la 17 mai la Bran, o milă, unde domnul sol a fost bine primit şi salutat la plecare cu salve de artilerie.

Branul este o cetate impunătoare, locul de strajă al Braşovului la trecătoarea care duce din Ţara Românească prin munţii Bucegi şi Zărneşti, în ţara Transilvaniei. Cetatea aceasta se numeşte după dîrza ei înfruntare şi forţa cu care a fost întărită de regele Ludovic[340], fiul lui Carol Neapolitanul „Turtzburg, Turtzfeste (*Tröster*, p. 401). Eu socotesc că se chiamă „Türckfeste“[341], deoarece este o cetate ridicată împotriva turcilor. **p. 111**

De la această cetate domnul sol a trecut şi a sosit la Rucăr, 2 mile. În ziua de 12 mai a făcut într-o zi 3 mile şi a tăbărît la 19 mai pe cîmp. Apoi şi-a făcut intrarea în Tîrgovişte, două mile, care este reşedinţa domnului Ţării Româneşti. Pe atunci domn era Constantin Şerban, un domn evlavios, care s-a arătat binevoitor în timpul audienţei. Interpretul era un italian, doctor în medicină, domnul Mascellini[342], care tălmăcea domnului în limba grecească pe care ei o vorbeau spusele domnului sol şi Domnul răspundea în aceeaşi limbă.

Domnul sol a fost poftit să stea într-o locuinţă osebită, după ce domnul l-a cinstit cu un caftan. Domnul doctor, despre care tocmai am vorbit,

---

339 *Grosschenk.*

340 Ludovic I, regele Ungariei (1342—1382). Tatăl său, Carol Robert de Anjou, se trăgea din familia regală a Neapolului.

341 Adică cetatea turcului. De fapt numele a fost luat de la pîrîul Turcu, care curge pe sub cetate. Numirea nu e legată de turcii otomani, care nu apăruseră în Transilvania cînd s-a construit cetatea, ci de năvălitorii turanici de mai înainte; pecenegi, cumani. Locul era numit de saşi: Turcz-Au.

342 *Marsilini.* Vezi în volumul de faţă relaţia lui Bakšić, n.248.

a trimis cu acest prilej, pe servitorul său cu o aleasă fetişcană creştină, cumpărată de la tătari, ca să o ducă la Constantinopol în slujba soţiei sale.

Tîrgovişte este o aşezare întinsă, în care s-a îngrămădit multă negustorime. N-are ziduri înconjurătoare.

Domnul sol a fost escortat de cîteva companii de călăraşi şi de boieri, care s-au înfăţişat în tabără[343] în bună rînduială, cu caii frumos împodobiţi. La 22 mai a pornit el de aici şi a ajuns în aceeaşi zi, 3 mile, la o fîntînă, unde era întins un cort domnesc. Căci regiunea era cu totul pustie aici — şi aci s-a putut căpăta un pahar de vin. La 22 mai a ajuns la Bucureşti, 6 mile; iar la 23 mai la Corneşti[344], un sat lîngă Dunăre, unde ne-a părăsit escorta muntenilor.

La 24 mai domnul sol a trecut Dunărea cu o barcă şi a intrat în primul oraş turcesc, Silistra, după un drum de 5 mile. Silistra, numită pe turceşte „Dessorum"[345], este un oraş turcesc la Dunăre, care înainte vreme a fost invadat şi prădat, pe rînd, de munteni şi de transilvăneni. Era un frumos oraş comercial, pare să fi fost întemeiat de împăratul Constantin cel Mare (*Urbinus*, p. 393), Paşa din Silistra: (Paşa, dux limitaneus = conducător de margine) lipsea tocmai atunci de acasă; domnului sol i s-a oferit totuşi o locuinţă osebită şi chehaia[346] paşei i-a trimis cîţiva moruni (erau peşti mari, frumoşi şi graşi) . . . prinşi în Dunăre.

Eu am fost pus pe lîngă domnul secretar Wallich şi amîndoi ne-am dus la guvernatorul ce fusese lăsat <să ţină locul>. // El ne-a tratat mai întîi cu cafea. După ce ne-am încheiat misiunea, ne-am trezit deodată în faţa noastră cu muzicanţi ale căror instrumente şi a căror hărmălaie sînt cunoscute.

Din Silistra domnul sol a plecat în 25 mai spre Klisedzik [în Bulgaria].

---

[343] Tabăra ambasadorului care se oprise în apropierea reşedinţei domneşti, în aşteptarea alaiului ce trebuia să-l escorteze.

[344] *Gorniz.* Azi dispărut.

[345] Numele turcesc este Silistra. Dessorum este o deformare a numelui latin, Durostorum, din care românii au făcut Drîstor.

[346] Fazlî-paşa.

CLAS BRORSSON RALAMB

(1622—1698)

*

Suedezul Clas Brorsson Ralamb s-a născut în 1622 şi a murit în 1698.

Bucurîndu-se de sprijinul cancelarului Axel Oxenstierna (1583—1664), a luat parte de tînăr la negocierile diplomatice încheiate prin tratatele de la Osnabrück (1644) şi prin pacea de la Brömsebrö cu Danemarca. Ralamb s-a făcut cunoscut şi printr-o lucrare juridică de valoare. Ca răsplată pentru serviciile aduse, a fost făcut baron. A ajuns apoi membru al parlamentului şi a ocupat mari dregătorii.

În timpul războiului cu Polonia, regele Carol al X-lea, Gustav, l-a trimis în 1657 la Constantinopol, pentru a duce tratative în vederea încheierii unei alianţe cu Poarta, îndreptată împotriva Rusiei, cu care Suedia se afla în relaţii încordate. Împreună cu el mergea şi o solie ardeleană, trimisă de aliatul Suediei, Gheorghe Rákóczy al II-lea.

După tratative care au ţinut un an, Ralamb s-a întors în Suedia fără să fi putut obţine nici un rezultat.

A adus însă de la Constantinopol o colecţie de miniaturi, printre care se află şi reprezentări de costume turceşti şi româneşti.

În 1679, Ralamb își publicase însemnările de călătorie sub titlul: *Kort Beskriffning om that som wid then Constantinopolitanska Resam är föreluppit; Hurnledes Kongl. Maytz anförtrödde Ahrender äro förättade samptuthi hwad wilkor then Turkiske Staten wid samma Tijd befans giord; Den stormecktigeste Konung och Herre, Hern Carl Gustaff Sweriges, Göthes och Wändes Konung etc. Til skyldigh Underdänige Tienare Til Portam Ottomannicam Extraordinarie Affskickader Clas Ralamb Anno 1656*, Stockholm, Trycht off Hernrich Keyser kongl. Booktr. Ahr 1679, adică: *Scurtă descriere despre cele petrecute în cursul călătoriei la Constantinopol, felul cum au fost conduse negocierile Majestății Sale, precum și starea în care se găsea statul turcesc în acea vreme, pentru informarea prea puternicului rege și stăpîn Gustav (X) rege al Suediei, al țării Goților și Venzilor etc., de către prea credinciosul și plecatul său servitor, ambasador extraordinar la Poarta Otomană, Clas Rålamb, anul 1656*. Stockholm. Tipărit de Henrich Keyser, tipograf regal. Anul 1679.

Această lucrare a fost tradusă în limba engleză și publicată în: „Collection of Voyages and Travels", V, Londra, 1732, in folio.

Textul original al jurnalului în limba suedeză a fost în întregime editat abia în 1963 la Stockholm, de către Christian Callmer. Părțile necunoscute încă vor fi redate într-un volum viitor al seriei de *Călători*.

În limba germană există despre solia lui Ralamb lucrarea: *Bericht was nach angefangenem Krieg wider d. Kron Polen von I. K. Maj. in Schweden bey d. Ottoman. Pforte durch verordnete Abgesandten z. Trennung d. Christenheit angesucht worden* S.f.e.d. (1657).

Partea călătoriei privitoare la Țara Românească a fost tradusă după originalul suedez de C. J. Karadja și publicată împreună cu o scurtă prezentare a autorului în „Revista istorică", an VI, 1920, pp. 207—212 sub titlul: *Un ambasador suedez la curtea lui Constantin Șerban*. Tot în aceeași revistă (XV, 1929, pp. 347—348) au apărut și *Notele lui Rålamb despre Muntenia,* publicate de același autor. Mai recent, vezi și Lozovan, *Voyageurs nordiques . . .*, p. 112.

În primul fragment se dau informații prețioase despre curtea impunătoare a lui Constantin Șerban, despre obiceiurile și ceremonialul de la curte. Al doilea fragment se ocupă de aspectul și rodnicia țării, precum și de situația demografică. Se dau date interesante, dar puțin sigure — despre paza hotarului dinspre turci.

Partea I a fost analizată de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători,* vol. I, pp 370—373.

CALATORIA ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]

1657

La 23 aprilie <1657> am plecat din Braşov, însoţit fiind de trimişii principelui Rákóczy[2] şi am trecut munţii Valahiei[3] înspre Ţara Românească. Am ajuns în ziua de 26 aprilie la Tîrgovişte, capitala domnului Ţării Româneşti. Străbătusem munţii cu multă greutate din cauza troienilor de zăpadă, şi cu pericol, fiind nevoit să trec peste rîul Dîmboviţa. N-am aflat pod peste rîu; a trebuit să-l trec în mai multe rînduri, din cauza cotiturilor pe care le face între munţi. Apele se umflă cu mare repeziciune prin topirea zăpezii de pe culmi; după cum aceasta se face mai iute sau mai încet, treci uneori uşor călare prin rîuri şi puţin după aceea puhoiul se revarsă în toate părţile. Dimineaţa, cînd am trecut Dîmboviţa

p. 209

[1] După C. I. Karadja în „Rev. ist.", 1920, pp. 209—212, cu unele modificări.

[2] Gheorghe Rákóczy al II-lea (1648—1660), aliat cu regele Suediei. Trimişii ardeleni erau Francisc Bolgarzki de Sebeş, Ştefan de Cheresteş şi Francisc Somogyomi din Turda.

[3] Munţii Carpaţi.

pentru întîia dată, apa nu era prea adîncă, dar înainte de ora 8 dimineața, trăsurile cu cai au fost luate de apă și o slugă a ambasadorului ungur[4] s-a înecat cu cal cu tot. Noi ne agățam cum puteam de stînci, ajutîndu-ne cu mîinile și cu picioarele, și lăsam trăsurile în voia soartei; pe înserate rîul crescuse într-atîta, încît nimeni nu l-a mai putut trece vreme de 14 zile.

Cînd ne-am apropiat de Tîrgoviște, domnul[5] mi-a trimis în întîmpinare o caleașcă înhămată cu șase cai turcești minunați, însoțită de 200 de nobili călări, toți mîndru îmbrăcați și vreo 30 de companii de călăreți, aducînd oarecum a oaste. Printre ei se afla chiar și domnul, dar „incognito". Mareșalul[6] și secretarul[7] său mi-au urat bun sosit, secretarul adresîndu-mi cuvîntul pe latinește. Aici se vedeau cei mai frumoși cai turcești, ofițeri îmbrăcați în haine felurite, unii în zale, alții cu piei întregi de leopard, panteră și tigru, alții purtînd pene lungi și împestrițate ca niște aripi de vultur[8], totul în sunetul buciumelor și țimbalelor, căci întrebuințarea trîmbițelor nu este cunoscută nici în Ungaria, nici în Țara Românească sau în Turcia. Astfel am fost însoțit pînă la locuința mea. În ziua următoare am fost primit în audiență de domn cu o pompă deosebită, așa precum i se cuvine maiestății sale regale[9] și respectului ce i se datorește. La audiență se afla lume multă, mai toți boierii, unii îmbrăcați în blănuri de jder și de rîs. Arhiepiscopul lor[10] era și el de față. Sala de audiență avea pereții îmbrăcați cu damasc și geamuri de sticlă, pe cînd celelalte opt sau nouă încăperi prin care trecusem nu aveau pereții acoperiți iar ferestrele aveau hîrtie.

p. 210

Domnul m-a întîmpinat în mijlocul sălii și, după ce l-am salutat și i-am arătat prin viu grai simțămintele de prietenie și urările maiestății sale regale m-a dus la locul unde se aflau două scaune, așezîndu-se el pe unul, iar eu pe celălalt. După o scurtă convorbire, în care mi-a cerut vești despre sănătatea maiestății sale regale, am fost poftit în camera lui, unde am petrecut cîteva ceasuri, povestindu-i despre starea Poloniei; convorbire de care s-a arătat nu numai mulțumit, dar și uimit. Apoi m-a îmbrăcat cu un caftan țesut cu fir de aur, și cum nu-l primeam, mi-a zis că acesta este obiceiul țării <fiind> semnul celei mai înalte bunăvoinți, astfel că am fost silit să-l primesc. Apoi m-am întors pînă la locuința mea cu același alai, în caleașca trasă de șase cai turcești, parcă și mai minunați decît la sosire. A doua zi aș fi vrut să-mi urmez călătoria, însă am fost reținut de domn, care m-a poftit la un ospăț în grădina sa.

---

[4] Adică al principelui Transilvaniei.
[5] Constantin Șerban (1654—1658).
[6] Marele postelnic, Neagoe Săcuianu (1656—1658).
[7] Logofătul al doilea.
[8] După moda polonă.
[9] Carol al X-lea Gustav.
[10] Mitropolitul Ștefan de Tismana (1648—1653; 1656—1668).

Cînd am ajuns cu trăsura la poarta grădinii, am fost întîmpinat de cinci mareşali[11] cu toiege de argint în mînă. Domnul însuşi m-a primit la uşa chioşcului său, unde masa era întinsă. Afară se aflau dregătorii, curtenii şi cîteva companii de infanterie nemţească[12].

Îndată ce am intrat, domnul m-a condus la masă, unde ne-am aşezat // pe două jilţuri înalte; trimisul Transilvaniei s-a aşezat pe o bancă obişnuită. Pe masă nu se aflau decît patru tăvi de argint cu capace de fier. După ce am stat astfel cîtva timp vorbind împreună, ni s-a adus mîncarea. Atunci s-au aşezat la masă şi cei doi membri din suita mea, care obişnuiesc să stea cu mine la masă, dimpreună cu cei mai însemnaţi dregători ai domnului. Nouă ni se servea mîncarea pe patru pînă la şase talere de argint; ceilalţi mîncau în talere de cositor. Felurile erau bune şi bine gătite şi în vremea mesei se schimbau mereu. Cînd a venit vremea să se închine paharele, s-a ridicat întîi paharul pentru sultanul turcesc[13], însă nu fără ca domnul să-mi fi cerut iertare pentru aceasta; apoi am băut în sănătatea maiestăţii sale regele, pentru care domnul a deşertat două pahare, pe cînd nu băuse decît unul pentru sultan. Apoi am băut în sănătatea principelui Rákóczy, a lui Hmelniţki[14] şi a domnului Moldovei[15]. La fiecare pahar se făcea mare zgomot cu scripce, buciume, tobe, ţimbale şi alte instrumente turceşti ce cîntau laolaltă. După sănătatea lui Hmelniţki am propus să se bea în sănătatea domnului; cînd au băut dregătorii, au aşternut două perne pe jos, în faţa voievodului, şi toţi acei care beau se sculau de la masă şi îngenunchiau cîte doi pe pernă, şi după ce-şi goleau paharul, sărutau mîna domnului, urîndu-i sănătate, apoi se întorceau la locul lor. La mijlocul mesei au fost aduşi în faţa uşii chioşcului doi urşi mari, cari fuseseră vînaţi de vînătorii domnului. El însuşi îi cinsti dîndu-le un pumn de aspri. Chiar lîngă chioşc se afla un cort mic pentru cei ce doreau să se retragă. Cînd secretarul meu Hlingen s-a sculat de la masă în acest scop, a fost primit îndată de doi mareşali, care, purtînd toiegele lor de argint, l-au condus pînă la cort. Ei au rămas în picioare în faţa cortului, pînă la ieşirea sa. Atunci unul din mareşali[16] îl întîmpină cu un lighian şi după ce secretarul s-a spălat, l-au condus iarăşi pînă la masă. Ospăţul a ţinut de la orele 10 jumătate pînă la 7 seara, cînd mi-am luat rămas bun de la domn, care mi-a arătat tot atîta atenţie şi atunci ca şi în tot timpul mesei. M-a îmbrăţişat de două // ori şi m-a sărutat. Apoi m-am întors tot în caleaşca domnească pînă la locuinţa mea, însoţit fiind de toţi curtenii şi lăutarii domnului. În timpul mesei domnul

p. 211

p. 212

---

[11] Sub această denumire autorul cuprinde aici, desigur, dregători de mai multe feluri.
[12] Dorobanţi.
[13] Mehmed al IV-lea (1648—1687).
[14] *Cmilnici,* hatman al cazacilor zaporojeni (1648—1657).
[15] Gheorghe Ştefan (1653—1658).
[16] Medelnicerul.

m-a asigurat îndelung, de sentimentele devotate şi de venerație pe care le poartă maiestăţii sale şi acţiunilor lui. A zis că ar fi dorit ca Ţara Românească să fie tot aşa de aproape de Suedia cum este de Transilvania, căci atunci starea lui ar fi mai bună; ar fi dorit să obţină cu voia maiestăţii sale regelui putinţa de a angaja cu bani 500 de soldaţi suedezi.

A doua zi mi-a trimis prin marele comis[17] un cal minunat şi mi-a dat o companie de călăreţi care m-a însoţit o bucată de drum. Prin toate localităţile şi oraşele pe unde treceam eram întîmpinat şi însoţit de călăraşi, după porunca domnească.

DESCRIEREA ŢĂRII ROMÂNEŞTI[18]

1657

p. 347 Prin aşezarea ei şi prin dărnicia naturii Ţara Românească este una din ţările cele mai binecuvîntate din Europa. Pămîntul ei este atît de roditor, încît locuitorii n-au nevoie să-şi dea multă osteneală pentru a-l cultiva. Este de ajuns ca bobul de grîu să fie acoperit de pămînt pentru a da un rod îmbelşugat. Partea cea mai bună a ţării rămîne însă nearată şi pustie. Nu sînt locuitori decît de-a lungul munţilor, unde îşi caută un adăpost cînd năvălesc turcii şi tătarii.

Centrul ţării este o cîmpie întinsă, unde nu se găseşte nici cea mai mică ridicătură de pămînt. Această cîmpie nefiind cultivată, aici se află multe păduri de stejar ca nişte insule într-un lac. În lungul Dunării se află păşuni grase; este peşte îndeajuns; se găseşte vin, miere, ceară şi sare din belşug. În ţară mai sînt şi filoane de aur, dar nimeni cu cutează să se apuce să le extragă pentru a nu trezi pofta turcilor. Din pămînt izvorăşte ţiţei şi ţara este bogată în vînat şi păsări.

Domnul Ţării Româneşti are un venit normal de 600 000—700 000 de taleri suedezi pe an. N-are dreptul de a pune biruri extraordinare fără învoirea supuşilor săi; în această privinţă, Ţara Românească este mai fericită decît Moldova, unde domnul poate impune ţara după bunul său plac.

Călătorul nu găseşte multe înlesniri aii; de-a lungul drumurilor zile întregi nu găseşti nici un sat. La fiece două mile însă este cîte o crîşmă mică, clădită din stuf şi acoperită cu paie, unde sînt cîteva butoaie de vin şi unde drumeţul poate găsi cîte ceva de ale mîncării.

Locuitorii, şi mai ales boierii, sînt foarte chipeşi, politicoşi şi îndatoritori, dar nu prea credincioşi, căci sînt nestatornici şi adesea se răzvrătesc

---

[17] Radu Mihalcea Cîndescu (octombrie 1655 — decembrie 1657).

[18] După C. I. Karadja, *Notele lui Rålamb despre Muntenia* (1657), în „Rev. ist.", XV, 1929, pp. 347—348, cu unele mici modificări.

împotriva domnului. Matei Vodă[19] care domnise cu înţelepciune patruzeci de ani, apărîndu-şi ţara vitejeşte împotriva năvălirilor turcilor, moldovenilor, cazacilor şi tătarilor, a trebuit, la bătrîneţe, să reprime o răscoală pe care nu a putut-o potoli decît cu multă greutate[20]. Domnul de acum, Constantin Şerban a izbutit să învingă pe toţi răzvrătiţii numai cu ajutorul principelui Transilvaniei. Chiar înaintea sosirii mele, a înăbuşit iarăşi o răscoală, dovadă fiind cei 300 de călăreţi ucişi la // porţile Tîrgoviştei şi ale căror capete le-am văzut înfipte în ţeapă. Domnul este silit să ţină veşnic trupe la hotarul dinspre Ţara Turcului, pentru a preîntîmpina orice năvălire, totdeauna de temut, cu tot tributul de trei sute de pungi sau 15 000 de taleri suedezi pe an. Domnul are deci o garnizoană de 2 000 de oameni la „Pise"[21], 2 600 de oameni la Brăila şi 4 000 de oameni la Odivoaia[22] pentru apărarea sa.

p. 348

---

[19] Matei Basarab.
[20] Este vorba de prima răscoală a seimenilor (1654).
[21] Probabil Buzău şi nu Piua Petrii cum crede C. I. Karadja.
[22] Spre raiaua Giurgiului.

FILIP STANISLAVOV

(1608 sau 1610 — sf. 1674 sau 1675)

*

Filip Stanislavov aparţinea, prin originea sa, paulicienilor bulgari din regiunea Orese (= Rahova)-Nicopole de la Dunăre. El s-a născut prin 1608 sau 1610, într-o veche familie de paulicieni, convertiţi la catolicism. A studiat în Italia în Colegiul „iliric" de la Loreto şi de acolo a trecut la Roma prin 1627, unde a rămas şi după hirotonirea sa, fiind reţinut ca tălmaci al limbilor slave de către papa Urban al VIII-lea. În 1635 este rechemat în Bulgaria de episcopul de Sofia, Elia Marinov şi trimis ca preot de mir printre paulicieni. Aceştia, lipsiţi de preoţi, erau pe cale să fie absorbiţi de turci. In lipsa lui în Italia se şi turciseră 300 dintre ei. În anul următor, el înfăţişa o dare de seamă despre paulicieni (= despre ceremoniile şi eresurile lor, despre originea lor după propriile lor declaraţii, despre sentimentele lor de veneraţie pentru biserica romană). Despre activitatea sa duhovnicească în milocul acestora nu avem mărturii sigure. Ceva mai tîrziu, în 1648, cînd a intrat în concurenţă cu confratele său, observantul bulgar Fr. Soimirović pentru Episcopia de Nicopol, îndreptată spre convertirea şi păstorirea paulicienilor, a fost acuzat că nu şedea în mijlocul turmei sale, preferînd să colinde pe la oraşe şi tîrguri împreună cu

negustorii ragusani, ca simplu preot, *tarabascando per le terre e città fra signori mercanti ragusini, come semplice prete* (fără vreo misiune anume). Dar aceeaşi acuzare de părăsire a turmei sale i se va aduce mai tîrziu şi lui Fr. Soimirović. În lupta aceasta, pentru Episcopia de Nicopol se amestecă şi arhiepiscopul de Sofia, (Bakšić) — pentru Soimirović, şi cel de Marcianopol (Bandini) — pentru Stanislavov, precum şi franciscanii observanţi ai Custodiei Bulgariei, pentru primul din ei, şi paulicienii şi negustorii ragusani pentru cel din urmă. Despre efectul acestor frămîntări, pînă şi în Moldova asupra lui Bandini şi Parčević s-a vorbit mai sus în biografiile acestora. Cu tot protestul lui Bakšić şi al Custodiei şi cu tot sprijinul lui Matei Basarab care îl trimisese pe Soimirović la regele Poloniei cu scrisori în favoarea lui, Stanislavov obţine totuşi Episcopia de Nicopol. În anul următor (1649) are loc o împăcare generală. Se pare totuşi că şi după înălţarea sa în scaunul episcopal, Stanislavov a lipsit din dioceza sa. În 1652, deci vreo doi ani după moartea lui Bandini, i se încredinţează administrarea bisericii de Marcianopol, pe trei ani. Există mai multe cereri de bani şi ajutoare adresate de el cu perseverenţă Congregaţiei la Roma şi nunciaturii polone la Varşovia, dar rămase fără ecou. În februarie 1659, el trimite un raport despre starea bisericii pe care o conducea. El stătea mai mult la Rasgrad, unde îşi clădise o casă pentru el şi fratele său. Localitatea era în cea mai mare parte turcească. Acolo se aflau vreo 4 000 de musulmani cu muftiul lor. La Ismail, Chilia etc. se ducea cu mare teamă şi slujea liturghia în cîte o casă particulară. În raportul său, el declara că tot anul colindă din loc în loc în port de negustor, purtînd la el patente obţinute de la turci. De la greci şi armeni a obţinut dreptul de a fi bine primit şi găzduit în ospiciile lor. În chipul acesta, ascunzînd faptul că este episcop, poate să-şi viziteze turma o dată pe an, *ceea ce nu îndrăznea să facă Bandini în locul căruia mergea el.* Alunecînd la oarecare laudă de sine, el se făleşte că a deschis calea preoţilor catolici prin acele locuri, unde pînă la el nu s-a văzut picior de preot catolic sau misionar. Şi nici el nu ar fi putut pătrunde acolo, dacă nu ar vorbi cu uşurinţă limbile turcă, tătară şi română şi nu ar cunoaşte obiceiurile acestor popoare şi nu ar fi cunoscător al tuturor locurilor acelora ...

Dar în ciuda acestor merite pe care şi le atribuie, el cade în disgraţia Congregaţiei de Propaganda Fide care îl demite în decembrie 1662. După vreun an, dioceza sa este încredinţată vechiului său rival Soimirović (26 noiembrie 1663). El pleacă la Varna şi de acolo spre Roma. De la Ragusa îi cere lui Bakšić să intervină pentru el la Propagandă. Bakšić nu îi dă acea recomandaţie oficială, întrucît a mai primit observaţii *(ribuffo)* din partea Congregaţiei pentru că scrisese în favoarea acelui episcop, ci îl recomandă doar particular corespondentului său, probabil secretarul Congregaţiei. La 23 mai 1673, cînd e numit Urbano Cerri prosecretar al Propagandei, intervine la el ragusanul Francesco Ricciardi pentru *acest sărman prelat atît de bătrîn,* care este mult dorit de turma sa de credincioşi din Episcopia de Nicopol. Dealtminteri, înlocuitorul său, Soimirović nu şedea în dioceză, ci la Chiprovaţ, lăsînd turma sa fără păstor. Nu se arată data exactă a morţii sale. În octombrie 1675 se cere completarea vacanţei prin alegerea unui succesor. (În august 1676 e sfinţit episcop de Nicopol Anton Stepancić).

De la el a rămas o culegere de rugăciuni pentru paulicieni tipărită la Roma în 1641, sub titlul *Abagar*. Despre el au scris S. Salaville în Échos d'Orient XV (1912) *Phil. Stanislavof, apôtre des bulgares Paulikans au XVII-e siécle,* pp. 481—494. Ivan Dujcev în, *Il Cattolicesimo in Bulgaria nel XVII secolo,* Roma, 1937, pp. 50—53; 102—112.

Documentele privind activitatea sa sînt publicate în Fermendžin, *Acta Bulgariae ecclesiastica* (Monumenta spectantia . . .) vol. XVIII, pp. 39, 42, 86, 184, 264, 284.

DARE DE SEAMĂ DESPRE VIZITA EPISCOPALĂ ÎN DOBROGEA ŞI BUGEAC[1]

1659, februarie 4

p 264

Babadag sau cetatea Tomis (!). Este <reşedinţă> arhiepiscopală. În ea îşi are sediul muftiul Turcilor; are aceleaşi drepturi ca şi patriarhul sau primatul acelei regiuni; are jurisdicţie şi judecată, în chestiunile lor religioase. Sînt şapte case de catolici, iar suflete 40. Nu au nici o biserică, nici capelan; uneori slujeşte liturghia pentru ei episcopul Stanislavov într-o casă particulară, şi duce cu el potirul şi obiectele de cult. Sînt cam 300 de case de schismatici bulgari, greci, români, cu vreo 2 000 de suflete. Au o biserică. Obişnuieşte să-i viziteze arhiepiscopul de Durostor sau Silistra. Sînt 1 700 de case de turci, cu vreo 6 000 de suflete. Peste Dunăre, în provincia „Sîrphia" a Tătarilor <se află> Ismailul. <Este>

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de E. Fermendžin în *Acta Bulgariae ecclesiastica (Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium,* XVIII), Zagreb 1887, p. 264 şi urm.

un ţinut întins numit Bugeac[2] care pe latineşte se tălmăceşte prin cuvîntul de Unghi, locuit de tătari şi turci. În el sînt 15 000 de case clădite din trestie şi alte nuiele, <căci> le lipseşte piatra. Locuitorii sînt schismatici de diferite neamuri, moldoveni, munteni, tătari, bulgari, „mysi" numiţi dobrogeni[3] şi cîţiva turci. Aici se adună o mulţime de neamuri, pentru că locuitorii sînt scutiţi de plata oricărui bir, în afară de un galben numit îndeobşte „ţechin" pe care trebuie fiecare să-l plătească turcilor pe an drept capitaţie.

Biserici de ale acelor schismatici sînt 13. Case de turci 100 şi o moschee. În acest oraş este exilat orice patriarh grec schismatic de Constantinopol, scos din scaun de către sultanul Turcilor. Trăieşte din darurile acelor schismatici, a căror grijă şi conducere duhovnicească o are, şi de aceea este numit episcop de Ismail. Tătarii din Bugeac îşi aduc aici prinşii lor din diferitele provincii ale Poloniei, Lituaniei, Rusiei, Prusiei, Transilvaniei, Ţării Româneşti şi Moldovei. Printre aceştia se află şi secui şi alţi catolici, pe care îi numesc papistaşi[4], pentru că sînt fii prea supuşi şi credincioşi ai papei şi ai bisericii apostolice. Case de locuitori catolici sînt 3 şi de negustori ragusani 2. Suflete sînt 30. Nu au nici o biserică şi nici preot. Episcopul Stanislavov[5] slujeşte cîteodată liturghia pentru ei într-o casă particulară, pe un altar portativ, şi duce cu el potirul şi obiectele de cult cu neînchipuită primejdie şi teamă.

p. 265 Chilia nouă, o cetate foarte puternică a Turcilor în Ţara tătărească din Europa, a fost clădită după cum se spune, de către Genovezi, în limba italiană <numele> se tălmăceşte prin Trandafir[6]; are două porţi de fier, şi două poduri care se ridică.

Înăuntru locuiesc numai turci, casele lor sînt în număr de 300. Suflete sînt 1 600, moschei patru. Are mahalale foarte întinse, case de tătari <sînt> 500 cu 3 000 de suflete, moschei pentru tătari sînt cinci, făcute din lemn, case de creştini schismatici de diferite neamuri sînt 400, suflete 1600, au două biserici. Case de catolici sînt trei, de negustori ragusani 5, suflete sînt 30. Nu au nici biserică, nici paroh; cîteodată episcopul Stanislavov, pomenit <mai sus> slujeşte liturghia pentru ei într-o casă particulară, şi aduce cu el potirul şi obiectele de cult cu primejdie de necrezut.

Cetatea Albă, cetate foarte puternică a Turcilor în Ţara tătărească din Europa, a fost clădită după cum se spune de către Genovezi, pe italieneşte se tălmăceşte prin cetatea cea albă „Civitas Alba", iar în limba slavă „Belgrad", ceea ce înseamnă acelaş lucru. De jur împrejurul zidului are şanţuri,

---

[2] *Terra magna Buciak dicta latinus cantone sonat.*
[3] *Mysis dicti Dobruxali.*
[4] *Quos Papistas appellant.*
[5] În relaţie, autorul e pomenit la persoana a treia.
[6] De la cuvîntul turcesc *gül,* apropiat fonetic de prima parte a numelui Chilia.

atît de înalte şi adînci încît abia să poată trece bătaia săgeţii peste zidul oraşului.

Are două porţi de fier şi două poduri care se ridică. Înăuntru sînt 200 de case de ostaşi aleşi turci, şi numărul celor care păzesc această cetate este de 1 700. Au două moschei; nu se vede nici o femeie printre ei. Are o suburbie mare. Case de tătari şi de turci sînt acolo în număr de 700, iar suflete sînt 4 000. Moschei de lemn sînt vreo 13. Case de schismatici de religie ortodoxă sînt 50, au o biserică şi în ceea ce priveşte credinţa sînt supuşi episcopului de Ismail, fost odinioară patriarh de Constantinopol, <apoi> depus.

Case de catolici sînt patru, suflete 15 şi uneori mai multe dintre negustori ragusani; nu au biserică, iar cîteodată episcopul Stanislavov slujeşte liturghia pentru ei într-o casă particulară pe un altar portativ, aducînd cu el obiectele de cult şi potirul cu cea mai mare primejdie pentru viaţa lui.

În aceste părţi ale ţării tătăreşti, <sus> numitul Stanislavov, pe atunci misionar din anul 1635 . . . a deschis calea şi drumul acestor catolici, căci ani de zile nu mai fusese văzut nici un preot de rit romano-catolic, nici vreun alt călugăr misionar. Şi nici el nu ar fi putut pătrunde acolo dacă nu ar fi ştiut bine limbile turcă, tătară <şi> română, şi nu ar fi cunoscut foarte bine obiceiurile acelor neamuri, şi nu ar fi fost ştiutor al tuturor locurilor din acele ţinuturi pomenite mai sus, pe unde a umblat încă din copilărie. Apoi episcopul Stanislavov a săvîrşit pomenita taină a confirmaţiei în toate locurile arătate mai sus, în oraşe şi sate, şi a confirmat pe mulţi catolici, după cum rezultă dintr-o altă relaţie a sa, pe care a dat-o sacrei congregaţii, şi după aceasta nu a mai fost nici o nevoie să se ducă să mai facă vreo altă confirmaţie. Pentru că la ei este obiceiul ca nimeni să nu fie confirmat dacă nu a împlinit vîrsta de doisprezece ani. A sfinţit mirul sfînt (untdelemnul sfinţit) de două ori în decurs de zece ani, pentru că nu a putut să-l reînnoiască în fiecare an, din cauza puţinătăţii preoţilor, de care e mare lipsă în acele ţinuturi; şi dacă i-ar chema în acest scop, turcii ar intra într-o aşa mare bănuială, mai ales în aceste vremuri de război, încît i-ar omorî pe toţi . . .

[Pretutindeni Sf. mir este păstrat în vase de cositor. Nu este cristelniţă . . . Episcopul Stanislavov trăieşte în cea mai mare sărăcie. Hrană îi dau catolicii din sărăcia lor, cînd vine în vizitaţie (canonică) trei sau patru zile. Cînd călătoreşte, umblă întotdeauna îmbrăcat ca un negustor, după obiceiul turcilor.

Îşi vizitează adesea în fiecare an turmele de credincioşi, ceea ce arhiepiscopul de Marcianopolis Marco Bandini nu a îndrăznit niciodată să facă, de teama turcilor. I-a ţinut locul fără nici un salar, afară de 40 de scuzi pe an din partea Congregaţiei. Turcii nu ştiu că el este episcop, şi de aceea umblă cu mare grijă ca să nu-l afle grecii (= ortodocşii)].

ANEXA I

TEXTE ORIGINALE
(în rezumat)

SOLIA ÎN MOLDOVA A BOIERULUI MOSCOVIT A. L. ORDIN-NAȘCIOKIN

(1605—1681)

*

La 17 noiembrie 1642 sosea la Iași într-o solie mai tainică la Vasile Lupu boierul moscovit A. L. Ordin-Nașciokin plecat din Moscova la 24 octombrie. A treia zi de la sosire, el era primit de domn, căruia îi aducea, pe lîngă scrisorile de acreditare, blănuri scumpe de samur și — lucru de mare preț — o vulpe argintie.

La 21 noiembrie solul a avut o audiență particulară la domn, la care a mai luat parte doar tîlmaciul Selivestru. După mulțumirile pentru darurile cu care domnul fusese cinstit de către Țar a urmat întrebarea cu privire la scopul venirii solului. Acesta, după mărturisirea lui, era în legătură cu pornirea unor tratative în vederea reluării relațiilor cu Turcia. Domnul i-a făgăduit să-i dea toate informațiile ce i-ar fi de folos: „Și dacă Măria sa... Țarul[1] a binevoit să te trimită la mine pentru această treabă, atunci nu

[1] Mihail Feodorovici Romanov (1613—1645).

numai orice veste din orice stat, ci chiar și o frunză de s-ar clătina eu o voi ști". Totodată domnul l-a însărcinat pe boierul Isaia Astafiev din preajma sa să poarte el tratative în acest sens.

În luna următoare domnul i-a trimis răspuns să-și facă haine după felul celor ce se poartă în Moldova, și să vină astfel îmbrăcat la curte. Solul a răspuns întocmai acestei dorințe, nu numai adoptînd portul de la curtea domnului, ci și felul de a se purta al boierilor din jurul domnului. El scria lui Șeremetev: „și tu boierule mi-ai scris să obțin de la voievodul Vasile să mă socotească pe mine ca omul lui, și eu adesea mănînc la el, și mă așez la masă după cum mi-a arătat locul la cererea mea, nu prea sus, iar după rînduelile lor, cînd mă scol de la masă, merg să-i sărut mîna, și nu se cunoaște după nimic că sînt străin..."

La 23 decembrie el e din nou primit la curte unde i se dau asigurările cele mai mulțumitoare: „Îl voi sluji <pe Țar> în toate... etc... și-i voi face cunoscute Măriei sale toate treburile..." Nasciokin raportează că domnul „vrea să potolească furia turcilor prin rîvna și sîrguința sa". În același timp el mai pomenește de zelul pentru slujba Rusiei pe care l-a aflat la boierul Isaia Astafiev precum și la logofătul Toader[2]. Șeremetiev îi răspunde la 1 iunie 1643: „Spune-i lui Toader logofătul să servească pe Țar și să fie bun față de tine. Văzîndu-l că e cu inima curată, fă-i un dar cu ce se va întîmpla să ai la tine, potrivit cu însemnătatea lucrului și a prieteniei lui față de tine: blănuri de samur ai". În adevăr solul mai ceruse în cîteva rînduri și i se mai trimiseseră blănuri de samur, destinate strîgerii legăturilor de prietenie cu persoanele mai influente de la curte. În aceeași ordine de idei recomanda la Moscova să fie lăudat domnul pentru serviciile sale, și să i se trimită regulat „simbria". Dar lucrurile nu au mers chiar așa, căci la Moscova se întîrzia cu răspunsul la scrisoarea domnului, și nu se dădea slobozire de plecare de acolo solului moldovean, reținut în chip nejustificat. În schimb solul moscovit rămînea pe lîngă domn și cerceta diferitele aspecte ale vieții din Moldova. L-a însoțit și pe domn în călătoria acestuia de-a lungul granițelor Moldovei. Se purta și aici potrivit cu principiile sale mărturisite mai sus: „Merg cu el ori unde ar pleca, și el mă socotește ca pe unul din oamenii săi, și nu ca acei sosiți doar pentru o bucată de vreme". Solul își punea mari speranțe pe identitatea de religie dintre cele două țări: Rusia și Moldova. Totodată era conștient de importanța legăturilor comerciale dintre ele. În timpul soliei sale au vizitat Iașii mai mulți negustori ruși. Unul dintre negustorii care veneau la Iași cu negoțul, a locuit mai mult timp în aceeași curte cu solul rus. Un alt negustor din Moscova — Artem Iakovlev — care a stat și el mai multă vreme la Iași, venea să cumpere aici culori pentru zugrăvirea icoanelor. În timpul șederii solului la

[2] Toader Ioanovici, mare logofăt.

Iași s-a tipărit acolo prima carte moldovenească, anume „Cazania" lui Varlaam, despre care a raportat cu bucurie la Moscova. El mai declara: „Învăț cîte puțin să vorbesc moldovenește". A trebuit să ajungă la oarecare ușurință de vorbire, căci cerea de la Moscova să i se trimită cărți bisericești pentru discuții privind unele probleme religioase ridicate de boierimea moldovenească.

Obiectul principal al misiunii lui Nașciokin era să determine o mediație a lui Vasile Lupu față de Poartă pentru primirea favorabilă a unei solii moscovite. Împrejurările Turciei erau destul de critice, atît din punctul de vedere al situației externe — caracterizate prin războiul Persiei și expectative temătoare față de lupta ce se desfășura la Azov, cît și înăsprirea relațiilor cu Polonia — precum și din cel al crizei politice interne, pentru a impune o clarificare a raporturilor ei cu Rusia. Nașciokin era ținut la curent de către domn și de Astafiev cu mersul tratativelor. El declara: „Aud de la domn și de la Isaia că actuala solie la turci va fi în mare cinste". Domnul îi dădea sfaturi folositoare de felul cum trebuia vorbit la Poartă: „Cîte unuia trebuie să-i vorbești liniștit, iar altora cu asprime, să nu le cedezi în toate". Astafiev, de partea lui stăruia să nu se ducă turcilor daruri prea multe, căci acestea scad considerația solului: „de la cine văd <turcii> daruri mai multe, contra aceluia purced ei cu mai multă îndrăzneală". Cu toate aceste sfaturi înțelepte solia moscovită, plecată spre Turcia la 5 martie 1643, avînd în frunte pe boierul rus Miloslavski a dus daruri în valoare de 11 090 de ruble, în afară de darurile către cei trei patriarhi ortodocși. Și relațiile polono-ruse erau discutate de Nașciokin, cu domnul Moldovei în cursul unor convorbiri, fără ascunzișuri. Vasile Lupu declara: „Astăzi regele Poloniei"[3] e tare de temut, de aceea caut eu să fie pace între marele Țar și Sultanul Turciei"[4]. Părerile sale despre organizarea statului polon erau prea puțin favorabile: „Statul lituanian e anarhic, nu are asupra sa un stăpîn... și în condițiile unei atare instabilități, unde mai este loc pentru dreptate?... Astăzi a sosit timpul să-ți vezi de ale tale..." În aceeași ordine de idei îl întreba dacă Țarul nu trimite trupe pentru eliberarea teritoriilor sale de sub stăpînirea Poloniei, aflînd însă că Țarul duce o politică de pace, fugind de vărsări de sînge...

Dar prezența la Iași a lui Nașciokin și vestea pregătirii soliei la Poartă treziseră teama polonilor, care și trimiseseră un informator pentru a iscodi rostul misiunii sale. Din motive lesne de înțeles toată corespondența sa cu superiorii de la Moscova era cifrată, și scrisorile sale erau duse cu mare grijă, ascunse cu dibăcie sau cusute în căptușeala hainelor emisarilor expediați de el din Moldova. Corespondența lui din Moldova se încheie

---

[3] Vladislav IV Wasa (1632—1648).
[4] Ibrahim I (1640—1648).

cu scrisoarea sa din 28 iulie 1643 către boierul Dubrovski pe care îl roagă să pună o vorbă bună dacă s-ar ivi vreun prilej de a fi trimis în vreo ţară vecină cu Moldova, adăogînd „Voi fi bucuros să nu fiu trecut cu vederea. Am plecat nu pentru a mă odihni; bucuria mea este să slujesc cît mai mult . . . etc.". De fapt îşi considera misiunea din Moldova ca terminată după expedierea cu bine la Poartă a soliei moscovite.

Pentru întocmirea notei de faţă au fost folosite informaţiile cuprinse în cartea lui N. A. Novoselski, *Борьба Московского государства с татарами в первой половине* XVII *века,* (*Lupta Statului moscovit împotriva tătarilor în prima jumătate a secolului al XVII-lea*), Moscova—Leningrad, 1948, p. 309; în relatarea din darea de seamă făcută de N. A. Mohov şi P. V. Sovetov, *Освещение истории Румынии* XIV-XVIII *вв. на смраницах журнала* ,,Studii" (*Interpretarea istoriei României din secolele XIV—XVIII în paginile revistei „Studii"*) apărută în ,,Вопросы истории", nr. 5, anul 1958, p. 215 şi mai cu seamă din articolul publicat de I. V. Kurskov, *Из истории русско-молдавских отношений в* XVII *веке* (*Дипломатическая поездка русского государственного деятеля А. Л. Ордин-Нащокина в Молдавию в 1642—1643 гг.*) (*Din istoria relaţiilor ruso-moldoveneşti în secolul al XVII-lea. Călătoria diplomatică a omului de stat rus A. L. Ordin-Nasciokin în Moldova în anii 1642—1643*), în ,,Известия Молдавско го филиала Академии наук СССР",nr. 2 (56), Chişinău, 1959, pp. 81—87.

Materialul despre călătoria lui A. L. Ordin-Naşciokin se găseşte în Arhivele centrale de stat din Moscova: ЦГАДА оp.68. Дела молдавские и валашские 1642 д. 2, 196 pp. purtînd denumirea: „Отписки в цифирях посланного в Молдавию дворянина А. Нащокина для расведывания о делах турецких и польских. Тут же и письма его боярам Шеремет еву и Дубровскому с ответами их на оные. 1642 г-ноябрь—1643 г. (Corespondenţa cifrată a boierului A. Naşciokin trimis în Moldova pentru cercetarea lucrurilor turcilor şi polonilor. Tot aici şi scrisorile lui, adresate boierilor Şeremetiev şi Dubrovski cu răspunsurile acestora la ele. Noiembrie, anul 1642 — anul 1643).

ANEXA II

MĂRTURII INDIRECTE

VICARUL PATRIARHAL GIOV. BATT. SIROLI DIN LUGO CĂTRE PROPAGANDĂ[1]

1645 septembrie 22, Pera . . .

Prea eminenţi şi reverenzi seniori şi patroni p. 237 vrednici de tot respectul.

Părinţii iezuiţi s-au îngrijit în mod indirect şi scandalos în păresimile trecute să ridice o bună parte a poporenilor din Iaşi contra misionarilor noştri, şi prin autoritatea acelui principe au intrat în casa noastră şi au ocupat camerele bune care sînt în ea şi au mai pus stăpînire şi pe biserică. În luna iulie din urmă a sosit acolo Părintele magistru Antonio din Brisello, regent [al colegiului] din Cracovia, Provincial al Transilvaniei şi comisar general al Provinciei Rusia, şi văzînd pe fraţii săi şi ai noştri asupriţi în chip nedrept, s-a dus să-l salute pe principe: i-a arătat o danie făcută ordinului

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în „Dipl. Ital.", IV. pp. 237—238. Scrisoarea se referă la conflictul pentru Casa Misiunii sau Casa „parohială" din Iaşi, despre care este vorba şi în bibliografiile lui Bandini, Gasparo din Noto, Antonio din Brisello, etc.

nostru de către înaintaşii acestuia, şi a expus temeiurile părinţilor noştri. Acesta auzindu-le, a hotărît să menţină în posesie ordinul nostru, şi a poruncit ca părinţii iezuiţi să-şi facă rost în altă parte. În acest timp zişii părinţi, împreună cu unul numit Cattinaschi[2], care la început îl persecuta pe Monsiniorul Arhiepiscop de Marcianopol şi voia să pună să-l alunge din acea ţară, au recurs la acel monsinior care, după ce a fost ajutat de părinţii noştri şi de mine, trimiţînd eminenţelor voastre scrisorile sale şi aducîndu-i breva stăpînului nostru Papa, care i-a fost înfăţişată tocmai atunci în vremea acestui litigiu de către Părintele Gasparo din Noto, viceprefectul nostru, împreună cu alte scrisori, deodată [......] *Irod şi Pilat s-au făcut prieteni*[3] pentru a distruge misiunea şi a-i schimba pe aceia care au fost primii trimişi să cultive acea vie care nu îi producea Sfintei Biserici decît viţa sălbatică a ereziei şi spinii înţepători ai schismei... Deci zisul prelat le-a concedat părinţilor iezuiţi casa noastră şi biserica, gonind pe părintele Noto care nu va putea cînta liturghia decît în sărbătorile mobile în acea biserică ce fusese mai înainte o casă a mîrşăviei şi a fost schimbată de fraţii noştri într-un templu în care era adorat Dumnezeu cel adevărat, şi în care se mărturiseşte credinţa catolică. Acei părinţi iezuiţi nu s-au sfiit să intre în acea misiune şi în casa noastră, fără avizul judelui competent şi aprobarea zisului Monsinior, ci doar la un simplu semn al Principelui, adus la această hotărîre de către dragomanul său, Cattinaschi, şi nici nu au socotit că este (un lucru de ruşine) a răspîndi zvonul că episcopul ar fi un pretins prelat şi fără nici o putere, şi de aceea nici nu era respectat de loc de poporeni, şi nici nu îl cinsteau ca pe păstorul lor. Acuma îmi închipui că ei împreună cu un frate Ilie din Bosnia[4], gonit de aici cu ruşine — căci nu făcea altceva în mănăstirea Sf. Maria Draperis decît să tulbure comunitatea, să se dedea la rele şi să vorbească de rău pe Stăpînul nostru, pe cardinalii şi prelaţii romani —, afirmă peste tot că părintele provincial al Transilvaniei[5] ar fi făcut un păcat împotriva celor sfinte înfăţişînd suszisului Principe cauza ordinului nostru. Dacă provincialul ar fi avut timp ca să mai rămînă la Iaşi, atunci, mulţumită virtuţilor, doctrinei şi bunului său exemplu, ar fi unit bisericile latină şi greacă, şi acest lucru ni l-a împărtăşit un monah numit Sirigo *(Serico)*, un foarte bun părinte grec, exilat de aici de către acest Patriarh Partenie, şi care stă acum pe lîngă suszisul principe. Aceşti binecuvîntaţi prelaţi Bernardini au luat ca lozincă asuprirea primilor născuţi ai părintelui serafic. Sf. Francisc, şi ei ar trebui să se ocupe cu slujba domnului şi să ia aminte că pe aici nu se află călugări

---

[2] Cotnarski, secretarul domnului pentru limbile latină şi polonă.
[3] Din Evanghelia lui Luca 23, 12: *Herodes et Pilatus facti amici*...
[4] Misionar la Iaşi.
[5] Antonio din Brisello.

de o viaţă mai lipsită de frîu decît bosniecii. Acest frate Ilie e atît de nepăsător la toate (*relasciato*) încît orice mare păcat el îl socoate nimica toată, şi mai este şi ignorant, şi totuşi monsiniorul Arhiepiscop de Marcianopol îl declară predicator şi teolog. Acestea sînt cele ce pot raporta despre misiunea din Moldova. Eu aştept să plec cu domnii ragusani[6] . . . etc.

Pera 22 sept. 1645

---

[6] Se reîntoarce la Roma.

ANEXA III

DESCRIERI GEOGRAFICE

EBERHARDT WERNER HAPPEL

(1647—1690)

*

Eberhardt Werner (Guerner) Happel s-a născut la 12 august 1647, la Kirchayn, în Hessa, unde tatăl său era vicar, ajungînd mai apoi preot la Halzhausen şi Halbdorf.

A studiat pînă în 1663 matematicile, apoi medicina şi, în sfîrşit, dreptul. Fiind sărac, şi-a cîştigat existenţa dînd lecţii la Marburg (1668) Harburg, Hamburg şi Kiel (1673). În 1674 a căpătat o slujbă în Holstein (1674—79). Apoi s-a întors la Hamburg, unde a murit la 15 mai 1690, la vîrsta de 42 ani.

Happel a scris vreo 20 de romane cu subiecte exotice, printre care mai însemnate sînt *Teutscher Karl,* Ulm, 1689—92 şi *Akademischer Roman,* Ulm, 1690, republicat de R. Schacht în 1913 — în care a descris anii de studii universitare, cîştigîndu-şi oarecare celebritate în vremea sa şi un loc în istoria dezvoltării culturii germane.

A tradus opera lui Valerius Maximus (Hamburg 1676) şi a lăsat cîteva lucrări istorice dintre care cea mai însemnată este *Historia Modernae Europae Oder eine Historische Beschreibung des heutigen Europa,* Ulm, druckt und verlegts Matthaeus Wagner 1692. Cu-

prinde o descriere a nunţii lui Ianusz Radzivill cu fiica lui Vasile Lupu, Maria (1645), alcătuită pe baza informaţiilor cuprinse într-un manuscris latin pe care-l citează în cursul relaţiei şi care pare a fi fost opera unui martor ocular — din suita solului electorului de Brandenburg sau vreun curtean al prinţului Radzivill. Cuprinde date pline de interes asupra ceremonialului nunţii ce concordă atît cu informaţiile date de solul ardelean Ioan Kemény cît şi cu descrierea ulterioară a nunţii domniţei Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, cu Timuş.

Atît relaţia manuscrisă folosită de Happel, cît şi cea a lui Kemény stăruie asupra strălucirii regeşti a primirii de care s-au bucurat oaspeţii care găseau din belşug tot ce puteau dori. Plină de interes este descrierea pitorească a dansurilor noastre naţionale şi enumerarea performanţelor scamatorilor şi comedianţilor aduşi de Vasile Lupu din toate unghiurile lumii pentru desfătarea nuntaşilor.

Fragmentul cuprinzînd descrierea nunţii domniţei Maria a fost reprodus de Const. Karadja, în revista „Ioan Neculce", V, pp. 253—260, fiind însoţită de o traducere parţială în limba română, făcută de Marcela Karadja, pp. 253—260).

Intr-o altă lucrare cu caracter istoric, intitulată *Thesaurus Exoticorum oder eine mit ausländischen Raritäten und Geschichten wohlversehene Schatzkammer, fürstellend die Asiatische, Africanische und Americanische Nationes... darauff folget eine Beschreibung von Türkey... Ungarn...* (Hamburg, 1688.) în descrierea Ţării Româneşti, Moldovei şi Transilvaniei cuprinsă în „Beschreibung von der Turkey" (pp. 4—6), Happel urmează pe geografii italieni d'Anania, Magini şi Botero — ale căror erori le reproduce — folosindu-se fără prea mult simţ critic şi de *Chorographia Moldovei* a lui G. Reicherstorffer. Pentru Transilvania el mai foloseşte intensiv şi lucrarea lui Frölich, pe care o rezumă foarte conştiincios, neadăugînd decît foarte puţin de la el. Dă şi indicaţii cu privire la îndatoririle celor 3 ţări române faţă de Poartă (pp. 61—62). Descrierea Ţării Româneşti şi Moldovei a fost reprodusă cu unele omisiuni în „Revue historique du sud-est européen", II, 1925, nr. 10—12, pp. 344—345.

De Happel s-a ocupat Th. Schuwirth în disertaţia *E. W. Happel*, Marburg, 1908. Iar la noi, N. Iorga, în *Istoria românilor prin călători*, I, Bucureşti, 1928, pp. 359—360, rezumă relaţia lui Happel. N. Gane, în *Trecute vieţi de doamne şi domniţe*, I, Bucureşti, 1941, p. 240, crede greşit că Happel ar fi fost solul Palatinului de Brandenburg.

Deşi n-a fost vreodată în ţările noastre, relaţia lui Happel a fost cuprinsă în anexă pentru completarea ştirilor date de Kemény.

EBERHARD WERNER HAPPEL

<DESCRIEREA> ȚĂRII ROMÂNEȘTI[1]

Sînt de fapt două Valahii, anume cea inferioară sau Valahia muntoasă care poartă acest nume. Aceasta se mărginește în partea de răsărit și miazănoapte cu rîul Milcov[2], în partea de miazăzi cu Bulgaria și Dunărea și spre apus cu Transilvania. p. 4

Locuitorii vorbesc o limbă care se trage din limba italiană. O bucată de vreme Țara Românească și-a căpătat voievozii sau domnii de la regele Ungariei pînă în anul 1391 turcii au început să ajungă în această țară.

În anul 1415 domnul Țării Românești a fost silit să dea turcilor tribut și în mai multe rînduri <românii> s-au răsculat dar întotdeauna au fost

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german *Thesaurus exoticarum oder eine mit ausländischen und Raritäten und Geschichten wohlversehene Schatz-Kammer fürstellend die asiatische, afrikanische und amerikanische Nationes von Everhardo Guernero,* Happelio, Hamburg, 1688.

[2] *Mysova.*

p. 5 siliţi să se supună iar. Această ţară este udată de mai multe rîuri şi pîraie şi în munţi sînt mai multe mine de aur. Caii din această ţară sînt socotiţi cei mai buni din Europa.

Reşedinţa domnului este la Tîrgovişte şi el trebuie să plătească anual un tribut de 60 000 de florini şi cînd vrea Poarta trebuie să pornească la război împotriva duşmanilor cu destule trupe.

MOLDOVA

O altă parte a Valahiei celei mari se numeşte <Valahia> Cismontana, Major, Superior cît şi „Nigra" adică Valahia cea mare sau cea neagră, pentru că acolo creşte din belşug grîu negru. Şi prin aceasta se înţelege Moldova. Ea se întinde la răsărit pînă spre Basarabia, spre miazăzi se mărgineşte cu rîul Milcov şi cu Ţara Românească, spre apus cu secuimea sau cu Ţara Secuilor din Transilvania şi are spre miazăzi fluviul Nistru sau Tyras. Se socoteşte că are 64 de mile în lung şi în lat. În acest principat nu sînt oraşe ci numai tîrguri şi sate dintre care cel mai de seamă este Iaşi sau Iassy unde locuieşte domnul; apoi sînt Suceava[3], Neamţ[4], Vaslui, Trotuş, Bîrlad[5], Varna[6] şi Hotin[7]. Locuitorii sînt creştini ortodocşi. Se aseamănă cu ungurii la îmbrăcăminte şi arme. În ţară sînt şi mulţi ruşi, sîrbi, armeni şi tătari; aceştia au cam 500 de aşezări (!) şi sînt obligaţi să urmeze pe domn împotriva celorlalţi tătari. Ţara este îmbelşugată în miere şi ceară şi domnul poate să ridice anual din dijmele acestor produse cam 200 de taleri imperiali.

A fost odinioară o feudă a Ungariei pînă cînd domnul a ieşit de sub suzeranitatea regilor ei (= Ungariei) în anul 1500 (!) şi apoi domnii au trebuit să se supună în sfîrşit jugului turcilor cărora le datorau la început un tribut de 2 000 de guldeni de aur dar cu vremea s-a urcat la 10 000 şi chiar la 60 000 de ducaţi ungureşti. Fiul îşi urmează tatăl la cîrmuire, fie el legitim sau nelegitim, şi îndată ce se naşte un principe este însemnat cu fierul roşu[8]; <între ei> unul îl alungă pe altul sau îl ucide uşor, astfel că dintre douăzeci de domni abia numeri doi care şi-au urmat tatăl în cîrmuire.

În asemenea împrejurări sultanul se uită bucuros printre degete şi dă ţara aceluia care plăteşte mai mult.

---

[3] *Soczow.*

[4] *Niemecz.*

[5] *Barlau.*

[6] Prezenţa acestui oraş în înşirarea de mai sus se datoreşte geografilor italieni d'Anania, Magini, Botero care, copiindu-se unul pe altul, au cuprins şi Oceacovul şi Varna în hotarele Moldovei.

[7] *Chozim.*

[8] Împrumut din *Chorographia Moldovei* a lui Reicherstorffer.

TRANSILVANIA[9]

Împăratul creştin şi sultanul musulman s-au luptat vreme îndelungată pentru Transilvania. Se mărgineşte spre apus cu Ungaria, spre miazănoapte cu rutenii, spre miazăzi cu Ţara Românească şi spre răsărit cu Moldova. Se socoteşte că are 24 de mile în lungime şi tot atîtea în lăţime. Se numeşte Transilvania din cauza celor şapte oraşe sau cetăţi mai însemnate care au fost ridicate pe vremuri de huni. Aerul este bun aici dar nu şi la şes, mai ales la Alba Iulia unde arşiţa verii te alungă în pivniţe. p. 5

Pămîntul este îmbelşugat în aur şi argint ca şi în oţel, antimoniu[10], pucioasă, aramă şi sare minerală bună la gust.

Este un mare belşug de roade. Grîul creşte pe un pai înalt cît trestia, şi nu poţi găsi nicăieri mai bun, ei hrănesc vitele cu tărîţe şi mei. Orzul nu creşte prea bine aici şi oamenii nici nu au nevoie de el pentru a pregăti berea, deoarece au vin destul care este mai bun decît unele vinuri din lumea creştină[11], afară de vinul de Rin şi de cel unguresc.

Poţi cumpăra cu 7 sau 8 guldeni un bou, care trebuie să valoreze în Germania 60 de Reichstaleri. Toamna poţi cumpăra unu pînă la doi funzi de carne de vită cu un Pfenig, şi caii din această ţară sînt puternici şi aleargă bine. Albinele produc des ceară şi miere. Din aceasta se face un mied gustos care pregătit cu buruieni de leac şi cu multe substanţe aromatice este vîndut vecinilor cu preţ bun.

În păduri sînt urşi şi cai sălbatici ale căror coame atîrnă pînă la pămînt. Nu duc lipsă nici de alt vînat, nici de vulturi, şoimi, fazani, potîrnichi, păuni sălbatici, cocoşi sălbatici, lebede etc. În grădinile lor, locuitorii din Ţara de sus cultivă foarte des o buruiană anumită cu care se vopseşte tortul în roşu, astfel că un singur gospodar poate să incaseze 300 pînă la 400 de guldeni pe an. Aceştia, dimpotrivă n-au vii. Ţara nu duce lipsă nici de fluvii navigabile bogate în corăbii, în peşte şi în aur. Întreaga Transilvanie este încinsă de păduri şi de munţi, astfel că este socotită foarte bine întărită datorită trecătorilor sale dintre care cele mai de seamă sînt: Bran[12] lîngă Braşov în spre Ţara Românească, 2. Turnul Roşu, aşezat la două mile spre sud de Sibiu şi 3. Poarta de fier pe care turcii o au acum în stăpînirea lor, 4. o altă trecătoare lîngă Cluj, 5. un fel de trecătoare la Dej, 6. una lîngă Bistriţa, 7. una lîngă Ciuc şi 8. una lîngă Buzău, amîndouă în Ţara Secuilor.

---

[9] Descrierea ce urmează e un rezumat fidel al textului lui Frölich. Vezi mai sus, descrierea acestuia.

[10] *Spiessglass* = *Spiessglanze*.

[11] Adică în Occident, în opoziţie cu Imperiul turcesc.

[12] *Bafan* (!).

Locuitorii sînt de trei feluri: germani, secui şi unguri, acolo locuiesc şi români. Germanii sînt cei mai de seamă şi vorbesc o limbă care se apropie foarte mult de cea saxonă din sud[13]. Şi sînt şi numiţi saxoni (saşi) pentru că se trag din aceştia şi sînt devotaţi învăţăturii lui Luther. Ei au în stăpînirea lor printre altele şapte oraşe libere, frumoase, printre care cel mai de seamă, mai mare şi mai frumos şi totodată capitala întregii ţări este Sibiul[14], tot atît de mare ca Viena, aşezat în cîmpie, străjuit cu ziduri puternice, bastioane, şanţuri cu apă, turnuri şi altele de acest fel. Iar înăuntru este împodobit cu clădiri frumoase, prin toate uliţele curg şivoaie de apă. Totuşi din pricina aerului nesănătos nu este bine populat. Celelalte şase oraşe germane îşi ţin aici adunările[15] şi îşi judecă aici litigiile lor[16]. Aici se face ceară bună şi mied[17]. Acest oraş îşi ţine mereu straja la Turnul Roşu care se află pe o înălţime, pe unde pătrunzi pe o potecă în Transilvania şi este deci o trecătoare întărită.

Braşovul[18] este al doilea oraş al germanilor. Este mai populat decît primul, dar nu tot atît de puternic. Totuşi este tot atît de frumos clădit. Aici se află o şcoală renumită şi cea mai vestită bibliotecă din întreaga Ungarie şi Transilvania. În faţa oraşului se află şi suburbii[19] mari dintre care una este locuită de unguri, alta de „bulgari" (schei)[20] şi cea de a treia de saşi şi secui.

Se află în ţinutul de margine al ţării numit Ţara Bîrsei, la graniţa Moldovei. Pămîntul este pretutindeni foarte roditor.

Sighişoara[21] este al treilea oraş german, aşezat în parte pe un deal, în parte pe loc şes. Oraşul de sus este întărit, şi cel de jos are mai mulţi meşteşugari.

Cel de al patrulea <oraş> este Mediaş[22] aşezat chiar în mijlocul Transilvaniei, în cel mai bun loc din ţară. Nu este mare dar <este> bine întărit. Îndeosebi este bine păzită o biserică <aşezată> pe un munte, căci aceşti oameni le întăresc aşa cum ne întărim noi castelele.

Urmează al cincilea oraş care ne numeşte Bistriţa[23]. Este frumos, bine întărit cu ziduri, turnuri şi şanţuri cu apă. Locuitorii de aici vorbesc limba

---

[13] *Niedersächsisch.*
[14] *Szeben, Cibinium oder Hermanstadt.*
[15] *Ihre Zusammenkunft.*
[16] *Und bringen ihre streitige Sachen dahin.*
[17] *Lacken und Metth.*
[18] *Cronstadt, Brassovia, Corona oder Stephanopolis.*
[19] *Vorstädte.*
[20] Bulgaren (= schei), adică români cu slujba bisericească în limba slavonă.
[21] *Segesvar oder Schessburg.*
[22] *Medvvisch.*
[23] *Bistritz oder Rosenstadt* (= Nösenstadt).

germană mai bine decît ceilalţi. Aerul şi apa sînt nesănătoase, de aceea se găsesc aici mulţi oameni guşaţi, surzi, muţi şi nebuni.

Acum trec la al şaselea oraş care se numeşte Sebeşul săsesc[24], localitate veche deşi mai bine întărită cu ziduri şi şanţuri, într-o vale adîncă.

Ultimul şi cel de al şaptelea <oraş> se numeşte Cluj[25], un oraş mare şi vestit, bogat mulţumită negoţului său, frumos datorită caselor sale şi întărit cu ziduri şi turnuri. Dar acolo cei mai mulţi locuitori sînt socinieni[26] şi arieni, care şi-au atras şi reprobarea cea mai mare prin felul conducerii lor[27], de aceea a fost scos din numărul celorlalte oraşe săseşti. În locul său a fost primit Sebeşul săsesc[28].

Secuii alcătuiesc a doua stare a Transilvaniei. Ei au venit din Sciţia şi sînt astfel cei mai vechi dintre huni. Ei sînt împărţiţi în şapte cercuri sau scaune ale căror nume sînt: Şepşi, Orbai[29], Chezdi[30], Ciuc[31], Gheorgheni[32], Scaunul Mureşului[33] şi Scaunul Arieşului[34]. Şi acestea sînt de asemenea localităţile principale din fiecare cerc. Tîrgurile (satele) nu sînt deosebite prin nimic. Ei trăiesc după obiceiurile şi legilor lor şi printre ei nu este nici unul care să nu fie nobil chiar dacă ţine plugul de coarne sau păzeşte caprele.

În anul 1562 s-au răpit libertăţile secuilor în dieta de la Sighişoara[35] pentru că se opuseseră celorlalte stări; li s-a luat cercul Orbai care nu era de vină. Din această cauză secuii au provocat multe frămîntări pînă ce li s-au redat privilegiile lor.

Cea de a treia stare din Transilvania adică ungurii şi nobilii, împreună cu românii, mai locuiesc şi ici şi colo sub saşi şi prin alte părţi. Căci în afară de <oraşele> săseşti se mai află în ţară şi alte oraşe frumoase printre care Alba Iulia[36] unde este reşedinţa principelui şi un gimnaziu bun.

Transilvania a fost întotdeauna supusă coroanei Ungariei pînă la Ioan de Zips[37], care ca voievod al Transilvaniei a ajuns şi rege al Ungariei. Acesta

---

[24] *Millenbach oder Saaszebes.*

[25] *Clausenburg, Colosvar oder Claudiopolis.*

[26] *Photinianer.*

[27] *Die auch das meiste im Regiment zugezogen haben.*

[28] *Baros oder Zaswar.*

[29] *Arbai.*

[30] *Kysdi.*

[31] *Csyk.*

[32] *Girgio.*

[33] *Maczeet.*

[34] *Aranyos-Szék.*

[35] Pentru răscoala secuilor din acel an, şi amestecul lui Despot, vezi *Călători,* II, relaţia lui I. Belsius . . .

[36] *Oder Weissenburg.*

[37] Ioan Zápolya, voievod al Transilvaniei (1510—1526) şi rege al Ungariei (1526—1540).

s-a făcut singur tributar turcilor pentru a se împotrivi adversarului său din Ungaria. Şi cînd fiul său nevîrstnic Ştefan[38] s-a certat apoi cu Ferdinand I[39], regele Romanilor pentru coroana Ungariei, a chemat în ajutor pe sultanul Soliman[40] şi din acea vreme turcii au căpătat şi au stăpînit cîteva localităţi din această ţară.

Principele de acum[41] deşi este tot atît de obligat din punctul de vedere al dreptului faţă de împăratul roman ca şi de sultan, trebuind să fie confirmat de amîndoi, se ţine totuşi mai mult numai de acesta din urmă şi îi îndeplineşte întru totul porunca şi nu este încă confirmat de împăratul roman.

Acum oraşele şi cetăţile din Transilvania sînt astfel împărţite încît unele cum ar fi Calo[42], Carei[43], Sătmar etc. sînt ocupate de împăratul roman; altele ca Deva[44], st. Jobb etc. de către turci; altele ca Cehul Silvaniei[45], Săcuieni[46] etc. de către Apafi. Iar altele ca oraşele săseşti sînt stăpînite de către stările ţării şi în sfîrşit Sárospatak[47], Ecsed[48], Munkács[49], Cenád[50] etc. sînt ocupate de Tököly[51] care a primit această cetate din urmă odată cu soţia sa, ea fiind principesă Rákóczy.

Înainte de aceasta era obiceiul ca principele Transilvaniei să fie ales de judecătorii regeşti din oraşele germane. Apoi sultanul îi trimitea ca semn de confirmare un steag, un buzdugan şi o sabie pe care principele trebuia să le plătească cu un tribut anual de 60 000 taleri imperiali. Dar Mihai Apafi a fost singurul principe care a fost pus cu forţa de sultan fără să ţină seama de faptul că atît împăratul roman cît şi sultanul trebuiau să-l confirme. Apafi a mai sporit tributul cu 5 „Thonne" de aur.

---

[38] Turcii dădeau acest nume principilor Transilvaniei. Dar Ioan Sigismund, fiul lui Zápolya, nu a putut chema pe Soliman în ajutor, căci avea abia cîteva luni. Apelul a venit de la Isabella Zápolya, váduva regelui Ioan şi mama lui Ioan Sigismund Zápolya.

[39] Ferdinand, I rege al Ungariei (1526—1564), rege roman 1531 şi împărat (1556—1564).

[40] Soliman Magnificul.

[41] Mihail Apafi I (1661—1690).

[42] *Calo*, oraş în Ungaria.

[43] *Carolo* = Careii Mari, jud. Satu Mare.

[44] Deva n-a fost niciodată sub stăpînirea turcilor.

[45] *Cheje* = Cehul Silvaniei, jud. Sălaj.

[46] *Zeckelleyd* = Săcuieni, jud. Bihor.

[47] *Potach* = localitate în Ungaria.

[48] *Etsched*, localitate în Ungaria.

[49] *Mongasch*, localitate în Rusia subcarpatică.

[50] *Chenad*, jud. Timiş.

[51] Emeric Tököly, principe al Transilvaniei (1690—1691).

CĂSĂTORIA PRINCIPELUI RADZIVILL CU O DOMNIŢĂ DIN MOLDOVA[52]

1645

Cu privire la acest principe Radzivill îmi aduc aminte de vestita sa nuntă care a avut loc în anul 1645. p. 253

Cînd înălţimea sa principele Cristofor[52a] Radzivill, din mila lui Dumnezeu duce de Bîrza şi de Dubinski, principe al imperiului şi general în armata Lituaniei şi-a pus în gînd să se însoare după moartea primei sale soţii[53], a găsit cu cale să-şi aleagă o (soţie) din casa domnitoare a Moldovei, după sfatul rudelor sale cele mai de seamă şi mai apropiate[54].

Din această (casă domnitoare) era fiica cea mai mare a principelui Vasile, Maria, o domniţă cu relaţii puternice şi întinse, cu însuşiri atrăgătoare şi într-un cuvînt cu toate acele daruri prin care asemenea înalte feţe se pricep să atragă şi să farmece spre a cîştiga prietenia semenilor lor.

După ce a căpătat învoirea mamei sale, principele a căutat să afle şi părerea măriei sale regelui Poloniei Vladislav[55] — pe care ştia cum să-l ademenească pe toate căile, — fapt care se cădea să-l facă şi anume chiar din interesul însuşi al principelui pentru ca să nu poată fi bănuit, pe drept cuvînt, că intră în legături atît de strînse de rudenie şi prietenie cu un principe din altă ţară, a cărei stăpînire // se afla sub ocrotirea turcească chiar în vecinătatea lui, ceea ce i-ar fi putut atrage înstrăinarea şi duşmănia regelui. p. 254

Cînd însă înălţimea sa principele a simţit că măria sa regele nu se arată potrivnic acestui plan, i-a cerut supus ocrotire şi sprijin, şi — deoarece subcancelarul coroanei, domnul Trzebinski, episcop de Przemysl, în timpul ultimei sale solii[56] intrase în legături de prietenie strînsă cu principele

---

[52] Traducerea s-a făcut după textul german, reprodus de C. I. Karadja, în revista „Ioan Neculce", IV, 1924, pp. 253—260, după *Historia Modernae Europae,* Ulm, M. Wagner, 1692, folio 134, însoţit de o traducere fragmentară făcută de Marcela Karadja. (În notiţa textului publicat, numele este redat I. J. Karadja — greşit.)

[52a] Cristofor era tatăl lui Ianusz, care se însoară acum (vezi mai departe p. urm.). Deci trebuie îndreptat: Ianusz.

[53] Ecaterina Potocka a cărei mamă, Maria, era fiica lui Ieremia Movilă. Ea murise în 1643.

[54] Îndeosebi după sfatul lui Petru Movilă, mitropolitul Kievului, care a trimis pe arhimandritul Leontin Szycik Zaleski la Iaşi, pentru a căpăta aprobarea lui Vasile Lupu (*Hurmuzaki,* Supl. II, 3, pp. 3—4) care a dat-o în principiu (*ibidem,* pp. 6—7).

[55] Vladislav al IV-lea, rege (1632—1648).

[56] Nu poate fi vorba de solia din anul 1633 (pentru care vezi Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches,* IV, p. 506 întrucît Vasile Lupu nu a ajuns domn decît în 1634. Afară dacă este vorba de întîlnirea lor la Poartă.

Moldovei, mai sus amintit, Vasile, cu ajutorul căruia domnul sol orînduise totul, după propria sa dorință și voință la curtea otomană unde i-a adus deosebite înlesniri, — ei s-au pus serios pe treabă. Se părea că pentru a o duce la bun sfîrșit nu mai rămăsese decît să se poată folosi de recomandația ca mijlocitor a unui principe străin care se bucura de mai multă trecere decît alții în fața domnului Moldovei.

Cel mai potrivit pentru aceasta părea să fie principele Transilvaniei Rákóczy[57], ca unul care după moartea principelui Cristofor, tatăl acestui domn, fusese mai aproape de el decît alții. Din această cauză a trimis pe doi dintre nobilii cei mai de încredere de la curte, cu numele de Sienicky și Ottenhausen, care să intre întîi în legătură cu principele Transilvaniei[58], și cînd totul era să fie pregătit, să treacă după aceea prin țara lui spre Moldova și să înceapă pețirea.

Dar după cum toate acțiunile importante își au greutățile lor, s-a întîmplat tot astfel că din pricina neînțelegerilor dintre cei doi principi din Moldova și Transilvania[59] lucrul nu s-a desfășurat bine. Și atunci Măria sa principele a lăsat ca tratativele să fie duse doar de către solii săi[60]. În acest scop a trimis pe cei doi nobili sus-amintiți, de la curtea sa la domnul Moldovei și a poruncit să-i arate toată dragostea și prietenia sa, ceea ce a făcut ca tratativele să ia o întorsătură mult mai bună ca mai înainte. Și deși s-au ivit din Polonia multe și felurite greutăți, fie de la aceia care îl pizmuiau pe principele Radzivill pentru un noroc ca acesta, sau de la acei care se gîndeau doar la interesele lor (mai apoi s-a lățit chiar zvonul că și marelui kneaz din Moscova[61] i-ar fi fost pe plac această căsătorie), Atotputernicul a făcut totuși astfel că totul s-a desfășurat cu bine spre un sfîrșit bun[62].

Apoi principele a trimis pe domnul Mirsky „general — Wachtmeister" al marelui ducat al Lituaniei împreună cu domnul Mierzinsky, sfetnic de taină al principelui care au dus și au dat domniței inelul de logodnă împreună cu multe alte daruri scumpe. Iar domnului sau gospodarului însuși i s-a înfățișat o sabie sau iatagan de aur, niște flinte sau puști nespus de meșteșugit lucrate și diferite capodopere de ceasornicărie. Domnița a primit

---

[57] Gheorghe Rákóczy I care trebuia neutralizat, fiind în relații proaste cu polonii.

[58] În timpul șederii solilor lituanieni la curtea lui Rákóczy (1644), Vasile Lupu a trimis pe al treilea logofăt al Moldovei pentru a se înțelege cu ei (*Hurmuzaki*, Supl. II, 3, p. 5).

[59] Pentru piedicile ridicate de Gh. Rákóczy, vezi scrisoarea lui Vasile Lupu din 29 martie 1644 către Petru Movilă (*ibidem*, pp. 6—7, cît și cea a lui Janusz Radzivill către Vasile Lupu *ibidem*, p. 9).

Ai lui Radzivill.

[61] Mihai Feodorovici Romanov (1613—1645).

[62] Catargi trimis la Constantinopol (*ibidem*, pp. 6—7) a obținut consimțămîntul marelui vizir Mehmed-pașa (*Hurmuzaki*, III, p. 177). La 2 septembrie 1644, domnița Maria scria lui Radzivill că acceptă (*Hurmuzaki*, Supl. II, 3, pp. 9—10).

tot felul de giuvaeruri scumpe, de asemenea felurite obiecte de agată, cum ar fi casete, fel de fel de vase şi oglinzi; apoi a fost cinstită cu daruri bogate precum şi doamna[63] şi tînărul cocon, fiecare după rangul şi naşterea sa. Apoi după primirea consimţămîntului de către trimişi în numele stăpînului lor, principele, şi după săvîrşirea logodnei cu ceremonialul domnesc, la înapoierea lor cu bine ei au adus chipul sau portretul tinerii mirese domneşti.

După aceştia au urmat curînd doi soli trimişi de domnul Moldovei, adică domnul Catargi[64] vistierul (care înseamnă marele tezaurar) şi domnul Ioanovici spătarul, purtătorul spadei (ensifer). După înmînarea inelului de logodnă şi a multor alte rarităţi scumpe şi daruri // s-a încheiat logodna în numele miresei domneşti. După ce s-au săvîrşit acestea, şi s-a asigurat principele (că se va face) nunta, s-a pregătit de călătorie, şi-a luat rămas bun de la Măria sa regele şi a pornit la 10 ianuarie de la Cameniţa [Kamenec] din Lituania, urmînd drumul prin Leopol sau Liov şi Cameniţa Podoliei drept spre Moldova. Pe drum s-a abătut pe la hatmanul Coroanei şi castelanul Cracoviei, domnul Koniecpolsky (în locul unde îşi ţinea el atunci curtea, numit de manuscrisul latin „Bradas"[65]); acesta nu numai că l-a primit şi l-a tratat cu multă prietenie, dar i-a dat şi sfaturi bune la plecare. p. 256

Călătoria de acum încolo era mai primejdioasă pentru că tătarii se aflau cu lagărul lor în calea sa, astfel că el se putea teme pe drept cuvînt de un atac al lor şi mai ales la întoarcerea sa, ca din partea unora care urmăresc îndeosebi robirile de oameni. Şi pentru ca principele să poată merge cu atît mai netulburat şi să nu sufere binele obştesc nici o pagubă din pricina sa în aceste împrejurări, a poruncit domnul castelan al Cracoviei să se adune în grabă toată gloata pe care a trimis-o la graniţa din spre Moldova căci el ştia că principele trebuia să treacă pe aici şi că era în mare primejdie a unui atac neaşteptat al cetelor tătăreşti.

La 21 ianuarie a ajuns principele la Cameniţa şi aici a întîlnit mulţi soli care îl aşteptau, prin prezenţa cărora a crescut numărul însoţitorilor săi cu cîteva sute de oameni. Fără a mai vorbi de însoţitorii tuturor celorlalţi domni, numai acei ai principelui constau din 60 de nobili de curte[66], dintre care fiecare avea cel puţin 10 slujitori pe lîngă sine. Dintre trupele curţii se numărau 200 de călăreţi, cei ai cazacilor erau tot atîţia ca şi ai dragonilor, pe lîngă 400 de oameni; muşchetari germani şi husari în afară de restul trupelor, de asemenea înarmate şi care numărau pînă la 500 de ostaşi. Cu acest alai impunător şi arătos a ajuns principele la 29 ianuarie pe pămîntul Moldovei şi şi-a aşezat prima tabără la Hotin, loc unde cîştigase r 257

[63] Doamna Ecaterina, a doua soţie a lui Vasile Lupu şi Ştefăniţă, fiul lui Vasile Lupu din a doua sa căsătorie.

[64] Nicolae Catargi, vistier în Moldova, vezi *Hurmuzaki,* Supl. II, 3, pp. 11—12.

[65] Probabil Braclav.

[66] *Hoffjunkern.*

cu 30 de ani în urmă regele Poloniei Vladislav o victorie însemnată împotriva turcilor[67]. Pe malul fluviului Nistru aşteptau sosirea principelui mulţi boieri moldoveni, printre alţii domnul Toma[68] vornicul, guvernatorul Ţării de Jos şi domnul Iordache[69] şetrarul, care înseamnă mare Cvartir Maister, cu patru companii de pedeştri şi şase companii călare. Plecînd de acolo, cînd să sosească în sfîrşit principele la Iaşi, care este reşedinţa Domnului, la vreo milă de acolo i-a ieşit în întîmpinare domnul Moldovei odată cu solii transilvani şi cu o oaste de 12 000 oameni de felurite neamuri. După ce i s-a urat bun sosit şi a fost primit cu prietenie, i s-a înfăţişat şi i s-a dat principelui Radzivill un cal de preţ, şi chiar acela pe care călărise mai înainte domnul însuşi şi care era împodobit cu tot ce era mai frumos şi mai scump. La intrarea lui solemnă se îngrămădea norodul cu mare veselie. Îndeosebi turcii călări (din care se găseşte întotdeauna un număr oarecare la curtea Moldovei) şi-au arătat agerimea la fugă. Unii dintre ei se fugăreau unul pe altul şi trăgeau totodată cu arcul[70] după obiceiul turcesc. Alţii ştiau să-şi arunce <tot> trupul atît de iute <dintr-o parte în alta> încît nu-i putea nimeri nici o săgeată, ba chiar unii prindeau din zbor cu mîinile săgeţile trase împotriva lor sau le aruncau în lături departe de ei. Pe alţii îi vedeai sărind pe cai în goana mare, fără să se ajute cu mîinile. Alţii ridicau de la pămînt săgeţile trase, plecîndu-şi uimitor trupurile din goana calului. Şi alţii se năpusteau călări (cu caii) cu atîta // iuţeală şi repeziciune unii asupra altora încît oamenii, caii şi şeile se rostogoleau grămadă pe pămînt; dar se ridicau totuşi în picioare, fără vătămarea nici unuia singur dintre ei. De asemenea ienicerii turci şi străjerii pedeştri ai domnului înfăţişau diferite lupte şi hărţuieli care nu puteau fi privite fără mare desfătare pe cînd puştile şi flintele prea încărcate trînteau la pămînt pe omul care le descărca lăsîndu-l pe jumătate mort. Nu lipseau nici scamatori şi alţii de felul lor, care făceau tot soiul de giumbuşlucuri şi ştiau să cînte bine din tot felul de instrumente muzicale. Dintre aceştia mulţi puteau fi văzuţi cu mîinile, picioarele şi coastele dezgolite şi străpunse de săbii, cuţite şi săgeţi.

p. 258

Cînd s-au apropiat de castel, s-au auzit tunurile cele mai mătăhăloase bubuind şi tunînd grozav. Iar din această pricină s-a întîmplat o nenorocire (anume) că unul dintre rîndaşii de călărie[71] ai Domnului, numiţi

[67] La asediul Hotinului de către turci în 1621, cînd el însuşi era principe moştenitor.

[68] Toma Cantacuzino, fiul lui Andronic Cantacuzino, mare vornic al Ţării de Sus (1644 iunie — 1653). Miron Costin spune că a stăruit mult să nu se facă acea căsătorie cu un calvin.

[69] Este vorba, probabil, de Gheorghe (Iordache) Catargiu, şetrar (cf. M i r o n C o s t i n, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu p. 196. În *Dicţionarul marilor dregători* îl aflăm, în 1645, ca fost mare paharnic, apoi agă din 1645 oct. — 1647 nov. El este mare şetrar în 1658 aug. — 1659 iul.

[70] *Und zuckten ihre Pfeile zusammen.*

[71] *Laqueyen zu fuss,* numire improprie folosită de autor în lipsa uneia mai potrivite.

„peici"[72], a fost ucis chiar înaintea calului Domnului de o schijă a unui tun care sărise în ţăndări.

La 5 februarie a avut loc solemnitatea nunţii şi anume la biserica grecească[73] în lipsa domnului ca tată, căci aşa cere datina acestui neam.

Slujba cununiei a fost săvîrşită de mitropolitul Kievului anume Petru, cel mai de seamă dintre toţi oamenii bisericii din întreaga Rusie şi care se trage din neamul Movileştilor[74] care au domnit odinioară asupra Moldovei, dar mai pe urmă s-a retras în Polonia din cauza duşmăniei turcilor şi acum este socotit ca un băştinaş al ţării, căruia mitropolitul ţării[75] i-a cedat locul ca să săvîrşească el ceremoniile cununiei. Printre soli şi trimişi se găseau // p. 259 de faţă cel al regelui Poloniei, al electorului de Brandenburg[76], al Ducelui de Kurlanda[77], al principelui Transilvaniei Rákóczy[78], al Ţării Româneşti[79], al patriarhului de la Constantinopol[80], tot felul de domni senatori poloni şi foarte mulţi din marele ducat al Lituaniei.

Au trecut trei zile cu înfăţişarea darurilor; în prima au dat daruri solii regelui şi ai stăpînitorilor străini precum şi cel al senatului polon. În ziua următoare domnul sau principele Moldovei, clericii acelui neam şi alţi boieri moldoveni de seamă. Şi apoi în ziua a treia şi ultima delegaţii oraşelor atît din Transilvania cît şi din Moldova.

Ospăţul de nuntă fusese pregătit <cu o strălucire> mai mult decît regească, încît nici cel mai mare suveran nu s-ar fi putut ruşina de el. Apoi în afară de masa oficială, domnească, — unde se găseau de toate din plin şi din belşug şi unde era îndestulat fiecare după starea şi rangul său — se mai dădeau mese oaspeţilor prin casele boiereşti cu tot ce dorea fiecare. Chiar şi pentru slugile mărunte şi pînă la cele mai de jos se plătea pe săptămînă o anumită (sumă) de bani.

Această desfătare a ţinut 12 zile într-una cu toate veseliile şi petrecerile ce se pot închipui; în care timp muzicanţii turci care fuseseră trimişi chiar de la curtea sultanului în acest scop, au distrat pe domnii oaspeţi. Au mai

---

[72] Puk (= Peik), numire turcească ce se traduce, de obicei, prin *paj* în textele din vremea aceasta. Este vorba de nişte tineri rîndaşi de călărie care mergeau pe jos, pe lîngă calul Domnului sau duceau de frîu caii cei mai de preţ ce erau purtaţi neîncălecaţi la marile solemnităţi.

[73] Ortodoxă.

[74] Pătraşcu sau Petru Movilă, fiul lui Simion Movilă, mitropolit al Kievului (n. 1596).

[75] Mitropolitul Varlaam (1632—1653).

[76] Frederic Wilhelm (1640—1688).

[77] Iacob Kettler, duce de Kurlanda (1642—1682), cumnatul marelui elector Frederic-Wilhelm.

[78] Solul Ioan Kemény, viitor principe al Transilvaniei, însoţit de Acaţiu Barcsai şi Ştefan Mariaş.

[79] Matei Basarab trimisese o solie alcătuită din mitropolitul Ştefan, Radul Cocorăscu logofătul şi Diicul Buicescu spătarul (vezi M i r o n C o s t i n, *Opere*, p. 121).

[80] Partenie al II-lea, patriarh de Constantinopol (1644—1646, 1648).

venit aici comedianţi, scamatori sau panglicari, acrobaţi, luptători cu pumnii şi cu spada, dănţuitori pe săbii şi puzderie de alţii de teapa lor care ştiau să înfăţişeze fel de fel de născociri înveselitoare. Se mai puteau vedea şi tot felul de sărituri ciudate şi jocuri minunate de bărbaţi turci şi de femei (?) care erau în parte şi din Circasia. Fuseseră construite anume diferite imitaţii de castele, palate şi corăbii care erau luate cu asalt şi cucerite. Şi s-au arătat atunci multe feluri de dihănii[81] şi arătări ciudate de tot soiul de animale. Nişte // oameni cu chipuri de uriaşi se luptau cu lei şi elefanţi, alţii purtau pietre mari şi peste măsură de grele pe care alţii la rîndul lor le sfărîmau pe trupul acestora în bucăţi mărunte cu ciocane mari de fier. Se mai afla acolo şi unul care punînd să-i lege o piatră de moară mare şi peste măsură de lată de părul capului (care fusese tuns şi răstuns pînă la cîteva <fire de> păr, a început să joace cu ea iar apoi s-a învîrtit în cerc atît de iute încît cei din jur abia mai puteau zări acea piatră de moară şi din această pricină nu puteau să nu se minuneze mult de tot şi totodată să se îngrozească de o primejdie ce se vedea cu ochii.

p. 260

Nu mai puţine isprăvi făceau şi săritorii şi dansatorii pe funii cînd <săreau> de pe înălţimile cele mai mari pînă jos pe pămînt, trecînd ca o sageată sau ca un fulger şi greu s-ar fi putut găsi cineva în lumea largă care să poată face ca ei, ca să nici nu fie vorba de a-i putea întrece[82].

Lîngă principe sau domn se afla vistierul[83] care după ce fiecare din aceşti comedianţi şi alţii de teapa lor — atunci de faţă — îşi săvîrşiau cu bine isprăvile şi cădeau la picioarele Domnului după datina ţării şi îi sărutau poala hainei sale, le dădea răsplata ce li se cuvenea în bani, iar alţii erau cinstiţi cu haine de mătase şi parte din ei în loc de bani, cu postav. Mireasa domnească, mama ei[84] doamna, soţia domnului şi celelalte jupînese ale tuturor boierilor de faţă şedeau şi ele în văzul oamenilor (?)[85] la ospăţ, dar singure şi despărţite de bărbaţi, căci astfel este datina acestui neam.

Apoi după sfîrşitul serbărilor şi petrecerilor de nuntă, la 16 februarie a avut loc plecarea şi s-au îndreptat spre Varşovia.*

---

[81] *Mons(t)ra.*

[82] Text nelămurit. *Der es ihnen hierinnen gleich, zu geschweigen bevor (= besser?) gethan haben solle.*

[83] Iordache Cantacuzino, frate cu Toma vornicul (vezi mai sus, n. 68) şi fost cumnat al lui Vasile Lupu prin prima sa soţie Ecaterina Bucioc, sora doamnei Tudosca.

[84] Domniţa Maria era fiica doamnei Tudosca (m. 1639); doamna Ecaterina de care este vorba aici era mama ei vitregă.

[85] *Öffentlich.* Ca element de comparaţie, vezi în volumul de faţă descrierea anonimă a nunţii domniţei Ruxandra cu Timuş Hmelniţki, la care se spune că, în timp ce domnul ospăta pe boieri şi pe nuntaşi doamna ospăta deoparte pe soţiile acestora.

* Acest text al lui Happel apare aici în continuarea Descrierilor Geografice ale acestuia, deşi prin natura sa ar aparţine mai degrabă Mărturiilor Indirecte din Anexa II.

REPERTORIU CRONOLOGIC

Andrei Bogoslavić	numit şi Apharia vine în Ţara Românească prin 1611—1616 trece apoi în Moldova odată cu Radu Mihnea. Se află acolo în timpul campaniei turco-tătare (1620). Revine în Moldova în 1623, de unde trece prin 1624 (?) în Ţara Românească, la Tîrgovişte şi Rîmnicul Vîlcea. Este scos de acolo de episcopul bulgar şi dus la Chiprovaţ înainte de 1632. Raport din 1623.
Paolo Bonici	vine în Moldova în 1623 şi rămîne pînă după 1632, cînd îşi întocmeşte raportul lung.
Bartolomeo Locadello	vine în Ţara Românească prin 1627—1629 şezînd aici cu intermitenţe. În 1638 este menţionat de Silverio Pilotti, apoi de Bakšić în 1640.

Cristofor Hryszkowicz	trece prin Iaşi, în iunie 1628.
Gheorghe Apaffy	trece prin Ţara Românească în 1630.
David Frölich	este în Transilvania în 1630.
Angelo Petricca	este în Ţara Românească în 1632.
Paul Strassburg	vine în Transilvania în ian. 1632. Trece prin Ţara Românească spre Constantinopol în martie
Niccolò Barsi	vine în trecere prin Moldova probabil în 1634. Se reîntoarce din Crimeea în 1639.
Benedetto Emanuel Remondi	vine în Moldova în 1635. Raport din 1636. Trimis la Roma în febr. 1638.
Siverio Pilotti	vine în Ţara Românească în 1635. Pleacă peste Dunăre în dec. 1637.
Jerz (Gheorghe) Krasinski	vine în Moldova la 19 martie 1636. Trece prin Ţara Românească 28 mart.—6 apr. spre Silistra.
Tălmaciul Romaskiewicz	Trece prin Moldova în mart. 1636, apoi oct. 1639, raport din ianuarie 1640. Însoţeşte pe Miaskowski în 1640.
Ioan Kemény	vine în Ţara Românească în ianuarie 1637, iar în Moldova în 1645 şi 1648.
Vasile Gagara	trece prin Moldova în ian. 1638 sau 1643.
Woiciech Miaskowski	trece prin Moldova în 28 febr.—17 mart. 1640 şi prin Ţara Românească în 18 mart.—1 apr. Se reîntoarce din Turcia în 28 iun.—12 iul.
Achacij Taszicki	trece prin Moldova şi Ţara Românească odată cu Miaskowski.
Bartolomeo Bassetti	vine în Moldova în 1640. Scrie raportul său în 1643.
Ordin Nasciokin (Anexă)	vine în Moldova în 1642.
Stanislaw Oswiecin (solia lui Bieganowski)	trece prin Moldova şi Ţara Românească în sept. 1643. Se reîntoarce în decembrie.
Petru Bogdan Bakšić	vine în Ţara Românească în 1640, apoi ca vizitator apostolic în Moldova în 1641. Revine în Ţara Românească în 1648 . . . 1650 . . . 1652, etc. pînă în 1670.
Paul Beke	vine în Moldova în 1644. Se aşază apoi la Iaşi 1645. Este rechemat după 1650.

Gasparo din Noto	vine în Moldova în iunie 1644. Trece în Ţara Românească în 1647. Revine în Moldova ian. 1648. Pleacă în 1650.
Marco Bandini	Trece prin Ţara Românească şi vine în Moldova în oct. 1644. Moare după 6 ani — în ian.? febr.? 1650.
Petru Parčević	vine în Moldova odată cu Bandini. După moartea acestuia se duce de două ori în Italia. În 1653 pleacă din ţară. Revine în febr. 1656 ca arhiepiscop de Marcianopol şi vicar apostolic al Moldovei. Pleacă la Viena în aug. — Revine în Moldova în 1668. Pleacă în Italia în martie 1673, moare 1674.
Francesco Maria Spera	vine la Iaşi în decembrie 1644. Trece în Ţara Românească în 1645. Pleacă de aici în 1652. Trimis iar în Ţara Românească în 1669, rămîne la Viena.
Antonio din Brisello, zis „Laimer" (?)	vine în Moldova în iul. 1645.
Arsenie Suhanov	vine în Moldova în aug. 1649. Revine în Moldova şi Ţara Românească de trei ori în intervalul 1650—1654.
Iona Travelski	vine odată cu Suhanov ca însoţitor al acestuia.
Bernardino Valentini din Perugia	vine în Moldova la 1 mai 1650 adus de Bonaventura din Campofranco. Pleacă după 1655.
Bonaventura din Campofranco	vine în Moldova şi Ţara Românească. E la Tîrgovişte la 10 iulie 1650.
Iohann Mayer	trece prin Moldova în mai 1651.
Nicolaus Schmidt	trece prin Moldova şi Ţara Românească în 1651.
Ioan Nemes de Hidvég	vine în Ţara Românească în apr. 1652, apoi în iunie 1655.
Marian Kurski	numit episcop în 1651, vine în Moldova de Paşti 1652. Stă două săptămîni! Apoi o lună în 1658.
Anonim german (nunta domniţei Ruxandra)	Moldova aug.—sept. 1652.
Robert Bargrave	Dobrogea — Moldova oct. 1652.
Trei rapoarte iezuite	Moldova 1652, 1653, 1654.

Nicolaie Bieganowski	Moldova (I solie 1643) vezi Oswiecin solia a II-a 1654.
Participanţi la expediţia din 1655 contra seimenilor:	
Coloman Mikes	în Moldova şi Ţara Românească
I. Nemes de Hidvég	în Ţara Românească
Cristofor Bánffy	în Ţara Românească
Ioan Boros	în Ţara Românească, unde moare în 1656.
Conrad Iacob Hiltebrandt	vine în Transilvania în aug. 1656. Trece în Moldova, dec.—ian. 1657. Trece înapoi din Ucraina în febr. 1657 în Moldova şi Transilvania — 6. martie. A treia călătorie Transilvania—Ţara Românească aprilie—mai 1657.
Clas Brorson Ralamb	vine în Ţara Românească în apr. 1657.
Filip Stanislavov	în Dobrogea — raport 1659.

LISTA ILUSTRAŢIILOR

PLANŞE ALB NEGRU

7. Crucea ridicată lîngă biserica Slobozia de Leon vodă Tomşa în amintirea victoriei asupra boierilor pribegi la 1631 (clişeu; Muzeul de istorie a Municipiului Bucureşti).
8. Gheorghe I Rákóczi, principele Transilvaniei (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de stampe — *Trachten Kabinet von Siebenbürgen*, vol. I, pl. 14).
9. Circulara episcopului Malatesta Baleoni din 1637 privind ridicarea bisericii catolice din Bucureşti de către Bartolomeo Locadelli (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. X, Bucureşti, 1938, p. 3).
10. Vasile Lupu, domnul Moldovei (frescă din bis. Trei Ierarhi — Iaşi) (C. Nicolescu, *Istoria costumului de curte în ţările române, secolele XIV—XVII*, Bucureşti, 1970, pl. CLXV).
11. Maria Radziwill, fiica lui Vasile Lupu (frescă la bis. Trei Ierarhi — Iaşi) (*Idem*, pl. CCIII).
12. Doamna Tudosca, prima soţie a lui Vasile Lupu (broderie la bis. Trei Ierarhi — Iaşi) (*Idem*, pl. CLXXIX).
13. Ioan, fiul lui Vasile Lupu (broderie la bis. Trei Ierarhi — Iaşi) (*Idem*, pl. CXXXVIII).
14. Doamna Ecaterina Cercheza, a doua soţie a lui Vasile Lupu (frescă la bis. Golia — Iaşi) (*Idem*, pl. CXCIII b).
15. Boierul rus A. L. Ordin Naşciokin (gravură contemporană (*Ocerki istorii S.S.S.R. Period feodalizma XVII v.*, Moscova, 1955, p. 499).
16. Janusz Radziwill, magnat polon, ginerele lui Vasile Lupu (gravură contemporană de Lang) (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe — G S I Lang M-1).
17. Foaia de titlu din „Codex Bandinus" (Biblioteca Academiei R.S.R., ms. latin).
18. Piatra de mormînt a lui Ambrosius din Kecskemét (1618) (Muzeul de Artă al R.S.R. Lapidariu, nr. inv. 4417).
19. Piatra de mormînt a lui Cristofor de Lovichz (1634) (*Idem*, nr. inv. 4376).
20. Bogdan Hmelniţki, hatmanul cazacilor zaporojeni (gravură contemporană de W. Hondius) (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe — G S I Hondius, W-1).
21. a) Grup de cazaci (desen) (N. A. Mohov, *Ocerki istorii moldavsko-russko—ukrainskih sviazei*, Chişinău, 1961, p. 96); b) cazac zaporojean înarmat (gravură sec. XVII) (A. Pankratova, *Histoire de l'URSS*, vol. I, Moscou, 1948, p. 211).
22. Kalga Sultan, fratele hanului tătar (gravură contemporană de Lerch) (Biblioteca Academiei R.S.R. Cabinetul de stampe — G S I 17 I/Lerch J, M-3).
23. Stanislaw Koniecpolski, mare hatman al coroanei (gravură contemporană) (*Polska jeg dzieje i kultura*, II, p. 68).
24. a) Sigiliul şi semnătura lui Preda Brâncoveanu (Biblioteca Academiei R.S.R., doc. XC/55); b) semnătura lui Hrizea din Bălteni, mare vornic (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului...*, vol. X, p. 81).

25. Vladislav al IV-lea, regele Poloniei (*Idem*, p. 58).

26. Harta ţărilor române de Nicolas Sanson, 1655 (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de hărţi — C IV/30, harta: *Estats de l'Empire des Turcs en Europe et pays circomvoisins* par Nicolas Sanson d'Abbeville, 1655).

27. Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei (gravură contemporană de Bianchi) (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de stampe — G S I/Bianchi G P-2; iscălitura sa (Sándor Szilágyi, *II. Rákóczi György, 1621—1660*, Budapest, 1891, p. 92).

28. Constantin Şerban, domnul Ţării Româneşti (frescă de la măn. Hurez) (N. Iorga, *Domni români după portrete şi fresce...*, pl. 110); iscălitura sa (S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 125).

29. Peceţile lui Gheorghe Ştefan şi Constantin Şerban (A. Veress, *op. cit.*, X, p. 300 şi 324), şi iscăliturile lui Koloman Mikes (*Idem*, p. 123) şi Ioan Boros (*idem*, p. 125).

30. Crucea ridicată pe locul uciderii postelnicului Papa din Brâncoveni la Bucureşti de către seimenii răsculaţi (1655) (clişeu; Muzeul de istorie a Municipiului Bucureşti).

31. Gheorghe al II-lea Rákóczi, principele Transilvaniei (gravură contemporană) (S. Szilágyi, *op. cit.*, pl. I).

32. Monede de la principii Gabriel Bethlen, Gheorghe I şi Gheorghe al II-lea Rákóczi (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul numismatic).

33. Husar şi haiduc din Transilvania (sec. XVII) (*A Magyar Nemzet Története*, vol. V, Budapest, 1897, p. 480).

34. Carafă de cristal purtînd stema principilor Rákóczi (Muzeul naţional de istorie din Budapesta) (*Guide to the exhibition: The History of Hungary from the original settlement to 1849*, Budapest, 1969, p. 50).

35. Semn de breaslă a unui fierar din Braşov (sec. XVII) (Muzeul naţional de istorie din Budapesta) (*Guide to the exhibition...*, p. 42).

36. Mehmed al IV-lea, sultanul Turciei (gravură contemporană de Arnoult) (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de stampe — G S I/Arnoult, A-1).

37. Mehmed Köprülü, mare vizir otoman (gravură contemporană de Lerch) (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de stampe — G S I/Lerch, J. M.-4).

38. a) Stema lui Conrad Jacob Hiltebrandt (F. Babinger, *Conrad Jacob Hiltebrandt's... reise...*, Leiden, 1937, p. IX); b) Stema ambasadorului suedez Gotthard Welling (*Ibidem*, p. XXVII) şi iscălitura sa (S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 129).

39. Boier din Ţara Românească desenat de Clas Ralamb (C. Karadja, *Cîteva costume româneşti din vechime* în „Arhivele Olteniei", III (1924), nr. 11, p. 53).

40. Mihnea al III-lea, domnul Ţării Româneşti (gravură contemporană) (N. Iorga, *Domni români după portrete şi fresce contemporane...*, pl. 112); monedă bătută în timpul domniei sale (desen; Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul numismatic).

PLANŞE ÎN CULORI

I. Grup de boieri români din sec. XVII (frescă contemporană) (Al. Alexianu, *Mode şi veşminte din trecut,* Bucureşti, 1971, coperta).

II. Matei Basarab, domnul Ţării Româneşti (miniatură la Muzeul de Artă R.S.R.) (C. Nicolescu, *Istoria costumului*. . ., pl. 13).

III. Doamna Elina, soţia lui Matei Basarab (miniatură la Muzeul de Artă R.S.R.) (*Idem,* pl. 18).

IV. Cetatea Aiud.

INDICE*

A

* Indicele a fost alcătuit de Beatrice Marinescu. Introducerile, observaţiile critice, textele originale în limbi străine, mărturiile indirecte precum şi descrierile geografice nu au fost incluse în acest indice.

C

D

J

K

L

M

N

P

Q

R

S

Ş

T

Ț

W

Z

Ca în volumele precedente vom semnala şi în acesta existenţa a două faze în prelucrarea materialului adunat, adică o primă fază de elaborare şi definitivare în cadrul Institutului de Istorie, înainte de a se trece la faza a II-a de pregătire ultimă a volumului pentru tipar. În faza I-a fiecare text se bucura de un fel de autonomie, în faza a II-a el devine un element dintr-un ansamblu care impune o viziune nouă şi o tratare mai largă.

Controlul exercitat în faza I-a asupra materialului (texte, aparat critic, biografie) s-a efectuat în două etape: 1) o revizuire oarecum izolată a diferitelor texte supuse acestui control în mod independent unele de altele, cu toate inconvenientele decurgînd de aici, şi 2) o revedere a întregului material al tranşei 1600—1700 (din care avem aici cam o treime) considerat acum de-abia în prezenţa sa simultană. Cu acest prilej au putut fi observate unele nepotriviri decurgînd în parte din natura materialului, în parte din împrejurările întocmirii sale.

Prin natura materialului volumul acesta se deosebeşte de volumele celelalte, datorită prezenţei covîrşitoare a rapoartelor de misionari, cu un orizont limitat la preocupările lor, precum şi a repetării unor inventare de obiecte de cult, fără interes pentru noi astăzi, ce acoperă şi acele observaţii pertinente ce ar merita să fie luate în seamă. S-a dispus deci reducerea cantitativă a acestor liste, dar tot ca un paliativ.

Textele misionarilor din acest volum au fost traduse în bună parte la începutul şirului de experienţe din care s-a făurit metoda de lucru de mai tîrziu. Versiunile erau tratate în mod independent unele de altele. Aceeaşi autonomie exista uneori şi la biografii. Acestea erau înţelese ca fişe bio-bibliografice, întocmite după datele editorilor, fără referiri critice la textele corespunzătoare, sau sublinierea atitudinii autorilor faţă de realităţile descrise. S-a propus atunci ca biografiile să fie întocmite critic odată cu versiunea textului şi cu notele respective. Treptat au fost introduse parţial în biografii lămuriri, judecăţi sau rezerve, totuşi adesea in-

suficiente pentru a înlătura caracterul formal al ansamblului. Abia cu prilejul pregătirii pentru tipar a volumului de față, cînd experiența și exemplul volumelor I—IV de *Călători* s-au impus de la sine, s-a putut trece la inițiative mai puțin timide care aparțin fazei a II-a.

Faza a doua avea de rezolvat problema creării unei unități coerente din elemente adesea disparate și divergente. Ele trebuiau scoase din izolarea lor și situate în contextul lor istoric printr-o restructurare a materialului în sensul echilibrării și completării sale. Trebuiau analizate mentalitatea și spiritul de tagmă al autorilor de repoarte, urmărind gradul lor de imparțialitate, și chiar de sinceritate, și în sfîrșit trebuiau evocați oameni vii în vîltoarea unor evenimente colorate de ei cu patimă. Aceasta nu s-a putut realiza decît prin refacerea adesea integrală a notițelor biografice, fie prin introducerea unor factori noi (ca la solia lui Krasinski), fie prin stabilirea unor legături necesare între diferiții autori ai unei acțiuni comune (ca așa-zisul „tumult" al catolicilor de la Iași, sau organizarea campaniei antiiezuite a lui Parčević în Moldova în anii 1650—1653).

De asemenea includerea în volum a lui Bandini (care urmase să fie reeditate integral separat într-o versiune nouă în alt volum, la care s-a renunțat) a oferit un centru în jurul căruia să se grupeze misionarii din 1644—1650. Prezența sa a atras-o și pe aceea a lui Parčević, însoțitorul său din 1644 încolo, care nu apărea în materialul tranșei acesteia decît foarte sumar la o dată mult mai tîrzie (1673) cînd se afla iar pentru scurtă vreme în Moldova. Și Parčević reprezintă un punct de încrucișare a unor legături multiple în direcții diferite, cu prelungiri și în viitor, dar cu centrul de greutate în perioada aceasta. Astfel în jurul acestor figuri proeminente se strîng și ceilalți figuranți scoși din izolarea lor, și readuși în cercul activității lor firești, chiar atunci cînd mărturia lor directă se reduce (din întîmplare) la o singură pagină, în cazul lui Gasparo din Noto.

La rîndul său și aparatul critic nu mai este folosit acum doar ca un mijloc de precizare sau de refe-

rire, ci şi de comunicare cu textul, pe care îl readuce în realitatea evocată şi de biografie. Din subsol au fost eliminate notele formale sau repetiţiile gratuite datorate tratării independente a fiecărei relatări în parte. S-a renunţat de asemenea şi la excesul de note erudite preluate uneori de la editorul Babinger. S-a făcut un efort şi în scopul reducerii citatelor abundente de care abuzează Hiltebrandt în relatarea sa. Au mai rămas unele suprapuneri minore. De exemplu Frölich reapare, şi citat făţiş de Hlitebrandt, şi copiat pur şi simplu de Happel. O suprapunere masivă ar fi oferit şi textul italian atribuit lui Cerri, publicat de N. Iorga (Călători, ambasadori, misionari... 1898. Vezi Introducerea volumului de faţă, p. XX...), dar acesta s-a dovedit la revizuirea din etapa I-a a fi un rezumat şi o traducere mai liberă elaborate la Propagandă după Bakšić (Călătoria din Ţara Românească din 1640) şi Bandini (Adnotările din Moldova). Cum acele modele ale lui „Cerri" apar în volumul nostru în traduceri directe, s-a renunţat bine înţeles la înfăţişarea unor versiuni secundare, precum şi la includerea în Anexă a unei confruntări de texte pe două coloane cu observaţii critice, în jurul acestei iniţiative de loc indiferente a Propagandei.

Au fost realizate şi dezideratele din etapa a 2-a: listele-inventar au fost reduse la esenţial, au fost suprimate lungimile din text: repetiţiile inutile, frazeologia goală etc...

La capătul acestor explicaţii generale trimitem la cele spuse în Călători III, p. 753 cu privire la caracterul contribuţiilor complementare ale diferiţilor colaboratori şi la inevitabilele lor suprapuneri din faza 1-a.

I. TOTOIU

Contribuţia sa a fost variată şi bogată, constînd din versiuni din limbile: a) germană, b) maghiară, şi c) italiană: a) D. Frölich, I. Mayer, N. Schmidt, Hiltebrandt; b) I. Kemény, şi I. Nemes de Hidvég; c) B. Locadello, A. din Brisello, („Laimer") şi Bakšić (călătoriile din Ţara Românească din 1640, 1653, şi din Moldova 1641) circa 54 de pagini din volumul

nostru, întocmind la cele mai multe şi biografiile respective. A mai redat textele lui Hryszkewicz şi Ralamb. A pregătit pentru volum textele solilor poloni din *Călătorii poloni* ai lui P. P. Panaitescu. A fost consultat de colegii săi în nenumărate probleme privitoare la bibliografia maghiară şi la stările din Transilvania. A revizuit traduceri de texte italiene pînă la venirea în colectiv a colegei Marina Vlasiu.

P. P. PANAITESCU

A fost consultat în diferite probleme de istorie şi de bibliografie. Este reprezentat în volum de solii poloni editaţi de el în lucrarea sa *Călători poloni în ţările române* şi redaţi în versiunea sa, cu unele mici modificări, folosindu-se în parte şi notele sale alături de aparatul critic care a mai fost îmbogăţit ulterior în faza I-a. Primele notiţe biografice (din etapa I-a) au fost întocmite exclusiv pe baza elementelor oferite de lucrarea sa amintită mai sus. — Iată lista solilor poloni cuprinşi în volumul de faţă: J. Krasinski, Romaszkiewicz, W. Miaskowski, A. Taszycki, St. Oswiecin, N. Bieganowski. Cum există două variante ale textului original al lui Krasinski, după două manuscrise publicate de doi editori diferiţi, iar în *Călătorii poloni* era redată una din variante, s-a făcut rost în etapa a doua şi de textul paralel, care a şi fost tradus pentru colectiv. După încheierea etapei a doua această nouă versiune a ridicat unele probleme care au fost rezolvate în faza a II-a de închegare definitivă a volumului nostru. Comparînd cele două versiuni oarecum paralele, am socotit că trebuie păstrată versiunea din *Călători poloni* cu arătarea în note a deosebirilor, puţine la număr, care nu ar fi justificat părăsirea textului iniţial.

M. BULGARU

Faza I-a

Traduceri din l. ital. din Dimplomatarium Italicum I şi II şi Fermendžin, Acta Bulgariae după textele misionarilor şi redactarea biografiilor în I-a formă.

A. Bogoslavić	t.		b.
P. Bonnici	t.	raportul din 1632	b.
A. Petricca	t.		b.
B. E. Remondi	t.		b.
S. Pilotti	t.	parţial (compl. M. Vlasiu)	"
P. Basetti	t.		
P. Bakšić	t.	Călătoria în Ţara Rom.	b.
		din 1648	"
G. din Noto	t.		b.
F. M. Spera	t.	rap. din 1652	"
B. Valentini	t.	rap. din 1654	"
B. din Campofranco	t.		"
F. Stanislavov	t.		—
M. Kurski	t.		b.
Trad. din l. lat.			
Trei rapoarte iezuite	t.		b.
P. Strassburg	t.	după ed. Tim. Cipariu	—
P. Beke	t.	parţial 4. pag.	b.
Anonim		(Nunta domniţei Ruxandra)	
		vezi şi M. Holban	"
Trad. din l. germ.			
E. Happel (Anexă)	"		"
Trad. din l. engl.			"
R. Bargrave	t.		b.

Includeri din l. maghiară — G. Apaffy după Veress

din l. rusă — V. Gagara b.

texte trad. de Eugenia Chişcă — A. Suhanov b.

biografii pe baza elementelor — I. Travelski b.

din *Călătorii ruşi din Moldova şi Muntenia* de G. Bezvicone

Faza a II-a

Parcurgerea materialului în spiritul etapelor precedente, intervenind cu unele note de amănunt relative la personaje ca Doctorul Mascellini sau Cantemir tătarul răsculat, care apar în mai multe locuri din volum. Completarea unor menţiuni de mari dregători după Dicţionarul lui N. Soicescu (folosit de altminteri tot atunci şi de ceilalţi coautori). Identificarea unor demnitari turci şi completări biografice la Taszycki şi Oswiecim.

Cercetarea materialului în această fază finală s-a făcut separat de către cei trei coautori, folosind exemplarele paralele de la Institut.

M. HOLBAN

Faza I-a, etapele 1 şi 2: (la Institut)

Revizuirea tuturor textelor: (trad., ap., crit. biog.)
Revederea ansamblului „ „ „ „

Faza a II-a

Operaţiile de restructurare, completare, refacere, şi remodelare materialului înaintea tipăririi:
pentru amîndouă fazele vezi mai sus explicaţiile generale.

Faza I Contribuţii personale:

trad.	P. Beke	t. lat.	rev. 4 p.tr. 7 p.
completări	Hiltebrandt	t. germ.	
„	Barsi	t. ital.	
biog.	Stanislavov	l. „	
„	Strassburg	l. germ.	b. ref. *
„	Parčevič	l. ital.	„ „ *

Confruntări critice: Anonimul german e comparat cu textul similar polon: (atitudinea sa critică e inspirată de familia Radziwill) aparat critic sporit şi în faza II-a şi notiţă introd.

Faza a II-a Contribuţii pers.

Includeri noi:

Bandini,	trad.	t. lat.	şi ital.	ap. crit.,	b.
Parčevič	„	„	„	„ „	„ nouă**
Bonnici	„	scrisoare	t. „	„ „	„ ref.
Spera	„	„	„ „	„ „	„ „
Valentini	„	atestări	„ „	„ „	„ „
Siroli	„	scrisoare	„	(în Anexă)	b. —

---

*După o documentare nouă

**Biografie cu totul nouă în legătură cu restructurarea materialului (includerile noi şi tratarea din faza a II-a).

Alte biografii ref.

Bogoslavić, Barsi, Remondi, Pilotti, Beke, Noto, Brisellis, Mayer, Kurski, Campofranco, Krasinski Miaskowski, Suhanov..... ref. parțial: Bakšić, Bargrave, Taszycki, Hiltebrandt, Trei dări de seamă iez.

Completări critice la Locadella, Gagara etc., passim.

Prezentare rezumată a solului moscovit Ordin Nașciokin (Anexă).

Concentrări de text: Bassetti, Hiltebrandt, Bakšić etc.

Rezolvări de versiuni paralele: Krasinski vezi | P. P. Panaitescu, | și Bargrave. S-a procedat și aici ca în cazul lui Krasinski, revenindu-se la versiunea inițială din 1936 cu mici modificări, transpunîndu-se notele din subsol.

A făcut singură toate colaționările la redactilografiere precum și toate corecturile de tipar. A scris Introducerea la volum. A redactat textul de prezentare pentru clapele supracopertei, precum și Repertoriul Cronologic.

P. CERNOVODEANU

În *Faza I-a,* etapa a doua de pregătire de la Institut: a contribuit la aparatul critic al unora din texte și la îmbogățirea bibliografiei, de ex. la P. Strassburg, Bakšić etc.

În *Faza a II-a* de elaborare a volumului de față a introdus capitolul nou al *Răscoalei Seimenilor,* folosind (în versiunea lui Lud. Demény) materialul publicat împreună de Lud. și Lydia Demény, și N. Stoicescu. S-a ocupat intensiv de ilustrarea volumului.

V. MIHORDEA

Apare în volumul acesta cu traducerea textului lui N. Barsi, care a fost revizuit în etapa I-a de la Institut, cînd a primit și unele completări ca text și note. În faza a II-a s-a renunțat la unele părți neesențiale și s-a refăcut în spirit critic biografia din I-a formă, discutîndu-se și datarea călătoriei la venirea sa dintîi în Moldova.

M. VLASIU

Colectivul de Călători a beneficiat de concursul Marinei Vlasiu în etapa a II-a a fazei I de pregătire de la Institut. A citit aproape toate versiunile după textele italiene, completînd unele materiale ce meritau a fi integrate în volum, ca de ex. trei din scrisorile atît de sugestive ale lui S. Pilotti, fără de care porţiunile redate din aceea corespondenţă îşi pierdeau semnificaţia lor adevărată. A făcut stilizări de ex. la călătoria lui Bakšić din 1648 etc.

B. MARINESCU

A alcătuit Indicele volumului.

CUPRINS

REDACTOR: ELENA CURTOV
TEHNOREDACTOR: FLORICA WEIDLE

Coli tipar: 46 + 44 pag. planşe.
Tiraj: 2700 ex. legate.
Bun de tipar: 10.XII.1973

Întreprinderea Poligrafică Cluj
Str. Brassai nr. 5—7.
Republica Socialistă România
Comanda nr. 546/1973.